

कोऽहम्—What Am I?

- १ आत्मा वा अरे, द्रष्टव्यः श्रोतव्यो निदिध्यासितव्यः
- २ कतमः स आत्मा ॥
- ३ यदि वाचाऽमिष्याहृतं । यदि प्राणनाभिप्राणितं । यदि चक्षुरा दृष्टं । यदि श्रोत्रेण श्रुतं । यदि स्पर्शेण स्पर्ष्टं । यदि मनसा ध्यातं । यद्यपाननाऽपानितं । यदि शिश्नन विमृष्टं ॥ अयं कोऽहमिति ॥
- ४ कोऽपमात्रमिति पद्यमुपास्महे । कतरः स आत्मा येन वा रूपं पश्यति । येन वा इन्द्रं शृणोति । येन वा गन्धानाजिघ्रसि । येन वा वाचं वक्त्रकरोति । येन वा स्वादु चास्वादु च विजानाति ॥
- ५ केनैवितं पतति प्रेषितं मनः केन प्राणः प्रथमः प्रैति युक्तः । केनैवितं वाचमिमो यदन्ति चक्षुःश्रोत्रं फ उ देवो युनक्ति ।
- ६ एष हि द्रष्टा स्पर्शा श्रोता घाता रसयिता मन्ता । मोक्षा कर्ता विज्ञानात्मा पुरुषः । स परे आत्मनि संप्रतिष्ठते ॥
- ७ अरा एव रयनाभौ कला यस्मिन् प्रतिष्ठिताः । तं वक्ष्यं पुरुषं पश्यथा मा वो मृत्युः परिष्यथा ॥
- ८ ईदृशांतः शरीरे सोम्य पुरुषो यस्मिन्नेता षोडशकलाः प्रभवन्ति ॥
स यथा सोम्य वयोसि वासो वृक्ष संप्रतिष्ठते
एवं ह वै तत्सर्वं पर आत्मनि संप्रतिष्ठते
पृथिवी च पृथिवीमात्रा वायुश्चापो मात्रा च ।
तेजश्च तेजोमात्रा च वायुश्च वायुमात्रा च ।
अशब्दश्चाशब्दमात्रा च चक्षुश्च द्रष्टव्यं च श्रोत्रं च श्रोतव्यं च घ्राणं च घ्रातव्यं च रसश्च रसपित्तव्यं च स्पर्शश्च स्पर्शपित्तव्यं च वाक् च वक्तव्यं च हस्तौ चागतव्यं चोपस्थं च नन्दयितव्यं च वायुश्च विसृज्यपित्तव्यं च पादौ च गतव्यं च मनश्च मन्तव्यं च बुद्धिश्च बोद्धव्यं वाङ्कारश्चाहकर्तव्यं च चित्तं च चेतयितव्यं च तेजश्च विद्योतिव्यं च प्राणश्च विधारयितव्यं च ॥
- ९ आत्मानं रयिनं बिद्धि शरीर रयमेव तु । बुद्धिं तु सारथिं विद्धि मनः पयदमेव च ॥
- १० इन्द्रियाणि हवानादुर्विषयांस्तेषु गोचरात् । आत्मेन्द्रियमनोयुक्तं मोक्षेऽहङ्गमनीषिणः ॥
- ११ न जायते म्रियते वा विपश्चिन्नायं कुतश्चिन्न बभूव कश्चित् । भजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥
- १२ एवं ह वै तत्सर्वं परे देवे मनस्येकी भवति । तेन तर्ह्येव पुरुषो न धुणोति न पश्यति न जिघ्रसि न रसयते न स्पृशते न भिष्यते न दत्ते न नन्दयते न विमृशते नैष, एतेन स्वापितीत्याचक्षते ॥
- १३ यदेतद् हृदयं मनश्चैतत् संज्ञानमाज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं मेधा शिर्षुर्तिष्ठति मनोवा ऊतिः स्मृतिः संकल्पः क्रतुः अतुः कर्मावश इति सर्वान्पुण्यकर्मप्रज्ञानस्य नामधेयानि भवन्ति ॥ सर्वं तत्प्रज्ञानेन प्रज्ञाने प्रतिष्ठितं प्रज्ञानेशो लोकः प्रज्ञानेति प्रज्ञाने ब्रह्म स एतेन प्रज्ञानेनात्मनास्मात्तोलोकादुत्क्रष्ट्वा मुत्पन्नं स्वर्गे लोके सत्त्वान्कामान्स्वा जमृतः समभवत् समभवत् स्वर्गम्

આરમ્ પરમાન્મને નમઃ — મસ્તાવના. —

માનવશાસ્ત્ર અથવા મસ્તાવના અને મુખસામુદ્રિકશાસ્ત્ર જેને *Physiology and Physiognomy* કહેવામાં આવે છે, તેના ઉદય યુરોપમાં લગભગ ૧૮ મી સદીમાં થયો. આપણે દેશમાં આ વિષયના મન્દ પૂર્વે અસ્તિત્વ ધરાવતા હોય એ સર્વાધાર સંભવિત છે, પણ દુર્ભાગ્યે હાલ તે વિશે આપણને કંઈ માહિતી નથી.

“આઈર્નિગ્જાન્સાઈટ” જે ૫૬ મુલ રૂપે આ શાસ્ત્રનો અર્થ તથા ઉદ્દેશ સમજાવે છે. તે પ્રમાણે જિજ્ઞાસુ પ્રકારના મનુષ્યની આકૃતિ મુખમુદ્રા, અને તે પરના જિજ્ઞાસુ હાવભાવો તથા દેરશરો વિગતે તેમજ તેના મસ્તકના પૃથક પૃથક વિભાગોની ન્યૂનાધિક ખીલવણી વિગતે તપાસી તેના આચાર વિચાર અને વર્તન આદિનો નિર્ણય કરેલા એ આ વિદ્યાનો મહાન ઉપયોગ છે.

અમુક પ્રકારનું મુખ અથવા સ્વરૂપ અમુક પ્રકારના હાવભાવ કે ચિંતાઓ, મનુષ્યના મનના અન્તરગત વિચારોને અને સ્વાભાવિક વસ્તુઓને દર્શાવવામાં કેટલા બધા ઉપયોગી થઈ શકે છે તે તો આપણે આપણા પ્રતિદિનના પ્રત્યક્ અનુભવદ્વારા સારી રીતે જાણીએ છીએ. અમુક અમુક પ્રકારની ચિંતાઓ કે મુખ પરના ચિન્હો કે દેરશરો અમુક પ્રકારના સ્વાભાવિક લક્ષણો કે ભવોનેજ ચોક્કસ રીતે દર્શાવે છે, એ લોક અવલોકન કરનારને અનુભવદ્વારા બરાબર સ્પષ્ટ થઈ શકે છે.

જેમકે “જેનુ કપાળ વિશાળ તેની જુખિ પણ વિશાળ હોયી જોઈએ.” એમ આપણે સામાન્ય અનુમાન કરીએ છીએ. હર્ષ ચોક્ક, દુઃખ મુખ અને પરિતાપ આદિ ભાવોનું પણ તેજ પ્રમાણે મુખમુદ્રા પરથી અવલોકન કરી શકાય છે. આવી રીતે મુખમુદ્રાપરના ચિન્હો ઉપરથી મનુષ્યના લક્ષણો કે સ્વભાવનું અથવા મનની સ્થિતિનું જ્ઞાન, જે ચોક્કસ વિદ્યાદ્વારા મેળવી શકાય છે, તેને મુખસામુદ્રિકશાસ્ત્ર (*Physiognomy*) કહેવાય છે તેજ પ્રમાણે મનુષ્યના મસ્તક જેટલે માથાની જોપ રીના અડમ અડમ વિભાગોની ન્યૂનાધિક ખીલવણી આદિ તપાસી, તેની નીચે આવેલા મસ્તકના જિજ્ઞાસુ માનસઅવયવોની ન્યૂનાધિક ખીલવણી આદિનો નિર્ણય કરી, મનુષ્યના ચારિત્ર્ય કે વર્તન અને સ્વભાવનો નિર્ણય, જે વિદ્યાદ્વારા મુગમત્તાથી થઈ શકે છે, તેને મસ્તકવિદ્યા, (*Phrenology*) કહેવામાં આવે છે.

ઉપરોક્ત બન્ને શાસ્ત્રના સંયુક્ત કાર્યથી મનુષ્યના મનની વિવિધ શક્તિઓ તથા વૃત્તિઓ અને તેના વ્યક્તિત્વ—કાર્ય અને સ્વભાવ આદિનો ચોક્કસ રીતે નિર્ણય આ મન્મદ્વારા કરી શકાય છે. જેટલા માટે આ મન્મને “માનવશાસ્ત્ર” એવું નામ આપવામાં આવેલ છે.

વિશ્વના મમત્ર પદાર્થોમાં મનુષ્યનું સ્થાન સર્વથી ઓછું છે. કુદરતની બધી કૃત્યોપર પણ તેની અમુક અસર સત્તા છે. જેથી તે સર્વને તે પોતાને આધીન રાકે છે.

પણ તેની બધી ક્રિયાઓ કે આત્મવિભૂતિઓને પ્રકટ કરવા માટે તેને પ્રાકૃતિક ગુણો માપનની હમેશાં જરૂર છે. જે જરૂરીયાત, આપણા શરીરરૂપી દિવ્યમંદિરથી અન્ધારાગ સગ રીતે પુરી પાડવામાં આવેલ છે. વિશેષમાં મર્વ પ્રકારનાં મનસિક, પ્રકાશનાં આનંદ અને બ્યાપાર માટે આપણા શરીરની અંદર મનને કાર્ય કરવાના મ અવયવરૂપ અને આપણા શરીરના મોંથી ઉચ્ચ અને ઉત્તમભાગરૂપ, આપણું મ મન ત્ર પવ તેવું આપેલું છે.

વદુલમાદુલમાતાં શિરણત્વમિષીયતે ॥ પ્રાણી માત્રના પ્રાણ અને સર્વ ક્રિયો, તથા અન્નદુ અવયવો, તે ઉત્તમાત્મે આધીન છે. સર્વ પ્રકારનાં મંકરણો, હોઠ અને અનેક ત્વજ અનુભવો તથા લાગણીઓ અને વૃત્તિઓ તે દ્વારાજ મુખ્ય છે. એ એક એવું પ્રબળ અને ઉત્તમ સાધન છે કે તેના દ્વારાજ મનુષ્ય નાં મર્વ આવેલ અને હયાઓ પ્રકટ કરી શકે છે તેનાવિના વિશ્વમયું અન્ય- મર્વ જ નહીં છે.

આવ: ઉત્તમાત્મની સ્થના, મોહવણ, તેના પૃથક્ પૃથક્ વિભાજોતું કાર્ય, તેની દૃશ્ય અનેક પ્રકારના માનવઅવયવો, અને તેના સ્થાનો તથા તેની ખીલવણી ને નિયંત્ર આલિષી, મનુષ્યના છત્રનાર થતી અનેક પ્રકારની અસરોનું પક્ષતિસર રહેલ કનું, અને ને હાંડ જનસ્થાવનુ પ્રવચ્ચ જ્ઞાન મેળવવું, અથવા આપવું એ આ નિયંત્રાત્મ અથવા નિયંત્રક્રિયા અને મુખસામુદ્રકશાસ્ત્રની સ્થનાનો મુખ ઉદ્દેશ છે.

નિર્ગત્ર પ્રકારની શક્તિઓ કે વૃત્તિઓ અમુક અમુક મનુષ્યમાં કેટલા અણુમાં છે, ન્યુન છે કે અધિક છે, એ સર્વ આ વિચારદ્વારા જાણી શકાય છે. હવે મર્વ પળ જાણવા પડી આવવચકતા પ્રમાણે તેમા સુધારવાયે પ્રયત્ન પણ હી શકાય છે અને પ્રવચ્ચકાન એકા પ્રામર્થ વાળી શક્તિઓને કેટલેક અંશે કેટલી પણ શકાય છે. અટવા માટે આ માનવગામના યથાવત્ અભ્યાસ અને નત્તી, પ્રવેક ક્રીપુરને દરેક અવસ્થામાં સર્વત્ર જરૂર છે.

જનમુદ્ધમની અનેકવિધ મુશ્કેલીમાં આ સ્થાનો અભ્યાસ ધર્મોજ અગત્યનો હવ જાણી શકે તેમ છે. એમ મરૂ નિર્મલવ મનવુ છે અને એટલાજ માટે આ હતી લેજન છે.

“અવરિત્તમદ્ કાવચતિ” નેમજ “આકર્ષિતિતૈર્ગત્યાં ચંદયા મા:જેન ચ રવચ્ચિદ્દાવજ છત્તવેન્દ્યતિ જન” આદિ શ્લોકોદ્વારા જણાવવામાં આવતા સામાન્ય વિચારો, આપણા આ અવર્તન કેટલા વિદ્યો અનેક વર્ષો થઈ પડ્યા છે મનુષ્યનું અનેક પ્રકારનું મુખ અવચ સ્વરૂપ, અમુક પ્રકારના દાવમાવ કે આગ, અને અનેક પ્રકારનું વર્તન, તેના અત્તી રીકલ હવજ હવે છે, એ મર્વની આપણે કેટલેક જાન ને આપણે પ્રવિદિત્ત પ્રવચ્ચ અનુભવદ મ મર્વની એ જાણે. પણ તેના

જ્ઞાનને પખતિસર યોદ્ધાની એક શાસ્ત્રના રૂપમાં યોદ્ધાવાનું મહાન કાર્ય આપણા દેશના પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન કોઇ પણ લેખકોએ કરેલ નથી આપણા દેશમાં સામુદ્રિકશાસ્ત્રના નામથી કોઇ કોઇવાર પાંચ ચર્ચીયા થાનાનાં પુરતક કદાચ ક્યાંયં ભોવામાં આવે છે, પણ તે ગ્રન્થોની તપાસ કરતાં તેમાંથી સત્યાંશ બહુજ મોટો પ્રાપ્ત થઇ શકે તેમ છે. વર્તમાન કાળમાં ભારે યુરોપ અને અમેરિકા આદિ દેશોમાં આ મસ્તિક શાસ્ત્ર અને મુખસામુદ્રિકશાસ્ત્રના વિષયપર બહુજ વિસ્તૃત અને ઘણાજ સંશોધન કરેલા સિખાન્તોને સમજાવનાર સંખ્યાબંધ ગ્રન્થો, એક પછી એક બહાર પડતા જાય છે, ત્યારે આપણા દેશમાં તેવા વિષયો, કે જેનું જ્ઞાન માનવજાતની મુખ-રક્ષા અને જનસંભાવની પરીક્ષા કરવામાં અનેક રીતે ઉપયોગી થઇ શકે તેમ છે તેવા ગ્રન્થો કે વિષયોની ચર્ચાનું નામનિશાન પણ ન હોય, એ કંઈ જોશું શર-માવા જેવું નથી. આપણે કોઇ માણસને શોક કે દુઃખગીરીની અવસ્થામાં ભેદ તરતજ કહીએ છીએ કે “ કેમ ભાઈ આજ મોહું કેમ પડી ગયું છે. ” હવે અને આનંદયુક્ત પ્રકૃતિલત મહેદો ભેદ તરત એમ પુછીએ છીએ કે “ કેમ ભાઈ આજ શી ખુશાલીમાં છો ? ” કંઈ હજી વિચારમાં બેસેલ હોય તો તરતજ કહીએ છીએ કે “ ભાઈ શું વિચારમાં ગરકાવ છો ? ” આવી રીતે બધા બાવો અને રિધતિઓ મનુષ્યના અન્તર્ગત મનની તે તે વખતની યથાર્થ રિધતિ દર્શાવી આપે છે. અને જો કોઇ બરાબર બારીકીથી તપાસ કે અવલોકન કરનાર હોય તો તરતજ મનુષ્ય સ્વભાવની પરીક્ષા કરી તેની અંદરની હાલત જાણી લે છે. મુખસામુદ્રિકશાસ્ત્રના જ્ઞાન દ્વારા આનું બધું જ્ઞાન બહુજ કુગમ થઇ જાય છે પણ મતકાવિધા તેથી પણ વિશેષતા ધરાવે છે. જેવી રીતે મુખસામુદ્રિકશાસ્ત્ર બિજા બિજા ફેરફારો ભેદ મનુષ્યનાં મનની પરીક્ષા કરવામાં આવે છે, તેજ પ્રમાણે માણસના મરતકની ખાપરીનો આકાર ભેદ, તેની વૃષ્ટિ આદિ રિધતિ તપાસી, મનુષ્યની પ્રત્યેક શક્તિ કે વૃત્તિ અને યોગ્યતાનું યથાર્થ જ્ઞાન મેળવી શકાતું હશે, જેવી કલ્પના પણ બાહ્યજ કોઇને આવી શકે ! પણ આ મસ્તિકવદા એ વિષયને તદ્દન નિર્વિવાદ રીતે ફાલ સિખા કરવા સમર્થ છે.

મસ્તિકવિદ્યાનો ઇતિહાસ અને આઘ પ્રવર્તકો.

ડૉ. ગોલ્ડ, રપર્ટીયમ, જ્યોર્જ કેમ્બ્રિજ અને એ. એસ ફાઈલર

આ વિષયના સૌથી પ્રથમ અભ્યાસની શરૂઆત ડૉક્ટર ફ્રાન્સીસ જોસફ ગ્રાફે કરી હતી. તે જર્મનીના એક પરગણાના ડીફેન્સન નામના ગ્રામમાં તા ૯ માર્ચ ૧૭૫૭ માં જન્મ્યો હતો. તેનો બાપ તે ગ્રામનો મહાન વેપારી અને નગરચેફ હતો. ડૉ. ગોલ્ડે વેદકશાસ્ત્રને સારીરીતે અભ્યાસ કર્યો હતો. યુનીવર્સીટીનો અભ્યાસ પુરો કર્યા પછી ગોલ્ડ વિયેના ગયો. વિયેનામાં એક ઓસીલમમાં (એક હાઉસમાં,) તે ડૉક્ટર તરીકે કામકાજ કરતો હતો પોતાના વખતનો એક અત્યંત મુખસિદ્ધ અને સ્વચ્છવશ તથા સજ્જદખાસમાં અને અનેક સંઘાઓમાં માનવંત પુરૂષ તરીકે તે ગણાતો હતો. પ્રત્યક્ષ અનુભવ અને અવલોકનદ્વારા, આ મતકાવિધાના સત્ય સ્વરૂપને પીએ પીએ સમજવામાં તે ઇવજ્યી થયો. પોતાના

વિશ્વના સમગ્ર પદાર્થોમાં મનુષ્યનું સ્થાન સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. કુદરતની બધી શક્તિઓ પર પણ તેની અમુક અંશે સત્તા છે. જેથી તે સર્વને તે પોતાને આધીન કરી શકે છે.

પણ તેની બધી ક્રિયાઓ કે આત્મવિભૂતિઓને પ્રકટ કરવા માટે તેને પ્રાકૃતિક શરીરરૂપી સાધનની હુમેશાં જરૂર છે. જે જરૂરીયાત, આપણા શરીરરૂપી દિવ્યમંદિરથી પરમાત્માદ્વારા સર્વ રીતે પુરી પાડવામાં આવેલ છે. વિશેષમાં સર્વ પ્રકારનાં માનસિક, સર્વ પ્રકારનાં આનંદ અને વ્યાપાર માટે આપણા શરીરની અંદર મનને કાર્ય કરવાના મુખ્ય અવયવરૂપ અને આપણા શરીરના સૌથી ઉચ્ચ અને ઉત્તમભાગરૂપ, આપણું દિવ્ય મસ્તક પણ તેણે આપેલું છે.

પદુષ્પમાદ્વમદ્વાનાં શિરસ્તદમિધીપતે ॥ આણી માત્રના પ્રાણ અને સર્વ ઇન્દ્રિયો તથા અન્તર અવયવો, તે ઉત્તમાંગને આધીન છે. સર્વ પ્રકારનાં સંકંપો વિચારો અને અનેક વધ અનુભવો તથા લાગણીઓ અને વૃત્તિઓ તે દ્વારાજ અનુભવાય છે. એ એક એવું પ્રબળ અને ઉત્તમ સાધન છે કે તેના દ્વારાજ મનુષ્ય પોતાનાં સર્વ ભાવો અને ક્રિયાઓ પ્રકટ કરી શકે છે. તેનાવિના વિશ્વબધુ અન્ધ-કારમય ભાસે છે.

આવા ઉત્તમાંગની રચના, ગોડવણ, તેના પૃથક્ પૃથક્ વિભાગોનું કાર્ય, તેની અંદરના અનેક પ્રકારના માનસઅવયવો, અને તેના સ્થાનો તથા તેની ખીલવણી અને નિમજ્જ આદિથી, મનુષ્યના જીવન પર થતી અનેક પ્રકારની અસરોનું પશ્ચતિસર અવલોકન કરવું, અને તે દ્વારા જનસ્વભાવનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મેળવવું, અથવા આપણે એ આ માનવશાસ્ત્ર અથવા મનશાસ્ત્રવિદ્યા અને મુખસામુદ્રિકશાસ્ત્રની રચનાનો મૂળ ઉદ્દેશ છે.

ભિન્નભિન્ન પ્રકારની શક્તિઓ કે વૃત્તિઓ અમુક અમુક મનુષ્યમાં કેટલા પ્રમાણમાં છે, ન્યુન છે કે અધિક છે, એ સર્વ આ વિદ્યાદ્વારા જાણી શકાય છે. એટલુંજ નહિ પણ જાણ્યા પછી આવરબકતા પ્રમાણે તેમાં સુધારણાથી પ્રયત્ન પણ કરી શકાય છે અને પ્રયત્નદ્વારા ઓછા સામર્થ્ય વાળી શક્તિઓને કેટલેક અંશે ખીલવી પણ શકાય છે. આટલા માટે આ માનવશાસ્ત્રના યથાવત્ અભ્યાસ અને જ્ઞાનની, પ્રત્યેક સ્ત્રીપુરૂષને દરેક અવસ્થામાં સર્વત્ર જરૂર છે.

જનસમાજની અનેકવિધ સુધારણામાં આ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ ઘણોજ અગત્યનો ભાગ ભજવી શકે તેમ છે. એમ માટે નિઃસંશય માનવુ છે અને એટલાજ માટે આ પ્રયત્ન યોજના છે.

“માકૃતિર્ગુણાન્ વ્યવર્તિત” તેમજ “આકારૈરિતિગૈર્નિષ્ઠા ચંદ્રયા યાગ્નેન ચ નેત્રવજ્રચિકિત્તરેણ લઘ્યતેન્દ્રગતં મનઃ” આદિ શ્લોકોદ્વારા જણાવવામાં આવતા સામાન્ય વિચારોથી, આપણા આ આર્યાવર્ત દેશના વિદ્વાનો અનેક વર્ષો થયાં પરિચિત છે. મનુષ્યનું અમુક પ્રકારનું મુખ અથવા સ્વરૂપ, અમુક પ્રકારના હાવભાવ કે ચાળા, અને અમુક પ્રકારનું વર્તન, તેના મનની ચોક્કસ હાલત દર્શાવે છે, એ સંબંધી આપણે કેટલુંક જ્ઞાન તો આપણા પ્રતિદિનના પ્રત્યક્ષ અનુભવદ્વારા મેળવીએ છીએ. પણ તેવા

જાનને પશ્ચાત્તર દોષથી જેક શામના અપમાં ડોળવાનું મદાન કરે
 દેશના માચીન તેમજ અર્થોચીન દોષ પજુ લેખકોએ કરેલ નથી આપણ
 સામુદાયિકાઓના નામથી કોણ દોષવાર પાંચ પચીસ પાનાનાં પુત્રક કદ
 ભેદમાં આવે છે, પણ તે કમળાની તપાસ કરતા તેમાંથી અન્યાય જલુજ મેલ
 દુઃશકે તેમ છે. જનમાન કાગમાં કદારે મુદ્રેપામને અમેરિકા આદિ દેશોમાં આ
 શાસ્ત્ર અને મુખસામુદાયિકાઓના વિષયપર જલુજ વિસ્તુત અને પ્રજાજ
 કરેલો સિદ્ધાંતોને અમલવાર સંખ્યાબંધ કર્યો. એક પછી એક અદા
 લય છે, ત્યારે આપણા દેશમાં તેવા વિષયો કે જેનું જ્ઞાન માનવજાતિની
 રજા અને જનસંખ્યાની પરીણ કરવામાં અનેક રીતે ઉપયોગી દુઃશકે
 તેવા પ્રયોગ કે વિષયોની ચર્ચાનું નામનિશાન પણ ન દોષ, એ કદારે દેશી
 માવા જેવું નથી. આપણે કોણ આજમને દેશ કે દેશીઓની અવસ્થામાં
 તરતજ કરીએ છીએ કે " કેમ કાઈ આજ માનુ કેમ પછી મધુ કેમ "
 અને આનદમુખ પ્રકાશિત મહેલો જેવું તરત એમ પુછીએ છીએ કે " કેમ
 આજ શી ખુશાલીમાં છો ? " કદારે હા વિચારમાં લેતેલ દોષ તો તરતજ
 છીએ કે " કાઈ શું વિચારમાં કરાય છે ? " આવી રીતે બધા કાંપો અને સિધાંતો
 મનુષ્યના અભ્યાસ મનની તે તે વખતની સ્થાન્ય રીતિ દર્શાવી આવે છે
 ને કોઈ બરાબર બરીદીથી તપાસ કે અવલોકન કરનાર દોષ તો તરતજ
 મનુષ્ય સ્વભાવની પરીણ કરી તેની અંદરની હાલત જાણી લે છે. મુખસામુદાયિકાઓ
 જાન દ્વારા આવુ બધું જ્ઞાન જલુજ મુગમ મળે અથ છે પણ માનકાવદા તેથી પ
 વિશેષતા ધરાવે છે. જેથી રીત મુખસામુદાયિકા બિચ બિચ દેશીઓ કોઈ મુખ
 ધ્યાન મનની પરિણ કરવામાં આવે છે, તેજ પ્રમાણે અવલોકન કરતાની ઉપરીને
 આકાર કોઈ, તેની જુથિ આદિ સિધાંત તપાસી, મનુષ્યની પ્રત્યેક શક્તિ કે જૂના અને
 ચોખ્ખાનું સમાર્થન મેરવી શકાનુ હશે, કંપી કરવા પણ બાગજ કોઈને આવી
 શકે ! પણ આ અનકવદા એ વિષયને તરત નિર્વાહ રીતે હાલ સિધા કરતા
 સમર્થ છે

મસ્તિકાનિવાનો દાનિદાસ અને આશ મુવર્તેકે.

કા. જૈ. ૨૫ સીંચમ, કપોળ' કે. ૩૫ અને કા. જૈ. ૨૫ સીંચમ
 આ વિષયના દોષો પ્રથમ અભ્યાસની શરૂઆત ડાકર ફા. સીસ જોસફ
 જાણે કરી હતી. તે જર્મનીના એક પરમજ્ઞાન દીક્ષિતના નામના ગદ્યમાં તા ૯
 માઈ ૧૭૫૭ માં કર્યો હતો. તેને બાપ તે જામનો મદાન વેપારી અને
 નગરોય હતો. કા. જૈ. ૨૫ સીંચમ અને સારીરીતે અભ્યાસ કર્યો હતો. મુનીવરસીદીનો
 અભ્યાસ પુરો કર્યો પછી દાસ વિયેના ગયો. વિયેનામાં એક કમીતમમાં
 (મે. હાઉસમાં) તે ડાકર તરીકે કામકાજ કરતો હતો. પોતાના વખતનો એક
 અત્યંત મુખસિદ્ધ અને અમલવાર તથા સજ્જતારમાં અને અનેક સંચાઓમાં
 માનવત પુરૂષ તરીકે તે જણાતા હતો. પ્રત્યક્ષ અનુભવ અને અવલોકનદ્વારા, આ
 મતકાવદાના સત્વ સ્વરૂપને ધીમે ધીમે સમજવામાં તે વિજયી થયો. પોતાના

બાઈ બહેન અને સહાધ્યાયીઓના ચહેરા અને લક્ષણો તથા ગુણોનો અભ્યાસ કરી તેણે ધીરે ધીરે આ વિધાના સિખ્યાન્તોની શોધ કરવા માંડી અને આખરે તેમાં તે વિજયી થયો. સારા અને ખરાબ, લઘુ અને ભૂંડા, દયાળુ અને નિર્દય ટંટાખોર અને શાન્ત, અભિમાની અને નિર્ભિમાની આદિ વિવિધ સ્વભાવના અને વર્તનના માણસોની, તેઓદું માથું ભેંધે પરીક્ષા કરવાની તેણે ટેવ પાડી અને આખરે ખાસ ખાસ શુણ્ણવાળા વ્યક્તિના મગજના અસુક ચોકસ પ્રદેશો ખીલેલા હોય છે એમ સ્પષ્ટ તેના અનુભવવામાં આવ્યું. વળી મનુષ્યનાં મગજ તથા ખોપરીને તેમજ મનુષ્યના આચાર વિચાર અને વર્તનને ખાસ સંબંધ છે, એમ તેણે નિશ્ચય કર્યો. મગજ તથા ખોપરીની સાફચ્ચતાનો (નિષ્કૃય પણ, જાતે મગજને તેણે અનેકવાર ચીરી તપાસીને દરી ભેંયો. લગભગ ૩૦ વર્ષ મુખી આવી રીતે અવલોકન કર્યું, અને ત્યાર પછી ૧૭૯૬ માં એ વિષયપર વિદ્વાનવર્ગમાં લાપણો આપવાનું શરૂ કર્યું. ૧૮૦૫ માં ડૉ. ગૉસને જર્મન ડૉ. સ્પરઝીયમનો મેળાપ થયો, અને તેઓ બન્નેએ માથે મળી યુરોપના અનેક સ્થળોમાં આ મસ્તકવિદ્યાપર લાપણો આપવાનું શરૂ કર્યું.

હોલ્સ્ટ, પ્રશીયા, સ્વીટઝરલેન્ડ, જર્મની, આદિ સ્થળોમાં પ્રરી તેં. ૧૮૦૭ માં પારીસમાં આવ્યા. ૧૮૦૮ માં સ્પરઝીયમ અને ડૉ. ગૉસે "The Anatomy and physiology of the Brain" with observation on the possibility of ascertaining several intellectual and moral dispositions of man and animals by the configuration of their heads નામનો મહાન ગ્રંથ, જેની કિંમત લગભગ ૧૦૦ ફ્રાન્ક છે, તે સચિત્ર પ્રસિધ્ધ કર્યો. ડૉ. ગૉસે તા. ૨૨ મી આગસ્ટ ૧૮૨૮ ને દૈન્ય દેહ છેડયો. પોતાની જીવિત અવસ્થામાં પારીસનાં અનેક ગ્રંથાલય મનુષ્યોના અને જનાવદોના મસ્તકો તેણે તપાસ્યાં હતાં. તેના મરણ પહેલાં ૧૮૧૪ માં તેનો શિષ્ય સ્પરઝીયમ ઈંગ્લંડમાં ગયો હતો, જ્યાં તેણે અનેક લાપણો આ મસ્તકવિદ્યા પર આપ્યાં હતાં. ત્યાર પછી તેને અમેરિકામાં પણ જોવાવવામાં આવ્યો હતો. ડૉ. સ્પરઝીયમે મનુષ્યના મગજ પર અનેક લાપણો આપ્યાં હતાં. તેણે "Physiognomy, Insanity Anatomy of the Brain, Natural laws of Man, Education founded on the nature of Man." આદિ પુસ્તકો લખેલા છે. તે ૧૮૩૨ ના નવેમ્બરની ૧૦ મીએ મરણ પામ્યો. ત્યાર પછી સ્કોટલેન્ડનો જ્યોજી કોમ્બ નામનો પ્રસિધ્ધ ધારાશાસ્ત્રી જે સ્પરઝીયમનો શિષ્ય હતો, તેણે આ મસ્તકવિદ્યા પર લખવાનું શરૂ કર્યું. તેણે (Constitution of Man) નામનું અતિ સુંદર પુસ્તક લખેલું છે, જેની લાખો કોપીઓ ટુંક વખતમાં ખપી ગઈ હતી. તેના બાધ એન્ટીકોએ પણ મસ્તકવિદ્યાના સંબંધમાં અનેક પુસ્તકો લખ્યાં છે. મી કોમ્બને પણ અમેરિકામાં વ્યાખ્યાનો માટે આમંત્રણ યવાયી જવું પડ્યું. ત્યાં ગયા પછી યુનાઈટેડ સ્ટેટસમાં તેણે ઘણા વ્યાખ્યાનો આપ્યાં. જે સાંભળવાને તે વખતના મહાન જીભિશાળી અને વિદ્વાન લોકોની હઠ મળતી હતી. સ્પરઝીયમના મરણ પછી કોમ્બ અને સ્પરઝીયમના ગૈયો, અમેરિકામાં પ્રસિધ્ધ કરવામાં આવ્યા અને ત્યારથી મસ્તકવિદ્યાને પ્રમાણ અમેરિકામાં પણ વધવા

રચના, અવયવ વિભાગ અને તેનું કાર્ય, બિન્ન બિન્ન પ્રાણીઓનાં મગજની સરખામણી, અને ખોપરી તથા મગજની શાસ્ત્રીયતા, તથા માનસશક્તિઓના સમૂહવાર વિશાગ ઇત્યાદિ વિષયોનું સામાન્ય રીતે વળું તગમગ ૭૮ પૃષ્ઠ સુધીમાં આપવામાં આવેલ છે, જેમાં મસ્તકવિદ્યાના સામાન્ય સિદ્ધાન્તોનો સમાવેશ થઈ ગય છે.

જ્યારે દ્વિતીય વિભાગમાં પ્રત્યેક માનસશક્તિની ક્રમવાર વ્યાખ્યા, સ્થાન, શોધ અને ઉપયોગ આદિનું વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન આપવામાં આવેલ છે. પ્રત્યેક શક્તિનું વિવેચન કરતાં તેનું ત્રિવિધ કાર્ય અર્થાત્ પ્રપૂર્ણ, સાધ્ય રજ્ઞ અને ન્યૂન અવસ્થામાં તે તે શક્તિથી થતા કાર્યો તેમજ અન્યાન્યશક્તિનાં સંયોગથી થતાં મિશ્રકાર્યોની પણ યથાસંભવ આલોચના કરવામાં આવેલ છે. આ બીજા વિભાગની અંદર કુલ ૪૪ પ્રકરણો છે. જેમાં પૃષ્ઠ ૭૬થી ૪૪૮ સુધીના આખરી સમાપ્ત સુધીના પૃષ્ઠો, પૃથક પૃથક માનસશક્તિનું વિવેચન કરવામાં રોકાયેલા છે જ્યારે મુખ્યતામુદ્દક શાસ્ત્રનો વિષય કામળોની તંગીને લીધે ટુંકમાંજ ચિત્રરૂપે આપવાનું બની શક્યું છે. મસ્તકવિદ્યા સંબંધી આપણી ગુજરાતી ભાષામાં એક પણ સ્વતંત્ર અન્ય આજ સુધી લખાયેલ હોય એમ માત્ર જાણવામાં નથી સ્વર્ગવાસી સુપ્રસિદ્ધ લેખક નારાયણ હેમચંદ્રે ઘણા વર્ષ પહેલાં એક નાના સરખા ૫૦-૬૦ પૃષ્ઠના પુસ્તકમાં આ વિદ્યા સંબંધી વિષય બહુજ ટુંકમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો. પણ આવા મહાન વિષયપર એકાદ એવા સંવિસ્તાર અન્યની આવશ્યકતા હતી. આ માનવશાસ્ત્રથી તે કેટલે અંશે ફળીમૂલ થઈ છે તેનો નિશ્ચય કરવાનું કાર્ય વિદ્વદગને હું સોંપું છું. મારાથી જ્યાં સુધી મની શક્યું છે, ત્યાં સુધી મેં આ અન્યના દરેક વિષયને સચિત્ર આપવાની ગોડવણ કરી છે અને તેમ કરવા માટે, જે જે ગૂઢરસોએ તથા મિત્રવર્ગે ખોલેલો બનાવવા માટે પોતાના ફોટો લેવા આપી આ અન્યમાં મુકવા માટે પોતાની ઉદારતા દર્શાવી છે તેના સર્વનો આ સ્થળે આભાર માનું છું.

આ અન્ય માટે કચ્છોજ છપાઈ તથા બાઈન્ડીંગ બાદિ કાર્યોની અનુકૂળતા કરી આપી, તેને વર્તમાન સ્થિતિમાં, આજે વાંચક વગના હાથમાં મુકવા યોગ્ય બનાવવા માટે સુબોધિની પ્રેસવાળા મારા બાળસ્નેહી વેધરાજ બગવાનસાસ ત્રિજુપને સુદૃઢ ભાવથી મને જે સહાય આપેલ છે, તેનો આ સ્થળે ખાસ ઉપકાર માનું છું.

આ અન્યને માટે જોઈતા ફોટોગ્રાફો ખાસ જોછા ભાવથી લઈ આપવા માટે મેસર્સ શુદ્ધાસ કંપનીના મેનેજર મી. જનાર્ધનનો પણ આ સ્થળે ઉપકાર માનું છું.

આ ઉપરાંત, મી. સી. બી. ભારદ્વાજ પ્રોફેસર ઓફ ફેનોલોજી, મારા પરમસ્નેહી મી. પ્રાણુજી લ દેવકરજી દેશર્ધ, તથા શ્રોયુત ક કરશીભાઈ શામજી, તેમજ મારા લગ્ન ભાતા હરિલાલ વિ. ગોવિંદજીએ પ્રસંગાનુસાર યોગ્ય સૂચનાઓ આપી તથા આ અન્યની પ્રસિદ્ધિ માટે જોઈતી અનુકૂળતા કરી આપી, આ અન્યને બહાર જાવવામાં જે અનેક પ્રકારની મદદ આપી છે, તે માટે તેઓ સર નો આ સ્થળે આભાર માનું છું.

આ ગ્રન્થ માટે જોડતા કવર ડીઝાઇન, લાઇન પ્લેક, તથા હાપ્પટોનના પ્લેકો માટે ચિત્રો આદિ આવશ્યકતાનુસાર પુરા પાડવા માટે, મુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર મી० જી. એચ. મુલર, મુપ્રસિદ્ધ આર્ટીસ્ટ મી० જી. એમ. માલી, તથા મી० ભાકારોએ તથા હિંદુસ્થાન પત્રના અધિપતિએ જે અગત્યની મુગમતા સુદૃઢ બાવે કરી આપી છે તે માટે તેઓ સર્વનો પણ આ સ્થળે આભાર માનું છું.

માણસ માત્ર જીવને પાત્ર છે અને આવા મહાન વિષયમાં અનેક કારણોથી જુલો થાય તો એ સંબંધિત છે, પણ મુગ વાયકવર્ગ “યસાર્ણત તદુપાસનીયં” એમ સમજી દોષોનો ત્યાગ કરી ગુણ ચક્ર કરશે એવી મારી નક્ક પ્રાપ્ત છે.

છેવટમાં આ માનવચાત્રનો થયે જનસમુદ્ધની શારીરિક આત્મિક તથા સામાજિક ગતિ, સ્થિતિ, અને કૃતિ વિગેરેને સુધારવામાં તથા મનુષ્યના મૂળ સ્વરૂપ કે શક્તિને રક્ષા કરવામાં યત્કિયિત પ્રમાણમાં પણ સહાયજૂત થશે તો હું મારા પ્રયત્ન સફળ થયો સમજીશ.

નં. ૩૧૪ ફોનોગ્રાફિક ટોલ—મુંબઈ.
તા. ૧૬ મી માર્ચ ૧૯૧૬,

મિરઘરલાલ ગોવિંદજી મહેતા.

વિષયાનુક્રમણિકા.

વિભાગ પહેલો.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
પ્રસ્તાવના.	૧૦૮
વિસ્તારક.	
પ્રકરણ ૧ છું.	
વિષય પ્રયોજન અધિકારી અને સંબંધનું વર્ણન	
માનવજાતીના આખ્યા અને ઉપયોગ	૧-૬
પ્રકરણ ૨ છું.	
મનને કાવું કરવાનું મુખ્ય અવગત-પ્રતિષ્ઠ	
તેનું કાવું અને રચના.	૭-૧૨
અનિચ્છાનું અતિ અવગતનું કાવું	૧૨-૧૪
છાત્રીરિક સર્વ ક્રિયાઓને પ્રવહ કરવાનું મુખ્ય	
અવગત-પ્રતિષ્ઠ.	૧૫-૨૧
અનિચ્છાની રચના પણ એજ દરિયા ઉ છે	
અનિચ્છા એ છાત્રીર તથા મન જાણેનું કાવું	
કરનાર મુખ્ય અવગત છે.	૧૭-૨૨
છાત્રીર અનિચ્છા અને મનનો સંબંધ તથા	
અનિચ્છા દર્શનનો ઉપયોગ.	૨૨-૨૭
માનસિક દર્શનમાંની વિવિધતાના પ્રમાણમાંજ	
અનિચ્છામાં અનિચ્છા માનસઅવગતનું	
અનિચ્છા.	૨૭-૩૧
અનિચ્છાનું જા અને માનસદર્શનનો સંબંધ. ૩૨	
અનિચ્છા કરના પ્રમાણમાંજ અને જાણનું	
અનિચ્છા કરનારને કાવું આવે છે. ૩૩-૩૪	
પ્રકરણ ૩ છું.	
નિષ્કર્ષ પ્રકરણનાં પ્રકરણોમાં અનિચ્છાની મન-	
જાત અનિચ્છા કરવા કરવામાંની. ૩૪-૪૫	
પ્રકરણ ૪ છું.	
અનિચ્છાના પ્રવહ પ્રવહ અવગતની રચના	
અવગત અને માનસવિષયક નિષ્કર્ષ	
અવગત.	૪૬-૪૭

વિષય.	પૃષ્ઠ.
મનુષ્યનાં સર્વ પ્રકારના અનિચ્છાના આકારનાં	
અને સ્વરૂપો, અનિચ્છાના પ્રકારનાં	
અને આવેલે કંઈ પણ બોધના	
સ્વરૂપ રીતે મુંઝી બાધામાં દર્શાવે છે	૪૭
પ્રકરણ ૫ મું.	
અનિચ્છાના અવગત મન એ મું પદાર્થ	૫૦
પ્રકરણ ૬ છું.	
માનસઅવગતો અને તેના વિ	
Phreno-centres,	
સમગ્ર માનસદર્શનમાંના સમુદાય	
સંબંધ વિભાગ.	
૧ આદ્યમરશ્ક અને પોષક દર્શનમાં.	
૨ મુખ્યમાનસિક જાતબુદ્ધિઓ કે જ્ઞાતિઓ.	
૩ ઉત્કૃષ્ટ અવગત અને આપનાર જ્ઞાતિ	
૪ નૈતિક તેમજ પાર્થિક જ્ઞાતિઓ.	
૫ પ્રાવિવધ પ્રકારના દર્શનમાં.	
૬ શુદ્ધિદર્શનમાં અને અવગતના	
૭ પંચ જ્ઞાતિઓનો સમૂહ.	
અનિચ્છાના પ્રમાણે માનસ અવગત	
તેના સ્વરૂપો અવગત તથા	
અવગત અને અનિચ્છાનું પાંચમું પરિણામ	
માનસિક દર્શનમાંનું સંપૂર્ણ કાવું અને	
સ્વરૂપ સંબંધ.	
પ્રકરણ ૭ મું.	
અનિચ્છા અને પોષકની સામ્યતા	
અવગત પરિણામ કરવામાં આવેલો	
મનુષ્યની પોષકની સંબંધમાં અવગત	
દર્શન અને અવગત.	
વિષય પહેલો સમાપ્ત.	

વિષય.

પૃષ્ઠ.

વિભાગ ૨ જો.

પ્રકરણ ૧ થું.

૧. આત્મચરિત્રવૃત્તિઓ. ૮૦-૧૭૮.
- ૧ અભિપ્રાય અથવા પ્રત્યક્ષ. ૮૧-૮૪
- પ્રત્યક્ષવિવિધતા પ્રત્યક્ષવૃત્તિઓ. ૮૫
- અભિપ્રાય અથવા પ્રત્યક્ષવૃત્તિની આત્મા, ઉપરોક્ત, અવસ્થાના, સ્થાન, કાળ અને ખાસપણી આદિનું વિવેચન. ૮૬-૯૯
- ફેરફાર અને તેનું કારણ. ૧૦૦-૧૦૨
- પ્રત્યક્ષવાચની પ્રવૃત્તિ અને ફેરફારનું કારણ. ૧૦૨-૧૦૪
- હાથ, ફિંગરિસનાં અને પ્રત્યક્ષવૃત્તિનાં સંજોગ. ૧૦૪-૧૦૮
૨. ક્રિયા અથવા ક્રિયાશીલ. ૧૦૮-૧૧૬
૩. વિષયો અને તેનાં પદાર્થો. ૧૨૦-૧૨૨
- આત્મા, સ્થાન, વસ્તુનાં ભાવ. ૧૨૩-૧૨૪
- આત્મપ્રેરણા અને સંસ્કારવૃત્તિઓ. ૧૨૫-૧૩૦
૪. વૈભવવૃત્તિ અથવા વિભવશીલ. ૧૩ -૧૪૨
૫. વિભવ-સંજોગ કે વસ્તુના. ૧૪૩-૧૫૦
૬. ઉદ્વેગ અથવા કાળક્રિયા અને ક્રિયા કે વિચારશક્તિ. ૧૫૧-૧૫૩
૭. દૈર્ઘ્ય અથવા ભજ કે વસ્તુના. ૧૫૪-૧૬૮
- પ્રકરણ ૨ થું.
૨. સાંસારિક અથવા મુદ્ધાત્મકવૃત્તિઓ. તેઓનું સ્થાન અને કારણ. ૧૭૮-૧૮૨
૮. પ્રેમ અથવા સ્નેહવૃત્તિ. ૧૮૩-૧૮૨
૯. હાથવસ્તુ અથવા ભાવવૃત્તિઓ. ૧૮૩-૧૮૭
૧૦. વસ્તુવસ્તુ કે અવસ્થાવૃત્તિ. ૧૮૮-૨૦૪
૧૧. મૈત્રીપ્રેમ અથવા સ્નેહસંજોગ. ૨૦૫-૨૧૫
૧૨. મૈત્રીપ્રેમ અને સ્નેહસંજોગ. ૨૧૬-૨૨૦

વિષય.

પૃષ્ઠ.

૧૩ તત્ત્વજ્ઞતા અથવા સ્વેચ્છા. ૨૨૧-૨૨૬

પ્રકરણ ૩ થું.

૩. ઉત્કર્ષવૃત્તિઓ. ૨૨૭-૨૬૭
- ૧૪ સાધના કે સાધનવૃત્તિ. ૨૩૦
- ૧૫ વ્યાપ્તિવૃત્તિ કે કામનાઓ. ૨૫૩
- ૧૬ સ્વાધ્યાય કે અભ્યાસ. ૨૫૪-૨૬૨
- ૧૭ જ્ઞાના અથવા સ્વેચ્છા. ૨૬૨-૨૬૭

પ્રકરણ ૪ થું.

૪. નૈતિક અને ધાર્મિકવૃત્તિઓ.
- Men's Moral & Religious Sentiments.
- What is Religion? ૨૬૮
- શુભિકા. ૨૭૦-૨૮૨
- ૧૮ કાર્યક્રમ અથવા પુનરુત્થાન. ૨૮૩-૨૮૭
- ૧૯ અભ્યાસવૃત્તિ કે અભ્યાસવૃત્તિ. ૩૧૩-૩૨૨
- ૨૦ આશા (Hope) ૩૨૩-૩૨૬
- ૨૧ અભ્યાસવૃત્તિ અથવા અભ્યાસ. ૩૩૦-૩૪૦
- ૨૨ જ્ઞાનશક્તિ કે વિજ્ઞાનશક્તિ. ૩૪૦-૩૪૬
- પ્રકરણ ૫ થું.
- ૫ પ્રાવિષ્ઠ્ય પ્રકારક શક્તિઓ. ૩૬૧-૩૮૮
- Self-perfecting or Seem-Intellectual Sentiments.
- ૨૩ કાર્યક્રમ અથવા કાર્યક્રમ. ૩૯૧-૩૯૮
- ૨૪ સ્વચ્છતા (Idleness) ૩૯૯-૪૦૪
- ૨૫ આત્મિકતા. (Selfishness) ૪૦૫-૪૦૭
- ૨૬ અનુકરણવૃત્તિ (Imitation) ૪૦૮-૪૧૩
- ૨૭ અસત્યતાવૃત્તિ. (Mithfulness) ૪૧૪-૪૧૮
- પ્રકરણ ૬ થું.
૬. શુદ્ધશક્તિઓ અને અવસ્થાના શક્તિઓનો સમુદાય.
- ૨૮ અવસ્થાના-શક્તિ. ૪૧૯-૪૨૫
- ૨૯ અનુકરણ. ૪૨૬-૪૩૮
- ૩૦ જ્ઞાન અથવા પ્રત્યક્ષ. ૪૩૯-૪૦૧
- ૩૧ તેજ કે વસ્તુના. ૪૦૧-૪૦૫

૩૨ રંગમાન. (Colour)	૪૦૫-૪૦૬
૩૩ ક્રમ વ્યવસ્થા કે ગ્રાહ્ય શક્તિ	૪૦૬-૪૧૩
૩૪ ગણિતમાન કે ગણનાશક્તિ.	૪૧૩-૪૧૫
૩૫ રચનામાન અથવા શુભાળ.	૪૧૫-૪૧૮
૩૬ કલિદાસશક્તિ અથવા રચના.	૪૧૮-૪૨૧
૩૭ સમયમાન અને તાલ.	૪૨૨-૪૨૪
૩૮ રસ અથવા સંગીતશક્તિ.	૪૨૪-૪૨૮
૩૯ સુભાષિત કે વક્તૃત્વ શક્તિ.	૪૨૮-૪૩૨
૪૦ પ્રતા તર્કશક્તિ અથવા મનનશક્તિ.	૪૩૨-૪૪૧
૪૧ વૃક્ષના અથવા સમાસોત્પત્તિ શક્તિ	૪૩૭-૪૪૧
૪૨ અનુપમાન અથવા પ્રેરણા.	૪૪૨-૪૪૪
૪૩ સામાન્ય અથવા સમ્યક્તા કે સ્વભાવ માધુર્ય.	૪૪૫-૪૪૬
૪૪ આરામ પ્રિયતા અને નિદ્રાશક્તિ	૪૪૬-૪૪૮
કૃષ્ણ સંમાપ્તિ.	
માનવશાસ્ત્રની અદ્યક્ષ આવતા 'ચિત્રોત્પ' હીરટ.	
માન, સ્પર્શીયમ, ગ્રાહ્ય, ગ્રા. એસ. શબ્દો.	
આકૃતિ નં.	વિષય.
૧ મસ્તિષ્ક, અનુમસ્તિષ્ક અને જ્ઞાનતન્ત્રના પ્રવાહો.	૪૫૬.
૨ જ્ઞાનતન્ત્ર પ્રવાહો.	
૩ મસ્તિષ્કનું મધ્યમાથી ઉપર કાપેલું ચિત્ર	
૪ } જોખરીના અસ્થિઓ અને તેની વચ્ચે	
૫ } મિલ મિલ રિધતિનું દર્શન.	
૬ મસ્તિષ્કનું તળાકુ અને ત્યાંના જ્ઞાનતન્ત્ર સમુદાય.	
૭ મસ્તિષ્ક અનુમસ્તિષ્ક અને જ્ઞાનતન્ત્ર સમુદાય.	
૮ મસ્તિષ્ક, સ્પર્શનાય મેનરલ, ગ્રાહ્ય, દાદાભાષ નેપોલીયન આદિ.	
૯-૧૦ સેડ નેકન-અને દિશ્યકામ.	
૧ માનસશક્તિઓનાં રચન.	

૧૮ } સર્પ, વાનર, કામડો, ચિલાડી.	
૧૯ } સર્પ, વાનર, કામડો, ચિલાડી.	
૨૦ } કુતરો, વર, દિરજ.	
૨૧ } કુતરો	
૨૨ } કુતરો	
૨૩ } સીટી, ગૃહ્ય લાગણીઓ અને જામ હોલ.	
૨૪ } સિંહ, વાઘ, ચિતો	
૨૫ } લોકડી,	
૨૬ } કુતરો, વાનર, મરડ,	
૨૭ } કુતરો, વાનર, મરડ,	
૨૮ } કુતરો, વાનર, મરડ,	
૨૯ } કુતરો, વાનર, મરડ,	
૩૦ } મસ્તિષ્કના મિલ મિલ અવધવોનો	
૩૧ } પરસ્પર સંયુક્ત સંબંધ.	
૩૨ માનસ અવધવો-તેના રચન વિભાગ અને સંખ્યા આદિ.	
૩૩-૩૪ સમગ્ર માનસશક્તિઓનાં સમુદાય પ્રમાણે સ્પષ્ટ વિભાગ.	
૩૫-૩૬ (ભુઓ આ નં. ૧)	
૩૭ ફેરફાર અને તેની જનાવદ.	
૩૮-૩૯ હૃદય અને રચિતશક્તિઓના અવધવો,	
૪૦-૪૧ વક્તૃત્વ પિત્ત.	
૪૨ સેનીટરી હેલ્થ ઓફીસર પુના.	
નં. ૨-૩ મી. મનસાલ.	
નં. ૪ શીલ્પીદર્શન.	
નં. ૫ (પિપાસા) મી. પકોટીમલ.	
૬ વિવેચના અને નિર્દોષિતા.	
૭ જાનક કે વ્યવસ્થા અને ખામી.	
૮ ઉદ્યોગ અને કાર્ય શક્તિ. રામચંદ્રદત્ત	
૯ પ્રયુક્ત યોગ અને ખામી.	
૧૦ સાંસારિક અથવા ગૃહ્ય લાગણીઓ.	
૧૧ પાર શક્તિ અને ખામી.	
૧૨ કામચરણ અને ખામી.	

વિષય.

પૃષ્ઠ. ૧ વિષય.

પૃષ્ઠ.

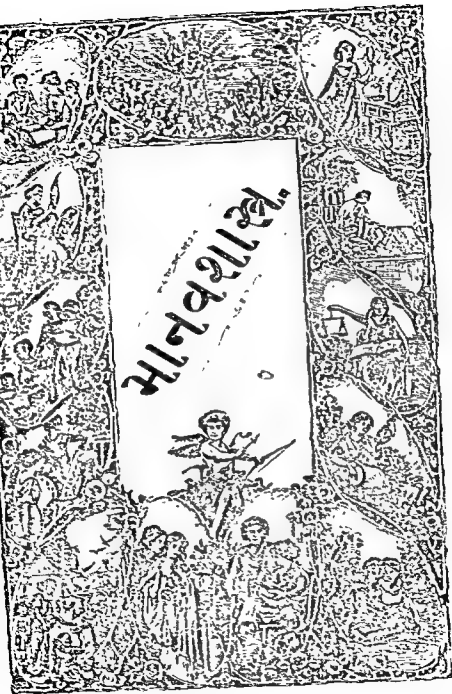
- ૧૦ વાતસલ્યનેદ્ર અને તેની ખામી.
- ૧૧ મૈત્રીભાવ.
- ૧૨ મૃદુનિવાસેચ્છા.
- ૧૩ તત્પરાવશ્યતા અને તેની ખામી.
ઉત્કર્ષક વૃત્તિઓ.
- ૧૪ સારવતા, અને તેની ખામી.
- ૧૫ વચ્ચાભિલાષ, અને તેની ખામી.
- ૧૬ રવમાન કે અદ્ભૂતભાવ, અને તેની ખામી.
- ૧૭ દહના કે પંચ, મી. ગાંધી
નૈતિક અને ધાર્મિક વૃત્તિઓ.
- ૧૮ ભક્તિભાવ શ. શ. ભક્તિ કુચ્છભાષ.
- ૧૯ અભાત્મચરિત્રી શ્રીયુત્ કાકરચીભાષ.
- ૨૦ આરા, મી. હોષ.
- ૨૧ આત્મનિષા, મી. દાદાભાષ નવદોહ.
- ૨૨ દયા ક્રીડા કે પરાયણતા હિત
પં. હમ્બરચંદ્ર દેવલાભામર.
પ્રાવિણ્ય પ્રદાયક શક્તિઓ.
- ૨૩ કળાકૌશલ્ય. મી. જોડીસન.
- ૨૪ સૌન્દર્યપ્રેમ. મી. જોડીસ જીવી.
- ૨૫ આદાયકભાવ. ઉચ્છ્રુ. સ્ત્રી. જોડીસ.
- ૨૬ અનુકરણશક્તિ. મી. જયશંકર.
- ૨૭ હાસ્યશક્તિ. મી. મોહનલાલ.
- ૨૮ અવશોષનશક્તિ. વૈદ્યકેશવલાલ મુડા.
- ૨૯ આત્મિયાન. મી. નરસેરામ.
- ૩૦ ક્ષતિ. મી. હરીલાલ.

- ૩૧ વજનજ્ઞાન. મી. જોડીસ, ભારે વજન
ઉપાગનર ચેષીયન.
- ૩૨ રંગજ્ઞાન મી. પ્રાણલાલ અને ભારદ્વાજ.
- ૩૩ { કમ કે વ્યવસ્થાજ્ઞાન } મી. એડરન
- ૩૪ { મહિતજ્ઞાન. }
- ૩૫ રચનાજ્ઞાન કે પદન કુશ.
- ૩૬ ઐતિહાસિકજ્ઞાન અથવા રમતિ
(મી. સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી)
- ૩૮-૩૯ સુધીની શક્તિઓ પ્રપૂર્ણ
મી. પ્રાણલાલ દેવકરજી દેશાઈ.
- ૩૭ } સમય અથવા તામજ્ઞાન.
- ૩૮ } સ્વર અથવા સંગીતજ્ઞાન. મી. બવે.
- ૩૯ વક્તવ્યશક્તિ. મી. સ્ત્રી. જોડીસ.
- ૪૦ { તકશક્તિ. } તત્ત્વવેત્તા શોષાદોર.
- ૪૧ { ગુણનાશક્તિ. } મી. જોડીસ.
- ૪૨ પ્રેરણાશક્તિ. વૈદ્ય. કેશવલાલ.
- ૪૩ સૌભાગ્ય. મી. જોડીસ.
- ૪૪ આશુભૂ પ્રિયતા અથવા નિદાશક્તિ.
- ૪૫ કેટલાક બાળ મનસી.
- ૪૬ કેટલીક બાળકન્યાઓ તથા સ્ત્રીઓ.
- ૪૭ વિવિધ પ્રકારની નાસિકા.
- ૪૮ એક અને ચિત્રક.
- ૪૯ આત્મિય ગુણજ્ઞાન કથયતિ.
- ૫૦ હસ્તકુશલતા પ્રકારો અને ભાવદશન.
- ૫૨ વિવિધ પ્રકારના ચક્ષુઓ, મુખમુદ્રાપરની
રેખાઓ અને ભ્રમરો.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
માનવ શાસ્ત્રની રચનામાં—આધારભૂત.	
બુદ્ધિ કે-વે:	૧૫૧ ૫૭૨
૭. ૨૧. ૮૮. ૧૧૭. ૧૨૫	
૧૧૭૮.	૭. ૭૭. ૬૩
Gray's Anatomy	૧૩
George Combe's Phrenology	૧૩, ૧૪
Porter's Anatomy	૧૬
Channing Review No ૭૬	૧૮
Dr. Keibel's Man the Master	૧૪
Prof.	
Dr. Brown's Lectures on Phreno	
logy	૨૮. ૩૪ ૧૮૫
Dr. Hall's System of Phrenology	૩૩, ૩૮, ૧૮૫
Combe's Human Sciences	૪૪, ૪૪,
	૪૪, ૫૧, ૧૦૧, ૧૦૩
૬. ૧૦ ૧૭૮	૪૫
૬. ૧૦ ૧૮૫	૪૫
૬. ૧૦ ૧૮૫	૪૫, ૬૨
૬. ૧૦ ૧૮૫	૪૫, ૮૪, ૬૨
૬. ૧૦ ૧૮૫	૪૫
Dr. V. Varot's work on comparative	
Anatomy.	૭૩

વિષય.	પૃષ્ઠ.
Dr. Charles Bell's Anatomy	૭૪
L. N. Fowler.	૭૫
મન.	૬૪, ૬૫, ૧૨૭, ૧૮૧
સુખાવિતરતનામવાર.	૧૨૫, ૧૮૦
૭૧૫૧૧૫.	૧૪૨
Phrenological Transaction.	૨૦૮
૧૧૭૮.	૨૩૦
ફિનોલોજી.	૨૨૭
બુદ્ધિની નીતિયત્ત.	૩૩૭, ૩૫૦
Faces and how to read them, By	
Oppenheim.	
New Physiognomy By S R. Wells.	
Phrenological Dictionary.	
Constitution of Man Hy Combe.	
Phrenological Bust By L. N.	
Fowler.	
Heads & Faces. By prof, Nalson	
Starr.	
Self-Instructor by L. N., Fowler	
Phrenological miscellany from	
1865 to 1873.	
The Face, by A. T. Story.	

मानवशास्त्र

મસ્તકશાસ્ત્રના આગ્ર મવર્ગકો અને શોધકો.

૧૦ કાશ્મીરીયમ

૧૧ કાશ્મીરીયમ

૧૨ કાશ્મીરીયમ

માનવશાસ્ત્ર

અથવા

મસ્તિષ્કવિદ્યા અને મુખસામુદ્રિકશાસ્ત્ર.

વિભાગ પહેલો

પ્રકરણ ૧ છું ભૂમિકા.

„ ૨ છું મસ્તિષ્કનું કાર્ય અને રચના.

„ ૩ છું મિન્ન લિન્ન પ્રદારના પ્રાણોઓનાં મસ્તિ-
ષ્કનો મનુષ્યના મસ્તિષ્ક સાથે સરખામણી.

„ ૪ થું માનસ અવયવોની સ્વાભાવિક ભાષા.
અને માનસ વિદ્યુત્ત્વદ્વારા તેઓપર થતી અસર

„ ૫ મું મનોવિજ્ઞાન અથવા મન એ શું પદાર્થ છે ?

„ ૬ છું માનસ અવયવો અને તેના વિભાગ.

„ ૭ મું મસ્તિષ્ક અને ઓપરોનો સાર્વધ્યતા.

ओ३म्

यज्जाग्रतो दूरमुदैति दैवं
तदु मृजस्य तयैवेति
दूरं गमं ज्योतिषां ज्योतिरेकं
तन्मे मनः शिवमद्वयमस्तु ॥

येन कर्माग्नयमो मनीषिणां
यज्ञे कृष्वन्ति विद्येषु धीराः
यदपूर्वं यज्ञमन्तः यजानां
तन्मे मनः शिवमद्वयमस्तु ॥

यत्प्रज्ञानमुत चेतो धृतिश्च
यज्ज्योतिरन्तरमृतम्यमासु
यस्मान्न जने किञ्चन कर्म क्रियते
तन्मे मनः शिवमद्वयमस्तु ॥

येनेदं भूतं भुवनं भविष्यत्
परिपृहीतमपनेन सर्वं
येन यज्ञस्तापते सप्तदश
तन्मे मनः शिवमद्वयमस्तु ॥

यस्मिन्नृचः साम यजू ऽपि यस्मिन्
प्रतिष्ठिता रथनाभादिदाराः
यस्मिन्धृतिश्च ऽसर्वमोक्षं यजानां
तन्मे मनः शिवमद्वयमस्तु ॥

सुषाराविरञ्जानिव यन्मनुष्यान्
नेनीयतेऽभीनुविर्वातिन इव
हव्यनिर्गुं यदग्निं भविष्यं
तन्मे मनः शिवमद्वयमस्तु ॥

માનવ-શાસ્ત્ર

અથવા

મસ્તિષ્કવિદ્યા અને મુખસામુદ્રિક શાસ્ત્ર.

પ્રકરણ ૧ છું.

મિદાર્ય મિદ્ધમચ્છન્દં ધોતું ધોતા વરર્ષને ।

શાયાદી તેન જ્ઞાત્વઃ ગંધઃ સવયોજનઃ ॥

આના અથવા વાચકવર્ગની રૂચિ ઉપર અથવા જ્ઞાતાના હર્ષેણ મિદ્ધ ચયેડા વિષયને તથા તેના મંત્રન્યને પ્રયોજનસરિત પ્રત્યેક શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં જ લખવા નપર હેતુ છે. આશ્વાસાદે શરૂઆતમાં જ પ્રત્યેક શાસ્ત્રનો વિષય, તેનો વજા અને વાચકોમાયનો પરપર અનન્ય, વિષયનું કે અન્યનું પ્રયોજન, અને તે તે વિષયને અમળવા અથવા લાજુલજા અધિકારી અર્થિનું નિરૂપણ દુકમાં કરવું જોઈએ.

વિષય.—મનુષ્યની અંદર રહેલી સમગ્ર શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક ક્રિયાઓ અને જીવિતો તેમજ તેના શુભાશુભ કાર્ય કે પ્રવૃત્તિઓની યથાવત રિવંચના કરી એ આ અધ્યનો મુખ્ય વિષય છે. શરીર—દંદિય અને આત્મા એ બે મુખ્ય પદાર્થોના મધ્યગમી મનુષ્ય બનેલ છે. તે બન્ને સાથે સંબંધ પસવનાર માનસિક વૃત્તિઓની વરણવત્ આકોચના કરી તેમજ પ્રત્યેક અવયવનું નદ તેના યથાયોગ્ય કાર્યનું નિરૂપણ કરી, મનુષ્યની અંદર મુખ્યત્વે કાર્ય કરનું જે મનુષ્યનું અનરનાન મન છે, તેનું તથા તેની શક્તિઓનું વિવેચન કરી અનેવિતાન અથવા માનવશાસ્ત્રનું જ્ઞાન આપવું. એ આ અધ્યનો વિષય છે.

પ્રયોજન.—ઉપરોક્ત માનવશાસ્ત્રનું જ્ઞાન જનસમૂહમાં ફેલાવી, મનુષ્યની સમૂર્ણ શક્તિઓને યોગ્ય માર્ગ દર્શાવી, મનુષ્ય જીવનનો યથાર્થ આનંદ અને મુખ પ્રાપ્ત કરાવી, એ હેતુ અને પરકોટના યથાર્થ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિદ્વારા અને જીવનની મુશ્કેલીદ્વારા સમગ્ર વિવંચના પદાર્થોનો યથાવત ઉપયોગ કરનાં શીખવી, પરશ્વદા પરમાત્મા તેમજ પરમ મુખ અને આનંદ, જે જીવનનો અન્તિમ ઉદ્દેશ છે, તેને યોગ્ય રીતે પ્રાપ્ત કરવવામાં સહાયમૂલ થવું. એ આ અધ્યનું મુખ્ય પ્રયોજન છે.

મનુષ્ય એ પરમપુરૂષ પરમાત્માની સર્વોત્તમ કૃતિ છે. તેની સમૂર્ણ રચનાના નમત્ર પ્રદેશો અને શક્તિઓના કાર્યનું મનુષ્યસમાજને જ્ઞાન આપી, મનુષ્ય તરી-

કેનું તેઓનું મહાન કર્તવ્ય અને વિશ્વના સમગ્ર પદાર્થોની અંદરનું તેઓનું શ્રેષ્ઠ તમસ્થાન દર્શાવી મનુષ્યને પરમાત્માના પરમ અષ્ટાકરૂપ જનાવવાના મહાન પ્રયત્નમાં યથાશક્તિ સહાયભૂત થવું, એ પણ આ અન્યનું એક પ્રયોજન છે.

અધિકારી.—વિશ્વની અંદરનાં પ્રત્યેક સ્ત્રી, પુરૂષ, બાળક, યુવાન, ગરીબ, તવંગર, રાજા તેમજ પ્રજા, અને જેઓને દુનિયાના પ્રત્યેક વિષયો સમજવાને માટે પરમાત્માએ પરમ કડ્ડણથી મન અને ધ્વનિદ્ર્યાદિ સાધનો આપેલાં છે તેવી દરેક વ્યક્તિ, આ અન્યના વિષયને વાંચવાના, સાંભળવાના કે પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં લેવાના, કુદરતી રીતેજ અધિકારી છે. માત્ર તે અધિકારનો યથાવત્ ઉપયોગ કરતાં શિખવાનીજ જરૂર છે, અને તે શિખવવું એ આ અન્યનો વિષય છે.

સંબંધ.—આ અન્ય અને તેની અંદરના વિષયનો પ્રતિપાદક અને પ્રતિપાદ્ય સમ્બંધ છે.

અધિકારી અથવા વાચક અને અન્યનો જ્ઞાતા અને જ્ઞેય સંબંધ છે. તેજ પ્રમાણે પ્રયોજન અને અધિકારીનો પ્રાપ્ત અને પ્રાપક સંબંધ છે.

માનવશાસ્ત્ર.—જો શબ્દથી અત્રે મન, કે મનુષ્ય અને તેની સ્વાભાવિક શક્તિઓ તથા શુભ કર્મ અને સ્વભાવ તથા તેની યોગ્યથોગ્ય પ્રવૃત્તિઓ કે કર્તવ્યા-કર્તવ્યનો નિર્ણય કે પરીક્ષા કરવાનું શાસ્ત્ર, એમ સમજવાનું છે. જ્યારે આવા મહાન વપાયની વિવેચના અને સ્પષ્ટીકરણ મસ્તિષ્કશાસ્ત્ર દ્વારા જોટલું સ્પષ્ટ અને યથાર્થ રીતે થઈ શકવાનો સંભવ છે તેટલું બીજા કોઈપણ શાસ્ત્ર દ્વારા થઈ શકવાનો સંભવ નથી, તેથી મસ્તિષ્કશાસ્ત્રના સમ્પૂર્ણ સિદ્ધાન્તોની વિવેચના અને સ્થાપના દ્વારા માનવશાસ્ત્રના સમ્યક સિદ્ધાન્તોનું આ અન્યમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવશે.

અત્રે પ્રશ્ન એ ઉપરિથત થાય છે કે, મસ્તિષ્કશાસ્ત્ર જોટલું શું ? એ શાસ્ત્ર શું શિખવે છે ? તેના મુખ્ય મુખ્ય શા શા સિદ્ધાન્તો છે ? એ વિષયની સત્યતા માટે કંઈ પ્રમાણ, પુરાવા, કે માખીની છે ખરી ? ઉપરોક્ત સર્વ પ્રશ્નો કોઈપણ નવા વિષયની શરૂઆત કરનાર પ્રત્યેક વિચારજત વ્યક્તિના મનમાં થવાજ જોઈએ અને થાય એ તરફ સ્વાભાવિક છે. અમે તેના પ્રત્યુત્તર પણ કંમવાર આ અન્યમાં યથાશક્તિ આપવા માટે પ્રયાસ કરીશું.

પ્રશ્ન.—મસ્તિષ્કશાસ્ત્ર જોટલું શું ?

ઉત્તર.—૧ મનુષ્યનું મસ્તિષ્ક તપાસી તેની અંદર રહેલી સમગ્ર શક્તિઓ અને વૃત્તિઓની યથાર્થ વિચિત્રિ, તેમજ હાવભાવ અને વર્તનમાં મનુષ્યનું અનારગત મન કેવા પ્રકારનું છે, તે મસ્તિષ્કના બાહ્ય વિભાગોને સર્વાંશે તપાસી, સ્પષ્ટ રીતે જાણવાની વિદ્યાને મસ્તિષ્કશાસ્ત્ર કહેવામાં આવે છે. જ્યારે મુખ અથવા ચેદરાપરનાં લક્ષણ અને ચિન્હો તપાસી મનુષ્યનાં સ્વભાવ કે લક્ષણની પરીક્ષા કરવાના શાસ્ત્રને મુખ-કામુદ્રિકશાસ્ત્ર કહેવામાં આવે છે.

૨ આ મસ્તિષ્કવિદ્યાદ્વારા મનુષ્યની જુરી જુરી શક્તિઓ કેટલા પ્રમાણમાં ખીંચેલી છે, તે જાણી શકાય છે.

૩ કાંઈ શક્તિઓ ન્યૂનતા કે ખામીવાળી છે. તેનું નિરાકરણ થઈ શકે છે.

૪ ખામીવાળી શક્તિઓને ખિતરાવાના ઉપાયો દર્શાવી અમુક રીતે જર્નવાળી કેટલેક અંશે તે તે શક્તિમાં મુખાવણું કરી શકાય છે.

૫ અન્યન્ન પ્રાણસ્ય ધનવાની કે ઝમ્મ પેગવાળી જુલિઓને યથાવત્ લગ્યાવી નિષેદમાં રાખવાનું રીતિય છે.

૬ સ્ત્રી, પુરુષ, બાળક તેમજ ગુલાનની પ્રત્યેક દશાન્ત, મત્યેક જુલિન્ત, અને પ્રત્યેક શક્તિના સુખ કર્મ અને સ્વભાવ કે ધર્મો વિગેરેને યથાવત્ લગ્યાવવામાં આ વિદ્યા અનેક રીતે સદાયજૂત થાય છે.

૭ મનુષ્યની નર્વ શક્તિઓ કે જુલિઓના સ્થાન મનુષ્યના મસ્તિષ્કના અમુક અમુક કોષ્ઠક પ્રદેશોમાં રિથત છે તેને તપાસી યથાવત્ અનુભવવા અને તદનુકૂળ મનુષ્યમાત્રની મુખારજ્યા કે વર્તન બનાવવામાં સદાયજૂત થવું એ આ વિદ્યાનો મદાન ઉપયોગ છે.

૮ મનુષ્યના મનનું સ્વાભાવિક વજણ ૩૯ તરફ છે તે આ વિદ્યાદ્વારા ધત્તે અંશે જાગી તેનો જોડતો લાભ લઈ શકાય છે.

૯ કોઈ મનુષ્યમાં હયા તો કોઈમાં ન્યાય, કોઈમાં જુલિશક્તિઓનું પ્રાણસ્ય, તો કોઈમાં ચિત્રકળાનું પ્રાણીય અને કોઈમાં વાદશક્તિ કે વિચારશક્તિની ખામી અથવા તર્ક કે તુલના શક્તિનું પ્રાણસ્ય હોય છે. કેટલાક મનુષ્યો સ્વભાવશીલ શાન્ત, શાન્ત, ખીર, મધીર અને નીનિ તથા ધર્મયુક્ત વર્તનવાળાં હોય છે જ્યારે કેટલાક તપન સ્વાર્થી, હોખી, હજાકપટયુક્ત અને નીનિધર્મ કે આ-મનિષ્ઠાના બાવથી રહિત હોય છે. આવા અનેકાનેક બિન્નબિન્ન આચારવિચાર અને વર્તનવાળાં મનુષ્યોનાં મનની યથાવત્ પરિક્ષા કરી તેઓને યોગ્ય કાર્ય માંપવું અથવા તેઓ પાસેથી અમુક કાર્ય યથાચોગ્ય રીતે તેની શક્તિ તપાસી કાઢવું. એ આ વિદ્યાનો મહત્ત્વપૂર્ણ ઉપયોગ છે.

મસ્તિષ્કશાસ્ત્રના નીચે લખાવેલા ખામ મુખ્ય સિદ્ધાન્તો છે, તેપર ધ્યાન આપવાની માંગી પ્રથમ જરૂર છે.

૧. મનુષ્યનું મન બિન્ન બિન્ન પ્રકારની અનેક સ્વાભાવિક શક્તિઓથી યુક્ત છે. તેમાંની દરેક શક્તિ પોતાનું કાર્ય કરતી વખતે અમુકજ પ્રકારની ચાકમ અસર મહજુ કરે છે. જેમકે, આંખ જોવાનું, કાન માંભગવાનું, છાંદા આખવાનું, નાક સુંપવાનું, અને ત્વચ્ચ સ્પર્શ મહજુ કરવાનું તેમજ કાર્યશક્તિ કાર્ય જર લાવવાનું કે પૂરું કરવાનું, સંગીતશક્તિ ગાવાનું અને ગણીતશક્તિ ગણવાનુંજ કાર્ય કરે છે. ઉપર પ્રમાણે પ્રત્યેક શક્તિ પોતપોતાનું નિયત કાર્ય કરે છે. એક શક્તિનું કાર્ય બીજી શક્તિ કરવા માટે કદાપિ તત્પર થતી નથી. ઐતિહાસિક વિષયની માહિતી મેળવવા કે આપવા માટે ઇતિહાસશાસ્ત્ર કાર્ય કરે છે. મનુષ્યનું અનન્યત મન અનેક મુખ્ય શક્તિઓના જંઠારકૂષ છે, અને તે શક્તિઓ, મનુષ્ય જોટલાં પ્રકારનાં બિન્ન

ભિન્ન કાર્યો કરે છે, તંત્રી શક્તિઓ અને વૃત્તિઓમાં વહેંચાયેલી છે.

૨. આવી પ્રત્યેક માનસિક શક્તિ કે વૃત્તિને પકટ કરવા માટે તેમજ અનુકૂળ કાર્ય શ્રદ્ધા કરવા માટે, અલગ અલગ માનસ અવયવોની મનુષ્યના મસ્તિષ્કમાં રચના કરવામાં આવી છે, જેને મસ્તિષ્કશાસ્ત્રની ભાષામાં માનસિક અવયવો (Phases Centres) કહેવામાં આવે છે. જેટલા પ્રકારની મનની મૂળ શક્તિઓ કે વૃત્તિઓ છે તેટલાંજ તે શક્તિઓને પ્રગટ કરનાર કે તે તે વિષયને મદદ કરનાર મસ્તિષ્કની અંદર માનસઅવયવના વિભાગ છે.

૩. મનની જે જે શક્તિ કે વૃત્તિ, મનુષ્યજીવનમાં જેટલે અંશે કાર્ય કરી રહેલી હોય છે, તે તે શક્તિને પ્રગટ કરનાર મસ્તિકના તે તે અવયવવાળા સ્થાનો પણ તેટલાંજ ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં ખીલેલાં કે વૃદ્ધિદાસવાળાં માન્ય પડે છે. દૃષ્ટાન્ત તરીકે, જે વ્યક્તિ દયા કે પરોપકાર વૃત્તિ માટે ખાસ પ્રસિદ્ધ હોય છે, તેનું પરોપકારવૃત્તિનું અવયવ તેટલાજ પ્રમાણમાં ખીલેલું હોવુંજ જોઈએ. પણ જે મનુષ્ય સ્વભાવે ક્રૂર અને રૂર હશે, તેનું દયાનું અવયવ તદન ન્યૂન અને શૂન્યનું અવયવ કે સ્થાન સારી રીતે ખીલેલું જણાશે; જ્યારે પરોપકારી મનુષ્યમાં સ્વાર્થવૃત્તિના અવયવની લગભગ ખામી જણાશે. જે મનુષ્યના કપાળનો ઉપરનો ભાગ વિસ્તૃત, ઉંચો, અને લગભગ ચોરસ જણાતો હશે, તે મનુષ્ય તકશક્તિ, તુલનાશક્તિ તથા વિચારશક્તિ સમ્પન્નજ નિવડશે, પણ જેના કપાળનો મધ્ય ભાગ જોડેલો કે દબાયેલો હશે, તે ઇતિહાસિક બનાવો કે તારીખો વિગેરેને યથાવત્ યાદ નહિ રાખી શકે; પણ જેનો માથા કપાળનો ભાગ ઉપસેલો અને ભરાવાદાર હશે, તથા કપાળનો ઉપરનો ભાગ જોડેલો અને નમી ગયેલો હશે, તેવા વ્યક્તિ મનનશક્તિ અને તુલનાશક્તિની ખામીવાળા અને ઇતિહાસશક્તિ અને વાર્તાવૃત્તાન્તના શોખીનજ નીવડશે.

૪. આ પ્રમાણે મસ્તિકના ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશોની વૃદ્ધિદાસને તપાસી તથા જુદા જુદા ઉંચા નીચા સ્થગ અને મસ્તિકની લંબાઈ પહોળાઈ વિગેરે તપાસી મસ્તિકના અવલોકનથી, મનોઅન્તર્ગત ખાસ ભાવો, વસ્તુ કે વૃત્તિઓને સમ્પૂર્ણ રીતે જાણી શકાય છે, જ્યારે એવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં મસ્તિકમાંના અવયવોનું માનમશાસ્ત્રાનુસાર જ્ઞાન અમૂલ્ય સહાય આપે છે. એટલુંજ નહિ પણ કંઈ શક્તિ કેટલા પ્રમાણમાં ન્યૂન વા અધિક છે, અને અમુક સંયોગો તથા અમુક સમયમાં તે વૃત્તિ કેવા પ્રકારનું વસ્તુ ધારણ કરશે, અથવા કેવી રીતે વર્તવા પ્રેરશે એ બાબતને નિર્ણય પણ આ માનસ અવયવોનાં યથાર્થ જ્ઞાન અને અભ્યાસદ્વારા યથાવત્ થઈ શકે છે. એથી પણ આગળ વધીએ તો મનુષ્ય અમુક પ્રકારની ક્રિયા શા માટે કરે છે, અથવા એમ કરવામાં તેને સત્ય અને આન્તરિય ઉદ્દેશ શું છે, અથવા શું હોવા જોઈએ, એ બાબતને નિર્ણય પણ યથાવત્ આ વિદ્યાદ્વારા થઈ શકે છે.

૫. ડુનીયામાં અનેકવાર એવું બને છે કે મનુષ્યના મનમાં એક હોય, અને ક્રિયામાં કંઈ જુદુંજ દર્શાવે છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય કંઈ મન, વાણી અને ક્રિયામાં સમાનતા ધરાવનાર મદાનમાં કે મદાન પુરૂષ હોતો નથી. તેમ થઈ શકતો પણ નથી. દૃષ્ટાન્ત

તરીકે અનેક મનુષ્ય એકજ પ્રકારનું સરખું દાનપુણ્ય કરનાર હોય છતાં તે પ્રત્યેકના દાન આપવાના ઉદ્દેશ અલગ અલગ હોય છે. અમુક વ્યક્તિ ત્યાદે માત્ર દયાની લાગણીથીજ પ્રેરાઈ વગર વિચાર્યે અમુક રકમનું દાન આપી દે છે. ત્યાદે બીજો બસબસ વિચાર કરી ચોચ પાત્રને ચોચ વળતે મદદ મળે અને પોતાની કીર્તિ મલાય એવા ઉદ્દેશથી તેટલી રકમનું દાન કરે છે. ત્યાદે ત્રીજો પુરૂષ, દયા કે કીર્તિની કંઈપણ પરવા ન કરતાં માત્ર તે મનુષ્યના બરબસાટથી કંટાળી જતીથી ખીંસામાંથી કંઈ રકમ કાઢી આપી દે છે. અને પાપ દૂર થયું એમ સમજે છે. ત્યાદે ચોથી વ્યક્તિ માત્ર રૂઢીને તાણે ઘઘને તેમ કરવા પ્રવર્તે છે.

આજ પ્રમાણે દાન નહિ આપનારા અનેક વ્યક્તિઓ પણ અનેક ઉદ્દેશથી એકજ પ્રકારના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયેલા એવામાં આવે છે. દુષાન્ત તરીકે—

૧ એક મનુષ્યની પાસે દાન આપવા પૈસા નથી, આટલે નથી આપી શકતા.

૨ જ્યારે બીજાની પાસે પૈસા છે પણ દાન આપવાની વૃત્તિ નથી.

૩ જ્યારે બીજા પાસે પૈસા છે અને દાન આપવાની શૈલિયે છે. પણ તે ચોચ પાત્ર એટલેજ દાન કરવા દરેક છે.

૪ જ્યારે કોઈએ મનુષ્ય દાન આપવા સમર્થ છે. પણ પાત્રપાત્રનો વિચાર કરવા જરા પણ સમર્થ નથી, છતાં કીર્તિ વધવાની ઇચ્છાથી આપવા લલચાય ખરે. પણ જ્યાં કીર્તિનો સંભવ ન હોય ત્યાં દાન નથી આપતો.

૫ જ્યારે પાંચમો મનુષ્ય કોબી, લાલચુ અને કંચુસ છે. જેથી તેને આપવાનો વિચારજ થતો નથી.

આવી રીતે એકજ પ્રકારનું કાર્ય કરવામાં અનેક વ્યક્તિઓના અનેક આનંદીય ઉદ્દેશો હોય છે, જેને આધારેજ મનુષ્યો કરી યથાવત્ બાંધી શકાય નથી. પણ આ મસ્તિષ્કશાસ્ત્રાનુસાર એ બધી પ્રવૃત્તિઓનો યથાવત્ નિર્ણય મર્ધ શકે છે.

૬ એક વાન્દસ્થ પ્રેમપૂર્ણ માતાએ દુષ્કાળના અસહ્ય દુઃખોને લીધે જ્યારે પોતાના નાના બાળકનું પણ બરલુપોષણ કરવા પાતે સમર્થ નથી એમ જાણ્યું, ત્યાદે પોતાના બાળકને દુબાડીને મારી નાંખ્યું. તેના ઉદ્દેશ આમ કરવામાં એ બાળકને જીવન દુઃખથી રીજાતો બચાવવાનો હતો. તેનામા વાન્દસ્થબાવની ન્યૂનતા કે સંહારક શક્તિની પ્રબળતા નહોતી. માત્ર તે બાળકનું દુઃખ એમણે કરવાના ઉદ્દેશથીજ તેને દુબાડી મરણને સરખું કર્યું. તેમાં એ કે ફરજનો કંઈ બાજ ન હતો. પણ કાયદો આ બાજના સન્નને કરી નહિ સ્વિકારી શકે. જ્યારે આ મસ્તિષ્કશાસ્ત્રદ્વારા મનુષ્યની અમુક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ થવાનું મૂળ કારણ જો મળે છે—તેના ઉંડા પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરી—તેનાં ખર્દખર્ચ ગૃહ ઉદ્યોગને ચોંટી શકાય છે. વિચારના મૂળ પ્રદેશમાં પહોંચી શકાય છે અને મનુષ્યની સ્વાભાવિક વૃત્તિઓને તથા મનઃશિક્ષક વસ્તુને યથાવત્ બાંધી શકાય છે. જેમાં બાળકોના કે કાર્યપર પણ વિશેષ આધાર મળવાની જરૂર પડતી નથી.

૭ મનુષ્યની બાહ્ય ક્રિયાનું મૂળ સ્વરૂપ, વિચારવાનું ઉદ્ભવસ્થાન, સંકેતની મૂળ ઉત્પત્તિ, અને આન્તર હેતુને પણ અમુક અંગે જાણવાનું મર્યાદા કાર્ય, આ વિષાદ્વાન મુનિશિષ્ય શક્ય શકે છે. તેમાં અનિશયોક્તિ, કલ્પિત, પાયા વિનાનું, કે ખોટા ખ્યાલો જરૂર કંઈપણ નથી.

૮ આ વિષયના જથ્થા નિદાન્તો કુદરત, સૃષ્ટિકર્મ, અને મનુષ્યસ્વભાવના મમજ નિયમાનુસાર મન્ય અને યથાવત્ વ્યવસ્થિત છે. પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોથી પૂર્ણ રીતે મિત્ર કરી શકાય તેવા છે. શબ્દ પ્રમાણની તેમાં ગિતકુલ જરૂર નથી. મુક્તિ તકે કે તેનુપાદેશી તથા મનુષ્યની માધાગ્ન મમજશક્તિથી પણ સદૃશ સ્વીકારી શકાય તેવા અને મર્યાદાશીલ અને કડોર મમજના હેતુવાદીને પણ મપ્રમાણ સમજાવી શકાય તેવતા મગત. મુક્તિપૂર્ણ અને પ્રત્યક્ષ પરિણય આપનારા છે. જાણક તેમજ વૈદ્ય. પુણ્ય, તેમજ મુનિઓ. કુદરતના અન્ય મર્મ નન્ય નિદાન્તોની માપકજ, બહુજ મર્યાદાથી આ વિષયનું જ્ઞાન નરખાદન કરી શકે તેવા તે મમજ અને મુગમ છે. અને નિષ્પક્ષતાન દિશથી અને નન્ય જાણવાની જાણમાંથી પ્રચલ કરનાર ગર્ભ ને અવિરત તેને આડી સ્વીકારી શકે તેમ છે.

૯ કહે કે મનુષ્ય પોતાના હાથ બાવ વર્તેન વિચાર અને વાણીથી સ્વાભાવિક રીતેજ પોતાના અન્નદાતા મનની નિશ્ચિત વસ્તુ અને સ્વરૂપ બાહેર કહે છે. તેજ કુદરતે અપાતે કહેત આ મન્યકાન વિશેષ વિસ્તારથી સ્પષ્ટ કરવાનો આ એક પ્રકાર નાકે જોવા અન્ય માત્ર છે જે નિદાન્તોદ્વાન આપણું તત્વજ્ઞાની અને મૂળ, માત્ર અને અન્નદ તત્વજ્ઞાનના આ પુરોગામી પ્રથમ દક્ષિણીય આમાન્ય રીતે અમાસોચના કરી એ પીએ, તેજ નિદાન્તોનું અને માત્ર વિનુત સ્વરૂપ પ્રગટ કરવામાં આવનાર છે.

આર્ચાર્ગિદ્વૈનંધ્યજ્ઞા ગત્યા માયજેન વા ।

વેદવજ્જિદ્વારેણ જ્ઞયનેન્નરગતં મનઃ ॥

- ૨૨૮૬ ૫૩ - ૨ -

પ્રકરણ ૨ જી.

મનને કાર્ય કરવાનું મુખ્ય અવયવ—મસ્તિષ્ક—તેનું કાર્ય અને રચના.

Brain its offices, structures, etc.

માણાં: માણમૃતાં યઞ મિતા: મર્દેન્દ્રિયાણિ ચ ।

યદુત્તપાદ્રમદ્ધાનાં ચિરસ્તદભિર્ષીયતે ॥

ચરક.

તદા અચર્યણ: શિર: દેશકોષ: સમુન્નિત: ।

તત્રમાણો અભિરસતિ શિરો અમયયોવન: ॥

મયર્થવેદ.

(આ શિર અર્થાત્ મસ્તિષ્ક છે તે જીવાન્માની મુખ્ય હિંચ
શક્તિઓનો સંગ્રહ બતાવે છે, જેનું યોગદાન પ્રાણ,
અન્ન અને મન સર્વ રીતે રક્ષણ કરે છે.)

મનુષ્યની મુખ્ય માનસિક શક્તિઓને બાહ્ય જગતમાં પ્રદર્શિત કરવા માટે
અપ્રાકૃતિક જીવાન્માને કોઈપણ પ્રકારના પ્રાકૃતિક સાધનની અવશ્ય જરૂર છે. કુદરતની
અંદરના પ્રત્યેક કાર્યને માટે ખાસ ખાસ અવયવો સાધન રૂપે નિર્માણ કરવામાં
આવેલા છે. કોઈપણ જાતના અવયવ કે પ્રાકૃતિક સાધન વિના, વિશ્વમાં કોઈપણ
પદાર્થ કંઈપણ પ્રિયા કરવા અર્થ થઈ શકે તેવું હોય એમ કલ્પિતજ નોવામાં આવે
છે. શાકસ પ્રકારના અવયવો હાજર થાય તો કાર્યો કરવાં, એ કુદરતની સમમ રચનાનો
મહાન નિદાન હોય એમ અવલોકન કરતાં જણાય છે. તેથી વિરૂધ્ધ પુસ્તકો આપ-
નાર એકપણ દ્રશ્ય મનુષ્ય મુરકેલ છે.

અવયવવિભાગના મુનિર્ગિચ્છ સિદ્ધાન્તપર સમમ વિશ્વના કાર્યોની રચના
પથેડી છે, અને પ્રકૃતિના સમમ કાર્યો—ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ કે સંરક્ષિ અને લય—ની
અંદર પ્રવર્તિ રહેલાં કાર્યોમાં, પ્રત્યેક પળે આપણે તેજ ક્રિયા ઘાટી રહેલી સર્વજ
જોઈએ છીએ. ઉત્પત્તિ, સંરક્ષિ, તથા પ્રલય એ અમુક પ્રકારના કાર્ય વિભાગ
અને અવયવ વિભાગની એક મહાન પરંપરા વિના બીજું શું બતાવે છે ? કંઈજ નહિ.
પ્રત્યેક જાડ, પાન, રક્ત, વનસ્પતિ, પશુ, પક્ષી, અને મનુષ્ય પર્યન્તના પ્રાણીઓની
રચના અવયવવિભાગના ઉપરોક્ત મહાન સિદ્ધાન્તનો પ્રત્યક્ષ પુત્તવો આવે છે.

આવવા માટે પગ, પકડવા કે બચાવ કરવા માટે હાથ, ખાવા અને પચાવવા
માટે પચનેન્દ્રિયના અવયવો, મનમૂર્ચાન્તરને માટે મૂર્ચાશય અને શુદ્ધ આદિ, રૂપિરા-
ભિનરણ માટે હૃદય, નાડી, નસ, અને ધમની તથા કેશવાદિની આદિની રચના, શ્વાસ
પ્રવાસને ધારણ કરવા માટે અને સમમ શરીરને ગરમી કે ઉષ્મતા આપી
સંભવન સંભવા માટે બારીક ફેફસાંઓની તેમજ પાંદડાંઓની મહત્વપૂર્ણ

અન્ય અનેક પ્રકારના ગ્રાહ્યોચ્ચારણ અને મંગીલ આદિ ક્રિયા માટે કંઈ, ગણ, મૂલ્યો. દ્રવ્ય અને ગુણ આદિ સ્થાનોની રચના. હાથપામના અલગ અલગ આંગળાઓ અને હાથમાં જુદી જુદી શાખાપ્રશાખાઓ તેમજ હાથીહાખાઓ, તથા સમય શરીરને યથાવત્ ધારણ કરી ગ્રમપૂર્ણ અવયવોને સંરક્ષિત રાખનાર તથા આધાર રૂપ થઈ આશ્રય આપનાર અનેક અસ્થિના સમુદાયરૂપ આપણું આસ્થપિંજર આદિ નાના મોટા અમંજ્ય પ્રકારના મનુષ્ય. પશુ, પક્ષિ, અને પ્રાણી આદિના અવયવ વિશાળો એ બધું માત્ર આ એકજ નિયમને યથાવત્ મિલક કરે છે.

શું ન્યારે કુદરતના આ વિશ્વવ્યાપક નિયમાનુસાર આત્મા કે મનને અનેક પ્રકારના માનસિક કાર્યો અવસ્થિત રીતે કરવા માટે આવા કોઈ પણ પ્રકારના અવયવ વિશાળની જરૂર તદન રૂપરૂ નથી થતી? શું કુદરતમાં એ એક અપવાદરૂપ છે? શું અષાં નાનાં કાર્યોમાં એ નિયમ લાગુ પાડવામાં આવે-અને માનસિક કાર્યોના વિશાળ ક્રમમાં તેવા નિયમની અવગણના કરવામાં આવે એવો મંતવ્ય છે? નહિજ. કુદરતમાં એવી રીતનો દેખીભાવ છેજ નહિ; તેની કાર્ય કરવાની રીત હમેશાં ચોક્કસ વ્યાપક નિષ્કાન્તાનુસાર છે. તેથી માનસિક અનેક પ્રવૃત્તિઓને પ્રગટ કરનાર અનેક અવયવોયુક્ત કોઈક મુખ્ય અવયવ મનુષ્યને પણ હોવાની જરૂર છે અને તે અવયવ આપણું—આ નર્વ દિવ્યશક્તિના બળનારૂપ-અંતરરૂપ-વિદ્યુતનીધિ રૂપ-એક ગ્રાહ્યમારૂપ, આ દિવ્ય મંદિર છે.

નાપચા શારીરગામીઓ માનમશાસ્ત્રવેત્તાઓ, ગ્રમપૂર્ણ મનુષ્યમમાજ, અને અપર્યાપ્ત અન્નમાત્રા પણ, એ બાબતનો મરુપૂર્ણ પુરાવો આપે છે. એટલે એ વાત નિઃશંક રીતે માનિતજ છે છતાં પણ માનમશાસ્ત્રનો મુખ્ય આધાર આ મુખ્ય મશાસ્ત્ર છે જેથી એ વિષયની મરુપૂર્ણ માનિતી આપી, એ વિષયને તદન શંકા મંદિત અને નિર્વિવાદ બનાવવો એ મોટી પ્રથમ જરૂર છે.

આપણું જાણીએ છીએ કે આપણી માનસિક પ્રવૃત્તિઓનો કેટલોક ભાગ અસ્થિરકાલજા કાર્ય કરી શકે છે તથા નરીકે એવું દર્શનશક્તિ એ એક જાનનું અસ્થિર કાર્યજ છે જ્યાં પાતે કંઈ જાતે એવી નથી પણ તેનો માત્ર એક દ્રવ્ય શક્તિનું દર્શક પ્રાકૃતિક નાચવનજ છે જેનો પાનાની મરજી મુજબ ઉપયોગ કરીએ એ દ્રવ્ય-અન અવયવ આત્માની સ્થાપિતતાનું કાર્ય છે. નિદ્રાવસ્થાની અંદર કેટલોક મનુષ્યની આંખ ખુલ્લી રેવા છતાં કંઈ પણ એકં શક્તિ નથી, કારણ એનાર અન્નને તેની નાથ તરફન નથી રેવા. આ બાબત ઉપદેશજ વિવેચનની યથાર્થતા દર્શાવે છે. મનુષ્ય પછી પણ આંખની વ્યભામાં ફેંકાર થતો નથી. મનુષ્ય પહેલાં જેવી હાલતમાં તે રેવા છે સ્વપ્નના તેવીજ સ્થિતિમાં તે મનુષ્ય બાદ પણ હોય છે. પણ ઉપદેશજ-દર્શન અન્નવનમાં તે પાનાનું દર્શનકાર્ય કરવા તદન અનમર્ય થાય છે. અસ્થિર કેમકે જેવીજ તેની સ્થિતિ છે. કુદમાં દર્શનશક્તિ એ આંખનો સ્થા-પ્તિ: ગુણ નથી પણ એ શરીરમાંના મન કે આત્માનોજ મુખ્ય કે શક્તિ છે. જે જાણુ શકે છે, છતાં જણુ આ આંખના અવયવે પ્રાકૃતિક પદાર્થનું દર્શન કરવામાં

ના અમુક વિભાગ સાથે. દર્શકે જ્ઞાનતન્તુઓની વ્યવસ્થાદ્વારા, ચોક્કસ નિયમેથી થયેલા છે. અને તેમાં ફેરફાર થવાથી કે બાધ આવવાથી, દર્શનક્રિયામાં નેક પ્રકારની મડગડ ઉપસ્થિત થાય છે એ પરથી સાબિત થાય છે, કે મસ્તિષ્કના અમુક પ્રદેશને આધીન રહીને મનનું કાર્ય થયેલા જાગે છે બનતી શકે છે. પોતાની સ્વતંત્રતાથી નહિ. મનુષ્યનાં દર્શનતન્તુમાં કે મસ્તકના ઇશમાં દર્શનતન્તુ પરિણત થઈ પોતાની બધી અસરો સ્થાપે છે તે યં, વિકાર થવાથી સમગ્ર દર્શનકાર્ય અને દર્શનશક્તિને હાની પહોંચે છે નાં નિવિચાદ છે. આજ પ્રમાણે થવલુ. માલુ. રસના, અને સ્પર્શેન્દ્રિયનાં અવયવો અલગ હોવા છતાં પણ. તેનાં કાર્યો મસ્તકના ચોક્કસ પ્રદેશમાં મુખ્યવર્ધિત છે. કે જેમાં અવ્યવસ્થા થવાથી. કે તે તે દન્દ્રિયનો, મસ્તકસાથેનો જ્ઞાનતન્તુઓનો ત સંબંધ તોડી નાંખવાથી, અવ્યવસ્થા અને ગડગડ થઈ જાય છે અથવા ત બંધ પડે છે. એ તદ્દન સ્પષ્ટ છે. સુશુપ્તિ અને ચેત્ત્વરથી કે બેભાન માં જાગ્રતમાં આવી દશા થાય છે એ આ જાગતનો પ્રતિદિનનો પ્રત્યક્ષ છે.

જેવી રીતે ઉપર જણાવેલા ચક્ષુ, શ્રાવ, રસના, માલુ અને સ્પર્શેન્દ્રિયનાં પૃથક કાર્યનો સંબંધ, મસ્તિષ્કના ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશ સાથે સંયુક્ત થયેલા છે, તેજ જે અન્યાન્ય શક્તિઓ અને વૃત્તિઓનાં સ્થાનની વ્યવસ્થા પણ એજ કુદરતી મનુષ્યને અવરમ હોવીજ નોંધવે; કારણકે કુદરત હમેશાં એક સરખા ધોરણની ત કાર્ય કરી રહેલી છે. જ્યારે તે અમુક પ્રકારના અવયવ માટે અનુકૂળ કામ રચિત કરે છે ત્યારે તે નિયમ સર્વાવશ્યને માટે સમગ્ર વ્યવસ્થા એક સગી રીતેજ પડે છે. કુદરતમાં આખી પેઝના દર્શનશક્તિ માટેજ થયેલી છે, તે પછી હમેશા દર્શન મનનું કાર્ય, પશુપક્ષિ-જીવજનુ કે મનુષ્યમણુ માત્રને માટે નિરતર એક જી રીતે અમુકારજ પ્રવર્તે છે. દર્શન સજાથી દરેક કાર્ય દર્શનશક્તિ કે નેત્ર થવા નવનકારજ થઈ શકે છે. આજ પ્રમાણે પ્રાણીમાત્ર થવલેન્દ્રિયદ્વારાજ માનવે પણ કેટલું વખત કાનથી ભૂલે અને આંખથી સાંભળે. અને કેટલું વખત આંખથી થવાનું કાર્ય થય અને નકામી ભેટાનું કાર્ય થઈ શકે એવું કદાચી બનતુજ નથી. પણ પ્રમાણે મનુષ્યની પ્રત્યેક વૃત્તિ કે શક્તિનું કાર્ય મસ્તિષ્ક દ્વારાજ પ્રકટ કે નુકુ કરી શકાય છે. એટલુજ નહિ પણ જેમ શ્રાવ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, અને ગંધાદિ સંપર્કનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનાર દન્દ્રિયોએ પૃથક પૃથક અવયવો દ્વારા એટલુ કરેલુ જ્ઞાન દ્વિતીકના ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશમાં જ્ઞાનતન્તુદ્વારા પહોંચેલાકામાં આવે છે, તેજ પ્રમાણે મનુષ્યની પ્રત્યેક વૃત્તિ કે શક્તિનું મનસિક કાર્ય પણ મસ્તકમાંજ અલગ અલગ મુખ્ય-રચિત થયેલા સ્થાનદ્વારાજ એટલુ કે પ્રકટ કરી શકાય છે અને એવીજ વ્યવસ્થા હોવી એટલે એ તદ્દન સુસ્પષ્ટ છે.

મસ્તિષ્કના ભિન્ન ભિન્ન અવયવોની વ્યવસ્થા સ્પષ્ટ, મનસિક કાર્યોને પણ તેજ પ્રમાણમાં વ્યવસ્થા રીતે ઉરકેરે કે અનર કરે છે, જે નીચેની ગણનાથી સ્પષ્ટ

સ્વના. અનેક પ્રકારના શબ્દોન્ન્યાસ અને સંગીત આદિ ક્રિયા માટે કંઠ, ગ્રન્થ, મૂર્ધા, હૃત અને શુદ્ધા આદિ સ્થાનોની સ્વના, હાથગાના અલગ અલગ આંગળાઓ અને હસ્તોમાં ભુદી ભુદી શાખાપ્રશાખાઓ તેમજ ગાળીડાખાંઓ, તથા સમગ્ર શરીરને યથાવત્ ધારણ કરી સમ્પૂર્ણ અવયવોને સંસ્થિત રાખનાર તથા આધાર રૂપ થઈ આશ્રય આપનાર અનેક અસ્થિના સમુદાયરૂપ આપણું અસ્થિપિંજર આદિ નાના મોટા અસંખ્ય પ્રકારના મનુષ્ય. પશુ, પક્ષિ, અને પ્રાણી આદિના અવયવ વિભાગો, એ બધું માત્ર આ એક જ નિયમને યથાવત્ સિદ્ધ કરે છે.

શું ત્યારે કુદરતના આ વિશ્વવ્યાપક નિયમાનુસાર આત્મા કે મનને અનેક પ્રકારના માનસિક કાર્યો વ્યવસ્થિત રીતે કરવા માટે આવા કોઈ પણ પ્રકારના અવયવ વિભાગની જરૂર તદન રૂપરૂ નથી થતી? શું કુદરતમાં એ એક અપવાદરૂપ છે? શું બધાં નાનાં કાર્યોમાં એ નિયમ લાગુ પાડવામાં આવે-અને માનસિક કાર્યોના વિભાગ કરવામાં તેવા નિયમની અવગણના કરવામાં આવે એવો સંભવ છે? નહિજ. કુદરતમાં એવી રીતનો દ્વેષીભાવ છેજ નહિ; તેની કાર્ય કરવાની રીત હમેશાં ચોક્કસ વ્યાપક સિધ્ધાન્તાનુસારજ છે. તેથી માનસિક અનેક પ્રવૃત્તિઓને પ્રગટ કરનાર અનેક અવયવોયુક્ત એકાદ મુખ્ય અવયવ મનુષ્યને પણ હોવાની જરૂર છે અને તે અવયવ આપણું—આ સર્વ દિવ્યશક્તિના ખબતરરૂપ-ભંડારરૂપ-વિદ્યુતનીધિ રૂપ-એક હાથનામારૂપ, આ દિવ્ય મસ્તિષ્ક છે.

સઘળા શારીરશાસ્ત્રીઓ માનસશાસ્ત્રવેત્તાઓ, સમ્પૂર્ણ મનુષ્યસમાજ, અને આપણો અન્તરાત્મા પણ, એ બાબતનો સમ્પૂર્ણ પુરાવો આપે છે, એટલે એ વાત નિશ્ચય રીતે સાબિતજ છે. છતાં પણ માનસશાસ્ત્રનો મુખ્ય આધાર આ મુખ્ય મુદ્દાપરજ છે જેથી એ વિષયની સમ્પૂર્ણ સામિતી આપી, એ વિષયને તદન શંકા રહિત અને નિર્વિવાદ બનાવવો એ સાચી પ્રથમ જરૂરનું છે.

આપણે જાણીએ છીએ કે આપણી માનસિક પ્રવૃત્તિઓનો કેટલોક ભાગ મસ્તિષ્કદ્વારાજ કાર્ય કરી રહેલો છે. દ્રશ્ય તરીકે ભેડું-દર્શનશક્તિ એ એક જાતનું માનસિક કાર્યજ છે. આંખ પોતે કંઈ જાતે જોતી નથી, પણ તેનો માત્ર એક દ્રશ્ય શક્તિનું દર્શક પ્રાકૃતિક આધનમાત્ર છે. જેનો પોતાની મરજી મુજબ ઉપયોગ કરવો, એ જ્ઞાન-મન અથવા આત્માની સ્વાધિનતાનું કાર્ય છે. નિદ્રાવસ્થાની અંદર કેટલાક મનુષ્યોની આંખ ખુલ્લી હોવા છતાં કંઈ પણ જોઈ શકતી નથી, કારણ જોનાર મનનો તેની સાથે સંયોગ નથી હોતો. આ બાબત ઉપરોક્ત વિવેચનની યથાર્થતા દર્શાવે છે. મૃત્યુ પછી પણ આંખની સ્વનામાં ફેરફાર થતો નથી. મરણ પહેલાં જેવી હાલતમાં તે હોય છે લગભગ તેવીજ સ્થિતિમાં તે મૃત્યુ બાદ પણ હોય છે. પણ ઉપયોગતા-દ્રશ્ય અભાવમાં તે પોતાનું દર્શનકાર્ય કરવા તદન અસમર્થ થાય છે. માત્ર જરૂર કેમિસ જેવીજ તેની સ્થિતિ છે. ટુંકમાં દર્શનશક્તિ એ આંખનો સ્વાભાવિક ગુણ નથી પણ એ શરીરમાંના મન કે આત્માનોજ ગુણ કે શક્તિ છે. જે બધું જુએ છે, છતાં પણ આ આંખના અવયવો પ્રાકૃતિક પદાર્થોનું દર્શન કરવામાં

મસ્તિકના અમુક વિભાગ સાથે. દર્શક જ્ઞાનતન્તુઓની વ્યવસ્થાદ્વારા. ચોક્કસ નિયમોથી મંચુકત થયેલા છે, અને તેમાં ફેરફાર થવાથી કે બાધ આવવાથી, દર્શનક્રિયામાં પણ અનેક પ્રકારની મંડળદ ઉપરિચિત થાય છે એ પરથી સાબિત થાય છે, કે આખું મસ્તિકના અમુક પ્રદેશને આધીન રહીને મનનું કાર્ય વધાવત બળવે છે અથવા બળવી શકે છે, પોતાની સ્વતંત્રતાથી નહિ. મનુષ્યનાં દર્શનતન્તુમાં કે મસ્તિકના જે પ્રદેશમાં દર્શનતન્તુ પરિણત થઈ ચોતાની બધી અસરો સ્થાપે છે તે પ્રદેશમાં, વિકાર થવાથી સમગ્ર દર્શનકાર્ય અને દર્શનશક્તિને હાની પહોંચે છે એ તદન નિર્વિવાદ છે. આજ પ્રમાણે અવજ્ઞ, પ્રાણ, રસના, અને સ્પર્શેન્દ્રિયના અવયવો. અલગ અલગ હોવા છતાં પણ, તેનાં કાર્યો મસ્તિકના ચોક્કસ પ્રદેશમાં સુવ્યવસ્થિત થયેલા છે, કે જેમાં અવ્યવસ્થા થવાથી. કે તે તે ઇન્દ્રિયનો, મસ્તિકસાથેનો જ્ઞાનતન્તુઓનો સંયુક્ત સંબંધ તોડી નાંખવાથી, અવ્યવસ્થા અને ગડબડ થઈ જાય છે અથવા સંસ્તર બંધ પડે છે, એ તદન સ્પષ્ટ છે. મુશુષ્ણિ અને મોહાવસ્થા કે બેભાન હાલતમાં સમગ્ર આવી દશા થાય છે એ આ બાબતનો પ્રતિદિનનો પ્રત્યાક્ષ પુરાવો છે.

જેવી રીતે ઉપર જણાવેલા અમુ, ક્રોમ, રસના, પ્રાણ અને સ્પર્શેન્દ્રિયનાં પૃથક્ પૃથક્ કાર્યનો સંબંધ, મસ્તિકના બિંદુ બિંદુ પ્રદેશ સાથે સંયુક્ત થયેલો છે, તેજ પ્રમાણે અન્યાન્ય શક્તિઓ અને વૃત્તિઓનાં સ્થાનની વ્યવસ્થા પણ એજ કુદરતી નિયમાનુસાર અવશ્ય હોવીજ બેઠેલે; કારણકે કુદરત હમેશાં એક સરખાં ધોરણથી સર્વત્ર કામ કરી રહેલી છે. જ્યારે તે અમુક પ્રકારના અવયવ માટે અમુકજ કામ વ્યવસ્થિત કરે છે ત્યારે તે નિયમ સર્વાવસ્થાને માટે સમગ્ર વિશ્વમાં એક સરખી રીતેજ લાગુ પડે છે. કુદરતમાં આંખની યોગના દર્શનશક્તિ માટેજ થયેલી છે, તો પછી હમેશાં દર્શન શક્તિનું કાર્ય, પશુપક્ષિ-ભ્રુવજન્તુ કે મનુષ્યમણુ માત્રને માટે નિરંતર એક સરખી રીતે ચક્રુદારાજ પ્રવર્તે છે. દર્શન સંબંધી દરેક કાર્ય દર્શનશક્તિ કે નેત્ર અથવા નવનદારાજ થઈ શકે છે. આજ પ્રમાણે પ્રાણીમાત્ર અવજ્ઞેન્દ્રિયદારાજ સાંભળે છે. પત્ર કોઈ વખત કાનથી જુએ અને આંખથી સાંભળે, અને કોઈ વખત આંખથી સુંઘવાનું કાર્ય થાય અને નાકથી જોવાનું કાર્ય થઈ શકે એવું કદાપી બનતુંજ નથી. આજ પ્રમાણે મનુષ્યની પ્રત્યેક વૃત્તિ કે શક્તિનું કાર્ય મસ્તિક દારાજ પ્રકટ કે મંડલુ કરી શકાય છે. એટલુંજ નહિ પણ જેમ શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, અને ગંધાદિ વિષયોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનાર ઇન્દ્રિયોએ પૃથક્ પૃથક્ અવયવો દ્વારા ચક્રુદલુ કરેલું જ્ઞાન મસ્તિકના બિંદુ બિંદુ પ્રદેશમાં જ્ઞાનતન્તુદ્વારા પહોંચાડવામાં આવે છે, તેજ પ્રમાણે મનુષ્યની પ્રત્યેક વૃત્તિ કે શક્તિનું માનસિક કાર્ય પણ, મસ્તિકમાંજ અલગ અલગ સુવ્યવસ્થિત થયેલા સ્થાનોદારાજ ચક્રુદલુ કે પ્રકટ કરી શકાય છે અને એવીજ વ્યવસ્થા હોવી બેઠેલે એ તદન સુસ્પષ્ટ છે.

મસ્તિકના બિંદુ બિંદુ અવયવોની ન્યૂનાધિક હાલત, માનસિક કાર્યોને પણ તેજ પ્રમાણમાં ન્યૂનાધિક રીતે ઉરકેરે કે અસર કરે છે, જે નીચેની બાબતથી સાબિત

થાય છે. મસ્તિષ્કના કોઈ પણ અવયવની બગતરા કે સોજાથી અથવા ઉરકેરણીથી તે તે અવયવની લાગણીઓ ઉરકેરાયેલી રહે છે. જ્યારે મસ્તિષ્ક સિવાય શરીરના અન્ય ભાગોપરની બગતરા કે સોજાથી મસ્તકપર તેવી અસર થતી નથી. હૃદય, ફેફસાં, સ્નાયુ અથવા હોઝરી કે યકૃત અને આમાશયની બગતરા કે સોજાથી, મનપર સીધી રીતે એવી કંઈ અસર થતી નથી, પણ મસ્તિષ્કની અંદરના કોઈ પણ અવયવ વિભાગપર તેવી અસર થવાથી કે રોગયુક્ત થવાથી મનની શક્તિઓ બહુજ ઉરકેરાઈ જઈ તેને અસ્તવ્યસ્ત કે ગાંડી અથવા વ્યથ હાલતમાં લાવી મુકે છે.

તાવ, સાધારણ હાલતમાં શરીરનેજ જ્યાં સુધી તપ્ત કરી સમગ્રાવી મુકે છે ત્યાં સુધી મનને કંઈ બહુ અસર થતી નથી. પણ જ્યારે તેની અસરથી મસ્તિષ્કપર તેનો હુલ્લો થાય છે કે અસર પહોંચે છે, ત્યારે તો તે મનને અસ્તવ્યસ્ત અને વ્યથ કરી મુકે છે. સન્નિપાતજ્વર આ વિષયનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે.

મસ્તિષ્કપર અસર કરનાર તાવથી જેટલા પ્રમાણમાં મન પર અસર થાય છે તેટલા પ્રમાણમાં તે તે મનોવૃત્તિઓનાં પ્રબળ કાર્યને ઉરકેરી મુકે છે. પણ જ્યારે તેવા તાવને પરિણામે અતિ અસર થાય છે ત્યારે મન તકન મુગ્ધ અને બેભાન હાલતમાં આવી પડે છે. કેટલીકવાર શરીરના ખાસ ખાસ અવયવોપરનો સોજો અથવા બગતરા પણ મગજના કાર્યને તકન ગાંડું બનાવી મુકે છે. આવી દશામાં આવા ઉરકેરાયેલા ભાગ, કે બગતરાવાળા પ્રદેશ, મસ્તિષ્ક સાથે સંબંધ ધરાવનાર જ્ઞાનગુણો સાથે ખાસ રીતે સંબંધ ધરાવનાર હોય છે ત્યારેજ તેવું બને છે. દીપ્તીરીયા-વાયુ-કે આંચકી આદિ રોગો અને તેની અસરથી વ્યાપ્ત થયેલ અવયવો આવીજ રીતે શારીરિક રોગો અથવા મનોવૃત્તિના અનિયોગ કે ત્રિધ્યાયોગનું પરિણામ છે.

મગજની નગજાઈ અથવા નસના, અને તેથી સ્મૃતિશક્તિનો ધીરેધીરે થતો હાય, અથવા નિર્બળતા પણ એજ આભેન કરે છે કે મસ્તિષ્ક એ મનને કાર્ય કરવાનું સાધનરૂપ મુખ્ય અવયવ છે.

દારૂ આદિના કેશી પીણાઓ તથા તમાકુ આદિ જેવા ઝેરી-વ્યસનો કે ગાંજો, ભંગ, ચરમ, ચંદુલ અને માજમ કે અફીણ વિગેરે-પદાર્થો પણ, કેશની હાલતમાં મગજપર તેવીજ અસર કરે છે. એ સર્વ કોઈ સારી રીતે જાણે છે. સન્નિપાતજ્વર પણ અવાજ પ્રકારની અતિ ક્રિય અમરનું પરિણામ છે.

માનસિક જ્વર કે સ્નાયના અથવા બાધીય, મસ્તિષ્કના અવયવની નિષ્ક્રિય હાલતનું પરિણામ છે, અને કેટલીકવાર બન્ને અસ્પષ્ટસ કારણબૂત પણ હોઈ શકે છે. માનસિક સ્નાયનાથી અવયવની નિષ્ક્રિયતા અથવા નિષ્ક્રિયતાને સીધે માનસિક સ્નાયના પણ થાય છે.

મસ્તિષ્કના કોઈપણ અવયવ પર અતિ દબાણ થવાથી કે ઘા પડવાથી તે અવયવનું કાર્ય દબાણની હાલત રહે ત્યાંસુધી બંધ રહે છે. પણ જેવું તે દબાણનું

કારણ દુર કરવામાં આવે કે તરતજ સમગ્ર મનોવ્યાપાર યથાવત્ ચાલવા લાગે છે. પણ શરીરના કોઈપણ અવયવપરના દબાણથી મગજપર તેથી અસર થતી જણાતી નથી. જ્યારે મગજપરની પ્રત્યેક દશમાં આવી અસર ૨૫૫ જણાય છે ત્યારે તેનું શું કારણ ? કારણ એજ કે, મસ્તિષ્ક એ મનનું મુખ્ય અવયવ છે, જ્યારે બીજા બધા ગોણ રીતે કાર્ય કરનાર ગોણ અવયવો છે.

પ્રત્યેક અવયવની ઉપયોગિતાના પુરાવાઓના સિવાજની આથે શરીરની અંદરની તેની પરિસ્થિતિને પણ ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે, કારણ તે પણ એક અન્ય પ્રકારની સાબિતિ કે પુરાવો રજુ કરે છે.

મનુષ્યની અંદર, છેક ઉપરના મધ્યાગ્રાના ભાગમાં, આ મસ્તિષ્કને મુકવામાં આવેલું છે. ત્યારે પગ, પરી, કીટ, પનંગ, વિગેરેના મસ્તિષ્કને અથ ભાગમાં મુકવામાં આવેલા છે. પ્રત્યેક અવયવને તે પોતાનું યથાયોગ્ય કાર્ય યથાવત રીતે કરી શકે એટલા માટે યથાયોગ્ય સ્થાનમાં નિયત કરી મુકવામાં આવેલ છે. દહાન નરીકે પગને તેજ સ્થાનમાં નિયત કરી મુકવામાં આવેલ છે કે જ્યાં જી તે પોતાનું કાર્ય યથાવત રીતે કરી શકે. એથી અન્ય સ્થાનમાં માથા પાસે લટકતા કે હાથની પાસે ઉભા ચોંટાટેલા સખવામાં આવ્યા હોત, તો તે પોતાનું કાર્ય યથાવત સિધ્ધ નજ કરી શકત. તેઓને માથી નીચે મુકવાનું કારણ એટલુંજ છે કે શરીરની અંદર તેનું કાર્ય પણ તેટલું જરૂરનું અને હલકું છે.

પણ જેમ જેમ આપણે શરીરના ઉપરના વિભાગો પ્રત્યે લક્ષ આપતા જઈએ તેમ તેમ પ્રત્યેક અવયવની ઉદ્દામિ અને આવરકતાનાં પ્રમાણમાંજ, તેનું સ્થાન પણ હમેશાં ઉત્તમ અને સુરક્ષિત કરવામાં આવેલું છે. એમ આપણને ૨૫૬ માત્રમ પડી આવશે. આ રીતે જોતાં પગના કરતાં ઉદરના અવયવો વધારે જરૂરી છે, અને તેથી પગ કરતાં તેઓનું સ્થાન ઉત્તમ-તેમ કાર્ય પણ તેટલુંજ મહત્વનું છે. કારણ કે, જોકે પગ એક જરૂરી અવયવ છે એ ખરું, પણ પગના કપાઈ જવાથી કે પગ વિના આપણે જીવી શકીએ પણ ઉદરસ્ય એકાદ અવયવના અભાવમાં કે વિનાશથી તો આપણે કદી પણ જીવી શકીએ નહિ. તેમ ચંદ્ર કે બગેરેના પગથી ચલણી શકાય પણ શરીરના ઉદરના અવયવની લથેટ હાલત કદી પણ ચલણી શકાતી નથી. તેજ પ્રમાણે ઉદરના અવયવ કરતાં ઉચ્ચસ્થાનના અવયવો—હૃદય અને ફેફસાં, જેઓ ઉદરના અવયવો કરતાં ઉચ્ચ સ્થાનમાં સ્થિત છે, તેઓનું કાર્ય પણ તેની સ્થિતિ પ્રમાણે અતિ અગત્યનું અને ઉત્તમ પ્રકારનુંજ છે, એ દેખીતુંજ છે. કારણ આપણી જીવંતીના અસ્તિત્વ માટે, હૃદય નથા ફેફસાંના અભાવના પ્રકારના કાર્યની પ્રતિરૂણે અવરજવજ છે. એટલા માટે એ અવયવોને શરીરના કોશના છેક ઉપરના ભાગમાં અને પાંચવીએકથી અધિકમાં જાળવવાના સુરક્ષિતપણે મંજૂરો સખવામાં આવેલા છે.

આજ પ્રમાણે કંઈક અમનવિશ્વાસ મુખ અને મગજના અવયવોનું પણ સમજાવું.

માયું-શિર-એ સૌથી ઉત્તમમાં ઉત્તમ અંગ છે, તેથી તેને માથી ઉપરનું ઉચ્ચ સ્થાન આપવામાં આવેલું છે. કારણ કે મનોવ્યાપારરૂપ કાર્ય પણ તેટલાજ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનું અને અતિ અગત્યનું છે, અને તેના ઉપયોગ માટેજ કુદરતના સમ્પૂર્ણ પદાર્થો તથા શરીર અને ઈન્દ્રિય આદિ સાધનોની રચના કરવામાં આવેલી છે.

મસ્તિષ્કનું અતિ અગત્યનું કાર્ય.

સમગ્ર જ્ઞાનનુભવોનો પ્રાણાત્મક-ક્રિયાનુભવ અને જ્ઞાનનુભવોરૂપ સમુદાય, મનના સમગ્ર સંદેશાઓની આપણે કરનાર માનસિક વિદ્યુતરૂપી દુતો કે એજન્ટો, શરીરના પ્રત્યેક અંગપ્રત્યંગમાં સર્વત્ર વિદ્યુતરૂપે, મનુષ્યના મસ્તિષ્કમાંથી શરૂ થઈ-ફેલાઈ, અસંખ્ય શાખા પ્રશાખાયુક્ત થઈ, વ્યાપકરૂપે પ્રસરી રહ્યા છે. મસ્તિષ્ક એ મનુષ્યનું અર્થાત્ મનનું કાર્ય કરનાર સર્વોત્તમ મુખ્ય અવયવ છે. એ દર્શાવવા માટે આ સૌથી પ્રબળ પ્રમાણ છે.

મસ્તિષ્ક સિવાય, શરીરના અન્ય બાહ્ય તેમજ આંતરીય અવયવો શું કાર્ય કરી રહ્યા છે, તે આપણે યથાવત્ જાણીએ છીએ અને તેમાંનું કંઈ પણ અવયવ, મનોવ્યાપાર કે સંકલ્પવિકલ્પનું કાર્ય નથી કરતું, એ પણ આપણા પ્રતિ દિનનો અનુભવ સુચવે છે. તેથી એ સાબીત થાય છે કે, મનોવ્યાપારના સમ્પૂર્ણ કાર્યો કરવાનું અગત્યનું કામ આ મસ્તિષ્કનેજ સોંપવામાં આવેલું છે. કારણ તે ખીન્નું કંઈ કાર્ય કરતું હોય એમ જણાતું નથી. આ હેતુ પણ આપણા એ વિષયને પ્રબળ રીતે પુષ્ટ કરે છે કે “મસ્તિષ્ક એ મનોવ્યાપારનું મુખ્ય અવયવ છે.”

જળી અન્ય અવયવોના પ્રમાણમાં મસ્તિષ્કને પુરૂં પાડવામાં આવતા રક્તનું પ્રમાણ, તેના જેવડા કોઈપણ અન્ય અવયવ કરતાં અતિશય વધારે છે એ પણ આ અવયવની ઉપયોગિતા, કાર્ય અને ઉત્કૃષ્ટ હાલતજ દર્શાવે છે. આખા શરીરમાં પેદા થતા રક્તનો લગભગ એક સપ્તમાંશ ભાગ તો માત્ર મસ્તિષ્કનેજ પુરૂં પાડવામાં આવે છે. જોકે મનુષ્યની માનસિક-પ્રવૃત્તિઓના પ્રમાણમાં, બિન બિન વ્યક્તિઓમાં આ પ્રમાણમાં ન્યૂનાધિકતા જોવામાં આવે છે ખરી.

જળી માનસિક વૃત્તિઓનાં અતિ ઊંચાં કાર્યથી, દહાન્ત તરીકે ‘અતિ હાસ્ય. અતિ હર્ષ, અતિ ક્રોધ કે અતિ વ્યાયામ વિગેરેથી કષાગ્રપરની રક્તવાહિનીઓ એકદમ પુલી જાય છે. જેને આપણે “કષાળે લોહી ચડી આવ્યું.” અથવા “મેં લાલચોળ થઈ ગયું” કે “રાતો પીળો થઈ ગયો” એમ વારંવાર કહીએ છીએ. આ એ દર્શાવી આપે છે કે ઊરકેસચેલી માનસિક વૃત્તિના પરિણામે મસ્તિષ્કમાંનો રક્તપ્રવાહ પણ ઊંચ વેગથી દોડે છે. આજ પ્રમાણે અતિશય કે ગાદ દીલગીરી અને અતિ નિરાશાને પરિણામે, મસ્તિષ્ક કે મુખપરના વાળ પણ એકાએક બૂસ કે પેત થઈ જાય છે. મી. ફાઉલર એક સ્થળે કહે છે કે:—

1. 凡在本行工作的员工，均须遵守本行各项规章制度。
 2. 员工应按时上下班，不得迟到早退。
 3. 员工在工作期间应保持良好的仪容仪表。
 4. 员工应爱护公物，不得随意损坏。
 5. 员工应保守本行商业秘密，不得泄露。
 6. 员工应服从上级领导的安排，不得顶撞。
 7. 员工应团结协作，不得拉帮结派。
 8. 员工应诚实守信，不得弄虚作假。
 9. 员工应遵守职业道德，不得有损本行声誉。
 10. 员工应积极参加本行组织的各项活动。

which are indicated by, and correspond to, the difference in the shape of the skull.

Lawrence.
"Memory imagination and judgment may all be set to sleep by a few grains of a very common and simple drug."

Dr. Thomas Brown.

(The great writer on mental philosophy.)

"Fever, or a blow on the head will change the most gifted individual into a maniac, causing the lips of virgin innocence to utter the most revolting obscenity and those of pure religion to speak the most horrid blasphemy, and most cases of madness and eccentricity can now be traced to a peculiar state of the brain."

Dr. Niel Arnot.

"At the battle of Waterloo a man had a small portion of his skull beaten in upon his brain and became quite unconscious, and almost lifeless, but Mr Cooper, having raised up the depressed portion of the bone, the patient immediately arose, dressed himself, became perfectly rational, and recovered rapidly."

George Combe phrenology.

All this superiority, all these faculties which elevate and dignify man, the reasoning power, the moral sense, these capacities for happiness, these high-aspiring hopes, are felt and enjoyed, and manifested by his superior nervous system. Its injury weakens, its imperfection limits, its destruction, humanly speaking ends them.

Edinburg Review No. 94.

"That the brain is the organ of mind and that mind is the source of its activity is evidenced by a number of important facts."

Dr. Kellogg.

માધવજી રીતે નમુનો— "મારા માધવાજી" વિશાળ-કપાલવાળો "શ્રીજી મનજી" આવા આવા વિશેષણ અનેક મદાન પુરુષોને ધાન્યકાંક્ષામાં આવે છે. આઈ! એનું મનજી ધાન્ય તેજ, અને વિશાળ છે. આવા આવા અનેક કુટુંબો થાય છે. કુળ શ્રેયો નિર્ભજ મનુષ્ય બદ શ્રેય અધ્યતન, અને પશુવત્ જનમજી હોય છે તેને માટે કહે છે કે તેનું કાર્વરીયું બેપ છે. "મનજી ચરકેલ" "મનજી જુડે છે, વિનુદેશવા કેટલાક ધન્ય મનુષ્યોમાં અનેકવાર ધાન્ય મનમા હોય છે. કારણકે તે પ્રમાણે એ માનિય કરે છે કે મનજી અધિવા મનિયક મનુષ્યને અને અધિવાનું કે ધાન્યની પ્રત્યેક માનનિક તેમજ શારીરિક પ્રતિભા: દેશવત્ તેથી મુજબ અધન કે પ્રધન અવત છે.

કાર્ય કરી રહી હતી. પણ જે જગ્યાએ કરોડ ભાંગી હતી. તેની નીચેના અવયવો તરતજ નિષ્ક્રિય થઇ પડ્યાં, જ્યાં પ્રાણપ્રદ અવયવો સાધનો મસ્તિષ્કનો સંબંધ જ્ઞાનનંતુની જુદીજ શાખાદ્વારા જળવાઈ રહેલો હોવાથી, જેવો ને તેવોજ આવું રહ્યો હતો, તેથી તેઓનું કાર્ય ચાલતું હતું—જે કે તે સંબંધ પણ બહુજ શોધા વખત રહ્યો.

ઉપરોક્ત સર્વ દૃષ્ટાન્તો એ બાજનનો સ્પષ્ટ પુરાવો આપે છે કે શરીરના બધા અવયવો મસ્તિષ્કમાંના જ્ઞાનનંતુ અને ક્રિયાતંતુરૂપ પ્રાણસૂત્રોથી થયાવળ સંયુક્ત થયેલા છે. શરીરની માથે સંબંધ ધરાવતા જ્ઞાનતંતુઓનો મસ્તિષ્ક સાથેનો સંબંધ તેની નાંખવાથી પાચનશક્તિપર એકદમ અસર થાય છે. તેવીજ રીતે નાક, કાન, જીભ આદિ જ્ઞાનેન્દ્રિયો માથે સંયુક્ત થયેલા જ્ઞાનનંતુઓનો સંબંધ તોડવાથી, તે તે નિષ્ક્રિય થઈ કાર્ય મરન્ય બન્યું પડે છે પણ જે ક્રિયાતંતુને સંયુક્ત રહેવા દીધા હોય ને. ક્રિયાતંતુ કાર્ય થયાવળ થઈ શકે છે. હાથપર ફેલાયેલા ક્રિયાતંતુઓના નાખકને કાપી નાંખી હાથ પામે અભિ સખવાથી અભિના હાલક ગુણનું દુઃખપ્રદ જાન થયાવળ થઈ શકે છે પણ ક્રિયાતંતુનો સંબંધ વિયુક્ત થયેલ હોવાથી હાલક નું જાન ન થવા છતાં પણ આપણા હાથ એક વાજ જેટલો પણ ખમેડી શકાને નથી.

ઉપરોક્ત નર્વ દલીલ સ્પષ્ટ રીતે એ પુરાવો આપે છે કે, સર્વ માનસિક ક્રિયાઓના નાકકર શરીરનિક ક્રિયાના નાચનરૂપ મુખ્ય અવયવ, મનુષ્યનું આ મસ્તિષ્ક છે જ્ઞાનનંતુઓના અન્ય અવયવ પરમાત્મોના ધનમમુદાયથી આપાતું મસ્તિષ્ક બનેલું છે. પ્રત્યેક જ્ઞાનનંતુની રચના, આકૃતિ, અને ઉપરનું અસર પણ જ્ઞાનનંતુના અવયવો દ્વારા છે હાથ અને ફેફસાંના મકોચવિકાસરૂપ અવ્યાહત કાર્યને પ્રતિજ્ઞા પ્રત્યાપાતું પ્રત્યાપી નાખનાર મસ્તિષ્કમાંના આ પ્રાણ વાયુનોજ પ્રભાવ પ્રગટ છે. હૃદયપ્રતિક અવયવની હૃદયચલન આદિ ક્રિયા પણ તેનેજ આભારી છે. પગ પછી પ્રત્યેક કે નને તે જાનના શીડીથી કુચર ગુપીના પ્રાણીમાત્રના પ્રત્યેક અંગ પ્રત્યેકની પ્રતિ, નિષ્ક્રિય, નિષ્ક્રિય અને હૃદયચલન આદિ ક્રિયાઓનો અને માનસિક પ્રતિક્રિયાઓના પ્રતિ આપણ, કે મુગ કાચકુળન અવયવ, ખરેખર આ મસ્તિષ્ક છે.

કેવળ પણ પ્રત્યેકની ક્રિયા વિચાર કે કોઈ પણ પ્રકારનું જીવન, મમમ કુદરતના આ મસ્તિષ્કની નાચન વિચારનું હોય એમ ક્યાંય પણ એમાં આનંતું નથી. કેવળ પ્રત્યેકની જ્ઞાનનંતુની અંદર પણ નર્વથી એક કોઈ પણ અવયવ કેવળ તે આ મસ્તિષ્ક છે. સર્વ પ્રત્યેકની ક્રિયા, વિચાર, મંત્રણ કે પ્રતિ અવયવ કેવળ એ વિચારની નાચન રચના છે.

કેવળ આ કુલ મસ્તિષ્ક, શરીર તેમજ મનની, શરીરનિક તેમજ માનસિક વચન પ્રત્યેકની નાચન અને તે જો પ્રત્યાપ નાચન છે. મસ્તિષ્કની નિર્મલ કે પ્રત્યાપ કેવળ આ પ્રત્યાપ પ્રતિ કેવળ પ્રત્યાપ પ્રત્યાપ કે નિર્મલ આ પ્રત્યાપ છે.

મસ્તિષ્કની રચના પણ એજ દર્શાવે છે, કે મસ્તિષ્ક એ શરીર તથા મન બન્નેનું કાર્ય કરનાર મુખ્ય અવયવ છે.

કુદરતની અંદર પ્રત્યેક વસ્તુ, ચોક્કસ કાર્યો અથવા ક્રિયાઓ કરવા માટેજ હમેશાં સજ્જ થેલી હોય છે, અને તેની બનાવટ પણ તે તે હેતુની પુર્તિ કરવા માટે ખાસ ચોક્કસ પ્રકારનીજ કરવામાં, કુદરત બહુજ શુદ્ધિમત્તાનો ઉપયોગ કરે છે. ઘોડો દોડી શકે છે, પક્ષ હવામાં ઉડી શકતો નથી. કારણ તેની બનાવટજ એવા પ્રકારની છે. પણ પક્ષીઓ હોવાનું તેમજ ઉડવાનું કાર્ય પણ કરી શકે છે, કારણ તેની રચના તેજ પ્રકારની કરવામાં આવેલ છે. તેજ પ્રમાણે મસ્તિષ્કની રચના પણ બન્ને પ્રકારના કાર્યો પ્રદર્શીત કરવા માટેજ કરવામાં આવેલ છે. આ બન્ને પ્રકારના કાર્યો, લગભગ એકજ પગે થતાં હોય, એમ અનેકવાર આપણે અનુભવ કરીએ છીએ. મનોવિચાર, સંકલ્પ, લાગણી કે દર્શન અને શ્રવણ તથા સ્પર્શાદિ જ્ઞાનેન્દ્રિયના કાર્યો એટલીનો ત્વચ્છી ધાય છે કે તેના વેગનું માપ કરવું, એ આપણી શક્તિની બહાર હોય એમ જણાય છે. આપણે અગ્નિને સ્પર્શ કરીએ છીએ કે તેની સાથે તેની શક્તિ અસર જાનતી થાય છે, જે એકદમ મસ્તિષ્કને તારફરા પહોંચાડવામાં આવે છે અને નસીયે તે અવયવને ખસેડી લેવાનો હુકમ આપવામાં આવે છે અને તે પ્રમાણે એકદમ ધાય છે. આ બધી ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયાઓ, એટલીતો ઝડપથી પ્રવર્તે છે કે બહે કેમ બધું કાર્ય એકજ પગે ન થતું હોય ! વિદ્યુત્તંત્ર ચમકારા પણ, આટલી ઝડપથી ગતિ કરી શકતા નથી. આથી એ સ્પષ્ટ આભિત થાય છે, કે એટલી બધી શીઘ્રતાથી કાર્ય કરનાર વસ્તુના પ્રવાહો, વિદ્યુત કરતા પણ શીઘ્રતાથી હોવા જોઈએ. કારણ બધા અવયવોનું કાર્ય, તે વિના પરસ્પર એકજ ધડ, એટલી શીઘ્રતાથી થઈ શકવું અસંભવન છે. જે મસ્તિષ્ક એ મનને કાર્ય કરવાનું મુખ્ય અવયવ છે, તો તે પણ જ્ઞાનેન્દ્રિયના અને મનના વેગને તેટલીજ શીઘ્રતાથી અનુસરવા શક્તિમાન હોવુંજ જોઈએ.

સ્થુળ દશાવાયો કોઈ પણ પદાર્થ આટલી શીઘ્રતાથી કાર્ય કરવા તદ્દન અશક્ત થાય છે. જ્યારે તદ્દન નમ્ર અથવા અર્ધપ્રવાહી જેલેલીનના જેવી અવસ્થાવાયો પદાર્થજ, આવી ગતિને અનુસરવા શક્તિમાન થઈ શકે છે. એકાદ નાની પણ લાંબી જગતી બરેલી ચેદીને એક છેટેથી ફલાવવાથી કે દબાવવાથી, ખીજે છેટે પણ જલદી અસર થાય છે. કારણ તેની અંદરનો પદાર્થ પ્રવાહી છે. એકાદ નળીમાંથી વાત કરતી વખતે, મગદને શીઘ્રતાથી વડન કરનાર આન્નાર હવાનો આ ગુણ. યદ્યર્થ પ્રત્યક્ષ થાય છે. આજ પ્રમાણે મસ્તિષ્કની અંદરનો જ્ઞાનનત્તુ તેમજ ક્રિયાતનત્તુરૂપ સ્રમમ તન્નુઓનાં સમુદાયરૂપ મેંદુ પણ, એક પગની અંદર બાહ્યઅસરને મહણ કરી, તત્કાલે અન્ય પ્રદેશમાં તેની અસર પહોંચાડે છે અને યથાયોગ્ય કાર્ય કરવા પ્રેરણ છે.

મસ્તિષ્કના આવા અર્ધપ્રવાહી સ્વયંત્તમ જ્વાલિરૂપ મેંદુનું, યદ્યર્થ રીતે સર્વતઃ સંરક્ષણ કરવા માટે, પરમાત્માએ બહુજ હકાપણ અને શુદ્ધિઆત્મથી

બે પ્રકારના પ્રવાહો છે. એક તો મસ્તિષ્કમાંથી નીકળી શરીરના અન્તભાગ પધન્ત પ્રસરનાર અને બીજા છેક છેવટના પ્રદેશમાંથી પાછા મસ્તિષ્ક તરફ વળનાર. આ બંને પ્રકારના તન્તુઓનો સંયુક્ત સંબંધ મસ્તિષ્ક સાથે છે. તે દ્વારા સર્વપ્રકારની અન્તર અને બાહ્યપ્રવૃત્તિઓ અને બાહ્યજગતનું જ્ઞાન, અરણ કરી આપ લે કરી શકાય છે.

ઉપર પ્રમાણે શરીર ઈન્દ્રિય તથા મનનો અને મસ્તિષ્કનો, અનિ ઘનિષ્ટ સંબંધ છે એ તદ્દન સ્પષ્ટ છે. આ નં ૩ માં જણાવેલ છે નં. ૧ થી ૧૪ મુખીના વિંટલાઓ દ્વારા સર્વ મનોવ્યાપાર પ્રવર્તિ રહેલ છે. જેમ જેમ આ વિંટલાઓ મોટા અને ઉંડા તેમ તેમ મનુષ્ય વિશેષ બુદ્ધિમાન હોય છે. માછલાંઓમાં આવાં ગુંચળાં જોવામાં આવના નથી. પક્ષિઓમાં કંઇક અંશે હોય છે. તેજ પ્રમાણે ઉંદર, બીલાડી, સસલાં વિગેરેમાં થોડે અંશે જણાય છે. જ્યારે ઘેંટા, અને અન્ય પશુવર્ગમાં તે યોગ્ય પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. અર્ધગાંડા મનુષ્યોના મસ્તિષ્કમાં થોડે ઘણું અંશે આવા ગુંચળાને ઉંડા બવાળો ભાગ જણાય છે. પણ અત્યન્ત બુદ્ધિશાળી અને મનોવ્યાપારનું કાર્ય કરનાર કુશળ મનુષ્યોના મસ્તિષ્કમાં, આ ગુંચળાઓ ઘણાજ મોટા અને ઊંડાબાળા ફેરવાળા જણાય છે. જ્યારે શરીરરચ રકતનો લગભગ એક પંચમાંશ ભાગ તો મનુષ્યના મસ્તિષ્કનેજ પુરો પાડવામાં ખપી બધ છે.

ઉપર નિદર્શન કરેલા ૧૪ ગુંચળામાંથી જ્ઞાનતન્તુઓનાં સમગ્ર પ્રવાહો મસ્તિષ્કના મધ્ય પ્રદેશ તરફ પ્રસરી રહેલ છે, જે એક મધ્ય બિન્દુ આગળ એકત્ર થાય છે, જેને ક્ષણદૃઢ્ય (Corpus callosum) કહેવામાં આવે છે. (જુઓ આ. નં. ૩ બ્ર.) આ મધ્ય બિન્દુમાંથી મસ્તિષ્કનાં બંને તરફનાં ગોળાર્ધ તથા પૂર્વ અને પશ્ચિમ તેમજ ઉત્તર અને દક્ષિણના આદેશ તરફના વિભાગને સંયુક્ત કરનાર જ્ઞાનતન્તુઓ પ્રસરી શકે છે. આ પી રેખાથી, સમગ્ર તન્તુપ્રવાહોને એકત્ર કરનાર એક મહાન મધ્યબિન્દુ, મસ્તિષ્કમાં બની બધ છે, જ્યાંથી શરીરની શારીરિક અને માનસિક સર્વપ્રવૃત્તિઓની શરૂઆત થાય છે. સર્વ પ્રકારની મનોપ્રવૃત્તિ કે આત્મપ્રવૃત્તિને માટે આ અવસ્થા અને ચવસ્થા તદ્દન યોગ્ય અને અનુકૂળ છે. મન જો કે અનેક પ્રકારની વૃત્તિઓ અને ક્રિયાઓથી યુક્ત છે, તો પણ સમગ્ર શક્તિઓને પ્રદર્શીત કરનાર અલગ અલગ સ્વધર્મોનો સંબંધ, આવી રીતે મન સાથે સંયુક્ત થવાની અત્યન્ત આવશ્યકતા છે. કે બેન્ડ માર્ટર, જેવી રીતે પોતાના સમગ્ર બેન્ડમેનોની બસબર મધ્યમાં ઉભા રહી એક પાસે યથાવન કાર્ય કરાવી રહ્યો હોય, તેની માફક મન પણ સર્વશક્તિ પ્રદર્શિત થવાનોની મધ્યમાં અવસ્થિત થઈ રહેલ હોય, એમ સુસ્પષ્ટ જણાય છે. જન સંગીનનાં મુસબબ સ્વરોની અનેકવિધ ઉત્પત્તિ સંયુક્ત અને સમ્મિલન માટે, મગ્ન શક્તિઓના તન્તુપ્રવાહોની ઉપરોક્ત સ્થિતિની પરમાવશ્યકતા છે.

ઉપર પ્રમાણે જોતાં, સમગ્ર માનસિક પ્રવૃત્તિઓનું મુખ્ય સાધન મસ્તિષ્ક છે સ્પષ્ટ છે. તેજ પ્રમાણે મસ્તિષ્કના તળીયાના પાછળના ભાગમાં આવી રહેલ નુમસ્તિષ્કનો વિભાગ, સમગ્ર શારીરિક વ્યાપારની નિયંત્રણાર્થ નિયુક્ત કરવામાં

આવેલ છે, એ પણ અનેક પ્રમાણથી સાબિત કરી શકાય છે. મસ્તિષ્કના કોઈપણ પ્રદેશ કરનાં આ મસ્તિષ્કના તળીયાની રચના અને વ્યવસ્થા, બહુજ આશ્ચર્યજનક અને ધ્યાન આપવા યોગ્ય છે. સમગ્ર જ્ઞાનેન્દ્રિય અને કર્મેન્દ્રિયનો વિભાગ, મસ્તિષ્કના આ પ્રદેશ સાથે નિયુક્ત કરવામાં આવેલ છે. એટલા માટે તેનું ખાસ રક્ત તેની પરિસ્થિતિદ્વારાજ અત્યંત ઊષ્ણિભવતાથી કરવામાં આવેલ છે, કે જ્યાં એકાએક ઈંચ ધવાનો ઘણોજ એછો સંભવ છે. શરીરનાં અન્ય કોઈપણ પ્રદેશ કરનાં, આ રથગમાં જ્ઞાનતન્તુ અને ક્રિયાતન્તુઓનાં સાથી પ્રગળા સ્ત્રવ્ય, એકત્ર થયેલાં છે. મસ્તિષ્કના તળીયાની નીચેની ઓપરીના પ્રદેશનાં ગ્રહાર-ગ્રમમાંથી, સમગ્ર જ્ઞાનતન્તુ અને ક્રિયા તન્તુઓના પ્રવાહો સંયુક્ત થઈ, શરીરના સર્વ પ્રદેશમાં ફેલાવા માટે બહાર નીકળે છે. સર્વ જ્ઞાનતન્તુઓનું હેડક્વાર્ટર આ રથગે આવી રહેલ છે, જ્યાંથી બધા હુકમો સ્વીકારવામાં આવે છે, તેમજ બધી લાગણીઓને મગજમાં પહોંચાડવામાં આવે છે. આ. ૭ તથા નં. ૮ મનુષ્યના મસ્તિષ્કનાં તળીયાની સાથી આશ્ચર્યોત્પાદક અને રહસ્યમય તથા અનિશ્ચયવાળા ભરેલી રિથિતિને યોગ્ય રીતે સમજાવવામાં બનતી મહાય આપરી.

આ નં. ૮ મસ્તિષ્ક અને અનુમસ્તિષ્ક તથા જ્ઞાનતન્તુ સમુદાય

૧ થી ૧૨ મુખીનાં અંકો જ્ઞાનતન્તુઓનાં તન્તુગુચ્છોની સંખ્યા દર્શાવે છે.

(વ. વિ. વિ. મસ્તિષ્કના ગુચ્છગણો દર્શાવે છે.

પ્ર. પ્રાણુમંચી.

ક. ર. કરોડરજ્જુ.

ખ. પાનમુદય.

પ્રાણુમંચી. (PONS VAROLII.)

ઉપરના મુખ્ય મસ્તિષ્ક અને તેના અનેક વિભાગો, નીચેની પ્રાણુમંચી (Medulla oblongata) તથા પાછળના અનુમસ્તિષ્કને સંયુક્ત કરનાર આડા અને અવળા રેવાઓ, તથા બૂરા રંગના મેંદુથી સંયુક્ત થઈ બનેલા, આ પ્રાણુમંચીરૂપ મસ્તિષ્કનો એક વિભાગ છે. જેમ કોરપસ કેલોઝમ, (Corpus callosum) માનસિક સર્વ વ્યાપારનું મધ્યબિન્દુ થઈ રહેલ છે, તેજપ્રમાણે શારીરિક સર્વ પ્રવૃત્તિઓનું આ સ્થાન મધ્યબિન્દુ થઈ રહેલ છે, જેમ તેની રચના અને પરિસ્થિતિ સ્પષ્ટ-પણે દર્શાવે છે. આ અવયવનું કાર્ય પણ અતિ ઉપયોગનું અને મહત્વતાપૂર્ણ છે.

અનુમસ્તિષ્ક-(Cerebellum) અથવા નાનું મસ્તિષ્ક જે ઓપરીના પાછળના પ્રદેશમાં, મસ્તિષ્કના તળીયામાં આવી રહેલ છે તે. તન્તુરીય (Tentorium) નામના અત્યંત સૂક્ષ્મ, લવટૂત, મૃદુ, અસ્થિમૃદુલ ત્વચાદાશ, મુખ્યમસ્તિષ્કની વિભક્ત કરવામાં આવેલ છે. પ્યારવૃત્તિ, કામવામના, સ્વાયુઓની ગતિ, અને શારીરિક અનેક પ્રવૃત્તિઓનું આ ખાસ અવયવ છે. પ્રાણુમંચી સાથે તેને બહુજ ઘનીષ્ટ મંબંધ છે.

શરીર અને મનનો મંબંધ, સદાસ્તિત્વને માટે કોઈપણ માધનદ્વારા

જગવાડ રહેલોજ એકાએક જો તેમ ન થાય. તો મન તેમજ શરીર બન્નેનું જીવ તદન નિરથક થાય છે. આટલા માટે તેઓનાં સંયુક્ત કાર્યની જેમ યથા ત્વર છે, તેમ તેના મુખ્ય અવયવોને પણ તેવીજ રીતે કુદરતે સંયુક્ત કરેલા છે. શરીરમાં ઉપર જગ્યામાં પ્રમાણે તેવી સ્થાનાને સંપૂર્ણ પુરાવા આપે કંપર દર્શાવેલ સર્વ વર્તુનનો સારાંશ એ છે કે

૧. સર્વ પ્રકારની માનસિક પ્રવૃત્તિઓ કે જ્ઞાનતન્ત્રોનું કાર્ય, મસ્તિષ્કના વિભાગમાં મુખ્યમસ્તિષ્કદ્વારા થાય છે.

૨. સર્વ ક્રિયાતન્ત્રોનું શારીરિકકાર્ય, આ મુખ્યમસ્તિષ્કની અન્દરના મધ્ય શમાં આવેલ પ્રાજ્ઞમંડીમાંથી પ્રસરીને કર્ણઃ રજ્જુનાં પાછળનાં ભાગમાં પ્રસરેલા જ્ઞાતન્ત્રોદ્વારા સર્વ સ્વેચ્છિક અને નિર્વેચિક સ્થાયીઓના સક્રિય વિકાસદ્વારા કર્ત્તિ રહેલ છે.

૩. સમગ્ર જ્ઞાનતન્ત્રનું કાર્ય, સર્વ દંન્દ્રિય તેમજ શરીરના પ્રદેશમાંથી શરૂ થઈ ૩૬ રજ્જુનાં અગ્ર વિભાગમાંથી પ્રચ્છાર થઈ, મસ્તિષ્કના તળીયાના વિભાગમાંથી પ્રસાર થઈ મુખ્ય મસ્તિષ્કના વિભાગ સાથે સંયુક્ત થાય છે. આથી રીતે જ્ઞાનતન્ત્ર અને જ્ઞાતન્ત્રોનું એકી જખતે સહકાર્ય થવામાં બહુજ અનુકૂળતા થાય છે.

૪. જ્ઞાનતન્ત્ર અને ક્રિયાતન્ત્રમુદાયની આ સ્થાના, રૂપિસામિતરણની સ્થાનાના તથ્યવોની માફકજ, એક સર્વાંગ સુંદર અને અત્યંત પૂર્ણ છે. પ્રાણવાયુ કે “અગ્નિવૈના” ૧૫ દિવ્યશુભ્રુયુક્ત અદ્ભુત પ્રકારની માનસવિદ્યુતનુંજ એ બધુંકાર્ય છે, એમાં કંઈ પણ ઇન્દ્રિય જેવું નથી.

શરીર મસ્તિષ્ક અને મનનો સંબંધ તથા મસ્તિષ્ક શક્તિનો ઉપયોગ.

સર્વ માનસિક પ્રવૃત્તિઓનું મુખ્ય સાધન મસ્તિષ્ક છે. તથાદે શારીરિક અને માનસિક સર્વ મુખોનો યથાવત્ અનુભવ કરવા માટે. યથાથોમ્ય મસ્તિષ્કશક્તિની પણ તેટલાજ પ્રમાણમાં આવશ્યકતા છે. મસ્તિષ્ક એ મનનું મુખ્ય અવયવ છે, એ દર્શાવે છે કે મન અને મસ્તિષ્કનો પરસ્પરનો અતિ નિકટ સંબંધ છે. એકની સહાય વિના બીજાની કાંઈપણ થઈ શકતું નથી. આત્મા વિના મસ્તિષ્ક કે મસ્તિષ્ક વિના મનથી કોઈ પણ પ્રકારનું કાર્ય જેમ થઈ શકતું નથી, તેજ પ્રમાણે મન કે મસ્તિષ્ક વિના શારીરિક કોઈપણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરાવી પણ થઈ શકતી નથી, એ અમે અગાઉ જણાવી ગયા હોય. મન અને મસ્તિષ્કનો આટલો બધો ધનીય સંબંધ છે, અને તેમાં કોઈથી પણ ના કહી શકાય તેમ છેજ નહિ. સર્વ શારીરિક અને માનસિક હાલના કે અવસ્થાની મનપર પણ તેવીજ અસર થાય છે.

ત્યારે મનોનિર્ગત યોગ્ય અથવા અયોગ્ય સ્થિતિની અસર, મનુષ્યના મનસ્વિ તેમજ સમગ્ર શારીરિક અવયવોપર તેજ પ્રમાણે થાય છે, એ કોષીય અવસ્થા નથી. શારીરિક નિર્બળતા રોગ કે દુઃખની અસર, મનપર જે પ્રમાણે થાય છે, તેજ પ્રમાણે માનસિક નિર્બળતા રોગ કે ભય, ક્રોધ, શોક, ઉદ્વેગ અને ચિન્તા આદિ મનોવ્યથાની અસર પણ, શરીરપર તેજ પ્રમાણે થાય છે. આ બાગતના અસંખ્ય પુરાવાઓ પ્રતિદીન આપણા અનુભવમાં આવે છે. માત્ર તેને ધ્યાન પૂર્વક અવલોકન કરવાનીજ જરૂર છે.

શરીર અને ગરમી શરીરપર ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની અસર કરી મનને પણ તેજ પ્રમાણે અસર કરે છે. તાવ અને એવાજ અન્ય રોગોની અસરથી, મનસ્વિ જ્યારે નિર્બળ થઈ જાય છે. ત્યારે મન પણ નિર્બળ નિરૂત્સાહ અને રોગગ્રસ્ત જણાઈ આવે છે. ભુખ, તરસ, થાક, શારીરિક નિર્બળતા, અને એવા બીજા શારીરિક કારણોથી મનની હાલત પણ નિર્બળ થકીત, અને રોગી જણાઈ આવે છે. બહુજમી કે અપચાને પરિણામે માનસિક નિર્બળતા અને શોકાતુર દશા પેદા થાય છે. કારણ શારીરિક અન્ય પ્રવૃત્તિઓનું કાર્ય યથાવત ન થઈ શકવાથી, આવા રોગથી પીડાતા હરદીએ સ્વભાવે ચીડીયા, ગુસ્સાવાળા, અને વ્યગ્ર થઈ જાય છે. શારીરિક વ્યાયામના અભાવથી મન પણ સુસ્ત થઈ જાય છે. જ્યારે યોગ્ય શારીરિક વ્યાયામને પરિણામે ભુખિશક્તિઓ તેમજ મુખી લાગણીઓના યથાવત અનુભવ થાય છે. આજ પ્રમાણે ન્યૂનાધિક ખોરાક કે નિદ્રાની પણ જેમ શરીરપર અસર થાય છે, તેમજ મનપર પણ થાય છે. અમુક પ્રકારના ખોરાક મનુષ્યની પશુવૃત્તિઓને ઉત્કેરે છે, ત્યારે અમુક પ્રકારના સત્વગુણી ખોરાકદ્વારા મનુષ્યની વિગુણ લાગણીઓ પ્રમુખપણે કાર્ય કરવા પ્રવર્તે છે. જ્યારે કેટલાક પદાર્થો ભુખિને મંદ અને જડ બનાવી, આપણી વિચાર શક્તિઓને સ્તબ્ધ બનાવી મુકે છે. ભુખ્યા રહેવાથી મન શાન્ત અને પવિત્ર બને છે, જ્યારે અધિક ખોરાકથી પાપવૃત્તિઓ ઉત્કેસય છે. શારીરિક તન્દુરસ્તીને પરિણામે મન પણ આનંદમાં રહે છે, જ્યારે રોગી અવસ્થામાં મનપણ નિર્બળ અને વ્યગ્ર ચિત્ત થઈ જાય છે. મનસ્વિપરના સોજથી મન ગાંડુ ઘેલું બની જાય છે, એટલુંજ નહિ પણ તદન બેભાન થઈ જાય છે. આજ પ્રમાણે નીતિ, પ્રેમ, ઉત્સાહ, ભક્તિભાવ અને ભુદ્ધિશક્તિઓની યથાર્થ પ્રવૃત્તિના આધાર મનુષ્યના ખાનપાન, કે આહાર વિહારની યોગ્યવિધી ઉપર પણ કેટલેક અંશે અવલંબી રહેલ છે.

કોઈ પણ ભક્ત કે યોગી, જ્યારે પેટ ભરીને ખોરાક લે છે અથવા કોઈ પણ કાનુચી રોગગ્રસ્ત હાલતમાં આવી પડે છે, ત્યારે ભક્તિભાવની પાંચવૃત્તિઓ, તેનાં અભાસ અન્નસામા સાથે, એ વખતે યથાર્થ સંબંધથી સંયુક્ત થઈ શકતી નથી. તેમ તે પેટાની ભુખિશક્તિઓને પણ યથાર્થ ઉપયોગમાં લઈ શકતો નથી. આપણી અનેક માનસિક પ્રવૃત્તિઓની નિર્બળતા કે મૂળજામાં, આપણી આહાર, વિહાર, અને આચારની બહુજ સ્પષ્ટ અસર થાય છે, “તન જેવું મન થાય છે, મન જેવું તન હોય” એ કહેવત તદન યથાર્થ છે. “આહાર ગુદાં સન્વદાદિ. સન્વદુદાં દુવા સ્મૃતિઃ”

ઉત્તરિયના આ વાક્યો ખરેખર મનન કરવા યોગ્ય છે. આપણા પ્રાચીન રૂપિયો આ સિખ્યાન્તને પૂર્ણપણે સમજતા હતા અને એટલાજ માટે જ્ઞાત્યર્થના પાત્રન અને વિવાદાન સાથે. આહાર વિહાર સંબંધી નિયમોને પણ બહુજ મહત્વનું સ્થાન આપી. તેને માટે ખસ નિયમો રચ્યા હતા. સારી રીતે વ્યાયામની પણ તેની સાથેજ બહુજ ભુખ્તિપૂર્વક યેઝના કરી હતી.

દુંડમાં શરીર તથા મનનો અને મસ્તિષ્કનો સંબંધ, એવી તો સ્પષ્ટ રીતે સંયુક્ત થયેલ છે, કે એકની સારી અથવા ખરાબ હાલતની ખીલપર તેવીજ અસર થવા વિના કેદાપી પણ રહેતી નથી.

કારણ અને કાર્યની અફકલ શરીર અને મનનો તેમજ મન અને મસ્તિષ્કનો સંબંધ અભાષિત રીતે સંયુક્ત થયેલ છે. અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટ અને સાન્દર્ભભાવયુક્ત મન સંકુચિત મસ્તિષ્કરૂપી સાધનયુક્ત હોવાથી. પોતાના ભાવ યથાવત્ પ્રગટ કરી શકતું નથી, તેમ મહાન-મસ્તિષ્કની અંદર સંકુચિત વિચારવાળું મન પણ. ભેદજે તેવો મસ્તિષ્કનો ઉપયોગ કરી શકતું નથી. સર્વાંગમાં સમ્પૂર્ણ રીતે ખીલેલ મુંદર મસ્તિષ્ક, અને વિશુષ્ણ તથા ધર્મયુક્ત ભવોવાળું ભુખ્તિશાળી મન, જે કુદરતનો સૌથી અમુલ્યમાં અમુલ્ય ખજાનો છે. જેનું મન કે મસ્તિષ્ક દુર્બળ છે, તેનાં જેવો દુનીયામાં કોઇ દુર્બળ નથી. ત્યારે જેનું મન અને મસ્તિષ્ક, પ્રમગ્નશક્તિમાન અને સાન્દર્ભયુક્ત તથા આરોગ્ય છે, તેના જેવો મુંદર આરોગ્ય અને શક્તિમાન કોઇ પણ નથી. મસ્તિષ્ક બળ અને ભુખ્તિશક્તિ પાસે, પાર્થિવ પદાર્થો કે ધનાદિ વૈભવોની કંઈ પણ રહ્યા નથી. ત્યારે પાર્થિવ પદાર્થોનું મહત્વ, અને ભોગવૈભવનું સાન્દર્ભ. ગાંધા કે પેલા મસ્તિષ્કવાળા મનુષ્યને માટે તદ્દન નકામું કે નિરર્થક છે. યોગ્ય મસ્તિષ્ક બળ અને શરીર સંપત્તિયુક્ત દેહધારીનું જીવન, ખરેખર અતુલ્ય અમુલ્ય અને મર્વરીતે પ્રશંસનીય છે. ત્યારે એક નિર્બળ મસ્તિષ્કથી યતાં કાર્યો, બહુજ નિર્મળ હોય છે, તેમજ એક સાસ મગજનો. બહુજ નિર્મળ રીતે ઉપયોગ કરવાથી મને તેનું સાડું મસ્તિષ્ક પણ નિર્મળતાને પામે છે.

મનુષ્યની એવી એક પણ દશા કે હાલત નથી, જેમાં મસ્તિષ્કના યથાવત્ ઉપયોગની જરૂર ન હોય. આટલા માટે આ મસ્તિષ્ક શાશ્વત સમય સત્યસિખ્યાનો અને શિવનિએને, ખાસ અભ્યાસ પૂર્વક સમજવાની પ્રત્યેક અવસ્થામાં સમ્પૂર્ણ જરૂર છે. જે વાન તદ્દન નિવિષાદ છે. ત્યારે આ વિષયનું અધ્યાન. જીવનની પ્રગતિને પ્રત્યેક પળે પ્રતિબાધક કે અવ્યક્ત કરતા નિવરે છે.

વર્તમાન પ્રાણમાં સામન્ય રીતે મનુષ્યો, જે મસ્તિષ્કશક્તિ ધરાવે છે, તેના કરતાં પણ અત્યુત્તર અધિક શક્તિ, સામાન્ય રીતે ધરાવી શકે એવા સર્વ સંબંધો છે.

મનુષ્યની છેક બાહ્યાવસ્થામાંથીજ આ મસ્તિષ્ક શક્તિનું કાર્ય, અતિ પ્રમગ્નતાથી પ્રવર્તવા માંડે છે. ત્યારથી મનુષ્યની છેક આખરની અન્તપટ્ટી સુધી, આ શક્તિનું કાર્ય નિરંતર ચાલુજ રહેલું. આ શું મસ્તિષ્કની, પ્રાણ કે વિષુત્ત શક્તિને એવો પ્રશ્ન છે ?

આ રિતની ખાસ મદદની માટે અમર "આદારરૂપિ" નામનું નવું દ્રશ્ય વાંચા.

જામ કરી આપણા મસ્તિકા અને જ્ઞાનનુભવોની યથાર્થ સરસ અને સુખાનુ રૂપ-
માં રિખતની અપૂર્ણ આવરણના છે. તેજ પ્રમાણે આપણા ભાગકોનાં મસ્તિકાને
જગુ આરોગ્ય, પુષ્ટ અને મહેશ્વર ગ્રામવાનુ શિશુનુ. ભાગ્યવસ્થામાંથીજ આપણાં રી
જવાની પણ તેરલીજ જરૂર છે. કાલુ બધી કેજવાની અને કાર્યકેશવ અને મમત
કેશવને મુખ અને દુઃખ, અદ્યાર અને દુઃસ્વાર નથા મુખ અને અગુમ પ્રવૃત્તિ
રૂપ જીવનને અને શાન્તિરૂપ મસ્તિકા આપાર, આ મસ્તિકાની યથાર્થ ખીડવાનીપરજ
અરજી રજા છે. અર્થ પ્રકારની કેજવાની કે શિશુ આપણાં પટેલા, માથાં અને
વિશ્વનુ મસ્તિકાનાં અસ્તિત્વની દોષી ક્રયમ આવરણના છે.

આ મસ્તિકાની સ્વસ્થ કેવી રીતે કરવી ? પ્રમાણરૂપ કેને કરો ? મસ્તિકાના
અનેક પ્રકારના રંગોની રૂપરિતિ શાથી થાય છે ? તે તે રંગોને પ્રતિકાર કરવામાટે
શું શું કરવું ભણે ? દર્બાર વિષયે કેટલેક અરે વેદશાસ્ત્ર માથે સંબંધ રાખે છે,
એટલે અમે તેનું વર્ણન અને આપવાનું ચેત્ય પાડતા નથી. તેલે વિષયની માહિતી
માટે, તે તે વિષયના રંગોને ખાસ અલગ કરી માહિતી મેજવી લેવા, વચ્ચે જગને
અમારી નમ્ર કાર્યના છે. આ ક્યારે તે અમ્ર મસ્તિકાની અદર કઈ કઈ શક્તિ-
રંગો સુમાવેશ થાય છે, અને તે તે શક્તિનાં સ્થાન આદિ કયા. અને કેવી રીતે છે.
તથા તે તે સ્થાનની ખીડવાની અને કેજવાની આદિ કાર્યો કેવી રીતે થઈ શકે છે
તેનાજ વિચાર કરવાને છે.

માનસિક શક્તિઓની વિવિધતાના પ્રમાણમાંજ મસ્તિકામાં ભિન્ન ભિન્ન માનસ અવયવોનું અસ્તિત્વ.

મનુષ્યના મન કે આત્માની અદર લેટલી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની શક્તિઓ કે
વૃત્તિઓ છે, તેટલાજ અડગ અલગ અવયવોયુક્ત મનુષ્યના મસ્તિકાની રચના કર-
વામાં આવેલ છે. ઉપરોક્ત સિદ્ધાન્ત સ્વયંસિદ્ધ છે. તેને પુરવાની કે સાબિતીની
જરૂર નથી. કુદરતના મમત કાર્યો અને સિદ્ધાન્તોને અનુકુળ આ પજુ એક કુદ-
રતના વિવિધાપકસાધિકમ છે. કુદરત હમેશાં પેલાનાં કાર્યો યોગ્ય અવયવોદ્ધારણ
નિયમીન રીતે કરે છે, અને પ્રત્યેક કાર્યને માટે કુદરત, અડગ અડગ અવયવની
ચેતના કરે છે. કુદરતને આ નિયમ હમેશાં એકરસ અને એક સરખી રીતે
સર્વત્ર સારથે સારથે છે. તેમા કદી પણ ફેરફાર કે બુનાધિકાર મનીજ નથી. એ
અપરિણામ પ્રકારમાં અને સવિસ્તાર અનુભવ છે.

મસ્તિકા અને અનુમસ્તિકાનાં કાર્યો પણ. તેજ પ્રમાણે ભિન્નભિન્ન પ્રકારનાં છે,
એ તેઓની અડગઅડગ પરિસ્થિતિ અને સ્થાન કાલ પજુ તદન સ્પષ્ટ છે. એ
બનેનું કાર્ય એક નેરપુષ્ક અને એકસર વચ્ચેનું હોત, તે કુદરત તેને આમાટે
અડગ અડગ સ્થાન અને રૂપઆરથી વિભક્ત કરત ? કુદરતનું કોઈ પણ કાર્ય

પ્રયોગન વિનાનું હોતું નથી. બન્ને મસ્તિષ્કનો વિભાગ દર્શાવનાર તન્તુરીયમની અંદર પણ કંઈ ભેદ જરૂર સમાયેલ છે. પરંતુ મસ્તિષ્કના દરેક વિભાગને, લિંગ ભિન્ન શક્તિદર્શક અવયવરૂપે, કાર્યકર્તા તરીકે ગ્રહણ કરવાથી એ બધી મુશ્કેલીઓ એકદમ દૂર થઈ જાય છે.

સાંભળવાનું, જોવાનું કે સુંઘવાનું, તેમજ રૂઢિચાલિતરણનું કે પાચનક્રિયા આદિ ક્રિયાઓનું કાર્ય, આખું શરીર એકત્રયથ એકરૂપે કરી પણ કરતું નથી. એ આપણે પ્રતિદીનના પ્રત્યક્ષ અનુભવથી જાણીએ છીએ. શરીરની અંદર સાંભળવાને માટે કાન, જોવા માટે આંખ, સુંઘવા માટે નાક, સ્વાદ ગ્રહણ કરવા માટે જીભ, સ્પર્શજ્ઞાન માટે ત્વચા અને પાચનક્રિયા માટે પચનેન્દ્રિયના અલગ અલગ અવયવો જેવાં કે આમાશય યકૃત, પ્લીહા, આન્ત્રઆદિ તેમજ રૂઢિચાલિતરણ માટે હૃદય, ફેફસાં નાડીનસ, કેશચાક્રિની આદિ, શરીરના પ્રત્યેક અવયવની, અલગ અલગ પ્રકારની રચના, સ્થિતિ અને કાર્ય છે, તેજ પ્રમાણે માનસિક કાર્યના, અલગ અલગ વિભાગાનુસાર મસ્તિષ્ક શક્તિઓનાં વિભાગ અને અલગ અલગ અવયવોની પણ તેજ પ્રમાણે જરૂરીયાત છે. આખું મસ્તિષ્ક મનુષ્યના સર્વ વિચારને અમલમાં મુકવા માટે, સમગ્ર રૂપે કરી પણ પ્રવર્તતું નથી, પણ દરેક પ્રકારની લિંગ ભિન્ન શક્તિને પ્રદર્શિત કરનાર અલગ અલગ અવયવ હોય છે. મસ્તિષ્કશાસ્ત્રની સમગ્ર મહાન ઈમારતનો આ ઉપરોક્ત સિદ્ધાન્ત, એક મહાન ચાવી રૂપ છે; જેને અસત્ય ઠરાવવા માટે સમગ્ર ભૂમંડળના વિદ્વાનો પણ, કરી સમર્થ થઈ શકનાર નથી. કારણ એ એક કુદરતી, સત્ય અને અવિનાશી, તથા યથાર્થ અને ઇશ્વરી નિયમાનુકુલ સિદ્ધાન્ત છે.

સમગ્ર શારીરશાસ્ત્રીઓ, આ સિદ્ધાન્તને એક સર્વતન્ત્ર સિદ્ધાન્ત રૂપે સ્વિકાર કરે છે, અને જાહેર કરે છે કે “મસ્તિષ્કના અલગ અલગ પ્રદેશો, અલગ અલગ શક્તિ તથા વૃત્તિઓ કે ભાવોને પ્રગટ કરે છે.” મસ્તિષ્કનો અગ્રવિભાગ બુદ્ધિ શક્તિઓ પ્રદર્શિત કરે છે. ન્યારે ઉપરનો વિભાગ ધાર્મિક અને નૈતિક શક્તિઓનું કાર્ય બજાવે છે, ન્યારે પાછળનો અને નીચેનો વિભાગ, સાંસારિક અને શારીરિક પ્રવૃત્તિઓનું કાર્ય બજાવે છે.

ડૉ. હાલ્ડમેન્ટ, ડોસજર્ગ, સોમેરીંગ, અને ડૉ. ગોલ, સ્પરઝીલમ તથા, કોચ અને ફાઉલર વિગેરે પણ ઉપર પ્રમાણેજ વિચારો ધરાવે છે; અને કહે છે કે “મસ્તિષ્કના અલગ અલગ વિભાગો, લિંગ ભિન્ન પ્રકારનાં કાર્ય કરવા માટેજ સજ્જાયેલા છે.”

“This idea of a plurality of the mental organs as well as faculties is very old. Those who call it an invention of Gall, err.”

—Spurzheim.

“All the sensations take a distinct form in the cerebral lobes”

Cuvier.

“The Great Haller experienced a necessity for assigning a function to each department of the brain.”

Fodere.

એરીસ્ટોટલ નામનો તત્ત્વવેત્તા પણ ઉપર પ્રમાણેજ મન પસાવતો હતો: જેનો સંપારક્ષરિતે સર્વત્ર સ્વિકાર કરવામાં આવેલ છે.

દરીસ્મનના બીશપ, આલમન્ટ. ધીમિટો. તેરમાં સૈકામાં મરિતમ્કનો એક નાચો ચિન્હો. હતો જેમાં મરિતમ્કના, ખાસ ખાસ પ્રદેશનું અલગ અલગ કાર્ય મચિત દર્શાવવામાં આવેલ હતું. અ નકશાની. ૧૮૨૨માં ડા. ગેલે તેમજ સ્પર્શીયમે કોપી કરી હતી.

થ્યુડાઈકો ડોલકે પોતાના "અમરણશક્તિની સંવૃષ્ટિ" નામના ગ્રન્થમાં માન સિતે શક્તિઓના મસ્તિષ્કમાંના અલગ અલગ સ્થાનોનું વર્ણન આપેલું છે.

ડા. બોતેર પણ કહે છે કે "The Brain is a very complicated organ or rather, an assemblage of very different organs - Bonnet.

ઉપરોક્ત સર્વ મહાન ડાક્ટરોનાં અભિપ્રાયોની પુષ્ટિ, નીચે ડાકવામાં આવેલ કેટલાક પ્રતિદિવસના અનુભવગમ્ય દર્શાનોથી પણ અનેક રીતે થઈ શકે છે.

૧. એકજ વિષયમાં મનને અને મગજને રોડી ન રાખતાં. થોડે થોડે મગજે વિષયાન્તર કરવાથી. મનને તેમજ મગજને આરામ મળે છે. જેથી રીતે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની વ્યાયામ કરવાથી, શરીરના અલગ અલગ સ્નાયુ સમુદાયને ગતિ અને શક્તિ મળે છે, તેજ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન માનસિક કાર્યોની ફેરબદલી કરવાથી. મગજની અલગ અલગ શક્તિઓને વ્યાયામ મળે છે. જ્યારે અન્ય શક્તિઓને આરામ મળે છે. આખો દિવસ વાંચીને કે લખીને થાકી ગયેલ કારકુન કે અમલદારને. ફરવા જવાથી આરામ મળે છે. જ્યારે આખો દિવસ મુસાફરી કરી થાકી ગયેલ મુસાફરને તરા મુખે મુવાથી આરામ પ્રાપ્ત થાય છે.

એજ પ્રમાણે. અભ્યાસ. વાંચન, કે અન્યાન્ય વૃત્તિના વિષયોની ફેરબદલી કરવાથી, મગજની પ્રત્યેક શક્તિને અવરથકતાનુસાર આરામ. આનંદ અને પુષ્ટિ કે વિધાન્તિ આપીશકાય છે. બે, ભિન્નભિન્ન પ્રકારના કાર્યો સમયે મસ્તિષ્કદ્વારાજ થતા હોય, અથવા એકજ અવયવદ્વારા બધાં કાર્યો થતાં હોય, તો તો તેને આરામ, મગજનો સંકલ્પ કયાં રહે છે? તેથી તો ઉલટાં વધારે અભિન યથંવચાનો અધિક સંભવ છે.

૨. ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિઓમાં, ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની કુદરતી બાંધેલો. અને સ્વભાવો તેમજ એકજ વ્યક્તિમાં અનેક પ્રકારની શક્તિઓનું ન્યુનાધિક પ્રમાણ એવામાં આવે છે. જેથી એ સાબીત થાય છે, કે તે તે માનસિક શક્તિઓ અને તેના અવયવો પણ સ્વભાવિક રીતેજ ભિન્નભિન્ન પ્રકારનાજ હોવા બેઠેલો.

૩. સ્ત્રી અને પુરુષોનાં સ્વભાવની સર્વત્રાંસિષ્ઠ પારસ્પરિક ન્યુનાધિકતા પણ સ્ત્રી અને પુરુષનાં અમુક અમુક અવયવોની અધિક ખીલવાળી અને સંવૃષ્ટિનેજ અધારી હોય, એમ જણાય છે. પુરુષવર્ગમાં જ્યારે શરીરભગ અને કાર્ય આદિ શક્તિનું પ્રભવ્ય જણાયું આવે છે, ત્યારે સ્ત્રીઓની અંદર મુદ્ધાવશીલ અને અજાણી બિન પ્રજા પ્રમાણે એવામાં આવે છે.

૪. અમુક વ્યક્તિમાં કોઈ જ્ઞાન શક્તિ, અન્ય વ્યક્તિ કરતાં વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે. કોઈની સ્મરણશક્તિ બહુજ તીવ્ર હોય છે અને તેથી જે કોઈ વિષય સંસ્મર્ય મન જાય, તે તરતજ સ્મરણશક્તિથી સ્ફુલ્લ કરી લે છે. જ્યારે બીજી વ્યક્તિમાં તે શક્તિની ખામી હોવાથી, તેને વારંવાર યાદ કરવા છતાં પણ વિસ્મરણ થઈ જાય છે. જ્યારે કેટલાક પુરુષો બહુજ ઉચ્ચ પ્રકારનું મનન કરી શકે છે, પણ સ્ત્રીઓમાં યાદ કંઈ પણ સખી શકતા નથી, જ્યારે વળી ત્રીજી વ્યક્તિ સ્મરણ કે મનન કંઈ પણ યથાવત્ કરી શકતી નથી. પણ ગાવાનું કાર્ય બહુજ ઉત્તમ રીતે બજાવી શકે છે.

ઉપરોક્ત મર્મ પ્રમાણથી એ સ્પષ્ટ માગીત થાય છે કે—“ભિન્ન ભિન્ન શક્તિ-રૂપાને પ્રમત્ત કરતા માટે મસ્તિષ્કની અંદર અલગ અલગ માનસ અવયવો અસ્તિત્વ ધરાવે છે.”

ઉપરોક્ત મર્મ લખાણનો સારાંશ એ છે કે

૧ મન અનેક પ્રકારની શક્તિ કે વૃત્તિથી યુક્ત છે.

૨ મસ્તિષ્ક એ મનને પોતાના ભાષા પ્રદર્શિત કરવાનું મુખ્ય અવયવ છે અને કેટલાક મોટે મનની શક્તિઓ કે વૃત્તિઓની નાજ્યાનુસાર અલગ અલગ માનસ અવયવોના નમુનાવધી મનુષ્યનું મસ્તિષ્ક બનેલું છે.

૩ ઉપરોક્ત શક્તિ કે વૃત્તિઓમાના જે જે અવયવો જેટલા અંશમાં પ્રગળા કે નિર્ભંગ હોય છે, તેટલા પ્રમાણમાં પાત્રપાતાની શક્તિ, આવશ્યકતાનુસાર હંમેશાં પ્રદર્શિત કરી શકે છે.

૪ વળી મનુષ્યની કેટલીક શક્તિઓ જુદે જુદે મમયે અને અવસ્થાએ ખાસ ખીંટે છે. જ્યારે કેટલીક શક્તિઓ, વૃક્ષાવસ્થાએ પરોક્ષતા નાથી પ્રથમ ધીમે ધીમે સ્વયને પ્રજ્વળ થાય છે. કામવાનનાની વૃત્તિ સુવાચ્યામાંજ પૂર્ણ રૂપે ખીંટવવા લાગે છે કૃષ્ણ અને પિપામાવૃત્તિ, જન્મની સાથેજ ખીંટતી આવે છે, પણ વૃક્ષાવસ્થામાં તો ખીંટે ખીંટે સ્વયં સ્વયં લાગે છે.

૫ પણ મનનામક શક્તિઓ અને નૈતિક શક્તિઓનું કાર્ય છેક આખરી અવસ્થા સુધી નિરંતર, સ્વયં સ્વયં વિના આત્માજ કરે છે.

૬ કે.ઈ. પણ ખાસ અવયવની માંડાઈ કે ઘેલછા અને બાકીના અવયવોની મુક્તિથી પણ એજ દર્શાવે છે કે “મસ્તિષ્કની અંદર પ્રત્યેક શક્તિના અવયવ અલગ અલગ અસ્તિત્વ ધરાવે છે;

૭ કેટલાક પુરુષો પ્રેમધેરો હોય છે. કેટલાક ભયમંત્રન હોય છે. કેટલાક અસ્તિત્વની ધેરમપુજા હોય છે. જ્યારે કેટલાકમાં કમ્પ્રોમીસ જાજાની ધેરમએ ઘર કંઈ હોય છે. જ્યારે બીજી બધી પ્રાણીઓમાં બહુજ પ્રજ્ઞા, શૂન્ય, અને ચતુર સ્વભાવ છે. મસ્તિષ્કના અલગ વિભિન્નતાના અલગ પ્રયોગોના યથાવત્ નિર્ણય કરવા સમર્થ છે.

૭ મનુષ્યની સ્વખ્યાવસ્થા પણ ઉપદેશજ્ઞ બાબતો અને સિદ્ધાન્તને પુરી આપે છે. સ્વખ્યાની અંદર જ્યારે બીજી બધી વૃત્તિઓ નિદ્રાવશ હોય છે, ત્યારે જે જે ચાર વૃત્તિઓ અર્થ-અગ્રત હાલતમાં અવિદ્યાન્ત હોય છે, તેઓ વિચારાત્મક કાર્ય કરી રહેલ હોય, છે. જે એમ ન હોય તો એકજ વ્યક્તિ, જે સરનિદ્રામાં પડેગપર પ્રેમથી હાથ પગ પ્રસારી પોતી રહેલ છે, તેવીજ હાલતમાં દોડવા, ચાલવા અને કુદવા. તેમજ દેશદેશાન્તરમાં હરવા ફરવાનો તેમજ મિત્રવર્ગ સાથે વાતચિત કરવાનો અનુભવ પડેગમાં પડવા છતાં, કેવી રીતે કરી શકે? અને પોતે જાતે સ્વખ્યાવસ્થામાં જે કંઈ કરી રહ્યો છે, તે કેમ તેજ વખતે જાણી શકતો નથી? મસ્તિષ્કશક્તિના અગ્રમ અગ્રમ અવયવોનાં અસ્તિત્વને સિદ્ધ કરવા માટે, આથી વિશેષ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણની શું જરૂર છે?

૮ હાસ્યોપાદેક હવા તેમજ માલક દ્રવ્યો કેટલાક વ્યક્તિને વાનુશ્રીયા. કેટલાકને આનંદી. કેટલાકને વજ્રત્વશક્તિયુક્ત, અને કેટલાકને તલન દીક્ષીર મન્દોત્પાદ. કોઈ કોઈ, અથવા વિષયવાસનાયુક્ત કે અપ્રજ બનાવી મુકે છે. જ્યારે કેટલાકને તલન મૂક બનાવી મુકે છે. એનું કારણ પણ મનુષ્યની અગ્રમ અગ્રમ શક્તિનાં અવયવપર તેથી થતી ન્યૂનાધિક અસરજ હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે; જે આખું મસ્તિષ્ક સમગ્રરૂપે કાર્ય કરતું હોય, તો બધી શક્તિઓ પર એવી વખતે એક સરખીજ અસર થવી જોઈએ. પણ તેમ તો થતું નથી.

૬૩માં મનની અગ્રમ અગ્રમ શક્તિઓ કે વૃત્તિઓની સાંજિનિ આપનાર, સર્વ સાધનો—મનના મુખ્ય અવયવરૂપ મસ્તિષ્કમાં પણ તેટલાજ અગ્રમ અગ્રમ અવયવો છે એમ સુરપણ રીતે સાબીત કરે છે. જ્યારે મસ્તિષ્કના કયા પ્રદેશ કે કયા અવયવ દ્વારા—કઈ શક્તિ કે વૃત્તિનું કાર્ય પ્રદર્શીત કરવામાં આવે છે, એ પૂર્ણ તથા દર્શાવવાનું મુખ્ય કાર્ય—મસ્તિષ્કશાસ્ત્રનું છે, જે પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન આદિ પ્રમાણો દ્વારા થયાવત સિદ્ધ થઈ શકે છે. પણ તે સંજોગો વિવેચન કરતાં પહેલાં આપણે એક મસ્તિષ્ક શાસ્ત્રના અમન્યના મિદાનને જાણવાની પ્રથમ અગત્ય છે, તેથી તેનું વર્ણન કરવું. નીચે દર્શાવેલ બિન્ન બિન્ન પ્રકારની ત્રિવિધ પરિણામી પણ એ વિષયની સમગ્રજ્ઞ સાબીત, આથી શકાય છે. જેમાં

૧ તુલનાત્મક મસ્તિષ્ક શાસ્ત્ર (જેમાં પશુ-પક્ષી અને મનુષ્યના મસ્તિષ્કની પરસ્પર સરખામણી કે મુખ્યભેદો કરવામાં આવે છે.

૨ મસ્તિષ્ક શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તો (મનસ શાસ્ત્રના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો.)

૩ મનસ રોગ ચિકિત્સા (અથવા વાન રોગ નિદાન). (જેમાં મનસના રોગોનું નિદાન અને ચિકિત્સા કરવામાં આવે છે તે શાસ્ત્ર).

જે પ્રમાણે ત્રણ જુદી જુદી એકજ જાતની મસ્તિષ્કશાસ્ત્રની શાખાઓના અભ્યાસ અને અનુભવના તેમાં અભિવેશ કરવામાં આવે છે.

મસ્તિષ્કનું કદ અને માનસશક્તિનો સંબંધ.

બીજી બધી સ્થિતિઓ, અને આસપાસના બધા સંજોગો બરાબર એક સરખા હોય, તો મસ્તિષ્કના અવયવોનાં ન્યૂનાધિક કદના પ્રમાણમાંજ, તે દ્વારા પ્રકટ થતી શક્તિની પણ ન્યૂનાધિકતા-સર્વત્ર જોવામાં આવે છે. આ પણ એક મસ્તિષ્કશાસ્ત્રનો સર્વત્ર સિદ્ધાંત છે.

સામાન્યરીતે કદના પ્રમાણથીજ, બળ કે શક્તિનું અનુમાન બહુવારમાં સર્વત્ર થાય છે. એક સરખાં ધાસના જે ખેતરો છે જેમાંનું એક મોટું છે અને બીજું નાનું છે, તો નાનાં કરતાં મોટા ખેતરમાં વધારે ધાસ હોવુંજ જોઈએ. એ તદ્દન સ્પષ્ટજ છે. પાંચ સતત મુતરના દોરડા કરતાં ૧૦ સતતનું દોરડું વધારે મોટું લાંબુ કે પહોળું અથવા વજનમાં ભારે હોવુંજ જોઈએ એ દેખીતી વાત છે.

આજ પ્રમાણે નાનાં મસ્તિષ્ક કરતાં મોટાં મસ્તિષ્ક હમેશાં શક્તિ અને શુભમાં પણ તેટલીજ વિશેષતા ધરાવે એ તદ્દન ખુટ્ખું છે.

ધ્રાણનંતુનું પ્રાથમ્ય. તીવ્રધ્રાણેન્દ્રિયવાળા પશુઓનાં નાક હમેશાં લાંબા હોય છે. અને એટલા માટે તેઓનાં ગન્ધવાહક જ્ઞાનતન્તુઓ અને ધ્રાણેન્દ્રિયો પણ કાંપી અને વિસ્તૃત હોય છે. દહાન્ત તરીકે શિકારી કુતરાં, વરૂ, સિંહ, રિંછ વિગેરે. શિકારી કુતરાઓનો આંખથી નસકોરાં મુખીનો ભાગ બહુજ લાંબો હોય છે. તેમ જાનિકાની આસપાસનો પ્રદેશ ઘણો વિસ્તૃત હોય છે. આજ પ્રમાણે ગન્ધથી શિકારની શોધ કરનાર બધા પ્રાણીઓના નાક લાંબા અને પહોળાં હોય છે. અમુક કુતરાના નાકની લંબાઈ તેની ધ્રાણશક્તિની તીવ્રતા દર્શાવે છે. જ્યારે જે પ્રાણીઓ માત્ર પાંખથી જોઈ શિકાર કરે છે, તેઓની દર્શન શક્તિ તીવ્ર હોય છે. પણ નાક લાંબા નાનાં નથી.

જે પ્રાણીઓની ધ્રાણેન્દ્રિય તીવ્ર હોતી નથી, તેઓના ગન્ધવાહક તન્તુઓ જુ ઠીપાં કે વિસ્તૃત હોતા નથી.

સિંહની અંદર આંત્ર ધબગ અને તીવ્રગરગન્ધવાહક શક્તિ છે. અને તે માણે તેનું નાક પણ ઘણુંજ લાંબુ અને વિસ્તૃત હોય છે, જેને પરિણામે પાની અંદર તરના, કોઈ પણ જાતના ગન્ધયુક્ત પરમાણુઓના સ્પર્શ માત્રથી તે કદમ ગન્ધ ઝંડણ કરી શકે છે. ગન્ધવાહક તન્તુઓના સમુદાયનો મૂળ ભાગ, તેના સ્પર્શકોને લગભગ એક પંચમાંશ ભાગ રાક્ષી રહેલ હોય છે. અવલોકન કરતાં સઘળાં જ પ્રાણેન્દ્રિય વાળા પશુઓમાં. સર્વત્ર એ નિયમ એક સરખોજ જોવામાં આવે છે.

દર્શનનંતુનું પ્રાથમ્ય ગરૂડ, સમગ્ર અને ગીધ આદિ બહુજ દુર મુખી જોઈ કનાર તેમજ તીવ્રદર્શનશક્તિવાળા પશુઓની અંદર દર્શનનંતુનું પ્રાથમ્ય છે. જ્યારે તેઓની દર્શનેન્દ્રિય તેજ પ્રમાણે વિસ્તૃત હોય છે પણ છછુંદર, ગીયા, ઉદર વિગેરેનાં ચક્ષુઓ ગીબા અને તેઓની દર્શનશક્તિ પણ બહુજ સ્વદેય પણ ખામીવાળી હોય છે.

મસ્તિષ્કના કદનાં પ્રમાણમાં મનોજગતું અસ્તિત્વ સર્વત્ર લેવામાં આવે છે.

મદ્રાસ પુરૂષોના મસ્તિષ્ક પણ મદ્રાસ હોય છે. કયુબીયર નામના નેચરા-લીન્ડન-મસ્તિષ્ક ૪ ફુટ અને ૬ ઇંચ આડેસ કરતાં પણ વધારે વજનદાર હતું. નેપોલીયન બોનાપાર્ટનું મગજ પણ તેજ પ્રમાણે મોટું હતું. આપણા દેશના મહાન પુરૂષોમાં અમરગણ સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી, રાજરામમોહનરાય, કેશવચંદ્ર તેન અને મહાદેવ ગોવિંદ રનડે તથા એ. જમણાથ શંકરયોડ કે જેનું બાવડું મુંબઈના ટાઉન હોસમાં ખુરતુ મુકવામાં આવેલ છે, તે બધાના મસ્તિષ્ક ખાસ પ્રમાણમાં વિસ્તૃત અને મોટાં હતાં. વર્તમાન કાળના મદ્રાસ પુરૂષોમાં ટીયુત હાદાભાઈ નવરોહી, મી. મુરંદનાથ સેનરોહી, મી. ગોખલે અને બીજા મદ્રાસ પુરૂષોના મસ્તિષ્ક પણ મામાન્ય જનમજાજના મસ્તિષ્ક કરતાં અનેક રીતે ચડીયાતા, સંવૃદ્ધ અને મદ્રાસ છે. મદ્રાસ નેપોલીયનનું મસ્તિષ્ક, ૨૪ ઇંચ કરતાં પણ વેરાવામાં વધારે હોયું જોઈએ, એમ તેની ટોપીના ઘેરાવા પરથી સ્પષ્ટ જણાય આવે છે. ચેન્નર ડીને-રીના સંવેદકતાં મી. ચેન્નરનું મસ્તિષ્ક પણ, તેજ પ્રમાણે ચાડીચોવીસ ઇંચ કરતાં પણ વધારે હતું. દેન્વરવોસ્તુશનના મુખસિખ લેખક બર્કનું મસ્તિષ્ક પણ આજ પ્રમાણે કદમાં ઘણું મોટું હતું. હુનીયાના મને તે દેશ કે કાળના મદ્રાસ પુરૂષોના મસ્તિષ્ક તમે તપાસો અને તુલના કરો, તો ઉપરોક્ત સિધ્ધાન્તની સત્યતા સર્વત્ર એક સરખીજ અનુભવમાં આવશે. ડા. શાઉસર, કોમ્બ, સ્પર્ડિયમ, અને ગોલ, આદિ મદ્રાસ અનુભવી અને મુખસિખ મસ્તિષ્કશાસ્ત્રીઓને પણ એજ અભિપ્રાય અને સિધ્ધાન્ત છે કે “જેમ મસ્તિષ્કનું કદ મોટું, તેમ તેની અંદરની માનસિક-શક્તિની પણ પ્રબળતા સમજવી.”

વળી મનુષ્યની માનસિકશક્તિઓ, જેમ જેમ સૂઝગ કે સશક્ત થઈ સંવૃદ્ધ થતી જાય છે, તેટલા પ્રમાણમાં મસ્તિષ્કનું કદ પણ હમેશાં સંવૃદ્ધ થતું જાય છે. નાના બાળકોનાં મસ્તિષ્ક શરૂઆતમાં નાના હોય છે, પણ તેઓની માનસિકશક્તિઓની ખીતવણીની સાથેજ, તેઓના મસ્તિષ્ક પણ પ્રમાણસર ખીતવા લાગે છે, જે પૂર્ણ યુવાવસ્થામાં સંપૂર્ણતાને પ્રાપ્ત થાય છે. પણ વૃદ્ધાવસ્થાએ દ્વિતીય બા-સ્થાવસ્થામાં મસ્તિષ્કની યજ્ઞવેદ જેટલે અથે સીધું થાય છે, તેટલા અંશમાં મસ્તિષ્કનું કદ પણ કમી થતું જાય છે.

“પણ મૂઝાણલો (Idiot) ના મસ્તિષ્ક બહુ નાનાં હોય છે. ડા. ગ્રાલ કહે છે કે “Complete intelligence is absolutely impossible, with a head below fourteen inches in circumference. In such cases idiosyncrasy more or less complete, invariably ensues. To this rule no exception ever has been or ever will be found.”

Dr. Gall,

“ I have never found in ancient or modern times, any man of great genius whose head was not large especially in his forehead. The Busts and engravings of Homer, Socrates, Plato, Demosthenes, Pliny, Bacon, Sally, Galileo, Montaigne, Corneille, Racine, Bossuet, Newton, Leibnitz, Locke, Franklin, Kent, Schüller &c. show that they had large heads ”--

Dr. Gall.

૬. સ્પર્ઝહીમ કહે છે કે “ We have made such a number of observations in various countries, that we have no hesitation in affirming that too small a brain, is unfit for the manifestation of the mind, though idiotism may result from other causes, ”--

Spurzheime.

એડીનબર્ગ ફ્રેનાલોજિકલ જર્નલમાં એક સ્થળે એક મૂઠ્ઠા ઇડીયટના અને રાબતશમમોહનરાયના મસ્તિષ્કનાં સાથે ચિત્ર આપી, ઉત્કૃષ્ટ બુદ્ધિયુક્ત અને મૂર્ખતાપૂર્ણ મસ્તિષ્કની સચિત્ર તુલના કરવામાં આવેલ છે, જેનું યથાર્થ નિદર્શન સાથેના પ્લેટ નં. ૬. અને ૧૦. પરથી યથાવત્ થઈ શકશે.

બધા મસ્તિષ્કશાસ્ત્રીઓ, મસ્તિષ્કના કદ અને માનસશક્તિના ઉપરોક્ત સિદ્ધાન્તને, સર્વત્ર સિદ્ધાન્તરૂપે સ્વિકારે છે. છતાં પણ મનુષ્યની મસ્તિષ્કશક્તિને યથાવત્ પ્રદર્શિત કરવામાં બીજાં અનેક કારણો સહાયબુદ્ધ થાય છે. યથાયોગ્ય સ્વાસ્થ્ય અથવા આરોગ્ય, યોગ્ય આહાર વિહાર, બ્રહ્મચર્ય, યથાયોગ્ય શરીર સંરક્ષણ અને એવી બીજી અનેક સ્થિતિઓની મનુષ્યના મસ્તિષ્ક પર અને આચાર વિચાર તેમજ વર્તન પર અનેક રીતે અતિપ્રબળ અસર થાય છે.

કેટલીક વખત ઘણાજ અપંગ, દુશીયાર, આત્મક, લાયક, સાહિત્યપ્રેમી, અને બુદ્ધિમાન મુખસિદ્ધ વજ્રાઓના મસ્તિષ્ક પણ, સાધારણ કદના જેવામાં આવે છે, કારણ કે તેઓના મસ્તિષ્કનો મેંદુ, પ્રમાણમાં અધિક ન હોવા છતાં પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનો હોય છે. આવા પુરુષો કે સ્ત્રીઓ અન્ય બ્યક્તિઓ પર અધિકાર નથી સ્થેગવના, પણ સર્વત્ર પ્રસંસાને પાત્ર થાય છે. શરીરબળમાં બહુજ પ્રબળ શક્તિમાન હોવા નથી, પણ બુદ્ધિબળમાં ઘણાજ આગળ વધેલા હોય છે, અને મંબીરાય હોવા કરતાં કોઈ પણ વિષયની અતિનીત્ર બહુજ શક્તિવાળા કે મેધાયુક્ત હોય છે. આમાન્ય સંજોગોમાં અને અનુકુળ પરિસ્થિતિમાં તેઓ જો કે બહુજ આરા દેખાવ અને પ્રસંસાત્મક કાર્યો કરી શકે છે, પણ નેપોલીયન અને કોમવેલ કે રીવાજ અને રાણા પ્રતાપ કે અર્જુન અથવા પૃથુરાજ કે મી. ગાંધી અને વ્યુધર તેમજ સ્વામી દયાનંદની માફક, અસાધારણ પ્રમુખોમાં આવા પુરુષો ટકી શકતા નથી.

સમગ્ર દેશ અને મહાન પ્રજાના નરીબની આવીને આથે લઈ ફરનારા, મહાન યુગોને પ્રવર્તાવનાર-યુગપ્રવર્તકોનું અતિચિત્રણુદિબજ કે આત્મબજ, કે જેને તીર્થ પ્રભાઓના હવનમાં અનેક પ્રકારના ફેરફાર થવા પામે છે. તેવું કાર્ય તેવા પુરૂષે કરી પણ દર્શાવી શકતા નથી, કે કરી શકતા નથી. આવા યુગપ્રવર્તાવનાર આર્યાવર્તના વર્તમાનકાળના મહાન પુરૂષોમાં, સ્વામી દયાનન્દ, સ્વામી રામતીર્થ, રાનડે, કેશવચંદ્રસેન, વરોદરાના મહાનાથ સાહેબ સર સયાજીરાવ અને મહાન દેશબદ્ધ મહાત્મા મોહનદાસ કરમચંદ માંખીની, આ સ્થળે ગળુના કરવામાં અમે કરી પણ અનિશ્ચોક્તિ કરવા નથી.

પ્રકરણ ૩ જી.

ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં પ્રાણીઓના મસ્તિષ્કની મનુષ્યનાં મસ્તિષ્ક સાથે સરખામણી.

પ્રાણીમાત્ર અને મનુષ્યવર્જનાં શરીર તેમજ, મસ્તિષ્કની રચના, પુરસ્તે એકજ સામાન્ય સિધાન્તાનુસાર કરેલી છે. તેઓના અને મનુષ્યના શરીરના અવયવોના કાર્ય વિભાગની રચના લગભગ, સામાન્ય રીતે એક સરખીજ છે. મનુષ્ય તેમજ પશુ, પક્ષી, રીટ, પતંગ, વિગેરે એક સરખી રીતેજ સાસપ્રવાસ મહત્ત્વ કહે છે. અને તેટલામાટે તેને પ્રાણીઓ કહેવામાં આવે છે. પ્રાણીમાત્ર એક સામાન્ય સિધાન્ત તરીકે પાતળના હવન નિર્વાહાર્ય અત્ત. લગ્ન, અને નિદ્રા આદિ. સામાન્ય હવનની જરૂરીયાતથી વસ્તુઓને એક સરખી રીતે ઉપભોગ કરે છે. આહાર, નિદ્રા, ભય, મૈત્રુન આદિની પ્રવૃત્તિ પણ પ્રાણી માત્રમાં એક સરખી રીતેજ પ્રવર્તી રહેતી છે. એક પણ પ્રાણી આખા વિશ્વમાં એવું જોવામાં નથી આવતું, કે જેમાં ઉપરોક્ત એકદ પત્ર પ્રવૃત્તિના વધન અભાવ હોય.

પણી તેઓની અંદરના અલગ અલગ અવયવો પણ હમેશાં લગભગ એકસરખું જ કાર્ય કરી રહ્યા છે. પ્રત્યેક પ્રાણીને જોવા માટે આંખ અને પ્રકાશની જરૂર છે, તે પાંચ દૃષ્ટિ પદમાત્રાએ જોવામાટે આંખ અને પ્રકાશ જાનેનું સહુક્તિ લાભેલન કરી શકાયેલ જનકવટ કહે છે. વિશ્વના પ્રત્યેક પ્રાણીને જે કંઈ જોવાનું હોય. તે હમેશાં સહુકાવજ અને પ્રકાશની મહાકશીષ, દર્શનચક્ષિત્વ નિયમાનુસાર જોઈ શકે છે. પણ કોઈ ધનકાલ જેવું હોય, અને કોઈ વ્યાકાસ પદ્યોનું દર્શન રનું હોય એમ ક્યારે પણ જોવામાં આવતું નથી. જાજ પ્રભાતે, પવનેનિવન અવધે અને હાલ પદાર્થ રમેનિવન કાવિનિવન રચના અને કાવેરખનિ નાલ દુષ્કેત અદિ એક કાવજ છે. પ્રત્યેક પ્રાણીને અતિચિત્ર આટે અત્યુક્તિનાં અને:

પ્રશાન્તો ચતન વતન આદિની હમેશાં જરૂર પડે છે. કારણ કુદરતનો એ નિયમ છે કે, "જાણી જાનની ગતિ હમેશાં ગરીસ્થ સ્નાયુઓનાં સક્રિય વિકાસદ્વારાજ શક્ય થાય છે."

આપમાર્ગે જોતાં, અનન્ય આકાશમાં પાંખોદ્વારા ઉપર ઉડતું મહાન મરુદ, મમુદની અંદર મપાટા માગતી મહાન વેગયુક્ત વેહેત અને આ ભુમીના પૃથ્વીર ઉપર મ.પુ અને દરાર છાતી સખી ચાતનાર. મવોંપરી મત્તાધારી મનુષ્ય પણ મ.પુની મર્વ પ્રશાન્તી ગતિ અને ચતન વતન આદિ ક્રિયા, હમેશાં સ્નાયુઓની ગતિ દ્વારાજ પ્રવર કરે છે. આના અસંખ્ય દ્રષ્ટાન્તોથી જિવરોક્ત નિયમની માનિ આવી શકાય તેમ છે અને કંઈક જો મધ્યા પ્રાણીઓના શરીરની રચના, મસ્તિષ્કશાસ્ત્રના મિત્ર નાનુમારજ કરી છે. અને એ મિત્રાન્ત જરૂરજ સ્વિકારવા યોગ્ય છે, તેો જાણે કોઈપ્ર પ્રશાન્ત પગ પડી અને ક્રીડ પત્રમાદિની રચના પણ તેજ નિયમાનુસારજ મનાવવામા આવી હોય ?

મનના પત્રાનાર પ્રત્યેક પ્રાણીના નિયમમાં, ઉપરોક્ત મસ્તિષ્કશાસ્ત્રનો મિત્ર નહિ મનાય છે. એ આ નિયમના વિશેષ વર્ણનથી ત્રહન ખુલ્લુ થશે. આ દિશામાં જાણવા માટે કાળના મધ્ય બન્દુનો, કબ્જિવિના મધ્યપ્રદેશનો, આપણે મધ્ય મિત્ર નહિ નિર્માણ કરી આ નિયમની નમાતોચના શક્ય કરીશું. જન્ને કબ્જિવિરોધે, મધ્યપ્રદેશ કે અપાથી કોઈપ્રજાતની બગબગ સમજાવ થાય છે, તેની બગબગ મ.પુની મરુદની મસ્તિષ્કની શક્યમાન થાય છે.

મસ્તિષ્કશાસ્ત્રનાન, નમમ પગુરુજિઓનુ રચાન કાનની આમપાનના પ્રદેશ મ.પુની નિયમ સંકેત છે. આને નેત્રક શક્તિઓ મસ્તિષ્કના ઉપરના ભાગમાં અસ્થિત છે. અનન્યકાળોનુ ન્યાન કપામના ઉપરના વિભાગમાં આપેલ છે. આને અવરોધનકરિત અને મિત્રાગ્રહનુ ન્યાન કપામના મધ્યમાં અને આંખની આમપાનના ઉપરના પ્રદેશમાં અડી નેત્ર છે. (ભુઓ આ. ન ૧૧)

મનના અને પગુરુઓના ઉપરોક્ત પગુરુજિઓ, નામાન્ય રીતે એક મરખી છે. આનું, પીડું અડાનનુ કંતુ આનુષ, આર, નેત્રન, વાગનકયભાવ, ભય, મ.પ. અને રીડ અદિ ક્રિયાઓમાં નામાન્ય છે, અને એ મસ્તિષ્કશાસ્ત્રના મિત્ર નહિ નિર્માણ કરી ઉપરોક્ત શક્તિઓના કાનની આમપાન આપેલ છે. આ પગ, નેત્રકરિત વિનુત અને મધ્યપુકર રોગો જોડે, અને સત્રમક છે. પગુરુકર દરમિયાન ખાનું વર્તન એ શક્તિ નામાન્ય રીતે એ નમખી હોય છે, તેઓની દેશમાં અવરજ પગુરુ એક મરુદકર ખીવિયાં રોગો જોડે.

પગુરુ નેત્રક અનુષમાં જોવા અનુષની શક્તિઓ પગુરુ હમેશાં એક મરખી છે. આ શક્તિઓનુ ન્યાન, આંખની આમપાન અને ઉપરના મસ્તિષ્કના મરખીમાં જોડે મામાન્ય રીતે અનુષના ઉપરના મરખીમાં જોડે હોય છે. પગુરુ નેત્રક અને મસ્તિષ્કશાસ્ત્રનાં અવરજનાં અનુષમાં જોડે છે.

પ્રકારનાં ગતન વલન આદિની હમેશાં જરૂર પડે છે. કારણ કુદરતનો એ નિયમ છે કે, “બધી બલતની ગતિ હમેશાં શરીરસ્થ સ્નાયુઓનાં સક્રિય વિકાસદ્વારાજ થઇ શકે.”

આપણે જોતાં, અનન્ત આકાશમાં પાંખોદ્વારા ઉપર ઉડતું મહાન ગરૂડ, સમુદ્રની અંદર સપાટા મારતી મહાન વેગયુક્ત વેહેલ અને આ ભુમીના પૃથ્થ પર ઉચુ માથું અને ટટાર છાતી સખી ચાલનાર, સર્વોપરી સત્તાધારી મનુષ્ય પણ પોતાની સર્વ પ્રકારની ગતિ અને ચલન વલન આદિ ક્રિયા, હમેશાં સ્નાયુઓની ગતિ દ્વારાજ પ્રગટ કરે છે. આવા અસંખ્ય દ્રશ્ય-સ્પર્શી ઉપરોક્ત વિષયની સાબિતિ આપી શકાય તેમ છે, અને ધ્રુવરે જો બધાં પ્રાણીઓના શરીરની રચના, મસ્તિષ્કશાસ્ત્રના સિધ્ધાન્તાનુસારજ કરી છે, અને એ સિધ્ધાન્ત ખરેખર સ્વિકારવા યોગ્યજ છે, તો પછી પ્રત્યેક પ્રકારના પશુ, પક્ષી અને કીટ પતંગાદિની રચના પણ તેજ નિયમાનુસાર કાં ન બનાવવામાં આવી હોય ?

મસ્તિષ્ક ધરાવનાર પ્રત્યેક પ્રાણીના વિષયમાં, ઉપરોક્ત મસ્તિષ્કશાસ્ત્રનો સિદ્ધાન્ત તાત્પર્ય સત્ય છે. એ આ વિષયના વિશેષ વર્ણનથી તાત્પર્ય યશે. આ વિષયની તપાસ માટે કાનના મધ્યબન્દુનો, કર્ણવિવરના મધ્યપ્રદેશનો, આપણે મધ્ય બિન્દુ તરીકે સ્વિકાર કરી, આ વિષયની સમાલોચના શરૂ કરીશું. બન્ને કર્ણવિવરનો મધ્યપ્રદેશ કે જ્યાંથી કર્ણોડરજીની બરાબર શરૂઆત થાય છે, તેની બરાબર ઉપરના પ્રદેશમાથી મસ્તિષ્કની શરૂઆત થાય છે.

મસ્તિષ્કશાસ્ત્રાનુસાર, સમગ્ર પશુવૃત્તિઓનું સ્થાન, કાનની આમપાસના પ્રદેશમાં મુખ્યવરિયત થઇ રહેલ છે. જ્યારે નૈતિક શક્તિઓ મસ્તિષ્કના ઉપરના ભાગમાં અવસ્થિત છે. મનનશક્તિઓનું સ્થાન કપાળના ઉપરના વિભાગમાં આવેલ છે. જ્યારે અવલોકનશક્તિ અને મેધાશક્તિનું સ્થાન કપાળના મધ્યમાં અને આંખની આમપાસના ઉપરના પ્રદેશમાં આવી રહેલ છે. (જુઓ આ. નં. ૧૧)

મનુષ્ય અને પશુઓમાં ઉપરોક્ત પશુવૃત્તિઓ, સામાન્ય રીતે એક સરખી હોય છે. ખાવું, પીવું, આનંદશબ્દ કરવું, ચાતુર્ય, ખ્યાર, મૈથુન, વાત્સલ્યભાવ, ભય, ક્રોધ, કેાલ અને શૈશ્ય આદિ ગુણો બન્નેમાં સામાન્ય છે, અને જો મસ્તિષ્કશાસ્ત્ર અન્ય હોય. તો મસ્તિષ્કશાસ્ત્રાનુસાર ઉપરોક્ત શક્તિઓના કાનની આસપાસ આવેલાં સ્થાન પણ, તેટલાંજ વિસ્તૃત અને મહત્વયુક્ત હોવાં જોઇએ, અને લગભગ છે પણ તેમજ. ટુંકમાં બન્ને વર્ગમાં જો શક્તિ સામાન્ય રીતે એક સરખી હોય છે, તેઓની જો શક્તિના અવયવ પણ એક સરખાંજ ખીલેલાં હોવાં જોઇએ.

પશુ તેમજ મનુષ્યમાં જોવા બાજુવાની શક્તિઓ પણ, હમેશાં એક સરખી તેજ કાર્યન-પર હોય છે. આ શક્તિઓનું સ્થાન, આંખની આસપાસ અને ઉપર આવેલ છે. મસ્તિષ્કના તળીયાનો પ્રદેશ સામાન્ય રીતે બન્નેમાં લગભગ સરખા મધ્યમાં ખીલેલ હોય છે. પણ નૈતિક અને ધાર્મિકવૃત્તિઓનાં અવયવવાળા પ્રદેશની ખીલવણીમાં, અવન બેદબદ્ધ સ્વરૂપ જોવામાં આવે છે.

મનુષ્યની અંદર મનનશક્તિઓનું પ્રાબલ્ય છે, જ્યારે પશુઓમાં તે શક્તિની લગભગ ખામી છે. તે કે કોઈ કોઈ પશુઓની અંદર પણ કેટલેક અંશે તર્કશક્તિ જોવામાં આવે છે ખરી. તો પણ મનુષ્યની ભુષિ અને તર્કશક્તિ સાથે મરખાવતાં તે તાત્ત નહીંજ છે. જ્યારે મનુષ્યનું તે એ ખાસ લક્ષણ, ગુણ અથવા મુખ્ય શક્તિ છે. મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ. માત્ર એ મનનશક્તિઓનેજ આભારી છે.

મનનશક્તિનાં અવયવો, કપાલના છેક ઉપરના પ્રદેશમાં, તુલનાશક્તિની બન્ને બાજુમાં, કપાલના ખુણાપર આવેલાં છે. જ્યારે આ અવયવો સારી રીતે ખીલેલાં હોય છે. ત્યારે તે અવયવના પ્રમાણમાં કપાળને વિસ્તૃત. ઉચ્ચ અને લગભગ ચારનાકૃતિ બનાવે છે. મસ્તિષ્કશસ્ત્રના સિધ્ધાન્તનુસાર મનુષ્યમાં જેમ મનનશક્તિની અધિકતા હોય, તે પ્રમાણે તેના મસ્તિષ્કનો કપાળનો ઉપરનો વિશાળ. હૃમેશાં ઉચ્ચ વિસ્તૃત, અને પ્રપૂર્ણ હોયો જોઈએ, એ તદ્દન મુસ્પષ્ટ છે; અને કુદરતમાં પણ તે પ્રમાણેજ જોવામાં આવે છે. મનુષ્યનું કપાળ હૃમેશાં ઉગત અને પશુઓ કરતાં ઉચ્ચ અને વિસ્તૃત હોય છે, જે મનનશક્તિની અધિકતા સ્પષ્ટરીતે દર્શાવે છે. જ્યારે પશુઓમાં જેમ કપાળજ હોતું નથી, તેમ મનન શક્તિની પણ ખામી સર્વત્ર સુપ્રસિદ્ધ છે.

મનુષ્યની અંદર નૈતિક અને ધાર્મિકવૃત્તિના અવયવો મૂર્ધ પ્રમાણમાં હોય છે. જ્યારે પશુઓમાં તેવી વૃત્તિની, તેમજ અવયવોની પણ ખામી છે. એક કુતરાને કે દુહરને પ્રાર્થના કરતાં કે વિચાર કેળવતાં શકવતું, એ કદીપણ શક્ય નથી. શરત્ત તેઓની અંદર તેવી માનસિક શક્તિની તેમજ તેવી શક્તિ પ્રદર્શિત કરવાના અવયવની ખામી છે. શરત્ત તેઓનાં મસ્તિષ્ક, પ્રાણેન્દ્રિયના અવયવ પાસેથી એકદમ પાછળ તરફ ઢગી જતાં હોય છે. જ્યારે મનુષ્યનું કપાળ તો મનન અને ચિન્તન શક્તિના પ્રમાણમાં, નાકની ઉપર ઉચ્ચ અને વિસ્તૃત હોય છે. તેમજ મનુષ્યની નૈતિક અને ધાર્મિક વૃત્તિના પ્રમાણમાં, કર્ણપ્રદેશથી મધ્યમાં પણ ઉચ્ચ અને પહોળું હોય છે; જ્યારે પશુઓમાં તેવી સ્થિતિનો તદ્દન અભાવ છે આ કંઈ એક આકર્ષક બનાવ નથી, પણ એક વિશ્વવ્યાપક સિધ્ધાન્ત છે, સર્વ દેશ અને કાળમાં મનુષ્ય અને પશુઓ વચ્ચે એ તફાવત એક સરખા પ્રમાણમાં નહિ તો પણ સામાન્ય રીતે માત્રમ પડે છે. દર્શનશક્તિ અને મનનશક્તિનો ઉપયોગ કરનાર કોઈ પણ વ્યક્તિ બલિઅનુભવ અને અવગોચનદ્વારા આ વિષયની પાછળની ખાતરી સમ્પૂર્ણતયા કરી શકે તેવું છે. તો પછી “મત્તવસે કિ પ્રમાણમ્” પ્રત્યક્ષ વિષયમાં વિશેષ પ્રમાણ આપવાની શી જરૂર છે ?

જેમ કપાળ ઉચ્ચ, તેમ ભુદ્રિશક્તિ અને મનનશક્તિની અધિકતા સમજવી સર્વ, દર્દ, દેશ, મગર વિગેરે પ્રાણીઓ. જેઓમાં બહુ ઓછી સમજ શક્તિ છે. તેઓનાં કપાળ બહુજ નમેલાં હોય છે. છતાં પણ સર્પ અને વાનર તથા વાનર અને વાનરનાં કપાળ સરખાવી જુઓ. આ નં. ૧૨ ને ૧૩. ૧૩ ને ૧૪ તો ઓછી સમજશક્તિવાળા પ્રાણીનાં કપાળની, વિશેષ સમજશક્તિવાળાં પ્રાણીના કપાળ સાથે મરખામણી કરી જોતાં આ મિદાનની સત્યતા સ્પષ્ટ માત્રમ પડી આવશે.

મને પિતે, તેના મનસિક અવયવોની ખીતરણી અનુસારજ હુમેશાં સમ્પૂર્ણ રીતે
દર્શનથી અનુચરણમાં આવે છે.

દરજોડેની અંદર આત્મિક અને ઉપવૃત્તિ વિશેષ અરો ખીલેલ હોય છે.
જે તેના મનસિક અને વર્તન પરથી જાણી શકાય છે.

શીઝી હોંઝી, વીઝેલ, મીન્ક, વાપ, ચિતા, ઘુવડ આદિ પ્રાણીઓ, જેઓ
પેન્ટના ધીકરને પકડવામાં અનેક પ્રકારની યુક્તિપ્રયુક્તિ અને આત્મિક વાપરે છે.
તે સજામાં સંહારકાર-વિનાશકારકિત અને ઉપવૃત્તિના અવયવ, પ્રપૂર્ણ રીતે ખીલેલાં
હોય છે.

જુ રીંછ, સિંહ, કુતરા, જરખ, વડ વિગેરે પ્રાણીઓ, જેઓ બહુજ કુર અને
દુનિ દેવ છતાં, યુક્તિપ્રયુક્તિ કે ઉપવૃત્તિથી વિશેષ સંયુક્ત હોતા નથી.
તેઓમાં વિનયકારકિતનાં અવયવો તો પ્રપૂર્ણ રીતે ખીલેલાં હોય છે. પણ ઉપવૃ-
ત્તિનું અવયવ પ્રમાણમાં ન્યૂન હોય છે.

હાલિયુ, ગાય, બેંસ, ઘોડા, મરથી, કુતુર, અને મોર આદિ શિકારના
પ્રાણીઓમાં આત્મિક કે સાવચેતીનાં અવયવ અધિક ખીલેલાં હોય છે, જ્યારે
મંદમનસિકિતનાં અવયવ ખામીવાળાં હોય છે.

રીંછ, કુર, અને કુતરા, વિગેરે પ્રાણીઓમાં સ્થાનજાનની શક્તિ (Location)
જુજ ઉપ પ્રમાણમાં હોય છે. શિકારી કુતરાઓ, ગામડા અને અપરિશિત જંગલોની
અંદર શિકાર પાછા અનેક રીતો મુખી અનેક આગ અગા સ્થાનોમાં ફરવા છતાં
પેન્ટને યુગ સ્થાને સહેજાઈથી સીધે રસ્તે પાછા વળે છે.

જ્યારે કુર, અને બિઝારી વિગેરેને તો કોયળામાં બેસી રહે તેવ. અનેક
જંગલ ભરેલા આગ અગા રસ્તા પર લઈ જઈ, અપરિશિત સ્થાનમાં છોડી મુકવા
છતાં પણ, પેન્ટના મૂળ સહેજાણ પર પાછા તરત પહોંચી વળે છે.

બિઝારી કરતાં કુતરાઓ વધારે ફાટીર કરે છે, કારણ તેઓમાં સહારકારકિતના
અવયવ, બિઝારી કરતાં વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે. જ્યારે બિઝારી બહુજ સચળ સ્વભાવ
અને દૃષ્ટીપર તથા સાવચેત અને હોંઝાઈથી ભરપૂર હોય છે. તે તેની અંદર તેથી
સવૃત્તિનું સ્થાન પણ ખામ વિશેષ પ્રમાણમાં ખીલેલ હોય છે.

કુતરાઓમાં વાનસ્ય બાવની ખામી હોય છે, જે તેના મનસિક અને વર્તન જાણે
દરેક સ્થાન જુજ આવે છે. જ્યારે વનર, ડોમીન બહુજ અને કુતુર આદિ
અનેક પરીઓમાં, વાનસ્ય ભાવ બહુજ ઊંચ પ્રમાણમાં હોય છે. કુતુરને જેવા નિર્દોષ
અને તલન સરીક પ્રાણીને પણ પેન્ટના બચ્ચાંના સમજાઈ સમજ અને પાંખના
જોડેલા દાઢા-મનુષ્ય સાથે પણ નિર પળે લગત તપર યથેચ અવસ્થામાં આ
પેન્ટના લેખકે મુંબઈના અનેક માળાઓમાં અને અનુભવેલ છે. કારણ તેઓમાં
પેન્ટના બચ્ચાંઓનું સ્વભાવ કરતાં વૃત્તિ કુદરતી રીતે અતિ પ્રચલ હોય છે. રીંછ
વૃત્તિ અંદર આ વૃત્તિ અતિ ઊંચ સ્વરૂપમાં હોય છે, અને તેને પરિપૂર્ણ પેન્ટના

સંપીત કરે છે. તેઓના કપાળના અગ્ર ભાગની સામાન્ય અવસ્થા, સર્વત્ર મુપ્રસિધ્ધ છે. સામાન્ય રીતે હિંદુ મુમાજ્ઞમાં, પહોળાં ઉંચા અને વિસ્તૃત અને લઘ્ય કપાળવાળા મનનશીલ અને તર્કશક્તિ કે શૈથિલ્ય અને સુધારકશક્તિયુક્ત મહાન પુરુષોની સર્વત્ર ખાત્રી લાંબાય છે. તેનું ધરણુ સ્પષ્ટ છે. તેઓની અંદરની સ્વરૂપ અર્થપરત્યજ્યુર્વૃત્તને પરિણામે તેઓ સર્વત્ર નિરૂઘની, નિરૂત્સાહી અને ઉદ્યોગ હુન્નર આદિની પ્રવૃત્તિ વગરના જણાય છે, એ તદ્દન પ્રસિધ્ધ છે. તેઓની ગરીબાઈ અને અતિ સાદાઈનું કારણ પણ આથી સ્પષ્ટ થાય છે. તેઓની અંદરનો પ્રબળ વાત્સલ્યભાવ અને સ્વદેશાનુકૂળ, ઘર અને કુટુંબના અતિ પ્રબળ બંધનોમાં મૂળ કારણભૂત છે. તેને વધ્યક તેઓ દેશાટન કરવામાં પણ હુમેશાં પાછા હોય છે. ખાસકરી પુરુષોની અંદર વાત્સલ્યસ્નેહની સાધારણ રીતે ખાત્રી જણાય છે, જેથી તેઓ ખાગકોના આચાર વિચાર કે વર્તન તરફ અને કેળવણી તરફ જાતે બહુ ધ્યાન આપતા નથી. પણ બધા ભાદ તેઓની સ્ત્રીઓ અને યુવત્રીઓ ઉપરજ મુકી, નિરાંતે બગાસાં ખાતા બેસી રહે છે, અને તેઓના અભ્યાસ કે કેળવણી અને તન્દુરસ્તિત્વ પણ બહુ દરકાર કરતા જોવામાં આવતા નથી.

હિંદુસ્ત્રીઓની અંદરનો વાત્સલ્યભાવ, દહતા, ધર્મ, ગામ્યા, ભક્તિભાવ અને સામાન્યરીતે એક જાતિજાત આદિ ભાવોને લીધે, તેઓનો સ્ત્રીવર્ગ અનુપમ પ્રકારની મૃદુલીંગીય ધવામાટે સર્વથા લાયક થઈ શકે તેમ છે. પણ તેઓ, ભુધ્ધિ ઇન્દ્રિયોની યથાર્થ ખીલવણીના અભાવે, મૃદુયજ્ઞાગણીઓનો યથાવત્ ઉપયોગ કરવામાં પણ અ-સમર્થ થઈ, અનેક પ્રકારના કુટુંબકલેશો, જીવન પર્યન્ત સહન કરી કલેશમય અને દુઃખયુક્ત જીવન, દ્રઢતાથી સહન કરતી માટે લાગેજોવામાં આવે છે; તેઓની ભુધ્ધિશ-ક્તિઓને યથાર્થ રીતે ખીલવવાથી. આ દેશના અનેકવિધ દુઃખો, ધણેજાશે નિર્મૂળ થવાનો સંપૂર્ણ સંભવ છે. હિંદુઓની અંદર સંગીતશક્તિ તથા તાલ અને સુર તેમજ વિનાશકશક્તિ અર્થાત્ કાર્યબરલાવવાનીશક્તિ અને ઐતિહાસીકશક્તિનાં અવયવો, પૂર્ણપણે ખીલેલાં જોવામાં આવે છે. તેઓનું સંગીતજ્ઞાન અને મહાભારત તથા રામાયણના ઇતિહાસોની આબાસવૃદ્ધ સર્વ સમુદાયમાં એક સરખી પ્રિયતા અને આભરતા, આ બાબતનો પ્રબળ પુરવો આપે છે. ઊપરોક્ત સમગ્ર વર્ણન, સમુદાયશક્તિ પરત્વે આપવામાં આવેલ છે; તેમાં ખાસ વ્યતિ કે ખાસ ભક્ષ-ણીની ગણના કરવામાં નથી આવી. પણ એકંદર રીતે જોતાં, જે જે શક્યતયે પ્રમુખ-પણે હિંદુઓની અંદર સુપ્રસિદ્ધ જણાય છે, તેનુંજ ઉપર વર્ણન આપવામાં આવેલ છે. આજ પ્રમાણે આફ્રીકાના સીડીઓની અંદર, સંગીત અને નૃત્યશક્તિ, તેઓનાં ગાયનોનો અર્થવિનાશ-મનજગ વગરનો વિષય, તેમાં થતી ચારંધારની પુનરુક્તિ, અને તેઓની અંદરની પ્રબળ કામચાસના, આશા અને યશાભિલાષ આદિ, તેઓના મસ્તિષ્કની ખીલવણી અને બનવટ સાથે, દરેક રીતે બરબર મળતાં આવે છે. તેઓના બગાડોક કામચાસનાને, લાંબું અને ગાયમાં ઉપસેલ કપાળ તથા ઉંડી આંખો તાલ તથા સુર અને તીવ્ર અવલોકનશક્તિને, તેઓનો અધ્યનો પાછળનો સંવૃદ્ધ થયેલ ભાગ, સાવચેતી યશાભિલાષ અને મૃદાભાવણીઓને, સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે,

તેઓમાં ગંભીર મનનશક્તિ કે તર્કશક્તિની હાજરી જાણી દેાય છે. કપાળનો ઉપરનો ભાગ બેડેલો હોય છે, તેજપ્રભાલું નૈતિક શક્તિઓની પણ જાણી દેાય છે. જ્યારે ગૂઢસાંસારીક લાગણી પ્રબળ હોય છે. (જુઓ આ. નં. ૧૬)

ભૂત પ્રેત કે પિશાચની અંદર, તેઓની આંત્ર માન્યતા, તેઓની અંદરનાં આયાત્મરતિના અવયવનું અતિપ્રબળ પ્રમાણ, અને અંધશ્રદ્ધાની સમગ્ર શાળીતિ આપે છે. તેઓનું શરીરબળ પણ, તેઓની મસ્તિષ્કશક્તિને જણાવે મનનુજ આવે છે. તેઓનું તીવ્રઅવલોકન અને બહુજ દુરસુધી ભેદ શકવાની શક્તિ, તેઓની આંખની પરિસ્થિતિથી જણાવે સ્પષ્ટ થાય છે. તેઓની બન્ને આંખ વચ્ચે પૂર્ણઅંતર હોય છે, જેથી વાંચતાં, લખતાં અને ભેટાળી કરતાં, તથા ઓગળતાં બહુજ જલદી શીખી શકે છે. યુદ્ધાપીયન બાળકો કરતાં પણ, તેઓમાં જે શક્તિ અધિક પ્રમાણમાં હોય છે. તેઓનો કાળોરંગ પ્રબળ વિષય વામનાનો સળંગ પુરાવો છે.

સ્ત્રી અને પુરૂષોનાં સ્વાભાવિક વર્ણન અને લક્ષણોની વિવિધતા પણ, તેઓના મસ્તિષ્કના અલગ અલગ વિભાગોની સંવૃષ્ટિ કે અવૃષ્ટિ માથે મર્વાશે મળતી આવે છે. સ્ત્રીવર્ગ કરતાં પુરૂષો સાધારણ રીતે શુસ્વીર, બદાદુર, સદન-શીલ, દૃઢ, કામી અને મનનશીલ તથા ખટપટી હોય છે. તેથી તેઓનાં મસ્તિષ્ક પણ, તદનુસાર સંવૃષ્ટ થયેલાં, સર્વદેશ અને સર્વકાળના હોકામાં, સર્વદા ભેવામાં આવે છે. પુરૂષોના માથાં બન્ને કાનની વચ્ચેમાં પહોળા, કાનની નીચે ગરદન પાસે જણાવાદાર, અને મધ્યમાં મથાળેથી ઉત્તર હોય છે; જે શરીરબળ, ખ્યાર, સ્વાર્થપસાયણતા, દૃઢતા, સ્વમાન અને મમજશક્તિ આદિ શુભોદ્દેશીય છે. જ્યારે સ્ત્રીઓનાં મસ્તિષ્ક સામાન્ય રીતે આગળનાં અને પાછળના ભાગમાં લાંબા હોવાથી લાંબી અને બુધ્ધિવાળા, બન્ને કાન તરફ જરા ટુંકા હોવાથી, પશુવૃત્તિ અને સ્વાર્થપસાયણતારહિત અને મધ્યમાંથી ઉચ્ચાં એટલે નીચાં અને ધામક-વૃત્તિઓથી યુક્ત હોય છે. સર્વદેશની સ્ત્રીઓમાં આ લક્ષણો, સામાન્ય રીતે લગભગ મળતાંજ આવે છે.

આ પ્રમાણે મસ્તિષ્કશાસ્ત્રના સિધ્ધાન્તોની સાબિતિ આપવા માટે અસંખ્ય દૃષ્ટાન્તો, વિવંના સમગ્ર પશુ, પક્ષી અને મનુષ્યસમગ્રના અવલોકન અને અભ્યાસ દ્વારા, અનેકધા આપી ચકાવે તેમ છે; એટલુંજ નહિ, પણ તે બધાં આખરે માનસ-શાસ્ત્રના એક મુખ્ય અને સર્વોત્તમ અંગરૂપ, મસ્તિષ્કશાસ્ત્રના સત્ય સિધ્ધાન્તને પૂર્ણ રીતે પ્રગટ કરે છે. પરંતુ તેથી વિરૂધ્ધ પ્રતિપાદન કરનારી વિગતોને સ્વ-કરી, સાબિત કરવાનો બધો ભાર અને જવાબદારી તે મસ્તિષ્કશાસ્ત્રના વિદ્યાર્થીઓ ઉપરજ અવલંબન કરી રહેલ છે. જેઓમાં જે સત્તા હોય, તે બધે અજમાયી જુવે. મસ્તિષ્કશાસ્ત્રના સત્ય સિદ્ધાન્તો, સર્વને માટે ખુલ્લા, સુસ્પષ્ટ અને પ્રત્યેક પ્રકારના તર્કવિતર્ક કે કુતર્કનો પ્રત્યુત્તર આપવા માટે હમેશાં તત્પર છે.

સર્વ માંસાહારી પ્રાણીઓ (પશુ અને પક્ષીઓ) નાં મસ્તિષ્ક બન્ને કાનની વચ્ચે હમેશાં પહોળાં હોય છે, જ્યારે વનસ્પતિ કે ઘાસપુસનો આહાર કરનાર સર્વ પ્રાણીઓનાં મસ્તિષ્ક, તે પ્રદેશમાં સંકુચિત હોય છે.

સર્વ શિકારી પ્રાણીઓ (પક્ષુ અને પશુઓ) નાં મસ્તિષ્ક પણ તેજ પ્રમાણે કાન પાસે વિસ્તૃત હોય છે. કાનનું કુદરતે વિનાશક-શક્તિનું સ્થાન લાને કાનની બગલર ઉપરજ નિર્માણ કરેલ છે. પણ શિકારના સર્વ પ્રાણીઓનાં મસ્તિષ્ક, કર્ણ-પ્રદેશમાં સંકુચિત હોય છે.

સિંહ અને ઘેશમાં આ લેદ તદન મુસ્તપ્તપણે જલ્પઈ આવે છે. માંગાકારી પ્રાણી માનમાં, સિંહના કાન વચ્ચેનું અન્તર દૈર્ઘ્ય વિસ્તૃત છે. અને વિનાશક શક્તિના અવયવનાં પ્રદેશ તથા કુધાનું અવયવ પણ પૂર્ણ પ્રગટ હોય છે. એક ટકે લગભગ ત્રીશ દેર કાનુ માંસ ખેંચી તરીકે હોય. ત્યારે સિંહને પુરૂ થાય છે. આટલા બધા ખેંચ પ્રગટનું ખેંચ મેળવવા માટે, તેણે પોતાની સંકારકશક્તિને ઉપયોગ કર્યોજ પડે છે. જે શક્તિ તેનામાં યેદ પ્રમાણમાં વિદ્યમાન છે. સિંહને વનરાજ પ્રદેશમાં આવે છે, તેનું કાનુ તેનું અનુદ શરીરજ અને વિકાસ સંકારકશક્તિજ છે. વીરરત કુદરત અને તામને સપૂર્ણ નિષ્ઠી, સિંહનાં મસ્તિષ્કમાંજ ભરખ રહેલો હોય એમ જણાયો. પેનાના ખેંચકની રીતમાં, કાને તેને રખાવું પડે છે. એટલામાટે તેને પ્રાણ રક્તશક્તિ અને ત્રીવ પ્રાણેન્દ્રિયની જરૂર પડે છે. તેનીઆંખ અધારીગતે, વિજ-લીની લગી સમાન તેજસ્વી હોયજ છે. અને તેની શાવકાનીચનિ તદન ગુપ્તગુપ્ત અવિરોધપણે કામ કરે છે, અને આખરે શિકારપર તથા મારી એકાદમ પડે છે. પેનાના શિકારને તે એકાદમ અવલીન જનાવી. ભુખ અને ક્રોધની ભરખર તદા મારી નિયમજનનાં કરી પડે છે. (જુઓ, આ નં. ૨૦ પ્રપૂર્ણ સંકારકશક્તિ)

હોડી જરે પ્રાણીઓમાં સંકારકશક્તિની ન્યુનતા અને હુમ્મ્યાની વિરોધ પાલનના હોય છે. (જુઓ, આ નં. ૨૧.)

તેજ પ્રમાણે, કુચર, લાજ, મરો અને કામદા, પ્રકૃત કે સ્ત્રી અને લગભગ, અતિ પ્રાણીઓ અને એવાંજ વાંદાં શિકારી પશુઓમાં, સંકારકશક્તિ અને હુમ્મ્યાના અવયવ, તેમજ તદનુકૂળ વર્તન, હમેશાં એવામાં આવે છે. (જુઓ, આ નં. ૨૧ થી ૨૪.)

પણ દેશ, સમકાં મરો અને દરો. અતિ પ્રાણીઓમાં તેવી જુનિયા અવયવની જામી હોય છે.

આવી રીતે એકે જાનના જાનું કોઈ અંશકારી તેમજ નિદ્રામીય એક પ્રાણીઓની જાવે અનેક રીતે મરખામદે રત્યાં, મસ્તિષ્કશક્તિના નિષ્કાળા સર્વેક અન્ધ અને મુનિકિત કરે છે

ભુતકાંડ અને ક્રોધકાંડ નામના સીકારી કુતરમાં, આ લાને પ્રાણી શક્તિને પ્રગટ કરીને તેમના અંશની જાવકારી, તેમજ વર્તનની જાવકારી આવે છે. ભુતકાંડ હમેશાં ક્રોધ, કામદા અને હુમ્મ્યાનાં કાંઈ અંશકારી મરખા નામના પક્ષી, પણ મરખાનું પક્ષી કોઈ જાવકારી નામનાં. કામદા તેનું જાવકારી અને કામદાને કામદા પડે તે હોય છે. અંશકાર તેનામાં વિનાશક પણ કામદાને હોય છે. અંશકારે ક્રોધકાંડનું કામ, તેજ પ્રદેશમાં સંકારકારી હોય છે, એકે તે કેકારી અંશકારી શિકાર કરી કામદા નામ અને શિકારને

પકડયા પછી પણ તેમ ને તેમ છોડી મુકેછે. (જુઓ આકૃતિ નં. ૨૬. સુવર્ણમ અને ૨૭ મેહાકુંડ.)

સને ૧૮૧૮માં ફ્રાન્સના રાયલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ દ્વારા, એક ઈનામ પ્રસિધ્ધ કરવામાં આવ્યું હતું, કે જે ઈનામ આદે વર્ગના કરોડવાળા પ્રાણીઓનાં મસ્તિષ્ક સંબંધી અનુપમ અને સર્વથી શ્રેષ્ઠ વર્ણન આપનાર અન્યકારને આપવાનું કરાવવામાં આવ્યું હતું. આ ભરોડખખરથી આકર્ષાઈ કેનના ડા. વીમિન્ડે, મસ્તિષ્કશાસ્ત્ર સંબંધી શોધખોળ શરૂ કરી, જેનો વર્તમાન મસ્તિષ્કશાસ્ત્ર સાથે કંઈ પણ સંબંધ નહિ હતો. તેમ આ વખતે તેણે ડા. ઝાસના મસ્તિષ્કશાસ્ત્ર સંબંધી પ્રયોગો પશુ વાંચ્યા નહિ હતા, એ કે તે સંબંધી કેટલીક શુભાશુભ પ્રસંગો સાંભળી હતી. ડા. ગોડે પોતાની શોધખોળ સંબંધી એક પુસ્તક લખેલ હતું, જે ડા. વીમિન્ડે અન્ય પ્રયોગની સાથે વાંચવાનો નિશ્ચય કર્યો. એ અન્ય વાંચતાં ડા. વીમિન્ડેને જે અસર થઈ, તે સંબંધમાં ડા. ગોડે તે જણાવે છે કે-

“The indifference which I first felt for his writings, soon gave way to the most profound veneration. High-central capacity profound penetration, good sense, varied information, were the qualities which struck me as distinguishing Gail. Hardly had I begun to read it, when I found that I had to do with one of those extraordinary men.....”

આ પુસ્તકના વાંચન સાથે ડા. વીમિન્ડે પરુવર્ગના મસ્તિષ્કશાસ્ત્રના અભ્યાસની અને શોધની, અત્યંત અંત અને આશ્ચર્યપૂર્વક શરૂઆત કરી. ૧૮૨૭માં, પોતાના ૬ વર્ષના સગા પ્રયાસને અંતે, પોતાની શોધખોળનું કંઈ પણ મશિન વૃત્તાન્ત, ફ્રાન્સના રાયલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ સંમુખ તેણે રજૂ કર્યું. જેની સાથે ભિન્નભિન્ન પ્રકારના અસગ્ર અસગ્ર ચિત્રા અને વિવિધ વર્ગનાં લગભગ ૨૫૦૦ પ્રાણીઓનાં માથાંના નમુના પણ રજૂ કર્યા હતા. આમાંથી ૧૫૦૦ માથાંઓ તે જંગલી પ્રાણીઓનાં હતાં, કે જેની રીત રીઝ અને સ્વભાવથી તે ભલે અપૂર્ણ રીતે તેઓના મોત્ર અથવા વધ પહેલાં, મારી ને વાઢેક થયા હતા. વળી મસ્તિષ્કના માત્ર ચિત્રનાં ૪૦૦ નમુના કુદરતનું અનુકરણ રી રજૂ કર્યા હતા, અને મસ્તિષ્ક તથા ખોપરીની લગભગ ૩૦૦ આકૃતિવાળો કે મહાન નકશો તૈયાર કર્યો હતો; જેમાંના નમુનાઓ પ્રાપ્ત કરવા પાછળ લગભગ ૧૨૦૦૦ ફ્રાન્ક અર્થે લગભગ ૫૦ હજાર રૂપિયા ઉપર ખર્ચ કર્યું હતું. પોતાના મત્ર અવલોકનને જે અન્ય તેણે પ્રસિધ્ધ કરેલ છે, તેમાં લગભગ ૧૨૦ આખી કોટા. નકશાકર સચિત રજૂ કરવામાં આવેલ છે. જેમાં લગભગ ૬૦૦ નમુનાઓને આવેશ કરવામાં આવેલ છે. આ અન્ય ખરેખર અનુપમ અને મર્મમ મુંકર તથા તરોડન કરવા યોગ્ય છે. તેના નમુના તરફ આકર્ષિત અને કુદરતનો ચક્રાર્થ ખ્યાલ ઉપજાવે છે. મસ્તિષ્કશાસ્ત્રનું કંઈપરેટીર-જ્ઞાન આપનાર, આવો અનુપમ અન્ય કોઈ જોવામાં હજી કોઈ ક્યાંય પણ આવ્યો નથી.

૩. ઇલીટસન આ ક્રમના અંબધમાં લખતાં કહે છે કે—

“ If the immense mass of proofs of Phrenology from the human head, and the facts pointed out by Gall in brutes, are not sufficient, to convince the most prejudiced, the additional multitude announced by Dr. Vismont will overwhelm them. ”

આ બધું શું દર્શાવે છે ? બીજું કાંઈ નહિ. પણ એક મહાન અને વિશ્વવ્યાપક મસ્તિષ્કશાસ્ત્રના કુદરતી નિયમનીજ સાતીતિ. આ બધા પુરાવાઓ મર્યાદા રીતે આપે છે. કુદરતના મહાન જ્ઞાની પરમાત્માની, અસંખ્ય પ્રાણીઓની રચના કરવાને એ એક અનુપમ વિધી, નિયમ કે સિદ્ધાન્ત છે. આ પ્રમાણે ભેતાં “મસ્તિષ્કશાસ્ત્ર” એ એક ખરેખર કુદરતી, સત્યતાપૂર્ણ, પાંચ પ્રકારના પ્રયત્ન અનુમાન કે ઉપમાન આદિ પ્રમાણોથી સાબિત થઈ શકે તેવું, કુદરતી કાનુનેયનુંજ. અનન્ન શાખા પ્રશાખા મુક્ત, સર્વાંગ સમ્પૂર્ણ શાસ્ત્ર છે; કે જેને અનુસરી સમય પ્રાણીમાત્રના જીવનમંડીતની અનુપમ અને અનેકવિધ સંઘટના, કુદરતના મહા રચના-પરમાત્માદ્વારા મર્મત્ર કરવામાં આવેલ છે. મસ્તિષ્કશાસ્ત્રનાં સિદ્ધાન્તો સમય વિશ્વના સર્વ પ્રદેશમાં એક સરખી રીતેજ સર્વદા પ્રવર્તમાન છે. કુદરતનાં અન્ય નિયમોની માફકજ આ સિદ્ધાન્તો, મર્મત્રા સત્ય, અવિચળ, અનાદિ અને સર્વદા સ્વિકારવા યોગ્ય છે.

પ્રકરણ ૪ થું.

મસ્તિષ્કના પ્રથક પ્રથક અવયવોની સ્વાભાવિક ભાષા અને માનસ-વિદ્યુત (મેગનેટીઝમ) દ્વારા તેઓ પર થતી અસર.

માનસવિદ્યુતદ્વારા મનુષ્યના અનેક માનસિક અને શારીરિક રોગોને મુખ્યસ્વામાં આવે છે, એ વાન હવે સર્વત્ર સુપ્રસિદ્ધ છે. મેરમેરીઝમ અને પ્રાણવિનીમય કે હીપ્નોટીઝમના પ્રયોગોએ, મનુષ્યના રોગોની મુદારણા માટે, એક નવુંજ પ્રકરણ ઉપસ્થિત કરેલ છે. જેઓએ આ વિષયનો અભ્યાસ કરેલ છે, તેઓની મર્યાદા ખાતરી થઈ છે, કે એ વિષયમાં હોકાને અવળે માર્ગે દોરવા જેવું કે દગવા જેવું કંઈ પણ નથી. ઝમે તે માણસ આ પ્રયોગો યોગ્ય વખતના અભ્યાસથી અને મહેનતથી સારી રીતે બોતે કરી શકે છે. ભાગ તેણે વિદ્યુત પ્રવાહોને કેવી રીતે પ્રસાર કરવા, તેજ યથાયોગ્ય રીતે બળવાની જરૂર છે.

વર્તમાન જમાનાના મહાન મસ્તિષ્કશાસ્ત્રી ડૉ. એલ. એસ. ફ્રીડલર પેનાના ક્રમમાં લખે છે કે “ ૧૮૩૬ થી ૧૮૪૪ સુધી મેં બહારમાં તેમજ ખાનગી રીતે

આ વિગાના અનેક પ્રયોગો કરી જાતાવ્યા હતા. જેમાં અનેક મનુષ્યને માનસવિદ્યુત-
દ્વારા મેન્નેટાઇઝ કરી, તેઓના મસ્તિષ્કના ભિન્નભિન્ન અવયવોને પણ ક્રમવાર
માનસવિદ્યુતદ્વારા ઉરકેરી જોયા હતા. જ્યારે આવા પ્રત્યેક પ્રસંગમાં જે જે અવ-
યવ પર હું મારી આંગળી મુકતો હતો તે તે અવયવ. તત્કાલ પોતાની
સામાન્ય હાલતમાં જે શક્તિ કે પ્રભાવ દર્શાવી શકે તે કરતાં અનેકગુણ. શક્તિ
અને પ્રભાવ પ્રગટ કરતું હતું. કે જેવો પ્રભાવ મનુષ્યની સ્વાભાવિક હૃદયગીતા કોઈ
પણ પ્રસંગમાં ભાવ્યેજા જોવામાં આવ્યો હોય. અનેક વખત હરદીઓના માથાને
આંગળી સગાડ્યા વગર પણ, બહુજ ભક્તિભાવથી ગીત ગાતાં, પ્રેમપૂર્વક પ્રાર્થના
કરતાં અને બન્ને હાથ જોડી, ભક્તિભાવની સ્વાભાવિક ભાષામાં પોતાના બધા ભાવો
પ્રત્યક્ષપણે પ્રગટ કરતાં, અનેક હરદીઓને મેન્નેટીઝમની અમરણી વશ થયેલ મેં
જોયા છે. તેજ પ્રમાણે કૃષ્ણાવતિને પણ જ્યારે ઉરકેશમાં આવતી, ત્યારે પોતાની
પામે જે કંઈ હોય તે આપી દેના હતા. એટલુંજ નહિ, પણ હાવભાવદ્વારા પણ
વિવિધ રીતે કૃષ્ણારત્નને દર્શાવતા હતા. શ્રીયશક્તિને સ્પર્શ કરવાથી હૃદિઓ શોર-
બકોર કરી મુકતા હતા. જ્યારે આવધાનના અવયવનો સ્પર્શ કરતા, એકદમ બચ-
મન્દસ્ત થતા હતા, અને જ્યારે વાન્મસ્યભાવના અવયવને સ્પર્શ કરવામાં આવતો,
ત્યારે મનુષ્ય કાઢી ધેડી ભાષામાં વાન્મસ્યભાવને અનેક રીતે પ્રગટ કરવા મંડી જતા
હતા. અને તેજ પ્રમાણે હાસ્યરસના અવયવનો સ્પર્શ કરતા, અનેકવિધ ખડખડ
હાસ્ય કરવા મંડી જતા હતા.”

તે જાણે છે કે, “મેં આવા અમૂલ્ય પ્રયોગો અનેકવાર બીજાં કરી જોયાં છે, અને
તે વખતે મસ્તિષ્કની ભિન્નભિન્ન શક્તિઓ, હૃદયમાં પોતાના સ્વાભાવિક ભાવો અને કાર્યો
જ નર્વત્ર પ્રગટ કરે છે. તેથી વિરૂદ્ધ એક પણ કાર્ય મારા અનુભવમાં આવેલ નથી.”

‘કેટલીક વખત વિધિયના જીદગ્ર અવયવને સ્પર્શ કરવામાં આવે છે, એમ
મુશ્કલી અલગ અલગ અવયવોને મેં મેન્નેટાઇઝ કરી જોયાં છે. પણ હૃદયમાં મેન્નેટાઇઝ
કરવામાં આવેલ અવયવે, પોતાનું યથાચેત્ન કાર્ય દર્શાવેલ છે. હું હૃદયને એમ કહેતો
હતા કે જીઓ! ધ્યાનરાખો! હું હવે શ્રીયશક્તિને ઉરકેડું છું, અને લડવા તૈયાર થાઓ.”
આમ કરી જ્યારે હું આવધાનના અવયવનો સ્પર્શ કરતો, ત્યારે પરિણામ બધ-
માંજ આવતું. શ્રીયશક્તિ તેથી કદી ઉરકેશનીજ નહિ.” પ્રત્યેક મનુષ્ય જાને આ
વિધના અભ્યાસદ્વારા ખત્રી કરી શકે તેવા આ વિષય છે. આ પ્રમાણે મેન્નેટીઝમદ્વારા
પણ મસ્તિષ્ક શાસ્ત્રની, તેમજ મસ્તિષ્કના પ્રથક અથક અવયવોની, યથાર્થ પરિચયિનીની
સાક્ષિની ભરખર પ્રવેશ રીતે આપી શકાય છે. તેમાં કોઈથીપણ વાંધાઉંડાવી શકાય તેવું
સંકેતનું સ્થાન રહેતું નથી વળી મસ્તિષ્કના પ્રત્યેક અવયવની સ્વાભાવિક ભાષા પણ
મસ્તિષ્કશાસ્ત્રને સાક્ષિ કરવાર એક પ્રકારની અપ્રત્યક્ષ સુચિત અને પુનઃચેત્ન કરે છે.
પ્રત્યેક શક્તિ કે અવયવ જ્યારે પોતાનું કાર્ય ભજવવા બંધનર નવર થયેલ હોય છે,
ત્યારે મસ્તિષ્કને પ્રદેશ અને મરદીર પણ તે તે કાર્ય અજલજલર અવયવ તરફ સ્વાભા-
વિક રીતેજ વળે છે.

મનનચક્રિના નકારાત્મક કાર્યવણને મનુષ્યનું કષાગ્ર બામતેમ બન્ને કાનતરફ કમચર વગેરે. પાન્નચક્રિના કાર્યવણને “હા” પાડતી વણતરી માફક કષાગ્ર જરા નીચું નમે છે. જ્યારે દશ કે કોટ્ટા દશાવણિ વળતે, ચરીર તેમજ કષાગ્ર દશાપાત્ર પ્રાણી કે મનુષ્યતરફ સ્વાભાવિક રીતેજ વગેરે. અને એજ પ્રમાણે જ્યારે પૂર્ણ બક્રિનચક્ર દશાવણમાં આવે છે, ત્યારે મનુષ્યના મસ્તિષ્કનું બક્રિનચક્રનું અવધર તદન વિનીતબાવે બક્રિનચક્રની વરુ તરફ વળી, એક સ્ત્રીથી લાઈનમાં આવે છે જ્યારે દુદ્ધના અને મનુષ્યની પ્રજાના વળને મસ્તિષ્ક બરાબર ઉંચું સથવા એકદમ નીચું આવે છે અને બક્રિ મન કે સ્વમાનની સાગતીના પ્રજાકાર્ય વળતે તે અવધર તરફ ચરીર તેમજ મનજનો મનતેની કુદરતિ બદલાવતર. પાછળના પ્રાગમ ઉપત્તરફ વળી નમે છે. કાળ્ય મસ્તિષ્કના પ્રયોજ અવધરના કાર્યને દશાવણાર એ સ્વાભાવિક બાપા કે લગ્નનું છે ઉપરાંત કાળ્યે મનુષ્યના અન્નબાવને, રાજક વિના પશુ સથાઈરૂપે પ્રજાક કરે છે જે અનુભવ તથા પ્રવશ અવધેકન અને તીવ્ર પ્રાદકશકિતવાલા સથાવનુ બાણી રાકાય છે. આ વિષયનું વિશેષ વિવેચન હવે પાછીના પ્રકરણમાં આપવામાં આવશે.

મનુષ્યના સર્વ પ્રકારના મિનતમિનત આકાર-વિકાર અને સ્વરૂપો
મિનતમિનત પ્રકારના લક્ષણો અને ભાવોને, કંઈ પણ બોધ્યા
વગર મુગો બાપામાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે

મનુષ્ય તેમજ પ્રાણી માનવા આકાર દર્શિત અને બદલેજાના અન્નાંત મનની કાર્ય નિયતિ સર્વથા ચિત્તિત કરી શકે છે, એવી જો માનીત વિદ્યાનેની મનુષ્ય છે, તે પદધર મનુષ્ય છે. વિશ્વમાં જોઈતા સજ્જની નિતનિત મનુષ્યની સુખાનુભવે છે. તેટલા કાળના નિતનિત કૃત્રિન મનુષ્ય છે ત્યામન્ય રીતે બા. કાળ આંખ માણું. કોટ્ટું. કષાગ્ર. હાથ. પગ. અદિ અવધરે. પ્રયોજ મનુષ્યને મનુષ્ય છે. બધને જે દ. થ. જે કાળ જે આંખ. જે પગ એક માણું અને કષા. તથા જે રોષ અને એવાં જીવં અવધરે. મનુષ્યના પશુ એક અવધાં છે. મનુષ્ય અવધરે. એવાં કદને કદાપી રીતે અવધરે દેવ જે પશુ તેમજના સ્વ દર અને અનુભવિ બક્રિન જે અવધર જે. અવધુ એવાં આંખ છે. અને એને પાછીને નમક કુદરતને એવાં અવધર મનુષ્ય માનુષ્ય જે અવધર પશુ અવધર કુદરત છે. તેજ કદને કદી મનુષ્યના અવધર વિશ્વ અને વર્તન તથા હાથ. માં પશુ અને વિશ્વ વિશ્વરત અવધર એવાં અવધર છે. આ કદાપી વિશ્વરતને મનુષ્ય કરી તે અવધર અને કુદરત. વગર કે અવધર દ. ત. પ. ત. તથા કોટ્ટું જે અવધર વરુ કુદરત કરી એ અવધર અને મનુષ્ય કૃદરત અને એવાં કદને અને અવધર અવધર વિશ્વ છે. અવધર અવધર અને કદને કદાપી વિશ્વરત ઉચ્ચ અવધર અને વિશ્વ અવધર અને વિશ્વ.

મનોવિજ્ઞાન અથવા મન એ શું પદાર્થ છે ?

મનને કાર્ય કરવાનું મુખ્ય અવયવ મસ્તિષ્ક છે, એ આગાઉના પ્રકરણોમાં અનેક પ્રમાણો અને યુક્તિનયુક્તિ પૂર્વક પ્રતિપાદન થઇ ચુક્યું છે. મન પાશ્ચિમાત્ય વિદ્વાનો, આ વિષયમાં એકમત છે. મનને કાર્ય કરવાના મુખ્ય અવયવ મસ્તિષ્કનાં પણ અનેક અવયવ વિભાગો છે, એ પણ હવે વિદ્વાન અને અનુભવી શારીરશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ માનવા લાગ્યા છે. મસ્તિષ્કશાસ્ત્રના ભગભગ અરધી સદીના પરિચય અને અભ્યાસ પછી, અનેક વિદ્વાનો પણ એ પ્રમાણે માન્યઅવયવની વિવિધતાને સ્વિકારવા લાગ્યા છે. શરીરની અંદરનાં સર્વ અંગ પ્રત્યંગ પર, જેવી રીતે મનની સત્તા છે, તેજ પ્રમાણે મસ્તિષ્કની અંદરના સર્વ અવયવોને કાર્યમાં મુકવા, કે ગતિ આપવી, એ પણ મનનેજ આધીન છે. એક સર્વતન્ત્રસિદ્ધાન્તરૂપે, હાલ સર્વત્ર આ બાબતને સ્વિકારવામાં આવે છે. પણ, “મન એ શું પદાર્થ છે ? તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ? તેની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઇ ? અથવા તે અનાદિ, અવનાશી અને અવિકારી તથા અપ્રાકૃતિક છે કે કેમ ?” ઇત્યાદિ પ્રશ્નોનાં યથાર્થ નિર્ણય કરવાનું કાર્ય ઘણુંજ વિકટ, દુર્ગમ અને દુર્વિરોધ છે. પાશ્ચિમ દેશના વિદ્વાનો, આ પ્રશ્નોનો હજી એઇએ તેવો નિર્ણય કરી શક્યા નથી. આયોર્વત્તવાસી પ્રાચીન વિજ્ઞાનવેત્તાઓએ, આ વિષયમાં ઘણું પ્રયાસ કરેલો છે, પણ તેઓનું લખાણ સૂત્રરૂપ હોવાથી સ્પષ્ટ સમજવું મુશ્કેલ છે. છતાં અત્રે પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન વિજ્ઞાનવેત્તાઓના “મન એ શું પદાર્થ છે ?” એ સંબંધી યોગ્ય વિચારોનું યથાશક્તિ વિવેચન કરવાની અમે જરૂર સમજીએ છીએ.

મન એ શું પદાર્થ છે ? આ પ્રશ્નોનો યથાર્થ નિર્ણય કરવા માટે પ્રાચિનકાળના મહાન વિજ્ઞાનવેત્તાઓએ અનેકશઃ પ્રયત્નો કર્યા છે. સાંખ્યશાસ્ત્રકાર કપિલ ન્યાયશાસ્ત્રના પ્રણેતા મહર્ષિ ગૌતમ, વૈશેષિકશાસ્ત્રના પ્રણેતા મહર્ષિ કણ્વાદ, પૂર્વ મીમાંસાના પ્રણેતા ભગવાન જેમિની, અને વેદાન્ત દર્શન અર્થાત ઉત્તરમીમાંસાના પ્રેરક ભગવાન-વ્યાસમુનિ આદિએ પોતપોતાના શાસ્ત્રમાં મનુષ્યની અંદરના આ ‘મન’નો યથાર્થ નિર્ણય કરવા, પોતપોતાની શક્તિ અનુસાર પ્રયત્નો કર્યા છે. ઇશ-કેન, કંક, પ્રાન, મુન્ક, માંડુક્યે આદિ ઉપનિષદોનાં અને પુરાણના ગ્રંથોમાં પણ અનેક જગ્યાએ ‘મન’ વર્ણન આપવાને મળી આવે છે. તેમજ આર્યોના અત્યન્ત પ્રાચીન ધર્મગ્રંથો, જેને ઇન્દ્રપ્રેક્ષિ કે ઇન્દ્રસંચય અને નિત્ય માનવામાં આવે છે. જેવી વેદની સંહિતામાં પણ એ વિષયનું વિસ્તૃત વર્ણન મળી આવે છે, યજુર્વેદની સંહિતામાં “તન્વેમનઃ સિદ્ધસંકરમદુઃ” ના છ અનુષ્ઠ મન્ત્રો પ્રાર્થના રૂપે આવેલા છે, જેમાં મન સંબંધી કેટલુંક વર્ણન આપવામાં આવેલ છે.

૧૫. ઉપરાંત વર્ગમનકાળના પાશ્વિન્ય નવવેલાઓમાં પણ નમનગી દેવ
જોવાના અનેક પ્રયત્નો થાથી રહ્યા છે, અને તે દ્વારા મનના સ્વરૂપે સ્વરૂપને નિ
ર્ણય કરવા બનતો પ્રયાસ પ્રવર્તી રહ્યો છે. શેરનો વિષય તે છે કે પાશ્વિન્ય
વિજ્ઞાનવેદનાઓનો મોટો ભાગ જ્યારે આધ્યાત્મના દર્શન-સંદેશી સંસ્કૃતિ છે ત્ય
સ્વાધ્યાત્મના દર્શનશાસ્ત્રીઓ પાશ્વિન્ય વિજ્ઞાન સંસ્કારોથી મુક્ત બેઠામાં બેઠે છે
તેની આપણા દેશના વિદ્વાદગંની યિતિ છે. પણ મન્ય વસ્તુ દેખાડે, અને તે
જગતમાં પ્રગટ થયેલ બેઠેલો.

દુનિયાના સમગ્ર વિષયો અને પદાર્થોમાં મનુષ્યને દત્તબો દે, જે દેવ
અને આગતગી દર્શાવેલું છે મનુષ્ય. શરીર અને હૃદય કે સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, જે
દેવોની સંસ્કૃતિ થા બનેલું છે આ વાત આધ્યાત્મના આગતગી દર્શનને જાણે
શરીરની આત્મા જુદો છે. જે પણ બેટલુજ મુવિરિત છે શરીર અને હૃદય
મુર અને પરિવર્તિ નથા વિચારી છે. જે સ્વચ્છ મારી દેને પ્રવર્તિત
પ્રત્યક્ષ મનુષ્યની બેઠેલો જ્યારે આત્મા શરીરની વિષય કોરોર
અમર, નિત્ય, અને મુખદુઃખગત કર્મફળને જોવા છે. જે મનુષ્ય દે
દેવોની બેઠેલો પણ તે હવામાનુ સ્વરૂપ છે કે તે જાણે દેવો
દેવો છે તેના સુલુ કર્મસ્વભાવ કેવા પ્રકારના છે? મન અને આત્મા જે
જુદા જુદા છે. કે કોઈક પદાર્થના જુદા જુદા નામ છે? કોઈક પ્રવર્તિત
પ્રવર્તિત આપવાનું કે સ્વચ્છ મનુષ્ય કરવાનું સ્વચ્છ મનુષ્ય દેવ
દેવો મુર પ્રવર્તિત હોય છે. આત્મસ્વરૂપનું સ્વચ્છ મનુષ્ય
આધ્યાત્મશાસ્ત્રીઓમાં સર્વોત્તમ ગણાયેલું હૃદય, હૃદય અને પ્રવર્તિત
જાણવું જે આધ્યાત્મશાસ્ત્રીઓના સમગ્રવિજ્ઞાનનો અને પ્રવર્તિત
પ્રવર્તિત દેવો ત્યારે આ મન જે શું પદાર્થ છે. જે પ્રવર્તિત
મનુષ્ય છે, તે પર આપણે જાણ વિચાર કરીએ આ દેવ
વર્ગમનકાળના પાશ્વિન્ય વિજ્ઞાનવેદનાઓનું જે પ્રવર્તિત
પ્રથમ વિચાર કરીશું.

માનવ કે મનુષ્ય જે શબ્દ(સદ્ વિચાર) દે, જે પ્રવર્તિત
(Mind) કહેવામાં આવેલું તે પણ (Mind) દેવો પ્રવર્તિત
દેવોના કારણથી મનુષ્યને મનુષ્ય કહેવામાં આવેલું છે. જે પ્રવર્તિત
કે મનનમુલ્યુજન મન, જેવું ખરેખર મનુષ્ય છે. જે પ્રવર્તિત
મર્મની અંદર આ મન છે. પણ મનુષ્યની અંદર જે પ્રવર્તિત
સ્વચ્છ રૂપમાં જાય છે, જે અધિકાર કે પ્રવર્તિત જે પ્રવર્તિત
જે અને આગત સાતીન કરેલ છે. જે પ્રવર્તિત
કરવાની કે સમજવાની જરૂર છે. જે પ્રવર્તિત
મનન આદિ કાર્યો કરેલ, તેજ પ્રવર્તિત
ખરો પદાર્થ છે. જાણી જાણી પ્રવર્તિત જે પ્રવર્તિત

કે વિચાર આદિ, સદ્વર્તન કે દુઃસ્વરણ, પાપ, પુણ્ય, ધર્મ કે અધર્મ આદિ કરેછે, તેનું મૂળ કારણ મનજ છે. સદાચારી થવું એ મનની સ્વાભાવિક કે યથાર્થ પ્રવૃત્તિનુંજ પરિણામ છે, અને દુરાચારી પાપી કે અધર્માચરણયુક્ત વર્તન થવું, એ મનની સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિઓના યથાર્થ નિયમનું ઉત્સાધનજ છે.

મન એજ ખરેખર અન્તર મનુષ્ય છે, અને જીવંતીના સંપૂર્ણ સાધનો અને કાર્યો માત્ર તેના મુખ દુઃખાદિ બોલોને માટેજ છે. “चेचेन्द्रियार्थाग्रयः शरीरं”

ત્યારે મનનું આટલું બધું મહાત્મ્ય છે, વિશ્વના સમગ્ર પદાર્થોમાં મનુષ્યના મનની ત્યારે સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ અને શ્રેષ્ઠ પદવી છે, ત્યારે તે મનનાં યથાર્થ સ્વરૂપને અનુભવમાં લેવું, તેના સ્વરૂપને જાણી ખરેખરું આત્મિકજીવન ગાળવું, અને વિશ્વના સુખ મેળવવા જતાં પ્રાપ્ત થતી અનેક ભૂલો અને પાપો તથા અધર્મોથી બચતા નહીં યથાર્થ મુખને પ્રાપ્ત કરવું. ઈત્યાદિ મહાન પ્રયોગન માટે મનના યથાર્થ સ્વરૂપને જોળખવું, એ આપણું સૌથી અતિઅગત્યનું અને પ્રથમ કર્તવ્ય હરે છે. કારણ એક પરમાત્માને બદલતાં, આખા વિશ્વમાં આ મનની બરાબરી કરી રાકે તેથી કોઈપણ પદાર્થ જોવામાં આવતો નથી. વળી તત્ત્વજ્ઞાનની દ્રષ્ટિથી જોતાં પણ, મનોવિજ્ઞાનનો વિષય, અન્ય પાઠ્ય પદાર્થોના વિજ્ઞાન કરતાં અનેક રીતે શ્રેષ્ઠ છે.

મન કે આત્મા એ શું પદાર્થ છે? એ વિષય પર (વલેચન કરતાં ડા. થામસ વાઉન કહે છે કે- “The mind consists of but a single power, and all our various mental operations are produced by this one entity in different modes of action; that sight in this mind in a seeing state, hatred the man in a hating state etc.”

(૧) = અર્થાત્ મન એકજ પ્રકારની શક્તિ (ચિત્ત)યુક્ત છે, અને આપણી બધી માનસિક ક્રિયાઓ, આ એકજ મનની શક્તિની જુદીજુદી કાર્ય કરવાની પદ્ધતિનુંજ પરિણામ છે. જોવું, ધિક્કારવું, વિચારવું, એ બધી એકજ મનની જુદી જુદી અવસ્થાજ છે.

૨. Most metaphysicians and even Gall among them, maintain that the mind is one indivisible homogeneous substance. ડા. ગેલ કહે છે કે,—“In my opinion there exists but one single principle, which sees, hears, feels, loves, thinks, remembers, etc. But this principle requires the aid of various material instruments, in order to manifest its respective functions.”

૨ “મત્ર કહે છે કે.—માત્ર વિચાર પ્રમાણે. મન એક એવો પદાર્થ છે, કે જે જોવાની, સંજ્ઞાવાચની, લાગણી દર્શાવવાની તેમજ શ્રદ્ધા કરવાની, આશવાની, વિચાર કરવાની, તેમજ યાદ રાખવા વિગેરેની બધી ક્રિયાઓ પાતે એકત્રિય કરેછે. પણ તેને પોતાનું કાર્ય કરવા માટે અનેક પ્રાકૃતિક અવયવરૂપ સાધનોની, પોતાની બધી જાતો કે લાગણીઓને દર્શાવવા માટે જરૂર પડે છે.”

3. Dr. Stewart, classifies the mental faculties thus—

1 Intellectual which include.

1. Consciousness અનુભૂતિ, ચેતના.
2. External perception બાહ્યજ્ઞાન.
3. Attention ધ્યાન.
4. Conception સંકેપ.
5. Abstraction અનુમાન.
6. Association વિચારપરંપરા.
7. Memory સ્મરણ.
8. Imagination કલ્પના.
9. Judgement તુલના કે ન્યાયશક્તિ.
10. Reasoning નર્ક કે સમજશક્તિ.

2. Active Powers which include which comprise

1. Appetites ક્રુધા, તૃષ્ણા, આદિ.
 2. Desires વાસનાઓ.
 3. Affections લાગણીઓ.
 4. Self love. સ્વાત્મપ્રેમ.
 5. Moral faculties. નૈતિકવૃત્તિઓ.
- Appetites are hunger thirst and the sexual.

The desires are desire for knowledge or curiosity, for society, esteem, power, or ambition and Superiority or emulation.

The affections are the benevolent and malevolent. Among the benevolents are parental, filial and kindred love, friendship, patriotism, gratitude, pity and philanthropy " Stewarts Works Vol. III P. P. 350, 351, & 412.

૩. સ્કુટર્ નામનો, માનસશાસ્ત્રવેત્તા માનસિક શક્તિઓના નીચે પ્રમાણે વિભાગ પાડે છે, જેમાં ભુખ્તિશક્તિ, કામશક્તિ તથા લાગણીઓનો નીચે પ્રમાણે સમાવેશ કરે છે.

૧. ભુખ્તિશક્તિઓમાં.

૧. અનુભૂતિ.
૨. બાહ્ય પદાર્થોનું જ્ઞાન.
૩. ધ્યાન.
૪. સંકેપ-વિચાર.
૫. સાધર્મ્ય-વૈધર્મ્યનું જ્ઞાન.
૬. વિચાર, પરંપરા.
૭. યાદશક્તિ-સ્મૃતિ.
૮. કલ્પનાશક્તિ.
૯. તુલનાશક્તિ.
૧૦. નર્કશક્તિ.

૨. ક્રિયાશક્તિ અને લાગણીઓમાં.

૧. લાગણીઓમાં ક્રુધા, તૃષ્ણા, કામ.
૨. હિંસાઓ, વાસના કે અભિલાષામાં માન, પાન, જ્ઞાન, ધન, આદ્ય થી, સહવાસ, ચત્તા, યથાભિલાષ, અમલ, આદિ.
૩. પ્યારની લાગણીઓમાં, વાત્સલ્ય, ભત્રીય, પ્રેમ, મૈત્રી, સ્વદેશ-નુરૂપ, અભ્યાર, દયા, અને પરોપકાર વિગેરેનો સમાવેશ કરે છે.

1. Dr Charles Colclough, a deep thinker and the first American lecturer on Phenomenology argued in the same way, while George Colclough

thought it extremely difficult to give a satisfactory answer to this inquiry, yet treated the faculties as distinct mental powers.

૪. ડૉ. આર્સ્ટ પ્રેડવેલ નામનો અત્યંત વિચારશીલ મસ્તિષ્કશાસ્ત્રજ્ઞ વ્યાખ્યાનકર્તા અમેરિકન, એક પ્રમાણે કહેતો હતો, અને બ્લેચર્ડ કેમ્બલ પણ એમજ માનતો હતો કે 'મનનાં સંબંધમાં કંઈ પણ સતોષ કારક ખુલાસો કરવો, એ અત્યંત મુશ્કેલ છે.' પણ મનની જુદાજુદા પ્રકારની શક્તિ કે વૃત્તિઓને તો તે પણ માનતો હતો."

૫. ડૉ. એસ. એસ. ફાઉલર કહે છે કે—"Doing different things simultaneously proves that whatever executes them is plural, not single, for how could one indivisible entity be doing different things at the same instant? How could the homogeneous mind be in different moods all at once?"

"That all the different classes of mental functions are performed by as many different faculties, several of which can be in simultaneous action. The physical impossibility of one entity seeing and hearing, looking and hating, fearing and worshipping and doing many other things at the same instant, is apparent and yet all are perpetually, doing ever so many things together. All experience, all philosophy any and all expects of this problem, attest that the mind actually does put forth, a great number of very different mental operations simultaneously, and therefore consists of a corresponding number and variety of different primal powers each acting independently of all or in conjunction with any number of the other faculties as occasion may require."

Dr. O. S. Fowler.

*Physiologist & Author of Human
& Sexual Science.*

૫. ડૉ. એસ. એસ. ફાઉલર કહે છે કે "એકજ વખતે જુદીજુદી બાતની ક્રિયાઓનું થવું એ દર્શાવે છે, કે જે કોઈ તે કાર્ય કરે છે, તેમાં અલગ અલગ અનેક શક્તિઓ હોવીજ ભેદ્ય છે. એકજ પ્રકારની-શક્તિવાળો પદાર્થ અનેક પ્રકારની ક્રિયા કેવી રીતે દર્શાવી શકે? મનનાં બિન્નબિન્ન કાર્યો, જુદીજુદી વૃત્તિઓ કે શક્તિઓદ્વારજ થાય છે. જેમાંની કેટલીક વૃત્તિઓ સાથે મળી બિન્નબિન્ન કાર્યોને પણ એકી વખતે કરી શકે છે. એકજ મનુષ્ય એકજ વખતે જીવે, સાંભળે, ધિક્કારે. ચાહે, રહે અને પુછે અને એવાં એવાં અનેક ક્રિયા એકજ વખતે કરે એ તદન અસંભવિત લાગે છે. છતાં આપણે દેખેલાં નેમ થતું ભેદ્ય છે. આપણા બધા અનુભવો અને બધી ક્રિયાઓ એ બાતનામે પુરવાર આપે છે, કે "મન એકી વખતે અનેક પ્રકારની

ક્રિયાઓ કરી શકે છે, અને તેટલા માટે તેની અંદર સ્વતંત્રતાથી કામ કરનાર તેટલાજ પ્રકારની મૂળ શક્તિઓ કે વૃત્તિઓ હોવીજ જોઈએ, કે જેમાંની દરેક બીજી ઉપર આધાર રાખ્યાવિના, અથવા બીજી અનેક વૃત્તિઓ સાથે મળી જરૂરીયાત પ્રમાણે પોતાનું કાર્ય બજાવી શકે છે. ”

મહર્ષિ યોગતમ પોતાના ન્યાયદર્શનમાં કહે છે કે—

૧. ધૃત્વપાપસ્તેજોવાયુરાકાશદિક્ કાલ આત્મા યન ઇતિ દ્રવ્યપાણિ ।

૨. ઈચ્છા દ્રેષ મયસન મુલ્લ દુઃલ્લ જ્ઞાનાન્વાત્મનો લિદ્ગમિત્તિ ॥

૩. યુગ્પજાજ્ઞાનાન્નોત્પાનિર્નસોલિદ્ગમ્ ।

૪. શુદ્ધિર્વપ્લાન્ધિજ્ઞાનિમેત્યનાર્થન્તરમ્ ।

૧. પૃથ્વિ, જલ, તેજ, વાયુ, આકાશ, અને દિ઼ કાળ આદિ પદાર્થની માપૂક મન અને આત્મા પત્રુ અલગ અલગ દ્રવ્ય કે પદાર્થ છે.

૨. ઈચ્છા, દ્રેષ, પ્રયત્ન, મુખ, દુઃખ અને જ્ઞાન એ આત્માનાં લક્ષણ છે.

૩. જ્યારે એક વખતે અનેક પદાર્થોનું જ્ઞાન ન થવું, એ મનનું લક્ષણ છે.

૪. ભુખ્તિ, ઉપશ્લષ્ઠિ અને જ્ઞાન એ ત્રણે શબ્દ એકાર્થવાચક છે. [પણ ભુખ્તિ એ કોઈ પદાર્થ છે કે આત્માનો શુભ કે શક્તિ છે, એ કંઈ સ્પષ્ટ કર્યું નથી જો કે તેની બ્યાખ્યા જોતાં કોઈપણ ચેતન પદાર્થનો શુભ હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે.]

પ્રત્યેકપતિર્હ સ્વભાસ મહર્ષિ કહે છે કે,

एष हि एष्टा श्रोता प्राता स्पष्टा रसयिता बोद्धा विज्ञानात्मा पुरुषः ।

આર્ષાત તેજ હવાત્મા, જોનાર, સાંભળનાર, મધમહલુકરનાર, સ્પર્શ કરનાર, રસત, જ્ઞાના, અને વિજ્ઞાના-આ છે. જેને પુરૂષ કહેવામાં આવે છે.

૮. ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે.

शुष्कन् श्रोत्रं भवति स्पर्शयन्त्वग्भवं મન્વાનો યનોભવતિ ।

અર્થાત્ શવણ સ્પર્શ ને મનન આદિ કાર્યો કરવા માટે તદ્ તદ્ ઈન્દ્રિય વિષયો-મુખ હવાત્મા અથવા મન થાય છે.

જ્ઞાનપ્રાપ્તિદેક મનઃ એક વખતે એકજ વિષયનું જ્ઞાન મહલુક કરી શકે છે તેથી મન એકજ અને અગ્રપાક તથા દેશકાગથી પરિહિત છે. એમ યોગમહર્ષિ પોતાના ન્યાયસૂત્રમાં જણાવે છે. વળી વૈશેષિકદર્શનમાં કહ્યું છે કે—

૯. શાણાડપાનનિમેષોન્મેષપ્રોવિનયનોગનીન્દ્રિયાન્નવિકારાઃ

મુગ્ધદુઃસ્વેચ્છદ્રેષપ્રયત્નાન્વાત્મનો મુખાઃ

૧. પ્રાણ અપાન અર્થાત્ સ્વાસ પ્રસ્વાસ લેવો

૨. નિમેષોન્મેષ, અર્થાત્ આંખનાં પલ્લકાત કરવા.

૩. શરીરનાં સર્વ અવયવોનું કાર્ય યથાવત્ ટકાવી રાખી, જીવન ધારણ કરી રાખવું અર્થાત્ શરીર, ઇન્દ્રિય અને આત્માનો સચોટ ભગવી રાખવો.

૪. માનસિક વ્યાપાર ચલાવવો અર્થાત્ માનસ અવયવોથી કાર્ય કરવું.

૫. ઇન્દ્રિયોનું પોતેપોતાના કાર્યાનુરૂપ, ગુણજ્ઞાન મહત્ત્વ કરવામાં તત્પર રહેવું, કે તેની અંદર સ્વસ્થવિષયને અનુભવવાથી વિકાર પેદા થવા.

૬. મુખદુઃખઆદિ અનુભવને અનુભવવા અર્થાત્ જ્ઞાન કે ચેતનતા.

૭. ઇચ્છા, દ્વેષ, અર્થાત્ જુદીજુદી જાતની કામના કે વાસનાઓ.

૮. પ્રયત્ન અર્થાત્ અનેક પ્રકારની ક્રિયાશક્તિ, આ બધા આત્માના ગુણો છે. આમ વૈશેષિક દર્શનકાર કણાદ મહર્ષિનું માનવું છે. જેનો સારાંશ કાઢતાં માત્રમ પડે છે કે, આત્મા એ ક્રિયા અને ગુણવત્, નિત્ય, અનાદિ, અને અજર, અમર, અને જ્ઞાનાદિ ગુણ યુક્ત પદાર્થ કે તત્ત્વ છે.

યજ્ઞુર્વેદના છઠા અધ્યાયમાં શિવસંકલ્પના મન્ત્રોવાળી માનસિક શુદ્ધ્યર્થ કરવામાં આવતી પ્રાર્થનાની અંદર, આ “મન શું પદાર્થ છે.” તેનું સમાર્થ સ્વરૂપ આપણને મળી આવે છે. જેથી તેનો ભાવાર્થ અત્રે અમે આપવાનું યોગ્ય ધારીએ છીએ આ મન્ત્રોને મનોવિજ્ઞાન સંબંધી આ પ્રકરણની શરૂઆતમાં જ મૂળરૂપે દાંડી દર્શાવેલ છે, જેથી તેને આ સ્થળે ફરી જાપવાનું યોગ્ય ધાર્યું નથી. કિન્તુ ઉપર જણાવેલ મન્ત્રોમાં, મન સંબંધી જે અગત્યના મુદ્દાઓ છે, તેને અમે અત્રે રજુ કરી, આ પ્રકરણમાં તેનો સંક્ષિપ્ત સાર આપવાનું યોગ્ય ધારીએ છીએ.

મનોવિજ્ઞાન સંબંધી યજ્ઞુર્વેદનાં મન્ત્રોનું વર્ણન.

યજ્ઞુર્વેદના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે મનુષ્યનું મન નીચે જણાવેલ શક્તિ અને ગુણયુક્ત છે, એ શિવસંકલ્પનાં મન્ત્રો ઉપરથી સ્પષ્ટ સાબિત થાય છે.

૧. મનુષ્યનું મન, ભાગ્ય તથા સ્વભાવસ્થામાં પણ અનેક પ્રકારના દુર દુર દેશો, ક્ષણવારમાં સંકલ્પ માત્રથી પ્રાપ્ત કરી લે છે; અર્થાત્ તે દુરંગમ છે.

૨. તે મન, જ્યોતિનું જ્યોતિ અર્થાત્ પ્રકાશીન પદાર્થોને પણ પ્રકાશ કરવાવાળું અર્થાત્ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે.

૩. ચત્પ્રજ્ઞાન, તે પ્રજ્ઞાનમય છે, તે ચિન્તન કરવાના સ્વભાવવાળું છે, અને ધારણશક્તિ કે મેધા અથવા સ્મરણશક્તિવાળું છે.

૪. મનુષ્યની અંદરની તે અન્તઃપ્રેરિનિરૂપ અને અમર અર્થાત્ અવિનાશી છે.

૫. તેના વિના કોઈ પણ પ્રકારની ક્રિયા થઈ શકતી નથી, અર્થાત્ તે સર્વ ક્રિયાઓનું મૂળ છે.

૬. મનુષ્ય તેમજ પ્રાણીમાત્રની અંદર તે એક અપૂર્વ અને અવર્જનીય યદ્વત્ શક્તિ છે.

૭. તે મનદારા બૂન, બચિય અને વનમાન આદિ ત્રિકાળની ક્રિયાનું યથા-
વત્ જ્ઞાન થઈ શકે છે.

૮. મનુષ્યના મસ્તિષ્કની અંદર હૃવેષાદ્રી દર્શાવવામાં આવનાર સપ્ત પ્રકારના
લિસનિત માનમશકિતસમુદય સપ્ત હોતાઓ પલ્લુ, આ મનની શક્તિદ્વારાજ પોતપો-
તાનાં કાર્યો સંપાદન કરી શકે છે, અર્થાત્ પોતપોતાના વ્યવહારરૂપયત્નો વિસ્તાર
કરી રહ્યા છે.

૯. સર્વ પ્રકારના શુભ ક્રિયા અને સ્વભાવો કે ચિત્તવૃત્તિઓ, આ મનની અં-
દર સર્વતઃ ઓળખાત થઈ રહેલ છે.

૧૦. તે મન, મર્યાદા વેગવાગું, આત્મબલિક, અગર, અમર, નિત્ય, અને મસ્તિ-
ષ્કનાં હૃત્ પ્રદેશમાં (મસ્તિષ્કની અંદર બ્રહ્મરૂપની ઉપરના મધ્યમાં એક સ્થાન છે, ત્યાં)
રહેવાવાગું છે.

ઉપર દર્શાવેલ ચતુર્વેદના છ મન્ત્રોનું તારણ કરી સંગ્રહ કરવામાં આવેલ
૧૦ સિદ્ધાન્તોમાંના સર્વ ગુણો, મસ્તિષ્કશાસ્ત્રાનુસાર મનની અંદર સર્વથા અનુભ-
વવામાં આવે છે; જેથી ચતુર્વેદની મનની વ્યાખ્યા અને તે દ્વારા બહુવામાં આવના
નન અથવા અન્યના શુભકર્મસ્વભાવ, પાર્શ્વત્ય વિદ્યાનોના વર્તમાન સર્વ સિદ્ધાન્તોને
ગમન સર્વાંગે મળતા છે, એમ સ્પષ્ટ જણાય છે.

૧૧. પ્રાકૃત એક સ્થળે કહે છે કે—

"Our different Faculties doctrine however, accounts perfectly
for all other different talents and predispositions, by one faculty be-
ing stronger and another weaker in different persons, and in the
same person, and as such transmitted thus from parentage to
progeny."

મનુષ્યનું અંતઃકરણ પલ્લુ એ વાનની સાસિ પુરે છે. દાખલા તરીકે આપણે
અનેકવાર કહીએ છીએ કે "મારા તેવો ઇંચદો નહિ હતો, પણ એ વખતે અમુક
વૃત્તિને આધીન થઈ હું એ કામ ઉતાવળે કરી બેઠો, હવે હું પસ્તાઈ છું" આવો
પ્રાનદિનનો અનુભવ પલ્લુ એ વાતને મુસ્પષ્ટપણે સાબીત કરે છે કે "મનુષ્યનું મન
અનેક વૃત્તિ કે શક્તિઓવાગું છે."

કોઈ કોઈ મનુષ્યમાં અમુક પ્રકારનું ગાંડપણ કે યેલછા જોવામાં આવે છે,
ત્યારે તે અન્ય વિષયોમાં તકન વ્યવસ્થિત અને સમજપૂર્વક કાર્ય કરનાર હોય છે. આ
બાબત પલ્લુ મનની અનેક વૃત્તિઓનો પુતલો આપે છે. આજ પ્રમાણે - ખાદ્યાભિરુચિ,
શુદ્ધવિષા, વાન્નપ્રત્યાવ, યશ્ચાભિલાષ, ભક્તિભાવ, કરુણા, હાસ્ય, હસ્તકોશલ્ય,
અનુકરણ, અવલોકન, તર્ક, તુલના, સ્મરનુશક્તિ, અર્થાત્ મેધા ઇત્યાદિ લિસનિત પ્ર-
કારની અનેક માનસિક શક્તિઓજ છે. અમુક પ્રકારની શક્તિ અમુક પ્રકારનાં ચોક્કસ
કાર્યો કરી શકે છે, જ્યારે તેથી અન્ય પ્રકારનાં કાર્યો તેજ માનસઅવયવદ્વારા કદાપી

શકે છે. એક સુવ્યવસ્થિત ઘડીયાળની અંદરનું સંઘ્યા કામ, યથાવત રીતે એક ખીલ સાથે નિયંત્રિત થયા પછી, જેમ યથાર્થ વખત દર્શાવવા શક્તિમાન થઈ શકે છે, તેજ પ્રમાણે આપણા મસ્તિષ્કનું પણ સમજવું. પ્રત્યેક માનસશક્તિનો અન્ય સર્વ માનસ-શક્તિઓ સાથે, થોડે થા ઘણે અંશે સંબંધ ભોગવેલ છે, અને તે સંબંધ પ્રમાણેજ મનુષ્યનું મન હમેશાં કાર્ય કરી શકે છે. (બુઓ આ. નં. ૨૮. ૨૯.)

ઉપસંહાર.

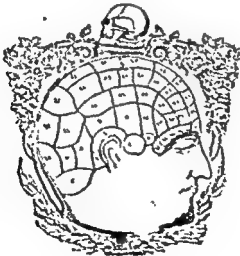
૧. આગી એ સ્પષ્ટ થાય છે, કે મન એ અનેક પ્રકારની મૂળ શક્તિઓ કે માનસશક્તિઓથી યુક્ત છે, જેમાંની એક જે અથવા તેથી પણ વધારે શક્તિઓ સાથે મળી, આવશ્યકતાનુસાર પોતાનું કાર્ય કરી શકે છે.

૨. મસ્તિષ્ક, દો મનને કાર્ય કરવાનું સુખ્ય સાધન છે, અને તે, મનની વિવિધ શક્તિઓનાં પ્રમાણમાંજ વિવિધ અવયવોદ્વારા પોતાની કાર્યશક્તિનો પ્રકાશ કરી શકે છે.

૩. પ્રત્યેક માનસઅવયવનું સ્થાન અને કદ, તે તે અવયવની ઉચ્ચ મધ્યમ કે ક્ષીણ હાલત દર્શાવે છે.

૪. અભ્યાસ અને ખંતદ્વારા તથા સતત મહેનતને પરિણામે પ્રત્યેક માનસ-અવયવને ખીલવી કે કેળવી શકાય છે.

માનસઅવયવો-તેના સ્થાન વિભાગ અને સંખ્યા આદિ આ. નં. ૩૦.

માનસ અવયવો અને તેના વિભાગ.

અથવા

Phreno-Centres.

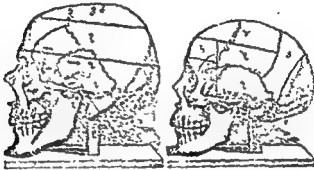
મન અનેક પ્રકારની માનસિકશક્તિઓ, લાગણીઓ, કે વૃત્તિઓથી સુકન છે, તે અમે અગાઉના પ્રકરણમાં સામાન્ય રીતે જણાવેલું છે. પણ તે મનની મૂળ અને સ્વાભાવિક શક્તિઓ કે લાગણીઓ કઇ કઇ અને કેવા પ્રકારની છે, તે દ્વારા કેવા કેવા પ્રકારનાં કાર્યો કે ભાવોનું અદુલ્લ યાચ છે અથવા પ્રદર્શિત કરવામાં આવે છે, તે સંબંધી કંઇ વિશેષ વર્ણન હજી સુધી આપવામાં આવ્યું નથી. આટલા માટે આ પ્રકરણની અંદર તેનું વર્ણન આપવામાં આવશે.

એક સારંગી અથવા સતારની માફક, આપણું મસ્તિષ્ક અનેક પ્રકારના માનસ-અવયવોરૂપ નાના મોટા તારોથી સંઘ્રયિત કરવામાં આવેલ છે. તેમાંના દરેક તાર, પોતપોતાની સ્થિતિ, સંવૃદ્ધિ અને લંબાઇ પહોળાઈના પ્રમાણમાં, સતારની અંદરના ભિન્નભિન્ન તારોના સા રી. ગ. મ. પ. ધ. ની આદિ સ્વરોના અસંખ્ય પ્રકારના ભિન્નભિન્ન નાદ કે સ્વરોની માફક વિવિધ ભાવ પ્રગટ કરે છે. આ બધા માનસઅવયવોરૂપ મસ્તિષ્ક-સારંગીના અનેકવિધ તારોનું કાર્ય કયા કયા સ્થળમાં થાય છે? તેમાંથી કેવા કેવા પ્રકારના સ્વરો નીકળે છે? તેઓનાં ગુણકર્મરચનાવાદિ અને પ્રવૃત્તિ કેવા પ્રકારની છે? હતાદિ વિષયોનું સવિસ્તર વિવેચન હવે પછીના પ્રકરણોમાં ક્રમવાર આપવામાં આવશે. પણ તેમ કરતાં પહેલાં આપણે શરૂઆતમાં મનની ભિન્નભિન્ન પ્રકારની શક્તિ અને તેનાથી દર્શાવવામાં આવતા ભાવો કે કાર્યોનું સામાન્ય વર્ણન આપ્યા પછી પ્રત્યેક શક્તિનું ભુદાભુદા પ્રકરણમાં ક્રમવાર વર્ણન કરીશું.

મનુષ્યની અંદરની ભિન્નભિન્ન માનસશક્તિઓના નામ આપવામાં, બહુજ સમજશક્તિ અને અનુભવની જરૂર પડે છે. આ વિદ્યાના પ્રાચીન શોધકો ડા. મોલ અને સ્પરડીયમે શરૂઆતમાં અમુક શક્તિઓનાં જે નામો આપ્યાં હતાં, તેને અનેકવાર ફેરવવાની જરૂર પડી હતી. શબ્દશક્તિ, એ એક અતિ મહત્વનો વિષય છે, એકજ શબ્દ અનેક પ્રકારના ભાવો અને શક્તિઓ કે ગુણોનો ભાવ દર્શાવે છે. જ્યારે તેવાજ પ્રકારના અન્ય શબ્દો પણ તેજ પ્રકારનો ભાવ ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં દર્શાવનાર નીવડે છે. તેમાંથી કયા શબ્દથી કયો ભાવ કેટલો અગ્રે પ્રગટ થાય છે, એ યથાવત નિર્ણય કરવાનું કાર્ય અતિ ગંભીર, મહત્વનું અને બહુજ અનુભવદાર શબ્દ શકે તેનું છે. તેથી એક વખત અમુક શક્તિને અમુક શબ્દથી નિર્દેશ કર્યા પછી, અનુભવદાર તેનું નામ બીજા વધારે અર્થસૂચક શબ્દથી પ્રગટ થઇ શકવાનો જ્યાં સંભવ હોય, ત્યાં તે પ્રમાણે ફેરફાર કરવાની જરૂર પડે છે.

મનુષ્યના મસ્તિષ્કની અંદર જે જે શક્તિઓના અવયવો છે, તેમને જુદાજુદા પ્રકારના મુખ અથવા સમુદ્ધમાં કુદરતી રીતે તે તે અવયવની ઉપયોગિતા અને મહત્વ તથા પસંદગણા સંબંધેના પ્રમાણમાં ક્રમસર ચડતા ઉતરતા સ્થાનમાં યથા યોગ્ય રીતે બહુજી જીવિમતાથી ગોઠવવામાં આવેલ છે.

સમગ્ર માનસશક્તિઓના સમુદાય પ્રમાણેજ સાત વિભાગ,

આ નં.

૩૧. ૩૨.

૧. પશુવૃત્તિઓ અથવા સ્વાભરક્ષકવૃત્તિઓ—જે મનુષ્યના કર્ણપ્રદેશની આસપાસ આવે તરફ અવસ્થિત છે.
૨. ગૃહામાંનારિકવૃત્તિઓ—જે મનુષ્યના મસ્તિષ્કના પાછળના ભાગમાં નીચેના પ્રદેશમાં અવસ્થિત થયેલ છે.
૩. ઉત્કર્ષકવૃત્તિઓ—જેનું સ્થાન મનુષ્યની ગૃહાવૃત્તિઓના સમુદાયની ઉપર આવી રહેલું છે.
૪. નૈતિક અને ધાર્મિકવૃત્તિઓ—જેનું સ્થાન મસ્તિષ્કના ઉપરના શિરઃસ્થાનના મધ્ય પ્રદેશમાં સર્વથી ઉપર વિશ્વમાન છે.
૫. પ્રાવિરૂપપ્રદાયકશક્તિઓ અથવા કળાકૌશલ્યાદિ—જેનું સ્થાન જીવિશક્તિ, અવલોકનશક્તિ અને પશુવૃત્તિ કે સ્વાભરક્ષકવૃત્તિઓના મધ્યમાં આવી રહેલ છે.
૬. અવલોકન અને ધારણાત્મક તથા મનનશક્તિઓ—જેનું સ્થાન મનુષ્યના અધુપ્રદેશની ઉપર કથાગમાં આવી રહેલ છે.
૭. યોગ, ત્વક, અમુ, દૃઢતા, અને નાસિકા આદિ જ્ઞાનેન્દ્રિયો—જે મસ્તિષ્કના બરાબર તળીયાનાજ ભાગમાં સ્થિત છે.

ઉપર પ્રમાણે મનુષ્યની સમગ્ર શક્તિઓના ૭ મુખ્ય વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. જેમાંના પ્રત્યેક વિભાગના, અવાન્તર વિભાગો અને તે પ્રત્યેકના ગુણકર્મ તથા સ્વભાવની વ્યાખ્યા ક્રમવાર અને આપવામાં આવેલ છે. જ્યારે તેઓનાં નામ અને નબર આદિના નં. ૩૦ વાળા ખંડોમાં દર્શાવેલા અકો, તે તે શક્તિનાં મસ્તિષ્કપરનાં સ્થાનો દર્શાવે છે.

એવમ યદ્વસ્તાયતે સપ્તદોતાન્યે મનઃ સિવસદૃત્પદસુ

૮. પ્યાર અથવા પ્રેમ કે શૃંગારેગજ, કામવૃત્તિ, શોષુરૂપના પરસ્પરના સંબંધો, પ્રીતિ, અનુવર્તન, અને પ્રવળનશક્તિ કે રતિવિશાસ આદિ ભાવોનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. આ વૃત્તિના બે વિભાગ છે. સંયોગીકરણ અને પ્યાર.
૯. વૈકાન્તિકરણ-એકપત્નિવત કે એકપતિવત, દામ્પત્યધર્મ, સંલગ્નેશ, અનન્ય ભક્તિભાવ, વિવાહેશ, તેના ત્રણ બે વિભાગ છે, વૈકાન્તિકરણ અને વિવાહેશ.
૧૦. વાત્સલ્યભાવ-જેમાં સ્વસંતાનબિરસલુવૃત્તિ, બાળકો કે બચ્ચાઓ પ્રત્યે સ્નેહભાવ, પશુપાલન અને રસલુવૃત્તિ આ વૃત્તિના ત્રણ વિભાગ છે. ૧ પશુપાલન ૨. વાત્સલ્ય, અને સ્વસંતાનપ્રેમ.
૧૧. જન્મભુમિવાત્સલ્ય-જેમાં વન્દેમાતરવૃત્તિ, શૃદ્ધનિવાસેશ, સ્વદેશાનુસંગ આદિ ભાવોનો સમાવેશ થાય છે, તેના બે વિભાગ છે. શૃદ્ધનિવાસેશ અને સ્વદેશપ્રીતિ.
૧૨. મૈત્રીભાવ-જેમાં પ્રીતિ, સ્નેહ, મિત્રનમારપણું, કૌટુંબીકરણ, અને શુદ્ધવાસપ્રિયતાનો સમાવેશ થાય છે.
૧૩. સૈયવૃત્તિ-જેમાં એકાગ્રતા, તપશ્ચલુતા, કાચ પાછળ મંડ્યા રહેવાની વૃત્તિ, પ્રારબ્ધક્રિયાન્તગમનવૃત્તિ, આદિનો સમાવેશ થાય છે.

૩. ઉત્કર્ષક અથવા યશને આપનાર વૃત્તિઓ.

જેના દ્વારા મનુષ્ય ઉન્નત અને ઉત્કર્ષક અભિલાષાઓથી યુક્ત થઈ ઉદાર ભાવયુક્ત અને આત્મીય શુદ્ધિથી યુક્ત બને છે. તેમાં ૧૪ સાધના, ૧૫ લેઉંચણ, ૧૬ સ્વભાવ, અને ૧૭ દૃઢતા, આદિ ઉત્કર્ષક ભાવોનો સમાવેશ થાય છે.

૧૪. સાધના-જેમાં આત્મ્ય, દામપણું, સંજ્ઞા, અગમચેતી, બધાવિશંક, સારવેનપણું, ચિંતા આદિ વૃત્તિનો સમાવેશ થાય છે. તેના ત્રણ વિભાગ છે. ૧. પત્ન સંજ્ઞા, અને બીજી.
૧૫. લેઉંચણ-જેમાં યશભિલાષ કે કીર્તિની અભિલાષા, ઉત્કર્ષાભિલાષા, અભ્યુદયેશ્વર્ય, મહત્વાકાંક્ષા, આદિ વૃત્તિઓનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. તેના ત્રણ વિભાગ છે. સ્વરિશ્વ, રોષ કે દગલો, અને યશભિલાષ.
૧૬. સ્વભાવ-જેમાં અર્ધજાત, અનુભવ, અનુભવશક્તિ, યશસ્વિયતા કે અભિમાનનું શક્તિ થાય છે. તેના પ્રવિણ, અર્ધજાત, અને સ્વાતંત્ર્ય, એમ ત્રણ વિભાગ છે.
૧૭. દૃઢતા-જેમાં સંયોગ, ધૈર્ય, હેતુચિંતિતા, ચક્રવર્તન, ટોચે રહેવાની વૃત્તિ, અનુપણ, પાંડ અને અર્ધદાનના મનેગત આદિનો સમાવેશ થાય છે.

૪. મનુષ્યનો અંદરની નૈતિક તેમજ ધાર્મિક વૃત્તિઓ.

જેના દ્વારા મનુષ્ય નીતિમાન અને ધર્મભાવયુક્ત થઈ ઉદ્ધત અને ઉત્તમ ગુણ યુક્ત બને છે, તેમાં ૧૮ ભકિતભાવ, ૧૬ અધ્યાત્મરસિ, ૨૦ આશા, ૨૧ આત્મનિષ્ઠા, ૨૨ પરોપકાર, આદિ ભાવોનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

૧૮. ભકિતભાવ-જેમાં ઇશ્વરાસાધન, પૂજા, ઉપાસના ને કર્તવ્યનો પ્રેમ, પુણ્યભાવ, વિનીતભાવ, નમ્રતા, વડીલો પ્રત્યે માનવૃત્તિ. આદિ ભાવોનો સમાવેશ થાય છે. તેના ત્રણ મુખ્ય વિભાગ છે, વિનય, ભકિત અને ભુત્તા વિચાર.

૧૬. અધ્યાત્મરસિ-જેમાં અધ્યાત્મિક વિષયો પરની પ્રીતિ, દૈવિજ્ઞાન, આદિ ભાવોનો સમાવેશ થાય છે. તેના ત્રણ વિભાગ છે. શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ, આશ્ચર્યપ્રિયતા.

૨૦. આશા-જેમાં ઉત્સાહ, ઉત્સાસ ને અભિલાષનો સમાવેશ થાય છે. તે બે પ્રકારની છે. ભાવિ, વર્તમાન, અને સદૃઢો કરવાની ઇચ્છા.

૨૧. આત્મનિષ્ઠા-આત્મભગ, આત્મશ્રદ્ધા, સત્યપરાયણતા, આત્મવશ્યતા, કર્તવ્યનિષ્ઠા, ધર્મનિષ્ઠા, નીતિનિષ્ઠા, પાપનો ભય, અપહૃતપાપમા, હૃદયવિશુદ્ધિ, ન્યાય-પરાયણતા, આદિ ભાવોનો સમાવેશ થાય છે. તેના ન્યાયપ્રિયતા, સત્યપરાયણતા, અને હૃદયપણુ આદિ ત્રણ વિભાગ છે.

૨૨. પરોપકાર કે હયાવૃત્તિ-જેમાં હયા, કષ્ટ, અનુકરણ, સહાનુભૂતિ, ભક્ષમનસાઇ, કષ્ટાણુપરાયણવૃત્તિ, આદિનો સમાવેશ થાય છે. તેના ત્રણ ભાગ છે, પરોપકાર, આદ્ય, અને કષ્ટા કે અનુકરણ.

૫. પ્રાવિણ્યપ્રદાયક શક્તિઓ.

જે દ્વારા કળા, કૌશલ્ય, અને હુન્નર, ઉદ્યોગના શોખદ્વારા મનુષ્ય નિપુણ અને પ્રવિણ બને છે.

૨૩. કળાકૌશલ્ય-શિસ્તપ્રશક્તિ, હસ્તકૌશલ્ય, ક્ષર્યજ્ઞતા, કારીગીરી, અનેકવિધ યન્ત્રો બનાવવા, તથા વાપરવાની શક્તિ, જ્ઞાન અને ક્રિયા કે કર્મઆદિનો સમાવેશ થાય છે. તેના ત્રણ વિભાગ છે, યોજનાશક્તિ, શોધકશક્તિ, અને ચાતુર્ય.

૨૪. જ્ઞાનદર્શનપ્રેમ-જેમાં મુસંકારિતા, પાવિત્રતા, શોખખાઈ, સ્વચ્છતા, કવિત્વશક્તિ, પુષ્પ ભુગન્ધ, અત્તર, ગુલાબ (વગેરે ઉમદા પદાર્થોનો શોખ કે ગૃહસ્થાઈ આદિ ભાવોનો સમાવેશ થાય છે.

૨૫. આદ્યભાવ-જે દ્વારા મહાશયત્વ, હૃદય ગાંભીર્ય, અતિઉન્નતભાવશાલીલ્ય, હૃદયની વિશાળતા, કુદરતના અનન્ત, અપાર, અગાધ, અને અગમ્ય તથા સર્વ શક્તિમત્વાદિ ગુણોની પ્રિયતા આદિ ભાવોનો અહણુ કરવામાં આવે છે, તેના ગાંભીર્ય અને અદ્ભૂતરસ કે ભયાનકરસ એવા બે વિભાગ છે.

૨૬. અનુકરણ વૃત્તિ-જેમાં નકલ, અનુવર્તન, પાર્ટીસાજવો, બહુરૂપી થવાની ઇચ્છા, આગા કરવાની ટેવ, આદિનો સમાવેશ થાય છે, તેના માનસિક અને શારીરિક અનુકરણ કે નકલ અને આગા એમ બે વિભાગ છે.

૨૭. હાસ્યગુણ-જેમાં આનંદ, રમુજ, ખુશમિજાજ, મરકરી, હા, હાસ્ય, વિનોદ, કે કેકડી આદિ કરવાની વૃત્તિનો સમાવેશ થાય છે. તેના જે વિશાગ છે. રમુજ અથવા વિનોદ અને રસિકતા.

૬. બુદ્ધિશક્તિઓ અને અવલોકનશક્તિઓનો સમૂહ.

આ સમૂહ કપાળના અન્નપ્રદેશમાં સુસ્થિત છે, તેની અન્દર અવલોકનશક્તિ, મેધા, ધી કે ધારણાન્મક રમરણશક્તિ તેમજ તર્ક અને તુલનાન્મક મનનશક્તિઓનો સમાવેશ થાય છે. જેમાંની અવલોકનશક્તિઓ જન્મે તરફની જમરના પ્રદેશમાં તેમજ જન્મે જમરની વચ્ચેમાંનાં કપાળના તળીયાના પ્રદેશમાં સ્થિત છે. જ્યારે મેધા, ધી, કે ધારણાન્મક રમરણશક્તિ અથવા સાદ્ય અને જાગીતશક્તિઓ, કપાળના મધ્ય પ્રદેશમાં અવસ્થિત છે. જ્યારે તર્કશક્તિ અને તુલનાશક્તિ કપાળના ઉકે ઉપરના ભાગમાં આવી રહેલ છે.

અવલોકન શક્તિઓનો સંબંધ ખાસ કરી પ્રાકૃતિક પદાર્થોનાં આકૃતિ, રૂપ, રંગ, વચન અને સુખ્યા આદિ બુદ્ધોને નિશ્ચય કરવામાં મારે લાગે થાય છે, જેમાં અત્યુ સુખ્ય સાધન રૂપ છે.

૨૮. અવલોકનશક્તિ-જેમાં દૃષ્ટાની વસ્તુદર્શનશક્તિ, જોવા તપાસવાની છત્રાયા, કે તીવ્ર અવલોકનશક્તિનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. તે જે પ્રકારની છે. પદાર્થ સંબંધી અવલોકન અને આનંદિક.

૨૯. આકૃતિજ્ઞાન-જે દ્વારા આકાર, મગત્તાપટ્ટાં, ઓગળાણ, કે સ્વરૂપ વિગેરે તરત જાણી લેવાની શક્તિ, અને શાંત્યનશક્તિનું મહત્ત્વ થાય છે,

૩૦. કેન્દ્રજ્ઞાન કે પ્રમાણશક્તિ-જેમાં માપ કરવાની શક્તિ, કદ કે ઢગલો જોઈ, અથવા ઉચ્ચાઈ કે અંતર જોઈને આંખથી માપ વિગેરે કહી આપવાની શક્તિનું મહત્ત્વ કરવામાં આવે છે.

૩૧. શુદ્ધશક્તિ-જેમાં વચન, તોલ, તુલના કે સમતોલપણ જાળવવાની અને જાણવાની શક્તિનું મહત્ત્વ કરવામાં આવે છે.

૩૨. રંગજ્ઞાન-જેમાં પેઈન્ડર અથવા ચિત્રકારની રંગ પુસ્તાની શક્તિ. રંગ કે ચિત્ર કામનો રોષ, અથવા પારખવાની શક્તિનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

૩૩. અવસ્થા અથવા ક્રમ-જેમાં પચ્ચતિ, સિરમ. નિયમપિનતા, કાયદેસરપણું, અને ધોરણુરૂપ કાર્ય કરવાની શક્તિનો સમાવેશ થાય છે.

૩૪. મહિત્તશક્તિ-જેમાં અકેન્દ્રજ્ઞાન, અને અદસ્યો કરવાની શક્તિનો સમાવેશ થાય છે.

૩૫. ઐતિહાસિકજ્ઞાન-જેમાં વાર્તા, વૃત્તાન્તો કે જનાઓની તારીખ વિગેરે યાદ રાખવાની શક્તિ, તથા જોયેલ, સાંભળેલ, કે કહેલ કાર્યોની સ્મૃતિ, જાણનાપણું, રમરણશક્તિ, આદિ જાણને મહત્ત્વ કરવામાં આવે છે.

૩૬. સ્થળજ્ઞાન અથવા ભૂગોળશક્તિ—મુસાફરવૃત્તિ, સ્થાન જોવાની પ્રીતિ, યાત્રાપથ-
યજ્ઞવૃત્તિ, સ્થાન કે દેશ શોધવાનીવૃત્તિ, તેમજ હોકાયન્ત્રદ્વારા સ્થાનનો નિર્ણય
કરવાની શક્તિનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે,
૩૭. સમયજ્ઞાન અથવા કાળપરિભાષણતા—જેમાં તાલ, સમયસૂચકતા, અને સમય
વિગેરેના જ્ઞાનનો સમાવેશ થાય છે.
૩૮. સંગીતશક્તિ—જેમાં આલ્પશક્તિ, સ્વરજ્ઞાન, કે કર્ણદ્વારા શબ્દ કે સ્વર પ્રકૃષ્ણ
કરવાની શક્તિનો સમાવેશ થાય છે. તેનાં સંગીત અને આલ્પ એવા
બે વિભાગ છે.
- ઉપરોક્ત ચારે શક્તિઓનું કાર્ય, ઘણું અસી મેધા, પી કે સ્મરણશક્તિપરજ છે.
૩૯. વક્તૃત્વશક્તિ—જેમાં બોલવાની શક્તિ, વાક્યચતુર્થ, અને લઘનશક્તિ કે શબ્દ
શક્તિનો અથવા વ્યાખ્યાન કે ભાષણ આપવાની શક્તિનો સમાવેશ
કરવામાં આવે છે.
- નીચે જણાવેલી ચાર શક્તિઓનું કાર્ય, મનનશક્તિ અને ડહાપણ તથા તર્ક
વિતર્ક અને તુલના કે સમજશક્તિનું કાર્ય કરવાનું છે.
૪૦. તર્કશક્તિ—જેમાં હેતુશક્તિ, કારણ શોધવાની શક્તિ, સમજશક્તિ, મનન-
શક્તિ, ન્યાયશક્તિ, કે કાર્યકારણ શોધી કાઢવાની શક્તિનો સમાવેશ કર-
વામાં આવે છે. તેના બે વિભાગ છે. તર્કશક્તિ અને સંકલના કે યોજના.
૪૧. તુલનાશક્તિ—જેમાં સમ્યકવિવેક, પ્રયક્કરણશક્તિ, સમીક્ષકશક્તિ, હંસવૃત્તિ,
સમાલોચકશક્તિ, અનુમાનદ્વારા સત્ય શોધી કાઢવાની શક્તિ, અને ઉપમા
શક્તિનો સમાવેશ થાય છે.
૪૨. પ્રેરણાશક્તિ—જેમાં આન્તર્દર્શન, જનસ્વભાવપરિણામ, સત્યાસત્યની સ્વાભાવિક વિ-
વેકશક્તિ, અને દિવ્યદ્રષ્ટિ આદિ શક્તિ કે ભાવનો સમાવેશ કરવામાં આવે
છે, તેના અન્તર્દ્રષ્ટિ કે પ્રેરણા અને અગમદ્રષ્ટિ એમ બે વિભાગ છે.
૪૩. જ્ઞાનન્ય—જેમાં સજ્યતા, મિલનસારપણું, સામયુજ્યની પ્રધાનતા, સ્વભાવરમ્યતા,
વિનય, વિવેક, નમ્રતા કે સુંદર રીતભાત આદિનો સમાવેશ થાય છે.
૪૪. આરામ—જેમાં નિદ્રાવૃત્તિ, અભાવપ્રત્યયાલંબનાશક્તિ, શૂન્યમનસ્કત્વ, અને
શાન્તિ આદિ ભાવોનો સમાવેશ થાય છે.

૭ પાંચજ્ઞાનેન્દ્રિયોનો સમુહ.

૧. અવર્ણેન્દ્રિય અર્થાત્ કાન. ૨. દર્શનેન્દ્રિય અર્થાત્ ચક્ષુ.
૩. માણેન્દ્રિય અર્થાત્ નાસિકા. ૪. સ્પર્શેન્દ્રિય અર્થાત્ ત્વચા.
૫. રસનેન્દ્રિય અર્થાત્ જીહ્વા. આદિ પાંચજ્ઞાનેન્દ્રિયના સમુદાયનું ગ્રહણ
કરવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત શરીરની અંદરના સમગ્ર અવયવોનો
સંજ્ઞાપણ. આગ મસ્તિષ્ક અને તેના બિન્નબિન્ન અવયવો સાથે

મહુલ બુધ્ધિમત્તાથી કરવામાં આવેલ છે. પણ તેઓ માત્ર શારીરિક ક્રિયામાંજ પ્રવાત રહેલ હોવાથી, માનસગ્રવયવોમાં તેની ગણના કરવામાં આવતી નથી. શારીરિકપ્રવૃત્તિ માટે અનેક પ્રકારનાં કાર્યો સંપાદન કરનાર, શારીરિક ગ્રવયવોમાં તેઓની ગણના થયાર્થ રીતે થઈ શકે છે, તેથી તેની અત્રે ગણના કરવામાં આવી નથી.

મસ્તિષ્કશાસ્ત્ર પ્રમાણે ઉપરોક્ત ગ્રવયવો અને તેના સ્થાનોનો અભ્યાસ, તથા મનુષ્યનાં લક્ષણ અને ચારિત્ર્યાદિનું વાંચન કે પરીક્ષા.

ઉપર દર્શાવેલ માનસગ્રવયવો અને તેના સ્થાનોનો યથાવત અભ્યાસ કરવાથી દરેક મનુષ્ય પોતાના તેમજ અન્ય મનુષ્યોના ચારિત્ર્ય, સ્વભાવ કે લક્ષણ આદિને યથાવત જાણી શકે છે. એટલુંજ નહિ પણ તે તે વ્યક્તિને યથાવત વશમાં કેવી રીતે લાવવા, તે પણ સારી રીતે જાણી શકે છે. મનુષ્યના કે જનસમૂહના ચારિત્ર્યને મસ્તિષ્કપરથી ઉઠેલવાનો અથવા સમજવાનો અભ્યાસ કે વાંચન, સર્વ પ્રકારના અભ્યાસ કરતાં શ્રેષ્ઠ અને અતિ અનુપમ તેમજ આનંદદાયક છે. આ વિદ્યાની બ્યાવહારિક ઉપયોગિતા, તથા તેની અંદર સમાયેલ સ્વાભાવિક આનંદની સાથે, ખીણ કોઈ પણ વિદ્યાની સરખામણી બાબેજ થઈ શકે તેમ છે. મનુષ્યસ્વભાવનું પરિલક્ષણ દરેક રીતે જોતાં, ખીણ મધી વિદ્યાર્થી કરતાં ઉત્તમ દરજ્જે લોગવે છે, એ સર્વતન્ત્ર સિદ્ધાન્ત તરીકે સ્વિકૃત થયેલ છે, અને યવુજ જોઈએ. ઘરલુ એ વિદ્યાનો મૂળ વિષય જો “મનુષ્ય અને તેનું મન છે” તે પણ કુદરતના સર્વ પદાર્થોમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ પદ ધરાવે છે.

જનસ્વભાવનું નિરીક્ષણ કરવાની શક્તિ સાથે, ખીણ કાંઈ શક્તિની લુપ્તતા થઈ શકે તેમ નથી. આહાર, નિદ્રા, બધ, ઈશુન આદિની સ્વાભાવિક પરિવૃત્તિઓ કે જાગૃત્તીઓની પ્રકૃતિ માત્ર સ્વરૂપ પ્રદેશમાંજ પરિમિત થયેલ છે. જ્યારે બિજાબિજ પ્રકારની માનસિકશક્તિઓનું કાર્યક્ષેત્ર, અતિ વિશાળ, વિસ્તીર્ણ, અપરિમિત, અમાપ્ય અને અનંત છે. વળી તેજ પ્રમાણે મનુષ્યોની બુધ્ધિ તથા લક્ષણો પણ અનેક પ્રકારના અને અસંખ્ય રીતભાતના સર્વત્ર દ્રશ્ય થાય છે. પણ અને પક્ષીઓનાં સુશ અને માગાઓ વિગેરેની રચના જોવાનું અપણુને મન થાય છે, એ ખરું. પણ મનુષ્યે જનાવેલ માગા, અનેક પ્રકારના ઘર-ઘાર, બાગ-બગીચા, નગર, શહેર, અને વનગ્રામ-ત્રો, દામ, દેલગાડી, આમઝાટ કે સ્ટીમરૂપ તરણ દરીયાઈમહેલો, અને અન્તરિક્ષમાં તરણ હવાઈ વિમાનો વિગેરેની રચના, કારિગીરિ અને તેની અંદર સમાયેલ બુધ્ધિસામાર્થ, શું કાંઈ જોઈએ કૌશલ્ય દર્શાવે છે ? પણ અને પક્ષીઓમાં એકાદ પ્રકારનું કાર્યકૌશલ્ય જણાય છે, જ્યારે મનુષ્યની કળા અને દક્ષર, તથા બુધ્ધિસામ-

કમને તે કોઈ સીમાજ નથી. મહાન અને નિરાપેક્ષ કુદરતની ભરમા પ્રત્યે વિચારને અવ્યાય અરેપર આનંદદાયક છે. તેમજ માન અને ધર્મમાંને પણ તે કાળ તેના પ્રત્યે વિચરતા અવ્યાયમાં, કોઈ ને કોઈ પ્રકારનું ડગોગી સિંચણ મમાવેલું છે. પણ તે જ્યાં કદાચ મનુષ્યના જાતનું નિરીક્ષણ અને તેનો અભ્યાસ લા મર્મથી શ્રેષ્ઠ અને મર્મોન્મત્ત રાત્રિ બોલવે છે નવજાનનો એ મર્મથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનો અભ્યાસ વિષય છે. તેના મન નિષ્ક્રમો પણ અન્ય વિદ્યાના વિષયોની માફક થઈતી નહિ. પણ શકે છે એ વિષયોની મનુષ્યની રચના અને વિદ્યા આદિની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિ થઈ શકે છે. તેજ નિષ્ક્રમતાને કુદરતના મર્મ અભ્યાસે મર્મી રહે છે. જ્યારે મનુષ્યનો આ પૂરૂ પ્રકારનો અભ્યાસ કરતાથી, પદ્મક પ્રકારના પ્રકારે, તેમજ તેની નસાથી મર્મી રહેવા જરૂરકૃતિની રામ્ય અભ્યાસે પણ પૂરૂ અભ્યાસ આપણને આપી શકે છે.

દાતા નાના ન. ગોકો, જિજ્ઞાસા કે સ્વોપુરુષોતા આદિઓના નાના, માન્યોને કે મર્મરચનામાં અવ્યાય રેત, રત્નમર અને રત્નાપર મુગાફરી કરતાં, કે ખર્ચે તે જ્યાં કે રામકા દેહકાંતે ત્યાં, પ્રત્યેક પ્રકારે, ખાનગીમાં તેમજ મર્મી રીતે માનગમ્ય આનુભવ અભ્યાસ. એક અનુપમ આનંદ અર્થે છે. અંતરુજ નહિ પણ તે એક ઉત્તમ પ્રકારની અનુપમ ઉપયોગી જગ્યા છે. કે જેના અભ્યાસરૂપ ઉપયોગ જનનમાં જના કરવાનાર્થે અનેક પ્રકારે થઈ શકે તેમ છે. નિઃશબ્દ મનુષ્યની અંદર કાંઈ કરી રહ્યા નિઃશબ્દ પ્રકારની વૃત્તિઓ, શક્તિઓ કે જાગૃત્તિઓ અને તેઓના કાર્યાનુભવ મનુષ્યનામાંથી અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓના, તથા તેનાં ખાન ખામ લક્ષણોની ન્યુનાધિકારનો અભ્યાસ, અનેક રીતે આનંદદાયક નીવડે છે. આ મરિત્યુવિધાનું જ્ઞાન એક પ્રકારના આનંદ અને મુખનો એક મહાન અને અમુક્ય ખજાનો છે. મરિત્યુકરણના અભ્યાસથી મનુષ્ય વગર પેમે એ ખજાનાનો લોકના બને છે. મુખ અને આનંદ, એ માત્રીમાત્રના જીવનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે, અને તે મુખ કે આનંદ આ માનસશાસ્ત્રના અભ્યાસથી સધાવત રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. મનુષ્ય જીવનના સમય મુખના મૂળ આ વિષયના અભ્યાસમાંથી શરૂ થાય છે. મનુષ્યમુખની અનેકાનેક શાખાપ્રશાખામાં આ વિષયની અગ્રાધિત પ્રવૃત્તિ છે. આ વિષયમાં એક વખત પ્રવેશ કર્યા પછી, મનુષ્ય કોઈ પણ પ્રદેશમાં નિવિચાર કે નિષ્ક્રિય રીતે કરી પણ પ્રવેશ કરી શકતો નથી, પણ તે દ્વારા પ્રતિદિન અને પ્રતિરજુ મનુષ્ય મનુષ્યજ બનતો જાય છે. આ મરિત્યુશાસ્ત્ર પારસમણિનો-સ્પર્શકાન્તનો, એવો પ્રબળ પ્રભાવ છે. અમુક મનુષ્યમાં અમુક ગુણ કે શક્તિની ખામી છે, આ મનુષ્યનો ઉદ્દેશ આવા પ્રકારનો છે, જ્યારે અમુક મનુષ્યમાં અમુક વિષયની નિર્બંધતા છે, ઇત્યાદિ અમંજ્ય પ્રકારના અવલોકન કરવાના પ્રદેશો, તેની સન્મુખ સર્વત્ર ઉપસ્થિત થાય છે. મનુષ્યની સર્વ પ્રવૃત્તિઓના અન્તર્ગત સત્ય હેતુઓના નિર્ણય કરવામાં, આ વિદ્યાનું અનુપમ સામર્થ્ય સમાયેલ છે.

મનુષ્યના મન અને ક્રિયાપર પૂર્ણ વિજયવન્ત થઈ કાણુ ધરાવેલો, કે તેમને વશ કરવા, એ દાં કોઈ ઇચ્છે છે. એના જેવું ખીજું વશીકરણ શું હોઈ શકે? આ વિદ્યા

દાગ મનુષ્ય ધર્મમાં, આ રોસીપારોત્તીમાં, ધર્માદોષજ્ઞાનમાં, રાજ્યદરજામાં અને સભ્ય
સંભાષણી કે નિશ્ચયો અને સર્વ પ્રકારની સંરચનામાં, સર્વત્ર આકર્ષક, મનમોહક
અને પ્રશસ્ત્ય યદ્ય શકે છે. વ્યાખ્યાનાઓ, ધર્મોપદેશકો, લોકચર્યો, શિક્ષા અને
સ્વામી તથા સાધુ અને મન્યામી આદિના વર્ગો, જેઓ જનસમાજના દિન સાકુ
હમેશાં પ્રતિ કરી રહેલ હોય છે. તેઓને આ વિદ્યા અનુપમ પ્રકારનું જીભિષ્મામર્થ.
સન્ન અને વિશુદ્ધ રીતે સમજાવવાની શક્તિ, અને અર્થ વિવિધ વાક્યાતુર્ય તથા
જીભિષ્મા અને મુદ્દાઓ અર્થ છે. હીસા, માલેક અને જવાહીરો કરનાં પણ આ
વિષય અનેક રીતે ઉપયોગી છે.

પ્રાકૃતિક પદાર્થોની હુનીયાને જેમ યથાવત નિયમમા સંખનાર પ્રાકૃતિક
નિયમો છે, તેજ પ્રમાણે મનુષ્યની સર્વ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓને મુનિયમિત કરનાર
માનવિક નિયમોજ છે. મનુષ્ય હમેશાં તેજ નિયમોને આધીન થઈ રહેલ છે, તેનેજ વશ
થતો છે. અને જેવી રીતે વિશ્વના પદાર્થોને ઉપયોગ કરનાં પડેલાં, તે તે પદાર્થના
શુદ્ધકર્મસ્વભાવ અથવા કુદસ્તના કાનુનોને જાણવાની યથાવત આવશ્યકતા છે, તેજ
પ્રમાણે જેઓ પાતાના જીવનમાંથી કે આનંદપ્રત્યે અનેક રીતે અંતર કરીને કે
આકર્ષિને અનેક પ્રકારે મુખકારક, ઉપયોગી કે ઉપદ્રવક થવા હવેજા હોય, તે
ઓએ આ માનવશાસ્ત્રના નિયમોનો અને ઉદ્દેશોનો યથાવત અભ્યાસ કરવાની સાથી
પ્રથમ આવશ્યકતા છે. કારણ મનુષ્યસમાજની પ્રવૃત્તિ હમેશાં એજ નિયમોને આધીન
રહી હોય છે. જીવનસાધ્ય એ જીવંતો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. તે ઉદ્દેશની પૂર્તનો
આધાર, મનુષ્યોને યોગ્ય માર્ગ કે ધર્મ દર્શાવવામાં તમે કેટલે અગ્રી મદ્દજા નિવડો છો
તેના ઉપર છે. અનુભવાન કે મનોવિજ્ઞાનનો આ વિષય, વિશ્વની બધી વિદ્યાઓપર
અનુપમ સામર્થ્ય ધરાવે છે. જ્યારે મસ્તિષ્કશાસ્ત્ર તેજ બધા નિયમોનું યથાવત રૂપ
દિકરતું કરે છે આ અન્યનો વિષય પણ તેજ છે. કોઈ પણ મનુષ્ય આ વિદ્યાના
મદ્દવપૂર્ણ વિષયની અવગણના કરી શકે તેમ નથી. જીવનસંગીતની મુરમ્મ અને મધુર
મારંગીપર, આ વિષયના વાંચન અને અભ્યાસરૂપ એ દેરવવાથી, તેની અંદરના અનેક
વિષયસ્વરોની જે અંકચતા, એકત્યનતા, રમ્યતા અને મનોહરતા તથા ઉત્સાહ આશા અને
તદ્દશાહ્વાદ, મનુષ્યના અન્તરઘટમાં પ્રવૃત્તિ રહે છે, તેની તુલના, ખ્યારવૃત્તિને
ઉરકેત્તારા નેપેલો કે વાગાંના અનેકવિધ પુસ્તકોથી કરી પણ થઈ શકનારજ નથી.
મનુષ્યના મસ્તિષ્કરૂપ સત્તાની અંદર, તેજ અન્તરઘટમાંની અંદરથી પ્રસરી રહેલાં
અનેકવિધ માનસપ્રદારુપ, મસ્તિષ્કની અલગ અલગ શક્તિઓનાં કાર્યો અને શુભોનો
અભ્યાસ, અવલોકન અને તેના અનેકવિધ સંબંધોનું બારીક નિરીક્ષણ કરવામાં, તેમજ
અમુક તારપર એ સત્તાવી, ઉચ્છાનુકુળ અમુકજ સુર કાઢવામાં, જે અનુપમ અને અમુત્ય
અનંદ સમાયેલ છે, તેની સરખામટી અન્ય કોઈ પણ વિષય સાથે થઈ શકનાર નથી.
આત્મજ્ઞાનનો અમુત્ય ખજાનો, આ વિદ્યાદ્વારા સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે.
તેમાંથી જો પોતપોતાની શક્તિ અને ઉચ્છાનુસાર મદ્દજા કરી શકે છે. વળી શારીર
વૈદ્યક અને ચેતના જીવ શાસ્ત્રની શાખાઓ, આજ વિષયની એકાદ શાખાને
અનેક પ્રકારે પુષ્ટ કરે છે. જેમ એક વૃક્ષને અભ્યાસ કરવા હવેજા મનુષ્યને વૃક્ષના

યદ, મૃગ, ડાળી, ડાખળાં, પાંદડાં અને ફૂલ, પ્રજા વિગેરે સમગ્ર અવયવોથી યથાવત્ વિદીત થવાની જરૂર છે. ને વેદ, ઉપનિષદ, અને ગીતા આદિ શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે-

“ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थमादुरज्ययम् ।

ऊर्न्दासि यस्य पर्णानि यस्तं वेद ॥ वेदवित् ॥” મ. ગીતા.

આત્મજ્ઞાનનો ક્રમપૂર્વક, શાસ્ત્રીયવિધિ પ્રમાણે અભ્યાસ કરવા ઇચ્છના પુરુષોએ આ અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો અભ્યાસ મૂળમાંથીજ કરવાની જરૂર છે. શારીરશાસ્ત્ર અને વૈદ્યક, રસાયન તથા અન્ય ખગોળ અને ભૂગોળ આદિ વિષયના ત્રણ શાસ્ત્રો, તેમજ ધર્મ-શાસ્ત્રો પણ માત્ર આ એકજ માનસશાસ્ત્રની પુષ્ટી કરનાર અને તેદ્વારાજ પુષ્ટી પામનાર એકજ માનસવૃક્ષની અલગઅલગ શાખાપ્રશાખાઓજ છે. માનસશાસ્ત્રનો અભ્યાસ એ બધી શાખાઓનાં મૂળ મસ્તિકાકરૂપ છે. જ્યારે બીજી બધી શાખાપ્રશાખાઓ, કે ડાળી, ડાખળાંરૂપ અંગો, મૂળ બીજનોજ બાહ્યવિસ્તાર કે બાહ્યસ્વરૂપ છે. આટલા વાસ્તે આ ઉર્ધ્વમૂળવાળા અને અધઃશાખાવાળા તથા (છદાકરૂપ) જ્ઞાનસ્વરૂપ જેમાં અનેકવિધ પાંદડાંઓ છે, એવા અવિનાશી, અન્યથ, માનસઅવયવોના વિશ્વવ્યાપી કાર્યરૂપ અપ્રત્ય વૃક્ષનેજ જે મનુષ્ય યથાવત્ જાણે છે, તેજ ખરેખર વેદવિત્ છે, જ્ઞાનીમાં જ્ઞાની છે, પ્રજ્ઞાનાત્મા છે.

પ્રત્યેક સ્ત્રી તેમજ પુરૂષ, બાળક તેમજ દૃષ્ય, સુવાન અને સુવતી આદિના લક્ષણ અને આસ્થિ આદિનું યથાવત્ સ્વરૂપ, આ વિદ્યાદ્વારા જાણી શકાય છે. એટલુંજ નહિ પણ કયો માણસ કયા કાર્યને માટે યોગ્ય ગણી શકાય, અને તેનાથી શું થઈ શકશે અથવા નહિ થઈ શકે, ઇત્યાદિ કાર્યોની યોગ્યયોગ્યતા કે કર્તવ્યકર્તવ્યનો તેમજ વિશ્વના બધા સંબંધોનો નિર્ણય, આ વિદ્યાદ્વારા યથાર્થ રીતે થઈ શકે છે.

આપણા જાતભાઈઓના સંબંધમાં, સ્વપ્નમાં પણ જે બીના આપણે જાતે જાણી શકીએ નહિ એવા વિષયની પણ કેટલીક માહિતી, આ મન્યનો વિષય ધણે અંશે પુરી પાડી શકશે. એટલુંજ નહિ પણ જેઓ આ મન્યના વિષયથી અનભિજ્ઞ હશે, તેઓના કરનાં વાંચકવર્ગને અનેકરીતે શ્રેષ્ઠ બનાવશે, એમ અમારી સંપૂર્ણ ખાતરી છે.

માનસશક્તિઓનું સંયુક્ત કાર્ય અને પરસ્પરનો સંબંધ

વિવિધતા એ કુદરતનો નિયમ છે. સિત્તલિત પ્રકારનાં ઘાસ, પાન, ગાંડ, પાત્રા, વેલ, લાપ, પુષ્પ, ફળ, ડાળી, ડાખળાં, આદિ એકજ વૃક્ષના અંગભૂત પદાર્થો હોવા છતાં, પ્રત્યેક, તેના રૂપ, રંગ, આકાર, સ્વાદ અને ગુણ તથા સૌન્દર્યમાં, અનેક પ્રકારની વિવિધતા ધરાવે છે. અનેક પ્રકારના રંગરુપના અને ભૂદાભૂદા સ્વભાવના પશુઓ તેમજ પક્ષીઓ પણ, કુદરતના એ ક્રમને સાબિત કરે છે. તેજ પ્રમાણે મનુ-

❀ महयज्ञं भुवनम्यमध्ये तपमिकान्तं सालिलस्य शृष्टे ।

तस्मिन् श्रयन्ते य स के च देवा वृक्षस्यस्कन्धः पारित इव शाखाः ॥

મયર્થવેદ.

ની અંદરના આચાર વિચાર અને ક્રિયા તથા સ્વભાવ આદિની પણ વિવિધતા સ-
 ન્ન જોવામાં આવે છે. કુદરતની અંદર એક પણ સુખ, એવા પ્રકારનું જોવામાં નથી
 આવતું કે જેના રૂપ, રંગ, ગુણકર્મસ્વભાવ કે અવાજ તથા સુખસુદ્રાપરના સમગ્ર
 જોડો, સર્વાંશી બીજાને મળતાં આવતાં હોય. અને જો તેવીજ રીતે સર્વાંશી એક
 જોડો, સર્વાંશી બીજાને મળતાં આવતાં હોય, તો પછી તેને અભિવ્યક્ત કરનાર
 મનુષ્ય, બીજા મનુષ્ય સાથે મળતોજ આવતો હોય, તો પછી તેને અભિવ્યક્ત કરનાર
 કાંઈ વિશેષજી જેવું કંઈ પણ રહેતું નથી. જેથી એકમાંથી બીજાને જોગબી કાઢ-
 નાંજ તદન અસંભવીત થઈ જાય. આટલા માટે પ્રત્યેક મનુષ્યની અંદરની અનેક
 પ્રકારની સામ્યતાની અંદર પણ, અનેક પ્રકારની રમ્યતા. વિવિધતા અને વિશેષતા
 પ્રમાણેલી છે. જે પ્રમાણે મનુષ્યના બાહ્યઆકાર, રૂપ, રંગ અને ચિન્હોમાં વિવિધતા
 જોવામાં આવે છે, તેજ પ્રમાણે તેની આનંદવૃત્તિઓમાં પણ તેજ પ્રકારની વિવિ-
 ધતા મૂળરૂપે સમાયેલીજ છે. "કપાળે કપાળે જુદી મતિ" એ કહેવત તદન સત્ય
 છે. મનુષ્યની અનંતવૃત્તિઓ, લાગણીઓ, વિચારો કે સંકલ્પોમાં પણ એજ પ્રકારની
 વિવિધતા અને વિશેષતા હોય છે; જે વિશેષતાનો અનુભવ મનુષ્યના મનની યથાર્થ
 સમાલોચના કરતાં યથાવત વિદીન થાય છે. મસ્તિષ્કશાસ્ત્ર એવા પ્રકારની સમાલોચના
 કરનાર, અદ્વિતીયશાસ્ત્ર છે. કણક, કપિલ, ઝાતમ. વ્યાસ કે પતંજલીએ પણ મનુ-
 ષ્યના મનની, આ શાસ્ત્ર જેટલી રૂપક વ્યાખ્યા કે ચિહ્નિત્ત કરેલ નથી. તેમ વર્ત-
 માનકાગના પ્રાદેસદો મી. લોક, સ્ટુયર્ટ, તથા પ્રાઉન વિગેરે પણ તેની યથાવત સમા-
 લોચના કરવા શક્તિમાન થયા નથી. તેઓ માત્ર મનની યોદ્ધાએક શક્તિઓનો સાદ્ય-
 ત્વાર કરવા શક્તિમાન થયેલ છે. ત્યારે મસ્તિષ્કશાસ્ત્રદ્વારા, અન્યારમ્ભીમાં લગભગ
 ૫૦ સુખ્ય સુખ્ય શક્તિઓ કે વૃત્તિઓના ભિન્નભિન્ન અવયવો. અને સ્થાનો મુનિશ્ચિત
 કરવામાં આવેલ છે; અને જેવી રીતે વર્ણમાળાના ત્રેસક અક્ષરોના વિધવિધ સંયોગ
 દ્વારા, શબ્દશાસ્ત્રનો એક અનન્ત, અપાર અને અગ્રાથ શબ્દસિંધુ બનેલ છે, તે પ્રમાણે
 (શબ્દચુદેશન કરવાથી) મનુષ્યની પ્રથક પ્રથક શક્તિઓના અનેકવિધ સંબંધથી
 અનન્ત સુખકર્મ અને સ્વભાવ, તથા લક્ષણ અને આદિઆદિની, વિશ્વમાં ઉત્પત્તિ થાય
 છે. તેમાં વળી અનેક પ્રકારની શારીરિકસ્થિતિ, સંયોગ, કેળવણી, ખાતપાન અને
 ઇનુઓ તથા તાત્કાલીક કારણોનો સંયોગ થવાથી, અનન્ત પ્રકારની વિવિધતા જન્મ
 પામે છે. ત્યારે ઉપરોક્ત સર્વ પ્રકારની વિવિધતાને અભિવ્યક્ત કરવાનું મહાન કાવ
 આ મસ્તિષ્કશાસ્ત્રદ્વારા યથાવત થઈ શકે છે. મસ્તિષ્કશાસ્ત્રની મન્યતાને માટે આથી
 વિશેષ પ્રબળ બીજા કયા પ્રમાણની જરૂર છે ?

શારીરજગદ્વારા મનુષ્ય જોતાનો અભાવ, અંદેશ, સંદેશ, વિરોધ અને દ્વંદ્વાદિ
 અનેક પ્રકારની ક્રિયા કરે છે, અને તેમ કરતાં તે પ્રત્યેક પ્રસંગે શારીરજગદ્વાર ઉપ-
 યોગ કરે છે. પણ તેમાંનાં પ્રત્યેક પ્રસંગમાં કંઈ એક સરખું, કે એકજ સરખા પ્રમા-
 ણનું બળતે વાપરતો નથી એકાદ વિષયમાં કોઈ તદન તરીત થઈ વર્તે છે, ત્યારે
 પ્રતિકુળ વિષય તરફ વિરોધ દર્શાવે છે, ત્યારે બીજા તેજ વિષયમાં અનંદ માને છે,
 અને બીજાનાં પસંદગીને પિઠારી કરે છે. કેટલાક આ-પુરુષો તરીકામાં પણ
 પસંદગી બદલે સ્નેહથી બંધાયેલ રહે છે, અને તરીકાઓ પસંદ કરતાં નથી.

જ્યારે કેટલાક ધનાદિ પદાર્થો પાછળજ પાતાનો અર્થ સમય વ્યતિત કરે છે, અને શ્રી-પુત્રાદિ નગ્ન કોઈ પણ વિશેષ લાગણી ધરાવતા નથી. કેટલાક પુરૂષો ઘરખાર અને સંભારોને ત્યાગ કરી, નદન આધુનુત્તિથી રહે છે, અને હુનિયાની જરાપણ દરકાર કરતા નથી. જ્યારે કેટલાક આધુનાને ઢોંગ માની તેની બહુજ મરકરી અને હાસ્ય કર્યા કરે છે. કેટલાક લોકો મુલકાર્યો બહુજ પ્રેમથી કરે છે. જ્યારે કેટલાકને ઘર-નગ્ન ખીતકુત પ્રીતિજ હોતી નથી. કેટલાક ધર્મપ્રેમી હોયછે, જ્યારે કેટલાક ધર્મને 'પરપુષ્પ' ઢોંગ માનનારા મદારાથો પણ હુનિયામાં પડ્યા છે. આવી આવી અનન્ન પ્રકારની વિચારવિનિષ્ઠા અને પ્રવૃત્તિને જન્મ આપનાર અનેક લેનુઓથી માન-મિત્ર પ્રવૃત્તિઓ શાય છે. તેના લેનુઓને યથાવળ રચણ કરવાનું મહાન કાર્ય આ પ્રતિજ્ઞાજનક છે. હજારો તરીકે પ્રદાદત્ત-વિદ્યાર્થીમાં શૈય શકિત સારા પ્રમાણમાં છે તે શકિતદાતા ને પાતાની પ્રિયાનુ રક્ષણ કરે છે. જ્યારે જે શ્રીને તે પિત્તાદે છે તેની નાથે જરૂર છે ધર્મરચાનોની રક્ષા કરવાની તે પરવા કરતો નથી, તેમજ મન્યને પણ ત્યાં તેનો જવાબ કરવા હોડતો નથી. તેમ પાતાનું વર્તન સુધારવામાં પણ તે જાગૃતી ઉપયોગ કરતો નથી, કારણ તેનામાં પ્યારવૃત્તિનું પ્રાગત્ય છે. અને તે પ્યાર અમુક જામાં નતમ થયેલ છે. પણ અન્ય શ્રી નરકને તેનો પ્યાર પહોંચ થયેલ છે તેથી તેને પિત્તાદે છે. જ્યારે હયા, બકિનભાવ, ધનહોભ કે અન્યનિષ્ઠા આદિ જાવની ન્યુનતા હોવાથી પાતાના કર્તવ્ય, ધર્મ, મન્ય, કે ધનાદિ પદાર્થોની નગ્ન નગ્ન નદન બેદરકાર હોય છે. આજ પ્રમાણે વિષ્ણુદત્તમાં-પ્રદાદત્તના જોડદીજ - ધર્મ-અન્યનિષ્ઠા છે, પણ તે દાન ને પાતાની શ્રીની રક્ષા કરતો નથી. કારણ તેનામાં આત્મની ન્યુનતા છે, પણ ધનાનિતાવની પ્રમગ દંબલ હોવાથી પાતાના ખીમા પડ પડેલુ હવાન આપે છે. અને કીર્તિની અભિલાષાની ન્યુનતાથી તેમ કરવામાં તે અન્ય કે શરૂની પણ પડવા કરતો નથી. પણ શ્રીવરણની અંદર લેલપુજ શૈય અને કીર્તિની પ્રમગ દંબલ હોવાથી ને પાતાની કીર્તિનુ નશ્વ કરવાના મર્ગ ઉપાયો અદાતે છે. જ્યારે ધનાનિતાવની ન્યુનતાને લીધે કીર્તિના નરણ પણ પાછળ, ધનના અવધની પડવા કરતો નથી. પણ જેનાના શૈય કે શારીરજન ખીતકુત હોનું નથી, તેઓ તે નરીમ નાથ જેવા અની, ખીતઓ જેમ હાકે તેમ આવે છે. આવા મનુ-ઓ નદન મુલક અને મેદા શૈય, નદન નિર્મગ, શૈય અને શકિતદીન થઈ રહે છે. આવી આવી અનેક પ્રકારની અધાર વિચાર અને વર્તનની વિનિષ્ઠાને મનિષ્ઠક શ્રીજ કથવળ સહેનદ રાજ નનમર્થ છે. અમુક પુરૂષ કે સ્ત્રી, અમુક નાજોગમાં કેલે લીધે વર્તેલે તેને નદનનુ મુલના, આ બલિષ્ઠશ્વનનારે તેવા પ્રમમા બન્યા પડેલાં ધર્મવળ કીર્તિ શરૂ છે.

કેવલ પ્રમાણે અન્યનિષ્ઠા, આત્મ, બકિનભાવ, ધનવદન, માન, આદિ શકિતઓના અન્ય પ્રકારે પડેલાં અને બલિષ્ઠાને ઉપરિચય થાય છે. જ્યારે તે જાવાનાં નુશ્વ નાં મર્થ કે અનુપમ અધાર, વિચાર, અને વર્તન નથી અધારને કે આનિષ્ઠાનાં મર્થ પડેલે અધાર છે.

મનસઅવયવોના આવા અનેક સંયોગો અને 'સંજોગો' કાય દર્શાવવાનું અન-
કાર્ય. હવે પછીના પ્રકરણોમાં ક્રમવાર સ્પષ્ટ કરવામાં આવશે, અને તેથી
તેજશસ્ત્રાનુસાર જ્ઞાતીજીવી શક્તિઓ, ભુદાનુદા પ્રસંગોમાં અને સ્થિતિમાં કેવું
જુલોડે, એ જાણવાનું એક બહુજ ઉપયોગી અને બાવજારીક કાર્ય થયાવત
રિત થઈ શકશે.

પ્રકરણ ૫ મું.

મસ્તિષ્ક અને જોપરીની સાદૃશ્યતા-તથા મસ્તિષ્ક પરીક્ષામાં
જોપરીનો ઉપયોગ

જહા મનુષ્યો સ્વાભાવિક રીતેજ એ પ્રશ્ન કરે છે કે, મનુષ્યની બાહ્યજોપરી
તથાસીને તેના અંતર્ગતસ્વસ્થાવ તથા ચારિત્ર્ય આદિની યથાવત વિવેચના કરી
શકાય, એ તદન અસંભવિત લાગે છે. જોપરીમાં કંઈ છંદીના લેખ લખેલા નથી, કે
તેથી એવી ખબર પડતી હોય! આવા પ્રશ્નો ખદેખર ઉપસ્થિત થાય, એ સ્વા-
ભાવિક છે. પણ ખરૂં જોતાં જોપરીની અંદર કુદરતે જે લાવામાં પોતાના વિચારો
લખેલા છે તેને ઉઠેલવા, એ કંઈ સહેલું કે સરલ કાર્ય નથી.

મનુષ્યની જોપરીની અંદર સ્થિત થયેલ મસ્તિષ્કનાં સ્વરૂપ આકૃતિ કે
કદનો નિર્ણય, મનુષ્યની બાહ્ય જોપરીનાં કદ, આકાર અને સ્વરૂપથી યથાવત વિદિત
થઈ શકે છે. જોપરીનો બાહ્ય અને અન્તર પ્રદેશ કે પડ, સર્વતઃ લગભગ એક
સરખીજ લાક્ષણ વાળો છે. જોપરીનું પ્રત્યક્ષ અવલોકન કરવાથી એ વાતની સત્યતા
મર્શરો માન્ય પડે છે. માત્ર ખાસ રીત કે કારણ વખતેજ કંઈ કોઈ વાર
ફેરફાર જણાય છે, જે માત્ર સામાન્ય નિયમના અપવાદરૂપજ ગણી શકાય. સામાન્ય
સ્થિતિઅનુસારે જોતાં તો જોપરી અને અન્તર્ગત મસ્તિષ્કનાં રૂપ અને આકૃતિ વચ્ચે
સર્વાંશ એકરૂપતા છે. મહાન કાકડદો અને શરીરશાસ્ત્રવેત્તાઓ આ બાબતને એક
નિદાન્ત તરીકે સ્વીકારે છે.

"We can form an accurate idea of the volume of the region of
the brain which it covers by simple inspection of its external table,
the internal table being perfectly parallel and the degree of elevation
of the one corresponding strictly with that of the other."

"When a portion of the cranium is developed, the portion of
the brain corresponding with it is also developed. Dr. V. Mont.

(૧) ડૉ. વિમોન્ડ કહે છે કે “આપણે મસ્તિષ્કના અંદરના આકાર અને નિશ્ચય, મનુષ્યની ખોપરીના તથા વિશ્વનાં અધારણ રીતે વપાગીને અન્યત્ર રીતે કરી શકીએ તેવું છે કેટલું અંદરનું અભિવ્યક્ત પણ ઉપર. પડની બહાર સરેત સમન્વરેજ આવી રહેતું છે. એકું ઉપરનું કે નિચાનું ગોળગી સાથે અન્યત્ર બંધ બેસતુંજ છે. વળી ત્યારે ખોપરીના કોઈ ભાગ સંતુલ્ય થયેલા હોયછે. ત્યારે તે વિશ્વ ગની નીચેના મસ્તિષ્કનો ભાગ પણ જરૂર તેજ પ્રમાણે સંતુલ્ય થયેલા હોયછે.”

(૨) “Then we find that the bones of the head are moulded to the brain and the peculiar shapes of the bones of the head, are determined by original peculiarity in the shape of the brain. I have seen one striking instance of the skull decreasing with the brain. It occurred in an individual who died at the age of thirty two, after having laboured under chronic insanity for upwards ten years, and whose mental weakness augmented in proportion to the diminution of the brain and the shrinking of the skull. The diminution of his head in size attracted his own attention during life. Cuvier is still more explicit upon the same point. He says “In all mammiferous animals, the brain is moulded in the cavity of the cranium, which it fills exactly, so that the description of the osseous part affords us a knowledge of at least the external form of the medullary mass within.” Magendie says, “The only way of estimating the volume of the brain in a living person is to take the dimensions of the skull, etc. Anatomists and physicians at least cannot with any appearance of consistency question this proposition and no others have any right to do so. Its correctness stands then unshaken.”

Charles Bell's anatomy.

(૨) ડૉ. ચાર્લ્સ બેલ પોતાના (એનેટોમી) શરીરશાસ્ત્રના ૩૬૦ માં પાનાપર જણાવે છે કે “ત્યારે આપણને એમ માલુમ પડે છે કે ખોપરીના અસ્થિઓ, અંદરના મસ્તિષ્કના આકાર અને કદ પ્રમાણેજ બંધાયેલા છે. અને મસ્તિષ્કના અસ્થિઓનો શાક્રસ પ્રકારનો આકાર, તેની અંદરના મસ્તિષ્કના કદ તથા આકારનેજ બરાબર અનુસરે છે. એમ નિશ્ચિતપણે કહી શકાય છે. મેં એક એવું અભયજ દર્શાવત વતે જોયું છે કે જેમાં મગજના કદના ક્ષયની સાથે ખોપરી પણ સંકુચિત થતી હતી. એક મનુષ્ય જે લગભગ વંશક્રમાગ વેલછાથી દસ વર્ષ કરતાં પણ વધારે સમય મુખી દુઃખી રહ્યા હતા, અને જે બીજા વર્ષની ઉંમરે ગુજરી ગયો તેના સંબંધમાં આવ્યા બનાવ બન્યા હતા. તેનું મગજ જેમ જેમ બેસતું ગતું હતું અને ખોપરી સંકોચાતી જતી હતી, તેમ તેમ તેનું દુઃખ એકું જણાતું હતું; તેના મગજની

આવી મંદુચિન દાસગથી ને પોને પોતાની હિનિદશામાં પણ પાકેકાર થયો હતો, અને તેવું કાન તે નરક મેઘાયું હતું.”

આ બાબતમાં શ. કમુવરજી મનવું પણ અનિરપેક્ષ છે. તે કહે છે કે “લગ્ન પ્રતીક્ષામાં પ્રતિષ્ઠા, જોષરીની પાકની અંદર અને તેને અનુસાર પડાયેલ ભેલામાં આવેલો, અને તેમાં જગત્તર લંધનેલાં હોયલો. અને તેથી આપણે જોષરીના લાઘવ અને આકારથી અન્દરના મગજના આકારનો પણ નહેલાઈથી નિર્ણય કરી શકવા શક્તિમાન થઈએ છીએ.”

મેગેનકાઇ કહે છે કે “એક જવાન પ્રાણીના મગજના કદનો નિર્ણય કરવા માટે, માત્ર એક જ રસ્તો છે, કે જાણ જોષરીનું માપ લેવું.” ચારીરશાસ્ત્ર પેલાઓ અને વૈદો આ બાબતમાં કોઈપણ પ્રકારનો દેખીતો વાંધો ઉઠાવી શકે તેમ રહેનુંજ નથી. જોકે ખીછ કોઇ લાઇનવામાંથીને તેવા વાંધા ઉઠાવવાનો કોઈ દા કે અધિકાર નથી; જોયી તેની (ઉપરાંત સિદ્ધાન્તની) નવ્યતા અભાવ્ય કહે છે.”

(૩) “The skull is formed and modelled on, and after and to the brain not the brain after the skull. The conformation of the skull, predetermines that of the brain not the brain that of the skull. Which is shaped first? and which for the other? determines the issue. Of course the brain is the cause, the skull its effect, the brain primal, the skull subsequent and conformatory.”

O. S. Fowler.

(૩) શ. જી. જી. હાઉસર કહે છે કે “જોષરીનું બધારણ મગજની ઉપર તેના ડા અને આધુનિક અનુમતીને, અને તેને જગત્તર લંધનેલી રીતે કરવામાં આવેલ છે. પણ જોષરીના આકાર પ્રમાણે કોઈ મગજ ધરાવું નથી. મગજના આકાર પ્રમાણે જોષરીના આકાર બધાય છે. પ્રથમ કોનું બધારણ થાય છે? અને કોનું કોના માટે લંધાયેલ છે? આ બે પ્રશ્નોને પ્રત્યુત્તર, આ જગત્તરને જગત્તર નિર્ણય કરી દે છે. અને વિચાર કરતાં મગજ એક મેઘથી પ્રથમ જગત્તરનું છે, અને જોષરી તેને માટેજ તથા તેના આકાર પ્રમાણેજ ધરાયેલ છે, એ સ્પષ્ટ છે

(૪) L. N. Fowler says “For thirty years I have studied Crania and living brains from all parts of the world, and have discovered in every instance that there is a perfect correspondence between the conformation of the healthy skull of an individual and his known characteristics. To make my observations available, I have prepared a book of descriptions and marked the divisions of the cranium according to the shape of the forehead and various experiments.”

(૪) પ્રોફેસર મેગેનકાઇ—શ્રી જી. જી. હાઉસર પેલાના અભિપ્રાયને અનુસર માટે જગત્તરને જગત્તર જાણે છે કે “ચોક્કસ કુળી જે અનુસાર મગજની

ખોપરીઓ અને હુનીયાના જુદા જુદા મર્વેશના લોકોના જીવિત માયાઓ નાશમાં છે, અને દરેક પ્રમોડે તંદુરસ્ત મનુષ્યના આચારવિચાર અને વર્તન કે લક્ષ્યો દ્વિગુણ ખોપરીની બનાવટને અનુસાર સર્વથા મારા જોવામાં આવેલ છે. મારા કહેલાં બધાં અવલોકન, સર્વને હસનગત થઈ શકે એટલા માટે મેં એક ઉત્તમ પ્રકારનું બરડા તૈયાર કરેલું છે. તેના ઉપર મારા લાંબા વખતના અનુભવ અને શોધ ખોળ પછી નક્કી કરવામાં આવેલા માનસઅન્યયોના મંપૂર્ણ વિભાગો યથાસ્થાન દર્શાવવામાં આવેલ છે.”

મનુષ્યની ખોપરીના સંબંધમાં જાણવાયોગ્ય હકીકત.

૧ ખોપરી ઘણે જાગે ઠંડી ઠંડી જાડી હોય છે, અને કેટલીકવાર તેથી પણ વધારે જાડી જોવામાં આવે છે.

૨ અવાજ કરતી વખતે ખોપરી પર ખીલે કાચ બરાબર દબાવી સંબંધથી શબ્દના ધ્વનિ ન્યૂનાધિક મુજારાથી, ખોપરીનું પાતળાપણું કે સ્થૂતતા કેટલેક અંશે માપી શકાય છે.

૩ માઉન્ડીંગ બોર્ડની માફક અથવા ઘંટના અવાજની માફક, આક્રીકાના લોકોના અવાજ કાકેરીયનો કરતાં બહુ જાડા અને ઘોષાત હોય છે, અને તે પ્રમાણે તેઓની ખોપરી પણ જાડીજ હોય છે.

૪ પ્રત્યેક ખોપરી, ખામ કરી લગાટ અને અનુમલિત્વના પ્રદેશમાં ઉપરના અને અધર વિભાગ કરતાં પાતળી હોય છે. કાગળ આ જાગના સ્થાપુઓ ઘણે જાગે ખોપરીનું યથાયોગ્ય કાર્ય કરવા અમર્થ છે.

૫ જાડીક કામગીરી અને નરમ કેશવાળા અને મુંદર નાનુક શરીરના બાંધાવાળા પુરુષોની ખોપરી દ્વિગુણ પાતળી હોય છે. જ્યારે ખડબચડી ચામડીવાળા અને કાબા જેવા જાડા વાળવાળા અને ઘોષાત અવાજવાળા દબમી જેવા માણસોની ખોપરીનાં અત્યંત દ્વિગુણ જાડાં હોય છે.

૬ ખોપરીની ઉપરનું અને અંદરનું અત્યંત પડ, લગભગ દ્વિગુણ બરાબર સમાનાન્ત રેજ આવેલું છે, જેથી ખોપરીની ઉપરના પડનો ઉપમેત્રો કે બેડેલો બાગ, અંદરના અત્યંત પડની તેમજ તેની નીચેના મલિત્વના અવયવોની પણ તેવીજ લંબુભ કે અતુલ દાટન રચનાવા પ્રકટ કરે છે.

૭ મલિત્વના અવાર સુધીમાં સમૂર્ણ રીતે મુનિશ્ચિત થયેલાં કુલ ૪૪ પ્રુખ અવયવ-સુખ્યમાંથી, માત્ર બે કે ચાર નિવાસના બધા અવયવની યથાવત મત્ત દાટન અને ત્રિવિધી તપ્પમ અને પરીકા ખોપરીપરની થઈ શકે છે.

૮ પ્રત્યેક જાડકમાં અને ઘણેજાને સીવર્ગમાં સીન્નુક નદિ દેવાથી તેઓનાં મલિત્વપ્રમુખ અવયવો વધારે સ્પષ્ટ નહીં બેઈ કે તપ્પમી શકાય છે. અને તેઓની ત્રિવિધ સમૂર્ણપણે જાણી શકાય ને. • પુરુષોની અંદર પણ એવા સ્થાપુઓ કાંઈ જાણ કરતા નથી.

૬ મસ્તિષ્કના કેટલાં પણ અવયવનું અતિ ભારરૂપ કાર્ય કરવાથી, તેનું કદ અતિ ક્ષેપિત કરનારૂં સ્નાયુઓની માફક, ચિથિલ અને સંકુચિત બને છે. આટલા માટે કદાં પણ માનસઅવયવોના અતિયોગ કે મિથ્યાયોગ નહિ કરવો જોઈએ.

૧૦ અવયવના યેચ્ચાયેચ્ચ કાર્યથી તે તે અવયવની સંકુચિત કે ક્ષય આદિ કાર્યો થાય છે, જેને પરિણામે જોપરીનાં જે તે અવયવોના પ્રદેશ પણ નદનુસાર ઉત્તમ કે અવનત થાય છે.

૧૧ અતિ હિમ વેગ. ઉશ્કેરણી અને એવા કે ઉષ્ણતાથી પણ અવયવો સંકુચિત થઈ જાય છે. અનિકામાનસિ કે કામાંધ થવાથી પણ તેવું જ પરિણામ આવે છે.

સારોંશ.

૧ આત્મા કે મન. એ અનેક પ્રકારની શક્તિ અને બાવોથી સુક્ષ્મ, એક અત્યંત અમર, અવિનાશી, અઉષ્ણ, અભેદ, અદાદા, અકલ્પેય, અગ્રાપ્ય, નિત્ય, શુદ્ધ, ભુદ્ધ, નિર્મળ પરિચિત્ત, એકદેશી, અને અનેક પ્રકારનાં જ્ઞાન તથા ક્રિયા આદિ શુદ્ધચુક્ત તત્ત્વ છે; જે હંસવર્ણી વ્યવસ્થાનુસાર અને શુભશુભકર્મોનુસાર કર્મકળા નેત્રના અને સ્વર્ગનાં તાથી કાર્ય કરનાર એક નિત્ય દ્રવ્ય છે.

૨ મસ્તિષ્ક એ મનને કાર્ય કરવાનું મુખ્ય અને અંદરનું અવયવ છે.

૩ મનની જોટલી અક્ષત અલગ શક્તિઓ છે, તેમજાજ પ્રકારનાં મસ્તિષ્કમાં શુદ્ધજુદા માનસઅવયવો છે, જે ખાસ પ્રકારનાં યોગ્ય કાર્યોજ કરવા માટે વ્યવસ્થાપૂર્વક નિયત કરવામાં આવેલ છે. મસ્તિષ્કશાસ્ત્ર પ્રમાણે અત્યાર મુખીમા એવા ૪૪ મુખ્ય માનસઅવયવોના નિર્ણય કરવામાં આવેલ છે જેના એકંદરે લગભગ ૧૦૦ કરતાં પણ વધારે વિભાગો છે.

૪ પાંચે જ્ઞાનેન્દ્રિયનાં કાર્યની માફક પ્રત્યેક અવયવ પોતાનું નિયત કાર્યજ હમેશાં કરે છે. તેથી અન્ય પ્રકારનું કાર્ય કરવા માટે કદી પણ તત્પર થતું નથી.

૫ ઉપરોક્ત અવયવોનું શક્તિસામર્થ્ય તેઓનાં કદનાજ પ્રમાણમાં હોય છે તેનું કદ એણું તેની શક્તિ એણી. જેનું કદ વિશેષ તેમા સામર્થ્ય પણ વિશેષ સમજવું.

૬ પ્રત્યેક અવયવના કદ કે અકારનો સામાન્ય નિર્ણય યથાયોગ્ય રીતે જીવિત મનુષ્યની જોપરીના વિભાગાદિનું અવલોકન કરવાથી મુનિશ્ચિત થઈ શકે છે.

૭ પ્રત્યેક પ્રકારનું સ્વરૂપ, આકૃતિ કે કદ, કોઈને કેમ પણ પ્રકારનું માનસિક વલન, લક્ષણ કે ચારિત્ર્ય અથવા સ્વભાવનું નિદર્શન કરે છે.

૮ પ્રત્યક્ષ અવલોકન અને અનુભવદ્વારા ઉપરોક્ત સર્વ સિદ્ધાન્તોની જાન અનુભવમય સાબિતિ મેજવી શકાય છે, અને તે પ્રમાણે મસ્તિષ્કશાસ્ત્રના નમ્ર સિદ્ધાન્તો સ્વયંસિદ્ધ અને યથાર્થ દરે છે.

૬ માનમશાસ્ત્રના આ મિષ્ઠાન્તો મગ્ધુર્જી સત્યનાથી પૂર્વ છે. અને તેઓ મનુષ્યે પોતાનું જીવન કેવી રીતે ગાળવું જોઈએ, નથા અન્યના જીવનને કેવી રીતે મુધાનું એ મંબંધી સર્વ મન્ય મિષ્ઠાન્તોને યથાવત્ શીખવે છે.

૧૦ નરમુર્તિ વિદ્યા અને વિશ્વનિયન્તા વિશ્વકર્મા વિશ્વંભર. વિશ્વનાથની મમત્ર જૂનિને યથાવત્ સમજનાર અને સમજાવનાર, ભોક્તા, જ્ઞાતા, અને ઉપયોક્તારૂપ મનુષ્યનું મન અથવા આત્મા છે. એટલા માટે આ આત્મજ્ઞાનના વિષયનો અભ્યાસ મર્વેશી શ્રેષ્ઠ અને અનુષ્ઠ છે.

૧૧ આત્મા-મશાસ્ત્ર કે માનમશાસ્ત્ર અથવા આત્મજ્ઞાન મમાન કોઈપણ ઉત્તમ કે ક્ષીર વિષય નથી અપરાધિયા, ઉપનિષદ, અને આત્મજ્ઞાન પણ આ વિદ્યાનું જ નામ છે.

૧૨ મનુષ્ય, પોતાના આત્માનું યથાવત્ જ્ઞાન મેળવીનેજ, પોતાની અંદર નેમજ અપદ પ્રજ્ઞાતમા વ્યાપી રહેલ વિવાત્મા-પરમાત્માનું જ્ઞાન મેળવી શકે છે.

૧૩ “આત્મજ્ઞાન વિરીતા મદાન્તે વચ્ચન્તે નરકનિગુઢાઃ” એ શાક્ય નરન મન્ય-જ્ઞાની હતાં છે એટલા માટે આત્મજ્ઞાન મેળવવું જરૂરનું છે.

૧૪ આટલા માટે પ્રયેક વ્યક્તિએ આત્મજ્ઞાન કે પોતે પોતાનું યથાર્થ જ્ઞાન મેળવવું. નરન નથા પ્રયત્નો રખા ઘટે છે.

૬૫ પછીના બીજા વિભાગમાં, મન પ્રકરણમાં જણાવેલ અને આત્માર મુખીમાં રૂપવાત્મા નાંખેલ ૪૪ પ્રકારનાં મુખ્ય મુખ્ય માનમશાસ્ત્રિઓનાં સ્વરૂપ, તેનાં મુખ્ય કર્મસ્વરૂપ, તેઓને પ્રગટ કરનાર મનિષ્ઠમાંનાં માનમઅવલોકનોનાં સ્થાન, તેઓનું વર્ગીકરણ અને રૂપને દુઃક દર્શિદ્વાન, નથા તે અવલોકનોના યથાર્થ ઉપયોગ અને દીન, અતિ કે નિષ્ઠાપોષ કરવાથી થતું પરિણામ, નથા તેવા પ્રયત્નોમાં માનમ શાસ્ત્રનુન વર્તવાથી કેવી રીતે બધી શક્તિઓ અને શક્તિઓ મુખ્યપ્રદ થાય, પ્રત્યાદિ વિષયનું, શક્તિઓના નબર પ્રમાણ ક્રમવાર વર્ણન આપવામાં આવ્યે. કુદરતે મનુષ્યને અર્પણ કરેલ સર્વ અવલોક અને નાથનો નથા આત્મા અથવા મનની અંદર નરયેક સર્વ જૂનિઓ અને ભાગ્યો કે શક્તિઓ, દર્શનાં મારીજ છે. અને મુખ્ય કુદરેશ્વરીજ તેઓને અર્પણ કર્યામા આવેલ છે. એક પછી જૂનિ અનુપયોગી કે ખગમ અથવા પાપરૂપ નથી. પરંતુ આત્મા તેના યથાર્થ ઉપયોગનાનીજ જરૂર છે. અથા કે કોઈ પછી જૂનિને કુદરેશ્વરીજ કવે અથવા દીન, અતિ, કે નિષ્ઠાપોષ કરેલ એજ માત્ર દુઃક કે કષ્ટનું કારણ છે. કુદરતી નિયમથી વિરૂધ વર્તવાનું એ પરિણામ છે.

વિભાગ પહેલો સમાપ્ત.

આત્મરક્ષક વૃત્તિઓ.

૧. જીવિષા.

૨. ભુખ્તિ.

૩. પિપાસા.

૪. વિતૃષ્ણા.

૫. નિમિદ્ધ અથવા ગોપનેન્દ્રિય.

૬. હિંચાગ.

૭. શૌર્ય અથવા બળ.

“આહાર નિદ્રા ધર્મ યેષુનન્દ્રિય સામાન્યમેત્સ્યશુભિર્નરાણામ્ ।”

—~~—~~ પ્રાણેષણા. ~~—~~—

इहखलुपुरुषेणानुपहतसचबुद्धिर्पांरूपपराक्रमेण हितमिहचामुष्मिन्चलोके
समनुपश्यता तिस्र एषणाः पर्येष्टव्या भवति ॥

तद्यथा-પ્રાણેષણા ધનૈષણા પરલોકૈષણેતિ । આમાનુ સ્વલ્ભેષણાનાં પ્રાણેષણા
તાવત્પૂર્વતરમાપદ્યેત કસ્માત્ પ્રાણપરિત્યાગે હિ સર્વપરિત્યાગઃ ।

તસ્યાનુપાલનં સ્વસ્થસ્યસ્વસ્થવૃત્તિરાતુરસ્ય વિકારમન્નમને અમમાદસ્તદુમયમેતદ્વ
વક્ષ્યતે । તથ્યોક્તમનુવર્તમાનઃ પ્રાણાનુપાલનાદ્દીર્ઘાયુરવાપ્નોતિ ॥

ચરક.

ભાવાર્થ.-આ સંસારમાં જે પુરૂષમાં, સત્વ, ગુણિ પુરૂષાર્થ, પરક્રમ, આદિ ગુણો
વિદ્યમાન છે, તેવા પુરૂષે આ લોક તથા પરલોકના હિતને માટે, નીચે જણાવેલ ત્રણ
પ્રકારની ઐષણી બરાબર તપાસ કરવી જોઈએ; જેમકે પ્રાણેષણા, ધનૈષણા, અને પર-
લોકૈષણા, અર્થાત્ મોક્ષઃ તેમાં સૌથી પ્રથમ પ્રાણેષણા ગણવામાં આવે છે, કારણ
પ્રાણનો પરિત્યાગ થવાથી સર્વ વસ્તુનો પરિત્યાગ થાય છે. તે પ્રાણેષણાનું
પાલન, સ્વસ્થ પુરૂષે સ્વસ્થવૃત્તિને જાળવી રાખવાથી, તથા રોગી પુરૂષે પોતાના
વિકારોનું શમન કરવામાં પ્રમાદરહિત થવાથી થઈ શકે છે. આ પ્રકરણમાં જે વિષયનું
વર્ણન કરવામાં આવશે. તદનુસાર પ્રાણનું યથાર્થ અનુપાલન કરનાર પુરૂષ કે સ્ત્રી
દીર્ઘાયુને પ્રાપ્ત કરશે.

જીજીવિધા અથવા પ્રાણૈષણ.

Vitality-its necessity, organs and promotion.

प्रास्ताविक.

[illegible]

પગથી માથા સુધીનાં પ્રત્યેક અંગ પ્રત્યંગના કાયને સુખ્યસ્થિત રીતે યથાવત ક્રમાનુસાર ચલાવનાર મસ્તિષ્કની અંદર અલગ અલગ વિષ્ણુ સ્થાનો કે બેટરીના સેન્ટરો અથવા અવયવો છે, અને હોવા જોઈએ. જો કે આ બધાં સ્થાનોનો હજી યથાવત નિર્ભૂત થયો નથી, પણ જેમ જેમ આ વિદ્યા આગળ વધતી જશે તેમ તેમ તેનો યોગ્ય નિર્ભૂત અવરગ થશે, એમ અમારો અમૂર્ણ વિશ્વાસ છે.

મનુષ્યના મસ્તિષ્કનો અર્ધોપદેશ, ઉપર નિર્દેશ કરેલ શારીરિક સમગ્ર પ્રક્રિયાઓને માત્રતન્ત્ર મસ્તિષ્કમાંના અવયવોનું મુખ્ય સ્થાન હોય એવું અમને ખુલ્લમખુલ્લા મનાતાનું ખાસ કારણ છે; કેમકે શરારના સમગ્ર પ્રદેશોમાંના જ્ઞાતવન્તુ અને ક્રિયા તન્મુલોની અનેક શાખા પ્રસાખાઓ, આ સ્થળે અર્ધાનું મસ્તિષ્કનાં તળીયામાં એકત્ર થાય છે એ તેનો પ્રત્યક્ પુરાવો છે.

આ વિચાર કેટલીક માનસિક શક્તિઓના કાર્ય કે લક્ષણોને દર્શાવનાર કેટલાક ગિન્ડો, મુખમુદ્રા પર પણ અનેક સ્થાનોમાં તેમજ નેત્ર વક્રના વિકારથી જોવામાં આવે છે. ઉપરાંત તનીક ફેફસાંઓ અને મુખ પરના ઘાકગ પ્રદેશનો ખાસ સંબંધ છે. મુખ પરનો અમુક પ્રદેશ જે યથાર્થ તન્દુરસ્તીની હાલતમાં ગુલામી માલવાળો દેખાય છે તેજ બાત લયજળગની અદત એક પ્રકારના ફેફસાંના આગળને હીધ ખાસ રાગરગનો વ્યવહાર માનુસ પડે છે, અને જ્યારે જ્યારે ફેફસાંનાં કાર્ય મંદ થાય છે કે યથાર્થ રીતે ચલુ ન હોય, ત્યારે મુખ પરનો તે પ્રદેશ ત્રાંખો કે તેજહીન દેખાઈ જાય છે. પણ નરપણ તન્દુરસ્ત હાલતમાં હાલતગુલામી રંગવાળો દેખાય છે. તે ઉપરાંત તેઓ અને વર્ચનો મળાય તરત દેખાઈ શકાય છે. અજ પ્રત્યંતુ અગ્રવૃત્તિ, કીર્તિ, કે વગ્ગાલિતાય, આદિ વૃત્તિઓને દર્શાવનાર ગિન્ડો કીર્તિ, અને નીચલાં ઓપડ, વીંધુક અને મુખના ખુલ્લા પરના વિભાગમાં જોવામાં આવે છે. જેથી એ જાણિત થાય છે કે પ્રત્યેક માનસિક શક્તિ કે વૃત્તિને દર્શાવ નેર હેઠળ ગિન્ડો અથવા નાનુદ્રિક લક્ષણો મુખમુદ્રા પર અવરથ હોવાંજ જોઈએ.

અજ પ્રત્યંતુ અભાશય કે હેઠળની અને પાચનશક્તિને દર્શાવનાર ગિન્ડો પણ કાનનાં નિવેસ ખુલ્લાપ અને મુખના ખુલ્લાના પ્રદેશના મધ્ય ભાગમાં સમજાત જોવાઈ શકે. પ્રત્યંતુ પ્રદેશના અવેર છે. જેઓનો આ પ્રદેશનો ભાગ ઉપનેત દેખ છે, તેઓની પાચનશક્તિ ધાત્રીજ નાની હોય છે. પણ જેઓ બધકુષ્ટ કે અવરથ થા બદલજનીત રોગથી પીડાતા દેખ છે, તેઓનો આ ભાગ જેનેતો કાળ દેખાઈ આવે છે. અરે અરે આ વિષયનું નામાન્ય વર્ણનજ આપવામાં આવેલ છે. કેન્દ્ર પ્રતેક શક્તિના મુખમુદ્રાપના વિન્દ કે નાનુદ્રિક લક્ષણનું વર્ણન તે તે શક્તિ કે વૃત્તિના વર્ણન પ્રતેક અપવાદનાં આવેલ.

(૧) મુખનાનુદ્રિકશક્તિના હજ પ્રત્યંતુ રજાવ કે લક્ષણ અને શારીરિક હાલતે: હ અનુદ્રિકશક્તિના વર્ણન અપવાદનાં અવર લક્ષણો કે ગિન્ડોનો અવરથ ધાત્રીજ મદદકુષ થાય પડે છે. નાનુદ્રિકશક્તિને તે જો બેક આજ વિષય છે.

७७विषा अथवा प्राणैषणा

अने

प्रश्नोपनिषद्.

“प्राणपेदे वशे सर्वं शिदिषे यत्प्रतिष्ठितम्” अथर्व वेद.

प्रश्नाः—अयं हनं वीरस्य स्वाश्वलायनः प्रपद्य ?

- १ भगवन् युत एष प्राणो जायते ?
- २ कपमायात्यस्मिन् शरीरे ?
- ३ कपमाश्वानं वायविमज्य प्रातिष्ठते ?
- ४ केनोत्क्रामते ?
- ५ कयं वायममिषते ?
- ६ कपमध्याममिनि ?

तस्य न होपाचातिप्रानान्पृच्छसि, प्रष्टिष्ठोऽसीति, तस्मात्तेहं ब्रवीमि ॥

उत्तरः—१ आत्मन एष प्राणो जायते.

२ मनोधिष्ठितेनापान्यस्मिन् शरीरे.

३ यथा सखाहेषाधिष्ठिताग्निपुङ्खे पताम्पामनंतात् पामानशिति
प्लस्य एवंपरं शयः । इतरात् प्राणात् पृथक् पृथगेव संनि
धत्ते । वायूरस्येऽपानं । चक्षुर्गन्धेऽपानं । श्रोत्रेऽपानं । श्रवणं
प्रातिष्ठते । अस्तेऽपानं । एषमेतद्भुतमष्टं संप्रपति तस्मा
देताः सज्जाविषी भवन्ति ।

पादिसत्तर्तनेऽपानमपानि । प्राणस्तेजसायुक्तः सहात्मना यथा संवृष्टितं स्तोक
नपति.

एवं पित्रात् प्राणं वेद न हास्य प्रजारीयते मृतो यवाने,

उत्पत्तिमापानं रयानं विमुच्य वैद्य पञ्चवा ।

आपानं वैद्य प्राणस्य, पित्रापास्तमन्ते ।

वित्रापास्तमन्ते ॥

લાગતા નથી, ત્યારે માત્ર પ્રાણીજાતી પ્રગળ અભિજ્ઞાવાથી મનુષ્ય જેવા હુથીયાર બંધ પ્રાણીની સામે થવાની પણ હાથ ભીડે છે. એટલુંજ નહિ પણ તેવા મનુષ્યને કે મારકને ગમે વળગી મરણને શરૂ પહેંચાડવાની હિંમત કરવા તત્પર થાય છે. આહાહા ! તેના હૃદયમાં જીજિવિષાની કેટલી બધી પ્રગળ લાગણી હશે કે પ્રાણીની રક્ષા કરવા માટે પ્રાણને પણ જોખમમાં નાખી જીંદગીનો પણ ડર ન કરતાં સામે હુમલો લઈ જાય છે.

એક નાનામાંનાના કીડી જેવા જન્તુથી લઈ, મનુષ્ય પર્યન્તના સમગ્ર પ્રાણધારી પ્રાણીઓની સાથે પ્રગળ ઇચ્છા એજ હોય છે, કે “અમે કોઈ પણ સુયોગમાં પ્રાણથી વિયુક્ત ન થઈએ.” બધા પ્રવત્નો, બધી પ્રવૃત્તિઓ, બધા મુખો, બધા આનંદ, બધા વેલવ, આ પ્રાણીજાતી-જીજિવિષાની આ દોરી ઉપરજ લટકી રહેલ છે એ કોણ નથી જાણતું ? “Love of Life” જીજિવિષા-જીંદગીના પ્યારની, કંઈ સીમાજ નથી. પણ આવા અમુક્ય જીવનની સંરક્ષા કરનાર કોઈ પ્રગળ પ્રવૃત્તિ કે તેને સંભાળનાર મનુષ્યના મસ્તિષ્કની અંદર કોઈ સ્થાન કે અવયવ ન હોય, તો આપણું જીવન પ્રતિદિન મરણો-મુખજ થઈ રહેત. પણ જીજિવિષાની આ પ્રગળ લાગણી કે વૃત્તિથી પશુ, પક્ષી, કીટ, પતંગ, અને બૂચર, ખેચર, અને જગચર આદિ સમગ્ર પ્રાણીઓ હમેશાં પોતપોતાનું જીવન સંરક્ષિત કરવા તત્પર રહે છે. એક મચ્છર પણ તમારું લોહી ચુસવાનું આંહે છે ખરે. પણ તેવા લોહી કરતાં પણ તેને પોતાનું જીવન વધારે પ્રિય છે.

વૃક્ષ, વનસ્પતિ, અને નાનાં નાનાં છોડવાઓ પણ આ શક્તિની પ્રબળતાને પુરાવો આપે છે. વૃક્ષ અને વનસ્પતિનાં બિયાંઓ હજારો વર્ષ પર્યન્ત જીવન ટકાવી રાખે છે. અને જ્યારે વાવો ત્યારેજ ઉમે છે. પ્રાણધારી સમગ્ર વનસ્પતિમાં પણ આજ વિષયના અસંખ્ય આશ્ચર્યોત્પાદક પ્રમાણો મળી શકે છે.

સ્થાન—મસ્તિષ્કશાસ્ત્રાનુસાર આ શક્તિના ચોક્કસ સ્થાનનો નિર્ણય પણ થયાવત્ કરવામાં આવેલ છે. કાનના પાછળના ભાગમાં, મસ્તિષ્કના તળીયામાં, બરાબર “ફોરમન-મેગ્નમ” (Foramen-Magnum.) માં મનુષ્યના મસ્તિષ્કનું દશમું મહાન છીદ્ર (જુંઓ આ નં.) પાસે જ્યાં મનુષ્યના ઉપરિચ્છે સમગ્ર મસ્તિષ્કનો અને શરીરના સંપૂર્ણ અવયવોનો સંયુક્ત સંબંધ બેઠાયેલ છે, તેજ સ્થળમાં, આ શક્તિનું-પ્રાણીજાતીના અવયવરૂપ પ્રાણુમંચી (Medulla-oblongata)નું બહુજ સંભાળપૂર્વક સ્થાપન અને સંરક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. કેવું મુદર અને અનુપમ સ્થાન ! પરમાત્માની કૃપાનો કોઈ પાર નથી આવા અતિ ઉત્કૃષ્ટ અવયવને આવી રીતે સંપૂર્ણ છુપ્પિમતા, અને અનહદ આત્મીયી ગોઠવવામાં કેવો પ્રશંસનીય પ્રયત્ન પ્રાણીમાત્રના હિતને માટે પરમસખા પરમેશ્વરદ્વારા કરવામાં આવેલ છે !!! છે કાંઈ સીમા !!

આ સ્થાનને શોધવાની રીત—કાનના પાછળના મધ્યભાગમાંથી શરૂ કરી પાછળના ભાગ તરફ લગભગ અરધાક ઈંચ દુર પર હાથ મુકો અને તમે તે સ્થાન પર આવશો. પાછળની ગરદનમાં આ સ્થાનના ઉભા આવેલા જન્ને તરફના પુષ્ટ અને

અવગત સ્નાયુઓની બહુબર નીચે. જન્મે તરફ આ શક્તિઓના અવયવનાં સ્થાન આવેલ છે. જેમ આ સ્નાયુઓ મોટા અને પ્રબળ તેમ જો અવયવની પણ પ્રબળતા સ્પષ્ટ જણાય આવે છે. કારણ નીચેના અવયવ જન્મે તરફના સ્નાયુઓને જુદા થાય તેઓ જન્મે વચ્ચેનું અંતર વધારે છે.

મુત્તપચ્ચક્રબધુ—આપણી જીવનદોરીનું માથ પજુ. આ સ્થાનના અવલોકનદ્વારા સ્પષ્ટ રીતે કાઠી થાય છે. અને અકસ્માત કે ખાસ સંજોગો કે બનાવોને બાદ કરતાં કુદરતી રીતે આપણે કેટલું અથવા કેટલાં વર્ષ જીવશું, એ પણ એના યથાર્થ માપદંડાના અંતર થાય છે.

શીર્ષક—પ્રાણીપણનાં આ સ્થાનની શોધ ડૉ. એન્ડ્રયુ કોએ ૧૮૨૬માં એક અંગ્રેજીના મસ્તિષ્કની ચીરીને તપાસ કરતાં કરી હતી. (કોએ ૧૮૨૬માં એક અંગ્રેજીના મસ્તિષ્કની ચીરીને તપાસ કરતાં કરી હતી.)

૫. સ્પરન્ડીયમ કહે છે કે "It is highly probable that there is a peculiar instinct to live and I look for its organs at the base of the brain, between its posterior and middle lobes inwardly of force."

૬. વિરેમોન્ડ કહે છે કે "It is situated in the lateral sphenoid fossa. It is also enormous in those animals which flee widely from danger of death such as the stag roebuck, ape, fox, badger, cat, polecat, marten, marmot, hare etc and also in birds."

આ પ્રાણીપણનું અવયવ તેના યથાર્થ સ્થાનમાં કુદરતી રીતે જ જરાં હોય એટલે તેના જુદા સ્થાનમાં, શીર્ષ અને સહારકશક્તિના અવયવની લગભગ નજીકમાં જ પાછળના ભાગમાં પરિસ્થિત થયેલ છે, કે જે શક્તિઓના અણીને વખતે ઉપયોગ કરવાની પ્રત્યેક પ્રાણીને ખાસ જરૂર પડે છે. તેનાં કેટલાંક દ્રષ્ટાંતો અમે ઉપર દર્શાવેલ છે.

મૂર્ણ-વિવેચન—જેઓમાં આ શક્તિ મૂર્ણ પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓ જીવંતીને બહુજ સ્થિત થી વળગી રહે છે. દરો અને અકાગ મૃત્યુને પેદા કરનાર કે ઉપસ્થિત કરનારા શોગો અને તેનાં કારણો સામે દૃઢતા અને આઘાતથી ટકી રહે છે. અનેક પ્રકારના ધા તથા સંકોચને પણ બહાદુરીથી અને આદ્યર્થકારક ધૈર્યથી મજાકાર્યા વિના સહનશીલ થઈ સહન કરે છે. બનેલાં મુખી બધા પ્રવર્તેથી જીવનને ટકાવી રાખે છે. મરણને શસ્ત્ર એકદમ ધગ નથી મોતની સામે પણ ટકાવ કરી રહે છે. જીવનને બહુજ મહત્વનું અને અમુક તથા સર્વ મુખનું નિધાન ગણે છે. મૃત્યુના ત્રાસથી હિંમેશાં સંમત રહે છે. ખીલ મણસો ધારે તે કરતાં પણ લાંબો વખત જીવન ટકાવી રાખે છે અને કાર્ય કરે બધ છે; અને આખરે પ્રાણીપણની ન્યૂનતા યથેજ મૃત્યુને વશ થાય છે. આવા પુરુષોનાં ચારીરિક બેધારણ ઘણાં જ મજબુત અને સુંદર હોય છે, અને તેને પરિણામે મેલેરીયા કે મરડી આદિ ચેપી રોગો, તરવાર કે ત્રાસના ધા. અને કોલેરા જેવાં દરો સામે પણ નિર્ભયતાથી ટકી રહે છે. કારણ

તેઓના મપાટા સદન કરવાની તેઓના પ્રાણમાં લાગત હોય છે, અને તેથી સર્વ રોગોનો પ્રતિકાર કરતા આખરે મમર્થ થાય છે. આવા પુરુષો જીવન, તંદુરસ્તિ કે આરોગ્યને બહુ જ કિંમતી કે અમુલ્ય ગણે છે. શરીરમાં પણ સારું પહેલવાન જેવા હોય છે.

પ્રાણવા અને આશાની પ્રબળતાથી, જીવિતઆશાની નીસરણા મામે પણ આશાથી ટકી રહે છે. મૃત્યુને લેણ પણ સ્વીકારવા નથી કે તેનાથી ડરતા નથી “અનન્તજીવન” માટે આશાગુજા હોય છે. પણ જેઓમાં સાધારણ આશા અને સામયેતી અધિક હોય છે, તેઓ મોતના નિયારથી પણ ગ્રાસ પામે છે, અને “મરી જશુ ના” જેવા પ્રકારના વારંવારના બધથી દુઃખી થાય છે.

જીવન — જેઓના આશા, શ્રદ્ધા, બકિન, અને અધ્યાત્મરતિ, આદિ શક્તિના અન્યથો કે શક્તિઓ, જીવન પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓ બાકી જીવંતીના અને પરલોકનાં મુખોમાં મલ. આશાગુજા હોય છે, પણ આશાની સાધારણ હાલત અને આત્મનિષ્ઠા તથા અસ્થિતિની પ્રબળતાથી, બાકી જીવંતીના કલેશોનો વિચાર કરી થકિન થઈ જાય છે. મૃત્યુને બલબીન થઈ જાય છે. શાર્વશક્તિની પ્રબળતાથી મર્વ શક્તિઓના મંથુરન પ્રત્યેક ન જીવનને ટકાવી રાખે છે. જીવનમાં રાંધામ ખેડે છે અને મંદારક શક્તિની નિષ્ફળતા મૃત્યુન થઈ જવામરણ માટે બીજની પ્રાણહાનિ કરવાથી પણ પાછા હટતા નથી. તેમ કરીને જનુ મોતના આત્માનું રક્ષણ કરે છે. જીવનની પ્રબળ પ્રવૃત્તિઓ જીવન જાગ્રુ કરી રાખે છે.

જીવન — જેઓના આ શક્તિ માધ્યમથી રીને ઠીક પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓ જીવનને “જીવ” રીને અનુભવી વળગી રહે છે, અને તંદુરસ્તી તથા શરીર બંધાવનું નિષ્ફળતા જીવનની દુઃખ મુકન હોય છે ખરા; પણ બહુ દરકાર નથી નવા નૃપ કે નાનાનિક સામાજીકની પ્રબળતાને લીધે કુટુંબ કલિતા કે મંથાથીને જીવન જીવન પ્રત્યેક પ્રત્યેક કરે છે. પણ જીવનને માટે જ જીવનની દરકારવાળા ખામ દેવ નથી. આજ પુરુષ, બાવન શત્રુ જનુ વગર વિરતે થાય છે.

જીવન — જેઓના આ શક્તિ ન્યૂન હોય છે, તેઓ માત્ર જેમ તેમ જીવન નિભાવે છે; તેઓ જીવનને દરેક ખામ નિર્મિત થયેલા હોવા નથી. પણ માત્ર મુલા રહે જીવનની નિષ્ફળતા આવા દેવેલી મળવા કરવી છે; આવા લોકો પોતાની કલિતા પ્રત્યેક મનેવૃત્તિને મનેવૃત્તિ પાછાજા પોતાનું જીવન બચિન કરવાનું નિષ્ફળ છે.

જીવન — આ શક્તિની ખીલકાં મર્વ જીવંતીથી અમુલ્ય બકીન અને તેના બકીન મુખેને દરેક વિચાર કરે જીવનમાં અમલિન આનંદની મળવા કરી તેની નિષ્ફળતા દરેક કલિતા પકિત કુલ મમરે. મૃત્યુની દુઃખમાં બાકી દરેક મર્વ દરેક નવારે પણ દુઃખ, કલિ અને દેવેલી મમરે દરેક જીવન દરેક નિષ્ફળતા પ્રત્યેક મનેવૃત્તિ દરેક દેવ દેવ અને મૃત્યુને પેદા કરવાર કામોનું દરેક નિષ્ફળતા પ્રત્યેક જીવંતીથી વગી કલિતા દરેક મનેવૃત્તિ અને

અસ્તોતયનો બહાદુરીથી અને મરદાનગીતરી હિંમતથી અનુભવ કરો. પણ દુઃખથી દબાઈ જઈ પુત્રી મરવા કે આપઘાત કરવા, કદી પણ તનગર ધાવો નહીં. છંદગીના સમયની પ્રત્યેક પળને નિર્દોષ આનંદ અને મુખમય બનાવવામાં સંપૂર્ણ આધેનોનો યથાવત ઉપયોગ કરો. રીધંભિતની આકાંક્ષા સખવી એ જીવનનો મુખ્ય હેતુ હોયો જોઈએ. અને આવા જીવનને મુખ અને આરોગ્ય યુક્ત બનાવવું એ પણ એટલું જ જરૂરનું છે. ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થનું મૂળ આરોગ્ય છે. રોગો, કષ્ટાણુ અને મુખનો નાશ કરવાવાળા છે. એટલા માટે આરોગ્યતાની ખીલવણી, એ મનુષ્યની મુખ્ય આવશ્યકતા છે. હંસરે અર્પણ કરેલી શારીરિક માનસિક અને ઇન્દ્રિયશક્તિનો યથાવત ઉપયોગ કરી, તેના સંપૂર્ણ આનંદોને ધર્મપૂર્વક બોગવવા એ જીવનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. આટલા માટે આયુષ્યની રક્ષા એ મૌળી પ્રથમ ધર્મ છે. કારણ હંસરે આપેલી બધી શક્તિઓનો યથાવત ઉપયોગ ન કરનાં આજમ પ્રમાદ કે પાપકર્મમાં એ શક્તિઓનો ઉપયોગ કરવો એ એક પાપ છે. તેનું ફળ આપરે મોત અને અકાળ મૃત્યુથી મળે છે. પ્રાણી માત્ર અને પરમાત્મ પ્રત્યે આપણે આપણું કર્તવ્ય યથાવત બજાવી રાખીએ એટલા માટે આ મનુષ્યજીવન છે. તેનો દુરુપયોગ કરવો એ હંસરીય ઉદ્દેશથી તદન વિરુદ્ધ છે. હંસરો માર્ગનું જીવન લઈ લેવા માંગતો નથી. કોઈ મરી બાથ ત્યારે સાધારણ રીતે આપણે લખીએ છીએ કે બાઈ ! શું કરીએ ? હંસરના ઘર આગળ આપણે કાંઈ ઉપાય છે ? હંસરેચ્છા બલિયસિ, પણ એ બધું લખણું વગર સમજનું છે. હંસર કદી પણ એવું ઇચ્છતો નથી કે વિના કારણ કોઈની છંદગી લઈ લેતો નથી તે તો મહા કૃપાળુ છે કે આપણને જીવનનાં સમગ્ર સાધનો પુર્યાં પાડી, અમુક જીવન અર્પે છે. પણ જોએ તેનો યથાવત ઉપયોગ નથી કરતા, કુદરત કે હંસરના નિયમાનુસાર નથી વર્તતા, તેને માટે દુઃખ રોગો અને અકાળ મૃત્યુ આદિ શિક્ષણે, કર્મનુરૂપ ફળ માટે અવશ્ય હોવીજ જોઈએ, તેમાં કાંઈ તેનો દોષ કે વાંક નથી. શું આમંથાન કે આત્મહત્યાથી કદી પણ કોઈ મુખ મેગવી શક્યું છે ? કદીજ નહિ. ત્યારે કુદરત અને હંસરીય કાનૂનોને યથાવત સમજી તેના અર્પણ કરેલ અમુક જીવનનો આ માટે અદ્વિતીય ઉપયોગ નહિ કરવો.

નિમ્ન—આ વૃત્તિ કે શક્તિના કાર્યનો નિમ્ન કરવાની કદી પણ જરૂર પડતી નથી. અનિ સંકટ કે ઘેર આપણને વખતે મરવાનું મન થાય છે ખરું; પણ તે આ શક્તિની નશ્વરતા અને ખાતરીનું પરિણામ છે, જેને મુધારવાની જરૂર છે. મોતનો અતિ ડર એ પણ બહુ જરૂરનો નથી. જીવિને સમગ્ર કાર્યોમાં સમજપૂર્વક ઉપયોગમાં લેવી જોઈએ.

प्राणोपनिषद्.

प्रश्नः—अथ हैनं भार्गवो वैदर्भिः प्रपच्छ ?

१ भगवन् कत्रेय देवाः प्रजां विधारयन्ते ?

२ कतर एतत्प्रकादयन्ते ?

३ कः पुनरेषां वरिष्ठ इति ?

उत्तरः—तस्मै सहोषाच १ आकाशो ॥ वा एष देवो वायुरग्नि रायः पृथ्वी
वाङ्मनश्चाक्षुः श्रोत्रं च.

२ ते प्रकादयामियदन्ति ययमेतद्वाणमवष्टभ्य विधारयामि

३ तान्वरिष्ठः प्राण उवाच मा मोहयापयेया ऽहमेवैतत्पञ्चधात्मानं प्रवि-
भर्ग्येतद्वाणमवष्टभ्य विधारयामि इति.

तेऽध्वृषाणा बभुवुः सोऽभिधानादूर्ध्वमुत्क्रमत इव तस्मिन्नुत्क्रामाद्यधेतरे
सर्वे एयोत्क्रामते तस्मिन्प्रतिष्ठमाने सर्वे एष प्रतिष्ठते यद्यया मधु-
कराजानमुत्क्रामन्तं सर्वा एयोत्क्रामन्ते मसिक्व एयमारिमध्य प्रति-
ष्ठमाने सर्वा एष प्रतिष्ठन्त । एवं वाङ्मनश्चाक्षुः श्रोत्रं च ते प्रीताः
प्राणं स्तुम्वन्ति ॥

एषोऽग्निगताति एष सूर्य एष पर्जन्योम्रचवानेष वायु रेव पृथिवि
रपिदेवः सदसत्त्वामृतं च यत् ॥

अथइय रथानामां प्राणं सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥

धाते तनूर्वाचि प्रतिष्ठिता या श्रोत्रे या च चक्षुषि

या मनसि संतता शिवां तां कुरुमोत्कामीः

प्राणस्येदं वशे सर्वं त्रिदिवे यत् प्रतिष्ठितम् ॥

उर्ध्वः सुप्तेषुद्यामार ननु तिर्यङ् निपद्यते ।

नमुप्तमस्य सुप्तेष्वनुश्रुधाय कश्चन ॥

પ્રાણાવયવઅથવા શ્વાસપ્રશ્વાસોન્દ્રય કે ફેફસાં.

સંરક્ષા અને પ્રાણાયામ.

Respiration, its laws, organs, and promotion.

“ प्राणायंदा वनो सर्वं त्रिदिवे यजतिवित्तं ”

જીવન ધારણ કરનાર પ્રાણી માત્રનું જીવન પ્રાણ છે. પ્રાણી માત્રનું નામ “પ્રાણી” આપવામાંજ પ્રાણ શબ્દની યથાર્થ સાર્થકતા સમાયેલી છે. જીવનની પહેલી પગથી મૃત્યુની છેલી ઘડી સુધીની એક સજીવ પ્રાણ વિના કોઈ પણ દેહધારી સ્થાવર કે જંગમ પદાર્થને ચાલતું નથી. જંગમ પ્રાણીઓની માફકજ વનસ્પતિ-સમુદાયને પણ પ્રાણની તો તેટલીજ જરૂર છે. વૃક્ષ, વનસ્પતિ અને નાનાં નાનાં ઊડવા. અને ઘાસને પણ પ્રાણની જરૂર પડે છે. તેજ પ્રમાણે પશુ, પક્ષી અને કીટપતંગોની જીવં મનુષ્ય પ્રાણી પર્યંતના સમગ્ર જીવિત પર્યાયે. પ્રતિજીવ પ્રાણની એક સરખી જરૂર પડે છે. માણસાંએ પણ ફેફસાંને બદલે તેઓના જીવદ્વાર, પ્રાણને બદલે પ્રાણીનો શ્વાસ લે છે. બાળક જન્મતાવેતજ સૌથી પ્રથમ કર્મ, વિધિનમ્ર પ્રાણ વાયુને શ્વાસદ્વાર અંદર ખેંચી કરવાનુંજ કરે છે. તેઓનાં ફેફસાંનો પ્રથમનોજ નવો તાકો, જીવનનું કાર્ય કરવાને પ્રથમ વારજ જન્મ વખતે ઉદ્ભવામાં કે ખોલવામાં આવે છે. તેનાં હૃદયાગારમાંથી સૌથી પ્રથમ વારજ આજ વખતે રકતની ગતિ જન્મ ધતાંની સાથેજ થાય છે. બાકી રહેલાં શરીરસ્થ અન્ય અવયવનું કાર્ય પણ એજ વખતથી નવેસર શરૂ થાય છે. અને આવી રીતે સર્વથેજ જીવનરૂપી ઘડીનાં, જે મુખ્ય અવયવોની ગતિ થાયત જીવન સો વર્ષ સુધી કે તેથી પણ અધિક સમય પર્યંત નિરંતર એક રૂપેજ વળા કરે છે. ઘડી, પગ કે સન્નિવિવસનો વિચાર કર્યાં વિના નિરંતર પ્રથ્થ કર્યાં કરવું અને મનુષ્યજીવનને યથાવત ટકાવી રાખવું, પ્રાણથી વિચિત્ર ન થવા દેવું, એ આ પ્રાણ સંસ્થિતનું મુખ્ય કાર્ય છે. કેટલાક લોકો આ પ્રાણસંસ્થિને પ્રાણાયામદ્વાર યથાર્થ ઉપયોગ કરી જીવિતને લીધે અને તન્દુસ્ત બનાવે છે. એ તમે શિયાળામાં ગરમ રહી શરીરની બચવા માંગતા હો, તો ખુબ પ્રાણાયામ કરો. કારણ તેમ કરવાથી શરીરસ્થ આ પ્રાણવાયુને યથાવત ઉપયોગ થઈ તમારું શરીરને ગરમ અને હુંફાળું રાખશે. વળી એ તમે ઊંચા ઋતુમાં થંડા અને શીતળ રહેવા માગતા હો, તો પણ પ્રાણાયામ-લાંબા અને ઉંડા શ્વાસ લેવાનું શરૂ કરો. કારણ તે દ્વાર તમારું શરીરના અસંખ્ય છીદ્રો ખુલા થઈ શરીરસ્થ મગને પ્રસ્વેદન્ય રૂપમાં બહાર કાઢી તમારું શરીરની ગર-

મીને બહાર કાઢશે, તથા મન અને શરીરને શીતળ અને શાન્ત બનાવશે સ્વાસ્થ્ય અને મનથી હાંમેણ વખત કમર કટા માંગના હો, અખત મહેનત લેવાની પણ ને કમિયા હોય, અને શ્રમ કે થાકથી ખિન્ન થવાની ઇચ્છા ન હોય તો પ્રાણાયામરૂપી આ અમુક્ય રમાયનનું મેલન કરો. કારણ કે સ્વચ્છ અને તિર્થા પ્રાણવાયુનું મેલન, એ જીવનીના મમમ અવયવો કરતાં પણ જીવનને વધારે જળ, પુષ્ટિ અને શક્તિ મળત કમ્પાર સર્વોચ્ચ રમાયન છે. જો તમારે તન્દુરસ્ત, આરોગ્યશુભ કે નિરુજ રહેવાની અભિલાષા હોય. તાત, અપરો, કે શય આદિ રોગજન્ય દુઃખથી જાણાની અપ્રાપ્ત હોય, હીર્ષાનિની ઇચ્છા હોય, તો પ્રાણાયામરૂપી આ દિવ્ય ઔષધીનું નિમ્ન મેલન કરો.

મનની, ગરમી કે શીતાનપના અતિ વેગને, કે શરીરસ્થ મળોને દુર કરવાની કે મધ કરવાની ઇચ્છા હોય, તો પણ પ્રાણાયામરૂપી પ્રાણાભિનું વધારા મેલન કરો. કારણ તો હાલ કાકર કે વેથની કી સંમજ શરીરની શક્તિઓનો અવરોધ બદલ ઇન્દ્રિય રીતે થઈ મકે લેમ છે. ઉપર દર્શાવેલ અનેક પ્રકારના તાપા પ્રવચની આપાયા હોય, હીષાવુચ, તન્દુરસ્તી અને શારીરિક સેમજ માનસિક અનેક પ્રાણ્ય મુકે, અને નર હલિવેલ વિરેદે વનર પેન વનર હવાએ કે રમાયન દ્રવ્યોનું મેલન કરવ. વનર મેલવવાની એ તીવ્ર અભિલાષા હોય, તો મુજબનુઓ! પ્રાણાયામનું મેલન કરો. પ્રાણમય, પ્રાણાભિ કે પ્રાણપ્રદવાયુની નિમિત્તાં વિધી અને પ્રેમ પુર્વક ઉપવન્ય કરો. આથી કોઈપણ જાનની કયા વતર તમ અનેક રોગો અને દર્દોના દુઃખથી મળી જશે. પ્રાણ્ય ધેન કે દર્દના કારણરૂપ શરીરસ્થ મળો, આ પ્રાણાયામ ને વધવનુ ક્રિયાધન બદલ શીખના અને નરનાથી જાણીને અમ્મ થઈ શકે છે. શરીરસ્થ અનુચ્ચ હીકાં થોડે પ્રમેદ અનુચ્ચવનના વિધાનને દુર કરી, શરીરને નિર્મજ અને દેવદિન ખન્યાવાના આ પ્રાણાયામની બદલાવી કરી શકે ક્રિયો કોકે નાચ અને રોગક ઉપય નથી. પુદ્ગની અદન પ્રાણાયામના જેવુ વાતર કે આપીદન એક રૂપ બદલ નથી. " - હવા અને એક હવા " એ કહેવન નરન માર્ગક અને બદલાવું છે.

કમ્પનેષ્યામમાનાનાં વાત્નાં જિ વળા મત્તા:

તર્કિન્દિવાત્તાં દવગ્નિ દેવતા. પ્રાગમ્ય નિવળાજી ॥

કેવી રીતે અત્તની અંદર નરવવાથી થાનુઓના મળ દુર થઈ આવ છે, ખાતી અનુચ્ચ થઈ આવ છે તેવી રીતે પ્રાણ્ય નિમિદ્ધ કરવાથી, પ્રાણાયામના મેલનથી શરીર અને દિન્દ્રિયોના ભગ જાતી અનુચ્ચ થઈ આવ છે. કેવોજા વાકયો સ્વચ્છ મુદ્દેનાં પ્રાણાયામના મેલને હમેને વધવનુ પ્રદિશન કરે છે મુજ વાંચો! તમ અને એ પ્રવચનો અરજ કરી અત્તન કરી જુએ, અને એક વખતમાં તમને તેમ જોવાનું હમે પ્રવચન વિદિન થઈ નમારી. શરીરનિ અવધામ એકદમ દેર કન થોડે અપરો, અને એક એક નમે અ વિવરને-પ્રાણાયામને વધારે અખામ વરવો, તેમ તેમ શરીર નર મળ જામેને પુષ્ટિ જળ મેલ, રમ્પનિ, આરોગ્ય, મેલ

અને નવીન મુખનો અનુભવ મળશે. શરીરની ત્વચા પરના ચાંદો પણ, લાંબા વખ-
તના અભ્યાસથી તદન દુર થઈ જશે. વાંચન, લેખન, કે વકતૃત્વશક્તિને તેમજ વ્યા-
યામશક્તિને પણ ખીલવવાની ઈચ્છા હોય, તો પણ તમે તમારા ફેફસાંઓને પ્રા-
ણવાયમદ્વારા પ્રાણનિમ્મલ કરવાની વ્યાયામ જરૂર આપો. કારણ તેમાં અનુપમ અને
અગણિત લાભો સમાયેલ છે. જો તમે પરમાત્મા પ્રત્યે તમારા ભક્તિભાવના અતિ
પ્રબળ પ્રેમપૂર્ણ અને વિશુદ્ધ તથા શ્રદ્ધામુક્ત પ્રવાહો વહેતા જોવા ઈચ્છતા હો, તો હૃમે-
શાં ઇશ્વરસ્તુતિ, પ્રાર્થના, કે ઉપાસના વખતે આ પ્રાણવાયમના અતિ મંગળમય, પાવન
અને પવિત્ર તથા વિશુદ્ધ પ્રવાહોનું પણ પ્રેમપૂર્વક પ્રતિદિન સેવન કરો. તમારા
ઉપાસના યોગનું તેને એક પવિત્ર કર્તવ્ય બનાવો.

યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—“યોગાદ્વાનુષ્ઠાનાદયુષિ કયં જ્ઞાન દીપ્તિરાવિવેક
ત્વજ્ઞોઃ” અપ્રાંગયોગના અનુષ્ઠાનથી અશુભિનો ક્ષય થઈ, જ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય છે,
અને વિવેકબુદ્ધિ ખીલે છે. આ ખરેખર યથાર્થજ છે. શારીરિક મુખો અને આનંદ
પણ પ્રાણવાયમની આ ક્રિયામાંજ સંપૂર્ણ રીતે સમાયેલ છે. દુઃખમાં સર્વ પ્રકારની
શારીરિક, મનસિક, અધ્યાત્મિક અને નૈતિક સ્થિતિને મુખમય બનાવનાર, પ્રાણવા-
યમની આ વિધિ છે. તેનું યથાવત સેવન કરવું એ પ્રત્યેક મનુષ્યનું, પ્રાણવાયુકત
પ્રત્યેક વ્યક્તિનું, પરમ કર્તવ્ય છે. ભગવાન મનુએ તો, એને પ્રાણવાયુનું પરમ તપ
જણાવેલ છે. જેમકે—

પ્રાણાયામા પ્રાણજલ્પ વ્રણોઽપિ વિધિવહતાઃ

માવિદ્યો માણર્થયુક્તાઃ પરમે તપ ઉચ્યન્તે ॥ મનુ.

શરીરસ્થ રક્ત સમુદાયને વિશુદ્ધ પ્રાણવાયમદ્વારા પુરત પાડવામાં આવતા તત્વો
પકવ ખોરાકદ્વારા પુરત પાડવામાં આવતા તત્વો કરતાં પણ અતિ ઉપયોગના અને માન
પુદ્ગલક છે. આપણે ખોરાક વિના લાંબો વખત જીવી શકીએ ખરા, પણ પ્રાણવિના
એક ક્ષણ પણ ચાલી શકે તેમ નથી. ભૂખમરણનું દુઃખ ખરેખર ભયંકર છે ખરૂં.
પણ પ્રાણવાયુ વિના શુંગળાધને મરણ, એ તેથી પણ અતિ ભયંકર અને દુઃખપ્રદ છે.
જેમ વ્યક્તિની પ્રાણમાહાશક્તિ વિશેષ, તેમ તેને પ્રાણવાયુની જરૂર પણ અધિક
પ્રમાણમાં રહે છે. આપણે જેમ જેમ વિશેષ કાર્ય કરીએ, તેમ તેમ સ્વાસપ્રવાસ
જલદી લેવાની જરૂર પડે છે. સર્પ, દેડકાં, મગરમચ્છ અને એવાંજ ખીલનાં કદા
લોડીવાળાં પ્રાણીઓ જેમ વધારે સુસ્ત, તેમ તેને લાંબો વખત સ્વાસ લેવાની જરૂર
પડે છે, અને તે પણ ઘણાજ દુઃખો. તેજ પ્રમાણે મનુષ્ય જેમ આગમુ, સુસ્ત અને
વધારે એડી હોય તેમ તે દુઃખ અને તે પણ લાંબો સમયે સ્વાસ લેતા નજાય છે.
પણ તન્દુરસ્ત, ચાલાક, અને કાર્યકુશળ પુરૂષે તો લાંબા પૂર્ણ અને દીર્ઘસ્વાસ
લેતાં શીખવાની સંપૂર્ણ જરૂર છે.

શરીરની પ્રાણપ્રદ ક્રિયાની પુષ્ટિ માટે પ્રાણવાયુના લાંબા અને સ્વચ્છ ધુટણાઓ
વારંવાર નિરંતર લેવાની સાચી પ્રથમ જરૂર છે. તેના વિના જીંદગીને પુષ્ટિ આપ-
નાર અન્ય તત્વો કંઈ પણ વિશેષ ફાયદો આપવા શક્તિમાન થઈ શકતાં નથી તેઓ

તો માત્ર લાકડા અને લોહાની માફક અમુક વસ્તુ બનાવવાનાં સાધન અને સામગ્રી રૂપ છે. ત્યારે તેના યથાર્થ ઉપયોગ કરી, આવશ્યક કાર્યમાં યોજનાર મુખ્ય, આલાક કે કાર્યવાહક નિયંત્રા તો આ વિશ્વવ્યાપક પ્રાણવાયુજ છે. શરીરને પુષ્ટિ આપનાર આ પ્રાણપ્રક્રિયાનું કાર્ય ખરેખર એક યત્ન કે અગ્નિ સમાન છે. જેને નિયમ-પૂર્વક ચક્રાવી રાખનાર, પુષ્ટ કરનાર અને પ્રદીપ્ત રાખનાર મુખ્ય એજન્ટ તો આ પ્રાણવાયુ છે. વિશ્વની સમ્પૂર્ણ અગ્નિ, વિદ્યુત, સૂર્ય, ચન્દ્ર, નક્ષત્ર આદિના પ્રકાશ અને તેજનું કારણ વિશ્વવ્યાપક પ્રાણવાયુજ છે. તેના વિના એક નાનું સરખું તણખડું પણ બળી શકતું નથી. અગ્નિ પણ પ્રાણવાયુના અભાવમાં પોતાનું કાર્ય એક ક્ષણ પણ ચક્રાવી શકતો નથી. નાની સરખી બત્તી પણ પ્રાણવાયુ વિના શીઘ્ર અસ્ત પામી જાય છે. વિશ્વનો નિયામક મહાન સૂર્ય પણ પ્રાણવાયુનુંજ એક પ્રકાશિત કરેલું વિદ્યુત પુષ્પ છે. વિશ્વવ્યાપક વિદ્યુત પણ તેજ પ્રાણવાયુનું એક અતિ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ છે. તેના વિના સૂર્ય, અગ્નિ કે વિદ્યુતરૂપી કોઈ પણ અગ્નિ યથાવત્ પ્રવર્તમાન થઈ શકતો નથી, ત્યારે પછી મનુષ્ય શરીરની અંદરની જીવનઆગ પણ પ્રાણવાયુ વિના તો કેવીજ રીતે નભી શકે? પ્રાણવાયુનો પ્રવાહ બંધ કરો, અને જીવની બત્તી-જીવનદોરી ધીમે ધીમે તુટવા લાગશે. કલકતાનું પ્લેકહોલ આ બાબતનો સૌથી પ્રબળ પુરાવો છે. પ્રાણવાયુની અંદર તો સમગ્ર વિશ્વના પ્રાણધારી પ્રાણીઓનું જીવન સમાયેલ છે. ઉપરોક્ત સમ્પૂર્ણ વર્ણનદ્વારા એકજ સિધ્ધાન્ત દ્રઢ કરવાનો ઉદ્દેશ કે છે પ્રાણવાયુ અને પ્રાણાયામ એ પ્રાણપણાની અભિલાષાને માટે સૌથી પ્રથમ અગત્યની મુખ્ય વસ્તુ છે. ધન, ધાન્ય, અન્ન, જળ કે સ્ત્રી, પુત્ર, ઘર-બાર અને ગાડી, વાડી કે લાડી આદિની જરૂરીયાત કે પ્રવૃત્તિ પ્રાણપણાની પાછળજ પ્રવર્તે છે.

આસપ્રવાસદ્વારા આપણે વિશ્વમાં વ્યાપી રહેલ પ્રાણવાયુ “oxygen” નું પ્રતિફલ્ન ગ્રહણ કરીએ છીએ. જગ્ગેદના દશમ મંડળમાં એક મન્ત્રમાં કહ્યું છે કે-

“ ધર્ષો વાત તે હૃદયે અમૃતસ્ય નીષિર્હિતઃ તતો મો દેદિ જીવસે ”

હે વાયુ ! તારા હૃદયમાં જે અમૃતનો નિધિ છે, તેમાંથી અમને જીવન ધારણ કરવા માટે અમૃતરસ આપ.” આ મન્ત્ર પણ એજ દર્શાવે છે કે-વાતાવરણની અંદર રહેલ અમૃતરૂપ પ્રાણવાયુની આપણા જીવનને પ્રત્યેક પળે જરૂર છે. વાતાવરણની અંદર પ્રાણવાયુનું પ્રમાણ લગભગ સોએ એકવીસ ટકા જેટલું છે. ત્યારે બાકીના ૭૮ ટકામાં નાઇટ્રોજન અને એક ટકામાં કાર્બોનીક એસીડમેસ અર્થાત પાર્થિવ પદાર્થોના તત્વોનો સમાવેશ થાય છે. જે વૃક્ષ અને વનરપતિના ઉપયોગને માટે અતિ જરૂરના પદાર્થો છે. વાતાવરણનું ઉપરોક્ત પ્રમાણ પ્રત્યેક દેશ અને કાળમાં લગભગ એક સરખુંજ સુસ્થિત અને સુસ્થિર છે. પ્રાણવાયુ “વરુણદેવ” મનુષ્ય અને અન્ય પ્રાણીઓ જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં હમેશાં વિદ્યમાન છે. તેના વિના એક પણ સ્થાન ખાલી નથી. સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અને અગમ્ય પ્રદેશોમાં પણ તેની ગતિ ૯ વિશ્વના સમગ્ર ધામેમાં તે વ્યાપક થઈ રહેલ છે.

શ્વાસ પ્રધાન લેવાની જીવાત્માની સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ છે અને તે જીવનના જોડસીદ્ધ અગત્યતા ધરાવે છે. કારણ પ્રાણપણની સાથેજ જીવિતા-જીવવાની અભિવ્યક્તિ, અતિ પ્રમગ અને નિકટ સંબંધ ધરાવે છે: “પ્રાણવરિત્યાતોદિ સર્વ પરિત્યાગ:” પ્રાણનો પરિત્યાગ થયો કે સર્વનો પરિત્યાગ થયો, એ સ્પષ્ટ છે. વેદાન્તદર્શનના પ્રણેતા મહાવિ કલ્ક કૃષ્ણાના દર્શનશાસ્ત્રમાં જણાવે છે કે—“પ્રાણાપાનનિમેષોન્મેષ જીવન્મનોગનોન્દ્રિયાન્તર્યમરતાઃ સુષુપ્ત્વેન્દ્રિયપ્રપન્નાશ્ચ શુણા:” અર્થાત્ પ્રાણ, અપાન, નિમેષ, ઉન્મેષ, જીવન, મનોગતિ, ઇન્દ્રિયોનાં જનતાવકાર, મુખ દુઃખ-આદિની તામાત્રી, ઉન્દ્રિય, દેહ અને પ્રયત્ન આદિ જીવાત્માના સ્વાભાવિક શુણો છે. આમાં પ્રાણાપાનને પણ જીવાત્માના સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિમય મુલ્યમાંજ ગણેજ છે, એ ખરેખર સ્વાર્થ છે. આપણે ભરનિદ્રામાં મુન્તા હોઈએ ત્યારે પણ પ્રાણાપાન ક્રિયાનું કાર્ય તો યથાવત્ રીતે નિરંતર પ્રવર્તિ રહેજ હોય છે.

જીવાત્મા કે મનની આ સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિને પ્રદર્શિત કરનાર અને મુખ્યવસ્તિત રીતે ચક્રાવનાર, અભિવ્યક્તિની અંદર ખાસ માનસિક અવયવ છે. તેનું યથાંધ સ્થાન તો કે યદાપિ પર્યાન્ત નિશ્ચિત ધર્મ શક્યું નથી. પણ જીવિતા કે પ્રાણપણના અવયવની સાથેજ સંબંધ ધરાવનાર નિકટનાં પ્રદેશમાંજ આ અવયવનું સ્થાન હોયું જોઈએ. કારણ પ્રાણપણ અને આ પ્રાણેન્દ્રિયોનો પરસ્પર અતિ ગાઢ સંબંધ છે. પહેલાં ભાગે જાનનનુના અષ્ટમ સુન્મ, જેની શાખાપ્રશાખાઓ દેહસાંઓ ઉપર ચારે તરફ પ્રસરેજ છે તેનાં મૂળ પ્રદેશમાં આ અવયવનું સ્થાન હોય એવો સંભવ જણાય છે.

પ્રપૂર્ણ-જેઓમાં આ અવયવ કે જનિ પૂર્ણ પ્રમાણમાં હોય છે તેઓનું ઉત્તરસ્થાન વિસ્તૃત. પ્રપૂર્ણ-ભરાવાનાર અને ભાગ હોય છે. શ્વાસ પ્રધાસ પણ બહુજ છુટથી પણ ધીમે ધીમે લે છે. દરેક શ્વાસ વખતે-દેહસાંઓને પ્રપૂર્ણતાથી ભરે છે, અને પ્રત્યેક પ્રશ્વાસ વખતે ખાલી કરે છે. હુમેશાં તેઓના હાથ પગ અને શરાસના ભાગો ગરમ હોય છે. તેઓની મુખમુદ્રા રક્તવર્ણ કે તામ્રવર્ણ યુક્ત હોય છે. સ્વભાવે નમ્ર સહન શીઠ, દમનશીઠ, તિતીશાગુણયુક્ત, શીતતાપને નહન કરનાર, કાયદામ, ઉન્માહપૂર્ણ અને શારીરિક તેમજ માનસિક શ્રમ કે વ્યાયાનને સમર્પણ રીતે સહન કરી શકે તેવા હોય છે, આવા વ્યક્તિઓને ક્ષય રોગનો કદી પણ સંભવ હોતો નથી. માત્ર અતિશય કે વ્યાયામના અતિ વેગનું સંભવ કરવું નહિ જોઈએ. આવા પુરૂષો પ્રાણની કે પ્રાણવયવની પ્રજગતાથી ગમ તેવા રોગોનો પ્રતિકાર કરી શકે છે.

જેઓમાં આ શક્તિ-સાધારણ પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ સાધારણ રીતે શ્વાસ પ્રધાસ મુખપુર્વક લે છે. શરીરે બહુ નિસ્તેજ કે ક્ષીણ પણ હોતા નથી, તેમ સ્વભાવે પણ બહુ જલદ કે ઉમ તેમ બહુ શાન્ત પણ હોતા નથી. પણ સામ્ય:વસ્થાયુક્ત હોય છે. આવા લોકોને શરીરે જલદી અસર કરે છે. તેઓ થલે ભાગે દેહસાંના નમ્ર બાગધીજ શ્વાસ લે છે અને તેમ કરતાં ઉત્તરસ્થાનને ખાસ ગતિ મળે જેટલા પ્રમાણમાં શ્વાસ પ્રધાસ લેતા નથી. હર પ્રદેશનો ઉપયોગ તો ભાગ્યેજ કરે છે. આવા પુરૂષોએ પ્રાણાપાનનો ખાસ પ્રયોગ કરવાજ જોઈએ. અસ્તુ જેદરકાર રહેવાથી અન્ય

કારણે માથે સંયુક્ત થઈ આવી સ્થિતિ હયને જન્મ આપે છે. તેઓની નયો આસમાની રંગી જળાઈ આવે છે, અને માંસના લોચા શિથિલ હોય છે. શારીરિક શ્રમ કે વ્યાયામને વધારે પ્રમાણમાં સહન કરી શકતા નથી. આવા પુરુષોએ શારીરિક વ્યાયામ અને પ્રાણાયામદ્વારા, જન્મે પ્રકારની કચરત કરી શરીરને કેળવવાની જરૂર છે.

જેઓમાં આ પ્રાણાશક્તિનું ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓને દેહસાંના રોગે જલદીથી લાગુ પડે છે. કપ્પાદિની અધિક પ્રવૃત્તિ થાય છે. હેળાવમાં રીધા અને નિસ્તેજ જ્વાલ છે, અને હોય છે. શરીરે દુર્બલ નિર્માત્મ્ય અને આસ્થ ચર્માવરોગ હોય છે. જલદી યકીન થઈ જાય છે. શારીરિક તથા માનસિક પ્રત્યેક અવયવની શક્તિ પણ બહુજ દુર્બલ હોય છે.

ખીસરાળી — આ પ્રાણાશક્તિની ખીસવાળી માટે સૌથી ઉત્તમ અને શ્રેષ્ઠ ઉપાય લાભા ઉંડા અને સીધા મનિથી શ્વાસ પ્રશ્વાસ લેવાની પ્રક્રિયા રૂપ “પ્રાણાયામ,” છે. એટલા માટે—

૧. પ્રાણવાયમનો અભ્યાસ કરો.
૨. દરેક શ્વાસ લેતી વખતે દેહમાંમાં શ્વાસને પ્રાપ્ત કરીને ભરો.
૩. દરેક પ્રશ્વાસ વખતે પૂર્ણ રીતે ખાલી કરો.
૪. પ્રત્યેક શ્વાસ પ્રશ્વાસની ક્રિયા વખતે મુખને તદન બંધ રાખો.
૫. નાનિકાના અને છિંટા વાટે શ્વાસ લેવાની દેવ પાડો.
૬. પ્રાણાયામ વખતે હાથની આંગળીઓથી નાનિકા નહિંં દબાવો.
૭. પણ માનસિક શક્તિઓનો શ્વાસ પ્રશ્વાસના નિયમમાં ઉપયોગ કરો જેથી મનનાશય થયાર્થ રીતે કેળવાયો.
૮. શ્વાસપ્રશ્વાસમાં માત્ર ઉચ્ચાનનોજ ઉપયોગ નહિંં કરો, પણ ઉત્તર અને ઉપરદરદરનાં પણ ઉપયોગ કરો. અર્થાત્ ઉત્તર અને પંદુલા વિભાગના મકોચ વિદાશને પણ પ્રાણાયામમાં મદદનાર બનાવો.
૯. કમર છાતી અને મનિકને એક સીધી લાઈનમાં રાખે રાખો.
૧૦. તાંન કંઈક ન પહેરના રીતે અને સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરો.
૧૧. સ્વચ્છ અને સ્થિર મુખામનથી કે વીસમન લગાવી પ્રાણાયામ વખતે બેસો.
૧૨. શ્વાસને અંદર ભરી અન્ધન્ધ રોડી મળવા બનતો પ્રયત્ન કરો. અને જ્યારે બહુ જરૂર જણાય ત્યારે ખીરે ખીરે પ્રશ્વાસ દ્વારા મુક્ત કરો.
૧૩. પ્રશ્વાસ પૂર્ણ બહુ નીકળી ગયા પછી, તેને બહાર થયાશક્તિ મને બંધ રોડી રાખો અને જરૂર જણાય અને ન રોડી શકો ત્યારે ખીમે ખીમે મદદ કરી શ્વાસને અંદર દેહમાંમાં પ્રાપ્ત રીતે ભરો.
૧૪. આવી રીતે દેહને પ્રથમ ખાલી કરી બહાર રોડી, પછી શ્વાસ ભરી અંદર રોડી ત્યાં વિરત કરી પ્રશ્વાસ દ્વારા શ્વાસ ખાલી કર્યામાં આવે તેને એક પ્રાણાયામ કહે છે.

૧૫. આવો એક પ્રાણાયામ લેતા કેટલો વખત લાગે છે તે બરાબર માર્ક કરો, અને પ્રતિદીનના અભ્યાસથી ક્રમ પૂર્વક એ શક્તિને ધીરે ધીરે વધારો-ઉત્તરંગ કે બહુ હક નહિ કરો.

૧૬. હંમેશાં સ્વચ્છ નિર્મળ-મુગ્ધાધિત અને સુવાસિત એકાન્ત સ્થ અવેશમાં આવી રીતે બંને સન્ધ્યા સમયે પ્રાણાયામનું સેવન કરો.

૧૭. મધ્યા હોય તો ઉત્તમ વેદમન્ત્રો કે ઉન્નત ધાર્મિક અને નૈતિક ભાષોને અથવા હંમેશાં સંબંધી ચિન્તાનને આ પ્રસંગે તમારા મનનું મુખ્ય માનસિક કાર્ય બનાવો અથવા સૃષ્ટિ રચનાનાં અનુષ્ઠાન કાર્ય અને કૃતિનો વિચાર કરો. અમે તે એક વિષય પ્રવૃત્ત કરી, તે પર મનને એકાગ્ર કરવા અથવા એકાગ્રતા પમાડવા પ્રયત્ન કરો.

૧૮. ધરતી અંદર પ્રાણાયામ કરતા હોતો સ્વચ્છ હવાની આવજા માટે બારી બારણાં તદ્દન ખુલ્લાં રાખો, અથવા અમાસી કે ચોકમાં સ્વચ્છ એકાન્ત સ્થાનમાં પ્રાણાયામ કરો.

૧૯. હંમેશાં ખુલ્લી હવાનું સેવન કરો.

૨૦. સુવાના સ્થાન કે શયનગૃહને પણ મુખ્ય વાયુથી પ્રવૃત્ત રાખો.

૨૧. જ્યાં જાએ ત્યાં મુલાં, બેસવાં, ઉડવાં, ચાલવાં, આ વિષયનો અભ્યાસ વધારી ચિત્તને એકાગ્ર કરવાનું બની શકે તેવું છે. માટે હવા ખાવા જતી વખતે પણ પ્રાણાયામનો ઉપયોગ કરો. (એકલા હો ત્યારે).

૨૨. અતિ ધમ કે ધાક ન લાગે અને હૃદ ઉપરાંત પ્રવૃત્તિ ન થાય એ હંમેશાં ધ્યાનમાં રાખો.

૨૩. દશાન્તેષ્વાપમાનાનાં પાનૂનાં હિ યપા મલાઃ

તપેન્દ્રિયાણાં દશાન્તે દાંગાઃ પ્રાણસ્ય નિપ્રહાત્ ॥

૨૪. ઉપર પવ્વ સૌથી અગત્યનું કાર્ય પાતાંજલ યોગદર્શનમાં આપેલ પ્રાણાયામ વિધીનો અથવા પરમપદ બોધની નામના ગ્રંથમાં આપેલ પ્રાણાયામની વિધીનો કોઈ યોગ્ય અભ્યાસી અને અનુભવી દ્વારા યથાવત્ અભ્યાસ કરો.

પાતાંજલ યોગ દર્શનમાં—પ્રાણાયામનો વિધી નીચે પ્રમાણે દર્શાવેલ છે. જેને માત્ર સૂત્ર રૂપે અમે અત્રે જરૂર સમજી આપીએ છીએ.

૧ તસ્મિન્સતિ શ્વાસપ્રશ્વાસયોર્ગતિવિષ્ટેદઃ પ્રાણાયામઃ

૨ સત્તુ શ્વાસાઃપચન્તર સ્તમ્ભશ્ચિત્તિર્દિશક્ત્યસંરૂપાભિઃ પરિરચ્છઃ દીર્ઘ સ્વપ્ના ॥

શ્વાસાપચન્તર વિશેષી ચતુર્થઃ ॥

૧ યથ પ્રશ્વાસ પૂર્વકો ગત્યમાવઃ સ શ્વાસઃ ।

૨ યથ શ્વાસ પૂર્વકો ગત્યમાવઃ સ આપચન્તરઃ ।

૩ તૃતીયસ્તમ્ભશ્ચિત્તિર્ગ્રોષણમાવઃ સહન્યપન્નાગ્રવતિ યથા તપન્યસ્તમુપકે

જલં સવતઃ સંકોચમાપદતે તથા દ્વયોર્મુગ્ધમ્ભાવ ઇતિ.

પ્રાણવાયવ અથવા ફેફસાં.

બનાવટ અને સ્થાન.

વિશ્વ વ્યાપકપ્રાણનીધિમાંથી આવરયકતાનું માર પ્રાણવાયુનું મહત્ત્વ કરવાના સાધનરૂપ આપણા ફેફસાં છે. પ્રાણવાયુ અને પ્રાણવાયમની ક્રિયાનું આગળ વર્ણન કરવામાં આવેલ સમગ્ર કાર્ય આ ફેફસાંઓ દ્વારાજ યથાવત થઈ શકે છે. ઉદરસ્થાનના ઉપરના પ્રદેશમાં-મનુષ્યની નીચલી પ્રથમ પાંચલીથી આરંભી ઉદરસ્થાનનો લગભગ ઘણોખરો ભાગ તેનાથીજ રોકાયેલ છે. આ ફેફસાંઓનાં બે વિભાગ છે. જમણું અને ડાણું. જમણા ફેફસાંના ત્રણ લોચા છે. ત્યારે ડાણાં ફેફસાંનાં બે લોચા છે. અને તેના મધ્ય પ્રદેશના બાહ્ય ભાગથી આપણા હૃદયનો અમુક વિભાગ લપેટાઈ રહેલ છે.

શ્વાસનલીકા, આપણા મુખ અને નાસિકાના ઉપરના પદેશ ત્રાધે સંયુક્ત થઈ બન્ને ફેફસાંમાં વિભક્ત થાય છે.

શ્વાસનલીકામાં સોજા થવાથી જોન્કાઈડીસ થાય છે. ત્યારે ફેફસાંમાં સોજો થવાથી કાય-અને ન્યુમોનિયા થાય છે. આ શ્વાસનલીકા દ્વારા ફેફસાંની અંદર શ્વાસપ્રવાસની આવજા કે ગતિ થઈ શકે છે. આ શ્વાસનલીકા બન્ને ફેફસાંમાં વિભક્ત થયા પછી વક્ત્રી ડાળી-ડાંખણાં માપૂક અસંખ્ય પ્રકારની અચંત બારીક શાખા પ્રશાખામાં એવી રીતે વિભક્ત થાય છે કે. તે ખુટ્ટી આંખે કદાપી પણ જોઈ શકાતી નથી. એવો અડસટો કાઢવામાં આવેલ છે કે બન્ને ફેફસાંમાં મળી કુલ ૬ અગજ વાયુની થેડીઓથી આપણા ફેફસાં બનેલ છે. (ચિત્ર નંબર ૫૦)ના યથાર્થ અવલોકનથી ફેફસાંની બરાબર સ્થીતિ અને શ્વાસનલીકાની શાખા પ્રશાખાનો તથા શ્વાસનલીકાનો કંઈક ખ્યાલ વાંચક વાંચને મળે.

રક્ત થેડીઓ-પણ આવીજ રીતે ફેફસાંઓની થેડીઓની બાહ્યમાંજ અમંખ શાખાપ્રશાખામાં કેશવાહિનીઓ રૂપે વિભક્ત થઈ આવી રહેલી છે. ફેફસાંના પાછળના ભાગમાંથી રક્તવાહિનીઓ બન્ને ફેફસાંમાં દાખલ થાય છે, અને પછી શ્વાસનલીકાની માફકજ અંદર ગયા પછી ઉપર પ્રમાણે વિભક્ત થાય છે.

ફેફસાંઓનું કાર્ય, બાહ્ય પ્રાણવાયુને અંદર લઈ, શ્વાસનલીકાની પ્રત્યેક થેડીઓમાં યથાવત પ્રાણવાયુ ભરી બાહ્યમાંજ પરિસ્થિત થયેલ રક્ત થેડીઓના અતિ ગાઢ સંબંધમાં લાવી સંયર્ષણદ્વારા નિકટસ્થ રક્તને શુદ્ધ સ્વચ્છ અને લાલચોળ બનાવવાનું તથા પોતાની અંદરનો પ્રાણવાયુ અર્પણ કરવાનું છે. છતાં પ્રાણવાયુ અને રક્ત બન્ને ઐક્ય થઈ મળી જતાં નથી. એ તેની સ્વભાવની અદ્ભુત આશ્ચર્ય-

કારક ખુબી છે. દેહસાંની બાહ્ય ઘેઝીઓ મૂઝમ ત્વચાની બનેલી છે. જેનો યશાવત વિચાર કરવામાં આવે તો દેહસાંનાં પ્રમાણમાં લગભગ ૧૫ થી ૨૦ હજાર મારમ દેહ જેટલો ઘેરાયો થવા બાધ છે. આ ત્વચાનું એવી રીતે નમ્ર અદુ અસ્થિઓદ્ધાર જે પ્રકારે ગુપ્ત કરવામાં આવેલ છે, કે તેના વચ્ચે (વિભાગમાં) રકત ઘેઝીઓની અંદરથી રક્ત વિભાગની સ્વાસ્થ્ય નડીકાઓની અંદરનો પ્રાણવાયુ સ્વાસ્થ્યસ્વાસ્થ્યદાર નિરંતર અંદર અને બહાર ફેરવવાનું પુનઃક આવજા સમાવત્ કરી શકે છે.

કુદરત પોતાના પ્રત્યેક કાર્યમાં—જેમ કરકમર કરે છે તેમ અવકાશમાં પણ કરકસરથી કામ કરે છે. અને દેહસાંની આવી સંગઠનાથી ઘેઝી જગ્યોમાં—પણ મહાન વિદ્યુત અને સ્વચ્છતાનું કાર્ય કરવા પ્રવર્તે છે. અન્તરગંધોની રચનામાં પણ તેજ પ્રમાણે સ્થાન અને અવકાશની કરકસર કરી નાનીસરથી જગ્યોમાં લગભગ ૩૨ ફૂટ લાંબાં આન્તરગંધો સમાવેશ કરી અદ્ભુત કાર્ય કરી રહી છે. જો તેમ ન કરત તો મનુષ્યને ૩૨ ફૂટ જેટલો લાંબો બનાવવાની પ્રવૃત્તિ કરવી પડત અને તેથી અનેક પ્રકારની અમરણ: ઊભી થાત.

જમણી તરફનું દેહમુ કાર્ય તરફના દેહના કરતાં વધુ મોટું છે. અને અને દેહસાં મગીને હૃદયને લેપેદાઈ-વિંટગાઈ રહેલા છે. હૃદય અને દેહસાંની પરિસ્થિતિ એકજ ઉચ્ચસ્થાનમાં આવેલ છે. તે એમ દર્શાવે છે કે બન્ને અવયવાના સમાય કાર્યની લગભગ મરખીજ ઉપયોગીતા છે. છતાં પણ દેહસાં હૃદયને (વંટાળી રહેલ છે, તેટલે અંગે તેના કાર્યની તેની પરિસ્થિતિના પ્રમાણમાંજ અને ઉત્કૃષ્ટ આવશ્યકતા છે.

આ દેહસાંઓની ભાગ લગભગ એક પ્રકારના એવા અત્યન્ત બારીક નરુપધનથી બનાવવામાં આવેલ છે કે તે દ્વારા હવાની અંદરનો પ્રાણવાયુ અથવા વિદ્યુત પ્રવાહ તો રક્ત માથે સમાવત મિશ્ર થઈ શકે છે. પણ અન્ય વાયુઓ કે પદાર્થો તેમાંથી રક્ત સાથે મળી શકતા નથી. જ્યારે રક્તની અંદરનો અપાન વાયુ કાર્બોનિકએસીડગેસ રકતથી બુદ્ધો પડી દેહસાંની અંદરના વાયુ માથે (મશ) થઈ પ્રવાસદાર બહાર આવી શકે છે. પણ તેની નાકેક રક્ત કઈ આવી શકતું નથી. તેમ રક્ત અને દેહસાંનો વાયુ એકદમ અંબુકન પણ થઈ જતો નથી.

સ્વામનહીકાના આ સમય સમુદાયે નકોચવિકાશ-મક ગતિ આપવા માટે વગી સ્નાયુનાં રેપાઓ પણ મર્વજ પ્રસરેલ છે. આદુનિ નંબ ૫૦ હૃદય અને દેહસાંના પાછળના સ્નાયુનું સમાય વિષય છે જેમાં રક્તવાહિનીઓ અને તેઓનો દેહસાંની અંદર ધતો પ્રવેશ તથા દેહસાંની પરિસ્થિતિ વિગેરે સમાવત દર્શાવે છે.

દેહસાંઓને ઘેઝી ઘેઝી પગને અંતરે, વારંવાર સ્વાસ્થ્યસ્વાસ્થ્ય દાર બરીને ખાઝી કરવાની જરૂર પડે છે. જે ક્રિયા યોદ્ધામાં યોદ્ધી એક મીનીટમાં આડ વાર અને વધારેમાં વધારે ૧૪ વાર સમાન્ય રીતે થઈ શકે છે. જન્મથી આરંભી-મૃત્યુ

પર્યંત આ ફેક્સાંઓ જાત્રત સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ આદિ પ્રત્યેક અવસ્થામાં અખા-
ધિત રીતે એક સરખું કાર્ય કર્યે જાય છે. મોટી મોટી મશીનરી અને કારખાનાનાં
સખન પોલાણનાં અનેકાં ચંચાકામો પણ, વીંચ વરસથી વધારે મુદત મુખી પોતાનું
કાર્ય થયાવત કરી શકતાં નથી. તે મુદત પછી તેવા ચંચોને પણ બદલવાની જરૂર
પડે છે. પણ પરમાત્માની અપાર રચના અને અનદ્વદ ભુમિઆતુર્યની કંઈ સીમાજ
નથી, કે જેની મહત્તાથી ઘાસપુસ જેવા પદાર્થથી અને ત્વચા જેવા સૂક્ષ્મ પદાર્થથી
બનેલા મનુષ્યના ફેક્સાં અને માંસના લોચાથી બનેલ હૃદય જેવા પદાર્થ પણ, ૧૦૦
અને તેથી પણ વધારે વર્ષો મુખી એકસરખી રીતે નિરંતર ચાલતી અવિશ્રાન્તપણે
કાર્ય કર્યે જાય છે, છતાં તેમાં કોઈ પણ જાતનાં મનુષ્યકૃત રીપેર કામની કે મુધા-
રણાની ચત્કિચિત પણ જરૂર પડતી નથી. આવી સૂક્ષ્મ અને સુકિન પુરઃમરની રચનાથી
વિશેષ પ્રમગ પ્રમાણ, ઇશ્વરના અસ્તિત્વને માટે શા માટે ગોધવા જવું જોઈએ?

પ્રાણાયામની પ્રવૃત્તિ અને ફેક્સાંઓનું કાર્ય.

કોઽસ્મિન્પ્રાણમયવત્ કોઽપાનંધ્યાનમ્ ।

સમાતપ્તસ્મિન્કો દેવો અર્ષિશિધાય પુનઃ ॥

પાંસગીઓ અને ઉદોદરપટલના સ્નાયુઓના સંકાયવિકાસથી ફેક્સાંઓમાં
અવકાશ પેદા થાય છે. જે અવકાશ બાદ્ય પ્રાણવાયુના દબાણથી ભરાવા લાગે છે.
હવા એક જાતનો પરદર્શક પ્રવાહી-પાણીના કરતાં. પણ અત્યંત બારીક વાતાત્મક
પદાર્થ છે, જેને આપણે હાથ કે કોઈ જાતનાં સ્પર્શ હથીયારથી પકડી શકીએ તેમ
નથી. પણ પોતાનું જ કુદરતી દબાણ, કે જે દરેક ચોરસ ઇંચે લગભગ પંદર પાઉન્ડનું
છે, તે દબાણથી પ્રત્યેક વસ્તુને તે આરે તરફથી દબાવે છે, અને તેમ કરતાં જ્યાં
અવકાશ મળે કે પોલ હોય ત્યાં પરાણે દાખલ થાય છે. માત્ર આવા દબાણથી દાખલ
થવા માટે નાસિકા કે મુખ અથવા સ્વાસનલીકા રૂપ કોઈ દાર હોવાની જરૂર છે.

ઉદોદરપટલ—એ એક જાતનો સ્નાયુનો પડદો છે જે ઉરઃસ્થાનનાં ફેક્સાં
અને હૃદયની નીચે તથા ઉદરસ્થ આમ્લાશય, ચક્રત પીડા અને આન્ત્રાદિ અવ-
યવોની ઉપર ઉરઃસ્થાન અને ઉદરની વચમાં વિસ્તૃત ગોળ યુમટના આકારમાં આવી
રહેલ છે.

ઉદોદરપટલના ઉપરજ આવી રહેલ ફેક્સાંને ભાગ દબાતાં જ્યારે તેમાં અવકાશ
પેદા થાય છે ત્યારે મુખ અને નાસિકા પાસેનો વાયુ પોતાના દબાણ દ્વારા સ્વાસ
નલીકા વાટે ફેક્સાંમાં દાખલ થાય છે, જેને સ્વાસ કહેવામાં આવે છે આ વખતે
હવાના દબાણથી પાંચગીઓનો કોણવાળો ભાગ પણ ઉચે ચડે છે, પણ પાછો
સ્થિતિસ્થાપકતાને લીધે અન્યથાજે દબાણ કરી ફેક્સાંને દબાવે છે જેથી તેની અંદ-
ર વાયુ પાછો પ્રસ્વાસ રૂપે બહાર આવે છે. આવી રીતે કોણની અંદરના સ્નાયુઓ
ઉદરપટલ અને પાંચગીઓ, મગીને ફેક્સાંને એક પ્રકારની નિરંતર પ્રવાહયુક્ત
માર્ગ જેવી ગતી આપે છે, જે છાતી અને પેટના વિભાગની ગાંત વખતે સ્પષ્ટ

માનુષ્ય પરી આવે છે. દેહસાંધ્યોની અંદર બગાયેલ દવામાંથી લગભગ એક પંચમાંડમ જેટલો બાગ પ્રવાસ કાઢી જદાર કાઢવામાં આવે છે, જ્યારે પૂર્ણ બગવામાં આવેલ દેહસાંધ્યો લગભગ એક ૧૦૦ મો થઈ જઈને જેટલી દવા હોય છે. તેમાંથી લગભગ વીસ થઈને જેટલી દવા પ્રવાસ કાઢી જદાર નીકળે છે. બાકી રહેલ દવાનો ઉપયોગ દેહસાંધ્યો જે રીતે થાય છે. એક નો દેહસાંધ્યો કાચને ટકાવી રાખવામાં આવેલું એકદમ મંદુરિય થતાં અટકાવવામાં. અને ગ્રીષ્મ પ્રાણવાયુનો અત્યાદન પ્રવાસ પુરો પાડવામાં. એવી રીતે બન્ને મહાન ઉદ્દેશ્ય એવીજ વખતે સંચવાય છે. દેહસાંધ્યો અંદરના પ્રાણવાયુ અને રક્તવાદિનીઓની યેલીનું પરસ્પર સંઘર્ષણ થવાથી પ્રાણવર્તિ તત્ત્વ એકદમ ઉજળું થઈ જાય છે. અને તેને પરીવૃત્તિ તેની અંદરનું રક્ત પત્તુ લાલમાંજ થઈ જાય છે. વળી રક્તની અંદર લોહાદાન મમ્બાયેનું હોય છે. જેને પ્રાણવાયુ સાથે જલુષ નિકટ મળે છે. તે લોહાદાન પત્તુ પ્રાણવાયુ માથે એકદમ બેસી પડી લાલમાંજ થઈ જાય છે. પણ પ્રાણવર્તિ તત્ત્વની અંદરથી પસાર થઈ દેહસાંધ્યોની શ્વામનગીકાઓમાં પાનાની ગતિ કરવા જ્યારે રક્ત પાનાના સ્થુલ ધર્મને લીધે સમર્થ થતું નથી. ત્યારે પ્રાણવાયુરૂપ વિદ્યુત પાનાના અગ્નિ મૂર્તિ સ્વરૂપને લીધે રક્તમાં એકદમ પ્રવેશ કરી રક્તને પાનગુ, સ્વચ્છ અને લાલમાંજ બનાવી, તેની અંદરના દોષો અને મળને એકદમ તપાવી બાહ્યરૂપ બનાવી પ્રવાસકાલ પાછા કાઢે છે. જેને અપજે પ્રવાસ કરીએ છીએ. જ્યારે સ્વચ્છ અને શુદ્ધ લાલમાંજ થયેલું રક્ત, વિશુદ્ધ રક્તવાદિનીઓ કે ધમનીઓકાલે વામ દાયા તરફ પાતું દોડી જઈ હૃદયનિવાસ અને શરીરપુષ્ટિના મહાન કાર્ય પાડતા પ્રવર્તે છે. અપજા શરીરમાંનું મગ્નપૂર્ણ રક્ત અપવી રીતે કમવાર વિષ્ણુપદમૂળ પ્રાણવાયુ કે પ્રાણવિદ્યુતનું પાન કરી અપજા શરીરને દ્વિતેજ્ય બન જુષ્ઠિ, રેષજ, આકુષ્ઠ, તેજ અને એજ અદિ અપજા માટે નિરતર અત્યાદન કાર્ય કરી રહેલું છે. દેહમાં અને દાયા, પુષ્ઠા દેવનું રેષજામક મહાન કાર્ય જ્યારે હૃદયનીય બન્ને દેવતા છે. મિત્રાવરૂપ અને અગ્નિદેવ અદિ દેવોનો વધાવતુ નાનકો અસ્થાનમાંજ રહે છે. દેહમાંની અંદર રહેલ દવામંદ પ્રાણવાયુના રૂપે દેહમાંથી બહાર લગભગ નવ દશ પ્રાણવાયુ પ્રવાસ વખતે બહાર આવે છે. જ્યારે ૧૨ દશ પ્રાણવાયુના ગાત્રગુષ્ઠિ અને શરીરસ્થ રેષજનગ્નિને પ્રદિપ્ત કરવામાં ઉપયોગ રહે છે. જ્યારે બાકીનાઓ પાંચગુણ ઉપયોગ થતાં જ્યારે નથી તેમ જુગે તપાસને બળે પાળીત થઈ છે. વળી જ્યાં જુષ્ઠિ રક્ત અપવી રીતે પ્રાણવાયુથી તપુત થઈ વિશુદ્ધ થતું નથી. ત્યાં જુષ્ઠિ ને શરીરસ્થ રેષજ પત્તુ અવરજન પુષ્ઠિ કે બળ અદિ અપજા સમર્થ થઈ શાનુંજ નથી એટલાની અંદર કે ગાત્રની અંદર એ કે રીક્ત થતું. જાત્રાવાયુ, નાગીવાન, કાન્ધા વિગેરે તેને મિશ્ર રહેલ હોય છે. તે પત્તુ બધા તપાસ કરી જ્યાં જુષ્ઠિ પ્રાણવાયુને રહેલું નહોતું થયેલું હોય નથી. ત્યાં જુષ્ઠિ એ અર્થ નિર્ણય, નિર્ણય અને અત્યાદનમાંજ રહે છે. પણ અગ્નિ અગ્નિ, પ્રાણ

is evinced by the size of its muscles and powers of its pulsations, as proved by external observations and in the other ways. Yet its main office is regulatory—not propulsive, its propelling power barely sufficing for such regulation yet little more. Then since the heart does not, pray what does generate that tremendous power necessary to propel the blood through our system? Breathing. The lungs, not the heart, generates this motive power.

Electricity constitutes this motive power or agent besides being the great generator of the motive powers of the universe, that of the muscles included. The mode of operation of that generation, as applied to the blood is this. All positive electric bodies proportionally repel while all negatives and positives attract each other. This is both a fundamental law of electricity and a generator of illimitable motive powers throughout nature—is self-acting "perpetual motion" personified, and undoubtedly can and will yet be employed to generate any required amount of motive power at little cost, just when and where men require it for use. It furnishes propulsion to the blood thus:

A vast quantity of **oxygen, or electricity**, both **elementarily the same**, that chief agent and means of life, is introduced into the system by breathing. Indeed it does nothing else. That is, it charges the air cells of the lungs with electricity to their fullest extent.

The iron in the blood attracts about half of this electricity through that thin film which separates the air cells from the blood cells. This charges both cells positively, which generates a powerful self acting propulsive force by the electricity in each repelling that in the other. This electricity, not the muscular contractions of the heart generates that tremendous power necessary to push the blood along through all that inconceivably fine net work of long capillary blood vessels throughout the body, besides stimulating the heart, to push forth whatever muscular efforts it does put forth. And this force unlike dynamic pressure, does not strain or burst the heart because it works on a different principle that of continual electric antagonism, not of pressure."

Drawing in the breath, keeps crowding electricity into the lungs and holding it there for the instant keeping the "better half" of this electricity in the filling air-cells, at the same time that the electrified blood, moves off or rather rushes away from this air-cell electricity, just as fast as it gets charged positively. This repulsion being instantaneous when the breath strikes the lungs.

The muscles and nerves now seize this electricity thus brought to their hands, and consume it in carrying on the various operations and functions of the life process, which leaves this blood negative, by the time it gets through these capillaries into the veins. Of course this negative state of venous blood now attracts it back to the lungs. That is this very electricity in the air-cells which drives off the arterial blood freighted with life, at that very instant as powerfully draws in this venous or negative blood only to recharge it positively, and send it off again on its life sustaining circuit thus killing two birds with this one stone. How much more obvious is the theory than that the heart furnishes all this force?

Proofs of this theory, however plausible, are demanded and furnished in any required amount, and as patent as the unclouded noonday sun."

૬. ફિઝિસનના ઉપરોક્ત સર્વ વિવેચનનો ભાવાર્થ એ છે કે, "સ્નાયુ સમુદાયથી બનેલ આપણા હૃદયનું કાર્ય માત્ર રક્તના પ્રવાહને નિયમિત પમાણમાં વહેતું કરવા પુરતું જ છે. ફિઝિયોલોજીની ક્રિયાને ગતિ આપવાનું મહાન કાર્ય કરવા તે શક્તિમાન થઈ શકે એવો સંભવ જ નથી. પણ ફિઝિયોલોજીને પ્રવર્તાવનાર આપણા સ્વાસ્થ્યવાસ કે તે દ્વારા હેવામાં આવતો પ્રાણવાયુ છે. પ્રાણવાયુ એક પ્રકારની પ્રાણ-વિદ્યુતજ છે. તેનો પ્રવેશ જ્યાર ફેફસામાં થાય છે, ત્યારે ફેફસાંની અંદરની કેશ-પાક્ટીઓની અંદરનું રક્ત પ્રાણવિદ્યુતથી ચાર્જ કરવામાં આવે છે. અને તે પ્રમાણે રક્તના કણો પ્રાણવાયુથી ચાર્જ થવા પછી પોષીતીવ થવાની એક બીજાથી વિરૂધા-કર્ષણના વિદ્યુતના સ્વભવ પ્રમાણે ફેફસાંની અંદરનાં પ્રાણવાયુથી દુર નાસવા લાગે છે. જેથી તેમને સમગ્ર શરીરમાં ફેરવાની ગતિ મળે છે. નાદી, નસો અને હૃદયની બનાવટ આ ક્રિયામાં કેટલીક મદદ કરે છે, અને રૂધિર તે પ્રમાણે સમગ્ર શરીરમાં ફરી ફરી પ્રત્યેક અવયવને પોતાની અંદરની પ્રાણ અને પોષક વિદ્યુત આપે તેગેથીવ વિદ્યુતવાનું થઈ જવાથી ફેફસાંની અંદરની નવી પ્રાણવિદ્યુતથી આકર્ષાઈ, પુનઃ ફેફસાં તરફ પ્રાણવિદ્યુતથી ચાર્જ થવા માટે દોડે છે. આમ આ ક્રિયા નિરંતર બહુજ સહેલાઈથી ચાલી રહી છે. કેવી સુંદર તથા આશ્ચર્યજનક રચના અને સુક્તિ છે ?

હૃદય અને દેહસાનું સંયુક્ત કાર્ય અને શ્વાસપ્રશ્વાસની ગતિ સંબંધી ઉપદેશન સર્વ વિવેચન એ સ્પષ્ટ દર્શાવે છે કે શ્વાસપ્રશ્વાસની ગતિને વધારવાથી જીવન શક્તિને પણ વધારી શકાય છે, અને જીંદગીના આનંદ મેળવી શકાય છે. છતાં પણ કેટલાક લોકો જોટલા નિર્બળ રીતે અને અપૂર્ણ શ્વાસ લે છે કે જેથી તેઓના ઉરસ્થાનનું ચક્રન વલન પણ યથાર્થ રીતે જોવામાં આવતું નથી અને વિશેષમાં તેમના ઉદરની ગતિમાં તદ્દન અવગત ધર્મ શક્તિજ નથી. આવા લોકો લાંબા શ્વાસ લેવામાં તદ્દન આગમ્ય જણાય છે, જાણે કેમ કરકસર કરતા હોય નહિ ! પણ ભલા મનુષ્યો ! કુદરતે ત્યાં આપણને પ્રાણવાયુનું છુટથી પ્રદાન કરેલ છે, અને તે સર્વત્ર મળી શકે છે, તો પછી તેવો લાભ શા માટે જતો કરવો જોઈએ ? દરેક વ્યક્તિ યથાયોગ્ય શ્વાસપ્રશ્વાસ કાસ પોતાનું જીવન બહુજ શીઘ્રતયા વધારી શકે તેવા બધા સંભવો છે. તો શા માટે તેનો ઉપયોગ નહિ કરતા હોય ?

શુધા અથવા બુભુક્ષા.

Appetite or Alimntiveness.

ભોજન પદાર્થો, ભોજનવૃત્તિ અને પાચન ક્રિયા તથા ભેજ્ય પદાર્થોનો ઉપયોગ અને નિયમ વિશે.

જાણ્યા વસ્ત્ર ચન્દનં ચાપ હાસ્યં
શીખા વાગી મુન્દરી યા ચ નારી ।
ન રોચન્તે મુત્પિપાસાતુલાણાં
સર્વાંગભાગ્તદુસ્પ્રસન્નતાઃ ॥

નાસ્તિ શુધા સમં કુલં નાસ્તિ રોગઃ શુભામયઃ
નાસ્ત્યાહત સમં સોમ્યં નાસ્તિ ભોગઃ શુભાસમઃ ॥

—૦૦૦—

બુભુક્ષા અથવા શુધાવૃત્તિ-શરીરમાં પ્રત્યેક પાચિત્વ અવયવોરૂપ માંડ કે અવયવ વિભાગની જેમ આવરણના છે તેજ પ્રમાણે મનુષ્યજીવનને દાખી દખલા માટે પાચિત્વ પદાર્થોના પેચણી પણ અમુક અરો જરૂર છે. જીવન પાસપ કલ્પાર જીવાભા કેઈ પણ પ્રકારનું જીવનકાર્ય કરે તે પહેલા પ્રથમ કરવા માટે અમુક અમુક પ્રકારના અવયવો દેવાની શરીરસ્ય દેહીને દાખી પ્રથમ જરૂર પડે છે. અને તેજ અવયવોની કાર્યજ તેને પેચણ આપી રૂપ પુષ્ક બનાવનાર પાચિત્વ પદાર્થોરૂપ પેચિત્વ દ્રવ્યોની પણ પ્રથમ જરૂર પડે છે. તેજ દ્રવ્યોને થવા આવરણના પુત્રં પદાર્થ જે કુદરતનું કૌભી પ્રથમ જરૂરનું અને અનિ ઉપયોગનું કર્તવ્ય છે આવા પદાર્થોને આપણે ભેજ્ય પદાર્થો તરીકે સર્વત્ર બોલ્ય ખીએ છીએ, જેની જરૂર પ્રાણીમારને એકસરખી રીતે પડે છે “અથ જ પ્રાણાત્મ પ્રાણા” અને છે તે પ્રાણીમારના પ્રાણ છે. પ્રત્યેક પદાર્થમાં ચેતન્યના એ દાખી પ્રથમ જરૂરનો વિષય છે. જીવનના ઉપયોગ માટે જમે તે પદાર્થ જમે તેવી રીતે ઉપયોગમાં લઈ શકાતા નથી, પણ એ પદાર્થોમાંથી અગ્નિ-અંસ-મેદ-રસ-મદ્દા-અદ્યુ તત્ત્વો અને રામ, નખ આદિ શરીરિક અવયવોને પુષ્ટિ અને સવૃષ્ણિ આપનાર તત્ત્વો મળી શકે તેવું હોય, તેજા પેદાશ પ્રત્યેક પ્રાણીને હમેશાં ઉપયોગી થઈ પડે છે. આવા પેદાશ અને પ્રાણપ્રદ પદાર્થો કયાંથી પ્રાપ્ત થઈ શકે? કુદરતમાં કંઈ આસ બેજા પદાર્થોનો

મનુષ્ય કે પ્રાણીવચ્ચ માટે સૌક્ય જાડાર બરી રાખવામાં આવતો. હમે કે જ્યાં તે જરૂરી કોઈપણી ગમે તે વખતે માંગવા પ્રમાણે મળી શકે? હા! મંપૂર્ણ વિધેય એક ખાખામધ્યોના મહાત્ત બોજનાત્વ રૂપજ છે, જેમાંથી અમુક અમુક પદાર્થો પમંક કરી જીવન નિર્વાહાર્ય અને અનેક અવયવોને પુષ્ટિ આપવા માટે પ્રયોજ્ય દેહીની મનુષ્ય જરૂરીયાત પ્રમાણે રચી કરવાની જરૂર પડે છે, કે જેથી તે પોતાના સજાત કાચો કરવાનું શરૂ કરે તે પહેલાં પ્રથમ પોતાના અવયવો મથાવત્ પુષ્ટ અને કાયદમ બનાવી શકે. માખાપોની કુદરની સક્રિય માત્ર જીવન શરૂ કરવાના અને દશાની રાખવાના આમાન્ય માધ્યમો અર્થે છે. કુદરત દ્વારા ધીમે ધીમે વૃદ્ધિ અને પુષ્ટિ પામી, મનુષ્ય કે પ્રાણી માનવા જગ્યાએ પાત્ર થાવનને પ્રાપ્ત થાય ત્યાં મુખી અજ્ઞાન પ્રકાશની મહુષ્મિ અને પોષણ પામી યોગ્ય રૂપમાં પોતાના શરીરના પ્રવેગ અવયવ કે અંગ વિભાગની મહુષ્મિ કમે જાય છે. બાળકો કે બાલ્યાવસ્થાની અવસ્થા જનમ જનન, એવી મહુષ્મિ પામનું અવયવ વિભાગવાનું એક પ્રકારનું આધિપત્ય બનાવતું જનત છે, જેનાં અંગ પ્રવેગની અતિ સૂક્ષ્મ અને ભુષ્મિ અવસ્થામાં મહાવિગિય રચના કે કયા કાશર્ય માથે, મનુષ્યનું કોઈપણ કંઈ કે કૃતિ કરી પાત્ર મુકામકો કરી રાખવા સક્રિયમાન થઈ શકે તેમ છેજ નહિ. દેહજની કાદીનાના શરીરની બનાવ એક એકથી એક બંદે તેવી વિરમયકારક છે. જ્યાં મનુષ્ય શરીરની બનાવ નો કુદરતની મંયોનમ પૂર્વનો આમેદુબ નમુનોજ છે. મનુષ્યની જરૂરકૃત કૃતિ કે બનાવ તેજ છે. ઇશ્વરી પનાવરમા મનુષ્ય એતો તેનો બંદે જાત "કોઈના જ પ્રવેગ" છે.

પ્રવચનમજીવન—કે જેના પશ્ચિમ પ્રવેગ જીવ પોતાની ઇચ્છાનુસાર અજ્ઞાનપણ અને જરૂર અર્થિ અનેક કાચો કચા અને સક્રિયમાન થાય છે, તેના નિર્દય પ્રમાણે અમુક અમલ પાડી મનુષ્ય પોતાના માતા પિતાના દૈદિક મંયંધથી જીવનની કુદરતના જનન બુદ્ધો પડે છે. અને તેને પોતાને દેહકાદીની પુષ્ટિ અને પશ્ચિમ કાચોની જરૂર પડે છે. બાલ્યાવસ્થાના બાળકોને કયા પ્રકારના પદાર્થો અવયવ અને કયા કયા પદાર્થોના પોતાના તબક્કે કુપચીત કરવો, એ અવયવોને માટે મું જરૂરનું છે, એ જ મંયી જનનના વર્તન જરૂર વિષયક મંયોના મવિનનર આપ વચ્ચે અવેદ કે જેથી તેનું વિવચન અને કચાની જરૂર નથી પણ અપણા વિષય માથે જનન જનનન મુલ્ય મુદ્દાનુજ આપણું વિવેચન કચાનું આપણક કાચાથી એકરૂપ તે જનન, જનની અવ જરૂરકૃત કે કુદરતે પ્રથમપ્રકાર આપણું માટે નૈવાર કરી મનેત મોલ્ય કે કુદરતે જનનની આ અવયવોના પ્રવેગ પ્રાણીને જરૂર પડે છે. પશુનાવિષ્કારક, અને જીવજનુ નેતર મનુષ્યના નવવચા પણ આ વિવચ એકનમનો જાત્ર પડે છે.

અનેક પ્રવેગ. અર્થે જરૂર ક્રિયક વચ્ચેનક કચાના નવવચા નમનેતનથી ક્રિયક પડે છે અને અર્થે વિવેક પ્રવેગ છે. અર્થે જરૂર નવવચા પડે છે. પાત્ર વચ્ચે અને નવવચા વિવેક પડે જનન. અર્થે જરૂર પ્રવેગ કે જનન અને અર્થે જરૂર નવવચા કચાના અર્થે અનેક વર્તે થીમે થીમે જનનમાં આવડે જ

થાય છે, અને અસંખ્ય પ્રકારના વૃક્ષ આડ-પાન અને શાકભાજી વિગેરે વનસ્પતિને પેપલુ આપનાર મુખ્ય વસ્તુરૂપ નિવડે છે. સમૂર્ણ ઉદ્ભિન્ન પદાર્થો કે સ્થાવર વનસ્પતિઓ. આવા ખાતરથી કે ખેતરોથી પુષ્ટ થઈ પોત પોતાના ગુણકર્મોનુસાર પોતાના સ્વૃષ્ટ દેહની રચના સંવર્ધિ અને સંસ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ પ્રાર્થિવ પદાર્થોની ખીજી અવસ્થા તે આ વનસ્પતિની દશા છે. ભ્યારે સમગ્ર જંગમ પ્રાણીઓ કિટ-પતંગ પરુ-પરી વિગેરે આ વનસ્પતિક પદાર્થોપર પોતાનો નિર્વાહ કરી રહેત છે. કીટ પતંગ વિગેરે આડના પાન ફળ ફૂલ આદિ જીવન નિર્વાહ કરે છે. ભ્યારે પક્ષિઓ, અને જનુઓ ફૂલ ફળ ખાઈ પોતાની છુટા નિવૃત્ત કરી જીવનનિર્વાહ કરે છે.

મનુષ્યો અને અન્ય પરુવર્તનો મોટો ભાગ પણ આવીજ રીતે ઉદ્ભિન્ન પદાર્થો પરજ પોતાના પેપલુ, બગ, અને કોબ્બ આદિ સામગ્રીનો મોટે ભાગે આધાર રાખે છે. જો કે અનેક જાતના અન્ન, ફળ, ફૂલોદિ પદાર્થો આમાંના મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. દુઃકર્મો જનુવવાનું કે દેહ ખારી સમૂર્ણ સ્થાવર તેમજ જંગમ પ્રાણીઓ અને પદાર્થો પોતાનાં શરીરનાં પ્રત્યેક અંગ પ્રત્યંગની સંવૃધ્ધિ કે પુષ્ટિ કેળવે કેળ પ્રકારના ખેતર કે કોબ્બ પદાર્થોથી હુમેશાં કરે છે ભ્યારે સમગ્ર કુદરતની રચનાના સ્વૃષ્ટ કે જડ પદાર્થો જંગમ પ્રાણીમાત્રનાં કોબ્બ પદાર્થોનું એક વિશ્વવ્યાપક સંગ્રહ સ્થાન છે. જેમાંથી કદા પોતપોતાની યેઅગ્રાનુસાર પોતપોતાનો ખેતર શોધી લેવા પ્રતિષ્ઠા પ્રયત્નશીલ થઈ રહેત છે. આ પ્રવૃત્તિને આપણે જીવનાર્થ કલહ "Struggle for life and existence" એવું નામ આપીએ છીએ.

પ્રત્યેક પ્રાણીના અવયવોની પુષ્ટિ સંવૃધ્ધિ અને સંરક્ષા પણ, તેની બનાવટ જોડણી અવરચકતા પરજ છે. પ્રત્યેક હથીયાર સાધન કે અવયવનો ઉપયોગ કરવાથી પ્રતિષ્ઠા કંઈક તત્વોનો ક્ષય થાયજ છે. જંગમ પ્રાણીઓ શરીરની કે મનની ક્રિયા કરતી વખતે પોતાના અવયવોનોજ ઉપયોગ કરે છે. અને તે પ્રમાણે તેવો ઉપયોગ નિરંતર ચાલ્યાજ કરે અને તેમાંથી કંઈ પણ તત્વો ક્ષય ન પામનાં હોય તો તો તેને માટે બાહ્ય પદાર્થોની કે સંવૃદ્ધિ આત્મક ઉપાયો યોજવાની કેળવે જરૂર ન રહેત પણ પ્રત્યેક અવયવના ઉપયોગ વખતે પ્રતિષ્ઠા તેમાંથી અમુક પરમાણુઓ કે દ્રવ્યનો વ્યય થાય છે કે જેને પરિપુરીત કરવા માટે નવા પૈથિક અને સંવૃધ્ધિકારક તત્વો આપવાની જરૂર પડે છે. ખેતરો જો આવી રીતે પ્રતિસ્વિસતા અવયવોના ઉપયોગદ્વારા ક્ષત ક્ષયને કે વ્યયને પુર પાડવાનું એક અતિ અગત્યનું સાધન છે. તેજ દ્વારા અવયવોને પોતાની સંરક્ષિ માટે જોડતા તત્વો પુત પાડી શકાય છે. અને પ્રતિલિન પુષ્ટ બનાવી શકાય છે. આવા ખેતરોની સ્વાસ્થ્યપ્રવાસની માફકજ જીવનની શરૂઆતથી તે છેક મૃત્યુની છેડી ધડી સુધી, એક વા અનેક રૂપમાં આપણને જરૂર પડે છે.

કુદરતની અંદરના પ્રાર્થિવ પદાર્થોને ગ્રહણ કરી અનેક રૂપમાં પ્રવૃત્તમાન થતી વનસ્પતિ અને શાકભાજી તથા અત્તરિ પદાર્થો અનેક ફળ ફૂલ વિગેરે પ્રાર્થિવ વસ્તુઓ અપડી પ્રતિલિનની અવરચકાને માટે જોડતા શરીરિક પુષ્ટિ.

કારક તત્વો સમ્પૂર્ણ પ્રમાણમાં પુરા પાડે છે. જેમાં સૂર્યની ઉજ્જ્વળતા, વાયુ, જળ અને તેજ આદિ પાર્થિવ સૂક્ષ્મ દ્રવ્યો પણ અનેક રીતે સહાય આપે છે. મનુષ્ય તેમજ પ્રાણી વર્ગના સમ્પૂર્ણ જોજ્ય પદાર્થોની અત્રે પરિસ્થિતિ છે. ભૂમિ, જળ, તેજ, વાયુ, અને આકાશ એ પાંચ મહાભૂતમાં સમગ્ર જોજ્ય પદાર્થોનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

સુધાવૃત્તિ એ આવી રીતની પ્રતિદિનની જરૂરીયાતને પુરૂ પાડનાર એક મનની સ્વાભાવિક ઈચ્છાવૃત્તિ છે. જે દ્વારા મનુષ્ય પોતાના અવયવને માટે જરૂરી પદાર્થોની હુમેશાં તપાસ સખી યોગ્ય પદાર્થો મેળવવા પ્રેરાય છે.

ત્યારે તે વૃત્તિનું કાર્ય યથાવત જાળવવા માટે અને પોતાની ઈચ્છા પ્રદર્શિત કરી આવશ્યકતાનુસાર કાર્ય કરવા માટે મનુષ્યના મસ્તિષ્કમાં તેમજ પ્રાણી માત્રમાં પણ આ વૃત્તિનું ખાસ અવયવ, કુદરતે પોતાની મહાન કૃપાદ્વારા નિયત કરેલું છે.

આધ્યાત્મિકિય કે સુધાવૃત્તિ એ આ અવયવનું નામ છે. અન્તર્ગત મન કે આત્મા અથવા મનુષ્યની એ સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ છે. તેને પ્રદર્શિત કરનાર આ અવયવ છે. તેની નીચે કાર્ય કરતા, શરીરના અનેક અંગપ્રત્યંગો, જીવ્યવર્ગની માફક પ્રવર્તિ રહ્યા છે, અને જોરાક ખાવાની, પચાવવાની, ચાવવાની તેમજ તેને પરિજીત દશામાં લાવી શરીરના ઉપયોગ માટે તૈયાર બનાવવાની, અને જોરાકને પ્રસંદ કરવા વિગેરેની મહાન પ્રવૃત્તિઓ, આ એકજ અવયવના અધિકારમાં સોંપવામાં આવેલ છે. પચનેન્દ્રિયોના સમગ્ર અવયવોનું કાર્ય આ શક્તિ કે વૃત્તિને આધીન રહી પ્રવર્તે છે. તર્કશક્તિ, તુલનાશક્તિ, સંગીતશક્તિ, કે મનુષ્યના મસ્તિષ્કના અન્ય અવયવોને શરીરની પુષ્ટિ કે પોષણ અથવા જરૂરીયાત પુરી પાડવા સંબંધી કલ્પના કરવાને વખત નથી, કે તેવું કાર્ય કરવા તેઓ કદાપી સમર્થ થઈ શકતીજ નથી, પણ એ સંબંધી સમ્પૂર્ણ કાર્યો મનુષ્યની આ શક્તિ કે વૃત્તિનેજ કુદરત દ્વારા સોંપવામાં આવેલ છે. આ વૃત્તિનું કાર્ય એટલું પ્રબળ અને આવશ્યકતા ધરાવનાર છે કે પોતાની જરૂરીયાત પુરી પાડવાના પોકારમાં, તે મગજની અન્ય સર્વ પ્રવૃત્તિઓને સહાયક બનાવે છે; છતાં પણ પોતાની ધારણા પુરી ન પડે તો મનુષ્યના સમગ્ર માનસિક વ્યાપારોને સ્તબ્ધ કરી પોતાની જીમ સાંભળવા માટે સર્વને તદ્દન મૂઢ અને નિસ્તેજ બનાવી મુકે છે. સુધાની આ પ્રબળ શક્તિ, જોજ્યપદાર્થો, જોજનસમય, જોજનવિધિ, જોજનના વિવધ પ્રકાર અને જોજનશક્તિ તથા જોજ્ય-પદાર્થોના સમુદાય અને માત્રાદિનો યથાવત નિર્ણય પોતાની મેળેજ કરી લેવા પ્રવર્તે છે.

પ્રકરણ ૨ જી.

નં. ૨. ક્ષુધા—બુભુક્ષા અથવા ખાદ્યાભિરુચિ.

ૐ ભોક્તા. ॥

Appetite or Alimentiveness.

વ્યાખ્યા, સ્થાન, શેષ, ઉપયોગ અને વિવેચન આદિ.

ૐ ॥

ક્ષુધાવૃત્તિ, ખાદ્યાભિરુચિ, મુસ્વાદ, ક્ષુધાનુરતા, અન્નાભિલાષ, ભોજનાભિરુચિ, ખાદ્યનશક્તિ, જઠરાગ્નિની પ્રવૃત્તિ આદિ ક્ષુધાપરક સમગ્ર જ્ઞાનોનું આ વૃત્તિથી અહુજુ જ્ઞેવામાં આવે છે.

અહુજુવૃત્તિ અને અહુજુ—એ આ વૃત્તિના અવિયોગ અને મિથ્યાયોગનું જ પરિણામ છે.

સ્વાભાવિક બાધા—આ વૃત્તિની સ્વાભાવિક જ્ઞાપાનું લક્ષણ એ છે કે, ખાવા વખતે મનુષ્યાના મસ્તકનો આ ક્ષુધાવૃત્તિના સ્થાનવાળો વિશ્રામ, આગપદાર્થ તરફ જેમ લગે તેમ નજીક નમવા પ્રવચન કરે છે, અને તેમ કરવાં સમગ્ર મસ્તક ખોરાક તરફ નમે છે. દશાન્ત તરીકે ક્ષુધ્યા કુનચ. ક્ષુધાનુર બાગકો. મિટાલીએ અને દુધ પાકના દહીયા ઉણવા ખાઈપરોનાં મસ્તકની ભોજન સમયની પ્રવૃત્તિ અને રિયતિ આ બાજનનો પ્રવચન પુરવો છે.

સ્થાન—આ ક્ષુધાશક્તિ કે વૃત્તિના અવયવનું સ્થાન મસ્તકના તળીયા પાને પ્રક્ષતકની પામે. કાનના બહાર અને પ્રદેશની આગેલ. ૫૭ અન્દસ્થ જગમાં બન્ને તરફ આવેલ છે. હિન્દુસ્થાનના સમગ્ર ધર્માઓની અન્દર આ શક્તિની બહુજ પ્રમાણના હોય છે જુઓ આ નં. ૫૧ નજરે.

ખાદ્યાભિરુચિની અવરુચિના શરીરની અન્દર બેઠેલા પદાર્થો કે ખોરાકની અવરુચિના સમાનજ છે. જુઓ આ વચ્ચે નિવૃત્તિ આ વૃત્તિની અન્દર ૫૭ જુઓ વિષા જેટલી છે. “સર્વભક્ષણતુલ્યસ્થમકા.” એમ જે કહેવામાં આવ્યું છે તે ખરેખર વાચ્ય છે. “હુનુર્ભિરુચિઃકરણં ન મુખરેષિઃપિરુચિઃકરણમ્ ન પીપ્પતે” એમ જે સ્તુતિના મંત્રમાં કહેવામાં આવેલ છે, તે ખરેખર વાચ્ય છે.

કુષા, એ મનુષ્યની કૌશી પ્રવરુચિ છે. “જુષાત્તમનમ્નિ કરીતમોગ્ના” કુષા સમાન શરીરને એવું કસ્તર એક ૫૭ રતિ નથી તેની અન્દર આ કૌશા

પ્રત્યક્ષ થાય છે. જસ પત્નિ વાર લાગતીજ નથી. ત્યારે કુધા એ શું પડાય હશે ? કુધા એટલે શું ? એ કોઈ સમજાવશે ખરા ? હા, મહાશય. આ કુધાના સ્વરૂપને યથાવત્ સમજાવતી બહુજ જરૂર છે. કારણ તેને યથાર્થ નહિ સમજાવતા પરિણામે મનુષ્યસમાજમાં અનેક પ્રકારના રોગ, ચોક અને શારીરિક તેમજ માનસિક દુઃખોને જન્મ મળેલ છે.

મનુષ્યની હોજરીની અંદરના પ્રદેશમાં એક બતનો પાચક રસ (Digesting Juice) પેદા થાય છે. જે રસ હોજરીની અંદર ગયેલા પદાર્થ સાથે મળીને દ્વિતીયા આભાસરાયમન આધારરમને અર્થ પકવાવસ્થામાં લાવે છે. જ્યાં મુખી હોજરીમાં કોઈ પત્નિ પડાયે રમાત્મક હાલતમાં હોતો નથી ત્યાં મુખી તે પાચક રસ હોજરીની નાની નાની થેલીઓમાં એકત્ર થઈ, ખોરાક પર વર્ષવા માટે તૈયાર થઈ રહે છે. જ્યારે શરીરની અંદર ખોરાકની જરૂર જણાય છે ત્યારે કુધાદતિના અવધનથી જ્ઞાનતનુઓના પ્રવાહને અગાઉથી હોજરીમાં ખખર આપવા માટે તારની મારક મે.કલ્પામાં આવે છે, કે તમે “ પાચક રસને બનાવો અને એકત્ર કરો.” આ પાચક રસના પરમાણ્વો એકત્ર થઈ, પાચ્ય પદાર્થો કે જેના ઉપર તે એકે કાલ કન્યાનુ દોષ છે, તેઓની વાટ જોઈ તરતથી રથાં હોય છે. ખોરાકની આનુભવી રાહ જોઈ નાની કુદી રથા હોય છે. તેઓનું આવા પ્રકારનું નાચવું, કુદવું, મનુષ્યની અંદર એક પ્રકારની ખોરાક માટેની અતિ પ્રબળ તલ્લપાપક કે આનુભવાને જન્મ આપે છે જેને આપણું કુધા, બૂખ કે “આમડાના ઝુંપડામાં આગ લાગી છે.” એવ કહી આગાહતીને કીએ. આ કુધાદતિ કે બૂખની લાગતી, ખોરાકની અંદર આવતા સ્વરૂપી લાગતીથી તદ્દન વિરૂપ પ્રકારનીજ છે, એ તો એ કોઈ યથાર્થ રીતે જાણે છે. “ જાણે, બૂખનું દુઃખ કશું કશું કશું નથી.” આ એક ઘરગણુ કહેવતજ છે. એવું છે, અને તે મર્મને અનુભવપ્રમય છે. જાંઘણી અંદર ખોરાકની રેખના કુળા નૂખા વડેએ, દુકાળ પીડીત બનાયો, ગરીબો અને કંગાળો તથા જેટલી અંદર મોનાન કેદીનાંજ આ બૂખના દાડણુ દુઃખને બહુજ કહથી અનુભવે છે. અવલન બહુબલ, તાન અને પવિત્ર વિચારના, શાન્ત, મંગલમુર્તિમય વિદ્વાનો પત્નિ, બૂખના દુઃખથી બુને મનમાં વડેએ જેવી હાલતમાં આવી પડે છે ન્યાય અન્યાય કે અન્યાયત્વના વિચાર કન્યાની પત્નિ તે વખતે શુભિ રહેતી નથી.

કુધાને આટલો બધો પ્રબળ પ્રભાવ છે. મનુષ્યોને પાનાનું માંસ ખવડાવનાર અને રોગના હાનિકારક પાંચ કુળાવનાર, કેઈ પત્નિ પ્રબળ જૂનિ હોય તો તે આ કુધા જૂનિજ છે. ખોરાકની પ્રબળ બૂખને કેટલી બધી જરૂર છે, એ ઉપદેશજ વાપરથી તદ્દન સ્પષ્ટ થઈએ છે. જ્યાં પત્નિ કુધાગમિના યથાવત્ ઉપદેશને સ્વીકારવાની પત્નિ તેટલીજ જરૂર છે, એ કુદવું જોઈતું નથી.

આવડાદેની ઉપલિ, અંદરજ, અનિદિ, અવધન, અને પચન, પાચન આદિ એવે વડેએ વડેએજ અને વિચાર અદિ મહાન કાર્યોની મનસ પરંપરને એકત્ર કરી અનુભવ કન્યા, આ કુધાદતિ કે અવધનિરૂપિત એક મહાન પ્રબળ મુલ છે,

તેના પ્રમગ બધનથી સમગ્ર સ્થાવર વંચમ પદાર્થો અને પ્રાણીઓ નિરંતર પ્રતિવે-
દિત થઈ રહેલાં છે.

સુધાવૃત્તિનું આ અવયવ, હોઝરીના સોઝથી કે દાહથી ઘણીવાર અસ્વસ્થ કે
રોગચુદ્ધ બની જાય છે. કારણ તેની સાથે તેના બહુજ નિકટ સંબંધ છે.

૬. ફાઉલર પોતાના અન્યમાં આ વિષયમાં લખતાં જણાવે છે કે—“ એક મનુષ્ય
આહારી લગભગ ૬૪૫ ૫૬૨ વર્ષની ઊંઠરી. તેમાં આ અવયવ અતિ વૃદ્ધિ પામેલું
હતું, તેને ૧૮૪૨ માં મારી એડીસમાં ગોલીમાંથી લાવવામાં આવી હતી. આ ઊંઠ-
રીને અનાયાસમાં ૭૫ જવામાં આવી, અને ત્યાંથી જો બાઈએ તેને પોતાને ઘેર
લઈ ગઈ. આ ઊંઠરી વારંવાર મનુષ્યમાંસ માટે જુધા મારીમારી, માંગણી કરતી
હતી. આ ઊંઠરીને તેનું વૃતાન્ત પુછતાં, એક નાના બાગકની માફક તે પોતાના
ઘરનું અને માખાપ સંબંધી બધું વર્ણન યથાવથ આપતી હતી. તે કહેતી હતી કે
“ મનુષ્યનું માંસ બહુજ ઉત્તમ છે. મારૂં આશુ કુટુંબ મનુષ્યમાંસાહારીજ છે.
મારો બાપ અને અમે બધા, જે કેઈ મનુષ્ય મુસાફરો હાથ આવે તેને મારા ખાવાને
ધધા કરીએ છીએ. મનુષ્યના રક્તના પુડા કરી ખાઈએ છીએ. તેઓનું માંસ પકાવી
બોબન કરીએ છીએ.” ઉપર પ્રમાણેનું બધું વર્ણન નિર્ભય પણ આપતી હતી. આ
દર્શાવી આપે છે કે લગભગ ૧૮૩૦ થી ૧૮૪૨ ની સાલ સુધીમાં ન્યુયોર્ક શહેરની
આસપાસ કુધારાન્તિ માટે કેટલા બધા ભયંકર બનાવો બનતા હશે !!

૭. ફાઉલર એક બીજું દષ્ટાન્ત આપીને લખે છે કે—“ ફીજી દાપુના નાયક
કે જેનું નામ મેં ૧૮૪૨ માં લીધું હતું, તેમાં આ સુધાવૃત્તિ અવયવ અને સંહારક
શક્તિનું અવયવ બન્ને બહુજ પ્રમગ પ્રમાણમાં સંવૃદ્ધ થયેલાં હતાં. આટલાં સંવૃદ્ધિ
વાળા અવયવ માસ ભેવામાં કરી પણ આવેલ નહોતાં. તે સેનાપતિ જણાવેલા હતા કે
મનુષ્યનું માંસ બહુજ સ્વાદિષ્ટ હોય છે, અને તેણે અનેકવાર તેનું ભક્ષણ કરેલું છે.
આ. નં. ૫૨ માં જે ચિત્ર આપેલું છે. તે “ આહનિ યુજાન્કયપતિ ” નું યથાર્થ
સ્વરૂપ છે. અનેક દેવ અને દેવીઓને, ખાસ કરી કાલીકા માતાને, બૈરવને અને મુરદા-
પની અન્દર પણ કેટલાક પ્રાચિન જ્યુપિટર અદિ દેવને, મનુષ્યનાં માંસથી તૃપ્ત
કરવામાં આવતા, કે પ્રસાદ ધસવતા. એવા ઘણા દષ્ટાન્તો હજી પણ મળી આવે
છે. કન્યાગણના નાટકમાં પણ આવો ઇતિહાસિક બનાવ કંઈક અંશે રજુ થાય છે.

બ્રહ્મિભાવના નામ નીચે મનુષ્યની સંહારક અને સુધાવૃત્તિઓનું અનિ જિમ
સ્વરૂપજ અને અલેક્ષખાથી પ્રવતિ રહેલ છે, એ તારન ૨૫૬ છે.

વિવેચન—જેઓમાં આ સુધાવૃત્તિ અનિ પ્રમગ પ્રમાણમાં હોય છે, તેવા
હોકોને, ખાવા પીવાના પદાર્થોને એકત્ર કરવામાં, અને જેઓ પદાર્થોને બહુજ મુંદર
સ્વાદિષ્ટથી ગ્રસ જનવવામાં, તથા ઉત્તમ રસોઈ બનાવવામાં, ઘણા વખત પસાર
થાય છે. હમેશાં સાફ સરૂ ખાવાનું આવા હોકોને બેઠેલે છીએ. ખાતી વખતે
પણ ખુબ અનંદ અને મુસ્કાદથી ખાય છે. જેટલું ખાય તેટલું પચાવી શકે છે.
આઓ દિવસ ખા આ કર્યા કરે છે. અનિ આસંતીકાપણને લીધે સારી તથા મન

બન્નેને અતિ ભારથી દુઃખી કરે છે. આવા પુરુષોએ અત્યાધારથી બચતા રહેવાની જરૂર છે. કેટલીકવાર અપવાસ કરવાની પણ ટેવ પાડવી જોઈએ. નહિતો અત્યાધારને પરિણામે હિરણ્યપ્રશીયા-અપયો-અદ્વૈતમી, કે બંધકુટ્ટ થવાનો મંત્રપૂર્ણ સંભવ છે. આવા લોકો શરીરમાં રૂઢ પુષ્ટ અને લોહીથી ભરેલા હોય છે. અને શાકપાન કરતાં તત્તળ માલ પર સારી રીતે મંડ્યા રહે છે. “માલ સાથે કામ” “મુખી માથે લકડુ” એ તેઓનો ભોજન સંબંધી ખાસ સુદાલેખ હોય છે. અત્યાધારી પુરુષોને જોઈ મરકરી કરે છે. અને પોતાને થોડું ખાવાનું મળે, તો નાખુશ થાય છે.

વૈશ્યવૃત્તિની અધિકતાથી ખાનપાનના અનેક પદાર્થો રૂતુઅનુસાર મંત્રવીને ભંડારરૂપે ભરી રાખે છે, અને આવરચક્રના પ્રભાલે વાપરે છે. મંત્રક કરવાની વૃત્તિની સાધારણ હાલતમાં આવતી કાલનો વિચાર કર્યા વિના “આજનો દાવો લીજોએ” કાલ કોણે દીડી છે” એમ માની “તરત દાનને મહાપુન્ય” માની ઉપરિચિત ખાનપાનના આનંદમાં પ્રવર્તે છે. એટલુંજ નહિ પણ કેટલીકવાર હઠ ઉપરાંત પણ ખાનપાન પાછળ ખર્ચ કરી બેસે છે. આવા એક પકોડીદાસ જે અમાસ એક મિત્ર છે, અને “પકોડીમદ્દલ” તરીકે સમગ્ર મિત્ર મંડળમાં અત્યંત પ્રસિદ્ધ છે, તેમનો નમુનો વાંચક વર્ગની સન્મુખ અમે રજુ કરી બે છીએ. આ મિત્રના કોહીસમાં, રસ્તાપર, ઘરમાં કે જોપાદીપર અથવા ગમે ત્યાં ગલીચુંચીમાં પણ, ત્યારે ભાખ્યવશાત કોઈ વખતે દર્શન થાય, તો તે મહારાજ પોતાની કુધાનિવૃત્તિપસયણવૃત્તિની પ્રબળતાથી હુમેશાં મુખ ચક્રીને નિરંકુશ દેશ્વતાજ પ્રત્યેક સ્થળે જોવામાં આવે છે. એ તેનું ખાસ લક્ષણ અને વિચિત્રતા છે. આવીજ પ્રબળ વૃત્તિના એક મહારાજ વેણીરામના દર્શન અમને જામકંટોરણ કાઠીયાવાડનું એક ગામ છે. ત્યાં એકવાર થયેલા હતાં. હુમેશાં લાડુની શોધ, એ તેમનો મુખ્ય મન્ત્રજ હતો, અને ૧૫ થી ૨૦ મણકાની, માળા દેશ્વના વિના તો કદી પણ સતોષ થાય નહિ, એવી પ્રબળ આ મહારાજશ્રીની કુધાવૃત્તિ હતી. હાલતાં ચાલતાં ઉડતાં બેસતાં લાડુનાં ગીત, લાડુનું ભજન, ચક્રકાચકનીજ વાત, તેના મોઢામાંથી નિકળતી હતી.—

આવા પુરુષોમાં રેહવૃત્તિનું પ્રાબલ્ય હોય તો હુમેશાં મિત્રોના મંડળ સાથે બેસી ખાવાનું બહુજ પસંદ કરે છે. એકલા ખાવામાં આનંદ આવતો નથી. આગતા-સ્વાગતા પણ સારી કરે છે. ગૂઢ લાગણીની પ્રબળતાથી ઘરમાં બેસી શાન્ત ચિત્તથી ખાવાનું બહુ પસંદ કરે છે. કારણ હોટેલો કે વીરીમાં તેને આનંદ નથી આવતો. વાત્સલ્યભાવની પ્રબળતાથી સ્ત્રી પુરુષો, બાળકો, અને પાળેલાં પશુ આદિ કે પશીઓ વિગેરેને ઉદારતાથી ખવડાવે છે, અને તેઓ પૂર્ણ પેટ ભરી ખાય એવું જોઈ ખુશી થાય છે.

કળાકૌશલ્યના અવયવની યથાર્થ ખીલવણી હોય તો બહુજ સારા રસોદયા તરીકે પણ કામ બગવી શકે છે, અને રસોઈ વિગેરે બાતે કરવાનું પણ બહુજ ગમે છે. આ. ન. પર વાળા મીઠા પકોડીમદ્દલમાં આ શક્તિ મેં અતિ સારા પ્રમાણમાં જોતો અનેકવાર અનભવેલી છે. દયાવૃત્તિની અધિકતાથી ગરીબ ગરબાં કે બુખ્યાને

મારી રીતે બોજન આપે છે. માન પ્રસન્ન અને સૌંદર્યવૃત્તિની પ્રજાગતથી બોજન આદિ ક્રિયામાં અને પગલ જમાવવામાં, લેસવા ઉત્તમ અને પીરસવા આદિની યથાસૌખ્ય વ્યવસ્થા અને સૌંદર્ય ભગવી રાખી, માન પ્રસન્ન મેગવવામાં બહુજ આનંદ માની ઉત્તમ પ્રકારની રીનબન દર્શાવે છે. સ્વચ્છતા તથા વ્યવસ્થા અને મુખરના બેડને તેઓ તૃપ્ત થાય છે. મૈત્રીની ન્યુનતાથી આગનાશ્વાગતા કે અમદની બહુ દરકાર નથી કરતા, પણ ઉપરથી બાહ્ય રંગ દર્શાવે છે. ભગવિષયનાને લીધે સારા અને પુણ્ય ખોરાક યોગ્ય પ્રમાણમાં ન મળવાથી એકદમ ગુસ્સે થઈ જાય છે.

જેઓમાં આશક્તિ પૂર્ણ પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ જે કંઈ મર્યુ તે મુદથી ખાય છે. "ખોરાકમાં દોષ દર્શન કે આ કેમ ક્યું અને તે કેમ ન પીરમ્યું." એ સંબંધી પ્રશ્નો કયાં વગર ખોરાકમાં આનંદ હોય છે. આવા પુરુષોની પાચન શક્તિ મારી હોય છે. બાકી બધી પ્રવૃત્તિઓ ઉપર પ્રમાણેજ હોય છે.

જેઓમાં આ શક્તિ સાધારણ પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ સાધારણ રીતે બોજન પદાર્થોમાં આનંદ મેળવે છે. અને સ્વાદપૂર્વક ખાય છે પણ પત્તુ અતિ સ્વાદ કે અતિ આનંદ માનતા કે મેળવતા નથી. તેમ કઠીપત્તુ સામાન્ય રીતે અકરાંનીયા થઈ જતા નથી. આવા પુરુષોએ પચનેન્દ્રિયોનો દુરુપયોગ કરતાં પહેલાં બહુજ (વચારી વર્તણું) બેડબે. કારણ તેમ ધવાથી તેઓની તન્દુરસ્તી એકદમ ભગવી જવા સંભવ છે. પાચન શક્તિની સાધારણ હાલતવાળાઓએ બહુજ સંભાળથી વર્તવાની જરૂર છે. આ હુધાવૃત્તિથી ખાવામાં આવતા ખોરાકપર, લેહન્ય-પદાર્થોપર, દુધાવૃત્તિની અસર કરતાં પત્તુ. તેની સાથે સંયુક્ત થઈ કાર્ય કરનાર અન્ય પ્રજાગતિઓની તેનાપર બહુજ પ્રભાવ અસર થાય છે. ચિન્તા, ઉદ્વેગદો, દુઃખ. ભય, શોક. સન્તાપ. ક્રોધ આદિની હાલતમાં ખાવામાં આવેલ, માત્રાયુક્ત પદાર્થો પત્તુ. યથાર્થ પચન થતા નથી તેમ મુશ્કાલિષ્ટ હોવા છતાં યોગ્ય આનંદ ઉત્પાદક કે પ્રીતિજનક થતા નથી. તેમજ તેથી દશ્યમાં આપેલ ખોરાકની અસર, મનપર પણ તેવાજ પ્રકારની પ્રભાવ લાગતીઓયુક્ત થાય છે.

બ્યારે સ્નેહી સંબંધી અને મિત્ર વર્ગની સાથે આનંદયુક્ત મનથી ઉત્પાદક હાસ્ય, વિનોદ અને આનંદનની સાથે હર્ષિત મનથી, તેમજ સમઘીય સ્થાનમાં, મુંદર અને રમ્ય યુવતીગણથી પિરસાયેલ, મુંદર સ્વચ્છ પાત્રોની અંદર, મુશ્કાલિષ્ટ સ્થાનમાં મુશ્કાલિષ્ટ રીતે, કરવામાં આવતા આહારનું પરિણામ પત્તુ. તેટલુંજ સ્નેહ, હર્ષ, આનંદ. ઉત્પાદક. અને પ્રીત તથા સૌંદર્ય અને વ્યવસ્થા આદિ લાવોને ઉત્પન્ન કરનાર, આનંદદાક અને પરિણામે સુખયુક્ત થાય છે. તેનું પાચન પણ તેટલીજ મુગમતાથી થાય છે. ચરકમાં કહ્યું છે કે—

માત્રપાપ્તમ્પ્રવહતં દર્શ્યં વાલં ન જીર્ણતિ
ચિન્તાગોકમદકોત્પદુજ્યશર્યાત્તજગતઃ ॥
ઘનારોગપદનાપુષ્પપદ્ધાર્યં વ્યતિમોઝભમ્
અપૂર્ણ્યં લોક વિદિષ્ટં તસ્માત્ તત્પરિવર્તયેત્ ॥

તેઓમાં આ કુષાત્વુનિ બહુજ સામાન્ય હાલતમાં હોય છે, તેઓ ખાતામાં બહુ સ્વાદ કે આનંદ મેળવતા નથી. તેઓની કુષા મંદ હોય છે. માત્ર જીવનનિર્વાહાર્થે જ આવા પુરૂષો ભોજન કરે છે, બધી રિયનિ અને મંયોગો અનુકુળ હોય તો જ ભોજનમાં આનંદ મેળવે છે. વારંવાર અપચો કે બદબુદ્ધિ થઈ આવે છે. અને પાનપાનના પદાર્થો અને પ્રમાણમાં પણ આવા લોક બહુજ ચાપચીપીયા અને વહેમી વૃત્તિના હોય છે. તેઓની પાચનશક્તિ અને બોજ્યવૃત્તિ મંદ હોય છે. આવા લોકોની રોજગરે ભોજન કર્યા પછી ભારી, નિષ્પ્રય અને વજનદાર લાગાય છે. નિદ્રા પણ મુશ્કેલી આવતી નથી. અને મચારના પંકોરમાં પણ બળે થાકેલા હોય, તેવા જગા-થે નેત્રોની કુષા પણ હમેશા અનુષ્ઠ કે અમંતુષ્ઠ અથવા મંદ, નિર્જગ અને સ્વપ્ન ભાવમ પડે છે. હરેક વિષયમાં તેઓને આનંદ આવતો નથી. આવા પુરૂષો કે સ્ત્રીઓ સતત એકાગ્ર, બળતણ અને ઉન્માદ કે રોધાદિન, ઉદ્વેગ અને કુ-પ-દૈવવૃત્તિના થઈ જાય છે. જરૂરી ચુરને થઈ જાય છે. તેમજ બધી પણ જરૂરી કામ કામે છે. આવા પુરૂષોએ પોતાની નન્દુરતિ અને ખાસ કરી પાચનશક્તિ કુષા-ત્વ તરફ નોંધી પ્રથમ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. કારણ માનસિક, અને શારીરિક રીતે તેવા કુષાંતુ કારણ મંદ કુષા અને પાચનશક્તિની ન્યૂનતાજ છે. આ બીના અન્ય નબળાઈ કારણ કુષાંતુ નીને નાળીન થયેલ છે.

આ કુષાવાળા લોકો દૈનિકામીક શક્તિની ન્યૂનતાથી કાતનું ખાણું આજ યાદ રાખવું નથી. નિષ્ઠ અને સેવિયો માટે પ્રેમ દેવાથી તેના સંમર્ગમાં હોય ત્યારે અન્યથા કાનું નીને ખાય છે. પણ તેઓ વિના બહુજ ઘોરું જામે છે. વ્યવસ્થા અને સંસ્કારો કે માટે જોજન-ધ્યાનની આશ્રયન બધું જગારે મુખ્યવર્તમાન અને કીકાક હોય ત્યારે જ નુકસાનકારી થઈ શકે છે.

જેઓમાં આ કુષાત્વુનિ ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓને બાળીજ બૂમ લા-ગતી હોય એમ જણાય છે. બહુજ ઘોરું ખાય છે. સ્વસ્થાદાર કરે છે. મું ખાય છે તેની પણ કંઈક કંઈક નથી. કાંઈક, કેટલું અને કેટલું ખાય છે, તથા મું પડ્યું રહે છે એ માનવના તરત વિદ્યાર્થ હોય છે. ઉન્મા, સ્વાદિષ્ટ, રનામક ભોજન પણ આવી વૃત્તિમાં અને અનંદ આવી શકતું નથી. આવા અનુભવો મરીરને પાવતુ આ જગતે કુષાત્વુનિની પ્રતિબિંબ કંઈક પાછા સંપૂર્ણ પ્રવાણ કંઈકની જરૂર છે. નહિ તે તરતજ કે વદાવના, કુષ્ઠ અને હરે પ્રતિબિંબ નજરીક આવવાનું ખાય છે, અને અનુ, વાદ અર્થે કુષું છે, માટે તેવા સ્ત્રી.

આ જોજનરૂપ કે કુષાત્વુનિ આદ અને જોજનપ્રવાણ એવા બે વિષયના પાદ-કાં અવેર છે. તેઓમાં અને જોજનરૂપિન, એ સંજોગી રિચાર પણ બહુજ અવગણ્ય થઈ છે. કુષાત્વુનિ વિષયમાં તે જોજનરૂપિન વિષય કાંઈક બહુજ અવગણ્ય પ્રદેશમાં આવેલ છે. અને તેનું કાંઈ જોજન પાદોને અધિક પ્રમાણમાં

મેળવવાનું છે. જ્યારે મુસ્વાદવૃત્તિના અમ વિભાગનું કાય સારા, સરસ, અને ઉત્તમ તેમજ સ્વાદિષ્ટ લોભ્ય પદાર્થોને પસંદ કરવાનું છે. જેમાંથી પ્રથમના લોભ્યશક્તિના અવયવનું કાર્ય અર્થત અગત્યનું તેમજ સર્વાવસ્થામાં સર્વ પ્રાણી માત્રને જરૂરનું છે. જ્યારે મુસ્વાદવૃત્તિ તો લગભગ બધામાં હોય છે જેને આવશ્યકતા પ્રમાણે વધારી પણ શકાય છે. ખાઉંપર કે અકસંતીયા સ્વભાવના લોકો જે હોય તે પદાર્થો અધિક પ્રમાણમાં ખાય છે. જ્યારે મુસ્વાદ જતિનાગા, પસંદ કરેલ પદાર્થો અમુક પ્રકારે સંસ્કાર કરીનેજ ખાવા પિવામાં ખાત્ર ચોક્કસ નિયમાનુકૂલજ વર્તનારા હોય છે, અને જેમ જેમ તે પ્રમાણે વર્તે છે તેમ તેમ મુસ્વાદવૃત્તિને અધિક પ્રમાણમાં પુષ્ટ બનાવે છે, કુધાવૃત્તિના અવયવના અલગ અલગ બે વિભાગ લોભ્ય શક્તિ અને મુસ્વાદ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના એકજ વૃત્તિના કાર્ય કરવા માટે સુસ્થિત છે, એ સ્પષ્ટ પણે સાબિત થયેલ છે.

પ્રકરણ ૩ જી.

નં. ૩. પિપાસા અને પેય પદાર્થો.

પિપાસાનું સ્થાન, આવશ્યકતા, ઉપયોગ, અને વિવેચન,
તથા ખીસવણી અને નિગ્રહ આદિ.

છાંદગીના ઉપયોગી પદાર્થો શરીરનાં પ્રત્યેક અંગપ્રત્યંગમાં લાવવા અને ફેલાવવાનું તથા તેમાંથી બહાર કાઢવાનું અતિ અગત્યનું કાર્ય પ્રવાહી પદાર્થોદ્ધારાજ યર્થ રહ્યું છે, અને તેના દ્વારાજ યર્થ શકે તેમ છે.

રસ, રક્ત, આદિબુધ્ધિ, પ્રાણવાયુ અને સમગ્ર પાચિત્વ પદાર્થો પ્રવાહાત્મક, દ્રવિ-
ભૂત અથવા વાયવાત્મક અવસ્થામાંજ શરીરસ્થ અવયવોના ઉપયોગમાં લેવામાં
આવી શકે છે.

મગ્ન મૂત્રોત્સર્ગ અને પ્રસ્વેદ તથા પ્રત્યાસ આદિ દ્વારા આપણે આપણા શરી-
રસ્થ મલોને નિરંતર સત દિન અવિશ્રાન્તપણે પ્રતિસ્રવ્ય પ્રવાહી અથવા બાષ્પમય
હાલતમાં બહાર કાઢીએ છીએ, જેમાંના કેટલોક ભાગ તો અદૃશ્ય રીતે પ્રસ્વેદદ્વારા
ઉડી જાય છે. આવી રીતે નિરંતર ઉડી જતા અને સમ થતા પ્રવાહી પદાર્થોના સ્થાનમાં
અન્ય પ્રવાહી પદાર્થો શરીરમાં ઉપયોગાર્થ મોકલવાની આટલા માટે અત્યંત અગત્ય
છે. કારણ જો તેમ ન થાય તો શરીરને પોષક પદાર્થો એક યા બીજી રીતે ન મળવાથી
હીજી થવાનો કે ઘસારો જવાનો સમ્પૂર્ણ સંભવ છે.

પૃથ્વીના પૃષ્ઠપર પ્રાચિત્વ પદાર્થો કરતાં, જળનું પ્રમાણ હંમેશાં ઘણુંજ મોટું
છે. પૃથ્વીના ગોળાપરનો લગભગ ત્રણ ચતુર્થાંકસ ભાગ તો સમુદ્રના જળથી છવા-
યેલ છે, જે સેંકડો ફીટ ઉંડું હોય છે. વળી સ્થાવર વનસ્પતિ અને જંગમ પ્રાણી
માત્રના શરીરમાં પણ, પ્રવાહી પદાર્થો રૂપે જળતત્વ પણ ઘણા મહોદા પ્રમાણમાં
હંમેશાં રિયત છે. કારણ જળરૂપ પ્રવાહી પદાર્થના અસ્તિત્વ વિના કોઈ પણ પ્રાણી કે
વનસ્પતિજન્ય પદાર્થ એક ક્ષણ પણ જીવી શકે તેમ નથી. પ્રાણુધારી પ્રાણીઓને
માટે રસાત્મક પાણી, એ એક જાનનું અમૃતરૂપી રસાયનજ છે. પ્રાણીમાત્રને આ દિવ્ય
ગુણયુક્ત આપ-જળ, એ પરમ પાવન, પુષ્ટિદાયક, પોષક તથા રક્ષક અને સુરોચિત
કરનાર માતા છે.

તેના વિના કોઈ પણ જીવી શકે તેમ નથી. આપણા શરીરનો લગભગ
ત્રણ ચતુર્થાંકસ ભાગ, પ્રવાહી જળમય પદાર્થોથીજ બનેલો છે. આપણા રૂધિરનો

નં. ૩. વિધાસા.

Ibation or equativeness.

આખ્યા, સ્થાન, વર્ણન, અને નિમલ્લ આદિ.

વિધાસા—જગલિકાપ. પેયવૃત્તિ. જગનિવાસવૃત્તિ. સ્થાન, નદાણું, ધોણું, નરણું, વડાણું હંઠારણું, અનેક પ્રકારના રસ યન કે વાજીકરણ પીણાએ પીવા, દુધપાન, તકપાન, મધપાન, ખુસપાન, ચા, કોફી, સરખત, સોમરસ, ચાપધીરસ, ક્યારસ, ફળ ફૂલના રસઆદિ પિવાની વૃત્તિ થવી, વિગેરે પ્રવાહી પદાર્થોની કોઈપણ પ્રકારની હંધા કે વૃત્તિનો આ વિધાસાવૃત્તિમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે. અત્રિ ઉપયોગ કે મિષ્ટા ધોમથી—અત્રિ વિધાસા, મધપાન, ખુસપાન, સોડાવાટર અને લેમનના બાટલા અને શરબતોનાં અતિયાનમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે, અને તેને પરિણામે વિધાસાવૃત્તિની અસંતુષ્ટ હાલત થાય છે, તથા અનેક પ્રકારના શારીરિક અને માનસિક રોગ, બ્યસન, અને દુઃખો ઉત્પત્ત થાય છે.

સ્થાન—આ વિધાસાવૃત્તિના અસ્તિત્વમાંનાં અવયવનું સ્થાન કુધાવૃત્તિના સ્થાનના અમ બાગમાંજ આવી રહેલું છે. જુએ આ. નં. ૫૨ નંબર ૩.

પ્રપૂર્ણ—જેઓમાં આ વૃત્તિ પ્રપૂર્ણ પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ પ્રપૂર્ણ રીતે જગપાન કરે છે. અન્યર અને બાહ્ય ઉપયોગમાં જગનો ખુટથી પ્રયોગ કરે છે. તરવાની સ્વાભાવિક હંધામુકત હોય છે. અવલોકનશક્તિ તથા ભૂગોળ જ્ઞાનની પ્રવજગમથી ફરીયાદ મુસાફરી કરવાનું કે નાખવા કે સેલર થવાનું અથવા (Hiking) મળવા હંકરવાનું બહુ ગમે છે. હંધેશાં બહુજ તૃષ્ણાતુર રહે છે, અને તેને પરિણામે વારંવાર અને ખુબ જગપાન કરે છે. જગ જ્ઞાનમાં વસ ધોવામાં, તથા તરવામાં બહુજ આનંદ લે છે અને તેથી શારીરિક લાભ ઉઠાવે છે.

સામાન્ય—જેઓમાં આ શક્તિ સામાન્ય પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ સામાન્ય રીતે જરૂર પડે ત્યારેજ જોઈતા પ્રમાણમાં જગપાન કરે છે. નાદુષ્ક પિવામાં પણ જોઈએ તેટલાજ ઉપયોગ કરે છે. પ્રમાણથી અતિ સેવન કરતા નથી. ફરીયાદ મુસાફરી કરતાં પણ ઓછા થાય છે. ઉંડાં પટ્ટીમાં તરવાનું પણ મન કરતા નથી. ખાસ કરી આવચિત વિયોગ હોય છે, ત્યારે તો જગ પણ હિંમત કરતા નથી.

જેઓમાં આ શક્તિ ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ: કોઈપણ જાનના પ્રવહીની બહુ દરકાર કરતા નથી. નરી તજવળાં કાંઈપર જગની હિંમત થતી નથી. ખેલકામ પણ પ્રવાહી કરતાં ઓછા પદાર્થોને વધારે ચંદે છે.

જે શાકપાન અને જૂજપુષ્પમાં રસાત્મક રૂધિરનું કાર્ય સારી રીતે સારે છે. પ્રાણી અને વનસ્પતિજન્ય પુષ્પ ફળનાં તત્વો તેા એક સરખાંજ હોય છે, માત્ર તેઓ નમ્મ હોય છે, એટલે તેમાં ગુનાનું તત્વ હોતું નથી. તેથી આપણા વૃષ્ઠાસ્થાના પુરુષો માટે તેા તે ખાસ ઉપયોગી થઈ પડે છે. જ્યારે શરીરને જરૂરનું અસ્થિસંવૃદ્ધિકારક ગુનાનું તત્વ, ખોરાકના ખીજ પદાર્થોમાંથી મળી રહે છે.

જળ લે પ્રકારનું હોય છે. એક સ્વચ્છ, વરસાદનું જળ અને ખીનું અનેક પ્રકારના ધાનુઓ કે ક્ષારતત્વ સાથે મિશ્ર થયેલું જળ. તેમાં કોઈપણ પ્રકારના મિશ્રણ મધ કે શીકારા અથવા દુસ્વાદ વગરનું કેવળ સ્વચ્છ વર્ણનું જળ હંમેશાં સર્વોત્તમ છે. વરસાદનું નદી અને ઝરા વાટે વહેતું પાણી ખીજે નંબરે છે.

જ્યારે ડુધ કે દાડીની અંદરનું મિશ્રજળ, ત્રીજે નંબરે આવે છે. જરા જામડું કે શીકું જળ ખાગ કારણ વિના વાપરવા યોગ્ય નજ ગણાય. ધોવા અને નંદવા માટે આ જળ ઉપયોગમાં લઈ શકાય ખરું. પરંતુ કપડાં વિગેરે પણ જરા શીકા કે ખાગ પાણીમાં ધોવાથી બસાગર રચ્છ અને સફેદ થતાં નથી. ચરકની અંદર નિમ નિમ પ્રદેશનાં અને રિયનિના મિશ્રણવાળા જળ સંબંધી કેટલુંક ઉપયોગી વર્ણન આપેલું છે. આવા અનેક પ્રકારના જળનો અનેક રીતે ઉપયોગ કરવો એ વિષયનાશ્ચિનુ કાર્ય છે.

જે પ્રમાણે કુષ્માગ્નિનું મનુષ્યના મસ્તિષ્કમા અવયવ છે, તેજ પ્રમાણે વિષ્ણુઃકૃતિને નભાગનાર પણ, મસ્તિષ્કમા એક ખાગ અવયવ છે; અને એ બન્ને અવયવની પ્રત્યેક હાલતમા જરૂર છે. શરીરની અંદરના પ્રવાહી પદાર્થો જ્યારે ખુટી જાય છે, અથવા તેનો ઉપયોગ થઈ રહે છે અને નવા પ્રવાહી પદાર્થોની શરીરમાં જરૂર પડે છે ત્યારે આ વૃત્તિદાતા આપણને વિષામા—ખીવાની ઇચ્છા કે લાગણી ઉપજાવે છે. અને આપણે જળપાન કે દુધપાન કરી તે વખતે આપણી આ વૃત્તિને ચાલુ કરીએ છીએ.

કુદની માફક વિષામા પણ જીવાન્માની એક પ્રકારની વૃત્તિ છે, જેને પ્રગટ કરનાર આ વિષામારૂઢી મસ્તિષ્કનું અવયવ છે. તેનો ઉપયોગ, કુદરતની અંદર સ્વત્ર પ્રવરી રહેલ જળનો અનેકથા ઉપયોગ કરવામા નમાયેલ છે. જળપ્રયોગથી અનેક રોગો સાથે કુદની એક અખી અલગ Hydropathy નામની વૈદ્યની શાસ્ત્ર છે. પણ વિષયનાર અવાય તેથી તેનું અર્થે વિવેચન કરવાની જરૂર નથી, જોયે અર્થે અર્થ વિષામાકૃતિનુંજ વર્ણન આપીશું.

“ શાસ્ત્રો વૈદીરવિષ્ણુ માસો મયમ્નુ વીતયે ”

નં. ૩. પિપાસા.

Bibbation or aquativeness.

આખ્યા, સ્થાન, વર્ણન, અને નિમિત્ત આદિ.

પિપાસા—જ્ઞાનિવ્રાત. પેયવૃત્તિ. જગનિવાસવૃત્તિ, સ્થાન, નદ્યપું. ધોણું, નરવું, વહાણું હંકારવું, અનેક પ્રકારના રસ યન કે ઘણકરણ પીણાઓ પીવા, દુધપાન, તકપાન, મધપાન, પુષ્પપાન, ચા, કેરી. સરખત, સોમરસ, ઔષધીરસ, દારૂરસ, ફળ ફેલના રસઆદિ પિવાની વૃત્તિ થયી, વિગેરે પ્રવાહી પદાર્થોની કોઈપણ પ્રકારની દ્રવ્ય કે વૃત્તિનો આ પિપાસાવૃત્તિમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે. આનિ ઉપયોગ કે મિથ્યા યોગથી—અનિ પિપાસા. મધપાન. પુષ્પપાન. સોડાવાટર અને લેમનના બાટલા અને શરબતોનાં અનિપાનમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે, અને તેને પરિણામે પિપાસાવૃત્તિની અસંતુષ્ટ હાલત થાય છે, તથા અનેક પ્રકારના શારીરિક અને માનસિક રોગ, બેસન, અને દુઃખો ઉત્પન્ન થાય છે.

સ્થાન—આ પિપાસાવૃત્તિના મસ્તિષ્કમાંનાં અવયવનું સ્થાન દુધાવૃત્તિના સ્થાનના અગ્ર ભાગમાંજ આવી રહેલું છે. જુઓ આ. નં. ૫૨ નંબર ૩.

પ્રપૂર્ણ—જેઓમાં આ વૃત્તિ પ્રપૂર્ણ પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ પ્રપૂર્ણ રીતે જળપાન કરે છે. અન્યર અને બાહ્ય ઉપયોગમાં જળનો હુદથી પ્રયોગ કરે છે. તરવાની સ્વાભાવિક દ્રવ્યમુક્ત હોય છે. અવરોધનશક્તિ તથા ભૂગોળ જ્ઞાનની પ્રવળતાથી દરીયાઈ મુસાફરી કરવાનું કે નાખવા કે સેવર થવાનું અથવા (Boatman) મધવા હંકારવાનું બહુ ગમે છે. હંમેશાં બહુજ તૃપ્તર રહે છે, અને તેને પરિણામે ચારંચાર અને ખુબ જળપાન કરે છે. જ્યાં સ્થાનમાં વસ્ત્ર ધોવામાં, તથા તરવામાં બહુજ આનંદ લે છે અને તેથી શારીરિક લાભ ઉઠાવે છે.

સામાન્ય—જેઓમાં આ શક્તિ સામાન્ય પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ સામાન્ય રીતે જરૂર પડે ત્યારેજ ભેદિત પ્રમાણમાં જળપાન કરે છે. નાદુરવા ધોવામાં પણ ભેદિતે તેટલાજ ઉપયોગ કરે છે. પ્રમાણથી અતિ સેવન કરતા નથી. દરીયાઈ મુસાફરી કરતાં પણ ડર ખાય છે. ઉંડાં યાત્રીમાં તરવાનું પણ મન કરતા નથી. ખાસ કરી સાવચેત વિશેષ હોય છે, ત્યારે તો જરા પણ હિંમત કરતા નથી.

જેઓમાં આ શક્તિ ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ કોઈપણ જાતના પ્રવાહીની બહુ દરકાર કરતા નથી. નદી તટાવનાં કાંઠાપર જવાની હિંમત ધરતા નથી. ખોલકમાં પણ પ્રવાહી કરતાં નકર પદાર્થોને વધારે ચહે છે.

જે શાકપાન અને ધ્રુણપુલમાં રચાત્મક રૂધિરનું કાર્ય સારી રીતે ચારે છે. પ્રાણી અને વનસ્પતિજન્ય પુત્ર કૃષ્ણનાં તત્ત્વો તેા એક સરખાંજ હોય છે, માત્ર તેઓ નમ્ર હોય છે, એટલે તેમાં ચુનાનું તત્ત્વ હોતું નથી. તેથી આપણા વૃષ્ણાત્મ્યાના પુરુષો માટે તેા તે ખાસ ઉપયોગી થઈ પડે છે. જ્યારે શરીરને જરૂરનું અસ્થિમંદુરિકારક ચુનાનું તત્ત્વ, ખોરાકના બીજા પદાર્થોમાંથી મળી રહે છે.

જળ બે પ્રકારનું હોય છે. એક સ્વચ્છ, વરસાદનું જળ અને બીજું અનેક પ્રકારના ધાતુઓ કે ક્ષારતત્ત્વ સાથે મિશ્ર થયેલું જળ. તેમાં કોઈપણ પ્રકારના મિશ્રણ ગંધ કે રીકાશ અથવા દુસ્વાદ વગરનું કેવળ સ્વચ્છ વર્ણનું જળ હુમેશાં સર્વોત્તમ છે. વરસાદનું નદી અને ઝરા વાટે વહેતું પાણી બીજે નંબરે છે.

જ્યારે કુવા કે ટાંકીની અંદરનું મિશ્રજળ, ત્રીજે નંબરે આવે છે. જળ ભાંભરું કે રીકું જળ ખાસ કારણ વિના વાપરવા યોગ્ય નજ ગણાય. ધોવા અને નાહવા માટે આ જળ ઉપયોગમાં લઈ શકાય ખરું. પણ કપડાં વિગેરે પણ જરા રીકા કે ખાસ પાણીમાં ધોવાથી બરાબર સ્વચ્છ અને સફેદ થતાં નથી. ચરકની અંદર ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશનાં અને સ્થિતિના મિશ્રણવાળા જળ સંબંધી કેટલુંક ઉપયોગી વર્ણન આપેલું છે. આવા અનેક પ્રકારના જળનો અનેક રીતે ઉપયોગ કરવો એ પિપાસારત્તિનું કાર્ય છે.

જે પ્રમાણે ક્ષુધારત્તિનું મનુષ્યના મસ્તિષ્કમાં અવયવ છે, તેજ પ્રમાણે પિપાસાવૃત્તિને સંભાળનાર પણ મસ્તિષ્કમાં એક ખાસ અવયવ છે; અને એ બંને અવયવની પ્રત્યેક હાલતમાં જરૂર છે. શરીરની અંદરના પ્રવાહી પદાર્થો જ્યારે ખુદી જાય છે, અથવા તેનો ઉપયોગ થઈ રહે છે અને નવા પ્રવાહી પદાર્થોની શરીરમાં જરૂર પડે છે ત્યારે આ વૃત્તિદ્વારા આપણને પિપાસા—પીવાની ઇચ્છા કે લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. અને આપણે જળપાન કે દુધપાન કરી તે વખતે આપણી આ વૃત્તિને શાન્ત કરીએ છીએ.

કુધાની માફક પિપાસા પણ જીવાત્માની એક પ્રકારની વૃત્તિ છે, જેને પ્રયત્ન કરનાર આ પિપાસારૂપી મસ્તિષ્કનું અવયવ છે. તેનો ઉપયોગ, કુદરતની અંદર સર્વત્ર પ્રસરી રહેલ જળનો અનેકધા ઉપયોગ કરવામાં સમાયેલ છે. જળપયોગથી અનેક રોગો સાજા કરવાની એક આખી અલગ Hydropathy નામની વૈદ્યકની શાખા છે. પણ વિષયાન્તર અવાય તેથી તેનું અત્રે વિવેચન કરવાની જરૂર નથી, જેથી અત્રે માત્ર પિપાસાવૃત્તિનું જ વર્ણન આપીશું.

“ શાન્તો દેવીરમિષ્ટ્ય આપો મવન્ત પીતયે ”

નં. ૩. પિપાસા.

Bibation or aquativeness.

આખ્યા, સ્થાન, વર્ણન, અને નિમ્ન આદિ.

જીવનશાસ્ત્ર

પિપાસા—જડાભિક્ષા. પેયવૃત્તિ. જળનિવાસવૃત્તિ. સ્નાન, નદ્યવું. પોવું, નરવું. વડાણ હાંકારવું, અનેક પ્રકારના રસ વન કે વાજીકરણ પીણાઓ પીવા. દુધપાન, તકપાન. મગપાન, ખુસપાન, ચા. કેફી. ચરખત, સોમરસ, ઔષધીરસ, દારૂરસ, ફળ ફૂલના રસઆદિ પિવાની વૃત્તિ થવી, વિગેરે પ્રવાહી પદાર્થોની કેટલેક પ્રકારની દ્રવ્યો કે વૃત્તિઓ આ પિપાસાવૃત્તિમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે. અનિ ઉપયોગ કે મિથ્યા યોગથી—અનિ પિપાસા, મગપાન, ખુસપાન, સોડાવાટર અને લેમનના ભાટલા અને ચરખતોનાં અનિપાનમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે, અને તેને પરિણામે પિપાસાવૃત્તિની અમૂલ્ય હાલત થાય છે, તથા અનેક પ્રકારના શારીરિક અને માનસિક રોગ, બ્યસન, અને દુઃખો ઉત્પન્ન થાય છે.

સ્થાન—આ પિપાસાવૃત્તિના અસ્તિત્વમાંનાં અવપવનું સ્થાન કુપાવૃત્તિના સ્થાનના અગ્ર ભાગમાંજ આવી રહેલું છે. જુઓ આ નં. ૫૨ નંબર ૩.

પ્રપૂર્ણ—જેઓમાં આ વૃત્તિ પ્રપૂર્ણ પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ પ્રપૂર્ણ રીતે જળપાન કરે છે. અન્યર અને બાહ્ય ઉપયોગમાં જળનો છુટથી પ્રયોગ કરે છે. તરવાની સ્વાભાવિક દ્રવ્યોયુક્ત હોય છે. અવલોકનશક્તિ તથા ભૂગોળ જ્ઞાનની પ્રવળતાથી દરીયાઈ મુસાફરી કરવાનું કે નાખવા કે સેતર મવાનું અથવા (Bivouac) મળવા હાંકરવાનું બહુ મને છે. હમેશાં બહુજ તૃષ્ણાતુર રહે છે, અને તેને પરિણામે પારંપર અને ખુબ જળપાન કરે છે. જળ સ્નાનમાં વચ્ચે પીવામાં, તથા તરવામાં બહુજ આનંદ લે છે અને તેથી શારીરિક લાભ ઉઠાવે છે.

સામાન્ય—જેઓમાં આ શક્તિ સામાન્ય પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ સામાન્ય રીતે જરૂર પડે ત્યારેજ જોઈતા પ્રમાણમાં જળપાન કરે છે. નહવા પોવામાં પણ જોઈએ તેટલાજ ઉપયોગ કરે છે. પ્રમાણથી અતિ સેવન કરતા નથી. દરીયાઈ મુસાફરી કરતાં પણ ડર પાડે છે. ઉંઠાં યાત્રીમાં તરવાનું પણ મન કરત્યા નથી બાંસ કરી સાવચેત વિશેષ હોય છે, ત્યારે તો જરા પણ હિંમત કરત્યા નથી.

જેઓમાં આ શક્તિ ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ કેટલેક બાતના પ્રવાહીની બહુ દરકાર કરતા નથી. નહીં તરવાનાં કાંઈપર જળની હિંમત ધરતા નથી. ખેતરમાં પણ પ્રવાહી કરતાં નહીં પદાર્થોને વધારે ચહે છે.

ને શાકપાન અને ધૂળપુત્રમાં રસાત્મક રૂધિરનું કાર્ય સારી રીતે સારે છે. પ્રાણી અને વનસ્પતિજન્ય ખુસ ફળનાં તત્વો તો એક સરખાંજ હોય છે, માત્ર તેઓ નજ હોય છે, એટલે તેમાં ચુનાનું તત્વ હોતું નથી. તેથી આપણા વૃક્ષાદિયોના પુરુષો માટે તો તે ખાસ ઉપયોગી થઈ પડે છે. જ્યારે શરીરને જરૂરનું અસ્થિસંવૃદ્ધિકારક ચુનાનું તત્વ, ખોરાકના બીજા પદાર્થોમાંથી મળી રહે છે.

જળ જે પ્રકારનું હોય છે. એક સ્વચ્છ, વરસાદનું જળ અને બીજું અનેક પ્રકારના ધાનુઓ કે ક્ષારતત્વ સાથે મિશ્ર થયેલું જળ. તેમાં કોઈપણ પ્રકારના મિશ્રણ મધ્ય કે દીકાશ અથવા દુસ્વાદ જગરનું કેવળ સ્વચ્છ વર્ણનું જળ હંમેશાં સર્વોત્તમ છે. વરસાદનું નદી અને ઝરા વાટે વહેતું પાણી બીજે નંબરે છે.

જ્યારે કુવા કે ટાંકીની અંદરનું મિશ્રજળ, ત્રીજે નંબરે આવે છે. જળ બાંબરું કે દીકું જળ ખાસ કારણ વિના વાપરવા યોગ્ય નજ ગણાય. ધાવા અને નાદવા માટે આ જળ ઉપયોગમાં લઈ શકાય ખરું. પાણુ કપડાં વિગેરે પણ જરા દીકા કે ખાસ પાણીમાં ધાવાથી બરાબર સ્વચ્છ અને સફેદ થતાં નથી. ચરકની અંદર ભિત્ર ભિત્ર પ્રદેશનાં અને સ્થિતિના મિશ્રજુવાળા જળ સંબંધી કેટલુંક ઉપયોગી વર્ણન આપેલું છે. આવા અનેક પ્રકારના જળનો અનેક રીતે ઉપયોગ કરવા એ પિપ્પલાવૃત્તિનું કાર્ય છે.

જે પ્રમાણે કુધાત્તિનું મનુષ્યના મસ્તિષ્કમાં અવયવ છે, તેજ પ્રમાણે પિપ્પલાવૃત્તિને સંભાળનાર પણ, મસ્તિષ્કમાં એક ખાસ અવયવ છે; અને એ બંને અવયવની પ્રત્યેક હાલતમાં જરૂર છે. શરીરની અંદરના પ્રવાહી પદાર્થો જ્યારે ખુબી આવે છે, અથવા તેનો ઉપયોગ થઈ રહે છે અને નવા પ્રવાહી પદાર્થોની શરીરમાં જરૂર પડે છે ત્યારે આ વૃત્તિદાતા આપણને પિપ્પલા—પીવાની દ્રવ્યો કે કાચાની ઉત્પત્તિ થાય છે. અને આપણે જળપાન કે દુધપાન કરી તે વખતે આપણી આ વૃત્તિને શાન્ત કરીએ છીએ.

કુધાની માફક પિપ્પલા પણ જીવાત્માની એક પ્રકારની વૃત્તિ છે, જેને પ્રવર કરનાર આ પિપ્પલાદ્રૂષી મસ્તિષ્કનું અવયવ છે. તેનો ઉપયોગ, કુદરતની આજ સુધી પ્રસરી રહેલ જળનો અનેકથા ઉપયોગ કરવામાં સમાયેલ છે. જળપ્રયોગની અનેક રીતો સ્થાપ કરવાની એક આખી અલગ Hydropathy નામની વૈજ્ઞાની શાસ્ત્ર છે. પણ વિષયાન્તર સ્વાય તેથી તેનું અત્રે વિવેચન કરવાની જરૂર નથી, જેને અત્રે માત્ર પિપ્પલાવૃત્તિનુંજ વર્ણન આપીશું.

“ નાશો વૈવીરમિટ્ટય આસો મવન્તુ પીતપે ”

નં. ૩. પિપાસા.

Thirst or aquativeness.

આખ્યા, સ્થાન, વર્ણન, અને નિમિત્ત આદિ.

પિપાસા—જઝાબિલાય. પેથવૃત્તિ. જાગનિવાસવૃત્તિ, સ્નાન, નહાવું, ધોવું, નરવું, વડાણ હંકારવું, અનેક પ્રકારના રસ યન કે વાણકરણ પીણાઓ પીવા, દુધપાન, તકપાન. મધપાન, ખુસપાન, ચા, કેરી, સરખત, સોમરસ, આપધીરસ, દારુરસ, ફળ ફૂલના રસઆદિ પિવાની વૃત્તિ થવી, વિગેરે પ્રવાહી પદાર્થોની કોઈપણ પ્રકારની હિંમત કે વૃત્તિનો આ પિપાસાવૃત્તિમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે. અને ઉપયોગ કે મિથ્યા ધોમધી—અનિ પિપાસા, મધપાન. ખુસપાન. સોડાવાટર અને હેમનના બાટલા અને શરબતોનાં અતિપાનમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે, અને તેને પરિણામે પિપાસાવૃત્તિની અસંતુલ્ય હાલત થાય છે, તથા અનેક પ્રકારના શારીરિક અને માનસિક રોગ. બ્યસન, અને દુઃખો ઉત્પન્ન થાય છે.

સ્થાન—આ પિપાસાવૃત્તિના મસ્તિષ્કમાંનાં અવયવનું સ્થાન શુધાવૃત્તિના સ્થાનના અગ્ર ભાગમાંજ આવી રહેલું છે. જુઓ આ. નં. ૫૨ નંબર ૩.

પ્રપૂર્ણ—જેઓમાં આ વૃત્તિ પ્રપૂર્ણ પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ પ્રપૂર્ણ રીતે જળપાન કરે છે. અન્તર અને બાહ્ય ઉપયોગમાં જળનો છુટથી પ્રયોગ કરે છે. તરવાની સ્વાભાવિક હિંચામુક્ત હોય છે. અવલોકનચકિત તથા ભૂગોળ જ્ઞાનની પ્રતજાગૃહી દરીયાઈ મુસાફરી કરવાનું કે નાખવા કે સેવર થવાનું અથવા (Boatage) મછવા હંકારવાનું બહુ ગમે છે. હંમેશાં બહુજ નૃધાનુર રહે છે, અને તેને પરિણામે વારંવાર અને ખુબ જળપાન કરે છે. જળ સ્નાનમાં વચ્ચે પીવામાં, તથા તરવામાં બહુજ આનંદ લે છે અને તેથી શારીરિક લાભ ઉઠાવે છે.

સામાન્ય—જેઓમાં આ ચકિત સામાન્ય પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ સામાન્ય રીતે જરૂર પડે ત્યારેજ ભેદિતા પ્રમાણમાં જળપાન કરે છે. નાહવા ધોવામાં પણ ભેદિતો તૈલોજ ઉપયોગ કરે છે. પ્રમાણથી અતિ સેવન કરતા નથી. દરીયાઈ મુસાફરી કરતાં પણ દર આવે છે. ઉંઠાં પાણીમાં તરવાનું પણ મન કરતા નથી ખાસ કરી સાવચેત વિશેષ હોય છે, ત્યારે તો જત પણ હિંમત કરતા નથી.

જેઓમાં આ ચકિત ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ કોઈપણ ભતના પ્રવાહીની બહુ દરકાર કરતા નથી. નદી તળાવનાં કાંડાપર જવાની હિંમત ધરતા નથી. ખેતકમાં પણ પ્રવાહી કરતાં નહર પદાર્થોને વધારે માહે છે.

ખીવવળી—ત્યાં જગતના તૃણ લાગી હોય ત્યાં જ જોઈના પ્રમાણમાં જ પિવાની ટેવ પાડે. પિપાસાની અધિકતાથી એકદમ દીવકાવીને લોટા નહિ ગગડાવી જાય, પણ ધીમે ધીમે પીએ, અને એકદમ તેટલું જ પીએ. કાચી તૃણમાં પીવાની ટેવ છોરી દીએ. સ્વચ્છ વાસણોની અંદર રાખેલ પાણી સ્વચ્છ નિર્મળ લોટા ગ્લાસ કે પ્યાલામાં લઈને પીએ. મુંઢરીનાં સુકોમળ હસ્તે પ્રદાન કરેલ જલપાન કે હુમ્મપાન પ્રેમ પૂર્વક કરે.

નિમ્ન—હુધા તેમજ પિપાસાના અતિ વેગને પણ રોકવાની જરૂર છે માટે ભોજન પહેલાં કે ભોજન થઈ રહ્યા પછી તરતજ પાણી પીવાનું છોરી દીએ. ભોજનનાં મધ્યમાં જો જરૂર હોય તોજ પાણી અસુક પ્રમાણમાં જ પીવું. જમી રહ્યા પછી એકાદ કલાક પછી પાણી પીવું. એકદમ પેટ તંગ થઈ જાય એટલું પાણી ન પીવું. વ્યાયામ કરીને, દોડીને આવતાં, અતિશ્રમથી થકીત અવસ્થામાં, કે શ્વાસ-પ્રશ્વાસના ઉચ્ચ વેગ વખતે એકદમ પાણી નહિ પીએ. પણ શાન્ત થયા પછી વિરામ લઈને પાણી પીએ. ચા, કાફી, કાવેશ, અરીજી, ભાંગ, ગાંજે, તમાકુ અને દારૂ આદિ કેફી, ઉત્તેજક, વિષકર, મદ કરનાર અને નિદ્રા તથા સ્વાસ્થ્ય ને બગાડનાર ઉપર જીજ્ઞાસેલા એક પણ પીણાની આદતમાં કદી સપડાવો નહિ.

ગાંજે ભાંગ અરીજી તમાકુ અને મધ આદિ પદાર્થો કેફી બુધ્ધિનાશક નિદ્રાજન અને વિષ સંયુક્ત હોવાથી સર્વદા ત્યાજ્ય છે. તેવીજ રીતે બીટ્રી, બજર, તમાકુ આવવાનું કે સુંઘવાનું કામ પણ ગંદુ, કપડાં, ઘર, અને જગ્યા આદિને બગાડનાર, હુવાને ગંદી કરનાર અને અનેકરીતે નુકશાન કરતા છે તેને સર્વથા ત્યાગજ કરવો. કોઈ વખતે ખાસ દવા તરીકે ઉપયોગ ઉપજા પદાર્થોના કરવો પડે તો તેમાં કંઈ હરકત જેવું નથી. હુમિશના ઉપયોગથી બચકર પારખાએ નિવડે છે.

શરીરસ્થ પ્રવાહિ પદાર્થોને ઉપયોગમાં લેનાર તથા તેનાપર યથાચોખ્ખ કાર્ય કરી નિર્થક થયેલ પ્રવાહિ પરમાણુઓને પ્રવેદ અને મૂત્રાદિદ્વારા ઉત્સર્ગ કરનાર નીચે જીજ્ઞાસેલ ખાસ અવયવો શરીરમાં છે. જેની રચના કાર્ય અને સ્થિતિ સંબંધી આવશ્યક જ્ઞાન પ્રત્યેક વ્યક્તિએ યથાવત્ રીતે મેળવવાની ખામ જરૂર છે.

૧ રૂધિરાભિસરણ દ્વારા પ્રવાહિ પદાર્થોને વહન કરનાર શરીરમાં નિમ્નલિખીત અવયવો છે.

૧ હૃદય.	} શિવપદમયો નામિસ્થાઃ સર્વં વ્યાપ્ય સ્થિતા તત્ત્વઃ
૨ ધારીનસ (Aorta)	
૩ ધમની.	
૪ શિરા.	
૫ કેશવાહિની	
૬ પીતી (આન્તરસ્થ)	
૨ યકૃત. (યકૃત ઘરા)	૩ પ્લીહા (યકૃતપ્લીહાપર)
૪ લુક્કા.	૪ મૂત્રાશય અને મૂત્ર માર્ગ.
૬ વીંચાંસય (વૃષણ)	૭ રસગ્રંથીઓ. Salivary Glands.
૮ પ્રવેદ નાલકા અને સ્વેદપદ આતો.	

ઉપરોક્ત અવયવો શરીરસ્થ પ્રવાહી પદાર્થોના અનેક રીતે ઉપયોગ કરનારાં છે, જેવું વેદવિજ્ઞાનુસાર જ્ઞાન જીવનરક્ષા અને પોષણને માટે અનેક રીતે ઉપયોગી થઈ શકે છે.

કરવામાં આવતાં કાર્યો પણ એ ભારીક રીતે વિચાર કરીએ તો સ્પષ્ટ જણાયે કે મનુષ્યની અન્તર્ગત દયાની આત્મવૃત્તિને સંતોષવાના સ્વાર્થરૂપ પ્રયાસનું જ પરિણામ છે. આત્મસંતુષ્ટિરૂપ જેનો સ્વાર્થ વિનાશ પામ્યો હોય તેઓ ખરેખર દુર્ભાવ્યશયી છે. એથી પોદું કે મહાન નુકશાન ખીજું કોઈ નથી. પ્રાણુપણ અને લુપ્તા પિપાસા આદિ વૃત્તિઓને યથાવત પોષિ અને નિભાવી રાખવા માટે આ સ્વાર્થ-વૃત્તિઓનાં સંયુક્ત કાર્યની પણ અતિ અવરજકતા છે. એટલા માટે સ્વાર્થવૃત્તિઓને પ્રાણાન્તે પણ ત્યાગવી નહિજ એકંદ્રે માત્ર તેનો દુરુપયોગ, અનિયોગ કે મિથ્યાયોગ ન થાય એજ સબાગવાનું છે.

નાત્યાનવધિદમ્યેત વૃથાભિરસમુદ્ધિમિ :

આમૃત્યોઃ પ્રિયમશ્વિષ્ણુર્ નૈનાં મમ્યેન્દુતંભામ્ ॥ યનુ.

જે પ્રમાણે લુપ્તા પિપાસા અને પ્રાણુપણ આદિ વૃત્તિઓના અવધવાને મસ્તિષ્કમાં અલગ અલગ સ્થાપિત કરવામાં આવેલ છે, તે પ્રમાણે આ સ્વાત્મરક્ષક અને આત્મ-પોષકવૃત્તિઓનું કાર્ય પણ મસ્તિષ્કના ચાકસ પ્રદેશોને રક્ષાપણ પૂર્વક સંતોષવામાં આવેલ છે. કુદરત પોતાની સમગ્ર જાગૃત્તિને જ્યાં સુધા તે પોતાની મેજે પોતાની અંદર કરવા સમર્થ ન હોય કે ન થાય, ત્યાં સુધી તેના સંરક્ષક અને પાલક માત્રા-પિત્રાઓનાં સ્થાપિતમાં પ્રત્યેક પ્રાણને સોંપે છે. પણ યોગ્ય વયે પહોંચ્યા પછી પ્રત્યેક પ્રાણી પોતાના રક્ષણનું અને પોષણનું કાર્ય જાતે સંભાળી લે છે. અને પોતાને કોઈપણ દુઃખ ભય કે મુશ્કેલી ન પડે, એ જાગૃત્તિની સંભાળ મેળે છે. આત્મ-રક્ષણ માટે હમેશાં જાતે તત્પર રહે છે, અને એટલાજ માટે કુદરતે મનુષ્યની અંદર તેવી યજ્ઞિઓનું પ્રદાન કરેલું છે. પણ તે તે યજ્ઞિઓનો યથાર્થ કે યથાવત ઉપયોગ કરવા એ મહાન ઈશ્વરી આજ્ઞાનું અનુષ્ઠાનજ છે. લુપ્તા, નૃપા, (પિપાસા, અથવા અભિષેક, વાન્ધ્યક્ય ભાવ, પ્રેમ, મેદી. અને જ્વાત્રપ્રભાસ, તથા નિદ્રા, મુખ, દુઃખ, ક્રોધિત આદિ વૃત્તિઓનો યથાયોગ્ય ઉપયોગ કરવા, એ ઈશ્વરની અનુપમ આજ્ઞા છે. અને તેનું યથાર્થ રીતે પાલન કરવું એ આપણું પરમ કર્તવ્ય છે. આ પ્રમાણે સ્વાર્થ-વૃત્તિઓના પ્રજગ સુવહાસ મનુષ્યોનાં સમગ્ર વ્યવહાર અને વૃત્તિઓનું કાર્ય પરિ-વેષિત થઈ રહેલ છે.

આત્મશક્તિ અને આત્મમુખની અંદર સર્વ વૃત્તિઓનો હેતુ સમઘટ રહેલ છે. આ વૃત્તિઓનું મસ્તિષ્કના નળીયામાં આવેલું સ્થાન, પ્રથમ તો આપણને એ સુચવે છે કે, આપણી આરીરિક જરૂરીયાતો પાછળ આપણે કોઈ પ્રથમ સ્થાન આપવાની જરૂર છે. મસ્તિષ્કમાંના પ્રત્યેક અવધવાને, જ્યાંથી તે પોતાનું કાર્ય મુકત રીતે કરી શકે એવાજ સંયુક્ત અને પરિસ્થિતિમાં સ્થાપિત કરવામાં આવેલ છે. અને જે જે યજ્ઞિઓના સંયુક્ત કાર્યની હમેશાં અવરજકતા છે, તે તે યજ્ઞિના અવધવાને પણ કુદરતી રીતેજ એકજ સ્થાને કે સંયુક્તમાં એકજગ્યામાં આવેલ છે. કે જેથી કરી લઘુજ મુકતગતી એક ખીજાને એકની સહાય કે મદદ આપી શકે. આ સ્વાર્થવૃત્તિ-ઓનું સ્થાન ૫૩ લુપ્તા, નૃપા, અભિષેક આદિ રક્ષક યજ્ઞિઓની નજીકમાંજ એટલા

માટે સુકવામાં આવેલ છે, કે તેથી કરી આપણે સમ્પૂર્ણ શારીરિક તેમજ પશુવૃત્તિ-
ઓને (આહાર, નિદ્રા, ભય, અને મૈથુન આદિ) યથાવત્ સદાય આપી શકીએ.
તદ્વચ અને ફેફસાં જેમ અતિ નિકટ અને અંચુકત હાલતમાં રહીનેજ પોતપોતાનું
કાર્ય યથાવત્ કરી રહેલ છે. તેજ પ્રમાણે, છુધા, તૃષા, અને ધનૈષણા કે વૈશ્યવૃત્તિ-
ઓનું સ્થાન પણ એક બીજાની આસપાસ પરિસ્થિત હોવાની પણ તેટલીજ જરૂર
છે. કારણ છુધા અને તૃષા આદિ વૃત્તિઓને સંતોષવા માટે અનેક પ્રકારના લેણ
પેય, ચર્મ્ય, ચોર્ય, ભક્ષ્ય, ભોજ્ય આદિ પદાર્થોને એકત્ર કરી સંગ્રહી રાખવા એ
તેની બાજુમાં જ્યાં ઉપર તરફ આવેલ વૈશ્યવૃત્તિનુંજ કાર્ય છે. મનુષ્યના મસ્તિષ્કના
તળીયાના પ્રદેશમાં આવેલ સમગ્ર વૃત્તિઓ તેની ઉપરના નૈતિક અને ધાર્મિક તથા
બુદ્ધિધ્નિયોરૂપ ઉપરિસ્થિત જ્વલયવોના આધારબૂત મૂળરૂપ કે પાયારૂપ છે. આટલા
માટે આપણી શારીરિક, સ્વાભવિક અને પૌષ્કવૃત્તિઓને તેના યથાર્થ રૂપમાં
ખીસવવાની, ક્રેળવવાની અને ઉપયોગમાં લેવાની જેમ સમ્પૂર્ણ જરૂર છે, તેમ તેની
યોગ્ય કિંમત પણ સમજવાની આવશ્યકતા છે. પણ તેને ધિક્કાર કે અપમાનની
દૃષ્ટિથી દાખી દેવાની નથી. તેમ દુરૂપયોગ પણ કરવાનો નથી. મનુષ્યની સર્વ વૃત્તિ-
ઓ કે શક્તિઓ હિંમેશાં શુભ અને પવિત્ર તથા યોગ્ય ઉપયોગ કરવા માટેજ સરભ-
યેલ છે. માત્ર તેનો યથાર્થ ઉપયોગ કરતાં શીખવાનીજ સમ્પૂર્ણ જરૂર છે. તેમાં પણ
આ સ્વાર્થવૃત્તિઓને તો હહાપણપુર્વક સન્માર્ગે ચલાવવાની કે શુભ રસ્તે પ્રેરવાની
તો ખાસ જરૂર છે. કારણ મનુષ્ય પોતાની શારીરિક અને માનસિક નિર્બંધતાને લઈ
અનેક વખત આ સ્વાર્થિ પશુવૃત્તિઓને આપીન થઈ, દાસ બની જઈ, અનેક પ્રકા-
રના દુઃખ, કષ્ટ, અને આફતો પોતાને હાથેજ વહોરી લે છે. આટલા માટે આ સ્વાર્થ
વૃત્તિઓના યથાર્થ કાર્યનું યોગ્ય વિવેચન કરવું, અતિ અગત્યનું છે. તેમ તેનો ઉપ-
યોગ, દુરૂપયોગ કે સત્યાસત્ય પ્રવૃત્તિની યથાર્થ સમાલોચના કરવી એ ખાસ
જરૂરનું છે.

આ સ્વાર્થવૃત્તિઓની અંદર મુખ્યતઃ, પ્રાણેષણ, છુધાપિપાસા, ધનૈષણ, નિઘ્ર-
હવૃત્તિ, કાર્ય બરલાવવાની શક્તિ કે ઉદ્યોગ અને શોધ, આદિ વૃત્તિઓનો સમાવેશ
થાય છે. જેઓમાં ઉપરોક્ત વૃત્તિઓ પ્રપૂર્ણ પ્રમાણમાં ખીસેલી હોય છે, તેઓમાં
પશુ વૃત્તિઓનું પ્રાબલ્ય હોય છે. જીવનના આનંદ પાન થતું છે ભોગ આદિ લેલકમાં
અનુપમ પ્રકારનું સુખ માને છે. જીવંતીને બહુજ કીમતિ ગણવી પ્રાણની દરેક પ્રયત્નથી
રક્ષા કરે છે. શરીરની સમ્પૂર્ણ સંભાળ રાખે છે. ચતુ શ્રોત અને જીહ્વા આદિ પચૈન્દ્રિય
વિષય જન્ય સુખોમાં આનંદ લે છે. આ લોકના સુખોને પ્રાપ્ત કરવામાં પૂર્ણ ઉત્સાહચુકત
હોય છે. કાર્યક્ષમતાનો પ્રબળતાથી સાંચારિક સુખોને પ્રાપ્ત કરવાનાં બધા પ્રયત્નોમાં
આદર કરે છે. નૈતિકશક્તિ અને ધાર્મિકવૃત્તિઓના પ્રાબલ્યથી શુભ વર્તનશીલ થઈ
બધી પ્રવૃત્તિઓ આરભે છે. જ્યારે નૈતિક અને ધાર્મિક વૃત્તિઓની નિર્બંધતાને
પરિણામે ભૌતૈશ્વર્યપ્રસક્ત થઈ શિશ્નોદરપ્રસયણવૃત્તિથી વિષય લોગની પરિતુષ્ટિ પાછળ
ભટકે છે. એવી હાલતમાં આવા પુરુષો આત્મવશ્યતાને ખોઈ બેસી ઈન્દ્રિયોની આધી-
નતાને વશ થઈ જાય છે. પણ સમ્પૂર્ણ આરાધ્ય, ઈન્દ્રિયવશ્યતા, અને નૈતિક તથા

ધાર્મિક જીવિતોની પ્રગતિવાગ્દા' આ જીવિતના સંયુક્ત કાર્યથી ઉત્પન્ન. સ્વાર્થ ધૈર્ય દ્રઢતા અને નિમ્મલ, આદિ મનુષ્યને લાયક ઉત્તમ ગુણયુક્ત ધર્મ ઉત્તમ કોટિનાં મનુષ્યવત્ વર્તન કરી જીવનને સાર્થક કરે છે.

જેઓમાં આ શક્તિઓ કે જીવિતો સાધારણ પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓ સામાન્ય રીતે સાંસારીક મુખ્ય પાછળ પ્રવર્તે છે, પણ જીવંતીની મહાન ઉચ્ચપાયાએ સામે ટકી રહેવા શક્તિમાન થતા નથી. નૈતિક જીવિતોની પ્રગતિવાગ્દા આવા લોકો વ્યવહારમાં હોવાનાં કરતાં સ્વભાવમાં બહુ ભગ્ન અને સારા હોય છે. હૃદયમાં શાન્તિ ને આહવાન હોય છે. કહેરા કંઠક કે કંઠાશથી આવા લોકો એકદમ કંટાળે છે. આવા પુરુષો પોતાની અંદરની ભગ્ન અને સારા માણસાઈ કે ઉન્નત બુદ્ધિશક્તિઓને પણ પરિચિત અન્યને આપી શકતા નથી. અસાધારણ પ્રસંગોમાં મુશીબતથી જીવંત બાંધે છે. આવા પુરુષોએ વધારે સહનશીલ અને સ્વાર્થયુક્ત થવાની જરૂર છે. પોતાના હૃદય અને સ્વાર્થ ભગ્નતામાં ખાસ શીખવાની જરૂર છે, નહિં તો તદ્દન ગરીબ ગાય અને બકરી જેવી હાણતમાં આવી પડવાને પૂર્ણ સંભવ છે. આવી સ્થિતિ દુનીયાના વ્યવહાર કાર્યોને માટે તો તદ્દન અનુપયોગીજ ગણાય? હા કદાચ એવી જીવિતવાગ્દા સાધુ કે સન્યાસ આશ્રમનું સેવન કરે તો કદાચ જાતે મુખ લાભ મેળવી કે દુનીયાને આપી શકે ખરા?

જેઓમાં આ શક્તિ તદ્દન ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓ દુનીયામાં કંઈપણ સાફ કામ કરી શકતા નથી. હિંમત અને સ્વાર્થહીન હોય છે. બુદ્ધિશક્તિ સમ્પન્ન હોય તો પણ તેવી શક્તિનો પરીચય દુનીયાને આપી શકતા નથી, તેમજ નૈતિક શક્તિની પ્રગતિવાગ્દા હોય તો પણ તેઓની અતિ ભગ્નતાને લીધે દુનીયાના વ્યવહારિક કાર્યોને માટે પોતે જાતે પોતાને અયોગ્ય સમજે છે, જેથી તેઓનું જીવન તદ્દન નિર્વર્થકજ બાંધે છે.

ખીજવણી—આટલા માટે મનુષ્યની અંદરની સ્વાર્થ જીવિતોની યથાર્થ ખીજવણી અતિ આવશ્યકની છે, અને એટલા માટે નીચેના નિયમો પર ધ્યાન રાખી વર્તવાની પ્રત્યેક મનુષ્યની ખાસ જરૂર છે.

૧. આત્મજાણ કે સ્વાર્થ સિંધિના પ્રત્યેક પ્રસંગ પર ખાસ ધ્યાન આપો.

૨. સ્વાર્થસિંધિ તરફ જો દરકાર ન રહે.

૩. મુખ દુઃખ સહન કરતાં શીખો, મુશીબતોથી અભયજો નહિં.

૪. ઉત્સાહ સમ્પન્ન, અતીર્થસૂત્રી, ક્રિયાવિધીજ, વ્યસનોમાં અસક્તિ રહિત શરૂ કરતા, અને દ્રઢતા આદિ ગુણયુક્ત જાણે, કે જેથી લગ્નની કરવાં તમારી પાસે આવી નિવાસ કરશે.

૫. અનિભવા નહિં થાવો.

૬. વ્યવહારિક કાર્યોમાં ધ્યાન આપો.

૭. શરીરસરસતા નિયમો પાળી, શારિરીક આરોગ્ય અને શ્રેયશ્ચ આદી ગુણ કેળવવા પર ધ્યાન આપો.

૮. આરભેલ કાર્યને પુરૂ કરવા, હમેશાં તત્પર થાઓ; અને મુશીબતોનો હંમેશાં દ્રઢતાથી પ્રતિકાર કરો.

નિઘ્રદ્—મનુષ્યની અંદરની પશુવૃત્તિઓનો નિઘ્રદ્ કરવાની પણ અત્યંત જરૂર છે. જોટલા માટે નીચેના નિયમોપર ખાસ ધ્યાન આપો.

૧. સર્વ પ્રકારના દારૂ, કેદીપીણા ભાંગ, ગાંજો, તમાકુ, ચા, કાફી, અથાણા અને ખાંડ કે સાકરવાળા ભારી પદાર્થોનું સેવન કરવાથી બચવા રહો.

૨. હંમેશાં હલકો અને નિરામિષ આહાર કરો.

૩. માંસાહારથી મનુષ્યની પશુવૃત્તિઓ ઉત્કેશ્ય છે.

૪. કામ, ક્રોધ, લોભ આદિને આધીન કરી ન થાઓ.

૫. હંમેશાં સારા અને ભક્ષા તથા ધર્માત્મ પુરૂષોના સમાગમનું સેવન કરો.

૬. દુષ્ટ, પાપી, દુરાચારી, કડોર, અને કુટીલ ભાવના પાપાત્માનાં પરિચયથી હંમેશાં બચતા રહો.

૭. ખાસ કરી આત્માની ઉચ્ચ ધાર્મિક નૈતિક તથા બુદ્ધિશક્તિઓને યથાર્થ રીતે ખીસવો, કેળવો, અને ઉત્તત ઉત્કૃષ્ટ અને મહાન આંદાર્યભાવોથી આત્માને ઉત્તત બનાવી પશુવૃત્તિઓના પ્રબળ વેગને આત્મસંયમ દ્વારા વશમાં લાવો.

૮. ઉપદેશક (નં ૭ નાં) કાર્યની સીધીમાટે સૃષ્ટિસીલા અને સૃષ્ટિ સૈન્યનાં અવલોકનનો ખાસ શોખ વધારો. કારણ મનુષ્યના આત્માને ઉત્તત, પાવન, આંદર્ય ભાવયુક્ત, મહત્વપૂર્ણ વિચારોયુક્ત, બનાવવાની જે અનુપમ સત્તા કુદરતની સમગ્ર રચનાના અવલોકન અને અધ્યયનરૂપ કાર્યમાં અને સ્વાધ્યાય યજ્ઞમાં સમાયેલ છે તેજ એક મનુષ્યની અંદરની પશુવૃત્તિઓનાં વેગોને દબાવવા માટે પૂર્ણ સામર્થ્ય યુક્ત છે.

બૂમીકા રૂપે આટલું નિવેદન કર્યા પછી અમે કમવાર મનુષ્યની અંદરની સ્વાર્થ વૃત્તિઓનું વિવેચન કરશું, આમાંથી પ્રથમની ત્રણ પ્રાણૈયણા, ક્રુધા અને તૃષા કે પિપાસાનું વર્ણન અમે અગાઉના ત્રણ પ્રકરણમાં કરેલું છે. જ્યારે હવે વૈરયવૃત્તિનું વર્ણન કરવામાં આવશે.

નં. ૪. વૈશ્યવૃત્તિ અથવા વિતૈયણા.

Acquisition.

—૩—

વૈશ્યવૃત્તિ-૩૨૩અર. ઉદ્યોગ. વ્યાપાર રાજગાર. ધર્મોપાધો, યોગ, પ્રાપ્તિ. કોમ, અર્થાન્ પ્રાપ્તિ ઉદ્દેશ પદાર્થની સંપૂર્ણ અને સંરક્ષા, અકલ્પ, મમત્વાદિભાવ. પ્રાપ્ત્યા-ભિલાષ. રામિભાવ. સ્વસ્વામિત્વ. ધર્મવજ્ઞા. વિતૈયણા. વશાવજ્ઞા. લેવડેવડ કે શત-શિનો; ધર્મો, આદિ સર્વ પ્રકારના અર્થ સંલભી વ્યાપારોનાં સમય રૂપોનો આ એકરૂપ "વૈશ્યવૃત્તિ કે વિતૈયણા" માં સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

અતિ હોમ, કલ્પસાધ, કૃપણતા આદિ આ વૃત્તિના અનુચિત અને અનિયોગ કે મિશ્રાધોગનું જ પરિણામ છે. અતિ ઉદારતા, પુલ્કણવૃત્તિ, અનિયન્ત્રિત વ્યય, અમિતવ્યય અથવા મુક્તદસ્તા, આદિ આ વૃત્તિનાં દીનયોગનું પરિણામ છે.

૧. પ્રાપ્તિ અથવા યોગ. ૨. સંરક્ષા અથવા કોમ. અને ૩. હોમ. એવા આ વૃત્તિના ત્રણ વિભાગ છે.

સ્થાન-આ વૃત્તિનું સ્થાન, કુષાવૃત્તિના અવયવની ઉપર, કાર્યકાર્યવૃત્તિના અવયવની બરાબર હોવામાં. પાછળના ભાગમાં, કાનપરના પ્રદેશમાં આવેલ છે. તેને ચોપવાનો કોઈ સહેલો ઉપાય ને છે કે—કાનના માંધ ઊંઘમાંથી દોરેક દૈન્ય ઉભી લીટી દોરે, અને ખીણ એક લીટી કાનની ઉપરની ટોચ પાસેથી અગ્ર ભાગમાં દોરે. જે રથે, બન્ને હાઈનેનો સમાગમ થાય તે આ શકિતના અવયવનું સ્થાન બાજુ. જે આ શકિત પૂર્ણ પ્રમાણમાં ખીલેલ લેખ છે, તે કાનની અસપાસનો અને હડા-ટનો પાછળનો ભાગ બરાબર યોગ કરવાદાર જણાઈ આવે છે. આ અવયવની ખાત્રી થતું મસ્તિષ્ક, તે પ્રદેશમાં ભેડેલ અને થપડુ જણાઈ આવે છે.

સંપાદ-આ શકિતના સ્થાનની ચોષ કાઢેર થે.કે અનેક મનુષ્યો; અને પ્રદેશો હાં વળાટ ઉપસંભવેનાં આમાં તદ્દસી. ૧૨૨૧૨ નુકસાન અને અનિયમલેગન દ્વારા ૩૨૧ દલી જેનાં સંબંધાલેષ દેખાતાં તેજે પાનના પુસ્તકમાં આવેલ છે.

ઉપચોષ-માત્ર મીઠાન કે સ્વાસ્થ્યજન્ય આદિ વજાઈનું અધિપત્ય-માણીટી સ્વામિત્વ ધરાવવાની હયા, અભિક્ષા કે વાનિ જે આ વૃત્તિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. કુષાવૃત્તિની ઉપર અને પાસેજ તેની પરિસ્થિતિ, જનુ જનુમાં ઉપસ થતા બેભાવ પદાર્થોનો સંકેદ ૩૨૧ સમજાતું તથા અવરજવર પ્રસંગે જ્યો ઉપરે.મમાં લેવાનું મુમ્બે છે. કાર્યકાર્ય શકિતના સ્થાનની પાછળ આપેલું તેનું સ્થાન અને પ્રકારનાં ચંન. જાંન, કે રમકડાં તથા સંભાગમ અને અન્ય મુદેવા. મીઠા, વેનુસા આદિનાં દસાં.સાધના ઉપરે.મી કાર્ય ૩૨૧ અને પ્રાપ્તિ દુષ્ટર ઉદે.પદાંત ધનદિ એવાં થની પ્રાપ્ત કરવાનું મુમ્બે છે.

પાછળના ભાગમાં આવેલ ગોપનવૃત્તિ-વચ્ચતાનું સ્થાન સુમત્ર પશુવૃત્તિઓની વચ્ચમાંનાં અગત્યના સ્થાનમાં આવી રહેલું છે. જે એમ દર્શાવી આપે છે કે મનુષ્યે પોતાના ધન ધાન્યાદિ પદાર્થોને સારી રીતે સંરક્ષિત અને ગુપ્ત રીતે સંચાલી રાખી ગુપ્ત સ્થાનમાં ભવિષ્યના ઉપયોગ માટે સુરક્ષિત રાખવાની આવશ્યકતા છે.

કોઠીઓ, કપાટ, ભોંયરાઓ, ખાંભો, પથરાઓ; ગુપ્ત ગોપણાઓ, જમીનમાં દાટવામાં આવતા પ્રાચીન કાગળના ચરુઓ, તેમ વર્તમાનકાગળના કપાટ તીમેરીઓ લોખંડની ટૂકો, સેફ્ટરૂમ, બેન્કો, સરાફની પેટીઓ, ગ્રેવીંગ બેન્કો આદિની કળા-કૌશલ્ય અને બુદ્ધિપૂર્ણ રચનાઓ આ ગોપન વૃત્તિના તેમજ વિતસંરક્ષા અને કળા-કૌશલ્યવૃત્તિના સંયુક્ત કાર્યનેજ આભારી છે.

મનુષ્યની ભિન્નભિન્ન શક્તિઓને સંતોષવાના, સન્તુષ્ટ કરવાના, ભિન્નભિન્ન પ્રકારના સાધનો સાહિત્યો કે સામગ્રીઓ, કુદરતની અંદર સ્વાભાવિક રીતે અનેક વિદ્યમાન છે. મનુષ્યોનાં રહેઠાણ માટે બનાવેલ અથવા ખરીદેલ ગૃહ તેની રહેવાની વૃત્તિને સંતોષવાનું સાધન છે, અને પોતાની ભત મહેનત કે દ્રવ્ય આપીને તેણે મેળવેલ છે, તો તે કુદરતી રીતે તેનુંજ છે. પશુ પક્ષીના માળા કે ગૃહોના સંબંધમાં પણ તેમજ સમજવું જોઈએ અને ન્યાયની રીતે જોતાં કોઈપણ રાજ્યની શિકારી કે જુદી સત્તાને આવી રીતે પ્રાપ્ત કરેલ પશુ પક્ષી કે મનુષ્યના ગૃહરૂપ માળાનો નાશ કરવાની કે છીનવી લેવાની કે વગર રહ્યે ઉપયોગ કરવાની કંઈપણ હક તરીકેની સત્તા નથી. ખીસકોલી અથવા કીડીએ ભાવી ઉપયોગ માટે સંગૃહ દ્વારા એકત્ર કરી સંગ્રહ ભક્ષ્ય પદાર્થોના ઉપયોગ કરવાનો તેનેજ અપત્યાર છે. કારણ ભતમહેનતથી પ્રથમ તેણે તે પદાર્થો ક્રુધાનિવૃત્તિ માટે પ્રાપ્ત કરેલ છે. તેને છીનવી લેવાની કે ઉપયોગ કરવાની (ખાસ આપતિના પ્રસંગ વિના) મનુષ્યને પણ ખરી રીતે જોતાં કોઈપણ સત્તા નથી. આજ પ્રમાણે કામરતિને માટે સ્ત્રી દ્વારા આદિ, વાત્સલ્યપ્રેમની તૃપ્તિ માટે પ્રભા આદિ, મૈત્રીભાવ માટે મિત્રવર્ગ, અવકોચન શક્તિની તૃપ્તિ માટે દૃષ્ય પદાર્થો, રંગજ્ઞાનની તૃપ્તિ માટે અનેક પ્રકારના રંગો, સ્વર અને સંગીત શક્તિને પરિ તૃપ્ત કરવા માટે શ્રવણેન્દ્રિય અને અનેક પ્રકારના સતાર, સુંદરી, દીલગુણ, હાર-મોનીયમ, સારંગી, પીયાના, સારંગી આદિ વાદ્યો, બુદ્ધિની ખીલવણી માટે અનેક પ્રકારના તત્ત્વચર્યા, ઇતીહાસ અને ભૂગોળ શક્તિની તૃપ્તિ માટે, અનેક પ્રકારના ઇતિ-હાસિક ગ્રંથોના સમુદાય અને ભૂગોળ તથા ખગોળનું જ્ઞાન આપનાર નકશાઓ અને પુસ્તકો, તર્કશક્તિ અને તુલનાશક્તિની ખીલવણી માટે ન્યાયના ગ્રંથોરૂપ અનેક પ્રકારની જ્ઞાનની સાધન સામગ્રીરૂપ મહાન વિસ્તૃત પુસ્તકાલયો વિગેરે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની વૃત્તિને સંતોષવાના સાધનોજ છે, જે તે તે વ્યક્તિની વૃત્તિને માટે ઉપયોગી પદાર્થો છે, અને તેટલા માટે ભત મહેનતથી એકત્ર કરેલ સમગ્ર પદાર્થોના પોતાના ઉપયોગ માટે સમ્પૂર્ણ રીતે વાપરવાનો તે દરેકને સ્વાભાવિક હક છે.

વિનિયંત્ર—એ આ વૃત્તિનું એક મુખ્ય કાર્ય છે. કેટલાક મનુષ્યો એકજ પદાર્થને ઉપાન્તર કરી તેની અનેકગણી કીંમત મેળવી શકે છે. બ્યારે કેટલાક

પુરુષો મહામુન્ય જનોને ધુગમાં રમદોળે છે. કેટલાક પુરુષો થોડે નદે જામે વેપાર કરે છે, ત્યારે કેટલાક થોડા વેપાર રાજગારમાં પણ અધિક ધન પેદા કરે છે. કેટલાક પુરુષો સ્વભાવિક રીતે વ્યાપાર રાજગારમાં કુશળ હોય છે, ત્યારે કેટલાકમાં તત્વી વૃત્તિની ન્યૂનતા કે ખામી હોય છે. આવા પુરુષો વેપાર રાજગારમાં પાછળ પડે છે. કંઈપણ કમાણી કરી શકતા નથી. આ બધું આ વૃત્તિની પ્રજનના કે ન્યૂનતાને આભારી છે. પ્રત્યેક મનુષ્યમાં આ વૈશ્યવૃત્તિ-યોગ અને હોમની વૃત્તિ યથાથોમ્ય પ્રમાણમાં હોવાની સર્વદા જરૂર છે.

વિવર્ણન—જેઓમાં આ વૃત્તિ પ્રજન પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓ જલદી ધનવાન થવા હમેશાં ઉત્સુક હોય છે. તેઓ ધનપ્રાપ્તિનાં બધા ઉપાયો પાછળ આતુરતાથી લાગે છે. સોદા પારપાડવાની કુદરતી બક્ષીસવાળા હોય છે. પ્રાપ્ત કરેલ ધનાદિ પદાર્થોમાંથી હમેશાં ભવિષ્ય માટે સંગ્રહ કરી રાખે છે. પ્રત્યેક પદાર્થોનો સારો લાભદાયક નફાકારક ઉપયોગ કરે છે. જે પદાર્થની વર્તમાનમાં જરૂર ન હોય, તેને ભવિષ્યને માટે સંગ્રહી રાખે છે. કોઈપણ સ્ત્રીજને નિર્સ્થક જ્યાં રેતા નથી. શાક પાનનાં છેલ્લાનો પણ ઉપયોગ કરે છે. સોદા કરવામાં બહુજ કમી કમીને તપાસ કરીને ખરીદ કરે છે. વેચાણમાં હમેશાં નફાકારક રીતેજ સોદા પાર ઉતારે છે. આવા પુરુષો ઉદ્યોગી, કરકસરીયા, અને ધનપ્રાપ્તિની પ્રજન કૃત્યશીલ હોય છે. ધનેષણની પ્રપૂર્ણ માટે પૂર્ણ જગથી પ્રયત્ન કરે છે. અપ્રાપ્ત પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરવાની પ્રજન ઈચ્છાક્રમ યોગ્યતિયુક્ત હોય છે, અને પ્રાપ્ત પદાર્થોને રક્ષણ કરવાની રોમવૃત્તિથી પણ સંયુક્ત હોય છે.

માવધપણની અધિકતા તથા આશાની તેમજ સમજશક્તિની માધારણ હાથ તમાં પૈ પૈનો હીસાબ કરે છે. પણ રૂપિયાની ચેકીઓ ઉડી બંધ તો પણ એ બાબતમાં બેરહાસ હોય છે.

આત્મનિષ્ઠાના પ્રાબલ્યથી અને નિઃસંકલ્પ વૃત્તિની આધારણ અવસ્થામાં હમેશાં પ્રમાણીક અને લેણદેણમાં ચેકન હોય છે. વ્યાજની લેણામી વિરોધ માંગતા નથી. તેમ કોઈને ઉત્તરના પણ નથી. પણ જે યોજનદંડાની પ્રજનના અને આત્મનિષ્ઠાની ન્યૂનતા હોય તો મમે તે ઉપાયે પણ ધન મેળવવાની ધમણ પાછળ મંદવાજ રહે છે. સારો માલ રેખાડી ખરાબ આપવી દે છે. હાથમાં વેચવા કોઢેલી વસ્તુના ખુબ વખાણ કરે છે, અને ખરીદવાની વસ્તુ હોય તેનાં હોષાનુંજ દર્શન કરાવવા મંડી બંધ છે. આવા પુરુષો વાન્ધવ્યભાવની પ્રજનનાને હીધે બાજકોને રમકડાં અપાવવામાં પણ વૈશ્યવૃત્તિ વાપરી છેકાંચોને પણ ઉતારે છે. જે કે જોઈની સ્ત્રીજ અપાયે છે પણ તેમાં કુચ્છાઈ વાપર્યા વિના રહેતા નથી. સ્વમાનની ન્યૂનતાને હીધે બહુજ દુકે વિચારના અને રમણી પણ ન છેડે તેવા હોય છે.

આશાની અતિ પ્રજનનાને હીધે મોટા મોટા વેપાર અને ખરીદી આદરી મુકે છે. પણ સાવધાની ન્યૂનતાને હીધે નુકસાનમાં ઉતરી પડવાનો સંભવ છે. આશાની પ્રજનના સાથે ચેકીઆવ અને કર્ણની પ્રજનનાથી તથા માવધાની ન્યૂનતાથી બંધપાઈ

કરી શકે તે કરતાં પણ વધારે મોટા કરી ભેમે છે, અને રોકડ આપવા કરતાં મુલતે નાણાં આપવાનાં વ્યવસ્થા બંધાય છે. આવા લોકોએ અને તેવા લોકોની સાથે રોકડ-મીઠા વ્યવહાર કરવાની જરૂર છે. તથા ધધા રોજગારમાં બહુ દોડ ન કરતાં માવચેતી પૂર્વક ઓછા વેળાએ મોટા નફે રોકડથી કરતાં શીખવાની જરૂર છે.

મુદતનારો સામગ્રીઓની પ્રજાગતથી ઉલ્લાસ અને ખંતપૂર્વક ધરમંદારને ઉપયોગી પદાર્થો પ્રાપ્ત કરે છે અને મુરશિન રાખે છે.

કાર્ય કરવાની અતિ પ્રજાગતિને પરિણામે કરી શકે તે કરતાં વધારે કામ કરવાનું માર્ગે લે છે, અને વખતે અનિશ્ચયથી માંદા પણ પડે છે જેથી નફા કરતાં નુકસાન અધિક પડેલી તે છે. યશાભિવાની પ્રજાગત અને ગોપનવૃત્તિ કે નિઃશ્વ-વૃત્તિની ન્યૂનતાને લીધે ધનમયથી યુક્ત હોય છે. પણ નિઃશ્વવૃત્તિને પરિણામે ધન નાશથી જુનાના ગુપ્તજ રાખે છે કળાકૌશલ્યને યાત્રિક શક્તિની પ્રજાગતથી કોઈપણ પ્રકારનાં માંગકામ, યંત્રકામ કે મીલ વગેરેનાં ધધામાં ભેડાઈ ધનપ્રાપ્તિ કમ્બા પ્રેમય છે.

નાર્યપ્રેમની પ્રજાગતથી પ્રત્યેક વસ્તુ અને ધધા રોજગારનાં સાધનો, ચોરસ, નાના, વિનંદે તથા મુશ્કેલીઓને સ્વચ્છ નાફ અને ચોકળા રાખે છે. અસ્પષ્ટતા કે નમસ્કાર કાર્ય ભંડુ મુદત ધર્મ જાય છે. સાવચેતીની પ્રજાગતથી હંમેશાં દુરાશા કે કામી દુષ્ટિ કરી પ્રવર્તે છે. બુધિશક્તિઓની પ્રજાગતથી પુરતો અને બુધિ વધેક નાથના વિનંદેનો નારો ન નોડ કરી રાખે છે. સ્વમાન, ભક્તિ, અને પ્રાચીનતાની પ્રજાગત હાનિપ્રતિ લીધે બુદ્ધિ નિષ્કા, અને પ્રાચીન પુરતક પદાર્થો કે વસ્તુઓનો કે નમસ્કારોનો આદો નાથેક કરી રાખે છે. (બુધો આ. ન. ૫૩ રોડ પુરુષોત્તમ વિશ્રામ મવજી) દયા અને નાર્યપ્રતિના પ્રજાગત પરિણામે મિત્રવર્તન કે વડોળાને મદદ આપવા ન-પર નંદે છે. પણ આવા પુરુષો ધાતુ બાને ધનવાન થઈ શકતા નથી.

જેવેલા આ શક્તિ નામાન્યત્વા હોય છે, તેઓ ધનાદિ ભાગ વૈભવની મામ-માંને આજે છે ખન. પણ આ શક્તિ કાન મેળવેલા પદાર્થોનો નાથક ધવાની માર્ગે જ અન્ય શક્તિઓના જતોગની આગર વ્યવ કરી નાખે છે. સાવચેતીની અધિકતાથી ભેડ મીડકને ખાન ભવિષ્યમા ઉપયોગી થાય એવા ઉદ્દેશથી નાચવી રાખે છે.

વગર અને ઉત્કર્ષની અનિશ્ચયથી તેઓ રોજ દમામ પાછળ વ્યવ કરે છે. જાનનિષ્ઠાના પ્રજાગતથી લેબુદારને જરૂરી ચુકવી આપે છે. બુધિવૃત્તિના પ્રજાગતથી બુધિવધેક સાધનો મેળવવા પાછળ મુદતી ધનાદિ ખર્ચ છે.

ખન કરી આવા લોકોની ધનાદિ પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવાના સાધનો માટેની ધંધાકે પ્રવૃત્તિને લેટે. અધાર તે તે વ્યક્તિની પ્રજાગતિઓ ઉપર આધાર રાખે છે. અનિશ્ચયને નાથક ભેડ નાથક ભેડ ખનજા કરવા નથી, પણ તેની કાલી દોડે-લેવાને માટેજ કરે છે. ખન કરી જેઓનાં આ ધનેષ્ટાની વૃત્તિ બહુ નાથક પ્રવૃત્તિ હોય છે, તે જરૂર દુષ્ટતા, ખર્ચ કે વ્યવ કરવામાં મંદાગ વગર. રોકડ ખર્ચ કરવાર, ભેડ ખર્ચી કે વડેલાં કરવાના કાર્યમાં દુરાગત વિનંદા, કે

તેના પ્રકારના કાચ કરવામાં મન વગરના, ધનાભિરુદ્ધિના કાચમાં અકુશળ. અને માથ તેટલું ખરડી નાખનારા હોય છે. કેટલીકવાર કમ્પાલી કરતાં પણ ખર્ચ આગળ પડી જાય છે.

સાંનૃદ્યના અધિક શોખથી સારી સારી ચીજો, ગમે તે ખર્ચ કરીને પણ મેલેડ કરે છે. નાના નાના પરચુરલ ખર્ચો પર ક્યાન આપના નથી, પદાર્થોને ભાગવી દેખવા કરતાં વાપરવા સાફ જ થશે જાગે ખર્ચ છે. વર્તમાન સોમ ભોગવવા પાછળ ખર્ચ કરવા તત્પર થઈ રહે છે. પણ મન સંગ્રહ કે એકત્ર કરવા સ્વાભાવિક રીતે અશક્ત નથી. ગૃહ જામણીઓની પ્રજાગતને લીધે ઘરસંસારી કાર્યો પાછળ અધિક ખર્ચ છે. યશની પ્રજા ઇચ્છાથી તથા સાવધતાની ન્યૂનતાથી રોગ દમામ પાછળ દેહ કરીને પણ વાવે છે. (ક્રમ અદિ કાર્યોની માફક) આશાની પ્રજાગતાથી દેહમાં કુશળ જાય છે, અને કમ્પા પહેલા ખર્ચો ભેંસે છે. તથા કૂટલા અને મૈત્રીભાવની પ્રજાગતાથી મિત્રવર્ગને ધનાદિ પદાર્થો પીરતા અચક્રા નથી.

જેઓમાં આ વૈચર્યવૃત્તિ બહુ જ ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓને હાથ બહુ જ પોલો અર્થાત્ ખર્ચાગ હોય છે. પૈસા પાણીના મુઝ્યે વાવે છે. ક્યાં વપરાય છે, તેની પણ તેઓ ઇચ્છર કરતા નથી. આશાની પ્રજાગતાથી “આજનો કાવો લીજીયેરે કાલ કેલો દીરી છે ?” જેવા સિદ્ધાન્તના હોય છે. ભવિષ્ય માટે કાંઈ ભચાવ કરી રાખતા નથી, તથા યશ કે કીર્તિની પ્રજા ઇચ્છા, કે સાંનૃદ્યના અતિ શોખથી સંપુકત હોય, અને તર્કશક્તિ કે સમજશક્તિની ન્યૂનતા હોય તો ઉગ્રાડ અને ખર્ચાગ હોય છે. આપવાના સામર્થ્ય વિના દેહ કરી ભેંસે છે. આજ પુરુષોએ કરકસર, ભચાવ અને ભવિની ચિન્તા રાખી, આ વૈચર્યવૃત્તિને યથાર્થ રીતે ખીટવવાની પ્રવૃત્તિ જરૂર છે.

યોગ (કલ્પાનાંશોભ) આ વૈચર્યવૃત્તિના અવયવના અગ્ર વિભાગનું કાર્ય ધનાદિ પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવાનું. એટલે ખેડવાનું, અને વ્યાપાર રોજગારમાં અપેક્ષાવશાત્ કે ખેડવાનું તેમજ વ્યાપારમાં મોટી રકમ રોકવાનું છે. જ્યારે જોજ વૃત્તિના પાછળના વિભાગનું કાર્ય, સેમકુશળ કે સંરક્ષ કરવાનું. એકત્ર કરવાનું કે સંગ્રહી રાખવાનું છે, જેમાં કરકસર, મિનચ્ચ, કે એટલું ખર્ચ કરવાની વૃત્તિના પણ સમાવેશ થાય છે. આગળના અવયવને અમે “યોગ” અને પાછળના વિભાગના અવયવને “સેમ” એમ પ્રથમપ્રથમ બે પ્રકારના કાર્યને લીધે. બે પ્રકારના ન્યામભિપાન કરીએ છીએ. ‘યોગ’ અને ‘સેમ’ સંસ્કૃત ભાષાનાં અતિ પરિચિત શબ્દો છે, એટલું જ નહિ. પણ આ વૃત્તિનું સમાર્થ કાર્ય સમારોહ્ય રીતે પ્રગટ કરવાનું શબ્દસામર્થ્ય બીજા કોઈ પણ શબ્દો કરતાં આ શબ્દમાં સારૂ જણાય છે, તેથી અમે તેજ દુકા પણ અર્થસુચક પ્રચીન ન્યામોનાજ અને સ્વિકાર કરેલ છે. (યોગ સંયો નાકરૂપતાં)

તેમાં યોગરતિનું પ્રગટ્ય હોય છે, તથા સેમવૃત્તિ આધારલુ પ્રમાણમાં હોય છે. તેજ વ્યક્તિએ ભવિ જાનને ખતર મોટી મોટી રકમો વ્યાપાર રોજગાર પાછળ રોકે છે, અને ભવિષ્યમાં ધનાદિ પદાર્થોને સઘનત્વ પ્રાપ્ત કરી, ધનવાનમાં વજાવાની પ્રજા આજીવન હોય છે, પણ તે ઇચ્છાને તૃપ્ત કરવા પાછલ ખર્ચવામાં

ખેતી અને વ્યાપાર.

ઉપર જણાવેલ વૈશ્યવૃત્તિરૂપ મહાન કંટપવૃક્ષને પોષણ, જળ, અને પુષ્ટિ આપનાર ખેતી કે વાવેતરરૂપ સર્વોત્તમ ખાતર છે. જ્યાંદે વ્યાપાર રાજગારરૂપ વિશ્વ-વ્યાપી આ અમૃતરસ, વૃક્ષની પ્રત્યેક શાખા પ્રશાખામાં પ્રતિરૂણુ નિરંતર પ્રસરીને શરીરરચ રૂધીરની માફક પ્રત્યેક પદાર્થને લીલાછમ, રમ્ય, મનોહર, અને અનેક પ્રકારના સુખમય મુગંધથી સમગ્ર વિશ્વને રૂપ પુષ્ટ બનાવી રહેલ છે. ખટારા, ગાંધી, ઘોડા, ફેલ, સ્ટીમર અને અનેક પ્રકારના વરાળ યંત્રો, આ વિશ્વવ્યાપક કંટપવૃક્ષને પુષ્ટિ આપનારા સાહિત્યો કે સાધનોને વહન કરી, પ્રત્યેક સ્થળમાં કે 'દેશપરદેશમાં' પહોંચાડનાર વાહનોજ છે.

હલાસો, ગાંધીઓ, બકાલીઓ, કેમીસ્ટો, પરફ્યુમરીમાર્ટ વાળાઓ, મીઠાઓતરો, અને કાપડીયા, કંચારા, લુવાર, સોની, મોચી, ગાંધી, શરફો, અને અનેક પ્રકારના વેપાર રાજગાર ખેડનારા વ્યાપારીઓ, વૈશ્યવૃત્તિરૂપ કંટપવૃક્ષના શરીરસ્થ રક્તનાં સંવાહકો કે સંચાલકો માટે શાકબજાર, વોરાબજાર, બંગડી બજાર, ચેર બજાર, કાપડ બજાર, નોટ બજાર, હુંડી બજાર, શરફ બજાર, બેન્કો અને પોપ્ટ ઓફીસો વિગેરે ઉપર જણાવેલ નિતનિત પ્રકારના સંચાલકોને અને આહકોને મળવા અને મેળવવાના સ્થાનો છે, જ્યાં સમગ્ર ભૂમંડલની જરૂરીઆતો, આવશ્યકતાનુસાર પોતપોતાની માંગણી પ્રદર્શિત કરી, આપ લે કરી રહેલ છે.

જ્યાંદે (Money) ધન, કે દ્રવ્યરૂપ પ્રાણવાયુ, ઉપરોક્ત કંટપવૃક્ષના સમગ્ર પ્રદેશોમાં યથાવત્ સંચાર કરી, સર્વ વ્યાપારોને યથાવત્ ચલાવી રહેલ છે. તેના વિના કોઈ પણ કાર્ય કે કોઈપણ પ્રકારની આપ લે ધર્મ શકતીજ નથી. વિશ્વના પ્રાણવાયુની માફક આ વૈશ્યવૃત્તિરૂપ મહાન વૃક્ષની સમગ્ર શાખાપ્રશાખાઓમાં આ પોડશકતાપૂર્ણ ધનજય પ્રાણવાયુનું કાર્ય સર્વત્ર મુપસિધ્ધ છે. કોઈ વિદ્વાને આ ધનના પ્રભાવના સંબંધમાં કહ્યું છે કે—

ટકા ધર્મવૃત્તિકર્મ ટકાહિ પરમં પદં ।

વસ્ય દુદે ટકા નાસ્તિ હા! ટકા! ટકદક્ષાયતે ॥

“મન્યે મંશ કષ્ટા મોક્ષા : કલ્પસ્તુ મગવાન્ સ્વયં”

વિશ્વની અંદર ધનાર્જન સંબંધી જે કંઈ ઉપાયો, સાધનો કે રસ્તાઓ કે પ્રવૃત્તિઓ છે, તે બધી માત્ર આ એક વૈશ્યવૃત્તિને આભારી છે. પ્રભમન, પ્રભજિતાન કે “Public Opinion” પણ આ વૃત્તિરૂપ માનાનુંજ બાળક છે. ધનાર્જન એ વિશ્વની સમગ્ર પ્રવૃત્તિઓને મહાન હિટા મન્ત્ર છે અને તે કુદરતી રીતે મનુષ્યની ત્વાભાવિક વૃત્તિમાં તેમજ તેના મસ્તિષ્કના અવયવમાં પણ સ્પષ્ટ રીતે કોતરવામાં આવેલ છે. આથી વિશેષ પ્રજા પ્રમાણુની પછી શી જરૂર છે? વાંચક બન્ધુ! જન વિચાર કર કે નાસ બધા પ્રયાસોનો કેટલો બધો મોટો ભાગ માત્ર આ વૃત્તિનેજ આભારી છે? ધનપંજારૂપ કોઈ પણ વૃત્તિ મનુષ્યમાં ન હોય, તો તેની શી દશા

ધાન ? અથવા તે શું કરત ? એ કોઈ એમ કહેતું હોય કે “જર. જમીન ને ભેડ. એ વળ કંઈવાળા ભેડ.” અને “લક્ષ્મી સર્વ અનર્થનું મુળ છે.” તો હું હિમ્મત બીટીને તેજ પ્રમાણે કહું છું કે “લક્ષ્મી બધાં મુખોનું અને મુશ્કેલિઓનું મુળ છે.

વિદ્યા દશતિ દિનયં વિનયોઽપાતિ પાત્રતામ્ ।

જાત્રાસાદૃષ્ટનયાન્નોતિ ધનાદૃષ્ટમં તતઃ સુમય ॥

બાળ, સુવાન, ગુણ, સ્ત્રી, પુરુષ, રાજા કે પ્રજા જેની પાને ધન નથી, તે ખરે-ખર આશ્ચર્યદિન છે.

વિશ્વમાં ધન પણ અનેક પ્રકારનું છે. ગોધન, પુત્રધન, વિવાધન, સ્ત્રીધન, રાજધન, મિત્રધન, દંત્યાદિ; અને પ્રત્યેક મનુષ્ય પાસે કોઈને કોઈ પણ પ્રકારનું ધન વસુધાધિપ પરમાત્માએ અમુક પ્રમાણમાં તો અવશ્ય આપેલું હોયજ છે. છતાં પણ તેની મંજૂરિ કરવા, અધિકારી હસ્ત કરવી, ઉત્તર હાંસલ, એ મનુષ્યની સ્વાભાવિક અભિલાષ છે. તેની પુર્તિ અર્થે વિશ્વના સમગ્ર વ્યાપારો ચાલી રહ્યા છે. એક આગમુ, એટી, અને હાશાનો હસમ થઈ ગયેલ બીજારી પણ, પાનાની કુખા અને શીતોળાઈ દુઃખનિવૃત્તિ માટે ધન પ્રાપ્ત કરવા, મહા મહેનત કરવા તત્પર થાય છે, એ રીતે પ્રગપ છે ? ધનવત્તાનોજ. અર્થ પ્રકારની ઉદ્યોગીક પ્રવૃત્તિઓનું મુળ પણ આ ધનલ્લાજ છે. કામનું ધનકાલ સમૂર્ણ પદાર્થો પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. સર્વ પ્રાપ્તિનું મુળ ધન છે. તેને મેળવવા માટે આ ધનલ્લા કે ધનવૃત્તિરૂપ શક્તિને ખીલવવાની મનુષ્ય માત્રની ફરજ છે.

ખીલવણી—જેએમાં ચેત-સમ, કે ધનવૃત્તિરૂપ આ શક્તિ ખામીવાળી કે ન્યૂન હોય, તેણેએ આ વૃત્તિની ખીલવણી તરફ, ઉપર જણાવેલ કારણોને ક્રીડે પ્રાપ્ત થવા આપ્યું થતે છે કારણ એ વૃત્તિનું પ્રથમ અર્થ અનુભવનું અને મદત-પૂર્ણ છે. એટલા માટે—

૧. ધનરિ પદાર્થોની હમેશાં તત્વજ્ઞાનની દ્રષ્ટિથી વધાર્થ હિમ્મત કરી જેમકે—એક માણસ રાજ એક રૂપીયો કમાય છે. તે આખો દિવસ લખવાની કે ખોલવાની મહેનત કરે છે, અને જરિજાને રૂપીયો રાજ મેળવે છે.

ખીલ શબ્દના કીડીએ તો એક રૂપીયો તે એક મણમણી આખા દિવસની અંતમહેનત બગાડે કહે. તમારી અને આ પ્રકારે રૂપીયા ૩૦ ખીસામાં હોય તો તમે એક સારું અરજ સમજાવશે ત્રીસ મણનેથી એક રૂપીયો આખા દિવસનું કાર્ય હાલ ચકો, એટલી સગા તમારું ખીલાય છે, એમ સમજવું. તેમાંથી એકાદ રૂપીયો તમે કોઈ રાત્રી કે આઠે, જરીક વધારે મેળવે તો તમે સમજો કે એક મણમણી આખા દિવસની મહેનત વાળી. તેના જાણમાં તમે ને મારી ખરીદી રૂપીયાની આ ખરી હિમ્મત એ કે નહીં, તે પણ કોઈ અવાજ આપે એવી હિમ્મત તમે આવી રીતે વિચાર કરતાં ધનરિ પદાર્થો માટે અંદાજી રાહો, અને જરિજાને કારકારીયા અને

ખેતી અને વ્યાપાર.

ઉપર જણાવેલ વૈશ્યવૃત્તિરૂપ મહાન કલ્પવૃક્ષને પોણજી, બગા, અને પુષ્ટિ આપનાર ખેતી કે વાવેતરરૂપ સર્વોત્તમ ખાતર છે. જ્યારે વ્યાપાર રાજગારરૂપ વિશ્વ વ્યાપી આ અમૃતરસ, વૃક્ષની પ્રત્યેક શાખા પ્રશાખામાં પ્રતિગ્રણ નિરંતર પ્રસરી શરીરસ્થ રૂધીરની માફક પ્રત્યેક પદાર્થને હીલાછમ, રમ્ય, મનોહર, અને અનેક પ્રકારના સુખમય સુગંધથી સમગ્ર વિશ્વને રૂઢ પુષ્ટ બનાવી રહેલ છે. ખટારા, ગાંધી, ઘોડા, દેલ, સ્ટીમર અને અનેક પ્રકારના વસાગ યન્ત્રો, આ વિશ્વવ્યાપક કલ્પવૃક્ષને પુષ્ટિ આપનારા સાહિત્યો કે સાધનોને વહન કરી, પ્રત્યેક સ્થળમાં કે દેશપરદેશમાં પહોંચાડનાર વાહનોજ છે.

દલાલો, ગાંધીઓ, બકાલીઓ, કેમીસ્ટો, પરફ્યુમરીમાર્ટ વાળાઓ, મીઠાઓ, અને કાપડીઆ, કંસારા, હુવાર, સોની, મોચી, ગાંધી, શરાફો, અને અનેક પ્રકારના વેપાર રાજગાર ખેડનારા વ્યાપારીઓ, વૈશ્યવૃત્તિરૂપ કલ્પવૃક્ષના શરીરસ્થ રક્તનાં સંવાહકો કે સંચાલકો માટે શાકબજાર, વોરાબજાર, બંગડી બજાર, શેર બજાર, કાપડ બજાર, નોટ બજાર, હુંડી બજાર, શરાફ બજાર. જેન્કો અને પોપ્પ ઓફીસ વિગેરે ઉપર જણાવેલ ભિન્નભિન્ન પ્રકારના સંચાલકોને અને ચાલકોને મગરા અને મેગવવાના સ્થાનો છે, જ્યાં સમગ્ર ભૂમંડલની જરૂરીઆતો, આવશ્યકતાનુસાર પોતપોતાની માંગણી પ્રદર્શિત કરી, આપ લે કરી રહેલ છે.

જ્યારે (Money) ધન, કે દ્રવ્યરૂપ પ્રાણવાયુ, ઉપરોક્ત કલ્પવૃક્ષના સમગ્ર પ્રદેશોમાં યથાવત્ સંચાર કરી, સર્વ વ્યાપારોને યથાવત્ ચલાવી રહેલ છે. તેના વિના કોઈ પણ કાર્ય કે કોઈપણ પ્રકારની આપ લે થઈ શકતીજ નથી. વિશ્વના પ્રાણવાયુની માફક આ વૈશ્યવૃત્તિરૂપ મહાન વૃક્ષની સમગ્ર શાખાપ્રશાખાઓમાં આ પોદશકલાપૂર્ણ ધનજન્ય-પ્રાણવાયુનું કાર્ય સર્વત્ર સુપ્રસિદ્ધ છે. કોઈ વિદ્વાને આ ધનના પ્રભાવના સંબંધમાં કહ્યું છે કે—

ટકા ધર્મદક્ષકર્મ ટકાહિ પરમં પદં ।

યસ્ય ગૃહે ટકા નાસ્તિ હા! ટકા! ટકદક્ષપતે ॥

“ભગ્વે ભંજ કલા પ્રોક્તા : કલ્પસ્તુ મગવાન્ સ્વયં”

વિશ્વની અંદર ધનાર્જન સંબંધી જે કંઈ ઉપાયો, સાધનો કે રસ્તાઓ પ્રવૃત્તિઓ છે, તે બધી માત્ર આ એક વૈશ્યવૃત્તિને આભારી છે. પ્રત્યક્ષ, પ્રત્યક્ષિતાન કે “Public Spirit” પણ આ વૃત્તિરૂપ માતાનુંજ બાળક છે. ધનાર્જન એ વિશ્વની સમગ્ર પ્રવૃત્તિઓનો મહાન ઉડા મન્ત્ર છે અને તે કુદરતી રીતે મનુષ્યની સ્વાભાવિક વૃત્તિમાં તેમજ તેના મસ્તિષ્કના અવયવમાં પણ સ્પષ્ટ રીતે કોનરવામાં આવેલ છે. આથી વિશેષ પ્રજાન પ્રમાણની પછી શી જરૂર છે? વાંચક બન્ધુ! જરા વિચાર કર કે તારા બધા પ્રયાસોનો કેટલો બધો મોટો ભાગ માત્ર આ વૃત્તિનેજ આભારી છે? ધનપણારૂપ કોઈ પણ વૃત્તિ મનુષ્યમાં ન હોત, તો તેની શી દશ

યાન ? અથવા તે શું કરતો ? બે કોઈ એમ કહેતું હોય કે “જર, જમીન ને ભેડ, એ ત્રણ કુળઆના ભેડ.” અને “લક્ષ્મી સર્વ અર્થનું સુગ છે.” તો હું હિમ્મત બીટીને તેજ પ્રમાણે કહું છું કે “લક્ષ્મી બધાં સુખોનું અને સમ્પત્તિઓનું સુગ છે.

વિદ્યા દદાતિ વિનયં વિનયાઘાતિ પાવતામ્ ।

પાવતાદપનમાપ્નોતિ ધનાદુષર્મ તતઃ સુસમ ॥

ભાગ, સુધાન. વૃષ્ઠ, સ્ત્રી. પુરુષ, સભા કે પ્રભા જેની પાસે ધન નથી, તે ખરે-ખર સામર્થ્યદિન છે.

વિંશમાં ધન પણ અનેક પ્રકારનું છે. ગોધન, પુત્રધન, વિદ્યાધન, સ્ત્રીધન, રાજ્યધન, મિત્રધન, દત્ત્યાદિ; અને પ્રત્યેક મનુષ્ય પાસે કોઈને કોઈ પણ પ્રકારનું ધન વસુધાધિપ પરમાત્માએ અમુક પ્રમાણમાં તો અવશ્ય આપેલું હોયજ છે. છતાં પણ તેની સંવૃદ્ધિ કરવા, અધિકની દત્ત કરવી, ઉત્કર્ષ દૃષ્ટિવો, એ મનુષ્યની સ્વાભાવિક અભિલાષા છે. તેની પુર્તિ અર્થે વિંશના સમગ્ર આપારો ચાલી રહ્યા છે. એક આગમુ, એટી, અને હાડકાનો હુલમ થઈ મયેલ બીખારી પણ, પોતાની કુપા અને શીતોષ્ણાદિ દુઃખનિવૃત્તિ માટે ધન પ્રાપ્ત કરવા, મહા મહેનત કરવા તાપર ધાય છે, એ શેનો મતાય છે ? ધનૈષણોત્તમ. સર્વ પ્રકારની ઉદ્યોગીક પ્રવૃત્તિઓનું સુગ પણ આ ધનૈષણજ છે. કારણ ધનદાતા સમ્પૂર્ણ પદાર્થો પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. સર્વ પ્રાપ્તિનું સુગ ધન છે. તેને મેળવવા માટે આ ધનૈષણ કે વૈશ્યવૃત્તિરૂપ શકિતને ખીલવવાની મનુષ્ય માત્રની ફરજ છે.

ખીલવણી—જેઓમાં યોગ-સમ. કે વૈશ્યવૃત્તિરૂપ આ શકિત ખામીવાળી કે ન્યૂન હોય, તેઓએ આ વૃત્તિની ખીલવણી તરફ, ઉપર જણાવેલ કારણોને લીધે ખાસ ધ્યાન આપવું પડે છે કારણ એ વૃત્તિનું પ્રથમ અર્થ અગત્યનું અને મહત્વ-પૂર્ણ છે. એટલા માટે—

૧. ધનાદિ પદાર્થોની હમેશાં તત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી સમાર્થ હિમ્મત કરો. જેમકે—એક માણસ રોજ એક રૂપીયો કમાય છે. તે આખો દિવસ જાખવાની કે ખોદવાની મહેનત કરે છે, અને પરિણામે રૂપીયો રોજ મેળવે છે.

ખીલવા શબ્દોમા કદીએ તો એક રૂપીયો તે એક માણસની આખા દિવસની અંગમહેનત બરાબર થયો. તમારી પાસે આ પ્રમાણે રૂપીયા ૩૦ ખીસામાં હોય તો તમે એક સાથે અથવા સમયાન્તરે ત્રીસ માણસોથી એક-દરે એક આખા દિવસનું કાર્ય લઈ શકો, એટલી સગા તમારા ખીસામાં છે, જેમ સમજવું. તેમાંથી એકાદ રૂપીયો તમે કોઈ રજાની કે ખાલો ખરીદવામાં ખર્ચો. તો તમે સમજો કે એક માણસની આખા દિવસની મહેનત આપી. તેના જાણમાં તમે તે રજાની ખરીદી રૂપીયાની આ ખરી હિમ્મત બે કે નથી, તો પણ કંઈ ખ્યાલ આપે એવી હિમ્મત તમે આવી રીતે વિચાર કરતાં ધનાદિ પદાર્થો માટે આંડી શકો, અને પરિણામે કરકસરીયા અને

યોગ-રોમપતાયણવૃત્તિવાળા થયો. આટલા માટે મારિયક દંદિથી દેની કિંમત સમજો, અને બુધ્ધિપૂર્વક તેનો ઉપયોગ કરો.

૨. સમય અને સાધનોનો બતાવર ઉપયોગ કરો. તેની ખૂબ કિંમત સમજો. વૃથા શુભાવો નહિ. Time is money.

૩. હમેશાં ઉદ્યોગી અને ખંતીલા થઈ, અર્થપ્રદાયક ઉદ્યોગ પાછળ લાગો.

૪. કોઈ પણ જાતનું સ્વતંત્રતાથી થઈ શકે તેમ હોય તો તેવું. નહિ તો પમારદાર રહીને પણ કાર્ય કરો. નિષ્કાર્ય કરી પણ નહિ થાઓ. Work is not for the faint hearted. ઉદ્યોગ એજ જીવનનો સ્વાદ છે.

૫. હમેશાં શ્રીયુત થવાની ઇચ્છા રાખો. કરી પણ નિર્ધન કે નિરૂપમી થવાની ઇચ્છા નહિ કરો.

શાસ્ત્રીયોઃ ધિપમન્વિરણેત નૈનાં મચેત કુર્લમામ્ ॥ મનુ ॥

૬. નિયમિત વખતે અમુક નિશ્ચય કરેલ રકમ, કમાણીમાંથી બચાવી એકત્ર કરતા જાઓ. કારણ—“Money saved is money got” અને ખામ ચુસીખત કે જરૂર સીવાય તેમાંથી નહિ ખર્ચવાનો ફસલ કરો.

૭. જાતમહેનત, ખંત, ઉદ્યોગ અને કરકસર આદિ ગુણોને આનપૂર્વક કેળવો.

૮. માસિક આવક જાવકનો હમેશાં હિસાબ રાખો, અને તેનું નિરીક્ષણ કરો.

૯. નિષ્કારણ, નિષ્પ્રયોજન કે નકામા પદાર્થો પાછળ એક પાઈ પણ નહિ ખર્ચો.

૧૦. Don't be penny wise & pound foolish. “દરવાજા ઉઘાડા અને ખાજો ડુબા” એવી વૃત્તિનો એકદમ ત્યાગ કરો.

૧૧. ‘ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય અને કાંકરે કાંકરે પાળ બંધાય.’ તથા “A penny & a penny make one guinea” એ કહેવતના યથાર્થ તાત્પર્યને સમજી વર્તો. Take care of the penny and the pound will take care of itself.”

૧૨. ધનાદિ પદાર્થની પ્રાપ્તિ અને વ્યયમાં હમેશાં બુધ્ધિ અને સમજશક્તિપૂર્વક વર્તો.

૧૩. બાળકને પૈસાદાર હાલતમાં એકદમ ચુકવા કરતાં, પૈસાદાર થવાની પ્રમાણિક અને ન્યાયયુક્ત વૃત્તિવાળા કરવાં તે વધારે સારું છે. માટે તેઓમાં તેવી વૃત્તિ ખીલવો.

૧૪. તેઓની અંદર ઉદ્યોગી ખંતીલી અને કરકસરની વૃત્તિ કેળવો, કારણ તે દ્વારા તેઓ હમેશાં વધારે ધનવાન થઈ શકવાનો સમ્પૂર્ણ સંભવ છે.

૧૫. કરકસર અને ઉદ્યોગની ટેવ પાડવા વગર, તેઓ હસ્તમત થયેલ લાખો રૂપીયાના સ્વામીત્વને પામવા છતાં પણ ગરીબ હાલતમાં આવી પડવાનો

વર્મલવ છે. માટે તે સુચ્છા ખાસ ધ્યાનપૂર્વક કેળવવા પાછળ પમાનો મદદપયોગ કરે.

૧૬. તેઓને વાપરવા માટે આપવામાં આવના પૈસામાંથી જવાબી સેવીંગ બેંકમાં તેઓને દાર્ઢ મુકનાં શીખવે.

૧૭. વારમામાં મળેલા ધનથી કરકમર અને ઉદ્યોગદીન વ્યક્તિને કંઈ કાયદો થવાનો અબલ નથી. બાદબલોપાર્શ્વન ધનની મલ કંઈ બુદ્ધાલ પ્રકારની છે. ધનનો ખર્ચ ઉપયોગ કરતાં બાગકો ત્યારેજ શીખે છે અને અનુભવે છે, કે ત્યારે તે બલે મેગવેલુ દોપ.

૧૮. બાગકોને એકવીસ કે પચીસ વર્ષની ઉમર મુખી કે જે તેઓની અભ્યાસની અવસ્થા મળાય છે, તેમાં કદી પણ કમાવાની ફરજ પાડવી નહિ. તેઓની આ અવસ્થામાં વિદ્યાધ્યયનના મર્થ સાધનો પુરા પાડે અને યોગ્ય પ્રદ્યાર્થના પાલનપૂર્વક બજારમાં

નિમદ—આ વર્ણવૃત્તિના અનિ ઉમર સ્વરૂપને પણ શકવાની કે નિમદમાં રાખવાની પણ બદલ અવશ્યકતા છે. મસ્તિકશાસ્ત્રાનુસાર અતિ ઉદાઉપલ્લ કે અતિ લોખી કે કંબુસરતિની પણ એક પ્રકારના દુર્ગુણમાંજ મળુના કરવામાં આવે છે. મત્યેક શકિતનું શર્થ અન્ય શકિતઓને વિધાતક કે બાપક નજ થયું એટલે, અને એમ થાય ત્યારેજ મસ્તિકશાસ્ત્રાનુસાર મનસિક ધર્મોનું યથાવલ પાલન થયું મળાય. કોઈપણ વૃત્તિનો અતિયોગ કે મિત્રયા યોગ અથવા ક્લિનયોગ થયો એ પણ એક પ્રકારનો દોષજ છે. અને એટલા માટે તેથી યથેક પ્રતિ પણ તેટલે બરો દોષમય પાપમુકત કે અધર્મમુકત છે. આવશ્યકતા કરતાં પણ અતિ ધન એકમ કરવાથી અધર્મ પ્રવૃત્તિ સ્વાભાવિક રીતેજ થાય છે. અને એ ધન આખરે સાપરુપ ધર્મ પડે છે. એજ પ્રમાણે આ વૃત્તિના અર્થ ઉચ્ચ કાર્યથી પણ જેમ અનેક પ્રકારના નુકસાન છે. તેમ મેના ક્લિનયોગથી પણ અનેક પ્રકારના બેરકામે છે. પણ આ વૃત્તિના ઉચ્ચ સ્વરૂપને શકવાની તો ખાસ જરૂર છે. કારણ ધનલોભ કે ધનાભિલાષની અતિ પ્રબળ વૃષ્ટાને કીર્ધિ મનુષ્યો નીતિ, ધર્મ, સદાચાર, સત્યાચાર, સત્યાસત્ય, આત્મનિષ્ઠા અથવા ત્મરતિ, બુદ્ધિશકિતઓની ખીલવણી કે કેદવણી અને પરીવરાર કે કાનરતિ આદિ અનેક શુભ વૃત્તિઓને કેળવરાનું સદાચાર બૂલી બલ છે, અને પરિણામે અર્થપરાયણ, ધર્મદીન, નીતિવિહીન, નિષ્કુર નિષ્કરણ, અપ્રમાણિક, કુદિત કામી લાલચ, અને લોખી બની માનાપમાન કે કીર્તિના સમગ્રી દુષ્પ્રી હાલતમાં આવી પડે છે. એટલુંજ નહિ, પણ અનેક પ્રકારના દુષ્કર્મો કરતાં પણ ડરતો નથી. કામ, કોપ, લોભ, મોહ, મદ, મસ્તર આદિ પરશુવૃત્તિઓનું પ્રાબલ્ય વધવાથી મનુષ્ય ખરેખર પગુ બની બલ છે. આટલા માટે—

૧. પનાદિ પદાર્થોનો લોભ નહિ રાખે.

૨. અર્થપરાયણવૃત્તિ નહિ કદા પણ ધર્મ અને અર્થ બન્નેનું સાધે સાધે રોપન કરે.

૩. " ધર્મદર્શનકામદ્ય સક્રિયં ન સંચ્યતે ॥ " ધર્મથી અથ અને કામ મળે છે. તો તેનું સેવન કાં ન કરવું.
૪. દાન, ભોગ, અને નાશ, એ ધનની ત્રણ પ્રકારની ગતિ છે. તો તેમાંથી દાન અને ભોગમાં તેનો યદુપયોગ કરો. નહિતર નાશ તો થવાનો છે.
૫. બાપાર રોગગારરૂપ ધનાદિ પ્રાપ્તિના ધંધામાં રાત્રિ દિવસ મંડયા નહિ રહે. પણ આરામ, વિશ્રાન્તિ અને મોજગોખને માટે સમય વિભાગ કરો. નિવર્તન કાર્ય કરો.
૬. દેરી પેદીઓના ચોપડા રાતના બાર વાગના મુખી ખુસ્તા ને ખુસ્તા રહે છે એમ નહિ વર્તે.
૭. અધ્યાત્મશાસ્ત્ર અને ધર્મશાસ્ત્ર તથા તત્ત્વજ્ઞાનના શ્રવણના અધ્યયનદ્વારા ઉત્કૃષ્ટ આત્મવૃત્તિઓને સંતોષવા અને કેળવવા પર ધ્યાન આપો.
૮. એકદમ કરકમરીયા કે કંજુસ ન થનાં ઉદાર. કટુભાષુકન અને પરહિતપરાયણ થાઓ.
૯. ધનવાનના ધર્મોની શુ. સાતમી ચોપડીમાં લે કવિના છે, તેનો મનસમ મમણ તે પ્રમાણે વર્તો.

इशा वाग्यमिदं सर्वं यत्किञ्च जगत्यां जगत् ।

तन्न त्यक्तेन भूमीया या मृष्टः क.र.म्विद् धनम् ॥

— — — — —

નં. ૫. નિઝહ-સંયમ કે વશ્યતા

§ ccelivca ss

માપદાં રચિતો યાગે રન્દિયાનામસંયમઃ ।
તજ્જય : સમપદાં યાગો તેન મચ્છન્નરિષ્યતે ॥

વ્યાખ્યા, સ્થાન, શોધ અને વિવરણ આદિ.

— — — — —

નિઝહ-હાંદી સખવાની, છુપું સખવાની, ગુપ્ત સખવાની વૃત્તિ. નિઝહવૃત્તિ, હુશિ-યારી-સંયમ, હુશ્યાઈ. દંભ, મંઝા જમનાદિ શ્વવૃત્તિ, યુક્તિપ્રયુક્તિ, આતુર્ય, આદિને આ શોધનવૃત્તિમાં સમાવેશ થાય છે.

આ વૃત્તિના અનિ ચોગમી હોય, ઉત્તરપીઠી, જુહાઈ, છાન, કપડ, પ્રપંચ, મનમાં કાંઈ અને દેખાડવાનું કાંઈ, અર્થાત્ હાથીના હાંત જેવી સ્થિતિ, આદિ બાવો ઉત્પન્ન થાય છે.

છુપું સખવું, હાંદી સખવું, એ પણ કુદરતનો એક ખાસ નિયમ છે. તેના ધણખરા કાર્યો બહુજ છુપી રીતે અવિદ્યાવસ્થામાંજ થાય છે. તેના સધગા પદા-ચોની સંવૃદ્ધિ પડાની પાછગજ દંકાઈને છુપી રીતે થાય છે. તેના ધણખરા પ્રાણી-ઓ કોઈ જગમાં, કોઈ સ્થળમાં, કોઈ ભોંયસમાં, તે કોઈ ગાદ જંગલમાં, અને કેટલાક તે ભાંજપાણ અને પાંદડા કે ખડ નીચે સંભાઈ રહે છે. જ્યારે કેટલાક તે આડની ઉપી ઉપી ઘાંટીએ પર બેસી પોતાનું રક્ષણ બહુજ ચાલાકી અને ચતુરાઈથી કરે છે. મનુષ્યોને પણ આસપાસના સચોગાનુસાર યુક્તિ પ્રયુક્તિ અને નિમ્નવૃત્તિને કે છુપું સખવાની વૃત્તિને ઉપયોગ કરવાની અનેકવાર જરૂર પડે છે. મનમાં આવતા મને તે વિચારોને જેમ આવે તેમ વગર વિચાર્યે જ્યાં કારે ત્યાં પ્રતિષ્ઠ કરી દેવાથી અનેકવાર અપણે બીજને તેમજ અપણી જાનને પણ ભોખમમાં નાખીએ છીએ, અથવા નુકસાન કરી બેસીએ છીએ. એટલા વાસ્તે એવી રીતે રખજવાના થઈ દરેક પ્રસંગે વર્તવું, એ તદ્દન વિચાર વગરનું અને અસબ્ય વર્તન ગણાય, તે તેમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી. વળી કેટલીકવાર ઉદાજનીયા વિચાર ભાંખી કેવાથી, કે તે પર ચોગ મનન નહિ કરવાથી. આખું તેમજ અનેક પ્રકારે, અનેકવાર ઉપું ગમજ નેત્રીએ છીએ, અને પાછગથી પસ્તાવાનું કારણ મને છે, કે અમુક વચનો ન ઉચ્ચાં હોવા તેા કીક માન. પણ પાછગને પસ્તાવો શું કામનો છે ? કઈ શુકરું ગણાય છે ?

કુદરતની અંદરનાં મવ પ્રાણી માત્રની ગર્ભસ્થ સ્થિતિ રક્ષણ અને પોષણ છુપી રીતેજ થાય છે. વર્ષાઋતુના જગ અન્નરિશ્તમાં છુપી રીતેજ એકત્ર થાય છે. પૃથ્વીના પેટમાંના મૂળભંશાશ્રના ફેરફારો પણ આપણાથી છુપી રીતેજ થાય છે. રક્તાભિ-સરણ અને પ્રાણવાયુનું અભિસરણ આપણાથી છુપી રીતેજ નિરંતર સંચિત કાર્ય કરી રહ્યું છે. આપણા શરીરની સંવૃષ્ટિ પણ ન જણાય તેવી રીતે પ્રતિબિંબ થતી જાય છે. પશુ, પક્ષી મૃગ-હિરણ, સિંહ, આદિના બચ્ચાંઓનું પોષણ પણ છુપાં સ્થાનમાંજ થાય છે. આ બધું એ બતાવે છે, કે કુદરત પણ પોતાનાં મહાન કાર્યો બહુજ સુપકીથી, સાનૂર્યથી, અને સામાન્ય રીતે જાણી ન શકાય, એટલી સંભાળ રાખી, પોતાનું કાર્ય કરી રહી છે. ટુંકમાં કુદરતનો આ એક સ્વભાવજ હોય એમ જણાય છે. તો પછી એ સ્વભાવને સારી રીતે મમજવા માટે. અને મનુષ્યને તેની પ્રત્યેક અવસ્થામાં સહાયભૂત થવા માટે કુદરતે આવી ગોપનશક્તિનું અવયવ મનુષ્યના મસ્તિષ્કમાં નિર્માણ કર્યું હોય, અને કરવુંજ ભોંધએ, એ તકન સ્વાભાવિકજ છે. કારણ તેથી શક્તિ વિના મનુષ્યનો કે પ્રાણીનો નિભાવ કે બચાવ થઈ શકેજ નહિ. આટલા માટે કુદરતના મહાન સ્વયંનાએ પ્રત્યેક પક્ષી, પશુ, પ્રાણી, અને જાડ, પાનના ફાંયા, તેમજ મનુષ્યની અંદર પણ આ શક્તિને અનુભવ કરનારા અવયવોની મસ્તિષ્કમાં બુદ્ધિપૂર્વક રચના કરેલી છે. કુદરત હમેશાં સત્યનેજ આહે છે. તે હમેશાં પોતાના નિયમાનુસાર વર્તવા તત્પર છે. બધા પ્રકારના ગુપ્ત ભેદો, ક્યાં અને કેવી રીતે છે, તે પણ તેઓ ભેદ સખનાર પુરૂષ તો જાણેજ છે. ચતુર માણસો છુપાવવાના પ્રયત્નથીજ પોતાની ચતુરસઈ બહાર કરે છે. પણ કુદરત અને મનુષ્યમાં પ્રરક માત્ર એટલોજ છે કે કુદરત છુપાવતી નથી, સુઘ્યાઈ નથી કરતી, પણ સાનૂર્ય અને સુખિ વાપરે છે. જ્યારે મનુષ્યો સુઘ્યાઈ અને દગા પ્રટકાનો પ્રયોગ કરે છે. કુદરત હમેશાં પોતાના નિયમાનુસારજ એકરમથી વર્તે છે. જ્યારે મનુષ્ય પોતાના વર્તનમાં સ્વતંત્ર હોવાથી, અનુકૂળતા પ્રમાણે બુદ્ધિ-માયું બોલી કે છુપું રાખી, પોતાની સુઘ્યાઈ દર્શાવે છે. તેનું વર્તન એક સરખું રહી ચકતુ નથી.

સ્થાન—કાનના ઉપરના ખુણાથી એકાદ ઈંચ ઉપર તરફ, ધનાભિરૂપ અથવા વેરવક્રુભિના સ્થાનની પાછળ અને ઉર્ધ્વશક્તિના અવયવની ઉપર આ ગોપન કે મંચમ-શક્તિનું સ્થાન આવેલું છે. જ્યારે આ અવયવ ભાંડું હોય, ત્યારે કાનની આમપામનો માથાનો પ્રદેશ ખાસ ઉપનેલ ન જણાતાં, ગોળ બનવાશર જણાય છે, અને ખામી હોય ત્યારે માથાના તે પ્રદેશમાં એક આડા, ઉડ્ડળાળો ભાગ જણાય છે.

રૂપ—આ શક્તિના સ્થાનની શોધ ડા. મેલે કરી છે. તે કહે છે કે--

"This organ is situated above, and a little in front of the external ear. It forms on the head, a prominent swelling over and extends in a lateral direction, and is a very good mark on which to find the position of the organ."

It is easily contradistinguished from *Destruction* by being farther up and forward, and is long instead of spherical. When both are large, the whole side of the head forms one full prominence.

Those who have heads very prominent at their sides but flat on top, are false, artful, venal, perfidious, vacillating and hypocritical. They will over-whelm you with politeness and flattery and make you feel at home, that they may the more effectually plot your ruin without awakening suspicion." "Writers and poets in whom it is large will prefer romance, ingeniously combine fact and fiction, and bring their plots to unexpected denouements."

"In war it inspires the general with stratagems by which he surprises his enemy, conceals his forces, masks his designs, and makes false marches and feigned attacks. It always supports a plan, and plays a peculiar part in society. It suspects the most innocent words and actions, puts a forced construction upon every-thing and makes others responsible for what they never intended. Artifice and perjury characterize some nations, truthfulness others—

Gall.

શબ્દ સ્પર્શીયમ પણ કહે છે કે—“Cunning animals conceal with adroitness. Cats pretend to be asleep; but steal the meat the moment the cook's back is turned, and watch for mice without the slightest bodily motion while the dog hides his bone. Cucian, persons often tell lies to find out the truth, exaggerate the good to learn the evil, magnify virtues to learn faults, and in a thousand ways betray the concealing instinct. The primitive faculty which conceals ideas, things, intentions, and themselves is always the same I call it secretiveness.”

Spurzheim.

નમ્રતા અને દુર્બળ માણસો તેમજ પ્રાણીઓને પોતાના જવાબ માટે આ શક્તિ ઘણી ઉપયુક્ત થઈ પડે છે. હાથપણવાળા વ્યક્તિઓમાં પણ આ ગુણ અનુક્રમ માણસમાં હોવાની ખાસ અગત્યતા છે અને હોયજ છે. લેવકુદ્ધ માણસ મને તેમ વગર વિચાર્યે મનમાં આવે તેમ બકે છે. પણ કાંઈ માણસ કદી પણ વગર વિચાર્યે કોઈપણ વખતે એક શબ્દ પણ બોલતો નથી. આ શક્તિ બીજી શક્તિ ઉપર નિબંધ કે કામ સંબંધી કાર્ય કરે છે, જેથી તેને વસ્યતા કે સંયમગુણિ પણ કદી શકાય.

આ ગુણિદ્વારા અન્ય વ્યક્તિઓની ખાનગી બાબતો બહુ લેવામાં આવે છે. પણ પોતાની ખામીઓ કોઈને ખબર ન પડે તેમ જણાવી સંબંધમાં આવે છે.

જેઓમાં આ વૃત્તિની ખામી હોય છે, તેઓ નિષ્ણાવસ દીવના, ભક્તબકીયા સ્વસ્થાવનાં, મનના વિચારને ખુટતા મુકી દેનારા, ચંચલરહિત અને પ્રપંચમાં સપડાઈ જાય તેવા સોગા સ્વસ્થાવના હોય છે.

જ્યારે " ઘણું તિવ્રતિ જિહ્વાયે દુદિ દાલાદલં વિચં " પાછળ નિન્દા કરનાર અને મોટે રૂડું મનાવનાર કહેવાતા મિત્રોમાં મિત્રભાવની ન્યુનતા અને આ હજી વૃત્તિના સારો ભાવ હોય છે. રેડ અમેરીકન ઇન્ડિયનોમાં આ વૃત્તિ ખાસ પ્રમાણમાં હોય છે.

પશુવૃત્તિઓની મધ્યમાં આવેલ આ વૃત્તિના સ્થાનની પરિસ્થિતિ એમ દર્શાવે છે કે પશુવૃત્તિઓને અને તેના કાર્યને નિયંત્રણમાં રાખવી, એ આ વૃત્તિનું ખાસ અત્યંતુ કાર્ય છે. કારણ કે તેના નિયંત્રણની મનુષ્ય સમાજમાં અત્યંતાવશ્યકતા છે. કષ્ટ, શ્રદ્ધા, ભક્તિ અથવા જ્ઞાન આદિને છુપાવવાની જાગ્યેજ જરૂર પડે છે, પણ કેટલીક વખતે આપણી અસુક જોડવજન, જ્ઞાન, યુક્તિ કે અનુસંધાનપ્રાયને છુપાવવાની કે નિયંત્રણમાં રાખવાની જરૂર પડે છે. દુશ્મીચારી કે બાહોશપણ એ આ વૃત્તિનું પરિણામ છે, જે શુદ્ધ દરેક વ્યક્તિમાં હોવાની જરૂર છે.

ધંધા રોજગારની અંદર કરવામાં આવતી સેજસેજ કે મિલાવટ અને નવા શીખાડે ને દર્શાવવામાં આવતા છુપા ભેદો, એ પણ આ વૃત્તિનું પરિણામ છે. તેમ અનેક પ્રકારનાં બનાવટી માલ બનાવી દેશનેબલ રીતે વહેંચાણ કરવું એ પણ આ વૃત્તિના કાર્યનું જ પરિણામ છે. નવી દેશનના નવા રંગ ઢંગ અને બાદ આડંબરથી અને ખોટા ટોંગ દમામથી લોકોને ડગવાની જે નવી રૂઝીઓના પ્રચાર હાલ પ્રમજ પ્રમાણમાં સર્વજ્ઞ ભવામાં આવે છે, તે આ વૃત્તિની પ્રમજ વૃદ્ધિનું પરિણામ છે. આવે! સાહેબ ? કેમ કેખાતા નથી ? આટલા દિવસ ક્યાં હતા ? કેમ મહેરબાન ખુશીમાં છોને ? ઇત્યાદિ વાક્યોના શૂન્ય હૃદયથી વધી પડેલા પ્રચાર અને એવાજ વાક્યો-ચચારણ કરનારના મુખમાંથી, તેજ વ્યક્તિ માટે તેની ગેરહાજરીમાં નિકળતા "સાહેબ મહા હુલ્લો અને બદમાશ છે" "એ-કોના બધા નાણાં તો ભાઈ માહેબજ હુજમ કરી ગયા છે" "એના નથી કેવા તીસમારખાં ઘર્ષ દુર છે" આદિ વાક્યોના પ્રચાર પણ તેજ શક્તિના દુરુપયોગનું પરિણામ છે. સત્ય અને યથાર્થ વચનોનાં અને અભિપ્રાયોના ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે આહાહા ! ! ! આખા દિવસમાં કેટલી વખતે આવી તોતે તિરસ્કાર થતો હશે ! નાના બાગકો ઉપર વડીલોનાં આવા વર્તનની નૈતિક છાપ કેવી પડતી હશે તેનો વીચાર કરવા કોણ નવરું છે ? મુજબનોએ આવા વાક્યો-ચચાર કરતાં હમેશાં બચવું ભોંડે. ટોંગથી કે ઉપર ઉપરથી પણ એવા અસત્યભાષો બતાવવાનું પરિણામ ઘણું જ ખરાબ આવે છે.

"પ્રમજ્જિપણું એજ ખરેખરી નીતિ છે" એમ સમજી હમેશાં સત્ય ભાવોને પ્રગટ કરવા, અન્યથા મીન ધારણ કરવું એ સારું છે. પણ મીનાત્ત સત્ય વિશિષ્ટને, ભુદ્ધિ-પુર્વક યુક્તિ પ્રવૃત્તિ વાપરવામાં વિશેષ અડચણ ન ગણી શકાય. પણ કોઇને ધોખો આપવો કે દગવું એ તો પિત્તારને પાતળ છે. જેઓનું છજ કપટ પાછળથી ખુલે છે અને પાગલ ખુટું ઘસાને જેઓને બપ છે, તેઓ અનુરૂપમાં કેટલા બધા ભયનીત

તેપુજ પ્રદર્શિત કરે છે. સ્વભાવની મૃદુતા અથવા સૌજન્યની અધિકતાથી આવા પુરુષો સર્વન પ્રશંસાને પામે છે. પણ સ્વભાવની કઠોરતાને લીધે તિરસ્કૃત અને તિરસ્કારવૃત્તિવાળા તથા સત્ય પણ અપ્રિયવક્તા તરીકે હોય તેનાં કરતાં વધારે કઠોર જગ્યાઈ આવે છે, જેથી લોકપ્રશંસાને પાત્ર બનતા નથી.

ન્યૂનતા—જેઓમાં આ વૃત્તિની ન્યૂનતા છે, તેઓ તદ્દન નિષ્પાત્રસ દિલના બિલોરી કાચ જેવા સ્વભાવના હોય છે. જેવા હોય તેવા તરત દેખાઈ રહે છે. હમ વૃત્તિને જરાપણુ પસંદ કરતા નથી. ટોળી નથી હોતા પણ જે કંઈ કરે તેમાં સીધા સરળ અને હજલેદ્દહિત થઈ વર્તે છે. તેઓની મુખમુદ્રા તેઓના આત્માની અન્તર્ગત સર્વ હાલતો પ્રસિધ્ધપણે પ્રગટ કરે છે અને મનુષ્યોની અન્તર્ગત લાગ-લીઓને તરતજ અસર કરી શકે છે. કારણ કે તેઓ બોલવામાં દ્વિ-અર્થી હોતા નથી. પણ સ્પષ્ટ અને નિષ્પાત્રસ દીલથી વર્તે છે. સાવચેતીની અધિકતાથી ક્રિયા કે કાર્ય કરવામાં અંભાજ લે છે પણ બોલવામાં બહુ સંભાજથી વર્તિ શકતા નથી. પરિણામનો વિચાર કર્યા વગર ખુસ્તા મનથી બોલે છે. પણ અન્ય બાબતોમાં હુતાપણથી વર્તે છે. આત્મબળની અધિકતા હોય તો મને ત્યાંથી પણ સત્યને ચાહે છે અને તેનો જસદી સ્વીકાર કરે છે, અને સત્યની ખાત્રી કરવા હમેશાં મુટથી તત્પર રહે છે. મનોવૃત્તિઓને સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિઓમાં નિષ્પાત્રસ રીતે મુટથી વર્તવા દે છે. કંઈપણ મુખાવતા કે ઢાંકતા નથી. "Are open and above-board in every thing."

ખીસવણી—આ ગોપનવૃત્તિ કે વશ્યતાની ખીસવણી માટે આ વૃત્તિની ખાત્રી વાળા પુરુષોએ નીચે પ્રમાણે વર્તવાની જરૂર છે.

૧. ગોપનવૃત્તિની સ્વાભાવિક ખાત્રી, આવચેતી અને ભુખિરાકિતથી પુરી પાડે.
૨. અમમચેતી અને મુકિત પ્રમુકિત સ્વભામાં ભુખિની, વિચારદ્વારા વધારે મદદ લીઓ.
૩. અન્તર્ગત વિચારો તથા વૃત્તિઓને દાખનાં અને નિમ્નહમાં રાખતાં રીખો.
૪. જે કહેા કે કરે તે પુર્ણ વિચાર અને વિવેક તથા ન્યાય ભુખિયુકત હોય એ તપાસી કરવામાં ધ્યાન રાખે.
૫. સ્વાભાવિક વૃત્તિઓના વલણથી ન ધસડાતાં નિમ્ન રાખે.
૬. પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં વિશ્વાસ રાખી મુટથી નહિં વર્તે.
૭. યુક્તિપ્રમુક્તિ અને સંભાજ મુખવાની વૃત્તિ ધીમે ધીમે કેળવે.
૮. બારીકાઈથી આ પુરુષોના સ્વાભાવિક વર્તનનું અવલોકન કરે.
૯. બોલવામાં પણ બહુજ નિમ્નહ રાખી જરૂર પડતુંજ બોલે.
૧૦. નામના તકાડા મારી મનને મુટ નહિં બનાવે.

પણ તત્પર થાય છે. તેમાં વળી સાવચેતીનું અવયવ સારી રીતે ખીલેલું હોય તો બહુ ખંધા અને મનમાં બહુજ ઉંડા હોય છે. ધુપી પોલીસનું કામ સારું કરી શકે છે.

પૂર્ણ—જેઓમાં આ શક્તિ પ્રજ્ઞ પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ બહુ આત્મનિઃ-
હવાળા હોય છે. પણ સ્વભાવે ઉગ્ર હોય તો લાગણીઓ ખુટતી થતાં બહુજ પ્રજ્ઞ-
તાથી પ્રદર્શિત કરે છે. ધનાભિલાષ અને સાવચેતીની અધિકતાથી અર્થ મુંબધી
વિગતો બહાર પાડતા નથી. માનાપમાન અને ઉત્કર્ષની અભિલાષાથી લોકમનને વધારે
અનુકુળ રહી વર્તે છે, અને લોકમાન્ય વિષયોનો પણ કરે છે. આત્મમગ્ન અધિક હોય
તો સાચું જોડનાર અને પ્રમાણિકપણે વર્તનાર થઈ રહે છે.

સાધારણ—જેઓમાં આ ધુપું રાખવાની વૃત્તિ સાધારણપણે હોય છે તેઓ
સાધારણ રીતે ઇન્દ્રિય નિમ્નહવાળા હોય છે. પણ અગત્ય હોય ત્યારે નિમ્નહ સખી
શકતા નથી અને આવા પ્રસંગમાં મન ખુટતું મુકી વર્તે છે.

સારીરજાગની અધિકતા અને સ્વભાવની ઉગ્રતાને લીધે જો કે સામાન્ય રીતે
સ્વભાવ હાથમાં સખી રહે છે. તો પણ એકવાર ગુસ્સે થયા તો પછી એકદમ મિમજ
ખોઈ બેસે છે અને પૂર્ણ બેશથી ગુસ્સો પ્રદર્શિત કરે છે. સાવચેતીની અધિકતાથી
ગુસ્સો કરતાં પહેલાં ભયનું કારણ તપાસી લે છે, પણ ઉગ્ર સ્વભાવવાળા અને બગડેલ
હોજરીવાળા તથા દમના રોગી વ્યક્તિઓ સુક્તિપ્રસુક્તિ અને આત્મનિમ્નહની કે
ઇન્દ્રિય નિમ્નહની ખામ ખામીવાળા જણાય છે. કારણ તેઓનાથી વૃત્તિઓને વશમાં
સખી શકાતી નથી. સાધારણ રીતે આવા પુરૂષો ખુટલા વર્તનનાં, સરસ, નીખાકસ
હીંસના અને સન્નને આહુનાર હોય છે. બહુ સુક્તિપ્રસુક્તિ કે પોલીસી વાપરતા નથી.
અને વિચાર તથા વર્તનને ખુટતી રીતે પ્રદર્શિત કરે છે. પણ સાવચેતીની અધીક-
તાને લીધે પ્રત્યેક કાર્યમાં હકાપણ વાપરે છે. ધનાભિલાષ અને આત્મમગ્નની અધિ-
કતાને લીધે પ્રમાણિક હોય છે અને બીજાઓને પણ તેવાજ ધારે છે અને તેથી
વિશ્વાસપાત્ર બનેલાં લોકોથી કેટલીકવાર ડમાઈ પણ જાય છે. વ્યવહારમાં એજ
જાત અને એકવચનીપણાને વધારે પસંદ કરે છે. પણ ભાવ ડરાવવાની માયાકુટને
પસંદ કરતા નથી. મિત્રીભાવની અધિકતાને લીધે મિત્રો પ્રત્યે હૃદ્વિક્ક ભાવ ધરાવનાર
અને નિખાલસ હીંસના થઈ રહે છે.

આત્મમગ્ન તથા સારીરજાગની વિશેષતાથી, સત્યને આહુનાર તથા સત્ય અને
કલ્પ. વચન કહેનાર નીવડે છે. નૈતિક શક્તિઓના પ્રાબલ્યને લીધે ઉચ્ચ પ્રકારની
લાગણીઓ સ્પષ્ટ રીતે પ્રદર્શિત કરે છે, અને સ્વગુણોથી સર્વત્ર આકર્ષક બની રહે
છે. સદ્ભાવ અને મદ્વૃત્તિને, આવા પુરૂષો કંઈપણ પડદો રાખ્યા વગર
પ્રદર્શિત કરે છે. હાવ-ભાવ અને દર્શન તથા નેત્રવકના વિકારથી મનોઅન્તર્ગત
મર્મ બહોળે સ્પષ્ટ પછે સ્વાભાવિક રીતે પ્રદર્શિત કરે છે. સર્વ મનોભાવને પૂર્ણ
બરથી સમજી રીતે અને સ્વવર્તનથી પ્રગટ કરે છે. જોડવામાં પણ મરડ અને
છાપેડવડિત હોય છે. તેમજ આત્મન્ય યુગ્મ હોય પણ મુટથી જાહેર કરી શકે છે.
પોતાના વેસ ભાવ અને વર્તનના મન્ય સ્વરૂપને ધુપાવી ન રાખતાં જેવું હોય

નં. ૬, ઉદ્યોગ અથવા કાર્યશક્તિ

અને

ક્રોધ-વિનાશકૃત્તિ કે સંહારેચ્છા.

Execution and Destructiveness.

બાળ્ય, સ્થાન, શીષ્ય, રિવરન્ડ અને ઉપયોગ આદિ.

ઉદ્યોગ—વિનાશકૃત્તિ, સંહારેચ્છા, કાર્યબરણવવાની કૃતિ, નષ્ટતાઈ, હુમલો કરવાની વૃત્તિ. ઉદ્ધતાઈ વાપરવાની રતિ. ક્રોધના-ક્રાંતવા ચીરવાની રતિ, ભાંગવા દેડવાની વૃત્તિ, દુઃખી કરવાની કે ચીરાવવાની વૃત્તિ. સહનશીલતા અને વૈરવૃત્તિ, ઇત્યાદિ જાણ્યા, આ એકજ વૃત્તિદ્વારા પ્રગટ થાય છે અને અનુભવાય છે.

શ્યતા—અયોગ અને વિયોગ—સૃષ્ટિ અને વિનાશ, એ કુદરતનો નિયમ છે. જે વસ્તુ અથવા પદાર્થ અયોગજન્ય છે, તે સર્વનો અચુક કાળે વિયોગ તો અવશ્ય થવાનોજ છે. એ એક સૃષ્ટિનો અઘણ નિયમ છે. જન્મ અને મરણ પ્રત્યેક વસ્તુને માટે નિયત થયેલ છે. મૃત્યુ અથવા વિનાશ એ પાર્થિવ પદાર્થોનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે.

ચરણ પ્રકૃતિ : જાતીરિણાં વિહૃતિર્જીવિતમુચ્યતે કૃષ્ણે ॥

સમગ્ર જુમંદગ અને વિવના સમગ્ર પ્રદેશોમાં વ્યાપી રહેલી પ્રકૃતિનો એ સ્વાભાવિક ધર્મ છે, કે આવિર્ભાવ વિરોધારને વશ થઈ વર્તવું. ફેરફાર એ કુદરતનો નિયમ છે અને કુદરતનો આ મહાન નિયમ મનુષ્યને પણ લાગુ પડે છે, અને શા માટે લાગુ નહિ પડે એ ભેદ ? દુનિયાની અંદર પેદા થયેલ પ્રત્યેક વસ્તુ હંમેશા માટે જો તેવીને તેવીજ દશામાંજ રહેલી હોત તો તેમાં ખીણકુલ આનંદજ રહેત નહિ. પ્રત્યેક વસ્તુ સુખ આપવા માટે સર્જાયેલ છે. દુઃખ, કલેશ અને કષ્ટ આપવા માટે નહિ. જ્યાં સુખી આપણે કુદરતના નિયમોને અનુકૂળ રહી વર્તતાં નથી, ત્યાં સુખી સુખ મળતુંજ નથી. ઉલટું કુદરતના નિયમોને તોડવાથી દુઃખ પેદા થાય છે. જે આપણા પોતાના સુખ માટે જરૂરનુંજ છે, એમ વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ જણાય છે.

જુમીને ખેડીને મનુષ્યના ઉપયોગ માટે તૈયાર કરવા માટે અમંજ્ય પ્રકારના પદાર્થોને વિનાશ કરવાની, ખતેડવાની કે પ્રતિકાર કરવાની મનુષ્યને જરૂર પડે છે. જે

૧૧. શુભ મતો ધારણ કરી પ્રસિદ્ધ થયાં તમારું અમુક કાલપનના સેવક કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધે. અને તે પ્રમ.એ અમુક પુર્વક વર્તો. એ સેક જાતનું “મનોનિઘ્ર રૂપ” તપ છે.

૧૨. જ્ઞાતં તપઃ જ્ઞામસ્તપઃ દમસ્તપઃ એ ઉપનિષદના વાક્યોપર ધ્યાન આપી, આવાં પ્રકારના ઉગમ તપશ્ચરણ આદરો.

૧૩. અન્યના વૃતાન્તો સાંભળો પણ ધારાશાસ્ત્રીની માફક જાતે મૌન ધારણ કરો.

૧૪. જે સત્ય બાણતા હો તે પ્રત્યેક પ્રસંગે પ્રસિદ્ધ કરવાની જરૂર નથી એ ધ્યાનમાં રાખો.

૧૫. દુઃકમાં આચાર વિચાર વર્તન અને વાણીમાં દંન્દ્રિય નિઘ્ર રાખી વર્તો.

યશો કૃત્યેન્દ્રિયધામં સંપન્નયશનસ્તથા ।

સર્વાન્સંસાધયેદ્યાનિશ્ચિન્ન યોગતસ્તનુમ્ ॥

૧૬. બાળકોની અંદર આ વૃત્તિ ખીસવવા માટે નીચેની રમતો અને ઉપાયો ખાસ ધ્યાનમાં રાખો.

માપનવૃત્તિ.

વરધતા.

૧. આંધળો પાટો.

૧. અમુક ખાવાના પદાર્થો દર્શાવી ચોકસ વખતે માંગવાનું કહો.

૨. ભુલ ભુલવણી.

૨. અમુક કાર્ય કર્યા પછી અને નિમેષે વખતેજ રમકડાં આદિ સાધનો રમવા આપો.

૩. અડ અડમણી.

૩. પ્રત્યેક રમત અને નિયમમાં તેઓ નીતિ અને ન્યાયથી વર્તે એ ધ્યાનમાં રાખો.

૪. અટાપટા (જારીવજારી)

૫. સંતા કુકડી.

૬. ચક બીચ્છું.

નિઘ્ર-આ વૃત્તિના અતિયોગને પરિણામે ઘણા નુકસાન થાય છે. માટે તેવું પ્રસંગમાં સત્ય સરલ અને સીધા માર્ગને જલદી અહણ કરતાં રીખો. નીખાલશ હીલથી વર્તો. શંકાશીલ નહિં બનો. વિશ્વાસ વૃત્તિને કેળવો. મનુષ્યોમાં અવિશ્વાસ રાખી દુર રહેવા કરતાં, હેતુશુન્ય એ સાફ છે. નોકર ચાકર કે છોકરાંઓમાં કદીપણ અવિશ્વાસ નહિં રાખો. તેમને પ્રમાણિક સમજી હુમેશાં તેઓની સાથે વર્તો. તેઓના વચનપર વિશ્વાસ રાખો.

નં. ૬, ઉદ્યોગ અથવા કાર્યશક્તિ

અને

ક્રોધ-વિનાશકૃત્તિ કે સંહારેચ્છા.

Execution and Destructiveness.

આખ્યા, ૧૫.૧. શોધ. વિવરણ અને ઉપયોગ આદિ.

—

ઉદ્યોગ—વિનાશકૃત્તિ, સંહારેચ્છા. કાર્યભરણાવવાની કૃત્તિ, નાખ્યાઈ, હુમલો કરવાની વૃત્તિ. ઉદ્ધનાઈ વાપરવાની રત્તિ. ક્રોધના-ક્રોધના ચીરવાની રત્તિ, ભાંગવા દેડવાની વૃત્તિ, દુઃખી કરવાની કે ચીડાવવાની વૃત્તિ. સહનશીલતા અને વૈરવૃત્તિ. દંત્યાદિ ભાષા આ લોકજ વૃત્તિદ્વારા પ્રગટ થાય છે અને અનુભવાય છે.

રથના—સંયોગ અને વિયોગ-સૃષ્ટિ અને વિનાશ, એ કુદરતનો નિયમ છે. જે તે વસ્તુ અથવા પદાર્થ સંયોગમય છે, તે નવનો અમુક કાળે વિયોગ તો અવશ્ય થવાનોજ છે. જે લોક સૃષ્ટિનો અવશ્ય નિયમ છે. જન્મ અને મરણ પ્રત્યેક વસ્તુને માટે નિયત થયેલ છે. મૃત્યુ અથવા વિનાશ એ પાર્થિવ પદાર્થોનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે.

પ્રશ્ન પ્રશ્ન : શરીરનો વિહંગીવિતનુવર્તન કૃત્તિ ।

સમજ સુમંદગ અને વિચિત્ર સમજ પ્રદેશમાં આપી રહેલી પ્રશ્નનો એ સ્વાભાવિક ધર્મ છે. કે અવિચાર નિરાભાવને વશ થઈ વર્તવું. દેશના એ કુદરતનો નિયમ છે અને કુદરતનો આ મહાન નિયમ મનુષ્યને પણ લગુ પડે છે. અને આ માટે ભગુ નહિ પાપો ભેદો ? હુનિયાની અંદર જેવા થયેલ પ્રત્યેક વસ્તુ હમેશ માટે ભે તેવીને તેવીજ રચનામાં રહેતી હોય તો તેમાં બીકકુલ અનરજ રહેત નહિ પ્રત્યેક વસ્તુ મુખ આપવા માટે સજાયેલ છે. દુઃખ, ક્રોધ અને કષ્ટ આપવા માટે નહિ. જ્યાં મુખી અપજે કુદરતના નિયમોને અનુકૂળ રહી વર્તવાં નહો. ત્યાં મુખી મુખ મળવુંજ નથી. ઉચ્છૃં કુદરતના નિયમોને ભાંગવાથી દુઃખ જેલ થાય છે. જે અપજા પામતા મુખ માટે જરૂરનુંજ છે, એક વિચાર કરનાં સ્પષ્ટ થાય છે.

સુખીને જેમને મનુષ્યના ઉપદેશ માટે જરૂર કરવા માટે અસંખ્ય પ્રાણી પદાર્થોને વિદ્યા કરવાના, અનેકવર્ત કે પ્રકાર કરવાનો મનુષ્યને જરૂર પડે છે. જે

૧૧. રૂપ તત્ત્વો ધ્યાન કરી પ્રસિધ્ધ કર્યા વગર અમુક કાલપન સેવન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધે. અને તે અમુકે અમુક પુર્વક વર્તે એ એક જાતનું 'મનોનિયંત્ર રૂપ' તથા છે.

૧૨. જ્ઞાતે તપઃ કામરતપઃ દમરતપઃ એ ઉપનિષદના વાક્યો પર ધ્યાન આપી, આવા પ્રકારના ઉગમ તપશ્ચરણ આદરે.

૧૩. અન્યના વૃતાન્તો સાંભળી પણ ધારાશાસ્ત્રીની માફક જાતે મૌન દ્વારજ કરે.

૧૪. જે સત્ય જાણના હો તે પ્રત્યેક પ્રશ્નને પ્રસિધ્ધ કરવાની જરૂર નથી એ ધ્યાનમાં રાખે.

૧૫. દૃઢમાં આચાર વિચાર વર્તન અને વાણીમાં દન્દ્રિય નિયંત્રક રાખી વર્તે.

યદો દુર્લભેન્દ્રિયગ્રામં સંયમ્યચમનસ્તથા ।

મયમ્સંસાધયેદ્યનિશ્ચિન્ન યોગતસ્તનુમ્ ॥

૧૬. બાળકોની અંદર આ વૃત્તિ ખીસવવા માટે નીચેની રમતો અને ઉપાયો ખામ ધ્યાનમાં રાખે.

પ્રાપ્તવૃત્તિ.

વચ્ચતા.

૧. આંધળો પાટો.

૧ અમુક ખાવાના પદાર્થો દર્શાવી થોડા સમય માંગવાનું કહે.

૨. ભુક્ત ભુજવળી.

૨ અમુક કાર્ય કર્યા પછી અને નિમેષે વખતેજ રમકડાં આદિ માથે રમવા આપે.

૩. અડ અગમળી.

૪. અટાપટા (જરીવળરી)

૫. સંતા કુકરી.

૬. ચક બીચું.

૩. પ્રત્યેક રમત અને નિયમમાં તેઓ નીતિ અને ન્યાયથી વર્તે એ ધ્યાનમાં રાખે.

નિયંત્ર-આ વૃત્તિના અનિયોગને પરિણામે ઘણા નુકસાન થાય છે. માટે તેના પ્રસંગમાં સત્ય સ્મરણ અને મીઠા માર્ગને જાતરી મારણ કરતાં રીખે. નીખાણ થી રક્ષી વર્તે. શંકાશીલ નહિ બને. વિશ્વાસ વૃત્તિને કેળવે. મનુષ્યોમાં અવિશ્વાસ રાખી દુર દોષ કરતાં, દેવદુષ્ટ એ માફ છે. નોકર આકર કે છોકરાંઓમાં કઠીન અવિશ્વાસ નહિ રાખે. તેમજ પ્રમોદીક સમજી હુમલા તેઓની સાથે વર્તે. તેઓના વચન પર વિશ્વાસ રાખે.

નં. ૬. ઉદ્યોગ અથવા કાર્યશક્તિ

અને

ક્રોધ-વિનાશકૃત્તિ કે સંહારેચ્છા.

Execution and Destructiveness.

વ્યાખ્યા, સ્થાન, યોગ, વિવરણ અને ઉપધેય આદિ.

ઉદ્યોગ—વિનાશકૃત્તિ, સંહારેચ્છા. કાર્યભરણવવાની કૃતિ, મજ્જાઈ, હુમલો કરવાની વૃત્તિ. ઉદ્ધતાઈ વાપરવાની રીત. ક્રોધરતા—ક્રાંતિવા ચીરવાની રીત, ભાંગવા ફેંડવાની વૃત્તિ, દુઃખી કરવાની કે વીરાવવાની વૃત્તિ, સહનશીલતા અને વૈરવૃત્તિ, ઇત્યાદિ ભાવો, આ એકજ વૃત્તિદ્વારા પ્રગટ થાય છે અને અનુભવાય છે.

સ્થાન—સંયોગ અને વિયોગ—સૃષ્ટિ અને વિનાશ, એ કુદરતનો નિયમ છે. જે વસ્તુ અથવા પદાર્થ અયોગજન્ય છે, તે સર્વનો અમુક કાળે વિયોગ તો અવશ્ય થવાનોજ છે. એ એક સૃષ્ટિનો અવશ્ય નિયમ છે. જન્મ અને મરણ પ્રત્યેક વસ્તુને માટે નિયત થયેલ છે. મૃત્યુ અથવા વિનાશ એ પાર્થિવ પદાર્થોનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે.

મરણ મહત્તિ. શરીરોનાં વિહતિર્જીવિતમુદયતે કૃષિ. ૪

સમગ્ર જુમંદગ અને વિશ્વના સમગ્ર પ્રદેશોમાં બાપી રહેલી પ્રકૃતિનો એ સ્વાભાવિક ધર્મ છે, કે આવિર્ભાવ વિરોધરૂપે વશ થઈ વર્ણવું. ફેરફાર એ કુદરતનો નિયમ છે અને કુદરતનો આ મહાન નિયમ અનુષ્ઠાને પશુ સજીવ પડે છે. અને આ માટે ભણુ નહિ પડે એ ભેદનો? દુનિયાની અંદર પેદા થયેલ પ્રત્યેક વસ્તુ હંમેશ માટે એ તેવીને તેવીજ દશામાંજ રહેતી હોય તો તેમાં બીજકુલ અવનંદન રહેત નહિ. પ્રત્યેક વસ્તુ સુખ આપવા માટે સજાયેલ છે. દુઃખ, કલેશ અને કષ્ટ આપવા માટે નહિ. જ્યાં સુખી આપણે કુદરતના નિયમોને અનુકૂળ રહી વર્તતાં નથી, ત્યાં સુખી સુખ મળતુંજ નથી. ઉલટું કુદરતના નિયમોને તોડવાથી દુઃખ પેદા થાય છે. જે આપણા પોતાના સુખ માટે જરૂર પડે છે, એન વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ જણાય છે.

જુમીને ખેડીને અનુષ્ઠાન ઉપયોગ માટે તૈયાર કરવા માટે અસંખ્ય પ્રકારના પદાર્થોને વિનાશ કરવાનાં, ખસેડવાની કે પ્રકીર કરવાની અનુષ્ઠાને જરૂર પડે છે. જે

૧૧. સુત મતો ધાન્ય કરી પ્રસિધ્ધ દ્યૌં વગર અમુક કાલપયન્ત સેવન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધે. અને તે પ્રમ.એ અમુક પુર્વક વર્તો. એ એક જાતનું “મનોનિબ્ધ ૩૫” તપ છે.

૧૨. જ્ઞાન્તે તપઃ શમરતપઃ દમરતપઃ એ ઉપનિષદના વાક્યોપર ધ્યન આપી, આવાં પ્રકારના ઉત્તમ તપશ્ચરણુ આદરે.

૧૩. અન્યના વૃતાન્તો સાંભળો પણ ધારાશાસ્ત્રીની માફક જાતે મૌન ધારણ કરે.

૧૪. જે સત્ય જાણતા હો તે પ્રત્યેક પ્રસંગે પ્રસિધ્ધ કરવાની જરૂર નથી એ ધ્યાનમાં રાખો.

૧૫. દુઃકમાં આચાર વિચાર વર્તન અને વાણીમા દન્દ્રિય નિબ્ધ રાખી વર્તો.

ઘણે દુર્લ્લેખિયગ્રામં સંયમ્યચમનસ્તથા ।

સર્વાન્સંસાધયેદર્પાનશ્ચિવન્ યોગતરતનુમ્ ॥

૧૬. બાળકોની અંદર આ વૃત્તિ ખીલવવા માટે નીચેની રમતો અને ઉપાયો ખાસ ધ્યાનમાં રાખો.

ગોપનવૃત્તિ.

વશ્યતા.

૧. આંધળો પાટો.

૧. અમુક ખાવાના પદાર્થો દર્શાવી ચોકસ વખતે માંગવાનું કહો.

૨. ભૂલ ભૂલવણી.

૨. અમુક કાર્ય કયા પછી અને નિમેષે વખતેજ રમકડાં આદિ સાધને રમવા આપો.

૩. અડ અડામણી.

૩. પ્રત્યેક રમત અને નિયમમાં તેઓ નીતિ અને ન્યાયથી વર્તે એ ધ્યાનમાં રાખો.

૪. અટાપટા (જરીવજરી)

૫. સંતા કુકડી.

૬. ચક્ર ખીસ્કું.

નિબ્ધ-આ વૃત્તિના અતિયોગને પરિણામે ઘણા નુકસાન થાય છે. માટે તેજ પ્રસંગમાં સત્ય સરલ અને સીધા માર્ગને જલદી ગ્રહણ કરતાં રીખો. નીખાણ થી રક્ષાથી વર્તો. શંકાશીલ નહિં બનેા. (વિશ્વાસ વૃત્તિને કેળવો, મનુષ્યોમાં અવિશ્વાસ રાખી દુર રહેવા કરતાં, હેતુસુધું એ સારું છે. નોકર આકર કે છોકરાંઓમાં કદીપણ અવિશ્વાસ નહિં રાખો. તેમને પ્રમાણિક સમજી હમેશાં તેઓની સાથે વર્તો. તેઓના વચનપર વિશ્વાસ રાખો.

નં. ૬, ઉદ્યોગ અથવા કાર્યશક્તિ

અને

ક્રોધ-વિનાશકૃત્તિ કે સંહારેચ્છા.

Execution and Destructiveness.

અર્થાત્, ક્રોધ, રોષ, વિવરન અને ક્રોધ, અર્થાત્.

ઉદ્યોગ—વિનાશકૃત્તિ, નહારેચ્છા. કાર્યબરત્તવવાની કૃતિ, નબળાઈ, હુમલો કરવાની કૃતિ. ઉદ્યોગ વાપરવાની કૃતિ ક્રોધ-ક્રોધાચી રીતવાની કૃતિ, ભંગવા રીતવાની કૃતિ, ક્રોધી કરવાની કે ચીડાવવાની કૃતિ. સહનશીલતા અને વૈરકૃતિ. ક્રોધાદિ ભાવ, આ ભેદકૃત્તિ પ્રગટ થાય છે અને અનુભવાય છે.

શયના—સંયમ અને વિશેષ-સંયમ અને વિનાશ, એ કુદરતનો નિયમ છે. જે નો વસ્તુ અથવા પદાર્થ સંયમજન્ય છે, તે નવનો અમુક કાલે વિશેષ તો અવરથ થવાનો છે. એ ભેદ સંયમનો અવરથ નિયમ છે. જન્મ અને મરણ પ્રત્યેક વસ્તુને માટે નિયત થયેલ છે. મૃત્યુ અથવા વિનાશ એ પાર્થિવ પદાર્થોનો સ્વભાવિક ધર્મ છે.

મરણ મરણ શરીરનાં વિવરિત્તિવિનમુદ્ધવને કૃતિ ૪

નમ્ર ક્રોધાંગ અને વિવરના સમય પ્રદેશમાં આપી રહેલી પ્રકૃતિનો એ સ્વભાવિક ધર્મ છે. કે અવિચાર નિવેશનને વશ થઈ વર્તવું. ફેરફાર એ કુદરતનો નિયમ છે અને કુદરતનો આ મહાન નિયમ અનુષ્ઠાને પણ લગુ પડે છે. અને આ માટે ભગુ નહિ પાયા ભેદ? કૃતિની અદર રોષ થયેલ ક્રોધ વસ્તુ હશે આ માટે એ તેથીને તેથીજ રક્ષામાંજ રહેલી હોય તો તેમાં ખેડકુટ અનરજ રહેજ નહિ પ્રત્યેક વસ્તુ મુખ આપવા માટે સંયમેલ છે. ક્રોધ, ક્રોધ અને ક્રોધ આપવા માટે નહિ. જ્યાં ક્રોધી આપમે કુદરતના નિયમેને અનુકુલ રીતે વર્તવાં નથી. જ્યાં મુખી મુખ મરણું નથી. ક્રોધ કુદરતના નિયમેને તોડવાથી ક્રોધ થેલ થાય છે. જે અપણા રોગના મુખ માટે અસ્તુજ છે, એમ વિચાર કરતાં ૧૫૫ અનુષ્ઠ છે.

મુખીને મેળીને અનુષ્ઠા ઉપદેશ માટે નિવર કરવા માટે અનુષ્ઠ પ્રાપ્ત પદાર્થને વિવર કરવાથી, અનુષ્ઠા કે ક્રોધ કરવાથી અનુષ્ઠને અસ્તુ પડે છે. જે

૧૧. ગુપ્ત ક્ષેત્રો ધન્ય કરી પ્રસિદ્ધ થયાં તમજ અમુક કાલપયન્ત મેળ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધે. અને તે પ્રમ.જો અઃમદ્ય પુર્વક વર્તો એ સેઠ માતનુ “મનોનિમદ્ કુપ” તથા છે.

૧૨. જ્ઞાતે તથા જ્ઞામસ્તથ દમસ્તથ એ ઉપનિષદના વાક્યોપર ધ્યાન આપી, આવાં પ્રકારના ઉગમ તપશ્ચરણ આદરે.

૧૩. અન્યના વૃતાન્તો માંભજો પણ ધારાશાસ્ત્રીની માફક જાતે મૈત્રાન ધારણ કરો.

૧૪. જે અન્ય જાણના હો તે પ્રત્યેક પ્રસંગે પ્રસિદ્ધ કરવાની જરૂર નથી એ ધ્યાનમાં રાખો.

૧૫. દુ પ્રમા આચાર વિચાર વર્તન અને વાણીમા દન્ડિય નિમિદ્ધ રાખી જવો.

યજ્ઞે હૃત્વેગ્નિયધામં સંયમ્યશ્વનસ્તથા ।

જગન્મેશ્વરયજ્ઞેર્ધાનજિગ્નશ્ચન્દ્ર યોગતસ્તનુમ્ ॥

૧૬. બાળકોની અદર આ વૃત્તિ ખીસવવા માટે નીચેની રમતો અને ઉપાયો ખામ ધ્યાનમાં રાખો.

તોપનવૃત્તિ.

વશ્યતા.

૧. આધરો પાટો.

૧ અમુક ખાવાના પદાર્થો દર્શાવી

૨. જુડ જુડવાળી.

ચોકસ જખતે માંગવાનું કહે.

૩. અડ અડમાળી.

૨ અમુક કાર્ય કયાં પાછી અને નિમિલે

૪ અડાપટ (અરીવજારી)

જખતેજ રમકડાં આદિ માધને

૫. માંડા કુકરી.

રમવા આપે.

૬. ચક્ર ખીંચુ.

૩. પ્રત્યેક રમત અને નિયમમાં તેઓ

નીતિ અને ન્યાયથી વર્તે એ

ધ્યાનમાં રાખો.

નિમિદ્ધ-અ વૃત્તિના અનિયોગને પરિણામે ઘણા નુકસાન થાય છે. માટે તેજ પ્રસંગમાં અન્ય દન્ડ અને મીઠા માર્ગને જરૂરી મરણ કરતાં રહીએ. નીપાત્તય દીકરી વર્તે. શકેશીક નહિં બને. (વશ.મ વૃત્તિને કેળવે. મનુષ્યોમાં અવિશ્વાસ હોયે હુદ શકેશ કરતાં. હેતુ.વું એ માર્ગ છે. નોકર આકર કે હોકરોઓમાં કદીયજ અવિશ્વાસ નહિં રાખે. તેમજ પ્રમ.જીક અમજી હમેશાં તેઓની માથે વર્તે. તેઓજ વરુ.પર વિશ્વાસ રાખે.

ધ્યપ્રાત્ની પદ્મ વર્ગ અને કુદરત પદ્મ કુદરતી નિયમાનુકુળ રૂપેમાં વર્તિ રહેલ છે. કાયદા કે નિયમ વિના કુદરત તેમજ મનુષ્ય કદાપી છવી શક્તાં નથી, એ તત્ત્વ ખરું છે, પણ વિનાશકૃતિ કે કાર્યબરણવાળી શક્તિ એ બધા નિયમો કે કાયદા-એને સ્વમલમાં મુકવાની સ્વયંત્ર શક્તિ છે.

આ શક્તિનો ઉપયોગ.

૧. ખાનપાનના પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરી. પેદા કરી. સુરક્ષિતપણે રાખવામાં આ શક્તિની જરૂર પડે છે.
 ૨. તેઓનો ઉપયોગ કરવામાં આપણે જેજ શક્તિનો ઉપયોગ કરીએ છીએ.
 ૩. ભય અને ત્રાસદાયક વસ્તુ કે પ્રાતીવર્ગી કરવામાં આવતી આત્મરક્ષા પણ એ શક્તિના પ્રતાપથીજ થાય છે.
 ૪. ભાવી દુઃખથી બચવા માટે વર્તમાનમાં કેટલાક દુઃખો અને મુશીબતો સહન કરવા તૈયાર થઈએ છીએ તે પણ આ શક્તિનું કાર્ય છે.
 ૫. સહેલ અથવા બમડેલ શરીરના અવયવોને પણ કાપી ફર કરવાની જરૂર બહુતાં તેમ કરીએ છીએ એ પણ આ શક્તિનું કાર્ય છે.
 ૬. કાપકૃપ કરનાર છાતરીનો અને ઝોપરેશન કરાવનાર રોગીઓની પ્રકૃતિ અને ઈચ્છા આવી કાપકૃપને પરિણામે મુખ પ્રાપ્ત કરવા તરફજ હોય છે. અર્થાત્ મુખેચ્છાના મુખ્ય હેતુથીજ વાડકાપ કે અવયવનો વિનાશ ઈચ્છા-પૂર્વક કરાવવામાં આવે છે એ તત્ત્વ સુસ્પષ્ટ છે. આવું ઉપયોગી કાર્ય પણ વિનાશકૃતિના અસ્તિત્વ વિના થઈ શકતું નથી.
 ૭. મહાન લાગણ્યો, અગાધ્યો અને કાપકાપીઓ પણ આવીજ રીતે પ્રકારા-ન્તરે અનેક પ્રકારના ઈર્મિતી ઉપદેશોજ આપવાનું કાર્ય સારે છે, કે જેનો અનુભવ હર્ષ ભાવી મનુષ્યમણ મુખપૂર્વક વસવા શક્તિમાન થાય છે.
 ૮. અનુચિત કાર્ય માટે દુઃખ આપણું એ કુદરતનો નિયમ છે, અને તેને પરિણામે આપણે દુઃખનું કારણ બહુતાં નથી જાણી દુઃખોથી બચતાં શીખીએ. એ કુદરતનો મહાન ઉપદેશ અને ઉદ્દેશ છે. અન્યથા દુઃખાનુભવના અવગેહન દ્વારા પણ અનેક વ્યકિતો પેતાના છવન સુધારી લે છે, અને સુધારી શકે છે.
- પદ્મ કુદરતી દુઃખોનો અનુભવ કરવા માટે છવન ધરણ કરી દુઃખો સહન કરવાની જરૂર પડે છે. જે આપણે આ શક્તિદ્વારાજ સહન કરવા શક્તિ-માન થઈએ છીએ.
૯. દુનીયામાં ભય, શોક અને દુઃખના સહસ્ર જાણે પ્રતિદિન બનના રહે છે. આધિભૈતિક અર્થાત્ શારીરિક, આધિદેવિક અર્થાત્ પ્રાકૃતિક અને આધ્યાત્મિક અર્થાત્ માનસિક ત્રણ પ્રકારના દુઃખો દુનીયા હમેશાં સહન કરી

પ્રદેશમાં મનુષ્યો વસતાં નથી, ત્યાં જાડ પાન વૃક્ષ વનસ્પતિ કે પહાડ અને પથ્થર તથા જંગલી પ્રાણીઓ વિગેરે નિવાસ કરી રહે છે. પણ મનુષ્યનું આગમન ધવાની સાથે તે જાડ પાનનો વિનાશ કરી બુમીને ખોદવા માટે સ્વચ્છ સરસ અને લાયક બનાવે છે. લાકડાંઓનો બજારજી માટે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. પણ પ્રાણીઓને ત્યાંથી ભાગી અન્ય સ્થળે ભસવાની જરૂર પડે છે અને કદાચ સામા થાય તો મોતને શરૂ થવું પડે છે. પથ્થર પહાડ ટેકરા વિગેરે અડચણો પોતાની આવશ્યકતાનુસાર દૂર કરી મનુષ્ય પોતાને અનુકૂળ નિવાસનું સ્થાન બનાવે છે. આવા આવા અનેક પ્રકારની સંહારાત્મક કે વિનાશક અડચણોને દૂર કરનાર કે દાખાનાર કાર્યો મહેનત ખર્ચ અને આશ્ચર્યથી કરવાની મનુષ્યને પોતાના જીવનમાં પ્રત્યેક પ્રસંગે જરૂર પડે છે. જીવિતના અનેક પ્રકારના કલહો, આક્રમો, મુશ્કેલીઓ અને અડચણો સામે ધવાની અને સામે થઈ ટકી રહેવાની જરૂર પડે છે. આવા આવા અનેક પ્રકારના પ્રત્યવરોધક કાર્યો કરવા માટે પણ મનુષ્યની અંદર એક પ્રકારની સ્વાભાવિક શક્તિ અને તેને પ્રગટ કરનાર મસ્તિષ્કમાં તેવું અવયવ પણ આપવામાં આવેલ છે. એટલે કે વાહીની અંદર મોરાર માટે પેદા થયેલ પાકને પણ પોતાના જીવન નિર્વાહાર્ય સંરક્ષિત-રાખી પકવ થયે મોરાર માટે ઉપયોગ કરી પ્રકારાન્તરે પણ વિનાશ કરવાની અનેક રીતે જરૂર પડે છે. આવા અનેક પ્રકારના કાર્યો, ઉપર દર્શાવેલ શક્તિ દ્વારા પ્રતિક્ષણ માથે છે, જેને અમે વિનાશકશક્તિ અથવા સંહારક્રિયા કે કાર્ય બર લાવવાની શક્તિ અથવા ઉદ્યોગ એ નામથી આ પ્રકરણમાં નિદર્શન કરવામાં આવેલ છે.

સર્વ પ્રકારના અધિકાર, સત્તા કે કાયદા અને હુકમો પાછળ, ગુપ્ત રીતે કાર્ય કરનાર અને બળ આપનાર મુખ્ય સત્તા, આ સંહારક કે વિનાશક શક્તિની જ છે.

શત્રુઆક્રમ, ધર્મઆક્રમ કે મનુષ્યકૃત કે ધર્મવરૂત કાયદા સર્વત્ર ઉપરોક્ત સિદ્ધાન્તની જ ગુપ્તી કરી રહ્યા છે અને હુકમ રૂપે કહે છે કે “આ કાર્ય કરો નહિ તો શિક્ષા કરવામાં આવશે” “ખુન કર્યો તો ફાંસીએ લટકાવવામાં આવશે” “ધારી કર્યો તો હાંધરો અને જેલમાં જવું પડશે” નિયમ કરતાં અધીક આશે તો તરત પેટમાં દુખવા રૂપ કુદરતી સત્તાથી શીક્ષા થશે.” અનીતિથી વર્ત્યો તો આત્માની અધોગતિને પામશે.” આવા આવા અનેક દ્રષ્ટાન્તો ભાગ્યે જ દર્શાવી રહ્યા છે કે સર્વ પ્રકારની સત્તા કાયદા કે હુકમ પાછળ પ્રબળપણે કામ કરી રહેલ અને મનુષ્ય તેમજ પ્રાણી વગરને નિયમિત રીતે ચલાવી રહેલ, એવી કોઈ એક પ્રબળ સત્તા છે, જેને અમે વિનાશકશક્તિ કે કાર્ય બરલાવવાની વૃત્તિ કહીએ છીએ. શિક્ષા હંડ કે સજા વિના, કાયદાના નિયમોને સંસ્થાપિત અને સુરક્ષિત રાખવાનો ખીએ કયો ઉત્તમ પ્રકાર છે? કોઈ જ નહિ. પણ એ બધું શિક્ષા કે સજાઆત્મક કાર્ય, આ વિનાશકશક્તિદ્વારા થઈ રહ્યું છે. કુદરત તેમજ મનુષ્યો એક સરખી રીતે પોતા પોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં આ શક્તિનો ઉપયોગ પ્રતિક્ષણ કરી જ રહેલા છે. તેના વિના એકપત્ર કાર્ય કદાચી થઈ શકતું નથી. સમ્પૂર્ણ વિશ્વ કે તેની અંદરના મનુ-

ત્રી પદ્ય વર્ગ અને કુદરત પણ કંઈક નિયમાનુકૂળ હોય એવું જણાય છે. કે નિયમ વિના કુદરત તેમજ મનુષ્ય કદાચી જીવી શકતાં નથી, એ તત્ત્વ છે, પણ વિનાશકૃતિ કે કાર્યબરતાવદની શક્તિ એ બધા નિયમો કે કાયદા-અમલમાં મુકવાની સર્વોચ્ચ શક્તિ છે.

શક્તિનો ઉપયોગ.

૧. આનંદપાનના પદાર્થોને આપ્યું કરી, પેદા કરી. સુરક્ષિતપણે રાખવામાં આ શક્તિની જરૂર પડે છે.
૨. તેઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવેલો જોઈ શક્તિનો ઉપયોગ કરીએ છીએ.
૩. જ્યારે અને ત્રાસદાયક જન્મ કે પ્રાણીવર્ગથી કરવામાં આવતી આત્મરક્ષા પણ એ શક્તિના પ્રતાપથી જ થાય છે.
૪. ભાવી દુઃખથી બચવા માટે વર્તમાનમાં કેટલાક દુઃખો અને મુશીબતો સહન કરવા તત્પર થઈએ છીએ તે પણ આ શક્તિનું કાર્ય છે.
૫. સંતેજ અથવા ભગદેવ શરીરના અવયવોને પણ કાંઈ દુર કરવાની જરૂર જણાતાં તેમ કરીએ છીએ એ પણ આ શક્તિનું જ કાર્ય છે.
૬. કાષ્ટકુપ કરનાર ઘટકોનો અને જોપદેશન કરાવનાર રોગીઓની પ્રકૃતિ અને ઇચ્છા આવી કાષ્ટકુપને પરિણામે સુખ પ્રાપ્ત કરવા તરફ જ હોય છે. અર્થાત્ સુખેચ્છાના મુખ્ય હેતુથી જ વાદકાષ્ટ કે અવયવનો વિનાશ ઇચ્છા-પૂર્વક કરાવવામાં આવે છે એ તત્ત્વ સુરપદ્ધતિ છે. આવું ઉપયોગી કાર્ય પર વિનાશકૃતિના અસ્તિત્વ વિના થઈ શકતું નથી.
૭. મહાન લગ્નક્રિયા, ઝગડાઓ અને કાષ્ટકાંડો પણ આવી જ રીતે પ્રકાશ-નંદે અનેક પ્રકારના દીનિતી ઉપદેશો આપવાનું કાર્ય સાદે છે, કે જેનો અનુભવ લઈ ભાવી મનુષ્યગણ સુખપૂર્વક વસવા શક્તિમાન થાય છે.
૮. અનુચિત કાર્ય માટે દુઃખ આપતું એ કુદરતનો નિયમ છે, અને તેને પરિણામે આપણે દુઃખનું કારણ બાબતો તથા ભાવિ દુઃખોથી બચતાં શીખીએ, એ કુદરતનો મહાન ઉપદેશ અને ઉદ્દેશ છે. અન્યતા દુઃખાનુભવના અવલોકન દ્વારા પણ અનેક વ્યક્તિઓ પોતાના જીવન સુધારી શકે છે, અને સુધારી શકે છે. પણ કુદરતી દુઃખોનો અનુભવ કરવા માટે જીવન ધારણ કરી દુઃખો સહન કરવાની જરૂર પડે છે. જે આપણે આ શક્તિદ્વારા સહન કરવા શક્તિ-માન થઈએ છીએ.
૯. દુનીયામાં જ્યારે, રોગ કે અને દુઃખના સહસ્ર જાતો પ્રતિદિન બનતા રહે છે. આધિભૌતિક અર્થાત્ શારીરિક, આધિદેવિક અર્થાત્ પ્રાકૃતિક અને આધ્યાત્મિક અર્થાત્ આત્મિક ત્રણ પ્રકારના દુઃખો દુનીયા હોય એવાં સહન કરી

રહેલ છે. કોઈને બાપ મરી જાય છે, કોઈ આંધળો હોય છે, કોઈ દુરાચરણી કે માંદો હોય છે. તો કોઈ ગરીબ દાતનમાં મગડો હોય છે. કોઈને ખાવાનું નથી મળતું. તો કોઈમાં અક્ષત નહિ હોવાથી મર્મન નિરન્કુત થાય છે. કોઈને ધણી દારૂડીઓ હોય છે, તો કોઈની શ્રી વ્યભિચારી હોય છે. કોઈ શ્રી સુનિ હોય છે, તો તેને ધણી કુલપણો અને દુષ્ટ હોય છે. કોઈ અકાળે વિધવા થાય છે, તો કોઈ બાગકો નાની ઉંમરમાં અનાથ હાલતને પ્રાપ્ત થાય છે. કોઈનું ઘરખાર બગી જવાથી તદ્દન નિરાશાર થઈ રહે છે. તો કોઈ દેવ, વૈર અને સગાડિ પરિતાપોથી અથવા અનેક શોજોથી પીડાતો હોય છે. આવા આવા અનેક પ્રકારના દુઃખોથી દુનીયા સંતપ્ત છે, આ વાત ખરી છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિ આવા દુઃખોથી બચવા નિરંતર પ્રયાસ કરી રહેતો છે, અને કરવો જોઈએ. જો કે દુઃખ અને કારિદ્રથી ગભરાઈ જઈ જીવન ત્યાગ કરનાર બીજાઓ પણ કેટલીકવાર જોવામાં આવે છે, પણ તે ખરેખર ધિક્કારપાત્ર છે. પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાની સર્વ આત્મશક્તિઓથી દુઃખ, દર્દ અને સમગ્ર પ્રકારની આપત્તિઓની સામે ધર્મ શીખવાની અત્યંત જરૂર છે; જ્યારે મનુષ્યની અંદર રહેલી આ શક્તિ સર્વ પ્રાણીમાત્રને તે પ્રમાણે વર્તતાં શીખવે છે, એ એનું મહાન ઉપયોગી કાર્ય છે. એટલા માટે એ શક્તિનો ઉપયોગ કરવામાં—

૧. દુઃખથી કદી ગભરાઓ નહિ.
૨. હમેશાં દુઃખોનો પ્રતિકાર કરવા તત્પર થાઓ.
૩. મુશીબતોને મહત્વનું સ્વરૂપ આપી ગભરાઓ નહિ.
૪. સુલ્લઘ્ન સમેક્ષણ લામાલામો જપાજપો ॥
તત્તો યુદ્ધાય યુગ્ધસ્વ નૈવ પાપમવાપ્સ્યાસિ ॥

ગીતાના આ મહાન શ્રિદ્ધાન્તને યથાવત સમજી જીવનસંઘ્રામને યથાવત આરંભી, અન્ત પર્યન્ત નિભાવી સંજો.

૫. હમેશાં બહાદુર, સહનશીલ, તિતિશાયુક્ત, તપસ્વી, ધૈર્યવાન ધર્મ, જીવનના અરતોદય કે સુખદુઃખોનો અનુભવ કરી, અનુભવી, રહાપણયુક્ત, ભુખ્તિશાળી અને વિનીત બનો.
૬. બાળમુદ્ધિ બચ્ચાંઓની માફક જીવનસંઘ્રામમાં કદી પણ ગભરાઓ નહિ.
૭. જીવનસંઘ્રામમાં આ ઉદ્યોગ કે વિનાશક શક્તિનો આટલો મહત્વયુક્ત પ્રભાવ સમજી તદ્દનુસાર વર્તવા માટે વાચક બન્યું! તારા આત્માને હમેશાં તત્પર બનાવ.
૮. નિંકારણ વૈર, લડાઈ કે યુદ્ધમવૃત્તિ અને તેનાં અસંખ્ય, અસલ અને અકલ્પ્ય દુઃખો અને કુરતાઓ, આ વૃત્તિના દુરૂપયોગનું જ મહા ભયંકર પરીણામ છે. આવા પ્રકારની કુરતા, નિંકુરતા અને નિર્દયતાને સ્વદેશ

અને મવ કાળના લોકોનો મનુષ્ય જાતિનો ઇતિહાસ આ જાખતની પુસ્તી માખીતિ ભચકર રૂપે આપે છે.

૯. સવ પ્રકરના કહેવાતા ધર્મચુકા, દેવ અને વેંદુદિથી થતાં ખુનો. ખાન-ખાનની વૃત્તિ કે છુન્નાના સ્વાદને વૃષ્ટ કરવા માટે કરવામાં આવતી અનેક પ્રાણીઓની નિર્ણયક ક્રિયા કે વધ, અને આમધાત અને ઇર્ષાકૃષી આમ પલ્લુ આ જતિના મિથ્યાયોગનું ધરીવામ છે.
૧૦. મરુદીયા થઇ અન્યના દુઃખોની કે પ્રાણોની પરવા કર્યા વગર લુટકાટ ચડાવનાર છુટાસચો, હસમખોરો, કે ધાડપાડુઓ પલ્લુ આ વૃત્તિના અતિ પ્રબળ પ્રમાણનું કે જિલ્લ સ્વરૂપનું જ કાર્ય છે. આવા લોકોને ઘર કરીને નિર્મૂળ કરવાં એ પલ્લુ એક આ સંહારકવૃત્તિની ખાસ ફરજ છે. કાર્ય માત્રની શુભાશુભ, યોગ્યાયોગ્ય કે ધર્મ અથવા અધર્મયુક્ત પ્રવૃત્તિના નિર્ણયનો આધાર તેના ઉદ્દેશ પરજ સમાયેલ છે.
૧૧. બકરાં, ચેટાં, ધાડા, કુકડા, અને કુમારિકા (વગેરેનો કાલિકામતા, દેવીઓ કે ભૈરવ આદિની મૂર્તિ નિમિત્તે કરવામાં આવતો સંહાર પલ્લુ અધેયધા સાથે સંયુક્ત થયેલ આ વૃત્તિના મિથ્યાયોગનું જ પરિણામ છે.
૧૨. ઉત્તર અમેરીકાના ઇન્ડિયનો પોતાના મુન્દેગારોનાં હાથ પગ, વાંસા પછવાટે બસબર દાદટ બાંધીને પોતાના કેરીને એકદમ મુરકેલાટ કરે છે. કેટલીક વખતે બન્ને હાથની હથેળીમાં લોહના સળીયા પરાંવી, તેની દુઃખી હાલત પર નાચે કુદે છે. આ લોકોની અંદર આ વિનાશકાનિનાં અવધવો ઘણાં જ જિલ્લ પ્રમાણમાં જથ્થા પામેલાં ભેવામાં આવે છે.
૧૩. પોલીસ, કોન્ટેબલ, સીપાઇઓ, પહેરેગીરો, જેલરો, સન્ડીઓ અને મોજ-જરો તથા મેનાધિપતિઓ અને મૈનિકોની મુમમ સ્થના અને કાર્ય, છટા-ઇના અને મુખાન્ય સમમ સાધનો અને સરંભઓ, તરવાર, બરખી, બાણ, બંદુક, તોપ, મશીનગન, મીઝગન, ટોરપીડો, મનચરો, લગ્ગથક બારકઓ, લાકડીઓ, કિસ્કાઓ, ખાંડો, (saw) બોમ્બ હાકોગેટ, અદિ બધી આમમીઓ કમકામીઓથી પુષ્ટ થયેલ આ સંહારક શકિતરૂપ મહાન જ્ઞાની માત્ર અનેકનેક શબ્દાધ્યક્ષાઓજ છે. જેઓનું મરેજલ અને પ્રતિઃરૂપ મુખ્ય કાર્ય છે.
૧૪. પસાવના, પડાવના, બોલીચાર્ડ અદિ પોતાના સ્વામીઓની બાબુમાંજ ચડતા સ્ત્રો છે. તથા તરવાર, બંદુક અદિ હથેળીયો પલ્લુ કમતની બાબુમાંજ બધેલ છે. એ આ વૃત્તિની પ્રતિપક્ષઆનુસાર સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ છે.
૧૫. જન્મે બાજુ તરફના કાનની બગવર નીચેજ આવેલા જન્મે હાથ અને જન્મે પગ પલ્લુ એજ મરેજલ, સચ્ચ, પ્રતિઃર, વિનશ અને કાંઈકેટલના મનુષ્ય અવધવો કે કુદરતી રૂપનો છે. એ પલ્લુ તાત ૧૯૫૪ છે

દુકમાં આ સંહારકશકિતનું કાર્ય, જીવનની પ્રગતિમાં અવરોધ કરતા કારણોને દૂર કરવાનું, પ્રતિબાધક પદાર્થો કે પ્રાણીઓનો નાશ કરવાનું અને જીવન ટકાવી રાખવા માટેનાં અન્તિમ અને અગત્યના તાત્કાલીક ઉપાયો શોધવાનું તથા કામે લગાડવાનું છે. મનુષ્યની અંદર આ વૃત્તિ સ્વાભાવિક છે. તેના યથાયોગ્ય કાર્યમાં અનેક પ્રકારના લાભો સમાયેલ છે, અને મિથ્યાયોગ નથા અનિયોગથી અનેક પ્રકારના નુકશાન, ખરાબી, દુઃખ, સંકટો અને વિનાશકારક પરીણામોની ભયંકર પરંપરા જન્મ પામે છે.

યુરોપની અંદર વર્તમાનકાળમાં જે અત્યંત ઘોર મહાભારત ખુનખાર અને ભયંકર પરિણામોને જન્મ આપનાર, સંખ્યાબંધ લોકોના નિષ્કારણ સંહારની અને ખુનરેણીની ભયંકર શરૂઆત થઈ છે, તે આ સંહારકશકિતના અતિગ્રેહ સ્વરૂપનું પરિણામ છે. સમગ્ર હિંસક પ્રજાઓમાં હિંસાપ્રસાદવૃત્તિ, પ્રાણધાતકવૃત્તિ, ખુનરેણ અને અસંખ્ય પ્રાણીઓની માત્ર પ્રાણ પોષણ ખાતરજ નહિ પણ માત્ર વ્યસન, મોજ, શોખ અને આનંદને ખાતર તથા ફેશન ને ચિકારના શોખને ખાતર, અનેક પ્રકારના બ્યાપાર દોજગાર માટે લાખો પ્રાણીઓની હિંસા પ્રતિદીન અને પ્રતિવર્ષ આજ અનેક વર્ષો થયાં થતી રહેલી છે. સાયન્ટીફિક પદ્ધતિ કે રીતી પ્રમાણે પશુઓનો વધ કરનાર જખરજસ્ત અને સંખ્યાબંધ કારખાનાઓ કે કતલખાનાઓ જેવા પાશ્ચાત્ય પ્રદેશોમાં છે, તેવા ખીલ કોઈપણ દેશમાં જોવામાં આવતા નથી. હાલમાં એજ સંહારક શકિતએ એટલું બધું જિંદગી સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે કે એક વખત નિર્દોષ પશુ પક્ષીઓને વિના કારણ નાશ કરનાર અને જીવહાના સ્વાદને ખાતર પેટને કબરરતાન બનાવનાર અસંખ્ય લોકો, આજે પોતાનાજ જાતભાઈઓને લાખોની સંખ્યામાં એકી વખતે કતલ કરવા અને વિનાશ કરવા તત્પર થયા છે. વિનાશ કરે છે, સંખ્યાબંધ આગ-બોટો, સ્ટીમરો ડુબાડે છે, અનેક વર્ષોની મહેનત ધૂજ ધાળી કરે છે, ગામ શહેર અને નગરો તથા રાજધાનીઓ અને ખેતરોમાં સર્વત્ર પાથમાલી અને સત્યાનાશના પ્રબળ અને પ્રચંડ પવનો, અનેક દુઃખો અને આપત્તિઓના મેઘમંડળરૂપ અસહ્ય વરસાદ વર્ષાવી રહ્યા છે. છતાં પણ શરમ, દયા કે સહાનુભૂતિની લાગણીનો એક છાંટો પણ રાત્ર્યમદ્યથી મદાંધ થયેલ વર્તમાન રાત્ર્યાધિપોના હૃદયમાં જોવામાં આવતો નથી, અને સત્યાનાશના સર્વમેઘશયજ્ઞમાં “સર્વે વૈપુર્ણ” સ્વાહા” કરવા મંદી પડ્યા છે. એ બધું શું આ સંહારકશકિતનુંજ અતિ જિંદગી સ્વરૂપ કે મિથ્યાયોગનું પરિણામ નથી ! લાખો વિધવાઓ આજ અત્યાદિ પદાર્થો માટે ટળવળે છે. સંખ્યાબંધ અનાથ બાળકો રોજની ભાખરી માટે આજે ઘરઘર ભીખ માંગતા થયા છે. મોટા મોટા અમલદારો પણ આજે દેશોદેશ અને ગામેગામ લગાયમાં ગયલા સૈનીકોને પુરૂં પાડવા માટે તંબાકુ અને પાન ખીટી માટે ટેલ કરી રહેલ જોવામાં આવે છે. આ બધા સંહારકશકિતના જિંદગી સ્વરૂપનો પ્રતાપ છે. ઉપદેશકત સર્વ વર્ણન મનુષ્યની અંદર સ્વાભાવિક પણે સ્થિત થયેલ આ મહાન અને પ્રબળ પશુવૃત્તિનો

યથાયોગ્ય નિમિત્ત કરી પ્રાણીમાત્રનાં મુખ અને શાન્તિ માટે આ વૃત્તિને ઠેવી રીતે ઉપયોગી બનાવવી. એ યથાવત્ બાલુવાની મનુષ્ય માત્રની કેટલી મોટી આવશ્યકતા છે. એ સ્પષ્ટ બતાવે છે.

રોષ—આ વૃત્તિના સ્થાનની રોષ ઇ. મોકે કરી હતી. તેણે પ્રથમ આ શક્તિના અવયવને “ઘાતકવૃત્તિ કે ખૂનીવૃત્તિ” એવું નામ આપેલ હતું, કારણ ખૂની પુરુષો અને આત્મઘાતીઓનાં માર્યાં વખાસતાં તેને એ સ્પષ્ટ જણાયું હતું. ઇ. મોકે આ શક્તિની રોષના સંબંધમાં લખતાં જણાવે છે કે—

“The skull of a parricide was once sent to me, which I laid aside, thinking it could be of no possible use to me, and shortly after, that of a highway robber who had added many murders to his robberies. I frequently examined both side by side, and noticed every time that though they differed greatly in other respects, yet that both swelled out, prominently right over the external opening of the ear. I could not consider this great development common to two murderers merely accidental. On comparing the development of carnivorous animals with frugiferous. I found carnivorous heads like those of the murderers and asked myself if there could possibly be any relation to kill ! The idea at first was revolting, yet I knew no law but truth.”

Phrenological Theory of Dr. Gall.

ડૉ. એ. એસ. મર્ફિસર પણ લખે છે કે—“His Jacobs (Dr. Gall's) of its existence are demonstrative and all my own observations confirm his.” In Pittsburg Pa. at a crowded lecture a doctor proposed that I should examine publicly a skull he had with him. I begged postponement till the next evening, because I had been riding night and day, and was fatigued with a long lecture besides. He implied that I was afraid of so searching a test. I said “then send it along up” which he did, and pronounced it the skull of a murderer for money, and detailed his acquisition, cunning destruction, and astuteness with but little moral restraint. His character corresponded completely with my public description. Like tests in Janesville in South Boston in scores of places, attest its existence and correct location.”

O. S. Fowler.

સાધાર્થ—એનાનાં બાલુનું ખુન કરનાર ખૂનીની એક ખોપરી અને મોડકાવામાં આવી હતી. એ એ નિરૂપયોગી થતી એક બાલુ સુધી રાખી હતી. યોગ્ય વખત પછી અને એક જગતજસ્ટ ખૂની છુટકારા, તેણે અનેક ખુન: કયાં હતી, તેની ખોપરી મોકલ.

વામાં આવી. મેં અનેકવાર આ બન્ને જોપરીને પાસે પાસે રાખી નિરીક્ષણ કર્યું, અને માત્રુમ પડ્યું કે તે બન્નેમાં અનેક પ્રકારના બેદ હતા, પણ કાનના ઉપરના બાજુ બાગની બરાબર ઉપર બન્ને જોપરી સરખી રીતે ઉપસેલી હતી. બન્ને જોપરીની આ સમાનતાને હું આકર્ષક કે નિષ્કારણ તો નજર કરી શક્યો. વળી શાકહારી અને માંસાહારી પ્રાણીઓની સરખામણી કરતાં મને સ્પષ્ટ જણાયું હતું કે માંસાહારી પ્રાણીઓની જોપરી ખુની માણુમની જોપરીની માફકજ સંવૃત્ત થયેલી હોય છે. આથી મેં મારા મનમાંજ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કર્યો કે આવા પ્રકારની જોપરી અને મહારકવૃત્તિને કઈ સંબંધ હોવાનો સંભવ છે ખરો? પ્રથમ તો આ વિચાર તદ્દન અભયથી પેદા કરનાર જણાશે, પણ આખરે સ્વયં સિદ્ધાન્ત પ્રગટ થયો-અવગન થયો.

૬૦ ગોક્ષ.

૧. ગોત્રની આ શક્તિના અસ્તિત્વની સાબિતિઓ તદ્દન સ્પષ્ટજ છે. મારાં બધાં અવલોકન પણ એ બાબતને પુષ્ટ કરે છે. દ્રષ્ટાન્ત તરીકે-પીટસબર્ગ પામાં વ્યાખ્યાન આપતી વખતે એક ડાકટરે હરખાસ્ત મુદ્રી કે તેની પાસેની જોપરી માટે જાહેર રીતે તપાસવી મેં બીજા દિવસ ઉપર મુજબતવી સખવાની માંગણી કરી, કારણ હું તાજ દિવસ મુખાહારી કરી શકો હતો, અને લાંબા વ્યાખ્યાનથી થાકી થયો હતો. તેજે કરુ તમે આવી પરીક્ષાથી ડરો છો. તેથી મેં કહ્યું ચાલો લાવો જોપરી, અને તેજે મોકલી આપી. મેં “એ જોપરી ધનકોબથી ખુન કરનાર માણુમની છે,” એમ જાહેર કર્યું, અને તેના ધનાભિગ્રાહ, કુચ્છાઇ, મહારકશક્તિ અને કામચામ નના અવયવોનું વિગતવાર વર્ણન આપ્યું, અને જણાવ્યું કે તે મનુષ્યમાં નૈતિક બળ કે નિષેદની વ્યૂત્પત્તિ હતી. તેના વર્તન માસ જાહેર વર્ણનને બરાબર મળતું અને બધાંજેનું નીવડ્યું. જાનેમવીર (ગોસ્લ) અને બીજા અનેક જગ્યાઓના અવા મારા પ્રયોગો આ શક્તિ કે વૃત્તિની તથા તેના મુખ્યવસ્થિ સ્થાનનીજ સંપૂર્ણ સાબિતિ આપે છે.”

૬૦ ફાઉન્ટર.

કાર્ય બંધાવણ કે અમલમાં મુકવું અથવા અવરોધક કારણોને નિર્મૂળ કરતાં એ આ શક્તિનું મુખ્ય કાર્ય છે, અને “મહારક કે વિનાશક” વૃત્તિનું એને નામ આપીએ તે કરતાં “કાર્ય બરત્રાવવાની શક્તિ” એવું નામ આપીએ તો તે વધારે યોગ્ય થઈ શકે ખરૂં. પણ તે શબ્દમાં પણ આ શક્તિના સમમ સ્વરૂપને એક શબ્દમાંજ સમજાવવાની શક્તિ નથી. ૬૧ વિષેન્ડ કહે છે કે. મર્વ માંસાહારી પ્રાણી સિંહ, વાઘ, જિરારી, હોકરી, મારગીન, વીજેલ, ચેરમીન આદિ પ્રાણીઓમાં પ્રતિજનું આ સ્થન ખાસ વૃદ્ધિજન એવામાં આવે છે અને નાંમજસક પક્ષીઓમાં પણ તેજ પ્રમાણે એવામાં આવે છે.

૬૨ આપણો, માનક ખાવા, ઘેરવન અહરવાં, નિંસાપરક માનવાઓ હેરી, ક્રિમ મુરગે કે કોષ, કામચામનનાની લામણી, દેવ, પિત્તાર, વૈરવૃત્તિ, કે ગેરદ્રષ્ટિ અને અન્યને નુકસાન કરવાની પ્રજાત દેવતા, એ પણ આ શક્તિનુંજ કાર્ય છે. ૬૩ કે તે આપણી એ આ શક્તિનું શાન્દશક્તિ અને કોષદત્ત સ. એ વિશ્વ થયેલું કાર્ય

કે વાચિક હિંસા છે. કાચ કે કોઈ જાતના હાથીયાર સહિત માથામારી કરતી. એ આ પ્રકારનું ચારીરિક કાર્ય છે. જેઓમાં આ શક્તિ પૂર્ણ પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓ એકદમ ગુસ્સે થઈ જતાર, દ્રેણીલા કે ખારીલા હોય છે. આવા પુરુષો નિરાકર થઈ મોતનું આગ્રહ કરે છે. જ્યારે જેઓમાં એ શક્તિની ન્યૂનતા હોય છે, તેઓને મોતનું પણ વૃત્તાં બધું વૃત્તાન્ત કરી દે છે.

વિવરણ—જેઓમાં આ શક્તિ તેના પૂર્ણ પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓ એકદમ ગુસ્સે થઈ જાય છે, અને જ્યારે પૂર્ણરૂપ કે ભેદમાં હોય છે ત્યારે જગત્કાર હુમલો કરવા તૈયાર થાય છે. શૈશ્યશક્તિની પ્રાધાન્યતાથી મધુકન હોય તો ઉરકેતયેત મિંદની આકૃષ્ટ થતો છે, અને મુશીબતો અને જીવન ભેખએ જીવસંતોષની લગ્નપ્રમા પજુ કુદી પડે છે. જે કોઈ મુશીબતો કે અડચણો વચમાં આવે તેને શરી. તોડી. ચીરી નાખે છે, અને વિનાશ કરે છે. તેઓ જાગ્રત્ કોર. સખા. કરતા, અને દ્વેષાભિષે સર્વદા જગત પ્રુધવાના તાણા સમાન હોય છે. આવા પુરુષોએ પ્રુથમિભાજ વૃત્તિને કેળવવાની જરૂર છે.

દ્વંદ્વા અને શૈશ્યની પૂર્વતાથી અને યશ કે કીર્તિની આધારે અભિજ્ઞાને કીર્ષિ ગુસ્સે થાય ત્યારે આવા પુરુષો પિંડક.ચુકા, નિહા અને હરીફને ખમે તે મારે હુમલામાં હાજરવાની વૃત્તિમુકત હોય છે. અને જરૂરીયાત કરતા પજુ અધિક ગુસ્સો કરી જાય છે. ભોલકામાં પજુ કટુ, કર્ણકોર અને કંઈક હોય છે. ભુષિયક્તિ એની પ્રતગત્તાથી ભુષિયક્તિને અતિ પ્રભાવપૂર્ણ સહારકૃતિની પ્રિયમાં ઉપયોગ કરે છે. આવા પુરુષોએ તર્ક અને સમજાયક્તિને તથા નૈતિક વૃત્તિઓને ઉપયોગ સંહારકૃતિના કાર્યને ભુષિયર્વક રીકવા માટે કરવો પડે છે, અને ગુસ્સાના ક્રોધ પેશને રાહી યાત્રા, નમ્ર અને મૃદુતાને ખીડવવા પર ચકન આપજુ પડે છે.

દ્વંદ્વાના પ્રાબલ્યથી અસાધારણ ધર્મમુકત અને “વૈવેકન દ્વારંચ દ્વાર ભાષાન્ત મમનમ્” વૃત્તિવાળા હોય છે. વૈવેકવૃત્તિ અને આત્મનિષ્ઠાની પ્રતગત્તાથી એક દમીનું પજુ હેતુ જનુ દત્તા તથી પરી જાહે દમી મેજવવા જનુ નેપરે દખલ ખર્ચ કરવાની જરૂર પડે. ખીન્દાપર કાપ દખલના ખરેખર દેરી કાપ પડે છે. યશ અને કીર્તિની અભિજ્ઞા તથા શૈશ્યકૃતિના અભિજ્ઞાને કીર્ષિ જનુ પુરુષના અભ્યાર વિચાર કે વર્તનમા કેઈ દેખાડાપજુ કરે કે કોઈ જનુ રાતે જનુ પજુ આકીર્તિ કે નિંદા કરે તો તેના એકદમ ચક્ર થઈ તેને છે સખમને જાતથી દખલની વૃત્તિથી પજુ આ વૃત્તિ પ્રવર્તે છે. મિત્રભવની પ્રતગત્તાથી મિત્ર તરફ ગુસ્સે થાય તો હુમલાને માટેજ ગુસ્સાપજુ કાપ પડે છે. દયા અને આત્મનિષ્ઠાની પ્રતગત્તાથી દયા દયંવતી જાતે જાતી તથા વર્તનની કોરના દયાવે છે. (મુલકી જાતીયા જાતિના એક મુલકીયા એક જરુજ મેન્દાજમાં જનુ ખસ દખલ દત્ત એ સર્વ પ્રતિપ છે. ૧.

વાનુવશાક્તિ અને ગુસ્સાકૃતિની પ્રતગત્તાને કીર્ષિ દુરખને પર અતિ કોર અને કોર વચનેને સખા પ્રદર કાપ જનુ કાપ કાપ દખલ નાપે મેન્દર્થ

પ્રેમની પ્રબળતાથી જોડવામાં અને મુખમુદ્રાદ્વારા મુગ્ધો પ્રગટ કરવામાં એવા તો સ્વપ્ન અને આસાક હોય છે તથા વ્યંગ ભાષામાં એવા તો સ્વપ્નત આલેષો કે મેઝા ટોણા મારે છે કે સાંભળનારનું હૃદયજ ચીરાઈ જાય. આવા પુરુષો વાંધાજનના તીક્ષ્ણ પ્રહારથી સાંભળનારના હૃદયને વિદીર્ઘ કરી નાખે છે. આવા પુરુષોએ ગુસ્સાના પ્રસંગોથી જેમ અને તેમ જાયતા રહેવું જોઈએ, તથા કેઈ પણ જાતની ટીકા કરતાં મન અને છલને એકદમ નિઃશ્વમાં રાખતાં શીખવું ઘટે છે.

ઉપર પ્રમાણે અન્યાન્ય વૃત્તિઓનાં સંયોગદ્વારા અને ન્યૂનાધિક પ્રબળતાના પ્રમાણમાં આ સંહારકવૃત્તિનું અનેક પ્રકારનું કાર્ય જોવામાં આવે છે. જેમકે—

પશુવૃત્તિઓની પ્રબળતાથી મનુષ્ય પશુવૃત્તિઓને આધીન થઈ વર્તે છે. નૈતિક વૃત્તિઓની પ્રબળતાથી નૈતિક વિષયોની સંરક્ષામાં તેજ નિનાશકવૃત્તિનો ઉપયોગ કરે છે. બુદ્ધિશક્તિની પ્રબળતાથી મનોભગ અને બુદ્ધિશક્તિઓની અધિક તીવ્રતા કે પ્રબળતા દર્શાવવા પૂર્ણ ખતથી અને આશ્વર્યથી પ્રવર્તે છે. પણ શૈર્ષ્યશક્તિની ખામીવાળા પુરુષો સાધારણ અવસ્થામાં તો શાન્ત જણાય છે, પણ પ્રસંગે એકદમ ગુસ્સાચુકત અને સખ્ત સ્વભાવના જણાઈ આવે છે ને વિજયવન્ત થવાની ખાત્રી થયેજ સખ્તાઈથી હુમલો કરે છે. સ્વમાનની ન્યૂનતાવાળા પોતા કરતાં અન્યના રક્ષણ માટે આ વૃત્તિનો ઉપયોગ કરે છે. ન્યારે સાવધતાની પ્રબળતા અને શૈર્ષ્યની સાધારણ હાલ-તમાં બનતાં સુધી ગુસ્સે થતા નથી, બખડતા નથી, પણ જો જરૂર જણાય તો એક-દમ ગુસ્સે થઈ જાય છે, અને તે વખતે તદ્દન હૃદ ઝોળંગી બન્ય છે.

માધારણ—જેઓમાં આ શક્તિ સાધારણ પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ સ્વભાવે બહુ સખ્ત કે કઠોર હોતા નથી. દુઃખ આપતાં સંકેતોય છે, દયાની અધિકતાથી દુઃખ કે ખુનદેહ જોઈ શકતા નથી, તેમ તેવી પ્રવૃત્તિ પણ કરી શકતા નથી. તેમ દુઃખપ્રક પ્રવૃત્તિ કરવા આહતા નથી. અડચણો કે અવરોધક કાર્યોને ઝોળંગવાનું મનોભગ કે પ્રિય અથવા અમલ કરવાની શક્તિની ખામીવાળા નહિ, તો પણ સાધારણ શક્તિ-વાળા હોય છે.

આવા પુરુષો નૈતિક વૃત્તિઓની પ્રબળતાને લીધે જયના કારણભૂત ન થતાં હિંમેશાં પોતાના વર્તનથી પ્રીતિભાજન થઈ રહે છે, પોતાના આશ્રિત કે નોકર આકર પ્રત્યે દયા, મમતા, માયાળુ લાગણી અને સહાનુભૂતિ દર્શાવે છે, જેથી તે કેટલીકવાર નિર્બલતાના રૂપમાં પણ જણાવાનો સંભવ રહે છે. આવા પુરુષો અને ત્યાં સુધી પોતાનું કાર્ય નક્ક અને મૃદુ ઉપાયો દ્વારાજ પાર પાડે છે. સખ્તાઈ કે કઠોરતા સાધારણ પ્રસંગોમાં વાપરતા નથી. સ્વમાન કે શૈર્ષ્યની ન્યૂનતાને લીધે અસ્થિર મનના, ટકી ન શકે તેવા, લીલા પોતા સ્વભાવના કે આત્મરક્ષણ ન કરી શકે એવા માલૂમ પડે છે. આત્મરક્ષણને માટે ખીજાઓને આશ્રય શોધે છે. આવા લોકો કંઈ પણ કાર્ય દુનીયામાં આગળ પડીને કરી શકતા નથી, અને કરવા તત્પર પણ થતા નથી. આત્મશક્તિ અજમાવતા પણ નથી. તેમ પોતામાં તેવી શક્તિ છે કે કેમ એ પણ પુરેપુરું ખબરી શકતા નથી. આવા પુરુષો અનિ પ્રમગ વૃત્તિથી ત્યાં કાંઈપણ

હો ન હોય ત્યાં પણ સુશીલતા હુરેલે કહે છે. સ્વનું ગજ કરી બેસે છે. નો હુરેલ કરી બેસે છે, અને આપ સન્નેચોના ભે આપની ન્યૂનતા હોય તદન નિર્મલ્ય નિવડે છે.

પદ્ય આશય, દ્રઢતા, સ્વમાન, અને શૈલ્યદિ ગુણની પ્રવજતાવાળા પુરુષો તથા સ્વશક્તિની સામર્થ્ય સ્થિતિવાળા પુરુષો ખત, આગ્રહ અને શત્રુવૃત્તિથી સારા કાર્યો વગર સાહસે કરી શકે છે, અને પાર પાડી શકે છે: અને એ સંત પદ્ય બે સુખિયશક્તિઓ અને નૈતિકશક્તિઓ પણ પૂર્ણ પ્રમાણમાં ખીલેલી થ તો બહુજ સુંદર નસ અને ભદા સ્વસ્થતા હોય છે. પદ્ય ગરીબતા માંથી, કે મુશ્કેલ હોના નથી. આવા પુરુષો આસપાસના સમુદાય અને મિત્ર-મિત્રમાં બહુજ આરી અને સુખપ્રદ બસર કરે છે. અવિત હાલતમાં તેઓની યથાર્થ ન કરી શકે શકતી નથી. તેઓની ખરી કિમત અને યોગ્યતા તેઓનાં મૃત્યુપ્રદ જીવન આવે છે. આવા પુરુષોનાં મૃત્યુથી સનેહી સભાષી અને સહવાસમાં આવનાર જ કોઈ સ્ત્રી પુરુષો યોગ્યતા ધાર છે.

એઓમાં આ કાર્યશક્તિ ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે, અને નૈતિકશક્તિઓનું પ્રાબલ્ય કે પૂર્ણતા હોય છે, તેઓ અતિ નસ સ્વસ્થતા અને આ હુનીઆના હુરેલ કે હુર-તાઓને સહન કરવામાં કે પ્રતિકાર કરવામાં તદન અશક્ત બજાય છે. હુનીયાની વેડબજાઓ સહન કરી શકતા નથી. તેમ કોઈને હુ:ખી હાલતમાં ભેડ શકતા નથી, શુસ્તો કે શુસ્તો પણ ભેડદો બધો ન્યૂન હોય છે કે તેવી હાલતમાં આવા સ્વસ્થવાળા અક્તિને ભેડ હાસ્યપ્રવૃત્તિ થાય છે. આવા પુરુષોએ સહનશીલપણું કોરતા અને શૈલ્ય તથા તિલીકા અદિ ગુણે કેળવવાની ખાસ જરૂર છે.

આ વૃત્તિના ઉદ્ભવ અને વિનાશકારકિન કે કોષ એવા બે વિભાગ છે. અથ વિભાગમાં ઉદ્ભવશક્તિ અને પાછળના વિભાગમાં કોષ કે વિનાશકૃત્તિનું સ્થાન છે,

ખીલવણી—આ સંહારકારકિન કે કાર્ય બર લાવવાની શક્તિને યથાર્થ રીતે ખીલવવા માટે હમેશાં નીચેના ઉપાયોનું સેવન કરે:

૧. હમેશાં તમારા આગમમાં આવતા વિષ્ણુને પ્રવનપૂર્વકે દુર કરો.
૨. વિષ્ણુને હમેશાં ગમે તે રીતે હાજરવાના આગ્ય ચેપો.
૩. ખત, આગ્રહ અને ધૈર્યપૂર્વકે દીક્ષિત વિષયને પૂર્ણ કરો.
૪. નસામા દાખા. કેશાં. બેખડા કે વહેને કાપી દુર કરો જેથી કાર્યશક્તિ ખીલશે.
૫. પ્રાણવાળા હાથોવારો. કોશાંને હાથમાં પર વાપરનાં રીખો.
૬. ભેરી. અંદાન, બ. અ. કોં, વાવનાં. રાવનાં કે લહુવાનું રીખો.
૭. અંગકી, કુર અને વિનાશક પ્રાણીઓના રીકારોને રોપ વધારો.
૮. અનન્ય. અન્યાય, દુષ્ટતા કે દુષ્ટતાસ્થ પ્રવૃત્તિમાં કોષ કે શુસ્તો અથવા શુસ્તાની લાગણીને સમજાવવું કે ઉપયોગ કરો.

શકિતના કાર્ય વિરૂધ્ધ ક્રિયા કરી રહ્યા હીએ. અર્થાત્ તેના કાર્યનો અવરોધ કરી રહ્યા હીએ એ સ્પષ્ટજાહેર. વિરૂધ્ધ કાર્ય કે ધર્મ વિના કરી પણ સંવૃત્તિ કે સંરક્ષા થઈ શકીજ નથી. પ્રત્યેક રોગો ત્રડ પાન વૃક્ષ કે ફૂલ અથવા ફૂલમંડ પ્રતિભાવ કુદરતની આકર્ષણ, વિરક્ષણ, વાયુ, અને અન્ય શકિતઓની વિરૂધ્ધ કાર્ય કરી પાનની સંવૃત્તિ અને પેપલ પામી રહેલ છે.

ફૂલમાં—જીવન-જીંદગી એ એ કુદરતની અન્ય શકિતઓ મામિનાં ખિત ખિત અવરોધ રૂપ એક કાર્ય પ્રતિધાર્યની સંખલચ હોય એમ વિચાર કરનાં અભ્યાસ છે. આ રીતે જોનાં વિનાશ અને ઉન્નાશક કાર્યોરૂપ મૃત્યુ અને રોગો મામે લીધેન દરી રહેવું એજ જીવનનો પ્રસાદ હોય એમ અભ્યાસ છે.

આમ દસા—શીત, ગ્રામ, આગ, તોફાનો તથા અનિ વર્ષા આદિના દુઃખોનો પ્રતિકાર કરવા માટે સગવડના બદલી બોરડી કે ઘરના બેઠી, એ દરેક શકિતઓથી રક્ષણ કરી જીવન દશાથી સખરાવું મરન કાર્ય. આ પ્રત્યવરોધક શકિતનુજ પરિણામ છે. લેકચર કે બાખમાન આપવા માટે બહાર જતી વખતે પાન એક, કાચમા ઓઢી, શરીરપર બેવરકોટ, માથાપર ટોપી કે હેલ્મ આદી માધ્યમો. પાસળ કરી બહાર જાય એ હીએ, એ પણ સ્પષ્ટ દર્શાવે છે કે, આપણે શીત, ગ્રામ, બધ અને સ્થાવર તેમજ જંતુમ, જડ તેમજ ચેતન પદાર્થોથી આપણા જીવનને દુરકાત કરતી અસરોથી બચવા માટેજ એ બધું કરીએ હીએ. ગ્રીષ્મ રૂતુના આગથી બરેલો કુચરત, વાયુન, સપાટાની મામે થઈને પણ આપણે બપોરના બસબસ જે વાગ્યે ઘસી બદલીએ. નય કરવા દોડીએ હીએ, કાસળ આપણે તેજા ગરમ વાયુથી આપણું રક્ષણ કરવાની જરૂર મમજીએ હીએ. બચાર કેટલીક વાર મહાન ઉદેશોને પાર પાડવા માટે જીવનને બધ બર દશાથી સખીને અને જરૂરને વખતે તેની પણ પસવા ન કરનાં આપણા મહાન ઉદેશોની પૂર્તિ માટે સારી ગરમી ભર દુઝા કે મેગની પણ દરકાર ન કરવા એ બધા બધેની સામે આનંદથી, બહાદુરીથી રાંધે હીએ. આ બધુ શુ બગાડે છે ? મન પ્રત્યવરોધક શકિતનોજ પ્રત્યાપ કે વિરૂધ્ધ શકિતની સામે થવાની પ્રતગ શકિતનુ કાર્ય કે બીજું કંઈ ? શું આવી શકિતના અભાવમાં આપણે અથવા ડોઈ મનુષ્ય આદરથી બધી મુશ્કેલતો મહાન કરવા કરી પણ તપર કાચ બરે ! નહિજ કદાપી નહિ. આમના, રાચારી, મરેલા, એ કુદરતી શકિતનુજ રૂપનાર છે. મન ઉદેશ અને શકિતની દરેકજ દરક છે. જોએ પેટના શરીરની મજબ પૂર્વક ના રહે છે તેવેજ મરી નહુરતી જેનાથી રાંધે છે પણ સ્વશરીરનાર માટે જોએ ખાન મંજાન કે કામજી નથી રાખવા તેમજ જરૂરીયાં અને રોગો રોગો દરક છે અને એ વિરોધ કરી રોગોની માન ન રાજ તે રોગના દાન થઈ રહે છે. આદર માટે કુદરતે પ્રત્યેક પ્રાણીની અંદર સ્વમંજાકુતિ પ્રતગ પહે મરન કરી છે, કે જોને પશુ ભેડે પ્રત્યેક પ્રાણી પેટનું જીવીક રક્ષણ કરવાનું કાર્ય અને મંજા રી કે વળી સ્વ મંજા પૂર્તિની માંડે પ્રત્યેક પ્રાણને રાજ્ય શરીરની મંજા પણ તેવેની રિદતિ બગાડે અને અવરોધકને અનુકૂલ રાંધે જો તેવે રોગ પ્રત્યેક પ્રત્યેક આરોગ છે. કેરી

અને કાંતાવાળા પ્રાણીઓ કે જાડા પોતાની મેળેજ પેદાશું કરાણ કરી લે છે. ઈંખ માંદાવાળા પ્રાણીઓ જેવાં કે મધમચ્છ, બમર, વીંછી વિગેરે પણ એજ બનવે છે કે “ભાઈ” તમે અમને હુકમ ન કરો ત્યાં સુધી અને નમને પણ હુકમ નહીં કરીએ છતાં પણ જો હુ.ખ આપ્યો તો કુદરતી સાધનોનો અને પણ ઉપયોગ કરીશું” પદ્યાર લાકડું લોડું આદિ પોતાના સ્વરૂપથી સ્વમંદસ્ત્રાણું કાર્ય કરી રહ્યા છે. અને તેથીજ અન્યનું સંરક્ષણ કરવાના કામમાં પણ આવે છે. પ્રત્યેક જાડ પાન અને વૃક્ષ તથા વનસ્પતિની ઉપરની છાત્ર સ્વમંદસ્ત્રાણું સાધન અને ઉપાય વિના બીજું શું બનાવે છે ?

અનેક પ્રાણી જેવાં કે મગરમચ્છ માછલાં જેવાં આદિની શીંગડાંવાળી નથા પણ એજ દર્શાવી રહેલ છે. ગાય, ભેંસ, જકડાં, ઘેડાં આદિના શીંગડાંઓ પણ સ્વમંદસ્ત્રા કરવાના કુદરતી સાધનોનું અસ્તિત્વ સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે. વાપ, મિંચ, વડ, કુતરા ઇત્યાદિના નખો અને ઠાંતા વિગેરે પણ એ શક્તિના કાર્યનું નિદર્શન છે. પગ અને હાથનાં તાંત્રીયાંના તાંત્રીયાં પ્રાણીઓનાં સરીરપરના વાળ રૂવાં કે ફેંછાં પણ એજ શક્તિના કાર્યનુંજ પરિણામ છે. મનુષ્યના પગની ધુટી તથા ગાય કે ઘોડાના પગની ખરીઓ તેમજ આંખપરનાં પોપચાં અને જમરો પણ એજ સ્વમંદસ્ત્રા શક્તિની ઉપયોગિતાનેજ દર્શાવી રહેલ છે. આ પ્રમાણે કુદરત પોતાના અસંખ્ય અને અનંત કાર્યોથી પ્રત્યેક પદાર્થ પ્રાણી અને વસ્તુમાત્રની સ્વસ્થ સંવૃદ્ધિ અને બચાવ કરવામાં પોતાની અનંત શક્તિનો અનેક રીતે ઉપયોગ કરી રહી છે. આ શું સ્પષ્ટ અને સફળ સમજી શકાય તેવું નથી? કુદરતમાં સર્વત્ર આ શક્તિના કાર્યનુંજ પ્રાગત્ય જોવામાં આવે છે. તો પછી દુષ્ટાંતા આવી ગણવવાથી વિશેષ શું લાભ છે? એવું એકપણ સ્થળ કે એવો કોઈ એક પણ પદાર્થ આપા વિશ્વમાં છે, કે જેની સંરક્ષા કુદરતદ્વારા કરવામાં ન આવી હોય ! આપણ વિશ્વમાં એક પણ એવો પદાર્થ મળ્યો હોતો છે — “કિ મા નિન્દન્તિ શત્રવો અનિન્દ્રા : ” ઋગ્વેદ. “ Nobody shall injure me with impunity.”

સંરક્ષણ—“મારું અપમાન કરી કોઈ મુખે મુક શકશે નહિ.” આવું શ્રેય કુદરતનાં મમક પદાર્થો ઉપર સ્પષ્ટ લાગેલુંજ છે.

આ-મરક્ષા—સિવાય અન્ય આશ્રિતોના રક્ષણ માટે પણ પ્રાણી માત્રને આ સ્વધર્મ અને રક્ષણ શક્તિ કે બળની અનેક પ્રત્યેક જરૂર પડે છે. પ્રત્યેક પક્ષી પશુ કે પ્રાણીને તેમજ મનુષ્યને પણ પોતાના બાળકો સ્ત્રી પુત્ર ઘરબાર કે માગા અને ભેંયરા કે ધનમાલ અને મીલકત આદિ પદાર્થો તેમજ વેશ, ભાવ, વર્તન, નદા-ચાર સંવૃત્તિ આદિ સ્થિતિઓ અને દુઃખી અભાવ અને ગરીબ નિર્જન તથા સત્ય-વદિ અને નિરપરાધિ પ્રાણીઓનાં હકો કે સ્થિતિઓ વિગેરેનું રક્ષણ કરવાની પણ અનેક-વર જરૂર પડે છે.

સંવૃદ્ધિ—સંવૃદ્ધિ એ પણ આ મહાન શક્તિના કાર્યનું બીજું સ્વરૂપ છે. વન-સ્પતિ અને વૃક્ષના મુગીયાંઓ પોતાની શક્તિથીજ બુદ્ધિમાન પૃથ્વીને ફાડી પોતાનો

સતે દેવી છે. જેવક દ્રવ્યે એક જ દેવી પૈત્રી નહીં કહે છે. અને તેમ કરીજ એકે એકે જાડેની અદ્વૈત વદના રહે. પણ પુરુષ ઉપર પ્રસરી વૃદ્ધા પ્રત્યેક અંગ પ્રત્યંગમાં દાખલ થઈ દેવતામાં પણ કંઈ એકું સામર્થ્ય નથી દર્શાવના. આપણુ શરીરની અંદરનું રક્ત પેરી નથા અને ન.ટીઓમાં થઈ અન્યન્ત સૂક્ષ્મ અને બારીક દેશવ.દીનીએમાં ફેલાઈ પાણું હૃદય નક્ક પ્રતિપળે પ્રવાણ કરી. શરીરનું પેશુ તથા સંજ્ઞાનું કદાચ એક દિવસ દે દેશવ કહે છે એ શુ એકી શક્તિ દર્શાવે છે ?

આજ પ્રમાણે મનુષ્યને પણ પેનાને સતે સુરીખને અને સુરેલીએ વચ્ચેમાં પ્રસાર કરવામાં પણ અગ્રાધ સ્પર્ધા સહનશીલ પ્રત્યવરોધક અને બળવાન ધવાની જુદા છે એ શું સ્પષ્ટ નથી ? આપણુ શરીરનું બંધારણ અને તેમાં પ્રત્યેક અંગ પ્રત્યંગનું કાર્ય પણ આ મરતલ શક્તિને અપારદેશ આપી રહ્યું છે દી સ્કયું છે અને યાવત મૃત્યુ દી સહેયે એ પણ આ શક્તિનોજ પ્રનાય છે.

વિચારજગ--વિચારને પણ અનેકવાર આપણે બળ પુરુષે અન્યન્ત હૃદયમાં દેવતાની જરૂર પડે છે. આ અન્યન્ત દેવતા નહિ પણ ધણુ મરતલ વિચારે. લગભગ તદન નવાજ છે અને જનસમુદાયની નામન્ય અન્યન્તથી દેવતાકવાર તદન નથીન સ્વરૂપે દર્શાવે છે. વાંતી તેમાંના વિચારે મત્ત અને જલપ્રદ પણ હોય તેા પણ ત્યાં મુખી વિચાર અને મુક્તિ પ્રમુક્તિના બળ દ્વારા મનુષ્ય હૃદયમાં તથા પુરી રીતે હૃદયંગમ કરી મનમાં ઉપદેશમાં ન આવે. તેને પહોંચદશમાં ન આવે ત્યાં મુખી તેવા વીચારોમાં કંઈ દેવતા દેવતાનું વ્યક્તિ કરીપણ ઉડાવી શકેજ નહિ. શું વર્તમાન અમાન્યાનુ ભુલ કરેજ વિચારને દુર કરી આવા વિષયના વિચારે. મરપુલે માન અને શાધાથી લોકોમાં સ્વિકાસ્ય અને તેના અન્ય અને જલપ્રદ સાધાનતો પ્રમાણે વર્તવા જન સમુદાયે નોટો જન પ્રેમય એવી દશા ઝાવવા માટે આ પુસ્તકના વિચારને પ્રસિધ્ધિમાં લાવવા માટે પુસ્તક આકારે લખવામાં. ઊપવામાં. મુદ્દાસ્વામાં. ઉપાયા પછી વહેચવામાં, અને તેની અંદરના પ્રત્યેક વિષયને યોગ્ય બાધમાં મુક્તિપ્રમુક્તિ અને હેતુ પુરઃસર તથા પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણે સદિન નાગિન કરી રજુ કરવામાં અને પ્રત્યક્ષ અવલોકન માટે અનેક પ્રકારના દોટો મેળવી ખોડો વિચારે પ્ર.પ કરવામાં નહનશીલના અને સ્વીય તથા હૈયવૃત્તિ અને નનસિક તેમજ શારીરિક શક્તિને શું એકો વ્યવ કરવો પડે. દરેક વિચારના. અનેજગ. સ્વીય અને હૈયગળના અભવમાં અને શારીરિક બળની અનુભવથી અણુ સ્વરૂપ કાયે ત્યુ કદાપી થઈ શકે એ શું સંભવી છે ? બહારી જેવા શાન્ત અને મીથિલ સ્વભાવમાં કે અધિવૃત્તિથી આવા કાર્યે કરીપણ ચાર નજ પછી શકાય એ તદન સ્પષ્ટ છે. વિચારે ફેલ.વવામાં પણ શક્તિની જરૂર છે, ઉપરોક્ત દ્રષ્ટાન્તથી એ તદન સુસ્પષ્ટ સમવાય તેવું છે.

સ્પર્ધા--એ પણ આ શક્તિનુંજ એક સ્વરૂપ છે. એક જ પ્રકારના અનપ્ય અને અનેક રુપના મિલ્ત મિલ્ત પદ્યોથી કુદનત્ત નમમ પ્રદેશો નિર્ધાર છે. જેમાં એક કરતાં બીજામાં રૂપ હેતુ વિચારે તદન વિરોધ હોવાને પણ સ્પષ્ટ છે. આથી સ્થીતિમાં જેઓ સાધે સ્ત્રી ન શકે, કાયે સ્ત્રી સપૃદ્ધિ કરી ન શકે તેઓમાંથી એકે કાલે વિચલવન્ત

અને કાંદાવાળા પ્રાણીઓ કે જાડા પાંચાળી મેગેજ પેલાનું દર્શન કરી શકે છે. ટુંબ માંડવાવાળા પ્રાણીઓ જેવાં કે મધમાખ, બમર, તીંડી વિગેરે પણ એજ વાતને છે કે “ભાઈએ તમે અમને હરકત ન કરો ત્યાં સુધી અમે તમને પણ હરકત નહીં કરીએ છતાં પણ જો હું બા આપશો તો કુદરતી સાધનોનો અમે પણ ઉપયોગ કરીશું” પણર ભાઈડું લોડું આદિ પાંચાળા સ્વરૂપથી સ્વમંદરાણનું કાર્ય કરી રહ્યા છે. અને તેથીજ અન્યનું મંદરાણ કરવાના કામમાં પણ આવે છે. પ્રત્યેક જાડ પાન અને વૃક્ષ તથા વનસ્પતિની ઉપરની છાત સ્વમંદરાણના સાધન અને ઉપાય વિન્યા બીજું શું વાતને છે ?

અનેક પ્રાણી જેવા કે મનુષ્યમત્ત માણસાં જેવા આદિની બીજાંવાળી તથા પણ એજ દગાળી એવું છે. નાથ, ભેંમ, બકરા, ઘેરાં આદિના શીંગડાંઓ પણ સ્વમંદરાણ કરવાના કુદરતી સાધનોનું અસ્તિત્વ સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે. વાઘ, મિંત્ર, વરુ, પુતળા પીંચડિયા નળો અને કાતો વિગેરે પણ એ શક્તિના કાર્યનું નિદર્શન છે. પગ અને હાથનાં તાળીયાના તરીયા પ્રાણીઓનાં શરીરપરનાં વાળા રૂયાં કે રૂછાળ પણ એજ શક્તિના કાર્યનુજ પરિણામ છે. મનુષ્યના પગની ધુટી તથા ગાય કે બેડાના પાની બરીઓ તેમજ આંખપરનાં પાંચાળાં અને જામરો પણ એજ સંસ્કૃત મંદરાણનાં ઉપયોગોનાંજ દર્શાવી રહેલ છે. આ પ્રમાણે કુદરત પાંચાળા અનુચય અને અન્ય કાર્યોથી પ્રત્યેક પદાર્થ પ્રાણી અને વસ્તુમાત્રની મંદરાણ સંતૃપ્તિ અને જીવ્યજ કરવાના પાંચાળા અનુચય શક્તિનો અનેક રીતે ઉપયોગ કરી રહી છે. આ રીતે કાંઈ અને નહીજ નમરુ શક્ય તેવું નથી ? કુદરતમાં મર્યાદા આ શક્તિના મંદરાણ પ્રગટ્ય જેવાના આવે છે તો હજી દુન્યાનો આપી મરુપવાળી વિશેષ શું કામ છે ? એવું એકપણ સ્થાન કે એવે કેઈ એક પણ પદાર્થ આપા વિશ્વમાં છે, કે જેની મર્યાદા કુદરતજાન કરવામાં ન આવી હોય ! આપણ વિશ્વમાં એક પણ એવું પદાર્થ નાહો કુદરત છે “કિં યા મિન્દમિત શત્રવો જનિન્દ્રા :” જ્યેષ્ઠ. “Nana”

શ્રીકૃષ્ણ “મરુ નાપમાન કરી કેઈ મુખે મુખ શકયો નહિ,” આવું હેમજ કુદરતનાં મમત પદાર્થો ઉપર સ્પષ્ટ લાગેલુજ છે.

આ-મંદરાણ—નિચય અન્ય આશ્રિતોના રક્ષણ માટે પણ પ્રાણી માત્રને આ સ્પર્શ અને નજી શક્તિ કે જાડાની અનેક પ્રતિબે જરૂર પડે છે. પ્રત્યેક પાંચી પશુ કે પ્રાણીને તેમજ મનુષ્યને પણ પાંચાળા જાળકો સ્ત્રી પુત્ર ધરતર કે માતા અને પિતા કે ધનનાર અને મીલન આદિ પદાર્થો તેમજ વેશ, ભાવ, વર્તન, સ્વભાવ નહીં આદિ નિયંત્રિતો અને હાથી અનાથ અને મરીમ નિર્મળ તથા મનુષ્ય રક્ષિ અને નિર્મળ પિ પ્રાણીઓના રક્ષે કે નિયંત્રિતો વિગેરેનું રક્ષણ કરવાની પણ અનેક રીત જરૂર પડે છે.

નિર્મળ—નિર્મળ એ પણ આ નહીં શક્તિના કાર્યનું બીજું સ્વરૂપ છે. વનસ્પતિ અને વૃક્ષના ફળોમાં, પાંચાળા શક્તિઓજ અભિન્યા પૂરવને કારી પાંચાળા

રત્નો દેખી હે છે. પેશક દ્રવ્યે લોચન કરી પેતની સમૃદ્ધિ કરે છે. અને તેમ
કર્ણીજ ભેડીએ જોડેની સદર સદા રસે. બગ પુરકે ઉપર પ્રસરી વૃક્ષના પ્રત્યેક
અંગ પ્રત્યેકમાં દાખલ રૂપ દેશમાં પહોં કંઈ એકું સમર્થ નથી દર્શાવના.
આપણુ શરીરની અંદરનું રંગ ધરી નરા અને નારીઓમાં ઘડી અન્યત્ર તુલ્ય અને
ભારીક કેશવદીનીઓએ દેશકં પાણું દૃષ્ય નરુ પ્રતિપદે પ્રવાણ કરી. શરીરનું
પેશવુ તથા સંરક્ષણ કરવ. એ દિવન દેશવજ કરે છે એ શું એટલી શક્તિ દર્શાવે છે ?

આજ પ્રભાતે મનુષ્યને પણ પેશવને રસોઃ સુશીતલ અને સુરક્ષીએ વરદેશ
પ્રસાર કરવામાં પણ અગ્રણ્ય સ્વર્ણ મહુનશીલ પ્રત્યવરોધક અને બગવાન ધવાની
જરૂર છે એ શું સ્પષ્ટ નથી ? આપણુ શરીરનું બંધારણ અને તેમાં પ્રવેશ અંગ
પ્રત્યંગનું કાર્ય પણ આ મર્યાદા શક્તિને આધારેજ ચાલી રહ્યું છે તરી રહ્યું
છે અને કાલત્ મનુષ્ય તરી રહેશે એ પણ આ શક્તિનેજ પ્રત્ય પ છે.

વિચારમગ—વિચારને પણ અનેકવાર આપણે બગ પુરકે અન્યત્ર દૃષ્યમાં
દેખવાની જરૂર પડે છે. આ અન્યત્ર દેશકં નરુ પહોં ધણુ મરુ વિચારે. સમયના
તલ નવાજ છે અને જનનમુદની માનવ્ય મન્યવ્યથી દેશકંકવાર તલ નવીન
રચી દર્શાવે છે. વળી તેમાંના વિચારો સત્ય અને સ્વભાવ પણ હોય તો
પણ જ્યાં સુધી વિચાર અને સુક્તિ પ્રકુલિત બગ દાર મનુષ્ય દૃષ્યમાં તથા પુરી
રીને દૃષ્યંગમ કરી મનમાં ઉત્પન્નમાં ન આવે. તેને પહોંચકામાં ન આવે
ત્યાં સુધી તેણે થીએ. રૂપો કંઈ કંઈએ સ્થિતિ કરીપણુ ઉપી શકેજ નરુ
શું વર્તમાન અમાન્ય સુર ભરેલ વિચારને દુર કરી આજ વિચારના વિચારે. મરુપણુ
માન અને સાધારી હોડેમાં સ્થિતિતથ અને તેના સત્ય અને કામપ્રદ નિષાન્તા
પ્રભાતે વર્તવા જન મરુદનો મોટો જન પ્રેમય એથી દશ યવજ માટે આ પુત્રાકના
વિચારોને પ્રતિધિમાં લાવજ. માટે પુરક આરે સ્વભાવમાં ઇષવામાં. સુધારવામાં.
ઉપચાર પાળી વહેંચવામાં, અને તેની અંદર પ્રવેશ વિષયને થોડા ભાગમાં સુક્તિપ્રકુલિત
અને હેતુ પુરક તથા પ્રત્યક્ષ પ્રભાતે સુક્તિ માનિત કરી નજી કરવામાં અને
પ્રત્યક્ષ અવકોશ માટે અનેક પ્રકાર દેડો નેશી ખોડો વિચારે આજ કરવામાં
મહુનશીલ અને સર્વે લગ્ન ધેવેવૃત્તિ અને જનનિક તેમજ શક્તિ રક્ષિતો શક્તિને
શું દેડે. આજ કરવા પડે. દેડે ! વિચારના મનેશના સર્વે અને ધેવેનના
અજવામાં અને શરીરિક બાળી યુગવ્યથી અણુ સ્વરૂપ રૂપે નજી કરવી ધેવે દેડે
એ શું સંભવીત છે ? ભારી જોશ આજ અને નરુધિત રચનામાં કે અસ્થિરવૃત્તિથી
આજ કરી કરીપણુ જરૂર નજી પડી શકાય એ તાલ સંભવ છે. વિચારે દેશવજના
પણુ શક્તિની જરૂર છે, ઉપરના કાલનાથી એ તાલ સુરપણુ મનમંદ્ય તેણે છે

સ્વર્ણ—એ પણ આ શક્તિનુજ એક સ્વરૂપ છે. લોકેશ પ્રકાર જનપર અને
અનેક સમય મિત્ત મિત્ત પદ્યોથી કુલનાર નમય પ્રવેશ નરુપણુ છે. જેના એક
કાલે નીલામાં રૂપ હું વિચારે તાલ વિરુદ્ધ સ્થિતિને જનુ મલ્લ છે. આથી સર્વનિમાં
જેના કાલે સુધી ન શકે, કાલે સુધી સમૃદ્ધિ કરી ન શકે તેઓમાંથી એકે કાલે વિચારના

અને કાંઈવાળા પ્રાણીઓ. કે આટલે પાતાની મેજેજ પેલાનું રક્ષણ કરી શકે છે. ૬મ માસવાળા પ્રાણીઓ જેવાં કે મધમાખ, લમર, તીંડી (વિગેરે પણ એજ જાતે છે કે “બાઈએ” તમે અમને હરકત ન કરો ત્યાં સુધી અમે તમને પણ હરકત નહીં કરીએ છતાં પણ એ દુઃખ આપશે તો કુદરતી સાધનોનો અમે પણ ઉપયોગ કરીશું” પણર તાડકું લોડું આદિ પાતાના સ્વરૂપથી સ્વમંદસ્થાનું કાર્ય કરી રહ્યા છે. અને તેથીજ અન્યનું મંદસ્થ કરવાના કામમાં પણ આવે છે. પ્રત્યેક જાડ પાત અને વૃક્ષ તંત્ર વનસ્પતિની ઉપરની છાત સ્વમંદસ્થાનના આધન અને ઉપાય વિના પીનું મું વળતે કે ?

અનેક પ્રાણી જેવા કે મગગમરછ માછલાં જેવા આદિની બીજાંવાળી નમ્ય પણ એજ દશાવી રહેલ છે. ગાય, બેંગ, ગરૂડાં, ઘેડાં આદિના શીંગડાંઓ પણ ૧૫ નમર. કનાના કુદની સામનોનું અસ્તિત્વ સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે. વાધ, સિંહ, વરૂ, પુનઃ કલ્પ વિના નળા અને ઘાંતો વિગેરે પણ એ શક્તિના કાર્યનું નિદર્શન છે. પત્ર અને હાથનાં તરીયાના તરીયા: પ્રાણીઓનાં શરીરપરનાં વાળ રૂવાં કે ફૂંછાળ પણ એજ શક્તિના કાર્યનુંજ પરિણામ છે. મનુષ્યના પગની ધુટી તથા માથ કે ઘેડાના તાલી બરીઓ તેમજ આંખપરનાં પોપચાં અને જમરો પણ એજ સંસ્કૃત શક્તિનું કે સંવેદનશીલ દશાવી રહેલ છે. આ પ્રમાણે કુદરત પાતાના અનુચ્ચ અને અન્ય કાર્યોથી પ્રત્યેક પદાર્થ પ્રાણી અને વસ્તુમાત્રની મંદસ્થા મંદુષિ અને તત્ત્વ કવના પાતાની અનન્ય શક્તિનો અનેક રીતે ઉપયોગ કરી રહી છે. આટલું કહી અને તદજ નમર શક્ય તેવું નથી? કુદરતમાં સર્વત્ર આ શક્તિના પરિણામ પ્રાપ્ત્ય એવાના અર્થ છે. તો તરી દુષ્ટાંતો આપી મનુષ્યવાળી વિશેષ મું કવ છે? એવું એકવાર સ્થળ કે એવો કોઈ એક પણ પદાર્થ આપ્યા વિનામાં છે, કે જેની નમર, કુદરતકાન કવના ન આવી હોય? આપ્યા વિનામાં એક પણ એવો પદાર્થ નથી હોતો કે કિંવા નિન્દિત કાવચો મનિન્દ્રા:” જીવંત. “Nar”

કુદરતેજી “નહીં નમર કરી. કોઈ સુખે મુક શક્યો નહિ.” આણું તેમજ કુદરતના સમસ્ત પદાર્થો ઉપર સ્પષ્ટ સામંતુજ છે.

આમંદસ્થ નિશ્ચય અન્ય અધિતેના રક્ષણ માટે પણ પ્રાણી માત્રને આ સ્વર્ણ અને નહીં શક્તિ કે પ્રાણી અનેક પ્રત્યેક જાતે પડે છે. પ્રત્યેક પાણી પશુ કે પ્રાણીને તેમજ નમરને પણ પાતાના આગકો સી પુત્ર ધરમાર કે આગ અને જેવડ કે વનસ્ત અને મીઠાડર અદિ પદાર્થો તેમજ વેગ, જાગ, વર્તન, મદ્ય અને નહરિ અદિ સંવેદનનો અને દુષ્ટી અનુચ્ચ અને ગરીબ નિર્મળ તથા સ્વયં રક્ષિ અને નિન્દ્રા વિ પ્રાણીઓના કો. કે વિનિઓ વિગેરેનું રક્ષણ કરવાની પણ અનેક પ્રત્યેક પડે છે.

મંદુષિ—નહીં એ પણ આ નમર શક્તિના કાર્યનું બીજું સ્વરૂપ છે. વન નહીં અને વસ્તુ સંવેદન: પાતાની કલિતથીજ અનિન્દ્રા પુદને કીડી પેલાઓ

સંજામ મંડળનાનો અને રીને મમાવેશ થાય છે. અને તેવા પ્રત્યેક સંજામમાં પ્રસંગાનુસાર બામ લેવાની પ્રાગુપારી પ્રાપ્તિને જરૂર પડે છે. પ્રત્યેક બામકે, યુવાન પુરુષ સ્ત્રી કે વૃદ્ધાવસ્થાના મનુષ્યે જીવનના આ સંજામમાં પોતાપોતાની શક્તિઅનુસાર બામ લેવાની જરૂર પડે છે. અને તેવા પ્રત્યેક પ્રસંગમાં આપણે પ્રતિ-સ્પર્ધા તરીકે અથવા પ્રતિકારસ્પર્ધા તરીકે બામ લેવાની જરૂર છે. સ્પર્ધા-હરી-સ્પર્ધા-દ્વંદ્વબિરુદ્ધ-પુખ્તા, પ્રતિકાર, ક્ષણ દરેકે કે અગ્રભારી અદિ સર્વ બામો આ એક જ વૃત્તિના ભિન્ન ભિન્ન ઉદ્દેશથી કરવામાં આવતાં કાર્યોનાં સ્વરૂપ છે. શક્તિ કે એક-ક્રમ મદનરીક્ષતા. એ કહે એવા જીવન ન ગદી શકાય. ચરણ મદન અને મિશ્રણ અદિ ક્રિયાઓ કરવાની જ ખેડાઈ મેળવી કે પચાવી શકાય છે. ખેડણ, શાસલેવા, વિચાર દર્શાવેલો, ગતિ કરવી. દોડવું અદિ ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયાઓ. આ એક જ શક્તિના વિચાર દર્શાવેલો, ગતિ કરવી. દોડવું અદિ ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયાઓ. આ એક જ શક્તિના ફાળવર છે. કુદરતમાં જેમ આ શક્તિનું કાર્ય સર્વત્ર જગ્યા છે, તેજ પ્રમાણે મનુ-ષ્યનાં મસ્તિષ્કમાં પણ એ શક્તિનું કાર્ય પ્રગટ કરવા માટે અવશ્ય છે, જેને આપણે યુધ્ધ-આયુધ સ્પર્ધા શિર્ષ કે શરીરવળ કહીએ છીએ.

ચોથ—આ શક્તિના અવયવના સ્થાનની ચોથ ઘટ માલે નીચે પ્રમાણે કરી હતી. યોગવાજ્ય અને બીજા કેટલાકે નીચે બીજીના લોકોને પોતાને ત્યાં એકત્ર કરી, તેઓને ઘર વાટન વિગેરે ખાઈ, પૈસા આપી, તેઓના વિશ્વાસ મેળવી લીધા પછી એક બીજાની વાતો બહુવાનો તે પ્રયત્ન કરેલો. તે કહે છે કે—

"Some they called braves others contemptuous poltroons I arranged each by themselves. inspected carefully the heads of both, found those of the braves much wider, broader and fuller immediately behind and on a level with the top of the ears than those of the poltroons, separately, and found my first observations confirmed compared the heads of known brave men, with acknowledged cowards, with the same results, found a first rate intrepid, fearless fighter who entered the ring to sustain alone a fight with a wild boar, or bull or any ferocious animal whatever, these public fights being then common, took a cast of his head found this same region in it very broad and rounded and this same form in university students expelled several times for duelling, one of whom though small seemingly feeble took intense delight in sitting in an ale house and mimicking drinking workmen till they challenged him to fight when putting out lights, he battled them in the dark with fists and chairs examined quarrelsome and peaceful boys in schools and families with precisely the same results, found a beautiful fellow, who often before marriage donned male attire and

fight with stout blackjacks, and after marriage often challenged guests and other to wrestle, and another small and delicate, but pluckily fighter, observed this region very large in the skull of a remarkably brave general lately deceased, and like that of the best fighter but flattened and narrow in the cowardly poet Alexander who allowed himself to be imposed upon etc. I began to speak and write with confidence about this Faculty and organ of courage."

"Horses whose heads are narrow between their ears are skittish and timid, while those whose ears are set far apart at their base are bold and steady. Cowardly dogs are narrow above and a little behind their ears. Whilst those rashly bold are broad in this region. A cock-fighting amateur told me as a great secret, that he could always tell good fighters by their great breadth of head in front of the ears."

"Dr. Spurzheim makes the same observation on English game cocks the hens of which drive off all others. "Grazing animals are often more courageous than carnivorous. The wild bull often engages and usually conquers the tiger with his incredible strength and suppleness."

Dr. Gall.

૨૦ થામસ બ્રાઉન કહે છે કે:—

"There is a principle in our mind which is our constant protector, which slumbers when not wanted, but becomes the more vigorous the more its aid is needed. A sword or other defensive weapon rushing into our hands just when needed would be but feeble assistance compared with this simple emotion which Heaven has caused to rush, as it were into our minds, for repelling every attack."

Dr. Shomes Brown.

૨૦ બેર્નેટ ક્રામ કહે છે કે:—

"Combativeness, then confers the instinctive tendency to oppose. In its lowest degree of activity it leads to simple resistance. In a higher, to active aggression. Courage accompanies the active state of this propensity. Hence one with predominant combativeness anticipates in a battle the pleasure of gratifying his ruling passion and is blind to all other considerations. He is a fighting animal. Courage

however when properly directed is useful to maintain right. On this account however a considerable enhancement of it is not indispensable to all great and magnanimous characters. Indeed I have observed that most actively benevolent persons of both sexes who face poverty and vice to relieve them have this organ fully developed."

"When too energetic and ill-directed it inspires a love of contention for its own sake and produces the controversialist who will wrangle and contest every point, and though vanquished argues still rendering contradiction a gratification."

When large and active, it gives the voice a hard thumping sound as if every word contained a blow, as did Bonaparte's when angry; and a sharp expression to the lips and throws the head backward and a little to one side, like boxers and fencers.

DR. GEORGE COMBE.

બા. ૧૬.

"આવા ભેગા મળેલા લોકોમાંથી ફેટલાક પેલાના ગોડીયાઓને બહાદુર કહેતા ત્યારે ફેટલાને બાથલા અને ખટીકણ કહેતા. હું તેઓના વિશેષણ અનુસાર કહેકને ચોક્કસી ભારીકીથી તેઓનું નિરીક્ષણ કરતો. અને એમ કરતાં મને માત્રુમ પડ્યું કે જેઓ બહાદુર બહાવા હતા તેઓનાં માથાંને કાનની ટેંચની લાઇન પાછળને ભાગ પળોજ વિસ્તૃત પડેલો અને ભરવાદાર બજાતો હતો. જ્યારે નમાલા અને બિંકણ અનુષ્ઠાનો તે પ્રદેશ તરફ વિરૂધ્ધ બજાતો. વળી પ્રસિદ્ધ બહાદુર પુરુષોનાં મસ્તક સાથે પણ ફેટલાક પ્રસિદ્ધ કહેપોક અનુષ્ઠાનાં તે સ્થાનની સરખામટી કરતાં પણ મને એ સિદ્ધાન્ત સત્યજ માત્રુમ પડ્યો. જંગલી અને દૂર પ્રાણી અને પણ કે વીંછ સાથે એક હાથે લડવા તૈયાર થવારા એક બહાદુર અને નિર્ભય દંત-કુખ કદનાર માણસના માથાંનું મેં કાસ્ટ (cast) પડાવ્યું અને તેમ કરતાં પણ તેનો મસ્તકનો તેજ પ્રદેશ ઉપર પ્રમાણે સંજુષ્ઠ અને ભરવાદાર માત્રુમ પડ્યો. આજ પ્રમાણે વિશ્વવિદ્યાલયમાંથી અને ફેટલાક કુટુંબના અનેક તોફાની અને શાન્ત છોકરાઓના મગજ પણ સરખામટી કરી તપાસી એવાં ઉપર પ્રમાણેજ અનુભવ થયો. એજ પ્રમાણે એક કુવળી તેમજ એક જનરકનું માથું તપાસતાં પણ તેમજ માત્રુમ પડ્યું. જ્યારે એલેક્ઝીન્ડર નામના બીકણ કીનીનું માથું જ્યાં જુનિયા સ્થાનમાં તરફ મંજુલિન લેઉં અને સપાટ હતું, અને તે હકીકત બીજાઓથી દખાવેલ અને તાત્રે-દાર થઈ રહેતો હતો.....ખાટલા અનુભવ પછી મેં પૂર્ણ વિશ્વાસ રિત આ કોઈક જુનિયા સંબંધમાં બેઠવાનું તેમ લખવાનું છુટથી શરૂ કર્યું."

fought with stout blackguards, and after marriage often challenged guests and other to wrestle, and another small and delicate, but pluckily fighter, observed this region very large in the skull of a remarkably brave general lately deceased, and like that of the boast fighter but flattened and narrow in the cowardly poet Alexander who allowed himself to be imposed upon eat. I began to speak and write with confidence about this Faculty and organ of courage."

"Horses whose heads are narrow between their ears are skittish and timid, while those whose ears are set far apart at their base are bold and steady. Cowardly dogs are narrow above and a little behind their ears. Whilst those rashly bold are broad in this region. A cock fighting amateur told me as a great secret, that he could always tell good fighters by their great breadth of head in front of the ears."

"Dr. Spurzheim makes the same observation on English game cocks the hens of which drive off all others, "Graminivorous animals are often more courageous than carnivorous. The wild bull often engages and usually conquers the tiger with his incredible strength and suppleness." Dr. Hall.

८३ विमल भक्ति १३ ७ ३:—

"There is a principle in our mind which is our constant protector, which slumbers when not wanted, but becomes the more vigorous the more its aid is needed. A sword or other definite weapon rushing into our hands just when needed would be but feeble assistance compared with this simple emotion which Heaven has caused to rush, as it were into our minds, for repelling every attack."

Dr. Shomer Brown.

ଉତ୍ତରୀୟ ଶିଳ୍ପ ଉପେ ଓ କି:-

"Combative ness, then, confers the instinctive tendency to oppose. In its lowest degree of activity it leads to simple resistance. In a higher, to active aggression. Courage accompanies the active state of this propensity. Hence even with predominant combativeness active valor in a battle the pleasure of gratifying his ruling passion and is blind to all other considerations. He is a fighting animal. Courage

however when properly directed is useful to maintain right. On this account however a considerable endorsement of it is made in respect to all great and magnanimous characters. Indeed I have observed that most actively benevolent persons of both sexes who face poverty and vice to relieve them have this organ fully developed."

"When too energetic and ill-directed it inspires a love of contention for its own sake and produces the controversialist who will wrangle and contest every point, and though vanquished argues still rendering contestation a gratification."

When large and retive, it gives the voice a hard thumping sound as if every word contained a blow, as did Bonaparte's when angry: and a sharp expression to the lips and throws the head backward and a little to one side, like boxers and fencers.

DR. GEORGE COME.

ભાત્ય.

“આવા ભેગા મનેલા લોકોમાંથી કેટલાક પોતાના ગેડીયાઓને બહાદુર કહેતા ત્યારે કેટલાકને બાયલા અને બહીષ્ણ કહેતા. હું તેઓના વિશેષણ અનુસાર દરેકને ગોઠવી ભારીકીથી તેઓનું નિરીક્ષણ કરતો. અને એમ કરતાં મને માત્રુમ પડ્યું કે જેઓ બહાદુર ગણાતા હતા તેઓનાં માથાનો કાનની ટોંચની સાઇન પાછળનો ભાગ ધણેજ વિસ્તૃત પહોળો અને ભરવાદાર જણાતો હતો, જ્યારે નમાલા અને બિંકણ અનુષ્ઠોનો તે પ્રદેશ તદન વિશૂષ જણાતો. વળી પ્રસિધ્ધ બહાદુર પુરુષોનાં મસ્તક સાથે પણ કેટલાક પ્રસિધ્ધ કર્મીક અનુષ્ઠોનાં તે સ્થાનની સરખામણી કરતાં પણ મને એ સિધ્ધાન્ત સત્યજ માત્રુમ પડ્યો. જંગલી અને દુર પ્રાણી અને પશુ કે રીંછ સાથે એક હાથે લડવા તૈયાર થનારા એક બહાદુર અને નિર્ભય દંત-મુખ કરનાર મનુષ્યના માથાનું જે કાસ્ટ (cast) પડાયું અને તેમ કરતાં પણ તેનો મસ્તકનો તેજ પ્રદેશ ઉપર પ્રમાણે સંવૃષ્ઠ અને ભરવાદાર માત્રુમ પડ્યો. આજ પ્રમાણે વિશ્વવિદ્યાલયમાંથી અને કેટલાક કુટુંબના અનેક તોફાની અને શ્યન્ત ઘોડરા-ઓના મગજ પણ સરખામણી કરી વપાસી એવાં ઉપર પ્રમાણેજ અનુભવ થયો. એજ પ્રમાણે એક યુવતી તેમજ એક જનરલનું માથું તપાસતાં પણ તેમજ માત્રુમ પડ્યું. જ્યારે એલેક્ઝીન્ડર નામના બીકણ કપીનું માથું આ જુનિના સ્થાનમાં તદન સંયુક્ત ભેડેલું અને સપાટ હતું, અને તે હાથમાં બીબલોથી દબાવેલ અને તાલે-દાર થઈ રહેતો હતો.....આટલા અનુભવ પછી એ પૂર્ણ વિશ્વાસ ઝડિત આ રીતે જરૂરિયા સંબધમાં બોલવાનું તેમ લખવાનું છુટથી શરૂ કરું.”

“વળી જે યોગ્યોનાં માથાં જન્ને કાન વચ્ચે સંકુચિત હોય છે તેઓ અંગ્રજ અને બડકણ હોય છે. ત્યારે જન્ને કાન વચ્ચે પહોળાં માથાંવાળા યોગ્ય હુમેશાં બહાદુર, વીર, અને નિકર તથા ધૈર્યશુક્ત નીવડે છે. તેજ પ્રમાણે બીકણ કુતરાઓનાં માથાં તેમજ કુકડાંઓનાં સંબંધમાં પણ તેજ નિયમ લાગુ પડે છે. કુકડાં લડાવનાર એક ગૃહસ્થે મને બહુજ આનગી બાબત તરીકે આ વાતનો સિદ્ધાન્ત રજુ કર્યો હતો, કે “બહુ લડવાવાળા કુકડાંઓના કાનથી જસ આગળનો માથાનો ભાગ બહુ વિરતૃત અને ભરાવાદાર હોય છે.”

ડા. ગોસ્ટ.

ડા૦ સ્પરજીવમ પણ તેજ પ્રમાણે કહે છે કે:—

માંસાહારી પ્રાણીઓ કરતાં ઘાસપુસ ખાનારા પ્રાણીઓ અનેકવાર વિશેષ સાહસ અને હિમ્મત તથા બહાદુરીવાળાં નિવડે છે, જંગલી ગોધા અનેકવાર પોતાના બળ તથા સાહસથી જંગલી અને કુર વાઘને પણ સ્ત્રીને માહત કરે છે.

ડા૦ ધામસ આર્ડન કહે છે કે:—“આપણી અંદર એવી એક શુભ શક્તિ છે જે આપણું હુમેશાં રક્ષણ કરે છે. આ શક્તિ ખાસ જરૂર ન હોય ત્યાં સુધી સુપ્રત હાલતમાં રહે છે. પણ ત્યારે તેની ખાસ જરૂર પડે છે. ત્યારે એકદમ પૂર્ણ રૂપમાં જામત થાય છે. તરવાર અને બાલાના પ્રાણુઘાતક સાધન કે પ્રહાર કરતાં પણ મનુષ્યની કે પ્રાણીમાત્રની અંદર કુદરતે અર્પેલી આ દિવ્ય સંરક્ષક શક્તિનો પ્રવાહ, કોઈ અજબ પ્રકારનીજ મદદ કરે છે. બધાં શસ્ત્ર કરતાં આ શસ્ત્રની અસર કંઈ ચોરજ પ્રકારની છે.”

ડા૦ જ્યોર્જ કોમ્બ—

“આ શૌર્યશક્તિનો ઉપયોગ સ્વાભાવિક રીતે કોઈ પણ વિદ્યુષ્ઠ શક્તિનો પ્રતિકાર કરવા માટે છે. આ વૃત્તિ પોતાની બહુજ મંદ હાલતમાં માત્ર સામાન્ય વિશાધ દર્શાવે છે. પણ પૂર્ણ રૂપમાં આવે છે, ત્યારે હુમલો કરવા દોરાય છે. સાહસ કે હિમ્મત આ શક્તિનું જાગૃત કાર્ય છે. જેઓમાં શૌર્યશક્તિ ખાસ પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓ હુમેશાં પોતાનો અધિકાર પૂર્ણ જોરથી અજાવવાનું શોખ્યા કરે છે. ત્યારે બીજી કોઈપણ બાબતોપર ધ્યાન પણ આપતા નથી. આવા પુરુષો લગભગ સ્વભાવના યર્ધ રહે છે. હિમ્મતનો પણ વિચારપૂર્વક ઉપયોગ થાય તો તે બહુજ જરૂરની છે અને દરેક મહાન મનુષ્યમાં તેના ચોખ્ય કાર્યની હુમેશાં જરૂર છે. ગરીબાઈ, દુઃખ અને દુર્ગુણી જીવનની સામે ટકી રહેનાર સ્ત્રી પુરુષોમાં પણ આ વૃત્તિ સારા પ્રમાણમાં હોય છે. આ વૃત્તિ ત્યારે અતિ ઊંચ પ્રમાણમાં હોય છે અને તેનો ગેરઉપયોગ થાય છે ત્યારે માત્ર લગાઈ કે વિરોધને આતરજ નિષ્કારણ વૈર વિરોધ કરવા મેરાય છે. આવા પુરુષોનો અવાજ સખ્ત, ભારી, રજુકારા કરતો અને દરેક સખ્તપર ખાસ ભાર દધીને બોલે બોલતો હોય તેવો હોય છે. તેઓના હોડ પણ ખાસ બારિક લાર્ડન અને સ્પષ્ટ વલણવાળા અને માથું એક તરફ જસ પાછળ નમતું રહે છે.”

આ શકિતનું નામ શબ્દ ગ્રામે શરૂઆતમાં “*Deity Prevalence*” સ્વાભાવિક” ગ્રામેશ્વર હું. જેને સ્પર્શીયથી ફેરવીને “*Religionality*” “પ્રતિકારશક્તિ” એવું નામ આપ્યું, અને પાછળથી તેને બદલી “*Combination*” “યુગ્મતા” શબ્દથી નિર્દેશ કર્યું. જેને રાબર્ટ ક્રોકસ નામનો મરિતક શાસ્ત્રી “*Oppositionalness*” પ્રતિસ્પર્ધાશક્તિ એવું નામ આપવું યોગ્ય ધારે છે. બ્યાદે મીઠા એ. એસ. ફ્રાંસિસ નામનો પ્રસિદ્ધ મસ્તિષ્કશાસ્ત્રી ઉપરોક્ત સર્વ શબ્દોથી સન્નુષ્ટ ન થતાં “*Faith*” “શક્તિ અથવા ભગ” એ શબ્દથી આ શકિતને દર્શાવવાનું સાર્થક સમજે છે. પણ આપણી ભાષામાં ઉપરોક્ત શબ્દોના યથાર્થ ભાવને પ્રગટ કરે એવી શબ્દશક્તિ કે અર્થ સામર્થ્ય ધરાવનાર અમારા ધ્યાનમાં આવે જો શબ્દ આવે છે. શ્રદ્ધા અને ભગ. અને વિચાર કરી જોતાં આ શકિતનાં સમગ્ર કાર્યો વીરસની પ્રાધાન્યતા થોડે અથવા થોડે અંશે સુખ્યતથા ધરાવે છે. એ જોને સ્પષ્ટ પુરાવો છે. એટલા માટે આ શકિતને આપણે શૌર્યવૃત્તિ અથવા વીરસ કહીએ તો કાંઈ ખોટું નહિજ ગણાય.

વિવેચન—જેઓમાં આ વીરસ પ્રાધાન્યપણે પ્રવૃત્તિ રહેલ હોય છે તેઓ સર્વત્ર સમ્પૂર્ણ બહાદુરી અને શ્રદ્ધા દર્શાવે છે. તોપણ ગોળાઓ સામે પણ શાન્તિથી જવા પ્રવૃત્તિ કરે છે, અને ભય છે. મોતને જતાપણુ ડર ખાતા નથી. પોતાના ઉદ્દેશ પાર પાડવા માટે ખાસ વખાણવા યોગ્ય શુક્તિપ્રયુક્તિઓ અને પ્રયત્નો આકરે છે. બ્યાદે મુશીબતોની સામે પણ ઉભા રહી ટક્કર ચીલે છે, તેઓને તુલ્યવત્ સમગ્ર પ્રતિકાર કરે છે. હુમેશાં અમંગલા થવા ઇચ્છે છે. શબ્દ કૃક તથા કલાઈવ અને રીવાજ તથા રાણા પ્રતાપ જેવી ભોખમી મહા મુશીબતભરી અને જબરજસ્ત સાહસિક વૃત્તિઓના કાર્યો કરે છે. કોઈપણ ભતના ભયથી જતાપણુ કમપતા નથી. મુશીબતોની દરકાર જતાપણુ કરતા નથી. રોળી-સન કુઝોની ખાફાં છુવના ભોખમે સાહસ અને બહાદુરીભર્યા કામો કરવા પ્રવર્તે છે. મુશીબતભરી ભોખમી અને સાહસિક છાંદગી વધારે પસંદ કરે છે. હુમેશાં વિગ્રથવન્ત નિવડવાના ૧૬ નિઘ્નયશુકત હોય છે, અને તેમાં મોટા નાનાં કે વડીલની કે ઉપરી અમલદારોની પણ દરકાર નથી કરના. અનેક સમસ્યાની સામે પણ એકલા સ્પર્ધા કરવા કે લડવા તૈયાર થાય છે.

સાવચેતી પૂર્ણ પ્રમાણમાં ન હોય તે ભાનસિક કહાપણુ કે વિવેક વિચાર કરતાં શારીરભળ વિશેષ અંશે વાપરે છે. હુમેશાં ઉતાવળા ઉઘ્ર સ્વભાવનાં અને દેવપૂર્ણ હોય છે.

ગોપનશક્તિ કે નિઘ્રહવૃત્તિ તેમજ ઉત્કર્ષાભિલાષની ન્યૂનતાને લીધે અતિ કઠોર સ્વભાવના હોય છે. અનેક વખતે ધિષ્ઠાર કે તિરસ્કારના પાત્ર બની બેસે છે. દાડુ આદી પીણીની આદત તથા ખતભ મિત્રોના કહવાસને લીધે ધણાજ જગતી અને દાખમાં ન રહી શકે એવા સ્વભાવના. સ્વચ્છંદી વૃત્તિવાળા યર્ષ ભય છે. આવા પુરુષો-મુની કઠોર અને તિરસ્કારવૃત્તિ તથા દ્વેશાન્નિધી ભરેલા હોય છે. આવા પુરુષોને કદી પણ બહુ ભેળને ઉરકરવા નહિ ભેળવે. સંવાદ અને વાદવિવાદ કરવાનું

“જગી જે ઘોડાઓનાં માથાં જાને કાન વચ્ચે સંકુચિત હોય છે તેઓ અંચળ અને બડકણુ હોય છે. જ્યારે જાને કાન વચ્ચે પહોળાં માથાંવાળા ઘોડા હમેશાં બહાદુર, વીર, અને નિરૂર તથા ધૈર્યશુકત નીવડે છે. તેજ પ્રમાણે બીકણુ કુતરાઓનાં માથાં તેમજ કુકડાંઓનાં સંબંધમાં પણ તેજ નિયમ લાગુ પડે છે. કુકડાં લડાવનાર એક ગૃહસ્થે મને બહુજ ખાનગી બાજત તરીકે આ વાતનો સિદ્ધાન્ત રજુ કર્યો હતો, કે “બહુ લડવાવાળા કુકડાંઓના કાનથી જસ આગળનો માથાનો ભાગ બહુ વિરતૂત અને ભરાવાદાર હોય છે.”

૬૧. ગોસ.

૬૦ સ્પર્શીયમ પણ તેજ પ્રમાણે કહે છે કે:—

માંસાહારી પ્રાણીઓ કરતાં ઘાસપુસ ખાનારા પ્રાણીઓ અનેકવાર વિશેષ સાહસ અને હિમ્મત તથા બહાદુરીવાળાં નિવડે છે, જંગલી ગોધા અનેકવાર પોતાના બળ તથા સાહસથી જંગલી અને ફેર વાધને પણ છતીને માહુત કરે છે.

૬૦ ધામસ બાઉન કહે છે કે:—“આપણી અંદર એવી એક ગુપ્ત શક્તિ છે જે આપણું હમેશાં રક્ષણ કરે છે. આ શક્તિ ખાસ જરૂર ન હોય ત્યાં સુધી સુપ્રત હાલતમાં રહે છે. પણ જ્યારે તેની ખાસ જરૂર પડે છે. ત્યારે એકદમ પૂર્ણ રૂપમાં બાજત થાય છે. તરવાર અને લાલાના પ્રાણધાતક સાધન કે પ્રહાર કરતાં પણ મનુષ્યની કે પ્રાણીમાત્રની અંદર કુદરતે અર્પેલી આ દિવ્ય સંરક્ષક શક્તિનો પ્રવાહ, કોઈ અજબ પ્રકારનીજ મદદ કરે છે. બધાં શસ્ત્ર કરતાં આ શસ્ત્રની અસર કંઈ ઓછાજ પ્રકારની છે.”

૬૦ જ્યોર્જ કોગ્ગ—

“આ શૈર્ષશક્તિનો ઉપયોગ સ્વાભાવિક રીતે કોઈ પણ વિરૂધ્ધ શક્તિનો પ્રતિકાર કરવા માટે છે. આ વૃત્તિ પોતાની બહુજ મંદ હાલતમાં માત્ર સામાન્ય વિરોધ દર્શાવે છે. પણ પૂર્ણ રૂપમાં આવે છે, ત્યારે હુમલો કરવા દોરાય છે. સાહસ કે હિમ્મત આ શક્તિનું બહુત કાર્ય છે. જેઓમાં શૈર્ષશક્તિ ખાસ પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓ હમેશાં પોતાનો અધિકાર પૂર્ણ જોરથી ચલાવવાનું શોખ્યા કરે છે. જ્યારે બીજી કોઈપણ બાબતોપર ધ્યાન પણ આપતા નથી. આવા પુરુષો લગભગ સ્વભાવના યથા રહે છે. હિમ્મતનો પણ વિચારપૂર્વક ઉપયોગ થાય તો તે બહુજ જરૂરની છે અને દરેક પ્રહાર મનુષ્યમાં તેના યોગ્ય કાર્યની હમેશાં જરૂર છે. ગરીબાઈ, દુઃખ અને દુર્ગુણી જીવનની સામે ટકી રહેતાર સી પુરૂષોમાં પણ આ વૃત્તિ સારા પ્રમાણમાં હોય છે. આ વૃત્તિ જ્યારે અતિ ઊંચ પ્રમાણમાં હોય છે અને તેનો ગેરઉપયોગ થાય છે ત્યારે માત્ર લગાઈ કે વિરોધને ખાતરજ નિષ્કારણ વૈર વિરોધ કરવા પ્રેરણા છે. આવા પુરુષોનો અવાજ સખ્ત, ભારી, રજૂકાર કરતો અને દરેક શબ્દપર ખાસ બાર દઈને બહો જોલતો હોય તેવો હોય છે. તેઓના હોઠ પણ ખાસ ખારિક લાઈન અને સ્પષ્ટ વલણવાળા અને માથું એક તરફ જતા પાથળ નમતું રહે છે.”

ચરી જતો હતો અને જ્યાં ત્યાં સાંકડસુકડા ઝામ કરતો હતો. તેની આવી વૃત્તિ માટે જાહેરમાં મરિગણશાસ્ત્રાનુસાર તેની તપાસ કરતાં તે કશોય જવાબો અને કહેવામાં આવ્યું કે એ છેકરો અત્ર લઘાદરીનું ડેળ કરે છે. પણ તેણે કંઈ તેમાં જ નહીં. ઠાવુ અવારવા ઘોણ પર ચડવાનું કે કોઈ સાથે લડવાનું કહેતાં તે ચડવાનું કે લડવાનું કંઈ પણ કરી નહીં શકે. એ જાતની માત્રે તે વખતે ત્યાં ઉભી હતી તેણે તરતજ કબુલ કરીને કહ્યું, ભગા! તને જાણતો છે કે તું પધારીમાં અંધારી રાત્રે જોડો મુલા પલ્લવતો નથી અને નાથરાયો પણ બીચે છે, તો પછી છુટું કેમ જાહે છે? છેકરે કહ્યું હા, બા, તે વાત સાચી, પણ બીજા છેકરાએ તે બધું અને મને ચીડાયે તે જોવા હું ઈચ્છતો નથી. માટે તેણેને કાચવા હું એ જાણું કરું; માટે હવે મુખ રહો. મરિગણશાસ્ત્રની પરીક્ષાએ કેટલે જાણે પ્રમાણભૂત અને વિશ્વાસપાત્ર છે, તેનું આ ૧૫૫ કથાન્ત છે.

ઉચ્ચત્વાઈ અથવા ઉચ્ચત્વાઈપદ્મ એ કેટલીકવાર જાતિ સંચેતી કે અપનુજ પરિભ્રમ છે. દોડીને નારાશ્વમ કરવાના ઘોણાએ અવસંત્રણ યવાથી નારાશ્વમ કરે છે ઇન્દ્રિની અધિકતા તેમાં કારણભૂત નથી. જ્ઞાનનુભવેની અસત્યપ્રત્યક્ષ હાલત અને આવેશવૃત્તિ અવધનની અપૂર્ણ ખીજવાટી એ અધિકત્વમાં હોય છે. તેણે પોતાને તેમજ અસપાસનાઓને પણ ખાસ ગુરુદયનકરણ નિવડે છે.

જોડી જાતિ સાવધેતી એ પણ લઘુજ અસત્ય છે. પણ તેની સાથે જ્ઞાનનુભવેની નિબંજન મનવાદો ઇશ મળી વધારે ખરાબી થાય છે. અને ખાસ કરી મુંદર અને નાનુક યરીના બાંધ વાળી સીએને માટે તે તે લઘુજ વાંધા ભરેલું ગળી શકાય. આવા સંભેદથી મનની લખી પ્રવૃત્તિએને સખ્ત અસર થાય છે, અને જેવા અધિક હમેશાં નિરાશ કે ઉશ્કેર જલિયાજા, ત્યલયજા, ઘોઝાનુર કે ઘોઝાસત, રીશ ચહેરના, કે જાતિ દીન દેખાવના આક્રમ પડે છે. નિર્જન જ્ઞાનનુભવના અધિકત્વે સાવધતાથી લઘુજ ખરાબ અસર થાય છે, અને તેને પરિણામે મુંદર, રમ્પ અને રમણીય સ્વભાવશુભ અને અનંદી સીએના સ્વભાવ પદ્મ યાંત્રાએલ. વિદાષિ, નિરશાશુભ, અને નિષેધી બની બાધ છે. જોડીનું નહીં પણ તેઓ ખીજવા, ધરમાળ, હંમેશાવસતી અને અસ્થિર તથા પ્રચેક પ્રચેક અવધીન હાલતની રહી રહે છે. હરપતે પેનાનો જામી આ કે પહેલા કાંઈ સીકાઈ જાયે કે અમુક કસાથી શુસે થયે દંત્વાદી અવતેજા વિચારમાં તે અવધિત થઈ બાધ છે. જામી સીએને પદ્મવત પણ નિર્જન નથી વડની. પેનાનો થઈ કેઈ મુંદર આ નરક જવા નજર કરે કે અસ રહી રહ્યું. દેવ અને અદેવ બંધ કરે છે. અને પ્રેમ રાજના રહી પોતાં બાળ અને ખોટી યાંત્રાએને વસાવ વસવાટનું ચારુ થાય છે. નાનુકમાં જોડા ઘોઝા કે અવ સેરી પણ રૂઝાબા કે રમુ! બીચારીને પ્રણુ ઉડી બાધ છે, અને કાંઈ હો છે. જામી ઇચ્છા આ પ્રકારે પેનાની ઇચ્છા ખરા ઇચ્છાથી સત્તર પાંચે આ જોડાન વર્તન સુધારવાની જરૂર છે. આવા આ પ્રકારના સંબંધમાં જોડાન જામી પડી, અને કાંઈ વડેમ, કાંઈ, દેવ અને અદેવ બંધ બાધ બાવે.

પણ આવા પુરોષો વધારે પસંદ કરે છે. આજ દેખાવથી કદાચ શંકા પણ નહીં હોય, તેમજ હાજરજવાબીઆ પણ દોષ છે અને બધા વખતે એકદમ મનન થઈ જાય છે; પણ ગમતના નથી વાતચાતનેહની અધિકત્વથી બાળકોનો પણ ખેંચી લે છે.

સ્વદેશાનુસંગની તીવ્રવૃત્તિને આધીન થઈ સ્વદેશની રક્ષા કરવા તત્પર થાય છે. પૂર્વે કાકાનું સેવન કરે છે. સ્નાયુ બળની અધિકતાથી મર્મ પ્રકાસના શરીરના કાર્યમાં ગરીબગણને પૂર્ણ રીતે વાપરે છે. વિનાશકચક્રિત અને અનિશ્ચિની અધિકતાથી જીવપર આવીને પણ જીવનની રક્ષા કરે છે. અને અસહ્ય અને પ્રતિષ્ઠા ન થઈ શકે તેવા ધા માટે છે. ધનાભિલાષની પ્રગળતાને લીધે અર્થ સંબંધી ભાગ નેની લેવદેવમાં પૂર્ણ બળથી દડોને બળતી રાખે છે. અને ધનાપ્રાપ્તિના ઉપાયે રોષ છે માનાપાનની અધિક દુઃખાથી માનાપમાનની કલહી અમર થાય છે. જ્યારે દેવીભાવની પ્રગળતાથી મિત્રોના વર્તનનો ભગવાન કરે છે. સ્વમાનની પ્રગળ દુઃખથી જ્ઞાનની મગ્ન સભાગ રાખે છે અને સ્વમાનની રક્ષામાં પૂર્ણ આત્મબળથી કામ લે છે, તથા મર્મ પ્રકાસના દુઃખતાઓના પ્રતિકાર કરે છે. આત્મબળની પ્રગળતાથી સન્નિવે. પણ તિરકારે છે તથા જુદા અને અસન્નિવે સર્વભાષી અવરોધ કરે છે. ભુલિય શક્તિના અવરોધની પ્રગળતાથી પોતાનામાં પ્રગળ અમર સામર્થ્ય અને શક્તિ હોય છે અને વાચનથી જાગતી અમર કરે છે. પણ જ્ઞાનનુભવોની અસન્નિવે દાહન અને સર્વશક્તિની અધિકતા તથા પ્રાણશક્તિની ન્યુનતાને લીધે અનિશ્ચય ઉભા છે.

અ.વ. પુરુષો - સ્ત્રીકાંડ-નાની નાની વાતોના રીમાવાની દેવવાદા, વાંધા વચ્ચે કાંઈક. કે.ધયુજા, અસન્નિવે, અને વિનાશકચક્રિત દડ કે દુરાચાર પકડનાર અને હાલકોના કંઈ ભય છે. આવા પુરુષોએ પ્રથમ પાનની તદુરતની સુધારવા એકંએ. અને પાનની એકંએપણે દોષનાર વૃત્તિને નિમગ્ન રાખતાં જલદી શીખવું એકંએ કાંઈ કે તેઓની આવાં પાનનુભવ અને વર્તનનું કાંઈ આભરીય છે ગદ્યારના કે અસન્નિવે, તેઓને ચિદ્વડ અને સુરમાયુક્ત નથી બળવાન;

કેદરકા પુરુષો કેદલીકચર અન્વિત શક્તિઓના કાર્યથી દિગ્ભ્રમ અને મહાભ્રમ કામ કામ એવામાં આવે છે. સર્વેવાઓમાં કેદલીકચર કાંઈકનું પ્રમાણમાં હોયને પણ કેદરકા પ્રથમે જીવપર આવેને આજ દેશાધિમાનની તીવ્રતાઓથી ક.ધવ. દેશમાં નેહોને અન્વિત અને એવી અનિશ્ચયથી જીવપરોગની લગ્નમાં પ્રપચાયે છે. તેજ પ્રથમે કેદરકા દેવીકો ભવલ મજાની બીકથી કે પકડાયે જવાનું કસી અને અને કેદલીકચરકો લગ્નના જાનિ નવે કરતાં આવીને મરવામાં પણ તથારે જઈ ૧.૨૫ દેવ છે એમ વિચારી. લગ્ન અને દુઃખનેનો મુગ્ધતા કરતાં ક.ધવ દાહન કે.કે છે જ્યારે કેદરકા દેવીકો અવ એકંએનું અનુકરણ કરી જમર વિચારેજ ન.ધ.ન.વા પ્રવર્તે છે.

એક વાત એક છેકે: પાનની બહાદુરીની અને મહાભ્રમી બહુજ બહુજ મ.દ. દેવ દેવકો દેવ. ક.ધવકે ને કેદરકા અને હાલકો માન્ય દેવ પક પક

છે. સાવચેતીની અધિકતાથી બન્ધવ માટે અન્યનો આશય હોય છે અન્યના અનુચિત વર્તન માટે વારંવાર બબડે છે. અને દેશ પલ્લુ વળત તુરંતો કે શક્તિ દર્શાવી શકતા નથી. આવા નિર્માસ્ય લાગણ્યા અને શક્તિહીન પુરુષો દુનીયામાં કંઈ પણ સારું કામ કરી શકતા નથી, માત્ર હાસ્યભાવનેજ ધારણ કરી રહે છે.

વાણીપર ધત્તી અસર—આ શક્તિ બધારે પૂર્ણ પ્રમાણમાં હોય છે, ત્યારે મુખ માંથી નિકળતો પ્રત્યેક શબ્દ બરાબર હાંસીને ભરેલ તોપના ગોળાની માફક યોતાઓના કણું અને હૃદયમાં પૂરે એસથી પ્રવેશ કરી, ખાસ અસર કરે છે. સર્વ યોતામણના મનનું આકર્ષણ કરી લે છે. બધારે આ શક્તિની ખામીવાળાઓના શબ્દો, માત્ર ટીકાદંડ અને નમ્ર ભાવનાં, વક્તાના મુખમાંજ કે યોતાઓના પગમાંજ પાછા પડતા હોય નહીં એમ જણાય છે. વક્તાઓની માફક લેખકોની લખવાની રીતભાવમાં અને લખાની શૈલીમાં પણ આ શક્તિ, યોતાનો ભાવ ઉપર પ્રભાવે શક્તિતા પ્રમાણમાં ન્યૂનાધિક રીતે દર્શાવી આપે છે.

ચીકણી રચનાવનાં આ વૃત્તિનું અતિયોગ કે મિથ્યાયોગનું કાર્ય. સામાન્ય રીતે મણુવામાં આવે છે પણ તે તકન યોગ્ય છે. અસ્વસ્થ તાનનુંતુલ્યું એ પરિણામ છે. અને શરીરભંગ કે રૂંદધેની ન્યૂનતા એનું 'પીશું' કારણ છે. બધારે જેઓમાં શૈથિલ્ય શક્તિ અધિક પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓ મને તે સહન કરવા તૈયારજ હોય છે, અને મજબુત મનના હોય છે. પણ ચીકણા કે તપા નથી. પણ જેઓમાં આ શૈથિલ્યશક્તિ ન્યૂન હોય છે તેઓ જલદી ગભરાઈ જાય છે, હંમેશાં પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. ઉષ્ણતાઈ, એકદમ હુમલો કરવાની વૃત્તિ, કલપ, દંડાખેરપણું, આદિ આ વૃત્તિનાં અતિયોગ અને મિથ્યાયોગનું પરિણામ છે. જે આ વૃત્તિનું સ્વાભાવિક કાર્ય ન ગણી શકાય.

ખીકવણી—હંમેશાં બહાદુર, શૈથિલ્યુક્ત, હિમ્મતવાન, અને સ્વામરક્ષ કે બચાવપરક સાધનોને પ્રાણાહિન કરે. જુલ્મખટનો એક વીરનરની માફક નિરસ્તાર કરે. જોખમે ખેડતાં થીખે. જમણી દર્શ નહીં, વાદવિવાદ અને સંવાદ કરવાની ટેવ રાખે. અથવા લોકોપયોગી બહાર સત્તાઓમાં ભાગ લીએ, અને નીતિ, ધર્મ, સઘચાર, રાજ-નીતિ, આદિ વિષયો પર પૂર્ણ નિરસ્ત્રાથી સંવાદ કરે. પુરૂષા મનથી વિચારોની સરખામણી કરે. હંમેશાં એકાદ પક્ષને મક્કાદુરીથી સિતાર કરે. 'હું નહીં કરી શકું' એમ કહી કહો નહિ કે મનમાં આવે નહિ. હંમેશાં સ્પર્ધા, હરીશર્ષ, અને ખીજને દબાર મારવાની આગ્રાહ રાખે, અને કરે. કી નિરસ્ત્ર ન થાયે, પણ હંમેશાં સત્ય સમજતા હો તેજ ભાગવતે પણ હેરા અને તેમાંજ હરીશર્ષ કરી એ ખાન ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. અસત્ય, જુલ કે અધર્મને પણ કદી પડુ નહીં પડડો. જસમર વિચાર કરી બહા-દુરીથી બચાવ કરે અને સંપૂર્ણ સહિ થી જે કાર્ય હાથમાં હોય તે બર લાગે, પૂરું કરે. મરીજડો સંસ્કાર કે મીઠાની મિંદડી જેવા કદી પડુ થાતે નહીં. હંમેશાં દંડ નિરૂપ અને મન મક્કમ રાખે. અચલો કે મુશીમતો અણુવા પાછા નકામે વખત નહીં મુલો. પણ મુશીમતોની સામે હિમ્મત લીડે. હંમેશાં લેઝવામાં અને પ્રત્યુત્તર આપવામાં નિરસ્ત્ર અને ધૈર્યને ચોખ્ખ વજન આપે કે જેથી તમે જે કહેવા માંગતા હો.

તેજ બસબર સાંભળનારની સમજમાં આવે અને ગેરસમજીતી ઉભી ન થાય, તેમજ ધારેલ અર્થ પાર પડે.

બાળકોમાં શૈશ્યની ખીલવણી—નિર્જન બાળકોમાં આ શક્તિ કેળવવાની ખાસ જરૂર છે. શરૂઆતમાં બાળકોમાં સ્વાયુશક્તિની ખીલવણીની પ્રથમ જરૂર છે કારણ શારીરબળ વિના મનોબળની આશા લગભગ ફેકટ છે. નિર્જનતા, ડરપોકપણું સ્પષ્ટ કારણ છે. તેઓને હમેશાં તેઓની શક્તિ અનુસાર કાર્યો સોંપો, ખીલણ બાળકોને સ્પર્ધા તથા હરીફા સામે ટકતાં શીખવો, કુસ્તી કરાવો, ઢોડાવો, કુદાવો, અગ્રપટાના ખેલ કરાવો, એકબીજાને ન્યારે નુકશાન કરે તો એકદમ દયા લાવો નહીં, પણ 'તેથી શું થયું?' એમાં રહે છે શાનો? શું છોકરી છે?' એમ કહી રહતાં બંધ કરો, અને પ્રોત્સાહ આપો. જે છોકરાઓમાં આવું શૈશ્ય હોતું નથી તેઓ વારંવારે મનમાં 'હું નહીં કરી શકું.' એમ સમજી દુઃખી થાય છે, તેવાઓને ઉત્સાહીત કરો, 'મારાથી શા માટે ન થાય' 'હું કરીશજ,' એમ બોલતાં શીખવો, કે જેથી આત્મવિશ્વાસ અને આત્મશ્રદ્ધા પ્રબળ થાય. (નરાશ યર્ધ કેઈ વખત કાર્ય મુકી દીધે, તો ગુસ્સે નહીં થાઓ કે ઠપકો નહીં આપો, પણ તેમને સ્વાયથી ચતાં શીખવો.

નિમ્નહ—ખીલવણી માટે જે ઉપાયો ઉપર દર્શાવ્યા છે, તેથી ઉલટી રીતે વર્તો. ન્યારે પણ ગુસ્સો ઉદ્ભવે ત્યારે ગુંટણીએ પડી પ્રાર્થના કરવા મંડી બાંધો, અથવા 'Count ten' દશ ગણો. વાદવિવાદમાં ઉતરવાનું મુકી દીધો. જે કાંઈ કહેવાનું હોય તે નમ્રતા અને મૃદુતાથી કહો. સામા ધવા કરતાં શાન્તિથી સહન કરો, એક લપટાકે માથેતો ખીણ બીજાતાં શીખો. કદી પણ સોગંદ ખાઓ નહીં, કે ઠપકો આપો નહીં, કોઈને ધમકાવો નહીં કે મારો નહીં, સ્વભાવને અને ગુસ્સાને વશમાં રાખો, દુકેમાં ઈન્દ્રિયનિમ્નહ રાખવા માટે જીદી જીદી બાતના માનસિક કે શારીરિક તપો આવશ્યકતાનુસાર કરો.

સાંસારિક અથવા ગૃહલાગણીઓ.

પ્રકરણ ૨ જી.

The Social and Domestic Propensities.

૮. પ્યાર અથવા સ્નેહવૃત્તિ. (Love or Amatliveness)
૯. દામ્પત્યધર્મ અથવા ઐકાન્તિક સ્નેહ (Conjugality)
૧૦. વાત્સલ્યસ્નેહ કે અપત્યપ્રીતિ (Parental Love)
૧૧. મૈત્રીભાવ, અથવા સ્નેહસંબંધ (Friend-ship)
૧૨. ગૃહનિવાસેષ્ટતા કે સ્વદેશાનુરાગ (Inhabilitiveness)
૧૩. તત્પરાયણતા અથવા સ્થિરતા (Continuity)

સાતત્યં સદૃશં સુતામ્ય સુધિયઃ કાન્તા મૃદુમાવિણી
સ્વેષ્ટાપૂર્ણધનં સ્વયોગિતે રતિઃ સ્વાગ્રાપરાઃ સેવકાઃ ।
આતિથ્યં વિમુચિન્નતનં પ્રતિદિને મિષ્ટાન્નપાનં શુદ્ધે
સાધાર્મ્યપ્રતિગિતા ચ સતતં ધન્યો ગૃહસ્થાધ્યયઃ ॥

પ્રકરણ ૨ જી.

The Social Group.

સાંસારિક અથવા ગૃહસ્થાશ્રમીઓ, તેઓનું ધ્યાન અને કર્મગ્રામ્ય.

જનસમાજની અંદરનાં સર્વ સાંસારિક બંધનો, મહત્ત્વાધીનતા સર્વ પ્રકારના સંબંધો અને કર્મગ્રામ્યો, અને કુટુંબ, જાતી, સમાજ, મોસાઈટી, તથા પ્રજા અદિનાં બંધારણોનો સંપૂર્ણ આધાર મનુષ્યની અંદરની આ સાંસારિક લાગણીઓ કે વૃત્તિઓ પર આવલખી રહેલ છે.

ધ્યાન—ઉપર જણાવેલ સર્વ સાંસારિક વૃત્તિઓનું ધ્યાન મનુષ્યના મસ્તિષ્કની અંદર મસ્તિષ્કના પાછલા ભાગમાં પશ્ચિમાસ્થિ (Occipital bone) નીચે આવેલ છે, અને તે મનુષ્યની સાંસારિક લાગણીઓની ન્યુનાધિક ખીલવટીના પ્રમાણમાં કાનના મધ્ય બિન્દુથી પશ્ચિમાસ્થિ તરફ વૃદ્ધિ અથવા હાસને પામેલ જોવામાં આવે છે.

ઉપયોગ—ધર, કુટુંબ, જાતિ, પ્રજા, સમાજ, મોસાઈટી, મંડળો, સંસ્થાઓ અને અનેક પ્રકારનાં સામયિકબંધારણો આદિ અસંખ્ય પ્રકારની ભિન્ન ભિન્ન ઉદ્દેશની, સામાજિકપ્રવૃત્તિઓને અનેક રૂપમાં જન્મ આપી, જનસમાજનીકે મનુષ્યની સામાજિક-પ્રવૃત્તિ, સ્થિતિ, અને બંધારણોને અનેક રીતે ઉપયોગી, મુખકર, આનંદદાયક, અને શાન્તિપ્રદ બનાવવાં, એ આ વૃત્તિઓનું મુખ્ય અને અતિ મહત્વનું પ્રયોગન છે.

૧. ખ્યાર અને વાતમત્યભાવથી સ્ત્રી પુરુષોનાં પવિત્ર અને પાવન કરનાર, લગ્નસંબંધો તથા પ્રજાની ઉત્પત્તિ. પાલન પોષણ અને રક્ષણાદિ મહાન કાર્યોની પ્રવૃત્તિ થાય છે.

૨. સ્વદેશાનુસાર અથવા જનભૂમિના પ્રેમને લીધે (Inhabitantence) ધરસંસ્કાર, કુટુંબ અને તેના અનેક પ્રકારના સંબંધોનું બંધારણ અને સ્થિતિ તથા ઉપયોગ, આદિને જન્મ મળે છે. તેનાં પરીણામમાં જાતિ દેગ, પ્રજા અને સામયિકબંધારણો અને સમાજ મોસાઈટીઓ આદિરૂપ સર્વ સંસ્થાઓ અને તેની શુભાશુભ પ્રવૃત્તિઓને જન્મ મળે છે. સર્વ પ્રકારની મુદારણા અને સંબંધનાનું મુગ અડિંગ છે.

૩. વગી એજ સાંસારિક લાગણીઓનું જ્યારે ધાર્મિક અને નૈનિક શક્તિઓ માથે છે તથા યથાચોગ્ય પ્રમાણમાં સમેલન થાય, તો તેને પરિણામે અનેક પ્રકારની ધાર્મિક તથા નૈનિક પ્રવૃત્તિઓને પ્રગતિ મળે છે.

૪. ૬ળી જ્યારે ભુષિરશિરઝોનો ઉપદેશિત શરિતઝો રાધે સંહયોગ યાય છે, ત્યારે અનેક પ્રકારના કાઠિારની વૃષ્ઠિ અને સેવા કરનાર તથા ભુષિને વધારનાર સભાઓ, સંઘાઓ, હાઈપ્રેરંઝો, ડુરંદીઠો, નંશાઓ, આદંમરીરકુલો. હાઈરકુલો, કાદેલો, વેરશાળાઓ, અને અનેક પ્રકારના રોડખોળ કરનાર સંઘાઓને પણ તે દાસજ જન્મ મળે છે.

૫. દુકંમાં મનુષ્ય સમાજ સાથે સંબંધે રાખનારી એવી એક પણ શુભ કે અશુભ પ્રવૃત્તિ નથી કે જેનો સંબંધ આ સાંસારિક વૃત્તિઓ સાથે સીધી અથવા આડકતરી રીતે ન હોય. જગવાન મનુમહાસચે પોતાની મનુરમૃતિમાં કહ્યું છે કે:—

યપત્તદીનદાઃ સર્વે સાગરે યાન્તિ સંરિયતિમ્ ।

યથં મુહરપમાશ્રિત્ય વર્તન્તે સર્વે આધમાઃ ॥

યપાવાયું મમાશ્રિત્ય વર્તન્તે સર્વે જન્તવઃ ।

યથં મુહરપમાશ્રિત્ય વર્તન્તે સર્વે આધમાઃ ॥

તેની અંદર મહાન આશય અને મહત્વપૂર્ણ બાવો સમાયેલા છે. સંસારના સર્વ બંધનોની ઉત્પત્તિ કે જન્મ રિયતિ, નતિ. પાવનપોષણ, રક્ષણ અને સ્થિરતાનો બંધો આધાર માત્ર આ બધા મુદ્દા સંબંધોને આધારી છે. એ સંબંધોને દુર કરો, અને અન્ય સર્વ પ્રવૃત્તિઓ સાથે દુનીયાનું અસ્તિત્વ પણ નાશુદ થયે.

આં સર્વ સંબંધોને યથાયોગ્ય રીતે ભુષિ પુર્વક પુષ્ટ કરો, અને દુનીયાંની અન્ય સર્વ પ્રવૃત્તિઓ પોતપોતાનું કાર્ય યથાર્થ રૂપમાં કરી દુનીયાનાં સમગ્ર સુખો અને શાન્તિને યથાવત્ જાળવી રાખયો.

પ્રથેક મનુષ્યે અને ખાસ કરી સુવાન તેમજ વૃષ્ઠિ સ્ત્રી પુરૂષોએ આ અતિ અમત્યના અને સાંસારીક સર્વ સુખનાં મુગરૂપ તથા મહત્વપૂર્ણ વિષયનો ખુબ બારીકીથી અભ્યાસ કરવાની ખાસ અમત્ય છે.

નિવરણ—

જેઓની અંદર આ સાંસારિક લામણીઓ ખૂબ તથા ખીલેલી હોય છે, તેઓ મજતાવડા સ્વભાવના, કુટુંબ પ્રત્યે માયાગ્રુ. અને અતિ સ્નેહાગરનિવાળા. ઘર અને મૂલ્ય બંધનો તરફ અતિ ઘડ પ્રેમ ધસવનાર, તથા તેમાં જ આનંદ માનનાર. મુહરપમાશ્રિત્ય અને મુખ પાછળ, ગમે તે પ્રકારનો લેગ અને બગીદાન આપનાર, કુટુંબ તથા ઘરથી વિખુલ પડ્યાં દુઃખી થનાર, અને કલેશ પામનાર. તથા પરદેશમાંથી મથાણુ કરી ઘર તરફ વળવાની તિમ્મ આતુરતા અને લામણી વાળા હોય છે. આવા પુરૂષોનો, “there is no place like home” “ઘર સમાન સુખ અન્ય કોઈ પણ સ્થળે નથી.” એ મુદ્દા લેખ હોય છે. પરદેશ ગમન કે મુસાફરી કરવાનું આવા લોકો બહુજ એકું પસંદ કરે છે. જેઓમાં આ વૃત્તિઓ સારી રીતે ખીલેલી હોય છે, તેઓ કુટુંબ તથા તેનાં સંબંધોને સારી રીતે ચાહે છે,

અને જાગૃતી મળે છે. તેવા સંબંધોમાં આનંદ માને છે, અને સંસારના મર્વ સુખોને તેની અંદર સમાવેશ થઈ જાય છે, એમ તેઓ માને છે.

માધારમુ—જેઓમાં આ ગૃહ્યવૃત્તિઓ સાધારણ રીતે ખીલેલી હોય છે તેઓ મુક્ત મદ્યુષો અને ગૃહ્યલાગણીઓની ખાત્રીનાળા હોય છે. તેઓ જલદીથી ઘર અને તેના લેખનેથી મુક્ત થઈ ગમે ત્યાં જઈ આવી શકે છે. હૃદયમાં ધરત્રસાર માટે જનિ હિમ લાગણી ન હોવાને લીધે તેઓને તેમ કરતાં વિશેષ દુઃખ કે હીનગીરી પામી શકતા નથી.

ન્યૂનતા—જે વ્યક્તિમાં આ લાગણીઓ અતિ ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓ મુક્ત મુષો કે આનંદને માટે બાળેજ પામી શકતાં કરનાર હોય છે. મુક્ત મદ્યુષોનાં મનમાં તેઓ નિરોધ અને ગૃહ્યમગ્નધર્મિત અથવા તેના સંબંધોમાં ખાત્રી રહી જાય છે.

નામાનિક લાગણીઓ કે વૃત્તિઓમાં સાચી જનિ અગત્યનું અને મહત્વનું કાંઈ નથી જોવાયે છે, તેથી આપણે પ્રથમ તેનું વિવેચન કરશું.

મર્વ નાનારિક અને ગૃહ્યલાગણીઓ કે વૃત્તિઓમાં મહાન ઇમારતનો મુગ્ધાવેશ અને મર્વના અમાર આ પ્રેમ, રમેશ કે આરવનિ ઉપરજ રસાયેલ છે. તેને મુક્ત કરે, અને વિશ્વના ધરત્રસારનું નામનિશાન પણ જોવામાં આવશે નહીં. પામી આ પ્રેમ કે જે અમુત્યેલીને વચાવેલ રીતે પ્રેમામૃતપાનથી પુરુષ કરે, અને આ સંસાર રૂપી મુક્ત અને મનોહર ઉદ્યાનમાં તેની શોભા, નૈવેદ્ય, અને ખુશીઓ તથા સુખપ્રદ અનુભવ નવંત્ર પ્રગટી જશે. નમારના મમમ પ્રદેશોને આ પ્રેમામૃત વર્ષા લીલાઇમ, રમેશ અને મનોહર તથા આનંદશયક બનાવી દેશે. કાવ્યુ—

ધેન એ સસાનુ હવન છે.

નં. ૮. પ્રેમ-પ્યાર અથવા સ્નેહવૃત્તિ.

Love or Amabiveness.

વ્યાખ્યા, સ્થાન, વર્તન અને ઉપયોગ આદિ.

પ્રેમ-પ્યાર, સ્નેહ કામચસના, સ્ત્રીત્વ, પુરુષત્વ, પ્રજાનભાવ, પુરુષાત્તમ, સ્ત્રીચત્તા, સ્ત્રી પુરુષનું પરસ્પરનું સ્નેહાકર્ષણ, પ્યારની અભિલાષા, પ્રિય થવાની ઇચ્છા રતિસંગ, રતિરંગ, રતિરહસ્ય, રતિવચસ, સ્ત્રીઓની અંદરનો વિનીતભાવ. પરસ્પરનું પ્રેમ નિમગ્નન પ્રજાનભાવ. આદિ સ્ત્રી પુરુષોની યુવાવસ્થાની શરૂઆતથી ખીણતા સર્વ પ્રેમભાવો અને તેની પૂર્તી અને પુષ્ટિ કરનાર સાધનોનો આ વૃત્તિમાં સમાવેશ થાય છે.

આ વૃત્તિમાં સાંગોત્સાહ્ય અને પ્યાર એવા બે વિભાગ છે.

આ વૃત્તિના અતિયોગ અને મિથ્યાયોગથી અનેક અનિષ્ટ પરિણામો નિપજે છે, જેમાં કે વિવશાંધપણું, કામચસના, ઇન્દ્રિયની અધિનતા, બ્યાભિચાર, છીનાતુ, વેશ્યાત્વ, આદિ અને તેને પરિણામે અનેક પ્રકારના આવી, પ્રમેહ, પ્રદર, વાંધુઆદિ સ્ત્રી તેમજ પુરુષોનાં પ્રજાનનેન્દ્રિયના વાગોને તથા શારીરિક નિભંગતા અને નપુસકત્વ તથા વચ્ચે-ત્વાદિ દોષોને જન્મ મળેછે. પ્રત્યેક યુવક તેમજ યુવતિ અને સ્ત્રી તેમજ પુરુષ વર્ગે આ કામવૃત્તિને બહુજ હાવાણુ અને સમજપૂર્વક પેલાના નિગ્રહમાં રાખી તેના પ્યાસ અભ્યાસ કરી, પારણ્યમદર્શી થઈ, કુદરતે બંધેલી આ મહાન વૃત્તિને હંમેશાં સદુપયોગ કરવા માટે, બહુજ ધ્યાન પૂર્વક વર્તવાની જરૂર છે.

પ્રેમની ભાષા—પ્રેમીએ જ્યારે એક બીજાને આહવા હોય છે અને મળે છે ત્યારે તેઓ પેલાના મસાકને મસદનના પાછળના ભાગપર નમાવે છે, ચીલુકને અમ્ર ભાગમાં અમગ ઉભા કરે છે. આ શકિતની એ કુદરતી ભાષા અથવા સ્નેહનિર્દર્શનની સમર્થ બાત્રી છે.

સુખપર પ્યારવૃત્તિનું મુખ્ય મધ્યગીન્દુ, બને જોષ્ટના મધ્ય પ્રદેશમાં આવેલ છે. અને જ્યારે સ્નેહ અથવા પ્રેમ વૃત્તિનું મસાકની અંદરનું સ્થાન પૂર્ણ પ્રમાણમાં ખીલેલું હોય છે, ત્યારે તે જોષ્ટના મધ્યભાગની ભજવાદાર સ્થિતિ ઉપરથી સહજ રીતે બહી શકાય છે. બાહ્ય અને ભજવાદાર જોષ્ટ, કમનું પ્રાણસ્થ, તીવ્રતા કે અધિકતા દર્શાવે છે. પ્રેમી જોષ્ટએ એક બીજાને જોષ્ટના મધ્ય ભાગમાંજ સ્વાભાવિક રીતે યુગ્મન શા માટે આવે છે તેનું કારણ આથી સ્પષ્ટ જણાય છે. સ્ત્રી પુરુષના સ્નેહનું સુખન હંમેશાં જોષ્ટના મધ્ય પ્રદેશમાં અને મૈત્રીભર તથા અન્ય પ્રકારના સ્નેહયુક્ત યુગ્મન, હંમેશાં જોષ્ટના છેડેના અને મધ્ય પ્રદેશના ભાગની વચમાંના પ્રદેશમાંથી

થાય છે. જ્યારે વાત્સલ્ય સ્નેહનું મુંબન હૃદયમાં મુખના ખુલ્લાએ પાસેથી પ્રવર્તે છે. ખ્યાતી ઉપર જળાવેલી સ્વાભાવિક અને સર્વ દેશીય પણ મુંબી ભાષા છે.

રોધ—૬૦ ગોત્રે આ શક્તિના યથાર્થ સ્થાનની રોધ કરી છે.

એક મુત્તન વિધવાની નીકેમીનીયાના રોગની તપાસ કરતાં ડા. ગોત્રે તેના બન્ને શન વચ્ચેનો મરતક પાછળનો ભરાવાદાર ભાગ આનિ ઉજ્જ્વ હાવતમાં ભોળે. અને આ ભાગમાં સ્વાભાવિક પ્રેરણાદ્વારા પ્રેમશક્તિનું સ્થાન હોય તેવો તેણે નિશ્ચય કર્યો. ત્યાર પછી અનેક પ્રકારના અવલોકનદ્વારા હાત એ શક્તિનું સ્થાન તેણે અવલોકન કરેલા પ્રદેશમાં જ છે, એમ સુનિશ્ચિત થયું છે, અને સત્ય ક્યું છે.

૬. સ્પર્શીયમ કહે છે કે—“It is situated at the top of the neck and is in proportion to the space between the mastoid process and immediately behind the ears and the occipital spine in the middle of the hind head.”

૬. કોરમ કહે છે કે—દર્શનનુઓનું સ્થાન પણ આ સ્થાનથી આનિ નજીક આવેલ છે જ્યારે જીવજાનુઓનું સ્થાન પણ અનુમલ્લિકના બરાબર નીચેના પ્રદેશમાં થાય (વિભાગની મપાટી પરજ આવી રહેલ છે. આપણા નવન કે ચક્રોએ અને સ્નેહનદર્શકતાગળીઓનો કેટલો નિકટ સંબંધ છે, તે આથી સ્પષ્ટ જણાય આવે છે (મુઓ આ ન ૬૦.) સ્નેહ, પ્રેમ, દર્પ, આનંદ ઉન્માદ અને અન્ય એવાજ નજીક મનુષ્યના ઉત્કર્ષ ભાવો, ચક્રોએની બિન્નબિન્ન પ્રકારની ગતિ અથવા કરાસ દ્વારા દર્શાવે. રીતે અનેકવાર વ્યક્ત કરવામાં આવે છે. વળી સ્નેહનુસિનો અતિ ઉચ્ચ થેન અથવા દ્વીન કે મિશ્રાવેગ અથવા કુદ્વેગ કરનારની દર્શનશક્તિ અને જીવજાનુકિત પણ અમુક પ્રમાણમાં દીર્ઘ થાય છે. અને કેટલીક વાર તો ધીરેધીરે પણ તદન્તર નાશ પામે છે. આ વાત અનુભવથી નિશ્ચય થયેલ છે. અનેક વિધાઓની આખેની અદરથી જનાં પાછી, તેઓના નેત્ર મુગતની દીર્ઘ થતી દર્શનશક્તિ, આ ભાગની પૂર્ણ લાગિતિ આવે છે. એટલુંજ નહિ પણ પ્રેમનુસિની અમનુષ્ય હાવતમાં અનેક આ પુરું પડેલ વાર વર્ષની ઉંમર મુખીમાં અધ્યાપાને અથવા અનેક પ્રેમનુષ્ય અનુષ્ય નેત્ર થેત્રને બેઝરવા થયા છે. આમ ઘણીવાર જ્યારે જાનઅનુભવથી તપાસ કરતાં મનુષ્ય પડેલ છે. હાલથી સ્વમાન્ય રીતે નેત્રગળના આવા મૂળ કાળે મુખી પડેલી શક્ય નથી, અને હાલથી પણ અજાનવશ, તે મંબધે કાંઈ જાણી રોકાય નથી પણ અનિચ્છિત એ સંબંધી પુરોજ ખુલાસા કરી માગિતિઓ આવે છે.

૬. સ્પર્શીયમ કહે છે કે—“It is impossible to state a greater number of facts in proof of any truth than those which deny-ringing contradictions are the best of the sensory propositions.”

૬. રોડ કહે છે કે—“મનુષ્યની આ સ્વાભાવિક પ્રેમ, ખ્યાલ કે ક્રમરૂપિની અદર, કઈ પણ અવગ, અદેખ કે નિરા જોડું છેજ નહિ પણ મત્ર તેને

બહુ હાસ્ય પુરક અને નિયમિતપણાથી હિન્દીયનિઘડપુરક ઉપયોગ કરવામાં ખરું મહત્ત્વ સમાયેલું છે. આ પ્રેમવૃત્તિ મનુષ્યની અદરૂપ નવ પ્રકારના મગફળ અભિ-
માની. તેવકુરી ભરેલા અને મધ્ય તથા સંસ્કારોની વિરુદ્ધતા, કોરતાપુરક તેમજ સ્વાર્થવૃત્તિયુક્ત ભાષાને નસ. કોમળ અને સુખ્ય બનાવી. શીલિતિ પ્રત્યે અત્યંત વિનીત અને નસ ભાષાને તથા મમતા અને માયાગુપ્તાની લાગણીઓને પ્રવર્તાવે છે પુરૂષો શીલિતિ પ્રત્યે આટલા બધા નશ, વિનીત, મુંઝર રીતસાતયુક્ત અને ઉદાર લાગણીવાળા આમાન્ય રીતે સર્વત્ર ભવામાં આવે છે, તેનું કારણ મનુષ્યની અંદર રહેલી આ-સ્નેહવૃત્તિ છે. આ સ્નેહવૃત્તિ-પુરૂષમિત્ર અને મિત્રની અદરૂપ કે એક મનુષ્ય અને બીજા મનુષ્યની અદરૂપ સ્નેહ કરતાં તદન બિન્ન પ્રકારની છે. શી અને પુરૂષ બંનેની રચના મારેજ આ વૃત્તિનો ખાસ સ્વાભાવિક રીત-
નોજ હેતુપુરક મબધ. અને ઉચ્ચ અને મહત્ત્વનાં કાર્યની નિહિતાર્યે પરમપિતા પદમામાએ અતિ બુદ્ધિમતાથી યોજેલ છે. લગ્ન, વિવાહ, સહવાસ, ગર્ભધાન, ગર્ભ-
રક્ષા, ધારણ, પે.૪૫, ૧૨૫, શિશુ, નૃદ્યવર્યા, ત્રદાકાંબ, સ્ત્રી પુરૂષનાં ધર્મો અર્થાત્ રાંપનધર્મ આદિ અનેક ક્રિયાઓ, કાર્યો. સંબંધ અને ભાષાને, કુકમાં કહી એ તો સ્ત્રી અને પુરૂષ બંનેનાં હુનીયાની અદરૂપ સર્વ ઉચ્ચ અને આવરક તથા મહત્ત્વપૂર્ણ સંબંધોની સુખકાઓને, મત્ર આ એકજ સ્નેહમૂલથી કે પ્રેમપાશથી સર્વો-
ત્ક્રમ રીતે સંકલિત કરવામાં આવેલ છે. પ્રેમપૂર્વક પ્રભને ઉત્પાદન કરી પ્રભની અભિ-
વૃદ્ધિ કરવી, એ આ વૃત્તિનું અત્યંત મહત્ત્વનું કુદરતે સોંપેલું કાર્ય છે, અને એટલા માટે પ્રભની ઉત્પત્તિની અગાઉ આ વૃત્તિના અસ્તિત્વની તેમજ તેની યથાએન્ય ખીત્તવદ્ધી તથા યથાથ ઉપયોગના જ્ઞાનની ક્રાંધો પ્રથમ આવરકતા છે. કારણ ભા.વે પ્રભની ઉત્પ-
તિનો અધારજ આ વૃત્તિના યથાએન્ય કાર્ય પર અવલબી રહેલ છે.

આ વૃત્તિના અભાવમાં પ્રએત્પાદન ક્રિયાનીજ પ્રવૃત્તિ યથા સભવ નથી તો પત્રી ૫.૩૧, ૫.૪૫, ૪૩૫ અને ૪૪૫ આ કે મુકાવોરૂપ મહાન ધંધારતની રચના તો કદાચી ધર્મ શકે? આટલું માટે કે.૫ પત્રુ અત્રી પ્રભની અતિદુષ્ઠિ અથવા ઉત્પત્તિ ધ.૫ તે પહેલાં કુદાતની અંદરની આ અત્યંત મહત્ત્વપૂર્ણ કામવૃત્તિ ના અસ્તિત્વની સાથી પ્રથમ અગત્ય છે. પત્રુ પ્રત્યેક મનુષ્યનું જીવન પારણ ધર્મ રહે અને તેના શરીરકાંઈ યન્ત્રનાં સમ વકારો બરમર અવસ્થા પૂરક નિયમિત રીતે યાવત્ જીવન ચાલતીજ રહે એટલા માટે સાથી પ્રથમ અગત્યના આપને જીવન-જીવન પારણ કરી રાખવાની વૃત્તિ કે પ્રાણુપત્રુનેજ આપીશું. કારણ પ્રાણુ કે જીવનથી અધિક વકારું હુનીયામાં પ્રાણી માત્રને સાધારણ રીતે અન્ય કંઈ પણ નથી. આટલા માટે આપણે જીવનિચ (Vitalism) અને તેની સાથે સંબંધ રાખનાર વૃત્તિએને પ્રથમ સ્થાન આપેલ છે. જ્યારે કામવૃત્તિ કે સ્નેહસંબંધને આપણે આ બીજા પ્રકરણમાં સ્થાન આપેલું છે. એ કે આ સ્નેહવૃત્તિ કેટલીજ વખતે એવી તો પ્રખર રીતે કા.૫ કરી રહેલ હોય છે કે પ્રાણુ-યાગની પત્રુ પરના કયાં વિના સ્નેહ સંબંધની સુખકા અનુચિત અને અસંબંધિત રાખવા માટે પ્રાણુપેલું કયાંનાં કેટલાંક દ્રવ્યોનો આપણા

જોવામાં તથા સાંભળવામાં તેમજ અનુભવવામાં આવે છે. પણ કમભાગ્યે અથવા અતિ ઉચ્ચ અને ઉન્નત દ્રષ્ટાન્તો માત્ર આંગળીના ટેરવાપર ગણાય તેટલાંજ દ્રષ્ટાન્તરૂપ જ હોય છે.

પ્રાણીમાત્ર અને વનસ્પતિમાત્રના વર્ગીકરણમાં સ્ત્રીત્વ અને પુરુષત્વ એવા બે જિન પ્રકારનો રચના, કુદરતમાં સર્વત્ર જોવામાં આવે છે.

સ્ત્રી અને પુરુષ તથા તેનું પ્રયક પ્રયક રચના અને કાર્યો તથા સંબંધોની સર્વ વ્યવસ્થા, કુદરતના મહાન વ્યવસ્થાપકે બહુજ કડાપત્ર પૂર્વક પ્રયમથીજ કરેલી છે. પ્રત્યેકના અવાજમાં, હાવભાવ અને વર્તનમાં, તેમજ વિચાર અને વેશમાં સ્ત્રીત્વ અને પુરુષત્વરૂપ પુરુષ અને પ્રકૃતિમાત્ર એક વિશ્વવ્યાપી સિધ્ધાન્તાનુસાર પ્રસરી રહેલ છે. પ્રજાની અભિવૃદ્ધિ, એ આ રચનાનો ખાસ અતિમ ઉદ્દેશ છે. સર્વ પ્રકારની પ્રજાની ઉત્પત્તિ અને અભિવૃદ્ધિનો આ મુળ પાયો છે. સ્ત્રીત્વ અને પુરુષત્વ યુક્ત ભાવોની રચના, એ કુદરતની આ પ્રજાની અભિવૃદ્ધિની મહાન અભિલાષાને પૂર્ણ કરવાનાં મહત્ત્વયુક્ત સાધન છે. જ્યારે સ્ત્રી અને પુરુષનું, પુરુષ અને પ્રકૃતિનું પરસ્પરનું આકર્ષણ, રનેહ, પ્રીતિ કે પ્રેમ આદિ ભાવો તે ભાવને વ્યક્ત કરવાની કુદરતી ભાષા છે. જ્યારે કામ અથવા પ્યાર અને તેની સર્વ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ આ કુદરતી અભિલાષાનું પ્રકટીકરણ છે. પ્રજાભિવૃદ્ધિનું એ એક સુકોમળ છતાં જબરજસ્ત શસ્ત્ર છે. જ્યારે રજ અને વીર્ય, પુષ્પોની અંદરનો પરાગ અને પુંકેશર તથા પ્રજોત્પાદનનાં બન્ને ભતિનાં જિનજિન પ્રકારનાં અવયવો પ્રજાની આ અભિવૃદ્ધિ કરવાની મહાદિવ્યાનુસાર ખીજરોપણ કરનાર, કુદરતે અર્પણ કરેલ અત્યન્ત પવિત્ર અને અમુલ્ય સાધનો છે.

પ્રેમના આ અતિ પ્રબળ પાશથી પરિવેષિત થયેલા મનુષ્ય સમાજના સર્વ સંબંધો, સર્વ સુખો, અને સર્વ આનંદો તથા ઉત્સવોની યથાર્થ સીમા શોધી કાઢવી, એ મનુષ્ય શક્તિની બહારની વાત છે. મનુષ્યની અંદરની સર્વ શક્તિઓનાં યથાર્થ કાર્યથી જે આનંદ, સુખ અને આત્મસંતોષ મળે છે, તે સર્વના સંયુક્ત આનંદ કરતાં પણ આ પ્રેમવૃત્તિના પાલન, પોષણ, તથા સેવન આદિ ક્રિયાથી થતો આનંદ અનેક રીતે ઉત્કૃષ્ટ અને ઉજ્જત પ્રકારનો છે.

સ્ત્રી અને પુરુષના સર્વ મધુર અને રસમય સંબંધરૂપ ફળો, આ પ્રેમવૃદ્ધાની ઉપરજ ફૂલો અને ફળો છે. રનેહ, પરિચીત્તન, પ્યારનું પોષણ, (courtship) વિવાહિતજીવન લગ્ન સંબંધની રનેહમંથી, પ્રજોત્પાદન, પ્રજાભિવૃદ્ધિ, અને ટુંકામાં કહીએ તો સંસારની અંદરના માતા, પિતા, પુત્ર, પુત્રિ અને પરિવાર આદિના સર્વ ઉત્કૃષ્ટ મૂલ્યસંબંધો આ એકજ રનેહ સંબંધની સુવર્ણમય, મંગલકારી, અતિ સુંદર શૃંગારથી સમ્પૂર્ણ રીતે સંકલિત થયેલા સ્પષ્ટ જણાય છે. રનેહ, એ સમગ્ર સંસારનું જીવન છે.

પ્રેમવૃત્તિનું કાર્ય—નર અને નારી અથવા સ્ત્રી અને પુરુષભવિતિમાં પરસ્પર રનેહ ભાવ, માન, અને પ્રશંસાવૃત્તિ, સભ્યતા અને વિનીતત્વ આદિ ભાવોને પ્રેરવા એ આ વૃત્તિનું સામાન્ય કાર્ય છે. સ્ત્રીઓની અંદર મનમોહક ભાવો, વચીકરણવૃત્તિ, રનેહાદ્રતા

પ્રેમખ્યાસા, પ્રેમાલસાશ આદિ ભાવોને પ્રેરી તેને પણ નસ. વિનીત, રૂઝી, લલિતા વનિતા, મુલમા, મુંદરી, પ્રિયવદા. પ્રેમદા. કામદા, મનોરમા. સમા, પ્રિયા અને લલના આદિ અનેક મુંદર અને શ્રીભાવયુક્ત મનોહર ભાવોથી પૂર્ણ કરી મુંદરીઓને મુંદરીઓજ બનાવી, એ આ સ્નેહરૂપિની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિનું પ્રત્યક્ષ કાર્ય છે.

પુરૂષોને ઉદાર, વીર્યવાન, સહનશીલ, ક્ષમાયુક્ત, ઉત્તમ ભાવોથી પૂર્ણ, વિશુદ્ધ વૃત્તિ અને શુભનયુક્ત, નમ્ર, વિવેકી, સખ્ય, મિત્રનસાર, સ્નેહદ્રા, મોહક, આકર્ષક અને અલભેલા બનાવી હાવ ભાવ વેશ અને વર્તન આદિમાં અનેકવિધ સંસ્કૃતિ મુદ્રાસ્થા અને વિશુદ્ધિ પ્રેરતી એ પણ આ વૃત્તિનું જ કાર્ય છે. દુઃકમાં કદીએ તો સ્ત્રીઓની અંદર સ્તીત્વ અને પુરૂષોની અંદર પુરૂષત્વને, તેના યથાર્થ રૂપમાં ખીલવી, યથાર્થ કાર્ય તરફ યથાર્થસમયે કુદરતી દંડછાનુસાર વર્તન કરવા માટે મનુષ્યની અંદરની સર્વ શક્તિઓ અને ભાવોને પ્રગતિ આપી પ્રેરવાનું મહાન કાર્ય, આ સ્નેહશક્તિ કે કામવૃત્તિને જ આભારી છે. પ્રભવતિનો મહાન અધિકાર આ વૃત્તિના અખત્યારમાં છે.

પ્રપૂર્ણ પ્રેમવૃત્તિનું કાર્ય—જે સ્ત્રી અથવા પુરૂષમાં આ વૃત્તિ પ્રપૂર્ણ પ્રમાણમાં ખીલેલી હોય છે, તેઓ સ્તીત્વ તેમજ પુરૂષત્વના સર્વ ભાવોથી પૂર્ણ અને તિમ્બલાગતી-વાળા, સ્ત્રી પુરૂષના સંબંધોને દ્રઢતાથી બાળવી સખનાર, સ્ત્રી અને પુરૂષ ભત્તી પ્રત્યે પરસ્પર માન, પ્રશંસા, અને પ્રેમની દ્રષ્ટિથી જોનાર, અસ્પર્શને દેવ અથવા દેવી સમાન ગણનાર, ખ્યારના ખ્યામી, અને પ્રેમી તથા સ્નેહાળ દ્રવ્યનાં હોય છે. આચાર વિચાર અને વર્તનમાં મોહક, માધૂર્યયુક્ત રસીકા અને સ્વાભાવિક રીતે આકર્ષક હોય છે. માતા પિતા પુત્ર પૌત્રાદિ તરફ પૂર્ણ માયાનુ લાગણીવાળા હોય છે, તેઓની અન્ય સાંસારિક શક્તિઓ કે લાગણીઓ જેવી કે મૈત્રી, વાત્સલ્યભાવ આદિ પણ પ્રમાણમાં ખીલેલાં હોય છે. દામપત્ય ધર્મની મજબુત મન્યથી તેઓ બંધાયેલા રહે છે. સ્નેહીઓના આચાર વિચારને માટે ભાગે મળતા સ્વભાવના હોય છે અથવા યથા પ્રયત્ન કરે છે. પ્રેમવશ થઈ મનવાલી અને ક્રિયામાં સમ્પૂર્ણ એકત્વતા ધરાવે છે. અભ્યભિચારી વૃત્તિના પ્રાબલ્યથી અને પ્રેમ અને ક્રામ્યા તથા ભક્તિભાવથી સ્નેહિને યાવત શુભ વગમી રહે છે. આ ખ્યાર વૃત્તિના સતોષથી સંતુષ્ટ અને પરિતોષથી પરિતુષ્ટ રહે છે અથવા સ્ત્રીપુરૂષોનાં સ્નેહી મંદગની સંબંધા પણ અધિક પ્રમાણમાં હોય છે. પુવાન અને કુશલિઓ તરફ દ્રમેશ્વં સ્નેહાળ હોય છે. તેઓના શુભમાં ખ્યારવૃત્તિની સંતુષ્ટ કે અસંતુષ્ટ હાલત સાથે અથવા માત્ર સર્વ સ્થિતિ કે પ્રસંગોનું કારણ બને છે.

આ : અભિચારી મૈત્રી અને સ્વર્ધભાવની અધિકતાને તીપે પૂર્ણ સ્નેહસદ્ધિત મૈત્રી બાળવી સખનાર નિરૂઢ છે—એકલા રહી ચક્રતા નથી, પણ લગનના બંધનથી બંધાયેલ દામપત્યધર્મનું સેવન કરવાનું જ પ્રસંદ કરે છે. માનદ્યપ્રેમની અધિકતાને તીપે આચારવિચાર અને વર્તનમાં જેઓ મુંદર અને સ્વચ્છ તથા ઉચ્ચ પ્રકારની પ્રેમ ભાવનાવાળા હોય છે, તેઓની માથેજ લીમસ્નેહથી જોડાય છે. વાત્સલ્યભાવ અને દયાની લાગણી અધિક પ્રમાણમાં ખીલેલી હોય તો કૌટુંબિક અનન્દ મારી રીતે મેળવે છે, અને તેમજ અધિક પ્રતિષ્ઠા રહે છે. ક્રામ્યા ધર્મે પણ કંઈ

“જીવન પર્યંત અભ્યાસવારી વૃત્તિથી રહી શી પુરુષ બનેએ રનેહપુષ્પ
ગૃહાધ્યક્ષમમાં નિવાસ કરવો, એમાંજ સી અને પુરુષના સમગ્ર ધર્મકર્તવ્યોને
સમાવેશ થાય છે.” આ સિદ્ધાન્તને જીવનનો મુદ્રાલેખ બનાવી પોતાનું જીવન બને
શી પુરુષે ગણવું

નિમ્ન—આ રનેહવૃત્તિના અર્થ સંયોગ કે સદ્વાસ પરક શારીરિક પ્રેમ
ન. મનાને અર્થાત્ વિષય ઇચ્છાને યથાયોગ્ય દાખમાં રાખો. માનસિક, રનેહવૃત્તિઓને
પરમ્પર ખીલવવા તરફ વિશેષ ધ્યાન આપો. શારીરિકકૌશલ્ય ઉપર ઘટુજ મોહી પડવું
યોગ્ય નથી. રૂપ કરતાં ગુણ અને જ્ઞાનને વિશેષ માનવું સ્થાન યોગ્ય, અને આપો.
તમારી ઇન્દ્રિય વૃત્તિઓને સતોષવું સ્થાન માનવા કરતાં તમારા પ્રિય રનેહિની
અદમ્ની નૈનિકપવિત્રતાને વિશેષ માન આપો.

વિનયક, મધુરવાર્તાજ્ઞાપ અને રમ્ય વર્તન કરવા તરફ વિશેષ લક્ષ આપો.
દ્વંદ્વશા પવિત્ર, નિર્દોષ અને મહાચારી પુરુષોનાજ સદ્વાસમાં રહેવાનું પસંદ કરો.
દ્વંદ્વશા અને પાપી પુરુષોના પરિચયનો એકદમ ત્યાગ કરો. નૈનિક, ધામક અને
શારીરિક પવિત્રતાયુક્ત ઉચ્ચ આયોને તથા માનસિક શક્તિઓને ખીલવવા પર ધ્યાન
આપો. ઇન્દ્રિયોની આધિનતાને દ્વંદ્વશાં દબાવવા તત્પર થાઓ, તથા શી પુરુષોનાં
સદ્વાસમાં દ્વંદ્વશા પવિત્ર અને વિશુદ્ધ પ્રમથુક્તા અને સ્વર્ગીય માનસિક રનેહને
પેશવું આપવા શીખો. આ, કોશી, મિષ્ટાન્ન, મધ, માંગ, તમાકુ, અને દારુ આદિ કેહી
મીઠાઓને એકદમ બંધ કરો. દ્વંદ્વશાં ખુચ્છી દ્વંદ્વશાં કરો કરો અને બંધાવવા કરો.
વિશ્વવંશ કે શિન્દોદરપરજાવળવૃત્તિને એકદમ અથવા ધીમે ધીમે દ્વાપલપૂર્વક જેમ
અને તેમ જરૂર અટકાવો, અથવા હિમ વેગને સિધિત પાડવા માટે અન્ય કોઈ
શારીરિક બંધાવવા કે માનસિક પ્રયત્ન અભ્યાસમાં રોકો. પ્રતિદિન શિતળ બળથી
ચલન કરો બની શકે તો બંને વખત ખાન કરી સત્રીના બહુજ દક્ષકો પોગક
આમી કુદરત સૃષ્ટિ સ્વભાવ અને તત્ત્વજ્ઞાનનાં અન્યો વાંચો અથવા તેનું મનન કરવામાં
મનને રોકો, તથા ઉચ્ચ જીવન બનાવવા માટે વિશુદ્ધ પ્રેમભાવ, અને માનસિક
તથા નૈનિક ખીલવવાની અભ્યાસને ખાત્ર આપન બનાવો. પશુવત્ વર્તન નહિ રાખ-
તા મનુષ્ય તરીકેનું અનિબંધન ધારણ કરી મનુષ્યવત્ વર્તવામાં અભિમાન અને આત્મક
અર્થે હાથ લેખો કે તમારું જીવન અને આરોગ્યની સંભાળ અને વંશ વિગૃહિ, વિશુદ્ધ
પ્રેમ, જીવનભાવો અને વીર્યજ્ઞાના જેવે માર્ગને અદ્યક્ષ કરવા પગજ તરી રહેતો છે.
હા અને અયોગ્ય દબાવી કદી દારુ પરિવ્રજામ આવવું નથી, પણ યુગિયુગે યથાયોગ્ય
રીતે વર્તવાથીજ તમારું જીવન સફળ કરી શકાશે. શુદ્ધ માનસિક પોગક, મિત્રાદર
વિદ્યુત, નિર્વ્યસન, સ્વર્ગ, વિષયોની અંદર અનાસક્તિ, અને સ્વભાવ તથા આકોષ આદિ
મુળેનું નેત્રન કરો. દ્વંદ્વશાં બંધ પેટ બંદીને આવશ્યક પણ વિષયવાંચના પ્રયત્નમાં
ફરકાય છે. માટે નેત્ર ન થવ એ ખુબ ધ્યાનમાં લેવો. કામવૃત્તિની અપમ ઉચ્ચને
કદો પણ અપીન થવ નથી. “કામવૃત્તિ મંદ વૃત્તિ”

મનુષ્યના સર્વ મુખોનાં મુગરૂપ—આ રૂનેકવૃત્તિની સાથે સરખામણી થઈ શકે એવી એકપણ, કુકોમળ છતાં પ્રબળ અને વિદ્યુત્ત સાગલી મનુષ્યની અંદર નથી. એક પ્રેમી મુલકલી અને પ્રતિકૃત્ત સ્ત્રી, પોતાના સ્વામીના અમુક સમય, તન, મન, ધન, ધાન્ય અને આત્મા આદિ સર્વ સામગ્રીઓનો એટલો બધો વિસ્તૃત લાભ લે છે કે જેટલો સમય અથવા સાધનો તેનો સ્વામી ઈશ્વર આરુઢના પાછા પલ્લુ બ્યતીત નહિ કરતો હોય. કુદા નિવૃત્તિનાં સાધનો પાછા પલ્લુ મનુષ્યસમાજનો આટલો સમય અને ધન કદી ખરચવામાં આવતાં નથી. સર્વ દેશ અને સર્વ કાગના મનુષ્ય સમાજમાં આ કામદેવનું, કામવૃત્તિનું સ્વોપરિપક્વ સર્વત્ર સ્વિકારમાં આવ્યું છે. છતાં પણ ખાત્રી ન થતી હોય તો જેઓએ એ યાગનો પોતાની યુવાવસ્થામાં યથાર્થ અનુભવ કર્યો હોય તે ત્રાને પુછો કે આ દિવ્ય અને સર્વોપરિ સત્ય ધરત્યાર કામવૃત્તિએ, કામદેવે, તમારા આત્માના અન્તરપ્રદેશ પર જે અનુપમ ઈંડીછપ બેસાડી છે તેની સરખામણી કરી શકે એવી એકપણ રમ્ય શક્તિ તમારી અંદર છે ?

હામયધર્મ, સહવાસ અને પ્રેમનો—આ વિષય એટલો બધો અગત્યનો અને મહત્વનો છે કે આ વિષયને લગતું એક અલગ પુસ્તક બહાર પાડવાનો અમારો વિચાર છે, જેની અંદર નીચે જણાવેલા સમગ્ર વિષયોનું શાસ્ત્રીય રીતે પદ્ધતિપુર્વક વર્ણન કરવામાં આવશે.

૧ કામસૂત્ર અથવા સ્ત્રીત્વ, પુરુષત્વ અને તેના પરસ્પરના સંબંધો.

૨ ખ્યાર, અને તેની શક્તિના નિયમો.

૩ સ્ત્રી પુરુષની પસંદગી અને પરસ્પરની યોગ્યતા.

૪ પ્રેમપરિણીલન.

૫ વિવાહિત-જીવન.

૭ પ્રભેત્પાદન અને અભિવૃદ્ધિ તથા ગર્ભસ્થ સંસ્કારો અને તેનું મહત્વ.

૮ માતૃધર્મ.

૯ ગર્ભધાન પોષણ અને રક્ષણ આદિ.

૧૦ બાળરક્ષણ તથા બાળશિક્ષણ.

૧૧ લગ્ન યોગ્ય ઉમર.

૧૨ કન્યા દેખવણી.

૧૩ વાણિકરણ પ્રયોગો અને વીર્યરક્ષા.

૧૪ મુન્દરી સાન્દર્ભ અને તેના સાધનો.

૧૫ વિવાહિત જીવન અથવા ગૃહસ્થાશ્રમ અને તેના અનેકવિધ મુખો ઈત્યાદિ

સવ ગૃહમંચારિક શાખાઓ કે વૃત્તિઓની અંદર આ પ્રેમ વૃત્તિનું રહેન
 અતિ અગત્યનું અને મહત્વનું છે. વાત્સલ્યરસને, લગ્નપત્યમય, મૃદુનિયમિત્તે કે
 ગૃહાધ્યક્ષનાં મધુપૂર્ણ સૂષ્ણ, ભગતા, મિત્રનસારપણું, અને સગાં રહેલિ કુટુંબપરિવાર
 અને સભા ગૌરવપૂર્ણ આદિ જનમમાજની લખી મર્યાદાઓ રૂપ મદાન ધર્માત્મનો આ
 પ્રેમવૃત્તિ, મૂળ પાયો કે આધાર છે. તે પાયો પાડે હોય તો તેની ઉપર અવતરે
 રહેલ સવ મંજાંધો યથાવત્ જગતપદ રહી જીવન પારજી કરી શકે છે. પણ પ્રેમ
 વૃત્તિની અસંતુષ્ટ હૃદયતામા કે અભાગમાં તેની ઉપર અવતરેલી રહેલ સર્વવૃત્તિનો
 એક પછી એક ખીરે ખીરે હાય અને નાશ થવા લાગે છે. આવા નિરનેરી, કે
 રહેલ મંજાંધમાં અસંતુષ્ટ બાવનાયુક્ત અને કેજાણેલ હોય તેવા સ્ત્રી પુરુષો મંચારને
 વિષયત્વ સમજે છે. પૈરાય્યયુક્ત બાવો પારજી કરે છે, અને સાંચારિક કે મૃદુ
 સંજાંધોને પ્રેમની વિકૃત હૃદયતા થવા પછી નિરસ માને છે. તેઓનું મન સંસાર પરથી
 ઉઠી જાય છે. જ્યારે નહિ કેજાણેલા અને ધર્મ તથા નીતિની સીધિત્વ જાણના
 વાગાઓ વ્યભિચારી, અને કુકર્મી બની પાતાના તેમજ અન્ય અવજાઓના જીવન
 નને પણ અનેક રીતે કુલુપિત, પાપી અને દુર બનાવી. જીવનના અમુકય અને
 અમૃતમય ઉદાનમાં વિષયેત્રીનું બીજરોપણ કરી ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધ પ્રેમનો
 સ્વાદ સાખતા સુધી અધમતા અને અધોગતિને પામે છે. પ્રેમની પરિનુષ્ટિ કે
 અતુષ્ટ પર માનવ જીવનની અધોગતિ કે ઉત્કાન્તિનો કેટલો લખો આધાર છે તે
 દુર્ભાગ્યે ઘણાજ થોડા પુરુષો યથાવત્ અનુભવી શક્યા છે. પ્રેમનું પશ્ચાત્તપચ્છ
 શાસ્ત્રીય શિક્ષણ દુનીયામાં શામાટે નહિ આપવામાં આવતું હોય ? માનવજીવનમાં
 શું એવા શિક્ષણની જરૂર નથી ?

LOVE IS GOD.

નં. ૯. ઐકાન્તિકસ્નેહ અથવા દામ્પત્યધર્મ.

Constancy in Love or Union for Life.

પતિપત્નિવ્રત.

જીવિકા

વ્યાખ્યા, સ્થાન, પ્રયોજન અને વિવેચન.

પત્નિવ્રત. દામ્પત્યધર્મ, અભ્યભિચાર, સહુચરપ્રિયતા, ઐકાન્તિકસ્નેહ, અનન્યા-
કાંક્ષા, અનન્યભક્તિભાવ, એકપત્નિવ્રત કે પતિવ્રત, આદિ સખદો આ એકજ
વૃત્તિના અનેક ભાવો દર્શાવે છે.

ભારતે આ વૃત્તિ વિકૃત હાલતમાં હોય છે ત્યારે તે દેશ અદેખાણ કે વૈરભાવને
જન્મ આપે છે.

અતિચેત્ત અથવા મિથ્યાયોગ થવાથી, તેમજ પ્રેમીના વિયોગથી અનહુદ પશ્ચા-
ત્તાપ, દીકમીરી કે ચોક્ક કહે છે. જેને પરિણામે હૃદય વિદીર્ઘ થઈ ચોક્કાતુર હાલતમાં
મૂનુડા થાય છે. પોતાના પ્રિયજનમની ઝેરહાજરીમાં અથવા ત્યજત થવાથી કોઈ પક્ષ
રીતે મુખ પામતાં નથી. કે મુખ મેગરવા પ્રયત્ન કરતા નથી. એક માછલી અથવા
સાસનની માફક જુરી જુરી મરવાનો પ્રસંગ હાથે છે, અથવા છાંદગીને પાપમાલ
કહે છે.

સ્થ ૧—જા વૃત્તિનું સ્થાન પ્રેમ અથવા સ્નેહ શક્તિના સ્થાનની ઉપર તથા
મૈત્રીના સ્થાનની નીચે અને જાનુકાયવૃત્તિની બને જાનુકે વધારે સ્થાનમાં આવેલ છે.

પ્રયોજન—પ્રભને વધાર્યે રૂપમાં પૂર્ણપણે રક્ષણ પેરણ અને શિક્ષણ આપી
ચેરરીને અભિવૃદ્ધિ કરવી, તથા પ્રેમમંધનને અભ્યાસ અને અભ્યાસિત રીતે નિભાવી
રૂપનું એ આ વૃત્તિનું મુખ્ય પ્રયોજન છે. પ્રભને પેર કરવાનું કે સ્નેહપૂર્વક આહ-
વાનું તેવું કાર્ય નથી પણ ઉપત્ત થએલ જાગરોનું પાલન પેરણ અને રક્ષણ તથા
ખસ કરી શીક્ષણ. ઉપત્ત કરનાર અનપિત્તલે હાલત થવું બેઠાં, એ કુદસ્તનો
મહાન ઉદ્દેશ છે. તેને જાગી રૂપને એ આ વૃત્તિનું મુખ્ય કાર્ય છે. આ વૃત્તિદ્વારા
કુદસ્ત નીચે મહાન ઉદ્દેશોનું વધાર્યે રક્ષણ નીચે પ્રમાણે થાય છે.

૧ પ્રેમમંધની સંયુક્ત થયેલ અભ્યાસ પેરણની પ્રભને વધારી ઉચ્ચ
પ્રકારે ઉત્પત્ત કરી શકે છે.

૨ અભ્યાસ જાગેલે સહુધર્મચત્તરી થઈ અપચત્તન કરવું બેઠાં.

૩ પિત્તને ફેરફાર થવાથી પેર થયેલ પ્રભનું પેરણ વધાર્યે રીતે થતું નથી.

૪ અભ્યાસ ફેરફારથી પણ તેમજ જાગે છે. અર્થાત્ પ્રભની અભિવૃદ્ધિ અને
રક્ષણ તથા જલપેરણ વધારે રીતે થઈ શકતું નથી.

સવ ગૃહાસંસારિક લાગણીઓ કે વૃત્તિઓની અંદર આ પ્રેમ વૃત્તિનું સ્થાન અતિ અગત્યનું અને મહત્વનું છે. વાત્સલ્યસ્નેહ, દામ્પત્યધર્મ, ગૃહનિવાસેષા કે ગૃહાશ્રમનાં સમ્પૂર્ણ સૂત્રો, ભત્રતા, મિત્રનસારણ્ય, અને સગાં સ્નેહિ કુટુંબપરિતર અને સભા સોસાયટી આદિ જનસમાજની બધી સંસ્થાઓ રૂપ મહાન ધર્મારતનો આ પ્રેમવૃત્તિ, મૂળ પાયો કે આધાર છે. તે પાયો પાકો હોય તો તેની ઉપર અવલંબી રહેલ સવ સંબંધો યથાવત્ જળવાઈ રહી જીવન ધારણ કરી શકે છે. પણ પ્રેમ-વૃત્તિની અસંતુષ્ટ હાલતમાં કે અભાવમાં તેની ઉપર અવલંબી રહેલ સર્વવૃત્તિનો એક પછી એક ધીરે ધીરે ક્ષય અને નાશ થવા લાગે છે. આવા નિરનેદી, કે સ્નેહ સંબંધમાં અસંતુષ્ટ ભાવનાયુક્ત અને કેળવાયેલ હોય તેવા સ્ત્રી પુરૂષો સંસારને વિષયત્ સમજે છે. વૈરાગ્યયુક્ત ભાવો ધારણ કરે છે, અને સાંસારિક કે ગૃહ સંબંધોને પ્રેમની વિકૃત હાલત ધવા પછી નિરસ માને છે. તેઓનું મન સંસાર પરથી ઉઠી જાય છે. જ્યારે નહિ કેળવાયેલા અને ધર્મ તથા નીતિની શીયિત ભાવના વાળાઓ વ્યભિચારી, અને કુકર્મી બની પોતાના તેમજ અન્ય અબળાઓના જીવનને પણ અનેક રીતે કુલુપિત, પાપી અને દુષ્ટ બનાવી, જીવનના અમુક્ય અને અમૃતમય ઉદ્યાનમાં વિષવેદીનું બીજારોપણ કરી ઉત્તરોત્તર વિશુષ્પ પ્રેમનો સ્વાદ આપતાં મુષી અધમતા અને અધોગતિને પામે છે. પ્રેમની પરિનુષ્ટિ કે અતૂપ્ત પર માનવ જીવનની અધોગતિ કે ઉત્ક્રાન્તિનો કેટલો બધો આધાર છે તે હુબાંજે ઘણાજ થોડા પુરૂષો યથાવત્ અનુભવી શક્યા છે. પ્રેમનું પશ્ચતિપરસ્પર શાસ્ત્રીય શિક્ષણ દુનીયામાં શામાટે નહિ આપવામાં આવતું હોય ? માનવજીવનમાં શું એવા શિક્ષણની જરૂર નથી ?

LOVE IS GOD.

નં. ૯. ઐકાન્તિકસ્નેહ અથવા દામ્પત્યધર્મ.

Constancy in Love or Union for Life.

પતિપતિમત.

વ્યાખ્યા, સ્થાન, પ્રયોજન અને વિવેચન.

પતિમત. દામ્પત્યધર્મ, અભ્યભિચાર, સહવાસપ્રિયતા, ઐકાન્તિકસ્નેહ, અનન્યા-કાંક્ષા, અનન્યબળિભાવ. એકપતિમત કે પતિમત, આદિ શબ્દો આ એકજ વૃત્તિના જાનેકે સ્થાવો દર્શાવે છે.

જ્યારે આ વૃત્તિ વિરૂપ હાલતમાં હોય છે ત્યારે તે દ્વેષ અદેખાઈ કે વૈરભાવને જન્મ આપે છે.

અતિરોગ અથવા મિથ્યાધોષ યવાથી, તેમજ પ્રેમીના વિયોગથી જનહક પશ્ચા-ત્તાપ, હીઠગીરી કે ચોંકે કરે છે. જેને પરિણામે હૃદય વિદીર્ઘ થઈ ચોક્કાતુર હાલતમાં મૃત્યુપ્રાપ્ત થાય છે. પોતાના પ્રિયતમની ચેરહાજરીમાં અથવા ત્યજત યવાથી કોઈ પણ રીતે મુખ પામતાં નથી, કે મુખ મેગવવા પ્રયત્ન કરતા નથી. એક માછલી અથવા સારંગની માફક જુરી જુરી મરવાનો પ્રસંગ લાવે છે, અથવા છુંદગીને પાપમાલ કરે છે.

સ્વ ૧—આ વૃત્તિનું સ્થાન પ્રેમ અથવા સ્નેહ શક્તિના સ્થાનની ઉપર તથા મૈત્રીના સ્થાનની નીચે અને વાસ્તવવૃત્તિની અને બાહ્ય એ યથાએવ સ્થાનમાં આવેલ છે.

પ્રયોજન—પ્રભને યથાર્થ રૂપમાં પૂર્ણપણે રક્ષણ પેાપણ અને શિક્ષણ આપી યે ચરીને અભિવૃદ્ધિ કરવી, તથા પ્રેમગ્રાધને અપ્યાહુત અને અભાષિત રીતે નિભાવી સખતું એ આ વૃત્તિનું મુખ્ય પ્રયોજન છે. પ્રભને પેદા કરવાનું કે સ્નેહપૂર્વક વાહ-વાનું તેનું કાર્ય નથી. પણ ઉત્પત્ત યથેક જાગકોનું પાલન પેાપણ અને રક્ષણ તથા ખાસ કરી શીક્ષણ, ઉપજ કરનાર માનપિત્રએ હાજર થવું જોઈએ, એ કુદરતનો મહાન ઉદ્દેશ છે. તેને જાગવી સખતો એ આ વૃત્તિનું મુખ્ય કાર્ય છે. આ વૃત્તિદારા કુદરતના નીચેના મહાન ઉદ્દેશનું યથાર્થ રક્ષણ નીચે પ્રમાણે થાય છે.

૧ પ્રેમકરની સંકુલ યથેક અજાણજ પોતાની પ્રભને યથાવિધી ઉત્તમ પ્રકારે ઉત્પન્ન કરી શકે છે.

૨ માતાપિત્ર જાનેએ સહધર્મચરણી થઈ અપત્યાપાકન કરવું જોઈએ.

૩ પિત્રનો દેરફાર યવાથી પેદા થયેલ પ્રભનું પેાપણ યથાર્થ રીતે થતું નથી.

૪ માતાના દેરફારથી પણ તેમજ જાને છે, અર્થાત્ પ્રભની અભિવૃદ્ધિ અને રક્ષણ તથા પલનપેાપણ યથાર્થ રીતે થઈ શકતું નથી.

૫ માટે માટે જન્મ આપનાર માતાપિતાદ્વારાજ આગકોનું પોષણ, રક્ષણ અને શિક્ષણાદિ કાર્ય થવું જોઈએ.

૬ પીતાએ આપેલ શિક્ષણ અન્યના હાથમાં જવાથી છીસ મિત્ર હાલતને ન પહોંચે એ ખાસ સંભાળવું પડે છે. અન્ય પુરૂષ કે સ્ત્રીના હાથમાં પોતાથી પેદા થયેલ આગકોનું પાત્રન પોષણ જવાથી એ આગતની યથાથ સીમિ થતી નથી.

૭ પ્રત્યેકાદનમાં શારી સુદર અને સુધક તથા વીર્યવાન અને કેળવાયેલ પ્રભ પેદા કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. એક કરતાં જુદી જુદી વધારે સ્ત્રીઓથી ઉત્પન્ન થયેલ પ્રાતને પાત્રન પોષણ અને શિક્ષણ આપવા પાછળ અત્રગચ્છત્ર ખર્ચ અને વ્યય સ્થા કરવી પડે છે. બન્ને સ્ત્રીઓની મગતક માટે પણ જુદો પ્રયત્ન કરવો પડે છે. બન્ને સ્ત્રી પ્રત્યેના પ્રેમમાં મમાનભાવ રાખવો તદ્દન અનંભવિતજ છે. તેમજ બન્નેનું એકજ મંપમંપીને માથે રહેવાનું પણ લાંબી મુદત મુધી ખાસ સંયોગો વિનાં કરી બનતુંજ નથી. આમ થવાથી એકજ પુરુષની સક્ષિ, ગાધનો અને ધનાદિ સામગ્રીને અનેક રીતે વિભક્ત કરી ઉપયોગ કરવો પડે છે, અને એમ કરતાં ઝેર, વેર, લાંધા, દ્વેશ અને કલહાદિને ઉત્પન્ન થવાના અનેક પ્રત્યેક ઉત્પન્ન થાય છે. પરિણામે જે પ્રભ અથા નમોગામા ઉઠે છે તે પણ તેવીજ કલહમિય દેવી અને કનિષ્ઠ પકારની તથા અનિષ્ઠ મંરકારવાળી પ્રત્યક્ષ દ્રષ્ટાન્ત્રદ્વારા થાય છે.

વળી મિત્ર મિત્ર સ્વભાવની અનેક સ્ત્રીઓ કજીયા કલહ અને કકારા કર્યાં મિવાય એકજ ઘરમાં કરી પણ સાથે રહી શકતી નથી. હા! પણ એ તેએ બન્ને સ્વભાવમાં મરીમરી ગાય જેવી દોષ અથવા ધાણીના દાગમાં બહુજ દખલ મેળેલ હોય તો કદાચ દેહાંક વર્ષો શાન્તિમા બ્યવિત થાય છે, અથવા ખામ દેવી સમાન ગુણ ધારણ કરતી હોય તો તેની સ્થિતિમાં બન્ને સ્ત્રીઓ સાથે રહી શકે પણ ખરી પણ તેનું પરિણામને અનિષ્ઠજ આવે છે. એ સ્ત્રી દેવી ગુણુગુણ અને અત્યંત નાદનશીલ ગુણ મુકત હોય તો તેના ઇચ્છા પણ તેવાજ નમાતા અને આ પૃથ્વીને માટે તદ્દન નિરૂપયેગીજ નિષ્ક્રિય અને કદાચ મરીમ સ્વભાવની સ્ત્રી દ્વારા પ્રભ પેદા થાય તો તેઓ પણ તદ્દન મરીમમાં, બકરી જેવા, ગુલામી કરનાર, નિર્ભાગ્ય, અને શક્તિહીનજ અવસ્થામાં રાખી તેઓની માતાની કજાઈ મેળેલી વૃત્તિ અને માનમિત્રિયત, તેઓના કલ્પનાર પણ પ્રત્યક્ષ અનર કરે છે. આનું પરિણામ એજ ધરે કે “એવી પ્રભ આ દુનિયા પર જન્મે તેના કરતાં ન હોય તેજ માત્ર” એવો અનુભવ તેમના મનમાં પ્રત્યક્ષ કરવાનો વખત આવે. વળી બન્ને સ્ત્રીઓ અત્રમ અત્રમ સ્થાનમાં મરીમ હોય છતાં તેની દુષ્કૃતિ કલહ કકારામાં લાગેલી હોય તો તેની પ્રભ પણ દુષ્કૃતિ પાત્રનાં સંપર્કદંડ કરનાર જન્મે. દુષ્કૃતિ એક કરતાં અધિક સ્ત્રીઓ દ્વારા ઉત્પન્ન દુષ્કૃતિ અથા અનેક અનિષ્ઠ પરિણામજ અવસ્થામાં મર્યાદા મંભવ છે.

આજ સર્વને અનેક ધર્મ કે અનેક પ્રેમી દોષ એક દ્રષ્ટાંત્ર દુરતની રીતેજ પરિવરજ એવામાં આવે છે. કારણ એમ થવું એ તદ્દન અસ્વભવિક અને સર્વ

અનિષ્ટ પરિણામોનું મુજબ છે. એકજ સ્ત્રીને અનેક ધણી અને અનેક સ્ત્રીઓ માટે એક ધણી હોવાનો સિદ્ધાન્ત આપણે કોઈ પણ રીતે સિવાસીએ તે પહેલાં મનુષ્ય સ્વભાવ અને તેઓની નીનિની સ્વાભાવિક ઠાગણીઓની સ્વાભાવિક પ્રતિબિંબોને બદલવાની આપણામાં શકિત બેઠેલે ! મું આમ કદી બની શકે તેમ છે ખરું ! એ તદ્દન અસંભવિત છે. મનુષ્ય સમાજની ચર્ચા સ્થિતિને ખાતર એ એક ખાસ જરૂરી અને અનિ મટાવની બાબત છે કે એકજ સ્ત્રીએ એકજ પુરુષ અને એકજ પુરુષે એકજ સ્ત્રી સાથે સ્વ-સ્પર્શ અને સંબંધ સ્થાપા લગ્નની ગાંઠી બેસાડું નોંધે. એક પતિવ્રત અને એક પતિવ્રતનો સિદ્ધાન્ત સીના અને સમયક્રાંતિના અનુપમ દર્શાવને અનુમતી સ્વ-દેશમાં, સર્વકાળમાં, અને સર્વાવસ્થામાં એક ધર્મ તથા કન્યા તરીકે મનાવાની તેમજ પગલાવાની અગત્ય છે.

મૃત બહેનો અને બાળિકા ! યુવાનો અને યુવતીઓ ! યાદ રાખો કે—

‘ પતિવ્રતા જન જગતમાં પ્રસરે ઘર ઘરજેમ,
મૃત જનોએ મર્યાદા તત્પર રહેવું તેમ.
તત્પર રહેવું તેમ પતિવ્રત વધવા કાળે,
એજ દેશનો ઉદય થવાનો હેતુ ગાળે.’ (કેશવ).

ઐતહાસિકનેહ એક પતિવ્રત અને એક પતિવ્રતનો માર્ગ અતિ દ્રિશ્ય સરલ મુખરૂપ, શાન્તિપ્રદ અને દોષા સ્નાત્ત તથા અનેક રીતે આનંદને આપનાર છે. કાલજી તેવું વર્તન ઇશ્વરી સ્પર્શનુકૂળ છે.

ઐતહાસિક રસનેહને રસો હોય કલકાલીન, સર્વ વિધી વ્યાપ્ત અને વડુ તથા કાલી ખાનાર જંગલી પ્રાણીઓથી પરંતુ જીવનવાદના દુઃખો કાતાં પણ અતિ વિશદ છે. કાલજી તે ઇશ્વરી પતિ પ્રેમઆસ અને નિર્વેદથી તદ્દન વિદ્યુત છે.

ઘર ઘર બહારમાં અને આજ એક, કાલ બીજો અને પાંચ દિવસે ત્રીજો એમ વર્તવામાં કોઈ પણ જુદા કે સૌ કાલી મુખી દલિત નથી અને સવાના પણ નથી, એ સિદ્ધાન્ત ધ્યાન છે. કાલજી શક્યતામાં કૃત્રિમ આનંદ મળે પણ તે પતિવ્રતને કેરતપ થઈ પડે. મારે સ્વભાવજન રસ નિઃસ્પર્શ, અસ્પર્શિયારીત્વથી સર્વ મુખી સ્વભાવ નિર્વેદ કરી માનવી ખાતે ન હોય ત્યાં મુખી કદી પણ લગ્ન સંબંધથી ભાગલાજ નહીં. ઐતહાસિકનેહની પ્રેમીત્વ આ લગ્નની ધર્મનુર મનુષ્ય સમાજના માંમતિ સર્વ મુખને મારે પતિવ્રત પતિવ્રતમાત્રાજ નિષ્ઠા કરવામાં આવેલ છે. તેને તોડીને કોઈ પણ વ્યક્તિ કદી મુખી થઈ શકે તેમ નથી. આ ધર્મનુરને કે આનંદને આપીને કદી સર્વ રીતે આનંદ આપણું બેઠે.

પ્રશ્ન—જો સૌ પુરુષોમાં ઐતહાસિકનેહનું પતિવ્રત સ્વભાવ ખોડેલી રહે, તેથી એક સ્ત્રી કે એકજ પુરુષમાં સંભવ્ય પદાનું સ્થાન રહ્યાન કરે છે. પુરુષ માંમતિમાં સંભવ્ય પદ રહેલો રહે છે. દેશે તત્પર સ્થાન ન આપવું હશે.

૫ માટલા માટે જન્મ અપનાવ માતાપિતાદ્વારાજ આગકોનું પોપણ, રમણ અને શિક્ષણાદિ કાર્ય થવું જોઈએ.

૬ પીતાએ આપેલ શિક્ષણ અન્યના હાથમાં જવાથી છીન મિત્ર હાલતને ન પહોંચે એ ખાસ સંભાળવું પડે છે. અન્ય પુરુષ કે સ્ત્રીના હાથમાં પોતાથી પેદા થયેલ આગકોનું પાલન પોપણ જવાથી એ આગતની વથાથ સીધી થતી નથી.

૭ પ્રજોત્પાદનમાં સારી સુંદર અને સુઘડ તથા વીર્યવાન અને દેજવાયેલ પ્રજા પેદા કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. એક કરતાં જુદી જુદી વધારે સ્ત્રીઓથી ઉત્પન્ન થયેલ પ્રજાને પાલન પોપણ અને શિક્ષણ આપવા પાછળ અલગઅલગ ખર્ચ અને વ્યવસ્થા કરવી પડે છે. બન્ને સ્ત્રીઓની સુગવડ માટે પણ જુદો પ્રયત્ન કરવો પડે છે. બન્ને સ્ત્રી પ્રત્યેના પ્રેમમાં સમાનતાવ રાખવો તદ્દન અસંભવિતજ છે. તેમજ બન્નેનું એકજ સંપત્તિની સાથે રહેવાનું પણ લાંબી મુદત મુખી ખાસ સંયોગો વિનાં કઠી બનતુંજ નથી. આમ થવાથી એકજ પુરુષની શક્તિ, સાધનો અને ધનાદિ સામગ્રીને અનેક રીતે વ્યયકત કરી ઉપયોગ કરવો પડે છે, અને એમ કરતાં ઝેર, વેર, વાંધા, દ્વેશ અને કલહાદિને ઉત્પન્ન થવાના અનેક પ્રસંગો ઉત્પન્ન થાય છે. પરિણામે જે પ્રજા આવા સંયોગોમાં ઉછરે છે તે પણ તેવીજ કલહપ્રિય દેવી અને કનિષ્ઠ પ્રકારની તથા અનિષ્ઠ સંસ્કારવાળી પ્રત્યક્ષ દ્રષ્ટાન્તદ્વારા થાય છે.

વળી ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવની અનેક સ્ત્રીઓ કજીયા કલહ અને કંકાશ ક્યાં સિવાય એકજ ઘરમાં કઠી પણ સાથે રહી શકતી નથી. હા! પણ એ તેઓ બન્ને સ્વભાવમાં ગરીબડી ગાય જેવી હોય અથવા ધણીના દાગમાં બહુજ દગાઈ ગયેલ હોય તો કદાચ થોડાંક વર્ષો શાન્તિમાં વ્યતિત થાય છે, અથવા ખાસ દેવી સમાન ગુણ ધારણ કરતી હોય તો તેવી સ્થિતિમાં બન્ને સ્ત્રીઓ સાથે રહી શકે પણ ખરી પણ તેનું પરિણામતો અનિષ્ટજ આવે છે. એ સ્ત્રી દેવી ગુરુચુકત અને અત્યંત સદનશીલ ગુરુ ચુકત હોય તો તેના છોકરાં પણ તેવાજ નમાસ અને આ પૃથ્વીને માટે તદ્દન નિરૂપયોગીજ નિવડશે અને કદાચ ગરીબ સ્વભાવની સ્ત્રી દ્વારા પ્રજા પેદા થાય તો તેઓ પણ તદ્દન ગરીબડાં, બકરી જેવાં, ગુલામી કરનાર, નિર્માસ્ય, અને શક્તિહીનજ અવતરશે. કારણ તેઓની માતાની દગાઈ ગયેલી વૃત્તિ અને માનસિકસ્થિતિ, તેઓના જીવનપર પણ પ્રગળ અસર કરે છે. આનું પરિણામ એજ ઘણે કે “એવી પ્રજા આ દુનિયાપર જન્મે તેના કરતાં ન હોય તેજ સારું” એવો અનુભવ તેમના માંજાપાને પ્રત્યક્ષ કરવાનો વખત આવશે. વળી બન્ને સ્ત્રીઓ અલગ અલગ સ્થાનમાં રહેતી હોય છતાં તેઓ હમેશાં કલહ કંકાસમાં લાગેલી હોય તો તેની પ્રજા પણ હમેશાં પરસ્પરમાં લગાઈદટા કરનારજ જન્મશે. દુકામમાં એક કરતાં અધિક સ્ત્રીઓ આવેનાં લગ્નથી હમેશાં અથા અનેક અનિષ્ટ પરિણામોજ આવવાનો સર્વદા સંભવ છે.

એકજ સ્ત્રીને અનેક ધણી કે અનેક પ્રેમી હોય એવા દૃષ્ટાંતો કુદરતી રીતેજ કવચિતજ જોવામાં આવે છે. કારણ એમ થવું એ તદ્દન અસ્વાભાવિક અને સર્વ

અનિષ્ટ પરિણામોનું મુજ છે. એકજ સ્ત્રીને અનેક ધણી અને અનેક સ્ત્રીઓ માટે એક ધણી હોવાનો સિદ્ધાન્ત આપણે કેઈ પણ રીતે સ્વિકારીએ તે પહેલાં મનુષ્ય સ્વભાવ અને તેની નીતિની સ્વાભાવિક લાગણીઓની સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિઓને બદલવાની આપણામાં શકિત બેઠીએ! શું આમ કરી બની શકે તેમ છે ખરું! એ તદ્દન અસંભવિત છે. મનુષ્ય સમાજની યથાર્થ સ્થિતિને ખાતર એ એક ખાસ જરૂરની અને અતિ મહત્વની બાબત છે કે એકજ સ્ત્રીએ એકજ પુરુષ અને એકજ પુરુષે એકજ સ્ત્રી સાથે અસ્પર્શ સ્નેહ સંબંધ અથવા લગ્નની ગાંઠથી જોડાવું બેઠીએ. એક પતિવ્રત અને એક પતિવ્રતનો સિદ્ધાન્ત સીતા અને શમસંદ્રના અનુપમ દાહાન્તને અનુસરી સર્વદેશમાં, સર્વકાળમાં, અને સર્વાવસ્થામાં એક ધર્મ તથા કૃત વ્યવહારીકે મનાવાની તેમજ પગાવાની અમત્ય છે.

મુત બહેનો અને બન્ધુઓ! સુવાનો અને સુવતીઓ! યાદ રાખો કે—

“પતિવ્રતા વ્રત જગતમાં પ્રસરે ઘર ઘરજેમ,
મુત બનોએ સર્વદા તત્પર રહેવું તેમ.
તત્પર રહેવું તેમ પતિવ્રત વધવા કાળે,
એજ દેશનો ઉદય થવાનો હેતુ ગાળે.” (કેશવ).

ઐકાન્તિકસ્નેહ એક પતિવ્રત અને એક પતિવ્રતનો માર્ગ અતિ દિવ્ય સરલ મુખરૂપ. શાન્તિપ્રદ અને શોભા સૌન્દર્ય તથા અનેક રીતે આનંદને આપનાર છે. કારણ તેવું વર્તન ઇશ્વરી આજ્ઞાનુકૂળ છે.

અનૈકાન્તિક સ્નેહનો રસ્તો હમેશા કંટકાદીર્ણ, સર્પ વિધી વ્યાઘ્ર અને વરૂ તથા કાઠી ખાનાર જંગલી પ્રાણીઓથી પરિપુર્ણ વનવાટના દુઃખો કંતાં પણ અતિ વિષટ છે. કારણ તે ઇશ્વરી પરિત્ર પ્રેમઆજ્ઞા અને નિયમોથી તદ્દન વિરૂદ્ધ છે.

ઘર ઘર ભટકવામાં અને આજ એક, કાલ બીજો અને પરમ દિવસે ત્રીજો એમ વર્તવામાં કાંઈ પણ પુરુષ કે સ્ત્રી કદાપી મુખી થએલ નથી અને થવાના પણ નથી, એ સિદ્ધાન્ત ચેકસ છે. કદાચ શક્યસ્થિતિમાં કૃત્રિમ આનંદ મળશે પણ તે પરિણામે રોગરૂપ થઈ પડે છે. માટે ચાવતજીવન સ્નેહ નિભાવી, અવ્યભિચારીવૃત્તિથી જ્યાં સુધી જીવન નિર્વાહ કરી શકવાની ખાતરી ન હોય ત્યાં સુધી કરી પણ લગ્ન સંબંધથી બાંધાતાજ નહી. ઐકાન્તિકસ્નેહની પ્રેમીરૂપ આ દામ્પતી ધર્મમુત્ર મનુષ્ય સમાજના સાંસારિક સર્વ મુખોને માટે પરમપિતા પરમાત્માદ્યાસજ નિયત કરવામાં આવેલ છે. તેને તોડીને કોઈ પણ વ્યવેત કરી મુખી થઈ શકે તેમ નથી. આ ધર્મમુત્રને કે આજ્ઞાને અધીન થઈ સર્વ રીતે માન આપવુંજ બેઠીએ.

પ્રપૂર્ણ—જે સ્ત્રી પુરુષોમાં ઐકાન્તિકસ્નેહવૃત્તિ પરિપુર્ણ રૂપમાં ખીલેલી હોય છે, તેઓ એકજ સ્ત્રી કે એકજ પુરુષમાં પોતાના પ્યારનું સ્થાન સ્થાપન કરે છે. પુર્ણ અંતકરણથી પોતાના પ્રિય સ્નેહીને આહ્વાન કરે છે. દોષો તરફ ધ્યાન ન આપતાં હમેશાં

શુભોને વિસ્તાર કરી ગ્રહણ કરે છે. હ્રમેશાં પ્રિય અથવા પ્રિયાના સંગમાં રહેવાનું પ્રસન્ન કરે છે. અવિચ્છિન્ન પ્રેમ જોજ તેઓની ખ્યાસા હોય છે.

લગ્નસંબંધને સત્યપરાયણતા તથા વિશ્વાસપાત્ર રીતે જાળવી રાખે છે. ધ્યાન એક મન એક અને કર્મ પણ એકજ પ્રકારના કરવા તરફ પ્રવૃત્તિ થાય છે. સદ્ગુણોવત્તુ સદ્ગુણો મુનક્તુ સદ્ગુણો કરવાવહે આ વેદમંત્રાનુસારજ આવા પ્રેમયુગ્મોનું વર્તન થઈ રહે છે. પ્રેમદોરી કોઈ પણ કારણથી તુટે તો હૃદય વિદીર્ણુ બન્ય છે અને આ દુનીયાના કામના રહેતા નથી. જીવન ધારણ કરી રાખવા કરતાં એવા પ્રસંગોમાં મરણું બધારે પ્રસન્ન કરે છે. લગ્નસંબંધી પ્રેમસંબંધીને એક ઉત્તમ જવાહીર સમજે છે, અને બનેમાંથી એકાદનો વિનાશ થાય તો પ્રાણપરિત્યાગને પણ મોક્ષપ્રક માને છે. આવા સ્ત્રીપુરુષોએ પોતાના રોહનું પરિણામ કરનાર યથાર્થ સ્થાનમાંજ બહુજ હહાપણપુર્વક પોતાના રોહ કે પ્રેમને સ્થાપન કરવો જોઈએ કારણ કે પોતાના પ્રિય અથવા પ્રિયાના સંગમાંજ તેઓ સર્વ રીતે મુખ અને સંતોષ માને છે. પ્રેમ સંબંધ જ્યાં સુધી ન જોડાયો હોય ત્યાં સુધી અસ્તવ્યસ્ત હાલત અને વ્યથિત રહ્યા કરે છે. આવા પુરુષો કે સ્ત્રીઓએ પોતાના પ્રેમીનું હૃદય અને ક્રિયા વશમાં લાવવા માટે પ્રત્યેક શક્તિનો શક્તિ અનુસાર ઉપયોગ કરવો જોઈએ, તથા એવા પ્રેમ સંબંધમાં કોઈને પણ હસ્તક્ષેપ કરવાનો પ્રસંગ આવવા દેવો નહીં જોઈએ.

પૂર્ણ—જેઓમાં આ વૃત્તિ પૂર્ણ અસે હોય છે તેઓ અંતઃકરણ પૂર્વક અનુકુળ સંજોગોમાં તો વર્તે છે પણ તેવા ખ્યારને માટે જમે તેવી હાલત કે સ્થિતિ ભોગવવાનું કષ્ટ નહીં કરે. એક વખત એકની સાથના ખ્યારમાં ખામી આવે તો અન્ય પ્રેમીને શોધવા તત્પર થાય છે. દ્રઢ પ્રેમભાવનાના અભાવનાં આવી સ્થિતિ ઘણીવાર થાય છે.

સાધારણ—જેઓમાં આ ઐકાન્તિક પ્રેમવૃત્તિ સાધારણ રીતે ખીલેલી હોય છે તેઓ એકને ચાહે છે પણ અન્ય હેતુઓ કે ઉદ્દેશને વશ થઈ સહજમાં અન્યની સાથે પણ પ્રેમપાશથી બંધાય છે. પ્રેમી તરીકે તેઓ હ્રમેશાં ખરા ચાહનાર અને વિશ્વાસ કરવા લાયક નિવડતા નથી.

નવા પરણવા ઇચ્છતા યુવતિ અને યુવાન વર્ગના બ્યકિતઓની અંદરની આ શક્તિઓની મસ્તિષ્કશાસ્ત્રાનુસાર યોગ્ય પરિક્ષા થયા પછી આવા લગ્ન સંબંધો જોડાતા હોય તો ઘણુંજ સારું પરિણામ આવી શકે.

ન્યૂન—જેઓમાં આ ઐકાન્તિક રોહવૃત્તિ ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓમાં લગ્ન સંબંધી રોહ ઘણાજ થોડા પ્રમાણમાં હોય છે. પોતાના સહધર્મિ કે સહયોગી અથવા સહયોગીનીને પતિ અથવા પત્નિભાવથી કષ્ટ કરવા કરતાં પોતાથી વિરુદ્ધ બલિના સ્ત્રી અથવા પુરુષના ઝેરવ્યવસ્થિત સંબંધો અને સંયોગો ખોળતા કરે છે. ખીલવણી અને કેળવણી—

આ ઐકાન્તિક રોહવૃત્તિને ખીલવવા માટે હ્રમેશાં એકજ સ્ત્રી અથવા પુરુષ સાથેના રોહસંબંધ જાળવી રાખવા માટે બનતો મનોનિગ્રહ સખો. નવી નવી

પુવતિઓ, ભિન્નભિન્ન મુખશબ્દો અને આકૃતિઓ એક મનને વારંવાર જમાવી પવિત્ર રનેહૃત્તિને શીથોત નહિ કરે. લગ્ન સંબંધી રનેહૃત્તિ અંધીને પ્રુષ્ટિ આપનાર સર્વ પ્રસંગો, વાતચિત અને આનંદનું સેવન કરે. જ્યારે વ્યભિચારી મનોવૃત્તિને પ્રત્યેક પ્રયત્નદ્વારા અટકાવવા પ્રયત્ન કરે.

નિમ્ન—આ વૃત્તિના અતિ જિજ્ઞાસુ કાર્યને પણ અટકાવવાની ખાસ જરૂર છે. પ્રથમ ખાસ પરીશરણમાં કદાચ સંભોગ અને સાધનોની પરિણામમાં ભુલ થવાથી કે દૈવ-વશાત મરણ અથવા એવું જ કેઈ વિધિ આવી પડવાથી, રનેહૃત્તિ સંબંધને તુટવાનો પ્રસંગ આવે તો તેથી નાશીપાશ ન થતાં, નહિ મળરાતાં, ધૈર્ય રાખી, અતિ શોકને દબાવે. અતિ મોહવશ ન થાઓ, ન ભુલાનાં ભુલી જાઓ, વિધીનું ધાર્યું પી જાઓ, હાથમાંથી ટોળાયેલ વસ્તુનો શોક નહિ કરે. પણ આમ રનેહૃત્તિ અન્ય યોગ્ય સ્થાન શોધવા પ્રયત્ન કરે. ખાસ કરી દીવગીરી અને શોકના સાગરમાં દબાઈ ન જતાં આત્મબળ તથા ધૈર્યને ધારણ કરે.

ખાસ મુશ્કેલી—પ્રેમ, લગ્ન સંબંધ, અને આકાંક્ષા રનેહૃત્તિ સંબંધમાં વળઃ માન હિંદુ સમાજની સ્થિતિ અત્યંત યોગ્યનીય છે. વિશુદ્ધ પ્રેમભાવ, રૂપ, ગુણ, વય, અને જ્ઞાનાદિ સર્વ યોગ્ય સાધનો સહિત યોગ્ય કાળે અને યોગ્ય રીતે ધરેલ હૃદયે એક પણ લગ્ન એવું નહિ મળી શકે કે જે સંતોષ પુરતું ગણી શકાય જે સમાજની આવી દુર્દશા છે, જ્યાં મૃદસ્થાશ્રમને પાથો અજ્ઞાન મુલક અકાળે અને અવિદિત રીતે પરિભ્રમણે વિચાર ક્યાં વિનાશ નાંખવામાં આવે છે, ત્યાં પછી વિશુદ્ધ પ્રેમ વંચ વિશુદ્ધ કે વીર્યવાન પ્રજા આદિ ભેદમાં ન આવે તેમા શું નવાઈ છે? જન સમાજનો સેકેટે નવાઈ ટકા જોડે. જાગતો લગ્ન અને વિવાહિત જીવનની મદદ અને જવાબ દારીઓને સ્વસ્થ થી પણ સમજી શકે. નથી અને સમજ્યા છે તે વર્ગી શકે તેમ નથી. આવી હિંદુ સમાજની દુર્દશા છે. એક તરફ જાણે વિધવાઓનાં પ્રેમ પુષ્પ અકાળે અનિવાર્ય અને અનિષ્ટ રીતે જ્યારે કામગિરીથી દમ્ય થઈ કરમાય છે ત્યારે બીજી તરફ પશ્વેશ્વરી પુરુષોના પ્રેમભાવો, રૂપ, ગુણ, વય અને જ્ઞાનના કોઈપણ દાવાઓ મળી રહ્યા છે. સંસાર મુખાર્થ સમાજે અને કોઈ સંસ્થાએ આ બાબતમાં હજી કંઈ કર્યું નથી. ધર્મ શુદ્ધે મુશ્કેલી છે, અને મદસ્થાશ્રમ અને અપરિણિત અને દુઃખેથી પૂર્ણ થતો જાય છે. આવી સ્થિતિમાં—બાળલગ્ન, કન્યાવિકલ અને વરવિકલ અદિ અનેક અનિષ્ટ અને હાનીકારક સિવાય એકદમ દુર કરી હિંદુ પ્રજાની જાણી ઉત્તરિ માટે સર્વ મુલ, સંસ્કારો અને ધર્મશુદ્ધે એકતરફ લગ્ન સંબંધને તેના વધાર્ય ત્વ રૂપમાં પુનઃ સ્થાપિત કરવાની હાથી પ્રથમ અવશ્યકતા છે—કામજીવનની પ્રજાના મુખ દુઃખ અને અપરિણિત તથા અનિષ્ટ અને ઉત્તરિ અદિના બધા અપરિણિત આ લગ્ન સંબંધના સ્વર્ણ પદ્મને અવગણી રહેલ છે.

ગુણોને વિસ્તાર કરી અહુણુ કરે છે. હુમેશાં પ્રિય અથવા પ્રિયાના સંગમાં રહેવાનું પ્રસન્ન કરે છે. અવિચ્છિન્ન પ્રેમ એજ તેઓની ખ્યાસા હોય છે.

લગ્નસંબંધને સત્યપરચયણતા તથા વિશ્વાસપાત્ર રીતે ભાગવી રાખે છે. ધ્યાન એક મન એક અને કર્મ પણ એકજ પ્રકારના કરવા તરફ પ્રવૃત્તિ થાય છે. સહનૌયયતુ સહનૌ મુનક્તુ સહવીર્ય્ય કરવાવહે આ વેદમંત્રાનુસારજ આવા પ્રેમયુગ્મોનું વર્તન થઈ રહે છે. પ્રેમદોરી કોઈ પણ કારણથી તુટે તો હૃદય વિદીર્ણુ અય છે અને આ હુનીયાના કામના રહેતા નથી. જીવન ધારણુ કરી સખવા કરનાં એવા પ્રસંગોમાં મરણું વધારે પ્રસન્ન કરે છે. લગ્નસંબંધી પ્રેમચંચીને એક ઉત્તમ જ્વાહીર સમજે છે, અને બનેમાંથી એકાદનો વિનાશ થાય તો પ્રાણપરિત્યાગને પણ પ્રાણપ્રદ માને છે. આવા સ્ત્રીપુરુષોએ પોતાના સ્નેહનું પરિપાકન કરનાર યથાર્થ સ્થાનમાંજ બહુજ હાપણુપુર્વક પોતાના સ્નેહ કે પ્રેમને સ્થાપન કરવો જોઈએ કારણ કે પોતાના પ્રિય અથવા પ્રિયાના સંગમાંજ તેઓ સર્વ રીતે મુખ્ય અને સતોષ માને છે. પ્રેમ સંબંધે ત્યાં મુખી ન જોડાયો હોય ત્યાં મુખી અસ્તવ્યસ્ત હાલત અને વ્યચચિત્ત રહ્યા કરે છે. આવા પુરુષો કે સ્ત્રીઓએ પોતાના પ્રેમીનું હૃદય અને ક્રિયા વશમાં લાવવા માટે પ્રત્યેક શક્તિનો શક્તિ અનુસાર ઉપયોગ કરવો જોઈએ, તથા એવા પ્રેમ સંબંધમાં કોઈને પણ હસ્તક્ષેપ કરવાનો પ્રસંગ આવવા દેવો નહીં જોઈએ.

પૂર્ણ—જેઓમાં આ વૃત્તિ પૂર્ણ અચે હોય છે તેઓ અંતઃકરણ પૂર્વક અનુકુળ સંજોગોમાં તો વર્તે છે પણ તેવા ખ્યારને માટે ગમે તેવી હાલત કે સ્થિતિ ભોગવવાનું કળુલ નહીં કરે. એક વખત એકની સાથના ખ્યારમાં ખામી આવે તો અન્ય પ્રેમીને શોધવા તરફર થાય છે. દ્રઢ પ્રેમભાવનાના અભાવનાં આવી સ્થિતિ ઘણીવાર થાય છે.

સાધારણ—જેઓમાં આ ઐકાન્તિક પ્રેમવૃત્તિ સાધારણ રીતે ખીલેલી હોય છે તેઓ એકને બાહે છે પણ અન્ય હેતુઓ કે ઉદ્દેશને વશ થઈ સહેજમાં અન્યની સાથે પણ પ્રેમપાશથી બંધાય છે. પ્રેમી તરીકે તેઓ હુમેશાં ખરા ચાહનાર અને વિશ્વાસ કરવા લાયક નિવડતા નથી.

નવા પરણવા ઈચ્છતા યુવતિ અને યુવાન વર્ગના વ્યક્તિઓની અંદરની આ શક્તિઓની મસ્તિષ્કશાસ્ત્રાનુસાર યોગ્ય પરિણા થયા પછી આવા લગ્ન સંબંધો જોડાતા હોય તો ઘણુંજ સાફ પરિણામ આવી શકે.

ન્યૂન—જેઓમાં આ ઐકાન્તિક સ્નેહવૃત્તિ ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓમાં લગ્ન સંબંધી સ્નેહ ઘણાજ થોડા પ્રમાણમાં હોય છે. પોતાના સહપર્મિ કે સહયોગી અથવા સહયોગીનીને પતિ અથવા પત્નિભાવથી કળુલ કરવા કરતાં પોતાથી વિરૂધ્ધ ભતિના સ્ત્રી અથવા પુરુષના ગેરવ્યવસ્થિત સંબંધો અને સંધોગો ખોળતા ફરે છે.

ખીલવણી અને કેજવણી—

આ ઐકાન્તિક સ્નેહવૃત્તિને ખીલવવા માટે હુમેશાં એકજ સ્ત્રી અથવા પુરુષ સાથેના સ્નેહસંબંધે ભાગવી રાખવા માટે જનતા મનોનિમ્મલ રાખે. નવી નવી

પુવતિઓ, ભિત્તભિત્ત મુખડાંઓ અને આકૃતિઓ ભેદ મનને વારંવાર ભ્રામવી પવિત્ર સ્નેહવૃત્તિને શીથોલ નહિ કરે. લગ્ન સંબંધી સ્નેહ મનથીને પુષ્ટિ આપનાર સર્વ પ્રસંગો, વાતચિત અને આનંદનું સેવન કરે. જ્યારે બ્યભિચારી મનોવૃત્તિને પ્રત્યેક પ્રયત્નદ્વારા અટકાવવા પ્રયત્ન કરે.

નિમ્મલ—આ વૃત્તિના અતિ હિંમ કાર્યને પણ અટકાવવાની ખાસ જરૂર છે. પ્રથમ ખ્યાસના પરિશુદ્ધનમાં કદાચ સુખેન અને સાધનોની પરિશ્રમમાં ભુલ થવાથી કે દેવ-વશાત્ મરણુ અથવા એવું જ કોઈ વિષ્ણુ આવી પસવાથી, સ્નેહસંબંધને તુટવાનો પ્રસંગ આવે તો તેથી નારીપાસ ન થતાં, નહિ ગમતતાં, ધૈર્ય રાખી, અતિ ચોકને દેખાવે. અતિ મોહવશ ન થાઓ, ન ભુલાતાંને ભુલી જાઓ, વિધીનું ધાર્યું પી જાઓ, હાથમાંથી ક્રોધાચેક વસ્તુનો ચોક્ નહિ કરો. પણ તમારા સ્નેહનું અન્ય ચોક્ષ્ય સ્થાન ચોધવા પ્રયત્ન કરો ખાસ કરી દીલગીરી અને ચોકના સાગરમાં દબાઈ ન જતાં અનમન નવા ધૈર્યને ધારણ કરો.

ખાસ મુશ્કેલી—પ્રેમ, લગ્ન સંબંધે, અને ઐકાન્તિક સ્નેહના સંબંધમાં વત. માન હિંદુ સમાજની સ્થિતિ અત્યંત ચોક્ષ્યનીય છે. વિશુદ્ધ પ્રેમભાવ, રૂપ, ગુણ, વય, અને સ્વભાવિ સર્વ ચોક્ષ્ય સાધનો સહિત ચોક્ષ્ય કાળે અને ચોક્ષ્ય રીતે થયેલ હજારે એક પણ લગ્ન એવું નહિ મળી શકે કે જે સતેષ પુરતું ગણી શકાય જે સમાજની આવી દુર્દશા છે. જ્વાનો મૂહસ્વાશ્રમનો પાયો અસ્થન સુલક અકાળે અને અવિદિત રીતે પરિશ્રમનો વિચાર કર્યા વિના જ નાંખવામાં આવે છે, ત્યાં પછી વિશુદ્ધપ્રેમ વંશ વિશુદ્ધિ કે વીર્યવાન પ્રજા અદિ ભવામાં ન આવે તેમાં શું નવાઈ છે. જન સમાજનો સેકેડે નવાજી દડા જેટલો જાત તો લગ્ન અને વિવાહિત જીવનની મહત્તા અને જ્વાળ દારીઓને સ્વકપાંચે પણ સમજી શકે. નથી અને સમજ્યા છે તે વર્તી શકે તેમ નથી. આવી હિંદુ સમાજની દુર્દશા છે. એક તરફ જાણે વિધવાઓનાં પ્રેમ પુષ્પ અકાળે અનવજાળે અને અનિષ્ટ રીતે જ્યારે કામગિરિથી દમ્બ થઈ કરમાય છે ત્યારે બીજી તરફ પરલેલા સ્ત્રી પુરુષોના પ્રેમભાવો, રૂપ, ગુણ, વય અને સ્વભાવ કલ્પેદારી દાવાઓથી ભરી દેવા છે. સંસાર મુધારક સમાજે અને કોન્ડ્રસ્તોએ આ બાબતમાં હજી કશું કર્યું નથી. ધર્મ ગુરૂઓ મુતા છે, અને મહસ્વાશ્રમ અનેક અપનિ અને દુઃખોથી પૂર્ણ થતા બંધ છે. આવી સ્થિતિમાં—આગ, લગ્ન, કન્યાવિક્રય અને વરવિક્રય અદિ અનેક અનિષ્ટ અને હાનીકારક સ્વાભાવે એકદમ દુર કરી હિંદુ પ્રજાની જાણી ઉગતિ માટે સર્વ સજા, સંસ્કારો અને ધર્મગુરૂઓએ એકચર્ય લગ્ન સંબંધેને તેના વધાર્ય સ્વ-રૂપમાં પુનઃ સ્થાપિત કરવાની જોઈ પ્રથમ અવશ્યકતા છે—કારણ જાણી પ્રજાના મુખ દુઃખ અને અદોષ તથા અતિત્વ અને ઉગતિ અદિના બધા અધાર માત્ર આ લગ્ન સંબંધના સચર્ય પાલનપર અવગંબી રહે છે.

નં. ૧૦, વાત્સલ્યસ્નેહ અથવા અપત્યપ્રીતિ.

Parental Love or Philoprogenitiveness,

બ્યાખ્યા, સ્થાન, શોધ, અને ઉપયોગ.

વાત્સલ્યભાવ, સ્વસંતાન તરફની પ્રીતિ, મમતા, પિતૃસ્નેહ, લાલનપાલનવૃત્તિ; બાળરક્ષણ કે બાળપોષણ કરવાની વૃત્તિ, બચ્ચાંતો તરફનો ખ્યાર અને પશુ, પક્ષી આદિ પ્રાણીઓને પાળવાની વૃત્તિ, આદિ આ શકિતનાં ખાસ કાર્ય છે. આ વૃત્તિ પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓની અંદર ખાસ વૃદ્ધિ પામેલ અને અધિક પ્રમાણમાં હોય છે. કારણ કે બાળબચ્ચાંની સ્નેહપૂર્વક સંભાળ, લાલનપાલન અને પોષણ કરવાનું મુખ્ય કાર્ય કુરસ્તે સ્ત્રી બલિતિને સ્વાધિન કરેલ છે. આ વૃત્તિનો દુરૂપયોગ કે મિથ્યાયોગ થવાથી બચ્ચાંઓનું અતિ લાલનપાલન કરી તેઓના શુભનને મુદારવામાં માબાપો કે સ્નેહીઓ અડચણરૂપ થાય છે.

આ વૃત્તિની રાસાલકિક ભાષા—

ગરદન તરફના પાછળના ભાગ પર માથું નમાવવું એ આ વૃત્તિની સ્વાભાવિક ભાષા છે. બાળકોનો શોક કરતી માતાઓ તથા પિતાઓ પોતાની ગરદનને પાછળ નમાવે છે, તથા પોતાના બાળક કે વહાલા પ્રાણીના એકદમ અચાનક મૃત્યુના સમાચાર સાંભળી બેશુખ્ખ બની ચત્તાપાટ પડી જાય છે, તે માત્ર આ વૃત્તિના સ્થાનને દીધે છે. બાળમુખાર્ષદનું સુંબન કરતી વખતે અથવા સમાટતી વખતે આપણે તેઓનાં મુખમાંને ઉચ્ચ નીચું નમાવીએ છીએ અથવા આ વાત્સલ્યવૃત્તિના સ્થાનની આતુબાતુ હાથ ફેરવીએ છીએ, એ આ વૃત્તિનું સ્વાભાવિક વક્ષણ છે.

આ વૃત્તિના મુખપરના મુવળિન્દુઓ મુખના ખુણા આગળના ઓગ્રપ્રદેશમાં બંને તરફ આવેલા છે. માબાપો પોતાનાં બાળકોને હમેશાં ઓગ્રના આ સ્થળથીજ સુંબન કરે છે.

૬. ગોલ આ વાત્સલ્યવૃત્તિની શોધનો ઇતિહાસ આપતાં લખે છે કે—

“ I have observed that occipital bone generally recedes more in female heads than in male and of course the quality it manifests must also be the strongest. But what is that quality? After accepting and discarding many notions, I also observed that monkeys had a like prominence in this region. I often asked myself what

one characteristic they possess in common? In a favorable moment, while lecturing I was struck with the extreme love monkeys have for their offspring. I dismissed my class abruptly, that I might instantly compare this developement in the heads of males and females. I found it informly the largest in females human and animal. This new idea appeared the more plausible, because it situated so near to propagation."

GALL.

૬૧. સ્પરશીયમ કહે છે કે—“મેં તથા ડાક્ટર ગેલે લગભગ ત્રીસેક ભાગ દુન્યા કસ્તાર માનાઓના માથાંઓ તપાસ્યા હતાં જેમાંથી પચીસ સીઓનાં માથાંઓ આ પશ્ચિમાસ્થિના પ્રદેશ તાગે ભાગ, યથાર્થ શક્તિ પામેલો હોતોજ નહિ. સીઓની અંદરનો આ ભાગ ખાસ વૃદ્ધિ પામેલો હોવોજ ભેગવો, એ તેનું ચોક્કસ લક્ષણ છે. આ ભાગની અંદર માથાની મધ્ય લાઈન ઉપર આવેલ સર્વ શક્તિઓના અને વૃત્તિઓના યુગ્મ સ્થાનોની માફક આ વૃત્તિનું સ્થાન પણ યુગલ રીતેજ બિરાજે છે. પશુઓ અને મનુષ્યોની અંદરની નર અને નારી જાતીની જોપરીઓનો ભેદ એક ખીમથી સ્પષ્ટ રીતે પારખી શકાય છે. કારણ કે નારીજાતિની જોપરી હંમેશાં પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફ અર્ધાંત આગળ અને પાછળના ભાગમાં વિશેષ લાંબી અને બન્ને પાશ્વર્વ તરફ જરા સંકુચિત હોય છે. જ્યારે નરજાતિનો જોપરીનો ભાગ બન્ને બાજુ તરફ વધારે પહોળો અને પાછળના ભાગની લંબાઈમાં સ્ત્રી જાતિ જેટલો વધેલો હોતો નથી.” આ ઉપરાંત વગી તે ડાક્ટરકહે છે કે “આ વૃત્તિથી સ્ત્રીઓમાં સામાન્ય રીતે બાળકો પ્રત્યે મમતા અને દયાની લાગણીને જન્મ મળે છે. કેરીબ અને ન્યુ-ઝીલેન્ડર બહુજ કુર અને ઘાતકી હોય છે. પણ બન્ને માખાંખા પાનાના બચ્ચાઓને બહુજ પ્યારથી વાહે છે અને તેઓનું પાતળ પોપણ અને રક્તજ બહુજ સભાગપૂર્વક અને સુશીમતો વેડીને પજુ કરે છે. વ્યામ, સિંહ, જરખ આદિ કુર જ નહીં માણીઓ પણ પોનાના બચ્ચાંને બહુજ નમ્ર ભાવથી અને મમતાથી ધરમતુ ગાય અને બેસાદિ માણીઓની માફક રેવે છે. આ બધું આ કૃતિનજ પરિણામ છે.”

૬૧૦ સ્પરશીયમ.

૬૧૦ સ્ટોટ કહે છે કે “આ વૃત્તિ દ્વારાજ કુમારી કન્યાઓ કે યુવતિઓ નાના બચ્ચા અને વહાલા પ્રાણી તરફ પોતાનો રનેહ અને મમતા દર્શાવે છે.

ઉપયોગ—કુકામાં આવૃત્તિનો ખાસ ઉપયોગ માણીમનની બાસ્થાવસ્થામાં તેઓનું રક્તજ અને પોપણ કરવાનો તથા તેની નિરુધાર હાલતમાં તેને સહાય મદદ અને મમતા તથા રનેહ દર્શાવી તેના જીવનને પ્રગતિ આપવાનો છે. આ વૃત્તિને એ ખાસ હુપયોગ છે જમતની અંદર પ્રચટ થતા-બાસ્થાવસ્થાની અંદરના પ્રાણીમાત્રની ઉપર રનેહથી ખાસ સંભાગ રાખનાર આ વૃત્તિ બચ્ચાંઓની દેવી છે. પ્યારથી પેદા કરવામાં આવેલ વસ્તુને યથાવત ઉછેરથી એ આ વૃત્તિનું કાર્ય છે. પ્રજોત્પત્તિ અને અભિવૃદ્ધિ એ કુદરતની સર્વોપરિ ઇચ્છા છે, જે મોન અને વિનાશની સામે પોતાનું કાર્ય કરી રહી

છે. આ પ્રયોગાદન અને અભિવૃદ્ધિના અભાવમાં પ્રત્યેક પ્રાણી કે વનસ્પતિ માત્ર એક નખન જન્મ પામી વિનાશને પ્રાપ્ત થતાં સ્થાવર જંગમ આદિ સર્વ વસ્તુ માત્રને હમેશાં માટે વિનાશજ થઈ જાત અને કુદરતની અપાર રચના અને પેદાશમાં નેહનાનો અભાવ થઈ સર્વ જડ પદાર્થો અનર્થક થાત અને અનાદિકાગ સુધી માત્ર સંસ્થાજ રત્ન.

એમ ન થાય એટલાજ માટે કામરૂતિ સંયોગાભિગ્રાહ કે સંયુક્ત થવાની શક્તિ મુદ્દપદાર્થ માત્રને, પ્રત્યેક પ્રાણીને, યોગ્ય સુસાવસ્થામાં પ્રયોગાદન અને અભિવૃદ્ધિ કરવા નરહ પ્રમત્ત સક્તિથી પ્રેરે છે. તે દ્વારા કુદરતનું મહાન કાર્ય અને લોકતાઓની નિરતર પરોપક આગ્રહાજ કરે છે. આ વિષયની અંદર હ્રમદેવનું કાર્ય કેટલું પ્રમત્ત અને મહાનનું તથા ઉપયોગી છે તે આ ઉપરથી સદજ સમજી શકાય તેમ છે. કામદેવનું મામાજ્ય મમમ જુમંડજના સ્થાવર અને જંગમ પ્રાણીમાત્ર ઉપર અભ્યા-દનથી ચાલીજ રહ્યું છે. શકરના ત્રિલોચનથી તેનું ભરિમબૂન થવું એ તો માત્ર એક અવકાશ છે. કુદરતની અંદર પેદા થતી સમમ જાગપ્રજાની યોગ્યકાળે જન્મ થવા પછી યોગ્ય મંરેશા અને અભિવૃદ્ધિ યથાર્થ રીતે થાય એ વિશ્વના મહાન નિરતરની પુરતપુરત પ્રેરણા છે, અને તે પ્રમાણે તે આગળથી એવા સર્વ પ્રકારના નરેનેની નયુક્તિ રચના સ્થિતિ અને અનુકુળતા લાભ્યા પછીજ કોઈ પણ પ્રાણીને જન્મ આપે છે. આ એક અતિ મહત્તનો અને વિચારણીય વિષય છે. એ જગુ કર્મ અસમાનથી એની પ્રેરેજ બની જાય છે તેમ નથી. પાનુ આ બધી અવસ્થા મહાન હેતુ અને અદ્ભુતપ્રવૃદ્ધિનામર્થ તથા અનદક આનુરીનો ઉપયોગ છે. આ અને પુરુષ, નર અને નારી આદિ ભિન્ન જાતિની રચના તેમની અંદરના પ્રયો-ગાદન અવર, તેઓની સુસાવસ્થાના સંગ કાળે થતી ખોતજાની અને પૂર્તી, સુસા-વસ્થાના દેમતરેથી કાલહનિનુ પ્રયોજન, જા અને પુરુષ અને જુની જુની અભિદેવતાના અભ્યાસનુ નેહકાર્યનું પ્રમ અને એ મર્વનું પરિપૂર્ણ થયઈ નીતર નરેન તથા નેહ - યોગ્ય કાળે પ્રજાની ઉત્પત્તિ અને આવી ઉત્પત્તિ થક પછી તેનું રક્ષન અને રક્ષક કલ્યાની ફરિફર વ. જાનનય રનેફનું ઉરકેમનું નેહ નેહને નેહનિત રીતે ન. ર. ર. ન. અંરેક કાર્ય અભ્યાસ નરેન થયું, આ બધા નરેને અને નિરતરે, તે રિશ્નિરતર અને રચાયજા કુદરતના મહાન શિશી રિશ્નનની અદ્ભુત રચના અને નરેનુ પ્રકૃતિ તથા જુરિવનુર્વને એક પાનુ શાન એક વિશ્વ રક્ષકનું રક્ષક છે અસમાન અચનક કે કુદરતના પ્રાકૃતિક અંધ નિરતરનીજ નર પ્રકૃતિનુ કે પ્રકૃતિનુજ એ કાર્ય છે, એમ કહેનર જુરિવદિન અને વિશ્વ-રેશીન અત્ર પુરુષ છે. હુંબા પ્રજાની ઉત્પત્તિ થવા પછીનું રક્ષક અને પેરજનુ રક્ષક દેવ, એ નરેનની અંદરની વનસપ્તિને અદ્ભુત દશાનુ પૂર્ત નેહકાર્ય અંરેક છે. અને ને પ્રમત્ત વરેનમાં એ જુરિવ પેરનના સમમ નેહકાર્યે અનુક્રમ કરે છે. આ જુરિવ મુશ્કાર્ય અને પ્રકૃતિ ને પેરનજ અગદો અંરેક છે. પાનુ નેહથી અનુક્રમ પ્રમાણે મમમનુરક નેહુરીને અવસ્થા અગદો પ્રને પાનુ સ્પેદ, મમમ, અવસ્થાનું અને અદ્ભુતનું અવર કરી માત્ર

કરવા તરફ પણ આ વૃત્તિની પ્રવૃત્તિ છે. નરસીંગનું કાર્ય સીસોજ આટલા ઉચ્ચ પ્રમાણમાં કરી શકે છે, તેનું કારણ તેઓની અંદરની આ વૃત્તિની અધિક ખીલ-વણી છે.

વાંસદશભાવની પરાકાષ્ટા—યોગ્યતાનો વિચાર એ પણ પ્રજાની ઉત્પત્તિ અને અભિવૃદ્ધિ માટે ખાસ જરૂરનો છે. માન્ય કીટી જેવાં પ્રાણીઓ, ગાય, ભેંસ કે હાથી જેવાં પ્રાણીઓને જન્મ આપી, પોની શક્યા સમર્થ થઈ શકે નહિ એ દેખીતું છે, તેમ હાથી અને ઉંટ જેવા પ્રાણીઓ કંઈ મરલાં અને કુકડાંને જન્મ આપી શકતાં નથી. આ વિષયમાં આકૃતિ, રૂપ, રંગ, કદ અને અનુકુળ સંભોગો તથા સ્થિતિઓ વિગેરેનો સમ્પૂર્ણ વિચાર કરીને જ કુદરત બહુજી ભુધિમત્તાથી પોતાની ઇચ્છાને અનેક પ્રાણીઓદ્વારા યોગ્ય રીતે પુરી પાડે છે, આવી અદ્ભૂત રચના અને ગોઠવણી કરવાનું કાર્ય અને બ્યવસ્થા, જો દુનીયાના બધા કાદ્યા પુરૂષોને એકત્ર કરીને સોંપવામાં આવે, તોપણ સમગ્ર કાર્યો બજાવવાનું તો દુર રહ્યું પણ તે સર્વને માટે અનુકુળ સંભોગનો નિર્ણય કરવાનું નહીં કંઈ કાર્ય પણ અનંતકાળ સુધી તેઓ કરી શક્યા સમર્થ થઈ શકે તેમ નથી.

વળી એક વાર પ્રજા પેદા થયા પછી પણ કંઈ તેનું રક્ષણ અને પોષણ કરવા પ્રાણ સંભાળની યોગી જરૂર છે એમ નથી. પણ રક્ષણ અને પોષણનાં બધાં સાધનો પ્રાપ્ત કરી તેને યોગ્ય ઉપયોગ કરવામાં અનહદ ભુષિ અને સહાય તથા પ્રેમની જરૂર પડે છે. સ્નેહ કે પ્રેમવૃત્તિ દ્વારાજ આ બધા કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. વાંસદશ સ્નેહજી એ સર્વ કાર્યો સ્વાભાવિક રીતે કરાવે છે. તેના યોગ્ય નમુનાઓ અમે અને આપણાં યોગ્ય ધારીએ છીએ. ખાસતી લાગણી કરતાં ગડે એવી માત્ર એક છાત્રવિદ્યા કે પ્રાણીજીવ (જાન પાત્ર કરી રાખવાની ઇચ્છા) છે. પણ કેટલીકવાર ખ્યાલવૃત્તિ એટલા પ્રજા પ્રમાણમાં પોતાનું આત્માત્મ્ય ચલાવે છે કે પ્રાણીજીવની પણ તેની પાસે કંઈ દરકાર કરવામાં આવતી નથી. નીચેનાં દ્રષ્ટાન્તો એ વિષયને વધારે સ્પષ્ટ કરશે. મનુષ્ય પણ અને પક્ષી તથા જીવજંતુના વર્ગમાંથી અનેક માન્યા પે સ્વતંત્રિન. નાણું માટે પ્રાણ ત્યાગ કરવા કેવા તત્પર થાય છે તે આ દ્રષ્ટાન્તો દિન થશે. એક મદસ્ય પાને એક મોટો કુનરો હતો. તેના બાળીયામાં એક ગાય પેનાના વાળરના નાથે દાખલ થઈ. કુનરને જાણે તે ગાયને બહાર કાઢવા તે પ્રકુરથ ગયો. કુનરને તે ગાયને નસાડી કોન પણ છેલ્લે તે કુનર કુલો કે તરનજ તે ગાય પેનાના વધાણા બચ્ચાંનું રક્ષણ કરવા માટે પેનાની દરકાર કર્યા વગર માથું નીચું કરી શીંગડા ચલાવી કુનરની સામે થઈ અને તેને નસાડી કાઢી કહ્યો. રાત્રીના પક્ષીઓ પેનાના બચ્ચાંનેનાં રક્ષણ માટે કાનડોળોની પુક પડતે છે. કાનડોળો બાજી સજીવાને થાય છે અને પુક જેવાં પક્ષીનાં પીછાં વિષેરીને તેઓને પાંચમાડ કરી નાંખે છે એક વખત એક દોહાંએ એક પક્ષીના બચ્ચાંમાંથી ઇંડાંએ લઈ લીધાં અને તેને પરિજીએ તે પક્ષી બિચારું દે પ્રાનુર કાનડામાં બચ્ચાંઓના વિચારથી સજીવામાં મર્યાં મર્યાં પણ પોતાનું મર્યાં સમજીનીમાં આ વાંસદશવૃત્તિના સ્થાન.

પરજ માણે જે સુની રજામાંજિ અભાગજ રાગગરબ અનેકનેજ સોડુ ગાનુ કરીનું
મુનુ ગમ મુનુ કરીતી માને પોતાના ગરબને રંગારી જ્યાં જડ હોય પોં આર
એ અનેક પ્રાણ પૂજા ભર વિદ્યુત કરે પવન પોતાના ગરબને ડોલે જાત મણી, અને
કદી ભર્યે ને, નેમે પાવ પડ જાણી પ્રથમજ રજાગરબનેથી એકરમ દોરી 'મનના
ભર્યો, એને પાવ મ આને એ પોતેની પવ પોતાના ભર્યો એને દુખને પગને
મે, રામા સંકરના રજાને માની ભર્યો મમરો અને મમરોએ ભર્યાંએના રજા મારે
ભરી પ્રથમ મમરો છે, અને પાવને રજા મમરોને ફોડે મુશ્કેલ પડે પાવે તો મમરો
કમી કે કમીને પવ કેરી રજાને મમરો મમરો કરે કે કુકીઓ પાવના
મમરોએનું રજા પુણી પાવ પોતેની માથે જમીને પવ કરે
એ રજા રજા માથે અને મમરો મમરોમાંના પાણી પડ પોતાના પ્રથમ, એનું
રજા રજા માટે મમરો મમરો માણી માથે થાય છે, એનું પ્રથમ રજાના
તરબા પાવને મમરોમાં અનેકપાદ પાવ કેરો રજા મમરોમાંના પ્રથમ માથે
દમે કુકરો પવ પાવના મમરોના રજા માટે મમરો મમરોની જે છે
મિસ્ટ્રી પ્રાણીઓ પાવના મમરોના રજા માટે મિસ્ટ્રી મમરો ન્યારે ભગિ કુક અને
મુશ્કેલ મમરો એ રજાઓ પાવના મમરોના માથેને ભર્યાંએને આર
મમરોની આમના પડના રજા મમરોના મળી, પાવના મમરોની એકાક મમરો
માથેના મમરોની એકાક મમરોના મળી છે, રજા મમરો કાળે મમરો મિસ્ટ્રી
એ કુકીઓ માથેના રજાની માથે મમરોની ફરી રજાના મમરોની રજા મમરોની
મમરો ભર્યા છે, મમરોના મમરોની ફરી રજાના મમરોની માથેના મમરોની
પોણ અને દુખ થાય છે તેનું માથે ફોડ પ્રાણ રજાને મમરો છે ?

કુકરો પ્રથમ પ્રથમને આર, એ એક આર રજાની આર પુણી છે, અને
તેનું માથેનાની બરે રજા બરે ન્યાય છે, આ પુણી ન્યારે ભગિ પ્રથમ પ્રથમમાં
હોય છે ન્યારે અન્યના માથેના રજા પવ રજા આરિનું પાવને કરતામાં પ્રથમ
છે, આર કરી મમરોના અને મમરોના નાં પુણીના આ પુણીની ખીવનની
અધિક પ્રથમ પ્રથમ મમરોની માથેના આર છે અને રજા મમરોની, બરેનાં મિસ્ટ્રી
મીસ્ટ્રી કે મુશ્કેલો પાણીના કુકરો કે મિસ્ટ્રીના અન્ય અને વામરોમાં તરે
ભગિ રજાના મમરો છે, જે આ પુણી પાવને છે, મમરોના રજા અને કુકરોના
રજા પવ મમરો રજા છે, પોતાના આરકોની સંભાળ અને રજા એ તો આ
પુણીની વિશ્વવ્યાપ સંભાળ થાય છે.

પવ વર્તમાન જમાનામાં યુરોપ અને અમેરિકાના દેશનેમત વગની મીસ્ટ્રીમાં
અને કેટલાક પ્રમાણમાં આપણા દેશના પાવની વર્તમાન, તેમજ ઉચ્ચ મુશ્કેલ મિસ્ટ્રી
કુકરોમાં, પ્રથમપાવને પોતાના રજાના તેમજ પ્રથમ અનિસ્ટ્રી કરવાના કાર્ય માટે
અરકાવ નાંખી, વિષય વાસનાને તૃપ્ત કરવાને કેટલાક પાવનાના પ્રથમ
અને કુકીઓનું અનુકરણ થવા લાગ્યું છે, તે અત્યંત વિચાર અને રજાની નજરથી
નિરસાર કરવા લાયક છે. એટલુંજ નહિ પણ જેમ અને તેમ તેવી દેશને પ્રથમ

દાસ નિમૂળ કરવાની ખાસ જરૂર છે. કુદરતથી વિરૂધ વર્તિને દોષ પણ કદાચી મુખી થયુંજ નથી, અને થવાનું પણ નથી. જે સ્ત્રીપુરુષો બન્નાંઓને ઉછેરવા દેવાના નથી. ખરૂં જોનાં જોવા મનુષ્યને લગ્ન પામી મારા થવાનોજ કદં દષ્ટ નહિ રહેવો જોઈએ; અને ખાસ ઉચ્છા પુર્વક જોયો પેનાની સંવનિનો ખરી રીતે વિનય કરનાર હોય તેઓનો વિનાશજ ઉચ્છવો જોઈએ.

પ્રપૂર્ણ—જેઓમાં આ વૃત્તિ અધિક પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ અતિ સ્નેહથી પેનાની પ્રત્યેકને ચાહે છે. દીકરાઓને દેવ સમાન ગણે છે. પુત્રનો વિનાશ થતાં અતિશય ખેદ કરે છે. પુત્ર સ્તનને અમુચ્ય ગણે છે. તેઓની બહુજ ખંત અને આનંદથી સંભળ લે છે. તેઓના વાક મરન કરે છે. તેઓની પ્રીતિ મેળવે છે. બાળકો નાથે દસે રમે છે અને તેઓને અનેક રીતે આનંદ પમાડે છે. દયાની અધિકતા હોય તો તેઓને શીશ્ય કરવાનું કે શીશ્ય થવી જોવાનું પ્રમંદ કરના નથી. તર્કશક્તિ કે વિચાર શક્તિ જોઈ હોય તો તેને પરિણામે અતિ લાગન કરી ઓકસને બગાડી મુકે છે. સાવધાની અધિક હોય તો તેને પરિણામે બાળકોને વારંવાર યેનવત્તીઓ આપ્યા કરી ખીકણ બનાવી દે છે. નૈતિક અને જુષ્ઠિ શક્તિની અધિકતા હોય તો તેઓ પુત્રને ખ્યારથી ચાહે છે ખરા પણ તેઓ બગડે જોઈથી દૂર મુખી નહિ. વિશેષમાં આવા મા આપો પાતાના પુત્રને કેળવણી આપી દુશીયાર અને સદાચારી બનાવવા તરફ પ્રેરણા છે. માનાભિલાષ અને લ્લેષણ શક્તિશાળી હોય તેવાઓ ત્યજેદારી અને આસાંકિત પણ વિશેષ પ્રમંદ કરે છે, અને જેઓમાં એ શક્તિઓની ખામી હોય તેઓ બહુજ મજતાવાળા થઈ રહે છે. પણ જેઓમાં માન, તથા નૈતિક અને જુષ્ઠિ શક્તિઓ સારી ખીલેલી હોય છે અને રૂઢિ તથા વિનાશક ધર્મો સાધારણ પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ ભય કરતા દાખ અને સમજ શક્તિને તથા નૈતિક શક્તિને વધારે ઉપયોગમાં લઈ બાળકોને ન્યાય અને નીતિથી ચણાવે છે અને કેળવે છે. તેઓ બાળક પ્રત્યેનાં વર્તનમા વધારે સખ્ત કે વધારે મુલા ન થતાં નિયમિત અને માફકસર હોય છે. આત્મનિષ્ઠા અને પ્રગતિની અધિક અભિલાષાવાળા નૈતિક મુધારણા અને ઉત્તમ દશા તરફ ખાસ ધ્યાન આપનાર હોય છે. અસ્થિર મનવાળા માઆપો ધરીકમાં ઓકસને રમાડે છે અને ધરીકમાં રાવતાવે છે. ભુદિની અધિકતા કરતાં જેઓમાં 'સાન્દર્ય' પ્રીતિ તથા કીર્તિની અભિલાષા અધિક અશે હોય છે, તેઓ અન્તરસાન્દર્ય કરતાં બાહ્યાડંબર તરફ વધારે યોગ્ય ધરાવતા હોવાને લીધે બાળકોને પણ તેવાજ દેશનવાળ બતાવે છે, પણ જેઓ વિશાળ અને કુશળ મસ્તિષ્કવાળા, નૈતિક અને જુષ્ઠિશાળી અધિકતાવાળા, દ્રઢતાવાળા, અને ચેત્ત્ય પ્રમાણમાં શારીરશક્તિ તથા બજ સમ્પત્ત અને સ્વમાનની વૃત્તિવાળા હોય છે, તેઓ બાળકોને બરાબર રીતે શિક્ષણ આપી તેઓને સમાનાન્ય રીત પેનાના દાખમાં સખી રાકે છે.

આ શક્તિની યથાર્થ ખીલવણી દ્વારા એકુલે પશુપાલનમાં પ્રીતિવાળા, સ્ત્રીઓ પક્ષી અને પાળેલ પશુઓ કે અન્ય પ્રાણીઓ તરફ સ્નેહાળ તથા નાની ઓકસીએ લીંગા લીંગલી અને સમકક્ષીએ પર હેલ સમવાવાળી અને બાળકો દોરા અને નાનાં નાનાં પ્રાણીઓનાં ચોખીન યાય છે.

સાધારણ—જેઓમાં આ વાત્સલ્ય સ્નેહ સાધારણ રૂપમાં હોય છે તેઓ પુરત પ્રમાણમાં બાળકો પ્રત્યે માયાળુ હોવા નથી. તેઓનો કલ્પનશક્તિ તેઓથી મંડળ થતો નથી. તેઓની સારી ચંભાળ લેવાનું કે તેઓને આનંદ આપવાનું કાર્ય તેઓ કરી શકતા નથી. તેઓનું રડવું કે ગડગડાટ સાંભળી એકદમ ગુસ્સે યજ્ઞ થાય છે અને આક્રમક સ્વભાવ અને વેગને લીધે નાના નાના વાંક માટે શિસ્ત પલ્લુ કરી બેસે છે. તેઓના વારંવાર દોષો કાઢવા કરે છે અને ઘણીવાર ધાતકી રીતે બાળકોનો અડતાલો પત્તુ બેસે છે. પણ જો તેઓમાં દયા અને મૈત્રીભાવ આસ પ્રમાણમાં ખીલેલ હોય તો તેઓની સગવડ અને મુખ માટે જરૂરી સાધનો પુરા પાડે છે.

ન્યૂન—જેઓમાં આ વૃત્તિ ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ પોતાના બાળકો માટે પણ બહુ દરકાર કરતા નથી, તો અન્યના બાળકો માટેનું તો પુછવું જ શું રહ્યું? બાળક અને વિનાશક શક્તિ અથવા કલહ પ્રિયતાની અધિકતાને લીધે આવા માણસો બાળકો તરફ કઠોર અને દયાહિનપણે વર્તે છે.

હંકમાં—આ વાત્સલ્યભાવની વૃત્તિની ન્યૂનાધિક ખીલવણી સાથે અન્ય શક્તિઓની ન્યૂનાધિક મિશ્રીત અસર ચવાથી મનુષ્યનું બાળકો પ્રત્યેનું વર્તન અને પ્રકારના મિશ્રીત ભાવનું બને છે. છતાં પણ સારા અને આત્મિક મરતક-શાસ્ત્રીઓ તે બધા ભાવોને વાણી અને વર્તન પરથી સરલતાથી સ્પષ્ટ પહે જાણી શકે છે.

ખીસરણી-બાળકો સાથે સ્નેહ પૂર્વક ખેડો, કુહો, રમો. બાળકોને અમુક્ય રત્નોથી પણ અધિક સમજો, તેઓની નિહાંપ વૃત્તિ, બાળભાવો અને રમ્યતાને અવલોકો અને તેઓ પ્રત્યેના વર્તનમાં બહુજ નમ્ર, મૃદુ, ધૈર્યમુક્ત, અને આનંદપૂર્ણ થાઓ. છોકરાં ન હોય તો ફક્ત મહુલુ કરો અથવા અન્ય પ્રાણી કે પશુ પક્ષીઓને પાળી પોપીને લાલન પાલન કરો.

નિમ્નહ—આવૃત્તિના અતિ ઉચ્ચ સ્તરે અને તેથી યતાં હયંકર પરિણમીને પણ રોકવાની તેટલીજ અમત્ય છે, અને તેથી એ વૃત્તિને નિમ્નહમાં રાખવા માટે સ્નેહની સાથે ન્યાયવૃત્તિ અને બુધ્ધિશક્તિઓને ઉપયોગમાં લાવો. બાળકો માટે બહુજ ચિંતાનુસવસ્થામાં નહિ આવી પડે. એક બાળક મૃત્યુવશ યંત્રાં અતિશય શોક કે દીવંગીરી પાછળ સમય ન ગુમાવો, પણ અન્ય કોઈ વિષયમાં ચિત્તને લગાવો, અને તેના કપડાં વજ્ર કે રમકડાં આદિ અવશેષનું ગરીબોને દાન આપી મનને શાન્ત કરો તથા શોકનાં કારણને દૂર કરો. વૈરાગ્યવૃત્તિ અને સમજ શક્તિથી મનને શાન્ત કરો.—આ વાત્સલ્યવૃત્તિના એકંદર ત્રણ વિભાગ છે.

૧. અપત્યસ્નેહ—જેમાં પશુ અથવા પ્રાણીવર્ગનાં બચ્ચાંઓપરનો પ્રેમ.
૨. વાત્સલ્યભાવ—જેમાં આટોસીપાટોસી કે અન્યના બચ્ચાંપરનો પ્રેમ અને
૩. સ્વસંતતીપરનો પ્રેમ, એમ ત્રણ વિભાગ પાડી શકાય છે.

આ ત્રણે વૃત્તિઓ માટે મસ્તિષ્કમાં એક બીજા ઉપર ક્રમશઃ ત્રણે મનન અવયવો ગોઠવાયેલાં છે.

“ Motto. ”

સહનાચવતુ સહનો મુનક સહવોર્પ્ય કરવાવંતે તેમસ્વિનાવર્ષાતમસ્તુ મા ચિદ્રિપાપદૈ ॥

નં. ૧૧, મૈત્રીભાવ અથવા સ્નેહસંબંધ.

Friendship or Adhesiveness.

(United we stand. Divided we fall.)

વ્યાખ્યા, સ્થાન, શોધ, અને ઉપયોગ.

વ્યાખ્યા—વિશ્વાસ, સહાયકારિત્વ, સહવાસશીલત્વ, સમાજ, સંસ્થા કે સમાના રૂપમાં એકત્રિત થવાની અભિલાષા, સંયુક્ત ધર્મ કરવાની વૃત્તિ, એકત્રયવૃષ્ઠિ, સંપ, સમ્મેલન, મૈત્રીભાવ, એકાગ્રમાણુપીઠાન સંખવાની વૃત્તિ, અને બલિ તથા કલ્પ કે મંડળ કે યુગીયન આદિ સ્થાપવા કે નિભાવવા તથા તેમાં સુખિચિત થવાની વૃત્તિ આદિ એકત્રય અને પરસ્પરોપકાર કરતા કાર્યોમાં સહાયકારક થવાની શક્તિ કે વૃત્તિ આદિ ભાવોનો આ મૈત્રીભાવમાં સમાવેશ થાય છે.

સ્થાન—વાત્સલ્યભાવથી જન્મ બહારની તરફ, જન્મ ઉપરના ભાગમાં, આ વૃત્તિનું સ્થાન છે. મૈત્રીભાવ વાત્સલ્યભાવ અને સ્વદેશાનુસર આદિ વૃત્તિઓનાં સ્થાનો, મુખ્ય શારીરિકશક્તિ કે યુક્તિના આદિના સ્થાનોની સાથે નીચેની રીતથી નિરીક્ષણ કરવાથી બહુજ સરલતાથી બઢી અને ઘાલી શકાય છે.

પશુવૃત્તિ અને ગદ્યસાંસારિકવૃત્તિઓના સ્થાનો શોધી કાઢવાના નિયમો

આંખના બાહ્ય ખુલાથી કાનનાં ઉપરનાં ટોપકાં પર્યન્ત એક સીધી લીટી દોરો ત્યાં તમે “શાર્વચકિત” ઉપર આવશે. આ સ્થાનથી લગભગ પેલુ ઈચકાપર આગમના ભાગમાં અને લગભગ પેલુ ઈચ નીચે મુધાનું સ્થાન છે. બ્યારે શાર્વચકિતની ઉપર લગભગ એક ઈચપર એપનેચ્ઠનું સ્થાન છે અને તેના અબ ભાગમાં લગભગ એકઠા ઈચપર “ધન્વનિકલ્પ”નું સ્થાન છે, કાનના છેડા અનેની લાઈન એમનેએમ એકઠા ઈચથી જન્મ વધારે અગમ લંબાવવાથી રૂપેના સ્થાનપર આવશે અને એમ લાઈનને સીધી મસ્તિકાની મધ્ય લાઈન મુખી સર્જ જતાં વાન્સલ્પના સ્થાનપર આવશે. બ્યારે સ્વદેશાનુસરનું સ્થાન ઉપરના ભાગમાં લગભગ એકઠા ઈચ દુરપર આવેલ છે બ્યારે ત્યાંથી જરૂરક ઈચપર તેમ લાઈનની ઉપર મૈત્રીભાવનું સ્થાન છે.

શોધ—આ શક્તિના સ્થાનની શોધ યકતર ગોલે એક અતિ મૈત્રીભાવપૂર્ણ શ્રીની પરિક્ષા કરતાં અને તેના મરિતકનું મોટેલ લેતાં કરી હતી તે કહે છે કે:—

I found two great prominences constituting the segment of a sphere, by the side of Parental Love.....I considered them a cerebral organ, But what were its functions? I inquired of herself and friends, for what one characteristic she was especially, remarkable, and all concurred that she had the most invincible attachment to her friends and in passing from poverty to honour her feelings for her old friends had never been changed. The idea occurred to me that there might be an organ of friendship and these prominences were that organ. This was greatly confirmed by their being directly above love, and by the side of Parental love. All these sentiments being analogous, gave it a degree of probability amounting almost to certainty."

ભાવાર્થ—

“તપાસ કરતાં એમ માલુમ પડ્યું કે તે બાઈના મરિતકના પાછળના ભાગમાં પ્યાર વૃત્તિની ઉપર જે ઉપસેલ પ્રદેશ દેખાયા અને તેને મેં મરિતકના અવયવો માન્યા. પણ તેના કાર્ય સંબંધી નિર્ણય કરવાનું બાકી રહ્યું. તેથી તે બાઈનાં ખામ લક્ષણો સંબંધી તેણીને તથા તેના મિત્રોને પુછતાં જણાયું કે તે શ્રીમાં અબાધિત મૈત્રીભાવ પ્રગટ પછે પ્રવર્તિ રહેલ છે. ગરીબાર્થ અને તવંગર હાલતમાં પણ તે પોતાના જુના મિત્રોને જેવાને તેવાજ ચાહે છે.” આ ઉપરથી મને તરત જાણ્યું કે ત્યારે તે સ્થાન “મૈત્રીભાવનું” હોવાનું જોઈએ અને તે ભાવોને માટે મગજમાં પણ ભિન્નસ્થાન હોવા જોઈએ તથા આ જોયેલા સ્થળો પણ તેજ અવયવના દ્વયે વળી પ્યાર શક્તિની પાસેજ અને વાસત્યભાવની બાલુમાંજ આવેલ તેની સ્થિતિએ આ બાબતનો સ્વિકાર કરવામાં મને પૂર્ણ પુષ્ટી આપી.” ડા. ગોક્લ.

ઉપશોગ અને કાર્ય—પોતાના મિત્રો માટે જાનીન અને જવાબદાર થયેલ અનેક વ્યક્તિઓનાં દાખલાઓ આપણને ઇતિહાસ પુસ્તકાદે છે, અને કેટલીકવાર તો શુન્દા કરનાર બારવડીઓએ જેવા મનુષ્યોમાં પણ આ મૈત્રીભાવ પ્રગટ પ્રમાણમાં જેવામાં આવે છે, જેના વખાણ અને પ્રશંસા કર્યા વિના આપણને પણ ચાલતુંજ નથી. તેઓના મિત્રોનાં અપદ્વ્યોની એક પણ બાતમી ગમે તેટલા જુઝમાટ મારફત કે દુઃખ આપવા છતાં પણ કોઈ કાળે બહાર પાડતાં નથી. આવું બારવડીના વાણેર, મધી અને મીયાણા વર્ગોની અંદર અનેક વાર જેવામાં અને અનુભવવામાં આવે છે. અતિ પ્રગલ મૈત્રીભાવનું એ સ્ત્રી પ્રગલ પ્રમાણ છે.

જેઓ મૈત્રીભાવનો અનુભવ કરે છે તેઓ પોતાના મિત્રોને મારેજ છવે છે. તેઓનાંજ સમાગમમાં સુખ માને છે. મૈત્રીભાવમાંજ તેઓનું સર્વસ્વ સમાઈ

જાય છે. મિત્રો માટે આવા પુરુષો ગમે તે કાર્ય અને ગમે તે પ્રકારનો ભોગ આપવા તત્પર થાય છે. મિત્રોપાસેથી પણ એવીજ ભાવના રાખે છે. તેઓના મુખ દુઃખમાં સમાન મુખદુઃખાનુસર કરે છે. દેશની કે છાંયાની લાગણીનો તો તેઓમાં તદ્દન અભાવ જ થઈ જાય છે. આવા જાડિતઓ અનેક મિત્રોના સમુદાયથી અને સહવાસથી, સુશોભીત અનેક સમાજ સંસ્થા કે શોશાલ્ટી કે મૂકમંડલ ખરેખર અનેક ધન્યવાદને યોગ્ય છે. ત્યાંજ મુખ અને આનંદનું સમૃદ્ધિના અભાવમાં પણ નિવાસ સ્થાન છે.

પણ કેટલાક એવા પણ મનુષ્યો હોય છે કે આવા મિત્રીભાવનો જેઓના હૃદયમાં કે મનમાં છાંટો પણ હોતો નથી અને હજારો પ્રકારના ખોટા કારણો કે બાહ્યો આપી મિત્રીભાવ દર્શાવવાનો ડોંગ ઘાડતા હોય પેટે ફરે છે.

એક પરોપકારી વિનય સુખપત્ત અને પોતાના બાગકો પ્રતિ અતિ મમતાનું પુરુષ હતો. જે માંદગ્યોની આવજત અને સંભાળ સખવાના દરેક પ્રયત્ન પાછળ પોતાનો સમય બ્યતીત કરતો હતો. પણ તેની સાથે વાતચિત કરતાં તેણે ખાતરી પૂર્વક ૧૫૫૫ કહ્યું કે “ મિત્રો ” એ શું અને કેમ થાય ” એ સંબંધી એ કંઈ પણ જાણતો નથી. દેશ પરદેશ જતી વખતના વિયોગથી અથવા નિકટના સંબંધીના મરણથી પણ તેને ખાસ દીકરીરી યોગ કે વિયોગજન્ય દુઃખ યતુજ નહિ. ઉપરોક્ત દ્રષ્ટાન્ત મિત્રી ભાવની તદ્દન ન્યૂનતા દર્શાવે છે.

ઘેટાં, વાંદરાં, બકરાં અને અધિયં વીગેરે સહવાસનાં બહુજ મિત્રો હોય છે, તેથી તેઓ હમેશાં ટોળાંબંધ રહે છે અને સખવામાં આવે છે. કેટલીક જાતના પોપટ અને સારસ જેવાં પક્ષીઓ વિયોગને સહનજ કરી શકતાં નથી અને એકના મૃત્યુબાદ બીજું અવરજ મરણને શરૂ થાય છે. વાથ અને કુતરા, સિંહ અને કુતરા અથવા કુતરા અને કુતરા, ઘણી વખત બહુજ સંપર્સપીને સાથે રહેતા ભોવામાં આવેલ છે. શીશ નામની માછલી પણ પોતાના પાલક મનુષ્યને બહુજ વ્યાહનાર માત્રુમ પડી છે, કુતરાએ તે ધણીવાર પોતાના રજામીએનું રક્ષક કરતા મદદ કરતા અને ઉત્તમ સહાયક તરીકેનું કાર્ય કરતા માત્રુમ પડેલ છે. એટલુંજ નહીં પણ પોતાના પાલકના મૃત્યુ બાદ ઝૂરી ઝૂરીને તેઓની કનરપર આધાપીધા વગર મરણને શરૂ થયેલાં દ્રષ્ટાન્તો પણ મિલકે છે. (જુઓ Smile's Duty.)

મનુષ્યના આનંદમાં આનંદ, મુખમાં મુખ અને દુઃખમાં દુઃખ દીકરીરી દર્શાવવાની તથા અનુભવાની વૃત્તિ કુતરાઓની અંદર ખાસ ભોવામાં આવેલ છે. બ્યારે કેટલાકોમાં આવી વૃત્તિ તદ્દન ભોવામાં આવતી નથી. આ બધું એમ દર્શાવે છે કે મનુષ્ય અને પ્રાણી વર્ગની અંદર આ નૈતિકભાવ અથવા રનેક સંબંધનું એક ખાસ જુડું માનસ અવશ્ય મતિપ્રમાણ છે. સ્ત્રી વર્ગમાં તે ખાસ પ્રમાણમાં અધિક વૃદ્ધિગત ભોવામાં આવે છે. તેઓની મિત્રી હમેશાં વિજયવંતજ નિવડે છે. પોતાના મિત્રો અને રનેદીઓની સરસલ કરવા પાછળ ઓએ કંથે ભોજ નથી આપતી? ખરેખર

ચોધ—આ શક્તિના સ્થાનની ચોધ યકતર ગોલે એક અતિ મૈત્રીભાવપૂર્ણ સ્ત્રીની પરિચા કરતાં અને તેના મરિતકનું મોટેલ લેતાં કરી હતી તે કહે છે કે:—

I found two great prominences constituting the segment of a sphere, by the side of Parental Love.....I considered them as cerebral organ, But what were its functions? I inquired of herself and friends, for what one characteristic she was especially, remarkable, and all concurred that she had the most invincible attachment to her friends and in passing from poverty to honour her feelings for her old friends had never been changed. The idea occurred to me that there might be an organ of friendship and these prominences were that organ. This was greatly confirmed by their being directly above love, and by the side of Parental love. All these sentiments being analogous, gave it a degree of probability amounting almost to certainty."

બાવાઈ—

"તપાસ કરતાં એમ માન્ય પડ્યું કે તે બાઈના મરિતકના પાછળના ભાગમાં પ્યાર વૃત્તિની ઉપર બે ઉપસેલ પ્રદેશ દેખાયા અને તેને મેં મરિતકના અવયવો માન્યા. પણ તેના કાર્ય સંબંધી નિર્ણય કરવાનું બાકી રહ્યું. તેથી તે બાઈનાં ખાસ લક્ષણો સંબંધી તેણીને તથા તેના મિત્રોને પુછતાં જણાયું કે તે સ્ત્રીમાં અબાધિત મૈત્રીભાવ પ્રબલ પછે પ્રવર્તિ રહેલ છે. ગરીબાઈ અને તવંગર હાલતમાં પણ તે પાતાના જુના મિત્રોને જેવાને તેવાજ ચાહે છે." આ ઉપરથી અને તરત જાણ્યું કે ત્યારે તે સ્થાન "મૈત્રીભાવનું" હોવાનું જોઈએ અને તે બાવોને માટે મગજમાં પણ બિનસ્થાન હોવા જોઈએ તથા આ જોયેલા સ્થળો પણ તેજ અવયવના હશે. વળી પ્યાર શક્તિની પાસેજ અને વાત્સલ્યભાવની બાજુમાંજ આવેલ તેની સ્થિતિએ આ બાબતનો સ્વકાર કરવામાં અને પૂર્ણ પુષ્ટી આપી." ઇ. ગોલ.

ઉપધોગ અને કાર્ય—પાતાના મિત્રો માટે જમીન અને જવાબદાર રહેલ અનેક વ્યક્તિઓનાં દાખલાઓ આપણને ઇતિહાસ પુસ્તકાદે છે, અને કેટલીકવાર તો ગુન્હા કરનાર બાદવટીઓએ જેવા મનુષ્યોમાં પણ આ મૈત્રીભાવ પ્રબલ પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે, જેના વખાણ અને પ્રશંસા કર્યા વિના આપણને પણ ચાતનુંજ નથી. તેઓના મિત્રોનાં અપકૃત્યોની એક પણ બાતરી ગમે તેટલો જુઝાટ મારફત કે દુઃખ આપવા છતાં પણ કેઈ કાળે બહાર પાડતાં નથી. આવું બાંચડીના માથેર, સૂંધી અને મીયાણા વર્ગોની અંદર અનેક વાર જોવામાં અને અનુભવવામાં આવે છે. અતિ પ્રબલ મૈત્રીભાવનું એ સૌથી પ્રબલ પ્રમાણ છે.

જેઓ મૈત્રીભાવનો અનુભવ કરે છે તેઓ પોતાના મિત્રોને મોટેજ છુપે છે. તેઓનાંજ સમાગમમાં મુખ માને છે. મૈત્રીભાવમાંજ તેઓનું સ્વસ્થ સમાઈ

જાય છે. મિત્રો માટે આવા પુરુષો ગમે તે કાર્ય અને ગમે તે પ્રકારનો ભોગ આપવા તત્પર થાય છે. મિત્રોપસેથો પણ સ્વેચ્છા ભાવના રાખે છે. તેઓના મુખ દુઃખમાં સમાન મુખદુઃખાનુભવ કરે છે. દેવની કે ઈશ્વાની સાગળીને તે તેઓમાં તદન અભાવજ થઈ જાય છે. આવા બક્ષિતઓ અનેક મિત્રોના સમુદાયથી અને સહવાસથી, ગુરોબીન અનેક સમાજ સંસ્થા કે ચોશાણી કે ગૃહમંડલ ખરેખર અનેક ધન્યવાદને યોગ્ય છે. ત્યાંજ મુખ અને જાનંદનુ સમૃદ્ધિના અભાવમાં પણ નિવાસ સ્થાન છે.

પણ કેટલાક કોવા પણ મનુષ્યો હોય છે કે અથવા મૈત્રીભાવનો જોએના હૃદયમાં કે મનમાં છાંટો પણ હોતો નથી અને દલદો પ્રકારના પોતા કારણો કે બાલાઓ આપી મૈત્રીભાવ દર્શાવવાનો ડોળ ઘાલતા કંઠે પેટે ફરે છે

એક પરોપકારી ચિત્ત સંસ્થા અને પોતાના બાળકો પ્રતિ અતિ મમતાનુ પુરુષ હતો. જે માંદાઓની માવજત અને સંભાળ સખવાના હરેક પ્રયત્ન પાછા પોતાનો સમય બચીત કરતો હતો. પણ તેની સાથે વાગવિગ કરતા તેણે ખાત્રી પૂર્વક સ્પષ્ટ કર્યું કે " મિત્રો " એ શું અને કેમ થાય" એ નબળી એ કંઈ પણ જાણતો નથી. દેસ પરદેસ જતી વખતના વિયોગથી અથવા નિકટના સહધીના મરણથી પણ તેને ખાસ દીકરીરી ચોંક કે વિધેગજન્ય દુખ ધતુજ નહિ ઉપરાંતના દુષ્ટાન મૈત્રી ભાવની તદન ન્યૂનતા દર્શાવે છે.

ધેંતાં, થાંદરા, બકરાં અને ગધેડાં લીંગેરે સહજસભા બહુજ મિત્રી હોય છે, તેથી તેઓ હમિયાં ટોળાંબધ રહે છે અને સખવામાં આવે છે. કેટલીક જાનના પાપર અને મારત જોશ પડીએ: વિધેગને સહનજ કરી રાખતા નથી અને એકના મનુષ્યાદ બીજું અવશ્ય મરજુને ધારણ થાય છે. વધ અને કુતરા, ચિંટ અને કુતરા અથવા કુતરા અને કુતરા, ઘણું વખત બહુજ સખસધીને સાથે રહેતા ભેંયામાં અર્થસ છે. શીશ નામની માણડી પણ પોતાના પાંચક મનુષ્યને બહુજ આદર માણસ પડી છે. કુતરાએ તે મનુષ્યને પોતાના રક્ષાનીએનું રક્ષણ કરતા મદદ કરતા અને ઉત્તમ સહાયક તરીકેનું કાર્ય કરતા માણસ પડે છે. એટલજ નહીં પણ પોતાના પાંચકના મનુષ્ય બદ જુરી જુરીને તેઓની કબરપર ખાણીયા વગર મરજુને શરણુ ધરેલાનાં દુષ્ટાનનાં પણ ધીબુડ છે. (જુએ કંચાલકે કિમ્બુ.)

મનુષ્યના જાનદમા અનદ, મુખમાં મુખ અને દુઃખમાં દુઃખ દીકરીરી દર્શાવતી તથા અનુભવવાની વૃત્તિ કુતરાઓની અંદર ખાસ એટલાં જાયે છે જ્યારે કેટલીકમાં આવી વૃત્તિ તદન એટલાં આવતી નથી. આ બધું જોત દર્શાવે છે કે મનુષ્ય અને માણું વચ્ચેની અદર આ નૈઋત્યજ અવશ્ય અનેક સખસધુ દોષ ખાસ જુદાં મનસ અવશ્ય અનિપુણ છે. આં વચ્ચેમાં તે ખસ મમજુમાં બધા વૃત્તિજન એટલાં જાયે છે. તેઓની નવો હમેશાં વિલપવંતજ નિવરે છે. પોતાના નિરો અને સ્નેહીઓરે સખસ કરતા પછાત કાંએ કોઈ એટ નથી આવતી? ખરેખર

તે પુરુષનાં ધન્યભાગ્ય છે કે જેને આવી સ્નેહવૃત્તિવાળી મૈત્રીભાવયુક્ત સ્ત્રીરૂપ મુદત પ્રાપ્ત થયેલ છે.

“ મૈત્રી મૈત્રીન્સ નામની એક સ્ત્રીને ખુનનાં કેસમાં એડીન્બર્ગમાં સજા કરવામાં આવી હતી. જેણે પોતાના પ્રિયને માટે ફ્રાંસીસના લોકલપર ચડતી વખતે પણ પોતાની પતિ પ્રેમની અતિ પ્રબળ લાગણીનું અનુપમ અને સર્વોત્તમ દ્રષ્ટાન્ત જગત સન્મુખ રજુ કર્યું હતું. ફ્રાંસીસને આગલે દીવસે તેના સ્નેહીએ તેને પોતાના નામનો એક રુમાલ અને સંતરું મોકલાવ્યું અને જણાવ્યું કે તેણી એ ફ્રાંસીસના લોકલપર ચડતી વખતે પરસ્પરના પ્રેમની નીશાની દાખલ એ ખાતું. રુમાલનો નામવાળો ખુલ્લો આ સ્ત્રીએ મોકલ્યામાં સખી આખી રાત્રી ગાળી અને બીજે દીવસે સગરમાં અને ફ્રાંસીસ પર ચડતાં મુખી પણ તેમજ કર્યું. એટલુંજ નહીં પણ મોત કે ફ્રાંસીસના ભયને પોતાના અનુપમ પ્યારની સામે કંઈ વિશાલમાં ન ગણતાં સર્વને ભૂલી નહીં તેણે તે વખતે પ્રેમની પરિસ્થિતિ દર્શાવવા ખાતર પોતાના પ્રિયએ મોકલેલ સંતરું પ્રેમથી પ્રાશન કર્યું.”

Phrenological Transaction Page 376.

“ આ શક્તિના અતિયોગને પરીણામે, મૈત્રીનો વિનાશ કે ભંગ થવાથી અતિ હૃદ બહાર દીકાગીરી ઉપજે છે. ન્યારે હીનયોગને પરીણામે મનુષ્યની સ્થિતિ લગભગ સાધુ કે રુપીના જેવી નિર્વાર્થ અશ્રમવાસીએ જેવી થઈ જાય છે. ”

શાં ૨૫૨૩ીયમ.

જેઓની અંદર આ મૈત્રીભાવ પ્રબળ પહે પ્રવર્તતા હોય છે તેઓને સ્વાભાવિક રીતે અનિચ્છાએ તેવા સ્નેહીપાત્રોને ભેટી પડવાનું પ્રબળ આકર્ષણ કે મન થાય છે. ગામડાઓના લોકોમાં ભેટવાની રીત હોવાનું એજ કારણ છે. ન્યારે હસ્ત-ધુનન ક્રિયામાં પણ તેવા વ્યક્તિઓ અસ્પર્શના સ્નેહની અદલાઅદલી કરતાં અતિ આનંદ પુર્વક અને ભેરથી હાથને દબાવે છે. સ્ત્રી પુરુષોનાં આલિંગન અને આવાસનમાં ખાસ કરી પ્યાર અને મૈત્રી બન્ને ભાવો પ્રબળ પહે મિશ્રીત થઈ કાર્ય કરી રહેલ હોય છે, જેથી તેવા આલિંગનમાં સમાનધર્મિ મુવાન અને મુવતીએ અવર્જનીય આનંદ મેળવે એ તદ્દન સ્વાભાવિકજ છે.

વગી અનેક ઉદ્યોગો અને હેતુઓથી ચાલતાં મનુષ્ય સમાજના વિવિધ પ્રકારના કાર્યો અને કારખાનાઓ તથા મંડળીઓનો આધાર પણ આ વૃત્તિના કાર્ય ઉપરજ છે. સહાયકારી મંડળોના અભાવમાં મનુષ્યની એક પણ પ્રવૃત્તિ એક સંજુવાર પણ નબી કે ટકી શકે તેમ નથી. તેના સહયોગ કાર્યો પલવારમાં અસ્તવ્યસ્તજ થઈ જાય. પરસ્પર સહાય અને ઉપયોગના સર્વવ્યાપી સિદ્ધાન્તાનુસાર મનુષ્ય સમાજની રચનાનો મુગ પાયો સ્થાયો છે. સભા, સંસ્થા, નાનિ, બાનિ, બાપા, લેખન, વાત ચિત બહેર ખર્ચે, પત્રો, ઉપદેશ, વ્યાખ્યાનો, નિશાળો, કોલેજો, છાપખાનાઓ, મીડિા રેલવે અને સ્ટીમર તથા પોષ્ટ અને તાર આદિના મહાન વિસ્તૃત ખાતાઓ અને

કારખાનાઓની સર્વ પ્રવૃત્તિઓ આ એક માત્ર ઉપર જગ્યાવેલા સિદ્ધાન્તને આધારેજ ચાલી રહેલ છે. દુનિયામાં જો કોઈને કોઈની દરકારજ ન હોય, કોઈને માટે લાગણી મમતા, દયા કે સ્નેહભાવ ન હોય, દુકંઠમાં સહાયતાના સર્વ ભાવો નાશ પામે અને તેને સ્થળે મનુષ્યની અંદરની સ્વાયંપચુરુત્તિનેજ પ્રત્યક્ષરૂપે વર્તવાનો પ્રસંગ મળે તો તેને પરિણામે હાલની યુરોપની મહાન ભયંકર મહાભયસ્ત લડાઈ જેવા પ્રસંગ ઉભા થાય એ તકરારૂપ છે. એટલુંજ નહિ પણ તેથી પણ અનેકવાર વિશેષ ભયંકર સ્વરૂપ આ સ્વર્ગીય સૃષ્ટિમાં જોવામાં આવે એ સહજ કલ્પી શકાય તેવું છે.

પણ આ ઈશ્વરીભાવનાં અસ્તિત્વને પરિણામે એવા અનિષ્ટ પરિણામો ઉદભવ ન થતાં મનુષ્યો પરસ્પરાનુપયોગીતા અને સહકારિત્વ તથા જાતૃભાવના ઉચ્ચ પ્રકારના બંધનથી એકજ યથા સંરક્ષિત રહેલા છે, સંપર્સથી વસે છે, અને એક બીજાને સુખ દુઃખના પ્રસંગપર સહાયમૂલ ધાય છે. જ્યારે જાતૃભાવની વૃત્તિના અભાવને પરિણામે તો કોઈ કોઈને મદદજ ન કરત, કોઈ કોઈના હામમાં હસ્તક્ષેપ ન કરતાં ત્યાં પોતપોતાનું કરીને બેસી રહેત, અન્યના હાયલાની કે હિતની તો કોઈ વાત સુરખી પણ કરવાનો પ્રસંગ ચાહત નહિ. કુટુંબ અને તેના અનેક પ્રવરના પાંચત્ર અને ધાર્મિક સંબંધ જેવી વસ્તુનું તે નાશ નિશાન પણ હુમેશાંને માટે અશક્ય રહેત.

બાપાર, રાજગાર, મીઠો, એડીસો અને દુનીયાનાં નાનાં મોટાં સમગ્ર કાર્યાલયોનો આધાર, પરસ્પર સહાય અને ઉપયોગીતાના સિદ્ધાન્ત પરજ દૃઢી રહેલ છે પ્રત્યેક વ્યક્તિને પ્રયત્નપૂર્વક પ્રયત્નથી કરી કર્મપત્ર જોવા જેવું કામ થયુંજ નથી. મારો, ભલે, અને દુશ્મીવાર તથા શત્રુ મારુ પ્રયત્ન પણ બિચારો એકઠો શું કરી શકે તેમ છે ?

મનુષ્ય સમાજરૂપ આ સુદૂર અને અનુપમ વૃક્ષની અસંખ્ય શાખાપ્રશાખાઓ અને ડાળી શાખાઓએ તથા પર્ણપુષ્પથી ભરપૂર સાન્દર્ભમાં અને અનુપમ રમ્યતામાં જાતૃભાવ અને સ્નેહ સંબંધરૂપી તથા સંપર્કરૂપી સોમરસ, પ્રત્યેક સ્થળમાં વિશ્વવ્યાપીપણું પ્રવાર્ત રહેલ છે. તેના અતિ સ્વાદિષ્ટ અને સુખથી પરિપૂર્ણ શાન્તિપ્રદ અને પુષ્ટિદાયક સંવોદાસ શુક્રપુકત ફળોનો ઉપસોગ, આખા વિશ્વની સમગ્ર સરસાઓના તરહેણ અને સર્વકાગમ યથા રહ્યો છે. દૃષ્ટાન્તરૂપે —

૧ ધાર્મિક સંસ્થાઓ જેવી કે જલસમાજ, પ્રાર્થના સમાજ, આય-સમાજ, સત્યાગ્રહનું સમાજ, અનેક પ્રકારની ખ્રીસ્તી સમાજો, મંદીરો, મઠો, મહાસ્થાનો, દેવાલયો, ચાત્રાના સ્થળો, એ બધું આ વૃત્તિનુંજ પરિણામ છે. આવા સ્થળોના નબરમા મનુષ્ય પોતાને ઘેર ભેટી એકઠોજ પ્રાર્થના કરી શકત. જ્યારે સમુદાય સાથે મળી પ્રાર્થના, ઉપાસના કે ભજન આદિ કરવાનો કે અન્યમાં તેવી પ્રવૃત્તિ વધરવાનો તો તેને પ્રસંગજ ન આવત. સારું અને ભરાં કામો કરવાની ઉપર જગ્યાવેલી મહાન પ્રવૃત્તિઓમાં જોડવાનું કે.ઈને મન ચાતજ નહિ અને તેને

પરિણામે કૌટુંબિક પ્રાંતના, ધાર્મિક મંચેત્રનો કે ધાર્મિક ક્રિયાઓની મર્યાદા સમમ પ્રવૃત્તિઓ: નાનર નાશજ પામના. મું આ સિનિ ઇચ્છા યોગ્ય કદી શકાય નહિ, કદીજ નહિ. પણ માત્ર પ્રત્યેક સંસ્થાઓ અને તેના ઉદ્દેશોને જાનુઆરની પ્રજા નાંકગથી પુષ્ટપણે કાર્ય કરવી ચાતુ રાજ્યની સર્વત્ર જરૂર છે. 'મજસેયં કરવાયે' એ સૂત્ર યથાર્થ નમજવાની સર્વત્ર જરૂર છે.

૨ સવ પ્રકારનો યાત્રિક પ્રવૃત્તિઓ અને ઉદ્દેશો: પણ આજ પૂતિના સમમ કાર્યો પરિપૂર્ણ છે. તેની પ્રવૃત્તિના અમાનમાં મનુષ્ય સમાજની મુંદા યાય એ સદા સમજ શકાય તેવું છે.

૩ જનસમાજની કેળવણી અને ખીડવણીના સર્વ સાધનો જેવાં કે નિશાંશો, હાઈસ્કુલો, કોલેજો, લોન્ડુલો, આર્ટસ્કુલો, સાહિત્યવર્ધક અમાલો, સંસ્થાઓ કે સોસાયટીઓ, અને સમમેત્રનોની પ્રવૃત્તિ પણ એજ શક્તિને આભારી છે કે જેના વિના સંમિલિતકાર્ય થવાનો સંભવજ નથી.

૪. રેલવે કંપનીઓ, સ્ટીમ નેવીગેશન કંપનીઓ, લાઈફ એન્ડ ફાયર ઇન્સુરન્સ કંપનીઓ, અને કોરપોરેશનો: તેના સમમ બંધારણો, આ સમમેવૃત્તિના અભાવમાં ફેલીના પાયાપરના મકાનની માપૂરક એકદમ પડી બાંધવાનો ભય હમેશાં ઉભોજ છે, એટલુંજ નહિ પણ એ વૃત્તિના અભાવમાં તો તે સંસ્થાઓ અસ્તિત્વમાં પણ આજ દીન સુધી આવીજ ન હોત.

૫. સવ પ્રકારના સમયમંધારણો, સમયતત્ત્વો, સર્વ પ્રકારના કાયદા કાનુનો: રાજનીતિ પણ તે સહકારિવૃત્તિનુંજ પરિપૂર્ણ છે. તેના સીવીલ અને ક્રીમીનલ પોલીસર કોડસ માત્ર જનસમાજના સામાન્ય જાતો અને હકોનું રક્ષણ કરવાનાં માત્ર સાધનજીવ અવયવોજ છે. આથે મગો એક બીજાનું રક્ષણ કરીએ. "સહવાચન" એજ આ બધી પ્રવૃત્તિઓનો સંમિલિત ઉદ્દેશ છે, જો કે તે ઉદ્દેશ કયાં સુધી અને કેવી રીતે અને કેટલે અંશે જગતાયેત છે તેની તપાસ કરવી. એ ભવિષ્યના વિજ્ઞાનવેતાઓ અને રાજનીતિસ પુરોણું કાર્ય છે. જનસમાજના સામાન્ય સુખોને માટે સ્થાપવામાં આવેલ મહાન સમયચંત્રમાનો દુરપયોગ તે નથી થતો, એ હજી યથાર્થ રીતે તપાસી મુધારો વધારો કરવાનું ભવિષ્યની ભુખિયન પ્રજાના હાથમાં છે. પણ એકસંધી એકપક્ષ અને સંમિલિતકાર્યવિના તેવી પણ પ્રવૃત્તિ ઘર્ષ શકેજ નહી. એ પણ આ એટલુંજ ચોક્કસ છે.

૬-મનુષ્ય સમાજનું સમમ સાહિત્ય, લેખકો, કવિઓ, પ્રગટકર્તાઓ, પુસ્તકાલયો, લાઈબ્રેરીઓ, છાપખાનાઓ, છુકસેવરો, પેપરના કારખાનાંઓ, આદિની સર્વ પ્રવૃત્તિ પણ આ એકજ સામાન્ય સૂત્રથી પરિવેષિત છે.

જગતનિયંત્રણની અંદરના મહાન સૂત્રોને સંમેલિત અને એકત્ર કરી રાખનારો પ્રબળ કાર્ય, આ એકજ રનેહસૂત્ર કે મંત્રીભાવની વૃત્તિથી ઘર્ષ રહ્યું છે, તેની યથાર્થ કલ્પના પૂર્ણતયા ઘર્ષ શકવી સર્વથા અસંભવિત છે. મનુષ્ય માત્ર આપણ

દયા, આત્મનિષ્ઠા, સાંદર્યનો શોખ, અને ભુષિતશક્તિ તથા તકશક્તિવાળા મનુષ્યોને પુષ્કળ મિત્રો હોય છે અને દુરમનો બહુજ દોષ હોય છે. તેઓ હંમેશાં મળતાવડા સ્વભાવના અને સઘળાઓના પ્રીતિપાત્ર બની રહે છે. સમજશક્તિની અધિકતાથી મિત્રોને સારી શિખારણ આપે છે અને તેઓને મારે સારી ગોઠવણ કરે છે. ક્રીતિની અધિકાભિલાષને લીધે મિત્રોદ્વાદા ક્રીતિના આક્રમણ સંપાદન કરે છે, પણ તેઓના નરકના કષ્ટકાથી એકદમ નીચા થઈ જાય છે. નૈતિક શક્તિઓની અધિકતાથી નીતિવાળા મિત્રો સાદેજ હજવા મળવાનું પસંદ કરશે, અન્યની સાથે નહિ. ભુદ્ધિ શક્તિની અધિકતાવાળા ભુદ્ધિવર્ધક મિત્રો અને સોસાઈટીઓનો સહવાસ વધારે પસંદ કરે છે વક્રતૃત્વશક્તિની અધિકતા અને ગેરપનશક્તિની ન્યુનતાવાળા મિત્રોની સાથે કુટુંબી વિના સંકોચ વાર્તાલાપ કરે છે અને જ્યાં વિશેષમાં તેઓમાં આનંદ અને સાંદર્યની શક્તિ ખીલેલી હોય તો બહુજ હસમુખા અને મસ્કરીઆ સ્વભાવના હોય છે. મિત્રવર્ગને બહુજ ઉચ્ચ પ્રકારનો આનંદ આપે છે. સ્વમાનની અધિકતાવાળા ખીલ મિત્રવર્ગને પોતાનું અનુકરણ કરવા તરફ સ્વાભાવિક રીતેજ પ્રેરે છે. જ્યાં જોઓમાં અનુકરણ કરવાની શક્તિ અધિક પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓ પોતાના સ્વભાવાનુકુળ અન્ય મિત્રોની સારી અથવા માડી રીતભાત અને વર્તનનું અનુકરણ કરે છે. પણ જોઓમાં સમજશક્તિ, તકશક્તિ અને તુલનાશક્તિ સારી ખીલેલી હોય છે તેઓ તપશ્ચાન મંજૂષી વાર્તાલાપ, સંવાદ અને તેવાજ પ્રકારની સંસ્થાઓમાં બાગ દેવાનું અધિક પસંદ કરે છે. આવા પુરુષો દરેક રીતે મિત્રાચારી કરવા યોગ્ય અને મળતાવડા સ્વભાવના હોય છે.

માધારણ—જોઓમાં માધારણનથા આ મૈત્રીભાવની વૃત્તિ ખીલેલ હોય છે તેઓ મિત્રાચારીના સંબંધમાં સાધારણ રીતે જોગ્ય છે ખરા, પણ તેઓનું વર્તન તેઓની અંદરની પ્રબળ માનસિક પ્રવૃત્તિ દ્વારાજ નિર્ધારિત થઈ શકે છે. મિત્રોની હાજરીમાં તેઓ આનંદ મેળવે છે. પણ તેઓની ગેરહાજરીથી પણ તેઓને વધારે લાગનું નથી. ધનાભિલાષની પ્રબળતાને લીધે મિત્રોને તેઓ કામકાજ મોંપતા રહે છે, અને જ્યાં ધન પ્રાપ્તિમાં અડચણ આવે તેવું હોય તો મિત્રો પ્રત્યે તેટલો વખત બેઠકારી કરવામાં પણ વિચલન કરતા નથી. આવા મનુષ્યોમાં દયાની પ્રબળતા હોય તો સ્નેહ કરતાં સહાયક થવાની લાગણી વધારે દર્શાવે છે, અને પ્યરવૃત્તિની પ્રબળતાને લીધે વિરુદ્ધ ભાવના (ઝી) માનસિક સુભાવ કરતા શારિરીક સાંદર્ય પર વધારે યોગ છે, તથા જ્યાં સંબંધી પવિત્ર સ્નેહજાળીના સંબંધ કરતાં પશુવૃત્તિની તૃપ્તિ તરફ વધારે લાગણીવાળા રહે છે. સ્વમાનની પ્રબળ લાગણીને લીધે કોઈ મસ્કરી કે રડા કરે તો તેઓ સહન કરી શકતા નથી. ચોટવુંજ નહીં પણ જ્યાં પ્રસંગમાં સ્નેહ સંબંધ તોડી નાંખે છે. જ્યાં કુપા સંબંધની પ્રબળ વૃત્તિ અને આત્મનિષ્ઠાની ન્યુનતામાં તેઓ વિસ્વાસપાત્ર મૈત્રી યોગ્ય કરી શકાય નહીં.

ન્યૂન—જોઓમાં આ શક્તિ ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ મિત્ર વગર માટે બહુ દરકાર કરતા નથી. જાણીઆ પણ પસંદ કરતા નથી. નિરનેદી હૃદયના હોય

સ્વાર્થી અને એકલપેટા રક્ષાપત્રો હોય છે. સહવાસમાં આનંદ માનતા નથી. એકલા રહેવાનું વધારે પ્રસંદ કરે છે. આવા વ્યક્તિઓના મિત્રો પણ યોગ્ય હોય છે. દુર્ભાગ્યે જો તેઓમાં સ્વાયંવૃત્તિ પ્રાબલ્ય હોય છે તો તેઓના મિત્રને બહુ બનેક શત્રુઓ હોય છે. આવા વ્યક્તિઓ અન્યના આચાર વિચાર અને વર્તન ઉપર ધારી અસર બાંધેજ કરી શકે છે.

ખીસવણી-આ મૈત્રીભાવની વૃત્તિની ખીસવણી કરવી, એ અતિ અગત્યનું કર્તવ્ય છે. ગરીબાદ અથવા ભતિ સ્વભાવને હીધે પોતાને હાથેજ જેઓ નિરનેહી હાલ-તમાં આવી પડેલ હોય છે તેઓની સ્થિતિ ખરેખર દયાપાત્ર છે. બ્યારે આનંદી હસમુખા અને મગનવશ સ્વભાવના વ્યક્તિઓ આનંદ ઉત્સાહ અને ઐક્યતાને પ્રેરનાર તથા સુખ દુઃખમાં સહાય આપી અનેક રીતે સુખી થાય છે. એટલુંજ નહિ પણ નયનને પ્રીતિરૂપી રસાયનથી પોષણ આપી ચિત્તને પણ પ્રસાદ આપે છે.

એક કવીએ કહ્યું છે કે,

મિત્ર પ્રીતિ રસાપન અપ્પયો રાનન્દનં ચેતસઃ
પાત્રં પાતુપદુન્નપોઃ સદમવદ મિત્રેન તદ્દુલ્ભમ્ ।
ધં વાન્દેડવિ વૃદ્ધ સમૃદ્ધિ સમયે દ્રવ્યમિલાસા કુલા-
સ્તે સર્વેઽમિલાન્તિ તત્પાનિકપઃ યાયાસુ તેઽં વિપદ ॥

નિરનેહી રક્ષના મણુઓ પોતાને હાથેજ દુઃખી થાય છે. જેલખાનાનાં દુઃખો ધણુજો નાવ-મનેજ આભારી છે. જેમ લોખંડી છીણી લોખંડને કાપે છે. તેમજ નાવો પોતાના વર્તન, હાલ ભાવ અને ભાષા આદિ દ્વારા અન્યમાં પણ તેવાજ પ્રસન્ન વજ વૃત્તિ અને શક્તિઓને અન્ય પ્રેરકો કે સહવાસમાં આવનારમાં પ્રેરે છે અને કહે છે મનનો જો સ્વભાવિક ધર્મ છે. પોતાના એકરસ એકરસી કે મહેલના એકરસ પડ્યા રહેવાથી ભાતે મનુષ્ય પોતાની ભાતને તુકસાન કરે છે. બ્યારે અન્યન. સત્વચસનાં અને મિત્રાચારીના સંબંધમાં અવારનવાર આવતા રહેવાથી મનુષ્યના અદરની નેનિક, ધાર્મિક, સાંસારિક, વ્યવહારિક અને બુદ્ધિસંબંધી સર્વ શક્તિઓ તથાગુણસર કેળવાવી રહી હંમેશાં કાર્ય તત્પર રહે છે. યોગ્ય મહત્વલેખા અભાવમાં દયા, મૈત્રી, અનુકરણ, વકવૃત્ત, માન અને અન્ય સુંદર શક્તિઓ કાર્યરૂપ થવાથી કટાઈ બાય છે, ખીસવી નથી, અને તેવી સ્થિતિ પરિણામે મિત્રયાજિમ્બન અને આપસ્વાયની વૃત્તિને વધારવામાં કારણબુદ થાય છે મનુષ્યના સહવાસ અને સમાજથી જેઓ તાલન અલગ રહેવાનું કે એકાન્ત સેવન કરવાનું નિરંતર પ્રસંદ કરતા હોય તેઓએ કોઈ એકાન્ત અસ્થાનમાં જઈ ત્યાંજ નિવાસ કરવાની જરૂર છે. જનસમાજનું કંઈ પણ કિલ્લ કરવા જો તેઓ તત્પર ન હોય તો તેવા સમાજમાં રહી અસ પાન અને વસ આદિથી પોષણ પ્રાપ્તવાનો તેને કંઈ અપત્યાર કે હક નથી.

અતિશયસહાર-દેશદેશ-નતરમાં મુસાફરી કરતા મુસાફરો પટેમાર્ગીઓ પરાંણુઓ, ઉપદેશ નિમિત્ત કરતા સાધુ સંતો, સાધવીઓએ અને તે ભતિ, દેશ કે

નિમિત્ત—આ નૃત્તિના નિમિત્તની પણ તેટલીજ જરૂર છે, કારણ અતિ વિરાસ ધ્વનિશ્રવણા અંધશ્રવણા અને ગોપનનૃત્તિના તરત અમ્ભાગમાં, ઘણી વખતે આ ઉત્તમ પ્રકારનો મૈત્રીભાવ પણ કલેશકર અને દુઃખમદ થઈ પડે છે. માટે મિત્રોની અંદર અનિવિંવાસ કરતાં અને સર્વ ગુણવેદો ખુલ્લા મુકતી વખતે અને અન્ય મર્મ પ્રસંગોમાં ખુબિની સહાય તર્ક વર્તવાની જરૂર છે. પણ બહુજ સાવચેત અને શંકાશીલ થવાની અગત્ય નથી. તેમ નકામો ગપાટા કે કુથલી કરવાની કે રમત ગમત પાછળ અતિ વધારે વખત કાલવાની જરૂર પણ નથી. તેમ તેવી આદત ન પડી જાય એ પણ બહુજ સંભાળવાનું છે.

નં. ૧૨, ગૃહનિવાસેચ્છા અને સ્વદેશાનુરાગ.

Inhabitiveness.

जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसि ॥

વ્યાખ્યા, સ્થાન, શોધ અને ઉપયોગાદિ.

ગૃહનિવાસેચ્છા સ્વદેશાનુરાગ—જન્મભૂમિપર પ્રેમ, જન્મભૂમિવાત્સલ્ય ગૃહપ્રેમ, વન્દેમાનમનોભાવ આનુભૂમિપરનો રસોડો. “આ મારો દેશ, આ મારી જન્મભૂમિ ઇત્યાદિ બાબતનું અભિમાન, ઇત્યાદિ ભાવોનું મહત્ત્વ આ વૃત્તિથી થાય છે.

સ્થાન—વાત્સલ્યભાવની બાજબર ઉપર અને મૈત્રીભાવના બંને અવયવો જરા વચમાં અને ઉપરના ભાગમાં લગભગ ત્રેકાડ ઈંચપર આ વૃત્તિનું સ્થાન આવે છે, જ્યારે મૈત્રીભાવનું સ્થાન સાધારણ હોય છે અને સ્વદેશાનુરાગનું આ સ્થાન પૂર્વિ પામેલું હોય છે, ત્યારે મસ્તિષ્કના પાછળના ભાગમાં ઉપર તરફ લંબ અદ્રશ્ય થતો ઉપસેલો ભાગ જુલુઈ આવે છે. પણ જ્યારે મૈત્રીભાવ પૂર્ણપણે ખીંકે હોય છે, અને સ્વદેશાનુરાગનું અવયવ આત્મીયતાનું હોય છે ત્યારે આંગળીનાં ઠેર જોડો ઉપર અને નીચે પડતો નમેલો ભાગ જોરામાં આવે છે. નાના બાળકો પોતા જન્મ પછી એક અથવા અનેક સ્થાનમાં કે ઘરમાં રહેલાં છે કે કેમ, તેનો નિર્ણય પણ આ સ્થાનના અવલોકનથી ઘણી વખત સ્પષ્ટ રીતે થઈ શકે છે.

ઉપયોગ—ઘરનું પ્રાણીઓ અને મનુષ્યસમાજની જરૂરીયાતો પુરી પાડવા આ વૃત્તિનો યોગ્ય ઉપયોગ છે. વાત્સલ્યરસોડોને પુરી આપવા અને અનુકૂળ માટે આ વૃત્તિનો ખાસ ઉપયોગ છે. કારણ કે મનુષ્ય તેમજ પ્રાણીમાત્રની બાંધવસ્થાનું યોગ્ય પોષણ અને રક્ષણ નિશ્ચિત અને સ્થિર સ્થાન વિના કઠાથી પામી શકે નથી અને અડચણો વગર થઈ શકતું નથી, એ સ્પષ્ટ છે. પછી તે સ્થાન મેળવવાનું સારું, મુંઝવે, મુશ્કેલી કે સાદું, ખુંપડું કે શુદ્ધિપ્રેમ હોય તો પણ અમુક સમયસર સ્થાનની જરૂરતો છેજ. માળાઓ વિના પશીઓ, લોણ કે કંદર અથવા બે સિંચાવન્ય પશુઓ, ગમાનના અભાગમાં ગાય, ભેંસ, બકરી આદિ મામ્ય પશુઓ ધોખડ ચીયા અને નદીજળના કિનારા વિના સર્વ જગતર પશી અને પ્રાણીઓ પોષણના જરૂરિયાતોનું રક્ષણ અને પાત્રનપોષણ શી રીતે અને ક્યાં કરી શકે

છે? આજ પ્રમાણે બાળપ્રજાની પણ સંભાળ, રક્ષા અને યોગ્ય પોષણ માટે અનેક પ્રકારના વાત, શીત, ગ્રાતપ, તોફાન, અતિવર્ષા અને અન્ય પશુ પ્રાણીના યથાર્થ રીતે રક્ષણ કરી બાળપ્રજાને પોષણ, આરામ આશ્રય તથા સુખ અને અન્તિમદ નિદ્રા આપવા માટે માતા તેમજ બાળકને સુરક્ષિત સ્થાનમાં નિવાસ આપવાની પણ શું એટલીજ આવશ્યકતા સ્વાભાવિક રીતેજ સિદ્ધ થતી નથી? ગૃહવાસ એક વિશ્વવ્યાપી સાધન અને આવશ્યકતા છે. ભૂમિ માતા પણ સૂર્યની પ્રાસપાનની સફરમાં પોતાનું સ્થાન ધરાવે છે. પ્રત્યેક જાતના ઝાડ, પાન, વૃક્ષ, વનરપતિ, પક્ષિ તેઓના દેશકાળ અને સ્થિતિ અનુસાર જંગલ, ખીણ, પર્વત, પહાડ અને નદી અથવા સમુદ્ર તટમાં પોતાના પોષણ અને રક્ષણ માટે સ્થાન ધરાવે છે, ત્યાં તેઓ પોતાનાં મુગ ઉંઝાં જમાવી તેઓની શરીર સંવૃષ્ટિ કરે છે.

પ્રત્યેક ઝાડપાનનાં કુપેખીયાં, તડખલાં, શીંગ, ફળી, ફૂલ, ફળ કે પૂષ્પત્તા અને પશુ અહિંને નટે પડે કુદરતીસજ તેઓનું યોગ્ય સ્થાન આપવામાં આવેલુંજ છે. દીડીથી કુંજર પર્વતના સમગ્ર પ્રાણીમાત્રને માટે તેની અવસ્થા અને સ્વભાવ તથા શુભકાર્યાનુસાર સ્થાન નિર્માણ થયેલુંજ છે.

હુંકમાં મહાન વિસ્તૃત ભૂમિપટ, સમુદ્ર અને મહાસાગરોના તટીયાં અને અનન્ત આકાશમાંનાં પ્રત્યેક પદાર્થને માટે યથાયોગ્ય સ્થાન અને અવકાશ આપવામાં આવેલ છે. વિશ્વના અનન્ત અને અદ્ભુત ગોળાઓ પણ પોતપોતાની કક્ષામાં ફર્યા કરે છે, અને ત્યજ તેના પ્રકાશ, ઉષ્ણતા અને ગરમી આદિથી તેને સોંપવામાં આવેલી અસંખ્ય પ્રજાનું પાલન, પોષણ, રક્ષણ, સંરક્ષિ અને વિનાશ બાદ કાલો યથાજ કરે છે.

સચેતન કુદરતમાં પ્રત્યેક પદાર્થને યથાયોગ્ય સ્થાન આપવાનો મહાન હેતુ અને ઉદ્દેશ સમાયેલ છે, અને તેજ હેતુને સમજવા માટે તથા તદનુકુળ વર્તવા માટે મનુષ્યની અંદર પણ એ રૂત્તિનું શ્રાવકસ્થાન નિમાણ કરવા માટે પરમાત્માની અનકુલ આતુરી અને ઠહાપણનો આપણે ઉપકાર માનવો ઘટે છે.

ઘરવ્યવસ્થા—પરની રચના, ગોઠવણ, ફરનીચર, આસપાસના સયોગો અને યોગ્ય ખર્ચ અતિ ઉત્તમ સગવડવાળું સાદું અને રમ્ય ગૃહ કે નિવાસસ્થાન બનાવવું અથવા હોવા, એ અનેક ઉદ્દેશોની પુર્તિ માટે અત્યન્ત જરૂરનું છે. અને તેણે ગૃહ અથવા નિવાસસ્થાન બનાવવા માટેની ખાસ મુચ્છાઓ અને ન આપતાં અંગે એક જુદાજ સ્થાનમાં અગત્ય પુરતક અથવા પેમ્ફલેટના આકારમાં પ્રગટ કરવાનો અમારો વિચાર છે. હાલ તો આ સ્વદેશાનુસંગી વધતા એછા પ્રમાણની શકિતના પ્રમાણમાં મનુષ્યનું વર્તન અને ત્રાગણીઓ કેવા પ્રકારના થાય છે તેનુંજ વર્ણન કરીશું.

વિવચન—

પ્રપૂર્ણ—જેઓમાં આ ગૃહનિવાસ કે સ્વદેશાનુસંગી વૃત્તિ પૂર્ણપણે ખીલેલી હોય છે તેઓ ઘરથી દુરદેશ જતાં દૃઢ્યમાં કલેશ પામે છે, ખાસ કરી પ્રથમ પ્રસંગમાં તો એવી વૃત્તિ અધિક પ્રમાણમાં વિપ્નકર થાય છે અને આવી સ્થિતિમાં જો વાત્સલ્યભાવની વૃત્તિ અધિક પ્રમાણમાં ખીલેલી હોય તો ગમે તે પ્રકારની અડચણ સહન કરી સવિધ્યની

સર્વ શુભ આશાઓનો ત્યાગ કરીને પણ આવા લોકો સ્વભૂમિનો ત્યાગ કરી પરદેશ ગમન કરવા તત્પર થતાજ નથી. ગમે તેવા ઘરખાર અને સ્થિતિમાં રહીને પણ સ્વદેશમાં પડયા રહેવાનું પસંદ કરે છે. તેઓની પ્રીતિ અને પ્રવૃત્તિ પોતાના ઘરખાર અને બાગ બગીચા, ફરનીયર અને મુવા બેસવાના ઓરડાઓ વિગેરે મુધારવા શરૂ-ગારવા અને વ્યવસ્થામય સુકવામાં, તેઓનું ધ્યાન લાગ્યું રહે છે. ઘરને છોડી અન્ય ક્ષેત્રે જતાં પણ મનમાં કચવાય છે, અને ત્યાં મુખી પોતાનું સ્વતંત્ર ઘર વસાવવાને પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. બાહ્યાવસ્થામાં કદાચ દેશાટન કરવાના શોખીન હોય તો પણ પાછળથી એવી વૃત્તિને પરિણામે ઘરધુસળીયા થઈ જાય છે. સત્તા, સ્વમાન અને દીર્ઘાંતની અધિક અભિજ્ઞાપને પરિણામે સ્વમતિ, સ્વદેશ અને સ્વદેશીપદ્ધતિનું મન જાળવી રાખવા હિમેશાં તત્પર રહે છે. પોતાના દેશના રીતરીવાજ અને સામ્યઆદિની પ્રશંસા અને તુલિત કરે છે. તથા ઘર તેમજ દેશનો અન્તઃકરતુષ્પૂર્વક બચાવ કરે છે. સાંસ્કૃતિક પ્રીતિની અધિકતા હોય તો અનિ મુંઢર પ્રકરના સાધનો અને વ્યવસ્થાથી ઘરને મુંઢર અને રમ્ય બનાવવા પ્રયત્ન કરે છે. મૈત્રીભાવની અધિકતાથી મિત્ર વર્ગને ઘરપર બોલાવી આમંત્રણ આપી આનંદ મેળવવાનું વધારે પસંદ કરે છે અને ખાવપદાર્થોની અભિરુચીની અધિકતાને લીધે ખાનપાનથી મિત્રોને સંતોષ આપવા પ્રવર્તે છે.

સાધારણ -જેઓમાં કોઈ પ્રમાણમાં આ શક્તિ ખીલેલી હોય છે તેઓ એક જ સ્થાનમાં નિવાસ કરવાનું પસંદ કરે છે, પણ પ્રસંગ અને અન્ય વૃત્તિઓનાં પ્રાગ્મત્યને લીધે સ્થાન ફેર કરવામાં બહુ અડચણ માનના નથી, તેમ ઘરની વ્યવસ્થા અને મુધારણ પાછળ તેઓ લીધે ગામનીથી સામાન્ય પણ નથી. સામાન્ય માધનો, ફરનીયર અને સાધારણ સ્થીતિના ગૃહ સંલેખોમાંજ આનંદ માની લે છે. કળા કૌશલ્યશક્તિ સાધારણ પ્રમાણમાં હોય તો ઘરના ચળવતર અને મુધારા વધારા તરફ બહુ ધ્યાન નથી આપના અને અવલોકનશક્તિ તથા ભુગોળશક્તિની સારી ખીલવાળીને પરિણામે દેશાટન કરી નવા નવા સ્થાનો અને પ્રદેશો જોવાનું વધારે પસંદ કરે છે. અને બહુ સાદાં તથા ઘોડાં સાધનોવાળું ઘર વાગવી તોય માને છે.

ન્યૂન-જે વ્યક્તિમાં આ શક્તિ ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ ઘર સંબંધી ઝાઝી પંથાનમાં પડતા નથી અને એ સંબંધી બહુ દરકાર પણ કરતા નથી. મનમાં જ્યાં પણ કચવાયા વિના ઘરને છોડી સ્થાનાન્તર કરી શકે છે. ખ્યાર તથા વાતચીત-ભાવની અધિકતાને લીધે ઘર કરતાં ગૃહિણી અને કુટુંબની વધારે દરકાર કરે છે. અને જ્યાં બંધ ત્યાં કુટુંબ સાથે સંતોષથી રહી શકે છે.

સ્વદેશાનુરાગ અને સ્વરક્ષા-જે એક મનુષ્યસ્વભાવની ખાસ અનિ ઉત્તમ પ્રકારની સ્વમતિ અને મર્યાદાત્મક તથા અત્યંત મહત્વપૂર્ણ અભિવાયા છે. પ્રત્યેક સ્વદેશાભિમાની અને પેટીયટના હૃદયમાં જે રાગ અવશ્ય હોવાની જરૂર છે. રાગ્ય તંત્ર એ પણ એક સ્વદેશાનુરાગ, મૈત્રીભાવ, સાવધની, બળ, સ્વમાન, દીર્ઘાંતની અભિજ્ઞા, અને બકિન અદિ ભાવો અને ભુખિ આદિ ઉત્કૃષ્ટ શક્તિઓનું

સમિલિત કાર્યનું જ કંઈ પરિણામ છે. મનુષ્યની અંદરની સ્વાભાવિક અનેક લાગણીઓ અને શક્તિઓની સત્યવ્યવસ્થામાં પ્રત્યેક પળે જરૂર પડે છે. પ્રત્યેક દેશ કે ખંડના મનુષ્યોમાં કોઈને કોઈ પણ પ્રકારની સત્યવ્યવસ્થા હોયજ છે. કુર અને ઘાતરી તથા ઘોર લોકો તેઓને લાયકની સત્યવ્યવસ્થાથી લાજમાં રહી શકે છે, ધર્મીતિમાન અને ધાર્મિક તથા વગર કેળવાયેલ લોકોએ સમુદ્ધ તેવાજ પ્રકારની યોગ્ય નિયંત્રણને આધિન રહે છે. જ્યારે જીભિશાળી, સુધદેલા, કેળવાયેલ, અને નૈતિક તથા ધાર્મિક પ્રગતિશીલ પુરુષો કે જનસમાજના સત્ય વ્યવસ્થાના સત્ય વ્યવસ્થા કરનાર. સત્યવ્યવસ્થા અને કાયદાઓ પણ તેજાજ ઉચ્ચ પ્રકારના હોવાની જરૂર છે અને સ્વભાવિક રીતે તેમ યુવજ નોંદરે. જનસમાજની એવી ઉત્તમ હાલતમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતાની અંદરના નૈતિક અને ધાર્મિક બળથીજ પોતે પોતાનું તેમજ અન્યનું કલ્યાણ આપોઆપ ધક્કે ખસે કરી લે છે. જેને પરિણામ ફ્રાન્સના કે ગુનાહન કાયદા, કલેસો, વક્રીકો, ન્યાયાધીશ, પોલીસ અમલદારો, નેલખનાઓ, દંત્યાલિની અમત્ય દિનપ્રતિદિન ઓછી થવાનો વખત આવે છે. પણ આના ઉત્તમ અવસરને પ્રાપ્ત કરવા માટે જનસમાજને હજી ઘણું વખત લાગશે. પણ અનેક વર્ષોના ઇતિહાસ અને સત્યજવારોના તુલ્ય મુદ્દા પ્રકારના અનુભવો જનસમાજને તેજા રસ્તા તરફ સ્વાભાવિક રીતેજ પ્રેરશે. કારણ મનુષ્યની સાધારણ લાગણીઓ તેઓને સ્વસ્થ તરફજ દોરી જાય છે, અને જેમ જેમ લોકોની અનુભવ અને જ્ઞાનની આંધો ઉઘડતી જશે, અને સ્વસ્થ્યને માટે લાયક થતા જશે તેમ તેમ તેઓ તેની યોગ્ય પાછળ ખાંત અને ઉદ્યોગથી લાગતા મંડશે, અને અનુચિત તથા અયોગ્ય કાર્યોથી પોતાની ગરજનખરોટી દુર કરી સ્વસ્થતાની યોજના ઘડશે. જેમ જેમ મનુષ્યની અંદરની અંતરશક્તિ, આત્મનિષ્ઠા વધારેને વધારે ખીસતીજશે, તેમ તેમ તેઓ કંઈપણ અધીર્ય કે અધીર જર્ન કરતાં અટકતા જશે અને અન્યના અધીર કાર્યોને વશ થતાં અટકશે. મનુષ્યો હંમેશાં સત્યને ચાહે છે. અપશપાતને પુજે છે, અને અસત્યને મિકકારે છે. અને તેવા જર્નવાગી સત્યપુરુષો, અમલદારો કે સભાઓ પ્રત્યે પણ સ્વાભાવિક રીતે તેવીજ દ્રષ્ટિથી જુએ છે. અને જુએ તેમાં કંઈ નવાઈ નથી. મનુષ્ય માત્રને એ સ્વભાવજ છે

પ્રત્યેક પ્રબલતાક સત્યવ્યવસ્થા અન્ય સર્વ પ્રકારની સત્યવ્યવસ્થા કરતાં હંમેશાં યોગ્ય નિવડે છે. તેનું કારણ એ છે કે પ્રબલતાકસત્યનો મુગ ઉદ્દેશ—

સર્વે જ્ઞાતાઃ સુસિનો મવન્તુ સર્વે સન્તુ તિતામયાઃ :

સર્વે મદાગ્નિ પર્યન્તુ યા કશિદ્ દુઃસમાપ્ત્યુપાર્થં ॥

"The greatest good of the greatest number."

" સમકલનમંડલ સુખી થય, સર્વ કારીય બને, સર્વે સુખ અને સદ્ગતિ પામે અને કોઈ પણ વ્યક્તિ દુઃખી ન થાય "

આવે મહાન ઉદ્દેશ પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો હોય છે, અને હોવો જોઈએ. ત્યારે અન્ય સર્વ પ્રકારની મરજી મુજબની રાજ્ય વ્યવસ્થાની સ્વતંત્ર સત્તામાં થોડાક ખાસ વ્યક્તિ કે મંડળો અથવા સમુદાયનું જ જવું, હિત, માન મરતબો, અને સ્વાર્થ સમાયેલ હોય છે, અને લોકોના મોટા વિભાગને તો માત્ર તેની તાબેદારી જ કરવાની બાકી રહે છે. આટલા માટે જનસમાજની અંદરથી ખાસ વ્યક્તિઓનાં સુદી પરંપરાથી આપવામાં આવતા કે વંશ પરંપરાથી પ્રાપ્ત થતા કે ધરેલા કેટલાક ખાસ લાભોને ધીરે ધીરે દુર કરવાજ જોઈએ સર્વસામાન્યનાં લાભો અને હુકો કરનાં કોઈ પણ વ્યક્તિનાં લાભને વધારે વજન અપાવું ન જોઈએ અને કાયદો પણ તેવોજ હોવા જોઈએ. “સમગ્ર પ્રજાનું હિત” એજ રાજ્યનિયંત્રણનો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ અને એ મહાન ઉદ્દેશની પુર્તી માટે સમગ્ર પ્રજાના સમગ્ર વિચારવન્ત પુરુષોનાં સમુદાયે સમાન મન્ત્ર, સમાન સમિતી, સમાન મન અને સમાન ચિત્તથી એકત્ર થઈ કાર્ય કરવું જોઈએ. એમાંજ રાજા અને પ્રજા, ગરીબ અને તવંગર, ઉચ્ચ અને નીચ, બુદ્ધિમાન અને નિર્બુદ્ધ, આદિ સમગ્ર વર્ગનું હિત રુમાયેલું છે. આચાર, વિચાર, વર્તન અને ઉદ્દેશની અંદર સમગ્ર પ્રજાવર્ગની એકચતા કે એકમંત્રી, એ આવા રાજ્યનાધારણની પ્રાપ્તિનો મુળ પાયો છે. સ્વદેશાનુસંગ અને જન્મભૂમિવાત્સલ્ય એ સુખને પામવાનું અનુપમ સાધન છે. જાતજાવ અને ક્નેદુર્બંધન એ સમગ્ર જનસમાજના પ્રથમપ્રથમ વ્યક્તિઓને એકત્ર કરનાર એક અનુપમ સૂત્ર છે. એટલા માટે આ સ્વદેશાનુસંગ કે જન્મભૂમિવાત્સલ્યની વૃત્તિને પ્રત્યેક મનુષ્યે યોગ્ય પ્રમાણમાં ખીસવવાની અને તેનો યથાસમયે ઉપયોગ કરવાની એક ઉમદા ફરજ છે, કર્તવ્ય છે, ધર્મ છે.

સવાનો મન્ત્ર : સમિતિ સમાની : સમાન મન : સદ્ચિત્તમેષામ
સમાન મન્ત્રપ્રમિમન્ત્રયેવ : સમાનેન યં દશિવા જુહોમિ ॥

“Breathes there a man with soul so dead,
who never to himself has said !
This is my own my native land”

નં. ૧૩. તત્પરાયણતા અથવા સ્થૈર્ય.

Continuity or Concentrativeness.

વ્યાખ્યા, સ્થાન અને ઉપયોગ.

તત્પરાયણતા કાર્યપરંપરા, પ્રારબ્ધાધ્યાત્મગમનવૃત્તિ, કેદામ્બા, લાંબા રહેવું, વળગી રહેવું પુરૂષ કવું. શાન્ત અને ગંભીરપણે નિરતર વિચાર ચલામ્બેજ રાખવો. આદિ સર્વ પ્રવૃત્તિ અને કામોનું આ વૃત્તિથી મહત્ત્વ કંવામાં આવે છે.

સ્થાન—મંત્રાંશુલ અને રવિદેશાનુસંગની ઉપર ભવનન સૂમવાળી અધઃચંદ્રા શાશ્વતિમાં આ વૃત્તિનું સ્થાન આવેલું છે.

શોધ—૧. કેદામ્બે આ અવધવની શોધ કરી હતી. જેને તે 'Cetanavasthita' માધ્યમ રહેતો હતો. બ્યારે મીઠા શાઉકરે તેને "Cetanavasthita" નું નામ આપ્યું છે.

ઉપયોગ—બારણ કરેલ કામને પુરૂ કરવું અથવા પુરૂ થતા મુખી તેની પાછળ મંડલા રહેવું. અથવાથી અસચ્છે કે એવા કારણોને લીધે ઠાલી ન રેવું. આ વૃત્તિનું મુખ્ય કાર્ય છે.

કાર—કેદામ્બે મનુષ્યો પોતાના વિચાર અને બસદાને લાંબા વખત મુખી ટાપી રાખી શકે છે. બ્યારે કેદામ્બે પુરૂષો પોતાના કાર્યો કે બળમંત વિચારોને બહાને સ્વાભાવિક રીતે જેવા મન પર આપ્યા કે બહાર મુખી રે છે આ ટાપી રાખવાની વૃત્તિની અધિષ્ઠાતા અને ન્યૂનતાનુજ પરિણમ છે.

મમેનિ—કેદામ્બે લોકો વાતચિતમાં વિચારનર ન કરતાં બસનર સમવાય રીતે વાતચિત કરે બંધ છે. બ્યારે કેદામ્બે માત્ર અસલબ પ્રકારના કરે બંધ છે. અને લાંબા વખત પછી પણ પોતાના અભિપ્રાય સ્થા મચવ પર કહે દેવાસ બસર કરી શકતા નથી. આ દેશોથી આવે છે કે એકમાં સરવિ અથવા સંભવના બંધારી સમવાયની સંજિની અધિષ્ઠાતા છે. બ્યારે બીજામાં આ સંજિની લાગ ન્યૂનતા છે.

વિચારપરંપરા—કેદામ્બે રોજ ૧૨ પડેલ પુણ્ય તરફ એકે આખર મિત્રની વાતે બંધ છે. તેને લીધે તેનું કુટુંબ તથા દેસ, સ્થાન કામ અને અવધાન પ્રવેશન આદિ એક પછી એક બંધ છે. અને એથી રીતે અવધાનના બધા ક્રમેકે. અને સંજિની ઉધા બંધ છે. આ ૧૩ એક વૃત્તિનું કાર્ય છે. જેને વિચાર પરંપરા અથવા "Cetanavasthita" કહેવામાં આવે છે.

પ્રત્યેક મનુષ્ય કે કંઈ વિષયને અનુકુળ અને તેની સાથે સંબંધ ધરાવનાર અન્ય જાણતોનાં સંબંધરૂપ ઉપદેશ પુસ્તક અથવા વ્યાખ્યાન આદિ વાંચવા કે સાંભળવા અથવા સંબંધ કરવા જરૂરી તત્ત્વર થાય છે. પણ એક વાક્ય ઇતિહાસનું અને બીજાં વાક્ય ભુગોળનું તો ત્રીજાં ગણિતનું અને ચોથાં ચિત્રવિદ્યાનું, એમ અલગઅલગ વિષયોનાં અમંગલ વાક્યો શબ્દો કે લખાણો અથવા વાર્તાલાપ કોઈ પસંદ કરતું નથી. કારણ કુદરતી રીતિથી તે વિરૂધ્ધ છે. કુદરતની અંદર પણ તેના સર્ગ કાર્ય, સર્વ રચના અને સર્વ ક્રિયામાં, સંગતિ, કાર્યપરંપરા અને અવ્યાહત સંબંધ એક સદષી રીતે સર્ગત્ર સત્ત્વાપ રહેત જોવામાં આવે છે. અને તેટલાજ માટે તેના સર્વ કાર્યોની મંગલિ અને પરંપરાને અનુભવવા માટે મનુષ્યની અંદર પણ એવી શક્તિ અવરજ રોળીજ જોઈએ, કે જેને પરિભ્રમિ આપણે તેવી સંગતિ કે કાર્યપરંપરાનો અનુભવ અને ઇશાંસ કરી શકીએ.

ગુણપ્રેમ—સ્વદેશાનુસંગની અંદર પણ સ્વદેશની અંદરજ રહેવાની વૃત્તિની રિધિના આવશ્ય જરૂરનું કાર્ય બનેલું છે. કારણ આપણને આપણું ઘર અનેક પ્રકારનાં માધ્યમો, માઠ પાન વીગેરે સામગ્રી અને કુદરતીયર સુદિન શાળાગારી યથાયોગ્ય નિવાસ ભવ્ય સ્થાન બનાવવામાં સ્વયંની તો જરૂરજ છે. અને એ બધું એકત્ર કરી સ્વચર્યામર ગોઠવવા પછી પાન યોગ્ય કાળે તેનો ઉપયોગ લેવામાં પાન રિધિનિવાસ કુદરતી વૃત્તિની તો આવજ રહનાજ છે.

નૈતીકાવન પણ પુષ્ટ કરી માઠ બનાવી નિભાવી સખાજા માટે મહવાસ મમ્મેલન અને પરચ્ચવદાર આદિ જ્ઞાન શાસ્ત્ર સંબંધ પણ ટકાવી સખાજાના કાર્યમાં “તત્પરતા” ઉપાધાનની તો જરૂર છેજ. પણ ખાસ કરી વાત્મસ્થભાવની પ્રવૃત્તિ માટે એ વૃત્તિ અવનન જરૂનીજ છે. નાનાં બચ્ચાંકાને કોક કલ્પવાર પણ વીતું મુકવાનું કોઈક શકેજ નહિ. કારણ કુદરત વખતમાં તે કોનીજ કથામાં મરીજ જાય. તેની સંજ્ઞા તો આતુ અને યથાયોગ્ય રીતે તથા યોગ્ય મમ્મે લેવાવીજ જોઈએ. બાળકની પ્રત્યેક અવસ્થામાં આભાસાંસ પાતરાયભાવને આગવી સખી વર્તણૂક જોઈએ. અને જ્યાં મુખી બાળક યોગ્ય ક્રમરે પંચમી પાનાની મેળે પાનાનું રસનું કંવા મમ્મે થાય ત્યાં મુખી તો એ વાત્મસ્થભાવનીવૃત્તિ અવ્યાહતગણે સ્થીર કુદરતીજ જોઈએ અને આભાસિક રીતે કુદરતીજ તોમ રહે છે. એ માત્ર આ કાર્ય-પરચ્ચ વૃત્તિનુંજ પરિણામ છે. અવ્યવસ્થિત નિગંતર પાપણને માટે તો આ વૃત્તિની કો કંઈ પણ અધિક આવશ્યકતા છે. કારણ બાળકને પેદા કરતું પ્રમે-ત્વરન કરતું, એ એક મુખ્ય કાર્ય છે ખરું, પણ તેથી ત્યાંજ એ વૃત્તિના કાર્યને અન્ન આવનું નથી. પણ પ્રેમથી પેદા મેવડ પ્રજને પાળી પેળી કેળવી યેગ અને ક્રમર કાયક થવા મુખીમાં તેની પ્રત્યેક પ્રકારની સંજ્ઞા મખતારૂપ મહત્ત્વ કાર્યમાં તત્પરચ્ચવૃત્તિ તો જરૂર પડેજ છે. એકમુખ્ય એ વિવિધ ક્રિમનું તો કંઈ છે “વૈરાગ્યક્રમેદ” આ વિષયની વૃત્તિનો પુરુષો છે અને તેને પરિણામે એક પદ્ય તેનીજ વૃત્તિનીજ થાય છે. સારી અને સચ્ચારી સન્નિ પેદા કરવા માટે

વખત મુખી ચલાવી શકે છે. બુદ્ધિશક્તિની અધિકતાને લીધે શોધ બોજ કે એકજ તત્વના અભ્યાસ પાછળ પ્રબળ પહે મંડ્યા રહી તેનું રહસ્ય ચાચાતથ્ય જાણી લે છે. આવા પુરુષોનો ‘એક વખતે એકજ કામ હાથ ધરે અને તેને બરાબર પૂર્ણ કરે’ એ મુદ્દાલેખ હોય છે.

સાધારણ—

દક્ષતા—એકજ કાર્ય કે રચના પાછળ ખંતથી લાગ્યા રહેવાની ટેવ છે. જેઓમાં આ શક્તિ સાધારણ પહે ખીલેલી હોય છે તેઓ એક કામ હાથમાં ધરવાનું પસંદ કરે છે પણ સમયાનુસાર અન્યઝાંચે પાછળ પણ લાગે છે. વચમાં કામ આવી પડવાથી ગભરાતા નથી, પણ લાંબો વખત એકજ કાર્ય પાછળ લાગ્યા રહેવાનું પસંદ કરતા નથી. જો સ્વભાવે ચાલાક અને બુદ્ધિશાળી હોય તો અનેક વિષયો સંભળી થોડું થોડું જાણવાનું વધારે પસંદ કરે છે. વિચાર અને મનન સ્પષ્ટ પહે કરી શકે છે પણ કાર્ય લાંબો વખત નિભાવી શકતા નથી. પ્રયંગાનુસાર સારો પાર્ટ ભજવી ખતાવે છે પણ આગળથીજ તૈયારી કરી તેનું સાર કામકરી શકતા નથી. આવા પુરુષોએ કાર્યતત્પરતા અને સંગતિ જાળવી રાખવાની ખાસ ટેવ પાડવી જોઈએ.

ન્યૂન—જેઓમાં આ શક્તિની ન્યૂનતા હોય છે પણ ચાલાક અને ચંચળ વૃત્તિ વધારે હોય છે તેઓ અનેક કાર્યોનો આરંભ કરે છે પણ તેમાંથી પૂર્ણાહુતી તો કોઈકનીજ થાય છે. નવું નવું જોવા ઇચ્છે છે, નવા નવા ખાતાઓ ખોલે છે અને કાર્યોનો આરંભ કરે છે પણ તેવા કાર્યોની પાછળ મંડ્યા રહેવાની શક્તિ ધસવતા નથી તેઓમાં ધૈર્ય કે સ્થેર્ય એ હું હોય છે. કદાચ આવા પુરુષો બહુ હુશીઆર પણ હોય છે પણ ગંભીર વિચારશીલ હોતા નથી. સાંખ્યા લેકચરો અને ઉપદેશો કરતાં ટુંકા ટુંકા ફકરાઓ ટુંકડાઓ કે પ્રેરેઆફ અને પ્રાર્થનાઓ વધારે પ્રસંદ કરે છે. પણ પશ્ચતિસરનું વિશેષજ્ઞાન કે વાંચન પસંદ કરતા નથી. અસ્થિર વૃત્તિના હોય છે. થોડા વખતમાં અનેક વિષયો પર વાહવિવાહ કરી નાંખે છે. આવી વૃત્તિવાળા એક શેડને એક નિમકહવાલ અને વિશ્વાસુ નોકરે કહ્યું કે “શેડ આપના આ રાજાના નવા નવા રંગ ઢંગ અને તાલને હવે હું લાંબો વખત સહન કરી શકું તેમ નથી. તેથી મને દીક્રગીરી સાથે રજા માંગવાની જરૂર છે” શેડે કહ્યું “પણ ભત્તા-માણસ! હું જેમ ધરીકમાં ગુસ્સે થઈ બેઠું છું તેમ પાછો ખુશી પણ થઈ છું કે નહિ? નોકરે કહ્યું “હા તે ખરૂં પણ પાછા ગુસ્સે પણ તેટલાજ જલસી થાઓ છો ને” આવા પ્રકારનો સ્વભાવ કે વૃત્તિ એ બરેબર એક જાતની મોટી ખામીજ ગણાય.

ખીસવણી—હમેશાં હાથમાં લીધેલું કાર્ય પૂરું કરવા તરફ ધ્યાન આપે અને પૂરું કર્યા પછીજ છોડે. એક વિષયની સમ્પૂર્ણ માહિતી મેળવેા વારંવાર મનને કે ધ્યાનને આમ તેમ ફોડાવેા નહી તેમ અનેક વિષયો તરફ મનને એકી સાથે કઢી ન દાડાવેા.

નિમદ—એકાદ કામની પાછળ બહુજ હલ ઉપસંત લાગ્યા રહેવાથી પણ કંટાળેા ઉપજે છે, અને અતિ ઝીમપહેા કેાઈ પણ કામ પાછળ લાગ્યા રહેવું તે પણ ઠીક ન

કહેવાય માટે કાર્યના ફેરફાર માટે આવી વૃત્તિવાળાઓએ એવું કામ હાથ ધરવું કે જેમાં અનેક બાબતો તરફ વારંવાર ધ્યાન આપવાનું હોય અમેરિકન લોકોમાં આ રીતે વૃત્તિની બહુજ ન્યૂનતા જોવામાં આવે છે. કારણ તેઓમાં લગભગ નેવું ટકા જેટલો ભાગ અસ્થિર મનને હોય છે અને તેનું કારણ પણ તેઓની વતમાન નિશાળોની શિક્ષણ પદ્ધતિજ છે. ત્યાંની સામાન્ય નિશાળોમાં વાંચન લેખન, ચિત્ર ગણિત, ઇંટીકાસ, ભુગોળ, ગ્રાહિ અનેક વિષયો બહુજ યોગ્ય યોગ્ય સમયને અંતરે મત્ર એકજ વિષયમાં ભાગકો સન્મુખ અભ્યાસમાટે રજુ કરવામાં આવે છે. આને પરિણામે હજી જ્યાં ગણિતની પુરી શરૂઆત ન થઈ હોય, ત્યાં વાંચન શરૂ થાય છે. આવી સ્થિતિમાં બાળકોનાં મન અંધજ અસ્થિર અને ધૈર્યહીન તથા અનેક વિષયો તરફ દોડતાં થાય છે તકન સ્વાભાવિકજ છે, અને એટલાજ માટે કહેવામાં આવે છે કે અમેરિકનોમાં ઉપરચોટીયું જ્ઞાન બહુ હોય છે. પણ કોઈ પણ વિષયના ગંભીર અભ્યાસીએ બહુજ યોગ્ય નીકળે છે. આવા પ્રકારની શિક્ષણ પદ્ધતિથી બહુજ નુકશાન થાય છે. આપણા કેન્દ્રશાળીઓએ આ બાબત તરફ ખાસ ધ્યાન આપવું પડે છે. બાળકોનાં મત્તિક તપાસી તેઓની પ્રમગ વૃત્તિ અને શક્તિના પ્રમાણમાં તેઓને એકાદ જે વિષયનું જ્ઞાન મુખ્યતથા આપી, અન્ય વિષયોનું શિક્ષણ ગૌણ રીતે આપવું જોઈએ. બાળકોને યોગ્ય બનાવવા માટે આભાવ તથા શિક્ષકોએ આ વિષય ખાસ ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ.

गृह्य-सागुणीयो.

ययानरीनहा : सर्वे सागरे यान्ति संस्थितान्
एवं पृथग्यमीभूतस्य धर्तन्ते सर्वे आश्रमाः

प्रजनार्थं महामागाः पूजाहं गृहदीप्तयः ।
मिवः धिग्वज्रं गङ्गेषु न विज्ञो भोस्ति कश्चन ॥
उत्पादनमप्यस्य जातस्य परिपालने ।
प्रत्यक्षं लोकपात्राया . प्रत्यक्षं श्रीं निवन्दनम् ॥
अप्योत्पत्त्यस्यमिच्छारो मयेदापरणाभितः
एव त्वं : समासेन ज्ञेयो मी-पुसयो : परः ॥

मित्रस्य वा बहुधा सर्वाणि भूतानि समीक्ष्यताम्
मित्रस्याहं बहुधा सर्वाणि भूतानि समीक्षे
मित्रस्य बहुधा समीक्षामहे ॥

जननी जन्म भूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी

प्राप्त्यते न अहं मित्रमयेन जीवैः
प्राप्त्य मित्रमिदं मित्रमयेन वप्याः
मित्रैः पुनर्पुनरपि प्रतिहस्यमानाः
प्राप्त्य कोणमत्र न पश्यन्ति ॥

ઉત્કર્ષક-વૃત્તિઓ.

Aspiring Faculties.

—(૦)—

આવશ્યકતા અને ઉપયોગ આદિ.

—*—

પૃથ્વીપરના સમગ્ર પ્રાણી માત્ર ઉન્નત અને ઉત્કર્ષક દશાની હુમેશાં આકાંક્ષા રાખે છે. પણ ઉત્કૃષ્ટ દશા કેને કહેવી તેનું અત્રે અમે વિવેચન કરીશું. દુનીયામાં જેઓને આગળ વધવાની ઇચ્છા હોય, ઉત્કૃષ્ટ શુભોને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય, તેઓએ હુમેશાં ઉચ્ચ નેમ, ઉત્કૃષ્ટ ધારણા રાખવી જોઈએ. જેઓના આશયો વિચારો અને હેતુઓ મહાન હોય છે તેઓજ મહાશય મહાત્મા અને પુણ્યપદને પામે છે મહાન પદને પામવા માટે મહાન ઇચ્છાની સૌથી પ્રથમ આવશ્યકતા છે એ તદ્દન સ્પષ્ટ છે. આત્મોત્કર્ષની અભિલાષા વાળા પુરુષોએ ઉત્કર્ષક શુભો અને દિશારોને ધારણ કરા રાખવાની તેમજ નિરંતર તેનું સેવન કરવાની તેટલીજ જરૂર છે અને એવી રીતે નિરંતર એક મહાન ઉદ્દેશને પકડી રાખી સંરક્ષા પૂર્વક તેના ઉદ્દેશોને યથાવત પારપાડનાર મનુષ્યોની અંદર એવી વૃત્તિઓ હોવાની ખાસ જરૂર છે કે જે વૃત્તિઓ મનુષ્યને શાન્ત આગમ્ય અને મુસ્ત બનાવી ન દેતાં તેને સાવચેત પ્રત્યેક નાના મોટા પ્રસંગોમાં દશ, સહનશીલ, ધૈર્યશીલ વીર્યવાન અને સ્વમાન તથા યશ અને કીર્તિની અભિલાષા આદિ ઉત્કર્ષક શુભોથી સુકત રાખે. કારણ કે મનુષ્યની અંદર એ ઉપર જણાવેલ શુભો વાળી વૃત્તિઓ ન હોય તો તે જ્યાં જાય ત્યાં તેવીજ હાલતમાં હુમેશાં રહેત. પણ ઇતિહાસથી જોતાં માત્રમ પડે છે કે મનુષ્યનો દરજ્જો અને જ્ઞાન, વિદ્યા અને અન્ય શક્તિઓ દિનપ્રતિ હુમેશાં ઉન્નત દશાને પામતીજ

ઉત્કર્ષક-વૃત્તિઓ.

પ્રકરણ ૩ જી.

The Aspiring Faculties.

- ૧૪. સાવધતા (Cautiousness)
- ૧૫. યશાલિલાપ કે કામનાઓ (Ambition)
- ૧૬. સ્વમાન કે અર્હત્વાવ (Dignity)
- ૧૭. દૃઢતા અથવા ધૈર્ય (Firmness)

ઉત્સાહસન્નપ્રયત્નર્પિમૂઢં

ક્રિપાપિધિયં ધ્યસનેષ્વસકં ।

ગરં કૃત્તરં દદ્ધ સંદદ્ધ

સદ્યોઃ સ્વયં યાતિ નિવારુહંતોઃ ॥ દિતોપદેશો.

ટે ભય દર્શાવે છે. આ રીતે બેતાં નૈતિક અને ધાર્મિક લામણીઓની બાબતમાંજ ની પરિસ્થિતિ પણ ખાસ પ્રસંગ કરવા યોગ્ય છે. જીવનનાં સમય સૂત્રો ભાષે અને વૃત્તિઓની મારમાં, આવી હુકાપત્ર બરેલી સપ્રયોજન અને સચુકિત રીતે આ સમયની પરિસ્થિતિ તથા ગોઠવણ કે સ્થાપના કેટલી અનુપમ મુંઝર અને સર્વાંગ સંપૂર્ણ છે, એ વિચારવંત પુરુષો સમજી શકે તેવું છે. જીવનના બધા કારણમાં જ વૃત્તિની મનુષ્યને અનેકવાર બહાર પડે છે, અને એટલા માટે મનુષ્ય અને પ્રાણી પ્રત્યેની અંદર સામાન્યરીતે આ શક્તિ જીવનની સાથેજ અપૂર્ણ કરવામાં આવેલ છે.

ચોથ—આ શક્તિના અવયવની ચોથ ક્રોઃ ગોઠે એક મેજીસ્ટ્રેટ અને ધર્માત્મક પાદરીના મતગત્રી તપાસ કરતાં કરી હતી, પોતાના જાણ બહેનોનાં મસ્તિકાની દરવાજાની તપાસવાની પરીણામે અને અનેક પશુ કે પ્રાણીઓના માથાની તપાસ કર્યા પછી તેણે આ સ્થાનનો ચર્ચાઈ નિર્ણય કર્યો છે. પોતાના પુસ્તકમાં તે અતિ વિસ્તારથી આ બાબતનું વર્ણન આપે છે. પણ અને આવશ્યકતા ન હોવાથી અમે તે આપેલ નથી.

૩. કોઈમ કહે છે કે—“Its natural language, when pre-occupied, opens the eyes wide, turns the head horizontally from side to side, and often looks all around.”

CORBA.

આ શક્તિ જે નોમાં પૂર્વ પ્રમાણમાં હોય છે તેઓની આંખો પૂર્ણ ખૂલી જાય છે. અને માથું વારંવાર આન તેમ ફરે છે, તથા વારંવાર ચારે તરફ બોલા કરે છે. આંખોની કે સારથપત્રું દર્શાવતર આ ખાસ સુંગી ભાષા કે આ શક્તિનું લક્ષણ છે.

૪. સ્પર્શીયમ કહે છે કે—“We often meet with individuals who are naturally timid, fearful and unsteady while others are properly. Many children are very timid, and easily frightened. Females are more careful than males. Finally, whole species and different individuals of the same species, evince different degrees of shyness. This feeling must therefore be considered as fundamental.”

આંખોની, સારથપત્રું, કે સ્પર્શીયમ ઉપર અનેક પ્રકારે પ્રસ્તાવી અંદર સર્વ પ્રકારી રહેલા એવામાં આવે છે. પ્રસ્તાવી અંદર પેશ યા પ્રત્યે

વાસ્તે પ્રત્યેક કદ મૂળ કૃત કૃત આદિનો ઉપરનો ત્વચાવાળો ભાગ મૂળ રસનાંથી સ્પૃહ્યત્વને પ્રાપ્ત થઈ આન્તરીય સત્ત્વનું રચણ કરવા માટે સરુઆતથીજ સ્વભાવિક રીતે પ્રવર્તે છે. પખલી અખરોડ બદામ નાળીયેર આદિ ફળોનાં અર્ધ રસાત્મક સત્ત્વનું ઉપરની સ્પૃહ ત્વચા કે છાત્ર અથવા ફોતરી દ્વારા સંરક્ષણ થાય છે જેથી અતિ શીત કે વરુ અને આતપની તેના ગર્ભસ્થ પદાર્થને ખીડકુલ અસર થતી નથી. કુદરતની અંદર જે કંઈ પદાર્થ છે તે સર્વનું આવી રીતે ત્વચા છાત્ર ભુગ્રા કે અન્ય પ્રકારનાં કાચથી જેવાં સ્પૃહ બાગેથી અનેક રીતે સંરક્ષણ કરવામાં આવેલ છે, જ્યારે મનુષ્ય પશુ એજ સિંચાના પ્રમાણે વર્તી આગ વલ્લ વસન અને સદન આદિ સાધનોને એકત્ર કરી તે દ્વારા પોતાનું તથા પોતાનાં કુટુંબાદિનું સંરક્ષણ કરે છે.

આવીજ રીતે પ્રત્યેક પ્રાણી પોતાનું રક્ષણ કરવા હિમેશાં તત્પર રહે છે. કોઈ નાશી જઈને, કોઈ છુપાઈને, કોઈ ભોંયસમાં ભસઈને, તો કોઈ ઝાડ જુડ કે અંધાર જંગલમાં કે જળ્યેમાં સંતાઈને, આ પોતપોતાની સંભાળ કરવા હિમેશાં સાધન અને યતિન અનુસાર તત્પર થાય છે. કોઈ ડંખથી, કોઈ દાંતથી, કોઈ કરડીને, કોઈ બચીને, તો કોઈ પંજા અને નખથી, અથવા ઝેરથી પોતાનું રક્ષણ કરે છે.

કોખંડ, પથ્થર, લાકડું અને કાઠીન્ય યુગ યુગત અન્ય સર્વ પદાર્થો પશુ આવીજ રીતે સંરક્ષણ અને બચાવના કામમાં સ્વાભાવિક રીતે સહાયભુત થાય છે. નાના યાનું કાઠીન્ય, તેને અવડખી રહેલ કાળી, ડંખમાં, અને પૂગ કુદાડિયા પિંચુ રંજુ અને વજન આદિ દ્વારે સંભાળે છે અને પ્રત્યેક પદાર્થને યથાયોગ્ય રીતે રક્ષાથી રાખી પડવા દેતું નથી.

આજ પ્રમાણે પશુ પ્રાણી અને પક્ષીઓના શરીરની રક્ષા પશુ પીછાં, વાળ, ડાઁ, અને ત્વચા આદિના અવજબ સાધનો અને પ્રકારો દ્વારા અનેક રીતે કરવામાં આવેલ છે.

આથાના વાળ મસાકની અંદરના ઊંડેથીજેવા મેંદાચાના પદાર્થને દાઁ, તાકો કે અતિ ઓન કંજુ અને ચાપતપથી નુકસાન ન થવા દેવાં રક્ષણ કરે છે એટલુંજ નહીં પણ બહારના બેજાને કે કોઈ સજ્જ વાળી અસરને પણ નરન પાડામાં સંકુચનુત અને છે. નાચાની પોષરીથી પણ મનજના દરેક વિભાગને બહુજ સંભાળ પૂર્વક કુદરતી રીતેજ નુકસાન કરવામાં આવેલ છે, જેને પરિણામે નમે તેવા જાત કે વજન તથા જેવા દેશ ધા કે કે દરકા વિનંદેની એકદન તીવ્ર અવર એકમેજા મનજ નર દાઁ યાંત્રી નથી. પશુઓનાં શીતગ્રાંથો બાત અને શીતગ્રાંથો પણ અતિ રીતે તેમનાં નિર્ભરતા બાતનું રક્ષણ કરવામાં અનેક પ્રકારે મદદનર થાય છે, અને અત્યંતેજ તથા મુન્નીતોને દૂર કરવામાં સાધન રૂપ અને છે.

આજ પ્રમાણે નિર્ભરતાની પ્રત્યેક સંધીત્વને મુકવામાં આવેલ તથા અને મુકુ અવિભેન્ય તરીકે પણ (Carnivorous) પક્ષી છેક નાચ મુખીયા બાતના અવયવોને દેશ, દરકા કે કુદરતી અસર દુઃખ અને અસર અથવા અંતરોથી બચાવી નુકસાન દેમે છે, અને તેથી જનરને મનજ મુખી પકેંવચા પણ દેશ નથી. વાળી

અર્થે ૫૪ મુદ્રા કે મનુષ્યના માયાને તેમજ અન્યજ અને દ્રુગ તથા અસ્થિઓને
 એજ તેમજ લંબગોળ માટે સ્થાભાવિક રીતેજ પોતાના કે એજ લંબગોળ આદિ
 આકારને લીધે પોતાનું રક્તજ પામી રહેલ છે, અને વળી જ્યાં ઉંચાણ કે બહુજ
 ઘણું કરવાની જરૂર હોય ત્યાં પણ લંબગોળ અથવા સ્ત્રી-કર આકૃતિને પાસેજ
 કરી રહેલ છે, તેનું કારણ પણ રક્તજ અને બચાવજ છે. આડના યજ, સર્પ, માછલાં,
 મનુષ્ય, ગાય, લેંસ આદિ પ્રાણીઓના અસ્થિઓ અને તેનાં બાહ્ય આકાર આદિ આવા
 સિદ્ધે-કર આકૃતિનાજ અર્થાત્ હોય રૂપે જોવામાં આવે છે, તેનુ એજ કારણ છે.
 આપણુ હાથ પગના નખે, માથ અને પેડા તથા બકરાં અને પેલાના પગની ખરીઓ,
 પછીએનાં પંજરો અને નખો (વગેરેનું) અસ્થિજ પણ તે તે પ્રદેશનાં આંગળાં
 આંગળીઓ કે (વળગેલાં) રક્તજ કરવા માટેજ નિર્માણ થયેલ છે એ કોણ નથી
 જાણતું ? આંખના અસ્થિમય દાબદે, તેની એજ આકૃતિ અને જમર તથા પાપટ્યાં
 અને નિમેશોન્મેષ તથા પાંચજુ આદિ બાંધોથી આપણા નેત્ર સનેહનું કેટલી બદનુન,
 આશ્ચર્યજનક અને કહાવજુ બરેકો રીતે સરકકુ કરવામાં આવેલ છે ! આવાં
 સુંદર અંગતનાં અને અનુસ્ય સનેહનું રક્તજ કરવા માટે તેઓને નેત્રગુહરૂપ સુંદર
 એજગ્યામાં સુરક્ષિત કરવામાં પરમપુષ્પાણુ પરમાત્માનું અનહદ લુખિયાનુર્મ અને
 શુભિત તથા પ્રયોજન કપલ થાય છે. આજ પ્રમાણે કાવની ઉપરની પગરી,
 છબ્બાની આસપાસ હાંત અને માંસાસ્થિને કોટ અને ફરજ ફેરફાર તથા ધેરી નસ
 અને આંસનનીકા તથા અજ માર્ગનું કોણની ધાંસલીઓથી યજું સરેસજ, સંજગ
 અને બચાવ, તેમજ કરોડના અસ્થિઓથી કરોડ રજ્જુની અત્યંત અગત્યની સંજગ
 હેવાનાં કાર્યો પણ, કુદરતના એજ સરેસ સાવચેતી અને સાવધાનતાના કાર્યોને અને
 નિયમેના હથેરી રીતે પુલવા અને પ્રત્યક્ સાબીતિ આપી રહેલ છે, એ કોણથી
 ના કહી શકાય તેમ છે ? દુકેમાં કુદરત પોતાની સમ્પૂર્ણ કૃતિનાં સમગ્ર પદાર્થોની
 અનેક પ્રકારથી, અનેક સ્થાનો દ્વારા, અનેક રીતે, આત્મરીય અને બાહ્ય વિનાશક
 કારણોથી, સજ્જ અને સરેસ નિરંતર કરીજ રહી છે. આવી અગમચેતી અને
 સંજગ કે સાવચેતીના અનેક કાર્ય કુદરતમાં સર્વત્ર પ્રત્યક્ થાય છે.

મનુષ્યની અંદર પણ કુદરતના આ વિશ્વાન્તોને સમજવા માટે અને આકૃત
 દુઃખ તથા સંકેતમાંથી બચવા માટે તથા અગમચેતી અને સાવચેતીના ઉપાયો ધોરણ
 ખાતર, એવી એક શક્તિ અને તેના સ્થાનની રચના ખાસ અગત્યની છે. અને તેની

તેટલીજ જરૂર પડે છે; સંરક્ષા એ પક્ષ મનનો સ્વાલંબિક ગુણ અથવા પ્રવૃત્તિજ છે, અને જેમ દર્શન માટે આંખ અને પ્રકાશનો સંબંધ અને એવાની ઈચ્છા ઇત્યાદિ સાધનોની જરૂર છે, તેજ પ્રમાણે જગ્યાની ઈચ્છા, ઇચ્છાને પ્રગટ કરનાર માનસિક અવયવ અને તે અવયવદ્વારા કાર્ય કરનાર, હસ્તપાદાદિ અવયવોની પણ તેટલીજ જરૂર છે. આ પ્રમાણે જગ્યાવ સંરક્ષા અને તેનાં સાધનો તથા તે માટેની માનસિક વૃત્તિ અને તેનું સ્થાન આદિ ખાસ અગત્યનો ભાગ બનવે છે.

સાવધાનપણ કે સાવચેતીનું અવયવ, આ જરૂરીયાત સમ્પૂર્ણ રીતે પુરી પાડે છે તેના વિના કોઈ પણ પ્રાણી કે કોઈ પણ મનુષ્ય લાંબો વખત જીવન ધારણ કરી શકે નહિ. કુદરતનો પણ આ એક ગુણ છે, અને મનુષ્યની અંદર પણ તે વૃત્તિની તેટલીજ જરૂર છે.

વિવેચન—જેઓમાં આ વૃત્તિ પ્રપૂર્ણ રીતે કાર્ય કરી રહી હોય છે અથવા ખીલેલી હોય છે, તેઓ બહુજ ચતુર હોય છે, હમેશાં સાવચેત રહે છે, નાની નાની બાબતોમાં પણ ઉત્પાત કંપો કરે છે. તેવા પુરૂષોને ઉત્પાતીયા સ્વભાવના કહેવામાં આવે છે. છાયાથી પણ ડરી આવે છે. હમેશાં વહેપાતીઓ જીવ હોય છે, ધંધા રોજગારમાં બહુજ સંભાળ રાખનારા હોય છે, 'નંદય કરેલી બાબતોનું' પક્ષ પુનસ્વલોકન કરી જાય છે, કારણુ વિપરિત પરિણામની નકુ ડરે છે. અકસ્માત અને દુઃખથી હમેશાં ડરતા રહે છે, દરેક બાબતમાં ખાસ તકનાં દુઃખી થયા કરે છે, જોખમ ખેડી શકતા નથી, લાહુસીક થઈ શકતા નથી, કાંપોને મુગત્વી રાખે છે, સ્વભાવ ઉગ્ર અને ઉતાવળીઓ હોય તો હુમલાં લયભીત હાલતમાં રહે છે. જાનીથી ચમકાવી શકાય છે, સંવનો પર્જત કરી બેસે છે, નાનું દુઃખ આવતાં દુઃખનાં ડુંગરા કસિય બેસે છે, લયનાં કાશ્વો ઉપરિચત થતાં હાંજ ગમડી જાય છે, ખોટી ધમકીથી એકદમ વધ થઈ જાય છે. ચારીરિક બળ, આશા, અને સ્વમાનની સ્વદપતાને લીધે અનિદ્રા પાઓ ખોટી હાવા છતાં પણ કંઈ પ્રાપ્ત કરી શકતા નવાં, પશુ ખીતઓને આધિન થઈ રહે છે દ્રવ્યાનિદ્રા અને વૈરયતુનિના પ્રાગત્યથા આવા પુરૂષો વ્યાપાર રોજગાર કરતાં બ્યાનગીરા, મોરગેજ અને નરતંમન્ટ સીતુરીતી બોન્ડ કે નોટો અથવા પાર્ટફરટના બોન્ડ વિગેરમાં નાણા રોકવાનું વધારે પસંદ કરે છે. થોડે જોખમે નફો મેળવવાનું કામ વધારે પસંદ કરે છે, જ્યારે વધારે જોખમ ખેડીને પણ જીજ નફો લેવા દેડવાની કિંમત કરી શકતા નથી. ધંધા રોજગારમાં નાના રોકવા કરતાં બ્યાજ વટાવ અને બેન્ક વગેરેમાં વધારે પસંદ કરે છે. કોઈ પત્ર કાર્ય માટે તૈયાર થયામ પશુ જો વિચાર કરે છે, દરેક બાબતની પહેલાંથી ચાકસી કરી લે છે. પાકાં લખતો કે લટ્ટી રીકા કસ્યા પછી લેનું દેનું કાર્યો કરે છે.

આશા, શક્તિ અને ઉગ્ર સ્વભાવને પરિણામે જે કાંઈ કામ હાથમાં લે છે તેને સંજગ પૂર્વક જાનકર થઈ જાય છે. આ કામ નફો કે નુકસાન બંનેમાં રાખે છે અને તેથી જાનની ધરેલું નુકસાન રોકે એવી તો વળે છે. જુલિમગ અને વિવેક વાપરી પ્રત્યેક કાર્યને આરંભ કરે છે. ધનાનિદ્રાની અવિચ્છા અને યશની ધાનાય

જાણે લીધે પૈસા સંબંધી દરેક જાગૃતમાં જનુલ સંબાળથી વર્તે છે. તેમાં
કે કીર્તિની આગંધા ઘણતા નથી. મૈત્રી અને દયાળુ વૃત્તિની અધિકતાને લીધે
ત્રેણું શુભ કરવામાં બહુજ આનંદ માને છે.

આત્મનિષ્ઠા અધિક હોવાથી કોઈ પણ અયોગ્ય ખોટાં કે અસત્ય કથના
સંબંધ ન થાય એમાં બહુજ સંભાળ રાખે છે. અતિશય વૃત્તિ પ્રબળ હોય તો
સંભાળ પૂર્વક અને હકાપલ્લથી જાણ સ્વે છે અને હૃદયથી પ્રત્યેક કાચના
સંભાળ નિર્ણય કરી નિશ્ચિત કરેલ માર્ગ પર મક્કમપણે વર્તે છે કે જે નિશ્ચયને
પ્રબળથી કરી પણ શિથિલ કરી શકાતો નથી.

સ્વમાન અને આત્મમધ્યાની ન્યૂનતા હોવાને લીધે બીજાઓના નિર્ણય ઉપર
પર આધાર રાખે છે. વાત્સલ્ય જાનની અધિકતા અને જ્ઞાનવસ્તુઓની નિર્ગળતાને
લે જાગડોના સંબંધમાં વિના કારણ ચિન્તાતુર બની રહે છે. તેઓની અતિ સંભાળ
છે અને અતિ સંભાળ તથા દયાના પ્રભાવથીજ કેદલીકવાર તેઓનાં બીકલુપણાં
જાણે છે.

સાધારણ—જેઓમાં આ શક્તિ સાધારણ પ્રમાણમાં હોય તેઓ અન્યાન્ય
અથવા શક્તિઓની સહાયથી હકાપલ્લ બદલી રીતે વર્તે છે, પણ અત્યંત શક્તિવાળા
માં તેઓ ગદ્ય મારુમ પડે છે. શરીરજન, આશા, સ્વમાન આદિની ઉત્તતાને લીધે
વહારીક રીતે તેઓ અણસમન જેવા દેખાય છે ખરા, પણ હેતુ શક્તિ કે
શક્તિની અધિકતા તથા આશા શરીરજન અને ઉત્ત સ્વભાવ કરતાં મનોભાગવાળા
તો સારી રીતે સમજશક્તિથી કાર્ય કરનાર અને મુશીબતોને પાર યોગ્યતાનાર
પડે છે. સ્વભા ની ઉત્તતાને લીધે જેમ મનમાં કામ્યુ તેમ એકદમ વગર વિચારો
1. બેદરકારીથી જનુલ ખોટું ખેલે છે, કમવચ્છેદને લીધે ઘણી મુશીબતો પડે
“ પારંવાર ” અને લગ્ન કંઈ દરકાર નથી ” એવા વાક્યો બોલે છે, પાટોરીઓ સાધ
રંવાર લી પડે છે અને વિરથક દુરમનો ઉભા કરે છે.

કીર્તિ અને યશની અભિલાષને લીધે પ્રશંસાના બુખ્યા બને છે પણ તેમ
તાં અનેકવાર લીકાને પાત્ર બને છે, તર્કશક્તિની ન્યૂનતા અને આશાની પ્રબળતાને
લે નારાજગતી જે પ્રયોગો આરંભ કરી લેશે છે. આવા જાણિતે પાત્રી તેવા કે

ન્યૂન—જેઓમાં આ શકિત તદ્દન ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ દૈવત વિચાર વિનાના અને ભય રહિત હોય છે. આશાની અધિકતાને લીધે આ લોકો વારંવાર મુશીબતોમાં આવી પડે છે. યુયુત્સનાની પ્રબળતાને લીધે ઉષેમાયે વગર વિચાર્યે દેખીતી આંખે ભ્રેષ્ઠમમાં ઉતરે છે, અને ઠોકરો ખાય છે. આવા પુરુષોએ પોતાની અંદર આ આવધતાની વૃત્તિ ખાસ ખીલવવાની જરૂર છે.

ખીલવણી—આ શકિતના અતિ હિમ પ્રમાણથી જેમ નુકશાન છે તેમજ તેની ખામીથી પણ અનેક પ્રકારના નુકશાન છે. આ શકિતની ખીલવણી માટે એ શકિતથી શું લાભ થાય છે તે તરફ ધ્યાન પૂર્વક વિચાર કરો. બેદરકારી વગરવિચાર્યે અને અસાવધાનતાથી શું શું નુકશાન તમને થયા છે, અને થાય છે તેનો બરાબર વિચાર કરી સાવધ અને સચેત થાવો. બેવકુફી એ એક મોટો ગુન્હો છે. હમેશાં વિચાર કરી કાર્યનો આરંભ કરો. આસપાસના સંજોગો ઉપર પુરતું ધ્યાન આપો. સદ્ભાવ્યે જે મુશીબતોમાંથી તમે અચાનક બચી ગયા હો તેનો વિચાર કરો અને ભાવી મુશીબતોથી બચવા પ્રયત્ન કરો પ્રત્યેક કાર્યમાં સભાળ, કાળજી સાવચેતી અને અગમચેતી વાપરો. તદ્દન નિર્ચિંત નિડર કે બેડર નહિ બનો.

બેદરકાર બાળકોને ભ્રેષ્ઠમી ધંધાઓમાં કદી કામે નહિ લગાડવા. એક વખત મસ્તિષ્ક શાસ્ત્રી કાંઈ કાઉલરે એક બેદરકાર છોકરાના સંબંધમાં તેના માબાપને મુશ્કેલી આપી કે “તમે આ છોકરાને કોઈ પણ ભ્રેષ્ઠમી ધંધામાં નાખતા નહીં. પણ તે બાપડે એ બાબતપર ધ્યાન ન આપ્યું અને ઘરપર પતરાં જડવાના કામમાં તેને કામે લગાડ્યો, બેદરકારીથી નવી ચણાવી લીંતો ઉપર આમ તેમ ફરતાં એકાદ ઈંટપરથી તે છોકરાનો પગ લથડ્યો અને નીચે પડી મરણ પામ્યો.

નિશ્ચલ—આ શકિત કે વૃત્તિના અતિ પ્રબળ વેગને રોકવાની પણ જરૂર છે. સામાન્ય રીતે આ શકિતની અધિકતાજ સર્વત્ર ભ્રેષ્ઠમમાં આવે છે. કેટલાકો તો માત્રજ કલ્પિત ભયથીજ નિરંતર દુઃખી થયા કરે છે. આવા પુરુષો કે સ્ત્રીઓએ જરા બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી ભયના નિર્રર્થક કારણથી નિવૃત્ત થવું જોઈએ. વિશેષ ભય કે ઉત્પાતની કલ્પના કર્યા વિના એકવાર દ્રઢનિશ્ચય કરી પરિણામનો વિચાર વારંવાર ન કરતાં કામપર લાગી જવું પછી ગમે તે યાય તેની દરકાર નહિ કરવી. ભય, મુશીબત કે દુઃખની કલ્પનાઓથીજ વારંવાર ડરીજઈ કાર્યનો આરંભ ન કરતાં સમય ખોવાયી કાંઈ વળતું નથી. આવા મનુષ્યો ભયને કેટલીકવાર મહત્વનું રૂપ આપી દે છે અને આશાઓને નજીવી ગણે છે. ભયથીત કર્યાન આપનાર સાધનો દ્વારા તેઓને ભ્રેષ્ઠમની રેવ પડી હોય છે તેથી તેઓને સર્વત્ર કંઈ ન હોય તો પણ ભય જણાયજ છે. આવી વૃત્તિઓનો એકદમ ત્યાગ અને તિરસ્કાર કરવો અને કાર્ય કરવા વિચાર પૂર્વક તત્પર થવું એજ વધારે શ્રેયસ્કર છે. કેટલીકવાર અવ્યવસ્થિત કે નિર્બળ જ્ઞાનવંતુઓની હાલતને લીધે પણ નિર્રર્થક ભય અને શંકા આદિ લાગણીઓ પેદા થાય છે, જે જ્ઞાનવંતુઓની સ્થિતિ સુધારવાથી સુધરી જાય છે.

માળીકા ખારે આસ મુચના

સ્વભાવથી રૂપેક અને બહીષ્ણુ ઊંઠસંભો કે ઓભોને પણ કમકોડી કે કપડો
 આપી વારવાર બહીષ્ણવવા નહિ બેઠાં. તેમ તેઓને અધારમાં મેંથી સખો રાવવા
 નહ. કેટલીક માન્યતા બાસ્ત્યાવસ્થામાંથીજ ચાર, પાંચીસ, છુત, મેન અને અંધાસને
 અથ બાવલો પેાતનાં બાગકોને નની ઉમરમાંથીજ બીજી રૂપેક અને બીજી કે
 આવીના બનવી દે છે. કેટલીક વાર વારસામાંજ આવા કુતુંભે અર્પણ કરે છે.
 વળી બાહી રહ્યું હોય તે વારંવાર રસથી બહીષ્ણવીને પુરું કરી આપે છે. પણ આ
 બેક પ્રકારની મુખના અને બેગુદીજ છે. બાગકોને જય તથા બહીષ્ણવજી અને
 નિર્મળતા નાની ઉમરમાંથી દુર કરવું બેઠાં. "રહા નહિ" "બદાદુર થાએ"
 કર દિગમત, રાજાસ, કંપાદિ ઉત્સાહક અને પ્રેરક વાક્યેથી તેઓમાં બદાદુરી,
 દોરીનારી, અકાકી, નિર્ભયતા, આવેંતી અને અનમંતી તથા સંભાગ આદિ ગુણોને
 કેળવવા બેઠાં. પાસે રહી બેખમી કરતો, દરીફાળની રમતમતો, વગાપીટ, દુક
 ગત, ચાપી, બરીવબરી, પેરેલવગાર, સીંગલગાર આદિની રસરતો, મોતીબદાર,
 મુખી દાવ, સંતાપી, કુવામાં ઉભેથી કેકા અરવાતું, વસ્ત્રાનું આદિ ક્રિયાઓ,
 સંભાગથી રેખરેખ સખી રીપવળી બેઠાં. ઉંદર, છાતુંદર, ચપકે વીંછી રેખી રસ-
 વચ નહી, પણ તેનું સ્વરૂપ અને રાષ સમજવી, તેનો પરીચય આપી બાગ-
 કોની સરખામણીમાં પ્રમણમાં તેઓ કેવાં નિર્જળ અને જયભીત હોય છે તે બતાવું
 એથી તેનો તરફનો ખેટો રર દુર થાય. આજ પ્રમણે મુન, મેન, પિશાચ, માતા,
 ડાકજી, મામ, કે મેરીજ જીવતા વહેંચીને દુર કરવાના રરેક પ્રયત્નો કરવા બેઠાં.
 મામાપેની આ બેકે ખાસ ફરજ છે

નં. ૧૫. યશાભિલાષ કે કામનાઓ.

Ambition or Approbation.

વ્યાખ્યા, સ્થાન, ઉપયોગ અને વર્ણનાદિ.

યશાભિલાષ. આકાંક્ષા, ઉત્કર્ષાભિલાષ, કીર્તિ, નામના કે માનપાનની ઇચ્છા, માનમરનગે, પ્રગંથા. કીર્તિ, ઉચ્ચત્ર યશ આદિની ઇચ્છા, બહુ નામ, લોકાપવાદને બધ આગળ વધવાની, પ્રતિષ્ઠા થવાની, ભભકો દેખાડવાની, લોકપ્રિય થવાની, રાતિસમાજ કે સરથમાં અમંગળા થવાની, કે પુણ્ય ગણવાની આકાંક્ષા, હત્યાદિ વૃત્તિઓને આ વૃત્તિમાં સમાવેશ થાય છે.

આ વૃત્તિના અભિયોગ અને મિથ્યાયોગથી, મિથ્યા આડંબર, અદેખાઈ, દંપ, દરિદ્રાઈ, વિદેષ, આદિ દુર્ગુણોને જન્મ મળે છે.

સ્થાન—સાવચેતીના સ્થાનની પાછળ સ્વમાનના સ્થાનની ગરાબર લાઈનમાં અતનનિષ્ઠાની નીચ અને સ્થંધ વૃત્તિની ઉપર જરા ગામ્ભીર્ય આ વૃત્તિનાં અવયવનું સ્થાન આવેલું છે.

રોષક—૬૦ ગોલે આ શક્તિના સ્થાનની રોષ કરી હતી. તે કહે છે કે એ (A) નામના વાનરોમાં આ સ્થાન ખાસ ખીલેલું હોય છે. તેથી તેઓ કપડાં પહેલવાય રોષીન હોય છે અને જરા પણ મરકરી કે હા થતાં કે દસતાં એકદમ રોષાઈ જાય છે. અને કંટાળા દોડે છે, લપાટ મારે છે, પણ મોકું ભારે થઈ નમ્ર નથી થઈએ તેની પાને જરા કંઈ પણ આપે છે તે વહીજ ખુરીથી રાજી થઈ લે છે અને ચુંબન આપે છે. તે કહે છે કે—

"Vanity, ambition, love of glory are modification of the same fundamental quality.

Women show it in dress, statesmen in love of office, and soldiers in defending their country. It is as common as beneficial to individual as society. For it is one of the most powerful, laudable and disinterested motives to action. How many brilliant deeds, in matters of generous devotion and admirable exertions does it inspire! Parents and instructors can employ no more efficient incentives to

good deeds than this, and what recompense can be more flattering to the generous noble hearted man, than public marks of distinction and merit and a wide and brilliant reputation?"

For my part I like ambition and a sense of honour in my doctor, for it induces him to make his good shoes, in my garment for it gives me the very best female I want no advocate, physician general or minister who is not anxious for glory and care only for money or gold. I like the native vanity of that girl; it will some day inspire her right ambition to be some excellent wife and mother. Rectify this pretended weakness and society will always be the better for it than for the apathy and indifference of those philosophers who pretend to depose it."

"I thank nature for giving all more or less of it."

જવાબ—હા, વચલીઅજિતના અને પ્રિતિને કાન એ બધા જાંબ આ મૂળ પુતિયાં મારા કાન-કોઈક છે. જાંબ આ પુતિયાં મારને પેટના કપડાં કાનના કાનમાં દાખાં છે કાનના પિંડાની પુરૂં પેટના અધિભર કે નાનના તોરમાં. અને અનિહ: પેટના દેશ માટે કાનના અભિનનનાં આ પુતિયા જવાબે દાખાં છે. આ પુતિયાં કાંઈ કાનનાં અને કાંઈ કાનનાં છે. તેનાં તે અધિત તેનાં સમ બિને પડ કાનનાં છે. કાનનાં કે તે નિરુદ્ધ રીતે અને માત્ર પ્રયાંનાં નાર માં કાનનાં માટે પ્રેરનાર કાંઈ પ્રેરનાર સજિ છે. આ પુતિયાં મનુષ્યે નારા ઉત્તર પ્રિતિનાં અને લેનાં નાપાર ના. નાપાર કે અધિતના પુતિયા કાંઈ કાનનાં પ્રેરનાર છે. આ કાંઈ અને કાનનાં પેટના કાંઈ કે નાપારને કાંઈક અને કાનનાં આપી બહા કાંઈ કાનનાં પ્રેરનાર કાનનાં આ પુતિયાં કાનનાં કાંઈ વધારે કાંઈ ઉપાધ અધ્યેન નેપાની કાંઈ નાપાર અને કાંઈ કાનનાં નાપાર પુરૂં નેપા પ્રેરનાર તેઓની ઉત્તર પ્રિતિ અને નાનનાં કાંઈ નેપા અને માનનાં નેપાવધ્યે વિના ખીણ કાંઈ ઉત્તર રીતે વળી સકે તેમ છે ?

જનસમાજની સામાન્ય નિબળ માન્યતાને વિશુદ્ધ કરે અને જનસમાજ તે દ્વારા અનેક રીતે પ્રગતિશીલ થયે, એટલું જ નહિ પણ તત્વજ્ઞાની અને વૈજ્ઞાનીઓની માર્ગકે તિરસ્કાર અને યશ તથા કીર્તિ માટેની બેઠકારીની લાગણી ન ધરાવતાં સારે રહેતે વળે. કુદરતે દરેક વ્યક્તિને આવી પ્રશંસા પ્રિયતાની વૃત્તિ આપે છે, તેને માટે તેને આભાર માનવું છું.”

મુખપરના ચિન્હ—આ શક્તિનું મુખ પરનું ચિન્હ મુખના ખુલાની બરાબર બાજુ બાજુમાં આવેલ છે જેને પરિચિત એ શક્તિનું કાર્ય કે વિચાર આવતા હોય ત્યારે મુખના ખુલાઓને સીધા ઉપર તરફ ખેંચવામાં આવે છે. જ્યારે મુખ બિજા જતું ચિન્હ તેજ સ્થાનથી જ્યાં ઉપર અને બહાર આવેલ છે, અને તેની ક્રિયા વખતે મુખ જ્યાં ઉપર અને બાજુ તરફ ખેંચાય છે.

યશની અભિલાષા અને પુરુષમિત્ર આ બંને વૃત્તિના કાર્ય વખતે હસવું તે આવેજ છે. પણ કુશળ સામુદ્રિક ચામડા બંનેને ધારી રીતે ઓળખી શકે છે.

ઉપયોગ—કેટલાક બનાવો તેઓના દશન મારથી. આપણું મન ખેંચે છે જ્યારે કેટલાક પ્રસંગો સ્વભાવથી જ મનને વિહ્વળ નાખે અને અરુચી પેદા કરે છે. વહાણ કે સ્ટીમરપરથી એકાદ બાજક, એકાદોની ઉચ્ચપાથથી બરપુર મહાસાગરમાં પડતાં એક બહાદુર અને વીર આત્મભોગ આપનાર નર તરતજ કુદી છાંટીની દરકાર કર્યા વગર તે બાજકને બચાવવા સમુદ્રમાં ઝપટાવે છે. સર્વ પ્રેક્ષક વગર નિષ્પક્ષ પાતપણે અને સ્વભાવિક રીતેજ આ આત્મભોગના સાહસપૂર્ણ કાર્યની હાદિક પ્રશંસા કરવા મંડી જાય છે. એકાદ બ્યલિયારી સી પોતાના બાજકને તેવીજ રીતે સમુદ્ર કે નદીના વેગમાં ફેંકી દે છે અને તેને પણ ઉપર પ્રમાણે બચાવ કરવામાં આવે છે. પણ તે બાજકને ફેંકી દેનાર માતાને માટે તે વ્યારે તરફથી “ધિકાર શરમ અને-અપમાનનીજ સ્વભાવિક વર્ષા થવા માંડે છે. જે કોઈ આ વૃત્તાન્ત જુવે કે સાંભળે છે તેઓ સર્વ એમજ કહે છે. આવી રીતે અમુક કાર્ય કે વર્તનની પ્રશંસા વખાણ કે સ્તુતી કરવી અને અમુક કાર્ય કે વર્તન અથવા લક્ષણ તરફ ધિકાર શરમ અને અવગણનાની દૃષ્ટીની સ્વભાવિક વૃત્તિ થવી એ આ વૃત્તિનું કાર્ય છે.

લોક વર્તન અને લોક નિર્ણયની સત્તા—આચાર વેશ ને વર્તનનું મળતાપણું કે સામાજિક સહયતા એ આ વૃત્તિના કાર્યને અંગેજ કેટલીક રીતે જન્મે પામે છે. સામાજિક એકજ પ્રકારના બંધારણને માટે અતિ અગત્યનું કાર્ય ભજવે છે. જેને લોક વાયકા જનશ્રુતિ કે લોકાપવાદ કહેવામાં આવે છે તે આ વૃત્તિનું જ કાર્ય છે. બહાર પ્રજા મત Public opinion એ આ વૃત્તિના કાર્યનું જ પરિણામ છે. જનસમાજને નૈતિક અને ધાર્મિક તથા સહય બનાવવામાં પણ અંતઃકરણ કે આત્મનિર્ણય કરતાં પણ લોકાપવાદ Public opinion અનેકવાર ધણું પ્રમુખ કાર્ય ભજવે છે અનેક પુરુષો અને અસંખ્ય સ્ત્રીઓનાં આચાર વિચાર અને વર્તનની પવિત્રતા અને નિર્દોષપણું જાળવી રાખવા માટે આ યશ કે કીર્તિની અભિલાષા અને લોકાપવાદને

હોય છે ત્યારે કેમાં મુંદર, મનમોહક અને રમણીય તથા આકર્ષક ડેખાઈ મનુષ્ય તેમજ પશુ પક્ષીઓનાં હૃદયને પણ કેવી તૃપ્તી આપે છે ! આજ પ્રમાણે અંદરનાં સૌન્દર્ય કરતા પ્રત્યેક ફળોની બહારની ત્વચા પણ કેટલી મુંદર અને મનમોહક હોય છે ! રૂતુરૂતુના રંગ બેરંગી પુષ્પો અને ફળોનાં રૂતુરૂતુના વિવિધ પ્રકારનાં રંગો અને રૂપો તથા આકૃતિઓ વિગેરે જોઈ બતાવે છે કે કુદરત પણ અનેક પ્રકારે મનુષ્યોનાં મનને આનંદ આપવા માટેજ તથા પ્રશંસાનૃત્તિને ખીલવવા અને આકર્ષવા માટેજ અનેક ઉત્કૃષ્ટ નમુનાઓ રૂપ અસંખ્ય પદાર્થોને આપણી સંમુખ અનેક રૂપ રંગ અને આકૃતિમાં રચુ કરે છે.

પક્ષીઓ—આજ પ્રમાણે પક્ષીઓ પણ તેઓનાં આન્તરીય સૌંદર્ય કરતાં બાહ્ય દૃષ્ટિથી અનેક રૂપ અને રંગના તથા આકૃતિના પણ મુંદર રંગ રૂપ કે શુભવાળા હોય છે. કોઈમાં રૂપ, કોઈમાં રંગ, અને કોઈમાં નાહની અદ્ભુત રચના, અને મધુરતા ચમત્કૃત હોય છે. ઢાઢ, લીલા, સોનેરી, રૂપેરી, આરમાની આદિ રંગ બેરંગવાળા તેઓનાં પીછાંની આવી ચિત્રચુકત રચના કરવાની શું જરૂર હતી ? તેઓની અંદરના જાનનાં પિછાં કે અંદરના અવયવોમાં એટલા મુંદર અને અનુપમ રંગ શામાટે બરવામાં નહિ આવ્યાં હોય ? વાઘ, સિંહ, કુકડાં, મૃગ, કીટા આદિ પ્રાણીઓનાં રૂપાંતર એટલા બધા ચમત્કૃતવાળાં અને રંગબેરંગચુકત બનાવવાનું શું પ્રયોજન હતું ? મનુષ્યજ (Hedark) નાં પિછાંઓને એટલાં બધા મુંદર અને નાનેરી રૂપેરીરંગથી બધ્ય અને આકર્ષક શા માટે બનાવવામા આવ્યાં હશે ? આંઓના શરીરની કોમળતા રચના, અને મૃદુતા તથા તેઓનાં વહનને શરીરસમ મુશોખત, મોહક અને તથા શા માટે બિનાબુ હશે ? આંઓની મુનમુરતી અને મનમોહક મુખકમળ ભેંઈ સ્વાસ્થિક પ્રશંસા અને દર્શનની ઉત્કૃષ્ટતા શા માટે થતી હશે ? તેના મુંદર શુભાળી માંડ, ઢાઢ પ્રવાહ જેવા આંક, કાંઠીવા રોષા નમાન નોંભાના વૃક્ષરચના, કાંઠી નાનમુ જેવા તેઓના કેશ, સિંહસમાન પાતળાં કદા પ્રદેશ, અને હલિનની નમાન તેઓની ચાક તથા કાંઠી મૃદુ પંડીયા જેવા મુંદર, કામળ અને મધુર બવાજ તથા કમળ જેવાં તેઓનાં લેવનદય, મનુષ્યાનાં મનને ત્યાગવિત રીત મોહપાનથી શામાટે વશી-બુગ કરી લેવાં હશે ? મુખને જાન બામળ અને વાલાને જાન પાછળજ આમ શામાટે બેઠવનું કરી હશે ? નાંપો કે નાક આદિમાર્ગો બંકને આનળ કે પાછળ મુકું કેટલે તે ન ચડત ? શું કુદરતની રચના, રચના અને ઉપયોગનવાના તેથી ખામી આવશે જરા ? હા ! ખરેખર ખામીજ આવજા કુદરત પાછળ એક ખનુ કાવેને ખામીવાનું રચના કે જીવનથી સ્થિત એવા કંઈકનીજ નથી. તેને સૌન્દર્ય, વ્યવસ્થા, રચના અને પ્રશંસા મિત છે, અને તેટલા માટે એ બધા મુગોને પ્રત્યક્ષ કલ્પનાર સર્વ પ્રકારની રચનામાં તે સૌન્દર્યને સ્થાને પ્રથમ રચાવિત કરે છે. ફરેક જાનુજ પાને કદાકે કદાકે, વચન અને વિદાન તથા ચાકડ છે તે દર્શનવા પ્રવળ કરે છે. જ્યારે રચના દેહ, મુખં અને બેરુટ્ટી સૌ કેઈ કદાચ અને શુભવાળા પ્રવળ રચનાની રીતેજ કરે છે. પાને કેટલે મરીમ, નચન, અચન અને અરોચ્ય છે એ

ને કે અમુક હૃદમાં રહીને વર્તવાથી પહેલ્યા ઓઢવાની રૂઢી કેટલેક અગ્રે કામપદ છે, પણ અતિ દેશન અને ડોળ હમમ કે બભાને આધીન થઈ જવાથી કે તેજ બભાનું અનુકરણ કરવાથી અત્યંત નુકસાન થાય છે. વર્તમાન જમાનામાં પારસી સ્ત્રીઓ અને કપોળ સ્ત્રીઓના કેન અને પહેલ્યા ઓઢવાની રીતભાતમાં એકદમ થયેલા ફેરફારો અને નવી દેશનેજ પ્રવૃત્તિઓનું પ્રબળ આવાતનો સૌથી મુખ્ય પુરાવો છે. તેના અનિષ્ટ પરિણામો અને બચકર આફતોથી તે તે જાનિના લોકો સંપૂર્ણ વાકેફ છે. છતાં દેશનની ગમે તેમ યુવામગીરી લોગવે છે. આ શું ઓછી નિર્બળતા છે ? લાખો સ્ત્રીઓ અને યુવાન તેમજ યુવતીઓ દેશનના આવા કાંસામાં ફસી પોતાનું તેમજ પોતાનાં કુટુંબી જનનું જીવન પાયમાલ અને પાપની પરિપૂર્ણ કરવામાં સહાયબુન બને છે. આ શું ઓછું ચોક્કસ છે ? કમરપટા, સાડીઓ, પોલકાં અને નવી નવી તરેહના સાબુઓ, સેન્ટો, ટોઇલેટનાં નવાં નવાં સાધનો, આસ્તેશ્વનાં અનેક પ્રકારનાં તેલો, મારો અને કામઢાઓ પાછળ આજકાલની દેશને તો ખરેખર ઘરજ ઘાઘ્યુ છે, અને ગરીબ કુટુંબોની ખરેખર પાયમાલીજ કરી છે. બનાવટી છાતી બનાવટી વાળ, ઉપરના ટોળી હાવજાવ અને બાહ્યાડખરે તો નાના મોટા સર્વને પોતાની પ્રબળ બળમાં સપડાવેલાં જણાય છે. બાહ્યાડખરના ખર્ચાં પાછળ આંતરીય સદ્ગુણોની ખીલવણીને અવકાશજ રહ્યો નથી. વિશેષ ભાગે સ્ત્રીઓમાં આ દુર્ગુણ સૌથી પ્રથમ અને સૌથી પ્રબળ પદ્ધે દાખલ થાય છે, અને થયો છે. જેને પરિણામે તેઓની ખુબસુરતી (કુદરતી) તન્દુરસ્તી અને આંતરીય સદ્ગુણોને એક પ્રબળ ધક્કો લાગ્યો છે, એમાં ખીલકુલ શંકય નથી. અને હજી પણ આ ગાડું એમને એમ આગળ આઘ્યું તો ભાવી પ્રબળી રી અને કેવી અધમ દશા થયે તે સહજ કલ્પિ શકાય તેવું છે. ભાવી પ્રબળી માતાઓ, મહસ્થાક્રમની ટેવીઓ, ઘરની લક્ષ્મી અને શેષભા રૂપ મુંદરીઓ, આર્થબગીચીઓ ! શું આવી રીતે દેશનનાં કાંસામાં ફસી જઈને પોતાના મહત્વપૂર્ણ માતૃધર્મ બલાવવાના કર્તવ્યને પણ ભુલી જશે કે શું ?

કુદરતની અંદર પ્રત્યેક મનુષ્યને તેના કાર્ય પ્રમાણે સાડું કે માડું ફળ મળે છે અને તે પ્રમાણે સર્વને કાર્યાનુરૂપ ફળ અને પ્રશંસા તથા માનપાન મળવુંજ જોઈએ. નોકર ચાકર, બાગક, યુવાન, યુવતી, સ્ત્રી, પુરૂષ, સબ, પ્રબ, કૌ કોઇને યોગ્ય પ્રશંસા અને યોગ્ય ફળની અભિલાષા હોય છે, અને તે પ્રમાણે જ માન અથવા ફળ આપવામાં પાછળ પડે છે, તે ખચીત પાપજ કરે છે, ઘરની સ્ત્રી અથવા બાગકે આપણને ખુશ કરવામાટે કોઈ કાર્ય બહુજ મહેનત અને સંભાળથી કર્યું. પણ આજે તે બરાબર આવશ્યકતા પ્રમાણે ઘઈ ન શક્યું તો તેને ઠપકો ન આપતાં તેના પ્રયત્નની પ્રશંસામાં યોગ્ય શબ્દો કહો, એટલે આવતી કાલે તેથી પણ સાડું થશે. અને એમ કરવાથી ઉત્તરોત્તર તેને પ્રશંસા સાંભળવાથી ઉત્સાહ મળશે અને વધારે પ્રશંસા મેળવવા પાત્ર બનશે. આથી ઉલટું બાગકને અથવા સ્ત્રીને અયોગ્ય ઠપકો આપી તેઓના ઉત્સાહને મંદ પાડવો અને કયાં ઉપર પાછી ડોળ

કરવું એતો એક અન્યાય અને પાપજ છે. એટલુંજ નહીં પણ એતો દેખીતી કુસ્તા છે અને એમ કરવું એ એક માટો દુર્ગુણ છે, અને કદાચ પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ એ તે સારું કામ ન કરી શકે તો પણ તેને માટે દયા ખાવી, પણ કપડો તો નહિજ આપો. પણ કેટલાક પુરુષો બીજાના સાસ ગુણો એઈ કે વખાણી શકતા નથી પણ હમેશા અસન્નુષ્ટજ રહે છે. આવા લોકો બીજાઓને પ્રોત્સાહિત કરી શકતા નથી એ તેઓની પેતાની ખામી અને દોષ છે.

પ્રશંસા કે પ્રોત્સાહથી મનુષ્યને પ્રેરી શકાય છે. ધમકી કે કપડો આપવાથી કે શુસ્તો કરવાથી મનુષ્ય સ્તાબ્ધ અને મૂઢ બની બાય છે.

પ્રશંસા અને યોગ્ય વખાણથી મનુષ્યની કેટલીક શક્તિઓને બળ, ઉત્તેજ અને અનુમોદન મળે છે. જ્યારે કપડો આપવાથી સ્વમાન અને બીજી કેટલીએક લાગણીઓ ખુટી બની બાય છે. મનુષ્યનું મગજ સ્તાબ્ધ બની બાય છે. આખો દિવસ અને વારંવાર કપડો આપવાથી છેકરું અને સ્ત્રી વિગેરે નિર્મુગ્ધ બની બાય છે. અને તેવી સ્થિતિમાં કોઈ પણ બાગક, સ્ત્રી, કે નોકર, સંતોષકારક કામ કરવા કે સુધારવા તત્પર થઈ શકતાં નથી. પણ તેઓને કપડો ન આપતાં નમ્ર બાવામાં તેઓના દોષ બતાવી યોગ્ય રીતે કાર્ય કરવાનો પ્રોત્સાહ આપો. યોગ્ય સ્ત્રોતો બતાવો, અને તેઓની બુદ્ધિ સુધારો. પ્રત્યેક માણસ સ્વાભાવિક રીતે સારું કરવા પ્રયત્ન કરે છે. છતાં એ બુદ્ધિ ધતી હોય તો તેના ઈચ્છાની કે હૃદયની બુદ્ધિ હોય તેમ નથી પણ તેના મગજમાંજ બુદ્ધિ હોય તો તેનાથી સારું બની શકતુંજ નથી.

અમીરી—ખાનદાની એ પણ આ શક્તિનું એક ઉચ્ચ સ્વરૂપ છે, જે ઉચ્ચ તેમજ હલકા દરજ્જાના માણસોને પણ અનેક રીતે કાયદો કરતા થાય છે. ઉત્તરના દરજ્જાના માણસોએ પણ કેવા થતાં શીખવું નોંધવું તેનું એ એક નમુના રૂપ દર્શાવત છે.

મનુષ્યોને આગળ વધવાને અને હરીફાઈમાં ઉતરવાને અનેક રીતે આ અમીરી રિયતિ વડચાવે છે અને પ્રેરે છે.

પ્રપૂર્ણ—જેઓમાં આ શક્તિ પ્રપૂર્ણ પ્રમાણમાં ખીલેલી હોય છે, તેઓ બીજાઓનાં બધા અભિપ્રાયો ધમાલેજ પેતાના બધાં કાર્યોનેઈ કંમ ઝેડાવે છે, અને એ મિધ્યા-નિમાની અને ગર્વીત ન હોય તો જરા અસ્થિર મનનાં તો હોય છે. તેઓને પ્રશંસા કે આત્મસ્તુતી મળે છે. અપ્રશંસા, નીંદા કે અપયશથી તેઓનું મન અત્યન્ત મરી બાયડું છે. બહાર નીંદા કે અપયશ અથવા લેડાપચાદ કે હાસ્યથી હમેશાં બચવા પ્રયત્ન કરે છે, હમેશાં સારું કેમ દેખાય તેવા પ્રયત્નો કરે છે. મજલા સ્વસ્થવના વિનય અને સમ્પતાયુક્ત અને બીજાઓને આનંદ આપનાર સ્વભાવના હોય છે. સહવાસ કે મંડળીઓને વધારે પસંદ કરે છે ઉચ્ચ પ્રકારની રીતબાવ અને આદરસત્કાર કરવાની નીતિવાળા હોય છે. હમેશાં અગ્રવન વધવા અને કંઈ પણ એટલું ક્ષય હાય ધરવા ઉત્કુષ્ટ હોય છે, બાદ્ય દેખવાથી પણ ઘણી સારી અસર નિપજવવી શકે છે. કપડો ધમકી કે વિરંદાથી ખીસ થાય છે

સ્વમાન અને દ્રઢતાનાં ખામીને લીધે બહાર મતની સામે થઈ શકતા નથી, અને તેને પરીણામે લોકમતને અતિઆશ્ચર્યથી વળગી રહે છે. આત્મબળની ન્યૂનતાને લીધે લાયકાત ન હોવા છતાં પણ પ્રશંસાના હુમેશાં ભૂખ્યા બની રહે છે. પણ આત્મબળ કે આત્મનિષ્ઠા પ્રબળ પ્રમાણમાં હોય તો લલાં અને સારાં કામો માટે થતી યોગ્ય પ્રશંસાનોજ સ્વિકાર કરે છે.

સૌન્દર્યપ્રેમની અધિકતા અને ગામાન્ય તર્કશક્તિને લીધે આંતરીય સૌન્દર્ય કરતાં બાહ્ય ડોળદમામ કે ફેશનેબલ ડ્રેસ અને વસ્ત્ર ધરેલાની બાહ્યસૌન્દર્યતાની પ્રશંસા સાંભળવા આતુર બની રહે છે અને દેખાવમાં ટોળી ફેશનેબલ અને જરા અમીરી ખવાસનાં જણાવવા પ્રયત્ન કરે છે. “ઘરમાં ખાવાનાં સાંસાં અને બહાર મિયાં તિસમારખાં” થઈ પ્રસ્વાની વૃત્તિવાળા હોય છે “ઉપરકી અચ્છી બની એર બીતરકી રામ બહો.” એવી રચીતિ હોય છે. વૈરવૃત્તિની અધિકતાને લીધે ધનમદ અધિક હોય છે.

મિત્રીભાવની અધિકતાને લીધે મિત્રવર્ગના અસિમાની હોય છે, અને મિત્રોદ્દાસ પ્રશસ્ય ગણાવા ઇચ્છે છે. વાક્યચાતુર્યની અધિકતાને લીધે જોડવા ચાલવામાં અને વાતચિતમાં તડાકીયા અને અન્ય શક્તિની પ્રાબલ્યતાને વશ થઈ તે તે વિષયપર વખતની દરકાર કર્યા વિના તણકા માયાંજ કરે છે. ડોળદમામ, લલકો, મર્વ કે મદ અને નકામો અને નિર્રથક બાહ્યાડંબર તથા નવી નવી ફેશનો દર્શાવવાનું આ ખાસ સાધન થઈ પડે છે. પૂર્ણ સાવચેતી અને સ્વમાનની સાધારણ વૃત્તિને લીધે શરમાળ અને નમ્ર તથા જરા ભીરુ જણાય છે. અને દારૂપાત્ર નહિ બનવા પૂર્ણ સાવચેત રહે છે. પણ આત્મબળ અને શારીરબળની અધિકતાને પરિણામે લોકાપવાદની દરકાર કર્યા વિના પણ સત્યને દ્રઢતાથી વળગી રહે છે. કારણ તેઓને સમ્પૂર્ણ આત્મશ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ હોય છે. આખરે સત્યનોજ જય અને સન્માન છે, એમ સમજે છે.

દયા અને પરોપકાર વૃત્તિના પ્રાબલ્યથી દયા અને પરોપકારનાં કાર્યો કરી પ્રશંસનીય બનવા પ્રયત્ન કરે છે.

બુદ્ધિ અને તર્કશક્તિની અધિકતાને લીધે સાહિત્ય તથા બુદ્ધિશક્તિની વિવિધજાતની પ્રશંસા અને સન્માન થાય એવું ખાસ ઇચ્છે છે, અને તેવા યશ પ્રયત્ન કરે છે.

સ્વમાન અને શારિરબળની અધિકતાને લીધે તથા ઊચ્ચસ્વભાવના હોય તો જરા પણ ટીકા યતાં સળગી ઉઠે છે, બહાર જીવન પ્રસંદ કરે છે, સમ્પૂર્ણ રીતે પ્રશંસા થાય એમ ઇચ્છે છે, અને વિરોધીઓને હિમ્મતથી તિરસ્કાર કરે છે.

સાહિત્યશક્તિઓની પ્રબળતાને લીધે સાહિત્યવર્ધક મંડળીઓ કે સંસ્થાઓમાં અને ઊંચેની કક્ષા કે કોન્ફરન્સમાં આગળ પડતો ભાગ ભજવે છે.

બળ, આશા અને કાર્યશક્તિના પ્રાગ્ભવથી કદી પણ નિરાશ થતા નથી કે આરંભેણ કામને હોડતા નથી, પણ સમર્થ રીતે યત્નિત થાય અને કાર્યની પૂર્ણાહુતી કરે ત્યાં સુધી પોતાનો પારેલ હેતુ પાર પાડવા ખંતથી મંડયાજ રહે છે. માથા ઉપર ગણ ઉપરાંત કામ લડને પણ હરીફને હરાવે છે. (મીઠા એમ કે. ગાંધી.)

પૂર્ણ અથવા યોગ્ય પ્રમાણ જેઓમાં આ શક્તિ ઠીક અને ભોળતા પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓ અન્યથી પ્રશસિત થાય એમ ઇચ્છે છે. પણ પ્રશંસા કે યશ પાછળ હોડતા કે ભમતા નથી. પોતાની જે જે શક્તિએ પ્રબળપણે ખીલેલી કે સંવૃષ્ટ થયેલી હોય તે તે બાજતોમાં યશ, પ્રશંસા કે નામના મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે. અન્ય બાજતોની દરકાર કરતા નથી, ખાસ અમીરી સ્વભાવના હોતા નથી પણ સારો હેખાવ કરવા સુકતા નથી. મૈત્રીભાવની પ્રજગતને લીધે મિત્રો તરફથી પ્રશંસાનાં વાક્યો સાંભળે છે. પણ તેઓની યીશ કે નિંદાને નિરપેક્ષ ગણે છે. આત્મબળની અધિકતાને લીધે નૈતિક વર્તનથી બધી પ્રવૃત્તિઓને ચલાવી સન્માનાદિ પામે છે, પણ વૈશ્યવૃત્તિ ન્યૂનતાથી પનકોશ કે પનકલ યવાની આકાંક્ષા રહિત હોય છે. પણ પોતાનો સત્ ઉદ્યેશ અને નૈતિક વર્તન માટે પ્રયત્ન ગણાવે ઇચ્છે છે. દયા અને પરોપકાર તરફ પુષ્કિલ શક્તિઓની અધિકતાને લીધે ભક્ત અને સાત વિચારયુક્ત પરોપકારનાં કાર્ય માટે પ્રયત્ન ગણવા આગ્રહ હોય છે.

સાધારણ—જેઓમાં આ વૃત્તિ સાધારણત્વથી ખીલેલી હોય છે, તેઓ પ્રશંસા કે મુગ્ધાની બહુ પસંદ કરતા નથી. માત્ર ખાસ પ્રસંગોમાં કે ઠપકા અને નિંદા લીધે માનવૃત્તિ એકમમાં હોય ત્યારેજ યોગ્ય પ્રશંસા આપે છે. નિંદાથી દુઃખાય છે, પણ તે અમુક અંશેજ. પણ અન્ય વૃત્તિઓદ્વારા તેના સત્યાસત્ય નિર્ણય કરી સંતોષ માને છે. ખાસ માનપાત્ર કે પ્રશંસાના ભુખ્યા હોતા નથી, પણ તે કંઈ તે અવયવની ખાતરી છે તેમ ગમવાનું નથી, તેમ યોગ્ય પ્રસંગને પણ સમજાતા નથી, તેમ નથી પણ પ્રશંસા સાંભળી આવ્યા પુરૂષે ગર્વથી પુરુષાર્થ નથી બહુ લોકપ્રિય થવાની ઉત્કૃષ્ટ અભિલાષાવાળા પણ હોતા નથી, બલે કે! પ્રુથાગત કરતા ઇન્ડગત પણ નથી, અને પોતાની પ્રુથાગત ચાહતા પણ નથી. અત્યા પુરુષોમાં જો સ્વસ્થ માપૂર્ણ કે મીઠાનસારપણું સ્વસ્થતા અને સૌખ્ય તો તેઓ પાકું સાડું કાર્ય અને જરૂર સર્વન કરી શકે છે. અને જો તેવા સ્વસ્થ ખાતરી હોય તો સંસ્કૃતિની ખાતરી અને સન્માનને સ્વિકાર કરવાની ખાતરી ગણાય છે.

ન્યૂનતા—જેઓમાં આ શક્તિ તદ્દન ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ કે મન કે અભિપ્રાયની દરકારજ કરતા નથી. મિત્રને પણ ગમીકરતા નથી. પ્રત્યેક તદ્દન બેદરકાર હોય છે, ફેશન અને ચારી રીતચાલની પણ બહુર સ્થિત નથી. મુંઠર રીતચાલ, એટીકેટ અને વ્યવહારીક વિનયને પણ નકામો ગણે છે. પારે-છં કે કેસો મન બાંધે છે તેને માટે કદી દરકાર કરતા નથી. તેમ :

ડાંગરને સૌન્દર્ય માટે પણ ખીલકુલ પસંદ કરતા નથી. સ્વમાન દૃઢતા અને શરીર બળની અધિકતાને લીધે આવા પુરુષો સભ્ય, વિનય અને નમ્રતાના ભાવથી રહિત જણાય છે અને હોય છે. અને પોતાની વાતચિતથી અન્યને ખુશ કરવા સમર્થ હોતા નથી, થઈ શકતા નથી. તે કોઈના સમજાવ્યા સમજી પણ ન શકે તેવા થઈ વાળ્યા ન વળે તેવા શુષ્ક કાષ્ટ જેવા જણાય છે.

આત્મનિષ્ઠા તથા બહાધિક્યથી સત્યનો પક્ષ ખેંચે છે. પણ લોકાપવાદનો ઠર જરા પણ સખતા નથી. આવા પુરુષોના નિષ્કારણ વૈરીઓ ઉભા થાય છે અને બેઠવા આસવામાં પણ તેઓ સ્પષ્ટ અને કઠોર વાણીને ઉપયોગ કરે છે. કેમ બાણે કોઈને ધિક્કારતા હોય નહિ.

આવા પુરુષો ધનાઢ્ય હોય તો પન્ન ધનમદ કરતા નથી, પણ સાધારણ સ્થિતિના ગરીબ માણસ જેવા ડેખાવ વેશ અને વર્તનમાં થઈ પ્રવર્તે છે, યશ કીર્તિ કે પ્રશંસા અથવા નામના માટે લગભગ તકન બે દરકાર હોય છે અને દયા કે પરોપકારવૃત્તિથી કદાચ સાસં કાર્યો કરે કે દાન આદિ આપે તો પણ બેદરકારપણે માન કે પ્રશંસાની કંઈ પણ કામના વગર આપી શકે છે.

ખીસવણી—આ માન, પ્રશંસા અને ઉત્કૃષ્ટ અભિલાષાની વૃત્તિની જેઓમાં ખામી હોય (જે કે તકન ખામીવાળા મનુષ્યની સંખ્યા હુમેશાં બહુજ ન્યૂન હોય છે,) તેવા વ્યક્તિઓએ આ શક્તિને ખાસ ખીસવવાની જરૂર છે. ભલા અને સાસ પુરુષોના હિતના, સાસ અને યુક્તિયુક્ત વચનોનો કે અભિપ્રાયોનો તિરસ્કાર કરવો એના જેવું આત્મઘાતી એક પણ કામ નથી. આ શક્તિ કે વૃત્તિનો જો યથાર્થ રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવે તો મનુષ્યને સદાચારી, સદગુણી અને સર્વવર્તનીય બનાવવામાં આ વૃત્તિ અજબ પ્રકારનું મોસાહન આપે છે, તેમજ દુર્ગુણને દબાવવામાં પણ પ્રબળ સહાય આપે છે. આ વૃત્તિની રચના ખાસ એ મહાન ઉદ્દેશ પૂર્વક કરવામાં આવેલ છે અને મનુષ્યની એ શક્તિનો દુરુપયોગ કરવાથી કદી પણ શુભ પરિણામની આશા રાખી શકાય તેમ છે નહિ. સાસ અને ભલા થવાથી મળતી પ્રશંસા અને કીર્તિ તથા નામના, અસંખ્ય સ્ત્રી પુરુષો અને બાળકોને ભલા સાસ સદાચારી અને આદર્શરૂપ થવા પ્રેરે છે, આટલા વાસ્તે પ્રત્યેક પુરુષે તેમજ સ્ત્રીએ સાસ, ભલા અને અંદરથી તેમજ બહારથી સુંદર, સભ્ય, રમ્ય અને અનુકરણીય દૃષ્ટાન્ત રૂપ બનવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, કે જોથી જ્ઞાતિ, જાતિ, પ્રજા અને મનુષ્ય સમાજમાં નામના, યશ અને કીર્તિવન્ત બની નિરંતર ઉજ્જવલ યશને પામી કીર્તિ રૂપે અમર થાય. આ પ્રયોજનની સીધી અર્થે નીચેની બાબતો ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની અને તે પ્રમાણે વર્તવાની આવૃત્તિની ખામીવાળા વ્યક્તિઓએ ખાસ જરૂર છે.

૧. જનસમાજનાં આચાર વિચાર અને વર્તનપ્રત્યે તમે કદી પણ બેદરકાર પદે નથી વર્તતા એ ખાસ ધ્યાન આપો.
૨. લોકમત-પ્રજા અભિપ્રાય Public opinion ને માટે ખાસ માન અને ઉચ્ચ અભિપ્રાય ધસવતાં રીંછો.

૩. જનસમાજમાં તમારા અધિક વર્તન કે વિચારથી તમે કેવા કેખારો તે વિચાર પૂર્વક નિર્ણય કરી જાતી ન્યામતાં માટે પ્રવૃત્તિ કરો.
૪. આત્મપ્રશંસા અને જાતી ન્યામતાને ધક્કો પહોંચે એવાં કર્મ કે આચરણ કરતાં હમેશાં ઈસ્તિ રહો, નહિવર કરો.
૫. દરેકની સાથે સખ્યતા, વિનય, નમ્રતા અને માનપૂર્વક વર્તતાં રીખો.
૬. મુદ્દર, વિચ્છેદ અને સામાન્ય મનને હરણ કરી લે તેવી રીતભાત અને આચાર વિચારનું અનુકરણ કરો.
૭. પ્રત્યેક કાર્ય વખતે મનુષ્યોના મન વર્તિ તેઓની હંમત અને આત્માની અનુરૂપતા સહવૃત્તિઓને અનુભવિ, આકર્ષિ, કાર્ય કરવા પ્રવર્તો.
૮. હમેશાં સદ્ગુણો ધારણ કરવામાં હરીફાઈ કરો.
૯. તમારા આચાર વિચાર અને વતનને નિષ્પક્ષપાતી, નિર્મળ, પવિત્ર અને વિશુદ્ધ રાખવા પ્રત્યેક પ્રયત્ન વખતે ખાસ ધ્યાન રાખો.
૧૦. ઉદ્દેશ્ય, ઉદ્દેશ્ય, કે શરમભરેલા વાક્યોઆચરણ કે કર્મ તરફ કડી પણ પ્રવૃત્તિ કરો નહિ.
૧૧. પ્રિય, મૃદુ, સ્વ-અને સ્વાર્થ વાક્યો જોતી અન્યના મનને વિનયથી વશ કરો.
૧૨. ખાદ્યદેખાવ પણ સ્વાર્થથી રીતે રચ્ય, આનંદદાયક અને મનોહર રાખો.
૧૩. વિનય યેરીને પણ વશ કરે છે. એ બહાવર સમજી તે પ્રમાણે વર્તો.
૧૪. મિત્ર, સ્નેહી, સંબંધી વગેરે પણ તમારા આચાર વિચાર અને વર્તનપર ખુશ રહી તમારી સ્તુતિ કરે તેવું વર્તન રાખો.
૧૫. સ્વમાન અને સ્વાભિમાન બાગવવામાં સંપૂર્ણ સંજાગ રાખો.
૧૬. ઉદ્દેશ્ય અને ખાસ અત્યંત નિયમ એ છે કે "લોકમત ફરી કે અસત્ય તથા સ્વાર્થ, આત્મપ્રશંસા કે ક્રિતિને વશ થઈ વશ મેગવવાના યત્નમાં સત્યનો હોમ કદી પણ ન થાય" એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખો.
૧૭. Truth is my ally at last આખરે સત્યનોજ જન છે.

બાળકો અને યુવાનોને હમેશાં પ્રેરણાદાયક અને જાણીથી વશ કરે કડી પણ પામી કપડો કે દોષ દર્શાવી નિહાસ અને નિજલાલી નહિ કરે. કાલજ તેથી તેઓ કોર અને નિષ્કુર જાતી રાખા સત્તાં રીખે છે. અધિક વિદ્યાથી જાતી અવ છે. પણ પ્રશંસાથી તેઓને પ્રેરે તે કામ કરવા માટે પ્રેરી શકાય છે, "જો વખતે અનુકૂળ કારણ કુપી છે, પણ સંજાગ રાખો તે બીજી વાર પુનઃ ઉત્થાન કરી શકો" આવાશ, હુમીલ છે, બહુદુર છે, પણ એ વસ્તુ વિચાર પૂર્વક કરવામાં કરે તે તેથી પણ મુખ પતિનુમ આવે, "નિહાસ ન થ" આજ આજ કારણથી બાળકોને ઉત્તેજન અને ઉત્સાહ તરફ પ્રેરણા મળે છે અને તેથી ખુશીથી પ્રત્યેક કાર્ય કરવા

ડંબરને ક્રોધાન્વિત માટે પણ ખીલકુલ પસંદ કરતા નથી. સ્વમાન દૃઢતા અને ચારીર બળની અધિકતાને લીધે આવા પુરુષો સખ્ય, વિનય અને નમ્રતાના ભાવથી રહિત જણાય છે અને હોય છે. અને પોતાની વાતચિતથી અન્યને ખુશ કરવા સમર્થ હોતા નથી, યર્ષ શકતા નથી. તે કોઈના સમજાવ્યા સમજી પણ ન શકે તેવા યર્ષ વાળા ન વળે તેવા મુશ્કે કષ્ટ જેવા જણાય છે.

આત્મનિષ્ઠા તથા બલાધિકયથી સત્યનો પક્ષ ખેંચે છે. પણ લોકાપવાદનો ડર જરા પણ સખતા નથી. આવા પુરુષોના નિષ્કારણ વૈરીઓ ઉભા થાય છે અને બોલવા આલવામાં પણ તેઓ સ્પષ્ટ અને કઠોર વાણીનો ઉપયોગ કરે છે. કેમ બાણે કોઈને ધિક્કારતા હોય નહિ.

આવા પુરુષો ધનાઢય હોય તો પદ ધનમદ કરતા નથી, પણ સાધારણ સ્થિતિના ગરીબ માણસ જેવા દેખાવ વેશ અને વર્તનમાં યર્ષ પ્રવર્તે છે, યશ કીર્તિ કે પ્રશંસા અથવા નામના માટે લગભગ તદ્દન બે દરકાર હોય છે અને દયા કે પરોપકારવૃત્તિથી કદાચ સારાં કાર્યો કરે કે દાન આદિ આપે તો પણ બેદરકારપણે માન કે પ્રશંસાની કંઈ પણ કામના વગર આપી શકે છે.

ખીસવણી—આ માન, પ્રશંસા અને ઉત્કૃષ્ટ અભિલાષાની વૃત્તિની જેઓમાં ખામી હોય (જે કે તદ્દન ખામીવાળા મનુષ્યની સંખ્યા હુમેશાં બહુજ ન્યૂન હોય છે,) તેવા વ્યક્તિઓએ આ શક્તિને ખાસ ખીસવણી જરૂર છે. ભદ્રા અને સારા પુરુષોના હિતના, સારા અને સુકિતયુક્ત વચનોને કે અભિપ્રાયોનો તિરસ્કાર કરવો એના જેવું આત્મઘાતી એક પણ કામ નથી. આ શક્તિ કે વૃત્તિને બે યથાર્થ રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવે તો મનુષ્યને સદાચારો, સદ્ગુણો અને સદ્વર્તનશીલ બનાવવામાં આ વૃત્તિ અજબ પ્રકારનું પ્રેરણાદાન આપે છે, તેમજ દુર્ગુણને દબાવવામાં પણ પ્રબળ સહાય આપે છે. આ વૃત્તિની રચના ખાસ એ મહાન ઉદ્દેશ પૂર્વક કરવામાં આવેલ છે અને મનુષ્યની એ શક્તિને દુરુપયોગ કરવાથી કદી પણ શુભ પરિણામની આશા રાખી શકાય તેમ છે નહિ. સારા અને ભદ્રા થવાથી મળતી પ્રશંસા અને કીર્તિ તથા નામના, અસંખ્ય શ્રી પુરુષો અને બાળકોને ભદ્રા સારા સદાચારી અને આદર્શરૂપ થવા પ્રેરે છે, આદર્શ વાસ્તે પ્રત્યેક પુરુષે તેમજ સ્ત્રીએ સારા, ભદ્રા અને આદર્શી તેમજ બહારથી સુંદર, સખ્ય, રમ્ય અને અનુકરણીય દૃષ્ટાન્ત રૂપ બનવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, કે જેથી જ્ઞાતિ, જાતિ, પ્રજા અને મનુષ્ય સમાજમાં નામના, યશ અને કીર્તિવન્ત બની નિરંતર ઉજ્જવલ યશને પામી કીર્તિ રૂપ અમર થાય. આ પ્રયોજનની સીધી અર્થે નીચેની બાબતો ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની અને તે પ્રમાણે વર્તવાની આવૃત્તિની ખામીવાળા વ્યક્તિઓએ ખાસ જરૂર છે.

૧. જનસમાજનાં અચાર વિચાર અને વર્તનપ્રત્યે તમે કરી પણ બેદરકાર પદે નથી વર્તતા એ ખાસ ધ્યાન આપો.
૨. લોકમત-પ્રજા અભિપ્રાય Public opinion ને માટે ખાસ માન અને ઉચ્ચ અભિપ્રાય ધરવતાં રીંછો.

બાહ્યાડંબરનો ત્યાગ કરે. વળી માનાપમાનનાં પ્રસંગમાં જ્યાં ગુરુસે યવાનો વખત આવે એ વખતે ખાસ ધ્યાન સંખે કે તમારો સ્વભાવ બહુ હિંમત અને ઉરકેશીલ હોય તેવો છે, અને તેને લીધે વિનાકારણે પણ કેટલીકવાર તમે દુઃખી અને ખિન્ન થાઓ છો. એ તમારા પોતાનાજ સ્વભાવની ખામી છે. અને તે કારણથીજ તમને ઓછું લાગે છે, અથવા લાગી આવે છે, વળી ધ્યાન સંખે કે કોઈ કદાચ તમારી પુઠે ખરાબ બોલે કે નીંદા કરે તેથી કંઈ તમારાં હાડકાં જોખન થઈ જતાં નથી કે જેથી તમારે એટલા બધા શીથીલ થઈ જવાની જરૂર હોય. આચાર વિચાર અને વર્તનમાં અતિ પ્રાંકડાપણું હોય તો તેને દાખમાં સખી, સરલતા સાદાઈ અને કૃત્રિમતાનાં સ્થાનમાં સ્વાભાવિક વેશ ભાવ અને વર્તનને ધારણ કરો. કપકાની કે પ્રશંસા અને રત્નતિ કે નીંદાની બહુ દરકારજ નહીં કરો. આત્મસંતોષ ધારણ કરો, અર્થાત જે સાફ અને સત્ય હોય એમ જણાય તે પ્રમાણે વર્તવા તત્પર રહો, અને લોકો શું કહે છે તે બાબત દરકારજ નહિં કરો. વર્તનમાં અને વિચારમાં લોકાપવાધી બંધાઈ ન રહેતા સ્વતંત્રતા ધારણ કરો. માનપાનની પિપાસા અને ખુશામત કે આત્મ-પ્રશંસાની ભુખ ઓછી સંખો. અને કોઈ જોત્રી ખુશામત કે પ્રશંસા કરે તો તેના સ્વિકાર ન કરતાં એકદમ સત્ય હકીકત બહાર કરો.

દેશી કપડાં, હીસ મોતીનાં દાગીના, રત્નમાળા, કે મોતીનાહાર, જરીની ટોપી કે કીનખાળના કોટ, પાટલુન કે સમ્પૂર્ણ શુદ્ધ, પક્ષીઓના સુંદર અને રમ્ય પિછાંઓ વાળી ટોપી કે અનેક સુંદર પગુઓની રુવાંડીથી બનાવવામાં આવેલ કીમતી બનાઓ, સાડીઓ, અમરો, કે દેશનેબલ સાડી, પોસકા વિગેરે પાર્શ્વિક રંગ ભેરંગી પદાર્થોના બાહ્યાવરણથી કુદરતના સંપાત્તમ અને સર્વોત્કૃષ્ટ શક્તિમાન મનુષ્ય પ્રાણીની હીમત આંકવી, પ્રશંસા કરવી કે માનવું સ્થાન ગણવું અથવા પ્રશંસનીય ગણાવા પ્રયત્ન કરવો, એ કદી પણ ચોખ્ખા ગણી શકાય ખરું ? શું આવા વેશ અને વસ્ત્ર ધારણ કરી, અભિમાન ધારણ કરનાર સ્ત્રી પુરુષો કરતાં અનેક જંગલી પ્રાણીઓનાં પીછાં તથા પંચરંગી પાંખોવાળા પતંગીઓની પાંખો વધારે સુંદર, રમ્ય અને સુશોભિત તથા બહાદુર નથી ? શું મનુષ્ય જેવું જુહિશાળી, મનનશીલ અને સર્વ ઐશ્વર્ય સમ્પન્ન પ્રાણી તેઓની બસબરી કરવાનાં નિષ્ઠા પ્રયત્નમાંજ બાહ્યાડંબર ધારણ કરી, જન સમુદયમાં પ્રશંસનીય ગણાવા પ્રયત્ન કરે એ તેને શોભા આપનાર ગણી શકાય ખરું ?

દેશન અને બાહ્યાડંબરના દાસો ! ગુલામો ! જન વિચાર તો કરો કે તમારી સમજશક્તિ કેટલી બધી બહાર ચારી ગઈ છે, અને એવી જુહિને પરિણામે તમે ધનાઢિનો નિષ્યાવ્યય કરીને પણ શાં શાં કંઈ નથી ઉઠાવતાં ? ખરેખર નિષ્યા આડંબર, બાલ બહા અને રુઢીને આપીન થઈ લોકોમાં પ્રશંસનીય યવાના અનેક પ્રકારના જે બાહ્યાડંબરો વર્તમાન જનસમુદાય અનેક વખતે લેવામાં આવે છે, તેનું કોઈ વર્ણન કરવા બેસે તો તેજ સંજોષી એક મોટું ઘોઘું લખાઈ બાય; છતાં પણ તે સમ્પૂર્ણ વર્ણવી શકાય નહીં. એટલા પ્રબળ પ્રમાણમાં જનમંડળમ

તપર થાય છે. પણ “જેવકુદ છે.” “મથેડો છે.” કમઅકલ છે, “જયપત્ત સમજાયકિત નથી.” “જુગા બોલા જા” “જે શરમ, જે અકલ” આવા બાકીયો પ્રયોગ કરવાથી બાગકો તેમજ યુવાનો તદન નિષ્કુર, નિષ્કુદ, ઉભત, હડી, દુરાચરી માનવી બાગથી રિનાના, યુન્ય હલ્લના અને નિરાશાયુકત બની થરીર તથા મનથી ચીમ-જાઈ ગયેલ, ચકિતહીન, અને હબાઈ ગયેલ વૃત્તિના થઈ બાક છે. માટે એવા શબ્દોના પ્રયોગો કરી યુવાવસ્થામાંજ કે બાલ્યાવસ્થામાંજ બાગકોની આશાએ સ્વમાન અને સ્વતંત્ર વૃત્તિઓની ખીલવણીને તોડી પાડવી એ અધમ પ્રકારનું પાપ છે. એથી કહી પણ તેથી પ્રવૃત્તિ કરો નહી. હમેશાં તેઓનો વિચાર સખો પણ શંકાસીલ બને નહી. ઠપકો આપતી વખતે પણ મધુર અને નમ્ર ભાવામાં સમ-જાતીને હેતુપૂર્વક ઉપદેશ કરો. તેઓની સ્વનાનની ડાગડીને અપીલ કરો અને કેળવો. તેઓની સદ્વર્તનની વૃત્તિને જાગૃત બનાવો અને દૃઢ કરો, અને કદાચ તેઓ અધમતાને પ્રાપ્ત પણ થયા હોય તો તેઓની અધમતાને પ્રત્યક્ષ કરવી શરમિન્દા બનાવો, અને પછી તેની વૃત્તિઓને સારે માર્ગે ઉરકેરી પ્રવર્તીવો “સદ્વર્તન મધુ” કે મનુષ્યનું સર્વસ્વ મધુજ સમજવું.” આ સિદ્ધાન્ત તેઓનાં હૃદયમાં બાલ્યાવસ્થા માંથીજ રેડો. સબ મહાસભા કે રંક અને ગતિમાં ગરીબ હાલતના મનુષ્યો અને બચ્ચાંઓને પણ ઉપર પ્રમાણે ધ્યાન રાખી કંગરણ ધી કીર્તિવંત પ્રયત્નાપ્રિય અને સ્વનાનની બાગડીવાળા તથા યશસ્વી બનાવી શકાય છે.

“નરવણાં વયસિ જિ મૃતુના” “માનો જિ મહતાં ધનન્” એ સૂત્રોનો, પાઠ મોટે કરવો અને હૃદયમાં ઉતારો. બાગ, યુવાન, વૃદ્ધ સ્ત્રી, પુરુષ, ગીબારી, દારૂડીયા અને મને તે હાલતનાં મનુષ્યને મુદરવાનો એ ત્રીજી તરફ ઉપાય છે. આ આધ્યાત્મિક દવા છે, જેનું લવં સુત પુરુષોએ સેવન કરવું જોઈએ.

પાપીમાં પાપી, પતીત, અનાથ અને અધમ વેશ્યા જેવી હાલતનાં સ્ત્રી પુરુષોને પણ તેની અધમતામાથી, આ વૃત્તિની પોન્ન ખીલવણીદાર, બાલ્ય ઉત્કર્ષકે દયામાં લાવી શકાય છે. રખડાત રહગત લક્ષ્મીને પણ સ્વમાન અને સન્માનનો રસ્તો મુગમ-તાથી શીખવી શકાય છે. સુતવાચક! તું પણ યથાસમય યથાઆવરયકતા આ વૃત્તિનો યથાર્થ ઉપયોગ કરતાં શીખ અને શીખવાની જરૂર છે એમ સમજ.

નિમનુ—આ કીર્તિ કે યશની પ્રબળ આકાંક્ષના વેગને અનેકવાર રોકવાની કે ઘમમાં સંજવાની પણ પદ્ધતિ અન્વિત છે. ઘણા મહાત્મા આત્મપ્રયત્નાની ગતિ પ્રિયતાનું પરિણામે વિદ્વાન હોવા છતાં હાસ્યપાત્ર બને છે. માટે આ વૃત્તિના અતિ યોગ કે મિથ્યાયોગથી પણ તુકચાન છે. પુરુષો અને બાલક કરી સ્ત્રીઓ પોતે અન્તરથી જેવાં હોય તેને માટે નમરૂર ન થતાં મોટે ભાગે પોતાના રંગ, રૂપ અને અવસ્થા તથા મહત્તરીકતની પ્રયત્નાને અનિષ્ઠ ઈન્દ્ર છે પણ એવી પ્રયત્નાથી પુરુષ જવું એ આ વૃત્તિના દુરુપયોગનુંજ પારંજામ છે. તેને લીધે કેટલીકવાર અનેક સ્ત્રી પુરુષો પદુ નીચાપત્ર મનાવ છે. સ્ત્રી સાસુ દેખાવાનો કુદરતી ઈલાજ માત્ર એકજ છે, કે તમે તમનું ગુણ સ્વચ્ચિકિ સુગુણ્યાર વર્તો. યોગ દન્નામ કે દુનિમતાનો અને

બાહ્યાડંબરનો ત્યાગ કરે. વળી માનાપમાનનાં પ્રસંગમાં જ્યાં ગુસ્સે થવાનો વખત આવે એ વખતે ખાસ ધ્યાન રાખે કે તમારો સ્વસ્થ બહુ હિમ અને ઉરકેસઇ વાય તેવો છે, અને તેને હીમે વિનાકાંચ પશુ કેટલીકવાર તમે દુઃખી અને ખિન્ન થાઓ છો. એ તમારું પોતાનાજ સ્વભાવની ખામી છે. અને તે કારણથીજ તમને એવું લાગે છે, અથવા લાગી આવે છે, વળી ધ્યાન રાખે કે કોઈ કદાચ તમારી પુકે ખસબ બેલે કે નીંદા કરે તેથી કંઈ તમારાં હાડકાં ખોખરા થઈ જતાં નથી કે જેથી તમારે એટલા બધા શીથિલ થઈ જવાની જરૂર હોય. આચાર વિચાર અને વર્તનમાં અતિ પ્રાંકડપણું હોય તો તેને દાબમાં રાખી, સરલતા સાદાઈ અને કૃત્રિમતાનાં સ્થાનમાં સ્વાસ્થ્યવિક વેશ ભાવ અને વર્તનને ધારણ કરે. કપકાની કે પ્રશંસા અને રતુતિ કે નીંદાની બહુ દરકાર નહીં કરે. આત્મસંતોષ ધારણ કરે, અર્થાત જે સાફ અને સત્ય હોય એમ જણાય તે પ્રમાણે વર્તવા વતપર રહે, અને લોકો શું કહે છે તે બાબત દરકાર નહિ કરે. વર્તનમાં અને વિચારમાં લોકોપવાચી બધાઈ ન રહેતા સ્વનંતરતા ધારણ કરે. માનપાનની પિષાચા અને ખુશામત કે આત્મ-પ્રશંસાની ભુખ ઓછી રાખે. અને કોઈ ખોટી ખુશામત કે પ્રશંસા કરે તો તેનો સ્વિકાર ન કરતાં એકદમ સત્ય હકીકત બહાર કરે.

દેશી કપડાં, હીરાં મોતીનાં દાગીના, સ્ત્રીભાષા, કે મોતીનાદાર, જરીની ટોપી કે કીનખાબના કોટ, પાટલુન કે સમ્પૂર્ણ શુટ, પક્ષીઓના મુંદર અને રમ્ય પિછાંચો વાળી ટોપી કે અનેક મુંદર પશુઓની જેવાંટીથી બનાવવામાં આવેલ કૌંમલી ઝબાઓ, સાંઘીઓ, અમરો, કે દેશનેબલ સાંઘી, પોલકા વિગેરે પાર્થિવ રંગ ઘેરંગી પદાર્થોના બાહ્યાવરણથી કુદરતના સર્વોત્તમ અને સર્વોદ્કૃષ્ટ શક્તિમાન મનુષ્ય પ્રાણીની કીમત આંકવી, પ્રશંસા કરવી કે માનવું ધ્યાન મણવું અથવા પ્રશંસનીય ગણાવા પ્રયત્ન કરવો, એ કદી પણ ચોચા ગણી શકાય ખરું ? શું આવા વેશ અને વસ્ત્ર ધારણ કરી, અભિમાન ધારણ કરનાર સ્ત્રી પુરુષો કરતાં અનેક જંગલી પ્રાણીઓનાં પીછાં તથા પંચરંગી પાંખોવાળા પતંગીઆઓની પાંખો વધારે મુંદર, રમ્ય અને સુસૌ-ક્ષિત તથા સબખાદ્ય નથી ? શું મનુષ્ય જેવું જુલિશાળી, મનનશીલ અને સર્વ-ઐશ્વર્ય સમ્પત્ત પ્રાણી તેઓની બસબરી કરવાનાં મિથ્યા પ્રયત્નમાંજ બાહ્યાડંબર ધારણ કરી, જન સમુદાયમાં પ્રશંસનીય ગણવા પ્રયત્ન કરે એ તેને ચોખ્ખા અપનાતું ગણી શકાય ખરું ?

ફરાર અને બાહ્યાડંબરના દાસો ! સુલોચો ! જલ વિચાર તો કરો કે તમારી સમજાયકતા કેટલી બધી બહાર જારી નથી છે, અને એવી જુહિને પરિણામે તમે પનાદિને મિથ્યાવ્યય કરીને પણ શું શું કંઈ નથી ઉઘવતાં ? ખરેખર મિથ્યા આડંબર, ખાલ બસકા અને રુહીને આધીન થઈ લોકોમાં પ્રશંસનીય થવાના અનેક પ્રકારના જે બાહ્યાડંબરો વર્તમાન જનસમુદાયમાં અનેક વખતે લેવામાં આવે છે, તેનું કોઈ વર્ણન કરવા બેસે તો તેજ સંજોષી એક ચોટું ચોટું લખાઈ બાય; છતાં પણ તે સમ્પૂર્ણ વર્ણવી શકાય નહીં એટલા પ્રબળ પ્રમાણમાં જનમંદગમ

ખાદ્યાડંબરની ઉપાસના થવા લાગી છે. પણ શું સમજી, મુક્ત અને 'સુધારેલા' ગણના લોકોને માટે આવાં કૃત્યો રોબા આપનાર ગણી શકાય ? દરબી નહીં. છતાં પણ આવા કૃત્યો કરવાથી જનસમાજ હજી પણ નિર્મૂલ થઈ શક્યો નથી, એ શું હિલ-ગીર થવા જેવું નથી ? અને માત્ર મુશ્કેલી માટે અને એવા કેટલાક આડંબરમુકત કૃત્યો કે રુઢીઓની સામાન્ય ગણના આપવાનું ચોક્કસ ધારી રાખત કરીએ છીએ. કારણ તે સંબંધી વિશેષ વર્ણન અને આપવા જેટલો જવકાસ નથી.

હિંદુઓ અને મુસલમાનોની અંદર નીચેની બાબતો સામાન્ય છે

૧. નાતવશ (જાન દહાણ અધરણી કંત્યાદિ પ્રસંગોના ખર્ચો.)
૨. જાન પ્રસંગના વરપોશ.
૩. નાચપાર્ટોના જલસા.
૪. ફેશનેબલ પોશાકો સાદી ગળાં આદિ વસ્ત્રો પાછળ થતાં અનુચિત ખર્ચો.
૫. મોટરકારો.
૬. રાજા મહારાજાઓની પધરામણીઓ.
૭. અનુચિત માનપાનના હંકારો પ્રસંગે કરવામાં આવતા મેળાવડાઓ.
૮. મોટા ગણાતા હોદ્દાઓની ખુશામતો.
૯. હાઇકોર્ટોનાં કલ્યા દંટા.
૧૦. ઇંગ્લીશ બોલ, નાટકો અથવા નાચ તમાશા પાછળનાં ખર્ચો.
૧૧. શરાબ આદિથી થતી ખાનાખરાબી તથા તેથી થતી અસંખ્ય મનુષ્યોનાં જાનમાલની પાચમાલી.
૧૨. પીલીયર્ડ સરત, અથવા પુનાની રેસના ખર્ચો.
૧૩. દિનપ્રતિદિન વધતી જતી નવી ફેશનો અને તેના ખર્ચો.

ઉપર જણાવવામાં અને ગણાવવામાં આવેલ આડંબર અને બેભકાપૂર્ણ ખર્ચોથી વિષયો પાછળ કરવામાં આવતો સમય, ધન તથા માલમીશકતનો અપરિમીત અને અનિયંત્રિતભવ્ય જનસમાજની આર્થિક હાલતને અધમદશાએ પહોંચાડવામાં અનેક રીતે સાધનશુભ થઈ રહેલ છે, આ વાત સર્વ મુક્ત અને વિવેકીઓની સમજથી બહાર નથી, પણ ઉપરોક્ત રૂઢીઓને લીધે મનુષ્યોના આત્માની થતી દરિદ્રતા, નિર્જાતા અને અધમતા એ તો એક ખાસ ધ્યાન આપવા યોગ્ય અને સૌથી પ્રબળ દુર્ગુણ અને વિનાશક પાપ છે. તેને જેમ અને તેમ જલ્દી દાખી દેવાની જરૂર છે.

ખાદ્યા આડંબર અને બેભકા કરતાં આન્તરીય ગુણો અને યોગ્યતાને પુખ્ત અને માનવું સ્થાન મળવું જોઈએ. = ગુણા : પૂજા સ્થાને ગુણિજ્ઞ ન ચ દિગં ન ચ વપ : " એ સૂત્રનો પાઠ સર્વ સ્થાનોમાં અને પ્રસંગોમાં ભક્તવાની જરૂર છે. નીતિ, ધર્મ, રાજ્ય-

મૃદ આદિના સર્વ કારણોમાં ગુણોનીજ ગુણ અને ઉપાસનાનો પ્રચાર થવાની પ્રથમ આવશ્યકતા છે, કે જેને પરિણામે જનસમુદાયની પ્રગતિ ભુજિત ફાયદામાં અને નૈનિકનિયંત્રણમાં પ્રવિષ્ટ રીતે થવાનો સમ્પૂર્ણ સંભવ છે, અને જોવી રીતિ પ્રાપ્ત થયા પછી જનસમાજ દેશની ઉપાસના ન કરતાં થોડાજ વખતમાં સ્વસ્થતાથી દેવીના ઉત્કર્ષક ગુણોની ઉપાસના કરવાનું શરૂ કરશે, અને તે થોડા બનવા પ્રયાસ કરશે. શરૂ કરે—

વિષ્ણુ ક્ષણે વિનય વિનયપ્રપત્તિ પાત્રતામ્ ।

પાત્રતાદુ વનયાઓતે વનયુઃ સર્વં તતઃ સુભમ્ ॥

પરિણામે જે અનુદય સમયનો અને ધનનો દુરુપયોગ વર્તમાનકાળની દેશને સંતોષવા પાછળ થાય છે તે ન થતાં, વિદ્યા વિનય અને વિવેક તથા ધર્મ આદિ ગુણોને ઉત્કર્ષ જોવાની હ્રમેશાં ઉત્કંઠા થશે. જોજ સૌથી અમત્યનું અને મહત્વનું કર્તવ્ય છે.

આપણી સર્વ અભિલાષો પશુવૃત્તિ પરક કે બદ્ધઆકંઠર માટે નહિ પણ ઉચ્ચ અને ઉદ્દૃષ્ટ ગુણ જામની પ્રાપ્તિ માટે થવી જોઈએ.

શુભમકરો વિનયપ્રપાપ્યતે ॥

નં. ૧૬. સ્વમાન અથવા અહંભાવ કે આત્મપ્રશંસા.

Dignity or self Esteem.

બ્યાખ્યા, સ્થાન, ઉપયોગ અને વર્ણન આદિ.

સ્વમાન—આત્મપ્રશંસા, અહંભાવ, આન્મભગ, આત્મવિશ્વાસ, આત્મસંતોષ, સ્વપ્રશંસા, સ્વતંત્રતા, સ્વાતંત્ર્યપ્રિયતા, અને હૃદયનું અભિમાન, આત્મચરણ કે સ્વચરણની ઇચ્છા, મનોભગ, અધિકારેચ્છા અને નેતૃત્વ આદિ ભાવો અને દશ્યએ આદિનો આ સ્વમાનની લાગણીમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે. આ વૃત્તિના અભિયોગ અને દુરુપયોગથી ધિક્કાર, અતિઅભિમાન, ગિચ્છાભિમાન, ઉખતાઈ, મમ્મરી, તિરસ્કાર, ભુત્ક્રમ્હ અને ગર્વ આદિ ભાવો અને મહાંધ વૃત્તિઓ ઉદ્ભવે છે.

સ્થાન—આ સ્વમાનની લાગણીનું સ્થાન દ્વંદ્વના સ્થાનની બરાબર પાછળ અને તૃણા અથવા વશાભિચાર શક્તિનાં બને સ્થાનની વચમાં અને માથાના છેક ઉપરના ટોચવાળા ભાગની બરાબર પાછળ આવેલું છે.

આ શક્તિના સ્થાનનો શોધક ડૉ. એલ્ડ, આ સ્વમાનનાં અવયવના સંબંધમાં કહે છે કે:—

“It is formed by the central convolutions on the median line directly behind and beneath the summit of the head, and therefore manifested in the skull by one elongated protuberance, though there is really one in each hemisphere. It appears double only when they are a little separated.”

GALL.

મસ્તકના બરાબર મધ્ય પ્રદેશમાં છેક પાછળના ટોચવાળા ભાગના બરાબર પાછળનાં સ્થાનમાં આ સ્વમાનની લાગણીનું માનવ અવયવ આવેલું છે. એ કે ખરી રીતે એકા પ્રત્યેક ગેરમધ્યમાં આ અવયવના બે ભુદા વિભાગ છે. પણ તેઓ જલ વિભક્ત થયેલા હોય તો તે સ્પષ્ટ અલગ અલગ છે.

ડૉ. કોન્ન કહે છે કે:—“When it is large the head rises high forward and backward from the ears.” “અર્થાત્ જન્મે કાનની પાછળનો અને ઉપરનો મધ્યનો ભાગ અધારે આ શક્તિ વિશેષ પ્રમાણમાં હોય ત્યારે ઉચ્ચ થયેલ જણાય છે.

મુખ ઉપર આ ચક્રિતના નવચરનું ચિન્હ ઉપચા હોયથી નાકનાં નરકોસાંની બહારની ત્રાસુથી લઇ હેઠના પુત્રાપવંતના બાજને વિસ્તૃત બનાવે છે. એ પરથી જણાય છે.

સ્વમાનની અને આત્મપ્રયંસાની અધિક લાગણીવાળા બ્યક્તિઓનાં માથાં આ અવસ્થાની બહાર સીધી ગાંઠનમાં બહાર દઢાર અને હમેશાં સીધાં રહે છે એ આ લાગણીનું સ્વાભાવિક ચિન્હ છે. જેઓમાં આ લાગણી ઓછી હોય છે, તેઓનું મલિન હમેશાં નાગચા બાજમાં નમનું રહે છે. એ પત્તુ આ લાગણીના અભાવનું સ્વભાવિક ચિન્હ છે. અથવા અનેક પ્રકારની અભિગ્રાહ અને તૃપ્તિઓથી ભરેલ પુતિરાગાનું માત્રક સ્વાભાવિક રીતેજ જલ પાછળના લાગમાં અને જમણી કે ડાબી વરદ પારંપર નમનું રહે છે.

અહંકાર—અર્થ કે અહંભાવ અને મિથ્યાભિમાન વચ્ચે પડ્યા ફરક છે. એ તો નેા કોઇ સહજ સમજી શકે તેવું છે.

અહંભાવવાળા પુરુષ કે સ્ત્રી પોતાના કાર્યક્રમ ગુણને કીપે અન્ય બ્યક્તિઓ તરફ બેઠામરી પિઠાર અને ગુરુગરની નજરથી જુદે છે. બીજા મનુષ્યો તેની પાસે આવે અને તેના ગુણો જાનુસ પ્રયત્ન કરે એવું ઇચ્છે છે. અને અનુચિત થયા કે પ્રયંસાને પિઠારી કાઢે છે. અતિ કડાકડીને વખતે પણ નમન આપને નથી, કે ધરત્રે ધને નથી અથવા મિથ્યાભિમાની કે કોની મનુષ્ય અન્ય મનુષ્યો પોતા માટે જે સારો અભિગ્રાહ પસંદગા હોય તેને બહુજ મહત્વનું રૂપ આપે છે, અને તેને નરકની પ્રયંસા હમેશાં ચોપતોજ ફરે છે. આત્મપ્રયંસા અને અન્યાનનાં વાંદ સાક પરાપર બટકે છે, બારત્તું કોકે છે, અને આખાં વચા-રતો ફરે છે. બીજા હોકા અને તે રૂપમાં અને તેથી રીને પ્રયંસા કરે તો તેથી પ્રયંસાથી પુલાતો જાય છે. એટલુંજ નહીં પણ આત્મપ્રયંસા સાંતળવા ખાતર પોતાને મુશામતને ગુલાન ધબાને વખત આવે તો તેની પણ દરબાર કસો નથી. અહંભાવ, અવ અને મિથ્યાભિમાન વચ્ચે આટલો ભેદ ફરક છે. અથવા સ્વમાનની પુતિ એ તો એક અનુપમ શુક્ર છે, જેની પ્રત્યેક અવસ્થામાં જરૂર છે.

ઉપશીખ—આ અહંભાવ કે સ્વમાનની પુતિના ઉપશીખની સર્વજ જરૂર છે. તેના વિના કોઇ પણ બ્યક્તિ કંઈ પણ કામ કરી શકવા સક્તિમાન થઇ શકતોજ નથી. પ્રમુખ પણ નેતૃત્વ કે અધ્યક્ષની સર્વજ જરૂર છે. પ્રમુખ વિના કોઇ પણ કામ થતુ નથી. પ્રત્યેક પ્રત્યક્ષમાં અધ્યાત્મી નેતાની તો જરૂર છેજ. સારસનાં પણ અધ્ય પ્રમુખસ્થાન જોગવે છે. તેજ પ્રત્યક્ષ દુરંદરનાં સર્વજ એજ નિશ્ચયને પ્રચાર એવાનાં આવે છે. પ્રત્યેક બીજા અહંભાવ હેવ છે. તે કાલ તે પુષ્પ પેશવ અને સુરતને ધાતુ કરી હમે છે. અને બહુકાંક અવરટેને એવાંજી જાય છે. યાજ, રમ, ફલ, ફલ ઇત્યાદિ સર્વમે. પે રપેશનાં કર્મ અને સિદ્ધિઓ અનુકૂળ પ્રમાણે અધ્યાત્મી કે નેતાનુ કર્મ કસો અનુકૂળ અવસ્થા હેવ છે. પ્રત્યેક એવાનાં પણ ઉપશીખ અવસ્થા

એતરનો માત્રીક હોય છે. તેજ પ્રમાણે પ્રત્યેક પક્ષી, પશુ કે પ્રાણીના ટોળામાં પણ અગ્રમન્તા પશુ, પક્ષી કે પ્રાણી હોયજ છે, જેને આધારે અને જેના નેતૃત્વ નીચે બાકીના બધાં ચાલે છે, અથવા હુકમ પ્રમાણે વર્તે છે. આજ પ્રમાણે મનુષ્યમણ્ડળી પ્રત્યેક સમાજ, સંસ્થા, સોસાયટી, સમાજો, કોન્ફરન્સો, કોંગ્રેસો કે કમીટીઓમાં પણ પ્રમુખ તરીકેનું કાર્ય કરનાર એકાદ વ્યક્તિ હમેશાં પસંદ કરવામાં આવે છે. અર્થાત્ સમગ્ર સંસ્થા કે સમાજના અહંભાવને નેતૃત્વપદને સ્વિકારનાર એક સ્થાન, અંગ કે પ્રમુખ તરીકેનું પદ એકાદ વ્યક્તિને સોંપવામાં આવેજ છે કે જે પદનો અહંભાવ તે વ્યક્તિ થઈ રહે છે. પ્રત્યેક પ્રકારની રાજ્યસભા, ધર્મ સભા, કે વિધાસભા આકિના કાર્યો પ્રમુખ સિવાય કદી ચાલી શકતાંજ નથી. ગામ, શહેર, રાજ્ય, સેના કે મહાન હરકરના કાર્યો પણ નેતા કે અહંભાવ ધારક કરનાર અભિમાની દેવ વિના ચાલી શકતાંજ નથી. આવા અહંભાવને, સ્વમાનને ધારક કાર્યો પક્ષીજ બધા કાર્યોની પ્રવૃત્તિ થાય છે. સમગ્ર વિશ્વમાં જ્યારે આનિયમ લાગુ પડે છે. તો પક્ષી મનુષ્યની શક્તિઓની અંદર પણ તે લાગુ પડેજાજ જોઈએ અને પડે છે તેમાં કંઈ નવાઈ જેવું નથી. પ્રત્યેક પુરુષ કે સ્ત્રી બાગ તેમજ યુવાનમાં આવૃત્તિ થોડે અથવા ઘણે અંશે કાર્ય કરી રહી હોયજ છે. કારણ પ્રત્યેક વ્યક્તિને અનેક પ્રસંગોમાં નહિ, પણ પ્રતિદિવસે આવૃત્તિની જરૂર પડે છે.

પશુ, પક્ષી, ઝાડ, પાન, ગાય, ઘોડા, ઈત્યાદિ પ્રાણીઓમાં પણ સ્વમાનની વૃત્તિ હોય છે. પણ તે સર્વમાં મનુષ્યનો દરજ્જો સૈથી મહાન છે, કારણ તે પોતાની બુદ્ધિશક્તિ, નૈતિકશક્તિ અને શારીરિકશક્તિની પ્રગળતાને પરિણામે સૈથી શ્રેષ્ઠ પદને ભોગવે છે. એટલા માટે મનુષ્યે પોતાના અહંભાવનો ઉપયોગ બહુજ ઉત્તમ અને શ્રેષ્ઠ કાર્યો પાછાજ કરવા જોઈએ એ તકન દેખીતુંજ છે. એટલુંજ નહિ પણ જરૂરનું છે. આ વિશ્વની અંદર માત્ર મનુષ્યની સરખામણી અનેક રીતે જોતાં કેટલેક અંશે પરમાત્મા સાથે મળતીજ આવે છે. માત્ર શક્તિ અને પ્રમાણનો તેમાં ભેદ જણાય છે. મનુષ્યના આત્માને જો આપણે જીવ કહીએ તો ઇશ્વરને શીવ કહેવામાં આવે છે. આત્મા પરમાત્મા, ઇશ્વર પરમેશ્વર, દેવ મહાદેવ, પ્રભુપતિ વિશ્વપતિ, આદિ શબ્દો દ્વારા જીવાત્મા અને પરમાત્માનો માત્ર શક્તિ અને સામર્થ્યની ન્યુનાધિકતાનો પ્રમાણમાં ભેદ છે. પણ તેઓના અગર, અમર, નિત્ય, શુભ, બુદ્ધ અને મુક્ત તથા ચેતનતા આદિ ભાવમાં જોનેનું સામ્ય અર્થાત સાધર્મ્ય છે. તથા અસ્પર્શ, અસ્પર્શશક્તિવાન પરિચિત્ત, એકદેશી આદિ ગુણોથી પરમાત્માના સર્વશ સર્વશક્તિમાન, સર્વવ્યાપક અને સર્વદેશી આદિ ગુણોથી જીવ અને પરમાત્માનું વૈધર્મ્ય છે. જોનેમાં આટલો ભેદ છે. પણ સામાન્ય રીતે જોતાં ઉપનિષદો અને વેદાન્તશાસ્ત્રોમાં જોનેને પુરુષશ્રદ્ધ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, અને એકને જ્યારે પુરુષ કહેવામાં આવે છે ત્યારે પરમાત્માને પુરુષોત્તમ કહેવામાં આવે છે. આ માત્ર ડીઝીનોજ દ્રશ્ય છે. મનુષ્યનો દરજ્જો વિશ્વના સમગ્ર જડ અને ચેતન પદાર્થો, સુર્ય, ચંદ્ર, નક્ષત્ર, પૃથ્વી, પહાડ, નદી, સમુદ્ર. અને જંગલો કરતાં

પણ આટલો ભયો મહાન છે. અને જ્યારે તેનાં મન તથા મસ્તિષ્કનું આટલું બધું મહત્વ અને ઉચ્ચ સ્થાન છે, ત્યારે તે આ વિશ્વની અંદર કેવો મહાન પાત્ર અને મહત્વ પૂર્ણ કાર્ય કરવાને માટે સર્વથેય હોયો જોઈએ, તેનો ખ્યાલ આપણને સહજ આવશે જોઈએ. આ સર્વ પ્રકારના મહાન ભાવોને પૂર્ણ કરવામાટે અહંવૃત્તિના યથાર્થ ઉપયોગની પ્રત્યેક સહેજ જરૂર છે. “મારો મનુષ્યનો ઉત્તમ હરત્તો અને હું આપું” પાપચરણ કે દુષ્ટચરણ કહે !” “મારથી અમત્ત જોડાય !” “હું જુદી સારી આપું !” કે “સ્વાયચ્છ યદ્ ગરીબોનાં ગર્ભાં રેશી, ન્યાયને કોરે સુગ્રી, મારી પશુવૃત્તિએનું યોગ્ય કહે” જે શું મને યોગ્ય છે !” આવા મહાન અને ઉત્કૃષ્ટ ભાવોને ધારણ કરી તે પ્રભાલે વર્તવાથી આ અહંભાવનો ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્તમ પ્રકારનો ઉપયોગ થાય છે. મનુષ્યને ઉત્તર અને ઉત્કૃષ્ટ દશાએ પહોંચાડવામાં આ વૃત્તિ ખાસ જરૂરની છે. તેના વિના કોઈ પણ વ્યક્તિ દુનીયાનાં મહાન કાર્યો કરી પણ કરી શકતો નથી. ન્યાય, નીતિ, પર્મ કે સહચારયુક્ત ઉચ્ચ પ્રકારનું ટાલન પણ આ વૃત્તિનાજ યોગ્ય કાર્યને આભારી છે. તેના અભાવમાં કોઈ પણ મહત્વનું કાર્ય પૂરું કરી શકું નથી.

“આપણે શું કરી શકીએ !” “આપણે કોણ માન !” “આપણથી શું થાય !” “જે શું આપણું કામ છે !” આવી વૃત્તિ ધારણ કરનાર સ્ત્રી પુરુષો કરી કોઈ પણ મહાન કાર્ય કરવા સમર્થ થઈ શક્યા નથી, કે મહાન પદને પામ્યા નથી. સમ પૂષ્પ અને હંવસ્ત્ર અનેક અવગણને માનનાર તથા પ્રેમ અને લલિતપૂર્વક પૂજા કરનાર, પણ અહંભાવવૃત્તિવિનાના, હિંદુસ્થાનના અસંખ્ય લોકોમાં એક પણ સમ પૂષ્પ કે પૃથ્વી કે અશુભ જેવા મહાદુર શુસ્વીર કે ધર્મવીર અર્જુન સુધી નીકળ્યા નથી. તેમજ ઉપર જોવીજ વૃત્તિએ ધારણ કરનાર નિર્ભય આત્મા અવગાઓમાંથી સતિ સીતા, સુવિચો કે અનુસુયાનાં હલારો મતો કરવા છતાં પણ એકાદ સીતા, સુવિચો કે અનુસુયા જન્મી નથી, તેનું આજ મુખ્ય કારણ છે. અહંભાવ કે સ્વમનનો શિરો ભાગે અત્યંત એજ આનું ખરું કારણ છે.

આદર્શ સ્ત્રી અને પુરુષનાં ટાલનચરિત્રો કંઈ મહામહાન અને સમ્માન્ય તથા ઉપનિવદની પ્રાધિક્ષિમાજ સંબંધ કરી રાખ્યા માટે નથી હોતાં. પણ મનુષ્યોની અદા તેવા સ્થાને પ્રેરી, તે તે પદને પ્રાપ્ત કરવા માટે યોગ્ય ઉત્સાહ આપવાના પ્રયોજનથીજ કંઈ. મહાવૃષ્ણ હિંદુસ્થાને ઉપજાવી પ્રવૃત્તિ થયેલી હતી અને કાલ છે. દરેક મનુષ્ય જાનનજીવ, જ્ઞાનજિજ્ઞાસ, સ્વમાન અને મનોમદને ધારણ કરી તે પ્રભાલે વર્તે તે તેણે મહાપદ પામે, જેમાં અહંભાવ સંદેહ હોતો નથી. વર્તમાન ૩.૮૫૦૦ સંસ્કારોની મહાન ઘડવૃંદનાં વિચલવંત નીરવેર શ્રી મોહનાસ કમલક નાધીન. સ્વચ્છ સંસ્કારો અને ૬૬૮૮ ટાલન લાભ પ્રત્યક્ષ (પ્રાપ્ત આપણી જન્મન મેજુ છે. સંસ્કારો, ૬૬૮૮ અને સ્વચ્છની ઉચ્છૈદ્યોને જુદા ૧૩) હોય તેને અહંભાવ સંવેદન્ય સ્વચ્છ, કલ્પિત, અહંભાવ અને અહંભાવને કોઈ રીતે મેજુ સંસ્કાર છે, તેનું ટાલનવંત અને અહંભાવને અતિ પ્રચીન તેમજ અહંભાવ હિંદુસ્થાનમાં પણ ઉત્કૃષ્ટ પદમાં અહંભાવ આ એક જાન નવપદ અને અહંભાવ (અહંભાવ) છે, જેમ કે સ્વચ્છ સંસ્કાર નથી.

અપૂર્વ આત્મશ્રામા, અનુપમ આત્મજગ અને દૃઢ આત્મપ્રત્યયનું આ એક સર્વોત્તમ દ્રશ્યંત છે. આવા સુદૃઢ મનુષ્યે પોતાની અંદર કેળવવાની ખાસ જરૂર છે. આચાર વિચાર અને વર્તનની પવિત્રતા વિશુદ્ધિ અને નિઃસ્વાર્થતા શીખવામાં અને અનુભવવામાં પોતાની અહુવૃત્તિને યોગ્ય ઉપયોગ કરતાં પ્રત્યેક વ્યક્તિએ શીખવું જોઈએ. કારણ કે મનુષ્યની અંદરની અન્તર શક્તિઓને ખીલવવાનું એજ એક મહાન દ્વાર છે. એ એક મહાન નેતા કે અગ્રગામિ વૃત્તિ કે શક્તિ છે.

વિચેચન—જેઓમાં આ શક્તિ પ્રપૂર્ણ રીતે ખીલેલી હોય છે, તેઓમાં સ્વમાનની સમ્પૂર્ણ લાગણી હોય છે, પોતા માટેના સર્વનામોના ઉપયોગમાં આપ પુરૂષો ખાસ ભાર દઈ બેઠે છે. તેઓ હમેશાં મારું 'ઉંચું' સમી કરે છે. અને બસ-બસ દટાર ચાલે છે. મહાન કાર્ય કરવાની તેઓમાં પ્રગળ ઇચ્છા હોય છે. પોતાની શક્તિ, સામર્થ્ય અને સાધનો ઉપર તેઓને પૂર્ણ વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા હોય છે. બીજાઓ ઉપર જુસ્સો ન સંપત્તાં આત્મવશ થઈ વર્તે છે, કોઈની સલાહની શ્રદ્ધા નેતા નથી. પણ અન્તરભાગની ઇચ્છાનુસાર નિર્ભય અને નિઃશંક થઈ વર્તે છે. પૂર્ણ મનોબળવાળા હોય છે. કદી પણ નિરાશ કે નિર્જન થઈ આત્માને શીથિલ પાડી દેતા નથી, નેઓના વિચારો હમેશાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રવરનાંજ હોય છે. બોલવા ચાલવામાં પણ માન, નમ્રતા, અને અહભાવને ખસબસ સંભાળી રાખે છે.

સ્વમાન નાથે આશાની પ્રબળતાને લીધે મોટા રોકડપર અને ગંભીરતાથી કાર્યોનો અદરજ કરે છે, નહિ તો હાથમાં પણ લેતા નથી.

અનિશ્ચય કે નૃબળની અધિકતાથી બધા કરતાં પોતાને અધિક માને છે, નિહતવારપણું બોલું હોય તો, સ્વભાવની કઠોરતાને દુર કરી શકતા નથી. અને તેને પરિણામે બધા સુધે હડપા જગડવાના પ્રસંગો ઉદ્ભવે છે. વાત્સલ્ય સ્નેહની ન્યૂનતાને લીધે અને સ્વમાનની અધિકતાને પરિણામે બાળકો પ્રત્યે બહુ માયાળુ નથી હોતા, પણ બાળકોની તાવેદારી વધારે પ્રચક કરે છે. વાત્સલ્ય સ્નેહની અધિકતાથી બાળકોના અભિવ્યક્તિ વિશેષ અભિમાન ધારણ કરે છે મૈત્રીતાવની અધિકતાથી મિત્રોના મંડળના અવ છે અને ત્યાં પણ અમરપદને ધારણ કરવા ઇચ્છે છે. મૈત્રિક શક્તિ એના પ્રામત્યથી સ્વમાન, ઉલાહ, બાપ અને દુઃખાઓને એવી પ્રગળ મૈત્રિક ઉરકે-શક્તી અને શક્તિ આપે છે કે જેથી તેણે પુરૂષો સર્વત્ર માન અને પ્રશંસાને પામે છે. અને તેની સાથે એ લુપ્તિશક્તિઓનું પણ પ્રામત્ય હોય તો સાંસારિક સર્વ સંતોષનાં જનનનાજનાં અને બહુર ઇવનમાં નિઃશ્વરના નીવડે છે. લોકોના અવનનના યત્નવાય અને નીનિધી નેતાનાં પદને ધારણ કરી ચોખવાય છે સ્વયંવૃત્તિની અધિકતાને પરિણામે મનરૂર, નર્વિન, ઉચ્ચસ્વભાવના, અસહનશીલ અને ધન, સત્ય અને દક્ષતા લાગણી કે મદથી અંધ બની જાય છે.

પૂર્ણ—જેઓમાં પૂર્ણ રીતે આ વૃત્તિ ખીલેલી હોય છે, તેઓમાં પૂર્ણ અગ્નિ સ્વમાન અને અહભાવની દક્ષતા હોય છે, પણ તેઓ મનરૂર કે માર્વેન ધત્તા નથી. દક્ષ બળ અને અસહની અધિકતાથી તેણે પુરૂષો દુઃખ, ભય કે સંકટને પ્રવર્તે

પોતાના આત્મજન ઉપર વિશ્વાસ રાખી વર્તે છે. છતાં અન્ય પુરુષોની દક્ષાપણપુરત સંકાંકુનો સ્વિકાર કરવા તત્પર હોય છે. બેકે તેવી શિષ્યામણુ બાતે લેવા જતા નથી, પણ પોતાનું વર્તન યોગ્યરીતે ગણાવી બાતે માનને ખાત યાય છે.

સામાન્ય—જેઓમાં આ વૃત્તિ સામાન્ય રીતે ખીલેલી હોય છે તેઓ મિથ્યા-ભિમાની હોતા નથી, પોતાના વિચારોને અયોગ્ય વસ્તુ સ્થર કે મહત્વ આપતા નથી, પોતાની શક્તિનું યથાર્થ માપ બાણી તે પ્રમાણે વર્તે છે, અને પ્રકટ કરે છે. પણ જેઓમાં અતિ સામાન્ય રૂપમાં આ વૃત્તિ હોય છે તેઓ તો પોતાની આત્મ શક્તિઓની યથાર્થ કિંમત કરી શકતા નથી. હુમેશાં ખીલ્યો કરતાં પોતાને તુચ્છ, અયોગ્ય અને નાગાયક તથા પોતાને નષ્ટ સેવક ગણે છે. આવાં પુરુષોમાં સ્વમાનની લાગણી ઓછી હોય છે, જેથી કેટલીકવાર નજીવી અને નિર્ધારક વાતો કરી બેસે છે, અને પોતે પોતાને હલકા પાડે છે. પણ બે નૈતિક અને ભુખિશક્તિઓ સમૃદ્ધ અંશે ખીલેલી હોય તો બેખબદારી ભરેલી પદવી કે અમલદારી બરાબર સંભાળી, બદલવી રાખે છે, અને સારી રીતે કામ કરી શકે છે. પણ શરૂઆતમાં પોતાની આત્મશક્તિ-ઓ પર તેઓનો વિશ્વાસ હોતો નથી.

હામિલ ચાલનમધધરણાવપાતં મૂર્મા નિપત્ય ચદનોદર દર્શનં ચ. ।

આ પિષ્કદસ્ય ગુરુને ગજપુંગવસ્તુ પીરં વિલોકયતિ પાદુદાસંચ મુદ્ધકં ॥

ન્યૂન—જેઓમાં સ્વમાનની વૃત્તિની ખામી હોય છે. તેઓ હુમેશાં પોતાને હલકા માને છે. વાતચિત અને વર્તનમાં ખીલ્યોનું દાસત્વ સ્વિકારે છે. ખુશમત કરે કે કોઈના ઉપર હુકમ બજાવી શકતા નથી. મહાન કાર્યો આપે લેતાં પોતાને અયોગ્ય ધારી રહે છે. આત્માને અર્નાધકારી સમજે છે, તેથી ખીલ્યો પણ તેની તેટલીજ કિંમત કરે છે. વારંવાર ક્ષમાચાસના કરે છે. અધી મ્વાનવૃત્તિવાળા પુરુષો મામલ-દાસોની મંડળીમાં ભગવાનું પસંદ કરે છે. આવા પુરુષો કે સીઓએ પોતાની સ્વમાનની લાગણી ખાસ ધ્યાનપૂર્વક ખીલવવી બેધએ

ખીલવણી—આ ઉમદા વૃત્તિની યથાર્થ ખીલવણી કરવાની પ્રત્યેક વ્યક્તિને જરૂર છે. સ્વમાન એ એક અમુલ્ય ગુણ છે. અને તેની ખીલવણી એ એક અમલની ફરજ છે. આટલામાટે આ વૃત્તિની ખીલવણી કરવા કમ્પટા વ્યારિતઓએ નીચેની બાબતો હુમેશાં ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે.

૧. તમારા પોતાના ગુણોની યોગ્ય કદર કરતાં શીખો, અને અનુભવે મારણ વધે.
૨. “હું એ કામ કરી શકીશ” એમ હુમેશાં નિશ્ચય કરો.
૩. હુમેશાં સ્વમાન અને અહંવૃત્તિના સદ્ભાવને સંભાળતા રહો.
૪. ખીલ્યોની શીષ્યામણુ અને કુચનાઓ સંબંધો અને ધ્યાનમાં રાખો પણ બાતે નિશ્ચય કરી વિચારપૂર્વક વર્તો.
૫. બાતે આત્માને કે હી પણ અવલત દયામાં સુકે નહિ.

૬. આચાર વિચાર અને વર્તનમાં હુમેશાં પ્રમાણિકપણું, પવિત્રતા અને સત્યપ્રિયતાને સ્થાન આપો. સ્વનામ વધારવાનો અને પુષ્ટ બનાવવાનો એ રસાયન વિધી છે. મહામુદ્ધ મંત્ર છે.
૭. ઇશ્વર પ્રત્યે નિર્અભિમાન અને અહંભાવનો ત્યાગ કે અભાવ અથવા દાસત્વ એ એક મહાન ગુણ છે.
૮. પણ મનુષ્ય પ્રત્યે કારણ વિના તેવી વૃત્તિનો વારંવાર સ્વિકાર કરવાથી સ્વમાનની લાગણી ઓછીજ થતી જાય છે, માટે તેવો ભાવ સર્વત્ર ધારણ કરવાની જરૂર નથી, કારણ તે તુકશાન કરતા અને હુલકો પાડનાર છે. જોકે વિનિત થવાની જરૂર છે, પણ દાસત્વ એ તો દુર્ગુણ છે.
૯. રોમન લોકો કહેતા કે “I am a Roman” હું રોમન છું. તેમજ હાલ ઇંગ્લેન્ડે પણ કહે છે કે “I am an European” હું એક યુરોપીયન કે ઇંગ્લીશમેન છું. આમ કહી તેઓ અભિમાન ધરાવે છે. તેમ પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાની જૂમિ કે દેશનું અભિમાન ધારણ કરવાનું સાથે “I am a human being” “હું મનનશીલ મનુષ્ય છું” એવું અભિમાન ધારણ કરી મનનશીલ થઈ હુમેશાં વર્તવું જોઈએ.
૧૦. પોતાના હોદ્દા કે પદ્વીનું અભિમાન ધારણ ન કરતાં ન્યાય અને ધર્મવૃત્તિથી સર્વની સાથે પ્રીતિપૂર્વક યથાધિકાર રીતે વર્તવું એ ખાસ જરૂરનું છે.
૧૧. આત્માને કદી પણ અવનત દશામાં રાખો નહિ, તેમજ અન્યના આત્માઓને કદી પણ નિર્બળ અને અધમ બનાવો નહિ. પ્રત્યેક પ્રકારનાં હુલકાં કાર્યો, અધમ પ્રવૃત્તિઓ અને અધમતા પ્રવર્તક ધંધાદોજગારોથી દુર રહો.
૧૨. આત્મવશવર્તિ, સ્વમાનની રક્ષા અને અન્યમાં પણ સ્વમાનની સંરક્ષા વધે તેવા પ્રયત્નો કરવા તત્પર રહો.
૧૩. બેસવા તેમજ ચાલવામાં ચરીર અને મસ્તિષ્ક સીધું રાખતાં રીંચો. કારણ એમ કરવાથી આ શક્તિને ખીલવવામાં મદદ મળે છે.

બાળકોમાં આ શક્તિ ખીલવવા માટે તેઓને તેઓની શક્તિપર વિશ્વાસ બેસાડો, બહુ દાબમાં રાખી તેઓને ગરીબ સંકલ્પ, બકરી જેવા નહિ બનાવતાં તેઓની યોગ્ય પ્રશંસા કરી ઉત્સાહ આપો. તેઓને એમ જણાવો કે તમે હજી બાળક છો, પણ મોટા થયે તમારે સૌ કે પુરુષ તરીકે ભિન્નભિન્ન પ્રકારની ઉત્તમ કૃત્યો બજાવવાની છે. તેને માટે અત્યારથી તૈયાર થવાનું છે. અને ઉમદા કાર્યો કરી કીર્તિ અને નામના મેળવવાની છે. કદાચ તેઓથી કોઈ હુલકું કાર્ય થઈ જાય, તો શાન્તિથી તેનું પરિણામ સમજાવી ફરીથી તેનું કાર્ય ન થાય તેને માટે યોગ્ય અને સફારણુ સમજતી આપી સચેત બનાવો. ખાસકરી તેઓમાં સ્વમાનની લાગણીને ફાળવો. દાબ, સખ્તાઈ, કંઠોર ભાવણ કે વાબેદારી કરાવી, કે ગુસ્સે થઈ, ઝગાડા, તેઓના આત્માને નિર્મળ બીકવું કે ભવિષ્ય નહીં બનાવો. તેમજ ગુણમ કે નોકરો માફક

તેઓ પ્રત્યે નહિ વર્તે. પણ ઉત્તમ યોદ્ધાઓ કે સફળતા મુંઢારીઓ હોય તેમ પ્રત્યેક બાજુ તથા બાજીક પ્રત્યે વર્તે: હુંકમાં તેઓના જીવનને ઉત્કૃષ્ટ ઉત્ક્રાંતિ પૂર્ણ અને માંનીયપૂર્ણ તથા સ્વચ્છની ઝાનલીધી પ્રપૂર્ણ બનાવે; ઉત્તમ બનાવે. કદી પણ અવનત થયા હો નહિ. આગ્રાપે, ગુરુઓ, અને સિદ્ધાંત કે વધીકા તરીકેની આ દુસ્ત્રે બધાવચમાં જે કોઈ બ્યક્તિ ચોટાનું કર્તવ્ય પુરું છે તેટલેજ અરે તે પાડે છે, અને તેનું પરિણામ તેને તથા તેની જાતી પ્રધાનેજ સોનાવનું પડશે એ ખચીત ઇચ્છામાં સમાવે.

આત્મચરણ અથવા મનોબળ કે સ્વચ્છતા—એ આ વૃત્તિનું એક ખાસ પ્રકારનું વડનું છે, તેના ઉપર તે ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. મનુષ્ય એ આ વિશ્વની અંદર ગમે તે પ્રકારનું કંઈ કરવામાં સમર્થનું સ્વતંત્ર પ્રાણી છે. સાનું અધ્યક્ષ બેઠું, સાફ અથવા નરમું, કુદ અથવા મેદ કંઈનું વધાર્યું મહત્ત્વ મનુષ્ય પાડે પણ કંઈ રીતે વર્તવું એ તેના મનની સ્વતંત્ર હિંમતની વાત છે. મનની મુજબ અથવા અગૂમ પ્રવૃત્તિથી બને લગભગને હાથમાં સપરી એ અનુક્રમ અરે અનુક્રમનું કાર છે. તેમાં સારવેતી, એપનચરિત્ત, દલતા, અથા અને અન નૈતિક તેમજ ભુખિયકિતિને પણ વધારામય અવરચના પ્રમાણે સહાયનું નેત્ર કે પરી પણ આપરે નિષ્ક્રમ કરી અનુક્રમ પ્રકારનું વર્તન કરવું, એ વાત વિશ્વના મહાન નિધામક પરમાત્માએ આપણી મુનસીરી ઉપર મુકે છે. પ્રાણ કે તેના સદુપયોગ અને કુરૂપયોગની શિલ્પ કે કૃત કૃદરતના નિયમ મુજબ આપણે જોયવાનું છે. આપણે જ્યાં પદ્યોની કે યન્ત્રોની મારફત નિષ્ક્રમ કે નિષ્ક્રમ પદ્યો નથી કે જેથી અવરચના સંભવે અને આપણેના પરિણામે હાલમાં પદ્ય ત્યાંજ પદ્ય રહીએ, કે અનુક્રમ કરી રહીએ. પણ સ્વચ્છતા નિર્ણય કરી હિંમત માટે પ્રવર્તવું એ આપણી સ્વતંત્રતાને અધિન છે. હિંમત પુરું આપણે કે. જ્યાં કંઈને એકદમ દુર કરી સદાચરણે અર્થ મહત્ત્વ કરવા દર્શિતતાનું થઈ રહીએ કે. જ્યાં પણ સુસ્તો લગણી કે વૃત્તિ દેવતા એ સ્વરૂપથી આપણને આપીને કંઈ તરફ ચલી જણાવી હોય, તો તે જખતે પણ આપણે અંદર નહેલી દર્શિત એકદમ દેવતાનું કાર બધાવચ તરફ થઈ અનુક્રમ દર્શિતને અનુક્રમ કુરૂતિએને દર્શિતમાં અને જખત સહાયનું કાર છે, અને આપરે વિશ્વ નિર્વટે છે. જરૂરના દેવતાનું સંકલનની મારફત આપણા અસ્થિતિની વૃત્તિએના એ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ અને સંકલન ધરાવત પ્રત્યે મનુષ્ય આપણે અનેકદમ છે. પણ તે જખતે પ્રણમાં સખી આત્મચરણ કરી, દર્શિત નિષ્ક્રમમાં સખી એક નિર્ણયપર લરી દર્શિતને સહાયનું જે મહત્ત્વ કાર છે તે આપણું આત્મચરણને દર્શિત આપીને છે. આપણે જોયે જરી દર્શિત પ્રકારે દર્શિત કે કુરૂતિને દર્શિત થઈએ છીએ અને આપણે વર્તનને દર્શિત અને વચરી દર્શિતે છીએ દર્શિતને સહાય એ એક મનુષ્યને મહત્ત્વ કે. જ્યાં ને નુતરી વૃત્તિમાં આ દર્શિત અથવા દર્શિતની અનુક્રમ સહાય થઈ રહે છે.

ખાસાવરયથી લઈને જીંદગીના અન્ન સુખીમાં આપણે અનેક પ્રકારના દોષ અને લાલચોના સંલેગોમાં આવીએ છીએ, એ શું આપણે નથી જાણતા ? કેટલીકવાર આપણે ખાદ્ય આડંબર અને લલચાવનાર દુષ્યોથી લલચાઈ કે અંદાડ જઈ અનુચિત કાર્યોનો આરંભ કરી બેસીએ છીએ. આવા પ્રત્યેક પ્રસંગમાં જીવનના યથાર્થ રસનું મારે આપણને ઈન્દ્રિયનિર્મલરૂપી કે આત્મવશ્યતારૂપી રાક્ષની અવશ્ય જરૂર પડે છે. આપણી શારીરિક, માનસિક અને વાચિક પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ વખતે આ રાક્ષની અનુપમ સહાય લેવાની જરૂર પડે છે. અને લેખ તથા લાલચો સામે ધનમાં તેનો ઉપયોગ કરવો જરૂરી છે. આવા પ્રત્યેક પ્રસંગમાં બુદ્ધિચકિતઓના હાથમાં સમ્પૂર્ણ સૂકાન સોંપીને મનુષ્યે વર્તવાની બહુ અંગત્ય છે.

નિમદ્વની આવશ્યકતા—ખાસ કરી જે લોકો મદાંધ, ગર્વીત, મગરૂર, મથા કુટીયા, મદમસ્ત, ધર્માંધ, અભિમાનનાં પુતળાં અને રવેચ્છાચારી હોય છે, તેવાઓએ આ વૃત્તિના કાર્યને દાખમાં રાખવાની બહુજ આવશ્યકતા છે. આત્મપ્રશંસા અને આત્માલાધાના ભૂખ્યા અહંવૃત્તિવાળા મનુષ્યોએ પણ પોતાની આ વૃત્તિને દાખમાં રાખવાની બહુજ અંગત્ય છે. કારણ તેને વશ થનારા મનુષ્યો પોતાનું માન, આબરૂ અને ધન વિગેરે ગુમાવી લોકોમાં દંભીપાત્ર થાય છે, છતાં પણ તેઓ પોતાની તેવી દશાનો અનુભવ કરી શકતા નથી. આવી વૃત્તિના લોકો ખરેખર ધિક્કાર અને તિસ્ત્કારને પાત્ર છે. માટે તેવા પુરૂષોએ પોતાના ધનનો તનનો કે બુધ્ધિનો માન મરતો કે હોદ્દાનો ખોટો ગર્વ કદી રાખવો નહિ ભોંધએ; અને કદાચ તેવા જાણે કોઈ વખતે પ્રગટ થતા હોય તો તેને દાખવા માટે એકદમ દુરમનની માફક તૈયાર થઈ જવું ભોંધએ. પોતાની જાતને પોતે જાતેજ હલકા પાડવા જેવું અનુચિત કાર્ય કરવા કોઈ પણ શાણા માણસ પ્રયત્ન કરતો નથી.

ખરી મોદાઈ—ખરી રમ્યતા, ખરૂ માન અને ખરી દહતા તો ત્યાદેજ ગણાય કે જ્યારે મનુષ્યની અંદર યોગ્ય નમ્રતા, વિવેક, વિનય અને મહુતા આદિ લાગે પ્રગટ થાય.

અધમા ધનમિચ્છન્તિ

માનં ધનં ચ મધ્યમાઃ ।

ઉત્તમા માનમિચ્છન્તિ

માનો દિ મહતાં ધનમ્ ॥

નં. ૧૭. દૃઢતા અથવા સ્થૈર્ય કે ધૈર્યવૃત્તિ.

Firmness. Perseverance and will Power.

ગ્યાબ્યા, સ્થાન, શોધ અને ઉપયોગ આદિ.

સ્થૈર્ય દ્રઢતા કે ધૈર્યવૃત્તિની અંદર, ક્રમપાછળ ગ્રામ્ય રહેવાની શક્તિ, દ્રઢતા, ટકી રહેવાની શક્તિ, મુનિશ્ચિનતા, મક્કમપણું, ટકાઉપણું, હેતુનિશ્ચિનતા, અડગવૃત્તિ કે ખંત આદિ ભાવોનો સમાવેશ થાય છે. આ વૃત્તિના અભિયોગ કે મિથ્યાયોગથી હડ, દુરાચાર કે અત્યાચારને જન્મ મળે છે.

વિભાગ—ખંત, સ્થૈર્ય અને મનોબળ એમ આ વૃત્તિના ત્રણ વિભાગ છે.

સ્થાન—આ વૃત્તિના અવયવનું સ્થાન, મસ્તિષ્કના છેક ઉપરના ભાગના મધ્યાગ્રના મધ્યપ્રદેશમાં ને શિખાના અગ્ર ભાગમાં આવેલ છે. કાન પાસેથી માથાને આ ભાગ જેમ ઉંચો તેમ ધૈર્યવૃત્તિની વિશેષતા સમજાવી. ખાસ કરી પુરુષોની અંદર આ શક્તિ ખાસ અધિક પ્રમાણમાં હોય છે. સ્ત્રીઓમાં પુરુષો કરતાં ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે.

૫૦ ગ્રંથ કહે છે કે:—They give to the crown of the head a spherical protuberance which is prominent in firm persons, but level or depressed in the feeble and irresolute." Gal

૫૦ ક્રેમ્મ કહે છે કે:—"When this organ predominates it gives a peculiar hardness to the manner, a stiffness and uprightness to the gait, with a forcible and emphatic tone to the voice." Comb

મુખપર આ અવયવનું મુરબિન્દુ ઉપલા ઓપ્પમાં આવેલ છે, જેને પરિણામે આ શક્તિના પ્રમાણમાં ઓછો ટુકો વધેલો જણાય છે. જેઓમાં દ્રઢતા નથી હોય છે તેઓ પેતાનો ઉપલો હોડ ઉપર ઘાંતોથી વારંવાર દબાવે ઉપરનો ટુકો હોડ દ્રઢતાની ખામી દર્શાવે છે.

સ્થૈર્ય કે દ્રઢતા—જે કુદરતનો એક મહાન ગુણ છે. અડગપણું એટલે પુરુષ મહાન ગુણ લેખ છે, જે તેનાં પ્રત્યેક કાર્ય અને નિયમમાં સર્વત્ર પ્રતિબિંબિત થાય છે. સૂર્ય પ્રતિદિન અવિઘાંતપણે પેતાના માર્ગમાં અન્યથાની નબળાઈવળે ગતિ કરી રહ્યો છે. જગુઓ પૃથ્વી પર પ્રભુ જે નિયમાનુસાર પેતાની ગતિ કર્યેલ જાય છે. નદી પવન અને સનુકો અડગ ધૈર્યથી પેતાપેતાના માર્ગે પ્રવર્તે રહ્યાં છે. વૃક્ષ, વનસ્પતી, કાંઈક અડગ પદાર્થો પેતાનું નિયત સમૂહ રીતે પ્રજીનન થાય ત્યાં મુખી એકજ સ્થાનપર સ્થિરપણે ટકી રહે

સ્થિતિ દ્રઢતા મુનિશ્ચિતતા એટલા કુદરતનો એક મહાન અને અચળ નિયમ છે. મનુષ્યની અંદર પણ તેવી વૃત્તિનો અનુભવ કરનાર, એકાદ અવયવ હોવું જોઈએ અને તે આ સ્થિતિ કે ધૈર્યનું માનસ અવયવ છે.

આપણા પ્રત્યેક કાર્યની અંદર કોઈને કોઈ મુશીબતો ઉભી હોયજ છે. તેમાંથી કેટલીકને દુર કરવાની કેટલીકને કઠી જવાની કે સહન કરવાની, અપણને જરૂર પડે છે. અને કેટલીકવાર જીવન નિર્વાહના અમુક સાધનો પ્રાપ્ત કરવા માટે; અનેક મુશીબતોને આપણે સ્થિતિ તથા ધૈર્યથી સહન કરવાની પણ જરૂર પડે છે. એક વિચાર અથવા સંકલ્પ એક ક્ષણમાં ઉભો થયો અને અન્ય ક્ષણે નાશ પામ્યો તે કંઈ કામનો નથી. મનુષ્યના પ્રત્યેક મહાન કાર્યની અંદર મહાન ધૈર્ય અને સ્થિતિ કે અડગ અને મુનિશ્ચિતવૃત્તિની સર્વત્ર જરૂર છે.

“પ્રારબ્ધ લોભઘ્નના ન પરિવર્જન્તિ” એ મહાન પુરુષોનો હમેશાં મુદ્દા લેખ હોય છે. તેનું કારણ આ ધૈર્યવૃત્તિનો સદ્ભાવજ છે. “ધૈર્ય ઘનાદિ સાધયઃ સાધુભ્યો ધૈર્યરૂપી ધનવાળા હોય છે.” એમ જે કહેવાય છે અને “ધર્મનું પહેલું લક્ષણ પણ ધૈર્ય છે,” એમ જે મનાય છે, તેમાં મહાન ગ્રહ આશય કે મતઘન સમાયેલ છે.

હજારો મુશીબતો અને આક્રોશો સામે હિમ્મત કરી ટકી રહેવાની વૃત્તિ સિવાય હુનીયાનો કોઈ પણ પુરુષ મહત્વનું કાંઈ કદાપી પણ કરી શકવા પામ્યો નથી. પ્રસિદ્ધ અને નામીયા ગુન્હેગારો પણ ધૈર્યથીજ પોતાના કાર્યો કરવા પામ્યા છે. મહાન પદ મોટાઈ અને ઉચ્ચ પદવીને પામવામાં ધૈર્ય એ ગુણ એક અદ્ભુત પ્રકારની સહાયતા અર્પે છે. ધૈર્ય વિનાનું ઉત્તમ પ્રકારનું જીવિકૃતિય પણ બહુ ઉપયોગી નીવડતું નથી. પણ ધૈર્યયુક્ત સ્વરૂપ જીવિકૃતિય પણ ઘણી વખત સાફ પરિણામ લાવી શકાય છે.

સંસ્કૃતવૃત્તિઓ અને નૈતિકશક્તિઓનાં મધ્યમાં આવેલું આ શક્તિનું સ્થાન તેની ઉપયોગીતાને યથાથ રૂપમાં દર્શાવે છે. દુકંમાં પ્રત્યેક શક્તિના ઉપયોગ વખતે આ શક્તિના સંયુક્ત કાર્યની ખાસ જરૂર છે. કારણ તે દ્વારા મનુષ્યની પ્રત્યેક ક્રિયાને સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે. મનુષ્યની અંદરની પશુવૃત્તિઓને નિરંતર દાબમાં રાખી નૈતિકવૃત્તિઓનાં કાયદેનિરંતર પ્રગતિમાં સખવું, એ આ સ્થિતિ વૃત્તિનું કામ છે. નૈતિકવૃત્તિઓના સમુદ્ધ પાછળજ આ શક્તિનું અવયવ હોવાનું એ પણ એક કારણ છે.

વળી આત્મનિહાના અવયવની મધ્યમાંજ આવેલ તેની પરિસ્થિતિ એજ દર્શાવે છે કે હમેશાં આત્મવશ વર્તિ સત્યબ્રહ્મ કરવાની અને ટકાવી સખવાની હમેશાં જરૂર છે. અડગપણે, શાન્તિથી, ધૈર્યથી, મુનિશ્ચિતતાથી, મહાન કાર્યો અને ઉદ્દેશોની પાછળ લાગ્યા રહેવું, એ આ અવયવનું મુખ્ય કાર્ય છે. સત્યના અડગ અને મુનિશ્ચિત રસ્તાપરથી આનંદ મુખ કે વૈભવની લાલસા આ શક્તિને પરિણામે મનુષ્યને કઠી અસ્થિર કરી શકતી નથી કે મુશીબતો અડચણો કે અવરોધો તેના રસ્તાને અટકાવી શકતા નથી.

૬ આત્મનિષ્ઠા અને મનોજાગૃહી અવિકલતાને કીચે પોતાના વિચાર અને વર્તનમાં બહુજ મહત્ત્વ અને ચુસ્ત રહે છે.

સાધારણ—જેઓમાં આ શક્તિ સાધારણ પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ કાંઝિયાં વખત અકાળપણે ટકી શકતા નથી. ધૈર્યથી રહી શકતા નથી. મહાન કાર્યોને કાંઝિયા વખત ટકાવી પાર પાડી શકતા નથી. સ્થિરતા અને કામ પાછળ મંડવા રહેવાની વૃત્તિ બહુજ જોણા પ્રમાણમાં હોય છે. આવા પુરુષો મનના મોળા અને કીકા, દયુષ્ણુ સ્વભાવના હોય છે. જમીનો સમજીતી પર આવી જાય છે, અને જનપ્રસાદ જે રસતે વહેતો હોય તે રસતે હોડે છે.

નૂન—જેઓમાં આ શક્તિ નૂન પ્રમાણમાં હોય છે, તેમ કાર્ય શક્તિ સારી હોય છે, તેઓ અતિ ઝેમ કામગીરીઓને આધિન થઈ જે તરફ પ્રસાદ લાગે તે તરફ એકદમ પ્રાણી નથી રહી શકતા. ૧૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

ખીસતી—આ શક્તિની ખીસતી માટે મનને હમેશાં મજબુત બનાવેલું હોય તે પૂરું નહીં હોય કરે, અને તે પ્રમાણે સ્તંભમાં અકાળ રહેા. હમેશાં તરત પથારી છે એવું પ્રયત્ન બનાવી કરી રહ્યો, અને પછી તે પર ધૈર્યથી ટકી રહેા. મુશ્કેલીઓની સામે ઉભા રહેા, ગમતરફને મુશ્કેલીઓથી દુર નહિ જાના. સાત્ય બતાવવા કોઈ સમજીક કામ કે કીકા પાડવા પ્રયત્ન કરે તો તેની ખીસતી દરકાર નહિ કરે. નિશ્ચિન્તોને વળગી ચાલેા. પ્રવેશ કાર્યોમાં આરત બહુજ વિચાર અને કાંઝિયા હોય કરે અને પ્રારંભ કરેલ કાર્યોને પૂર્ણ કર્યા વગર છોડે નહિ. લેખક કાલકે કે કંઈક વહનિયોને આધિન ન થતાં ધારેલી સાત્ય અને બ્યાજથી મુશ્કેલ પરિસ્થિતિમાં પૂરું લઈ લેએ અને ધૈર્યથી મંડવા રહેા. ધૈર્યથી પોતાના હેતુઓ પર કાંઈક મંડવા રહેા. મંડવા રહેા છે તેઓજ આજરે વિજયવંત નિવડે છે, એ પરજરે બ્યાજના રાખેા. સાત્યના પશ્ચાત્તે એક કંઈક પણ ખસાય નહીં. પછી પ્રતિજ્ઞાને આરત હો કરેા. વિચાર નેતર નિશ્ચય એ એક કંઈક અને ઉત્તમ પ્રકારનો મુતુ છે. ધૈર્ય કે નિશ્ચય અને આત્મનિષ્ઠતા અવશ્યે લડત આનંદપાસજ આવેલા છે. એ જાહેર છે કે એ મને અવશ્યે એક ખીસતે મહાવનુત થઈ મનુષ્યના વર્તનને કે આત્મનિષ્ઠતાને મજબૂત નહીં આપવા અસમર્થ છે. તે અનેના પથારી ઉપરોત્ત કરેા. આત્મનિષ્ઠતા અવશ્યે પૂરું ઉપરોત્ત અને અવશ્યેના અત્યંતમાંજ આવેલાં છે. તે પડ મનુષ્યના નિશ્ચયને નિષ્ઠ કરવામાં મદદ કરે છે. ને તેને પૂરું કરી વિધોત કરેા નહિ. 'નિશ્ચય કરી થઈ નહિ' " ૧૦૦૦ Dignity, એ તમારું પ્રવેશ કાર્ય મુશ્કેલ બનાવેા. હમેશાં વિજયનીજ આજ્ઞા કરેા. આથી નિશ્ચય વિચારો

કે કલ્પનાઓ કે સંકેતોને તમારે મરિતકમાં સ્થાન આપી માનસિક નિર્બળતાને બળે કદી આમંત્રણ કરી નહિ.

સુધાન પુરુષો અને બાળકોની અંદર આ વૃત્તિ કેળવવામાં ખાસ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે તેઓ જે કાર્ય કર્ણ ન કરી શકે તેવું હોય તેવું કાર્ય એકદમ કાં સોંપવું નહિ અને હાપણ પુર્વક આરંભેલ કાર્ય અધુરું અથવા અપૂર્ણ હોય તો ઇલાવવું નહિ. પણ તેઓને હાથેજ પૂર્ણ કરાવવા પર ધ્યાન આપવું. ક્ષીણ કામ યથાયોગ્ય રીતે પુરૂ કરવાની તેઓને ટેવ પાડવી. બાળકોને બહુજ આજ્ઞાકિ તાબેદાર અને “છ હુલુર” સ્વભાવવાળાં પણ નહિ બનાવી દેવા. કારણ કે એ કરવાથી તેઓ શુભાચી હાલતને પામે છે.

નોકર આકરોને પણ બહુજ દાળમાં રાખીને કે તેઓના તરફ એકદમ અંકુશને અથવા વારંવાર કાર્યો પરત્વે સુકાવી, વ્યયમાં વ્યયમાં ખીલા નાનાં મોટાં કે બતાવીને તેઓના મનનું સ્થિરત્વ ધેર કે કામ પાછળ મરંયા રહેવાની શક્તિ તથા સ્વમાનની કૃષ્ટિને, શિથિલ કરવામાં કદી પણ કારણભૂત ન થવાય, એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

વળી મીલ માલીકો, પ્રેસ મેનેજરો, ક્લીયાઓ અને ઇન્જનેરો તથા મોટા કારખાનાવાદ્યો અને સામાન્ય રીતે સર્વ ઉપરી અમલદારોએ પોતાના હાથ કામ કરનાર મનુષ્યોના અન્તરાત્મ્યોને દબાવી દેવામાં કે નિર્જન પાનાવવામાં કે બળ ન થવાય, એ એક ખાસ ફરજ તરીકે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. મનુષ્યના આ અંતર વૃત્તિઓને પદ્ધતિ કે અસહકારી રીતે દબી દેવી કે નિર્જન બનાવવી એ બાતનું મહાન પાપ છે. પાનવાનો અને અમીર ઉમારાઓ તથા તત્કાલ હુકમ આપનાર શેઠાણીઓએ આ બાબત ખાસ સમજવાની જરૂર છે.

નિમ્નલે—આ વૃત્તિના અતિ ઊંચ સ્વરૂપને દાળમાં રાખવાની પણ આ જરૂર પડે છે. એટલા વાસ્તે હમેશાં ધ્યાનમાં રાખો કે જનિ આમંત્ર કે હકને જામે તમે બંને તમારી જોડે અધોગ્ય રીતે તુરચ્ચાન તો નથી કરતા ? શાખા અને ઘણા દુરુષો અને મિત્રવર્તમાંના સમસ્ત માણસો કહે તે પર ધ્યાન આપો અને હલવાની સાથે પુષ્પિ, આત્મનિષ્ઠા, તથા સમજશક્તિને ઠકને કાર્ય કરેલ પુષ્પિના જાતિાન્ય અને નેતૃત્વની સર્વત્ર જરૂર છે. આ વૃત્તિના અધે કાર્યને કે વલગને લાદાદુરુષે કદી અપીન યદ જવું ન જોઈએ અતિ આત્મહી અને હડી હોય છે, તેઓ પોતાનો વાંકો, બુલ કે તુરચ્ચા એકાદ નથી આવી દશમાં દુર્વરદાન આ દિવ્ય શક્તિનો દુરુપયોગ સ્વભાવે : મોટે જોડી દશમાં એકો ઊંચ વૃત્તિવાદીઓ ખાસ ધ્યાનમાં રાખી તપ. કે એવો દુરુપયોગ ને નથી થતો.

“ ન્યાવાત્પથઃ સર્વિવમન્નિવ દદં ન પીતાઃ ”

What Is Religion?

Belief without evidence is not religion.

- 1 To love justice and mercy, (ન્યાય અને દય.)
- 2 To pity the suffering, (દુઃખી.)
- 3 To assist the weak, (સહાયબુદ્ધિ.)
- 4 To forget wrongs and remember benefits, (ક્ષમા.)
- 5 To love the truth and liberty, (આત્મનિષ્ઠા અને આદ્યાર્થ.)
- 9 To cherish wife and children, (દામ્પત્યધર્મ અને વાતસલ્યરત્નેહનું પાલન.)
- 7 To love friends, (મૈત્રીભાવ.)
- 8 To make a happy home, (સુખી ગૃહસ્થાશ્રમ.)
- 9 To love the beautiful in art and in nature, (સૌન્દર્યપ્રેમ.)
- 10 To cultivate the mind, (સ્વાધ્યાય.)
- 11 To be brave, (શૌર્ય.)
- 12 To be cheerful and make others happy. (આનંદ હાસ્ય.)
- 13 To fill life with the splendour of generous acts, (પરોપકાર.)
- 14 To discard errors and destroy prejudice, (અહંતાનો ત્યાગ.)
- 15 To receive new truths with gladness, (સત્યપ્રસંગબુદ્ધિ.)
- 16 To cultivate hope, (આશા.)
- 17 To do the best that can be done, (કર્તવ્યપરાયણતા.)
- 18 And then to be resigned, (સંન્યાસ.)

That is Religion.

નૈતિક અને ધાર્મિક વૃત્તિઓ.

પ્રકરણ ૪ થું.

Men's Moral and Religious.
Sentiments.

૧૮. ભક્તિભાવ (Worship and Religion)

૧૯. અધ્યાત્મચરિત્ર (Spirituality)

૨૦. આશા (Hope)

૨૧. આત્મનિષ્ઠા (Conscience)

૨૨. દયા કરૂણા કે પરોપકાર (Kindness)

ધર્મો વિશ્વસ્ય જગત્ : પ્રતિષ્ઠા સર્વં ધર્મે પ્રાપ્તિશિલં
તસ્માદ્ ધર્મં પરમં વદન્તિ

તેમજ વિષયોને મદ્ય કરવાનાં સાધનરૂપ મળે અને તે સહને ચરતુ કરવાર ચરીર
રૂપી સાધનો અને આત્મા મન તથા ચરીર એ સમય સમુદાયના ત્રયોગાત્મક ચરીર-
ધારી જીવનની લેખી પ્રથમ જરૂર છે.

૧. સર્વ નૈતિક અને ધાર્મિક વૃત્તિઓ મનુષ્યના અન્તરઆત્માની સાથે
સ્વભાવશીલ જન્મ્યાન છે.
૨. તેના મુલસ્વરૂપનું જ તે એક વસ્તુ અથવા ગુણ કે ચક્રિત છે.
૩. અને તેના પ્રત્યેક પ્રાકૃતિક સંબંધોમાં તે તે ચક્રિતઓ મસ્તિષ્કની અંદરના ચિક્રમ
અવયવો દ્વારા સંગઠિત થઈ રહેલ છે. તેમજ તે તે અવયવો જીવાત્મા કે જેને
આપણે મન કહીને ઊભે. તે જીવાત્માની આન્તરીય નૈતિક કે ધાર્મિક ચક્રિતોને
ઉત્તરજન્યાર પ્રદર્શિત કરવાના સાધનો છે.

આ ત્રણ ગુણ્ય ગુણો ઉપર, મસ્તિષ્ક ચાલના આ ત્રણ પ્રબળ પાયા કે
સ્થિતિઓ ઉપર નીતે અને ધર્મ સંબંધી સમ્પૂર્ણ હિમારતની રચના કરવામાં આવેલ
છે, એમ મસ્તિષ્કશાસ્ત્રીઓ હિમ્મતથી સાબત કરવાને હાથ તૈયાર છે.

સમ્પૂર્ણ—આ નૈતિક ચક્રિતોની સમ્પૂર્ણ ખીલવણીને લીધે મનુષ્યનું મસ્તિ-
ષ્ક બનેકાનના ઉપરના ચિત્રસ્થાનમાં ઉત્તર થયેલું સ્પષ્ટ જણાય છે. અને મધ્યાગ્નને
જાન પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફ વંચાણ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. જ્યારે આ નૈતિક
અવયવોની મધ્યમ ખીલવણીની ખાનીને લીધે મસ્તિષ્કનો તે પ્રદેશ ચપટો
કપાળ તરફ જતાં નીચે નમનો અને મધ્યવેધી વિસ્તારમાં ટુંકો જણાય છે.

પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓની અંદર આ વિભાગ ધણે જામે સાચા પ્રમાણમાં ઉત્તર
થયેલો સર્વત્ર જોવામાં આવે છે. અને તેથી કરી સ્ત્રીઓમાં ધાર્મિક પ્રજ્ઞા ધર્મ
સ્થાવના કે નીતિ નૈપૂણ્ય વિશેષ પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે.

ઉપરોક્ત સર્વ ખીલાઓ એ બહેર કરે છે, કે કુદરતની અંદર ધાર્મિક બંધારણ કે
નૈતિક નિયમોની વેગલ અવસ્થા છે. વળી મનુષ્યને અન્ય ગુણવૃત્તિઓ કે
ચક્રિતોની માફક ધાર્મિક વૃત્તિઓથી કુદરતી રીતેજ સંયુક્ત કરવામાં આવેલ છે,
અને એટલે માટે ધર્મ, નીતિ, કર્મ્ય કે દરજ એ એક પ્રકારની ખીલ (lay))
મન કે કુદરતના માત્ર નથી, પણ સત્ય અને સમ્પૂર્ણ રીતે ચાલીતે આવી સમજાવી
શકાય તેવા અને સમ્પૂર્ણ રીતે સ્પષ્ટ થયેલ, સત્ય અને કુદરતી નિયમોનું જ નામ
છે. જેને કેળવણી બતાવી કે દરવી ચક્રિત નથી તે નિયમો કુદરતી રીતેજ સ્વયં
સ્થિત અને કુદરતના સહાનના નિયમોની માફકજ એકરસ અનાદિકામથીજ
આત્મા આવે છે.

આખા વિષયની પ્રતિષ્ઠા કે સ્થિતિ ધર્મ ઉપરજ છે. લોકોની અંદર પણ પ્રબળ
ધાર્મિક પુરુષોનો આધાર લે છે, અને એટલા માટે ધર્મને પ્રાચીન રૂપિઓ
સાચી મેદ મહે છે.

૬. મનુષ્ય પેદા થતી વખતે તદન નિરુપધાર હાલતમાં હોય છે. તેવે પ્રસંગે તેને કોઈ પણ બાતની કેઈ પણ સ્થળેથી બાહ્યમદ્દ અને સહાયતાની આવશ્યકતા છે, કે જેના અભાવમાંજ પણ પેદા થયેલ બાળકો જન્મની સાથેજ મરણને શરૂ મળીને સંપૂર્ણ સંભવ છે. અને એ એમ થાય તો મનુષ્યભવિતું એક નાગ બાદ ના-નિશ્ચયન પણ રહેવા પામેજ નહિ. પણ તેમ થતું અટકાવવા માટે પરમકારુણિક પરમાત્માએ વાત્સલ્યસ્નેહને પ્રથમધોજ માતાપિતાએનાં મસ્તિષ્કમાં સ્થાન આપી સંપૂર્ણ છે. તેના દ્વારા પિતા પુત્રના અને પ્રભ અને પાત્રયિતાના સમન્વય પામેતું પાત્રન ધર્મ રહેલ છે. અર્થાત વાત્સલ્ય સ્નેહ કે પિતૃપ્રેમનું સંરક્ષણ એ આ વૃત્તિનું મુખ્ય કાર્ય અને ઉપયોગ છે. એમાં કોઈથી સંગા કરી શકાય કે ના પાડી શકાય તેમ નથીજ. કારણ પ્રભાની અભિવૃદ્ધિ, સંરક્ષા, પાત્રન, પોષણ અને પરિરક્ષણ માટે શું શું કરવું જોઈએ તેનાં સંપૂર્ણ પદો વાત્સલ્યવૃત્તિજ પાતાની મેલે સંભાળે છે.
૭. જ્ઞાનર્થ જેવી કોઈ પણ વસ્તુ આ વિશ્વમાં છે, અને સર્વ વસ્તુએ સાથેતેનો અત્યપિત સંબંધ છે, જેને યથાવર બાબુશની વૃત્તિ મનુષ્યની અંદર સ્થાપન કરવામાં આવેલ છે. કે જેના દ્વારા જ્ઞાનર્થથી થતો અનંક, હર્ષ, અને સુખ વિગેરે મનુષ્ય બાની જનુમની કે વર્જી શકે છે. તેમ પ્રમંગલનુશ્ચાર ઉપયોગમાં લાપી શકે છે. જ્ઞાનર્થ પ્રેમની વૃત્તિનું આ ખાસ કાર્ય છે અને તેને પ્રમદ કરવાનું ખાસ અવયવ મનુષ્યના મસ્તિષ્કમાં વિસરમાન છે.
૮. મનુષ્યની અંદરની નૈતિક તેમજ ધાર્મિક વૃત્તિએના સંબંધમાં પણ તેજ પ્રમાણે હોવાનું જોઈએ. આ સિદ્ધાન્ત સમન્વય ધાર્મિક તેમજ નૈતિક ક્રિયાર્થોને મુગ પામે, શરૂઆત, અથવા આદિ મધ્ય અને અનારૂપ છે. મનુષ્યની અંદરની આ વૃત્તિએનું સ્વભાવ પ્રયત્નરૂપ કરવાથી કુદરતના તેમજ હિંસા અને મનુષ્યના સમન્વય સંબંધિ સ્વભાવ રીતે વિદિત ધર્મ બાવ છે. મનુષ્ય તત્કાલિક રીતેજ બહિષ્કાર અને ધક્કાથી પૂર્ણ છે અને તેની સ્વભાવ તેમજ પ્રકારની થયેલી છે. અને જેમ જેમ આપણે બહિષ્કારના કે ધક્કાના સમન્વય કાર્યોનું પ્રયત્નરૂપ કર્યું તેમ તેમ આપણે બહિષ્કાર કેવી રીતે અને કેવાં કરવી, કેવારે કરવી, કેટલીક વાર કરવી, ન કરવાથી શું નેરકપાલ છે. કે સ્વભાવ બહિષ્કારથી શું શું શક્ય થાય છે, હિંસાદિ સમન્વય વિષયનું સ્વભાવ દર્શન થાય છે. એટલુંજ નહિ પણ હિંસાના સમન્વય હુલુ કમ તરજીવ અને તેની સંભાળ આપણા સંપૂર્ણ સંબંધિ. કર્તવ્ય અને ફરજ વિગેરેનું પણ સ્વભાવ સંબંધિત થાય છે.
૯. આજ પ્રમાણે મનુષ્યની અંદર આત્મનિષ્ઠ કે આત્મભક્તિ પણ વિદ્યમાન છે. માતૃપ્રેમનાનુસાર બધારે એ કૌતુહલ થયેલ છે કે જરૂરીયાત અને અનેક નિર્બંધી સ્વભાવનાથી અને રસજનથી બધારે આત્મિક સ્વભાવના અભિવૃદ્ધિને કારણે તેની મનુષ્ય સ્વભાવના સંબંધમાં, સ્વપ્રકાર અને શુભ

કે અશુભ કાર્યોની યથાવત્ વિવેચના કરવા સમય થાય છે, અને પોતાના કર્તવ્ય તપશ્ચરણ, દામા, દયા અને કુદરતી તથા કૃત્રિમ ક્રમ પ્રજા, અને પ્રતિનાના મોટા સંબંધોને યથાવત્ બાણી શકે છે. વળી અન્યાન્ય શક્તિઓ પોતપોતાના ગુણકર્મસ્વભાવાનુસાર પોતાના કાર્યોથી પ્રબળ વૃત્તિને સહ આપી પોતપોતાનું કાર્ય બજાવવા અનેક રીતે સંયુક્ત થાય છે.

આજ પ્રમાણે આશા અધ્યાત્મરતિ, સ્વમાન અને અન્યાન્ય લાગણીઓ વૃત્તિઓનાં સંબંધમાં પણ સમજવું.

દુકમાં મનુષ્યની સમગ્ર વૃત્તિઓ એ પોતપોતાના યથાયોગ્ય કાર્ય દ્વારા યથાવત્ સંતોષ પ્રાપ્ત કરવો અને પરિણામમાં સર્વના કર્તા બોક્તા અને જ્ઞાતા મન આત્માને યથાવત્ સુખ સંતોષ અને આનંદ આપવો, એ આ સમગ્ર રચનાનો મહા ગુણ અને મહત્ત્વ પૂર્ણ હેતુ હોય એમ સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે. એ સિવાય મનુષ્યની અંદર આવી એક કે અનેક વૃત્તિઓ હોવાની ખીણ શું આવશ્યકતા હતી ક'ંઈજ નહીં. પણ જેમ સંગીત સ્વર કે ગણિત આદિ શક્તિઓના યથાવત્ કાર્ય મનુષ્ય આનંદ અને સુખ મેળવે છે. તેજ પ્રમાણે આ નૌતક શક્તિઓના કાર્ય પણ આનંદ સુખ અને સંતોષ પ્રાપ્ત કરવો અને અન્યને સુખી કરવાં એજ મહા ઉદ્દેશ હેતુ, આ સમગ્ર રચનામાં સર્વ પ્રત્યક્ષ થાય છે. હવે આપણે ક્રમશઃ મનુષ્ય સ્વભાવની આ સર્વોત્કૃષ્ટ વૃત્તિઓના કાર્યનું સવિસ્તાર નિરીક્ષણ યથાવત્ અનુભવવા પ્રયાસ કરીશું.

ધર્મ અને નીતિ એ મનુષ્ય સ્વભાવની અન્ય વૃત્તિઓની માફકજ અગત્ય અને આવશ્યકની વૃત્તિઓ છે. લુપ્તા તૃપ્તા કે પિપાસાની માફક મનુષ્ય આવૃત્તિને વિના પણ કદી જીવી શકે તેમ નથી. દુનીયામાં જેમ પ્રત્યેક વસ્તુઓને માટે જન્મ સ્ત્રી આવશ્યકતા છે. તેજ પ્રમાણે ધર્મસ્થાનો, મંદિરો અને મસ્જિદો જ મનુષ્યજાતની એક કુદરતી આવશ્યકતાજ છે. અને મનુષ્યો જેમ અત્ત અને પ્રાણાદિ ધારણ કરી રહ્યા છે, તેમ ધર્મભાવનાઓને પણ સર્વદા ધારણ કરી રહેશેજ. ધર્મ શું એવો કે ધર્માચાર્યોએ “ મનુષ્ય ધર્મ કે બાકેતભાવથી રહીત અથવા શ્રદ્ધા વિહી થઈ જશે, ” એવી સંભાવનાથી કદી પણ ડરવાનું નથી. કારણ કે શ્રદ્ધા, ધર્મ, અંશકિત આદિ બાપોને મનુષ્ય સ્વભાવના અત્યંત ઉગ્રમાં ઉગ્ર પ્રદેશમાં કોતરી સજાવામાં આવેલ છે. પ્યાર કે સંગીન આદિની સ્વભાવિક પ્રવૃત્તિની માફકજ તે વૃત્તિઓને મનુષ્ય સ્વભાવથી કદી પણ પ્રયત્ન કરી શકાય તેમ છે જ નહિ.

આ અત્યંત પવિત્ર અને દૈવી શક્તિ જ્યાં મુખી સૂર્ય ચન્દ્રાદિ અને વાયુ અગ્નિ આદિ યદિય પદાર્થો વિશ્વમાં પેદાપોતાનું કાર્ય યથાવત્ કરી રહ્યા છે, તે મુખી મનુષ્ય સ્વભાવિક ધર્મભાવનાથી કદી પણ છુટી શકે તેમ નથી, પણ જેમ વિદ્યાર્થી વિદ્યાર કે વર્તનથી અનેક પ્રકરણો ધોમો અને દુઃખો પ્રવર્તે છે. તેજ પ્રમાણે ધર્મ વૃત્તિઓનાં અયોગ્ય કે અનુચિત વસ્તુથી અથવા અજ્ઞાનયુક્ત કાર્યથી અને પ્રકારના જલ નુકસાન અને નેરજાન થવાનો પણ તેટલોજ સંભવ છે. ભૂતકાળમાં ધર્મ

નામે યથેત અનેક પુણ્ય અને લક્ષ્યોએ આ બાળવનો પ્રગળ પુરાવો છે. પણ જ્યાં મુખી મસ્તક, સાચું સુંદર રૂપો, અને સર્વ સૌન્દર્ય યુક્ત વસ્તુઓ કે પ્રદેશોને તે ચાહે છે, ત્યાં મુખી ક્ષત્યધર્મ, વિદ્યાનયુક્તધર્મ, અને તેનાં સર્વાત્મક સિદ્ધાન્તોને પ્રાપ્ત કરવાની પ્રગળ પિપાસાથી સત્ય ધર્મની છુટાછાથી તેને અન્તરાત્મ પરિપૂર્ણ રહેશે. ધર્મ અને નીતિનાં સિદ્ધાન્તો કુદરતના અન્ય નિયમોની માફક સત્ય અને સુસ્થિર છે. સર્વ દેશ અને સર્વ કાળમાં તેઓનું સ્વરૂપ એક સરખું છે. પદાર્થ વિદ્યાના કોઈ પણ સિદ્ધાન્તની માફક તેઓ અચળ અને અદગ છે. અને જે પ્રમાણે ગણિતવિદ્યા, રસાયનવિદ્યા, ભૂગોળવિદ્યા, બૃગર્ભવિદ્યા, કે ખગોળવિદ્યા આદિ વિદ્યાઓનાં સિદ્ધાન્તો અને નિયમો સર્વત્ર એક સરખા સત્ય અને સુસ્થિર તથા વ્યવસ્થિત છે તેજ પ્રમાણે આ ધર્મ કે નીતિવિદ્યાના સિદ્ધાન્તો નિયમો અને અસરો પણ તેટલીજ સત્ય સુનિશ્ચિત અને વ્યવસ્થિત છે. કુદરતી ધર્મની અંદરજ મનુષ્યના સ્વાભાવિક નૈતિક તેમજ પાર્મિક નિયમોનો તેમજ પ્રાણી માત્રના ધર્મના નિયમોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. અથવા એમજ કહો કે કુદરતના રસાયન અને ગણિત તથા ભૂસ્તરવિદ્યા આદિ વિદ્યાઓની પ્રથક પ્રથક શાખાઓ અને નિયમોની માફક આ ધર્મ અને નીતિ વિદ્યાના નિયમોની પણ એક પ્રથક શાખા છે, કે જોના દ્વારા મનુષ્ય માત્રના આચાર વિચાર અને વર્તન આદિની યોગ્યોપાયતાની યથાર્થ વિવેચના કરવામાં આવે છે. તેને અનુકુળ થઈ વર્તવામાં અનેક પ્રકારનાં સુખો અને સગવડો સમાવેલાં છે, અથા તેની પ્રતિકુળતામાં સર્વ પ્રકારના દુઃખો દર્દો અને સંકટો સમાવેલાં છે.

આવા સત્ય સિદ્ધાન્તોની સ્થાપના કે અસ્તિત્વ આપણે તેને અનુકુળ રહી વર્તીએ અને વિષ્વમાં સમગ્ર સુખોને યથાયોગ્ય રીતે લોગવીએ એટલાજ માટે છે. આપણી શારીરિક, માનસિક, આધ્યાત્મિક, સામાજિક, નૈતિક, આર્થિક અને સામાજિક સર્વ શુભશુભ પ્રવૃત્તિઓ ઉપર આ નૈતિક સિદ્ધાન્તોનું સમ્પૂર્ણ સામ્રાજ્ય છે. તેના હુકમો નિયમ કે કાયદાનુસાર વર્તવા, સર્વ પ્રાણી માત્ર જન્મથી મૃત્યુ પર્યન્તની દરેક ક્ષણે બંધાયેલ છે. એટલુજ નહિ પણ તેને અનુકુળ વર્તિનેજ સુખ હાલ કરી શકે છે, પણ તેથી વિરૂધ્ધ કે વિપરીત વર્તન કરવાથી મનુષ્ય કદી પણ સુખ શાન્તિ કે આસન્ન પામી શકતોજ નથી.

હુડા હુડા કહેવાતા ધર્મ અને મત અથવા પંથો—દુનિયામાં ધર્મને નામે અનેક પંથો, મતો સંકટો સમગ્રણે અને અસંખ્ય વાદ્યો પ્રતોંડા છે, જે વાત સત્ય છે. પણ સત્ય સિદ્ધાન્ત તો એકજ હોઈ શકે છે. સત્યધર્મ હમેશાં એક રસ નિર્વિવાદ, પરાપર નિરોદ્ધ ધર્મ. રહિત અને સર્વ માન્યજ થઈ શકે છે. આવાં સત્ય સિદ્ધાન્તો વિષ્વમાં હમેશાં. સર્વતન્ત્ર સિદ્ધાન્તો તરીકે સ્વીકારાય છે, અને રિવાજનાં એકજીવ. એમાં દેશ કાળ કે અવસ્થાનો જરા પણ બાધ. આવી શકતોજ નથી, કે તેવાં કારણથી તેમાં કંઈ પણ ફેરફાર થઈ શકતો નથી.

વિશ્વ વ્યાપી કુદરતી નિયમે સમગ્ર સત્યના આધાર રૂપજ છે, તેમાં પરસ્પર વિરોધ કે અસત્યતા હોવાની કદી પણ અંભાવના છે જ નહિ.

૪. ચક્રબતીનું ગણીત જેને જે ચાર શીખણે અને ગોખલેનું ગણીત જે ને જે પાંચ, એમ શું કદી બની શકે છે? ગણીતવિદ્યાના અમુખ્ય પ્રેક્ષકો મળીને પોતપોતાની રુઝોમાં એ જેને જે ચારને બદલે લિખ લિખ પ્રકારના અનેક અસત્ય સિદ્ધાન્તોનો પ્રચાર કરે અને પોતાનો કંઠો ખરો કરવા મથે તેથી સત્યસિદ્ધાન્તોને કંઈ બાધ આવી શકે છે ખરો? શું આવા ગણીતશાસ્ત્રીઓ પાસે તમે કદી પણ ગણીત વિદ્યા શિખવાનું પસંદ કરશો? હજાર શરીરશાસ્ત્રીઓમાંથી પ્રત્યેક શરીરશાસ્ત્રવેત્તા એવો ઉપદેશ કરવા માટે કે અમે જે ખોરાક દર્શાવીએ છીએ તેજ ખાવો એમ કારણ કે તે પુષ્ટિગદ્યક અને શરીર તથા મનને મુદ્ધારનાર છે, અને બાકીના ખીજ બધા હલ્લ વૈઠા જે ખોરાક બતાવે છે, તે પોષણ રહિત બળનાશક અને શરીર તથા મનને નુકસાન કરતા છે, તો આવા વૈઠ કે ડોક્ટરો માટે આપણે કંઈ માનની સામલ્લી ધરાવી શકીએ ખરા કે? આપું શિશુજી આપનારનો આપણાથી વિશ્વાસ થઈ શકે ખરો કે? શું આવી દશામાં આપણે સ્વાભાવિક રીતેજ જમ નથી કદી હોતા કે પ્રેક્ષકનાહિન! પ્રથમ તમે બધા એકજ થઈ પરસ્પર વિરુદ્ધ વાતોને દુર કરી એક સત્ય નિર્ણય ઉપર આવો અને પછીજ તેની બાબતનો ઉપદેશ આપવાની તેમજ અમારા તરફથી ટેકો મેળવવાની કોશિશ કરજો.

૫. ડોક્ટરો અનેક વિષયપર પરસ્પર વિરુદ્ધ વિચારો ધરાવતા હોય છે. પણ તેથી શું દરેકની વાત સત્ય છે એમ કહે છે? નહિ કદાપી નહિ. જો દરેકનું કહેવું સાચું હોય તો શામાટે બધાં મળતા વિચારના ન થાય? પણ સત્યનો નિર્ણય કે યથાર્થ નિશ્ચય યથા પહેલાં આવી સંકારપદ સ્થિતિ રહે એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે.

આવી સંકારપદ અને પરસ્પર વિરુદ્ધ મત ધરાવનાર સ્થિતિના કેટલાક પંથો કે મતોનાં નામ સામાન્ય જ્ઞાનાર્થે અમે નીચે આપીએ છીએ, જેમાં પ્રત્યેકની માન્યતા એક બીજાથી ખાસ ખાસ વિષયમાં થોડે અથવા ઘણે બંધ પ્રતિકુળ, વિરુદ્ધ કે અન્ય પ્રકારની છે, જેમાં નીચેના મુખ્ય મતો પંથો કે સમપ્રદાયોનો સમાવેશ મુખ્ય રીતે થાય છે.

દ્વિદુધમ-જેમાં સૂર્ય, વૈષ્ણવ, સમાનુજ, હાદુ, કર્ણીર, નાનકે દેવીપંથ, બુધ, જૈન તથા આર્યકોને નાસ્તિકપંથ, બ્રહ્મસમાજ, આર્યનાસમાજ, આર્યસમાજ, અને દેવસમાજ આદિ મુખ્ય પંથો કે સમપ્રદાયોનો સમાવેશ થાય છે.

મુસલમાની ધર્મનીઅંદર શિયા અને મુની અહિની શાખાઓ તથા ખાલાખાની પંથ જેઓનો ઘણો મોટો ભાગ માત્ર કુસનનેજ પોતાનાં મુસલ ધર્મપુસ્તક તરીકે સ્વીકારે છે. તેઓનો સમાવેશ થાય છે.

ઈન્ડિયન ઇન્ડિયન ઇન્ડિયન ધર્મ, જે એથેડોકસ, યુનીવર્સલિસ્ટ, ટ્રાન્સિડેરીયન, ક્રીસ્ટીયન, ક્રેથેડિક, પ્રોસ્ટેન્ટ, પ્રિમીટીવિયન, ન્યુટ્રિય, આદિ અનેક

શાખા પ્રશાખામાં નાના મોટા અનેક વિવાદસ્પદ વિષયોને લઈને વિસ્ફોટ થયેલ છે, તેનો સમાવેશ થાય છે. આ લોકોનો મોટો જ્ઞાન પોતાના ધાર્મિક અને ઇશ્વરીય પુસ્તક તરીકે મુખ્ય રીતે બાઈબલને સ્વિકાર કરે છે.

દરેક ધર્મની અંદર પોતપોતાની માન્યતાને દર્શાવનાર અમુક પુસ્તકો કે ગ્રંથોનો ખાસ સ્વિકાર કરવામાં આવેલ હોય છે. જેમાંના કેટલાક પોતપોતાના ધર્મગ્રંથોને તથા તેનાં ફેરમારોને ઇશ્વરદત્ત કે પ્રેરણાથી મળેલા માને છે.

મત્સ્યેક ધર્મવર્ણનો પોતાના ધર્મનાં (વિચારોને) પ્રથમ દર્શાવનાર કે પ્રગટ કરનાર તરીકે અમુક આધ્યાર્થ, પેનમ્બર, ફીરતા કે રૂચિને અથવા અમુક વ્યક્તિને પ્રથમાધ્યાર્થ તરીકે પૂજ્ય ગણે છે, અને ધર્મસંસ્થાપક, રક્ષક કે નેતા અથવા ઇશ્વરને અવતાર માની પૂજ્ય ભુજિયો પદમહાન્વીય ગણે છે.

અથા મહાપુરુષોમાં સમાનુભાવોર્થ, વસ્તુભાવોર્થ, મહાત્મનંદસ્વામી, નાનક, કબીર, દાદુ, મહાવીરસ્વામી, ભગવાનભુજ્જીવ, શંકરગામી, મહામહાદેવ, અગ્નિ, અગ્નિસ વાગુ, અને દિવિ આદિ વેદના રૂપોએ અને દેવસંકલ્પરત્નો મુખ્યત્વે સમાવેશ થાય છે.

આવી રીતના ધર્મસંસ્થાપકો પછી પણ કેટલાક ધર્મસંસ્થાપકો પણ જન્મ પામ્યા છે જેણે પોતપોતાની ભુજિયોમાં ધર્મના અમુક અમુક માનેલા સિદ્ધાન્તોમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર પાડી ફેરફાર કર્યો છે; અને પરિણામે જુદા જુદા મત પણ કે સમુદાય સંસ્થાપનામાં ફેરફાર થઈ ગયા છે.

ધર્મસંસ્થાપકો સર્વ સિદ્ધાન્તોની બાબતમાં વર્તમાન દુનીયામાં આવી અચોક્કસ અસ્થિર અનિશ્ચિત અને શંકાસ્પદ તથા એક બીજાથી અનેક રીતે પરસ્પર વિરૂદ્ધ વિચારો, પ્રગટ કરનાર, અતિ ગંભીરતાથી અને મુલ્યવાળી ભરેલી રચીત છે, જે વાત નાનક થાય છે, અને એમાં કેટલી ના કહેવાય તેમ ઉભા નાહ. પણ આ બધા પ્રવાહો અને પ્રવલ્લો તથા વિચારો અને માટે છે? એ બધાના પ્રકાર પ્રકાર અસ્થિત્વની શું જરૂર છે? એ સદા પ્રશ્ન થાય છે. તેનો પ્રાપ્તિય એ છે કે સત્ય ધર્મ જ્યાં વસતુ તથા વિશ્વમાં અવસ્થા છે, અને આ બધા પ્રવલ્લો એક અથવા બીજી રીતે આ સત્યધર્મની ખોજ કરવાના મનુષ્ય દ્વારા અને સત્યધર્મ પ્રમાણમાં અનેક રૂપના થઈ પ્રવલ્લો છે. ધર્મ સંસ્થાપકો નવજનને પ્રાપ્ત કરવાની પણ એક વિદ્યા છે. અને એ સંમત મનુષ્ય સંમત સિદ્ધાન્તપ્રાપ્તિ. ધર્મભુજિયો, ન્યાયરૂચિયો અને સત્યનો સિદ્ધાન્ત કરવાની મનવ દેવદાસ, મુલો દરેક વધાર્ય પ્રવલ્લ કરે, તે પ્રકાર ધર્મસંસ્થાપકો સત્ય સિદ્ધાન્તો વધાર્ય રૂપમાં પ્રાપ્ત થવાને કે તેણે રાજ પ્રાપ્ત કરવાનું ધ્યેય રાખે છે. સદ્ગુણવિદ્ય સંસ્થાપકો સત્ય સિદ્ધાન્ત જાણનારને મનન નથી માટે બહુ છે એમ કેવું કહી શકે તેનું છે? જેથી રીતે સદ્ગુણ સંસ્થાપકો સત્યસિદ્ધાન્તો સદ્ગુણવિદ્ય અંદર સમાવેલ છે, જુદાંસિદ્ધાન્તો સત્ય

સિદ્ધાન્તો ભૂગર્ભવિદ્યાની અંદરથીજ મળી શકે છે, તેજ પ્રમાણે નૈતિક અને ધાર્મિક સત્યસિદ્ધાન્તોની શોધજોગ તેના ધોન્ય સ્થાનમાં યોગ્ય રીતે કરવાથી અવશ્ય થઇ શકે તેવું છે. મનુષ્યની આંતરિક, નૈતિક અને ધાર્મિક વૃત્તિઓ અને તેનું યથા-યોગ્ય કાર્ય. આ વિષયની શોધજોગ કરવાનું સુનિશ્ચિત અને યથાર્થ સ્થાન છે, એમ મસ્તિષ્કશાસ્ત્રીઓ હિમ્મતપૂર્વક કહેવાને હિમેશાં તૈયાર છે, અને જેઓને સત્યધર્મની પિપાસા હોય તેઓને અમારી નમ્ર વિનંતિ છે કે આ મસ્તિષ્કશાસ્ત્રના સત્યસિદ્ધાન્તો અને સુનિશ્ચિત નિયમાનુસાર પોતપોતાની ધર્મસંજ્ઞાની માન્યતાઓની યોગ્યધોન્યતાને યથાર્થ નિશ્ચય કરી, યોગ્ય જણાય ત્યાં મુધારો વધારો કરી ધર્મસંજ્ઞાની પોતાની માન્યતામાં યોગ્ય ફેરફાર કરી, સત્યનો સ્વિકાર કરવા નિષ્પક્ષપાતપણે હિમેશાં શુદ્ધ હૃદયથી તત્પર રહેવું, અને મનુષ્ય તરીકેના પવિત્ર માનવધર્મનો સર્વતઃ ઉદારભાવે સ્વિકાર કરી પ્રચાર કરવો.

દરેક વ્યક્તિએ જાતે પોતાના શિક્ષક ગુરૂ કે ધર્મગ્રંથાર્થ થઇ ધર્મજ્ઞ થવાની અગત્યતા છે.

અહંતા મમતા કે અહંભાવને વિશ્વની પ્રત્યેક સ્થાવર કે જંગમ વસ્તુમાત્ર સાથે સ્વાભાવિક સંબંધ છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય પ્રાણી પોતાને માટે પોતે જાતેજ ખાય છે, પીયે છે, ઉઠે છે, બેસે છે, હરે છે, ફરે છે અને સ્વાસાદિ ક્રિયા કરે છે, તથા મુખ દુઃખ લોગવે છે; આજ પ્રમાણે પ્રત્યેક પશુ પક્ષી કે છવર્ગનું પોતાનાં પોતાની મેળેજ કરે છે, અને પ્રત્યેક વૃક્ષ કે વનસ્પતિ પણ પોતે જાતેજ વૃદ્ધિપાત્રી પાપાય છે.

ધર્મના વિષયમાં પણ આજ નિયમ લાગુ પાડી શકાય છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતે જાતેજ સત્યનિષ્ઠ બને છે. તે પોતાને ખાતરજ છે. નહિ કે અન્યને માટે અને જે કોઈ પાપ કરે છે, તેનું ફળ તેને જાતેજ લોગવવું પડે છે. આપણે અન્ય અનેક કાર્યો બીજાઓ દ્વારા કરાવી શકીએ છીએ, પણ કંઈ ધર્મ કૃત્યોનાં સંબંધમાં તેમ બની શકતું નથી. આપણા માટે આપણા નોકરો સોદા કે ખરીદી કરી શકે, પૈસા ચુકવી કે લઈ શકે, પણ દંત્યરની બાકત કે સ્તુતિ પ્રાર્થનાદિ કાર્યો તો પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાની જાતે પોતાના અન્તરહૃદયથીજ કરવા બેઠેએ. એમાં પ્રાંતનીધિત્વ કામ આવી શકતું નથી. ધર્મજ્ઞાન, ધર્મધ્યાન, કે ધર્મ કર્મ ને માટે અન્ય આચાર્યો કે ધર્મ ગુરૂઓ કે પેગમ્બરોના આધારપર શ્રદ્ધા કે વિશ્વાસ સખી બેસી રહેવાથી આપણે કદી પણ સ્વર્ગ કે સુખની આશા રાખવી, એ મિથ્યા છે.

જો કોઈ પણ કામ યથાવત સંતોષ કારક રીતે કરવું હોય તો અન્યને બરાસે ન રહેતાં જાતેજ કરવાની જરૂર છે, અને ત્યારેજ સાચું થઇ શકે છે. તેજ પ્રમાણે સત્ય ધર્મ અને નીતિના તત્વદાનથી જેઓને દાબ ઉઘાડવાની કે મુખ મેળવવાની ઇચ્છા હોય, તેઓએ શ્રદ્ધા અને બાકત, સ્તુતિ કે ઉપાસના, તેમજ પદોપાસર કે દયા ના અદ્યપ નહિલેના કાર્યો પોતે અન્તરહૃદયની ઇચ્છા પ્રમાણે જાતેજ કરવાં બેઠેએ.

વ્યક્તિગત ધર્મ કે નીતિ મુકાવાનજ ખાસ મહત્ત્વા ધરાવે છે. આપણે જાને જાતે કરવા એટલે તેજ ધર્મ કાર્યો કે કાર્યો પુરોડિત બાદિદાસ કરવાથી આપણને કંઈ ફાયદો થતો નથી. વિચાર્યો ગુરુદાસ કિશોર મહેતાજી મુખીજીવ્ય તેથી શિખનાર વિદ્યાર્થીને કંઈ ફાયદો નથી. તેજ પ્રમાણે ધર્મ કે નીતિ સંમતી તત્ત્વજ્ઞાનના સંબંધમાં અન્ય રૂઝેનુની કે પેશમરના વિચારોથી તમને ખાસ કંઈ ફાયદો નથી. પરંતુ જ્યારે વિદ્યાર્થી પોતે જાતેજ સમજીને નવું કામકામ કરે ત્યારેજ તે તેના મનમાં યથાર્થ રીતે ઉતરે છે, અને સત્ય સિદ્ધાન્ત જાતે સમજી શકે છે, તેમ પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના ધર્મ સંબંધી ખાસ સંબંધી પોતે જાતેજ વિચાર કરી મંડુલુ કરશે. ત્યારેજ તેના પ્રમાણમાં તે ને તેક અને ધાર્મિક વૃત્તિઓની ઉત્કૃષ્ટ પરિસ્થિતિનો લાભ ઉઠાવશે.

એકજ ઉદેશથી કાર્ય કરનાર શારીરીક તેમજ માનસિક પ્રત્યેક અવયવની પરિસ્થિતિ એક બીજાની સાથે બહુજ સંયુક્ત રહી કાર્ય કરી શકે તેવી રીતે આસપાસજ મુકામાં આવેલ છે, કારણ એવી સ્થિતિમાં આવી રહેલ અવયવો પ્રસંગાનુસાર એકી સાથે કાર્ય કરે છે. ઉદાહરણની અંદરના અને અવયવો હાથ અને ફેફસાં, મુખાસ્થાનના કેપર આવેલ નાસિકા અને મોઢું, આંખ અને દર્શનવસ્તુ, હાથપગની બધી સંખીઓ અને મસ્તિષ્કાસના સમૂર્ણ અવયવો અને શક્તિઓની પરિસ્થિતિ અને કાર્યો આ શિખાન્તનો સમૂર્ણ પુરવો આપે છે. આજ પ્રમાણે નૈતિક તેમજ જીવિશક્તિઓનાં અવયવો પણ એક બીજાની આસપાસજ આવી રહેલાં છે, અને તે સ્પષ્ટ દર્શાવી આપે છે કે તેઓની આવી પરિસ્થિતિ એક બીજાસાથે સંયુક્ત થઈને એક મતિથી કાર્ય કરવાને માટેજ ખાસ રચનામાં આવેલ છે. કારણ આવી રીતે જાને શક્તિઓના સંયુક્ત કાર્યથીજ ઇશ્વર અને ધર્મ તથા નીતિ-સંબંધી તત્ત્વજ્ઞાનનો જન્મ થાય છે, એની મનુષ્ય સ્વભાવને હુમેશાં જરૂર છે.

તકશક્તિ અથવા સનજશક્તિ એ પ્રત્યેક પ્રકારના સત્યને શોધી કાઢવાવાળી જાણી પ્રબળ શક્તિ છે. બાગકોએ મામાપની આજ્ઞા ચામાટે માનવી જોઈએ એ બાબતનું યથાર્થ જ્ઞાન આગકોનેહેતુપૂર્વક આપ્યાથી આજ્ઞાકિતપણું શિખવવાનું કાર્ય મુગમ થાય છે.

માનસ શક્તિઓના નિષ્કાનુસાર ઉચ્ચ પ્રકારની શક્તિઓએ હુમેશાં સત્ય કરવું જોઈએ અને તે પ્રમાણે થાય છે, એ એક જનત પ્રસિદ્ધ સામાન્યનિયમ છે. નૈતિક શક્તિઓ કે વૃત્તિઓના અવયવો મસ્તિષ્કના સાથી ઉપરના ભાગમાં આવેલાં છે. તેથી તેઓનું સ્થાન સર્વોચ્ચ અધિકારનું છે. તેજ પ્રમાણે જીવિશક્તિઓનું સ્થાન પણ તેટલુંજ ઉચ્ચ છે, કારણ જનસત્ય તે પછી સરખીજ સપાટી કે લેવગમાં અને જ્યાં અનભાનમાં આવી રહેલ છે. આ જાને પ્રકારની વૃત્તિઓએ સંયુક્ત થઈને મનુષ્યની જીવન યાત્રાને સમૂર્ણ રીતે ધર્મ પૂર્વક પુરી કરવા સાડું થીર રૂપી સ્વ અને હિંદુઓ રૂપી અશ્વત્થા આ સત્તેરસયને મુખ્યપરિચિત પહેલે વક્તવ્યની જરૂર છે. જે વસ્તુના સ્વરૂપને આપણે યથાર્થ રીતે સમજી શકતા

સિષ્ઠાન્તો ભુગર્ભવિજ્ઞાની અંદરથીજ મળી શકે છે, તેજ પ્રમાણે નૈતિક અને ધાર્મિક સત્યસિષ્ઠાન્તોની શોધખોળ તેજ યોગ્ય સ્થાનમાં યોગ્ય રીતે કરવાથી અવરૂંચે થઈ શકે તેવું છે. મનુષ્યની આન્તરિક, નૈતિક અને ધાર્મિક વૃત્તિઓ અને તેનું યથા-યોગ્ય કાર્ય. આ વિષયની શોધખોળ કરવાનું સુનિશ્ચિત અને યથાર્થ સ્થાન છે, એમ મસ્તિષ્કશાસ્ત્રીઓ હિમ્મતપુર્વક કહેવાને હમેશાં તૈયાર છે, અને જેઓને સત્યધર્મની પિપાસા હોય તેઓને અમારી નમ્ર વિનંતિ છે કે આ મસ્તિષ્કશાસ્ત્રના સત્યસિષ્ઠાન્તો અને સુનિશ્ચિત નિયમાનુસાર પોતપોતાની ધર્મસંબંધી માન્યતાઓની યોગ્યતાઓનું યથાર્થ નિશ્ચય કરી, યોગ્ય જણાય ત્યાં સુધારા વધારા કરી ધર્મસંબંધી પોતાની માન્યતામાં યોગ્ય ફેરફાર કરી, સત્યનો સ્વિકાર કરવા નિષ્પક્ષપાતપણે હમેશાં મુદ્ધ દૃઢયથી તત્પર રહેવું, અને મનુષ્ય તરીકેના પવિત્ર માનવધર્મનો સર્વતઃ ઉદારભાવે સ્વિકાર કરી પ્રચાર કરવો.

દરેક વ્યક્તિએ બંને પોતાના શિક્ષક ગુરુ કે ધર્માચાર્ય થઈ ધર્મજ્ઞ થવાની અગત્યતા છે.

અહંતા મમતા કે અહંભાવને વિશ્વની પ્રત્યેક સ્થાવર કે જંગમ વસ્તુમાત્ર સાથે સ્વાભાવિક સંબંધ છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય પ્રાણી પોતાને માટે પોતે બંનેજ ખાંચ છે, પીચે છે, ઉઠે છે, બેસે છે, હરે છે, ફરે છે અને સ્વાસાદિ ક્રિયા કરે છે, તથા મુખ દુઃખ ભોગવે છે; આજ પ્રમાણે પ્રત્યેક પશુ પક્ષી કે જીવજંતુ પોતાનાં પોતાની મેળેજ કરે છે, અને પ્રત્યેક વૃક્ષ કે વનસ્પતિ પણ પોતે બંનેજ વૃદ્ધિવધની પોષાય છે.

ધર્મના વિષયમાં પણ આજ નિયમ લાગુ પાડી શકાય છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતે બંનેજ સત્યનિષ્ઠ બને છે. તે પોતાને ખાતરજ છે. નહિ કે અન્યને માટે અને જે કોઈ પાપ કરે છે, તેનું ફળ તેને બંનેજ ભોગવવું પડે છે. આપણે અન્ય અનેક કાર્યો બીજાઓ દ્વારા કરાવી શકીએ છીએ, પણ કંઈ ધર્મ કૃત્યોનાં સંબંધમાં તેમ બની શકતું નથી. આપણા માટે આપણા નોકરા સોદા કે ખરીદી કરી શકે, પૈસા ચુકવી કે લઈ શકે, પણ દંત્યરની ભાંકત કે સ્તુતિ પ્રાર્થનાદિ કાર્યો તો પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાની બંને પોતાના અન્તરાત્માથીજ કરવા બોલ્યો. એમાં પ્રાંતનીપિત્વ કામ આવી શકતું નથી. ધર્મજ્ઞાન, ધર્મધ્યાન, કે ધર્મ કર્મ ને માટે અન્ય આચાર્યો કે ધર્મ ગુરુઓ કે પેગમ્બરોના આધારપર શ્રદ્ધા કે વિશ્વાસ રાખી બેસી રહેવાથી આપણે કદી પણ સ્વર્ગ કે મુખની આશંકા રાખવી, એ મિથ્યા છે.

એ કોઈ પણ કામ યથાવત્ સતોષ કારક રીતે કરવું હોય તો અન્યને બરોસે ન રહેતાં બંનેજ કરવાની જરૂર છે, અને ત્યારેજ સાકં થઈ શકે છે. તેજ પ્રમાણે સત્ય ધર્મ અને નીતિના તત્વજ્ઞાનથી જેઓને હાજી હાલવાની કે મુખ મેળવવાની ઇચ્છા હોય, તેઓએ શ્રદ્ધા અને ભક્તિ, સ્તુતિ કે ઉપાસના, તેમજ પંદોપકાર કે દયા ના અલગ નીતિના કાર્યો પોતે અન્તરાત્માની ઇચ્છા પ્રમાણે બંનેજ કરવાં બોલ્યો.

વ્યક્તિગત ધર્મ કે નીતિ શુદ્ધ વર્તનજ ખાસ મહત્ત્વ ધરાવે છે. આપણે જાતે કરવા એટલે તેના ધર્મ કાર્યો કે કર્મોનો પુરોડો નાહિશ સ્વચ્છતાથી થવું કંઈ ફાયદો થતો નથી. વિદ્યાર્થીને ગુણગત કિંમત મહેત્ત્વ મળી જાય છે પણ વિદ્યાર્થીને કંઈ ફાયદો નથી. તેજ પ્રમાણે ધર્મ કે નીતિ સંમતો યુગના સંબંધમાં અન્ય રૂબેરૂબી કે પેઝમરના વિચારોથી તમને ખાસ ફાયદો નથી. પણ જ્યારે વિદ્યાર્થી પોતે જાતેજ સમજીને નયુક્ત હાથે મળે છે તે તેના મનમાં યથાર્થ રીતે ઉતરે છે, અને સત્ય સિદ્ધાન્ત જાતે સમજાય છે, પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના ધર્મ સંબંધી જાણે સંબંધી પોતે જાતેજ વિચાર કરી શકે છે. ત્યારેજ તેના પ્રમાણમાં તે નૈતિક અને ધાર્મિક વૃત્તિઓની ઉન્નત સ્થિતિનો જાણ ઉતરવો.

એકજ ઉદાહરણ પ્રથમ કરનાર શાંતિરૂપી તેમજ માનસિક પ્રત્યેક અવયવની સ્થિતિ એક બીજાની સાથે બહુજ સંયુક્ત રહી કાર્ય કરી શકે તેવી રીતે પ્રપાસજ મુકામાં આવેલ છે, પ્રત્યેક એવી સ્થિતિમાં આવી રહેલ અવયવો મનુષ્યને એકી સાથે કાર્ય કરે છે. ઉત્તરથાનની અંદરના બંને અવયવો હૃદય દેહમાં, મુખસ્થાનના કેપર આવેલ નાસિકા અને મોઢું, આંખ અને દર્શનતન્તુ, પાનની બધી સંબંધી અને મસ્તિષ્કાલના સમ્પૂર્ણ અવયવો અને શક્તિઓની સ્થિતિ અને કાર્યો આ સિદ્ધાન્તનો સમ્પૂર્ણ પુરવો આવે છે. આજ પ્રમાણે કે તેમજ શુદ્ધિશક્તિઓનાં અવયવો પણ એક બીજાની આસપાસજ આવી રહેલાં અને તે સ્પષ્ટ દર્શાવી આવે છે કે તેઓની આવી પરિસ્થિતિ એક બીજા સાથે શુદ્ધ થઈને એક મતિથી કાર્ય કરવાને જાતેજ ખાસ સ્વચ્છતામાં આવેલ છે. કારણ એવી રીતે જાને શક્તિઓના સંયુક્ત કાર્યથીજ હંમેશા અને ધર્મ તથા નીતિ-ધર્મી તત્ત્વજ્ઞાનનો જન્મ થાય છે, જેની મનુષ્ય સ્વભાવને હૃદયમાં જરૂર છે.

તર્કશક્તિ અધરા સમજાવતી એ પ્રત્યેક યોગ્ય સ્થાને એકી કાર્યવાહી થી પ્રભાવ યક્તિ છે. બાળકોને માનવીની અજ્ઞા જાનારે માનવી એટલે એ જાનતુ વધારે જાણ આપેનેહેતુ પૂર્વક આખ્યાયી નામકિર્તિપત્રું યિખરવાનું કાર્ય પ્રથમ થાય છે.

અન્ય સ્થિતિઓના નિષ્ક્રમણકર ઉચ્ચ પ્રકારની શક્તિઓને હૃદયમાં સ્થાપ કરવું હોય અને તે પ્રમાણે થાય છે, એ એક જનક પ્રસિદ્ધ સામ્યનિયમ છે. નૈતિક શક્તિઓ કે વૃત્તિઓના અવયવો અસ્થિતિમાં જોઈ ઉપરના અવયવો આવેલાં છે. એવી તેઓનું સ્વભાવ સંસ્કૃતિન અધિપતિનું છે. તેજ પ્રમાણે જુગપરકિર્તિઓનું જાણ પણ તેરજાજ ઉત્તમ છે, કારણ કેવળ તે જુગ સંબંધીજ સાચી કે કેવળમાં અને જલ અવયવમાં આવી રહેલ છે. આ જાને પ્રકારની વૃત્તિઓને સંયુક્ત થઈને મનુષ્યની ઇચ્છા થઈને સમ્પૂર્ણ રીતે ધર્મ પૂર્વક પુરી રાજા સર્જી શકી શકે છે અને હૃદયમાં રૂપી અવયવો આ સંસ્કૃતિને મુન્દરસ્થિત પણ કાર્યવાહી કરે છે. એ વસ્તુજ સ્વભાવને અપણે વધારે રીતે જાણ થાય છે.

વૃત્તિઓ અને નૈતિકવૃત્તિઓ કરતાં તો તેઓનું સ્થાન હરબળામાં ઉચ્ચ નજ ગણી શકાય. તેથી તેને તેવાજ સ્થાનમાં વ્યવસ્થિત કરવામાં આવેલ છે. પણ નૈતિક અને ધાર્મિક શક્તિઓ વિશ્વમાં સાથી ઉત્કૃષ્ટ પદ ભોગવે છે તેથી મરિતમ્કની અંદર પણ તેઓનું સ્થાન સાથી શ્રેષ્ઠ સ્થાનમાંજ ગણવવામાં આવેલ છે.

ઉપરાંત સર્વ વિવેચનથી સર્વ સુત્ર વાંચકો એ તો સ્પષ્ટ સમજી શક્યા હશે કે મનુષ્ય સ્વભાવથીજ ધાર્મિક અને નૈતિક છે. મનુષ્યની નૈતિકશક્તિઓનું સ્થાન એટલાજ માટે સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થાને મિલકે છે. આ બંને સિધ્ધાન્તો મસ્તિષ્કશાસ્ત્રનું સાર અમે સામિત કરી બતાવ્યા છે. હ્યારે આ બે સિધ્ધાન્ત ઉપરથી એ સાર નિકળે છે કે ૧ મનુષ્યે પોતાનું જીવન નૈતિક અને ધાર્મિક વૃત્તિઓને આધિન રાખી માનવું જોઈએ. કારણ કે કાયદાને વચ રહી વર્તનાર સર્વ દેશની પ્રજાઓ મુખીમકોટને આધિન રહી વર્તે છે. તેને ન્યાય કે નુકાદો હુમેશાં ઉવટનોજ મનાય છે. ખીજી બધી કોઈ તેને આધીન રહી વર્તે છે. આજ પ્રમાણે જનસમાજમાં પણ જેઓ ધર્માત્મા અને નીતિનિપૂજ હોય છે તેઓ સાથી અધિક માનને પાત્ર થાય છે. આપણે બહાદુર, મુરવીરા, કૈનિકો, બહુબાનાં યોધાગાં, દુશ્મીઅર કાઠીમરો, વાર્તાકહેનારઓ અને મહાન સેન્ટો જેવા પહેલવાનોને કે ખેડાડીઓને તે તથા વારીસમગ્ર તેમજ ક્યારેક માટે માન આપીએ છીએ. સભ્ય અને રહીયોને તેઓની પદવીને ક્ષીપે માન આપીએ છીએ. કાઠીમરો અને યાત્રીક કે અન્ય શોષ કરનારઓને તેઓની શોષકશક્તિ માટે માન આપીએ છીએ. પણ નૈતિક અને ધાર્મિક ઉત્કૃષ્ટતાને અન્ય સર્વ લાધનેા તુલ્યા કે બસિનેા કરતાં સોથી વધારે માન આપીએ છીએ. સ્વામી દવાનન્દ શ્રીયુત્ત ગોપકે. મી. મુરેન્દ્રનાથગોસ્વામી અને વર્તમાનકાગળ મહાત્મા મહાશય મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી તથા દાદાબાઈ નવરોદકજી આદિ નરો જનસમાજમાં ઉત્કૃષ્ટ માનપાત્ર મળે છે તેનું પ્રશ્ન તેઓનું નૈતિક અને ધાર્મિક બળજ છે. કારણ બુદ્ધિપણ, અને આર્થિકબળમાં તો તેઓથી વિશેષતા ધરાવનાર અસંખ્ય પુરુષો આ આયાવર્તમાં વસે છે, પણ તેઓને તે માન કેદાંથી મન્યુંજ નથી.

આપણા આર્યસપ્તકસમાં, તેજ શ્રી કે પુરુષ વધારે માનને પાત્ર થાય છે કે જે આશ્વર વિચાર અને વર્તનમાં નૈતિક ધાર્મિક અને વિશુદ્ધ જીવનચાલ હોય છે. જલસકાંઈરત અને દુનીયાના અન્ય મહાન અને વિશુદ્ધ જીવનચાલ પ્રુષદેવ સમાન મહાત્મા સોમ અને સત્યાગ્રીઓને પણ જે અપૂર્વ અને અમુલ્ય માનપાત્ર મળે છે તેનું કારણ પણ આ વૃત્તિઓનું પ્રાબલ્ય છે.

આટલા માટે સત્યસત્ય ધર્મની સ્પર્ધા વિવેચના સવાની સમર્પણ અવરકત્ત છે. કારણ ધર્મને જામે અધર્મને સ્વકાર થવથી અનેક વિપરીત પરિણામે આવે છે. સત્ય ધર્મની જાણ એ એક મનુષ્યની સ્વાર્થિક વૃત્તિ છે, અને તેને સતેષવા માટે સત્ય ધર્મની દેશખેડ કરવી એ આ વિજ્ઞાનેના સુખ્ય ઉદ્દેશ છે.

નૈતિક અને ધાર્મિકવૃત્તિઓના આ વિભાગને.

૧ ભક્તિભાવ અથવા પૂજ્યવૃત્તિ	૪ આત્મનિષ્ઠા
૨ અપ્યાત્મચરિત્ર	૫ પરોપકાર
૩ આશા	

એમ પાંચ વિશેષની અંદર વિભક્ત કરવામાં આવેલ છે. તેની અંદર સમસ્ત ધર્મના મુખ્ય સિધ્ધાન્તોનું સાર રૂપે વર્ણન આપીએલ છે. અમે પ્રત્યેક વિષયનું પ્રથમ પ્રાપ્ત થયેલ આવી હરેક વિષયને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા બનતો પ્રયત્ન કર્યું.

નં. ૧૮. ભકિતભાવ અથવા પૂજનવૃત્તિ.

Worship or Veneration.

વ્યાખ્યા, સ્થાન, શોધ તથા ઉપયોગ અને વર્ણન આદિ.

ભકિતભાવ, ઇશ્વરઆરાધન, પૂજા, ધર્મકર્તવ્ય વગીતો તેમજ પવિત્ર વસ્તુઓ તરફ પૂજ્યભાવ અથવા માનની લાગણી, ઇશ્વરવૃત્તિ પ્રાર્થના કે ઉપાસના પરાયણતા ધાર્મિકક્રિયાઓ પ્રત્યે શ્રદ્ધા, તપ, અપવાસ કે અન્ય ચારીરિક કે માનસિક તપ કે જત પાળવાની વૃત્તિ, ધર્મચિંતા, અને આસ્તિકતા આદિ શબ્દોનું આ વૃત્તિદ્વારા મહત્વ કરવામાં આવે છે.

આ વૃત્તિના અતિયોગ કે મિથ્યા યોગથી મુર્તિપુજા કે કોઈપણ પ્રકારની જડપુજા, ધર્માન્યતા, મતાચ્છેદ, અને ધાર્મિકવહેમ આદિને જન્મ મળે છે. ન્યૂનતાને લીધે શ્રદ્ધાહિનપણું, નાસ્તિકતા અને (નરી)વસ્વાદ ભાવો દેખાય છે.

સ્થાન—આ વૃત્તિના અવયવનું સ્થાન મસ્તકના ઉપરના ભાગના મધ્યપ્રદેશમાં છૂટાછાટા છાતો ની બરાબર નીચે આવેલું છે. આ વૃત્તિની અંત ખીડવણીને પરિણામે મસ્તિકના મધ્યપ્રદેશનો તે સ્થાનવાળો ભાગ પૂર્વપક્ષે ઉપર ઉપસી આવે છે જ્યારે એ વૃત્તિની ખામી હોય ત્યારે એ પ્રદેશ તદન ઘેટેલો અને ખામી વાળો જણાય છે.

શોધ—આ વૃત્તિના સ્થાનની શોધ સુમસિખ ડોક્ટર એલે કરી હતી. તેને ઇતિહાસ આપતાં તે જણાવે છે કે—

"All my ten brothers, sisters and myself received the same education, but our faculties and tendencies were very different. One brother from infancy had a strong tendency to devotion, his play things were church vases which he sculptured himself copes and surplices which he made out of paper. He prayed God and said masses all day when obliged to miss church service, and passed the time in ornamenting and gilding a crucifix of wood. My father designed him for commerce, for which he had an invincible aversion because he said it compelled him to lie. At twenty-three, having given up all hope of fitting himself by study for a priest he lost

all patience, ran away from home and turned a hermit. Five years after he took holy orders and till his death lived in the exercises of devotion and penance.

" I observed in school that certain pupils were indifferent to religious instruction, while others were very eager for it. This preinclination was born in them, and could not be attributed to example or education and rest of them devoted themselves in a religious life contrary to parental wishes. I visited the churches of all sects to inspect the heads of those who prayed with the utmost fervor, and were most absorbed in their contemplations. Observed that the fervent devotees were almost always bald, and that their heads often rose gradually to the top, precisely the form of head which had first struck me in my brother. I visited the monasteries and observed the monks and collected exact information as to their devotional character. Those who performed the function of preachers and confessors had this organ much larger than their butlers cooks and servants. All those who were especially devout had heads greatly raised towards the crown, and that the portraits of zealous religious ecclesiastics had the same formation. "

" It is thus shown by the states of both disease and health that the sense of existence of a supreme being, and the propensity to religious worship are fundamental qualities of the human race, and consequently must be produced by a separate faculty of the mind and organ of the brain D. Gall.

૧. જ્યોત્કિંમય પદ્મ કહે છે કે—“ This faculty is the source of natural religion and of that tendency to worship Supreme Being which manifests itself in almost every tribe of man yet discovered.

" It is large in the portraits of Constantine, Aurelius Charles I of England. It is also very large in the heads of philosophers and poets who are distinguished for piety as in Newton, Milton and Klopstock, but deficient in Spinoza, who professed atheism "

George comb.

હું જ્યારે તુ ૧૫ મી બ-યુગ્મારીમાં હવા ફેરફાર માટે બમકડોત્સવા ગયે હતા ત્યારે મારા પિતાશી, જે તે વખતે ત્યાંના ન્યાયાધીશ હતા અને જેને સમાયજીને પદોજ્ઞ યોગ હતા, તે દરોજ સરે તુલસીદાસ સમાયજીની કથા

હારમીનીયમ અને તલકા સાથે ગાઈ કરતા હતા. જે વખતે કેટલાક સમા-
વયુના બહોતે પગ હમેશાં નિયમિત ડાનર થતા હતા. આમાં એક ભાડીયા
મુકદ્દમ નામે ધુરુભાઈ કરીને હમેશાં કથામાં આસતા હતા. તેઓમાં આ
પૂજકબદલ અને બકિતભાવનું સ્થાન અતિ ઝેર પ્રમાણમાં વૃદ્ધિ પામેલું હોય
એમ નીચેના કારણોથી અને આનંદનું કારણ મળ્યું. એ કે જે તે વખતે તેનું મસ્તક
તપાસ્યું નહોતું.

- ૧ તે કથામાં આવતી વખતે હોને બહુજ નમનતાથી ખુબ નીચા નમીને
નમસ્કાર કરતા હતા.
- ૨ કથા વંચાતી હોય ત્યારે કથાના આવથી તેની આંખોમાં હમેશાં ઝળઝળીયાં
આવી જતા હતાં.
- ૩ પ્રાર્થના કે સ્નેહ માની વખતે તે મુક્ત કંઠે વગર કંટાળે હમેશાં ગાતા હતા.
- ૪ કથાની માખરમાં જ્યારે "ભજનન સનકુખ્યોરિદિ" ની મુલ લાગતી અને
એક ને આઠ વખત એમ ભોડવામાં આવતું ત્યારે તેના હાથ પગ માથું
અને આખું શરીર ખુબ મસ્ત બની એકદમ યોગ્યું હતું અને તાડીપો કમ-
સર ભેરથી વધતી જતી હતી.
- ૫ આ બાજના શરીરનો તેમજ મસ્તકનો બામ ચડતી વખતે હમેશાં પગ
કરતા આમને પડતોજ રહેતો હતો.
- ૬ તેના મુખમાંથી હજીવતે સ્વાભાવિક રીતે "મનુસનરવુ વિન્દ્ય સંચાર વિવચન
હાને" એ શબ્દો નીકળી જતાં હતાં.
- ૭ આથી પગ બમતની વગ જે જે મસ્ત પિતાજી પાસેથી તેનું વર્ણન કરતાં
સાબની હતી તે એ હતી કે તેની શક્તિ તાલન નિર્જીવ નિષ્પાપ અને સરક
હતી એક વખત તેમની પરદેવ જિનનાં મુલ્યુ વખતે તેને સાયવસા મારે
કિમતિ પરીજાની એક દંડ વિશ્વસપદ્ય પારી સોંપવામાં આવી હતી.
તેની સદાઈ રસા કરી એક સ્ત્રીના પગ ફેરફાર વગર જ્યારે તેના પેશાબ
તરફના નેજુલ લેવા આવ્યા ત્યારે વગર અભાગનીએ એકદમ આવી
બેધી હતી.
- ૮ હુકમમાં સારીબગ સરક અને લેએ સ્વભાવ નિર્જીવનન અને કમ્પ
તલ ખાડીતલની શક્તિવાદ પ્રદેશમાં આ મનુષ્યનું મનજ શરી રીને
ખીલેલું હતું. જુએ આનં. ૧૮
- ૯ વગેરે કમન સનક એક એને "ભજન" ના ઉપનામથી એકામત હતા.
મસ્તિશ વિલગે ભજન કરી પ્રથમ ભજનપદ્ય તરિકે જે આ ભજનનું
મસ્તિશ તપાસનું હોયે કમનજ સકુ કુલ અને તપાસ કરતાં તેના લક્ષ્ય
પાસે મક્કા અને નિર્જીવ કારણ સર્વ નિર્જીવ તેના મસ્તિશમાં સર્વે રીતે
ખીલેલું મસ્ત એકદમ અભાગ.

અધિકૃતતા કે ધર્મવેદાપણું આપણના ઊંચ પ્રમાણનું પરિણામ અનેક વખતે અનેક લોકોમાં જોવામાં આવે છે. આપણા જોવામાં એવા મનુષ્યો આવે છે. કે જેઓ બીજા કોઈ જાણતામાં વિશેષ જ્ઞાન ન ધરાવતા તેમ જાનુ ધર્મ વેદાપણું તેમ તેઓમાં જાસ જોવામાં આવે છે. આથી એ સ્પષ્ટ છે કે બહિષ્કાર કે ધર્મભાવના જાસ અત્યંત અવધવો મરિત અદર નિર્માણ થયેલાં છે, જે સ્વતંત્રપણે પોતાનું કાર્ય કરે છે. આથી જ મનુષ્ય પુરાવાની કોઈ અગત્યતા રહેતી નથી.

તુર્કી લોકો હમેશાં બહુજ ધર્મવેદા અતિશયજાનુ અને ધર્મભાવના દેવ છે. અને તેઓના માથાના આ પુતિત્વાનો પ્રદેશ જાસ વૃષ્ટિ પાં હમેશા જોવામાં આવે છે. ક્રીકિયનો કરતાં આ લોકોમાં ધર્મભાવની લગભગ ત્રણ ગણી ગીમ ડાગલી હોય છે. નમાજનો વખત આવે કે તરતજ બધું કામકામ પુરી નેવાર થઈ જાય છે અને પોતાના ધર્મ પુસ્તકને તેમજ તેની અંક જ્ઞાતને હંમેશાં મુકમ માની વર્તવામાં અતિ ચુસ્ત હોય છે.

ધર્મભાવને મનુષ્યના અનરના અગિ ઉંચ પ્રદેશમાં પરમાત્માએ સ્થાપિ કરેલ છે જુનિયામાં એક જાનુ જોવી જાગલી કે સુધરેલી પ્રભ તલિમજી છે જે કોઈને કે પ્રાપ્ત્ય કે જુગ કે હંમેશાની અદરમ સકિતને ન માનતી રાખ. માનવભતિ અદરમ જાણેજ આ પુતિત્વ અને હંમેશર સંજોગી માન્યતાનું બીજારોપણ થયેજુ મનુષ્ય અગિ, કોઈની કાંઈ કે કમિય પુતિત્વનું એ પ્રર્થ નથી.

આ ધર્મપુતિત્વ જાણની જાણેજ મનુષ્ય સમાજની અંદર, અનેક પ્રકાર ધર્મક્રિયાઓ, તરફારો ધર્મક્રિયાઓ અર્થાત નિવ નૈમિત્તિક અને જાપાણુ ધર્મક્રિયા જેવા કે જનમ, રજુતિ, પ્રાર્થના, ક્રમચના, પ્રાજ્ઞાપાત્ર, યોગાવવાન, નમ્રાજ, વિની જાન, માન હિત, આજાનની ડાગલી. આરો, કપા, પદોપકાર, પ્રતા અધ્યાત્મિક અનર્થનિષ્ઠ, જાણવાવધુતા, બહિષ્કાર, પ્રાર્થા, હંમેશર વિધવાન, કનકેજા અંક પુતિત્વ અગિ અનેક ધર્મક્રિયા અને નૈમિત્તિક જાણો કે કર્મોઓ, જનમ પામે છે.

અવરજ અનિરતાનાં વિધવાન, અનિરતા અને હંમેશરજનિ વતાવજનું મનુષ્યને અગિની ના બહિષ્કારની સખાવિક પ્રવૃત્તિ અનિરતાને કીં જાનુ મોડ છે. પુતિત્વનાં ને મનુષ્ય જાણની સખાવિક પુતિ છે, અને તે પુતિને મનુષ્યને બહિષ્કારનાં પ્રમાણનાં તથા સિદ્ધિતિયાં કે મિત્તિયાંમાંથી તેનાં અવરજ સિદ્ધિતિયાં સંજોગી મનુષ્ય, કાંડ, પાત, પુત્ર, પાત્ર, કાંડ, અગિ, અગિ દેવ, નહીં, પદોપ, પાત્ર, પુત્ર, કે વાન અગિ તેનાં અવરજ કાંડ પદોપને કે અવરજ કે હંમેશાની અગિ પ્રમાણની જાન મુર્તિ અગિ અગિને કિં અગિ અગિ અગિ, અગિ કે ક્રમચના વિનિરે કરતા મંડ્રિ અગિ કે અવરજ અને પ્રાર્થના, કાંડ, કાંડ તથા તથા રજુતિ અને તેના અગિ કે અગિ અગિ તેના અગિ અને કાંડ તથા કાંડ કે

વેગેરેની માન્યતા તેમજ મુસલમાનોની પરીઓ ફીસ્તાઓ અને સેતાન આદિની
રૂપના તથા ક્રીશ્ચીયનોના યેનજેઝ અને ફિરેસ્ટા તેમજ કેનોની જીન અને જૂત
વેગેરેની માન્યતા પણ આ વાર્તાના અતિયોગ તથા ગુધિચકિતની ન્યૂનતા અને
મિથ્યાયોગનું પરિણામ છે.

પુર્વ અને પશ્ચિમ જિત્તર અને હમ્પિલ, ઉપર કે નીચે, જૂમિના કોઈપણ પ્રદેશમાં
તમે જાઓ કે ગમે તે ધર્મ તમે વિશ્વાસ, પણ મનુષ્યોના ધાર્મિક ભાવોનું વલણ
વિચાર કરીને જોતાં સર્વત્ર એક સરખું જ તમને જણાયે.
એકદર જાણ કહે છે કે "How should men so different in all other respects
yet agree on the existence and worship of a supreme being unless
their creator had implanted it within their hearts, impressed it in
to the organism of the human race?"

અર્થાત્ મનુષ્ય સ્વભાવની અંદર જ એ આ ધર્મની વૃત્તિનો ભાવ સ્વાભાવિક
રીતેજ વર્તમાન ન હોત તો પુરુષોત્તમ પ્રભુ કે પરમાત્મા જેવા પદાર્થના અસ્તિત્વ
અને ભક્તિ આદિ ઉપાસ્યભાવોનો સ્વિકાર કરવામાં જુદા જુદા દેશ અને જાતિના ભિન્ન
ભિન્ન માન્યતાવાળા લોકો આ એકજ વિષયમાં સમ્પૂર્ણ રીતે મળતા કેમ થઈ શકત ?
ગ્રા. ગ્રાહ.

૬. ડૉ. એલ. ફ્રેડરિક કહે છે કે:—Phreno-magnetism still further
attests that the specific organ is divine worship. In every single
instance every magnetized faculty expresses itself impromptly in-
comparably more perfectly than any actor could possibly represent
it, and in thousand of experiments I never magnetized worship
without also seeing the subject clasp and raise the hands in the
attitude of worship, assume a devotional aspect and tone of voice
and express a desire to pray or else break forth in the worship of
God enraptured in contemplating him. Thus is the worshipping
of this faculty established by phrenology beyond all dispute. No
proposition in geometry is more fully proved than this "

O. S. Fowler.

Author of Human Science and phrenology. P. 734.

" માનસવિદ્યુતશાસ્ત્ર અથવા પ્રાણવિદ્યાનાય કાલ પદ્ધતિ આ વૃત્તિનું કાર્ય
ઉપવર્ણનનાં છે, જેમ સારી રીતે નિશ્ચિત થયેલ છે. આવા પ્રત્યેક પ્રસંગમાં
પ્રત્યેક શક્તિનું કાર્ય એક એકદર કે નાટ્યકાર દર્શાવી શકે તેમ કરતાં પણ અતિ
સમ્પૂર્ણપણે અને થયાવત્ રીતે પ્રાણવિદ્યાનાય કાર્યો વિદ્યમાન છે. પ્રાણવિદ્યાનાય
માત્ર હમ્પરે અનુસરે વખતે જ્યારે જ્યારે જે આ ભક્તિનાં સ્વાદપર નીકળે

અજભાવેશ ક્યો છે, ત્યારે ત્યારે હમેશાં મેં માત્ર વિધેયોને બને હાથ ભેટી ઉ
કરી નત્ર પ્રાર્થનાની હાલતમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધાચુકત વર્તન અને વાણીથી પ્રાર્થના કર
અથવા ઇશ્વરના ધ્યાનમાં તદન ગરકાવ થઈ ગયેલ અને ભકિતભાવથી છવાઈ રહે
હાલતમાંજ ભેગેલ છે. એક પણ પ્રયોગ આવા બનાવથી રહિત ભોવામાં આ
નથી. મસ્તિષ્કશાસ્ત્ર પ્રમાણે આ શ્રદ્ધા અને ભકિતભાવનું સ્થાન અને કાર્ય આટલું
બધું સુનિશ્ચિત અને નિવિવાદ રીતે ભુમિતીનાં સિધ્ધાન્તના જેટલુંજ સ્પષ્ટરી
સાબિત થયેલ છે. ” જમ્મે તે દેશમાં, જમ્મે તે સ્થાનમાં તમ્મે જાઓ અને જુઓ
જ્યાં જયો ત્યાં કોઈને કોઈ પ્રકારમાં પણ ઇશ્વરપુજન આરાધન કે સ્તુતિ પ્રાર્થન
અથવા ઉપાસના, સન્ધ્યા, નમસ્કાર, નમાજ કે સેવા અથવા ચર્ચ વિગેરેની અંદ
સરવીશના રૂપમાં, એ આપને માત્રુમ પડશેજ. હાંદુ, ક્રીશ્ચીયનો, મહોમેદનો, દર્શન
જાપાની રૂશીયનો, અને ચાઈનીઝનો આદિ બધી પ્રજાઓમાં આ વૃત્તિનું કાર્ય સવત્ર
એક સરખુંજ ભોવામાં આવે છે. દુનીયાના સમગ્ર પ્રદેશોમાં આ વૃત્તિનું કાર્ય
સ્વાભાવિક રીતે એક સરખુંજ છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં કોઈને કોઈ પણ પ્રકારનો ધર્મ
તો મોજુદ છેજ. એટલુંજ નહિ પણ પ્રત્યેક પ્રજા પોતાપોતાના ધર્મને ખીજ બધ
કરતાં સૌથી અગ્ર અને ઉચ્ચ સ્થાન આપે છે. માત્ર ધર્મની સાથે સરખાવી શકાય
એવી એક પ્યારની શકિતજ છે. ઘણે ભાગે મનુષ્યો ધનને બહુ ગ્રાહે છે
પણ ધર્મને તેથી પણ વધારે કિંમતિ ગણે છે. સામાન્ય રીતે જ્યુડીકો પોતાની
કમાણીનો દશમે ભાગ ધર્મચુરુઓને આપતા હતા. મોરમોન જાતના લોકો પણ
તેજ પ્રમાણે આપતા હતા. આ વિશ્વના મહાન ધર્મગ્રંથોની સ્થાના ભેદ તેના
સ્વચિંતા પ્રત્યે આશ્ચર્ય, ભય અને ભકિતભાવ તથા પ્રેમ ઉત્પત્ત ન થયો હોય એવું
એક પણ મનુષ્ય પ્રાણી આ પૃથ્વીની સપાટી ઉપર મગવું મુશ્કેલ છે. મતિ ઉચ્ચ
પર્વતના શિખરો, નીચેના ભવ્ય મેદાનો, ખેતરો, ગામો, નગરો, અને મુંદર રમ્ય
અને અનેક પ્રકારના પુષ્પલતા અને ફળફૂલાદિથી લચીબચી રહેલાં મનોહર મન
મોહક અને ભવ્ય ભાગો તથા લીલાછમ અને રળીયામણા કુદરતી ગાડીયાઓને ભેદ
કોનું મન પ્રમોદ નહિ પામે ? સાયંપ્રાતઃકાળના સન્ધ્યા સમયના સોનેરી અને રૂપેરી
રંગના રંગબેરંગી વાદળો, અને પથરંગી આકાશ, અસ્તથતો સન્ધ્યા સમયનો રક્ત
દીનકરકિરણમણીનું સૂર્ય, ખીલ્લ તરફ પૂર્વાકાશમાં તેજ સમયે ધીરે ધીરે ઉદયને
પામતો, રીતજ કિરણચુકત રશ્મિકાન્ત-ચંદ્ર, અને ભવ્ય તારાગણરૂપી અનેક
રત્નજડીત અને હીરાથી મટેલ દિવ્યાભરણને પારણ કરી પોતાના સ્વામીને આર્તગીન
આપવા માટે મંદમંદ દસ્તિની માફક પ્રયાણ કરતી, રમ્ય રચનીનું રમણીય સ્વરૂપ
ભેદ, કોનું મન મોહ નથી પામતું ? કુદરતી લીલાનું દિવ્યગાન કરતો, પુર ભભકાથી
ગરંચુકત યદ્ય વહેતો ન્યાગરનો ધામ, તેની ભવ્યતા તથા રમ્યતાથી ભરેલું કુદરતનું
યોગગાન, અત્યન્ત વેગચુકત વિદ્યુત વહિના દિવ્ય ચમકાર, અને મેઘ મંડળના પ્રતિ
વર્ષાંરુપમાં યતા ગાંઝિયંચુકત ધનનનનન શબ્દોના મગમગટ આદિ ભેદ, કોણ
આશ્ચર્યથી ચકિત થતું નથી ? આ તરફ મુસઘાટ કરતો, મેઘમંડળને વિખેરી
ઝાખતો, વિદ્યુતને પણ સપાટ અને લપાટો મારતો “ મપાં સઘા ” મડતલેવ-વાયુ

જગત્પાથ અને સમોચારના તથા દ્વારદ્વાર અને કારી વિવેચનર આદિ સ્થાનોનાં મહાન મંદીરો અને તીર્થધામો એ બધું શું દર્શાવે છે ? તેઓની અંદરના ઘંટ શાંખ કે આસ્તીઓના નાદો, મુદ્રાઓના પોકારો કે પ્રાર્થના વખતે થતા ઘંટના ગાંભીર્યયુક્ત નાદો તથા અમુક પ્રકારના ભક્તિભાવ અને શ્રદ્ધાપૂર્ણ ગીતોનો સુંદર મધુર સ્વર શેનું ગાન કરી રહ્યા છે, એ તમે સમજો છો ? મંદીરમાં મચીદોમાં પવતોના શિખરપર ગાંધર્વો અને ગુણીજનો એક તાર થઈ કોના ગુણોનું યસોગાન કરી રહ્યા છે, તે તમે જાણો છો ? સુંદર અને સ્નેહયુક્ત બન્ધનોથી નિર્માણ થયેલા સદ્ગુણી મહત્ત્વશ્રમની અંદર યજ્ઞ સમયે મા બાપ ભાઈ પુત્ર અને પુત્રી આદિ એકત્ર મળી પવિત્ર ભાવથી શાંતિ પાડ અને શિવસંકલ્પના મંત્રો તથા અનેક પ્રકારની વિશુદ્ધ પ્રાર્થનાઓ કોના પ્રત્યે કરી રહ્યા છે, તે તમે સાંભળો છો ? અ, બધાં શું એકજ મહાન વિશ્વ નિયંત્રાની પ્રેમ અને શ્રદ્ધાસુક્ત ભક્તિ ભાવના ચિન્હો નથી ? આથી વિશેષ પ્રબળ ખાત્રી કરનાર અને સાખીતી આપનાર વિશેષ સ્પષ્ટ અને વિશ્વવ્યાપક ખીજ કયા પુરાવાઓની જરૂર છે ? આ બધા મનુષ્યના આત્માની સ્વાભાવીક ભક્તિભાવ પૂર્ણ પ્રવૃત્તિઓના કાયનાજ પુરાવા છે. મનુષ્ય તેના વિના જીવી કે રહી શકતો નથી. કે સુખી થઈ શકતો નથી; જેમ બુદ્ધિ કે તર્ક શક્તિએ વિના તેનું કોઈ કાર્ય આદી શકતું નથી તેમ નૈતિક કે ધાર્મિક કોઈ પણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ-આ વૃત્તિના અભાવમાં યથાથ રીતે થઈ શકતિ નથી. આટલા માટે આ ભક્તિભાવ અને શ્રદ્ધાપ્રદ વૃત્તિને માટે ખાસ અવયવ હોવાજ જોઈએ એ સ્પષ્ટ છે. કારણ અન્ય પ્રત્યેક વૃત્તિ કે શક્તિના અવયવ પોતપોતાનું નિયત કાર્ય નિર્દોષપણે કરવામાં સંપૂર્ણ રીતે ગુંથાયેલ છે. જેમકે—

- ૧ વાત્સલ્ય સ્નેહ, પ્રજાનું પાત્રન પોષણ રક્ષણ આદિ કાર્ય કરવામાં પ્રેમપૂર્વક ગુંથાયેલ છે. જેથી તેને પરમાત્માની ભક્તિ કરવાનો સમય નથી.
 - ૨ શૌર્ય અને શારિરબળની શક્તિ અનુકુળ સંજોગોને શોધવામાં અને અનેક પ્રતિકુળ સંજોગોને દુર કરવામાં દોડાઈ રહી છે. તેને પણ તેમાંથી દૂરસદ મળતી નથી. અને નિયત કાર્ય સિવાય અન્ય કાર્ય કરવા શક્તિવાન નથી.
 - ૩ ક્રોધાવૃત્તિની બધી શક્તિઓ ખોસકને મેળવી પાચન કરી પોતાની રૂચિ તૃપ્ત કરવા પાછળજ અને જીજ્ઞાસા સ્વાદને શોધવા પાછળજ ખતમ થઈ જાય છે અને સર્વાંશે દોડાઈ રહે છે. જેથી તેને તો અન્ય વિષયનો વિચાર કરવાનો વખત પણ બચતો નથી.
 - ૪ સાવચેતી કે સાવધવૃત્તિને અનેક પ્રકારના જાત કે સંકેટોથી બચવાના પ્રયત્નોમાં રિયર થઈ ભક્તિ ભાવથી વર્તવાની તો પુરસદજ ક્યાંથી હોય ?
- ૫ પરચંદ્રવૃત્તિ (compunctious) કે ધનાભિલાષની વૃત્તિ તો પોતાના બધા ઉપાયોથી ધન એકત્ર કરવામાં અને ગમે ત્યાંથી મેળવી સંઘટ્ટી સમ્પત્તિની મહા ધાંધલ ધમ્મડમાંજ ગરકાવ થઈ જઈ મનુષ્યની અનેક શક્તિઓના કાર્યને રોકી બેઠેલ છે. છતાં પોતાની અભિલાષોનો ઉચો મહેલ ચણવા પુરતી શક્તિમાન

- થયું નથી તો તેને અન્ય કાચું માટે વિચાર કરવાની પણ તક ક્યાંથી મળે !
- ૬ સાંકેતિક્રિયા કે સાંકેતિક્રિયા દોષ આસપાસની કુદરતની વ્યાપક સીમાની સર્વ સમ્યક્તામાં અને સાંકેતિક્રિયા સ્વરૂપ નિરખવામાં જ ગુણતાન યર્થ રહેલ છે, અને કુદરતનાં અનેક સમ્ય પ્રદેશો ભેદ તે તો આશ્ચર્યથી ચકિત અને ખાવડું જ બની ગયું છે, ત્યાં તે બીજું કાચું તો શું કરી શકે તેમ હતું ? કુદરતની ભવ્યતા સમ્યક્તા અને સાંકેતિક્રિયા સુકત કહે વખાણ કરવાની, અરે ભકિત કરવાની તેને તો નિરાંતજ નથી.
- ૭ તક શકિત અને મનનશક્તિ તથા તુલના શકિતોને તો, વિશ્વના અસંખ્ય પદાર્થોને નિરખી તેઓની સરખામણી કરી મુગ કાણ દોષી કાઢવાના મહાન પ્રયત્નો અને સત્ત્વની વિવેચના પાછળ કરવી પડતી મહા પ્રવૃત્તિઓમાંથી તુલ્ય યર્થ, ભક્તિભાવને ધારણ કરવાનું સદ્ભાવ્ય મળતુ નથી વળી સુખીમકેટલના વ્યાધીય માફક આખો દિવસ અને રાત મુદાઓ અને રૂઝુઆતો સાંભળવામાં અને ચાન્દ ચિત્તે ન્યાય કરવા અને મુકારો આપવામાં જ કેમ સમ્યા ભય છે તેની ખમતજ નથી. આખા વિશ્વનું મુગ કાણ, નિમિત્ત હેતુ, પરમાત્માને દોષી કાઢવા તે સમર્થ છે એ ખરું. પણ ભક્તિભાવથી તેને વંદન કરવાની તો તેઓને પણ પુરતજ નથી. કાણ નિયત કાચું કરવામાં જ તેઓ એક ચિત્તથી રોગાઈ રહ્યાં છે.
- ૮ કદા- અતુકરણ અવકોટન અને એજ પ્રમાણે મનુષ્યની અન્યાય સર્વ શક્તિઓ પેલપેલવું નિયત કાચું કરવા હનેમાં ઉપર પ્રમાણેજ તાપર કદ રહેલ છે. તેમ પેલવું નિયત કાચું કરવા અવસર કરવાનોજ તેઓનો સ્વભાવ છે. બાકી અન્ય કોઈ શક્તિ પૂર્વિ કે ભક્તિભાવ પ્રદર્શિત કરવાનો અવકાશ રહેતો નથી, એ મુદપદજ છે.
- ૯ આટલા માટે ભક્તિભાવ કે કદાનું અવવર મનુષ્યનાં મનિષ્ઠમાં ખાસ છુટકા અસ્તિત્વ અને પેલવું નિયત કાચું થયે છે, એ તરન દેખીતું જ છે.
- ૧૦ મનુષ્યની આંતર પ્રત્યેક શક્તિના અવવર માટે ચોક્કસ કાર્ય નિયુક્ત કરવામાં આવેલ છે અને તે શક્તિદાતા તે પેલવું નિયત કાચું કરવા સમર્થ થઈ શકે છે. અન્ય નહિ. આ એક કુદરતી સ્વચ્છિદાંત છે.
- ૧૧ આંખ નહ કાન અને તત્ત્વ તથા દ્રશ્ય અદિ દ્રવિયો પેલપેલવું રાંધન માટે, અવજ, સ્પર્શ અને સ્વાદ અદિ નિયત કાચું કરવા સમર્થ છે. એ ઉપરોક્ત ભવ્યોનેયે સૌથી પ્રવન પુરતો છે.
- ૧૨ ભેદનું કાન નહથી કે મુદવનું કાન અંધથી કોઈપણ કદ કાનું નથી તેજ પ્રમાણે સ્વાદ મહજ કરવાનું કદ આંખ કે નહ અંધકા કાન અદિ કોઈ પણ દ્રવિય કદપિ પણ કરી રાંધવા સમર્થ નહીં, તેમ બેમાં અન્યથા કેમરૂં કે પ્રવલથી પણ તેઓ આંખ પ્રવૃત્તિ કરવાનું બની રાંધું નથી.

૧૩ તેજ પ્રભાણે આ શ્રદ્ધાશક્તિનાં ધર્મ માટે પણ કેલવણી કે અભ્યાસ અથવા અમુક પ્રકારના માત્ર સંસ્કારોથી તદન નવીજ બાતતું બવયવ રચી કે સ્થાપી શકતું નથી કે શ્રદ્ધા અથવા ભક્તિભાવને તદન નૂતન રૂપમાં જન્મ આપી શકતા નથી. જો તેમ થઈ શકતું હોય તો તો તદન આંધળાને પણ દેખતા અને બહેસાને કે મુંગાને પણ બોલતાં કરી શકાત ! અથવા ખાન પાન અને પાચન-ક્રિયાને અભ્યાસદ્વારા અન્ય માર્ગે પ્રતિર્ણવી શકાત ! પણ તેમ કદાપિ થઈ શકતું નથી.

૧૪ પણ મનુષ્યની અંદર આ ભક્તિભાવનું અવયવ ખાસ સ્વાભાવિક કુદરતી રીતેજ સ્વાસ પ્રવાસની માફકજ અસ્તિત્વ ધરાવે છે તેથીજ તેને અભ્યાસ કે કેળવણીદ્વારા ખીલવી કે યથાથ માર્ગે વાળી શકાય છે. તેની વિશ્વ-વ્યાપી સત્તા અને મનુષ્યસમાજપર આટલી બધી પ્રખર અસર થવાનું તેજ સૌથી સખગ કારણ છે. પણ જો ભક્તિભાવ કંઈ શિશુલ કે અભ્યાસથી તદન નવો પેદા થઈ, વિશ્વમાં આટલી બધી વિશ્વવ્યાપી સત્તા ફેલાવી શકે એવી કલ્પના માત્ર અસત્ય અને પાયા વિનાનીજ છે.

૧૫ મનુષ્યની આત્માઅન્તર્ગત ભક્તિભાવની સ્વાભાવિક મૂળ વૃત્તિનુંજ આ મહત્ કાર્ય છે કે જેનું વિસ્તૃત વર્ણન અમે ઉપર આપેલ છે. મનુષ્યની ભિન્ન ભિન્ન ભાષાની અંદર પણ ભક્તિભાવ પ્રદર્શક અને હૃદયસ્વાયક શબ્દોનાં અસ્તિત્વનું પણ આ વૃત્તિજ મૂળ કારણ છે. ભક્તિભાવ કે શ્રદ્ધાશક્તિની એક મહાન શાખા—ઓશ્ચીમનું કાર્ય અહિંથી શરૂ થાય છે.

પણ ત્યારે પ્રશ્નો એ ઉપસ્થિત થાય છે કે—

- ૧ મનુષ્યની અંદર ભક્તિભાવની આ સ્વાભાવિક વૃત્તિ આવી ક્યાંથી ?
- ૨ સર્વાવસ્થામાં અને સર્વકાળમાં જ્યાં જ્યાં મનુષ્ય હાય છે ત્યાં ત્યાં ધર્મસ્થાનો અને મંદીરો કે મસ્જિદોરૂપ ધર્મકર્મ માટે સ્થાનો બંધાવવાની વૃત્તિ શાથી ઉદ્ભવ પામેલ છે ?
- ૩ બહુજ લોભી ધનાભિલાષી અને વહેવાર કુશળ વ્યાપારીઓ કે જેઓ એક એક પાછાને માટે બહુજ ચોકસ હોય છે, અને વ્યાજ કે અન્ય પ્રકારના નફા વિના જેઓ કોઈ પણ પ્રકારની ધનાદિની લેવદેવ કરવા પ્રવર્તમાન થતા નથી એવા બહુવાર કુશળ વેપારીઓના ખીયામાંથી પણ ધનાદિની સંખ્યાબધ થેલીઓ ધર્મધર્મ ઓકાવવાનું કાર્ય કોણ કહી રહ્યું છે ?
- ૪ ધર્મસ્થાનો, ધર્મગુરુઓ, ધર્મપુસ્તકો, ધર્મશાળાઓ, ધર્મસભાઓ, ધર્મસંગીતો ધાર્મિકભજનો, ધર્મકર્મો, ધર્મસંકષ્ટો અને ધર્મ ધતિગાના અનેક ઝવડાઓ અને વાદવિવાદોની મહાન વિસ્તૃત ધાર્મિક સેનાઓ બધી ક્યાંથી જન્મ પામી ?
- ૫ શું આ બધું કેળવણીથી જન્મ પામેલું છે ? નહિંજ કેળવણીથી સ્ત્રમમ વૃક્ષનું એમલ પાંદડું કે ડાળી અન્ય રસ્તે વાળી શકાય છે. પણ નવી ડાળી કે નવી

શાખા તેા શું પણ એકાદ પાંદડું પણ નહીં પેલા થઇ શકેલું નથી.

- ૧ મનુષ્યની ભક્તિભાવની વૃત્તિને તેના યથાર્થ કાર્ય તરફ યોગ્ય શિક્ષણથી પાઠી શકાય છે એ ખરૂં પણ ભક્તિભાવની સ્વભાવિક વૃત્તિની આવશ્યકતા તેથી કાંઈ એાડી થતી નથી.

- ૭ હું પાણું છું કે ભક્તિભાવ કે શ્રદ્ધાના અવયવના અસ્તિત્વને સાબીત કરવા માટે ઉપરોક્ત વિવેચન તદ્દન પુરતું ગણ્યો. વિશેષમાં યાં ગોઠવું આ વૃત્તિની શોધના સ્થાનનું જે હું જે વર્ણન અને ઉપર આપી ગયા હીએ તે પર વાચક વર્ગ પુરતું ધ્યાન આપી શોધાની પ્રત્યક્ષ ખાતરી બાતે કરી એમ એમ માની તેઓ પ્રત્યે નમ્ર મુચ્ચના છે;

- ૮ આ શિવાય ધર્મ શેઠાઈ કે ધર્મ વિષયનું ગાંધપણું કે જેને યોગ્ય ખુલાસો આ મસ્તિષ્કશાસ્ત્રાનુસાર યથાશોધ્ય રીતે આપી શકાય છે, તે પણ કાંઈ પણ વિરોધ વગર સમૂર્ણ રીતે એજ બાબતનો પુરવો આપે છે કે મનુષ્યની અંકુશી આ વૃત્તિ ક્રિતિમ નહિ પણ સ્વાભાવિક અને શિક્ષણ કે સંસ્કારદ્વારા નહિ પણ મનુષ્ય સ્વનારી સાથેજ સ્વાભાવિક આત્માન્તર્ગત છે. અને તેથી એમ એમ માનીએ છીએ કે આ વૃત્તિનું સ્થાન સર્વ રીતે સુસ્થાપિત અને સુનીશ્ચિત અને એમ માનીએ છીએ કે મસ્તિષ્કશાસ્ત્રીઓ પણ એક મતજ છે. ધ્યેય છે. વળી આ વિષયમાં સર્વ મસ્તિષ્કશાસ્ત્રીઓ પણ એક મતજ છે. અર્થાત સર્વતન્ત્ર સિદ્ધાન્ત તરિકે તેનો સ્વીકાર થઈ શકે છે. એટલે હવે એમાં શંકાને જગ પલ્લુ સ્થાન છેજ નહિ.

- ૯ યાં ગોઠે આ વૃત્તિની શોધ કરી યાં સ્પષ્ટીયને પણ તેને તેજ પ્રમાણે પુષ્ટી આપી છે, આજ નામનેજ ફેરફાર તેણે કર્યો છે અને યાં કોમળે પણ તેને અનુમોદન આપેલ છે. બ્યારે વર્તમાન જમાનાના પ્રસિદ્ધ મસ્તિષ્કશાસ્ત્રીઓ નીં એક એન. ફાઉન્ડર અને એ. અન્. ફાઉન્ડર જેવા સમર્થ અને સુખ-લક્ષ માસ્તિષ્કશાસ્ત્રીઓ પણ લગભગ પચાસ વર્ષના પરિપક્વ અનુભવ અને હલારો મસ્તિષ્કની અનેક રીતે પરિસ્થ કર્યા બાદ પણ તેજ વિષયને સમૂર્ણ રીત પુષ્ટિ આપે છે, અને મસ્તિષ્કશાસ્ત્રને જન્મ આપનાર મુગ પ્રેરક રૂપિએના મતને સર્વોચ્ચ મંજૂતા યાય છે અને બીજા બધા મસ્તિષ્ક શાસ્ત્રીઓ પણ આ વિષયમાં સર્વથા એકજ વિચાર પાત્રે છે. જેથી એ સંખ્યાથી વિશેષ વિવેચનને હવે સ્થાન જ નથી.

૧૩ તેજ પ્રમાણે આ શ્રદ્ધાશક્તિનાં ધર્મ માટે પણ કેલવણી કે અભ્યાસ અથવા અમુક પ્રકારના માત્ર સંસ્કારોથી તદન નવીજ બતતું બવયવ રચી કે સ્થાપી શકતું નથી કે શ્રદ્ધા અથવા ભક્તિભાવને તદન નૂતન રૂપમાં જન્મ આપી શકતાં નથી. એ તેમ થઈ શકતું હોય તો તો તદન આંધળાને પણ દેખતા અને બહેસને કે મુંગાને પણ બોલતાં કરી શકાત! અથવા ખાન પાન અને પાચન-ક્રિયાને અભ્યાસદ્વારા અન્ય માર્ગે પ્રતાર્તવી શકાત! પણ તેમ કદાપિ થઈ શકતું નથી.

૧૪ પણ મનુષ્યની અંદર આ ભક્તિભાવનું અવયવ ખાસ સ્વાભાવિક કુદરતી રીતેજ સ્વાસ પ્રવાસની માફકજ અસ્તિત્વ ધરાવે છે તેથીજ તેને અભ્યસ કે કેળવણીદ્વારા ખીસવી કે યથાથ માર્ગે વાળી શકાય છે. તેની વિશ્વ-વ્યાપી સત્તા અને મનુષ્યસમાજપર આટલી બધી પ્રખર અસર થવાનું તેજ સૌથી સબળ કારણ છે. પણ એ ભક્તિભાવ કંઈ શિશુનું કે અભ્યાસથી તદન નવો પેદા થઈ, વિશ્વમાં આટલી બધી વિશ્વવ્યાપી સત્તા ફેલાવી શકે એવી કટખના માત્ર અસત્ય અને પાયા વિનાનીજ છે.

૧૫ મનુષ્યની આત્માઅન્તર્ગત ભક્તિભાવની સ્વાભાવિક મૂળ વૃત્તિનુંજ આ મહત્ત્વ કાય છે કે જેનું વિસ્તૃત વર્ણન અમે ઉપર આપેલ છે. મનુષ્યની બિન્ન બિન્ન ભાષાની અંદર પણ ભક્તિભાવ પ્રદર્શક અને ઇશ્વરસ્વાચક શબ્દોનાં અસ્તિત્વનું પણ આ વૃત્તિજ મૂળ કારણ છે. ભક્તિભાવ કે શ્રદ્ધાશક્તિની એક મહાન શાખા-ઓફીમનું કાય અંદિથી શરૂ થાય છે.

પણ ત્યારે પ્રશ્નો એ ઉપસ્થિત થાય છે કે—

- ૧ મનુષ્યની અંદર ભક્તિભાવની આ સ્વાભાવિક વૃત્તિ આવી કયાંથી ?
- ૨ સર્વાવસ્થામાં અને સર્વકાળમાં જ્યાં જ્યાં મનુષ્ય હાય છે ત્યાં ત્યાં ધર્મસ્થાનો અને મંદીરો કે મસ્જિદોરૂપ ધર્મકર્મ માટે સ્થાનો બંધાવવાની વૃત્તિ શાથી ઉદ્ભવ પામેલ છે?
- ૩ બહુજ લોભી ધનાભિલાષી અને વહેવાર કુશળ વ્યાપારીઓ કે જેઓ એક એક પાછને માટે બહુજ ચોકસ હોય છે, અને વ્યાજ કે અન્ય પ્રકારના નફા વિના જેઓ કદાચ પણ પ્રકારની ધનાદિની લેવડેવ કરવા પ્રવર્તમાન થતા નથી એવા બ્યહવાર કુશળ વેપારીઓના ખીશમાંથી પણ ધનાદિની સંખ્યાબંધ થેલીઓ ધર્માંય એકાગ્રવાનું કાય કોણ કહી રહ્યું છે ?
- ૪ ધર્મસ્થાનો, ધર્મગુરુઓ, ધર્મપુસ્તકો, ધર્મશાળાઓ, ધર્મસભાઓ, ધર્મસંગીતો ધાર્મિકભજનો, ધર્મકર્મો, ધર્મસંકષ્ટો અને ધર્મ ધર્તિગોના અનેક ઝળડાઓ અને વાદવિવાદોની મહાન વિસ્તૃત ધાર્મિક સેનાઓ બધી કયાંથી જન્મ પામી ?
- ૫ શું આ બધું કેળવણીથી જન્મ પામેલું છે ? નહિંજ કેળવણીથી સમગ્ર વૃક્ષનું એકાદ પાંદડું કે ડાળી અન્ય રસ્તે વાળી શકાય છે. પણ નવી ડાળી કે નવી

- ૧૪ આચ વિચારના (O'rt'at'ar) પુરુષો શુદ્ધ સંભાન ગણતા ધર્મના ગુણ મનુષ્યાથી થઈ રહે છે. (સ્વતંત્ર વચ્ચારથી ધર્મ વિશુદ્ધિ કરવા શક્તિમાન થઈ શકતા નથી. પણ O'rt'at'ar એમ માની લઈશો તો) આ વૃત્તિના અન્યાન્ય વૃત્તિઓ સાથેના સંયુક્ત કાર્યથી મનુષ્યનું વર્તન અનેક પ્રકારનું બોલામાં આવે છે. તેની યથાવત્ વિવેચના કરવાની તથા સમજવાની ખાસ જરૂર છે.
- ૧૫ સ્વમાનની ન્યૂનતાથી અને સાવધતા તથા આત્મનિષ્ઠાના અનિપ્રાગ્દ્યને લીધે તથા જ્ઞાનતન્મુઓની નિર્ગળ કે રોગી હાલતમાં મનુષ્ય પોતાને તદન નાશાયક અત્યન્ત અધમ પાણિષ્ઠ અને ઈશ્વરનો શુન્યેશ્વર સમજી “હું પાપાત્મા છું, પ્રતિદીન પાપકર્મો કરું છું, હું પાપ સંભવ છું” માટે છે પ્રભુ! મારું સર્વ પાપો દૂરો’ આજ અધમતા અને અવમાન્યતા યુક્ત આત્માને દાગીને કચડી નાખનાર મનોમઠક બાવોથી દબાઈ રહે છે. પ્રત્યેક વાતમાં ઈશ્વરનો હકબદ્દાર હર રાત્રે છે. દીકાપીર અને ચોખાનુર કે ચોક્ક ચનાખ હકવનો માં ફરે છે. અને આથી વૃત્તિને પરિપૂર્ણે તેના સુખપર વેચાય અને ચોક્ક પ્રદર્શિત રેખાઓ પડી રહે છે. આથી વૃત્તિ લાંબો વખત દમથી સંખચાલી કંઈ પણ શુભ પરિણામ આવતું નથી. પણ કેટલીક વાર નુકસાન થવા સંભવ છે. માટે એવી વૃત્તિવાળા પુરુષોએ પોતાના રોપ સમજી વૃત્તિનાર કરવાની જરૂર છે.
- ૧૬ આશા અને આશાનિવૃત્તિના આધિભયથી ઈશ્વરને અન્તર્યામી તરીકે “આત્માનો અન્તરોદયમાત્ર” સમજી પૂર્ણ ભક્તિભાવથી બાળે છે અને હૃદયમાં તેના સહવાસમાંજ રહેવાનું તથા તેના સુખનું અનુકરણ કરવાનું શીખે છે અને ચાહે છે.
- ૧૭ વિદ્યાર્થ બલદાની પ્રમથતાથી (સંગેશ્યાંતર) ઈશ્વરને સર્વશક્તિમાન સર્વજ્ઞ અમઠિ અનન્ત અપાર અગ્રાધ અપરિમીત, અનંદ અમમ્મ અજર અમર અને નિત્ય શુભશુભ તથા શુભ સ્વભાવયુક્ત સમજી ઉચ્ચ પ્રકારના અનુધમ ભક્તિભાવથી મેલે છે.
- ૧૮ સમજશક્તિ કે તર્કશક્તિઓના અભાવથી અને નવ્ય તરં મનઃશક્તિઓના અભાવશ્યામાં હોવાને ઈશ્વર સંતોષી સુખાનંદસ્વતર અને ઉદ્યુભાવ ગુરુતર યદ્યપ અને તરત સ્વરૂપને યદ્યપ સમજી અને નહુડીરી થકે છે તેમજ તેની વિશ્વવશસ્ત્રને યદ્યપ સમજી તેણે વલિવિદા અને ચર્ચા કરવામાં કે તત્ત્વોંજોની ગતિજનન્યેન કરવામાં જલુજ અનંદ અને છે.
- ૧૯ જાતબદ્ધતાથી અધિભયથી તેને વિદ્યાર્થરૂપે જલ્પ જલ્પક અને તેજસ્વ સેવક ભાવથી સન્મનનીક અને છે. અને પુછે છે.
- ૨૦ હવે કે પૈતૃપર વૃત્તિ અભાવથી તેની અંદર કુદુગા નહે શીલ થઈ કુદુગા-સંહર હવેશિષિ હવેશ અધિ વિદ્યેશ્વરથી તેની પ્રથમા કરે છે.

ભકિતભાવનું વિશેષ વિવેચન અને વિસ્તાર.

વિવેચન-જેઓમાં પૂર્ણ ભકિતભાવ હોય છે. તેઓ —

- ૧ પોતાના અન્તરાત્મામાં-સર્વાન્તર્યામિ પ્રભુને સર્વોત્કૃષ્ટ સમજે છે. અને તેને સૌથી ઉત્કૃષ્ટ ભકિતભાવથી સર્વદા પુજ્ય સમજે છે,
- ૨ આવા પુરુષોમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનો ભકિતભાવ અને ઇશ્વર પ્રત્યે ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમભાવ હોય છે.
- ૩ ધર્મકૃત્યોમાં અને ઇશ્વર આરાધનામાં આવા પુરુષો અત્યંત અનુપમ આનંદ અને આનંદ સુખ અનુભવે છે.
- ૪ સમાધિ નિષ્ક્રમલક્ષ્ય વૈતસી નિવેશીતસ્વાત્મનિ યત્નું ભવેત્ ।
ન ક્ષાયતે વર્ણાયેતું તદા યાતઃ સ્વયં તદન્તઃકરણેન યુજ્યતે ॥
ઉપનિષદના ઉપદેશકત મહાન વાક્યોનો યથાર્થ આનંદ આવા મહાત્માઓજ અનુભવ કરે છે.
- ૫ આવા પુરુષો સર્વદા ઇશ્વર આરાધનકુલ અને ધર્મના પવિત્ર નિયમાનુસારજ પોતાની બધી પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રવર્તે છે.
- ૬ ઇશ્વરીય આરાધને સર્વદા શિશુસંવદ્ય સમજે છે અને તદનુકુળ હિમેશાં વર્તે છે.
- ૭ હિમેશાં ભકિતભાવથી તેઓનું હૃદય સંપૂર્ણ હોય છે, અને જીવન પલુ તદન વિશુદ્ધ, નિર્મળ-નિષ્પાપ અને સરળ રક્તમણીતુલ્ય હોય છે.
- ૮ આવા પુરુષોમાં પુણ્યભાવ અને વહીવટો તથા પૂણ્ય પુરુષો પ્રત્યે અનુપમ માન વૃત્તિ હોય છે.
- ૯ આવા પુરુષોની સર્વ આશા, સંપૂર્ણ સુખ અને સર્વોત્તમ આનંદ તથા સર્વ અભિલાષાઓ ઇશ્વર-આધિનતામાં જ સમાઈ રહે છે.
- ૧૦ વિશ્વની બધી પ્રવૃત્તિઓમાં ધર્મને અમ રથાન આપે છે.
- ૧૧ ધર્મસ્થાનો—કે મંદીર મરજી કે દેવમંદીરમાં નિયમિત વખતે જવામાં તેમજ અન્ય ધર્મસ્થાનો ખાજવામાં હિમેશાં ચોક્કસ રીતે વર્તે છે, અને તે પ્રમાણે ચાલવામાં કર્તવ્ય અને આનંદ સમજે છે.
- ૧૨ (આન્તરીય કે બાહ્ય) ભષ્ટતા કે અપવિત્રતાથી તેઓ કચે છે.
- ૧૩ પ્રચલિત અને પ્રાચીન ગણાતા સંસ્કારો, ધર્મપ્રવૃત્તિઓ અને ધાર્મિક રીતો કે રીત રિવાજોને તેમજ પ્રાચીન પુરુષો અને રૂપિસુનીઓ કે પીર પેગમબદો કે ધર્માચાર્યોને અત્યંત માન અને આદરની લાગણીથી જુએ છે અને તેઓના વિચારોને સદન્તર આજીવન યાદ વાવે છે.

- ૧૪ આવા વિચારના (Outlook) પુરોષો શુદ્ધ સ્વચ્છતાન ગણતા ધર્મના ચુસ્ત અનુયાયી ધર્મ રહે છે. (સ્વતંત્ર વિચારથી ધર્મ વિશુદ્ધિ કરવા શક્તિમાન ધર્મ શક્તિ નથી. પણ Old is Gold એમ માની સર્વથા વર્તે છે.) આ વૃત્તિના અન્યાન્ય વૃત્તિએ સાચેના સંતુકત કાર્યથી મનુષ્યનું વર્તન અનેક પ્રકારનું જોવામાં આવે છે. તેની યથાવત્ વિવેચના કરવાની તથા સમજવાની ખાસ જરૂર છે.
- ૧૫ સ્વમાનની ન્યુનતાથી અને સાવધન તથા આત્મનિષ્ઠાના અતિપ્રાગ્દર્શને લીધે તથા જ્ઞાનલગ્ન્યોની નિર્ભજ કે રોગી હાલતમાં મનુષ્ય પોતાને તદ્દન નાલાયક અત્યન્ત અધમ પાપિષ્ઠ અને ઇશ્વરનો શુન્દેગાર સમજી " હું પાપાત્મા છું, પ્રતિદીન પાપકર્મી કરું છું, હું પાપ સંભવ છું માટે હે પ્રભુ! મારાં સર્વ પાપો હરો " આવા અધમતા અને અવમાન્યતા યુક્ત આત્માને દાખીને કચડી નાખનાર મનોમર્દક ભાવોથી દબાઈ રહે છે. પ્રત્યેક વાતમાં ઇશ્વરનો હુદબહાર કરી રાખે છે. દીડગીર અને શોકાનુર કે શોક સન્તપ્ત હૃદયનો યથા દ્રવે છે. અને આવી વૃત્તિને પરિણામે તેના મુખપર વૈરાગ્ય અને શોક પ્રદર્શિત રેખાઓ પડી રહે છે. આવી વૃત્તિ લાંબો વખત ટકાવી રાખવાથી કંઈ પણ શુભ પરિણામ આવતું નથી. પણ કેટલીક વાર તુકશાન થવા સંભવ છે. માટે એવી વૃત્તિવાળા પુરુષોએ પોતાના હૃદય સમજી વૃત્યન્તર કરવાની જરૂર છે.
- ૧૬ આશા અને આશાભરતિના આધિક્યથી ઇશ્વરને અન્તર્યામી તરીકે " આત્માનો અન્તરૈક્યમાત્મા " સમજી પૂર્ણ ભક્તિભાવથી બળે છે અને હૃદયમાં તેના સહવાસમાંજ રહેવાનું તથા તેના શુભેનું અનુકરણ કરવાનું શીખે છે અને ચાહે છે.
- ૧૭ આદર્શ ભાવનાની પ્રજ્ઞતાથી (Idealism) ઇશ્વરને સર્વશક્તિમાન સર્વજ્ઞ અનાદિ અનન્ત અપાર અમાધ અપરિમીત, અનહત અગમ્ય અજર અમર અને નિત્ય શુભશુભ તથા શુભ સ્વસ્થાયુક્ત સમજી ઉચ્ચ પ્રકારના અનુપમ ભક્તિભાવથી સેવે છે.
- ૧૮ સમજશક્તિ કે તર્કશક્તિઓના પ્રાબલ્યથી અને અન્ય સર્વ માનસશક્તિઓ સામ્યાવસ્થામાં હોય તો ઇશ્વર સર્વથી શુભકર્મસ્વભાવ અને તણજીના મુસ્પષ્ટ યથાર્થ અને સત્ય સ્વરૂપને યથાવત્ સમજી અને મહત્વ કરી શકે છે તેમજ તેની વિશ્વવ્યવસ્થાને યથાવત્ સમજી તેપર ચાહવિચાહ અને ચર્ચા કરવામાં કે તત્સંજોગી તત્ત્વવમન્યન કરવામાં બહુજ આનંદ મળે છે.
- ૧૯ વાત્સલ્યભાવની અધિકતાથી તેને પિતાપુત્રવત્ પુત્ર્ય પૂજ્યક અને સેવ્ય સેવક ભાવથી સન્માનનીય સંજોગે છે. અને પુજે છે.
- ૨૦ હયા કે પરીપકાર વૃત્તિના પ્રાબલ્યથી તેની અપાર કરૂણા માટે ક્રોધ યથા કરૂણા-જ્ઞાનર દયાનીયિ દયાનુ આદિ વિશેષજ્ઞોથી તેની પ્રાર્થના કરે છે.

- ૨૧ ન્યાય અને તર્ક શક્તિના પ્રાબલ્યથી ન્યાયકારી કર્મકળદાતા અને કર્મોત્સાર છૂવને અતિ આપનાર સૃષ્ટિના નિયામક તથા વ્યવસ્થાપક તરીકે આશયે છે અને સર્વ કારણોના કારણ અકારણ કારણ “કારણં કારણાનામ” સમજી ઉપાસે છે.
- ૨૨ સાવચેતીની પ્રપૂર્ણતાને લીધે ભકિતરસ ગ્રામે લાય અને ધાર્મીયુક્ત બાવેધો પૂર્ણ થઇ રહે છે.
- ૨૩ કાર્યકૌશલ્ય અને કારણભૂતમકતાની અધિકતાથી સૃષ્ટિકર્તા વિધાતા વિવક્રમાં અને સૃષ્ટિસરજનહાર તથા ઉત્પત્તિ સ્થીતિ અને પાતણ તથા પોષણ કર્તા, ખગોળ ભૂગોળાદિ સૃષ્ટ અને હિરણ્યગર્ભઆદિ નામો અને શુદ્ધોથી યુક્ત સમજી તેની ઉપાસના કરે છે.
- ૨૪ મૈત્રીભાવની પૂર્ણતાને લીધે બહાર સંસ્થાઓમાં કે પારિવારિક ઉપાસનામાં અન્તઃકરણપુર્વક ભાગ લઈ હાર્દીક સ્નેહ અને મૈત્રીભાવથી મિત્ર અને વરૂણ આદિ નામો અને શુભયુક્ત પરમાત્માને પરમ સહાયક સખા સમજી ઉપાસે છે. અને મિત્રવર્ગ તથા સ્નેહીસંબંધીઓના કસ્યાણુ માટે પણ પ્રાર્થનાપાસના કરે છે, તેમજ તેઓના હિતમાં પ્રવર્તે છે. પારિવારિક ઉપાસનામાં પણ બહુજ આનંદ અને સુખ મેળવે છે.
- ૨૭ સ્થૈર્ય કે ધૈર્ય વૃત્તિની ન્યૂનતાને લીધે કે ચિત્તની અસ્થિરતાને લીધે અહિં તહિં બદલતા અનેક વિચારોથી વિશ્લિષ્ટ થાય છે, અને કાર્યના તથા સ્તુતિના વિષયપર એકાગ્ર ધ્યાન સખવામાં મુશીબત મારુમ પડે છે તેથી ટુંકી ટુંકી પ્રાર્થના કે સરજ સંધ્યા વિગેરે વધારે પસંદ કરે છે. તથા લાંબા ઉપદેશ કે ભજનોથી કંટાળી જાય છે. એકજ વિષયને મહુણ કરતાં જુદા જુદા અનેક વિષયો તરફ મનના ભકિત ભાવો દર્શાવે છે.
- ૨૮ શારીરબળ કે શૌર્યશક્તિની અધિકતાથી તકરારી કે સંવાદપ્રિય હોય છે અને તેથી ધાર્મિક સિદ્ધાન્તોને બહુજ આતુરતાથી તથા અન્તરાત્માથી વળગી રહી ખયાવ કરે છે.
- ૨૯ પણ જો શૌર્ય સાથે વિનાશક શક્તિ કે મકકમપલ્લુ અધિક પ્રમાણમાં હોય તો વિરૂધ્ધ ધર્મ સાથે બહુજ કંઠારતા અને સખતાઈ વાપરે છે.
- ૩૦ તથા સ્વમાન અને દહતા પણ જો તેની ગ્રામે યોગ્ય પ્રમાણમાં સંયુક્ત થયેલ હોય તો ધર્મ સંબંધી પ્રત્યેક બાબતમાં બહુજ ચોક્કસ આશ્રહી અને અતિ સ્વધર્માંભિમાની હોયછે. અથવા થઇ રહે છે. અન્ધશ્રદ્ધાથી પ્રત્યે ધાર્મિક સિદ્ધાન્તને કે સંસ્કારો અથવા પ્રથાને તેમજ ભકિતભાવ કે પૂજના પ્રકારને વળગી રહેછે. અને જેઓ પોતાના મતથી વિરૂધ્ધ પડતા હોય તેઓનો પ્રતિકાર કરે છે.

પણ દહવા કે સ્પર્ધાની સાધારણ હાલતમાં અને આચાર્યશ્રીની અધિકતાને ક્ષીણ કર્મસંબંધી સિદ્ધાન્તો કે માન્યતાને વખતો વખત જાહેરાતે છે. પણ પોતે સ્વકારેલ કે માનેલ સિદ્ધાન્તોમાં દહ અને આગ્રહી હોય છે.

નિમ્ન અને ઉત્તરોચિત્રાણની અધિકતા અને આત્મનિષ્ઠાની સામાન્ય હાલતમાં માત્ર ધર્મસંગી, ધર્મખલ, બાહ્યાંબરચુકત, અવિતરદહના અને ક્ષા-ભાષણના બપડાબપે (વેષ્ટુવ પથે જોવા) અતીતી ધર્મને જાહેરથી સ્વીકારે છે. દીલાં દપડાં વિગેરે તેમજ પુણ્યના ક્ષામાન્ય પ્રત્યેક બાહ્યાંબર ઉપર ખુબ ધ્યાન આપે છે, પણ ધાર્મિક કર્તવ્ય જાણવાની કરાર માળી રાખે છે. ન્યાયની પરવા નથી કરતા, ધાર્મિક કે નૈતિક બંધેનોને બંધ કરવામાં કર નથી લાગતો. અન્તરમાં સદા ભુખ દાંભિક અને જાતૃતિયાળ હોય છે. છતાં ધર્મના જાણનાનો આશય લે છે. એટલુંજ નહિ પણ હંસ્વરીભાવો કે ભક્તિ અથવા ધર્મબળ પોતામાં નહિ હોવા છતાં જાત હોવાનો કે ઉત્તર તુલ્ય હોવાને દાવો કરી બેસે છે. વેષ્ટુવ ધર્મની અને આચાર્યોની વર્તમાન હાલત જાણતો તેવી છે એમ અને અમને કદાં વિના ચાલતું નથી. આવા પુરોહિતે દેવ દર્શન અને પુણ્યના ક્ષામાન્ય હોવાને દેખાવને ખાતર તરફ જણાય છે. પણ દેવ રચના કે મંદીર મુકી જોવા જાહેર આખ્યા કે તેઓના આચાર વિચાર કે વર્તનમાં ધર્મનો અંશ પણ માત્રમ પડતો નથી. મહાવિમલુ આવા પુરોહિતે ધર્મખલની ઉપમા આપી ચાલીથી પણ તેઓએ સત્કાર નહિ કરવા મુશ્કેલ છે.

તુલ્યતા, તો તથા સમજાયકિત અને આત્મનિષ્ઠાની પ્રમદતાથી હંસ્વરીય ક્ષા-વિદ્યા સંબંધી કે તત્ત્વજ્ઞાનના જાણના કરવામાં અતિ આનંદ મને છે અને યોગ્ય ધરવે છે. તથા હંસ્વરીય ગુણ કમ' સ્વભાવ કે લક્ષણો સંબંધી તેમજ હંસ્વરીય નિર્મલ સંબંધી તથા તેના સુદિ સ્વચ્છાદિ કાર્યો સંબંધી જ્ઞાન વિજ્ઞાન પ્રેમવશ હોવામાં આતુર રહે છે, અને પ્રયત્નો કરે છે. કુદરતની અંદર રહ્યા સમા-એક જાણતા આપડતા અને સ્વચ્છતા આદિ હંસ્વરી જ્ઞાન તુલ્ય મનન કરી નિદિધ્યાસન કરી ભક્તિભાવથી પ્રેમપૂર્વક દહવે પરમાત્માને જાણ્યું મળે છે. અન્ય ધર્મ સંબંધી ચર્ચામાં વાગેને સમજી સત્ત્વ સિદ્ધાન્તો સ્વીકાર કરી તે પ્રમદો વર્તે છે. આવા પુરોહિતે નિષ્કર્ષાત ન્યાયચુકત સત્ત્વ ધર્મને સ્વીકાર કરવા કે યોગ્ય હોવામાં અતિ આતુર હોય છે અને ખરેખર ધર્મના જાણી કેણ પણ ભક્તિ વંશ દેશ કે કહેવાતા ધર્મને યોગ્ય આપડાર નિષેડ છે. આવા પુરોહિતે ઉપદેશનું મહત્ત્વ કમ' કરવા આદે તદન લાચક આગ્રી રાજક, પણ તેઓની સંજ્ઞા હોવામાં જુદા હોય છે.

એએમાં જુદાં ભક્તિભાવ હોય છે. તેઓ જાહેર જાહેર મંદિર અને અનુદાન અનેકા અને તદે ભક્તિભાવની અધિક રૂપિતો હોય મંદિરમાં અનુદાન કરે.

કરે છે. પણ પરિણામે તેઓની પ્રગતિ વૃત્તિ અનુસાર તે વૃત્તિ દોરાઈ જાય છે. અંતરમાં પૂર્ણ ભક્તિભાવ યુક્ત હોય છે.

આવા પુરુષો હયા તેમજ આત્મનિષ્ઠાની પ્રગતિપ્રથી ધર્મ સંબંધી નિયમે કે પુરુષોને કે નિત્ય ને મતિક કર્તવ્ય કર્મોને યથાવત કરવાની ચોકસાઈ કરતાં સારાં ભૂતાં અને પ્રમાણિક કાર્યો કરવામાં શ્રદ્ધા ભક્તિ અને ધાર્મિક વૃત્તિનો મારો ઉપયોગ કરે છે. ધાર્મિક ક્રિયાઓ કે સંસ્કારો કરતાં ધાર્મિક ફરજને આવા પુરુષો ભદુર કિંમતિ ગણે છે.

સામાન્ય—જેઓમાં આ વૃત્તિ સામાન્ય અથવા સાધારણ પ્રમાણમાં હોય છે. તેઓ ધર્મવર આચરના કરે છે પણ પણ તેઓ પોતાનાં પ્રગતિ વૃત્તિને પ્રમુખસ્થાન આપે છે, ૨ મેનિષ્ઠાવ હયા આત્મનિષ્ઠા. આદિના પ્રગતિ પ્રમાણથી આવા પુરુષો ધાર્મિક સ્થળોમાં કે ધર્મ સભાઓમાં જવા આવવાનું વધારે પ્રસંગ કરવામાં કરે છે. પ્રાર્થના કે ત્યા મિત્ર રોડિ વિગેરેને મળી શકાય છે. હયાપાત્ર ગરીબ, જિખારો કુટુંબ વગેરેને યથાશક્તિ આપવાનો તેમજ ભેજાનો ત્યાં પ્રસંગ મળે છે, જેથી હયાની જ્ઞાનગુણિને તૃપ્ત કરે છે. સામાન્ય રીતે આવા પુરુષો મનુષ્ય માત્રની ભક્તિ કે ગુણી દાવન માટે પ્રાર્થના કરે છે. ૩ ખાસ ફરજો કે કારણો વિના ધર્મ સભામાં નિયમિત દાવરો આપતા નથી. હુર વખતે એક સરખા ભક્તિભાવ યુક્ત હોતાં નથી. ૫મું નામ જ્યારે આ વૃત્તિને ઉરકેરનાર યોગ્ય કારણો અને સંયોગો હોય ત્યારેજ ભક્તિભાવ કે શ્રદ્ધાની વૃત્તિથી પ્રભાવ છે. આ વૃત્તિની સાધારણ જ્ઞાનતમાં મનુષ્ય ભક્તિભાવ કે શ્રદ્ધાપુરક બની આત્મનિષ્ઠાના પ્રાગત્યથી જો યથાચોગ્ય ધાર્મિક શિક્ષણ મળુ હોય તો અતરના ધર્મોના હોય છે. પણ તેનો ધર્મ માત્ર ધાર્મિક શ્રદ્ધામાં પરિવૃત્ત ન થતા કર્તવ્યમાં રહેવાય છે. કેવળ પ્રાર્થના કરતાં ફરજ અભવવામાં અને અને આવર તેમજ બાકા પવિત્રતા સાથે નીતિધર્મથી વિશેષ સંયુક્ત હોય છે. આવા પુરુષો પ્રાર્થનામાં જન સમાજના મુખ અને સત્વરો તરફ ધ્યાન આપે છે. ૫મું આત્મનિષ્ઠાની પ્રગતિપ્રથી ધર્મવરનો અધિક ફર ન સખતાં છતાં પોતાનાં પાપ કે અપયુરને જલદી કબુલ કરે છે. ૬ મનન શક્તિની પ્રગતિપ્રથી તક અને સમજદારીનાં મેડરુ આવે તેટલીજ ભાવનાથી ભક્તિભાવ યુક્ત થઈ પર્તે છે.

અધ્યતનરતિ અને આત્મનિષ્ઠાની સાધારણ જ્ઞાનતમાં સામાન્ય રીતે ધર્મ સંબંધી ફરાર નથી જનવ. ૧મું હયાની યાગ્યપ્રથી પદોપકારી પુરો કરવામાં થયેલો નફરદાવ કરે છે. ધર્મસંબંધી મંકુચિત વિચાર નથી થયવત પણ ઉદાર જ્ઞાનો ધાર્મિક ક્રિયાઓને સ્વીકાર કરે છે અને માત્ર જ્યારે ધર્મભાવ કે ભક્તિભાવ ઉરકેરનેડ હોય ત્યારેજ ધાર્મિક અને ભક્તિભાવના હોય એમ જણાય છે.

અત્તરનિષ્ઠા અને હયાની પ્રગતિ જ્ઞાનતમાં સામાન્ય રીતે ધાર્મિક વાનન પુરક હોય છે. ૧મું અત્તર નિષ્ઠા કે વૃત્તિ અદિના સંબંધમાં આવડિ હોવા નથી પણ ખંડાઓને મુદ્દાવ અને મનુષ્યોને લાભકિત મુદ્દોથી જનવી જનનો સંતરક

કુમેશ્વર તત્પર હોય છે. છતાં ધર્મ કે મતના અધ્યેય માંડહેને પિછારે છે. અને ખાસ જરૂરી મુખ્ય સિધ્ધાંતો ઉપરજ વિશેષ ભેર ચાપે છે. ભગવાન કાંઈ પણ કે દાન યજ્ઞદિમાં સારી રીતે ખર્ચે છે. ત્રિશુદ્ધ નીતિને પ્રવર્તવવા તેમજ દુષ્ટ-સ્વાસ્થ્ય દુઃખોને દાખવા બનવું કરે છે. પણ કંઈ ખાસ બહિષ્કારથી પ્રેરણે હોતા નથી અથવા પુરુષે આત્મનિષ્ઠ વર્તનચાલ હોય તો માન્યતા પ્રમાણે વર્તવામાં સારા અને પ્રાચીન માર્ગને કોરે સુકવાની જરૂર પડે તો પણ અચપ્રતા નથી. હમેશાં સાફ "હોય તે માફ" એમ સમજી પ્રવર્તે છે. પણ "માફ તેજ સાફ" એવો અપ્રકૃષ્ટ કરતા નથી. પદોપકાર અને ભગવાન કાંઈનીજ દરકાર કરે છે. અને ધર્મ સંબંધી નિયમોનું પાલન કરે છે.

ન્યૂન-જેઓમાં આ વૃત્તિ ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે. તેઓમાં બહિષ્કાર કે ધર્મની લાગણી તદ્દન ન્યૂન હોય છે. આવા પુરુષોને મા બાપ શિક્ષક ધર્મગુરુઓ કે વડીલો પ્રત્યે ખાસ માન્ય કે પૂજ્યભાવની લાગણી હોતી નથી. તેઓના અંતર પવિત્ર પૂજ્યવૃત્તિ કાંઈ કે બહિષ્કારની લાગણીથી સામાન્ય રીતે હીન હોય છે. બહુ વિશુદ્ધ અંતઃકર્ણ હોતા નથી. તેમજ ધર્મ ક્રમ કે ક્રિયા માટે ખાસ પૂજ્યભાવની લાગણી વાળા હોતા નથી. તેજ ધાર્મિકક્રિયા દેખાવને માટે કદાચ કરતાં હોય તો પણ તે વાળા હોતા નથી. તેજ ધાર્મિકક્રિયા દેખાવને માટે કદાચ કરતાં હોય તો પણ તે સંબંધી ખાસ લાગણી તેઓમાં હોતી નથી. આવા પુરુષોમાં અંતઃકર્ણ કે આત્મ-બળની ન્યૂનતા હોય છે. ધર્મની લાગણી વિનાના અને ધર્મ સંસ્થામાં ભાગ્યેજ ભાગ બળની ન્યૂનતા હોય છે. ધર્મની લાગણી વિનાના અને ધર્મ સંસ્થામાં ભાગ્યેજ ભાગ બળની ન્યૂનતા હોય છે. અને કદાચ ભય છે તે પણ તેઓને હેતુ તેમ કરવામાં તદ્દન જુદો હોવો જોઈએ. આવા પુરુષોને પોતાના આત્માવિરૂધ વર્તવામાં કે પરમાત્માની આસ્થા નો ભંગ કરવાનો ડર હોતો નથી. તેમજ ધર્મ સંબંધી યંત્રણા કે ધર્મોના નિર્વૃથ્ત સાથે પણ કંઈ સંબંધ હોય તેવું તેમને લાગતું નથી. આમ હોવાથી આવા પુરુષો ધર્મહીન. કોઈ પણ ભત્રા સિદ્ધાન્ત વગરના, ધર્મસંબંધ રહિત, સંશયાત્મક અને લગભગ નાસ્તિક વૃત્તિનાંજ હોય છે. આવી દશામાં પુરામિલ્લજ કે હાસ્યવૃત્તિ અને અનુકરણ વૃત્તિની પ્રબળતા, અંયુકત થયેલ હોય તો ધાર્મિક પુરુષો કે સ્ત્રીઓની નકલ અને હાંસી દ્વારા કરવાના ખામ સ્વભાવ યુકત વડલું ધરાવે છે. વિશેષમાં શરીરભંગ, સંહારવૃત્તિ અને સ્વમાન આદિ લાગણીઓ અને ચક્રિયોનું પ્રાબલ્ય હોય તો ધર્મ સંબંધી પ્રત્યેક બાબતમાં વિરુધ્ધ વિચાર દર્શાવે છે, અને "ધર્મ એ તો મોંઘ છે." "એક ભતતું ધર્મિય" "ગુચ્છ અને કમ લોકોને કમાઈ ખાવાનો જેસ્તો છે." અને "નિર્દોષ અને નિ-ખાપ મનુષ્યોને કુઆવવાની એક પ્રકારની ભગ છે." ઈત્યાદિ વિચારો ધર્મ અને ધાર્મિક સંસ્થાઓ તથા પુરુષોના સંબંધમાં ધરાવે છે. વળી ભકિતશાસ્ત્ર કે અધ્યાત્મ ન્યૂનતા તથા ક્રમ કે કામ વાસનાની અધિકતા, તથા મન, અને હિતચર્ચની પ્રબળ ઇચ્છા અને હૈંદર્થના પ્રવગ્ન ચોખને લીધે ધર્મ મંદીરોમાં કે ધર્મ સ્થાનમાં કે સંસ્થાઓ અથવા ચર્ચમાં ભય છે અથવા પણ તેમ કરવામાં તેઓને ઉદ્દેશ સુંદર સ્ત્રી એવો જોઈ નેજ વૃથા કરવાનો, શંકા અને અધર્મિક દેખાવાનો, તથા પ્રશંસા અને

ધના અને ધર્મિક શ્રદ્ધા કે ધર્મભાવ માટે નિર્માણ થયેલ છે. જ્યારે તેનો અગ્ર-ભાગ વડીલો અને ઉપરીઓ પ્રત્યે પુણ્ય ભુખિ અને પ્રાચીન ધર્મ પવિત્રતા કે પુર્વ જો માટે અનન્ય માનની લાગણી પેદા કરે છે. આટલા અંશમાં તે ચાલતી રૂઢીને વળગી રહેનાર પ્રાચીનતાને પચાંડ કરનાર શક્તિ છે, જે એકદમ ફેરફાર કે મુગ-માંથી મુધારણા કરવામાં કેટલીક વખતે પ્રતિબાધક થાય છે.

કેટલાક લોકો એમ પ્રશ્ન કરે છે કે " ઇશ્વરભક્તિ, તથા ધર્મ અને નીતિના સિદ્ધાન્તો સાથે મસ્તિષ્ક શાસ્ત્રને શું સંબંધ છે ? " અધ્યાત્મવિદ્યાના તત્ત્વજ્ઞાન યુક્ત વિષયને માનસશાસ્ત્ર અને આ ધર્મશાસ્ત્ર સાથે શું લેવાડેવા છે ? આ પ્રશ્નો ઉપર બધા પ્રશ્નોનો યથાવત્ જુલાસો મસ્તિષ્કશાસ્ત્રાનુસાર યથાશક્તિ સમ્પૂર્ણ રીતે કરશું, પણ અત્રે આટલું જણાવવાનું જરૂરનું છે, કે આખા વિશ્વની અંદર એવો એકપણ વિષય નથી કે જેનો સંબંધ મસ્તિષ્કશાસ્ત્રાનુસાર આ મસ્તિષ્કના એક વા અનેક અંગપ્રત્યંગ સાથે સંયુક્ત થયેલ ન હોય વિશ્વની અંદર માત્ર એક પરમાત્મા અને જીવાત્માને બાદ કરતાં અને જડ પ્રકૃતિનો કાંઈ પણ ખ્યાલ ન કરીએ તો સર્વાંશે યથાર્થ રીતે ખીલેલા મનુષ્યના મસ્તિષ્ક સમાન, એક પણ પ્રાકૃતિક પદાર્થ આખા વિશ્વમાં નથી, કે જેની સરખામણી આ પ્રાકૃતિક મસ્તિષ્ક સાથે થઈ શકે. કુદ-રતની સમગ્ર રચનાને યથાવત્ સમજવાનું, તે દ્વારા પોતાના અનેક કાર્યો પારપાડવાનું આત્મા તેમજ પરમાત્માના શુદ્ધ કર્મ સ્વભાવ અને લક્ષણોને યથાવત્ બાજુવાનું કે પ્રત્યક્ષ કરવાનું તેમજ પ્રકૃતિના ત્રિગુણાત્મક ગુણોથી અને અનેક વિધ રચનાથી યથાવત્ વિહીત થઈ અનેક રીતે તેનો ઉપયોગ કરી પોતાના તેમજ અન્ય પ્રાણી માત્રના ઉપયોગમાં તેને સાધન બૃત બનાવવાનું મહાન કાર્ય, આપણો જીવાત્મા આ મસ્તિષ્ક દ્વારાજ યથાવત્ કરી શકે છે

એજ પ્રમાણે શ્રદ્ધા, ભક્તિ, નીતિ, ધર્મ કે કૌંસ્ય આદિના ઉચિત કે અનુચિત પ્રદેશોને યથાવત્ દર્શાવી સત્ય અને ધર્મયુક્ત પંથ પર લાવવાનું મહાન ભુખિયુક્ત કાર્ય પણ આ મસ્તિષ્કને આધારેજ યથાવત્ થઈ શકે છે. વિશ્વની અંદર સમાયેલી સમ્પૂર્ણ દિવ્ય શક્તિઓને તેમજ વસ્તુ માત્રના શુદ્ધકર્મ સ્વભાવને યથાવત્ બાજુવાનું મન અથવા જીવાત્માનું આ મસ્તિષ્ક એ એક અનુદય સાધન છે, કે જેના દ્વારા ભજનીય પરમાત્માના ગુણો, તેની ભક્તિ કરવાની યથાર્થ રીત તેની સ્તુતિ, પ્રાર્થના કે ઉપાસનાથી થતો આનંદ તથા ઉપાસના શામળાઈ, ક્યારે, અને કેવી રીતે કરવી ઇત્યાદિ સમગ્ર વિષયોનું અને પ્રશ્નોનું યથાવત્ નિરાકરણ બારીક વિચારથી સમ્પૂર્ણ રીતે કરી શકાય છે. આટલા માટે અર્ચવેદમાં કહ્યું છે કે.

તદ્વૃષા મયર્વંજઃ શિરઃ દેહકોષઃ સમુન્નતઃ ।

તત્પાપો ભવિષ્યતિ શિરોઽગ્ર મયો મનઃ ॥

અર્થાત્ છવાત્મનું આ શિર અર્થાત્ મસ્તિષ્ક, વિશ્વની સમ્પૂર્ણ શક્તિઓન
એકત્ર કરવામાં આવેલા અનન્ય રૂપ છે. જાન, શિર, પ્રાણ અને મન એક દ્વાર
તેની યથાર્થ રક્ષા થઈ રહી છે.

મનુષ્યો હવેમાં જો બાજન મુક્તિપુત્ર, બુદ્ધિપુત્ર કે કુદરતના નિયમાનુસાર
અને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સાબિત થઈ શકે તેવી હોય, તેના સિદ્ધાંત જરૂરી કરે છે.
તેમજ જો વિષય તત્ત્વજ્ઞાનની દ્રષ્ટિથી તેમજ અવગતિ રીતે પણ ઉપયુક્ત થઈ
શકે તેમ હોય તેવી બાજનનો બુદ્ધિપુત્ર સિદ્ધાંત કરે છે. આ મસ્તિષ્કશાસ્ત્ર
પણ તેજ પ્રમાણે પ્રત્યેક વિષયની યથાર્થ માહિતી મેળવી તે તે વિષયનું જ્ઞાન અપ-
વામાં યથાર્થ મદદ આપે છે. એટલુંજ નહિ પણ નૈતિક અને ધાર્મિક વિષયોને પણ
સ્પષ્ટ કરી તેઓનું પ્રયોગરૂપ કરી ઉપદેશનું સત્ય સ્વરૂપ તથા અસ્તિત્વ અને
મનુષ્યના સંબંધોને યથાર્થ રીતે સાબિત કરે છે. આ કાર્યમાં ભક્તિ બાજ સાથે
અનન્ય વૃત્તિઓ પણ યથા આવશ્યકતા સહાય અને મદદ આપે છે. તેમજ ભક્તિબાજ
તથા જ્ઞાના યથાર્થ સ્વરૂપને પણ સમ્પૂર્ણ રીતે સ્પષ્ટ કરે છે, તે કેવી રીતે તે
હવે આપણે કમઃ જોઈશું.

૧ મનુષ્યની અંદરની પ્રત્યેક શક્તિ તેના યથાર્થ કાર્ય કે ઉપયોગ માટેજ
આપવામાં આવેલ છે. શ્રી અને પુરુષોના સ્નેહ મુકત સંબંધોને યથાવત્
જોડી પ્રભોત્પાદન અને કુદરત જાણીલાના સંબંધોને દ્રઢ કરવા માટેજ મનુષ્યની
અંદર કામવાસના અને આસ્વાદિને નિયત કરવામાં આવેલ છે. વળી
એટલાજ માટે સમગ્ર મૂલ્ય કે સાંચારિક લાભલૂભોનો આ વૃત્તિ મૂળ પાયો
છે અને એટલા માટેજ તેને સમગ્ર મૂલ્યશક્તિઓનાં પાયારૂપ સ્થાન
આપવામાં આવેલું છે. પણ આ શક્તિને એકદમ મારીને દાબી દેવી કે
અમંત્રે પ્રદાનકર્મ પાળી સુચારી દેવી અથવા મિશ્રાયોમદ્વારા અનુચિત
ઉપયોગ કરી હાથ કરવી એવો કુદરતનો હેતુ કરી પણ હોઈ શકેજ નહિ
અને છે પણ નહિ.

૨ વાત્સલ્યબાજ પણ, આજ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયેલ પ્રજાનું રક્ષણ અને પરિપાલન
તથા પરિપાલણ કરવાના મહાન ઉદ્દેશથીજ આપણને અર્પણ કરવામાં આવેલ
છે. પણ તે એકાદ કુતરા કે કબુતર અથવા ગેનાપોપટ પાળવા માટે અથવા
તદન નિત્તાન્ધ કરી નિર્લિપ બનાવી મરણાસથામાં સખી મુકવા માટે બનાવવામાં
આવેલ નથી. આખાપો અને યુવાન સોપુરુષો, પ્રેમમૂલિત યથાર્થ પોષણદ્વારા
ધર્મમુકત રીતે પેદા કરેલ સ્વસંતાનનું યથાવત્ પાલન પોષણ કરવા, કુદરતના
પવિત્ર નૈતિક નિયમો અને સિધ્ધાન્તોનુસાર બંધાયેલ છે. જેથી તે
પ્રમાણે વર્તણૂક જોઈએ.

એક સિધ્ધાંત જોવાકે માટે આખો દિવસ એક જામમાં ફર્યા કરતી હતી,
અને પોતાના બાળકની કંઈ પણ દરકાર કે ચિન્તા કર્યા વિના તે ગમે

ત્યાં જાય તે પર ધ્યાનજ આપતી ન હોતી. આજ પોતાનુંજ ઉદર ભરવાનું તે સમજતી હતી. શહેરની અન્ય દયાળુ વૃત્તિની સ્ત્રીઓ બચ્ચાંની આવી હાડત ભેદ મનમાં ખેદ પામી અને તેથી પેલી બિખારણને કહ્યું કે “ બાઈ બે તારાથી આ બચ્ચું ન સચવાતું હોય તો અમને સોંપી દે ” પણ પેલી બિખારણે માન્યું નહિ. આખરે માતાની બેઠરાડારી અને વાતસલ્યભાવની ખાત્રીને લીધે તે બચ્ચું આખરે મરણને શરણ થયું. પણ તેનું બિખારણને તો કંઈ દુઃખ થયુંજ નહિ. આ બિખારણના સંબંધમાં મુશ વાંચક તમે શું ધારો છો? તે પાપી ગણાય કે નહિ? અને ગણાય તો શામાટે? શું તેણે જાણી ભેદને બચ્ચાંનું ખૂન કર્યું છે? ના, તેનું કંઈ નથી. તેણે કાંઈ પણ જાતના પ્રત્યક્ષ પ્રાયદેસર ગુન્હો કર્યો નથી. પણ માતૃધર્મરૂપ પોતાની દુરજ યથાયોગ્યરીતે નહિ બહાવવાની બેઠરાડારીને મહાન ગુન્હો તો તેણે અવરથ કર્યોજ છે. તેનાં કંઈ કે.ઈ.ઈ ના કહી શકાય તેમ છેજ નહિ. વળી એક રીતે ભેદનાં પોતાની બેઠરાડારીથી બાળકરૂપાનું કારણ પણ બનેલ છે. કારણ ભે તે સ્ત્રીએ તે બાળકની યથાય સંભાળ લીધી હોત, તો કમય યોગ્યાવસ્થાએ તે બાળક મોટો થઈ, ઘર, ખાર, સ્ત્રી, છોકરાં, બચ્ચાં અને આડારીપાડારી વિગેરે લઈને નુખ આપનાર નિવડત. પણ આમ અકાળે મરણને શરણ થવાના વખત ન આવત. શું આ સ્ત્રીને માતા તરીકેની દુરજ યથાયોગ્યરીતે ન બહાવવાના ખાલ ગુન્હો માટે સજા નહિ કરવી બાઈએ? અવરથ થવીજ ભેદભે.

- ૩ આપણું જન સંયુક્તયમાં કે સમાજમાં રહીએ છીએ. અને તેથી તેના ધાત ફિલ્લુનુસાર, યથ તથા ક્ષિતિને ખાતર અને કેટલીકવાર દુરજ તરીકે ફરક બાંધે. આથી માન બદલી ચેત્ત અને લાયક વર્તણૂકથી વર્તવા બાંધાય છીએ. આપણી પાંચાણ પરનાં માન લાગી છે, હોકો એકાએક મહા ભયંકર અફસના આવી પડ્યા છે. આપણું તે નજરે ભેદભેડીએ. તેઓ અન્દરથી ભેડની નહતે નાંદે આપણી વરણુમે ભરે છે. અન્દરે આપણી અન્દર કંઈ કે મનજ દુરજની અન્દર કંઈ કે દયાની લાગણીને તથાન આપ્યું છે. તે શું અથા પ્રવંનનાં આપણું આપણી આ વૃત્તિને યથાય ઉપયોગ કરી આપણું ભર જાડ્યાને, મદદ માટે પાડાર કર્યા બનુએને, નેતિક તેમજ ધનિક રીતે ભેદનાં એક મનુષ્યની દુરજ કે કૌભા તરીકે અથા દયાની લાગણીને ચેત્ત અને જાતી નહત આપણા દુરજી નિવંધાનુસાર બંધાયેલ નથી?

- ૪ અન્દરજ બાંધણ, દુરજી કાનુન, સરિનેકમ આનુંજ નામ છે. અને તે પ્રવંધ મનુષ્યની પ્રવેક પ્રવંતી સરિત કે વૃત્તિ પિતંપાનના મનુકુળ અને અન્દરજા લભેકનાં વાળચેત્ત કામ કર્યા માટે દુરજી રીતેજ બંધાયેલ છે. અને દુરજી રીતેજ કામ કર્યા ઉદેશ્ય છે. તેનું નામજ સ્વાભાવિક ધર્મિક કે રેલિક સરિત છે. પણ કેડે જાળેસ કે દેવ અથા વેરપરિતિ સમાજ કાવનિ જાલિ થઈ સ્વાભાવિક લાગણીનેનાં સ્વાભાવિક વેતને પડે.

દોષી રહે તો તેટલે અથો તે કુદરતના નિયમેનો ભંગ કરનાર ગુનેગાર અથવા પાપી છે.

- ૫ આજ પ્રમાણે બકિતભાવ કે પૂજ્યવૃત્તિ પણ એક મનુષ્યની મુખ્ય અને સર્વોચ્ચ વૃત્તિ છે. એ વૃત્તિ ધરતવનાર પ્રત્યેક મનુષ્ય, તે વૃત્તિનું પ્રમાણ પરિત્ર પાવનારો અને કલ્યાણ તથા આનંદદાયક કાર્ય પ્રવર્તવના ધાર્મિક રીતે બંધાયેલ છે. પોતાની એ શક્તિનો યથાયોગ ઉપયોગ લેવો, એ એક જાતની દુરજ કે કલ્યાણ છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યની અંદર આ વૃત્તિ એટલે વધતા પ્રમાણમાં જન્મથીજ હોય છે, છતાં પણ તેની નિર્મળતા કે ખામી હોય તો તે ખામી દુર કરવાની કસબ દુરજ આપણા ઉપર છે. શું શુધ્ધાની નિર્મળતાને લીધે કોઈ ખામીનું જ છે. એ રીતે ચેતને ચરણ ધાય છે ખરું ! શું શુધ્ધાની નિર્મળતા પાવનશક્તિને વધારવાની દુરજ નથી દર્શાવતી ? પ્રત્યેક મનુષ્યમાં આ બકિતભાવની વૃત્તિ અમુક પ્રમાણમાં તો અવરજ હોય છે, અને જેઓમાં તેની ખામી હોય તેઓએ તેની યથાર્થ ખીલવણી કરી પુષ્ટ બનાવવી એ પ્રત્યેક વ્યક્તિની પરિત્ર દુરજ છે. કારણ પોતાની નજાની શક્તિઓને અનુપયોગ દ્વારા જે પ્રતિલીન વિશેષ નિર્મળ અને નડામી બનાવે છે કે બેદરજાર રહી યથાવ રીતે ખીલવતો નથી, તે પેટી બિખારણની માફક પોતાની બેદરજારના પ્રમાણમાંજ પાપી અધર્મ કે ગુનેગાર છે, અને તેટલે અથો શિષ્ટાને પાત્ર છે. હંમેશાં કંઈ આ વૃત્તિને નિરંતર પેદા કરેલ નથી જેમ યાદશક્તિ, ન્યાયશક્તિ, તુલનાશક્તિ, સ્વનિર્ણય શોધ તથા સ્નેહ અને જલમનસાઈ આદિ શુભો કે શક્તિઓ ખીલવી શકાય છે, અને યથાવત ખીલવવાની જરૂર છે, તેજ પ્રમાણે આ બકિતભાવની વૃત્તિને પણ ખીલવવા માટે પ્રતિદિનના નિરંતર અભ્યાસની નિયમિત જરૂર છે.

બકિતભાવથી મળતો આનંદ ખરેખર અતુલ્ય છે. પ્રત્યેક શક્તિના યથાવત કાર્યથી સંતોષ મુખ અને આનંદ મળે છે. દ્રશ્ય તરીકે પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના પુસ્તક કે કપડાં લતાને જેટલે અથો તે આલે છે તેટલો તેને આનંદ મળે છે. તેજ પ્રમાણે મનુષ્ય જેટલે અથો હંમેશા આરુધના તથા ધમકમને આલે છે તેટલાજ પ્રમાણમાં તેને અધિક આનંદ થાય છે. કુદરત બને રીતે કમંદુળ આપવામાં બહુજ ઉદાર છે. આપણે જે કાર્યો કરીએ તેને માટે તેટલાજ પ્રમાણમાં ફળ આપે છે. પણ જે કાર્યો બેદરજારીથી નથી કરતા કે મુડી દાણે તો તેનું પણ ફળ યથાવત આપવા સુકવી નથી. મનુષ્ય જેમ વિશેષ બુદ્ધિશાળી કે બુધ્ધિસમ્પત્ત તેમ તેનો આનંદ પણ અધિકાધિક થતો જાય છે. જ્યારે અજ્ઞ-પુરુષો સ્વસ્થ આનંદથી સન્તુષ્ટ થાય છે, અને બીજા અનેક મહાન આનંદના સ્થાનોથી વિમુખ રહી જાય છે. તેની પણ તેઓએ ખબર પડતી નથી. તેજ પ્રમાણે ધર્મ વિષયમાં પણ આપણી બેદર-જારીથી અનેક પ્રકારના જાતી લાભો જે ધર્મજ્ઞાનની યથાથ દશામાં આપણે મેળવી

શકયા હોત, તેનાથી આપણે વચિતં રહીએ છીએ. ધર્મભાવનાને નિદ્રાવશ કે નિષ્ક્રમ સખવાથી આપણે આખરે તદ્દન સ્તબ્ધ, વિરક્ત, ત્યજ્યેય નિષ્પ્રેમ અને હુંદ્ર હૃદયના ઉગ્ગ વેશન એવા, ધર્મ જ્ઞાનાહીન અને તદ્દન નિરુપયોગી બની જઈએ છીએ. જ્યાં ધર્મભાવ અને ભક્તિભાવની યથાર્થ ખીટવણી અને પ્રદીપ્તિદ્વારા, આપણે ઉત્સાહ સુખપત્ર, આનંદયુક્ત, ખુશખુશાલ, આત્મસંતુષ્ટ, શાન્ત, ધીર અને વીર બની જીવનને સુખ અને સંતોષ પૂર્વક ઉપભોગ કરતા થઈએ છીએ. આ વિષયનું વર્ણન કરવા કરતાં આત્માનુભવથી જાતે અનુભવ કરનારાઓજ ખરેખર અનુભવી શકે છે.

૧ આ ભક્તિભાવનું અવયવ અથવા સ્થાન મનુષ્યના શરીર અને મસ્તિષ્કના અંદર સૈાથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થાનમાં મસ્તિષ્કના મધ્યપ્રદેશમાં આવેલ છે તેથી મનુષ્યની અંદર આ શક્તિનું કાર્ય પણ તેજ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ છે. વળી તેથી મળતો આનંદ કુદરતી રીતેજ અન્ય સર્વ શક્તિઓના કરતા ઉત્કૃષ્ટ હોયોજ જોઈએ અને છે પણ તેમજ. લકાઈ, કલ્ચો, ટટો કે ધન પ્રાપ્તિ અથવા માનપાન કે યશ અથવા કોઈ હોશીની પ્રાપ્તિમાં અમુક પ્રકારનો આનંદ સમાયેલ છે. પણ એથી અધિકાધિક આનંદ જેઓને મેળવવાની અભિલાષા હોય તેઓએ ભક્તિભાવ અને ધર્મભાવને તો સાચે લેવાની અવશ્ય જરૂર છે.

૨ કારણ કે આ ભક્તિભાવ અને ધર્મભાવની વૃત્તિથી સંયુક્ત યવાથી અન્ય પ્રત્યેક શક્તિનો આનંદ અનેક રીતે પુષ્ટ બને છે. દ્રષ્ટાન્ત તરીકે એક નાસ્તિક અને ભક્ત બને ઉત્તમ પ્રકારનું લોજન કરવા એકજ સ્થાનમાં એકીજ વખતે સરખી છુધાથી સાથેજ બેસે છે. લોજન્ય અને લોજક શક્તિ પણ બંનેમાં સમાનજ છે. નાસ્તિક મનુષ્ય આ સમગ્ર લોજ્ય પદાર્થોના સ્વાદને આસ્તિક મનુષ્યના જેટલાજ આનંદથી લે છે. પણ આસ્તિક મનુષ્યને નાસ્તિકના કરતાં પરમાત્માનો આભાર માનવામાં અને આતું ઉત્તમ લોજન પ્રદાન કરવા માટે શુભ્નુચક કરવામાં જે અતિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનો આનંદ અને આત્મ સંતોષ થાય છે, તેનો લેશ પણ આનંદ નાસ્તિકના હૃદયમાં થતો નથી. આસ્તિક મનુષ્ય લોજ્યપદાર્થો લોજનશક્તિ અને પચનેન્દ્રિયના અવયવો તથા લોજ્યપદાર્થોના સ્વાદ અને તેને ઋહુણ કરનાર રસના ઇન્દ્રિય આદિ સંપૂર્ણ આનંદ દાયક સાધનો માટે પ્રથક્ પ્રથક આનંદ મેળવી પોતાના ખોસકાને ઋહુ કરતી વખતે અનેકધા આનંદને વિસ્તૃત કરી શકે છે, અને જેમ જેમ ભક્તિભાવ તથા હૃદયના ધાર્મિક ભાવોની વિશુદ્ધિ અધિક તેમ તેમ પ્રત્યેક ક્ષણે તેનો આનંદ ચતુરણુ વધતો જાય છે. વળી માનસિક વિશુદ્ધિ અને ધર્મભાવથી તેનામાં એક પ્રકારની શાન્ત અને શામક વત્તિ જે લોજ્ય પદાર્થોના યથાર્થ પાચન માટે અતિ જરૂરની છે, તે જન્મ પામે છે. એથી તે શાન્તિથી ખોસક ખાય છે, એટલુંજ નહિ પણ વધારે સારી

રીતે પાવન થઈ તેને કુષ્ટપુષ્ટ બનાવવામાં મદદ કરે છે, જ્યારે નાસ્તિક તો માત્ર ભોજ્ય પદાર્થોનાજ આનંદ માત્રને યથાશક્ય ઝડપ કરે છે, અન્ય આનંદકાયક વિષયો કે વૃત્તિઓથી તો તે તદન વાંચિતજ રહે છે.

૩ આજ પ્રમાણે ઉપરોક્ત બંને પુરુષો એક મહાન પર્વતના શિખરપર સમાન સ્થાનપર બેસી સુષ્ટિસૌન્દર્ય જુવે છે, અને આનંદ મેળવે છે. પણ આસ્તિક અને ભક્તિપરાયણ હૃદય તો નીચેના પરિપાકપૂર્ણ ફોતો, આમ તેમ વાંકી સુકી વળતી કે વહેતી નદીઓનાં નિર્મળ નીર, કોઈ કોઈ ટેકરીપર કે નદી કિનારે ચરતાં નિહોળાં બકરાં અને ઘેટાંનાં ટોળાં, અનેક પ્રકારનાં ફળ ફૂલથી લચી રહેલા આંબા, લીંબુ, નારંગી, આદિનાં વૃક્ષો અને મધુગધી પુષ્પલતા તથા વૃક્ષ, વનસ્પતિ આદિ તેમજ માદ અને ખીચીખીચ જંગલો અને તેમાં ખડખડત નાદ કરતા કૂંપેરી રંજથી વહેતા નિર્મળ પાણીના ઝરાઓ તથા પવનથી આમ તેમ ઝોકાં ખાતાં શરણાકી સૂત્રો, તેમજ ઉપરનાં આકાશનું સૌન્દર્ય બેઠું, અને શિવભક્ત મુગધી સમીરણી લહેરોના અનુભવ કરી, પરમ કાકૃષ્ણિક પરમપિતા પરમાત્માનો સર્વમાં વાસ ભેધ, તેના સર્વ સામર્થ્ય અને જ્ઞાન તથા સુકિત પ્રસુકિતને અનેક રીતે અનુભવી, પૂર્ણભક્તિ અને પ્રેમ ભાવથી અનુપમ આત્માનંદ અનુભવે છે. પ્રતિફલ આનંદમાં ગાળી નવું જ્ઞાન તથા નવીન ભાવને પુષ્ટ કરે છે. પ્રત્યેક ઠગી ડાંગળાં, પુષ્પ, ફળ, ફળાદિ અને વૃક્ષ વનસ્પતિમાં ઇશ્વરી સત્તા અને સામર્થ્યને અનુભવે છે. આ શું એટો આનંદ છે? નાસ્તિક હૃદયના મનુષ્યને આજ અનુપમ આનંદનો અનુભવ કયાંથી આવી શકે? પણ એટલું તો સત્યજ છે કે ઇશ્વર તરફ પૂર્ણ ભક્તિભાવ થવા સિવાય અને તેની સમ્પૂર્ણ સત્તાનો મુહિત પ્રત્યેક કાર્યમાં અનુભવ કર્યા સિવાય કોઈ પણ મનુષ્ય પુષ્પ ફળફૂલ કે કુદરતી અન્ય પદાર્થોની યથાથ કિંમત કદી આંકી શકતો નથી, તેમ તેઓને ભેધ યથાવત આનંદ પણ મેળવી શકતોજ નથી.

• No man can at all appreciate fruits flowers and all other natural pleasures and scenery unless he " Looks through Nature up to Nature's God "

૪ હાલપત્ર ધર્મના અતિ પવિત્ર સૂત્રથી સંયુક્ત યથેલ શ્રી પુરુષો! જો તમારા હૃદયમાં પરસ્પરને માટે હાર્દિક સ્નેહ હોય, એક બીજા સાથે અનુપમ સ્નેહ-મ-થીથી નિરંતર એકરત અન્યભિચારી વૃત્તિથી સંયુક્ત રહેવા ઇચ્છા હોય તો તમારા પરસ્પર વિશુદ્ધ કેમભાવને પરમાત્મા તરફના પ્રેમથી અધિક પુષ્ટ અને પવિત્ર બનાવે. ઇશ્વરે તમારી શ્રી પુરુષની જુગલ ભેટી આટલી સૌમ્ય મધુર રમ્ય અને પ્રત્યેક રીતે આકર્ષક બનાવી. સમાન સુલુ કમ સીલનો યથા-સૌમ્ય સંયોગ કરાઓ છે, તેને માટે દબરોવાર ભક્તિભાવથી અભાર માનો.

ખન્નેની શારીરિક અને માનસિક હાલત એક ખીબને સર્વદા અનુકુળ થાય એવી તમારા શરીરની રચના અને માનસિક સ્થિતિ માટે તથા તમારા સ્ત્રી પુરુષ તરીકેના વિશુદ્ધ સંબંધો માટે વિશુદ્ધભાવથી પરમાત્માને ઉપકાર માને વિશેષમાં તમારા આવા અનુપમ દામ્પત્ય ધર્મયુક્ત યુગવ્રતીયોર યુગ્મને વીર્યગન ધર્માત્મા પ્રાણપ્રિય અને મનમોહક પુનરેત્નપ્રદાન કરે એવી પ્રતિદિન પ્રેમ અને ભક્તિભાવથી વિશુદ્ધ હૃદયે પરમ કારુણિક પિતાની પ્રાર્થના કરો, અને આવા સુસંતાનને પ્રાપ્ત થઈ શરીર અને મનની સમ્પૂર્ણ આરોગ્યતા સાથે તમે સહ કુટુંબ પરીવાર તમારું જીવન ધર્મયુક્ત અને નીતિમય કાર્યોમાં ગાળી ઇશ્વર આરાધનામાં યુક્તરહી શક્ત જીવંત શરદઃ શતં શ્રુણુયામ શરદઃ શતં પ્રથવામ શરદઃ શતમશીનાઃ સ્વામ શરદઃ શતં મૂષ્ણ શરદઃ શતાત્ ॥

આદિ મંગળ પ્રાર્થનાઓ અને ગીતો પ્રભુના ગુણગુણ સહિત પ્રતિદિન સન્ધ્યા સમયે સંયુક્ત થઈ ગાતા રહે અને ગૃહઆનંદને પ્રતિદિન આધ્યાત્મિક વિસ્તૃત કરતા રહે. ઇશ્વરીય ભક્તિભાવને આવેા મુંદર શામક અને આનંદદાયક તથા શીતળ શાન્તની અમૃત વર્ષાને વરસાવનાર સુખપ્રવાહ છે. સૌભાગ્યશાલી અને ધાર્મિક વૃત્તિના સ્ત્રીપુરુષોજ આવા આનંદને અનુભવવા ભાગ્યવંત થાય છે. આવા ગૃહસ્થાશ્રમને હૃદયરોવર ધન્યવાદ છે.

પણ જેઓ વિશુદ્ધ ભક્તિભાવ તથા ધર્મભાવનાથી રહિત શુદ્ધ હૃદયના આનંદવૃત્તિવાળા, કામ શગડીમાં સેકાનારા, મોહયુક્ત પ્રેમપાસમાં માત્ર બાહ્યસંદર્ભપરજ મોહી અન્તરાત્માના અનેકવિધ સૌન્દર્યયુક્ત પ્રદેશોને અનુભવવામાં તાદન મોહાધકારાવૃત્ત વૃત્તિવાળા છે, તેવા ભાગ્યહીન પુરુષોને ઉપર દર્શાવેલા સુખાનુભવ અને આનંદ તથા શાન્તિનો લેશ પણ સંભવ નથી.

વહાલા ખન્નુઓ ! પવિત્ર બહેનો ! પરમાત્માના ઉપર ભક્તિભાવેલા વિશુદ્ધ ભક્તિભાવરૂપી અમૃત રસનુપાન કરો અને તમારા જીવન સંગીતના સમગ્ર તારાઓ મુંદર અને મધુર મનમોહક સુખપ્રદ અને શાંતિદાયક સંગે જમાવી જીવનના સમગ્ર પ્રદેશોને સુખપ્રદ બનાવો તથા પરજાતા યુવક યુવતીઓ અને (વધવાનાં સમગ્ર સ્ત્રી પુરુષો હૃદયે આવા વિશુદ્ધ ભાવોને પોતાના જીવનની પ્રતિપક્ષે અનુભવે અને સુખપુર્વક જીવનગાળી પરમાત્માને કૌટીશઃ ધન્યવાદ માને એવું આ લેખક અન્તઃકરણ પુર્વક ઇચ્છે છે. પ્રત્યેક ગૃહસ્થી, નીચેના વેદમન્ત્રે ગૃહસુખની યથાર્થ પ્રવૃત્તિ સારૂ અર્થસાથે કરંસ્થ કરી લે તો કેટલું શુભ પરિણામ આવે ?

સંહવયં સાંમનસ્પમવિદ્યેયં કૃષ્ણોમિ વઃ ।

મન્યોઽન્ય મમિદર્યત ષત્તં જાતમિવાધ્યાઃ ॥

શ્રદ્ધયતઃ પિતુઃ પુત્રો માત્રા ભવતુ સંમનાઃ ।

જાપા પચે વપુમતી વાંચે વરણ ઘાંતિવાદ' ॥
 વા ઘાતા ઘાતે દિશન મા રવસારમુત રવસા ।
 સમ્પન્નઃ સમતાઃ સુતા વાંચે વરણ મરુપા ॥
 જાપસ્વન્તઃશિતિનો મા વિપોષ
 સંવપન્તઃ સપુવપન્તઃ
 સંપન્તઃશિતિ સમર્પણપાતામિધિવાવેતઃ

ઉપર જણાવેલ ચુંદાપાસના પ્રમાણે પારિવારીકોપાસના પણ બ્યારે ભક્તિ ભાવથી પૂર્ણ હોય છે, ત્યારે અનેક રીતે આનંદપ્રદ લાભદાયક અને સુખ તથા શાંતિદાયક થાય છે.

ઉપરાંત જાણીએ ૧૫૪ દર્શાવે છે કે હંમેશા આરાધના સ્વાભાવિક પ્રત્યેક મુલ પ્રસંગમાં અનેક રીતે આનંદદાયક અને સુખસંચારક થાય છે. ભક્તિ ભાવદ્વિત ખજોળ યાત્રીઓ, સી પુરુષો, માતા પિતાઓ, કે પુત્રો, તેમજ ભોક્તા અને રસયિતા, વન્દ્યશ્રીઓ અને વૈદ્યો, વૈરથો અને વફીલો, બ્યાપારીઓ, 'સનીકો' પાલઓ તેમજ પ્રભઓ કે શિષ્યો તેમજ શિક્ષકો, ખરેખર મુક્ત, પ્રેમહીન અને મહા વગરના હોય છે. ભોક્ત્ર પદાર્થોની અંદર રહેલા સ્વાદની માફક ધર્મ અને ભક્તિભાવએ મનુષ્યજીવનના સમગ્ર આનંદોનું સત્વ, સાર કે અમૃતમય મધુ છે.

જનં દિ સર્વેષુ મૃતેષુ વપુઃ

કંઈ નહિ તો આત્મસંતોષ અને આત્મશુષ્ણિ માટે પણ દરેક બ્યક્તિએ ભક્તિભાવ તથા પ્રેમભાવની પવિત્ર વૃત્તિને ખીલવવાની જરૂર છે, તથા જીવનના સમગ્રભાવો અને સુખોને પ્રભુ પ્રત્યે અન્તઃકરણની સંપૂર્ણ અભ્યાર વૃત્તિ રૂખી સ્વીકારતાં રીખવું જોઈએ.

હંમેશા આરાધના કે સ્તુતિ પ્રાર્થના અને ઉપાસના

માટે યોગ્ય સમય.

૧ હમેશાં પ્રાતઃકાળે ઉઠે.

૨ યારીની સંરક્ષા કરવા માટે અને આકુષ્ઠની વૃષ્ટિ માટે રોગ, દુઃસ્વપ્ન, તેલમર્દન અને સ્નાનાદિકાત્ત શારીરિક પવિત્રતા પર પ્રથમ ધ્યાન આપે.

બન્નેની શારીરિક અને માનસિક હાલત એક બીજાને સંબંધ અનુકૂળ થાય એવી તમારા શરીરની રચના અને માનસિક સ્થિતિ માટે તથા તમારા સ્ત્રી પુરુષ તરીકેના વિશુષ્ણ સંબંધો માટે વિશુષ્ણભાવથી પરમાત્માનો ઉપકાર માનેશ્વરિયોશમાં તમારા આવા અનુપમ દામ્પત્ય ધર્મયુક્ત યુગતરીયોર યુગ્મને વીર્યગન ધર્માત્મા પ્રાણપ્રિય અને મનમોહક પુત્રરત્નપ્રદાન કરે એવી પ્રતિદિન પ્રેમ અને ભક્તિભાવથી વિશુદ્ધ હૃદયે પરમ કારુણિક પિતાની પ્રાર્થના કરો, અને આવા સુસંતાનને પ્રાપ્ત થઈ શરીર અને મનની સમ્પૂર્ણ આદિ-અત્યંત સાથે તમે સહ કુટુંબ પરીવાર તમારું જીવન ધર્મયુક્ત અને નીતિ-મય કાર્યોમાં ગાળી ઇશ્વર આરાધનામાં યુક્તરહી જાત જીવિંશ શરદઃ જાત શ્રુતિયામ શરદઃ જાત પ્રવ્રવામ શરદઃ જાતસરીનાઃ સ્વામ શરદઃ જાત મૂષ્ણ શરદઃ જાતાર ॥

આદિ મંગલ પ્રાર્થનાઓ અને ગીતો પ્રમુખા શુભાનુવાદ સહિત પ્રતિદિન સંખ્યા સમયે સંયુક્ત થઈ માતા રહે અને ગૃહઆનંદને પ્રતિદિન આપકાર પિતૃવિરત્ત કરતા રહે. ઇશ્વરીય ભક્તિભાવનો આવો મુંદર ચામક અને આનંદદાયક તથા શીતળ શાન્તિની અમૃત વર્ષાને વરસાવાનાર સુખપ્રવાહ છે. સૌભાગ્યશાલી અને ધાર્મિક તૃતિયા સ્ત્રીપુરુષોજ આવા આનંદને અનુભવવા બાંધ્યવંત થાય છે. આવા ગૃહસ્થાશ્રમને હૃદયોવર ધન્યવાદ છે.

પદ્મ જેઓ વિશુદ્ધ ભક્તિભાવ તથા ધર્મભાવનાથી સહિત શુદ્ધ હૃદયના મ્વાનવૃત્તિ-વાગ્દ, કામ સ્થાનમાં સેકાનાત, મોહયુક્ત પ્રેમપ્રસન્નમાં માત્ર બાહ્યસંદર્શના મોહી અન્નદાતા અનેકવિધ સૌન્દર્યયુક્ત પ્રદેશોને અનુભવવામાં તદન મોહાન્ધકારવૃત્ત તૃતિયાગ છે, તેવા બાંધ્યહીન પુરુષોને ઉપર દર્શાવેલ સુખાનુભવ અને આનંદ તથા શાન્તિનો લેશ પદ્મ સંભવ નથી.

પદ્મશ્રી બંધુઓ ! પવિત્ર બહેનો ! પરમાત્માના ઉપર અજ્ઞાવેદા વિશુષ્ણ ભક્તિ ભાવરૂપે અમૃત રત્નપ્રદાન કરો અને તમારું જીવન સંમીતના સમગ્ર તારાથી મુંદર અને મધુર મનમોહક સુખપ્રદ અને શાંતિદાયક રાત્રો જમાવી જીવનના સમગ્ર પ્રદેશોને સુખપ્રદ બનાવો. તમારે પરજૂતા યુવક યુવતીઓ અને વિધવા વગેરે સ્ત્રી પુરુષો દર્મિયાં આવા વિશુષ્ણ ભાવોને પિતાના જીવનની પ્રતિપક્ષે અનુભવે અને સુખપુર્વક જીવનનાથી પરમાત્માને કૃતીયા ધન્યવાદ માને એવું આ દેષક અન્નદાતા પુર્વક દર્શક છે. પ્રત્યેક મુંદરથી, નીચેના વેદમંત્રો મુદ્ધામુખેની વચ્ચે પ્રવૃત્તિ સારૂ અર્ચનાથી કરાઈ કરી લે તો કેટલું સુખ પરિણામ આવે !

સદ્યસં સાંપનસ્વમિવિદ્યેનં હૃમ્નોમિ વઃ ।

અન્નપાંડ્યમિદમંતે વરસં જાતમિદમંતે ॥

અરુચકા પિતુઃ પુત્રો વાયા અમૃત મંથનાઃ ।

જાપા પત્થે યજુમતી ધાત્વં વદતુ ક્ષાન્તિવાદ ॥
 યા જ્ઞાતા જ્ઞાતે દિશ્ન મા રવસારમુત દ્વસા ।
 સમ્પન્નઃ સમતાઃ સુતા ધાત્વં વદત મદ્ધપા ॥
 જાપસ્વન્તઃશિતિનો મા વિપીઠ
 સંપાપન્તઃ સપુરાશ્વન્તઃ
 સમ્પન્નોઽગ્નિં સમર્પણતાપતામિધિવામેતઃ

ઉપર જણાવેલ જુદાપાસના પ્રમાણે ખાસ્તિવાદીકાપાસના પણ જ્યારે ભકિત ભાવથી પૂર્ણ હોય છે, ત્યારે અનેક રીતે આનંદપ્રદ લાભદાયક અને સુખ તથા શાંતિદાયક થાય છે.

ઉપરાંત બિના જો ૧૫૪ દર્શાવે છે કે ઇશ્વર આરાધના સ્વાભાવિક પ્રત્યેક મુખ પ્રસંગમાં અનેક રીતે આનંદદાયક અને સુખસંચારક થાય છે. ભકિત ભાવરહિત ખગોળ યાત્રીઓ, સ્ત્રી પુરુષો, માતા પિતાઓ, કે પુત્રો, તેમજ લોકતા અને રસધિવા, યન્ત્રયાત્રીઓ અને વૈભો, વૈરથા અને વક્રીલો, વ્યાપારીઓ, સેનીકો ઇલાઓ તેમજ પ્રભાઓ કે શિષ્યો તેમજ શિક્ષકો, ખરેખર મુક્ત, પ્રેમહીન અને સદા વગરના હોય છે. લોકાય પદાર્થોની અંદર રહેલા સ્વાદની માફક ધર્મ અને ભકિતભાવ જો મનુષ્યજીવનના સમગ્ર આનંદોનું સત્વ, સાર કે અમૃતમય મધુ છે.

ધર્મ દિ સર્વેષુ મૂલેષુ ઘણું

કંઈ નહિ તો આત્મસંતોષ અને આત્મશુદ્ધિ માટે પણ દરેક વ્યક્તિએ ભકિતભાવ તથા પ્રેમભાવની પવિત્ર વૃત્તિને ખીલવવાની જરૂર છે, તથા જીવનના સમગ્રભાવો અને સુખોને પ્રભુ પ્રત્યે અન્તાઃકરણની સંપૂર્ણ આભાર વૃત્તિ સખી સ્વીકારવાં થીખડું બેઠાં.

ઇશ્વર આરાધના કે સ્તુતિ પ્રાર્થના અને ઉપાસના

માટે યોગ્ય સમય.

—

૧ હમેશાં પ્રાતઃકાળે ઉઠો.

૨ યરીત્વી સંસ્કાર કરવા માટે અને આયુષ્યની વૃદ્ધિ માટે શોચ, દન્તધાવન, તેલમર્દન અને સ્નાનાદિદ્વારા ધારીરિક પવિત્રતા પર પ્રથમ પ્રાન આપો.

- ૩ ત્યાર પછી સન્યાસ કે પ્રજ્ઞયજ્ઞ અને અગ્નિહોત્ર તથા પ્રાણાયામ આદિ દ્વારા માનસિક વિષયોની વિશુદ્ધિએ પ્રયત્ન કરે, અને રત્નુતી, પ્રાર્થના, ઉપાસના તથા પ્રાણાયામ અને યોગ્યાભાસ આદિ ક્રિયાઓ તેમજ ધર્મનીતિ અને તત્ત્વજ્ઞાન પુરતકે કે અન્યોના અભ્યાસ કે મનનરૂપ સ્વાધ્યાયમાં ચિત્તને પરોવે. ઉપરોક્ત ક્રિયાને માટે સવારમાં પ્રાતઃકાળથી સૂર્યોદય પર્યંતનો સમય બહુ અનુકુળ છે, જ્યારે સાંજના પણ સૂર્યાસ્ત થવા માટે ત્યાંથી તે સમપૂર્ણ તથા મંડળ ધીરે ધીરે દ્રષ્ટિગોચર થાય ત્યાં સુધીના અવસર ધણેજ ઉત્તમ છે.

મરિતકશાસ્ત્રી મેક્સર ફાઉલર કહે છે કે—“Man worship thy God not by fits and starts, but daily and habitually. Make this worship a part and parcel of thy daily avocation of rather pleasure. Arise in the morning betimes, and as the glorious sun is lighting up and animating all Nature with his presence, do thou pour forth thy heart in praise and adoration to the Maker of the sun and to the author of all these surrounding beauties. And while the setting sun is shedding on delighted earth his last rays of diurnal glory and spreading his golden hues over nature to warp her in the mantle of night, do thou offer thy evening orisons of thanks giving for the mercies of the day and supplicate protection for the night. Instead of spreading all thy energies in amassing wealth or in pursuing merely animal worldly objects take ample time to feed thy immortal soul. Go to church if thou pleasest or not if thou objectest. Place and mode are nothing but worship is alone important”.

જાવાબ—“અરે મનુષ્ય પરમપિતા પરમાત્માનું, તારા આત્માના આત્માનું જીવન ધર, પણ તે અતલ બ્યસ્ત કે અમે તેવી રીતે કે અમે તે સમયે નહિ પણ હમેશાં નિયમિત રીતે અને અભ્યાસ રૂપેજ તેની ઉપાસના કર. ઈશ્વરોપાસનાને તારા નિત્ય નૈમિત્તિક કર્તવ્યોનું એક અતિ આનંદદાયક કર્તવ્ય કર્મ સમજ. હમેશાં સવારે પ્રાતઃકાળે ઉઠ, અને જે વખતે સમજા વિશ્વને પોષણ અને જીવન આપનાર સવિતાદેવ પોતાના સુંદર સોનેરી અનેક પ્રકારનાં રંગબેરંગી રમ્યતાપૂર્ણ કિરણોથી આખા વિશ્વને પ્રકાશ આપે અને ઉજ્જ્વળ આપી પોતાના પ્રતિદૈનિક કાર્યમાં આગળ પ્રવર્તે છે, ત્યારે સમજ વિશ્વને બનાવનાર સૃષ્ટિકર્તા, સર્વસાંદર્શન આધાર રૂપ પરમ પિતા, પરમ પાવન રમણીય, મુખ્ય સ્વરૂપ અને અદ્વૈત કરવા યોગ્ય, વિશ્વાત્મા સવિતા પરમાત્માની રત્નુતી પ્રાર્થના અને ઉપાસનાના પરમ પાવન પ્રવાહને તારા અંતરાત્માના પ્રત્યેક પ્રદેશમાં પૂર્ણ પ્રેમથી. વહેવા દે, પાવન કરવા દે. આવીજ રીતે જ્યારે સાંજ-

રીતે વિસ્તીર્ણ કરવામાં સહાયભૂત થાય છે, તેની પણ યથાયોગ્ય મદદ લેવીજ ભેદ સંગીત એ આત્માની અન્તર્ગત સર્વોત્તમ ભાષા છે. શ્રદ્ધા તથા ભક્તિભાવ આત્માનો સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવ છે. અને જન્મે જ્યારે યથાર્થ રીતે સંયુક્ત થાય છે, ત્યારે પોતાને તેમજ અન્ય અનેક આત્માઓને પ્રેતસાક્ષિત કરી શકે છે. આટલા માટે ભક્તિભાવ અને નીતિરસની પૂર્ણ ભાવના વાળા ધાર્મિક ભજનોના જ્ઞાનને ઉપાસનાનું એક મુખ્ય અંગ બનાવવું જોઈએ.

પારિવારિકોપાસના અથવા સામાજિક પ્રાર્થનાઓ અને ઉપાસના.

પારિવારિક—કે કૌટુંબિક ઉપાસના એ પણ મનુષ્યસમાજનું એક અગત્યનું અને મહત્વનું કર્તવ્ય છે. અને મસ્તિષ્કશાસ્ત્ર પણ તે બાબતમાં પણ અત્યુદાન આપે છે. આવી ઉપાસના વખતે સમગ્ર સાંસારિક અને ગૃહાલગણીએ પણ ઉપાસના યજ્ઞમાં સમ્પૂર્ણ રીતે સમ્મિલિત થઈ કાર્ય કરે છે. એ ઘણું જ ખુશ થવા જેવું છે. કૌટુંબિક સ્નેહને વધારવામાં આત્મકિતપણું રીખવવામાં મનુષ્યના મનને શાન્ત સમતોલ અને સામ્ય બનાવવામાં, તેમજ દુઃખને સતોલ તેમજ આનંદ આપી સુખી નિદ્રાને લાવવામાં, પારિવારિક ઉપાસના સમાન એક પણ દિવ્ય સાધન નથી. કુટુંબના મનુષ્યો જેવી રીતે લોજન સમયે એકત્ર થઈ સર્વ સાથે મળી ભોજનનો આનંદ ભોગવે છે, તેવીજ રીતે સમગ્ર પરિવાર હંમેશા આરાધના અને ઉપાસનાનો આનંદ પણ સર્વદા સ્વી, પુરુષ પુત્ર, પુત્રી અને સમગ્ર પરિવાર એકત્ર જ સંયુક્ત રીતે લેવાની જરૂર છે. આપણાં બાળબચ્ચાંઓના આદિત્ય બનાવવામાં તેની અસર અજબ રીતે થાય છે.

આજ પ્રમાણે શાંતિભોજન યજ્ઞોપવિત કે લગ્નાદિના પ્રસંગમાં કે વર્ષની અંદર આવતા મેઠા મેઠા તહેવારો અને પર્વો તથા વાર્ષિક ઉત્સવો વખતે પણ ઉપર પ્રમાણે હંમેશા આરાધના અને ઉપાસના આદિ પવિત્ર કર્મોનો પવિત્ર અને વિશુદ્ધ ભાવથી સર્વત્ર ભૂમંડળમાં પ્રચાર થવાની પરમ આવશ્યકતા છે.

દુનિયામાં ધન્યાદિ પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતાનુસાર જરૂર ઠરે છે પણ ધન્યાદિનો લોભ કે આંકાક્ષ ધર્મ કાર્યોમાં બાધકરતા થાય એટલા પ્રમાણમાં કદાપિ વૃષ્ટિંગત થવા દેવી ન જોઈએ.

નં ૧૯. અધ્યાત્મરતિ કે અધ્યાત્મયોગ.

Spirituality-Marvellousness & Wonder.

વ્યાખ્યા, સ્થાન, શોધ, ઉપયોગ અને વિવેચન આદિ.

અધ્યાત્મરતિ એ શબ્દથી, અધ્યાત્મિક વિષયો તરફ મનનું વલણ, વિશ્વના જડ અને પ્રાકૃતિક પદાર્થોને ઓળી, અદ્ભુત પરમાદ્ભુત, અને તેની દિવ્ય આશ્ચર્યોત્પાદક, અને અદ્ભુત રસથી ભરપૂર દિવ્ય વિનુતિઓ કે આધ્યાત્મિક શક્તિઓને અનુભવવાની ભોવાળી કે ભણવાની ઇચ્છા, આત્મમંદિર દિવ્યદર્શિ, કે દૈવી વિષયો તરફની પ્રીતિ, અને અન્તર્ધ્યાનવૃત્તિ કે અન્તરદર્શક અદિ ભાવોનું મહત્વ કરવામાં આવે છે.

આત્મ, પરમાત્મ, તેનું સ્વરૂપ તેની શક્તિઓ અને દિવ્ય આશ્ચર્યકારક ગુણોનું ચિન્તન, સ્પીરીચ્યુઆલીટી, વિચાર-સંકલન, વિચાર-વાંચન, એસ્મેરી-જમ, હીપ્નોડીજમ, કે માનસ વિષુદ્ધતા આશ્ચર્યકારક પ્રયોગો, તથા યોગાભ્યાસ અને યોગની અદ્ભુત વિનુતિઓ અને ચમત્કારો તથા તેવી દિવ્ય આત્મશક્તિઓની શોધ અને જ્ઞાન વિગેરેનો બધો આધાર, આ આધ્યાત્મરતિની વૃત્તિ ઉપરજ આવી રહેલ છે. આ વૃત્તિનું સ્થાન અટકાવ માટે પ્રાકૃતિક વિષયનું ચિન્તન કરનાર માનસ-શક્તિઓના સમય સ્થાનોથી, ઉચ્ચ સ્થાનમાં વ્યવસ્થિત કરવામાં આવેલ છે.

વિભાગ—આ વૃત્તિના ત્રણ સુખ્ય વિભાગ છે. ૧ અધ્યા ૨ વિશ્વાસ ૩ આશ્ચર્યમિત્ત.

આ વૃત્તિના અતિયોગ કે અધ્યાયોગથી અપેક્ષા, અતિ વિશ્વાસ અને અનેક પ્રકારના વહેમોને જન્મ મળે છે. બ્યારે ન્યૂનતાને લીધે આધ્યાત્મિક વિષયો તરફ પ્રીતિ ધલી નથી, તેમ તે મનમાં પણ ઉતરવા નથી અને તેવી માન્યતાઓને અપેક્ષા કે બેવકુફી ભરેલાં મગ્ગાંઓ ધારવામાં આવે છે.

સ્થાન—આવૃત્તિના અવયવનાં સ્થાન-મસ્તકની બન્ને તરફ આશાના અમ્ભ ભાગમાં અનુકરણશક્તિની પાછળ, અને સાન્દ્યમેમના અવયવની ઉપર અને શક્તિભાવની બાજુમાં અનભાગમાં આવેલાં છે.

જેઓમાં આ શક્તિ વધારે હોય છે તેઓનાં મસ્તક તે સ્થાનમાં ઉત્તર અને ભરવાદાર તથા વિચાગ હોય છે. બ્યારે જે અવયવોની ખામીવાળા મનુષ્યોનાં મસ્તક તે પ્રદેશમાં અવતર થયેલાં કે બેઠેલાં હોય છે.

૫૦ હોમ, આ અવયવની કુદરની લક્ષણના સંબંધમાં કહે છે કે. "The Natural language of this faculty is nodding the head obliquely up-

wards, in the direction of this organ. I have observed one telling another some wonderful story to nod his head upwards, two or three times at the end of each wonderful point. Its general function is considered established but its metaphysical analysis is still incomplete."

George comb

શોધ—૬. ઝાલે આ શક્તિના અવયવની પ્રથમ શોધ કરી હતી. પણ તેના યથાર્થ કાર્યને જોમ હજી સુધી નિર્ણય યથાવત રીતે થઈ શક્યો નથી તેજ પ્રમાણે તે પણ કરી શક્યો ન હોતો. આ શક્તિના સંબંધમાં લખતાં અનેક શ્રી પુરુષોનાં ભૂત પિશાચ અને પ્રેરણા કે અદ્ભુત દર્શનના દાખલાઓ આપી તે જણાવે છે કે.
 "Whether it forms a part of imitation and so exalts its action as to cause it to give to ideas of its own creation an external existence and make them appear as coming us from without or makes a part of both poetry and imitation, or constitutes a particular organ can alone be determined by further researches."

૬. ગોલની પાછળ થયેલ ૬. સ્પર્શીયમ, કોઈમ ઇત્યાદિ પણ આ શક્તિના સ્વાર્થ કાર્યના સંબંધમાં કંઈ સ્પષ્ટીકરણ કરી શક્યા નથી. પણ પ્રાચીન અને અર્વાચીન કાળના પ્રત્યેક સમયના લોકોમાં આવા પ્રકારના અદ્ભુતરસ કે આશ્ચર્યોત્પાદક કાર્ય કે વિચારોને તેમજ અધ્યાત્મિક પ્રેમને, ધર્મશુરુઓ આગામી પેગમ્બરો અને ઇશ્વરપ્રેરીત ગણાતા પુરુષો કોઈને કોઈ પ્રકારે માનતા આવેલા છે અને પુષ્ટી આપતા આવ્યા છે. દાખલા તરીકે કેટલાક લોકો સ્વપ્ન, ભૂતપ્રેત પિશાચ, ગદુ, મંત્ર, તંત્ર દ્વીત જ્યોતિષ રમઝ, શુપ્ત દેવતા, હીરણ્ય, પરીયા કે અપ્સરાઓ તેમજ સેતાન કે છાયાઈ અને દેવ કે દેવીના અનેક પ્રકારનાં ચમત્કાર કે પરચા કે હાલ્ય ચક્ર કે એવી એવી અનેક અગમ્ય અને અજોચર વગમાળ અને ડાહણી શક્તિની માન્યતાઓ ધરાવે છે. જેનો સમાવેશ આ શક્તિના અતિયોગ કે મિથ્યાયોગમાં થઈ શકે છે.

વર્તમાનકાળનો મહાન મસ્તિષ્ક શાસ્ત્રી મી. એ. એસ. ફ્રાઉડર પણ પોતાના ફ્રેનેલોજીના ગ્રંથમાં આ શક્તિના અતિ વિસ્તૃત કાર્યના અનેક દ્રશ્યોત્તો આપી જણાવે છે કે "મનુષ્યની અંદર આવી કોઈ વિચિત્ર શક્તિ જરૂર છે. અને તેના અવયવનો તથા કાર્યનો પણ યથાર્થ નિર્ણય થઈ શકે તેમ છે." દુર્કમાં ઉપરોક્ત માન્યતાઓને ધણે અંશે પુષ્ટિ આપે છે. અને કહે છે કે—*"This faculty exists. Phrenology sets this point at rest by physical demonstration. It thus constitutes a part of every well developed head, & philosophical mind and its absence is a great deficit. Without this faculty we could form no more idea of God as a spirit of an immaterial embodied spirit or the immortality of the soul or of any thing not material, than the blind of colors."* But man

has these ideas and feelings and they are as well defined and distinct as any of her other sentiments."

બાધાર્થ-આ શક્તિ અને તેનું અલગ અવયવ મસ્તિષ્કમાં વિદ્યમાન છે, અને મસ્તિષ્ક શાસ્ત્રાનુસાર તેના બાહ્ય પુરુષાઓ આપી કૃત્રિમીત કરવામાં આવેલ છે. સર્વાંશે સમૂહ પીલેલા અને તત્ત્વજ્ઞાની મનુષ્યના મસ્તિષ્કમાં આ અવયવ ખાસ વધેલું હોય છે. જ્યારે તેની ન્યૂનતા કે અભાવ એ મોટી ખામી છે. આ શક્તિના અભાવમાં મનુષ્યને ઇશ્વર કે વિદ્યાત્મા પ્રભુના કે જીવાત્માનાં અપ્રાકૃતિક અને શબ્દસ્પર્શ રૂપ રસ અને ગંધાદિ શુભ રહિત અનાદિ અનન્ત અચર અમર અને વાણી તથા ઈન્દ્રિયગ-જુથી પણ અગમ્ય કે અગોચર અણાતા સ્વરૂપનું કે અન્ય અપ્રાકૃતિક પદાર્થોનું પણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાને સંભવજ નથી. દિશ્ અર્થોત્ દિશા કાળ, અર્થોત્ અનાદિ અને અનન્ત સમય, અનન્ત આકાશ અને આત્મા પરબ્રહ્મના ઉપર જણાવેલા શુભે અને સ્થિતિએ સંબંધી સામાન્ય ખ્યાલ આપવાનું સાધન આ શક્તિજ છે. આ ઉપરાંત ઉપરોક્ત પદાર્થોની માફક જે કંઈ આશ્ચર્યોત્પાદક કે વિસ્મય કરનાર વિષયના પદાર્થો વૃત્તાન્તો કે બનાવો હોય તો તેનું પણ મહત્ત્વ આ શક્તિદ્વારાજ થાય છે. દશાન્ત તરીકે વિશ્વના અનન્ત ગોળાઓની અદ્ભુત અગમ્ય અને અદ્ભૂત મતિ, સૂર્યનું અવિ-દિત સ્વરૂપ, સૃષ્ટિ સ્થાપનું રૂપ સ્વરૂપ, અને સ્થાનાની શરૂઆત તથા પ્રલય બાદની હાલત વિગેરેની યથાર્થ કલ્પના પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનના અભાવમાં પણ કરવી કે આગેદુખ વળુંન આપવું, જે આ શક્તિવનું કાર્ય હોય. જેમ જમને જણાય છે. અપ્રાકૃતિક અર્થોત્ પ્રાકૃતિક અવયવોથી જે કંઈ અગોચર અને અગમ્ય હોય, તેનું આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, જે આ શક્તિવનું મુખ્ય કાર્ય છે.

મહાન ખગોળ શાસ્ત્રીઓ અને આધ્યાત્મશાસ્ત્રવેત્તાઓનાં મસ્તિષ્ક હમેશાં આ સ્થાનમાં ભરપૂર હોય છે.

વિવેચન—જેઓમાં આ શક્તિ-પ્રપૂર્ણ પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓ આ વૃત્તિદ્વારા આધ્યાત્મિક વિષયનું સત્યસત્ય તત્ત્વજ્ઞ જાણી શકે છે. આત્મા-તત્ત્વજ્ઞ સત્ય અને યથાર્થ હોય તે જાણી સમજી લે છે. તત્ત્વને પ્રમાણ મેઝરવા અને તે પર મનન કરવાનું હમેશાં પસંદ કરે છે. સ્પૃહ ઈન્દ્રિયોનું નાશન વિનય પણ કેટલીક જાણતો જાણી શકે છે. ન્યૂન, કેપત્તીકસ, કપિલ, લપલાસ અને ટોલેમીની માફક, આધ્યાત્મિક વિષયોમાં પ્રીતિ સખદાર અને અધ્યાત્મમેત્રાનિરત હોય છે. આવા પુરુષે મનુષ્યજ્ઞ હોવાય છે. જડિત જાણના પ્રાબલ્યથી હમેશાં શાન્ત વિશાન્ત અને પરમાનન્દપુરક રહી રહે છે. આવા પુરુષે અત્તરભાગે અર્ધાંગ કે તત્ત્વજ્ઞ અને પરામાનન્દપુરક રહી રહે છે. આવા પુરુષે અત્તરભાગે અર્ધાંગ કે તત્ત્વજ્ઞ હોવાય છે. તત્ત્વજ્ઞના અભાવથી સત્યને એકાદ મેઝરથી અજાણ કરી લે છે જે

પાછળથી તત્ત્વજ્ઞાનની કસોટીમાંથી યથાર્થ રીતે પ્રસાર થઈ શકે છે અને સાથે સાથે જો તુલનાશક્તિનું પ્રાબલ્ય હોય તો, અધ્યાત્મિક વિષયોને સમજવામાં અતિ તીવ્ર ભુદ્ધિ કે સુક્ષ્મશ્રુતિયુક્ત હોય છે. આધ્યાત્મિક વિષયના સત્ય સિદ્ધાન્તોને યથાર્થ સમજી શકે છે. આ પુરૂષોની પ્રજ્ઞા જ્ઞાતંત્રપ્રજ્ઞ કહેવાય છે. આવા પુરૂષો આત્મા પરમાત્મા અને તેના સ્વરૂપને તથા આ જન્મ અને પરજન્મ અથવા પુર્નજન્મને અને અનંત જીવનને માનવાવાળા હોય છે.

પૂર્વ—જેઓમાં પૂર્ણ પ્રમાણમાં આ શક્તિ હોય છે તેઓ ઉચ્ચ પ્રકારનાં પવિત્ર આધ્યાત્મિક જીવન યુક્ત હોય છે અને ઘણીવાર પ્રેરણાથી પ્રેરણ છે અને જો તે સુચના પ્રમાણે જ વર્તે તો જીવન સુખરૂપ અને વિજયવંત નિવડે છે. આવા પુરૂષો (Conscience) પોતાના અંતર આત્માને જે પ્રિય થાય અને સત્ય લાગે તદ્દનુકૂલ જ હુમેશાં વર્તે છે. દુનિયાના પારૈતિક વિષયોમાં રત ન થતાં આવા પુરૂષોની વૃત્તિ આધ્યાત્મિક વિષયો તરફ સ્વાભાવિક રીતે જ લાગેલી રહે છે. જેઓમાં આ શક્તિ સાધારણ પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓમાં અધ્યાત્મસંસ્કાર અથવા પ્રજ્ઞાશ્રુતિ જોવાની શક્તિ સામાન્ય રીતે હોય છે. અને હુમેશાં તે સ્પષ્ટ ન થવાથી તદ્દનુકૂલ વર્તન સખી શકતાં નથી. પણ જો તે પ્રમાણે વર્તવાનો અભ્યાસ કરે તો જનતાં સુધી શુભ પરિણામ જ હુમેશાં આવે છે. પણ આવા આંતરીય સત્યપર એકદમ વિશ્વાસ કરવાની કે મુક્તવાની આવા પુરૂષોમાં શ્રદ્ધા જોડી હોય છે, અને તેથી ત્યાં સુધી તેવા વિષયોને માનતા કે સ્વિકારતા નથી ત્યાં સુધી અધ્યાત્મિક સત્ય સિદ્ધાન્તો ઉપર બહુ વિશ્વાસ નથી રાખતા. તર્ક શક્તિની અધિકતાથી આવા લોકો હુમેશાં પ્રત્યેક બાબતમાં પૂરાવો માંગે છે. કોઈના કથન માત્રથી જ કોઈ બાબત સ્વીકારી લેતા નથી.

ન્યૂન—જેઓમાં અધ્યાત્મસંસ્કાર ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ અધ્યાત્મિક વિષયોનું સત્ય બહુ જ મંદ પછે સ્વિકારે છે. શ્રદ્ધા કે વિશ્વાસપર ભરોસો રાખતા નથી. માનવાં પહેલાં પ્રમાણથી બરાબર ચોક્કસ કરે છે. અસૌકારિક કે દેવતાઈ આશ્ચર્યમય બાબતોમાં સંકારીત્વ હોય છે. બગમનીગમમાં માનતા નથી. અને લગભગ શ્રદ્ધાહિન હોય છે. આશ્ચર્ય પ્રયત્ના કે વિશ્વાસ પણ જોડે હોય છે. પ્રત્યક્ષપરંપરા વૃત્તિવાળા થઈ રહે છે. જે કંઈ પદાર્થ વિજ્ઞાનથી સિદ્ધ થાય તેને જ હાથના સાઈન્ટીફિક માફક માનવાવાળા હોય છે. ટેલીપથી પ્રાણવીનીમય કે હીપ્નોટીઝમ આદિમાં માનવાવાળા હોતા નથી. આત્મા પરમાત્માની દિવ્ય વિભૂતિયો ને નહિ માનનાર નિવડે છે. અધ્યાત્મ શક્તિયોના જ્ઞાનમાં તદ્દન અશ્રદ્ધાળુ હોય છે. આ પ્રજ્ઞાશ્રુતિ કે અધ્યાત્મજ્ઞાનની શક્તિદ્વારા મનુષ્ય ગ્રાહ અન્ધકારયુક્ત પ્રદેશને પણ તોડીને જ્ઞાનયુક્ત પ્રકાશ પાડી શકે છે. તથા સૂર્યના પ્રકાશથી પણ જે સિદ્ધાન્તો યથાર્થ પ્રકાશિત નથી થઈ શકતા, તેવા સિદ્ધાન્તોને સમજી શકે છે અને સ્પષ્ટ કરી શકે છે. અદૃશ્ય પદાર્થો કે બનાવોને પણ કલ્પનાના અદ્ભૂત સામર્થ્યદ્વારા પ્રત્યક્ષ કરી શકે છે. વર્ગી અનન્ત વિશ્વની અંદર સર્વત્ર પ્રસરી રહેલ જ્ઞાનના અપાર મહાસાગરમાંથી અસુદૃશ્ય સત્ય સિદ્ધાન્તરૂપી અસંખ્ય સ્ત્રોત પ્રાપ્ત કરી શકે

ઉ. તેમાં દેશ કાલ કે વસ્તુનો પણ ભાગ આવતો નથી. સમય પોતાનું મેન
તોયી સત્ય હકીકત બદાલ પાડે તે પહેલાં ભવિની ઢાલી તેજોના મનમાં જાલીજ
રહે છે. ફનીયાની પ્રથમ વખતે કેવી દશા હશે? અથવા થવી એકેએ ?
શકિ ઉત્પત્તિ કેમ અને કેવી રીતે થઈ હશે? વિવેચના સમય જોગાએ કયા સિધ્ધા-
ન્તથી રચાયા હશે? તેઓ કયા નિયમથી પ્રવે છે? મનુષ્ય જુ મર કેવી રીતે
જાઓ? વૃક્ષ વનપતિ પુષ્પ છોડ ફળ વિગેરેના ઝુગ બીજે કોણે રચ્યાં હશે?
આકાશના સૂર્ય ચંદ્ર આદિ જોગાએ કયા નિયમથી અને કેવીરીતે ફરતા હશે? ઈત્યાદિ
મહાન અને અમમ્ય તથા અજોચર વિષયોનો માર દર્શનિક શક્તિથીજ સદૃશસાજ
નિર્ણય કરી શકે છે. આનું સર્વોત્કૃષ્ટ કાર્ય આ પ્રજ્ઞાચક્ર કે અધ્યાત્મજ્ઞાનની વૃત્તિ-
દાસ થાય છે. એટલુંજ નહિ પણ પરમાત્માનો પણ વિવેચના એક મહાન આત્મા
તરીકે સ્વિકાર કરી તે પ્રમાણે બદા અને બજિયા માને છે તથા પૂજે છે. આટલા
માટે આ શક્તિને કેજાવવાની અત્યન્ત જરૂર છે આ વૃત્તિદાસ મનુષ્યનો આત્મા એટલો
બધા પાવન અને વિશુદ્ધ થઈ જાય છે કે ફનીયાદારીના સમય પામંક અને નૈતિક
બધેનો કે કર્તવ્યોમાં તે બહુન આનંદ મેળવે છે. આવા પુરૂષો પરમાત્મા અને
આત્માનો અકલબાલ અનુભવે છે. પરસંસારના સંબંધિને પણ હાવરી માની
આનંદ ઉત્સાહ અને જામસંતોષથી અનેક પ્રકારના મુદ્ધમુખિને પણ અનુભવે છે.
ખાસ કરી નૈતિક અને પામંક વિષયોમાં તે એટલો અનુપમ આનંદ લે છે
કે તેનું શબ્દોથી બાણેજ વર્ણન થઈ શકે છે. માર અનુભવ દારાજ એ આનંદનો
અમૃતરસાસ્વાદ લઈ શકાય છે. પણ આવા અમૃતરસનું પાન કરવાનું સદ્ભાગ્ય,
કોઈ બાબતોનીનેજ થાય છે. કારણ મનુષ્યસમાજ વિશુદ્ધ નીતિ અને પમંસંબંધી
વિચારોનાં વર્તનમાં હજી ધણેજ પાછત અને અપૂર્વ તથા અધમ દશામાં છે. પણ
એટલું તો નહીં છે કે આવૃત્તિદાસ મનુષ્ય પોતાના આત્માના અન્તરસત્તા પરમાત્મા
સાથે અંકય થઈ પરમાત્મામાં લીન થઈ સજયોગની સમાધિદાસ અપહૃતપાત્મા
બની, અતિ ઉત્કૃષ્ટ અને અનુપમ પ્રકારનો પરમાનંદ ગ્રહણ કરે છે. જેઓ આવૃ-
ત્તિના કાર્યના ઉપસોજના છે તેઓ ખરેખર સ્વમચ્છુમ અને પ્રોસધામનો અનુભવ
પોતાની આત્માન્તર્ગત આ વૃત્તિદાસ અનુભવે છે. પ્રોફેસર ફાઉવર કહે છે કે
" All this and much more, is not imaginative rhapsody but sober,
philosophical deduction on the one hand, and experimental reality on
the other. This sublime truth will not be appreciated by the many
because of the low state of this faculty, yet spiritually-minded few
will feel the sacred response in their own souls; and all who will
inquire at the shrine of their inner man will experience enough to
confirm the witness "

અર્થાત—આ બધું કલ્પિત કે મનઘડત નથી પણ બહુજ ગંભીર અને તત્ત્વ
જ્ઞાનની દૃષ્ટિથી તારવી કાઢેલ અને અનુભવ ગમ્ય સત્ય છે. આ સત્ય સિદ્ધાંતને
સ્વીકાર કરવા બહુજ જોગાએ સમર્થ છે. કારણ આ શક્તિનું અવયવ બહુજ સામાન્ય

રીતે અને જુજ સંખ્યામાં ખીલેલું જોવામાં આવે છે. પણ આધ્યાત્મરતિસરની આધ્યાત્મજ્ઞાનના લોગી, પ્રજ્ઞાવ્યક્ત, સૌભાગ્યશાળી, પુરુષોની સ્વરૂપ સંખ્યામાંજ આવડે પરમ પાવન અને વિશુદ્ધ સત્યને પોતાના અંતર આત્માથી જાતે અનુભવવા ભાગ્યશાળી બને છે. અને જેઓ પોતાના અંતર આત્માને સાક્ષી રાખી આ વિષયની તપાસ કરશે તેઓનું હૃદય આ બાબતની સાક્ષી પુરશે.” આથી આગળ જતાં તે જણાવે છે કે “Bear in mind that all this is but rigid scientific deduction from the normal function of Spirituality which no previous phrenological author seems to have appreciated.”

વળી અન્ય રીતે તપાસ કરતાં જણાય છે કે મનુષ્ય જ્યારે પોતાની સ્વાભાવિક શાંત પવિત્ર અને નિર્ભય તથા ધાર્મિક અને નૈતિક વિશુદ્ધ હાલતમાં હોય છે ત્યારે પોતાની વૃત્તિઓ કે શક્તિઓના કાયથી જે વિશુદ્ધ આનંદ, અનુપમ સુખ અને શાંતિ તથા આત્મસંતોષ મેળવે છે તેના થોડે ઘણે અંશે સર્વ કોઈને અનુભવ છે. અને જ્યારે મનુષ્ય પોતાની પશુ વૃત્તિઓ કે ઇન્દ્રિયગણની પ્રબળતાને કારણે તેની અધમ અને હલકા પ્રકારની સ્વાર્થિ વૃત્તિઓ કે શક્તિઓને આધીન થઈ ધર્મ કે નીતિ તેમજ માનસિક પવિત્રતા કે વિશુદ્ધિના કોઈ પણ વિચાર કયાં વગર કોઈ પણ કાર્ય કરવા પ્રવર્તે છે ત્યારે અંતરાત્માને આનંદ. તેની તુરંત ભયચક્રત અને શરમ ભરેલી વર્તણૂકથી કેટલોજાણ ઘટી જાય છે ! આ પણ સામાન્ય રીતે સર્વલોકનાં પ્રતિદિનના અનુભવનીજ વાત છે. આજ પ્રમાણે વિશુદ્ધધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક પ્રેમ અને સ્વાર્થિ શારિરિક અને પશુવતપ્રેમનાં આનંદમાં પણ કેટલો તફાવત છે, તે સમજી અને સુસ્ત વાંચકો સહજ સમજી શકે તેવું છે.

યથા અને કીર્તિની હલકા પ્રકારની અભિલાષા કે આકાંક્ષાને તૃપ્ત કરવાની ઈચ્છાથી હાહા અને હુરે હુરેના પુકારોદ્વાસ મળતો સ્થૂકી આનંદ અને મી. દાદા-ભાઈ નવરોડદળ અને મહાશય મોહનદાસ કર્મચંદ ગાંધીને નિઃકામ કર્મ અને સેવાના બદલામાં મળતું મહા સુખ શાંતિ અને પરમાનંદને સરખાવેલ કેટલું અંતર છે ! આ બન્નેનું કારણ તપાસે. સ્વાર્થવૃત્તિ અને પશુવૃત્તિઓનાં કાયથી મળતો આનંદ અને આધ્યાત્મિક શક્તિઓના કે વૃત્તિઓના કાર્યથી મળતા આનંદમાં જમીન અને આરમાનનો ફરક છે. આગ્રય અને પાતાળને જેટલું અંતર છે, હુદ્ર જડપદાર્થ અને પરમાદ્દમાં જે અંતર છે, એક મહા નાનપૂંજ કે ગાંધા માલુસમાં અને એક મહાન મહાદા પુરુષના હૃદયમાં જેટલો ફરક છે, તેટલુંજ નહિ પણ તેથી પણ વિશેષ અંતર આધ્યાત્મિક અને અન્ય શક્તિઓના આનંદ વચ્ચે છે. ખુદ્દી આંખે સાધારણ રીતે જોવાથી પણ આંખને તો સામાન્યરીતે તૃપ્તિ થાય છે. પણ તેજ પદાર્થોને જ્યારે જુષિપૂર્વક અને નૈતિક દ્રષ્ટિથી જયવા ધર્મવૃત્તિથી જોવામાં આવે છે. ત્યારે તેવા દર્શનની અંદર કોઈ અલૌકિક પ્રકારનોજ આનંદ આવે છે. ચોરી ચપાટી કરી કાપદાની કલથો હાથમાં ધરી અનેક રીતે જુકું સાચું જોલવાની યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ સ્ત્રી ઈશ્વરદા જુષિ આનુયોગ ઉપયોગ કરીને પણ કેટલાક કોટપાટલન

રીતે અને જુજ સંખ્યામાં ખીલેલું જોવામાં આવે છે. પણ આધ્યાત્મરતિસારી આધ્યાત્મજ્ઞાનના લોગી, પ્રજ્ઞાસુ, સૌભાગ્યશાળી, પુરુષોની સ્વરૂપ સંખ્યામાંજ આવ પરમ પાવન અને વિશુદ્ધ સત્યને પોતાના અંતર આત્માથી જાતે અનુભવવા ભાગ્યશાળી બને છે. અને જેઓ પોતાના અંતર આત્માને સાક્ષી તપી આ વિષયની તપાસ કરશે તેઓનું હૃદય આ બાબતની સાક્ષી પુરશે.” આથી આગળ જતાં તે જણાવે છે કે
 “Bear in mind that all this is but rigid scientific deduction from the normal function of Spirituality which no previous phrenological author seems to have appreciated.”

વળી અન્ય રીતે તપાસ કરતાં જણાય છે કે મનુષ્ય જ્યારે પોતાની સ્વાભાવિક શાંત પવિત્ર અને નિર્મળ તથા ધાર્મિક અને નૈતિક વિશુદ્ધ હાલતમાં હોય ત્યારે પોતાની વૃત્તિઓ કે શક્તિઓના કાર્યથી જે વિશુદ્ધ આનંદ, અનુપમ સુખ અને શાંતિ તથા આત્મસંતોષ મેળવે છે તેના થોડે પછે અથે સર્વ કોઈને અનુભવ છે. અને જ્યારે મનુષ્ય પોતાની પશુ વૃત્તિઓ કે ઈન્દ્રિયગ્રસ્તી પ્રબળતાને ક્ષીણે તેની અધમ અને હલકા પ્રકારની સ્વાર્થિ વૃત્તિઓ કે શક્તિઓને આધીન થઈ ધર્મ કે નીતિ તેમજ માનસિક પવિત્રતા કે વિશુદ્ધિના કાંઈ પણ વિચાર કર્યા વગર કોઈ પણ કાર્ય કરવા પ્રવર્તે છે ત્યારે અંતરઆત્માને આનંદ. તેની તુરંચ બંધાયુક્ત અને શરમ ભરેલી વર્તણૂકથી કેટલોજાધો પટિ બાંધે છે ! આ પણ સામાન્ય રીતે સર્વલોકનાં પ્રતિહિનનાં અનુભવનીજ વાત છે. આજ પ્રમાણે વિશુદ્ધધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક પ્રેમ અને સ્વાર્થિ શારિરિક અને પશુવતપ્રેમનાં આનંદમાં પણ કેટલો તફાવત છે, તે સમજી અને સુઝાવાંચકો સહજ સમજી શકે તેવું છે.

યશ અને કીર્તિની હલકા પ્રકારની અભિલાષા કે આકાંક્ષાને તૃપ્ત કરવાની ઈચ્છાથી હાહા અને હુરે હુરેના પુકારોદ્વાસ મળતો ક્ષણિક આનંદ અને મી. દાદા-ભાઈ નવરોડજી અને મહાશય મોહનદાસ કર્મચંદ ગોંધીને નિષ્કામ કર્મ અને સેવાના બદલામાં મળતું મહા સુખ શાન્તિ અને પરમાનંદને સરખાવે, કેટલું અંતર છે ! આ બંનેનું કારણ તપાસે. સ્વાર્થવૃત્તિ અને પશુવૃત્તિઓનાં કાર્યથી મળતો આનંદ અને આધ્યાત્મિક શક્તિઓના કે વૃત્તિઓના કાર્યથી મળતો આનંદમાં જમીન અને આરમાનનો ફરક છે. આક્રમ અને પાતાળને જેટલું અંતર છે, હુદ્ર જડપદાર્થ અને પરમાત્મામાં જે અંતર છે, એક મહા નિજુષ કે ગાંડા માલુસમાં અને એક મહાન મહાત્મા પુરુષના હૃદયમાં જેટલો ફરક છે, તેટલુંજ નહિ પણ તેથી પણ વિશેષ અંતર આધ્યાત્મિક અને અન્ય શક્તિઓના આનંદ વચ્ચે છે. પુરુષી આંખે સાધારણ રીતે જોવાથી પણ આંખને તો સામાન્યરીતે તૃપ્તિ થાય છે. પણ તેજ પદાર્થોને જ્યારે જુષિપૂર્વક અને નૈતિક દૃષ્ટિથી જાણવા ધર્મવૃત્તિથી જોવામાં આવે છે. ત્યારે તેવા દ્રશ્યની અંદર કોઈ અલૌકિક પ્રકારનોજ આનંદ આવે છે. ચોરી ચપાટી કરી કાપદાની કલમે હાથમાં ધરી અનેક રીતે જુકું સાચું જોલવાની મુકિત પ્રચુકિતએ સ્ત્રી ઈશ્વરજા જુષિ આતુરના ઉપયોગ કરીને પણ કેટલાક કોટપાટણ

પ્રામાની અંદર પ્રકાશિત સૂચાંદિલોક અંતરિક્ષ અને પૃથ્વીઆદિ લોક તથા સપૂજ્યપ્રાણુ
ને ઇંદ્રિયો સંકુલ મન આદિ વિશ્વના સમગ્ર પદાર્થો જોત જોત ઘણું રહ્યા છે,
જે એક વિશ્વાત્માને બાલુવા પ્રયત્ન કરી જીતી જાતોને છોડીદે. કારણ તેજ એક
પ્રભુત્વને નીધિ છે.

૧૪ દુનીયાદરીના દ્વાર ખંધ કરે અને અધ્યાત્મયોગ પાછળ લાગે.

૧૫ અનન્ત આકાશનાં અસંખ્યજોગાઓ પ્રતિ ધ્યાન આપે અને તેની અંદર
રહેલી પરમાત્માની મહાન શક્તિ ગતિ અને જ્ઞાનરૂપ વિભૂતિના સાક્ષાત્કારથી
અને પ્રભુના પાવન પ્યારથી તમારા આત્માને પૂર્ણ કરે.

૧૬ વિશ્વના સમગ્ર પ્રદેશોમાં તેની બ્યાપક સત્તાને મનન અને નિદિધ્યાસનદ્વારા
સાક્ષાત્કાર કરે.

૧૭ પરમાત્માના અતિ વિશુદ્ધ નિર્મળ અને પાવન સ્વરૂપનું વારંવાર ધ્યાન ધરી
તેના અપાર શુભગુણની શુભિ પ્રાર્થના અને ચિન્તન કરી તદ્દત્તાવિરૂદ્ધ
વર્તનને એકદમ ત્યજી હાં પરમપવિત્ર અને નિર્મળ બાલેનું તથા ઉત્કૃષ્ટ
નીતિ નિયમોનું સેવન કરવાનું શરૂ કરે.

૧૮ હૃદયમાં ધ્યાન, ચિર્ષ, સ્મૃતિ, અને સમાધિ, તથા પ્રજ્ઞા એ પાંચ લક્ષણો
અધ્યાત્મજ્ઞાનના છત્રગુણોમાં પ્રાપ્ત હોવાની આવશ્યકતા છે. એટલા માટે
એ પાંચને યથાવત ધારણ કરે. અધારા એરણમાં કે ગુફામાં બેસી રહે-
વાની જરૂર નથી, કુદરતી પ્રકાશ અધ્યાત્મરતિને ખીલવવામાં અનેક રીતે
સહાયકુલ થાય છે, માટે તેનું સેવન કરે.

૨૦ ઇશ્વરના મહાન અદ્ભુત કાર્યોનું કુદરતની મહાન વિસ્તૃત લીલામાં સર્વત્ર
નિરીક્ષણ કરે.

૨૧ ચક્રચક્રિત યોનેરી રંગના અસંખ્ય તારાઓથી જરપુર આકાશને અનન્ત
પ્રદેશ, અનેક પ્રકારના અજાદિ પદાર્થોથી જરપુર ઘણું રહેલ જુની પ્રદેશના
અતિ વિશાળ દોષો, મંબીર, અને ગાદ બંગલો, અનેક મધુમય શીતળ મંદ
સુગંધી પુષ્પવતાનાં પવિત્ર અને નિર્મળ પરિમિતથી છવાઈ રહેલા પ્રદેશો ગીરી
પર્વત અને ડુંગરોમાંથી જરના નિર્મળ પ્રવાહો, નગરવનવાલીકા અને સસુદ્રના
અનેક રમ્ય વિશ્વલો, અનેક પ્રકારના રંગ બેરંગી તથા યોનેરી અને રુપેરી
દૃષ્ટોથી વિભૂષિત ધરેલ બન્ને સંધ્યા સમયના દૃષ્ટો અને તત્સમયે પ્રવર્તિ
રહેલ હંસ, મોર, મેના અને કોયલ તથા કોપીલા આદિ અનેક પક્ષી મણુના
મધુર ગીતો વિગેરેના સમગ્ર કુદરતી દેખાવો વગેરે અધ્યાત્મજ્ઞાનની
દૃષ્ટિથી અને પૂર્ણ પ્રેમ અને ભક્તિભાવ સુકત હૃદયથી ઇશ્વરી આ સમગ્ર
લીલાનું નિરીક્ષણ કરવાર પુરુષના હૃદયમાં પદેપર મહાન વિશુદ્ધ અને
નિર્મળ બાવો અને બહુઈ અકરો પ્રેરવા સર્વ રીતે શક્તિમાન છે. મનુ-

ધ્યની અન્તર્ગત આધ્યાત્મિક શક્તિઓને શુભ રીતે ખીલવી તેનો ત્વાભાસરતો અને શિક્ષણ કુદરતની બહુજ રવાભાવિક પણ પ્રબળ ભાષામાં આપે પ્રિયમિત્ર ! તેનાથી પણ કંઈં શિશુનું મેળવી તારા ચેતન આત્માને ઉત્કૃષ્ટ અને આધ્યાત્મયોગાભિગ્રામી બનાવ.

૨૨ મેસ્મેરીઝમ, હીપ્નોટીઝમ, મેગ્નેટીક હીલીંગ અને અન્ય તેવા યોગો સંબંધ અભ્યાસ કરી આત્મિક શક્તિઓને અનેકધા વધારવા, શ્રદ્ધા અને વૃદ્ધિ પુર્વક પ્રયત્ન કરો. કારણ તે દ્વારા મનુષ્યની શક્તિઓ અનેક ગુણ વધી શકે ઉપરોક્ત વિદ્યાઓદ્વારા આધ્યાત્મબળના આશ્રયકારક અનેક પ્રયોગો કરી શકે છે. એટલુંજ નહિ પણ મનુષ્યની આધ્યાત્મિક શક્તિઓને પણ અનેક રીતે વધારી શકાય છે. અને તેના લાભ ભાતે તેમજ દુનિયાને આપી શકાય છે.

નં. ૨૦ આશા. (Hope)

આખ્યા, સ્થાન, શોધ, ઉપયોગ અને વિવેચન વિગેરે.

“કંઈ જાણે નિરાશમાં અમર આશા પુષ્પ છે !”

આશા—ભાવિ શુભની અભિલાષા, ઉત્સાહ, ઉત્સાહ, હૃદયના અભિલાષ, આશાના મહેલ બાંધવા, વસ્તુ સ્થિતિની ભણી બાંધુજી ભેળી, સટો કરવો, ભાવિને બહુજ મહત્વ આપવું ઈત્યાદિ ભાવો આ આશા વૃત્તિનાંજ સિત્ત સિત્ત સ્વરૂપો છે. તેના અતિયોગ કે મિથ્યાયોગથી વગર વિચારે કંઈક કિલ્લા અને આશાના મહેલ સ્થાપના આવે છે. હીનયોગ યથાથી નિરાશા, નિરૂત્સાહ, ઓદાસ અને ભેલીલી કે વૈરાગ્ય અથવા વિરક્ત વૃત્તિને જન્મ મળે છે.

સ્થાન—આ આશા વૃત્તિનું અવયવ આત્મનિષ્ઠાના અવયવના અગ્રભાગમાં તથા અધ્યાત્મરતિના સ્થાનની પાછળના ભાગમાં તથા સૌન્દર્ય અને દ્રઢતા તથા પૂજ્યવૃત્તિના સ્થાનની વચમાં આવેલું છે. આ અવયવના મુખ્ય બે વિભાગ કરવામાં આવેલ છે, જેમાંના પ્રથમ ઉપરનો વિભાગ આધ્યાત્મિક અને નિત્ય અમર અને પારલૌકિક મુખની, શાશ્વત મુક્તિમુખની આશા સંબંધી કાર્ય કરે છે. બીજા નીચેનો વિભાગ અશાશ્વત અનિત્ય અને આ લોકના અસ્થિર મુખ સંબંધી આશાઓ ધારણ કરે છે; આત્મનિષ્ઠાના સ્થાન પાસેજ આ અવયવની પરિસ્થિતી કંઈ વિશેષ હેતુ પુર્વક કરવામાં આવેલ જણાય છે. અને તે જણાવે છે કે મનુષ્યને તેની આશા અને કર્મગુરૂપ રૂપે અવશ્ય મળે છે.

“મનુષ્યની પ્રત્યેક અવસ્થાને મુખી બનાવવા માટે, આશા એ એક ધણીજ અત્યંતની વૃત્તિ છે. આને પરિણામે મનુષ્ય કેટલોકવાર પ્રત્યક્ વિજય કરતાં પણ વધારે સતોષ પ્રાપ્ત કરે છે. જેઓ હુનેશાં આશાના મહેલો બાંધતા રહે છે અથવા હવાઈ કિલ્લાઓ અથવા મનના ચોગ્રાઓ ઘડતા રહે છે તેઓમાં આ સ્થાન ખાસ વૃદ્ધિ પામેલું હોય છે. અન્ય વૃત્તિઓ કે શક્તિઓની જે કંઈ અભિલાષા કે હંમણા યાય તે પૂર્ણ થયે એન આ વૃત્તિ, આશા અથવા વિશ્વાસ આવે છે. આ હંમણી-સંબંધી નહિ પણ તેના દ્વારા મનુષ્ય, આ લોક અને પરલોક સંબંધી પણ આશાઓ વાંધવા સમર્થ થાય છે તથા આત્માનું અવિનાશિત્વ અને અમરત્વ સ્વિકારે છે. બાંધવા સમર્થ થાય છે તથા આત્માનું અવિનાશિત્વ અને અમરત્વ સ્વિકારે છે. અતિ પ્રબળ પ્રભાવમાં આ વૃત્તિ ખીલેલી હોય ત્યારે અસંભવ, અસંબંધ અને અનુચિત વર્ણનોની ઈચ્છા પણ પૂર્ણ થવાની સંભાવના કલ્પિત થાય છે. પણ જ્યારે

આ વૃત્તિ છેક ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય અને સાવચેતીનું અવયવ સાફ ખીલેલું ત્યારે તે મનને નિર્ભય અને નિરૂત્સાહિત બનાવે છે, તથા શેક દીલગીરી નિરાશાને જન્મ આપે છે." આમ ડૉ. સ્પરઝીયમનું કહેવું છે.

ડૉ. જ્યોર્જ કોમ્બ કહે છે:—"Phrenology shows that man's ardor, hope, and longing after immortality result from two Faculties, Love of life and Hope—Combe.

ઉપવેશન—જેમ યાદશક્તિનો બધો સંબંધ લગભગ ભૂતકાળના બનાવો સાથે છે, તેજ પ્રમાણે આશા વૃત્તિનો સંબંધ ખાસ કરી ભવિષ્ય કે ભાવી આશાઓ અને અભિલાષાઓની સાથેજ સ્વાભાવિક રીતે જોડાયેલો છે. ભવિષ્યની કોઈપણ ભતતની આશા અભાવમાં વર્તમાનકાળમાં અગાઉથી તૈયારીઓ કરવાનું કઠીનપણ બની શકેજ નહીં. આપણે હમેશાં ભવિષ્યને માટે આશાવન્ત હોઈએ છીએ. ઇશ્વર આરાધના પૂજા, વ્યાખ્યાન, સભા, ચુંટણી, ધર્મારોજગાર, સુસાફરી, લગ્ન, ગર્ભાધાન, ખેતી તેમજ આંખા, લીંબુ, કેળાં, અને અનેક ભતતના ફળફૂલના ગ્રાહ વૃક્ષ કે રોપાઓ તથા ખીજો વાવવાનું કામ આપણે ભવિષ્ય ઉપર સમ્પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખીનેજ આરંભીએ છીએ. કારણ તે સર્વના વિષયકનો ભાવી સમય આવવાની આપણને ખાતરી થયે છે. જો ભવિષ્યમાં ફાળાફૂલીનો કે કમરોનો સારો પાક થવાની આપણને આશા રાખવાનું કારણજ ન હોત કે ન હોય તો વર્તમાનકાળમાં વિસ્તૃતહાથે બીજારોપણ કરી અન્નાદિ ખીજને ધુળમાં નાખી જેવકુદ કે મૂખ કોણ બનત! કોઈને નહિં. પણ આપણે સર્વ પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ કે મનુષ્યની આશા જેમ અધિક તેમ તે ભાવી આશાઓની પૂર્તિ માટે અનેક રીતે વધારે અને વધારે સારી તૈયારી કરી ખર્ચ કરી અગાઉથીજ ખીજરોપણ આદિ કાર્ય કરી સંખે છે. ભાવી આશાના અભાવમાં માત્ર વર્તમાન અને દૃષ્ય સુખોને માટેજ પ્રવૃત્તિ કરી આપણે ભવિષ્યને માટે તકન નિશ્ચિંત નિર્ભીત અને નિરૂત્સાહી રહ્યા હોત અને એક આંગળી પણ ઉંચી કરી શક્યા ન હોત. પણ આસપાસના સંજોગો અને સ્થિતિનો બારિક તપાસ કરતાં એ સ્પષ્ટ માત્રુમ પડે છે કે આપણે ભાવી સુખપ્રાપ્તિ માટે અનેક પ્રકારનાં ખર્ચાંજ અને ભારી પ્રયત્નો નિરંતર કરી રહ્યા છીએ. ટુંકમાં આશાવૃત્તિના અભાવમાં રેલ, તાર, ટામ, બહુલ વિમાન સ્તીમર આદિ પદાર્થો અને સાધન-ધંત્યાદિની મહાન રોધો જેવું કંઈપણ મહત્વ પૂર્ણ કાર્ય થવાજ ન પામ્યું હોત, કે કોઈપણ ભતતનો સુધારો વધારો મનુષ્ય ભતમાં થવા ન પામ્યો હોત. પણ ભાવીની પ્રબળ આશા એ ભવિષ્યની પ્રબળ આકાંક્ષાએ, મનુષ્યોને અનેક પ્રકારે અસંખ્ય સુખો આપવા માટે પ્રયત્નશીલ અને સુખી તથા આનંદયુક્ત બનાવ્યા છે.

ડૉ. સ્પરઝીયમ અને જ્યોર્જ કોમ્બ આ આશાવૃત્તિના અવયવને સમ્પૂર્ણરીતે સ્થાપિત અને સુસ્થીર થયેલ માને છે. બ્યારે ડૉ. ગોલે દીલગીરી તથા શેક અને નિરૂત્સાહને આ શક્તિની ખાતરીનું વિન્ધ ગણેલ છે બ્યારે ડૉ. આ. એસ. ક્રાઉઝર આ આશાવૃત્તિની ન્યુનતા કે ખામી તથા જ્ઞાનવન્તુઓની નિર્ભયતાને

આશાવંત હોય છે. પણ આશયિતને તર્કશક્તિ અને તુલનાશક્તિ દ્વારા બહુજ સમજ પૂર્વક ઘણમાં સંખ્યાની જરૂર છે.

જેઓમાં પૂર્ણ પ્રમાણમાં આનુત્તિ હોય છે તેઓ વ્યાજબી આશા રાખે છે અને પોતાથી બને તેટલુંજ મામે લે છે. સાહસીક અને ઉત્સાહી હોય છે, પણ સાવચેતીની અધિકતાથી હમેશાં સંભાળપૂર્વક વર્તે છે. પશુ નુત્તિઓની અધિકતાથી આ લોકના સૂખ માટે વિશેષ આશાવંત હોય છે. જ્યારે પરલોકના સુખ સંબંધી વધારે વિચાર રૂપા નથી. પણ નૈતિક શક્તિઓની અધિકતાથી પરલોકની સરી સ્થિતિની આશા રાખે છે.

સાધારણ—જેઓમાં આ નુત્તિ સાધારણ પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ બહુ અશાવળ હોતા નથી. ઉત્સાહક સાધનો કરતાં મુશીબતોના વધારે વિચાર કરે છે. પર્તમાનની વધારે ચિન્તામાં હોય છે. ભવિષ્ય માટેના બચાવની બહુ જરૂર કરતા નથી. પનાભિલાષની અધિકતાને લઈ પૈસાની પીરધાર બહુ સાવચેતીથી કરે છે. ઘણું બાંહે વ્યાજે મુકે છે. અને કહાય પીરે તો પણ બહુજ નરહાન પધામાંજ મુકી રોકે છે. ધીમે ધીમે પન એકત્ર કરે છે. પણ ખોળા નથી. બુદ્ધિ શક્તિઓના પ્રાબલ્યથી આખરે લાંબે સમયે પણ પન એકત્ર કરે છે. સાવચેતીની અધિકતાથી બહુ વચનો આપતાં નથી. પણ આત્મનિષ્ઠાનાં પ્રાબલ્યથી આંતર વચનો બહુજ રાખે છે. સ્વમનની ન્યૂનતા અને આત્મનિષ્ઠા પૂજ્યભાવ, તથા તત્ત્વજ્ઞાનની અધિકતાથી ભોલક મુખને માટે અતિ ચિંતાતુર બની રહે છે. દુઃખ અને સાવચેતીની અધિકતાથી કોઈપણ કામ ધંધામાં પડતાં બહુ સંભાળ રાખે છે. પણ ચરૂ ક્યાં પાછી છેડતા નથી. હમેશાં અનુકુળ સંયોગોની રાહ ભૂંધે છે. જિનસંધા નથી. હમેશાં કિલક પૂર્ણ હોય છે.

ન્યૂનતા—જેઓમાં આ નુત્તિ ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ નિરૂત્સાહી હોય છે. બહુજ તાકત ખેડતા નથી. કાંઈને બહુજ મુશ્કેલી રાખે છે. સાવચેતીની અધિકતા અને ભાગ્યની ન્યૂનતાનું એ પરિણામ છે, હમેશાં રેક કાર્યમાં પાછળ પડે છે. હમેશાં જીવને માટે સંકટચીક રહે છે ક્રિતિની પ્રબળ અભિલાષા અને પૂર્ણ નિરૂત્સાહી દેવા ક્યાં તરફગતી આશા યોગી હોય છે. તેથી સમાજ કે કોઈકલીલાં બહુજ પાછળ પડી જાય છે. કાલ્યુ નામ પુરૂષમાં પ્રથમની આશા ક્યાં ક્યાં વચનમાં જીવે છે અધિક હોય છે, જતજત વારના નામ પુરૂષ નિજાગ્રહી બની જાય છે અને બચાવી રાખે છે. જતી તેઓ પાછળ ભાગના મુશીબત અને અરુણેનું દુનયો ન દેવ ત્યાં પડી જાય છે. તાકત તથા તરફગતી રહિત દેવ છે. તથા તરફગતી તદુ મહાનુભાવ નથી કે છે અને પશુને કંઈ કરવાની કે નેવત ખેડવાની જરૂર ક્યાં ક્યાં રાખે છે.

અત્યંત મધુનું છે તેમ જાણે તરફગતી વાંધે સમજિત, પર્તમાન કાંઈ અધિક બહુવચી, અને કાંઈક વાંધે અધિક તથા ભવનનેતીની ખેડવે છે કીમે. જાણે છે કંઈ ક્યાં ક્યાં રાખે છે કીમે કીમે કીમે તેને પણ બહુજ ભરે આપ્યું

પણી સાથે સંબંધ છે. આવી રીતે બેતાં કુદરતે આપણી સન્મૂખ બંધિય કે
પણીનું એક મહાન વિસ્તીર્ણ કર્મસેવક ખુલ્લું મુકેલું છે, કે જે આપણને વત-
ન દશમાં શુભકર્મરૂપી બી વાવવાનું અને બંધિયમાં તેનાં શુભ-ફળ આપવાનું પ્રતિ-
ષ્ઠા મુકેલું છે. અને જેમ જેમ આપણે બંધિયનો વિચાર કરી અનેક શુભ કર્મ
પ બીજાં તેમાં વાવશું તેમ તેમ આપણને સમૃદ્ધિ શુભ ફળની આશા સંભવાને
પણું અધિકાર છે. કુદરતનો એ એક અચળ નિયમ છે “ નદિ કન્ધવાગરુત્ કાશિવ વુર્ગતિ
તત્ત્વ મચ્છતિ ” જેમ તે બીતામાં કંઈ છે તે સર્વાથે સત્યજ છે. એકપણ શુભચરણ રૂપ
મનું ફળ દુર્ગતિને પામતું નથી. તેનું શુભફલ અવરય મળે છે. જેણે બંધિયની
પ્રશસ્તિ થોડી રાખે છે તેણે વર્તમાનમાં પણ બહુજ થોડું કરી કે મેળવી શકે છે.
આદે બસબર લક્ષણ અને અમમયેવી દ્વારા વિસ્તૃત ચોવનાઓ યર્ષ શકે છે અને
અમલો લાભ થાય છે. આશાના અભાવમાં કે નિરાશાના એક પ્રબલ સપાટાથી
કય એકદમ વિદીલું યર્ષ ભય છે અને હાય પમ દીલા યર્ષ ભય છે. આશા
રંગના સર્વ પ્રયત્નો અને વીર ઇચ્છાઓ કે કામનાઓ તદન સિધ્ધિ નિર્ભળ અને
પ્રબ વિનાની યર્ષ ભય છે અને કહી પણ પૂર્ણ કરી શકાતીજ નથી. આશા એ મનુષ્યનું
મજા પ્રાણી માનવનું જીવન છે. અને તે દ્વારા જન્ય સકળ શક્તિઓ પણ સજીવન
થી પેલપેલાનું કાર્ય કરવા વત્પર થાય છે. નિરાશાથી આશાનું અમર વૃક્ષ અને તેનાં
અમર શક્તિરૂપ ધણી ધણગાંઓ એકદમ મુકાવા. લાગે છે અને તદન મુકે તથા
નિરસ બની થોડા વખતમાં મૃત્યવશ પણ યર્ષ ભય છે. આટલા માટે “ નિરસ કહી
એ નહિ ” “ Never Despair ” “ આશા અમર છે ” ઈત્યાદિ મહાન સૂત્રોને
ધ્યાનમાં રાખી પ્રત્યેક મનુષ્યે હમેશા આશાચુકત અને ઉત્સાહ પૂર્ણ રહેવાની જરૂર છે.

નિરાશા થોડાં કે ઘીકાંડીરીનું પરિણામ-નિરસા એ એક ભાતની માનસિક
નિર્ભળતા છે. મનુષ્ય સ્વભાવને એ કંઈ મૂળગુણ કે વૃત્તિ નથી. આપણે હમેશાં આશા-
ચુકત રહેવુંજ એકંજો જરૂર ઠોકર આપે કે પાછા હોમે તો તરત ઉભા થાએ.
ઉત્સાહને ધારણ કરી અને પાછી નવેસરથી નવી પ્રવૃત્તિ શરૂ કરે. કદાચ અજ
કોઈએ સિન પ્રકારના હોય તો કાલે બાઢી જશે. મુશીબતો અને મુરકેલીઓ
કરીતી અને વર્ષનરી કંઈ સહાય રહેતી નથી બહાદુર અને યક્ષા મનુષ્યો-ધૈર્ય
ધારણ કરી કહીપણ આશાનો ત્યાગ કરતા નથી હમેશાં દિનકલ્પ ઉદય થયા પૂરે
મેધારી સતજ હોય છે. જે કાર્યમાં કંઈ મુષારો યર્ષ શકે તેવું ન હોય તેને માટે
ધારવાર ખેડ નહિ કરે. જાંઝનીની પ્રત્યેક દશમાં મુશીબતો તો હોયજ છે. પણ
તેને પાર કરવામાં મબ અને આનંદ સમાયેલ છે. દુર્ભાગિ દશપર વારંવાર વિચાર કર-
તો તે કંઈ એકી યતી નથી. મુશીબતોથી જનસર્થ પ્રયત્નો સિધ્ધિ કરવાથી વિચરને
કોઈ લાગે છે. આત્મા નિર્ભળ બને છે અને પ્રવૃત્તિ થાય છે. માટે થોડાં ઘીકાંડીરી
અને નિરસને લાંબેવખત કહીપણ તમજ મનમાં ટકવા આપે નહિ. એકદમ
તે દૂર કરે. જય થોડાં વિંવા અને નિરસથી મુષા-મન યર્ષ ભય છે, આસ
દ પડે છે. રૂપિસતિસરવુની નાંદ સિધ્ધિ યર્ષ અર છે. સરીરના સર્વ અંગો

આશાવંત હોય છે. પણ આશકિતને તર્કશકિત અને તુલનાશકિત દ્વારા બહુજ સમજ-પૂર્વક દાખમાં રાખવાની જરૂર છે.

જેઓમાં પૂર્ણ પ્રમાણમાં આવૃત્તિ હોય છે તેઓ વ્યાજબી આશા રાખે છે અને પોતાથી બને તેટલુંજ માથે લે છે. સાહસીક અને ઉત્સાહી હોય છે, પણ સાવચેતીની અધિકતાથી હમેશાં સંભાળપૂર્વક વર્તે છે. વસ્તુ વૃત્તિઓની અધિકતાથી આ લોકના સૂખ માટે વિશેષ આશાવંત હોય છે. જ્યારે પરલોકના કુખ સંબંધી વધારે વિચાર કરતા નથી. પણ નૈતિક શકિતઓની અધિકતાથી પરલોકની સરી સ્થિતીની આશા રાખે છે.

સાધારણ—જેઓમાં આ વૃત્તિ સાધારણ પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ બહુ અશાવંત હોતા નથી. ઉત્સાહક સાધનો કરતાં મુશીબતોના વધારે વિચાર કરે છે. વર્તમાનની વધારે ચિન્તામાં હોય છે. ભવિષ્ય માટેના ભયા-વની બહુ ફરકાર કરતા નથી. ધનાભિલાષની અધિકતાને લઈ પૈસાની ધીરધાર બહુ સાવચેતીથી કરે છે. ઘણે ભાગે વ્યાજે મુકે છે. અને કદાચ ધીરે તો પણ બહુજ નફાકારક ધંધામાંજ મુડી રોકે છે. ધીરે ધીરે ધન એકત્ર કરે છે. પણ ખોટા નથી. બુદ્ધિ શકિતઓના પ્રાબલ્યથી આખરે લાંબે સમયે પણ ધન એકત્ર કરે છે. સાવચેતીની અધિકતાથી બહુ વચનો આપતાં નથી. પણ આત્મનિહાનાં પ્રાબલ્યથી આપેલ વચનો ભસાવર પાળે છે. સ્વમાનની ન્યૂનતા અને આત્મનિહા પૂજ્યભાવ, તથા સાવધાનતાની અધિકતાથી મોક્ષ મુખને માટે અતિ ચિંતાતુર બની રહે છે. દ્રઢતા અને સાવચેતીની અધિકતાથી કોઈપણ કામ ધંધામાં પડતાં બહુ સંભાળ રાખે છે. પણ શરૂ કર્યા પછી છોડતા નથી. હમેશાં અનુકૂળ સંયોજોની શઢ જુવે છે. નિગરા થતા નથી. હમેશાં ઉત્સાહ પૂર્ણ હોય છે.

ન્યૂનતા—જેઓમાં આ વૃત્તિ ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ નિરૂત્સાહી હોય છે. જરાપણ સાહસ ખેડતા નથી. કાંચેને બહુજ મુજતબી રાખે છે. સાવચેતીની અધિકતા અને આશાની ન્યૂનતાનું એ પરિણામ છે, હમેશાં દરેક કાર્યમાં પાછળ પડે છે. હમેશાં અન્યને માટે ચંકાશીલ રહે છે. ક્રીતિની પ્રબળ અભિલાષા અને પૂર્ણ સાવચેતી હોવા છતાં સફલતાની આશા યોડી હોય છે. તેથી સમાજ કે સોસાયટીમાં બહુજ પાછળ પડી જાય છે. કારણ આવા પુરૂષોમાં પ્રશંસાની આશા કરતાં હારાપાત્ર થવાનો ડર અધિક હોય છે. જરાજરા વારમાં આવા પુરૂષો નિરૂત્સાહી બની જાય છે અને બનાવી શકાય છે. વળી તેઓ પોતાના માર્ગમાં મુશીબત અને આફતોનાં ડુંગરો ન હોય ત્યાં ધારી બેસે છે. સાહસ તથા બહાદુરી રહિત હોય છે. તથા અડચણોને બહુ મહંતવનું સ્વરૂપ આપી દે છે અને પરિણામે કંઈ કરવાની કે ભોખમ ખેડવાની જરાપણ હામ ભીડી શકતા નથી.

અમાઉ જણાવ્યું છે તેમ આપણે ભૂતકાળની સાથે સ્મૃતિદ્વારા, વર્તમાન સાથે ભક્તિ અનુભવથી, અને ભવિષ્ય સાથે ભાવિ આશા તથા અગમચેતીથી જોડાયેલા છીએ. આપણે જે ઠાંઠ ક્ષય વર્તમાન કાળમાં કરીએ છીએ તેનો પણ અમુક અંશે આપણા

પ્રવી સાથે સંબંધ છે. અપી રીતે એવાં કુદરતે આપણી સન્મૂખ ભવિષ્ય કે
 અવીનું એક મહાન વિરતીર્ણ કર્મહોત્ર ખુલ્લું મુકેલું છે, કે જે આપણને વર્ત-
 માન દશમાં શુભકર્મરૂપી બી વાવવાનું અને ભવિષ્યમાં તેનાં શુભ-ફળ આપવાનું પ્રતિ-
 ભુક્ષુ સુચવે છે. અને જેમ જેમ આપણે ભવિષ્યનો વિચાર કરી અનેક શુભ કર્મ
 પ બીજો તેમાં વાવશું તેમ તેમ આપણને સમ્પૂર્ણ શુભ ફળની આશા સમજાવે.
 ભૂં અધિકાર છે. કુદરતનો એ એક અચળ નિયમ છે “ નહિ કલ્યાણકરુત્ કાશિત્વ પુર્ગતિ
 ત્ત ગચ્છતિ ” જેમ જે ગીતામાં કહ્યું છે તે સર્વાંગે સત્યજ છે. એકપણ શુભાચરણ રૂપ
 મનું ફળ ફર્ગતિને પામતું નથી. તેનું શુભફલ અવશ્ય મળે છે. જેઓ ભવિષ્યની
 આશા થોડી રાખે છે તેઓ વર્તમાનમાં પણ બહુજ થોડું કરી કે ત્રેણવી થકે છે.
 આદે બસબર હઠાપણ અને અત્રમચેતી દ્વારા વિસ્તૃત યોજનાઓ યર્થ થકે છે અને
 મહા હાલ થાય છે. આશાના અભાવમાં કે નિરાશાના એક પ્રબલ સપાટાથી
 હવ એકદમ વિદીલું થઈ ભય છે અને હાથ પગ ધીરા થઈ ભય છે. આશા
 નાના સર્વ પ્રયત્નો અને વીઢ ઇચ્છાઓ કે કામનાઓ તદન શિથીલ નિર્જન અને
 તલ વિનાની થઈ ભય છે અને કહી પણ પૂલું કરી ચકાવીજ નથી. આશા જે મનુષ્યનું
 મજ પ્રાણી માત્રનું જીવન છે. અને તે દ્વારા અન્ય સજન શક્તિઓ પણ સજીવન
 પેતપેતાનું કાર્ય કરવા તત્પર થાય છે. નિરાશાથી આશાનું અમર વૃક્ષ અને તેનાં
 મમ્મ શક્તિરૂપ ધણી ધ્રુવજાંઓ એકદમ મુકાવા લાગે છે અને તદન શુષ્ક તથા
 રેસ બની પેાડ વખતમાં મૃતવશ પણ થઈ ભય છે. આટલા માટે “ નિરાશ કહી
 એ નહિ ” “ Never Despair ” “ આશા અમર છે ” ક્રિયાદિ મહાન સુચેતે
 માનમાં સખી પ્રત્યેક મનુષ્યે હમેશા આશાધુક્ત અને ઉત્સાહ પૂર્ણ રહેવાની જરૂર છે.

નિરાશા થોડકે ધીવગીરીનું પરિણામ-નિરાશા એ એક ભવની માનસિક
 વેર્ગળા છે. મનુષ્ય સ્વભાવને એ કંઈ મૂળચુક કે વૃત્તિ નથી. આપણે હમેશાં આશા-
 ધુક્ત રહેવુંજ એકજે જગા ઠોર ખાઓ કે પાછા હમે તેા તરત ઉભા થાઓ.
 ત્યાહને ધારણ કરો અને પાછી નવેસરથી નવી પ્રવૃત્તિ ચક્ર કરો. કદાચ આજ
 કાલેએ જિન્ન પ્રકારના હરો તેા કાલે બદલી જશે. મુશીબતો અને મુરકેલીઓ
 રીતી અને તવનરી કાંઈ સદાય રહેલી નથી. બહુદુર અને ચાલુ મનુષ્યો-ચાલુ
 ધારણ કરી કદીપણ આશાને ત્યાગ કરતા નથી. હમેશાં જિતકરતા ઉદય થયા પૂવે
 પેાદી સતજ હોય છે. જે કાર્યમાં કંઈ મુષારો થઈ થકે તેવું ન હોય તેને માટે
 વરંવાર ખેડ નહિ કરો. જીંદગીની પ્રત્યેક દશમાં મુશીબતો તેા હોયજ છે. પણ
 ને પાર કરવામાં મજા અને આનંદ સમાવેલ છે. ફર્ગતિ દશપર વારંવાર વિચાર કર-
 થી તે કંઈ એાની થતી નયો. મુશીબતોથી અત્રલ્લ પ્રયત્નો શિથીલ કરવાથી વિજયને
 કાકે લાગે છે. આત્મા નિર્જન બને છે અને કુત્રિત થાય છે. આટે થોડક ધીવગીરી
 ને નિરાશને લાગેરખત કદીપણ તમારે મનમાં દકવા આપે નહિ. એકદમ
 ને દુર કરો. ભર થોડક ચિંતા અને નિરાશથી મુષા-અન થઈ ભય છે, આજ
 ૬ ૫૩ છે. રૂપિદતિસરવૃત્તી મંત્ર શિથીલ થઈ જઈ છે. યાદીયા સર્વ પ્રયો

આશાવંત હોય છે. પણ આશકિતને તર્કશકિત અને તુલનાશકિત દ્વારા બહુજ સમજ-પૂર્વક દાખમાં સખવાની જરૂર છે.

જેઓમાં પૂર્ણ પ્રમાણમાં આવૃત્તિ હોય તેઓ વ્યાજબી આશા રાખે છે અને પોતાથી બને તેટલુંજ માથે લે છે. સાહસીક અને ઉત્સાહી હોય છે, પણ સાવચેતીની અધિકતાથી હુમેશાં સંભાળપૂર્વક વર્તે છે. પશુ વૃત્તિઓની અધિકતાથી આ લોકના સૂખ માટે વિશેષ આશાવંત હોય છે. જ્યારે પરલોકના કુખ સંબંધી વધારે વિચાર કરતા નથી. પણ નૈતિક શકિતઓની અધિકતાથી પરલોકની સરી સ્થિતીની આશા રાખે છે.

સાધારણ—જેઓમાં આ વૃત્તિ સાધારણ પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ બહુ અશાવંત હોતા નથી. ઉત્સાહક સાધનો કરતાં સુશીલનો વધારે વિચાર કરે છે. વર્તમાનની વધારે ચિન્તામાં હોય છે. ભવિષ્ય માટેના બચાવની બહુ ફરકાર કરતા નથી. ધનાભિલાષની અધિકતાને લઈ પૈસાની ધીરધાર બહુ સાવચેતીથી કરે છે. ઘણે ભાગે વ્યાજે મુકે છે. અને કદાચ ધીરે તો પણ બહુજ નફાકારક ધંધામાંજ સુડી રોકે છે. ધીરે ધીરે ધન એકત્ર કરે છે. પણ ખોતા નથી. બુદ્ધિ શકિતઓના પ્રાબલ્યથી આખરે લાંબે સમયે પણ ધન એકત્ર કરે છે. સાવચેતીની અધિકતાથી બહુ વચનો આપતાં નથી. પણ આત્મનિહાનાં પ્રાબલ્યથી આપેલ વચનો બરાબર પાળે છે. સ્વમાનની ન્યૂનતા અને આત્મનિષ્ઠા પૂજ્યભાવ, તથા સાવધાનતાની અધિકતાથી મોક્ષ મુખને માટે અતિ ચિંતાતુર બની રહે છે. દ્રઢતા અને સાવચેતીની અધિકતાથી કોઈપણ કામ ધંધામાં પડતાં બહુ સંભાળ રાખે છે. પણ શરૂ કર્યા પછી છોડતા નથી. હુમેશાં અનુકુળ સંયોગોની શક્ય ભાવે છે. નિરાશ થતા નથી. હુમેશાં ઉત્સાહ પૂર્ણ હોય છે.

ન્યૂનતા—જેઓમાં આ વૃત્તિ ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ નિરૂત્સાહી હોય છે. જરાપણ સાહસ ખેડતા નથી. કાર્યોને બહુજ સુગત્વી રાખે છે. સાવચેતીની અધિકતા અને આશાની ન્યૂનતાનું એ પરિણામ છે, હુમેશાં ફરેક કાર્યમાં પાછળ પડે છે. હુમેશાં અન્યને માટે શંકાશીલ રહે છે. ક્રીતિની પ્રબળ અભિલાષા અને પૂર્ણ સાવચેતી હોવા છતાં સફલતાની આશા યોડી હોય છે. તેથી સમાજ કે સોસાયટીમાં બહુજ પાછળ પડી જાય છે. કારણ આવા પુરૂષોમાં પ્રશંસાની આશા કરતાં હારણપાત્ર થવાનો ડર અધિક હોય છે. જતનજત વારમાં આવા પુરૂષો નિરૂત્સાહી બની જાય છે અને બનાવી શકાય છે. વળી તેઓ પોતાના માર્ગમાં સુશીલ અને આકર્ષકોનાં ડુંગરો ન હોય ત્યાં ધારી બેસે છે. સાહસ તથા બહાદુરી રહિત હોય છે. તથા અડચણોને બહુ મહેતવનું સ્વરૂપ આપી દે છે અને પરિણામે કંઈ કરવાની કે ભોજન ખેડવાની જરાપણ હામ બીડી શકતા નથી.

અગાઉ જણાવ્યું છે તેમ આપણે ભૂતકાળની સાથે સ્મૃતિદ્વારા, વર્તમાન સાથે ભક્તિ અનુભવથી, અને ભવિષ્ય સાથે ભાવિ આશા તથા અગમચેતીથી ભેટાયેલા છીએ. આપણે જે કાંઈ ક્ષય-વર્તમાન કાળમાં કરીએ છીએ તેનો પણ અમુક અંશે આપણા

ખીસવણી—હમેશાં હૃદય આશાથી પૂર્ણ રાખો. દરેક વસ્તુ કે પ્રસંગની કાળી બાજુ ભેગા કરતાં શુભ બાજુપક્ષ ધ્યાન આપો. સુશીલતાનો વિચાર બોધો કરો. અનુકૂળ સંયોગો અને શુભ પરિણામનીજ આશા રાખો અને ગણના કરો. યુવાન મિત્રવર્ગ અને મુંદર યુવાવસ્થાપુર્ય સૌંદર્ય તથા પ્રેમપૂર્ણ હૃદયવાળી યુવતીઓનાં સંબંધ કે સંબંધમાં નિવાસ કરો. ચિંતાને દુર કરો. હમેશાં ખુશમીબાજમાં રહો. ધંધારોજગારમાં ઉત્સાહ રાખો. ભવિષ્યને માટે આશાવન્ત રહો. હમેશાં ઉચ્ચ અભિલાષાઓ રાખો. ગાયન, સંગીત, વાદ્ય, નૃત્યાદિથી આનંદ ઉત્સાહ અને આશાના અમર વૃક્ષને સજીવન રાખો. હાસ્યવૃત્તિને ખીલવો. બાળકોની માફક હમેશાં આનંદ-શુકલ સ્વભાવ અને આશાપૂર્ણ હૃદય રાખો.

નિમ્નહ—આ વૃત્તિના અતિ ઊંચ સ્વરૂપને પણ રોકવાની જરૂર છે. માટે

- ૧ ભુદિપુર્વક વિચાર કરી યોગ્ય આશા રાખો.
 - ૨ અતિ આશાપૂર્ણ ન થાઓ.
 - ૩ વેંચાણ અને લેવદેવમાં રોકડો વ્યવહાર રાખતાં ચીજો.
 - ૪ સડો કે ઉધાર ઉપર કદી આધાર રાખો નહિં.
 - ૫ હવાઈ ફીલ્ડો બાંધવાનું તુટી પડે.
 - ૬ ધાર્યા કરતાં અરધા ભોખમ ખેડો.
 - ૭ શાન્ત હૃદયે સુશીલતા અને અહમ્મિયોનો યોગ્ય વિચાર કરો.
 - ૮ અતિ ઉંચ ભારણાથી ફાયદાને બદલે એકદમ નુકસાન થાય છે. માટે અતિ ઊંચ આશાના વેગને એકદમ રોકો.
 - ૯ ધીમે ધીમે પ્રગતિ કરતા હંચો. એકદમ કુદરતી મારવાનું પસંદ કરો નહિં.
 - ૧૦ અજમાયશ કે નવી યોજના પાછળ ખર્ચવામાં સંભાળ રાખો.
 - ૧૧ ટુંકમાં ભુખિ ટહાપણુ અને નિમ્નહવૃત્તિનો ઉપશોભ કરો. આશાના દાસ ન બનો. માશાપા: પે દાસા: તે દાસા: સર્વ લોકસ્ય એ ધ્યાનમાં રાખો.
- આશા અને નિરાશા પ્રત્યેકના ઊંચ વેગને રોકવાની અત્યંત જરૂર છે. આ બાબતમાં પ્રત્યેક ચકિતની માફક આ આશા વૃત્તિનો પણ હીન અતિ કે મિથ્યા યોગ્ય ન થાય એ પ્રત્યેક પ્રસંગમાં બહુજ સંભાળવાનું છે. જામ્યાવસ્થા પ્રત્યેક પ્રસંગમાં પસંદ કરવા યોગ્ય છે.

सर्वा मरता मय विभं मयन्तु

શીધીત થઈ જાય છે. અને શુદ્ધિ નિર્મળ થઈ જાય છે. આવી દશામાં મહાત્મા જોસક કે જળપાનની પણ ચાવી અસર થતી નથી. મગજની અન્ય શક્તિઓ જે ઉત્સાહ, ધૈર્ય, દૃઢતા સંગીન. સાહિત્ય-આત્મા, તાત્ત્વ, સાન્નિધ્ય-પ્રિયતા-સંગાર કે આદિ વૃત્તિઓનું કાર્ય પણ એકદમ શિથિલ થઈ જાય છે. સ્નેહબંધન શિથિલ થાય છે. મહાત્માગણીઓ નિરસ લાગે છે અને મુખમુદ્રા પણ શિથિલ અને પડી જાય છે અને મગજને પણ તેથી બહુજ નુકસાન થાય છે. માટે એવી દશ જેમ અને તેમ જરૂરી ત્યાગ કરે.

આથી ઉલટું આનંદ-ઉત્સાહ અને આશાની-અમર અસરથી જીવનની પ્રશક્તિઓમાં ઉત્સાહ જળ અને શક્તિ તથા વીર્ય આવે છે અને મનુષ્યની શક્તિઓ સજીવન બને છે. તેથી જેવડું મુખ આનંદ તથા સંતોષ આપે છે. મહાત્માઓ જેવા બાવોને સર્વ પ્રયત્નો દ્વારા પ્રતીપ્ત કરે. ગતિ ન જોવામિ કરી પણ પ્રત્યેક કાર્યમાં ઉત્સાહપૂર્ણ હૃદયે પ્રવૃત્ત કરે. રેવાથી કંઈ બગડેલ કાર્ય મુધરવા નથી, એ સ્પષ્ટ સમજે.

સંયોગ અને નિરાશાપૂર્ણ હૃદયની હાલતથી મનુષ્યની તન્દુરસ્તી તેમજ આયુષ્ય બહુજ નુકસાનકારક અસર થાય છે. જે મનુષ્ય આવી રીતે થોડા દિવસગીરી નિરાશાથી દબાઈ જાય છે, તેના જેવો કોઈ નિર્બળ નથી. અને જેટલે અંશે આ પ્રસંગોમાં મનુષ્ય દબાઈ એટલુજ તેનું દુર્ભાગ્ય સમજવું. આવા પ્રસંગોમાં મિત્ર સ્નેહી સંબંધી અને હિતેશુ વગેરે આવા વ્યક્તિઓને પ્રેરણા-ઉત્સાહ-ધૈર્ય આશાની અમર અસરથી વાકેફ કરી, આશાની અમરવેલનું અમૃત છાંટી, પોતાનું મનુષ્ય તરીકેની સંપૂર્ણ ફરજ બજાવી, નિરાશાપૂર્ણ હૃદયોને સજીવન કરવાની જરૂર છે.

આવા નિરાશાના પ્રસંગો દુનીયામાં અનેકવાર બને છે, જેમ કે—

- ૧ કોઈના માતા પિતાનું એકાએક મરણ થવાથી.
- ૨ કોઈ અત્યંત નજીકનાં સ્નેહીનું મરણ થવાથી.
- ૩ અત્યંત વહાલાં અને પ્રેમી બાળકો કે માબાપોના વિયોગથી.
- ૪ કોઈ મોટી વ્યવહારિક આફત વખતે.
- ૫ તદ્દન નિરાધાર અને ગરીબ હાલતમાં આવી પડ્યા હોઈએ ત્યારે.
- ૬ વ્યાપાર રોજગાર કે ધંધા વિગેરેમાં અલુધારી ખોટ કે નુકસાન આવવાથી.
- ૭ ધન સમ્પત્તિ કે આબરૂનો એકાએક કમ સંયોગે નાશ થવાથી અને એવા એવા બીજા અનેક પ્રિયાપ્રિય પ્રસંગોના આવાગમન અને વિસર્જનથી મનુષ્ય હૃદય અનેકવાર થોડા દિવસગીરી અને બેટી કીધી લસઈ આવે છે. આવા બધા પ્રસંગોમાં સ્નેહી સંબંધી અને મિત્ર વગેરે તથા આડોસી પાડોસીએ તેવા વ્યક્તિની માનાસિક નિર્બળતાને દૂર કરવા માટે અનેક રીતે આશા ઉત્સાહ અને હિંમત-બરેલાં વાક્યોનો પ્રયોગ કરવો જોઈ છે.

ખીલવણી—હમેશાં હૃદય આશાથી પૂર્ણ રાખે. દરેક વસ્તુ કે પ્રસંગની કાળી બાજુ જોવા કરતાં શુભ બાજુ પરજ ધ્યાન આપે. સુશીલતાને વિચાર એાઉં કરે. અનુકૂળ સંયોગે અને શુભ પરિણામનીજ આશા રાખે. અને ગણના કરે. યુવાન મિત્રવર્ગ અને સુંદર યુવાવસ્થાપુષ્પ સૌંદર્ય તથા પ્રેમપૂર્ણ હૃદયવાળી યુવતીઓનાં સંપર્ક કે સંપાત્તમાં નિવાસ કરે. ચિંતાને દુર કરે. હમેશાં પ્રુથગીભાવમાં રહે. પ્રેમરોજગારમાં ઉત્સાહ રાખે. ભવિષ્યને માટે આશાવન્ત રહે. હમેશાં ઉચ્ચ અભિલાષાઓ રાખે. આયન, સંગીત, વાદ્ય, નૃત્યાદિથી આનંદ ઉત્સાહ અને આશાના અમર વૃક્ષને સજીવન રાખે. હાસ્યવૃત્તિને ખીલવે. બાગકોની માફક હમેશાં આનંદ-મુક્ત સ્વભાવ અને આશાપૂર્ણ હૃદય રાખે.

નિર્મલ—આ વૃત્તિના અતિ જિજ્ઞાસુપણે પણ રોકવાની જરૂર છે. માટે

- ૧ છુદ્ધિપુર્વક વિચાર કરી યોગ્ય આશા રાખે.
- ૨ અતિ આશાપૂર્ણ ન થાઓ.
- ૩ વેચાણ અને લેવદેવમાં રોકાણ બાંધાર રાખતાં થીએ.
- ૪ સદા કે ઉધાર ઉપર કરી આધાર રાખે નહિં.
- ૫ હવાઈ દીલ્લા બાંધવાનું મુકી દે.
- ૬ ધારી કરતાં નરણાં ભેખમ ખેડે.
- ૭ શાન્ત હૃદયે સુશીલતા અને અકમલોને યોગ્ય વિચાર કરે.
- ૮ અતિ ઉચ્ચ કારણથી કાયદાને બદલે એકદમ તુકથાન થાય છે. માટે અતિ જિજ્ઞાસુ આશાના વેગને એકદમ રોકે.
- ૯ ધીમે ધીમે પ્રગતિ કરવા હંચે. એકદમ દુલ્હા આસ્વાનું પસંદ કરે નહિં.
- ૧૦ અજમાયશ કે નવી યોજના પાછળ ખર્ચવામાં સંભળ રાખે.
- ૧૧ દુકંમાં ભુલિ કાપણ અને નિર્મલવૃત્તિને ઉપયોગ કરે. આશાના ઘસ ન બને. આશાપા: યે દાસા તે દાસા: સર્વ સ્વલક્ષ્ય એ ધ્યાનમાં રાખે. આશા અને નિરાશા પ્રત્યેકના જિજ્ઞાસુ વેગને રોકવાની અત્યંત જરૂર છે. આ બાબતમાં પ્રત્યેક શક્તિની આડક આ આશા વૃત્તિને પત્તુ હીન અતિ કે નિષ્ણા યોગ ન થાય એ પ્રત્યેક પ્રસંગમાં બહુજ સંભાળવનું છે. સમ્પ્રદાય પ્રત્યેક પ્રસંગમાં પસંદ કરવા યોગ્ય છે.

સર્વાં માયાં દત્ત મિત્રં યવન્તુ

નં. ૨૧ આત્મનિષ્ઠા અથવા આત્મબળ.

Conscience or Conscientiousness.

Conscience though distasteful truths may tell,
But mark his sacred lessons well.
With it whoever falls at strife,
Loses a better friend for life.

બ્યાખ્યા-સ્થાન શોધ ઉપયોગ અને વિવેચન આદિ.—

આત્મનિષ્ઠા-આત્મબળ, આત્મશ્રદ્ધા, સત્યનિષ્ઠા, સત્યપરાયણતા, ન્યાયપ્રિયતા ધર્મ-કર્તવ્ય કે નીતિ પરાયણતા, કર્તવ્યનિષ્ઠા, ધર્મનિષ્ઠા, નીતિનિષ્ઠા, વચનાનું પાલન, આભાર વૃત્તિ, પાપનો ડર, પશ્ચાત્તાપ કે પ્રાર્થાશ્રિત-વૃત્તિ, ઇત્યાદિ હૃદય વિશુદ્ધિ દર્શક ભાવોનું આ આત્મનિષ્ઠાની અંદર અહલુ કરવામાં આવે છે.

સ્થાન—આ શકિત કે વૃત્તિનાં અવયવનું સ્થાન ધર્માભિસાપના અમ્ભ ભાગમાં આશા વૃત્તિના અવયવની પાછળ, અને સાવધતા તથા હૃદયના અવયવની વચ્ચેમાં આવી રહેલ છે. તેનો ઉપરનો ભાગ સત્યનિષ્ઠા તથા ન્યાયપરાયણ વૃત્તિનું ખાસ કાર્ય કરે છે જ્યારે નીચેનો વિભાગ પશુ પ્રાણી કે મનુષ્ય તરફની આભારવૃત્તિ નિદર્શનાય છે. આ વૃત્તિના અવયવનું સ્થાન છેક પાછળના ભાગમાં જ્યાં યોગ-પરીનો ભાગ પાછળ તરફ વળે છે-ત્યાં સુધી ફેલાયેલ છે.

શોધ—જા. સ્પર્શીયને આ વૃત્તિના સ્થાનની શોધ કરી, તેના સ્થાનને નિશ્ચિત કરેલ છે. આશાવૃત્તિના સ્થાનને શોધી કાઢનાર પણ તેજ હતો. તે કહેતો હતો કે "મારા બધા અવલોકનથી જો-સાળીત-થયું છે કે અવશ્યવાળા પુરુષો કરતાં ભાગ-કેની અંદર આ વૃત્તિનું સ્થાન ખાસ વૃદ્ધિ પામેલું હોય છે. કારણકે મનુષ્ય જેમ જેમ અરસાએ પહોંચતો જાય છે તેમ તેમ મનુષ્યના સંસર્ગમાં અને અનેક સંધિ-જોના સપાટથી તેની આ વૃત્તિ નિહુર બુદ્ધિ અને કલ્પ-યતી બાય છે. મનુષ્યો નિચાર કરી પોતાનો ભૂતકાળ સામાન્ય રીતે તપાસી જોયો તો તેઓને જરૂર જો સ્પષ્ટ માત્રુમ પડ્યો કે તેઓ આગળ કરતાં આત્મનિષ્ઠાના કાર્ય વિરુદ્ધ વર્તવામાં વધારે સતેજ નિહર અને નિયંત્ર તથા નિર્ભય થતા જાય છે."

જા. જ્યોર્જ ફોર્બેસ પોતાના આગળી નોકરો સંબંધી ફેટલીક અમલની બાબ-તોના અનેક દ્રષ્ટાંતો ટાંકીને આ આત્મનિષ્ઠાની ખામીવાળા પુરુષોનું વર્તન કેવા પ્રમાણ હોય છે તે નીચે પ્રમાણે દર્શાવતાં જાય છે કે—

" After more than thirty year's experience of the world in actual life, and in various countries I cannot remember an instance in which I have been permanently treated unjustly by one in whom this organ and intellect were large. Momentary injustice, through irritation or misrepresentation, may have been done; but after correct information and time to become cool, I have found such persons ever disposed to act on the dictates of conscience; as well as satisfied with justice. Nor have they ever maltreated me though we differed greatly in opinion. But they represent my statements fairly and meet them with honest arguments. While my opponants who lack this organ have not scrupled to use falsehood, misquotation, and misrepresentation as weapons of attack. Those in whom it is powerful are disposed to regulate their conduct by the nicest sense of justice are earnest upright and direct in manner. Inspire confidence and convince us of their sincerity. It leads to punctuality in keeping appointment so as not to waste their time, to the ready payments of debts, will not send collectors away unsatisfied, except from inability to pay, are reserved in making promises, but punctual in keeping them and when favorably combined are consistent in conduct and pleasing in manners. Its predominance makes a strict disciplinarian and a rigid but just master, invests all actions with a sense of duty. "

ભાવાર્થ—“ જુદા જુદા દેશોના માણસ ગ્રીસવર્ષના અનુભવ પછી પણ માણસ એવામાં એવો એક પણ બાજિત નથી આવ્યો કે જેમાં ખાતમનિષ્ઠા અને સુખિચકિત પૂર્ણ પ્રમાણમાં હોય છતાં મારી સાથે અયોગ્ય રીતે વર્તન વ્યક્તિયું હોય. આણું એક પણ હાંત મને થાક નથી. કદાચ એસમજુતિ કે સ્વભાવની ઉદ્ભવાને લીધે તત્કાલ અન્યાય કરવામાં આવ્યો હશે. પણ સત્ય હકીકત બહુવામાં આવ્યા પછી અને સ્વભાવ સાંત થયા પછી આવ્યા મનુષ્યોને હૃદયમાં આત્મનિષ્ઠા અર્થેત્ર પેલાના નિંતાકરણની વાતઅનુસાર હૃદયમાં વર્તવાં અને ન્યાય મગવાં સંતુષ્ઠ થવાં એવા છે. વળી એટલુંજ નહિ. અમે અનેકવાર મહાન મતભેદથી જુદાં પડીએ તે પણ બહેરમાં તેઓએ માણસ વિચાર રાખવાથી પ્રત્યક્ષિ સુલકાત સ્વર્થ દયાંથી હૃદયેક છે. પણ અયોગ્યતાથી કદી પણ વર્ત્યાં નથી. ત્યારે માણસ વિરોધિઓ કે જેઓમાં આ રીતની ખામી હતી તેઓએ. અસત્ય ઉચારો કે અસત્ય હકીકત ટાંચી નેરસમજુતીદાર અયોગ્ય દુષ્કર્મ કરવામાં કંઈ કન્યાસ રાખી નહોતી. પણ જેઓમાં આ વૃત્તિ પ્રબળપણે હોય છે. તેઓ ઉત્તમ પ્રકારની ન્યાયવત્તવજ્ઞતા દયાંથી પેલાનું વર્તન નિર્વચિત રીતે સુધારવા અકુમ પડેક છે. તેઓએ સદાંરદી

નં. ૨૧ આત્મનિષ્ઠા અથવા આત્મબળ.

Conscience or Conscientiousness.

Conscience though distasteful truths may tell,
But mark his sacred lessons well.
With it whoever falls at strife,
Loses a better friend for life.

બ્યાખ્યા-સ્થાન શોધ ઉપયોગ અને વિવેચન આદિ.—

આત્મનિષ્ઠા-આત્મબળ, આત્મશક્તિ, સત્યનિષ્ઠા, સત્યપરાયણતા, ન્યાયપ્રિયતા ધર્મ-કર્તવ્ય કે નીતિ પસંદગી, કર્તવ્યનિષ્ઠા, ધર્મનિષ્ઠા, નીતિનિષ્ઠા, વચનાનુપાલન, આભાર વૃત્તિ, પાપનો ડર, પશ્ચાત્તાપ કે પ્રાયશ્ચિત્ત-વૃત્તિ, ઇત્યાદિ હૃદય વિશુદ્ધિ દર્શક ભાવોનું આ આત્મનિષ્ઠાની અંદર મહત્ત્વ કરવામાં આવે છે.

સ્થાન—આ શક્તિ કે વૃત્તિનાં અવયવનું સ્થાન વશાભિલાષના અમ ભાગમાં આશા વૃત્તિના અવયવની પાછળ, અને સાવધતા તથા દૃઢતાના અવયવની વચ્ચેમાં આવી રહેલ છે. તેનો ઉપરનો ભાગ સત્યનિષ્ઠા તથા ન્યાયપરાયણ વૃત્તિનું ખાસ કાર્ય કરે છે જ્યારે નીચેનો વિભાગ પશુ પ્રાણી કે મનુષ્ય તરફની આભારવૃત્તિ નિહાળનાર છે. આ વૃત્તિના અવયવનું સ્થાન છેક પાછળના ભાગમાં જ્યાં ખોપ-પરીનો ભાગ પાછળ તરફ વળે છે ત્યાં સુધી ફેલાયેલ છે.

શોધ—હા. સ્પષ્ટરીયમે આ વૃત્તિના સ્થાનની શોધ કરી, તેના સ્થાનને નિશ્ચિત કરેલ છે. આશાવૃત્તિના સ્થાનને શોધી કાઢનાર પણ તેજ હતો. તે કહેતો હતો કે “મારા બધા અવલોકનથી એ સ્થાપીત થયું છે કે અવસ્થાવાળા પુરુષો કરતાં બાળકોની અંદર આ વૃત્તિનું સ્થાન ખાસ વૃદ્ધિ પામેલું હોય છે. કારણકે મનુષ્ય જેમ જેમ અવસ્થાએ પહોંચતો જાય છે તેમ તેમ મનુષ્યના સંસ્કૃતિમાં અને અનેક સંયોગોના સપાટાથી તેની આ વૃત્તિ નિષ્કુર છુટી અને કઠણ થતી જાય છે. મનુષ્યો ભો વિચાર કરી પોતાનો જીવકાળ સામાન્ય રીતે તપાસી ભેરો તો તેઓને જરૂર એ સ્પષ્ટ માત્રામાં પડ્યો કે તેઓ આગળ કરતાં આત્મનિષ્ઠાના કાર્ય વિરુદ્ધ વર્તવામાં વધારે સતેજ નિડર અને નિરાશ તથા નિર્ભય થતા જાય છે.”

હા, બ્લોર્ડ કેમ પોતાના જાનગી નોકરો સંબંધી કેટલીક અગત્યની બાબતોના અનેક દૃષ્ટાંતો દાંડીને આ આત્મનિષ્ઠાની આશીર્વાદા પુરુષોનું વર્તન કેવા પ્રકારનું હોય છે તે નીચે પ્રમાણે દર્શાવતાં લખે છે કે—

૩. આમ સમજવું અને તે પ્રમાણે વર્તવું અથવા મનુષ્યાન વતવા પ્રકાર
 ને આ આત્મનિષ્ઠા-વૃત્તિનું મહાન કાર્ય છે. આત્મિક આપણા કાર્યોનો મુકાદો આપ-
 નર કે ન્યાય કરનાર ન્યાયાધીશ નથી. પણ એક યોગ્ય નિષ્પક્ષપાત્ર અને સત્ય સલાહ-
 નર હિતેષુ મિત્ર વર્ગીય કે શાસ્ત્રીનું કાર્ય કરે છે, જેની મુચ્છના અનુસાર આત્મવાદી
 મનુષ્ય મુખ્યશાન્તિ અને આનંદમાં હાંકી ગુજરવા સમર્થ થાય છે, જ્યારે તેથી
 ઘટી રીતે વર્તવાથી સમજી શકવને બધા સંકલ્પ, અસંતોષ અને પશ્ચાત્તાપ
 વ્યાપ્તિ પસ્તિપામી પરિપૂર્ણ કરી મનુષ્ય પોતાને કુચે અધમદશાને પ્રાપ્ત થઈ
 મુદેપુદા પડતાય છે. અન્તઃકરણના કોષથી વારંવાર પિડાય છે. ચીડાય છે. રડે છે
 અને સડે છે. એટલું જ નહિ પણ પોતે જાતે પોતાના અન્તરહતમાને પણ ધિક્કારી
 જાયથી ભેદ અસહ્ય દુઃખો સહન કરે છે. અને અતે દુર્ભાગી બને છે. Gates of
 Hell આનું નામજ છે. આત્મહત્યા આત્મપાત આનું જ નામ છે. આત્મપાતિ
 હાપાપી કહેવાય છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના શુભ અથવા અશુભ કર્મના પ્રમાણમાં
 હસ્ત અને તેના નિયન્તા પરમાત્માને જવાબદાર છે કારણ પ્રત્યેક મનુષ્ય જમી
 ને પ્રકારનું કર્મ કરવાની સ્વતંત્રતા ધરાવે છે, જ્યારે કર્મના ફળ ભોગવવામાં
 અચીર કુદરતના નિયમોને તે આધિન છે.

૪. દ્વંદ્વંત વરીકે હયા કરવી એ સાજું છે. કારણ તેમ કરવાથી દયાકરનાર ને તેમજ
 હયા પાત્રને બનેને ફાયદો થાય છે.

૫. સંજ્ઞાન પૂર્વક ચચાવેલ રીતે ખોટાક ખાવો તે બહુ સાજું છે કારણ
 તેથી રીતે ખોટાક ખાવાથી તન્દુરસ્તિને ફાયદો થાય છે.

૬. કેટલાકો એમ કહે છે. કે ઇશ્વર જેને સાચા અને સત્ય બનાવ્યા તે સત્ય અને
 બાકી અસત્ય પણ તેવું કંઈ નથી વિવેચનાત્મક પદાર્થોની સ્થિતિની સાચેજ
 અનાદિ અને અન્ત નિયમો સ્વાભાવથીજ સ્વયંચિન્ન રૂપેજ છે. જેમ ઇશ્વર
 અને પ્રકૃતિના શુષ્ક કર્મસ્વભાવ અનાદિ છે તેવીજ રીતે વિવેચના બ્યાપક
 નિયમો પણ અનાદિ અન્ત અને અખંડિત રૂપે સર્વાંશ એક રસ બિરાજમાન છે.

૭. આપણે ઇશ્વરની બકિત રાત્રી કે પુલ્ક કરીએ છીએ, તે ચર્ચાર્થ છે.
 પણ તે એટલા માટે નહિ કે આપણે તેથી ઇશ્વરને કંઈ ફાયદો પહોંચા-
 ણીએ. પણ ચર્ચાર્થ પુલ્કભાવથી ઉપાસકને પોતાનેજ લાભ થાય છે.
 એટલા માટે તેની ઉપાસના કરવી યોગ્યજ છે.

૮. આવીજ રીતે સર્વકોઈએ સત્યાચરણ પણ કરવું એમણે કારણ કે સત્ય તે
 સત્યજ છે. અને પરિણામે મુખર છે અને અસત્ય પરિણામે દુઃખર
 છે તેથી તેનો ત્યાગ કરવો એમણે.

વિવેચન—જેઓમાં આ આત્મનિષ્ઠાનું અવયવ પ્રપૂર્ણ રીતે ખીલેલું હોય છે
 તેઓ નૈતિક ક્રમવાને સૌથી સર્વોપરિ મળે છે. કર્તવ્ય પ્રચલ્લતા એજ તેઓનું
 સ્વરૂપ છે. નૈતિક સિદ્ધાન્તનુસાર વર્તવું એ તેઓનો ખૂબ લક્ષ્યમાં હોય નિયમ

પ્રમાણિક નિષ્પાદસ દીવના અને સરળ હૃદયના હોય છે. બીજાના વિશ્વાસપાત્ર રહે છે અને પોતાના પ્રમાણિક ઉદ્દેશની સર્વને ખાતરી કે પુરાવો આપે છે. વૃત્તિને પરિણામે મનુષ્ય પ્રત્યેક કાચ માં નિયમીતપણે વર્તે છે. અને ઠરાવેલા બરાબર હાજર થઈ ફેકટ વખત પોતાનું પસંદ કરતા નથી. લેણદારને પૈસા આપી દે છે માંગણી કે ઉઘરાણીવાગાને અસંતુષ્ટ કરી બહાર કાઢતા પોતાની પાસે આપવા ન હોય તેવી દશા સિવાય કદી પણ પાછા વાગતા વચન આપતાં અચકાય છે. પણ આપ્યા પછી તો તેનું બરાબર પાલન કરે છે. બધા સંબેગ સાચા હોય તો આવ્યાર વિચાર અને વર્તનમાં સંસંબદ્ધ અને ભાતથી ખુશાલી પેદા કરનાર નીવડે છે. આ આત્મનિષ્ઠા વૃત્તિના પ્રાબલ્યથી મનૈતિક કે ધાર્મિક નિયમોને દબાવી અને ચીવટથી વળગી રહી નિષ્પક્ષપાત્ર વર્તે છે અને બધાં કાર્યોને ફરજ સમજીનેજ કરે છે.”

ઉપધોગ—મનુષ્યને પોતાની નીતિ ધર્મ અને સદાચારના સિધ્ધાન્ત પ્રમાણે તથા કુદરત અને ઈશ્વરી સત્ય અને ન્યાયયુક્ત નિયમાનુસાર વર્તવામાં માટે વૃત્તિ ખાસ ઉપયોગી છે. કુદરતના નિયમાનુકૂલ જો કંઈ હોય તે સત્ય અને તે જો કંઈ વિરૂધ્ધ તે અસત્ય. એમ માનવામાં આ વૃત્તિ ખાસ કારણભૂત છે. માનસિક સર્વ કાયદા માનુષ્યમાં મનુષ્યોના સ્વાભાવિક ન્યાયયુક્ત સત્ય હકોનો સમાવેશ થાય છે. જ્યારે કુદરતના પવિત્ર કાયદા અને નિયમો પ્રમાણે વર્તવું એ કુદરતના મહા પવિત્ર નિયમોનું પાલન કરવા બરાબર છે. અને જ્યાં જ્યાં કુદરત અને મનુષ્યના કાયદોઓમાં કે નિયમોમાં ફેરફાર જણાય કે પરસ્પર વિરોધ માત્રમ પડે ત્યાં ત્ય ઈશ્વરી કાનુનો અને નિયમોને માન આપતાં શીખવવું એ આ વૃત્તિનું કાર્ય છે. કુદરતના નિયમો અને સિધ્ધાન્તો અચલ અટલ અને સર્વ સમ્પૂર્ણતા અને સત્યતાથી પુર્ણ છે. તેનો ભંગ કરવાથી અનેક પ્રકારના શારીરિક માનસિક અને સામાજિક દુઃખો ઠોડા કે આધિભ્યાધિ અને ઉપાધિઓ જન્મ પામે છે. કુદરતના કે ઈશ્વરીય સત્તાના આ સ્વાભાવિક નિયમોને યથાવત સમજી તે પ્રમાણે વર્તવામાં અને વર્તાવવામાં મદદગાર કે સહાયભૂત થવું એ આત્મનિષ્ઠા કે આત્મબળાની વૃત્તિ મનુષ્યમાં સ્થાપત કરવાને સુધ્ધિ નિયન્તા મહાપ્રભુનો મહાન ઉચ્ચ ફરજ છે. જેને પરિણામે કુદરત અને મનુષ્ય તથા મનુષ્ય અને પરમાત્મા અને કુદરતના વિશ્વવ્યાપી નિયમોનો અસરપરસનો સંયુક્તિક સંબંધ જળાવાઈ અનુભવાઈ રહે છે. આત્મનિષ્ઠાથી નૈતિક આત્માની લાગણી ઉદ્ભવે છે. “આપણે અમુક કાર્ય કરવું જોઈએ” અમુક નિયમાનુસાર વર્તવું જોઈએ. અમુક નિયમોનો ભંગ તો આપણાથી કદાપી પણ થઈ શકેજ નહિ.” આવી વૃત્તિ કે નૈતિક અથવા ધાર્મિક બંધનથી બંધાવું કે બંધાઈને (સ્વેચ્છાથી) વર્તવું. કે વર્તાવવું એ આ વૃત્તિનું કાર્ય છે. પણ સત્ય અને અસત્યનો પ્રત્યેક પદાર્થ કે વિષય સાથે સંબંધ છે અને સત્ય છે તે સત્ય જ છે અને જોટલા માટેજ આપણે સત્ય પ્રમાણે ચાલવા અને વર્તવા બંધાયેલ છીએ વળી અસત્ય છે તે અસત્ય છે. માટે તેનો પ્રતિકાર કરવો એ આપણી ફરજ

બચાવે એમ અભ્યાસ સખે. દેવ પાદે દરેક પ્રસંગે પ્રત્યેક વાતને અંતઃકરણને આધીન કરે. હમેશાં અન્તરાત્મામાં જે કંઈ સત્ય જણાય તે પ્રમાણે જ વર્તે. અન્ય માનસિક વૃત્તિઓથી કંઈ પણ દબાવે નહિ. તેમ આત્મનિષ્ઠાને અવમાનિત કરે નહિ પણ અન્તરાત્માના અચળને સૌથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન અને માન આપે. પ્રત્યેક સંસ્કૃતિમાં સત્ત્વને આગ્રહ કરે અને સર્વોત્ક્રાંતિ તેની સંરક્ષા કરે. ઉચ્ચ પ્રકારની કર્તવ્યપરાયણતા અને અનરૂપિતને ખાસ ધ્યાન પૂર્વક કેળવે. તમા પ્રત્યેક પ્રકારની અસર વિચાર અને વર્તનની મુક્ત મુખાર્થ પ્રયત્ન કરે. ટુંકમાં

"અગાધાત્મયઃ પ્રવિવક્ત્ર્યેન રદં ન શીરાઃ" ।

સત્યાગ્રમમદિત્યમ્ । સત્યં પરં પીઠોદ્ધે ।

ધર્માગ્ર મમદિત્યમ્ । સમગ્રાદિક્ત પતોષર્મઃ ।

કુમલ્લમ્ મમદિત્યમ્ । સર્વં સત્યં પ્રતિષ્ઠિતમ્ ।

દેવપિ ક્રૂપાંકર્ષાં ન મમદિત્યમ્ ।

અર્થે મહાન અને પવિત્ર—અસાધ્યને છાવનને મુશ્કેલ બનાવી તે પ્રમાણે વર્તે. હમેશાં તપસ રહે.

નિયમ—આ વૃત્તિનો અભિયોગ ન થાય તેને માટે નીચેની ભાગતો પર ખાસ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે.

૧ હમેશાં પ્રત્યેક પ્રસંગમાં બહુજ હક કે અતિ ચાકસી ન હોવાનું ખાસ ધ્યાન રાખે.

૨ જ્યાં કંઈપણ વાંક કે ગુન્હો ન હોય ત્યાં પણ કમ્પિ લેવાનો તમારો સ્વભાવ ન થઈ શકે એ ધ્યાન રાખે અને સંજાળે.

૩ કર્તવ્યપરાયણતા અને સત્યનિષ્ઠાનો અભિયોગ કે હકબદ્ધાર ઉપયોગ ન થઈ શકે તે સંજાળે.

૪ અતિ તિરસ્કાર કે પિત્રારની વૃત્તિ વખતમાં જન્મ ન પામે એટલા માટે મહાગુ નમ્ર પ્રભાવુજા અને શાન્ત સ્વભાવના યતાં રીખે.

૫ ખીબાઓના અનુચિત કારો ભેડ કે સાંજની ગેરબાજગી રીતે અને નિયમ કે દુઃખી નયન કાંઈ જન કે ખીબા ન થાય.

૬ હોકાના આનારીય ઉત્તુઓને અર્થ સમજવામાં તમે મુક્ત હો નહીં કરતા એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખે.

૭ નાની હકો કે ગુન્હાઓને મદતવનું કે અતિ અમલનું સ્વરૂપ નહિ આપે.

૮ અતિ ખેડ પાંચત્વ કે વાંધા કાન્યાર નહીં થાય.

૯ નાજા અસાધ્ય વિશેષીત સત્ત્વનો પણ તિરસ્કાર કરવામાં હા કે દુરસંકુ તો નહીં વાપરતા એ ધ્યાનમાં રાખે.

સાધારણ—જેઓમાં આ વૃત્તિ સાધારણ પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ પોતા પ્રબળ શક્તિ અનુસાર વર્તિ લગભગ જે સાચું હોય તે જ કરે છે. અને સામાનીતે યોગ્ય વર્તન રાખે છે. પણ અયોગ્ય વર્તન માટે ખાસ ગુસ્સો કે ક્રોધ પસંદ નથી. સત્યનો ખરી પ્રબળતાથી પક્ષ લેતા નથી. સ્વમાન અને ઉત્કર્ષની અભિપ્રાયથી યશ અને કીર્તિ મળે તેવા કાર્યો તરફ પ્રવર્તે છે. પણ ક્યાં સત્ય અને કીર્તિ પરસ્પર વિરોધ થાય એવા પ્રસંગમાં સત્યને જ ન્યાયી બાજુએ મુકી કીર્તિને સંભાળ પાછળ રોકે છે. ચારીરબળ અને ઉદ્યોગ શક્તિની સાધારણ હાલતમાં કેટલીક અયોગ્ય બાબતો વગર ઠપકે અને પ્રતિકાર કર્યા વગર ચાલવા દે છે. નૈતિક ગુસ્સો કે ક્રોધ અથવા બળ દર્શાવતા નથી. છુટું સંખવાની કે નિઃશ્રદ્ધ કરવા વૃત્તિની સાધારણ દશામાં કે ન્યૂનતાથી અને ધનાભિલાષની સાધારણ દશામાં કીર્તિ દયા તથા સૌંદર્યની પ્રબળ ઇચ્છાથી ઘણે અંશે જે સાચું યોગ્ય અભ્યાસની હોય તે પ્રમાણે વર્તે છે. અને ઓછી ભૂલ કરે છે તેથી તેઓ સ્વમાનની વૃત્તિ ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી શકાય ખરો. પણ કરેલી ભૂલને મા પોતાને ભાગ્યેજ ભોખમદાર ગણે છે. આવા પુરુષોને કદીપણ ઠપકો નહિ આપવો જોઈએ. કારણ કે તેઓનાં અન્તઃકરણ સત્ય સ્વિકારે કે સમજે તે પહેલાં તેઓ ઉત્કર્ષ અભિલાષ કે કીર્તિ અવમાનીત થાય છે. એ તેઓ સહન કરી શકતા નથી. લાગણીમાં કે વિચારમાં પોતાનો કંઠો ખરો કરે છે. સહનશીલ કે ક્ષમાયુક્ત હોતા નથી. કેટલીક વાર સિધ્ધાંતોને પણ કોરે મુકે છે. અને કતવ્યને બાજુ મુકી સ્વાર્થવૃત્તિને આધિન પણ થાય છે. આવા પુરુષોએ પોતાની આ વૃત્તિને ખીલવવા માટે ખાસ ધ્યાન આપી મનોવૃત્તિઓનું સામાન્ય ન પ્રવર્તે એ ખુબ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. પ્રત્યેક પ્રસંગે નૈતિક બાજુ પર વધારે ધ્યાન આપવું પડે છે.

ન્યૂનતા—જેઓમાં આરમ્ભિકાની ન્યૂનતા હોય તેઓના મનમાં આત્મનિષ્ઠ વર્તન માટે ઓછી હરકાર હોય છે. ઉપકાર આભાર કે કૃતજ્ઞતા તથા પશ્ચાત્તાપ કે નૈતિક સિધ્ધાન્તો અથવા ન્યાય કતવ્ય કે ધર્મ અથવા ફરજ સંબંધી ખાસ માનવૃત્તિ જેવું કંઈ હોતું નથી. આવા પુરુષો પોતાની પ્રબળ વૃત્તિઓને વશ થઈ વર્તે છે. તથા પુણ્યભાવની તેમજ અધ્યાત્મ રતિની ન્યૂનતાથી નૈતિક સિધ્ધાન્તો પ્રમાણે વર્તવામાં ખાસ ખામીવાળા જણાય છે. ધનાભિલાષ તથા નિઃશ્રદ્ધવૃત્તિની સામાન્ય રિચતિમાં તેમજ ચારીરબળ અને કાયં જરૂરવાવાની સંપૂર્ણ રિચતિમાં તથા મૈત્રીભાવ કીર્તિ અને દયા તથા સૌંદર્યપ્રેમ અને ભુષિતશક્તિ આદિભાવોની અધિકતાથી સ્વભાવે સુંદર અને મજતાવડા યથા નિષ્કલંક જીવન સામાન્યરીતે ગાળે છે. પણ બારીક તપાસ કરતાં નૈતિક લાગણીઓની ખામી વાળા જણાયે. પણ તેઓના વચન ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખવામાં કંઈ હરકત નથી. કારણ કે આત્મનિષ્ઠાની ખામી સહજ જણાઈ આવતી નથી પણ આવા પુરુષોએ બહુજ અનુરૂપથી આ વૃત્તિની ખીલવણી કરવી જોઈએ.

ખીલવણી—આ અનુષ્ઠાન વૃત્તિની ખીલવણી માટે હમેશાં અન્તરાત્મમાં સત્યા સત્યને નિર્જીવ કરે. હમેશાં સત્યને વગરની રહેવાની સંભાળ રાખે અને અસત્યથી

અથવા ખાસ અથવા સર્વોચ્ચ દેવ થયેલ હરેક પ્રકારને પ્રત્યેક વાતને અંતઃકરણને
પીળ કરેલ હોયેલાં અન્યથામાં જે કંઈ સ્વપ્ન જણાય તે પ્રમાણેજ વર્તા
અથવા માનસિક વૃત્તિઓથી કરી પણ હજીયે નહિ તેમ માનસિકતાને
અનિદ કરેલ નહિ પણ અન્યથામાં અજાણને સૌથી ઉદ્ભૂત સ્થાન અને માન
સેલ પ્રત્યેક સ્વપ્નમાં સ્વપ્નને અન્યથામાં જે અર્થમાંથી તેની સંરક્ષ કરેલ
અથવા પ્રાણી કરવામાં આવેલ અને અન્યથામાં ખાસ ખાસ પુણ્ય કેવળ
અથવા પ્રાણી અથવા વિચાર અને વર્તણૂક નહિ મુખ્યત્વે સ્વપ્ન કરેલ હોયેલાં

“શાસ્ત્રસ્ય પ્રવિજ્ઞમે રૂં ન કીદાઃ” ।

સપ્નાદવવરિત્તમ્ । સપ્ન પર ધોખોલ ।

પરોષ વવરિત્તમ્ । સપ્નાદવવરિત્તમ્ ।

કુશલમ વવરિત્તમ્ । સર્વ સપ્ને વવરિત્તમ્ ।

વૈવિધ્યવવરિત્તમ્ ન વવરિત્તમ્ ।

અહિ નહાન અને સ્વપ્ન—અથવાને સ્વપ્નને મુશ્કેલ બનાવી તે પ્રમાણે
અથવા હોયેલાં અથવા કરેલ

૧ નવક—અ. વૃત્તિઓ અસ્થિર ન થાય તેને અસ્થિરની બાજુએ પર ખાસ
અથવા અસ્થિરની બાજુએ

૨ હોયેલાં પ્રત્યેક સ્વપ્નમાં અસ્થિર કરેલ અસ્થિરની બાજુએ કરેલ અથવા
અથવા અસ્થિર

૩ અથવા કરેલ અથવા કરેલ ન હોયેલાં પણ કરેલ અથવા કરેલ અથવા કરેલ
અથવા અથવા કરેલ અથવા કરેલ

૪ કરેલ અથવા કરેલ અને અસ્થિરની બાજુએ અસ્થિરની બાજુએ કરેલ અથવા કરેલ
અથવા અથવા કરેલ

૫ અથવા કરેલ કરેલ અસ્થિરની બાજુએ અસ્થિરની બાજુએ કરેલ અથવા કરેલ
અથવા અથવા કરેલ અને અસ્થિરની બાજુએ કરેલ અથવા કરેલ

૬ અથવા કરેલ અસ્થિરની બાજુએ કરેલ અથવા કરેલ અથવા કરેલ અથવા કરેલ
અથવા અથવા કરેલ અથવા કરેલ

૭ અથવા કરેલ અસ્થિરની બાજુએ કરેલ અથવા કરેલ અથવા કરેલ અથવા કરેલ
અથવા અથવા કરેલ અથવા કરેલ

૮ અથવા કરેલ અથવા કરેલ અથવા કરેલ અથવા કરેલ અથવા કરેલ
અથવા અથવા કરેલ અથવા કરેલ

૯ અથવા કરેલ અથવા કરેલ અથવા કરેલ અથવા કરેલ અથવા કરેલ
અથવા અથવા કરેલ અથવા કરેલ

સાધારણ—જેઓમાં આ વૃત્તિ સાધારણ પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ પોતાની પ્રબળ શક્તિ અનુસાર વર્તિ લગભગ જે સાચું હોય તેજ કરે છે. અને સામાન્ય રીતે યોગ્ય વર્તન સંજો છે. પણ અયોગ્ય વર્તન માટે ખાસ યુરસો કે કોઈ પસંદગી નથી. સત્યનો ખરી પ્રબળતાથી પક્ષ લેતા નથી. સ્વમાન અને ઉત્કર્ષની અભિલાષાથી યશ અને કીર્તિ મળે તેવા કાર્યો તરફ પ્રવર્તે છે. પણ જ્યાં સત્ય અને કીર્તિનો પરસ્પર વિરોધ થાય એવા પ્રસંગમાં સત્યને જસ બાબુએ મુકી કીર્તિને સંભાળવા પાછળ દોડે છે. શારીરબળ અને ઉદ્યોગ શક્તિની સાધારણ હાલતમાં કેટલીક અયોગ્ય બાબતો વગર ઠપકે અને પ્રતિકાર કર્યા વગર ચાલવા દે છે. નૈતિક યુરસો કે કોઈ અથવા બળ દર્શાવતા નથી. છુપું સંખવાની કે નિમ્નક કરવાની વૃત્તિની સાધારણ દશ્યામાં કે ન્યૂનતાથી અને ધનાભિલાષની સાધારણ દશ્યામાં અને કીર્તિ દયા તથા સૌંદર્યની પ્રબળ ઇચ્છાથી ઘણે અંશે જે સાચું યોગ્ય અને વ્યાજબી હોય તે પ્રમાણે વર્તે છે. અને ઝોછી બૂલ કરે છે તેથી તેઓની સ્વમાનની વૃત્તિ ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ સખી ચકાય ખરો. પણ કરેલી બૂલને માટે પોતાને ભાગ્યેજ ભેખમદાર ગણે છે. આવા પુરૂષોને કહીપણ ઠપકો નહિ આપવો ભેધે. કારણ કે તેઓનાં અન્યાયકરણ સત્ય સ્વિકારે કે સમજે તે પહેલાં તેઓની ઉત્કર્ષક અભિલાષા કે કીર્તિ અવમાનીત થાય છે. એ તેઓ સહન કરી શકતા નથી. લાગણીમાં કે વિચારમાં પોતાનો કંઠો ખરો કરે છે. સહનશીલ કે ક્ષમાયુક્ત હોતા નથી. કેટલીક વાર સિખ્યાંતોને પણ કોરે મુકે છે. અને કર્તાવ્યને બાબુ મુકી સ્વાર્થવૃત્તિને આધિન પણ થાય છે. આવા પુરૂષોએ પોતાની આ વૃત્તિને ખીલવવા માટે ખાસ ધ્યાન આપી મનોવૃત્તિઓનું સામાન્ય ન પ્રવર્તે એ ખુબ ધ્યાનમાં સંખવાની જરૂર છે. પ્રત્યેક પ્રસંગે નૈતિક બાબુપર વધારે ધ્યાન આપવું ઘટે છે.

ન્યૂનતા—જેઓમાં આદર્મનિષ્ઠાની ન્યૂનતા હોય છે તેઓના મનમાં આદર્મનિષ્ઠ વર્તન માટે ઝોછી હરકાર હોય છે. ઉપકાર આભાર કે કૃતજ્ઞતા તથા પશ્ચાત્તાપ કે નૈતિક સિખ્યાંતો અથવા ન્યાય કર્તાવ્ય કે ધર્મ અથવા ફરજ સંખધે ખાસ માનવૃત્તિ જેવું કંઈ હોતું નથી. આવા પુરૂષો પોતાની પ્રબળ વૃત્તિઓને વશ થઈ વર્તે છે. તથા પૂજ્યભાવની તેમજ અધ્યાત્મ રતિની ન્યૂનતાથી નૈતિક સિખ્યાંતો પ્રમાણે વર્તવામાં ખાસ ખામીવાળા જણાય છે. ધનાભિલાષ તથા નિમ્નકવૃત્તિની સામાન્ય રિયાતમાં તેમજ શારીરબળ અને કાય ખરવાવવાની સંપૂર્ણ રિયાતમાં તથા મૈત્રીભાવ કીર્તિ અને દયા તથા સૌંદર્યપ્રેમ અને જીભિશક્તિ આદિભાવોની અધિકતાથી સ્વભાવે સુદર અને મગતાવડા થઈ નિષ્કલંક જીવન સામાન્યરીતે ગળે છે. પણ બારીક તપાસ કરતાં નૈતિક લાગણીઓની ખામી વાળા જણાયે. પણ તેઓના વચન ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ સંખવામાં કંઈ હરકત નથી. કારણકે આદર્મનિષ્ઠાની ખામી સહજ જણાઈ આવતી નથી પણ આવા પુરૂષોએ બહુજ અનુરૂપતાથી આ વૃત્તિની ખીલવણી કરવી જોઈએ.

ખીકરણી—આ અનુપમ વૃત્તિની ખીલવણી માટે હમેશાં અંતરહત્તામાં સત્યા સત્યનો નિર્બંધ કરે. હમેશાં સત્યને વગર રહેવાની સંભાળ સંજો અને અસત્યથી

અને પવિત્ર રૂત્જા આપણા ઉપર છે. તે ઉપરના વિવેચનથી સફળ સમજી શકાય તેવું છે.

આત્મસહાય—આત્મજગ કે આત્મવીર્યની તુલના કે મુકાબલો કરી શકે એવી એક પણ શક્તિ પરમાત્મા સિવાય આખા વિશ્વની અંદર છેજ નહિ. *Thrice is he armed who has his own power* - નાસ્તિ શ્વામસર્વં શત્રું "આપ સમાન બળ નથી." એ અનુભવીના વાક્યો તદન યથાર્થ જ છે. જ્યારે અંદરથી મેલો અને કંપીલા મનુષ્ય, ભય લજ્જાને શંકા પેદા કરનાર પોતાની બધી શક્તિઓને (Blunt) છુટ્ટી કરનાર આત્માના અવાજને બંધ કરનાર, આત્મજગને દાબનાર કે તિરસ્કાર કરનાર, આત્મશાંતિ જેવા વિશ્વમાં કોઈ પાપી નિર્બળ કે મૂર્ખ નથી. મીઠા મોહનદાસ કરમચંદ ઝાંધીએ આત્મજગ, આત્મસહાય, આત્મનિષ્ઠા, કર્તવ્યપરાયણતા અને સત્યનિષ્ઠા, આદિ આત્મજગની વિભૂતિઓદ્વારા જે જે મહાન અને દુનીયાના કંતિદાસમાં અનૂપમ પદને પમાડનાર કાર્યો કર્યાં છે, તેનાં જેવો આત્મજગનો સૌથી પ્રત્યક્ષ અને પ્રબળ પુરાવો ભુવલોક કે વર્તમાનકાળના કંતિદાસમાં ક્યાંયથી મળવો તદન અશક્ય છે. આત્મજગથી શુ શુ થઈ શકે તેના આ પ્રત્યક્ષ પુરાવો અને પ્રમાણ છે. પ્રાચીન રૂપિઓના આત્મજગના અનુકરણને આ એક વર્તમાન જમાનાનો નસુનો છે. પણ જેઓ આત્મજગહીન અન્તરમાં મેલો અન્તરઆત્મવિરૂધ વર્તન કરનાર હોય છે, તેઓને સત્યસત્ય, શૈન્યસત્ય, કે હરૂમેળા અને તોપ આદિ અસંખ્ય પ્રકારના યત્નઓની સત્તા પણ સબળ બનાવવા સમર્થ થઈ શકતી નથી. સત્યાગ્રહની નિઃશસ્ત્ર લડાઈમાં યત્નધારી પ્રજાઓએ પણ પોતાના માનખંડીત યથેલ અનુભવ્યાં છે. એ વૃણાન્ત કષ્ટ હુંવે જગતથી અવિદિત નથી. આત્મજગ ધારી પુરૂષો સત્યસત્ય સમસંગલ કે ધર્મસભામાં સર્વ દેશ કાળ અને સ્થિતિમાં સિંહ સમાન યૌવથી સર્વત્ર ચલે છે. મનુષ્યના અન્તરઆત્માનું આત્મનિષ્ઠા એ સર્વોત્કૃષ્ટ ગુણ અને પવિત્ર સ્વરૂપ છે. અથવા સમગ્ર આત્મશક્તિઓમાં એ સૌથી પ્રમુખ પદાર્થ છે. જ્યારે અન્ય બધી શક્તિઓ માત્ર તેને સલાહ આપનાર અને વશ રહી કાર્ય કરનાર અન્ય દાસીઓ અથવા સખીઓ તુલ્ય છે. જ્યારે આત્મજગની સત્તા સર્વોપરિ, સર્વોત્કૃષ્ટ અને સર્વને અભિવંદનીય છે આ શક્તિ ભહે નાના અને ઓછા પ્રમાણમાં હોય તો પણ તે પ્રબળ પ્રભુપ્રેમને પણ વશીભુત કરવા સમર્થ થઈ શકે છે. અને મનુષ્યની અંદરની પ્રબળમાં પ્રબળ શક્તિ પણ આ શક્તિને સમલબ્યા કે હાસજાવ્યા વિના કે સતોષ આખ્યાવિના તેની સત્તા વિરૂધ કંઈપણ કાર્ય કરવા શક્તિમાન થઈ શકતિ નથી. વિશુદ્ધ વર્તન અને આત્મનિષ્ઠ મનુષ્યની શુદ્ધિશક્તિઓ, મહાન અને આશ્ચર્યજનક મહાશક્તિ કાર્યો કરવા સમર્થ થાય છે. સર્વ મનુષ્યોને સર્વાવસ્થામાં આવી મહાન શક્તિની સમૂલ્લ સહાયની જરૂર છે. પોતાના આત્મા વિરુદ્ધ અસત્યનો પણ લઈ ન્યાયાસન સન્મુખ બાપણ કરનાર વડીલ સોડીસીટર કે બારીસ્ટર, અન્તરમાં કેટલો નિર્બળ નિરુત્સાહિ અને નિઃશુન્ય હૃદય હોય છે તેના અનુભવ તો તેવું કાર્ય કરનારનેજ ધાય છે. આજપ્રમાંજ નિમ્ન નીતિ અને ધર્મચુકલ નૈતીજીવ, રનેહસબધ કે ખ્યાર અનીતિ

૧૦ સ્વરૂપ દોષ મુક્ત પણ મહાન લાભપ્રદ બાળતનો પણ રિવક્ષર કરવામાં કે તે પ્રમાણે વર્તવામાં પણ આમલી તે નથી બનતા એ બાસ ધ્યાનમાં રાખે.

૧૧ અપરાધ પાપ કે અન્ય દુષ્કૃતિ માટે એટલા બધા પશ્ચાત્તાપશીલ કે પરિતાપ મુક્ત નહિ બને કે જેથી જીવન પણ શુદ્ધ અને નિરસ લાગે. અને અન્તઃકરણ પ્રતિપત્તિ ડાંખ્યા કરે કારણ કે આત્મનિષ્ઠાના એટલા બધા પ્રબળ કે અતિયોગથી તમારી અન્ય શક્તિઓને અનેક રીતે નુકસાન થવાનો અને નિરુત્સાહિ તથા નિષ્ક્રિય થવાનો વખત આવશે. આ એક ભાતની અનુચિત પ્રવૃત્તિ છે એ ખચિત સમજો.

૧૨ ક્રૂરમાં પ્રત્યેક બાળતમાં, આધાર વિચાર કે વર્તનમાં આત્મનિષ્ઠાનો હીન અતિયોગ કે મિથ્યા યોગ કરતાં બચો.

આત્મનાત્માનમુદ્ધરેત.

આત્મનિષ્ઠાની અનુપમ—નૃત્તિને સમૂળ અંશે ખીલવવાની અને તેને યથાર્થ ઉપયોગ કરતાં રીખવાની મનુષ્ય માત્રની એક અતિપવિત્ર અને મહાન કૃત્ય છે. કહો કે એ એક અનુપમ ધર્મ છે. કારણ કે મનુષ્ય સમાજના સમૂળ મુખે વિજય અને સમુપારજનો એ સાથી અગત્યનો માર્ગ પંથ કે સર્વોત્તમ સાધન છે. જીવન સફળ કરવામાં અન્તઃસમવૃત્તિ અનુકૂળ વર્તન એ એક મહાન પવિત્ર કૃત્ય છે. વિવેચની અંદર અને અગાઉ જણાવ્યું છે તેમ સત્યનું અસ્તિત્વ સ્વત્ર છે, અને હર કંઈ તે પ્રમાણે વર્તવા બંધાયેલ છે. આ સત્યને અનુભવવા માટે, મનુષ્ય માત્રને આન્તરીય ક્ષમ યથાર્થ સમજાવવા સાથે અન્તરહાર્દમાં ધોનીકર કે નેપાન્તર્ય વિચિત્રતાનું કાવં કરવાર શક્તિ અપનું કરવામાં આવેલ છે. જેની અનુભૂતિ કરી વાન આવી પવિત્રતાનું વર્તવા લા કેઈ બંધાયેલ છે. આ વૃત્તિનું કામ વીધિ દર્શવરનું અને આજ કરવાનું નથી. યર કંઈ જાનું અને યેટું સામાન્ય રીતે સ્વ અન્તઃકરણથી અગ્રીય થકે છે. અને તે પ્રમાણે વર્તવું એઈએ એમ સમજો છે. પછી તે પ્રમાણે વર્તે કે નહિ તે તેની કમ કરવાની સ્વતંત્રતા ઉપર આધાર રાખે છે. તેજ પ્રમાણે કયું કાવં યેટું ઉદગ્રાહ્ય ભરેલું અને અગત્ય તથા અયોગ્ય છે અને તેને યાચાટે વિચિત્રતાનું એઈએ તે પણ સામાન્ય રીતે સમજો છે. અપર્યાપ્ત પ્રત્યેક યજ્ઞ વજ્ર, વિદ્યા-વિચાર લાગણી પ્રાણવિચારણ, કરવાની ક્રિયા અને સમૂળ-વચ્છી મન કે ક્રિયા રૂપ વર્તન એ પુરસ્કર્ય વિવિધાનુકૂળ હોય તે તે સમજવું કે યથાર્થ જ છે. અને પુરસ્કર્ય વિવેચ કે વિચિત્રતા વિરૂધ્ધ હોય તે ખચીત સમજવું કે પુરસ્કર્ય વિવેચન જ ન કરવા માટે તેની વચ્ચેના તત્ત્વ કે શિક્ષા મગરોજ, અને મગરોજ એઈએ. કુદરત બંધાવુ મુલ્યશુભ તર કમોનું શુભાશુભ કૃમ અધ્યય મંદેજ છે. "વરદવરેક ચોદમ્મ કલકલ્લ નુભાશુભમ્" એ વિચિત્રતા ભરેખર સમૂળોયે કાવ-તાપે કનું છે. હાંનં અને આત્મનાત્માના આ વિચિત્રતાની અર્થ આપક અને કરા કેઈ તે પણ અવગત નુભ અને તર યજ્ઞિતમાન સન્નનું પ્રાણવ કોઈપણ તત્ત્વજ્ઞાનની અવગતે વફો ન થકવ એઈનું તત્ત્વ અને તત્ત્વજ્ઞાની અગ્રુર છે. આવી પ્રગતિ તત્ત્વને સ્વકેવ સમજવાની અને કેવલ ઉપયોગમાં લેવાની કેટલી બધી મહાન

અધર્મ અને સ્વાર્થ પ્રેમ રનેહ કે મૈત્રિભાવના કરતાં કેટલો ઉચ્ચ પ્રકારનો ઉત્પત્તિ ઉત્સાહક અને આનંદદાયક તથા હૃયોત્પાદક થાય છે. તેને પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરનારા મનુષ્યોજ યથાર્થ આત્મગત કરી શકે છે. આત્મપ્રમાણે અન્યાન્ય શક્તિના સંબંધમાં પણ સમજવું.

સત્યમેવ જયંતે નાનૃતમ્ સત્યેન પન્થ્યા વિતતાં દેવયાનઃ ।

ધૈનાક્રમન્ત ઋષયો સત્યઘ્નમાઃ યત્ર તત્સત્યસ્ય પરં નિધાનમ્ ॥

હૃદયેશાં સત્યનોજ સર્વદા જય થાય છે. અસત્ય કદાપિ આખરે વિજયવંત થઈ શકતું નથી. હૃદયેશાં સત્યયુક્ત અને ન્યાયયુક્ત ઉદ્દેશો અને મનુષ્યો વિજયવંત થાય છે. શુભ અને ભદ્રા ઉદ્દેશો કદી નિષ્ફળ જતા કે થતા નથી. તેજ પ્રમાણે અશુભ અને ખરાબ ઉદ્દેશો કદીપણ લાંબો વખત ટકી શકતા નથી. કદાચ અન્યાય અને અસત્યનો અસ્પ સમયમાટે વિજય થતો દૃષ્ટિગેશ થાય, તો પણ તે સ્વદેહ ત્રમય માટેજ સમજવો. કારણ અસત્યના પાયાપર સ્થાયેક ઇમારત જન્મ પણ પવન લાગતાં એકદમ ધસી પડવાનોજ સંભવ છે. અને ધસી પડેજ છે. Truth will carry at last, "Truth crushed to dust will rise again" for eternal days are his, but falsehood dies unproven and before his worshippers " આ વાક્યો ખરેખર અત્યંત મહત્વ પૂર્ણ છે. સર્વ સત્ય નિયમોનો ભાણી ભેદને અથવા અજાણ્યે પણ કરવ માં આવતો ભંગ સર્વને યથાકર્મ શિક્ષા આપવા સમ્પૂર્ણ રીતે સમર્થ છે. સર્વ પ્રકારનાં અસત્ય વર્તનની અંદરજ સ્વસંહારક શક્તિ રૂપ ખીજ સમાજોતું છે. જ્યારે સર્વ સત્યપ્રિધાન્તોની અંદર સ્વવંશ વૃદ્ધિ અને સ્વરક્ષણ સર્વોત્તમ સૂત્ર સંરક્ષિત રહી રહેતું છે.

“ ધર્મ યવ હતો હન્તિ ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિતઃ ”

નં. ૨૨ દયા કરૂણા કે પરોપકારવૃત્તિ.

Kindness or Benevolence

વ્યાખ્યા, સ્થાન, શોધ, ઉપયોગ અને વિવેચનાદિ.

પરોપકાર-વૃત્તિ, કરુણા, અનુકરણ, સહાનુભૂતિ, સમાન સુખદુઃખાનુભવજાતિ બહાઈ, માણસાઈ પરમભુવનું, આ-મત્યાન કે આત્મમહીદાન આપવાની વૃત્તિ દયા-વૃત્તિ સહૃદયતા, કાર્યાલોકારક વૃત્તિ સમૃદ્ધિ જનના મુખની અભિદુઃખ આદિ જાણેના આ વૃત્તિની અદર સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

સ્થાન—આ દયા કે પરોપકારવૃત્તિના અવલવનું સ્થાન પ્રસિદ્ધિના ઉપરના જાગની માથ રૂપાપર પૂજ્યભાવની વૃત્તિના સ્થાનના અન્નગમમાં જ્યાંથી માણસનાં વાળ શરૂ થાય છે ત્યાંથી જાને છેક મરે જ્યાં મન પ્રવેશ પ ના આવી રહેલ છે.

લક્ષણ—આ વૃત્તિના નિર્દર્શનનું સ્વાભાવિક લક્ષણ એ છે કે ત્યારે તે અધિક પ્રમાણમાં હોય છે ત્યારે અધિક યરીર અને ખાસ કરીને માથું દયાપાત્ર મનુષ્ય તરફ નમતુ રહે છે જેઓ બહુજ સહા અને અત્યંત પરોપકારી હોય છે તેઓ સ્વાભાવિક રીતે કદી દુઃખ ઉભા રહી શકતાજ નથી કે પાછળ તરફ નમી જતા નથી. આનું નં. ૨૨ A. 13 માં દયા અને પૂજ્યભાવ બન્નેના સ્વાભાવિક લક્ષણ તેમજ તેના દયાંક અવલોકે ખાસ જોવામાં છે.

શોધક—૧. શાકે આ શક્તિની શોધ અનેક પ્રકારના અવલોકન પછી કરી હતી પણ પ્રાણીઓ જેવા કે કુતરા ન્યુકાઉન્ડેન્ડ રોમ. કુર. દોડા, અને કુતર તથા હોવા અને શાખીન વિગેરેમાં આ શક્તિનું સ્થાન પ્રજા પ્રમાણમાં ખીલેલું હોય છે.

મનુષ્યભાવ અને સમમ પ્રાણીધરી—જગત-મુખ દુઃખાદિના અનેક પ્રસંગને કર્મોત્સાર અનુભવવા માટે સરભાયેલ છે. એટલુંજ નહિપણ સમમ પ્રાણીધરી જગત અંતરપરસ અનેક પકારના એવા તો ગાઢ સબંધથી નબાયેલ છે કે જો મનુષ્ય પાદે તો સમમ વિશ્વના મુખ અનેક રીતે વધારવા તેમજ અનેક પ્રકારના અનુચિત અને અન્યાય જન્ય દોષો અને લંકાદોષ યજ્ઞવામાં અનેક રીતે જાન ગર્હ થકે તેની સ્વીતિમા છે. જો મનુષ્યમાં વિશ્વના આ સમમ સંબંધથી મુખદુઃખની લાગણીજ ન થતી હોત અથવા પશુઓની માફક પોતાના વિચારો કે અનુભવો મુખદુઃખના જાણે અન્ય મનુષ્ય બનુઓ સન્મુખ દર્શાવવાની તેનામાં શક્તિ ન હોત કે અન્યના તેજા જાણે અણુવાની કે અસ્પર્શ મદદ દેવાની શક્તિ ન હોત તો દયા-પરોપકાર કે કરુણાની લાગણીની કંઈ અવરજવકતાજ નહોતી. અને કદાચ લામચૂંપી રહેત તો પણ તે તદન નિર્મલકર્મ હતું. પણ વસ્તુ સ્વીત તેવી નથી. મનુષ્યમાં અન્યના મુખદુઃખ નાણુવાની તેમજ પોતાના દુઃખી દુઃખને ખોલી અન્ય સન્મુખ દુઃખાનુભવ જાણે

રમુ કરવાની અને અસપરસના અસંખ્ય દુઃખો અનેક રીતે ઓછા કરવાની તેમજ સુખો અનેક રીતે વધારવાની શકિત છે. કારણ કુદરતના મહાન નિયંત્રા પરમ પૂણ્ય પરમાત્માએ પોતાના ગુણકર્મોનુસાર મનુષ્યમાં પણ આ દયાની વૃત્તિને સ્થાન એટલામાટેજ આપ્યું છે; કે મનુષ્ય પોતાના અનેક પ્રસંગો અને સહવાસોમાં છુટથી ભુખિપૂર્વક આ વૃત્તિનો ઉપયોગ સમગ્ર વિશ્વના કલ્યાણુથ' કરી શકે. પણ આવી વૃત્તિના અભાવમાં તો કહી પણ અન્યના દુઃખોનો અનુભવ પણ કરી ન શકાત તો પછી ઓછા કરવાની તો વાતજ ક્યાં રહી? પણ દયા અને પરોપકાર વૃત્તિ દ્વારા અનેક પ્રકારના દુઃખો અને અસંખ્ય જીવોની રક્ષા કરવા સમર્થ થયેલ છે. દયાના અભાવમાં શારીરભંગ અને વિનાશકશકિતના પરિણામે અસંખ્ય દુઃખો તેજે વધારી મુક્યાં હોત, અને આ ભુખિના પૃષ્ઠને અને સમગ્ર વિશ્વને એક મહાધોર ભયંકર નર્કસ્થાન કે કળરસ્થાન બનાવી મુક્યું હોત; પણ આ દયાની સ્મિત રેખીના પ્રતાપે હાલ તે અનેક પ્રકારની હોરિપટલો અન્યથાલયો રુકુલો વિદ્યાશ્રમો સુવાવડના ખાતાઓ ધર્મપદેશક સંસ્થાઓ કે સભાઓ કોલેજો અને યુનિવર્સિટીઓ હિંસા નિરોધક સંસ્થાઓ ધર્મશાળાઓ જાગૃત્યો, અ-ધાત્રમો, આંધળા દુલા લંગમ્મ અને બ્લેડની નિશાળો સહાયતો અને એવા એવા અસંખ્ય પ્રકારના નાના મોટા પરોપકારના કાર્યો અનેક રીતે કરી રહેલ છે. અને વિશ્વના અનેક પ્રદેશમાં અસંખ્ય દુઃખી મનુષ્ય તેમજ પીડાતા પ્રાણીઓના આત્માને અનેકવા મુખ અને શાન્તિ આપવા શાન્તિ પાડો ભટ્ટી રહેલ છે. આ સર્વ પ્રતાપ આ દયાની રેખીનોજ છે. આ રેખીની પરમ કરુણાના પ્રતાપે વિશ્વમાં જે મુખસગવડો અને સરલતા તથા રનેહ વૃષ્ટિ પામી પામ્યાં રહ્યાં છે તેનું વર્ણન સમ્પૂર્ણ રીતે કરવાને કોઇ પણ સમર્થ નથી. મનુષ્ય સ્વભાવના ખીજ કોઇ પણ પ્રદેશમાં આ દયા અને દાન અથવા પરોપકાર વૃત્તિ જેટલું મુખ. કોઇ પણ શકિત અર્પતિ નથી મનુષ્યનાં અન્ય લક્ષણો કે શક્તિઓ જેવાં કે ભુખિ સહવાસ, સહવાર, નીતિ-ન્યાય શખા ભકિત, આશા, ઇત્થકિ દરેક પોતપોતાની શકિત અનુસાર ખરેખર મહત્વયુક્ત છે પણ "The Greatest of all is clarity" પણ પરોપકાર વૃત્તિ તો સોમી એક છે.

દયા કરુણ કે પરોપકાર—જે જેમ પરમ કારુણિક પરમ પિતા પદ પરવરદીગાર પરમાત્માને એક પ્રેમતમ ગુણ છે તેજ પ્રમાણે અમૃતપુત્ર પ્રત્યેક જીવમાને પણ એ જાણ મહાન ગુણ છે. મનુષ્ય સ્વભાવના સમગ્ર ગુણનીધિ ગુણાગરરૂપ મહાન પર્વતનું સર્વથી ઉચ્ચમાં ઉચ્ચું એ શિખર છે. જ્યાં પહોંચવા માટે મનુષ્યે પોતાની સર્વ શક્તિઓ દ્વારા પ્રયાસ કરવો એકંએ.

વિશ્વનિયંત્રા પ્રભુની કૃપા—કરુણા—વિશ્વનાં પ્રાણીમાત્રના મુખ અને કલ્પને તે સમગ્ર સૃષ્ટિસ્થાનને અને તેના નિવસીને મૂળ હેતુ છે. અને તે હેતુને વચરવીતે પર પડવા માટે અન્ય શક્તિઓની સાથેજ આ કૃપા શક્તિનું પણ તેને પ્રયત્ન કરવામાં આવેલ છે. મનુષ્યને પેટના લાંસારિક અનેક સંબંધમાં અને પ્રવં-નેમાં પણ તેને કોપેત કરવાની વચંચાર જરૂર પડે છે અને એવી દશમાં એ

મનુષ્યની સંહારકૃતિ અને શરીરભંગ અર્થાત શૈશ્યકૃતિને નિરંતર ઘણમાં પ્રખર માટે દ્વારૂપ કોઈ પ્રખર શક્તિ ન હોય તો મનુષ્ય એક ધણ પણ નિરંતર ન બેસતાં પોતાના જાતજો સ્થાપ્ત્યોમાં પણ નિરંતર કલેષ કલહ કે કલ્યા કંઠસ કર્યાજ કરત અને કલેષણ નિરંતર સુષ કે બેસી' શકત નહિ.

પરસ્પર રક્ષા અને સહાય—મનુષ્યને પોતાની અનેક પ્રકારની અવસ્થા અને સંધેનાનુસાર ખીલ્લો પાસેથી ધનની સહાયણની શીખામણની મુચનાની સહાય-મુતિની કે તનની અથવા મનની સહાયતા કે મદદ માંગવાના અનેક પ્રસંગો આવે છે. આપણે કેટલીક વાર ખીમાર પડીએ છીએ. અકસ્માતથી કોઈવાર હાથ પગ દુટ્ટી બધ છે. અને અવધાનથી દુઃખ આવી પડે છે. ગાડી ચલાવી કડપમાં આવી ગયા. ને મોં માથું પુઠાઈ મથું અને ઘેર ન પહોંચતાં રસ્તામાંજ રખડી પડ્યા. અને પોકે પોક રોવા લાંબા. આવા અનેક અને અસંખ્ય પ્રકારના અકસ્માતો દુઃખો અને કંઠડો ગરીબ તેમજ તરંગર રંક તેમજ સય સધ તેમજ પ્રભ અને નાતબલ તેમજ મહાન દેશપર પણ અવધાનથી આવી પડે છે, બધારે આપણે તદન નિરુધાર અને અનાથ બેવી હાલતમાં એકદમ આવી પડીએ છીએ. મુંબઈ જેવા શહેરમાં સગીના ૧૨ વાગે ધર એકાએક સળભી ઉડતાં કપડાં લગા પેટી પડાસ તેભેરી ધરેલાં ઘમીના ગાડીચાલ આદિ સર્વ મુખના સરંભમ અભિદેવના મુખમાં મુઠી નંમપડાંજ તજુ હાથની દુઃખી પોતલી પહેરી રસ્તાવચ્ચે ઉભા રહી બાળ બચ્ચાઓનાં બચાવ માટે પણ રોડાનુર અને આશ્ચર્યક્રમ દેહથી પોક મુકલી હાલતાં મહાન ધનવાનોને પણ ભેવાનો પ્રસંગ એકાએક બની આવે છે. કહો મિત્રો આવા પ્રસંગમાં સહાય રક્ષા મદદ અને સહાયકૃતિ કે અનુકરણની કે દયા તથા પરોપકારની તાત્કાલીની કેટલી બધી મહાન અત્ય છે! આવા પ્રસંગો ભોળાત્વ દીડને કુદરતી રીતેજ કર્ણાઈ કરી મુકે છે અને સહાયકૃતિ તથા સહાય કરવા પ્રેરે છે. બધી દુઃખી દેહને ધિર તથા બલ બને પ્રાપ્ત થાય છે. અને નિસદા અને શોકના સજ્વ સપાદ્યોમાં દયાની મૃતસંજીવની ઔષધિને અમૃતરૂપ આપવા જીવનધરણુ કરી રહે છે. પણ બધી કર્ણકૃતિનાં બધામાં વખાસ દુરમનો અને વેરીઓ તદન અકલ-ઉભા રહી બધી રમત દુરથીજ ભેવા કરત અને કંઠ પડુ મદદ ન આપતાં મનમાં ઉડતી હાંસી કરી ખુશી આનન્દ પણ આ દયાઈ કૃતિને કીધે તેઓ પણ નિરંતર બની દુરચલવદ નહીં આવે પ્રસંગે વખાસ દુઃખથી દુઃખી થાય છે. એટલુંજ નહિ પણ પોતાની પાસેથી ધનમાલ વજ કે અન્ય પ્રકારની શરીરો આર્થિક તેમજ માનસિક નહિ પણ દેહની સહાયકૃતિ કરવાના વાપર થાય છે.

સુસ વાંચકો! વિચારકરો કે દયાની અમૃત વર્ણનો કેવાં મુખર મુદર અને શક્તિવાળા પ્રચલ પથે પ્રવર્તે પ્રવર્તે રહે છે! કર્ણકરની શી મુદર રસભરના આવે પ્રસંગે અસખસ-જરંજ પ્રસરી રહે છે! ૧૭૩ ૧૪૮ અને ૩૪૩ કોષ કે જે વિરોધથી કુ-રિત થયેક કોર દેહની કીનતા આવે પ્રસંગે, અદસી બધી દાસી પીચની ભવ છે !

રજુ કરવાની અને અરસપરસના અસંખ્ય દુઃખો અનેક રીતે ઓછા કરવાની તેમજ સુખો અનેક રીતે વધારવાની શક્તિ છે. કારણ કુદરતના મહાન નિયંત્રા પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ પોતાના સુલુકર્મોનુસાર મનુષ્યમાં પણ આ દયાની વૃત્તિને સ્થાન એટલામાટેજ આપ્યું છે; કે મનુષ્ય પોતાના અનેક પ્રસંગો અને સહવાસોમાં છુટથી ભુખ્તિપૂર્વક આ વૃત્તિનો ઉપયોગ સમગ્ર વિશ્વના કલ્યાણુર્થ કરી શકે. પણ આવી વૃત્તિના અભાવમાં તો કદી પણ અન્યના દુઃખોનો અનુભવ પણ કરી ન શકાત તો પછી ઓછા કરવાની તો વાતજ ક્યાં રહી ? પણ દયા અને પરોપકાર વૃત્તિ દ્વારા અનેક પ્રકારના દુઃખો અને અસંખ્ય જીવોની રક્ષા કરવા સમર્થ થયેલ છે. દયાના અભાવમાં શારીરભંગ અને વિનાશકશક્તિના પરિણામે અસંખ્ય દુઃખો તેણે વધારી મુક્યાં હોત, અને આ ભુમિના પૃષ્ઠને અને સમગ્ર વિશ્વને એક મહાધોર ભયંકર નડસ્થાન કે કબરસ્થાન બનાવી મુક્યું હોત; પણ આ દયાની મિત્ર દેવીના પ્રતાપે હાલ તે અનેક પ્રકારની હોસ્પિટલો અનાથાલયો શુભો વિદ્યાલયો કુવાવડના ખાતાઓ ધર્મોપદેશક સંસ્થાઓ કે સભાઓ કોલેજો અને યુનિવર્સિટીઓ હિંસા નિવેષક સંસ્થાઓ ધર્મશાળાઓ જાગૃત્યો, અન્ધાશ્રમો, આંધળા લોકો લંગડા અને બહેસની નિશાળો સદાસતો અને એવા એવા અસંખ્ય પ્રકારના નાના મોટા પરોપકારના કાર્યો અનેક રીતે કરી રહેલ છે. અને વિશ્વના અનેક પ્રદેશમાં અસંખ્ય દુઃખી મનુષ્ય તેમજ પીડાતા પ્રાણીઓના આત્માને અનેકથા સુખ અને શાન્તિ આપવા શાન્તિ પાઠો ભણી રહેલ છે. આ સર્વ પ્રતાપ આ દયાની દેવીનેજ છે. આ દેવીની પરમ કૃપાળુના પ્રતાપે વિશ્વમાં જે સુખસગરો અને સરલતા તથા રેનેહ વૃષ્ટિ પામી પોપાઇ રહ્યાં તેનું વર્ણન સમૂર્ણ રીતે કરવાને કોઇ પણ સંમર્થ નથી. મનુષ્ય સ્વભાવના બીજા કોઇ પણ પ્રદેશમાં આ દયા અને દાન અથવા પરોપકાર વૃત્તિ જેટલું સુખ. કોઇ પણ શક્તિ અર્પતિ નથી. મનુષ્યનાં અન્ય લક્ષણો કે શક્તિઓ જેવાં કે ભુખ્તિ સદ્વર્તન, સદાચાર, નીતિ-ન્યાય શ્રદ્ધા ભક્તિ, આશા, ઇત્યાદિ દરેક પોતપોતાની શક્તિ અનુસાર અરેખર મહત્વયુક્ત છે પણ “The Greatest of all is charity” પણ પરોપકાર વૃત્તિ તો સૌથી શ્રેષ્ઠ છે.

દયા કૃપા કે પરોપકાર—એ જેમ પરમ કાર્ણિક પરમ પિતા પાક પરવરદીગાર પરમાત્માને એક શ્રેષ્ઠતમ ગુણ છે તેજ પ્રમાણે અમૃતપુત્ર પ્રત્યેક જીવાત્માનો પણ એ ખાસ મહાન ગુણ છે. મનુષ્ય સ્વભાવના સમગ્ર ગુણનીય ગુણાગારરૂપ મહાન પર્વતનું સર્વથી ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ એ શિખર છે. જ્યાં પહોંચ્યા માટે મનુષ્યે પોતાની સર્વ શક્તિઓ દ્વારા પ્રયાસ કરવો જોઇએ.

વિશ્વનિયંત્રા પ્રભુની ઈચ્છા—સમૂર્ણ વિશ્વનાં પ્રાણીમાત્રના સુખ અને કલ્યાણ એ સમગ્ર સદૃશ્યનાનો અને તેના નિયંત્રાનો મૂળ હેતુ છે. અને તે હેતુને યથાર્થરીતે પાર પાડવા માટે અન્ય શક્તિઓની સાથેજ આ શ્રેષ્ઠ શક્તિનું પણ તેને પ્રદાન કરવામાં આવેલ છે. મનુષ્યને પોતાના સાંસારિક અનેક સંબંધોમાં અને પ્રસંગોમાં પણ તેનો ઉપયોગ કરવાની પારવાર જરૂર પડે છે અને એવી રીતમાં જે

મનુષ્યની સંહારકૃતિ અને શરીરજગ અર્થાત યૌવકૃતિને નિરંતર લાભમાં
પ્રાપ્ત થાવું એટલે પ્રજાગ યજ્ઞિત ન હોય તેમ મનુષ્ય એક સ્વ પદ નિર્ધારિત
ન હોય તેમ પોતાના જીવનમાં પદ નિરંતર કલેષ કલહ કે કષ્ટ
કષ્ટ કષ્ટોળ કરત અને કલેષનું નિર્ધારિત કૃતિ નહિ.

૫૨૨૫૨ રક્ષા અને રક્ષા—મનુષ્યને પોતાની અનેક પ્રકારની અવસ્થા અને
જીવનનુસાર ખીલ્લો પાસેથી પળની ક્ષણભંગની શીખમળની મુચનાની સહાનુ-
ભૂતિની કે તનની અથવા મનની સહાયતા કે મદદ માંગવાના અનેક પ્રસંગો
આવે છે. આપણે કેટલીક વાર ખીભાર પડીએ છીએ. અકસ્માતથી કોઈવાર હાથ પગ
દુટી જાય છે. અને અનુધાનું દુઃખ આવી પડે છે. ગાડી પોતાની હડપમાં આવી
જવા ને એમાં માથું પુંડાઈ જાય અને ઘેર ન પહોંચતાં રસ્તામાં જ રખડી પડ્યા
અને પોકે પોકે થવા લાગ્યા. અથવા અનેક અને અમુક પ્રકારના અકસ્માતો
દુઃખો અને સંકટો ગરીબ તેમજ વજર રોક તેમજ સવ સભ તેમજ પ્રભ
અને નાતજીવ તેમજ મહાન રોશયર પણ અનુધાન આવી પડે છે. બ્યારે આપણે
તદન નિસધાર અને અનાથ જેવી હાલતમાં એકદમ આવી પડીએ છીએ. સુંબડ
લેવા શહેરમાં ગરીબ ૧૨ વાગે થર એકએક સગાની ઉડતાં કપડાં લવા પેટી
પડાઈ તેમજી પડેલાં હાથીના ગાડીએના આદિ-સર્વ મુખના સરંભમ અભિરેવના
મુખમાં મુખી નંમકડાં જવુ હાથી દુઃખી પેટી પહેરી રસ્તાવચ્ચે ઉભા રહી જતા
બચ્ચાએનાં જવાબ માટે પણ યોગાતુર અને આશ્ચર્યચક્રિત હાથથી પોકા પુકાની
હાલતમાં મહાન પનવાનેને પણ એવાને પ્રસંગ એકએક બની આવે છે. કેટ-
લેએ આવા પ્રસંગમાં સહાય રક્ષા મદદ અને સહાનુભૂતિ કે અનુકરણની કે દયા
તથા ૫૨૫૩૨ની લાગણીની કેટલી બધી મહાન અવસ્થા છે! આવા પ્રસંગો
એવના દીડને કુદરતી રીતે જ શુક્રાઈ ગરી મુકે છે અને સહાનુભૂતિ તથા સહાય
કરવા પ્રેરે છે. આથી દુઃખી હાલને પૂર્વ તથા બચ બન્ને પ્રાપ્ત થાય છે અને
નિસધા અને દોષના સખ સખાએમાં દયાની મુલસંજીવની દેવદેવે
અમુતરક આપવા જીવન પદનું શરીર રહે છે. પણ આથી શુક્રાતિનું મદદમાં સહાય
કુદરતે અને વેરીએ તદન અકસ્માત રહી બધી રમત કુદરતે એક દાન અને
કેવ પણ મદદ ન આપતાં મનમાં ઉઠતી 'હાંસી' ગરી પુટી જતા પણ જીવન
કૃતિને કીધે તેમજ પણ નિર્ધાર ગાડી કુદરતવત મૂલી આવે પ્રેરે તદન દુઃખથી
દુઃખી થાય છે. એટલું જ નહિ પણ પોતાની પસંદથી પનજીવ રક્ષા કે અન્ય સહાય
શરીરના અર્થ તેમજ આનંદના નહિ પણ હાથની સહાયતા પ્રેરત તદન
થાય છે.

મુન શંભો! વિચારકો કે દુઃખી અમુન જીવો કે જે કુદરત કુદરત અને
અનિસધા પ્રસંગ આવે પ્રેરે પ્રેરે પ્રેરે છે! કુદરતની એ કૃતિ તદન અવે
પ્રસંગે અનુકરણ સરંભ મહારી રહે છે! તથા કુદરતે પ્રેરે કે જે નિસધાથી કુદ-
રત વચ્ચે પ્રેરે હાથની કૌનના અને પ્રેરે, અર્થે મદદ થઈ પોતાની અવે છે!

રમુ કરવાની અને અરસપરસના અસંખ્ય દુઃખો અનેક રીતે ઓછા કરવાની તેમજ મુખો અનેક રીતે વધારવાની શકિત છે. કારણ કુદરતના મહાન નિયંત્રા પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ પોતાના ગુણકર્મનુસાર મનુષ્યમાં પણ આ દયાની વૃત્તિને સ્થાન એટલામાટેજ આપ્યું છે; કે મનુષ્ય પોતાના અનેક પ્રસંગો અને સહવાસોમાં ઘુટથી ભુખિયૂવંકે આ વૃત્તિનો ઉપયોગ સમગ્ર વિશ્વના કલ્યાણર્થે કરી શકે. પણ આવી વૃત્તિના અભાવમાં તો કહી પણ અન્યના દુઃખોનો અનુભવ પણ કરી ન શકાત તો પછી ઓછા કરવાની તો વાતજ ક્યાં રહી? પણ દયા અને પરોપકાર વૃત્તિ દ્વારા અનેક પ્રકારના દુઃખો અને અસંખ્ય જીવોની રક્ષા કરવા સમર્થ થયેલ છે. દયાના અભાવમાં ચારીરભંગ અને વિનાશકશકિતના પરિણામે અસંખ્ય દુઃખો તેજે વાહરી મુકામાં હોત, અને આ ભુમિના પૃથ્વિ અને સમગ્ર વિશ્વને એક મહાધાર ભરંકર તરંધાન કે કબરસ્થાન બનાવી મુકેતું હોત; પણ આ દયાની પવિત્ર દેવીના પ્રભાવે દ્વાર તે અનેક પ્રકારની હોરિપદતો અનાથાલયો, શુભો વિદ્યાશ્રમે સુવાસના આશ્રમો, ધર્મોપદેશક સંસ્થાઓ કે સભાઓ કોલેજો અને યુનિવર્સિટીઓ દ્વિંસા નિરોપક સંસ્થાઓ ધર્મશાળાઓ જાગ્રસથો, અન્ધાશ્રમો, આંધળા લુલા ભંગડા અને બેદરની નિશાંતી સદાશ્રમો અને એવા એવા અસંખ્ય પ્રકારના નાના મોટા પરોપકારના કાર્યો અનેક રીતે કરી રહેલ છે. અને વિશ્વના અનેક પ્રદેશમાં અસંખ્ય દુઃખી મનુષ્ય તેમજ પીડાતા પ્રાણીઓના આત્માને અનેકવા મુખ અને શાન્તિ આપવા શક્તિ પડેા બચી રહેલ છે. આ સર્વ પ્રભાવ આ દયાની દેવીનોજ છે. આ દેવીની પરમ કૃપાળુ પ્રભાવે વિશ્વમાં જે મુખસંગરહો અને સરલતા તથા રનેદ વૃષ્ટિ પાની હાલકે રહ્યાં છે તેનું વળુંન સમુલ્લું રીતે કરવાને કોઈ પણ સમર્થ નથી. મનુષ્ય સ્વભાવના બીજ કોઈ પણ પ્રદેશમાં આ દયા અને જ્ઞાન અથવા પરોપકાર વૃત્તિ જેટલું મુખ કોઈ પણ શકિત અર્પતિ નથી. મનુષ્યનાં અન્ય લક્ષણો કે શક્તિઓ જેવા કે બુદ્ધિ સદ્વર્તન, સદાચાર, નીતિ-ન્યાય સખા ભક્તિ, આશા, કંપકદિ હરેક પાતંગ્યાની શકિત અનુસાર ખરેખર મહત્વપુરક છે. પણ "The Greatest of all is charity" પણ પરોપકાર વૃત્તિ તો તોથી એક છે.

દયા કરૂણ કે પરોપકાર—એ જેમ પરમ કારુણિક પરમ પિતા પાત પરવરદીગ્ધ પરમાત્માએ એક ક્રિયાક્રમ ગુણ છે તેજ પ્રભાવે અમૃતપુત્ર પ્રત્યેક જીવમાંનો પણ એ જાત મહાન ગુણ છે. મનુષ્ય સ્વભાવના સમગ્ર ગુણનીપિ ગુણાનુસાર મહાન પર્વતનું તરંધો ઉન્માદમાં ઉન્મુલ્લે એ ચિખર છે. જ્યાં પહોંચવા મટે મનુષ્યે પાતાની સર્વ શક્તિઓ કંઈ પ્રયત્ન કરવો એકંબે.

વિવેચિત્વના પ્રમુખી ક્રમિકા—મનુષ્યું વિશ્વમાં પ્રાણીમાત્રના મુખ અને અન્યજે ને સમગ્ર શક્તિસ્થાનો અને તેના નિર્વામાં મુખ હોતુ છે. અને તે હોતુને સર્વવંદીને પર પદ્મ મટે નન્દ શક્તિઓની સાથેજ આ એક શક્તિનું પણ તેને પ્રાન કરવામાં આવેલ છે. મનુષ્યને પોતાના લાંલાકિક અનેક સંબંધમાં અને પ્રકારે નેનાં જુ તેને કોલેલ કરવાની પદ્ધતિ જરૂર મટે છે અને એવી રીતમાં એ

અકિતબજારની અધિકતા અને ધનસિદ્ધાંતની સામ્યાવસ્થાથી ધર્મસંતોષી કાર્યોમાં ધનનો વ્યય મુશ્કેલી ધારે કરે છે.

‘કાચ’ અને વિનાશકૃતિની, પ્રબળતાને લીધે ઘન આપતી વખતે બહુ ઠોર ચપ્પો વાપરે છે.

નૈતિક ચક્રિતઓની પ્રબળતાને લીધે સહાનુભૂતિ અને ભવમનમ્કારથી દૈવ પ્રપૂજા હોય છે. તેમ બીજાઓને નુકસાન કરવાનો વખત આવે તો બહુજ કચવાય છે. દિવસમાં ખિન્ન કાચ છે.

મનનચક્રિત અને તર્કચક્રિતની પ્રબળતાને લીધે ‘વચાચ’ પદોપકારને સમજે છે અને જન સમાજની સુધારણા થા ઉત્પત્તિ અર્થે મહાન અને ઉદ્યત બાવો અને સુક્રિતઓને વિભૂત પ્રમાણમાં ચેલે છે. ઉદ્યત ચેજનાઓ ધણી કાંડે છે અને અમરમાં મુકે છે જેથી નિરંતર પદોપકાર સામ્યા કરે એવા ઉપાયો ચેજે છે. મહાન પદોપકારી ચેક ચેકાગદાસ તેજવાગ તથા સુમનિદ બારીનેટ અને મહાન પદોપકારી ચેક જનચેલુ લુલમડાંના પદોપકારી કાર્યો આ બાજતોનો પ્રત્યક્ષ અવલોકન છે. ચાત્રસ્યત્વ તથા મિત્રોભાવની અધિકતાથી સમુક્ત થયેલ પુરુષ કે સ્ત્રીઓ નરસી-મનુ કાર્ય ખાત ઉત્તમ રીતે કરી શકે છે. તર્કચક્રિતની પ્રબળતાવાળા પદોપકારી કાર્ય કરવા માટે ઉત્તમ પ્રકારનો સલાહ કે ચેલના ચેલ કે બતાવી શકે છે. પણ આવા પુરુષોએ આયવૃત્તિ ઉપરવટ થઈ જવાનો અમર નહિ કરવો એવું એ જો ખાસ સજાગચાતુ છે. (ન્યાયાધિશેષે આ બાજત ખાસ ખ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે.)

મિત્રોભાવ સાંસ્કૃતિક અને કીર્તિની પ્રબળ અનિદાજની વૃત્તિવાળા તથા સ્વમાન અને મનોનકની સાધારણ અવસ્થાવાળા પુરુષો. બ્યારકુરિત રજાનના કાર્યો માટે અતિ પ્રયાસ પાત્ર કાચ છે. પોતાની જાત કરતા અન્યને માટે તેઓ તન મન અને ધનનો લોભ આપે છે.

મુશ્કામત્કોચાળ અને મનકરવા સ્વભાવના, ધર સંસારી કાર્યો પાછળ મુશ્કેલી પનાદિનિ લોભ આપે છે.

મનનચક્રિતઓના પ્રમદરથી સાંસ્કારિક અવેશ્ય રીત રીતએ અને રૂઢીઓ અને તેવા ધણી અનેક કહેલે. તથા દરિદ્રા અદિ સંપ્રદેશો નિરંતર વિચાર કર્યો કરે છે. અને જન સમાજને તેવા દુષ્ટોભાષી ઉદાગ્રની સુખી બનાવવાના રસ્તા દોષે છે.

મિત્રોભાવની પ્રબળતાને લીધે પદોપકાર કે ખાતરજાસ કરવાના સ્વભાવ મુકત હોય છે.

સહારક કે વિનાશક વૃત્તિનો સાધારણ દશાને લીધે દુઃખ કે મૃત્યુ જોઈ શકતા નથી અને અન્યાય તથા કુસીની ચિંતા સામે એકદન અણમતો દર્શાવે છે.

ધનમિત્રાણની સાધારણ હાલતમાં અર્થાત્ નિર્વૌભવૃત્તિના પરિણામે જરૂરીઆત પ્રમાણે વધારાગ્રાન્થ આદિનું જ્ઞાન કરે છે. ગરીબો પાસેથી યોગ્ય લેણું પણ પરાંને લેવા પ્રવૃત્ત નથી પણ લેખીવૃત્તિની અધિકતાથી પોતાને કાયદો યાચ તેવું હોય તેા અર્થિક મદદ પણ આપે છે.

સ.પાત્રજ જેઓમાં આવૃત્તિ સાધારણ પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ અન્યાન્ય શક્તિઓની પ્રબળતાના પ્રમાણમાં સાધારણ રીતે આ વૃત્તિને કામમાં લાવે છે. સાધારણ રીતે કદાચ જ્ઞાન અદિ પણ આપે છે પણ તે સ્વસ્થ પ્રમાણમાંજ હોય છે. તકશક્તિ અને મનનશક્તિની પ્રબળતાથી આવા પુરુષો સાધારણ રીતે પદોપકાર કરવા તરફ ખાસ વજાન ધરાવતા નથી, પણ પદોપકાર વૃત્તિની નિર્બલતાથી સ્વાયં વૃત્તિઓને આપીત ધર્મ ખીજતા સુખોની દરકાર કરતા નથી.

આવી સ્થિતિમાં શારીરબળ, સ્વમાન અને સંહારકવૃત્તિની પ્રબળતા અને હક્તતાના પરિભાગને લીધે દુઃખ વિગેરેથી કંઠજ હૃદયના ધર્મ બાધ છે. અને જો આવા પુરુષોમાં જનગૌભ અને છત કપટ વૃત્તિનું પ્રાબલ્ય હોય તો તદન સ્વાર્થાંજી નીવડે છે.

ન્યુનતા-જેઓમાં આ વૃત્તિ તદન ન્યુન પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ મનુષ્ય જાતનાં કે અન્ય પ્રાણીઓનાં મુખને માટે બહુ દરકાર કરતા નથી. તો મુખ વધારવા માટે તેા આશ્ચર્ય કયાંથી સાબળી ? સ્વાયં વિના કદી પણ આવા લોકો ભોગ આપવા ક્ષિણતા નથી. મનુષ્ય સમાજના દુઃખો માટે તદન બહેર મારી ગયેલ કંઠજ હૃદયના ધર્મ ભર છે. હયા કે કંઠગાપુકલ કાળે કવચિતજ કરે છે અને કદાચ કરે તો પણ ખડનગ્રાદ કયાં વગર નહિ. તેઓમાં સ્વભાવથી એવું કાંઈ વડજ હોતુ નથી. હયા કંઠગા કે નુકરણ અથવા સહાનુભૂતિને એક પણ બાધ આવા પુરુષોના હૃદયમાં જ નહીં હોય. આવા પુરુષો ' જે નિષ્કર્મિત નિર્ધર્મક પરિવિત તે કે ન જાનિમકે ' આ પૌરુષના મુદ્રાએ યોગ્ય હોય છે.

ખીજવખી-આ હયા કે પદોપકાર વૃત્તિની વધારાં ખીજવખી માટે—

૧ ઉદાર હીરણ્યા ધ્યાન.

૨ સ્વાયં-વૃત્તિઓને ઘાબળાં સપેા અને ઓછી કરો.

૩ આત્મીયતા પ્રત્યે પ્રીતિ અને કમ્પાદ બાવલાં વર્તનાં રીતે.

૪ દુઃખો રેની અને પીડિતોની યોગ્ય સેવા કરવા તત્પર થાઓ.

૫ તેઓનાં દુઃખો દુઃખો અને મુખે મુખી ધયાની દેવ પાડો.

૬ દુઃખો કંઠેનાં દુઃખો દુઃખ દુર કરો અને જરૂરીયાતો, ઉદાર ધર્મ પુરી પાડો.

૭ વર્તનાં વધે સ્વચ્છતાવર્ધન કે વારી ઘાતોથી અને વદનનથી વર્તનાં રીતે નિરુદ્ધતા પણ નહીં પાડો અને નરક વર્તનને પાલકુ કરો.

૮ સ્ત્રી-લેખ વધાવ નરક વેદનોનાં પણ મહાનરક કામે પદ પાત આપે.

૯ વેરા ભાવ અને વર્તનમાં પ્રત્યેક પ્રસંગે આવશ્યકતાનુસાર કરુણાદંતાનો ઉપયોગ કરી તમારી અંદરની આ લાગણીને યોગ્ય પ્રમાણમાં ખીલવો.

૧૦ કરુણારસ પ્રધાન કાબો, નાટકો, ગીતો કે વાર્તાઓ અરવા વૃત્તાંતો વાંચી સાંભળી અથવા જુઓ અને તેનો અભ્યાસ કરો.

૧૧ હયા અને પરાપકાર વૃત્તિથી થતા મહાન કાર્યો અને લાભોનો વારંવાર વિચાર કરો અને આ વૃત્તિના અભાવમાં જનસમાજની રચીતિ કેવી થાય તેનાં ભયંકર પરિણામોને પાછું તપાસો.

૧૨ “ હયા ધર્મકે મુલ હૈ પાપ મુલ અભિમાન ” એ સર્વદા યાદ રાખો.

૧૩ હયાદે થયું એ મનુષ્યની એક પવિત્ર દ્રવ્ય છે એમ સમજી વર્તો.

નિમ્નલેખ—આ વૃત્તિના જાતિ હિત્તવેગ કે અતિયોગ અથવા મિથ્યાયોગને પણ શકતાં શીખવાની ખાસ જરૂર છે. એટલા માટે નીચેની બાબતોપર ખાસ ધ્યાન આપો.

૧ ધન વિગેરે પદાર્થો આપવામાં બહુજ વિવેક વાપરો અને દુરુપયોગ ન થાય એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખો.

૨ આપવા અથવા દાન કરવા પાત્રતા હો તેથી હૃદયમાં ઓળખું આપતા બન્યો.

૩ અમુકજ સમની હદ બાંધી પ્રતિજ્ઞા કરી તે પ્રમાણે ખર્ચો.

૪ મનુષ્ય સમાજનાં કે પ્રાણીઓનાં દુઃખો પ્રત્યે જરા દીલ સખત કરી એટલું સમજતાં શીખો કે જે “ બધાં કર્મોનુસાર ફળીજ છે ”

૫ શાંતિએ ઉપર બેસે અતિ ધ્યાન આપવાનું કાર્ય ઓળખું કરો કે જેથી કોઈપણ રોગ લાગે નહિં.

૬ હદ ઉપરાંત કદી પણ હયાના કામ કરવા પ્રવર્તો નહિં.

૭ સ્વાર્થ વરસે પ્રથમ ધ્યાન આપો અને પછી પરાર્થ પ્રવૃત્તિ કરો.

૮ હયા કે પરાપકારની વૃત્તિને ન્યાય તક અને તુલના સંકિતઓને આધિન સોંપી વર્તતાં શીખો.

૯ હયાના પાત્રની શે.ન્યાયોચિત્તા બરાબર તપાસી અભ્યાપૂર્વક દાન કરવા પ્રવૃત્તિ કરો.

૧૦ કેટલાક બિનુકો પરીમાઈનો યોગ્ય કરી ધનાર્થ પદાર્થો એકત્ર કરી રાખે છે. બેસે બ્યલિચર-દાર કે કેફી પીણ પાછળ તેનો ઉપયોગ કરે છે, તેવો ઉપયોગ વખાણ દ્રવ્યનો તો નથી મેલો એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખો.

આ વૃત્તિની ખીલવણી કે સ્થાપક કેળવણી એ ખરેખર એક પવિત્રત્વ પવિત્ર દ્રવ્ય છે. કંઈવરી સંકિતના સમૂહમાં કાર્યોમાં સર્વત્ર હયા અને પરાપકાર, વિશ્વ બધાંપણ મહાન

યોજનાથી પ્રવૃત્તિ રહેલ છે. શું ત્યારે મનુષ્ય પણ પોતાના પિતાની આવી ગુણ-
દંડમાં પોતાની શક્તિ અનુસાર સહાયક થવા બંધાયેલ નથી? આપણે પ્રતિક્ષણ
અનેક પ્રકારના સૂચો. જીવન પર્યંત જે પરમ પિતાની કરુણાથી મેળવીએ
છીએ અને આનંદો ભોગવીએ છીએ તેમાંનો સ્વસ્થાંશ પણ, આપણા બંધ ભાઈઓ
તેમજ જગતના અન્ય પ્રાણીઓ માટે અપેક્ષા કરવા શું આપણે બંધાયેલ નથી?
આપણી પોતાની સુધારણા અને લઠાઈને ખાતર પણ આપણે આ વૃત્તિને ખીલવવાની
અતિ જગત્ય છે. એટલા માટે હયા અને કરુણાયુક્ત હૃદયથી પરોપકાર કરવાની
સર્વ દશામાં જરૂર છે. "Blessed are the merciful for they shall obtain
mercy." એ વાક્યો બહુજ મહત્વ પૂર્ણ છે.

દુનિયાના જમે તે પ્રદેશમાં આપણે જઈએ પણ ગરીબો અને દુઃખી દિલના
માણસો આપણને સર્વત્ર મળી આવે છે. તેઓ બિચારાનું જીવનજ આપણી સાથે
ઘસાયેલું છે કે જેથી આપણને લઠાઈનાં કામો કરવાનો અવસર મળ્યાજ કરે. પણ
આપણે આપણી પાવન પ્રત્યેને દુનિયાના અનેક વ્યવનાયો પાછળ બાળુએ સુઝીએ
છીએ પરોપકારનાં મોટી મોટી સંસ્થાઓ ભલે પોતાની શક્તિ અનુસાર પરોપકારના
કાર્યો કરતી હોય પણ આપણે બંધે પરોપકારની વૃત્તિ કાવ કરવાની આવશ્ય-
તાનુસાર જરૂર છે. આટલા વારતે બુધ્યાને અજ્ઞ, વસ્ત્રહિનને વસ્ત્ર
હારદ્રને શક્તિ પ્રમાણે ધનદાન, રોગીને યોગ્ય ઔષધ, મુખ અને અણસમણને
યોગ્ય શિખામણ, આળસ અને પ્રમાદીઓને લાયક કામધંધા પાપીઓ અને અધર્મી-
ઓને ધર્મ જ્ઞાન, અભણ અને વિચારહીન પ્રજાઓમાં કેળવણી અને સદ્ગુણ તથા
સુબોધ, આદિ અનેક કાર્યો આવશ્યકતા પ્રમાણે પરોપકારવૃત્તિના આચરવાની
જરૂર છે.

વ્યક્તિગત-દાન-પૃથક કે દર્શાવવામાં આવતી હયા કેાઈપણ રીતે વિરતુત
પ્રમાણ કે મોટા વિસ્તારમાં ફાયદા કરવા પુતિ તેના નજ ગણી શકાય. મનુષ્યો મનવાણી
તેમજ અન્ય શરીર આદિ અનેક સાધનોથી સુજા છે. જેમાંથી તેા કેાઈ પોતપોતાની
શક્તિ અનુસાર કેાઈ મનથી કેાઈ ધનથી તેા કેાઈ તનથી એક બીજાને મદદગાર
થઈ શકે છે. ગરીબો પણ આવી રીતે એતાં ધનવાનોને પણ સહાય કરતાં થઈ શકે છે.
એટલુંજ નહિ પણ અનેક પ્રસંગોમાં તેઓને સુધારી પણ શકે છે. મનુષ્ય સમાજની
બંદરથી પ્રત્યેક પ્રકારના કુદરત અને કટકમ કે ખસળ અને અનુચિત રૂઢી કે
રિવાજે દુર કરવા માટે પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પાતાથી બનતો પ્રયત્ન કરવોજ એકંએ
અને મુખ બેગવવાની સર્વ શક્તિઓને તેના યથાચરૂપમાં ખીલવવીજ એકંએ.
એટલા માટે અથવા એ મહા પ્રયોજનની ત્રિષ્ટી માટે અત્યંત વિરતુત પ્રમાણમાં
મનુષ્યની પરોપકાર વૃત્તિનો ઉપયોગ થવાની જરૂર છે. વ્યક્તિગત હયા કે દાનથી
જન દુઃખના મહાન વિરતુત ખેતરોમાંનું એકાદ પાંદડું અંદુર્યો કે ત્યાંથી દુર
કરી શકાય છે. પણ સંપૂર્ણ દુઃખોનાં મૂળ કારણો કંઈ એવી રીતે નિમૂળ થઈ ન શકે.

દુર્વ્યસન અને દરિદ્રતા તથા દ્રવ્યનો ઉપયોગ

પણ તેમ કરવા માટે તો આપણે સર્વ દુઃખોના મુળ પર કુવાડા મારવાનીજ જરૂર છે. અને સર્વ દુઃખોના મૂળ કાપવાની જરૂર છે. દૃષ્ટાંત તરીકે કેટલાક કંગાલ દરિદ્રી અને ગરીબ હાલતના અને કેફી કે વ્યસની પુરુષોના સ્ત્રી બચ્ચાં છોકરાં જોને આપણે અત્ત વસ્ત્ર કે અન્ય સાધનો આપી તેઓની ગરીબ હાલતમાં મદદ જોને આપણે અત્ત વસ્ત્ર કે અન્ય સાધનો આપી તેઓની ગરીબ હાલતમાં મદદ આપી શકીએ અને મોટા મોટા ફંદારા એવા અનેક કુટુંબોનું રક્ષણ પોપણ કેટલોક અંશે કરી શકીએ, અને અમિતાહાર વિહાર કે અયોગ્ય વર્તનથી ખરાબ હાલતને પ્રાપ્ત થયેલ કુટુંબોનું કદાચ રક્ષણ કરી શકીએ. પણ તેથી આવી ખરાબ હાલત થવાના મૂળ કારણો કંઈ દુર થયા એમ સમજવાનું નથી. ખરી કયા ખરું જ્ઞાન કે જ્ઞાનનો યથાર્થ ઉપયોગ તો ગરીબાઈ દુઃખ અને વ્યસન તથા દુઃખી હાલત લાવનાર મૂળ કારણોને દુર કરવા માટેજ યોગ્ય રીતે કરવા જોઈએ કે જેને પરિણામે અનેક દુઃસવાર અને અનાચારની પરંપરાઓ મોટો વેપાર બધે પડી જાય અથવા સદંતર નિવૃત્ત થઈ જાય. ખરી રીતે તો આજે દુર્ગુણિ માળાપોનેજ સુધારવાની પ્રથમ જરૂર છે. કારણ તેઓ જો ખરી રીતે મુધરે તો આપણે તેઓના બચ્ચાંને જે કાંઈ નાણાની રકમો આપી મદદ કરીએ તેના કરતાં તેનાં સમસ્ત માળાપો બહુજ સારી રકમ અને સાધનો એકત્ર કરી શકે અને સ્ત્રી છોકરાં બચ્ચાં આદિ સુખ પૂર્વક સાધે રહી કુટુંબોના અનેક સંબંધોને આનંદ મેળવી અનેક પ્રકારના લાભ મેળવી શકે. આટલા માટે આપણાં સમસ્ત અને વિદ્વાન્ વર્ગે આવા આવા મોટા દુરુદ્દેશ હાનિકારક રહીએ કે રીત રીવાજોને તેમજ અનુચિત લોકાચારને તથા પાપમાલ કરનારી ફેશનોના પાશને નિમૂંલ કરવા, એકદમ કટીબદ્ધ થવું જોઈએ અને જેમ બને તેમ જલદીથી એવા બંધનોને હટાપણ સુકિત પ્રયુક્તિ લેખે પુસ્તકો પેમ્ફલેટો અને ચોપાનીઆઓ દ્વારા તથા બહાર બ્યાખ્યાનો અને ઉપયોગી સંસ્થાના દ્વારા નિમૂંજ કરવા. તોડી પાડવા, ઢાળી દઈ વિનાશ કરવાની જરૂર છે. ઘોર તમોમય મુખ નિદ્રામાં ઘોરવાધી કંઈ પણ શુભ પરિણામ આવે તેમ નથી. જ્યારે દુનિયામાં નિષ્પક્ષપાત રીતે મનુષ્યોને યથાર્થ ધર્મ અને કર્મબ્યનો યથાર્થ ઉપદેશ કરનાર મહાત્મા પુરૂષો અનેક રીતે ઉપદેશ કરે છે ત્યારેજ મુખ અને શાન્તિ થાય છે. અન્યથા અન્ધપરંપરા અને તેથી પરિવૃત્ત યતાં દુઃખે દિન પ્રતિ-દિન વધતાંજ જાય છે. ધર્મ ગુરૂઓ, ધર્મ ચાચી, અને સાધુ સન્તો કે સન્યાસીઓ કંઈ એકાદ મંદીર મસ્જીદ કે મઠમાં બેસવા ઉપાસ્યમાં ચોક્કસને માટે બેસારી રાખવા સારું કે પુણ્ય કે ભોગ ધરાવવા સારું અથવા લેટ દુશ્લાહ અને પહેરમણીઓનો સ્વિકાર કરી અનેક પ્રકારના ભોગ કે વૈભવો ભોગવવા સારું નિમવામાં આવતા નથી. પણ લોકોને ઉપદેશ આપવાની અને સદ્ધર્મ પ્રવર્તાવવાની તેઓની પવિત્રતામાં પવિત્ર અને સર્વોત્ક્રષ્ટ ફરજ છે. જેને યથાવત નહિ બાળવાથી તેઓ ઈશ્વરના ગુન્હેગાર, અધર્મ પાપી અને જન સમાજમાં તિરસ્કારને પાત્ર ગણવા સર્વથા લાયક કરે છે. દુનિયામાં

યોગનાથી પ્રવૃત્તિ રહેલ છે. શું ત્યારે મનુષ્ય પણ પોતાના પિતાની આવી દુઃખમાં પોતાની શક્તિ અનુસાર સહાયક થવા બંધાયેલ નથી? આપણે પ્રત્યેક અનેક પ્રકારના સુખો જીવન પર્યંત જે પરમ પિતાની કરુણથી મેદવે છીએ અને આનંદો ભોગવીએ છીએ તેમાંનો સ્વસ્થાંશ પણ, આપણા બંધનને તેમજ જગતના અન્ય પ્રાણીઓ માટે અર્પણ કરવા શું આપણે બંધાયેલ નથી? આપણી પોતાની સુધારણા અને ભલાઈને ખાતર પણ આપણે આ વૃત્તિને ખીટરવતે અતિ અગત્ય છે. એટલા માટે હયા અને કરુણાયુક્ત હૃદયથી પરોપકાર કરવો સર્વ દશામાં જરૂર છે. "Blessed are the merciful for they shall have mercy" એ વાક્યો બહુજ મહત્વ પૂર્ણ છે.

દુનીયાના ગમે તે પ્રદેશમાં આપણે જઈએ પણ ગરીબો અને દુઃખી દિશ્ત માણસો આપણને સર્વત્ર મળી આવે છે. તેઓ બિચારાનું જીવનજ આપણી કોઈ ઘડાયેલું છે કે જ્યાં આપણને ભલાઈનાં કામો કરવાનો અવસર મળ્યાજ કરે જ આપણે આપણી પવિત્ર પ્રજાને દુનીયાના અનેક વ્યવસ્થાઓ પાછળ બાણુએ મુકે છીએ પરોપકારનાં મોટી મોટી સંસ્થાઓ ભલે પોતાની શક્તિ અનુસાર પરોપકારનાં કાર્યો કરતી હોય પણ આપણે બંધે પરોપકારની વૃત્તિ કાર્ય કરવાની અસર તાનુસાર જરૂર છે. આટલા વારતે ભુખ્યાને ખાત, વસ્ત્રહીનને વસ્ત્ર હારદ્રને શક્તિ પ્રમાણે ધનદાન, રોગીને યોગ્ય ઔષધ, મુખ અને અણુસંસ્કરે યોગ્ય શિખામણ, આજીવન અને પ્રમાણિતોને લાયક કામધંધો, પાપીઓ અને અધર્મીઓને ધર્મજ્ઞાન, અભણ અને વિચારહીન પ્રભાઓમાં કેળવણી અને સદ્ગુણ દર્શન સુખોપ, આદિ અનેક કાર્યો આવશ્યકતા પ્રમાણે પરોપકારવૃત્તિથીજ આચરવાની જરૂર છે.

વ્યક્તિગત-દાન-પૂર્ય કે દર્શાવવામાં આવતી હયા કોઈપણ રીતે વિરત્ત પ્રમાણ કે મોટા વિસ્તારમાં ફાયદા કરવા પુતિ'તો નજ ગણી શકાય. મનુષ્યો મનુષ્યો તેમજ અન્ય શરીર આદિ અનેક સાધનોથી યુક્ત છે. જેમાંથી સૌ કોઈ પોતપોતાની શક્તિ અનુસાર કોઈ મનથી કોઈ ધનથી તો કોઈ તનથી એક ખીલને મદદગાર થઈ શકે છે. ગરીબો પણ આવી રીતે ભેતાં ધનવાનોને પણ સહાય કરતાં થઈ શકે છે. એટલુંજ નહિ પણ અનેક પ્રસંગોમાં તેઓને સુધારી પણ શકે છે. મનુષ્ય સમાજની અંદરથી પ્રયેત્ત પ્રકારના દુષ્ટચુલ અને કટકમ' કે ખસખ અને અનુચિત રૂઢી કે રિવાજો દૂર કરવા માટે પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પાતાથી બનતો પ્રયત્ન કરવોજ જોઈએ અને સુખ ભોગવવાની સર્વ શક્તિઓને તેના યથાધર્મમાં ખીલવવીજ જોઈએ એટલા માટે અથરા એ મહા પ્રયોજનની સિધ્ધી માટે અત્યંત વિરત્ત પ્રમાણમાં મનુષ્યની પરોપકાર વૃત્તિનો ઉપયોગ થવાની જરૂર છે. વ્યક્તિગત હયા કે દાનથી માત્ર દુઃખના મહાન વિરત્ત ખેતરોમાંજ એકાદ પાંદડું આંહુઓ કે ત્યાંથી દૂર કરી શકાય છે. પણ સંપૂર્ણ દુઃખોનાં મૂળ કારણો કંઈ એવી રીતે નિમૂળ થઈ ન શકે.

વિદતા યુક્ત, લાયક, નમ્રતાયુક્ત અને સત્ય તથા નિષ્પક્ષપાત ધર્મને
કસ્ટર અસંખ્ય સાધુ પુરુષોની સર્વદેશ સર્વકાળ અને સર્વધર્મને લોકોને
જરૂર છે.

બાધ્યાવસ્થા—પણ ખાસ કરી બાધ્યાવસ્થા, આવી કેળવણી આપવાને
યોગ્ય સમય છે. બાળકોની અંદર આ શક્તિનું સ્થાન (માયાનું તાણનું)
એક વર્ષ સુધી સારી રીતે ખીલેલું હોતું નથી અને એવી સ્થિતિમાં કુદરત એક
ને કેળવવાનું કરી યોગ્ય ધારતીજ નથી. પણ બીજા વર્ષની શરૂઆતથી આ
પ્રતિરીત વૃદ્ધિગત થતું જાય છે અને આખરે સૌથી વિશેષ વૃદ્ધિ પામે છે.
ત્યાર પછીની અવસ્થામાં બાળકોને નાના નાના સંદેશ કે ચિન્ન વસ્તુએ મિત્ર
પહોંચાડવા જેવાં કાર્યો જે તેમને સ્વાભાવિક કરવાનું ગમે છે તેવાં કાર્યો, મ
પૂર્વકે નમ્ર ભાવથી સોંપવા. બાળકો કામ કરવાથી ખુશી રહે છે. બીજાઓને મ
ભનાવાનું ચાહે છે. અને આવાં કાર્યો કરાવવાથી “ એકપંથને દો કાજ ” એકી
બંને શક્તિઓ ખીલે છે. તેઓનું સ્વાભાવિક સ્વભાવ માધૂર્ય-રમ્યતા, અને ખુબ
પ્રકાશ કરતી નિઃસ્વાર્થ ક્યા-મમતા અને માયાનું સ્વભાવની લાગણી, તેઓની બા
વશાના પ્રત્યેક કાર્યમાં અને હાવભાવમાં ચારેતરફ એવી રીતે વર્ષી રહે છે અને ક
તથા આનંદ પ્રસરાથી મુકે છે કે તેઓની આ બાધ્યાવસ્થા ખાસ મનમોહક બ
જાય છે. આટલા માટે તેઓના પોતાના લઘાં માટે તેમજ મોટી ઉમરે પણ એક
દવા કરંજી અને મમતાના સંસ્કારો ચાલુ રહે અને સ્વાર્થ વૃત્તિને અધિક બ
વળનમાં ન શીખે એવું શીશુનું બાધ્યાવસ્થામાંથીજ આપવું જોઈએ. અને તેન
કરતા માટે અનેક પ્રયત્નો અને વિવિધ પણ સાદા ઉપાયો યોજવા જોઈએ
જેમાં “ યૈથી પ્રથમ અને અમરસ્થાન ” તેઓના પ્રત્યે મમતા રનેહ અને મા
બરેલી વર્તણૂક ” છે જેને અમે મુખ્ય ગણીએ છીએ. માયાનું વર્તનથી બાળકો
મમતા અને માયાનું વૃત્તિ કે સ્વભાવ ઉકેરી શકાય છે. અને તેથી તમે તેમ
કાર જે કઈ ઉપકાર ફૂલ કે-મહેરબાની કરો છો અને માયાનું વૃત્તિથી વર્તેલો તેલક
પ્રમાણમાં તેઓ તમારા વર્તનનું અનુકરણ કરતાં જરૂરી શીખશે. માતા પિતા ક
શિક્ષક અને બાળકોના પ્રયત્નમાં આવનાર સર્વ વડીલોએ આટલા માટે એ ખર
પ્રયત્નમાં સખતું ધરે છે કે તેઓ હમેશાં બાળકોના કદબાજીકારક કાર્યોમાં બહુ કડિ
અને સ્વધી ભાગ લેતા થાય અને તેઓની ભડી અને બ્યાજની ઇચ્છાએ કે કાવજ
નેને મમતા બરેલી લાગણીથી તૃપ્ત કરે. બાળકો પણ આમ વર્તનથી હમેશા તબ
પ્રતે રેનેહની લાગણી અને મમતાવાળા રહેશે એટલુંજ નહિ પણ અન્ય પ્રયત્નો
સારે પણ તેમ પ્રયત્નો વર્તતાં શીખશે. આટલા માટે-

- ૧ તેઓનાં હમેશાં ઉદારતાવને પ્રેરો.
- ૨ તેઓની યોગ્ય ઉદારતાને યોગ્ય બદલો આપો.
- ૩ તેઓને બાધાની વસ્તુ આપો પણ બાધપાત્રી સર્વ સાથે મળી શરને અને
રહેલી ખાતાં શીખે એવું ઉત્તરજન આપો.

૪ સંપર્સપીને કે હુળીમળીને ખાવાથી શું પ્રાયદો થાય છે તે સ્પષ્ટ દર્શાવો.

૫ આપસઆપસમાં પરસ્પર સહાય કરતાં શીખવો.

૬ બ્યારે સ્વાર્થવૃત્તિની પ્રબળતાથી કંઈક આપતાં અચકાય તો તેનાં અશુભ પરિણામો દર્શાવો અને સ્વાર્થવૃત્તિથી શું નુકસાન થાય છે તે બતાવો.

૭ તેઓ પ્રત્યે ઉદાર ભાવથી વર્તો.

૮ કંઈક વૃત્તિના કાર્યને ઉરકેરનાર અનેક પ્રકારની રમત ગમતનાં પ્રસંગો ભલે ઉભા કરે અને બાળકોની વૃત્તિનું નિરીક્ષણ કરે.

૯ તેઓને પશુવધ યતો ભેતાં અટકાવો.

૧૦ ઘરમાંપણ એવા પશુ પક્ષીઓને વધ યતો અટકાવવો એ માબાપોની ફરજ છે.

૧૧ મલમંસને ત્યાગ કરતાં શીખવો.

૧૨ પ્રાણી પશુ પક્ષી અને જીવ જન્તુઓ પ્રત્યે-માયા અને મમતાની લાગ-તીથી વર્તતાં શીખવો અને તે પ્રાણીઓના ઉપયોગ અને સૈન્દર્ય તથા રચના અને કાર્ય આદિથી વાકેફ કરો.

પશુરક્ષા કુરતા માંસાહાર અને કસાઈખાન ઓ—હુનીયામાં માંસાહારનો પ્રચાર અનેક વર્ષો થયા એટલે બધા વધી ગયો છે અને દિનપ્રતિદિન વધતો જાય છે કે તેનો કંઈ પારજ નથી. સુરોપ અમેરીકા આસ્ટ્રેલીયા અને આફ્રીકા તથા એશીયાના સમગ્ર ભાગોના ચારેખંડમાં માત્ર હિંદુસ્થાનની વસ્તિનો માત્ર હિંદુઓની યોદી ઘણી હતો અને તેમાં પણ ખાસ કરી ગુજરાત અને કાઠીયાવાડ તથા કચ્છ અને મધ્ય હિંદુસ્થાનના યોદ્ધાક પ્રદેશોને બાદ કરતાં પૃથ્વીનાં સમગ્ર વિભાગોમાં માંસાહારનો છુટકો પ્રચાર છે. ખુદશી રીતે અનેક પ્રકારના કસાઈખાનોઓમાં સત્ત્વ દીવસની પરવા કર્યા વગર પ્રતિદિન ગાય ભેંસ ઘોડા અસંખ્ય ઘેંટા અને બકરા પાકા વાછરડાં અને અન્ય અસંખ્ય પ્રાણીઓનો વધ નિરંતર ચાલુજ છે. આ સિવાય ખાનગી શાભા મહારાજાઓ અને સિંપાઈ સેન્ટરો, શિકાર આદિદ્વારા વધ કરે છે તેનો તદ્દન વ્યુદોજ. આ સિવાય હાથી હાંત, કાચબાની હાડ અને અન્ય પ્રકારના ધંધોરોજગાર નિમિત્ત કરવામાં આવતા પશુ વધનો તો કંઈ સુભારજ નથી. માત્ર મુંદર અને રમ્ય રૂવાંટાઓ પ્રાપ્ત કરવા માટે અને લાંડન જેવા સુપ્રસિદ્ધ શહેરના રસ્તાઓપર-જમકા-બધ રીતે અને પૂર્ણ અભિમાનથી ફેશનેબલ મુડમાં પોતાના ચાર કે પ્રેમી સાથે પૂરી શકે એવી મિથ્યા આંડળરમુકત, કામવાસનાઓની તૃપ્તિ કરવા પાછળ પ્રતિ વર્ષમાત્ર રૂવાંટીવાળા પ્રાણીઓની કરવામાં આવતી હિંસાનો આંકડો એટલો તો જળસ્ત્રવસ્ત બયંકર અને સમજી હૃદયનું મસ્તક ફેરવી નાંખે અને કમકમાટી ઉપજાવે તેવો છે કે હાલના અને સમજી તથા સહાય-મનુષ્યનું હૃદય કંઈકા રસની આદંતાથી વર્ષોના વર્ષો સુધે તો પણ તે ગાન્તા થઈ શકે નહિ. અત્રે સ્વસ્થ નિદર્શનાથ એકજ દૃષ્ય અને ટાંકી બતાવવું દુરસ્ત ધારીએ છીએ. સમજી અને વિવેકી તથા પરા-

પકારી નરો એથી સહજ કદબના કરી શકશે કે:—પાશ્ચાત્ય દેશોમાં પ્રજા વિનાશક મુળ કારણોની ચક્રાત કયાંથી ચક્ર થઈ ! સ્ટાન્ડર્ડ મેગેઝીનના ૧૯૧૪ ના નવેમ્બરના ઇસ્યુમાં:—“ Furs; and the animals that produce them ” એ મથાળાની હેડળ લંડનની ડ્રુલોલકલ ગારડનના સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ Mr. R. I. Pocock F. R. S. એ એક સચિત્ર (નબંધ લખ્યો છે, જેમાં તે જણાવે છે કે:— ‘ I subjoin side by side for Comparision a list of the numbers of some of the principal furs offered for disposal by some of the London auctioners at their autumn sales in 1912 and 1913. These statistics and those that follow, have been extracted from the Fur News Magazines for 1913. I have for the sake of simplicity neglected the hundreds, so that the totals are in all cases, less than the original figures. “લંડનની કેટલીક પશુઓના રૂંવાટા વહેંચનાર અને હસ્તજ કરનાર દુકાનોનાં માત્ર પાનખર રૂતુના લીલામની હસ્તલેખનાં માત્ર બે ચાર દુકાનોનાંજ અને તે પણ ૧૯૧૨-૧૩ ની સાલનાજ આંકડા અને સરખાસણી કરવા માટેજ રજુ કરું છું.”

લંડનની માત્ર ત્રણ દુકાનો.

અમેરિકાની દુકાનો.

રૂંવાંવાળા પ્રાણીઓની સંહાર સંખ્યા.

સને ૧૯૧૨ તથા ૧૯૧૩

૧૯૧૨ તથા ૧૯૧૩

મારટેડ અને સેબલ.	૬૦૦૦—૧૪૦૦૦.....	૩૧૦૦૦—૩૫૦૦૦
નોળીયાંની ભાતણું પ્રાણી	૧૧૦૦૦—૬૪૦૦૦.....	૨૬૭૦૦૦—૩૧૬૦૦૦
સીન્ક.	૭૦૦૦—૧૮૦૦૦.....	૧૨૦૦૦—૧૪૬૦૦૦
સ્કન્ક.	૨૪૦૦૦—૧૫૪૦૦૦ નાની સ્કન્ક	૧૪૦૦૦—૧૬૨૭૦૦
લોકડી લુંડી લુડી ભાતણી	૨૦૦૦૦—૧૩૫૦૦૦.....	૨૮૭૦૦૦—૧૫૩૦૦૦
રેકુન.	૫૫૦૦૦—૬૧૦૦૦.....	૧૭૦૦૦—૨૫૩૦૦૦
ઓપોસમ	૫૮૦૦૦—૧૩૮૦૦૦.....	૩૧૧૦૦૦—૪૭૭૦૦૦

માસ્કવેસ ૧૨૮૭૦૦૦—૧૩૧૬૦૦૦

કુલ સંહાર ૧૩૫૦૦૦—૬૧૪૦૦૦ લાઇન્ક અને ૩૬૮૭૦૦૦—૬૨૦૫૦૦૦

જંગલીખીલાડી. ૪૦૦૦૦—૫૨૦૦૦

જેજર. ૩૧૦૦૦—૨૩૦૦૦

કુલ ૪૪૫૫૦૦૦—૧૦૬૧૨૦૦૦

ઉપરોક્ત આંકડા માત્ર લંડનની ત્રણજ દુકાનોના તેમજ અમેરિકાની તેજ સાલમાં રૂંવાટી વાળા ચામડીવાળા પ્રાણીઓનાં સંહારની સંખ્યા દર્શાવે છે અર્થાત્ ૧૨ માં કુલ રૂંવાટીવાળાં પ્રાણીઓની સંહાર સંખ્યા લંડનની દુકાન૫૨ ૨૫૦૦૦ મર્ક હતી. અને ૧૯૧૩ માં તેજ દુકાન ૫૨ ૬૧૪૦૦૦ થઈ હતી.

આરે અમેરિકામાં ૧૯૧૨ માં ૪૪૧૫૦૦ તથા ૧૯૧૩ માં ૧૦૬૧૨૦૦ પ્રાણી-
જોની હિંસા માત્ર બે દુઃસપ્તના સ્તરેક ખાતરજ થયેલ રજા વજ્રાથ છે.
પ્રમથજોની માત્ર એક પ્રતજ લાગતીને સતીષ પમાડતા ખાતર અને યુગાર માટે
તેજ વર્ષમાં અસંખ્ય પ્રાણીજોનો આટલો મોટો નવજ પ્રમાણમાં વંદાર થતા
હયે એવી કલ્પના આ બીચારા સરીખ અર્થવતંચાસીજોને તો ભાગ્યેજ આવી
થકે ? આટલી પ્રવજ પ્રમાણમાં થતી હિંસાનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ મેજવી વર્તુન
આપનાર ઉપરેકત મહાકાથ ભલે આટલું ભલુતાં છતાં અને આ અપમ કમ' છે
એમ માનતાં છતાં હમે છે કે—“ Every winter season adds fresh species
to the category, so that a walk down one of the fashionable thorough
fares of London frequented by the “Quality” during the hours of
parade is quite a pleasant recreation to the naturalist, if for the
time being he can forget the whole sale destruction and its certain
issue attended by what he sees. It must lead actually to the destru-
ction of the procreated species.”

It is however no part of my present purpose to put in a plea
for the passing of measures for the protection of these animals
pressing though the need of legislative action in the matter may be.”

“ પ્રતિ શિયાળાની રજાએ નવનવા પ્રાણીજોની હિંસાની આ સંખ્યામાં વધારો
થતો જાય છે અને લંડનના સરીયામ રસ્તા પર તે વખતે કેઈ દરજા નિતે તો એક
દુઃસપ્તના યોખીનને ચલકીરતને આ વસ્તુજોના સમજા સુંદર દ્રશ્યનુ અપકોશન કરતાં
આ બધી ફાંટી પાછા કસામાં આવેલ અસંખ્ય પ્રાણીજોની હિંસા સબધી
ખાલજ ન આવે તો, તે ખરેખર એકને ખુશી થાય પણ તેજુ પરજુન શુ અગરો ?
ચૂતે ચૂતે સમજ ભલિજોને એકમ સારત વિનયજ થયે આમ હોય છતાં પણ
આજ પ્રાણીજોના રક્ષક માટે કવરો ખલ કરવી મુશ્કિલ કરવાની એકે ખાલ જરૂર
હયે તો પણ તેવી જાણી કરવી એ હાલ મરો કોય નથી ” અરે શબ્દાથ
છે જાણુર ! ! ! કહી અને ફાલનજુ પ્રાજમ્ અને સરીખ હિંદુસતાંજો એમજ
સમજાને બીજે કે અહિં આ કોયનજ હયે પણ મુશ્કેલ જેથા મુશ્કેલ અને
અજન વધેકા હોયલ કોકે પણ રૂબે કે સિલ્લો કોટકા મિથા દમથે અને
વિરુધ વિચારે પ્રવર કરા હાલના કેટકા હો છે, તેજ આ લેખક ખલ પ્રવજ પુરો
અરે છે પણ લાન-ને મુદેવલ આજ પાણી હોર અને અપમ મુરોને દુર કરા
માટે અને સખજાથ મુરોને પવજ પ્રવરથી બચાવજા માટે અનેક મારગની
વેલોરીવન કોયગીએ, વેલોરીવન કોરોદો, *Hermit of the Glaciers* અને
જેથા અધિકો અને નવજન વિરોધ મંડળીએ તથા જગુરખને અજાવનાર મંડ-
લોનાં દરજા આ વખતે ૯૫ પરીપાદર અને કુરુગી લગરોને મોઢે પણ મુદ
અને નમ અજજ પડેવજ મોઢે છે. અને તેકા પ્રવરમાં અનેક કોટકા અજજ

યઇ આ અંધપરંપરાથી જાતે જાયજા અને અનેક આત્માઓને જાગૃતવાના પ્રયત્ને પુરું આત્મજાગૃતી કરવા લાગ્યા છે. *Adventist Mission*,” મુખ્યસિધ્ધ અમેરિકન ડૉક્ટરીંગ અને અમેરિકા તથા યુરોપના મોટાં મોટાં તંદુરસ્તિના બેટલ્ફીક જેવા મોટાં મોટાં સ્થળોમાં પદોપકાર અને દયાના આ સિધ્ધાન્તોને પ્રચાર શરૂ થઇ ચુક્યો છે અને લોકો હવે સ્વેચ્છેત યથા લાગ્યા છે. પણ અત્યંત અફસોસ લીધાગીરી અને શોક થવા જેવું તો એ છે કે અહિંસા પરમો ધર્મ નો ઉપદેશ કરનાર, હિંદુઓમાં મુખ્ય ગણાતા ધર્માંચાર્યો સાધુસન્યાસીઓ અને ખાસ કરી વૈષ્ણવ સાધુઓ કે જેને તો આ “અહિંસા ધર્મ” એ ખાસ વિષય છે. તેઓ ધરના કે આસપાસના કયા પુણામાં બીડીઓની માફક મોં સંતાવી ચુકી પેહેરી સંતાઇ રહ્યા છે, તેનો પતોજ નથી !

મિત્રો, પણ હવે તો બહાર આવો. તમારા પાશ્ચાત્ય ભાઈઓ પણ જુઓ તો ખરા ! તમારાજ અહિંસા ધર્મનો કેટલી યુક્તિ પ્રયુક્તિ અને આત્મનિષ્ઠાથી પ્રચાર કરવા મંડયા છે-તે તો તા જરા તપાસો. અમિક લંબાણ કરવાથી વિષયાન્તર થવા સભવ છે-પણ અમેરિકન પ્રજા-પોતાના બાળકોને અહિંસા ધર્મ સંબંધી કેવા પ્રકારના પાઠોનું શીક્ષણ આપવા લાગી છે તેને એક અત્યુત્તમ નમુને અમે અમે ટાંક્યા વિના રહી શકતા નથી. જેથી તે વિષય દર્શાવનાર એક અંગ્રેજી કવિતાને અમે આ વિષયના છેવટના ભાગમાં ટાંકેલ છે તેપર વાચક વર્ગનું ખાસ ખ્યાન ખેંચીએ છીએ. યુરોપ અને અમેરિકા આદિ દેશોમાં ઉપર જણાવ્યું તેમ ફંવાટા માટે જેમ અસંખ્ય પ્રાણીઓને બેઝન કરવામાં આવે છે-તેજ પ્રમાણે માત્ર હુધા નિવૃત્તિ અને ઉદર દરીને ભરવામાં તથા જીવનના સ્વાદને ખાતર પ્રતિદીન કરવામાં આવતી કિંસા કે પશુવધનો તો કંઈ મુખ્યરજ નથી. પણ હિંસામાં યુરોપ અને અમેરિકા આદિ દેશોની પ્રજા પૂર્વપક્ષે પ્રસિધ્ધી પામેલ છે આફ્રિકા તેમજ આસ્ટ્રેલિયા અને એશિયાના પણ કેટલાક ભાગો એથી ઉતરે તેમ નથી. આ શું એકા ગજબની વાત છે ! આવી આવી બાબતોને વિચાર કરતાં ખરેખર હૃદય હબરો માર્ગે દૂર હોવા છતાં પણ કંચી ઉઠે છે.

વળી આ પશુઓના સંહાર સાથે કંઈ આકાશના પક્ષિઓ પણ મુખે નિશા લઇ શકે છે તેમ નથી. પ્રતિ શીયાળાની રૂનુની શરૂઆતમાં ટોપીઓ-ગલપટા પંખા અને ગજાની પછેડીઓ માટે અનેક તરેહના રંજ બેરંગી અને પચરંગી તથા મુવલું અને રૂપેરી રંગયુક્ત સુંદર મધુર અને કોમળ સંગીત તથા ગીત નૃત્ય કરનારા લાખો પક્ષીઓના પ્રાણ પ્રતિ વર્ષ લેવામાં આવે છે જેની સંખ્યાને તો કંઈ પાશ્વર નથી. સામાન્ય ચક્રા ચક્રવી કે મેના પોપટને તો યુરોપમાં છેકરંચો અડપરથી નીચે પાડી ખીસાને સ્વાધીન હાજીવારમાં કરી દે છે. પક્ષીઓનાં સુંદર મધુર નાદથી અગાઉ જે જંગલો માલુ રહ્યાં હતાં હવે તે તંબ મુન્ય અને નિઃસજ્જ માત્રમ પડે છે. જે પક્ષિઓને અનેક પ્રકારના નુકસાનકારક જીવજન્તુઓને દુર કરી અકાશન વૃક્ષકળ ફૂલ અને વનરપતિ તથા અન્યાદિના અનેક પાકોને નુકસાન કરતાં ઝીણા ઝીણા પ્રાણીઓને હાડવી કે ચારી કાઢી મનુષ્યના બોલકાનું રક્ષણ કરવા માટે કુદરતે બહુજ

પ્રાણીઓની રક્ષકનું અને સહાયકનું કાર્ય સોંપેલું છે, તેજ પક્ષીઓનું આવી રીતે રક્ષણ અને ગળું દેસવાની ક્રિયા જ્યાં નિરંતર ચાલતી હોય તે દેશની દુર્દશા થાય તેમાં શું નવાઈ છે ! આવા પ્રકારની નિર્દયતાને પરિણામે કયા અને કદ્દારા નિત્ય સદંતર નાશજ ધર્મ જાય છે. એવી પ્રભાઓ આખરે એક બીજાના ગળા સવા વગર શરમે તૈયાર થાય છે, તેઓના મનમાંથી સર્વ પ્રકારની કયા અદૃષ્ટ ધર્મ જાય છે અને આખરે લડાઈ અને મહાભારત યુદ્ધોના પંજરામાં કસાઈ બનવાનું, નધાનું અને પોતાના બચ્ચા અને બાળકોની અધમ પ્રકારની ખુવારી જુએ છે. ત્યાં મહાભારત યુદ્ધો અને તેના બધકર પરિણામે કેટલા વસ્તુ અને મહાન પ્રાણીઓ અસર કરતા નિવડશે-અને કેટલી રીતે અસર કરશે તેના યથાર્થ અકસટો ત્યારેજ કાઢી શકાય કે જ્યારે આજની મુખી કરેલી સંખ્યાબધે નિર્દોષ અને નિરપરાધી પ્રાણીઓની હિંસાનો પણ અકસટો આંકી શકાય ! શું તે શક્ય છે !

પણ કોઈ એમ પ્રશ્ન કરશે કે ત્યારે શું એરી અને પ્રાણીઓ સિંહ તથા પંદિ કુર પ્રાણીઓનો વધ નહિ કરશે ! અમે તેની ના કહેતા નથી. પણ સ્વાભાવિક તેજ આવા પ્રાણીઓ ખાસ સંયોગ વિના કોઈને દુઃખ દેતા નથી અને વળી ત્યાં રક્ષણ કરી તેઓ મોતને વખતે સ્વાભાવિક રીતેજ નાસી જાય અને કદાચ તેવા એરી પ્રાણીઓનો નાશ કરવામાં આવે તો તેમાં બહુ વાંધો નથી પણ નિરપરાધો અને નિર્દોષ તથા કુદરતને સર્વ રીતે ચોક્કસ આપનાર મુંદર અને અમોહક અને મનમોહક પક્ષીઓને, ખાસ પિછાં વિગેરેના ચોખને ખાતર અને કાસના ચોખથીજ બહુકે બોળી બહારના અતિ સખ્ત શીતમને શરણે કરવામાં આવે એ તો તદ્દન જંગલી જમાનાની નિશાનીઓ શીવાય બીજું કંઈજ નથી.

પણ પ્રાણી કે પક્ષીઓની કોઈ પણ દેશ કાળ કે પ્રભામાં આવી રીતે સંખ્યાબધે અને મોટા વિસ્તારમાં થતી હિંસાને એકદમ કાયદાના સખ્ત હાથ નીચે મુકી દેત કરી સમૂલ્ય રીતે અટકાવવાની જરૂર છે. આપણા પાશ્વર્ય અને મુખરેલા મહાતાલ જંગલી હાલતના નિશાન અને સંસ્કારો અઘાપ પર્વત ધારણ કરી રહેલ પ્રાણીઓમાં, આવા ઉચ્ચ પ્રકારની અહિંસા ધર્મની ભાવનાઓ, જે પરમ કુપાત્ર મનુષ્યોને પ્રમદ કરશે !

अहिंसा परमो धर्मः

A Vegetarian Song.

(Selected from the House we live in)

You may talk of mutton-chop,
You may say it is tip-top;
For a man who wants to live,
Both well and strong and long;
But I will show you in this rhyme,
For there is better food than flesh,
To make one well and strong.

1

Oh ! On the glorious trees, On the glorious trees;
There the fruits and nuts, the fruits and nuts do ever grow,
This is heaven's own food.
God pronounced it very good,
Yes upon the trees, kissed by the gentle breeze,
The most delicious food, ever nicely grows.
There are pippins rich and rare,
There are pulms and peaches fair,
There are buckel-berries, rasp-berries, and pears so sweet,
There are grapes upon the vine,
Never made for use of wine.
All of which with one accord,
Invite us " Come and eat ".
There is the orange, and the lime,
Lemons, too for summer time,
Which so often do refresh, in the toil and heat.
There are nectarines so bright,
There are cherries red and white,
All of which with one accord,
Invite us " Come and eat ".

There is the oyster in his bed
 Eating every thing that is dead.
 He is the scavenger that cleans,
 The bottom of the seas.
 He lives in mud and slime,
 Catching microbes all the time,
 And his occupation says,
 Oh "Don't eat me" for disgrace. 6

There are turkeys daily fed,
 On the best of house hold bread.
 So that he will be fat and loathsome
 For thanks giving day;
 What a sin it is and shame,
 Crime without a proper name,
 For a man, these gentle creatures,
 First to feed and then to slay!! 7

There are birds that sing a lay,
 Full of joy at break of day.
 That will silent be for ever,
 At the set of sun.
 Some will slay these songsters sweet;
 On pretence, that they would eat,
 While a thousand more admit,
 They kill them just for fun.
 List and hear these creatures all,
 Mighty beast as well as small.
 With a thousand, thousand voices,
 Loud and long, repeat,
 "We beseech you, let us live."
 Take not life you can not give;
 Only kill ferocious creatures,
 But never slay to eat.* 8

It was God's appointed plan,
 Given long ago to man,
 That no creature of another
 Creature's flesh should eat,
 But that all alike should dine,
 On the fruit of trees and vine,
 And the toothsome grain,
 Which heaven has given man for meat.

9

Better far it is to be, A vegetarian. Don't you see?
 As thus we take our daily food,
 Direct from heavens own hand,
 When we eat anothers flesh,
 We are not taking food that is fresh,
 But are living on a diet, that is second hand.
 Oh, then let us all resolve,
 That while the earth and years revolve
 We will never more pollute
 Our mouths with bloody meat;
 That will choose a diet pure,
 From disease and germs secure,
 And of fruits and nuts and grain,
 Wholesome, healthy and so sweet,
 Nothing food we shall ever eat.

And said, Behold I have given you every herb bearing
 seed upon the face of all the earth and every tree, in
 fruit of a tree yielding seed. To you it shall be for

End

साहित्य संगीत कलाविहीनः
 साक्षात्पशुः पुच्छविषाणहीनः !
 तृणं न सादन्नपि जीवमान
 स्तद्व्यागर्धेयं परमं पशुनाम् ॥

साहित्य संगीत कलाविहीनः साक्षात् पशुः दुष्ट विपणहीनः

प्राविष्ट्य प्रदायक शक्तिओ.

प्रकरण ५ भुं.

The Self-Perfecting or Semi-Intellectual Sentiments.

(२३) कणकौशल्य. (Constructiveness.)

(२४) सौन्दर्य-प्रेम. (Ideality or Beauty.)

(२५) औदार्यभाव (Sublimity)

(२६) अनुकरणशक्ति (Imitation)

(२७) हस्यविनोदवृत्ति— (Mirthfulness)

પ્રકરણ ૫ મું.

પ્રાવિણ્ય પ્રદાયક શક્તિઓ.

૧ કળાકૌશલ્ય, ૨ સૈન્યપ્રેમ, ૩ આદર્શ કે ઉત્તમ ભાવો, ૪ અનુકરણ, ૫

સંમીત, ચિત્રકલા, સૃષ્ટિસૈન્ય, અને સર્વ પ્રકારની ઉચ્ચકળાઓને યોગ્ય અન્યપ્રકારની પ્રાવિણ્યતાને પોષણ આપનાર અને કળા હુન્નરોને ખીલવનાર શક્તિઓ આ સમુદાયમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

આ સમુદાયની અંદર સમાવેશ કરવામાં આવેલ સર્વ શક્તિઓની ખીલણને પરિણામે મનુષ્યની અંદરની પશુવૃત્તિઓ પુનીત થાય છે. એટલું જ નહિ નક્ષ થઈ હોય ત્યાં મનુષ્યની ઉત્તમ શક્તિઓને સહાયકરક થઈ મનુષ્યના જીવન ઉચ્ચ જનાવવામાં મદદ કરે છે ઇન્દ્રિયવૃત્તિઓ નિયમમાં આવી જાય છે. આ શક્તિઓને પુષ્ટિ આપે છે, અને પરિણામે મનુષ્ય, પશુવૃત્તિઓની આધિન્ય એક પગલું ઉપર ચડી, પોતાની અંદરની નીતિ ધર્મ અને બુદ્ધિશક્તિઓ ખીલવણીના અન્ય પ્રદેશો તરફ પ્રયાણ કરે છે.

આ સમુદાયની અંદર વર્ણન કરવામાં આવનાર મસ્તિષ્કની અંદરની મસ્તિષ્ક શક્તિઓ, મનુષ્યની પશુવૃત્તિઓ અને બુદ્ધિ તથા નૈતિક અને ધાર્મિક શક્તિઓને યથાવિધ પ્રમાણમાં મિશ્રણ કરી, મનુષ્યને ઉન્નત જનાવે છે. એટલાજ વાસ્તે શક્તિઓનું સ્થાન મસ્તિષ્કની અંદર પશુવૃત્તિઓ તથા ગૃહલાગણીઓ અને નૈતિક તથા બુદ્ધિશક્તિઓની વચ્ચે કુદરતે સ્થાપન કરેલ છે. ઉપર નૈતિક અને ધાર્મિક શક્તિઓને વિભાજન આવેલ છે જ્યારે નીચે સ્વાર્થ વૃત્તિઓનું સ્થાન છે.

જે વ્યક્તિમાં આ સમુદાય વાળી શક્તિઓ અધિક અંશે ખીલેલ છે તેઓ ઇન્દ્રિયની આધિનતા, સ્વભાવની સર્વ પ્રકારથી કઠોરતા, ખાવા પાછળની ધાંધલ અને ત્રિષય વાંચ્યા આદિ પશુવૃત્તિઓની આધિનતાને સંપૂર્ણપણે વિદ્યાર્થી નજરથી છુટે છે.

આવા પુરુષો સૃષ્ટિલીલાનું સૈન્ય, કળાકૌશલ્યની ખુબી અને વૃદ્ધિ તથા જે કુદરતમાં અથવા મનુષ્યવૃત્તિમાં સારું યોગ્યમાન, અને પ્રયત્ન કરવા યોગ્ય હોય આદિ જે વખણે છે અને પ્રયત્ન કરી અન્યમાં પણ તેવી વૃત્તિઓ ખીલે એવું બને છે. પૂર્વ પછે જે વ્યક્તિમાં આ પ્રાવિણ્યપ્રદાયક-શક્તિઓ ખીલેલી હોય છે તે મનુષ્ય ઉત્તમ પ્રકારની રીતભાત અને સાદાઈને પસંદ કરે છે, બાકી પ્રવૃત્તિઓ ઉપર પ્રમાણેજ હોય છે. માત્ર વિશેષતા એટલીજ કે કદાચ પોતા (individual) આદર્શ પ્રમાણે સાધનો ન હોય તો તે વિના પણ સલાવી લે છે.

સાધારણ—જે વ્યક્તિમાં સાધારણ પ્રમાણમાં આ દક્રિયો ખીલેલી હોય છે તે સાધારણ રીતે કાર્મન આટને ચાહે છે. કમ્પ, ટુનર, ચિત્ર ને હોન્ડમાં તથા અનુકરણ અને નાટકકળના ચોખ્ખીન હોય છે. જેઓમાં જે દક્રિયો બહુલ એવા પ્રમાણમાં ખીલેલી હોય છે તેઓ પુરસ્કૃતી એવા તથા 'સાન્ડર્વ' પ્રત્યે લેહરાર હોય છે. તેમ તેઓ ઉપયોગ પણ કંઈ કરી શકતા નથી. સાધારણ દાહતરુ ધર, જેવું તેવું પ્રત્યીચર અને તદન સાધારણ પ્રકારની પસંદગીવાળા હોય છે. જ્યારે કોર, વગર ફેગવાયેલા, વિનય અને નમ્રતા વમરન. અલગ મુદિમ વિનય વાળા, મુધરેલી છાંદની ને પસંદ નહિ કરનાર, અને કમ્પ ટુનરના દોષની તથા પ્રાવિણ્ય પ્રદાયક ઉચ્ચકુલેની ખામીવાળા હોય છે.

ખીસરણી—ઉપર દર્શાવેલ પ્રાવિણ્ય પ્રદાયક આનંદિક દક્રિયોને ખીસરણા માટે જે વ્યક્તિમાં જે વિષયની ન્યૂનતા હોય તે પર ખામ પાત્ર સાખે ખીસરણી બંધને અને જે પ્રયોજનની શીખિ માટેનીયેની મુસનાનુવાર વર્તવું ભેદને.

૧. ચતુર અને સ્થિત પુરુષોના સહવાસમાં રહેવું.
૨. સંકેશી અને ભુખિમાન પુરુષોને સહવાસ કરવો,
૩. ચિત્રકળાપ્રદર્શકસ્થાનો (Exhibitions) અને અનિશ્ચિત કોષાલપ્રદર્શક પ્રદર્શનોનું બારીક અવલોકન કરવા રહેવું.
૪. સર્જિ હોન્ડમાં, થાપી બનીયા અને એલ એલ બામમાં સર્વ ખાતરાત વાતુ સેવનમાં જવું અને આંગળ કમ્પ, વનરવિતિ, પશુ પક્ષિ, પુષ્પ વગર આદિનું આલોકન કરી, તેઓના હોન્ડમાં રાત્રિ જનને દર્શાવવું.
૫. ઉત્તમ પ્રકારના ભક્તિત્વ, કાવ્યો, નાટકો, દાષ્ટરચતુરતા મેલો અને ઉચ્ચ પ્રકારના મુધરેલા અને પિલન લેખકોના વિનયિ કે લેખો તથા સાંચક પુસ્તકો અર્પણ વાંચનપર મહત્વ નાવવું.
૬. નમેક પ્રકારના નાના મેલો લખીને કોરેલ કમ્પ રાત્રી રીખવાની પણ તેલેલી જરૂર છે.
૭. નાના ભારતીયાં ઉપરિણત દક્રિયો ખીસરણા માટે નમંદિત અનુકરણ કલ્પકલ્પ અને મેલોવંતો એવા અલ્પવાદાઓના સુકારમાં અને પાંતી નાકે સહવાસથી ઉપર કરી દર્શાવ તેમ છે. તેઓ અનુકરણી તથા વચ્ચે જાણી રીતે છે. માટે નિરુદ્ધેલ દિકરુમાં તેમ નિજો જવડી ઉપર કરવા ભેંચે અનુકરણ. હાલ, લેખક, કિન્દરકારન, પેન્ટર, સંસ્કારક કેન્દ્રે અર્પણે મુશ્કાત બાંધવામાંથી બામ રાત્રે ભેંચે કમ્પોને માટે પણ તેમજ રવું ભેંચે.

આથી પણ વિશેષ શક્તિ અને સામર્થ્ય ધરાવનાર મનુષ્યનું મન છે. આખા વિશ્વની અંદર એક પરમાત્માને બાદ કરતાં કોઈ એક પણ એવી સીજ કે શક્તિ નથી કે જેની તુલના આ મન સાથે થઈ શકે. આ શક્તિનું વર્ણન કરતાં બધા શબ્દો ખાલી ઘાય છે. બધા દુષો સમાઈ જાય છે મહાન મસ્તિષ્કચાલીઓજ કંઈક અંશે આ મનની શક્તિઓના સૌન્દર્યને બહુ અથવા વર્ણવી શકે છે. આ વિશ્વની અંદર અનન્ત શક્તિ અને અગ્રાધ સામર્થ્યયુક્ત પરમાત્માની માફક મનુષ્યનું આ મન, આત્મા-રૂહ, Soul, કે જીવાત્મા પણ એક અચર, અમર, નિત્ય, પણ પરિવર્તન અને એકદેશી તથા અકલ્પ્ય શક્તિ અને સામર્થ્યવાળો પદાર્થ છે, જેનો ભિન્ન ભિન્ન દેહોમાં ભિન્ન ભિન્ન કર્માનુસાર અનેક રીતે સંયોગ થય છે. તે દ્વારા તે સુખ દુઃખનો અનુભવ કરે છે. મનુષ્યોને પોતાના સુખને માટે અનેક પ્રકારનાં સાધનો, ધરબાર, લોહાં, લાકડાં, વાસણકુસણ, હાથીયાર, કપડાંલગામ આદિ અનેક પદાર્થની જરૂર પડે છે અને એટલાજ માટે આ શિશ્નશક્તિને પરમાત્માએ તેના મસ્તિષ્કમાં સમૃદ્ધિ યુક્તિપૂર્વક યથાયોગ્ય સ્થાને ગોઠવી છે. તેને પરિણામે તાર, લુવાર, કડીયા, એન્જનીયર, ચિત્રકારો આદિ સર્વ પોતપોતાની આવશ્યકતાનુસાર પોતાના હાથીયારોને ઉપયોગમાં લાવી રહ્યા છે, જેડુતો જેતી કરી રહ્યા છે, એન્જનીયરો રેલ રીમર આદિ દ્વારા અનેક પ્રકારના સરસામાનની દેશપરદેશ લાવવા કરી વ્યાપારના મહાન સૂત્રથી રૂપિસભિસરણની ક્રિયા માફક સર્વને સંલગ્ન કરી રહ્યા છે. યાન્ત્રિકો નવા નવા યંત્રોની શોધખોળ કરી મનુષ્યોની મહેનતનો બચાવ કરી રહ્યા છે. પાણી પવન વિદ્યુત આદિ દેવ પણ આ માનવશક્તિની સંસુખ ઉભા રહી હાથ ભેડી પ્રાર્થના કરી રહ્યા છે જિજ્ઞાસી પોતાની શક્તિથી પવન નાખી રહી છે. વાયુ પોતાની પીઠપર સ્વાર કરી અનેક માઈલો મુખી મુસાફરી કરાવી રહ્યા છે, પાણી આસ્વાર માગ ઉપર ચડી મનુષ્યની તૃષ્ણા છુપાવવા દોટે છે. એટલુંજ નહિ પણ પોતાના સ્વરૂપનો ત્યાગ કરીને પણ મનુષ્યોના સરસામાનને બનાવવા સુધારવા લઈજવા અને મેલવા મુકવાનું જિજ્ઞાસુ કાર્ય કરી રહેલ છે. કહો ત્યારે હવે શું બાકી રહ્યું છે ? આ શિશ્નવિદ્યા કે શક્તિના પ્રતાપે કેટલાં બધાં મહાન કાર્યોની પરંપરા ચાલી રહી છે ? આ બધી બાબતો એ શિશ્નશક્તિના અસ્તિત્વ અને ખીલવણીની તથા જરૂરીયાતની પ્રત્યક્ષ સાબિત બતાવી આપે છે. કહો આ એકજ શક્તિના પ્રતાપે કેટલા અગણિત લાભો અને આનંદો તથા અસંખ્ય સુખો મનુષ્ય સમાજ મેળવી રહી છે, તેની કંઈ ગણના થઈ શકશે ખરી કે ? કૃત્રિમ વસ્તુઓના અભાવમાં મનુષ્ય કેવી પશુનુસ્ય હાલતમાં આવી પડત ? પ્રબલ્યોની પ્રગતિનો આધાર કાર્યશક્તિ અને કળાકૌશલ્ય ઉપરજ મેટે બાજે ટકી રહેલો છે. આ કાર્યશક્તિના અભાવમાં કોઈ ધર બાંધી શકત નહિ. એક કપડાનો કટકો પણ બની શક્યો હોત નહિ. એક હાથીયાર પણ આજ અસ્તિત્વમાં હોત નહિ, ત્યારે શારીરિક મુખ્યકારીના સાધનોની તો એવી હાલતમાં ચાલજ શી કરતી ? લેખનકળા, લખવાનું સાહિત્ય આદિ કોઈ પણ પદાર્થ કે સાધનના અભાવવાળી હાલતમાં મનુષ્યની હાલત તદ્દન જંનલી પડુવત થઈ અર્થ હોત આવડું અને નળડું એ પણ યાન્ત્રિક ક્રિયાઓજ છે.

તે શક્તિના કાર્ય નિના કોઈ કાર્ય પણ ન થઈ શકે. દુકંમાં કળાકૌશલ્યના અભાવમાં દુનીયાની સર્વ પ્રકારની ક્રિયાઓ એકદમ બંધ પડી જાય તો વિનાશ તથા મૃત્યુ ઉપસ્થિત થાય એ નિઃસંશય છે.

દરેક પ્રકારના માત્ર મીઠકતની કૌમિત તેના જુદીજુદા ઉપયોગથીજ થાય છે. ખેતરમાં કપાસ વાવવો એ યારીરિક કાર્ય છે. તેજ પ્રમાણે તેની માંસડી બાંધવી, વહાણમાં ચણવો, મીઠામાં એકત્રવો, ત્યાં તેનું વણાટ કામ કરવું, રંગવું, ધોવું, છાપ મારવી. પરદેશ ચણવો, કાપવું, શીવવું, પહેરવું, એકત્રવું આદિ કાર્યોની પરંપરા એક પ્રકારની શિષ્ટવૃત્તિ છે. પ્રત્યેક વિષય કે પદાર્થના સંબંધમાં આ પ્રમાણે સમજી લેવું.

આવી રીતે આપણી અંદર પરમાત્માએ બણેલ આ કળાકૌશલ્યના અથવા શિષ્ટશક્તિના આપણે કેટલાબધા આભારી છીએ? આપણા અનન્ત સુખોનો આ એકજ શક્તિની ખીલવણી ઉપર કેટલો મોટો આધાર છે એ હવે સહજ સમજમાં આવી શકે તેમ છે.

પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતપોતાની શક્તિ સ્થિતિ અને સંયોગોના પ્રમાણમાં કુદરતના મહાન કારમાનામાં કાર્ય કરી રહેલ છે, અને તેથી પ્રત્યેક કાર્ય કુદરતના કારીગર, માનને પાત્ર હરે છે—અને છે.

પ્રત્યેક નવી શોધખોળ કરી જનસમાજને પ્રાયઃ પહોંચાડનાર કળાકૌશલ્ય બાણનાર માન અને પુશ્વને લાયક છે. પણ માનસિક કાર્ય કરી પુસ્તકો, પેપરો અને ચોપાનીયાઓ દ્વાસ જનસમુહમાં માનસિક સુધારણાનું કાર્ય કરનાર મનનશીલ પુરુષો દ્વારા વધારે માન આપવા જોઈએ છે કારણ મન દુનિયામાં સર્વોત્તમ વસ્તુ જ કે જેની સહાયથી શબ્દ અર્થ અને વાક્યની સંકલના દ્વાસ મહાન વિચારો પ્રગટ થઈ શકે છે.

ઉપર જણાવેલ સર્વ પ્રકારની ક્રિયા કે કળાકૌશલ્યને કામમાં લાવવાનું અવયવ માનસિકતાની અંદર અને અગાઉ જણાવ્યું તે પ્રમાણે આ કળા અથવા શિષ્ટશક્તિનું છે. જે કોઈમાં વિશેષઅથવા કોઈમાં સામાન્યપણે તો કોઈમાં ન્યુનાધિક પ્રમાણમાં હોય છે.

પ્રપૂર્ણ—જે કોઈમાં આ કળા કૌશલ્યનું સ્થાન સારી રીતે ખીલેલું હોય તેઓ અદ્ભુત પ્રકારના ધાર્મિક કૌશલ્ય, અને સ્વના શક્તિવાળા હોય છે. સુધારવા સમાજ, ભાંડવા, ફાડવા અને ચોરી કરીને બંધોલેસતું કરવાના કાર્યમાં તેઓ વ્યક્તિ કુશળ હોય છે. તેઓમાં અનુકરણ આકૃતિ, કદ, અને સ્થાન સાન આદિ શક્તિના વિશેષતા હોય તે તેઓમાં અર્ટીસ્ટ તરીકેના પ્રથમ પકિતના ગુણો હોય છે તેઓ ચિત્રકામ, કાતરકામ, વિષેદમાં ઘણા સાસ નિકળે છે. રંગ સ્થાનની અધિકતા સાસ પેઇન્ટર થઈ શકે છે. સૌન્દર્યની અધિકતાથી મનનમનું કાર્ય કરી શકે છે.

તક' અને જુષિશક્તિની સહાયથી નવી શોધખોળ કે મુધારા કરી શકે છે, ભૂગોળ અને સ્થાનસ્થાનની સહાયથી દેશશોધક થાય છે, અને અનુકરણની પ્રાબલ્યતાથી જુદા જુદા નસુના પ્રમાણે પેટન' બનાવી શકે છે. જુષિશક્તિની અધિકતાથી ઘણું ઉત્તમ પ્રકારનું લખાણ અને વાક્યરચના કરી શકે છે. ભાષાની અધિકતાથી સાર વ્યાખ્યાનો આપી શકે છે પુસ્તકો પણ લખી શકે છે. .

સાધારણ અને ન્યૂન—જેઓમાં સાધારણ અથવા ન્યૂન પ્રમાણમાં આ શક્તિ હોય છે તેઓમાં તેટલાજ પ્રમાણમાં કાર્યક્રમશીલતા અને હુથિયાર ચલાવવાની જુષિ હોય છે. જેથી સારું કામ કરી શકતા નથી. લખાણ પણ બહુજ હલકું કરે છે. સારા શિક્ષી કે કારીગર થઈ શકતા નથી ઇત્યાદિ.

કેળવણી—આ કળા કૌશલ્યની શક્તિને કેળવવા માટે

- ૧ હુથિયારોનો ઉપયોગ કરતાં શીખો.
- ૨ ફરેક પ્રકારના બનતાં કાર્યો ભતે કરો.
- ૩ ઉત્તમ પ્રકારનું લખાણ લખવા પ્રયત્ન કરો.
- ૪ જે કામ માથે લીધો તે ચતુરદ્ધ અને જુષિમત્તાથી કરો.
- ૫ યન્ત્રોને તપાસો અને શોધક વૃત્તિ ખીલવો.

- ૭ હુન્નર ઉદ્યોગના પ્રદર્શનો જુઓ.
- ૬ કળા અને હુન્નરના પ્રત્યેક પ્રકારના કાર્ય પાછળ મન લગાડી કાર્ય શક્તિને પ્રેરસાહિત કરો.
- ૮ નિશાળોની અંદર પણ નાના નાના શિક્ષક વૃત્તિના કાર્યો અભ્યાસ પાઠ તરીકે બાળકોને આપવાનું શરૂ કરો.

નં. ૨૪ સૌન્દર્ય-પ્રેમ.

Ideality.

વ્યાખ્યા, સ્થાન, શોખ, અને વિવેચન.

સૌન્દર્ય પ્રેમ-ઉચ્ચ પ્રકારની પસંદગી, સંસ્કારીપણ, પવિત્રતા, શોખાણ, સ્વચ્છતા, ઉત્તમ વ્યવહાર, વિનય, શુદ્ધસાધ, રમ્ય કક્ષપનાશક્તિ, માપૂર્વ, સૌન્દર્યનો શોખ: કંવન્ય શક્તિ; પુષ્પ, ગંધ વસ્તુ અત્તર આદિ મુગધી પદાર્થનો ઉચ્ચ પ્રકારનો શોખ, ઉચ્ચ પ્રકારની નીતિ રીતિ કે પ્રીતિ તરફ મનનું વલણ અને લાવણ્યતા આદિ બધા ભાવોનો સમાવેશ આ સૌન્દર્ય-પ્રેમની અંદર યાય છે.

સ્થાન—કમળાના ઉપરના અમ્બજાગમાં ત્યાં કપાળ ઉપર તરફ વળે છે અને જ્યાંથી વાગની શરૂઆત થાય છે તેની આસપાસ આ વૃત્તિનું સ્થાન છે. લમ-છાની બાજુ તેની વૃષ્ટિને લોધે જ્યાં ઉપડી આવતી જણાય છે, જેમાં સૂક્ષ્મ વાગ તેની ઉપર લટકી રહે છે.

ઉપયોગ—સૃષ્ટિમાં અને સૃષ્ટિ પદાર્થોમાં સર્વત્ર સમાપ્ત રહેલ સૌન્દર્યને અનુભવમાં લાવવાનું અથવા કક્ષપનાદ્વારા અન્યને દર્શાવવાનું કામ આ વૃત્તિનું છે. આકર્ષણની માફકજ સૌન્દર્ય એ વસ્તુ માત્રનો ગુણ છે અને તેને અનુભવમાં લાવવા માટે આ વૃત્તિની જરૂર છે. સૃષ્ટિમાં જે કંઈ છે તે બધું સુંદર છે. માત્ર કોઈને કંઈ તો કોઈને કંઈ સુંદર જણાય છે. આખી કુદરતની શાળા, સૌન્દર્ય તથા ભવ્યતાનો મહાન સાગર છે. સૃષ્ટિ રચનાની ઉત્તમતા, તેની અંદરના પદાર્થોની ઉપયોગીતા, વસંતના સુવાસિત પુષ્પોનો પરિમલ, મોંઝકાળના પદાર્થોના પાકની પૂર્ણતા, સૂર્ય અને ચંદ્રના અસ્તોદય સમુદ્રની ભરતી અને ઘોટ, અનન્ત અને અબ્યાહતગતિયુક્ત આકાશમાં જનનત દુરંપર આવેલા અમંજ્ય ગોળાઓ તેની રચના ક્રિયા અને ગતિઓ, ખડખડાટ કરતી રુષેલી રંગની મધુર અને મદ મદ સ્વર કાદી ગાતી કરી વહેતી નદીઓ સુંદર રંગબેરંગી અનેકવિધપક્ષીઓ, તેઓના સિન્ન સિન્ન ગાતી કરી વહેતી નદીઓ સુંદર રંગબેરંગી અનેકવિધપક્ષીઓ, તેઓના સિન્ન સિન્ન સ્વરના મૃદુ અને કોમળ-તીવ્ર અને ગંભીર કર્ણકુતુહલપ્રેરક નાદો, બાગમગીચા અને વનરપતિ ગણના અનેક પ્રકારના રુપરંગ ગુણ અને શોભા તથા મુગધી આદિ અનેક પ્રકારનાં નાનાં મોટાં મૃદુ અને કુર ત્વચ્ચવના સિન્ન સિન્ન પ્રકારના અને વિવિધ ગુણકમત્વસ્થાવના અમંજ્ય ગોળીઓથી છતાં રહેલ આ બુનીતગ તથા સમુદ્ર પટપટના જગ્ગર પ્રવૃત્તિઓ, સુગંધસુગંધ પ્રેમપૂર્ણ ગુણની રંગની નાનાંનાઓ અને સૃષ્ટિથી પુત્રગાત્રીનાં નર અને નારીરૂપ સુંદર સુવાસીત અને મધુર મધુ-કરોનાં મુન્નો, રૂંકમાં આ વિશ્વના સમગ્ર પદાર્થોમાં કોઈને કોઈ પ્રકારનું અનુભવીય સૌન્દર્ય સમાવેલું છે. પણ આ બધાં પદાર્થોની અંદર મનુષ્યનો આત્મા કે મન-આ

તક' અને ભુખિશક્તિની સહાયથી નવી શોધખોળ કે સુધારા કરી શકે છે, ભૂખ અને સ્થાનજ્ઞાનની સહાયથી દેશશોધક થાય છે, અને અનુકરણની પ્રાબલ્યતાથી જુદા જુદા નમુના પ્રમાણે પેટનું બનાવી શકે છે. ભુખિશક્તિની અધિકતાથી ઘણું ઉત્તમ પ્રકારનું લખાણ અને વાક્યરચના કરી શકે છે. ભાષાની અધિકતાથી સાહ્યાખ્યાનો આપી શકે છે પુસ્તકો પણ લખી શકે છે.

સાધારણ અને ન્યૂન—જેઓમાં સાધારણ અથવા ન્યૂન પ્રમાણમાં આ શક્તિ હોય છે તેઓમાં તેટલાજ પ્રમાણમાં કાર્યક્રમશીલતા અને હુધિયાર ચલાવવાની ભુખિશક્તિ હોય છે. જેથી સારું કામ કરી શકતા નથી. લખાણ પણ બહુજ હલકું કરે છે. સારા શિક્ષકો કે કારીગર થઈ શકતા નથી ઇત્યાદિ.

કેળવણી—આ કળા કૌશલ્યની શક્તિને કેળવવા માટે

- ૧ હુધિયારોનો ઉપયોગ કરતાં શીખો.
- ૨ દરેક પ્રકારના બનતાં કાર્યો ભતે કરો.
- ૩ ઉત્તમ પ્રકારનું લખાણ લખવા પ્રયત્ન કરો.
- ૪ જે કામ માથે લીધો તે ચતુરસ્ર અને ભુખિમત્તાથી કરો.
- ૫ યન્ત્રોને તપાસો અને શોધક વૃત્તિ ખીલવો.

- ૭ હુન્નર ઉદ્યોગના પ્રદર્શનો ભુખો.
- ૬ કળા અને હુન્નરના પ્રત્યેક પ્રકારના કાર્ય પાછળ મન લગાડી કાર્ય શક્તિને પ્રોત્સાહિત કરો.
- ૮ નિશાળોની અંદર પણ નાના નાના શિક્ષક વૃત્તિનાં કાર્યો અભ્યાસ પાતરીકે બાળકોને આપવાનું શરૂ કરો.

ભૂમીપરના સમગ્ર પદાર્થોની મુદરતામાં યૌથી અથવા સ્થાન ભોગવે છે. તેના સ્વભાવ, શક્તિ અને સામર્થ્ય તથા આન્તર શક્તિઓનાં સૌન્દર્ય સાથે પરમાત્મા વિનાય વિશ્વનાં અન્ય કોઈ પણ પદાર્થની સરખામણી થઈ શકે તેમ નથીજ.

કુદરતની અંદર સર્વત્ર છવાઈ રહેલ ઉપરોક્ત સૌન્દર્યનો અનુભવ આપનાર, લેનાર કે પ્રકૃષ્ટ કરનાર કોઈપણ સ્થાન અથવા માનસ-અવધવ મનુષ્યના મસ્તિષ્કમાં હોવાની આટલા વાસ્તે ખાસ જરૂર છે.

કારણ તેના વિના મનુષ્ય માત્રની અથવા પ્રવૃત્તિ થાત. પણ પરમાત્માનો ઉપકારો માનો કે તેણે આ વિશ્વની અંદર સર્વત્ર જેવી રીતે બળ્યતા તથા સૌન્દર્ય પ્રસારેલ છે, તેજ પ્રમાણે તે શુભોનો અનુભવ કરવાની શક્તિ પણ પોતાના પ્રિય પૂત્રો-મનુષ્યોમા સ્વભાવથીજ મુકેલી છે, જેને પરિણામે અનેક પ્રકારનાં આનંદ અનેશુભ લાભ ઉઠાવવાને તેઓ સમર્થ થાય છે. મનુષ્ય આ શક્તિને ક્ષીણ પાવન થઈ નરંજારી બને છે. તેનું વર્તન ઉચ્ચ પ્રકારનું બને છે. પૂર્ણતા અને સૌન્દર્યને પામવા કોશિષ કરે છે. શારીરિક, માનસિક અને નૈતિક પૂર્ણતાને ખીલવવા બનતા પ્રયત્નો કરે છે. પાપથી, દુઃખથી, દુશ્મણોથી અને દુષ્કર્મથી બચી-સફાઈ, સદાચાર, અને સદ્વર્તનને સેવવામાં શુભ માની પ્રવર્તે છે. પશુવૃત્તિઓની અથમતાને ત્યાગ કરી, એક ડગલું આગળ વધી ઉન્નત દિશાતરફ તેનું લક્ષ્ય બાય છે.

બુદ્ધિ અને તકશક્તિની ઉપર તથા નૈતિક અને ધાર્મિકવૃત્તિઓના અમલોગમાં આ વૃત્તિને સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. તે બતાવે છે કે મનુષ્યના વર્તન તથા અચરણ ઉપર એ શક્તિની ઘણીજ પાવન કરનારી અસર થાય છે. મનુષ્યોની પશુવૃત્તિઓને તે નસ બનાવી પવિત્ર કરે છે. વિષય વાસનાઓને તે દબાવે છે, વાદ-વિવાદ કરનારોને પણ નસ અને વિવેકી બનાવે છે. જ્યારે આ સૌન્દર્યની વૃત્તિની ન્યૂનતાવાળો મનુષ્ય પોતાના નિરોધીઓ સામે કડોર ભાષા શબ્દો અને સાધનો વાપરી પોતાના સ્વભાવની કડોરતા સાબિત કરે છે. સદાચારની વૃદ્ધિ અને પ્રગતિ તથા ખીલવણી કરવામાં આ વૃત્તિ અદ્ભુત સહાય આપે છે એ તેની ખાસ વિશેષતા છે.

પ્રખર્ષ-જે પુરુષોમાં કે સ્ત્રીઓમાં સૌન્દર્યપ્રેમનું સ્થાન અધિક ખીલેલું હોય છે તેઓ ઉચ્ચ પ્રકારની પ્રસંગીવાળા-ઉત્તમ સ્વભાવવાળા, ઉચ્ચ ભાવને આહુનાર, પૂર્ણતાને આહુનાર, અપૂર્ણતાને ધિક્કારનાર, પશુ પક્ષી, ક્રીટ પતંગ આદિ પ્રાણી અને મનુષ્ય આદિની અંદર સમાઈ રહેલ શારીરિક તેમજ માનસિક સૌન્દર્યને વખાણનાર હોય છે. કળાકવિત્વ અને વક્રત્વશક્તિશાલી, સ્વભાવે શાન્ત તથા શાન્તિપ્રિય, અને કદપનામય સંસારમાં વિશેષ અંશે રહેનાર કવિત્વયુક્ત હોય છે. તેઓની કદપના-શક્તિ તિમ્મતર હોય છે. પ્રત્યેક શબ્દ તથા વાક્ય બહુજ મૃદુતા અને કોમળતાથી કે આધૂર્ય પૂર્ણ અજબ ઢંગથી બોલે છે. તેઓની લાગણીઓ અને વિચારો પણ ઉન્નત વિનયિ અને મનોહર હોય છે. જ્યાં જોવામાં આવે ત્યાંથી સૌન્દર્યની પ્રશંસા કરવા

તત્પર હોય છે, અને ખાસ કરી કુદરતની હીલાના વિશેષ જાણે ચાહના તથા પ્રશંસા કરનાર હોય છે. સ્વભાવે સુંદર અને મનોહર હોય છે.

આ સૌન્દર્યપ્રીતિના પ્રમાણમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં પણ ઉપર જણાવેલ શક્તિઓ કે સુદૃઢ પશુ ન્યુનાધિક પ્રમાણમાં દેખાય છે.

સાધારણ-જેઓમાં સાધારણ રીતે આ શક્તિ હોય છે તેઓ વાતચિતમાં અને રીતભાતમાં સ્વાભાવિક સુંદરતા રહિત હોય છે. સુસંસ્કારી તેઓ હોતા નથી. તથા જેઓમાં આ શક્તિ તદન ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓ રીતસૂત વગરના, સુંદર સ્વભાવની ખાત્રીવાળા અને કોઈ પણ પ્રકારના સુંદર ટેરદથી રહીત હોય છે.

ઉપધોમ-શ્રી તેમજ પુરૂષ બન્નેના કાવોને ઉચ્ચ પ્રકારના અને સુંદર બનાવી પાવન કરનાર આ સૌન્દર્યનો શોખ છે. મનુષ્યને સદૃશતંત્રીક બનાવવામાં પણ કંઈ તેની ઓછી અસર નથી. આટલા માટે આ વૃત્તિને યથાર્થ રીતે ખીલવવી જોઈએ અને એટલા માટે કુદરતની હીલા, સુદૃઢસૌન્દર્ય અને બબ્બતાનું મનન કરી માન-અને એટલા માટે કુદરતની હીલા, સુદૃઢસૌન્દર્ય અને બબ્બતાનું મનન કરી માન-સિક શક્તિઓને તેની પ્રશંસા કરવા તરફ પ્રેરવી જોઈએ. ખગોળ, બૃજોળ, સિંક શક્તિઓને તેની પ્રશંસા કરવા તરફ પ્રેરવી જોઈએ. ખગોળ, બૃજોળ, વનસ્પતિશાસ્ત્ર, પ્રાણીશાસ્ત્ર અને શારીરશાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર, અને ધર્મશાસ્ત્ર આદિ અનેક વિદ્યાઓમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનું 'સૌન્દર્ય' સમાયેલું છે. અનુકૂળતા અને રુચી પ્રમાણે તેમાંના પ્રત્યેકની બબ્બતા તરફ મનને લગાડતાં શીખવું જોઈએ. સૂર્ય, ચન્દ્રના ઉદયાસ્ત સંખ્યા સમયે રંમણેરંગથી છવાયેલ આકાશ, પક્ષીઓનાં સુંદર રૂપરંગ અને આકાર તથા ગદ. મયુરોનું નૃત્ય, ઘેંટાઓના અને અન્ય પશુઓના ગામ તરફ ચરીને પાછા વળતાં ટોળાંઓ, નદી અને વન તથા વાટીકાઓનાં સુંદર દૃશ્યો સમુદ્રની ભરતી એટ અને ભવાગાઓની બબ્બતા, અનન્ત આકાશમાં ઉડતા અનન્ત ચક્રચકિત ગોળાઓ, વર્ષાવૃત્તના બબ્બ અને ગંબીર બનાવો, મેઘધનુષ્ય અને વિન્ન-લીના ચમકારો. શ્રી પુરુષોના સામાજિક સંપ્રેક્ષણ અને સુંદર સ્વભાવો તથા ન-મેમત ભાવો. અસ્તિત્વશાસ્ત્રના ગૂઢ સિદ્ધાન્તો અને સુપ્રભાવો આદિ સર્વ પ્રકારના અભ્યાસમાં કે અવલોકનમાં અનેક પ્રકારની ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપની બબ્બતા અને સૌન્દર્ય સમાયેલું છે. તેના અભ્યાસ કરો, તપાસો, શોધખોળ કરો, અને આદ્યંથી વ્યક્તિ કરનાર વિષયો તરફ મનને પ્રેરો, અને આત્માને ઉન્નત બનાવો. આ બાબતમાં ઉચ્ચપ્રકારનું સાહિત્ય પણ અતિ ઉત્તમ સહાય આપી શકે છે. નજરે તોઈ ન શકાય એવા બાવોનું વર્ણન સારા કવિઓ અને લેખકો પોતાની રચના અને લખાણ દ્વારા ઘેર બેસા આપી શકે છે. બાબ્યમાં હોય તો તેનો પણ જાનંદ લીઓ. ટુંકમાં કુદરતમાં અને મનુષ્યકૃતિમાં કે મનુષ્ય સ્વભાવમાં અથવા ખીજે કોઈપણ સ્થળેથી જ્યાં જ્યાં સૌન્દર્ય બબ્બતા અને રમણીયતા ભોવામાં આવે ત્યાંથી તેનું પ્રહુલ કરો, તેનું મનન કરો, તેની પ્રશંસા કરો અને આત્માને વિશુદ્ધ અને ઉન્નત ભાવોથી પૂર્ણ બનાવો. ખાસ કરી કુદરતના અભ્યાસનો શોખ આ બાબતના એટલાં સાધનો પુત્ર પાડી શકે છે, તેટલાં ખીલ્લું કશાથી મળી શકે તેમ નથી અનેક આત્માઓને માટે આ કુદરતનો અભ્યાસ તો બહુ એક પેઢખંધ કરેલ પુરતક સન્માન ઘણું પડેલ છે. કુદ-

ઉપયોગ થાય છે, અને જ્યાં જુદા, વિચાર, ગુણ અને સમજણોની
 હોય છે ત્યાં આવા પ્રયત્નો અનેકવાર બને છે, અને જો એ સ્વચ્છ
 નાપણ પ્રદાનમાં આપણનાં નહુજ કંઈ અને નહન જગ્યા પણ પરિણમે અમૂળ
 અને જાણ દાયક અનેક અનુભવો નિયમો પુનઃપ્રત્યાની આપણ પ્રાચીન ધારના
 એ એક પામિક ફરજ સુમળના દગ્ગ તેનું મદન આજકાલના દેશન
 વ્યારી અને એજગ્રાપના જગનમાં આપણ સમજી ન શકીએ અથવા
 જનાં હતા પણ તેનું અનુકૂળ ન કરી શકીએ એ આપણાં કુળોંએ છે પણ તેથી
 નિયમોનું ઉપયોગી પણ કંઈ એકાંત થતું નથી

રિમંદ-આ રૂઢિને ધારના સમજાની-પણ ખાસ જરૂર છે કારણ કે તેમ કં-
 થી તેના અનિષ્ટ પરિણામોથી બચી શકાય છે. બહુજ દાપટીય, કપાલકળા પાછળ
 અને દેશનની પાછળ હદ ઉપરાંત-કરવામાં આવતો ખર્ચ, સુખપર જતા દામ કે
 રમણીએ પડવા માટે કે જરા અંબુ દેખાય તે વારવાર કરવામાં આવતો ધાણનો
 ઉપયોગ, મદા માણનાં નરક હદ ઉપરાંત તિરકારથી જોવાની રેવ, આ બધી
 ખામતોની સંજ્ઞાઓ દરબાદર ન જવાય એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. નેન્દયના
 એજાને ખીલવવા માટે નીચનાં કેટલાક નિયમો ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે.

૧ સર્વ પ્રકારની અમુલ્યો ઉત્પન્ન કરે તેવી અને મંદી આદતો કે રેવોને
 દૂર કરે.

૨ સાગન ખાવા, તમાકુ ચાવવી, બજાર મુંબવી, ખીટી પીવી, હાકો પીવો.
 કે, આ કોઈ કાલો માંલો. માંલ. કે કાફે આદિ પિવાની રેવ પાડવાથી સર્વથા દૂર
 રહેવાની જરૂર છે

૩ સાકા, બદમાસ, હરમખોર. અને મદા અચાવાજા શરહોનો સામાન્ય
 વાતચિત કે અન્ય પ્રત્યક્ષ પણ ઉપયોગ કરવાનું તદ્દન બંધ કરે. પારસીઓમાં નાના
 મોટા સર્વમાં આ આદત વિશેષ અચો છે. તેઓએ ખાસ ધ્યાન પૂર્વક-એ કુટેવોને
 અને ખરાબ બાબતોને ધ્યાન પૂર્વક દોકવાની જરૂર છે.

૪ સર્વની પ્રત્યે માયાનું સ્વભાવથી વર્તો. કઠોરતાને તિલાંજલી આપો.

૫ સર્વ સુધારણાનું ઉકુમૂળ, માનસિક સુધારણા છે તેપર ખાસ ધ્યાન આપો.
 ૬ આનંદીય શુદ્ધિ અને પવિત્રતા વિના-બાદ્યઆડંબર કે દાપટીય કંઈ
 પ્રાપ્તી નથી. એટલું જ નહિ પણ કેટલીક વાર, માનસિક ખરાબ આદતો બાદ્ય વેશને
 પણ લલવવાર હોય છે. તેને તરત ધ્યાનપર લઈ એકદમ રોકો.

૭ જ્યાં ત્યાં બહુ શુંકવાની રેવ પણ રોકવી એકંદરે.

૮ સારા સ્વચ્છ અને સત્ત્વ વર્ત્તા ધારણ કરે-પણ બહુ જતકાદાર અને
 શુંગરી વર્ત્તા પસંદ નહિ કરે. હંમેશાં સારો પોશાક ધણેજ પસંદ કરવા યોગ્ય છે.

૬ આચાર વિચાર, અને સભ્યતા તથા વર્તનની પવિત્રતા, અને સંસ્કૃતિ તરફ હુમેશા ધ્યાન આપેા અને ખીલવેા.

૧૦ કળા-હુન્નર, ઉદ્યોગ, અને ચિત્રકળાનો શોખ રાખેા અને તમારા બાળકોમાં પણ એવી વૃત્તિ કેળવેા અને સાધેા પુરૂં પાડેા. શક્તિ અનુસાર ઘરમાં પણ તેવા સાધનો અને ચિત્રો વિગેરે એકત્ર કરી યથાર્થ રીતે ગોડવેા.

૧૧ કુદરતની સર્વ શોભા અને સૌન્દર્ય માટે સ્તુતિ અને પ્રસન્નતાની લાગણીને પુષ્ટ કરેા, અને મનને સુષ્ટિચિત્તની લીલાના મહત્વ પૂર્ણ વિચારોથી પૂર્ણ રાખેા.

૧૨ સૂર્ય અને ચંદ્રના અસ્તોદય, પહાડ પર્વત ઝરાઓ, નદીઓ, પક્ષીઓ અને પ્રાણી પશુઓ તથા સુંદર સુવાસિત વિવિધ પ્રકારના પુષ્પો, ફૂલો, વિગેરેને અવલોકવાનો અને ઉપયોગ કરવાનો શોખ વધારેા.

૧૩ હુકમાં સર્વ સ્થળે અને સર્વાવસ્થામાં સાફ, ભકુ, અને સૌન્દર્ય યુક્ત હોય તેનું પ્રહરણ કરવા હુમેશાં તાપર રહેા. અને પરિણામે તમારા માનસિક અનેક સુખોમાં આ વૃત્તિ અનેક રીતે વૃદ્ધિ કરશે, એ સ્પષ્ટ અનુભવશે.

નં. ૨૫ ઔદાર્ય અથવા મહાનુભાવ-વૃત્તિ.

Sublimity.

વ્યાખ્યા, સ્થાન, વિવેચન, અને ખિલવણી તથા નિમ્નહઆદિ.

ઔદાર્ય—(Sublimity) આ શકિત અથવા વૃત્તિથી કુદરતની અનન્તતા અપારત્વ અનુદિત્વ, મહત્ત્વ, ગાંધીયં, વ્યાપકતા, અપરિમિતતા, સર્વશકિતમત્તા, આદિ મહત્ત્વપૂર્ણ વિચારોનું ચક્રણ થાય છે.

સ્થાન—સૌન્દર્ય શોખની સ્થાનની ભક્તિભર પાછગજ બહે કેમ તેજ શકિતની પ્રવૃત્તિ માટેજ આ શકિત હોય નહિં તેમ આ વૃત્તિનું સ્થાન આવી રહેલું છે. જ્યાં મસ્તિષ્કને બાહ્યનો ઉત્તેજ ભાગ ગ્રાહ્યમાં વળીને ઉપરના ઔદાર્ય ભાગને સાવચેતીના અગ્રસ્થાનમાં મળે છે, તે આ ઔદાર્યભાવનું યોગ્ય સ્થાન છે. અર્થાત્ સૌન્દર્ય પ્રીતિની પાછગ તથા સારચેતીના અગ્રસ્થાનમાં અને આશા તથા ગ્રાપનશકિતના અવયવની વચ્ચેમાં આ ઔદાર્યવૃત્તિના અવયવનું સ્થાન છે.

ઉપયોગ—આ શકિત કે વૃત્તિનો ઉપયોગ, કુદરતની અંદર સર્વ વ્યાપી પહે પ્રસરી રહેલ પરમાત્માની અપરિમિત અને અનન્ત શકિત અને સામર્થ્યનો, અનન્ત આકાશનો અને અનહિ કાળનો, અસંખ્ય પદાર્થોનો અને પ્રકૃતિના અનન્ત સ્વરૂપનો સામાન્ય રીતે અનુભવ કરવા માટે યોગ્યોત્તર છે. પ્રાણી પ્રજા, પશુ, પક્ષિ, વૃક્ષ વગરે, અનેક પ્રકારના જીવજન્ટુ અને હુકમાં કુદરતના અનહદ ખલાનાના અસંખ્ય અને અપરિમેય-ગુણ કર્મ અને સ્વભાવ યુક્ત સ્થાવર તથા જંગમ પદાર્થો કે વસ્તુ માત્રનો લખ્ય ખ્યાલ આ શકિતથી મનુષ્યો મેળવી કે અનુભવી શકે છે. આ અપરિમિત અને અનન્ત શકિતના અનુભવથી મનુષ્યનો આત્મા મહત્ત્વપૂર્ણ ગાંધીયં અપરિમિત અને અનન્ત શકિતના અનુભવથી મનુષ્યનો આત્મા મહત્ત્વપૂર્ણ ગાંધીયં યુક્ત, અને અતિઅનંદ યુક્ત ભાવોથી રસ બદ થઈ રહી ઉત્તર ભાવોનો અનુભવ કરે છે. જેને આપણે ઔદાર્ય કહીએ તો કંઈ ખોટું નથી. આ શકિતના અભાવમાં કુદરતના અનેક સત્ય જણાવું, કે અનંત આકાશ, અમાપ્ય કાગ અને અનન્ત દિશા અને સર્વ સામર્થ્ય યુક્ત પરમાત્માની કે.કં પલ્ક શકિતનો ખ્યાલ પલ્ક આપણા આત્મામાં આવી શકવાનો સભવ રહેતો નથી. સૌન્દર્યના શોખની શકિત કરતાં આ ઔદાર્ય શકિતનો આ સ્થળેજ ખાસ લેદ જણાય છે. કુદરતના અથા મહત્ત્વ પૂર્ણ ભાવોને કલ્પનમ કરવા માટે મનુષ્યની અંદર તેવી આકૃષ્ટ શકિતનું અવયવ અવશ્ય હોયુંજ ભેળુંજે, જે આ ઔદાર્ય શકિતથી આપણને મળેલું છે.

પ્રપૂર્ણ—જેઓમાં આ શકિત અતિ પૂર્ણપણે ખીલેલી હોય છે તેઓનાં કલ્પ હમેશાં ઉચ્ચ વિચારોથી ભરેલા હોય છે. નસત્ર મંડળથી રૂર્વ અન્તરીક્ષ મહાન પહાડો અને પવિત્ર સાગરની અનન્ત ઉમિઓ, વાયુદેવના અનન્ત શકિત યુક્ત સપાટાઓ, વિજનીઓના ચમકારાઓ તથા—જેવ રજનીનાં ધમકારાઓ

અને એવી એવી કુદરતની શક્તિઓના મહાન કાર્યોનું અવલોકન કરી આવા પ્રકારના વ્યક્તિ પોતાના હૃદયને મહાન ભાવોથી ટમેશાં પૂર્ણ કરે છે. કુદરતમાં કે સૃષ્ટિમાં જે કંઈ ભવ્ય અને આકર્ષક હોય તેથી તેઓ બહુજ ખુશખુશ થઈ જાય છે. જંગલો, મેદાનો, અક્ષપૂર્ણ અને શરયશાદી ક્ષેત્રો, પશ્ચિમણુ વિગેરેને જોઈ આવા વ્યક્તિના હૃદય આનંદ પૂર્ણ થઈ જાય છે. આવા વ્યક્તિમાં જો પૂજ્યવૃત્તિનું સ્થાન અધિક રીતે ખીલેલું હોય તો તેવા વ્યક્તિ સર્વ શક્તિમાન, અનન્ત નિર્વિકાર, નિરાકાર, અજર, અમર. નિત્ય શુદ્ધ સુકત સ્વભાવ આદિ મહાન ગુણ યુક્ત પરમાત્માની અત્યન્ત ભક્તિ ભાવથી ઉપાસના કરે છે અને કુદરતમાં સર્વત્ર તેની વ્યાપક રહેલ સત્તાને સર્વસ્થળે અને સર્વાવસ્થામાં જુએ છે, અનુભવે છે. એટલુંજ નહિ પણ તેઓ હમેશાં વિચારદ્વારા પરમપિતા પરમાત્માના સાન્નિધ્યમાંજ રહે છે. તેઓની ભુદ્ધિ-શક્તિઓ જો તિવ્ર હોયતો કુદરતની પ્રત્યેક રચનાનો બારીક અભ્યાસ કરી ઘણાજ વિસ્તૃત ભાવોને ધારણ કરી શકે છે. અને તત્વજ્ઞાનના ગૂઢ વિષયોની શોધખોળ કરી મહજ્જુ કરી સમજવાની તથા અન્ય વ્યક્તિઓને આદર્શભાવવાળી શેઠીમાં સમજાવવાની અદ્ભુત શક્તિ ધરાવે છે.

આ શક્તિની ઊંચ ખીલવણી સાથે 'સાન્દર્ભ'નું સ્થાનપણ સ્વાભાવિક રીતે ખીલેલું હોયજ છે. અને જો તેમ હોયતો 'સાન્દર્ભ', 'આદર્શ' અને પૂજ્યભાવ તથા ભુધ્ધિ આદિ આરે શક્તિઓનું સન્મેલન થવાથી એક એવા અતિ ઉત્તમ પ્રકારના ભક્તિભાવ, પૂજ્યવૃત્તિ અને સ્તુતિ તથા ઉપાસના ભાવને-જન્મ આપે છે કે જેના આનંદ પાસે-આખા ભૂમિ મંડળનું સામ્રાજ્ય પણ તુરંત સમાન થઈ જાય છે. આવા વ્યક્તિ સહજ સમાધિ લાભ મેળવે છે. એટલા માટેજ ઉપનિષદોમાં કહ્યું છે કે,

સમાધિનિર્મૂલ મલ્લસ્ય ચેતમો
નિવેશિતસ્યાત્મનિ યત્સુલં ભવેત્ ।
ન શક્યતે વર્ણયિતું તદા મીરા
સ્વયં તદન્તઃ કર્ણેન શ્રુયતે ॥

જેઓમાં આ શક્તિ વધતા ઓછા પ્રમાણમાં ખીલેલી હોય ॥ તેઓ તેટલાજ પ્રમાણમાં ઉપદેશક ભાવોનો અનુભવ કરી શકે છે.

સાધારણ-જેઓમાં સાધારણપણે આ શક્તિ હોય છે અને પૂજ્યભાવ પણ બહુ ખીલેલ હોતો નથી, તેઓ કુદરત તથા તેના નિયામક પરમાત્મા સંબંધિ એટલા બધા ઉચ્ચ ભાવો કલ્પિ કે અનુભવી શકતા નથી.

ન્યુન-જેઓમાં ન્યૂન પ્રમાણમાં આ શક્તિ હોય છે તેઓમાં ઉપદેશક બાબતો કે વિષયો સમજવાની કે મહજ્જુ કરવાની ખાસ ખામી હોય છે. તેઓએ આ અતિ ઉત્તમ શક્તિને ખીલવવા આટે ખંત પુર્વક બનતા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.

ખીલવણી—આ અતિ આવશ્યકની અને ઉમદા પ્રકારની વૃત્તિની ખીલવણી માટે નીચે જણાવેલા ઉપાયો યોજવાની જરૂર છે.

ઉચ્ચ પર્વત કે ગિરીશીખરોપર જઈ, નીચેના વિસ્તૃત ભૂમિ પ્રદેશનું અવલોકન કરે. પર્વત અને જંગલોનાં મહત્વની પ્રશંસા કરે. વાયુમંડળની ગતી, વર્ષાદી થતા હાલો અને મહાન કાર્યો તથા ફેરફારો; વાયુ મંડળના કાર્ય તથા શક્તિ આદિનો વિચાર કરે. વિષુત્તની શક્તિ તથા મેઘગર્જનાનાં ગાંભીર્ય પર ધ્યાન આપે. સમુદ્ર અને મહાસાગરની સીમા અને કાર્ય તરફ મનને પ્રેરે.

જ્વાલામુખી અને તેના કાર્યો તથા શક્તિઓનો વિચાર કરે, અને ખાસ કરી-અગ્નિગળા અભ્યાસ તરફ તથા ખાકાશના અનન્ત સાગરમાં વિચારતા, ચંદ્ર મુર્ચ કે ચંદ્રોપમક આદિની ગતી સ્વીતિ અને વ્યવસ્થા તથા દુરતા અને મહત્વના અભ્યાસ અને અવલોકન પાછળ મન લગાડે. દુર્ગમાં કુદરત અને તેના નિયામકના સંપૂર્ણ શુભો અને ધર્મોને પ્રત્યક્ કરવા માટે ચોક્કસ વખત કારી તેનેજ ઉપાસના કે યોગાભ્યાસનું રૂપ આપે.

નિમજ્જ—આ શક્તિને હાથમાં કે અંગુઠમાં સપ્તવાની કેઈ પ્રશંસામાં જરૂર નથી. કારણ કે તેનો દુરપયોગ થવાનો સંભવ નથી. પણ કેટલીક વખતે આ શક્તિની અધિકતાને ક્ષીપે તથા સ્વભાવની નમ્રતાને ક્ષીયે, જ્વાળા અને વર્તનમાં હલ ઉપચંતની નમ્રતા, કે અતિશયોક્તિ અથવા-મોટા મોટા મોટાના ભરેલા શબ્દો વાપરવાની રૂચી ખીલી આવે છે, જેને અંગુઠમાં સપ્તવાની ખાસ જરૂર છે.

નવા ઉછરતા યુવકો, લેખકો અને વ્યાખ્યાતાઓ અને કેટલાક પુસ્તક લખનારઓ પણ આ વૃત્તિનો ઉપર પ્રભાવે અતિયોગ કરતા એવામાં આવે છે, તેઓએ આ વૃત્તિને ધ્યાન પૂર્વક હાથમાં સપ્તવી ભેટ્યે.

વેદ ઉપનિષદ અને ગ્રીક આદિ પુસ્તકોના દંભરી સૂત્રાનું વર્ણન આપનાર મહાન ભાવોમાં, પ્રાચીન રુષિઓની ઉદાર બાવનાઓનું સર્વત્ર દર્શન થાય છે. આના મહાન મન્યોનો-ઉપાસના વખતે હૃદયમાં રવાના થઈ તરીકે ઉપયોગ કરવાથી આ વૃત્તિ અનેક રીતે ખીલવી શકાય તેમ છે.

આ વૃત્તિના, આદર્શ ગાંભીર્ય અને સ્તીતિ એમ ત્રણ વિભાગ છે.

ન. ૨૬. અનુકરણશાસ્ત્ર.

Imitation.

આખ્યા, સ્થાન, શોધ ઉપયોગ અને નિગ્રહ આદિ.

અનુકરણ—અનુવર્તન, બીજાનું ભેદને તે પ્રમાણે કરવું. નકલ કરવી નજવી નજાવણુ, આગા કરવા, નાટ્ય કોશરવ, વાચા અને વર્તન તથા હાવશાવશ પાત્ર નજાવણું, કોઈની કોપી કરવી, અથવા નમુના પ્રમાણે નમુનો કરવો કુંકમ નમવન, વાચા વર્તન અને કાવ્ય અથવા ચાલચલન આદિ ભેદ તે પ્રમાણે કરવો અથવા વર્તવું પ્રત્યાક્રિ પ્રકારની સર્વ શક્તિઓના આ અનુકરણ શક્તિમાં સમાવેશ થાય છે. શારીરિક અનુકરણ અથવા આગા, માનસિક અનુકરણ અથવા ભાવકથા અને શબ્દિકઅનુકરણ, એમ આ શક્તિના ત્રણ વિભાગ છે.

સ્થાન—કયા કે પદોપકારવૃત્તિનો બાળુમાં તથા અધ્યારમરતિનાં સ્થાનનાં બંધનના અને યોગ્યવૃત્તિના પાછળના ભાગમાં આ વૃત્તિનું સ્થાન આવેલું છે એવુંવેચન અને પ્રમાણસરવ શક્તિની નજવીકમાં હોવાથી અરુપરસ બંને અવયવોનાં સંપર્કકારક થઈ ચકે છે.

બાળકોની અહર આ શક્તિ અધિક અથે શરૂઆતથીજ હોય છે જેથી તેજ સંસ્કૃત તેઓના ભવિષ્ય પરથી જરૂરી શોધી કાઢી શકાય છે.

શોધ—આ શક્તિના સ્થાનની શોધ માકર મોઢે નીચે પ્રમાણે કરી હતી તે હવે છે કે “હું મુંબા અને બહેણ મનુષ્યોના એક-એસીકમ (Mind House) ન નોંધે ત્યાં એક કેન્દ્રોનર નાનનો બ્યકિત હતો. તેના મરિતવકની તપાસ કરવા માં આજે તેજ જગ્યા હતુ. કાણુ તે બ્યકિત હોનું આ વખતે ક્યાન ખેંચી રહ્યો હતો તે ક્યાનજ હાથેકેકળા, હાડકળા, સરજીવનનાં, અને ચાપચાર કરનાર એ પુરુષોના એવી તેજ બચવમ રીતે અને તદ્દપ પેનું આગા કરતો હતો કે તેના મન તેને એ ભાવર અનેક પળવર હતો આ બ્યકિતના આથ નરર ક્યાન આગાજ ખે બચવર તેજે ભાવર હાંતુ કે તેને આ અનુકરણ શક્તિના સ્થાન વાળો ભામ અર્થાત્તરિત્તર ખેનકે હતો તથા પછી હું નાજ નવકોકની રુચિ કરવા માટે એક કુંડોતે નિભાવે અને નિભાવીયો. કે જેએમાં અનુકરણશક્તિ વિશેષ નરર જાકુંતે તેઓએ નરરેલી નરરવનના કાવ્ય પાછા કાઢ્યો. અને હરેક વખતે તે તે સરકરુ તથા રુચિવરુ નરર જાકું. આખરે આરી સપૂનું ખાંચે માં કે આ અનુકરણ શક્તિ ખરે ખર એક અરરર મરિતવકની અંદર છે. અને તે અરર રુચ છે, એવ મેકર નરરે કહ્યું.” નોંધ

“ એક સીની અંદર આ અનુકરણ શકિતનું સ્થાન. એટલું બધું પ્રગટ કરી કે તે કેટલું પણ પશુ પક્ષી કે જન્તુના અવાજનું અનુકરણ માત્ર એક જ સાંભળીને બરાબર કરી શકતી હતી. એક વખતે તેના સાંભળવામાં ફરેન્સ બેર ગર્જનાનો અવાજ આવ્યો અને તેણે સ્વાભાવિક રીતેજ સહજમાં તેવો જ અવાજ અનુકરણ દ્વારા કાઢી બતાવ્યો. આ શકિત અન્ય દરેક શકિતનાં પ્રતિનિધિ તરીકે કામ કરે છે. અને જોડવાની શકિતને (વાચ્ય કે વકૃત્વને) સહાય કરે છે.”

કેટલાંક પક્ષીઓ જેવાં કે મલબારી અને જંગલારી પોપટ અને જેટલાંક અવાજનું અનુકરણ અને નકલ કરવાની શકિત બરાબર અદ્ભુત પ્રદર્શન દેવા દરેક પ્રકારના શબ્દ કે અવાજ સાંભળવાની સાથેજ તેઓ તેનું અનુકરણ કરી મુંબઈ જેવા શહેરોની અંદર આપણે ઘણીવાર આવા પ્રત્યક્ષ કુચ્છ મેળે પાંચસની અંદરના પોપટો ‘ પાટીવાળા ’ ‘ પાટીવાળા ’ એમ લુપ્ત નામે કે પાટીવાળા દોડતા ઉપર આવે છે. નવીન માણસ આવવાથી ‘ રેડ રેડ રેડ ’ કરી મુકે છે. ‘ ઝામ તલ સત્ ’ આદિ વાક્યોનું યથાવત્ અનુકરણ કરી ધડીકમાં કાગડાની ધડીકમાં પોપટની પ્રજાવારમાં મીઠાવાણી જેવા કુતરાના ભસવાના અવાજની નકલ કરે છે કે મોટરકાર દોડતે છે. ફરેન્સ બેર પશુ કે માણસના અવાજની આબેહુમ નકલ કરે છે. એટલુંજ નહીં જંગલ બુગલોની પણ નકલ આબેહુમ રીતે કરે છે. રેલગાડીની રીંગણ જેવા અવાજ પણ નકલ કરે છે. આ રીતે એતાં ‘ Mocking birds ’ નામના માનવા પક્ષીઓમાં સરંથો ઉત્તમ છે. અને સદૃશરૂપે અવાજ નકલ કરે છે. થોડા છે. જંગલારી પોપટો પણ અવાજ તરેહની રીતેજ નકલ કરે છે.

ઉપરોક્ત—અખણ અને વાંચણ, ગાણું તેમજ ફરેન્સ બેર એટલું આદિ સર્વ ક્રિયાઓ આપણે આ અનુકરણ શકિતને કારણે જાણી છીએ. મુખ અને ગ્રીહ અથવા માથું હલાવી ‘ હા ’ એવો અવાજ બહુ બાગે બધા વ્યક્તિઓમાં એક સરખાંજ દેવ છે. આ અવાજ પ્રમાણે કરે છે. અધરો પણ એક જ પ્રકારની રીતેજ આ અવાજ કરે છે, અને ક્રમવા એટલે કે જેથી અનુષ્ઠાનો એક સરખો અવાજ વાંચન અને લેખનનું શીક્ષણ માત્ર આ અનુકરણ દ્વારા જ શક્ય છે.

બાકશિક્ષણ—આ શકિતના અવકાશમાં જેટલાંક બાકશિક્ષણ કરતી છીએ છીએ તેથી એટલાંક મોટા મોટા ફરેન્સ બેર નકલ કરે છે. શીખામણ અને મોટેની વચ્ચેના અવાજો પણ શીક્ષણ છે. કાલે કે નાના બાળકોના અવાજો પણ અવાજ અને નેત્ર તથા કર્ણદ્વારા અનુકરણ કરે છે. તેઓ જે ભાષા સાંભળે છે તે પ્રમાણે એક સરખો અવાજ કરે છે. એટલુંજ નહીં જંગલમાં આવે તે પ્રાણીઓના અવાજો પણ નકલ કરે છે.

અર્થે અનુકરણનોજ પ્રતાપ છે. સંગીતના શિક્ષણમાં પણ અનુકરણચકિતજ વિ
અર્થે, સહાયભૂત થાય છે. કુદરતના મહાન કારીગરની બાળકો ઉપર એટલી કે
કૃપા છે કે આ શિક્ષાના સ્થાનને પ્રાધાન્યપણે કાર્યાવસ્થામાં બાધ્યાવસ્થામાંથી
મુકતમાં આવેલ છે એ શું ઓછી કરૂણ છે ! માળાપો ! સાવચેત રહો અને પ
આપો કે બાળકો જેવું દેખે તેવુંજ કરે છે. તેઓ તમારુંજ અનુકરણ કરે છે. ૨
જે કંઈ એકા કે કર્મ તમે કરો અથવા બોલો તે બચબર વિચારીને કરો. કે તમ
અનુકરણ કરી તમારા બાળકોને કે તમારે પરિવારનું કારણ ન રહે. તમારા આ
વિચાર અને વર્તન માટે તમે પોતે ગમે તેમ તર્તવા સ્વતંત્ર નથી. પણ ૦
સંભાળથી વર્તવા બંધાયેલ છો; તમે હમેશાં સાડું અનુકરણ કરવાના હૃદયને
પ્રબળ સન્મુખ રાખો કે પરિણમે તેથી લાભજ થાય. ફરક તમાકુ ચાવ
તથા પીનારે પોનાની પ્રબળ સન્મુખ એવું ખચબ હૃદયને બેસાડતાં પહેલાં થો
થે. અનાનો વિચાર કરવો જોઈએ નાટક અને નાટકચાળાઓદ્વારા જનસમુ
સુધારવાના અનેક હાખડા હૃદયનો અને પ્રતિહાસો તથા નવા ઉપદેશો અને નુ
સના પાકો જનજમાજને ઘણી સહેલાઈથી આપી શકાય સદ્વર્તન, સદ્ધર્મ અને
નિર્દાવનાઓની સ્થાપના કરવામાં નાટકો ઘણા સારો ભાગ ભજવી શકે તેમ ૨
તેવાજ હેતુથી નાટકમેળોઓ સ્થાપવામાં આવે છે જેમ કે 'આય' મુખે
નાટકમેળોની બાંધે' પણ પાછાથી ઉદેશો ઉદેશને ઠેકાણે રહે છે ૨
દ્રવ્યનિર્ણયની પ્રગતિ મંચજ, તેઓના સર્વ ગુણ ઉદેશોને જોડી લોકાભિજ
અને આજની રંગમંચીકરણી અનુકરણ વિચારો દર્શાવવા પ્રેરે છે. આ
ઉદેશ ઉદ્દેશો ઠેકાણે રહે છે, અને સ્વાર્થ તથા લોભ એજ મહાન દેવ બ
ચરત પૂનઃ જોવામાં આવે છે આવા ચોચનીય બીજું શું હોઈ શકે ? નાટ્ય કે
અને નાટકો નરજ શ્રીકરણી નરજની જોવાની જરૂર નથી—પણ તે
અદર જે સર્વ અર્થજ હોય તેનીજ નાત્ર ટીકા કરી બહિરમાં તેને સુધારવા
તેની બનરને પરિત્ર અને નિહોય બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ૩
અનુકરણ શિક્ષાનું સ્થાન, કુદરતી રીતજ નૈનિકગૃતિઓનાં મધ્યામાંજ આવી રહે
છે એ દર્શાય છે ૩ નાટક, નૃત્ય, અને અનુકરણ દ્વારા, મુંદર સત્ય અને નૈત
ત્ત્વનાં ધાર્મિક બાવનાઓનો પ્રચાર થાય તથા મનુષ્યના વર્તનને સુધારી ઉચ્ચત અ
વસ્થા બનાવે તેવાજ વિષયોનું અનુકરણ પ્રાધાન્યપણે કરવાની તથા તેજ પ્ર
સન્મુખ મુકરણની જરૂર છે. અચારે અસત્ય અને હુદયના અનુકરણ તો એટ
નાયે જરૂરનું છે કે તેજ અનુકરણથી તે તે હુણેજો તરફ મનુષ્યની તેટલે અં
દુર્ભાવના ક્રમ દર્શા, બકિતમાવ, અધ્યાત્મસંત અને સાન્નિધ્ય આદિના સ્થાનો
મધ્યમાં આ ગૃતિને સ્થાપવામાં આવેલ છે તે એમ બતાવે છે કે એ ગૃતિ દ્વા
રોડની યાત્રી દુષ્ટાવસ્થા—કે અજ્ઞાન કરવા—અથવા એટલો પાટ કે રૂપ રંગ
નકર કરી એટલેજ માટે આ ગૃતિનો ઉપયોગ કરવાનો નથી. પણ મનુષ્યને નૈત
પાટવસ્થા તેમજ કમ્પ્રોમિસમાં સહાયભૂત થવાના મહાન કાર્ય માટેજ ૩
આટલો ઉપયોગ કરવાનો છે. આટલા માટે આપણાથી બને તેટલા શુ

રો, કુંડુખમાં, સભામાં, સોશાયટીમાં તેમજ શુભ અને જનસમાજમાં, આ
 શક્તિને ઉત્તમ રીતે ઉપયોગમાં લાવવા માટે યોજના બેંધેલે. મનુષ્યને
 ન પર્યાન્ત આ શક્તિની જરૂર પડે છે. ક્રુધા અને તુષાની માફક તેનો કદી
 યજ્ઞ શક્યો નથી. પણ એ શક્તિને માત્ર યથાર્થ રૂપમાં પોષણ આપી
 લવાનીજ જરૂર છે. ધર્મા રાજગાર, યાત્રિકશક્તિઓ, સંગીત, વાંચન લેખન
 યોગ અને વ્યાખ્યાનઆદિ કાર્યોમાં આ અનુકરણશક્તિ વ્યાપકપણે મદદ આપી
 છે. તેના અભ્યવમાં પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતે બલે શોધયોગ કરી બધું નવેસરથી
 કરવું પડત અને એકની શોધ કે કૃતિ બીજાને કંઈ ઉપયોગની કે લાભદાયક
 નો સંભવજ ન રહેત. આ શક્તિના અભ્યાસમાં મનુષ્ય મનુષ્ય રહેત કે નહિ
 પણ વિચારવા લેવું છે. મનુષ્યની પોતાની કેલવણી ખીલવણી અને પ્રગતિનો
 ય ભાગ આ અનુકરણ શક્તિનેજ આભારી છે.

આવી એક મહાન શક્તિ કે જે મનુષ્ય સમાજના મુખ અને જાનક તથા
 તિમાં આટલે અંશે સહાય ભૂત થાય છે. તેને યથાવત્ ખીલવવાની કેટલી
 આવશ્યકતા છે? આટલા માટે અન્યની અંદર જે કંઈ સારું હોય તેની
 લેવું નહી કરવી બેંધેલે અને એમ કરવામાં બહુજ સંભાળ અને વિવેકબુદ્ધિ
 રવાની જરૂર છે બાળકોની અંદર આ શક્તિ વિશેષ હોવાના સવગમી તેઓ
 પ્રકારનું અનુકરણ કરે છે એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. હલકા અને દુડા
 રના મરીમ શિક્ષકોના સહુવાસ કરતાં તેઓને બાળ્યાવસ્થામાંથીજ મુખરેલા
 પીર અને આનંદિ સ્વભાવના અને માયાતુ માસતરો કે શિક્ષકોના હાથમાં તથા
 અનુકૂળ સંબોધોમાં રાખી ઉછેરવા તથા શીક્ષણ આપવામાં બહુજ સભાળ
 કાળજીપુર્વક કાર્ય કરવાની જરૂર છે. આ દિશામાં અનુકરણશક્તિની સહા-
 ય સારા અને ભુચીક્ષિત માસતરો તથા મુદોપની મદક લોડીઝ હાકલની પ્રયા-
 સો તેમજ પ્રાચીન કાલની મરૂકલ પદ્ધતિના શિક્ષણ ક્રમના ચોખ્ખ દેરફારો
 માધુજ સારા પરિણામ લાવી શકાય તેમ છે માત્ર આવા પ્રકારના કાર્યને
 પ્રત્યાર પુરોષા ખાસ એ વિષયની યોગ્યતાવામાં હોવાની જરૂર છે.

બાળકોની સમુખ માબાપ અને વડીલોએ પોતાના અચાર વિચાર અને
 ની બાબતમાં ખાસ સંભાળ રાખવાની છે. પોતાના બાળકોને જેવાં પ્રકારનાં
 ની હંમલ હોય તેવા પ્રકારનું વર્તન અને અચાર વિચાર અનુપરિણમે પૂરતો
 મહાન સરકાર થવા પહેલેજ સેવન કરવાની અને શરૂ કરવાની જરૂર છે.
 મોડો અનુકરણથીજ બધું રીધે છે. જેનાં કોઈને તંત્રવ ઉજ નહિ તને મોડો
 પડે અને અપચાનો બેલરો તે બાળકો પશુ લેનજ કરશે. તરી નસ અને
 કોઈ બને બાળકો પશુ લેનજ કરશે તમે બલે તમકુ ખોદી કે બજર લેરો
 ના પડે અને બુદ્ધિ કે તમકુ બાળકો પશુ ખોદીને જોઈ ક્રુધી રીતે પશુ
 જ કરનાં ક્રુધિ એમાં તમકો કાકેલ કંઈ કામ આનંદને નહીં દુઃખ તને
 રીતે હલકા બેલરો કે વરેલો તે બાળકો નસ લેલો કરી બાળકો

ખીલવણી—દરેક બ્યક્તિની સારી રીતભાવ, આચાર, વિચાર, વર્તન, દુન્યર, અભ્યાસ અનેશાંત્યન, લેખન, આદિ સમુલ્લેખનારી બાબતોનું પૂજ્ય રીતે તૃપ્ત કરે. જેવા તેઓ હોય તેવા થવા—જે પ્રમદ્ધે તેઓ કરતા હોય તે પ્રમદ્ધે થયેલાનુસાર કરતાં રહીએ.

આ અનુકરણ શકિતના સ્વર્ણ ઉપયોગથી આપણા પોતાના વર્તન અને વિ-
ત્ત્વ આપણા બાળકોનાં પણ આચાર વિચાર આદિ બહુજ મુજમતાથી કુધારી
છે. એવવા આગળની સારી રીતભાવને કેળવવા માટે સાચા વક્તાઓનું અનુ-
કરણ. "વચસાચયતે ધેન્દ્ર તસ્મદેવતંતજઃ" એ ગીતાનું શાક્ય ખરેખર નંબીર
પ્રચલિત છે. દરેક બહુર અને પ્રભાવિય થવા હંચનાર પ્રસિદ્ધ પુરુષોને માથે એક
પ્રકારની ફરજ અને એખમદારી સમાયેલ છે. એ આથી ૧૫૮ થાય છે.
કે સામાન્ય જનસમુદ્ધ હમેશાં તેઓના નેતા, લીડર કે અગ્રગણ્ય બ્યક્તિનું અ-
નુકરણ કરે છે. દ્રષ્ટાન્ત તરીકે મીના મનમોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી અને ગોખ-
મદાન દાસ અને આત્મસોમ તથા સ્વાયંત્યાય, અપણા દેશના અનેક યુવ-
ક જીવનમાં નવીન બાજ અને ઉત્સાહ પ્રેરી રહેલ છે. તેનું કારણ માત્ર આદર્શ
ન અને યુવાનોની અંદરની આ અનુકરણશક્તિ છે.

પોતાના અયોગ્ય વર્તન કે દ્રષ્ટાન્તથી પોતાની પ્રજાને તથા અન્યને ખરાબ
ત ન મળે એટલા માટે પ્રત્યેક બ્યક્તિએ, જો તેમજ પુરુષે પોતાના આચાર
ર અને વર્તન ઉપર બહુજ ધ્યાન રાખી, વર્તવાની જરૂર છે.

ભલા અને સ્વાચ તથા સદગુણી અને સદાચારી વિદ્વાન પુરુષે તેમજ વિદુષી
યોગ્ય દ્રષ્ટાન્તોનું આપણે સર્વદા અનુકરણ કરવું જોઈએ. પણ કમભાગ્યે રોજ-
અને સદૈવ કપડાંમાં પ્લેટફોર્મને યોજાવનાર પબ્લીક પુરુષોના આપણે જુ-
અનુયાયિ થઈ પડીએ છીએ. દરેક યુવાન તેમજ યુવતિએ પોતાના આકર્ષ-
ણશક્તિથી દ્રષ્ટાન્ત તરીકે કેટલીક બ્યક્તિની પસંદી કરવામાં બહુજ જાનગથી
દેવાની જરૂર છે. બાળકોનાં સંબંધમાં એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું કે

"વલ્લભાગ્નને સઘઃસંસ્કારો નાન્યથાભવેદ્."

નિમિત્ત—આ વૃત્તિને અયોગ્ય રીતે અથવા કેઈની જામણી દુખાવવા માટે
યોગ ન થાય એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. તેમજ અપમ પ્રચરના ચારીરિક
સિદ્ધિ કે વાચિક કાર્યોનું અનુકરણ કરવા મન ન દોરાય તે સંજાગવાનું છે.

હાસ્યવિનોદ અથવા ખુશમિજાજ વૃત્તિ.

Mirthfulness.

વ્યાખ્યા, સ્થાન, શોધ ઉપયોગ અને નિમ્નહાદિ.

હાસ્યવિનોદ—આનંદ, મસ્કરી, હાસ, અન્યોક્તિ, કટાક્ષ, ખુશમિજાજ, મસ્કરી કરવાનો સ્વભાવ, કવખતનું અને અયોગ્ય હોય તેવા વર્તનનો સમ્ય ભાષામાં સમ્ય-તાથી પ્રતિકાર ઈત્યાદિ ભાવોને દર્શાવનાર આ વૃત્તિ છે.

સ્થાન—કપાલના ઉપરના ભાગના ખુણાપરના છેવટના ભાગમાં આ વૃત્તિનું સ્થાન આવેલ છે તે સ્થાનની જો યથાયોગ્ય વૃષ્ટિ હોય તો કપાલનો આકાર લગભગ ચોરસ આકૃતિ ધારણ કરે છે. તર્કશક્તિના સ્થાનની બાજુમાં, સાન્નિધ્યના સ્થાનના અગ્રભાગમાં અને સંગીત શક્તિની ઉપર આ હાસ્યવિનોદવૃત્તિનું યથાયોગ્ય અવયવ આવેલ છે.

શોધ—ડૉક્ટર ગોલે આ શક્તિનું સ્થાન શોધી કાઢ્યું હતું. તે કહે છે કે.

“In all persons, I have examined eminently endowed with this faculty, I have found the anterior superior lateral parts of the forehead considerably prominent in a segment of a sphere. It carries with it an irresistible propensity to ridicule every thing, sparing neither friend nor foe.” There is no longer any doubt that this talent is indicated by this organism. Dr. Gall

“હાસ્યવિનોદની આ વૃત્તિયુક્ત દરેક વ્યક્તિ કે જેની મેં યથાવત્ તપાસ કરી છે તેઓના કપાલના ઉપરના ખુણાપરનો બાજુનો ભાગ દેખીતી રીતે વૃષ્ટિ વાળો એક ગોળા આકૃતિમાં વળતો જણાય આવેલ છે. પ્રત્યેક વસ્તુ કે વ્યક્તિ તરફ, મિત્ર અથવા શત્રુની દરકાર કર્યાવગર અપ્રતિબાધિત હાસ્ય કરવાની સ્વાભાવિક વૃત્તિ, આ સ્થાનની વૃષ્ટિ દર્શાવે છે. આ સ્થાનમાં જો હાસ્યવૃત્તિને દર્શાવનાર મસ્તિષ્કનું સુખ્ય મયક છે એમાં હવે જરા પણ શંકા નથી.” ડૉ. ગૉલ.

સ્પર્શીયમ નામનો મસ્તિષ્ક શાસ્ત્રી કહે છે કે, જેઓ હાસ્યરસ અને વિનોદ યુક્ત વાર્તાઓ પુસ્તકો કે લેખો લખનાર હોય છે, તેઓ બધાના મસ્તિષ્કનું આ સ્થાન સ્પષ્ટ રીતે ખીલેલું હોય છે. જ્યોર્જ કોમ્પ્તનો પણ લગભગ સ્પર્શીયમના વિચારને મળતોજ મત છે.

દરેક સ્વાભાવિક શક્તિના વલણનો દુરુપયોગ અથવા મિથ્યાયોગ કરવાથી કે અતિયોગ કરવાથી હાસ્યને પાત્ર થતાય છે. દૃષ્ટાન્ત તરીકે પતુરનેડુ

વૃત્તિ પ્રમાણ પાલન અને પોષણ માટે સર્વશ્રેષ્ઠી છે. પણ જ્યારે એક પરભૂલી સ્ત્રી, જેને બાળકમાંથી રૂપ સ્વસંતતિ હોય છતાં પણ તેના તરફ માતૃસ્નેહ કે સ્નેહ વૃત્તિનો ઉપયોગ ન કરતાં, પોતાના એક પાળેલા કુતરા, બીઝારી-કે પોપટ તરફ એટલો બધો હૃદ ઉપસંત પ્યાર સંભળી હોય કે તેનું પાલન પોષણ રક્ષણ અને લાલન કરવા પાછળ સ્વસંતતિની સંભાળ લેવાનું તે જુદી બાબ, અને પોતાના વહાલા પ્રાણીને પહોંચવા બિઘાડવા અને મુલાકાતની ચિંતામાંજ લાગી રહે. તો તેણે આ પિતૃસ્નેહની વૃત્તિનો દુરુપયોગ અથવા અસ્યાને યોગ કર્યો કહેવાય છે અને પરિણામે તે સભ્ય વર્ગમાં હાંચીને પાત્ર થાય છે; અને સ્વાભાવિક રીતે તેમ યુવજન બોધવે. આવી દશામાં લોકો પણ મરડરી કરી કહે છે કે, “કમઅક્ષર! કુતરાની અને પોપટની એટલી બધી સંભાળ અને ઝાગજાગ રાખે છે તો પોતાનાં બાળકોને કાં નથી સંભાળતી.”

પુદ્ગલ વિચાર અને વિચાર, સમાન ગુણકર્મ સ્વભાવચાળાઓનો હોમોમાં યોગ્ય આપે છે. પણ જ્યારે એક સ્વેતકેશચાળો વૃષ્ણ મનુષ્ય, એક યુવતિ કે જે તેને જણ પણ વ્યાહતી નથી, તેનું મન હરણ કરવા અનેક પ્રકારના નમ્રતા અને વિનય આદિ ઉપચારો દર્શાવી સ્નેહપરિશીલભાટે યુવાવસ્થાના ભાવો પ્રદર્શિત કરે છે, ત્યારે તેની અવસ્થા ખરેખર હાસ્યપાત્રજ થાય છે.

આ પ્રભાણે દરેક યજ્ઞિ અને ગુણ કે વૃત્તિનો મિથ્યાયોગ કે અતિયોગ તથા હીનયોગ હાસ્યનેજ પાત્ર કરે છે. હાલકારની દેશન, કપડાંની કે વાગાની ટાપટીપ, અસ્વાભાવિક અથવા કૃત્રિમ મનોભાવો કે ભાષા, હાલકારનો વિનય કે નમ્રતા, પવન સરખી અતિ પાતળી કમરનો યોગ કલ્યાદિ અનેક પ્રકારના અતિ અને અસ્વભાવિક ઉપાયોથી હાસ્યને પાત્રજ થાય છે. આવી જયોગ્ય પ્રકારની વર્તણૂક અને છુલ્લુલરેલા ભાવોને મુધારવામાં આ હાસ્યવૃત્તિની ખાસ જરૂર અને ઉપયોગીતા છે. અર્થાત્ મનુષ્યને મુધારી ભૂલવાને પહોંચાડવા માટે આ વૃત્તિની ખાસ જરૂર છે. એટલુંજ નહિ પણ તે ઝાતમગત તથા ઉપકારક છે. તકેશજિની બાળુમાંજ આવેલું તેનું સ્થાન, ખાસ ઇલાન આપવા યોગ્ય છે. જ્યારે આસપાસના અન્ય ભવયવેલી પરિસ્થિતિ પણ ખ્યાન આપવા યોગ્ય છે તોપણ તકેશજિ સાથે મળી સત્યને દોષધરામાં, અસત્યની ભુલ અને ખામી ભોળાશમાં, હસતાં હસતાં હાસ્યદારા સત્યને પ્રાપ્ત કરવામાં આ વૃત્તિ ઘણું આશ્ચર્યજનક કામ કરે છે. હાસ્યરસ એ ખરેખર આ દિગ્ધિ એવાં વનસ્પતિને સુધારવાનું એક પ્રમુખ સાધન થઈ શકે છે. પ્રશ્નની કે સંજોગની બહાર નીકળે કે અધ્યેય ગ્રંથીએને હાસ્યરસના કોમલ બાણોથી નેટવે અથે મુધારી શકાય છે તેનું બીજું કુપરક સાધન એક પણ નથી. પુત્રપુરુષજાન્ય ખેતમાં દેશનની રીસીધારીની હાસ્યરસદારા જે દુર્ગતિ કરવામાં આવી છે તે અન્ય ઉપાયેથી મારીજ થઈ શકે. “Fashioned must fall and we must look to our own improvement.” અનુસરુ અને મિલનસાર યજ્ઞિની બાળુમાંજ આ હાસ્ય વૃત્તિનું સ્થાન છે. એજ જણવે છે કે હાસ્ય, એ એક પ્રકારની સુધારાવૃત્તિ છે. આજ

તેને બ્યાજખી રીતે ઉપયોગ થવો જોઈએ. બધી રીતે જોતાં આવી ઉપયોગી શક્તિને યથાર્થ રીતે કેળવવી જોઈએ સ્પષ્ટજ છે.

હાસ્ય અને આનંદને, કેટલાક ધર્મવિરુદ્ધ અને પાપ માને છે. પણ પ્રત્યેક શક્તિનો યથાયોગ્ય સ્થાને ઉપયોગ કરવો, તેમાં કોઈ બાતનું પાપ નથી. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ આદિ મનુષ્યના સ્વાભાવિક દોષો નથી. પણ એ બધી શક્તિઓ છે, જેનો યથાર્થ રીતે યથાસ્થાને ઉપયોગ કરવામાંજ તેની ઉપયોગિતા છે. યોગ્ય રીતદ્ હાસ્ય અને આનંદ, તન્દુરસ્તી રીપાયુષ્ય તથા વિશ્રાન્તિ આપે છે, “Laughing promotes health.” એ એક કહેવત છે અને તે ખરી છે. ગંબીર અને સોબડા જેવું મોટું સખી આખો દિવસ બેસી રહેવાથી, તન્દુરસ્તી તેમજ પાચનશક્તિને પણ નુકસાન થાય છે. ત્યારે હાસ્ય વિનોદથી પાચન અને રૂધિરાભિસરણ વધે છે. જોટલુંજ નહિ પણ મન ખુશ ખુશાલ રહેવાથી તન અને મન બન્નેની આરોગ્યતામાં વૃદ્ધિ થાય છે. પ્રત્યેક અવયવ અને શક્તિનો યથાયોગ્ય ઉપયોગ કરવામાંજ મનુષ્યની પૂર્ણતા સમાયેલ છે. આનંદ અથવા હાસ્ય કંઈ જોમાંથી બાતલ કરવા યોગ્ય નથી. છતાં આપણે હાસ્યને ન કેળવીએ તો તે પરિભ્રામે આપણી તન્દુરસ્તીને નુકસાન કરતા છે.

બાળકો અને હાસ્યરસ.

બાળકોની અંદર આ શક્તિ સાધારણ રીતે સાત પ્રમાણમાં હોય છે, છતાં તેને અધિક અથવા ખીલવવાની જરૂર છે. તેઓને ઘરમાં કે રસ્તામાં કાઢાકમસ બનાવી બધા દયાવી, ગુપગુપ બેસાડી સંભળા એ અત્યંત ખોટું છે. તેઓને વારંવાર અને ખુસ્તે રહેવે હસવા હો, અથવા હસાવે. તેઓને રમવાં રોકવા કરતાં તેઓની રમવા મનતામાં સાથે મળી આવનાર પૂર્વકે હસે અને રમે. તમારી અને બાળકોની તન્દુરસ્તિ અને લુખિને સુધારવામાં તથા અનંદ આપવામાં, આ શક્તિ બહુ જ મદદ કરે. તેઓની કોઈપણ નિર્બંધતા કે અમૂઘન માટે વિરસાર કરી હસવાથી તેઓ નાસીપાસ થઈ જાય છે. માટે તેઓને અનંદયુક્ત સ્વભાવથી હસતે ચહેરે જે કાંઈ કહેવાતું હોય તે કહે અને અનંદ સાથે રોષદર્શન કરાવે. હાપણ અને હાસ્યયુક્ત સુખ-નાચોથી તમે અનેક દસ્તજો તેઓની શક્તિને આગવ વધારી શકો. વૃદ્ધાવસ્થાના આંબીવં અને હાપણયુક્ત જાણે, બાળકોને બાસ્ત્યાવસ્થામાં ધારણ કરાવવાની ખીલકુલ આવશ્યકતા નથી. વહાલા ચિત્તકો ! આ બાબત તરફ મહેરબાની કરી ખાસ ધ્યાન આપો એવી આશા છે.

બાળકોને હાસ્ય અને અનંદવિનોદ આપે એવી રમતમતોના સેવનની પણ જોણી આવશ્યકતા નથી. રમતમતોનાં જાહેર સ્થળે અને ખાનગી મેળાવડાઓ પણ આ શક્તિને ખીલવવામાં મદદી સારી મદદ આપી શકે છે. જ્યારે ઘરપુત્રીયા મવાથી કેટલીક શક્તિઓ કટાઈ જાય છે, અને મમગીની પેલા થાય છે.

જાહેર પ્રભાની નાશકારક રીતો અને રીવાજોનું સુક્ષ્મચિત્ત અને લુખિપૂર્વક રીતે હાસ્ય કરવાથી સુધારવાનું કાર્ય પણ સુખમતાથી અને અલ્પકાલે થતું જાય છે.

વિવેચન—તેઓમાં આ હાસ્યવૃત્તિ પૂર્ણતયા ખીલેલી હોય છે તેઓ હંમેશાં હસમુખ, અન્યને હસાવનાર, સુંદર સ્વભાવના, અને સહનરીક હોય છે. આ વૃત્તિની સાથે અન્ય શક્તિઓનાં સંબંધો અને ક્રિયાનુસાર તથા મનુષ્ય સ્વભાવ પ્રમાણે હાસ્ય અનેક પ્રકારનું થાય છે. વળી આ શક્તિ પ્રત્યેક બ્યક્તિમાં વધતા ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે, તેમ આવશ્યકતાનુસાર તેને કેટલી કે ઘણી પણ ચડાય છે.

બાળા, તુલના, અનુકરણ અને મૈત્રીભાવના સ્થાનોની વૃદ્ધિવાળો મનુષ્ય જનમંડળમાં રમ્ય વાણંવની માફક અનેક રીતે અનંદ આપે છે. સૌન્દર્યપ્રેમની ન્યુનતાથી મદદીવાર હલકા પ્રકારનું હાસ્ય થાય છે. તર્કશક્તિની ન્યુનતાથી અકલ્પ વિનાયું હાસ્ય રચી શકે છે. પ્યારશક્તિની અધિકતાથી સીલ્લતિ સાથે હસવામાં અધિક અનંદ મળે છે. સૌન્દર્યપ્રેમ અને રોષની અધિકતાથી રીવભાવ, વજ અને પહેરવા એવાની ફેરવની ખામી તથા નિર્બંધતા પ્રત્યે કદુ હાસ્ય રચી શકે છે.

તુલના અને તકશક્તિને પરિણામે અન્યની ભૂલો કાઢી સહાય દર્શાવી શકાય છે વિનાશકશક્તિ અને બળની અધિકતાથી બાળકોને તથા અન્યને સીધાવવામાં તથા કેટલાકમય ભાષા કે હાસ્યમાં આનંદ આવે છે, પણ પરિણામે ઘણા દુરમનો બને છે.

સાધારણ—જેઓમાં સાધારણ રીતે આ વૃત્તિ ખીલેલ હોય છે. તેઓ ગંભીર, જોછા જોલા અને માનમસ્તબાને બળવી સખનાર તથા કંઈક અંશે કડક સ્વભાવના હોય છે. મૈત્રીભાવની અધિકતાથી મિત્રો સાથેજ હસે છે. અનુકરણ અને સાંદ્યની ન્યુનતાને કારણે હસવામાં પછાત પડે છે. હાસ્યનું કારણ પણ સમજી શકતા નથી. અને બળ તથા યશની લાલસાથી કોઈના હાસ્યથી ચિરાઈ પણ જલદી ભય છે. આવા વ્યક્તિએ પોતાની આનંદ-ઉત્સાહની શક્તિને ખીલવવી જોઈએ.

ખીલવણી—આ શક્તિની ખીલવણી માટે આનંદી સ્વભાવના પુરૂષો કે સ્ત્રીઓના સહવાસમાં રહેા. હાસ્યરસના નાટકો વાંચી તથા જુઓ. કે હાસ્ય ઠાકુ, કે મુંઝકંડીમાં ભાગ લેતા જાઓ, અને હાસ્યનાં પ્રત્યેક પ્રસંગને જતો ન કરો. ગંભીરતાનો ત્યાગ કરો. હસવું, એ પાપ છે એ વિચારને દૂર કરો. હાસ્યપૂર્ણ વાર્તાલાપમાં શાકાઓ. પીકનીક પાર્ટીઓમાં જાઓ.

નિશ્ચલ—દેશ, કાળ, વસ્તુસ્થિતિ, અને સામા મનુષ્યની સહનશક્તિ આદિ તંપાસી હાસ્ય કરવા પ્રવર્તો. વગર વિચાર્યે, વગર કારણે, વગર સમયે, અને અસ્થાને હસવા પહેલાં પૂછું વિચાર કરો.

ગુજરાતી સાહિત્યની અંદર મનુષ્યની આ હાસ્યવૃત્તિને ખીલવે એવા માત્ર ભદ્રંભદ્ર, હાસ્યમંદિર, અને નિશ્યાભિમાન નાટક જેવા બે ત્રણ ગ્રંથો અસ્તિત્વ પામે છે. તેના વાંચનથી જે આનંદ મળે છે તે આ વૃત્તિનોજ પ્રતાપ છે.

હાસ્યરસ અને નાટકો—નાટકોની અંદર એક ચાલાક અને હુશીયાર વિદુ-પકથી જે કાચું થઈ શકે છે તેજ કાચું મનુષ્ય જીવનમાં આ હાસ્યવૃત્તિ બબલે છે. મનુષ્યની ખોપરીરૂપ નાટ્યભુવન, એ અનેક પ્રકારના માનસશક્તિરૂપ પાત્રોને પોતાના પાટ બજાવવાનું એક ચોખ્ખું મંદીર છે. જેમાં સૌએ પોતપોતાની શક્તિ-ઓને ખીલવી, પોતપોતાને સોંપેલ કાચું યથાવત બબલવાનું છે. કારણ, કુદરતે જુદીપૂર્વકે એવી મહાન યોજના કરેલી છે. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આ હાસ્યવૃત્તિના કાચીની નવ રસમાંના એક રસ તરીકે ગણના કરવામાં આવેલ છે.

॥० ३५ ॥०॥ ॥०॥ ॥०॥

Yes, Sir.

નં. ૨૭, ૩૮ પ્રજ્ઞા' તાલુકા અને રાજ.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

નં. ૪૦, ૪૧ અને ૪૨ ની રજીસ્ટ્રેશન.

ਜਾਂ ੩੬ ਲਾਗੇ ਸੇਖਾ ਤੇ ਰਖ੍ਹੀ

सुप्रसिद्ध बाल-पुरोहित महोदय

नं० ३६ २७७१ पञ्चमसंस्करण

ਦੁਖਸਿੰਘ ਬਾਬਾ-ਮੋਹੀਬ ਭੋਰੀ

૧૦૪૦ થી ૪૩ સુધીની સંખ્યાએ

તુલના અને તકેશકિતને પરિણામે અન્યની બૂલો કાઢી સહાયક કરાવી શકાય છે વિનાયકશક્તિ અને જાગની અધિકતાથી બાગકોને તથા અન્યને ચીડાવવામાં તથા કટાક્ષમય ભાષા કે હાસ્યમાં આનંદ આવે છે, પણ પરિણામે ઘણા દુઃખનો બને છે.

સાધારણ—જેઓમાં સાધારણ રીતે આ વૃત્તિ ખીલેલ હોય છે, તેઓ ગંભીર, ઓછા બોલા અને માનમરતબાને બળથી સખનાર તથા કંઈક અંશે કડક સ્વભાવના હોય છે. મૈત્રીભાવની અધિકતાથી મિત્રો સાથેજ હસે છે અનુકરણ અને લેનદયની ન્યૂનતાને લીધે હસવામાં પછાત પડે છે. હાસ્યનું કારણ પણ સમજી શકતા નથી. અને બળ તથા યશની લાલસાથી કોઈના હાસ્યથી વિગ્રહ પણ જતલી ભય છે. આવા વ્યક્તિએ પોતાની આનંદ-ઉત્સાહની શક્તિને ખીલવવી જોઈએ.

ખીલવણી—આ શક્તિની ખીલવણી માટે આનંદી સ્વભાવના પુરૂષો કે સ્ત્રીઓના સહકારમાં રહેા. હાસ્યરસના નાટકો વાંચે તથા જુએ. કે હાસ્ય કહી, કે મશકરીમાં ભાગ લેતા બંને, અને હાસ્યનાં પ્રત્યેક પ્રસંગને જતો ન કરે. ગંભીરતાનો ત્યાગ કરે. હસવું, એ પાપ છે એ વિચારને દુર કરે. હાસ્યપૂર્ણ વાર્તાવાપમાં રોકાઓ. પીકનીક પાર્ટીઓમાં બંને.

નિમ્નહ—દેશ, કાળ, વસ્તુસ્થિતિ, અને સામા મનુષ્યની સહનશક્તિ આદિ તંપાસી હાસ્ય કરવા પ્રવર્તે. વગર વિચારે, વગર કારણે, વગર સમયે, અને અસ્થાને હસવા પહેલાં પૂર્ણ વિચાર કરે.

ગુજરાતી સાહિત્યની અંદર મનુષ્યની આ હાસ્યવૃત્તિને ખીલવે એવા માત્ર બદ્દાબદ્દ, હાસ્યમંદિર, અને મિથ્યાભિમાન નાટક જેવા જે ત્રણ ગ્રન્થો અસ્તિત્વ ધરાવે છે. તેના વાંચનથી જે આનંદ મળે છે તે આ વૃત્તિનોજ પ્રતાપ છે.

હાસ્યરસ અને નાટકો—નાટકોની અંદર એક ચાલાક અને હુશીયાર વિદુ-પ્રકારી જે કાચું થઈ શકે છે તેજ કાચું મનુષ્ય જીવનમાં આ હાસ્યવૃત્તિ બબલે છે. મનુષ્યની જોપરીરૂપ નાટ્યભુવન, એ અનેક પ્રકારના માનસશક્તિરૂપ પાત્રોને પોતાના પાટ બજાવવાનું એક ચોખ્ખું મંદીર છે. જેમાં સૌએ પોતપોતાની શક્તિ-ઓને ખીલવી, પોતપોતાને સોંપેલ કાચું યથાવત બબલવાનું છે. કારણ, કુદરતે જુદાપૂર્વકે એવી મહાન યોજના કરેલી છે. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આ હાસ્યવૃત્તિના કાચુંની નવ રસમાંના એક રસ તરીકે ગણના કરવામાં આવેલ છે.

પ્રેમ ૩૮

૧૦ ૨૨ ૨૦૧૭ નામ અને રસ

સમીપ સમી ૩૮ નરે.

૧૦ ૨૦ ૨૧ ૨૦૧૭ નામ અને મુદતગણિત

પ્રેમ ૩૮ નામ અને રસ

૧૦ ૨૨ ૨૦૧૭ નામ અને રસ

પ્રેમ ૩૮ નામ અને રસ

૧૦ ૨૦ ૨૧ ૨૦૧૭ નામ અને રસ

નં. ૪૨ પ્રબળ પ્રેરણા શક્તિ.

રા. રા. વેદ કેશવલાલ (ગુપ્ત.)

વાયરલેસ ટેલીગ્રાફીના
સંશોધક મી. મારકોની

મી વીલીયમ મેથ્યુ વિલીયમ્સ.

મસ્તકશાસ્ત્રનો મહાન અભ્યાસી અને લેખક.

મહાન નેપોલીયન. (રજા-ઈન્દ્રિયાં ઘેનવાવાળાં મસ્તકો.) ટેનીયસ વેબસ્ટર.

બુદ્ધિશક્તિઓ અને અવલોકન શક્તિઓનો સમૂહ.

પ્રકરણ ૬ હું.

૧ અવલોકન શક્તિ સમૂહ.

- (૨૮) અવલોકન શક્તિ (Observation)
- (૨૯) આકૃતિ જ્ઞાન કે ઓળખાણ (Form)
- (૩૦) કદ અથવા પ્રમાણજ્ઞાન (Size)
- (૩૧) ગુરુત્વજ્ઞાન (Weight)
- (૩૨) રંગજ્ઞાન (Colour)
- (૩૩) વ્યવસ્થા અથવા ક્રમજ્ઞાન (Order)
- (૩૪) ગણિતજ્ઞાન (Calculation)
- (૩૫) સ્થળજ્ઞાન (Locality)

૨ મેધા સ્મૃતિ અથવા ધારણાત્મક શક્તિઓ.

- (૩૬) ઐતિહાસિકજ્ઞાન (Historicality)
- (૩૭) સમયજ્ઞાન અથવા તાલ (Time)
- (૩૮) સ્વર અથવા સંગીત શક્તિ (Tune)
- (૩૯) વકૃત્વ શક્તિ (Language)

૩ મનનાત્મક શક્તિઓ.

- (૪૦) તર્ક શક્તિ (Causality)
- (૪૧) તુલના શક્તિ (Comparison)
- (૪૨) પ્રેરણા શક્તિ (Intuition)
- (૪૩) સૌજન્ય (Agreerableness)

૪ અભાવ પ્રત્યયાલંબનાવૃત્તિ.

- (૪૪) આરામ અથવા નિદ્રા (Rest)

બુદ્ધિશક્તિઓ અને અવલોકન શક્તિઓનો સમૂહ.

સમગ્ર બુદ્ધિશક્તિઓનું સ્થાન, મસ્તિષ્કના અગ્ર વિભાગ (Frontal Lobe) માં આવી રહેલ છે. મસ્તિષ્કનો અગ્રવિભાગ પુરઃક્રપાળ અને આંખની ઉપરના ગોલકના અસ્થિઓ ઉપર અવલંબી રહેલ છે. મનુષ્યના ચક્ષુપ્રદેશની ઉપરના અગ્ર ક્રપાળનો વાળ પર્થતનો વિભાગ બુદ્ધિશક્તિઓનું સ્થાન છે.

માનસશાસ્ત્રાનુસાર આ બુદ્ધિશક્તિઓના સ્વાભાવિક કાર્યાનુસાર ત્રણ મુખ્ય વિભાગ પાડવામાં આવેલ છે. આપણે સૃષ્ટિ સંબંધી સર્વ પદાર્થોના રૂપ રંગ, શુભ, સંખ્યા અને વ્યવસ્થા આદિ શુભ, કર્મ અને સ્વભાવ આદિનું જ્ઞાન, મોટે ભાગે આપણી ચક્ષુ, નાસિકા, ત્વચા તથા શ્રવણ અને સ્પર્શ આદિ ઇન્દ્રિયોદ્ધારા મેળવીએ છીએ. આ બધી ઇન્દ્રિયોમાં ચક્ષુ સર્વથી અગ્રગામિ અને એકી સાથે પદાર્થોના અનેક શુદ્ધોનું જ્ઞાન આપનાર મુખ્ય સાધન છે.

આત્માને બાહ્ય જગતના પદાર્થોનું અવલોકન કરવાનું તે અમુખ્ય સાધન છે, તેથી અવલોકન શક્તિઓનો પ્રથમ વિભાગ, જેમાં નં. ૨૮ થી ૩૫ સુધીની શક્તિઓના અવયવોનો સમાવેશ થાય છે, તે બધા અવયવો આંખની ઉપર અને જમરની નીચેના મસ્તિષ્કના પ્રદેશમાં યથાયોગ્ય અને સ્વાભાવિક રીતે ક્રમવાર આવી રહેલ છે.

બ્યારે મેધાસ્મૃતિ, તાલ, સમયજ્ઞાન, અને સંગીત આદિના અવયવો મધ્ય ક્રપાળની અંદર યથાયોગ્ય રીતે સુરિયત છે. આ મધ્ય વિભાગની અંદર રિયત થયેલા અવયવોનું કાર્ય મોટે ભાગે અવલોકન શક્તિઓ અને ઇન્દ્રિયદ્ધારા પ્રત્યક્ષ કરેલ વિષયોના જ્ઞાનને સ્મૃતિમાં રિયત કરવાનું કે ધારણ કરી સંખ્યાનું છે, જેમાં નં. ૩૬ થી ૩૯ સુધીના બુદ્ધિશક્તિનાં અવયવોનો સમાવેશ થાય છે.

બ્યારે ઇન્દ્રિયદ્ધારા પ્રત્યક્ષ કરેલ તથા પારબ્રહ્મશક્તિઓદ્ધારા સ્મૃતિમાં સ્થાપન કરેલ વિષયપર, મનન, વિચાર, કે તુલના અને તર્ક આદિ દ્વારા પરિણામદાસિ થવું, કે સત્ય ચોધી કાઢવું, એ નં. ૪૦ થી ૪૩ સુધીની શક્તિઓનું ખાસ કાર્ય છે. અને તેઓને ફરજી બુદ્ધિશક્તિઓમાં સર્વથી ઉચ્ચ હોવાથી ક્રપાળના સર્વોચ્ચ સ્થાનમાં તે શક્તિઓને સ્થાન આપવામાં આવેલ છે. બુદ્ધિશક્તિઓની ઉપર પ્રમાણની પરીચયિત સર્વથા સ્વાભાવિક અને બુદ્ધિપુરસ્કર છે, અને એવી વ્યવસ્થા કરવામાં પરમાત્માનું અદ્ભૂત બુદ્ધિસામર્થ્ય સમાવેલું છે એમ કોઈપણ બુદ્ધિશક્તિ પુરૂષ જલદી સ્વીકારી શકશે.

બ્યારે છેવટની અભ્યાસત્યયાવંબના વૃત્તિ નિદ્રા છે, જેમાં સ્વાનુભૂતિ સિવાયના સર્વ મનસ સંબંધી એકદમ બંધ થઈ બંધ છે. આ વૃત્તિને યોગદશ્યનમાં નિદ્રા કહેવું છે, જે એક પ્રકારની તમોગુણિ સમાધી તરીકે યોગ્ય. આ વૃત્તિનું સ્થાન મસ્તિષ્કના અગ્ર, મધ્ય, અને પશ્ચિમ તથા પાર્શ્વ વિભાગો જે સ્થાનમાં એકત્ર થાય છે ત્યાં આવેલ છે.

નં. ૨૮ અવલોકનશક્તિ.

Observation.

બ્યાખ્યા, સ્થાન, વિવેચન અને ઉપયોગિતા.

અવલોકન શક્તિ દ્વારા—સમગ્ર દૃષ્ય પદાર્થોની દાર્શનિક પરિક્ષા, બારીક જાવલોકન, અને વિવેચના થઈ શકે છે. જોવાની સ્વભાવિક હિંમતને તૃપ્ત કરી શકાય છે.

સ્થાન—કેપાળના મધ્ય પ્રદેશના નીચેના ભાગમાં બન્ને જમરના અંદરના ઉંચાની વચ્ચેમાં, અને નાસિકાના મૂળની બરાબર ઉપર આ શક્તિનું સ્થાન આવેલું છે. જ્યારે આ શક્તિ વિશેષ પ્રમાણમાં ખીલેલી હોય છે. ત્યારે આંખની જમરો નાસિકા પ્રદેશ તરફ નમતી જણાય છે, અને બન્ને જમરોની વચ્ચેના આ શક્તિના સ્થાનવાળા ભાગ તેની ન્યુનાધિતાના પ્રમાણમાં ઉન્નત થયેલ અને આગળ પડતો જણાય છે. પણ જ્યારે તે શક્તિની ખામી હોય ત્યારે આંખની જમરોના અંદરના ઉંચા સીધા અને બહુ નજીક આવેલા દેખાય છે. પ્રત્યેક બાજાની બાહ્યવસ્થામાં આ સ્થાન ખૂબ વૃદ્ધિ પામેલું હોય છે.

ચોક્કસ—આ સ્પર્શીયને આ શક્તિના સ્થાનની ચોક્કસ કરી હતી.

ઉપધાન—પ્રત્યેક વસ્તુનું પ્રથમ પ્રથમ સ્વરૂપ જણવું, જોવું, બારીક જાવલોકન દ્વારા પરીક્ષણ કરવું, એ વૃત્તિનું ખાસ કાર્ય છે.

આ વૃત્તિ મનુષ્યની અંદર પ્રત્યેક પદાર્થોને જોવા અને જાણવાની વૃત્તિને પ્રભાવપૂર્ણ કરેલી મુકે છે. આ શું છે ? મને તે બતાવો ! આવી દૃશ્યસ્થાને પેદા કરે છે. કમલ, ફુલ, અને દાર્શનિક તત્વજ્ઞાન અને વિજ્ઞાન સમગ્ર વિષયોની અંદર થોડા મુશ્કેલ વધારા કરવાનું આ શક્તિદ્વારાજ બની શક્યું છે. બહુપદાર્થોનું જ્ઞાન મેળવી મનને સાધનો પુરું પાડવાનું કૃષ્ણદાસ આ અવલોકનશક્તિજ છે. પ્રત્યેક વસ્તુના ઉપયોગ કુલ અને પેદા થવાના કારણ અદિને આપણે જાણીએ તે પહેલાં તે વસ્તુના અસ્તિત્વ અને પ્રત્યક્ષ દર્શનની સંજ્ઞા જરૂર છે. તે કાર્ય અવલોકનદ્વારા થાય છે. પદાર્થોનું અસ્તિત્વ જાણવા પછીજ તેની અંદરના સમાન્ય અને વિશેષરૂપ રંગ, સંખ્યા અદિ જાણવાની સરખામણી કે દુઃખભેદ કરવાનું બની શકે છે. અને જેમ જેમ અધિક અધિક પદાર્થોનું અવલોકન કરવામાં આવે છે તેમ તેમ સમજાવશક્તિને યાદ સમજાવ મટે. જુષિશક્તિને વિસ્તરતા મટે. તુલ્યશક્તિને સમજાવવાના કાર્ય મટે, અને અજ્ઞાન શક્તિએને ધોતરિયાનું કાર્ય કરતા મટે વિદેશ જુગ અને ખેડકા મજાદો થાય છે.

અવલોકનશક્તિઓના સમગ્ર સમુદયની મધ્યમાંજ આ અવલોકનશક્તિનું સ્થાન આવેલું છે તે સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે એ શક્તિનું કાર્ય ખરેખર અતિ અગત્યનું છે. બન્ને દર્શનેન્દ્રિયની બરાબર મધ્યમાં અને જેમ બંને તેમ નયત્રીક આવેલી તેની સ્થિતિ, એ દર્શાવે છે કે બન્ને નેત્રોનો યથાર્થ ઉપયોગ કરી તેણે પોતાનું કાર્ય કરવાનું છે. જ્યારે સમગ્ર જુદાશક્તિઓનાં અવયવોની નીચે આવેલી તેની સ્થિતિ માનસિક ઇમારતનો મુખ પાયોજ હોય નહિ, એમ સ્પષ્ટ દર્શાવે છે. કારણ કે એ શક્તિ વિના તેઓની બધી સ્થિતિ અને કાર્યના તકન નિર્ણયક છે.

વિશેષ વિચાર કરતાં સમગ્ર જ્ઞાનેન્દ્રિયો આંખ, નાક, કાન, યુગ્મ અને શુદ્ધ આદિ તથા કપાળસય જુદાશક્તિઓનો સમગ્ર સમૂહ, આ એકજ શક્તિને મૂળમાં સંખી તેની ઉપર અવલંબી રહ્યો હોય, તેનીજ ઉપાસના કરતા હોય એમ સ્પષ્ટ માત્રુમ પડે છે, અને તે યથાર્થજ છે. આ અવલોકનશક્તિની ખીટવણીની અને કેળવણીની કેટલી બધી અગત્ય છે, તે આ તેની પરિસ્થિતિ કંઈ પણ યોગ્ય વખતે આપણને પ્રબળતાથી સુચવે છે.

આ અવલોકનશક્તિની તિવ્રતાથી કેટલું બારીક અવલોકન ઉપયોગી વિષયોનું જ્ઞાન અને અમુક્ય શિષ્ટજ્ઞ તથા સુચનાઓ મેળવી શકાય છે અને નિત્ર નિત્ર માનસિક શક્તિઓને મનન આદિ કાર્ય માટે સાધન અને સામગ્રી અને વિચાર શક્તિને ખીટવણમાં કેટલી સહાય અને સાધનો અર્પણ કરી શકાય છે તેનો ખ્યાલ બેઠર-કાર રીતે અવલોકન કરનારને બાળ્યેજ આવી શકે છે. નમૂન, મારકોની, એડીશન અને ઘડિયાલ આદિ મહાન પ્રરૂપેનું મહત્ત્વ વિશેષ અશે આ શક્તિનેજ આભારી હવું.

આ વિષય અનેક આકર્ષકબળક અને અદ્ભુત પદાર્થોના સંબંધરૂપ અભિવિશ્વાસ અને રમણીય મુગ્ધીય કે અસહ્ય વાર છે. તેના જગત્સંગ અને અન્તરિક્ષ આદિ વચ્ચે લોક, અનેક પ્રકારના નિત્રનિત્ર સ્વરૂપ યુગ્મ અને રૂપ રંગ યુક્ત અનેક પદાર્થોથી પરિપૂર્ણ છે. તેનું જ્ઞાનપ્રદ, અને જ્ઞાનદાયક અવલોકન અને પરિણામ અનેક પ્રશ્નો ઉપયોગી થાય છે. કુદરતની અનેક આકર્ષકબળ અને વિરમયકારક સ્થિતિઓનાં અન્તર્ગત અને અપરિમીત ક્ષેત્રો આપણી અંદર અને બહાર વર્તન વિશ્વવ્યાપક રીતે પ્રતરી રહેલ છે. કેટલીકવાર તે આપણે તેના અમુક્ય સ્વરૂપ પ્રબળતાને આપણાં પગપાળે નિરંતર અસ્તનતાથી પાઠકાન્ત કરતા હોઈએ છીએ. અહાહા !! મનુષ્યો એ આ બધી સ્થિતિને વધારાના અવલોકન અને વિચારદ્વારા સમજી આ અનુદ પ્રજ્ઞાનાંથી જરૂરી અને ઉપયોગી જ્ઞાન પ્રદાન કરે તે કેવું સારું ? યથાર્થ અવલોકનદ્વારા જે અસર થાય છે તેવી ખીમથી ઘણી નથી. આપણે જે કંઈ પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ તે રીત થક સખી ચીત્તે છીએ. સમજ્ઞાન કે વસ્તુનંદાસ મેળવેલું જ્ઞાન વસ્તુઓનું નમ્ર ભાવનું દર્શનજ આવી શકે છે. આંખ અને કાન વચ્ચે જેટલું અન્તર છે, તેટલીજ અપૂર્વતા કે અન્તર, પ્રત્યક્ષ, રૂપ કે અવલોકન કરી મેળવેલ જ્ઞાન અને વસ્તુનંદાસ સમકલ્પ જ્ઞાનમાં છે. વસ્તુના નિત્રક અવલોકનદ્વારા મેળવેલું જ્ઞાન સમકલ્પ કે વિશ્વજ્ઞ દર્શનકે જ્ઞાન કેલ્યાં કુંકે વખતનાં પદ્મ પાણી કડી અને

દેવધાન પચાંત ચાલે તેથી ઇષ કોડરી દે છે. બાકડો તેમજ મુચન અને તુષો
 ૧૭ મ-ચામ, ૧૮ ઘંચામ, મસ્તિકાચામ, અને ખચેન તથા મુચેન આદિના
 મહાન સિખાન્તેને પ્રત્યક્ષ અવલોકનદ્વારા જેટલી રૂપથી અને સરવગથી યોગી થકે
 છે, તેટલું કાવં માત્ર પુલાકોદ્વાર તેટલા વખતમાં કોઈ ૧૭ મઠ યાત્રું નથી એ
 ૧૪૫ છે. સચિત્ર પુલાકોનો ચિત્રાવિગ્ન્ય પુલાકો કસ્યં વખતે કાવં થાય છે
 તેનું ખાસ કાલ ૧૭ અવલોકનચક્રિની તુષિનો મનનિક સિખાન્તજ છે
 એ મુંદર અને પ્રવિનુ ચિત્રાન્ત્રી કલમ તેના ચિત્રદાત કેટલીકાર ધોરાં
 પુલાક કસ્યં ૧૭ મુલસિખાન્તેને સરવગથી સમભવચામાચિદેવ કૃતેદમકંદીવદે છે.

અવલોકન ચક્રિ ખીંચરચનો પ્રકાર—જેટલા માટે મનનિકા ધવંદગિત્યેની
 ખીંચરચી માટે અવલોકનચક્રિને કેદવચાની ખાલ અત્યંત છે. અને જેટલા
 માટે પ્રતીક પ્રકારે અને પ્રતીક બનાવ તરફ વધા મહાન પુલક તરફ વધારી નજર
 દુષેયાં પુલકી રમે. બારીક અવલોકન કસ્યંની દેવ ધમે ઉપર ચેલિટ ન ભેદ્ય
 ભવજા મ્યાન આપી વધામી ભેદની દેવ હરો. પરીકા સખવચા કામે
 આંખ તે સર્વને હેવ છે. ૧૭ તેમે ભવજા ઉપદેવ કોઈ ભેદ, તે ભદુજ
 દેવ હેવ છે. તેવા ભેદમાં વધારી ચલુજ ન કાવ, “અને આખ છાં
 મેકર ૨” એ ૧૬ને પ્રાવ ન થાય, એ મુખ ધ્યાનમાં રમે મુલકની
 ચેવપીના “કૃષીર અને કૃત”ના વૃચન્તને કા રમે અને ચર્મવનુમે
 કાચે તાં અને મુલકીકિત વધા મનનકિટરૂપી આખેને ૧૭ કાચે
 કાચે આંખે વધામી હેવ છાં એ મનુષ્ય કાં ૧૭ ખાલ રેદની
 ૧૮થી ૧૮૨ થી રાત્રીએ ૧૨ ચક્રાં રીને ફેરવે નથી. જ્યારે બન્ધ બાકિ
 ધાનની આંખે ૧૮ બારીક અવલોકન કોઈ તેટલા વખતમાં ૧૭ ૧૮૨ ૧૮૩
 એને ભેદ વધામી-નિરંકજ કોઈ પ્રતીક વાગુજ કુજ કાં સખવ ચિત્રિ કૃવ
 રાંજ બાકિ બાકી વધં રેદના કાવ અને કાકિ વળેને પુલ ભવે છે. કેદા
 પુલની બાકી વધામી ચિત્ર ભેદજ રહે છે જ્યારે કેદા ભવ કાકિવગની કાચે
 વાગુજ ૧૮૪ને કાવજા માટે છે આ ભેદ અવલોકન કસ્યંની નિવલકી દેવ
 ૧૮૫જ છે. જેને કો કોં મનનકાકા ખીંચર, વધારી કે મુલકી કાકે છે. જન
 સખવગું નિરીકજ એ ભેદ મતિ ભવત્યે અને કાવજાં રિવ છે. જન
 કાવજાં મંદવ કે વળકાં રહે ત્ય તમે કામે ત્ય ત્ય વળેને મનુષ્યેન મિત્ર
 મિત્ર મેદેત્યે ચિત્રિ હાવજ અને મેદેત્ય મરજ દેવ મેદેત્ય બાકીને અને
 પ્રાકી રીતકાકા જે મેદેત્ય વળકામે તરફ રહે તે વળકું બારીક
 નિરીકજ તાં મેદેત્ય મેદેત્યે કુલક કોઈ મેદેત્ય મુલકાન કાકીક
 વળકે ૧૮૬ને મેદેત્ય મેદેત્ય અને મુલક કોઈ મેદેત્ય કાવ અને ભવજ
 બાકીને ૧૮૭ કુલકી મેદેત્ય મેદેત્યે મળકા ૧૮૮ બાકીને બાકીને કોઈ
 અને વેરાઈ મેદેત્ય કાવ. ચિત્ર અને રાંજ કોઈકાં મેદેત્ય મનુષ્ય મેદેત્ય
 બાકીને ૧૮૯ને મેદેત્ય મેદેત્ય ૧૯૦ માં મેદેત્ય મેદેત્ય—કાવજ
 કાવ અવલોકન અને રાંજ કોઈ કાકી કોઈકાં કાકીને ૧૯૧ કોઈ કોઈ.

વવા તથા ખીલવવામાં આ શાસ્ત્રનું કાર્ય ખરેખર અનુપમ છે. અને જેઓને વિષયનું ઘોડું ઘણું પલ્લુ જ્ઞાન હોય છે, તેઓને દરેક વ્યક્તિના મુસામુદ્રિક લક્ષણો અને મસ્તિષ્કના સ્થાનો ભેવાની એક સ્વભાવિક ટેવ પડી છે અને તેને પરિણામે અવલોકનશક્તિને બહુ સાચા પ્રમાણમાં ખીલવવા અભ્યાસ પડે છે.

બાળકોની અંદર આ અવલોકન શક્તિ અતિવિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે. કારણ બાળ્યાવસ્થાનું ઘણું ખર્ચ જ્ઞાન તેઓ આ દ્વારથી જ મેળવે છે. કોઈ નવો બનાવ નવી ચીજ વસ્તુ ભેવામાં કે સાંભળવામાં આવતાં તેઓ કેવાં હુમ્ પેલાં અને ઉત્સુક બની જઈ “આ શું !” પછેકું શું ! આ એમ કેમ છે ! “તે શું કરે છે” ઇત્યાદિ પ્રશ્નોની પરંપરા પુછવા મંડી બંધ છે? સચિત્ર પુસ્તકો બાળકોને બહુ જ ગમે છે અને તે દ્વારા પલ્લુ અતિ સુગમતાથી શીક્ષણ આપી શકાય છે. તેનું એજ કારણ છે કે તે દ્વારા અવલોકનશક્તિનું મુળદાર સારી રીતે ખીલવી શકાય છે. સમ્પૂર્ણ કેળવણીનું કાર્ય કે આખી શીક્ષણપદ્ધતિ આ શિક્ષણના મહત્વના કાર્યાત્મક વિચાર પૂર્વક રચાવી ભેઈએ. પ્રત્યક્ષ અવલોકન એ જ્ઞાન પ્રાપ્તિનું મુખ્ય દાર છે. વર્તમાન કાળની શિક્ષણ પદ્ધતિઓમાં તદ્દનુસાર મુખ્યારો થવા જરૂર છે. બાળકો અને બાલીકાઓની દરેક રુચિની અંદર ખગોળ, ભૂગોળ, શાસ્ત્ર વૈદ્યક, પદાર્થવિજ્ઞાન, મસ્તિષ્કશાસ્ત્ર, ભૂગર્ભશાસ્ત્ર અને પ્રાણીવર્ગ તથા વનસ્પતિ વર્ગનું સચિત્ર જ્ઞાન આપનાર મોટા મોટા નકશા, બાળકોના અવલોકન માટે યથા રીતે અને યથાયોગ્ય સ્થાને ગમે તે વખતે ભેઈ શકાય તેવી હાલતમાં (વિંટાયેલ) સમજી શકાય તેવી વર્ણન આત્મક ભાષામાં ખુદલાજ રહેવા ભેઈવે નિશાળની મેલેરીઓ અને એરડાઓમાં પ્રત્યેક વિષયની બનતા પ્રમાણમાં આકર્ષક સચિત્ર આપી શકે તેવા ભિન્ન ભિન્ન વિષયના તકતાઓ રુચિમાં કે નિશાળનાં અલગ અલગ એરડાઓમાં ક્રમવાર ગોઠવી રાખવા ભેઈએ, કે જેથી બાળકો તદ્દત્ત વિષય સામાન્ય જ્ઞાન ગમે તે વખતે અવલોકન માર્ગથી મેળવી શકે અને પોતાના કરતા જ્ઞાનમાં આગળ વધેલા બંધુ અથવા બહેનોને ગમે તે વખતે અત્યુક બાળતોપર પ્રભુ પુહી વગર વિદ્યે પોતાની જ્ઞાનની પિપાસાને તૃપ્ત કરી શકે છે. શિક્ષણ આપવા આવી પદ્ધતિથી શિક્ષણના કાર્યમાં કશું ગણે એકો સમય અને મહેનતમાં કાચક મવાનો સમ્પૂર્ણ સંભવ છે.

અવલોકન શક્તિનું કાર્ય—જેઓમાં આ અવલોકન શક્તિ પ્રપૂર્ણ રીતે ખીલે છે તેઓમાં ભેવાની, બાલુવાની, નિરીક્ષણ કરવાની અને તપાસવાની અતિ બિંદુજ્ઞાસા હોય છે. તેઓ હમેશાં કંઈને કંઈ ભેવા તપાસવા પાછળ ઉતરે છે. અને જ્યાં સુધી બારીક અવલોકન દ્વારા સમ્પૂર્ણ હકીકતથી વાકેફ ન થાય ત્યાં સુધી નિરાંતે બેસતા નથી. તુલના અને પ્રેરણાશક્તિના પ્રાબલ્ય સાથે અવલોકનશક્તિની તીવ્રતાથી પ્રત્યેક મનુષ્યના હાવભાવ અને વચન કે બોલવાપરથી તે આશ્ચર્ય વિચાર અને વર્તનને સહજવારમાં સમજી શકે છે, જે સામાન્ય અવલોકનશક્તિથી શક્ય નથી. ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

નં. ૨૯ આકૃતિ જ્ઞાન અથવા ઓળખાણ.

વ્યાખ્યા સ્થાન, શોધ, અને ઉપયોગ.

આકૃતિ જ્ઞાન—આકાર, મળતાપણું અને જુદી જુદી જાતના સ્વરૂપો, મનુષ્યોની સુખાકૃતિઓ તથા ચહેરાઓ અને તેપરના ભાવોના આકાર વગેરે અને ઓળખ વિશેષે આ વૃત્તિદ્વારા જાણવામાં આવે છે. તેટલા માટે આ વૃત્તિને “આકૃતિ જ્ઞાન,” એ નામ આપવામાં આવ્યું છે.

સ્થાન—બંને આંખોની મધ્યમાં અને કંઈક અંશે આંખની ઉપરના પ્રદેશમાં આ શક્તિનું સ્થાન છે. આ શક્તિની ખામી હોય તો આંખો ખૂબજ નજીક આવેલી હોય છે, અને એ શક્તિ જ્યારે પૂર્ણ પ્રમાણમાં હોય તો બંને આંખો વચ્ચેનું અંતર વિશેષ જણાય છે, મગજના તળીયામાંના ફીસ્ટાગેલીયાની બંને તરફ આ વૃત્તિના અવયવનાં સ્થાન છે.

શોધ—આ શક્તિના સ્થાનની શોધ ૫૦ ગોઠે કરી હતી. ‘એક વખત વિદ્યે નાની અંદર એક નાની છોકરીનું માથું તપાસવા માટે તેને નિમંત્રણ કરવામાં આવ્યું હતું આ છોકરી પ્રત્યેક વ્યક્તિની યાદ અને ઓળખાણ ખૂબજ અભયબ જેવી રીતે સખી શકતી હતી. તપાસ કરતાં તેને માહુમ પડ્યું કે તે છોકરીની બંને આંખો એક સીધી લાઇનમાં ખાલા ભાગ તરફ બહાર પડતી હતી.” Spurzcham.

“વનસ્પતિ શાસ્ત્રનો મહાન શોધક કયુવીયર-તુલના આત્મક શરીરશાસ્ત્રના અભ્યાસમાં ધણેજ આગળ વધ્યા હતા તેનું કારણ માત્ર આકૃતિજ્ઞાનનું તેનું અવયવ પ્રપૂર્ણ રીતે ખીલેલું હતું એમ હા કોઝબ જણાવે છે.”

એકજ મધપુડાની આડ દશ હજાર મધમાંખીઓ એક ખીલાને સારી રીતે ઓળખી શકે છે એમ મિરટર સ્પરચીયમ જણાવે છે. ઘકટર ગોઠ કહેતો હતો કે તેનામાં આકૃતિ જ્ઞાનનું અવયવ ખામીગણું હોવાને લીધે તેણે વારંવાર ભ્રમિયા મનુષ્યોનાં ચહેરાઓપણુ તે ભૂલી જતો હતો અને એવું ઘણીવાર બને છે કે કેટલાક મનુષ્યોને પોતા ભ્રમિયા મનુષ્યને એકદમ લાંબે વખતે પણ ઓળખી શકતાં વિશંખ લાગે છે જ્યારે કેટલાક તદ્દન ભૂલીજ બદાય છે.

ઉપયોગ—આ શક્તિનો ઉપયોગ કુદરતની અંદરના ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપ ઓળખી શકવાનો છે. આકૃતિ વિના કોઈપણ પ્રાકૃતિક પદાર્થનું કંઈ અસ્તિત્વ હોઈ શકે નહિ. કુદરત પોતાના ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના અનેક સ્વરૂપો પારખ કરતી હોવા છતાં, જે મનુષ્યની અંદર પદાર્થોના પ્રથક પ્રથક સ્વરૂપ અને સ્થિતિને જાણવાના સુગ સાધન રૂપ “આકૃતિ જ્ઞાનનું” અવયવ હોત નહિ તો તેની બધી રચના તદ્દન ફેરફાર ગણાત પોતાના અત્યાધંઓને ટીવસમાં હજારવાર ભ્રમ છતાં એકે વાર યાદ ન સખી શકત અને પરિણામે ઓળખાણ સખધી વ્યવહારજ બંધ પડત પણ આપણે પ્રત્યેક વસ્તુ અને પ્રાણી કે પદાર્થ તથા મનુષ્યને તેના મૂળ સ્વરૂપથી

સામાન્ય અને વિશેષની વિવેચના દ્વારા એક જ રીતે જોઈએ તે જા “આકૃતિસ્થાન” ના અવયવનું પરિણામ છે. કુદરત પોતાના સર્ગનું નમુનાઓની અપાર સંખ્યા માત્ર એક જ ક્રમથી એક જ ભાવના એક જ પ્રકારના એક જ સામાન્ય આકૃતિવાદી બનાવે છે. વડા, પીપળા, આંબડી વિગેરે વૃક્ષ હવેયાં પોતાની ભાવના અન્ય વૃક્ષો સમાનજ હોય છે. તેજ પ્રમાણે મનુષ્ય, ગાય, બેંસ, વાઘ, બકરાં, પેટા અને હાનુવર, ચક્રી, મેન્ટા પેપટ, દંત્યાદિની પ્રથમ પ્રથમ ભાવિનો સમુદાય અલગ અલગ સ્વરૂપ અને આકારનો હોય છે. પણ તેઓમાંની પ્રત્યેક ભાવિના વ્યક્તિનો નમુનો આકાર અને રૂપ રંગ આદિ પોતાની ભાવિને ઘનભરત નવસો નવાતું દર્શા મળતોજ હોય છે. “સમાજ પ્રસારાદિજ્ઞ જ્ઞાતિ” એ જે ન્યાયનું લક્ષ્ય છે તે બહુજ વધાર્યું છે. અર્થાત્ રીતે પ્રત્યેક વધાર્યું કે પ્રાણી વૃક્ષ કે મનુષ્યમાં પોતાની ભાવને મળતાં આવતાં કેટલાંક સાધર્મ્ય-કે સમાન ગુણો કે મળતાપણું હોય છે, જે ભાવિના લક્ષ્ય તરીકે જોગબજામાં આવે છે જેને સામાન્ય રીતે સર્વ કોઈ અતિ સરળતાથી બાંધી શકે છે. પણ પ્રત્યેક ભાવિમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિગત આકૃતિ કે સ્વરૂપમાં જે વિશેષ જાયો હોય છે તેને વધાર્યું રીતે બાંધી પદ્ધતિમાં સખી સમવાનારે પણ જોગબી કાઢવામાં આ શક્તિનું સાધર્મ્ય સમાવેતું છે. દુનીયાના પ્રત્યેક દેશ અને કાળની બિલભિલ પ્રવચોને દસ્ત, નાક, કાન, આંખ, પગ, પેટ, માથું, કુખ, દાઢી, જમર વાગ અને ઉદર આદિ અવયવો પ્રત્યેકને સમાન રચનામાં અને સરખાંજ છે. છતાં પણ આખા વિશ્વમાં સર્વોચ્ચે આકૃતિ કે સ્વરૂપમાં મળતા આવતા હોય એવી જે વ્યક્તિ જડી કાચવી દુર્લભ છે. યોગસ આકૃતિ કે સ્વરૂપને પાસે કરતું જે કુદરતનો સ્વભાવજ છે, અને તે બહુજ ઉપયોગી અને જરૂરનો છે. વનસ્પતિશાસ્ત્ર, શબ્દશાસ્ત્ર, દસ્તરેખાશાસ્ત્ર, સામુદ્રિકશાસ્ત્ર, રેખાગણિત એ બધાં શાસ્ત્રો શુ બતાવે છે ? ખીજું કંઈજ નહિ. માત્ર જુદી જુદી આકૃતિ અને સ્વરૂપનો, એક પદ્ધતિસરનો અભ્યાસ છે. વાંચન લેખન ને બેઠેલી આદિની અંદર પણ એજ આકૃતિ જ્ઞાનના અભ્યાસ અને જોગબજાણની જરૂર પડે છે. જુદા જુદા અક્ષરોનું અનુસંધાન કરી શબ્દોની થવી બનાવદ પણ એક ભાવની આકૃતિ જ્ઞાનનીજ અવસ્થા ક્રમવે છે. વાંચન અને બેઠેલી શબ્દનાં સ્વરૂપને જોગબી કાઢવાનો એક પ્રકારજ છે. ત્યાં જાગકો જેઓમાં આ શક્તિ વધારે ખીલેલી હોય છે તેઓ વાંચતાં લખતાં અને બેઠેલી કરતાં જલદી અને સફાઈથી શીખે છે તેનું એજ કારણ છે. ચિત્રગ્રમ કે ફોટોસાઈનના ગ્રામમાં, જ્ઞાન બનાવવામાં તથા નમુના પ્રમાણે પેટનાં બનાવવામાં પણ આ શક્તિની જરૂર છે. આ પ્રમાણે જોતાં “આકૃતિસ્થાન” ની શક્તિનો અસંખ્ય રીતે ઉપયોગ થઈ શકે છે.

જેઓનું આ સ્થાન સોચકે એવા કોઈ રોગથી ખરાબ થઈ નહું હોય અથવા મુજી નહું હોય તેઓ અનેક પ્રકારની લાંબી પહોળી અને વિચીત્ર આકૃતિઓ અને જુલ પ્રેત આદિના ભયકેર કલ્પિત દેખાવો ભેલે છે. આમશબ્દની અંદરનાં સોબનો લીધે મસ્તિષ્કની અંદરનું કુધાનુ અવયવ બમડે છે. વળી તે દયાન તનુની અને આકૃતિસ્થાનના પ્રદેશથી એટલું બધું નજીક છે કે તેની અસર બનેપર થાય છે. સ્વપ્નાની અંદરના વિચીત્ર દેખાવો આજ કારણને આભરી છે.

તેઓમાં આકૃત જ્ઞાનનું અવયવ સારી રીતે ખીલેલું હોય છે તેઓ પોતાના બાળપણના સાથીઓ સ્નેહીઓ સ્કુલફ્રેન્ડ્સ અને લાંબા વખત પછી ભેવામાં આવતાં વ્યક્તિઓને પણ જલદી ઓળખી શકે છે. એક વાર ભેચેલ વસ્તુ પ્રાણી કે મનુષ્યના હાવબાહુ સ્થિતિ અને મુખાકૃતિનું જ્ઞાન દીર્ઘકાળ પ્રયન્ત યાદ રાખી શકે છે. જેઓના નામ પણ યાદ ન હોય તેવા માણસને પણ ભેવા માત્રથી તરત પીછાની શકે છે. ગામ કે શહેરનાં રસ્તા માળાઓ અને ઠેકાણાઓ પણ જલદી ગોતી અને ઓળખી શકે છે. સૌન્દર્યપ્રીતિની અધિકતાને લીધે સુંદર અને રમ્યસ્થળો અને પદાર્થો કે વ્યક્તિઓને ભેવાનું તેઓને બહુ ગમે છે. એજ પ્રમાણે અન્યાન્ય શક્તિઓની સાથે સંયુક્ત થવાથી અનેક પ્રકારની આ અવયવની અસર છે.

ખીસવણી—આ શક્તિની ખીસવણીની અમત્યતા કાંઈ ઓછી નથી. જુદા જુદા આકારો, નમુનાઓ, અને ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપના પદાર્થોને વારંવાર ભેંધ તપાસી યાદ રાખવાથી આ શક્તિ કેળવી શકાય છે. છુપી પોલીશના માણસો એક વાર આવી ગયેલ શુનેહગારોને ગમે ત્યારે પણ પાછા ઓળખી શકે છે તેનું કારણ તેઓની મનુષ્યના શહેરોમાં બસાબર તપાસી ભેવાની અને યાદ રાખવાની ટેવજ છે. નાટક સરકસ અને થીએટરમાં ટીકીટ કલેક્ટરોની અંદર પણ શક્તિ સારી હોય છે.

નિમજી—બહુ નાની ઉંમરના બાળકોને ૬ કે ૭ વર્ષની ઉંમર પહેલાં ખાસ કારણ સિવાય અક્ષરો લખવાનું કે ઓળખવાનું કે વાંચવાનું કાંઈ સોંપવું નહિ તેઓની આકૃતિજ્ઞાનશક્તિ બસાબર પુષ્ટ થયા પછી અને ઓળખવાની છત્રાસા સારી રીતે પેદા થયા પછીનું શિશુજી જલદી લાભદાયક નીવડે છે.

પશુ અને પક્ષિ વગેરે—હરેક જાતના પક્ષીઓમાં આ શક્તિનાં અવયવો તેઓનાં મસ્તિષ્કના અન્ય પ્રદેશોનાં પ્રમાણ કરતાં સારી રીતે ખીલેલાં હોય છે તેથી તેઓ પોતાના માળા અને રહેઠાણને તથા પરિચિત સ્થાનોને બહુજ જલદીથી અને મુગમત્તાથી ઓળખી શકે છે. તેજ પ્રમાણે પ્રત્યેક પશુ જેમકે ગાય, ઘોડા, લેંસ, કુતરાં ઇત્યાદિ પ્રાણીઓની બન્ને આંખો વચ્ચેનું અન્તર મનુષ્ય કરતાં ઘણુંજ વિશેષ છે. જે એમાં દર્શાવે છે કે તેઓનું આકૃતિજ્ઞાન મનુષ્ય કરતાં અનેક ગણું વધારે છે. આ શક્તિદ્વારા તેઓ પોતાના ઘણીનું ઘર અને નિવાસસ્થાન સરલતાથી ગોતી કાઢે છે.

નં. ૩૦ કદ અથવા પ્રમાણજ્ઞાન.

વ્યાખ્યા, સ્થાન, વર્ણન, ઉપયોગ, અને ખોલવણી આદિ.

કદ કે પ્રમાણજ્ઞાન—આંખથી જોઈને માપ કરવું. માપ કે પ્રમાણ વિષેરે યાદ રાખવાં સમુદ્ધરમાં પડેલાં ઘણાદુષ્ટીની ગુણીએ કે પેટીએ જોઈ કેટલી જગ્યામાં સમાઈ શકે તેનું અનુમાન કરી કાઢવું. લંબાઈ પહોળાઈ, ઉંચાઈ, પુજા, ઉંચાઈ, અને તેના પરપરના ફેરફારો તથા કદ દુસ્તા, પ્રમાણ અને માપ વિષેરેને મનથી અડસટો કાઢવાની શક્તિ આદિને “ આ કદ અને પ્રમાણજ્ઞાન ” માં સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

સ્થાન—અવલોકન શક્તિના સ્થાનની બન્ને બાજુમાં પણ જરા નીચે જ્યાં નાસિકાના મૂળ અને જમરના અંદરના જાગના યોગ્યથી જ્યાં પુલો પડે છે ત્યાં આવેલ છે. જેનું આ સ્થાન યોગ્ય છે, તેઓની જમરના અંદરના પુણ્યને જામ છાપણી માફક આંખની ઉપર લટકેલા થઈ રહે છે.

દા. ૨૫૨મીથમ કહે છે કે. Its organ is placed at the internal corner of the superciliary arch, on both sides of observation. It is important to Geometers, architects, Carpenters, masonicians, Portrait Painters, and all who measure dippinganning. It measures the size of the heavenly bodies and of terrestrial objects and with locality gives conceptions of perceptives.

Spurzheim.

“ Magnitude, size, length breadth, thickness, depth distances being strictly speaking, referable to extension this faculty is probably that of space in general.”

Sir. G. S. Mackenzie.

કુદરતની અંદર કદ, માપ, કે પ્રમાણ વિનાનો કોઈ પાઠ્ય નથી. પ્રત્યેક વસ્તુને કંઈને કંઈ માપ, લંબાઈ પહોળાઈ કે ઉંચાઈ આદિનું સાપેક્ષ માપ હોયજ છે. પ્રકૃતિને એ એક ખાસ ગુણ છે, અને તે ગુણનું જ્ઞાન કરવનાર “ પ્રમાણજ્ઞાન ” ની એક સ્વાસ્થિક શક્તિ છે, કે જેના વિના જગતના એક બીંદુ અને મદાસાગર, તમા સહ અને પર્વત વચ્ચેનો અંતર કદી પણ અચગત થઈ શકત નહિ. એટલુંજ નહિ પણ લંબાઈ, પહોળાઈ, અને ઉંચાઈ કે ઉંડાણનો ખ્યાલ આપવાનું કંઈ સાધનજ રહેત નહિ. પણ ઉપરોક્ત શક્તિની અને કુદરતી પદાર્થોના તેના ગુણોના આસ્વાદને લીધેજ આપણે પ્રત્યેક વસ્તુના સર્વ પ્રકારના માપ અને માન બાદી કે અનુમતી થીએ લીએ.

આ બાબતમાં પ્રસીદ્ધિ લોકોની શિક્ષણપદ્ધતિ ઘણીજ ઉચ્ચ પ્રકારની છે. તેઓ પોતાના બાળકોને ખેતર કે જંગલમાં કે પહાડપર લઈ જઈ આ શક્તિને ખીલવવા માટે યથાયોગ્ય કસરત આપે છે જેમકે અમુક ખેતર કે ઝાડ અમુક સ્થાનથી કેટલું દુર છે એ દરેક વિદ્યાર્થીને પૂછે છે અને પ્રત્યેકના પ્રત્યુત્તરો મોંઘી લે છે. ત્યાર પછી ખરૂં માપ યાદી લેવામાં આવે છે અને ફરીથી એક વાર બધાને પોતાની શક્તિનો અજમાયશ કરવા દેવાનો વખત આપવામાં આવે છે. આજ પ્રમાણે અનેક પદ્ધતિના ભારી કે હલકાપણા વિષે નિર્ણય કરવાની ટેવ પાઠવામાં આવે છે. ખેડુતો, બ્યાપારીઓ, અને સીમમાં કામ કરનારાઓ, ગોડાઉનકીપરો તથા સ્ટીમર વિગેરે ભસ્માશ સુકાદમોમાં આ શક્તિ ખાસ ખીલેલી હોય છે. તેનું કારણ તેઓનો હમેશનો અભ્યાસજ છે. એજ પ્રમાણે ચિત્રકાર, નકશા બનાવનાર, સુતાર, હુશર, અને કડીયાઓમાં પણ આ સ્થાન સારું ખીલેલું હોય છે. કાઠીયાવાડ અને કચ્છની અંદર ચાર આદિના પગ ભેઈ પરીક્ષા કરનાર પગીઓમાં આ સ્થાન ખાસ વૃદ્ધિ પામેલું હોય છે. પ્રત્યેક શક્તિને ખીલવવા માટે “અભ્યાસ” એ મહામન્ત્ર છે.

ભૂમિતી—ત્રિકોણમીતિ કે ગ્રેડેન્ડોઈંગ અને સરવેઈંગ એ આ શક્તિને ખીલવવાનો ખાસ વિષય છે. અને એટલાજ માટે નાના બાળકોને રમતદ્વારા અને નિશાળમાં પણ તેનું શિક્ષણ અપાવુંજ ભેઈએ. ફીન્ડરગ્રાઉન્ડ પદ્ધતિ પ્રમાણે છુદી ભૂમિતીની આકૃતિઓનાં ડાકડાનાં કટકાઓથી આકૃતિ ગોઠવતાં સીખવવાનું કામ બાળકોને ઘણુંજ લાભપ્રદ થઈ શકે છે. વિશેષમાં ગોળ, અધ ગોળ, સીલીન્ડર, પ્રોજમ, કોન અને ચન્ડ્રાકાર, પંચકોણ, ચતુષકોણ, આદિ અનેક આકૃતિઓનું જ્ઞાન પણ એટલું બધું મુગમ અને સરલ રીતે થાય છે કે બહે ખીરકીટની સાથે રમવા હોય નહિ એમ લાગે છે. બાળકોનું આ અવયવ બહુજ સહજતાથી ખીલવી શકાય તેમ છે. માત્ર શિક્ષકોએ આ બાબતપર ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.

નં. ૩૧ તોલ અથવા વજન.

Weight.

બ્યાખ્યા, સ્થાન, ઉપયોગ, અને વિવેચન આદિ.

વજન-તોલવું-વજન કરવું, સમતોલ રાખવું, ગુરુત્વાકર્ષણશક્તિના નિયમોનિયમ વર્તવું, વર્તવું, પ્રત્યેક વસ્તુનાં માધ્યમી-દુને બજવી રાખવું હાલવા આવવા, રોકીંગ અથવા હલવું કે સાઈકલિંગ આદિમાં તેમજ વૃક્ષપેદાશમાં માધ્યમી-દુને સમતુલીન રાખવું ઇત્યાદિ સર્વ કાર્યો આ એકજ ગુરુત્વસ્થાનને આભારી છે.

વ્યગ્રથવું, પડીજવું, ફેર ચડવા, ચકરી આવવી વિગેરે ક્રિયા આ શકિતની નિર્બળ કે અસ્ત વ્યસ્ત હાલતનું પરિણામ છે.

સ્થાન—પ્રમાણુજ્ઞાનના અવયવથી બીજે નંબરે નાસિકાના ઉપરના ભાગથી લગભગ અરધો ઈંચ દુર પર, અને રંગજ્ઞાનના અવયવની આગળ તથા ભ્રમરના નીચા પ્રદેશમાં આ ગુરુત્વજ્ઞાન શકિતનું અવયવ આવેલું છે. રંગજ્ઞાનના અવયવ અને ગુરુત્વજ્ઞાનના અવયવને બરાબર શોધી કાઢવા માટે આ એક ખાસ નિયમ છે. આંખના મધ્યબિન્દુમાંથી એક સીધી ઉભી રેખા ભ્રમર મુખી દોરયો તો અંદરના ભાગમાં ગુરુત્વજ્ઞાનનું અવયવ અને બહારના ભાગમાં રંગજ્ઞાનનું અવયવ બરાબર વિતેલું થઈ સ્થાન મુકરર થશે. આ ગુરુત્વશકિતનું અવયવ પ્રમાણુજ્ઞાનના અવયવ કરતાં ઘણું નાનું છે. પણ ખડાસીઓ, દોરકાં બનાવનાર, અને કેન ખેંચનારા તથા ભેખીઆએ વિગેરેમાં એ સ્થાન મોટું હોય છે.

વિશ્વની અંદરની પ્રત્યેક પ્રાકૃતિક વસ્તુપર ગુરુત્વાકર્ષણનું વિશ્વ વ્યાપક કાયું નિરંતર ચાલુ છે. આપણું શરીર પણ પ્રાકૃતિકજ છે. અને તેથી તેજ નિયમને આધિન છે. તે નિયમને આધીન રહી આપણી હલનવલન અને ચલનાદિ અને ક્રિયા કરવામાં આપણને મદદ કરનાર કોઈ શકિત તો ભેંઈએ. નહિ તો આપણે માત્ર તેજ ગુરુત્વાકર્ષણ શકિતની અસરથી એક પથ્થરની માફક સ્તબ્ધ થઈ એકજ સ્થાને જેમના તેમ પડયાજ રહીએ બરાબર તપાસ કરતાં માણસ પડે છે કે આપણે સ્નાયુઓ આપણને આ કાયુંમાં મદદ કરે છે. કારણ કે તેની મદદ વિના ગતિ સંભવ્ય કોઈ પણ કાયું આપણાથી થઈ શકે તેમ નથી. પ્રત્યેક કાયુંમાં તેની જરૂર પડે છે. તેના વિના પ્રાણ પણ પારજ કરી ચકાય નહિ. ખાવું, પીવું, પહેરવું, ઓઢવું અને પચનાદિ તથા રૂઝરાસિસરજીવિની સર્વ ક્રિયા તેને આધિન છે. ગુરુત્વ શકિત માત્ર તેને પોતાના નિયમમાં સખી કાયું કરવા પ્રેરે છે. ગુરુત્વ, પ્રકૃતિને સ્વભાવ કે ધર્મ છે. તેના વિના વિશ્વની અંદરના પ્રત્યેક પદાર્થ ગમે તે હાલતમાં જ્યાંના ત્યાંજ જેમના તેમ સ્થીરજ થઈ જાય. ઘર મકાન કે મિનારા જેવાં કાર્યો તો કરી થઈ શકેજ નહિ. કારણ પદાર્થો કોના આધારપર એક બીજા ઉપર ટકી રહે? વિશ્વની અંદરના પ્રત્યેક પદાર્થના પરમાણુ આ શકિતના અભાવમાં સંમિશ્રિત રહી શકે નહિ અને તેવી દશ્યામાં પ્રત્યેક પદાર્થનું સ્વરૂપ ઇન્નભિન્ન થઈ અનન્ત આકાશમાં અસ્તવ્યસ્ત થઈ જાય. સમુદ્ર નદી નાળા, વાયુ, વરસાદ ઇત્યાદિથી યતાં મહાન આશ્ચર્યકારક અને મહત્વપૂર્ણ ફેરફારો આ ગુરુત્વશકિતના અભાવમાં કરી થવા પામેજ નહિ. વરસાદનું પડવું, રેતુઓનું ધ્રુવું, પૃથ્વી તેની કક્ષામાં ફરવું, અને દીનસતના ચક્રનું નિરંતર સમયાનુસાર બદલાવ તથા નદીઓનું વહેવું અને શરીરસ્ય લોહીનું ધ્રુવું આદિ વિશ્વની સમગ્ર ક્રિયાઓ આ એક ગુરુત્વશક્તિને અનેક રીતે અભારી છે; મનુષ્યની અંદર એ ગુરુત્વ શક્તિના નિયમોનું જ્ઞાન મેળવવાની જે સ્વાભાવિક શકિત છે તે દ્વારા તે તેના પાંચ મેગની તેને પોતાના અનન્ત કાર્યો કસવવા પ્રેરી શકે છે. પ્રત્યેક પદાર્થના

લાકડાના કટકાને ખુબ ઉપર ચડાવી તેનીતેજ દોરીપર ઝીલી લેવું વિગેરે કાર્યો બેઠકાને આશ્રય નથી થતું ? પણ ખીચાણ ગરીબ લોકોની ગરીબ અને અજ્ઞાન દેશમાં કદરજ કયાંથી થાય ?

સાધારણ—જેઓમાં આ શક્તિ સાધારણ પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓ સામાન્ય રીતે સમતોલપણું બાળવી સખે છે, પણ ઉંચા શીખરપર ચડતાં તેઓનું દીઠ ગભરાય છે. શરીરને સમતોલ સખી શકતા નથી. જેખરી કસરતો કરી શકતા નથી. બહુજ ખારીક પ્રદેશ કે ઉંચાંબુવાળી પાળપર ચલી શકતા નથી. લક્ષ્મી પડતાં વાર લાગતી નથી, અને ઘણીવાર મોંઘર પડે છે. બહુજ ઉંચા પહાડપર ચડી નીચે દૃષ્ટિપાત કરતાં માથું ફરવા લાગે છે, શરીરમાં ચક્કર આવે છે અને વખતે લથડી પણ પડે છે, અર્થાત શરીર વચમાં સખી શકતા નથી.

સારથેતીનું અવયવ સારી રીતે ખીલેલું હોય તો બહુ સંભાળ સખનાર અને તેને પરિણામે ખીકણ અને બાયલા બની બાય છે. હિંમત બીટી તેવા પ્રદેશમાં ચાલી શકતા નથી. વૃક્ષપર ચડવાનું કે ઉંચેથી કુવામાં કુદકા મારવાનું કામ કરી શકતા નથી. હિંચકા પણ સારી રીતે ખાઈ શકતા નથી.

ન્યુન—જેઓમાં આ શક્તિ ન્યુન પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓને વહાણમાં ચડતાં ઉલટી થાય છે, ગાડી કે ગાડામાં પણ ફેર ચડે છે, મગજ ફેરે છે, શરીર ગાસ જેવું થઈ બાય છે, અને પોતાનું સમતોલપણું બાળવી શકતા નથી. પણ ગાભરા બની પોટલું વળી સુઈ જતાં પણ નિરાતે રહી શકતા નથી. આવા લોકોએ પોતાની અંદર આ શક્તિને ખાસ ખીલવવાની જરૂર છે.

ખીલવણી—પાટીયાંપરથી લપસવું, સ્કેટીંગ રીંગમાં જવું, તરવા શીખવું, ઉંચેથી કુદકા મારતાં શીખવું, ટેકરીપર ચડી નીચે દોડીને ઉતરવાનો અભ્યાસ કરવો; ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની અંગકસરતો કરવી, લાકડી છત્રી કે ડાંગને અધર આંગળીપર સખતાં શીખવું, ઘોડાપર ચડવાનો અભ્યાસ સખવો. તેમજ વહાણ કે મછવાની સખર કરવા વારંવાર જવું, ગોળીખહાર કરતાં શીખવું, તીરકામકું ચડાવવું, હંદો ફેંકવો કે ટેનીસાદિની રમતો રમવી. ઉપર જણાવેલ અનેક પ્રકારોમાંથી કોઈપણ ભતની કસરતો કરવાની ટેવ પાડવી.

બાળકોની અંદર આ શક્તિને બાળ્યાવસ્થામાંથીજ ખીલવવાની જરૂર છે. એટલા માટે જ્યારથી તેઓ થથથ રીતે ચાલતાં શીખે ત્યારથી તેમને છુટથી થોડાજ કામમાં સખી ફરવા હરવા લો. શક્તિ અનુસાર તેઓને નાચવા, કુદવા, દોડવા, અને સ્કેટીંગરોપથી કસરત કરવાની તથા હિંચકા ખાવાની પણ લાયકાત પ્રમાણે છુટ આપો. થોડા અવસ્થામાં કુસ્તી, રમતગમતની સરતો, અને દોડવાની કે કુદવાની હુરીકાંઈમાં છુટથી ઉતરવા લો. માતાઓએ પોતાના બાળકોની આવી પ્રવૃત્તિમાં અટકાવ ન કરતાં હમેશાં થોડા હલમાં થોડાજ ભેદ છુટ આપી તેઓના ઉત્સાહને પ્રેરવો જોઈએ. અને વડીલોએ પોતાના ગામ કે શેરીના છોકરાઓને અથવા અખાડાના મેખરોતે આમન્ત્રણ આપી આવી પ્રત્યેક પ્રકારની શારીરિક કસરત અને રમતોને ઉતેજાવે.

અને ઉત્સાહ તથા પુષ્ટિ આપી હરીશ્યાં અને વાંધક તપાસણીનો વખત હઇ એવા પ્રસંગોપર ઇનામો વહેંચવા બેઠાં.

નં. ૩૨ રંગજ્ઞાન.

Colour.

વ્યાખ્યા, સ્થાન, રીત અને વર્ણન આદિ.

રંગજ્ઞાન—જુદા જુદા રંગની મેલવણી, ખીલવણી અને ઝાંઝાળાણ કરવાનું જ્ઞાન કે પરિક્ષા, રંગનો ચોખ, રંગની અંદાની જુદી જુદી અસંખ્ય છાયાઓનું નિરીક્ષણ કરવાની કે સમ્યક્ચેતના અને સમ્યક્ચેતન કરવાની શક્તિ, રંગીન ચિત્ર, વસ્ત્ર કે રંગબેરંગી અનેક પ્રકારના પુષ્પાદિના સ્વાભાવિક ચોખ (વર્ણરેતુ) ગ્રહણ આ "રંગજ્ઞાન" ની અંદર કરવામાં આવે છે.

સ્થાનનું—વર્ણન બુદ્ધિવશ્યજિતના પ્રકરણમાં આપેલ છે જુઓ, પૃષ્ઠ (૪૦૨).

રીત—આ શક્તિના સ્થાનની ચોધ ઓ ઝાલે કરી હતી. તે કહે છે કે,

I have Particularly observed that all distinguished colorists had the frontal part immediately over the middle of the eye, advanced into an arched prominence: the whole arch and especially its external half directed upwards, so that it is higher than the internal. In all my travels I have found that this organ distinguishes the harmony and agreement of colors. All passionate amateurs and famous painters, of both sexes, have this region directly above the middle of the eyebrows extremely prominent especially as it approaches the superciliary ridge: while in those not thus distinguished this ridge has almost a horizontal, direction, from the root of the nose to near the middle of the superior arch of the orbit. In women it is generally larger than in men hence their eyebrows arch more than those of men and they accordingly take more pleasure in the harmony and happy combination of colors, love flowers the best and are more pleased with various colors in dress and always prefer color portraits to busts."

Dr. SALL.

Dr. squarson says, "It is situated in the middle of the arch of the eye brow."

ડા. ગોલ કહે છે કે-“મેં ખામ માક” કરીને તપાસીને ભેયું છે કે, અથવા રંગાસની જમરોનો મધ્ય પછીનો અચ્છ ભાગ કમાનાકાર વળેલો અને છેડાના ભાગ તરફ ઉપર જતો બાહ્ય ભાગ અર્ધ કમાનનાં જેવો હોય છે. મારી બધી મુસાફરી દરમ્યાન મેં ભેયું છે કે રંગ પરિવર્તન આ અવયવ છે. સ્વલ્પ પ્રસિધ્ધ ચિત્રકારો અને પેઇન્ટીંગના શોખીન સ્ત્રીપુરુષની જમરનો મધ્ય પ્રદેશ ખામ કરી મુપરશીલીયરી રીતે પામે ખાસ વૃષ્ટિગત હોય છે. જ્યારે જેઓ ચિત્રકાર્યમાં તેવા પ્રવિણ હોતા નથી તે પોની જમરનો તમામ નાકના મુખ પાસેથી મધ્ય મુખીનો વિસ્તાર તદન સીધો હોય છે. પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓમાં આ અવયવ સારા પ્રમાણમાં ખીલેલું હોય છે, અને સ્ત્રીઓની જમરો પણ વળે ભામે કમાન જેવી વળેલી હોય છે તેથી રંગ ભેરંગી પદાર્થો મહુજ ગમે છે તથા રંગીત પુષ્પોને અત્યંત ચાહે છે અને રંગીન વસ્ત્રો વધારે પસંદ કરે છે.”

સ્પર્શીયમ કહે છે કે, “આ સ્થાન જમરની કમાનના મધ્ય પ્રદેશમાં આવેલું છે.” ડા. ફાઉલર-કહે છે કે, ખાનગીમાં તેમજ બહાર પ્રસંગમાં મેં હજારો માદમીઓને આ સ્થાનની ખામીવાળા જોયેલા છે. અને “તેઓમાં જુદા જુદા રંગ પારખવાની શક્તિની ખીલકુલ ખામી છે એમ મેં જણાવેલું” પણ છે, અને તેમાં એક વાત વખત મારી જૂઝ થઇ નથી.”

ઉપચોગ—પ્રાકૃતિક પદાર્થોની અંદરનાં અનેક પ્રકાર રંગ ભેરંગોને અને તેના નિષ્ક્રિય ભાગોને યથાવત બાળવા અથવા પારખવા એ આ શક્તિનું ખાસ કામ છે. કુદરતની અપાર ક્ષીતિમાં વૃક્ષ, પાન, ફુલ, ફળ, મનોહર અને સુંગધી પુષ્પ અને મૂર્તિ કિરલોદાર અપાર, વાયુ, વાદળો, ઉપામાં, અને બંને સખ્યા સમયના પૂર્વ અને પશ્ચિમ આકાશમાં, નદી, નાળાં, પહાડ, પર્વત અને ખેતરો તથા જંગલો અને પશુ પક્ષીઓ વગેરેમાં પણ સર્વત્ર રંગ ભેરંગોના વસંત વાયુ છવાઈ રહેલો ભેરમાં આવે છે. પાન, પાન અને લીલીઓખડરો કુદરતના વિસ્તૃત ગાલીયાની રંગ અને મનોહર રચનામાં પણ આનંદદાયક ક્ષીતિતરી રંગ મનુષ્યોના ચમં ચતુષ્પોને સર્વત્ર સન્નિત અને અનુભવ મુખ આપી રહ્યા છે. સખ્યા સમયના ચોનેરા રંગો અજમાની વિચળીને વિસ્તૃતમય પ્રકાશ અભાંજ્ય પ્રકારના ઉત્તર મહાસાગર તરફના અસ્પૃશ્યતા (Astral Radiation) ના રૂપો અને જેમ ધનુષ્યની અનુપમ સૌન્દર્ય પુષ્પ પર્વતોની ચિત્ર રચના, કુદરતના મહાન નિપુણ ચિત્રકારની પ્રવિણ પેઇન્ટરની અદ્ભુત રંગરસ શક્તિને અનુપમ પુરાવો આપે છે. નનુરતની અને સુખાકારી મુલક અને મનોહર અપારકોનાં તથા સૌમ્ય નુંદરીઓનાં સુગંધી માલો અને રજા ભોળો મુખોની રંગરસીયતા કયાંયે છે? દુકમાં કુદરતના સર્વત્ર અંગોમાં રંગ રસ અને સૌન્દર્ય ભરેલું છે, તેના વિના કુદરતની કોઈ તદન નિરવ, ફીટી અને પુખ્તિય વર્ગ અવ છે પણ અનેક વિધ રંગ ભેરંગી સ્વરૂપોનું અસ્તિત્વ અને તેને મહુજ સ્વરૂપે અનુભવી અંદરની આ રંગરસીય શક્તિ અને તેના અરંપરતોનાં અર્થ મનુષ્યને અનેક મનોરમ કૃત, અનંદ અને ઉત્સાહ આપે છે.

ચિત્રકામ અને ઉત્તમ પ્રકારનું ચિત્રકામ પ્રત્યેક અવસ્થા અને સમયનાં લોકોમાં એક ઉત્કૃષ્ટપ્રકારના યોગનું સ્થાન જોમવનું આવેલ છે. ન્યુઝીલેન્ડનાં પોતાની ત્વચાને રંગથી રંગતા હતા કિંટીએ અનેકવાર રંગનો ઉપયોગ કરે છે. ક્રીક અને રોમન લોકો પણ ચિત્રકામના તેટલાજ યોગીન હતા. અને વર્તમાનકાળમાં તે એ વિદ્યાનો યોગ એટલો બધો વધી ગયો છે કે પ્રત્યેક દેશની પ્રતા ઉત્તમ પ્રકારના ચિત્રકામના પ્રદર્શનો અને ભલકાદાર-પેઈન્ટીંગ કે પિક્ચરો પાછળ પ્રતિજ્ઞા લાખે. રૂપિયા ખર્ચવામાં ખુબ આગળ વધતીજ બાબ છે. સમગ્રમૂર્ખડગના લોકોમાં મુગધીક અને કુવાસિત રંગ ભેરંગી પુષ્પોનો યોગ સર્વ શુભ પ્રસંગોમાં સામાન્યજ થઈ રહ્યો છે, એ સૌથી પ્રબળ પુત્રવો છે.

આ ઉપરાંત પ્રત્યેક રંગ જુદા જુદા પ્રકારનાં શુભો અવસ્થાઓ અને લક્ષણોને પણ સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે. આંખ અને વાગના રૂપ અને રંગ મનુષ્ય સ્વભાવના ચોક્કસ લક્ષણો બતાવે છે એ તે મુખસામુદ્રિકશાસ્ત્રનો એક સિદ્ધાન્તજ છે. પ્રત્યેક શાક, ફળ અને ફળનો લીલો રંગ તેની અપાવદ્યા બતાવી આપે છે, બ્યારે પીળાશ પરિપાક થયેલ પકવાવસ્થાને તથા સ્વાદિષ્ટ દર્શાને પ્રગટ પણે દર્શાવે છે. સ્નાયુવાળા પ્રજો કે ફૂલો વિગેરેમાં ખટાશ (acidity) વિશેષ અંશે હોય છે. કુંકમાં કુદરત, સંકુર્ પદાર્થોને અંદર અને બહાર અનેક પ્રકારે અને અનેક રીતે રંગભેરંગી બનાવી પોતાની મુંઝી પણ ચોક્કસ બાજામાં પ્રત્યેક પદાર્થની ચોક્કસ અવસ્થા અને શુદ્ધિ દર્શાવે છે, માત્ર તેનો બારીક અભ્યાસ અને અવલોકન કરી સર્વ ભવોથી સમૂર્ણ રીતે વિહિત થવાની જરૂર છે. કુદરત પોતાની અંદરના ઉત્તમ પદાર્થોને સર્વાંગ મુંદર બતાવે છે. બ્યારે કઠોર અને હલકા પ્રકારના ફળ ફલનો રૂપ રંગ પણ તેજાજ પ્રકારનો રહે હોય છે. ઉત્તમ પ્રકારના મિષ્ટ ભાવવાળા પ્રજો હોનેશાં ઉત્તમ સ્વાદવાળાં હોય છે. ઉત્તમ પ્રકારનાં મયુર પીંગ્લ અને ચકલીઓ કે પોપટ, શેના આદિને રંગભેરંગી પચરંગી કે અનેક પ્રકારના મિષ્ટ રંગોથી મુશોભિત અને રમ્ય બનાવવામાં કુદરત કંઈ કચાશ રાખતી નથી. મુંદર રમ્ય અને ચંદ્રમુખી સેવી મુંદરીઓના કમલવદનને પુનમના ચંદ્ર જેવા પ્રકાશિત અને તેઓના અન્તરાત્મા જેવા નિર્મળ બનાવવામાં કુદરત પોતાની સમગ્ર આનૂયાનો ઉપયોગ કરવામાં કરી ચુક કરતી નથી. કુદરતનો પ્રત્યેક રંગ ખાસ ગુણ દર્શાવે છે. જેમ કે કાળો રંગ શક્તિ પાનત્વ અને બાદત્વ તથા તનોશુણ્ય દર્શાવે છે. ઘાત રંગ લીમતા રંગ ગુણ પ્યાર, અકંજેલી દયા, લીલો રંગ અપકવ હાલત પીળો રંગ રસવિપાક તથા પકવાવસ્થા દર્શાવે.

વર્ણન અને ખીતવખી.

પ્રપૂર્ણતા—જે વ્યક્તિની અંદર આ શક્તિ પ્રપૂર્ણપણે ખીલેલી હોય છે તે રંગનો અતિ યોગ અને રંગોના પરિપૂર્ક હોય છે, પોતાની આંખથી રંગોને યાદ રાખી ચિત્રકામ તેઓનું મગગ્રાપણું. ફેરફાર કે ભેદભાવને તરતજ બાહી થકે છે. મુંદર રંગીન ચિત્રો કે વસ્ત્રાલંકારને ભોંઈ અત્યન્ત પ્રુથી યાય છે.

કર્મકૌશલ્ય, અનુકરણ, આદૃતિ, અને પ્રમાણજ્ઞાનનાં અવયવો જે સારી રીતે ખીલેલાં હોય, અને તેને પરિણામે મરિતજ્ઞાન બને પાત્ર સારી રીતે બરેલાં હોય તેા વિચકામમાં સર્વોચ્ચ નિપુણ નીવડે છે. રંગીન છબીઓ અને પેઇન્ટિંગ બહુજ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનું તેઓ બનાવી શકે છે. સૌન્દર્યપ્રીતિ અધિક હોવાને લીધે સુદર ચિત્રો અને પેઇન્ટિંગો એકત્ર કરવાનું અને જોવાનું સ્વાભાવિક રીતેજ તેઓને ગમે છે. સુદર રંગીત પુષ્પો તથા ફળો અને રમ્ય પ્રદેશો જોવાનું બહુજ ચાહે છે.

સાધારણ—જેઓમાં જે શક્તિ સાધારણ પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓમાં રંગો પારખવાની સાધારણ શક્તિ હોય છે. ખાસ અભ્યાસદ્વારા વિશેષ પરિજ્ઞા કરી શકે છે. પણ તેના અભાવમાં તેથી શક્તિની એકંદરે ખામીજ હોય છે. આદૃતિ-કદ, અને કાર્ય-કૌશલ્ય શક્તિ સારી હોય તેા વસ્તુનું બાહ્ય ખોખું કે સ્કેચ સારો કરી શકે છે, પણ રંગ પુરવાનુ કાર્ય તેઓનાથાં યથાથાં બની શકતું નથી.

ન્યુન—જેઓમાં જે શક્તિ ન્યુન પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ સાદા રંગોને સાધારણ રીતે જાણી શકે છે. પણ કપડાંનાં, વાજનાં કે આંખના મિશ્ર રંગોને તેઓ બરાબર પારખી શકતા નથી. તેમ વર્ણન આપી શકતા નથી. રંગજ્ઞાનની તેઓમાં ખાસ ખામીજ હોય છે.

ખીલકાળી—આ રંગજ્ઞાનની શક્તિની ખીલવણી માટે રંગોના મૂળ સ્વરૂપ તથા મિશ્રભાવો અને પ્રયત્ન પ્રયત્ન છાયાઓનો ખાસ અભ્યાસ કરો. જુરી જુરી ભૂતના ચોર્ડી-સની પરિજ્ઞા કરવાનો યોગ્ય ઉપાન કરો. રંગીત વસ્ત્ર અને સાધા કે ફેંદા વિનંદે બાંધવાને યોગ્ય વધારા. આ, બચ્ચાં અને બાળકોને રતુ રતુ અનુસાર તિલ્લ તિલ્લ રંગના વસ્ત્રો પહેરાવો, અને આતંક લીઓ. અનેક તરેહના રંગીત પુષ્પ પર્ણો, રમ્ય પ્રદેશો, અને સન્ધ્યા સમયના તથા ઉપાકાળના રમ્ય દૃશ્યોને વારંવાર અવલોકો અને ખાસ કરી ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારના પેઇન્ટિંગ, કે વિચકામની યોગ્ય પ્રશંસા અને અનુકરણ કરનાં શીખો. અન્ય શક્તિઓની માફક આ શક્તિને અભ્યાસદ્વારા સારી રીતે ખીલવી શકાશે છે, અને એવા અભ્યાસને વધારવામાં કુદરતના પદાર્થો, વૃક્ષ-પાન, પુષ્પકાળ, અને ફળો આદિના રંગોના નમુના મેલણ કરી ચિત્રો કાઢવાનું અનુકરણ કરે. કુદરતનાં જાનના અને અનુક્રમ નમુનાઓ સર્વજન પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવા, તંદુરસ્ત અને સર્વોચ્ચ સ્વપૂર્ણ છે. બાળકો અને યુવાનોએ આ પ્રયોજન માટે વનર પરિવ્રજાઓ આગંદાવક અને શિક્ષકૃષ્ઠ અભ્યાસની ખાસ જરૂર છે. તેમજ આનંદિક ઉન્નતિ તથા સૌન્દર્યના યોગ્યને વધારવા ખાતર પણ નાના નાના દ્રવ્ય જાતીઓ અને વાટીઓની અંદર મેગન, ચર્ચે ડી. બર્થ, જુડ, ગુડામ, ચર્ચ, જુડાનું ની કબજ, મુકામલો, ડેકર, કુખકમળ આદિ અનેકવિધ પુષ્પ છોડને ઉછેરી અને ખોદવી તે ને પ્રદેશને રમ્ય બનાવી ચારીરિક તથા આનંદિક વ્યાયામ, આનંદ જાનના અને દાનિને નદે તેવા સાધનો ખીલકાળી પણ જરૂર છે.

જાગેલાં આવી શક્તિ ખીલવા માટે તેઓને બમીન બનાવવાના યોગ્યરો અને પુષ્પ જાત માટે નાના કુંડોમાં તથા તલિત પુષ્પકુંડોનું કાન આપે તેવા

પુસ્તકો, તેમજ સ્ત્રીઓને પણ રંગીલી આદિ પુસ્તાના ઉત્તમ પ્રકારનાં સાધનો અને નમુનાઓ પુર પાડવા બેઠાં છે. સ્ત્રીવર્ગનાં અદર ચિત્રકામ, સંગીત, વાદ્ય-કલ્પ પેદાઈનાં, ચોદાઈ પેદાઈનાં અદિનો શોખ વધારવો બેઠાં છે અને તેવા સાધનો પુસ્તા પ્રમાણમાં કરી આપવા બેઠાં છે. દક્ષીણી સ્ત્રીવર્ગમાં આવો આવ કે પ્રથા તથા એની પ્રવૃત્તિ ધણાં સાત પ્રમાણમાં બેચામાં આવે છે. બ્યારે ગુજરાત અને દક્ષીણાવાડની સ્ત્રીઓ ચમન, ચમન, અને દેશીયાર હોવા છતાં તેવા અભ્યાસ જ્ઞાન કે સાધનોના અભાવમાં આવો કાર્યમાં બહુજ પછાત છે, એ શોક થવા લેવું છે. પણ દક્ષીણી કન્યાશાળાઓમાં ધીમે ધીમે એ શિક્ષણ લાખત થતું આવ્યું છે એ કેટલોક અંશે ખુશી થવા લેવું છે.

આ ઉપરાંત માળીઓ પણ ફૂલની અનેક પ્રકારની માળાઓ અને વેળી આદિ બનાવી વહેંચવા લાગે છે, તેવાં કાર્યને અને રોખને પણ ઉત્તેજન આપવું પડે છે. કપડાંના પુત્રિમ પુષ્પો અને લતા-પત્તા આદિનુ કાપ પણ એટલુંજ ઉત્તેજનને પાત્ર છે. એ બધી બાબતોનો શોખ પ્રથમમાં યોગ્ય રીતે ખીટવવો બેઠાં છે.

ખુદોપ અને ઠંડાન આદિ દેશોમાં તથા દક્ષીણાવાડ અને ગુજરાતના પ્રદેશમાં કેટલોક જગ્યાએ દોડ દાના અને ગાવ આદિને રંગવાનો રિવાજ છે. પણ એ ઠંડાવા યોગ્ય નથી. મનુષ્યની સ્વાસ્થ્યિક લાગુસ્ત લાગતમાં મુખ અને એકપર લે રંગ આવી રહે છે, તેનાથી વિશેષ રમણીયતા બાબતપચારથી ભાગ્યેજ લાવી શકાય તેમ છે.

નં. ૩૩ વ્યવસ્થાશક્તિ અથવા ગોઠવણ.

Order.

વ્યાખ્યા. સ્થાન. શોખ. અને વિવરણ આદિ.

વ્યવસ્થા—પ્રજ્ઞાતિ, સ્થાવર, કાર્યક્રમ, નિયમ, પ્રત્યેક વસ્તુ યથાવ્યવસ્થા સ્થાને સ્થાવરની ટેવ આદિ યજ્ઞોથી મુલ્યવસ્તુના અવગણ કરનાર જાણનાં અને કુલેશનાં મહાપુ આ સભિની અદર કલ્પના આવે છે. આ સભિના અનિયમ કે નિયમ યોગ્યની મનુષ્ય બહુજ અપચીટોએ બહુકે પદનિર્ણય કે ફરીને કુલામ અને લગ્ન નિયમવાદી બેઠાં અનિયમિત થઈ આવે છે. કાલેક વસ્તુને તેના યથાવ્યવસ્થા સ્થાનમાં રાખવા માટે કેટલોક બહુ અવગણના થઈ આવે છે કે વ્યવસ્થા અને કલ્પ પાછળ સહીર અને નિયમને કુલામી બેઠાં છે.

સ્થાન—રંગ જ્ઞાનના અભાવની પરી તેજ લાગુ પડે તેજ આંખની કલ્પની નીચે વસ્તી કલ્પનાની નીચે જા સભિનું સ્થાન છે, અંગેક વસ્તુનાં ઉપનામો જાનની નીચે અને અંગેક લાગુ પડે તેજ અભાવ કલ્પના આ સભિનું

સ્થાન છે. જ્યારે આ અવયવ બહુજ અધિક પ્રમાણમાં ખીલેલું હોય છે ત્યારે એ સડકી રહેલી કમાન જેવા રૂપમાં જામર તે ઠેકાણેથી પસાર થાય છે.

શોધ--આ શક્તિના સ્થાનની શોધ ડૉ. ગોલે કરી હતી. ડૉ. સ્પર્ઝીયમ એ વિષયમાં કહે છે કે, "Some persons, and even children, like to see every piece of furniture, every dish at table, every article about their business in its proper place and are displeased by disorder. This faculty gives physical order as to books etc."

Spurzeim.

ડૉ. કોમ્બ કહે છે કે "James had this organ large and observed his appointments punctually, wrote with neatness and care, kept his account with invariable regularity, dressed neatly and regulated every thing with particular care. Its large development produces square appearance at the external angle of the lower part of the forehead."

Combe.

ઉપશોધ--વ્યવસ્થા, ક્રમ, અને પદ્ધતિ એ કુદસ્તનો એક વિશ્વવ્યાપી સિદ્ધાન્ત છે. તેની છાપ કુદસ્તના પ્રત્યેક કાર્યપર હમેશાં લાગેલી પ્રત્યેક સ્થળે જોવામાં આવે છે. ઉપરિરથ આકાશના સર્વમંડળમાં અને નીચે સર્વ જૂમંડળની સપાટી તથા સમુદ્રના તળીયામાં પણ ઉપરોક્ત વ્યવસ્થા ક્રમ અને પદ્ધતિપુરસ્કરણનું સંતુલન સામાન્ય સર્વત્ર પ્રસરી રહેલું છે. પ્રત્યેક વસ્તુને માટે પ્રથક પ્રથક યોગ્ય સ્થાન અને તેજા સ્થાનમાં તે તે પદાર્થની યોગ્ય રેશ કાળ સમય અને રૂપ અનુસાર કુદસ્તી રીતેજ ગોઠવણ કરવામાં આવેલ છે. આકાશને પ્રત્યેક તરફ પ્રત્યેક નુકાં પ્રત્યેક મહા કે ચંદ્ર પેાતપેાતાની નિયમિત કક્ષામાં નિયમિત રીતેજ ફરે છે. પ્રત્યેક પશુ પ્રાણી કે વૃક્ષ વનસ્પતિ અને મનુષ્યનું પ્રત્યેક અવયવ તેનાં જિવન સ્થાનમાંજ નિયત કરવામાં આવેલ છે. તળીયાનાં જાનમાં પણ ઉપરના જાનમાં અજમાવિ મત્તક, કપાળમાં આમળ પડતી આંખો, પગમાં કે પાછળનાં જાનમાં ન હોનાં કપાળની બહાર નીચેજ તેની રિયતી, આ બધું વ્યવસ્થા, ક્રમ અને પદ્ધતિ ચિત્રાવ બોમું શું થયું છે? કાશનું કે પગનું એકાદ અસ્થિ, હૃદય કે ફેફસાંનું એકાદ અવયવ કે આંત્રું અને પગમાંથી એકાદ અંગ તેનાં યથાપોચ સ્થાનમાં ન મુકવાં અને તે સ્થાનમાં ઉપર નીચે કે આમળ પાછળ મુકવામાં આવતું હોય તે શું કુદસ્તની વ્યવસ્થાનાં કંઈ ખામી આની પડત ખરી? કે તેનું કંઈ બનવડનું હતું!!!

હવે પદ, પંદર, હળી, પુનઃ ફર, કંઈ છાક મુલીયાં અને ઉદર, તથા રંઠ, અને અધિદિગ્ગજનું અધિપ પ્રત્યેક અવયવ પેાતપેાતા યથાપોચ નિયમિત અને નિયંત્ર કરેલાં સ્થાનમાં હોવા એકંએ અને રહેવા એકંએ એ કુદસ્તનો ક્રમ

વ્યવસ્થા અને ચોક્કસ પશ્ચાતિ છે. અને તે પ્રમાણે નિરંતર કાર્ય કરવા અને વર્તવા માંમં કુદરતનું હાથે અને જીવિત્વાત્મ્ય છે. પર્વત, પહાડ, નદી, નાગ, સમુદ્ર, વાતાવરણ, વાદળો આદિ મહાનથી મહાન અને સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ પરમાત્મ અને પદાર્થને માટે પશુ કુદરતે પોતાની વિશ્વવ્યાપી સત્તાથી યથાચોચ સ્થાન અને ક્રમ, ગોઠવી મુકેલાં છે. વ્યવસ્થા ક્રમ અને પશ્ચાતિપુરસ્સતાના અભાવમાં કુદરતના મહાન વિસ્ફૂટ અને રમણીય વિશ્વરૂપ કારખાનામાં ગણગણાયાય, અવ્યવસ્થા ક્રમભંગ અને વિશ્વવ્યાપિ અસ્તબ્ધસ્ત હાલતનું સર્વં દર્શન થાય. અહિં તહિં અને સર્વં "Grass is green of colouration water is confirmed" જેવી હાલતજ થઈ લાત, અને તેને પરિણામે પ્રત્યેક પદાર્થની સમૂહો ઉપયોગીતા, રમણીયતા અને સૌન્દર્યને તો વિનાશજ નજરે પડત પશુ મેસર્જિક નિયમ, પૂર્વ પદ્ધતિ, રમ્ય રચના, કૌશલ્યપુજ્જ ક્રમ અને વિશ્વવ્યાપી વ્યવસ્થા, આદિ અસંખ્ય ઉપયોગો ભરી જોવામાં આવે છે, પણ કુદરતની અદર આવી સમૂહો વ્યવસ્થા દેવા છતાં તેનું જ્ઞાન મેળવવા માટે તથા તેનો અનુભવ કરી અનુકરણ કરવા માટે મનુષ્યના અસ્તિત્વમાં વ્યવસ્થા કે ક્રમજ્ઞાનના અવયવની રચનાજ કરવામાં ન આવી હોત કે તેનું અવયવ મુકામાં નજ આપ્યું હોત તો જો બધી વ્યવસ્થા જાપણને શુ કામની હતી? મનુષ્ય તેથી શું મુખ, જાન, લાભ, કે અનુભવ મેળવી શકત? પણ એ બન્નેના જ્ઞાતા અને જાણક અવયવ અને અભવિષયના અસ્તિત્વને લીધે અનેક પ્રકારનાં મુખ અને સમવટો સંચવાઈ રહેલ છે એ વડન રાખે છે. કુદરતની માફક સંસારના પ્રત્યેક પ્રકારના વ્યવસ્થાક્રમમાં પણ ઉપર પ્રમાણેજ વ્યવસ્થા અને ક્રમની જરૂર પડે છે. તેને પરિણામે ગ્રામ્ય, કૌશલ, ક્રમ, તથા અસતેજ અને અસત્યથી બચીને મનુષ્યે અનેક પ્રકારના પોતાનો સંસાર વ્યવસ્થારૂપ વ્યાપાર મુખપૂર્વક ચલાવી શકે છે. કૌશલ પણ મનુષ્ય ખેતી કરનાર જોડુ કે માંખીયાનું કરનાર માંખી, વ્યાપાર ચલાવનાર કરનાર વણીક કે દબ્યકાર્યજાર કરનાર રજપુત, સેનીકોને સંભાળનાર પાણીજાર કરનાર વણીક કે યોજનું અહિં પડત કરનાર યોજાક, લેંચ, લુંક અને જનર સેનાપતિ, કે યોજનું અહિં પડત કરનાર યોજાક, લેંચ, લુંક અને લેંચી બારીતુ ભરણુ દેવણુ કરનાર ભરણક, તેમજ કાર્યકુશલ કારખાનાચાલક, કે સમુદ્ર પર્વત કરનાર વેડેરો વિદેરમાંથી કોઈપણ અધિવ લેખજ કે સંસ્થા રીતે અને સમય તથા ધનદિનો અધિક લેખ અપ્પા વિષય કરી શકે તેમ નથી, અને કરી શકેજ નહિ એ વિન્ય તો વડન રાખે છે.

કોઈપણ કાર્ય કરવામાં સરવજા, મુનમજા, અને સમય તથા રમ્યક્રમ આદિ વિષયોને વિચાર અને મુખપૂર્વક તે દેખીને જરૂર પડત માટે વ્યવસ્થા ક્રમ કે જોડણ અને પશ્ચાત્તી સર્વજ જરૂર છે. વ્યવસ્થાને પ્રત્યેક કાર્યમાંથી દૂર કરે, અને સમય અને સંબંધને દૂર પાડે અને કાર્યને વિનાશ સ્વરૂપ રીતેજ થયે સમયે પાંદેરજાતના કોઈ કાર્યને અને વ્યવસ્થાકુશલ પુરુષે ઉપયોગ વિષયને બંધન બાંધેને હવેનાં વડન રાખે છે. કરણ તેજીજ દેવી કિંમત અને દેવતાને વધારી રીતે સમજે છે.

ગૃહવ્યવસ્થામાં પણ આ ગુણની કંઈ જોડી જરૂર નથી. પણ તે તરફ લોકોનું ધ્યાન બહુજ જોખું છે. ગૃહસ્થાશ્રમને સુખી બનાવવા ઇચ્છતા પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાના કુટુંબ અને ઘરમાં પ્રત્યેક કાર્ય માટે ક્રમ, વ્યવસ્થા અને પદ્ધતિ નિયત કરવાની બહુજ જરૂર છે. માગાપોએ આ બાબતમાં ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. સ્ત્રીઓએ પણ પોતાનું ગૃહકાર્ય કરવામાં વ્યવસ્થિત થવાની ખાસ જરૂર છે.

ઘરમાં એક વસ્તુ અહિં અને બીજી વસ્તુ ત્યાં, લાવ ફલાણું અને લાવ દીકણું, આ ક્યાં અને તે ક્યાં. એમ જો આજો દિવસ થયા કરતું હોય, વ્યવસ્થા કે કોઈપણ પ્રકારની પદ્ધતિ ન હોય, તો અનેક પ્રકારે નુકશાન અને માથાફાંતે જન્મ મળે છે. એટલુંજ નહિ, પણ પ્રત્યેક વખતની આવી ધાંધલથી બહુજ હાનિ થાય છે. પ્રત્યેક વસ્તુ અને કાર્ય માટે નિયત ધ્યાન અને નિયત સમય સુકર કરી તે પ્રમાણે વતવાથી અનેક પ્રકારના લાભો અને સગવડો જળવાય છે. એટલા માટે સ્ત્રીઓએ આ બાબતમાં ખાસ ચીવટ રાખવાની જરૂર છે. પણ અતિ ચાપચીપીયા થવાથી ઘણું નુકશાન થાય છે, અને કેટલાક તો આવી ટેવને પરંજામે ચીડીયા અને બગતણીઆ સ્વભાવના થઈ પોતાની જાતને જોખમમાં નાંખી દે છે એટલી હદ સુધી આ ટેવને આધીન ન થવાય એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

જેઓમાં આ શક્તિ પ્રવૃણંતયા હોય છે તેઓ પ્રત્યેક બાબતમાં પદ્ધતિસર કાર્ય કરનાર કાયદાપૂર્વક ચાલનાર નિયત નિયમને આધીન રહી વતનાર, કાર્યક્રમજ ચોક્કસ ક્રમને વળગી રહેનાર, વેપારી રીતે કાર્ય કરનાર, અને દરેક કામમાં વ્યવસ્થિત હોય છે. અતિ ચંચળ અને ચપગ મનના અને સૈંદર્યના શોખ હોય તો આવા પુરૂષો વ્યવસ્થાસર કામ કરવા પાછળ અને અતિ ચોક્કસાઈ પાછળ પોતાની તન્દુરસ્તિ ગુમાવી બેસે છે. હાહાપલ્લ કરતાં ટાપટીપીયા વિશેષ હોય છે. દેખાવમાં પણ ડોળ ફમામવાળા અને દરેક કામમાં બહુજ ચોક્કસ પદ્ધતિને વળગી રહેનાર હોય છે.

જેઓમાં સાધારણ વ્યવસ્થાશક્તિ હોય છે તેઓ સાધારણ રીતે વ્યવસ્થા પસંદ કરે છે અને જેઓમાં આ શક્તિ ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ પદ્ધતિ વગરના, ઢંગધડા વગરનાં, ફાંફા મારનારા અને વ્યવસ્થા વગરના હોય છે.

આ વ્યવસ્થાશક્તિનું કાર્ય ખાસ કરી વ્યવસ્થા પારખવાનું અને ચાલવાનું છે. પણ તે પ્રમાણે કરવાનું કામ ગાંજુ છે. કારણ કે કાર્ય બરલાવવા માટે ઉદ્યોગ શક્તિ અને બગના સ્થાનની જરૂર છે. બ્યારે આજસ, રોગ કે બેદરકારી આદિ કારણને લઈ વ્યવસ્થા ભૂલનાર પણ વ્યવસ્થા દૃષ્ટ કરી શકતો નથી.

ખીસવણી—૧ તમારા દરેક વર્તનમાં નિયમિત ધાઓ

૨ પ્રત્યેક કાર્ય વ્યવસ્થાસર અને ક્રમવાર કરતાં રીખો.

૩ પ્રત્યેક વસ્તુને માટે સ્થાન રાખો અને પ્રત્યેકને તેના સ્થાનમાં સુકો.

૪ વ્યવસ્થા અને પદ્ધતિ પર પ્રત્યેક પ્રસંગમાં ધ્યાન આપો.

૫ ગૃહવ્યવસ્થાના સંબંધમાં ચોક્કસ રહો.

નિમિદ્ધ— ૧ કામ વ્યવસ્થાસર કરે, પણ યકિત યર્થ નીચલો નહિ.
૨ વ્યવસ્થાની પાછળ અતિ મહત્વા રહી ટવન, જગ અને મુંદર
સ્વભાવને બચાડવાનું પસંદ નહિ કરે.

બાગશિક્ષણ—બાગકોની અંદર આ યકિત ખીલવવા માટે પ્રત્યેક બાગકને
તેના પાટી, પેન, પુસ્તક અને કપડાં, લત્તાં, છત્રી, છુટ માંદ સાધનો માટે અલગ
કપાટ, અને અલગ રીયાલ નિયત કરી આપે. તેની વ્યવસ્થા કરવાનું સ્વતંત્ર
રીતે તેમને બહુબર ક્ષમ્બી સોંપી આપે અને અભ્યાસ, રચન, સંસ્કાર, તથા ખાન-
પાન અને હાવાફરવાનો વખત મુકર કરી આપી તે પ્રમાણે પગાય છે કે નહિ
તેપર રીયાલ આપે.

નં. ૩૪ ગણિતજ્ઞાન કે ગણનાશકિત. Computation or Calculation.

વ્યાખ્યા, રચાન, ઉપયોગ, અને વર્ણન આદિ.

ગણિતજ્ઞાન—અંકજ્ઞાન, ગોરથી ગણવાની યકિત, હિસાબ કરવા કે તપાસવાની
શીખાવવાની યકિત, સરવાળા, બાદબાકી, ગુણકાર, ભાગકાર આદિના ઉપયોગનું
જ્ઞાન, તેમજ નાણું કાણું ઇત્યાદિ યકિતોને આ ગણિતજ્ઞાનમાં સમાવવામાં આવે છે.

રચાન—વ્યવસ્થાના રચાનની બહાર અને જમરના બાહ્યપુણની નીચે આ
યકિતનું રચાન છે. જ્યારે આ રચન કરી રીતે ખીકેડ હોય છે, ત્યારે જમર
બહુબર, સીધી લંબકમાં તે પ્રદેશમાંથી પ્રસાર થાય છે પણ જ્યારે ખામીવાનું
હોય છે ત્યારે બહારથી જમર દુધી પડતી અને નીચે નથી આંખના બાહ્ય પુણની
અર્ધન મુખી પદોંચની જણાય છે.

રૂપ—આ જોડે આ યકિતનું રચાનની રૂપ કરી હતી

૩. સ્પરશીકમ કહે છે કે "Negatives do not exist in arithmetic
as their limits are infinite at this degree of Space."

ઉપયોગ—આ યકિતને ઉપયોગ સરવાળા બાદબાકી ગુણકાર અને ભાગકાર
અદિરૂપ અને પ્રકારની વસ્તુઓની ગણના કે સંખ્યા મુકર કરવા માટે છે. સંખ્યા
અને વસ્તુઓ સમકાય સંબંધ છે અને એ સંબંધને વ્યવસ્થા વિના મનુષ્યનું જો
પણ કદાં જાનને કાચી રાત્રું નથી અને પ્રકારની હેવડ દેવડ ખાતરો અને
હિસાબની પગથી કરવામાં પેન્ડેન્ટ અને પેન્ડેન્ટ પ્રદિગ્ધના કાર્યમાં, બહુ
વડાં કાર્ય માટે અને મુકર કરવા માટે અંકજ્ઞાનની સહાય આવરવાનું
પડે છે. પ્રકારની અંકજ્ઞાન આ બધું જવાબ અને તેને અંકજ્ઞાનની મનુ-

પ્યની અંદરની ગણિતજ્ઞાનની આ સ્વાભાવિક શક્તિ એ બંનેનાં યથાથં સમ્મેલનથી મનુષ્યોના અસંખ્ય પ્રયોજનોની યથાર્થ સીધી સાધ છે. તેના વિના એક અને દસ તેમજ હજાર અને લાખો વચ્ચે શું તફાવત છે, એ શી રીતે માત્રુમ પડી શકત અને એવી શક્તિના અભાવમાં વ્યાપાર રોજગારની સમગ્ર પ્રકારની લેણદેણના સંબંધોનો નિર્ણય કંઈ રીતે ચાત એ સમજી શકાતું નથી, કે કદ્દપનામાં પણ આવી શકતું નથી. આ શક્તિ અને તેના ચોક્કસ સ્થાનના સદ્ભાવને લઈ આપણે અસંખ્ય સુખ લાભ અને સગવડો લોગવીએ છીએ એ કંઈ કોઈથી અભાવ્યું નથી.

પ્રકૃતિના સમગ્ર ગુણગુણની ગણના, પદાર્થવિદ્યા Natural philosophy દ્વારા મુકરર કરવામાં આવી છે ખરી. અને તે દ્વારા આકૃતિ સંયોગ વિભાગ આકારો અને આકારો આદિની પણ વિવેચના કરવામાં આવી છે. પણ તેની અંદર રંગ, ગંધ, સંખ્યા દેશ કાલ અને આત્મા આદિની ગણના કરવાનું રહીજ ગયું છે. વૈયોગિક દર્શનમાં આ સંબંધી ઘણુંજ ઉપયોગી વિવેચન અને વ્યાખ્યા કરવામાં આવેલ છે, જેમાં સંખ્યા અને પરત્વાપરત્વને પણ પદાર્થોનાં ગુણ અને વિધતી તરીકે ગણવામાં આવેલ છે.

દુકમાં જણાવવાનું કે ગણના એ વસ્તુઓનો સ્વાભાવિક ગુણ છે અને ગણિત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે મનુષ્યના મસ્તિષ્કમાં તેનું ખાસ અવયવ છે. આ શક્તિના ખાસ ગુણ કે શક્તિદ્વારા દ્વિજાતોની ચોખવટ અને પતવણી જલદીથી અને સરલતાથી થઈ શકે છે. એટલુંજ નહિ પણ અનેકવાર પાટીપર માંડી કે લખીને દ્વિજાત કરીએ તે કરતાં પણ વિશેષ ઝડપથી માનસિક ગણિતદ્વારા અનેક કાર્યોને જલદી નિવેડો લાવી શકાય છે. પણ જેઓમાં આ શક્તિની ખામી હોય છે તેઓ ગણિત કે સંખ્યાના સંબંધને બજુતા નથી. તેથી બહુજ ધીમે ધીમે તેવું કાર્ય કરી શકે છે અને વળી તેમાં પણ ભુલો રહે છે. અનેકવાર ગોત્રાગ્રા કરી મુકે છે. જ્યોત્ષ્ઠી કોમળ જે એક મહાત્મ પ્રસિદ્ધ વ્યાખ્યાતા, ધારાશાસ્ત્રી, અને વિચાર-શીલ પુરૂષ હતો, તે પોતાની ટીકીટો અને પેસાનો પણ દ્વિજાત કરી શકતો નહિ.

પ્રપૂર્ણ—જેઓમાં આ શક્તિ પ્રપૂર્ણ રીતે ખીલેલી હોય છે તેઓ ઉત્તમ પ્રકારના ગણિતશાસ્ત્ર થઈ શકે છે. કંઈપણ ભૂત કયાં વગર મોટી મોટી રકમના સરવાળા અને ગુણકાર કે દ્વિજાત આદિ કાર્યો અત્યંત ઝડપથી કરી શકે છે. મોટેથી મઘી-તના દ્વિજાતો મુકી શકે છે. આકૃતિજ્ઞાન, પ્રમાણજ્ઞાન, કાર્યકોશરત્વ, અને અનુકરણ શક્તિ વારી ખીલેલી હોય તો તેવા માણસો સાત સરવેયર અને સીવીલ એન્જીનીયરનું કાર્ય કરી શકે છે. નમુનું, દ્વિજાત અને સર્વ પ્રકારનું ગણિતકામ ઉત્તમ રીતે કરવાની શક્તિ ધરાવે છે અને ધારણાત્મક શક્તિના સમ્મેલથી ધધા રોજગારમાં કાર્યકુશળતા અને નાણું વ્યવસ્થાપન પરાવે છે. ખી પ્રાંજયે જેવા અદ્વૈતશાસ્ત્રીઓ આ બાબતને પ્રયત્ન પૂરવો આવે છે.

સાધારણ—જેઓમાં આ શક્તિ સાધારણ હોય છે તેઓ સત્તાવધી સાધારણ વ્યવસ્થા કરી શકે છે, પણ અભ્યાસથી નાણું જ્ઞાન મેળવી શકે છે. નવા શીખનાર

માસ્ત્રા કે નોકરો અને નામકાંમતવાળાઓ સાંજે જખતે પોતાનું કામ સારી રીતે રી શકે છે તે આ બાબતની સાબિતી આપે છે.

ન્યુન—જેઓમાં આ શક્તિ તદ્દન ન્યુન પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ મંદ, અલ્પિતમાં સાવ “૬” જેવા સામાન્ય સરવાળા બાદબાકીમાં પણ ભૂલો કરનાર, અને પડકારો પણ કરી શકવા તદ્દન અસમર્થ હોય છે. આવા વ્યક્તિઓ પોતાની અંદરની આ ગણિત શક્તિ ખીણવવાપર ખાસ ધ્યાન આપવું પડે છે.

ખીણવણી—સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર, ભાગાકાર, આદિ ગણિતના સર્વ રેખાઓના ક્રમવાર અભ્યાસ કરો, અને પ્રતિદીવસના વ્યવહારમાં વારંવાર તેનો માન-સંકેત રીતે તેમજ પાટીદ્વારા ઉપયોગ કરો. કાકતાં આકતાં અને ફરતાં પણ મનમાં ટેવડટેવડના હિસાબોને માનસિક ગણિતદ્વારા ચોક્કસ કરવાની ટેવ પાડો. પ્રત્યેક રાત્રી ખરીદતી જખતે સમયાનુસાર ખાંડી, મણ, ઘેર આદિનો હિસાબ કરી જખતના ખાખ સાવની તપાસ કરવાની ટેવ પાડો. જુદા જુદા પદાર્થોના જુદા જુદા ભાવ પાઠથી ભાવ કાઢો અને તેપર નફા તોલોનો હિસાબ કરો. અંકગણિત સબધી પ્રત્યેક રૂબિયાને બનતા કુખી મનોભાગથી યાદ રાખો. દાખલાઓ મલુમતની મિત્રવર્તમાં ફરીફાઈ કરો. કાલજ તે દ્વારા આ શક્તિ સાચ પ્રમાણમાં જલદી ખીણી શકે છે.

આ શક્તિને સુધારવામાં યાદશક્તિથી યલ્પીજ સારી મદદ મળી શકે છે. તેમ તેની પણ ખીણવણી થાય છે. નાના બાળકોને નાની ઉંમરમાંથીજ પૈસા પૈઇ અને વસ્તુઓનો હિસાબ ગ્રેટે કરવાની ટેવ પાડવાથી તેઓનું ગણિતજ્ઞાન અને યાદશક્તિ સાચા પ્રમાણમાં ખીણે છે, તેમજ તર્કશક્તિને પણ પ્રુષ્ટિ મળે છે. પણ ઉંઠ નાની ઉંમરમાં એ કામ જોખવરૂપ નહિ કરવું જોઈએ. વજ્રમત અને આનંદ સાથે જ્ઞાન આપવાની શિક્ષણપદ્ધતિ હવેમાં સ્વાભાવિક અને ફરતી છે.

નં. ૩૫ સ્થળજ્ઞાન અથવા ભુગોળ.

Locality.

બ્યાખ્યા, સ્થાન, ઉપયોગ અને વર્ણન આદિ.

સ્થળજ્ઞાન—ભૂગોળજ્ઞાન, સ્થળજ્ઞાન, સુસાફરી રમ્યાનનું અવલોકન અને વાનુ સ્મૃતિનું જ્ઞાન જેવાં કે મહેલ, સ્તંભ, વાઘી, બગીચા વિગેરે, સુસાફરી કરવાની પ્રેરિત, સ્થાન ચોખી કાઢવાની સજ્જા, ફરીવાર સુસાફરી કરવાનું જ્ઞાન હોય. વનનું જ્ઞાન, ભૂગોળજ્ઞાન, આદિ શક્તિઓનો આ સ્થળ જ્ઞાનમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

સ્થાન—પ્રમાણજ્ઞાન ૩૬ અને સુરત જ્ઞાનમાં અવલોકની ઉપર જમતી અંદરના પ્રદેશની વચ્ચેના પેલ્ડા દિવ જેટલા જાન ઉપર રૂબ, પ્રદેશ વરદ વગર

અને જરા બહાર તરફ ફેલાતું આ શક્તિનું અવયવ છે. કેપ્ટન કુકની અંદર આ સ્થાન અત્યંત અધિક પ્રમાણમાં ખીલેલું ભોવામાં આવે છે. આ વ્યક્તિ આપણી પૃથ્વીની આસપાસ સુસાફરી કરનાર પ્રથમ પુરુષ હતો. તેની સુસાફરીનો અને કાર્યનો ઇતિહાસપણ તેટલોજ અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે. મી. કુકના મ્હેસપરંથ અવલોકન આકૃતિ પ્રમાણ વ્યવસ્થા અને ગણિત જ્ઞાનના સમગ્ર અવયવો સમ્પૂર્ણ રીતે સ્પષ્ટ ખીલેલા જણાય છે. તેનું લાભુ નાક કાર્યશક્તિ દર્શાવે છે ચોરસ કપાળ વ્યવહારીક કૌશલ્ય અને છુાંબશક્તિ દર્શાવે છે. ડોલમ્બસ, ગેલેલીઓ, ન્યુટન, લાપ્લાસ, આદિમાં પણ આવાજ બિન્દો સ્પષ્ટ ભોવામાં આવે છે.

સૌથ—ડૉ. ગોલે પોતાના પુસ્તકમાં આ શક્તિના અદ્ભુત કાર્યના-અનેક પુરાવાઓ આપેલા છે. જેમાં કણુતરો અને કુતરાઓની સ્થાન જ્ઞાનની શક્તિ અને એક દેશથી ખીજે દેશ દુરપર લઇ જવામાં આવેલ છતાં મુગ ઘર તરફ જ મહીને પણ પાછા ફરી આવ્યાનાં વૃતાન્તો અને વહુન આપેલ છે. માયો લેસે ઘોડાઓ અને વનની અંદરના વનચર સિંહાદિ પ્રાણીઓ દુર દુર દેશોમાં ફરી પોતાના લોભુ તેમજ ઘરતરફ પાછા એકલા પહોંચી લાય છે તેનું કારણ તે સર્વ પશુઓની અંદર આ શક્તિનું અવયવ ખાસ ખીલેલું હોય છે એજ છે. ડા, કોમ્બ કહે છે કે “કેટલાક પુરૂષોમાં મસ્તિષ્ક શાસ્ત્રનુસાર અવયવોનું અવલોકન કરવાની સ્વાભાવિક શક્તિ હોય છે જ્યારે કેટલાકને બહુજ મુશ્કેલત નડે છે. તેનું કારણ ખીલુ કંઈ નથી, પણ પ્રથમમાં સ્થાનજ્ઞાન અને આકૃતિજ્ઞાનના અવયવ સારા ખીલેલ હોવાં ભેદએ જ્યારે ખીલમાં તેની ખામી હોવીજ ભેદએ.”

ઉપયોગ—પ્રત્યેક વસ્તુની સ્થિતિ અને સ્થાન આદિ યાદ રાખવું અથવા શોધી કાઢવી એ આ શક્તિનું મુખ્ય કાર્ય છે. કુદરતમાં પ્રત્યેક વસ્તુને માટે ચોક્કસ સ્થાન નિર્માણ થયેલ હોયજ છે. અવકાશ કે સ્થાન વિના કોઇ પણ વસ્તુ કદી રહી શકતી નથી. આપણી તેમજ સમ્પૂર્ણ વિશ્વના પ્રાકૃતિક પદાર્થોની સ્થિતિ અને ગતિ યથામાં મુગ અવકાશજ કારણબુત છે, અવકાશ આકાશ, સ્થાન, સ્થાન, કે ખાલી જગ્યા એ બધાં એકાર્ગવાચક શબ્દો છે. અનન્ત વિશ્વમાં આ પ્રકરનો અવકાશ અનન્ત અને સર્વવ્યાપી છે. ટેલેસ્કોપ અને માઇક્રોસ્કોપદ્વારા આપણે અત્યંત દુરના પદાર્થોને અને અત્યંત ખારીકમાં ખારીક અન્તરના પદાર્થોને ભેદ શકીએ છીએ. પણ તેતા માત્ર અનન્ત આકાશના અપાર સાગરમાં એક બિન્દુવત પણ ન ગણી શકાય. ઉપર નીચે આગળ પાછળ, મધ્યમાં સર્વત્ર આકાશ આકાશ અને અવકાશજ પ્રસરેલ છે. પણ કુદરતે તેને બસાબર લાખવાની શક્તિ પોતાના પ્રાણીઓને ન આપી હોત તો મનુષ્ય પોતાનો માર્ગ બુદ્ધી દરેક વસ્તુ કે માર્ગ પાછળ અનન્ત આકાશમાં ધુમ્માજ કરત. છતાં પણ ખીચારાને ધરનો પતો લાગતજ નહિ. આંખો ખુલે છે કે વહાણુ પૂર્વ તરફ લાય છે છતાં કમ્પાસના અવલોકનદ્વારા કે સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારાના નિરીક્ષણદ્વારા મન એમ કહે છે કે “નહિ, તે વહાણુ પૂર્વમાં નથી જતું પણ પશ્ચિમમાં લાય છે.” અહિં કોને સાચું માનવું ?

એ જે કહ્યું છે તે તદ્દન યથાર્થ છે.

આ ઉપરાંત નકશાઓ અને ચિત્રયુક્ત પુસ્તકોદ્ધાર, દેશ, અને શહેરોનો કે ભૂગોળનો અભ્યાસ કરવાથી પણ ઘણું જ્ઞાન મેળવી શકાય છે. ભૂગોળ અને ખગોળનું જ્ઞાન આપનારા ઉત્તમ પ્રતિભા નકશાઓ, તેમજ યાત્રિક સાધનો અને કોતરકામ કરેલા પૃથ્વી તેમજ તારામંડળના ગોળાઓ દ્વારા જ્ઞાન આપવાની પ્રવા અતિ-ઉત્તમ અને પ્રશંસા કરવા યોગ્ય છે. વસ્તુ માત્રની સ્થિતિનું પ્રત્યક્ષ તાદૃશ દર્શન આપનાર “નિદર્શક” સાધનોથી જેવું સચોટ શિક્ષણ આપી શકાય છે તેવું શિક્ષણ વર્ણન માત્રથી કદી આપી શકાતું નથી. બાળકોએપર પ્રત્યક્ષ, દર્શાવનાર સાધનો કે નકશાદ્વારજ દરેક વિષયની એવી ઉડી છાપ પડે છે કે તે કદી ભુલાતી નથી. આ ચિવાય ખારીક કોતરકામના દેશ પરદેશના કે પ્રદેશના દેખાવ આપનાર નકશાઓને સૂક્ષ્મદર્શક કાચોદાર (Magnifying Glasses) દેખાડવામાં આવે તો બાળકોને ગમ્મત આથે જ્ઞાન મળે એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. સરોવર, તળાવ, અખાત, મહાસાગર, ઉપસાગર, નદી, કિનારો, સંયોગિભુમિ સામુદ્ર, ધુની, પર્વત, ટેકરી, પહાડ, ગિરીશીખર, ખીણ, સપાટ પ્રદેશ, જ્વાળામુખી, બજાર પહાડ, ઉષ્ણઝર, ન્યાગરાધોધ, ચંદ્રની સપાટી, યનિશ્ચરના ચંદ્રો, મુંબઈના રસ્તાઓ, ઇંગ્લાંડના દેખાવો ઇત્યાદિનું જે સચોટ જ્ઞાન આવા સાધનો દ્વારા આપી શકાય છે. તેવું ખીજ કશાથી એટલી સરલતા પૂર્વક આપી શકાતું નથી.

અતિ નાની ઉંમરના બાળકોને પણ દીશાઓ, ઘરના ખુણા અને અલગ અલગ વસ્તુઓ તેમજ આડોસીપાડોસીના ઘર વિગેરે, ક્યાં, કેવી રીતે, અને કઈ દીશામાં આવેલ છે. ઇત્યાદિ પ્રશ્નો પુછી તેના ચોગ્ય પ્રત્યુત્તર આપવાનું શીખવવાથી આ શક્તિ ઘણા સારા પ્રમાણમાં જલદી ખીલી શકે છે. નદી, પહાડ કે ગામ બહાર આવેલ વાડી બગીચામાં ફરવા લઈ જઈ તેને બાતે રસ્તાઓ ચોધી કાઢવાનું સોંપવું આમ કરવાથી તેઓની સ્થળજ્ઞાનની શક્તિને પુષ્ટિ અને ઉત્સાહ મળે છે અને પરિણામે તે કેળવાય છે.

ભૂગોળવિદ્યાની માફક ભૂગર્ભ અને ભૂસ્તરવિદ્યાનો શોખ પણ આ શક્તિની સાથે આપણી અનેક શક્તિઓને ખીલવવામાં ઘણી ઉત્કૃષ્ટ સહાય આપી શકે છે. તેના દ્વારા આપણી પૃથ્વીનો અનેક વર્ષોનો ભુતકાળનો ઇતિહાસ, તેની સ્થિતિ, દશ્ય, અને ફેરફાર આદિની તથા સમયાન્તરની અવસ્થાનું જ્ઞાન મળે છે. જુદી જુદી બતના કોલસા પથ્થર, માટી, અને રેતાળ પ્રદેશો હીરા, માણેક, મોલી આદિની ખાણવાળા સ્થળો, તેલના કુવાઓ, ભુતકાળમાં ફટાઈ ગયેલા મહાન જગલોની પરિવર્તન થયેલ કોલસા રૂપ હાલતો આદિનો અભ્યાસ વિવિધ રીતે જ્ઞાન આપે છે. બાળકોને પણ પ્રત્યક્ષ અવલોકનદ્વારા આવા વિષયનો શોખ લગાડો અને તેઓની શક્તિ પ્રતિદિન ખીલતી જવાની એ ધ્યાનમાં રાખો.

નં. ૩૬ ઇતિહાસશક્તિ અથવા સ્મૃતિ.

Eventuality.

વ્યાખ્યાસ્થાન, વર્ણન, અને ઉપયોગાદિ.

ઐતિહાસિક શક્તિ—બનાવ અને સંયોગો યાદ રાખવાની શક્તિ, ભવામાં ભુવામાં કે સાંભળવામાં આવતા બનાવ—પ્રસંગ કે વૃતાન્તોની સ્મૃતિ, ઇતિહાસને યોગ્ય, ભૂત તથા વર્તમાન કાળમાં ચાલતાં પ્રસંગો પર ધ્યાન, ભૂત ભવિષ્યને વર્તમાન લઘુવાની દૃષ્ટિ, સ્પષ્ટતા આદિ ઉપર જણાવેલ સમગ્ર શક્તિઓનો માર્ગેશ અથવા ઇતિહાસિકશક્તિમાં કરવામાં આવે છે.

સ્થાન—આ શક્તિના અવયવનું સ્થાન, કપાળના મધ્ય પ્રદેશમાં, અવકોશન કિતના સ્થાનની બરાબર ઉપર, અને સ્થાનજ્ઞાનના બન્ને અવયવોની બરાબર વચ્ચેમાં આવેલું છે. આ શક્તિની સમગ્ર જીવલણી હોય તે મધ્ય કપાળ પરિપૂર્ણ તે બસ્યેલું હોય છે. કેટલીકવાર આસપાસના અવયવો સારી રીતે ખીલેલાં હોય છે તે દેખીતી રીતે ખામીવાળું જણાય છે પણ બારીક તપાસ કરવાથી તેની મધ્યમ શક્તિ મારુમ પડે છે.

ચોક્કસ ડૉ. ગ્રોવ કહે છે કે—“My numberless observations leave me without the slightest doubt that Educability is a fundamental faculty, whose organ is in the inferior anterior middle of the forehead.”

ડૉ. સ્પર્સલીયમ કહે છે કે—“This faculty recognises the activity of every other, and in turn acts upon all; Desires to experience, and would taste, smell, see, hear and touch. Loves general instruction and the practical pursuit of knowledge, is often styled good sense, is essential to editors, secretaries, historians and teachers, contributes essentially to consciousness and perceives the impressions made by the external senses, which it changes into notion, conception and knowledge and gives attention. Its sphere is great and expressed by”

Sphere of

સ્વયં—આ શક્તિ અન્ય પ્રત્યેક શક્તિને ઉદારે છે અને સ્વયં શક્તિશાલિને શક્તિને પેલાને પણ મદદ મળે છે. અનુભવ સ્મૃતિ, યોગ્ય ધર્મ અને તેથી યજ્ઞ સ્વર્ગ રૂપ રસ વધે અર્થ વિચારે કરે કરે પ્રમાણ્ય સિદ્ધિ અને જ્ઞાન પાછા પ્રથમ પુરક હોય છે. આ શક્તિ સ્વયં સ્વિચારે પ્રમાણ્ય છે. વર્તમાન પચમ અધિપતિને, કેટલીકવાર સ્વયં અને સિદ્ધિમાં આ શક્તિની ખાસ જગતી છે. સ્વયં શક્તિને સ્વયં શક્તિને જાણ સ્વયં શક્તિને જાણ અને સ્વયં શક્તિને જાણ સ્વયં શક્તિને જાણ

ખીજવણી—માનસિક સુધારણા પ્રથમ પગથીયું—અરજીકન યતિત છે જેનું વર્ણન અમે અગાઉ આપી ચલા છીએ એજ સુધારણા આ અનિ અનત્યનું પાંચું પગથીયું છે, જેની સુધારણા કેલવણી કે ખીજવણી માટે ખાસ ધ્યાન રાખી નીચે પ્રમાણે જાણવાની જરૂર છે.

- ૧ જે કંઈ જાણ જાને તે જણવર તમારા મનમાં મહત્ત્વ કરો.
- ૨ જે કંઈ જાણ, જુઓ કે કાળજી તેમાં જે કંઈ અનત્યનું જણાય તેને વારંવાર યાદ કરી સ્મરણશક્તિ કે આ ઐતિહાસિક શક્તિદ્વારા મસ્તિષ્કમાં જણવર ચોક્કસ.
- ૩ જે જે શક્તિદ્વારા જે કંઈ તમે કરવા માંડતા હો તે હેતુ પુરંક તે તે શક્તિ સંમુખ વારંવાર સ્મર કરો.
- ૪ ઇતિહાસ, રૂઢાંતો કે—પદ્ય' પુસ્તકોમાંથી જે કંઈ કાઢું અને મહત્ત્વ કરવા યોગ્ય તમે જાંચ તેનું પ્રતિદિનના જીવનમાં પ્રવેશ કરો.
- ૫ ડુંઘી ડુંઘી કમા, જાતાંજો, અને કહાણીઓ જાંચો યાદ કરો, અને નાના નાના અનેક સ્મૃતિ સ્લોકો સહિત, બાળકો તેમજ યુવાન વર્ગ પાસે તેથી વાંચો કરી બતાવો.
- ૬ તમારી જાંચીના અનત્યના જાણવો વારંવાર સ્મૃતિપદપર લાવો અને તે પર મનન કરો.
- ૭ નીતિ, પદ્ય, સહચાર, પ્રજ્ઞાવધ' આદિના સ્લોકો, સૂત્રો કે, મંત્રો, ઉપનિષદ કે ગીતા આદિના અધ્યાયોને કે સ્તોત્રો હોય તે તેને કંઠમાં રાખો.
- ૮ નાના બાળકોને પણ તેવા સ્લોકો કવિતાઓ વિગેરે ધોડે કરાવો અને પ્રસંગાનુસાર વાંચતો સાથે મવંચવવાનું પણ રાખો જેથી અનંદ પૂરંક મોટે યથ જશે.
- ૯ અને ત્યાં સુધી સર્વ પ્રસંગમાં યાદશક્તિને પૂર્ણ કસરત આપો.
- ૧૦ ઉચ્ચ પ્રકારના સાહિત્યનાં જાંચનનો ચોખ રાખો.

નિમદ—અધિક જાંચો નહિ. જાંચીના ડુંઘી અને ચોડયુગ પ્રસંગોપર ખીજકેટ ધ્યાન નહિ આપો કે સ્મૃતિપર લાવી ડુંઘી ચાંચો નહિ. ડારણ તેથી પ્રશ્નના કાય છે. મસ્તિષ્કની શક્તિઓનો અતિશયક કે વિચાર કરવાથી દાસ કે કાય થાય છે. અતિ અચરણ, અતિ નિદ્રા, અતિ ચોક, અતિ લોભ, અતિ મોહ, અતિ બય, અને કોષ વિગેરેનો ત્યાગ કરો.

નં ૦ ૩૭ સમયજ્ઞાન અને તાલ.

Time.

વ્યાખ્યા સ્થાન ઉપયોગ અને વિવેચન આદિ.

સમય—કાળજ્ઞાન સમયસુચકતા ઇતિહાસિક બનાવોની તારીખ આદિનું જ્ઞાન, ઘડી, પળ, મિનીટ, કલાક, દિવસ, પક્ષ, માસ, રેતુ, વર્ષ, યુગ, યુગાન્તર, જૂત, વર્તમાન, ભવિષ્ય કે વ્યતીત કાળનું જ્ઞાન, સમય સમયના ફેરફાર, સંગીત અને મૃદંગ આદિની અંદરના તાલ તથા જ્યોતિષશાસ્ત્રના અભ્યાસનો શોખ ઇત્યાદિને આ સમયજ્ઞાનની શકિતમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

સ્થાન—આ શકિતના અવયવનું સ્થાન વ્યવસ્થાશકિતના અવયવની લક્ષણ અર્થેક ઇંચ ઉપર, સ્વરજ્ઞાનના અવયવના અગ્ર ભાગમાં, તથા મેધા—સ્મૃતિ અને સ્મરણના અવયવની બાજુમાં અને તર્કશકિતના અવયવની નીચે આવેલું છે. ડૉ. સ્પર્ઝહેલમ કહે છે કે “ *time perceives the duration, simultaneousness and succession of phenomenon, is one of the essential attributes of music, some musicians having great facility, other great difficulty, in playing to time and is situated between Eventuality, Locality, order, Melody and causality and often acts in their connection.* ”

Spurzheim.

ઉપયોગ—સમય અને તાલ એ બે દર્શાવવામાં કે જણાવવામાં ખાસ કરી આ શકિતનો સર્વ સામાન્ય રીતે ઉપયોગ થાય છે પ્રત્યેક વસ્તુ પદાર્થ કે પ્રાણીની સાથે જૂત વર્તમાન અને ભવિષ્યનો સંબંધ જોડાયેલજ છે પ્રત્યેક બનાવ અમુકની પાછળ અગાઉ કે એકજ સમયમાં અર્થાત્ સાથે એ ત્રણમાંથી એકાદ વખતની અંદર બનવાજ એકજે. જાંઘળી એ પણ અવ્યક્ત બનાવો અને કાર્યોના સમુદાય માત્ર છે. આ કાર્યો અને બનાવો બનવા માટે અમુક સમયની તો જરૂર જ છે. બાલ્ય-યુવા, વૃદ્ધ અથવા સ્થવીર અને મરણ પર્વંતની દશાઓ પણ અમુક કાલનેજ સુચવે છે. મિનીટ-કલાક, દિવસ-રાત માસ-રેતુ-વર્ષ અને યુગ યુગાન્તર આદિ રૂપે એ માત્ર એકજ સર્વ વ્યાપી અનન્તકાલના એક રસ અને નિત્ય કાલના માત્ર માનુષિક વ્યવહારમાં કરવામાં આવેલા સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ વિષયો જ છે. તેના વિના કેઈપણ વ્યવહાર કે બનાવની યથાર્થ યાદિ કે સ્મૃતિ અર્થાત્ અમુક વખતે અમુક બનાવ બન્યો, એમ યાદ રહી શકવાનું નહન અશક્ય છે. પણ કુદરતની અંદર સમયની આવી સુવ્યવસ્થા અને મનુષ્યની અંદર તે વ્યવસ્થાને બહુવાની, અનુભવવાની, કલ્પનાની શક્તિ અને તેનું મસ્તિષ્કની અંદર એકસ અવયવ એમ ત્રણે મળી મનુષ્યના સર્વ વ્યવહારોની યથાર્થ નોંધ લેવામાં કે સંપાદનમાં અતિ અમર્યાદની સહાય આપે છે. આપણે જૂતકાલના બનાવો ભણી શકીએ છીએ, નોં

જો કપારે અને કંઈ સાડમાં બન્યા, ઇત્યાદિ અનુભવી શકીએ છીએ. તે દ્વારા વર્ત-
માન કાલને સુધારી શકીએ છીએ અને ભવિષ્યનું ચિન્તન કરી શકીએ છીએ.
પશુચર્યામાં જે કહેવામાં આવ્યું કે “ યેનેદં મૂતં મૂવન મવિષ્યત્ ” તે અમૃત
મનદાતા આ ભૂત ભવિષ્યત અને વર્તમાન આદિ ત્રણે કાલનું જ્ઞાન સમ્પાદન કરી
શકાય છે તે અમારું મન કલ્યાણકારી સંકલ્પ કરવાવાળું થાય” — આ વાક્ય અત્યંત
મહત્વયુક્ત પ્રાર્થનાથી પૂર્ણ છે. ભૂત અને વર્તમાનને તો સૌ કોઈ જાણી શકે છે.
પરંતુ ભવિષ્ય જાણવાને બહુવા અને અનુભવવા એજ મનુષ્યનું મહત્ત્વ દર્શાવે છે.
તેમાંજ માનસિક શક્તિની ઉત્કૃષ્ટતા અને પ્રેરણા શકિતનું પ્રાબલ્ય સમાયેલું છે.
આ સમયજ્ઞાન કે કાલજ્ઞાનની શકિતદ્વારા વર્તમાનકાલની બન્ને તરફ અર્થાત ભૂત
અને ભવિષ્યત કાલના હિતરો વર્ષ પર્વતના કાર્યોના નિર્ણય મનુષ્ય કરી શકે છે,
અને કરે છે. ત્યોત્તરની ગણના અને ગ્રહણ તથા ધૂમકેતુઓના દર્શન આદિનું
જાણી જ્ઞાન આ શક્તિનેજ આભારી છે.

પ્રપૂર્ણ — જેઓમાં આ કાલ જ્ઞાનનું અવશ્ય સારી રીતે ખીટલ હોય છે તેઓ
વિવક્ષ્યો તમે તે વખત સ્વાભાવિક રીતેજ કહી શકો છો. પારેલ વખતેજ ઉંઘમાંથી
જાગી ઉઠે છે. ઇતિહાસિક બનાવોની સાથે કે તારીખ તેમને સહજ યાદ આવી
શકે છે. બનેલા બનાવોના સમયનું અંતર પણ સારી રીતે સમજી યાદ રાખી શકે છે.
નિર્માણ કરેલ વખત સુઝતા નથી. સમયાનુસાર વર્તે છે. ઐતિહાસિક વિષયને સારી
રીતે યાદ રાખી શકે છે. તાલુકાને જાણી, ગામ જાણી નૃત્ય આદિ કરી શકે છે.
અને બધા કામ નિયમીત રીતે કરવા તત્પર રહે છે.

સાધરણ — જેઓમાં આ શક્તિ સાધારણ હોય છે તેઓને બનાવોની તારીખ
અદિ સાધરણ રીતે યાદ રહી શકે છે, કારણ તેઓની સ્મૃતિ સમયજ્ઞાનને માટે
બહુજ સાધારણ હોય છે. બસબર તાલપૂર્વક ગાઈ જાણી શકતા નથી.

ન્યૂન — જેઓમાં ન્યૂન પ્રમાણમાં આ શક્તિ હોય છે તેઓ પારેલ વખતે કાંઈ
કરી શકતા નથી, નિષ્કારી મડબોચા હોય છે, બનાવોની યાદી રહેતી નથી, નિયમિત-
તાની ખામી વાગ્યા હોય છે. આવા વ્યક્તિએ આ શક્તિ ખીટવવાની ખાસ જરૂર છે.

ખીટવંદી — પ્રત્યેક ક્ષણે માટે સમય ગુરૂર કરે અને ગુરૂર કરેલે વખતેજ
નિવૃત્ત કામ કરે. ખાણ, પીણ, ભેજણ, ઉઠણ, મુણ, ચંચણ, વખણ, રત્ના જણ,
આયામ અને નિદ્રા કે આરામ ઇત્યાદિ સમૂહનું આવશ્યક કાર્યો માટે સમયનિયત
કરવાની જરૂર છે. નિયમિતપણે જેણે ગુરૂર અને અગુરૂરવર્ષક ખીણું કંઈ
નથી અનિયમિતપણે જેણે જીવનને ફેંકે કંચાર અને અબ્ધરચિત બનાવનાર
ખીણે એકે દુકાળ નથી. Time is money. સમય એજ મુલ્ય છે. વિતિ વેળા ફેલી
કામ ખર્ચે પણ પાણી મરતી નથી એ ખરેખર સત્ય છે જ્યારે જામ છે તો
સમયનો સંકેતપ્રેમ કરતાં સીધાજ એ કેટલું બધું અમલનું છે! આ અમલની શક્તિને
ખીટવવા માટે પ્રતિદિનના કાંઈ માટે સમય નિયત કરવાની જરૂર છે. પણ બધાં
કાંઈ પુષ્કિલજીવો અને નૈવિકશક્તિઓની ખીટવવા પર પ્રયત્ન બાન

આપવાની જરૂર છે અને એટલા માટે દિવસનો અમુક વખત તે વાંચન, લેખન, અધ્યયન, પાઠપુજા અને મનન પાછળ—અથવા સંસ્કૃતમાં જેને સ્વાધ્યાય કહેવામાં આવે છે તેની પાછળ (Selfculture) ગાળવાની સૌથી પ્રથમ આવશ્યકતા છે.

નાના બાળકોને મુલાકાવા બેસાડવા રમાડવા અને દુધ પાવાનો પણ સમય મુકરર કરવાની જરૂર છે. કારણ તેના ઉપર તેની તન્દુરસ્તિનો બધો આધાર છે.

ખાસ કરી પ્રતિદિનના કાર્યની વહેચણીમાં પણ સમય નિયત કરવાની અને તે પ્રમાણે વર્તવાની ખાસ જરૂર છે.

વાંચન વખતે ઇતિહાસનાં બનાવો વિગેરે કઈ સાલમાં બન્યા એ પણ બરાબર યાદ રાખવાની ટેવ પાડવાની જરૂર છે.

આ ઉપરાંત ધરીયાત જોયા વિના સમયનો નિર્ણય કરવા માટે અટકળ ખાંધી સમયનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિની ખીલવણી પણ કરી શકાય છે. તેને માટે પણ અભ્યાસ કરવો જોઈએ. સૂર્ય ચંદ્ર, નક્ષત્ર આદિની ઉત્પત્તિ કે અસ્તોદય તપાસી અથવા છાયાનું અવલોકન કરવાથી પણ આ જ્ઞાનમાં સારો વધારો કરી શકાય છે.

સંગીતની અંદર તેમજ મૃદંગ કે એવા પ્રકારના વાદ્યની સાથે તાલ પ્રમાણે નૃત્ય કરવાથી કે યાપી મારવાથી પણ આ તાલશક્તિને કેળવી શકાય છે. પરંતુ અંદર એક સાથે ચાલવાથી કે એક સરખી રીતે બધા સાથે મળી સત્વર કસરત કરવાથી પણ આ શક્તિને કેળવી શકાય છે.

નિયમિતપણે—એ પ્રત્યેક કાર્યની ચાવી છે. અને પ્રત્યેક કાર્યને માટે સમય મુકરર કરી તે પ્રમાણે ચીવટથી વર્તવું એ આ શક્તિને કેળવવાની પદ્ધતિ છે. સમયજ્ઞાન અને તાલ એ આ શક્તિના બે વિભાગ છે.

નં ૩૮ સ્વર અથવા સંગીતશક્તિ.

Tune.

વ્યાખ્યા, સ્થાન, શોધ, અને વિવેચન આદિ.

વ્યાખ્યા—સંગીત, ગાનું, રાગ કાઢવો, ગાવાનો અથવા ગાયન સાંભળવાનો શોખ અથવા સાંભળીને આગ્રાપ કરવાની વૃત્તિ થવી એ આ શક્તિનું મુખ્ય કાર્ય છે.

સ્થાન—કપાલની બાજુના છેવટના નીચેના ભાગમાં, ગણીતશક્તિની ઉપર અને તાલ તથા સમય (Time) ના સ્થાનની પછી તથા વ્યવસ્થા (order) ના સ્થાનથી જરૂર બહારના ભાગમાં લગભગ પોણા ઇંચ ઉપર આવેલ છે. જ્યારે આ સ્થાન પૂર્ણ રીતે ખીલેલું હોય છે, ત્યારે લગભગનો નીચેનો અગભગ સંગીત શક્તિ મી. બરેની માફક સારી રીતે બરાબર હોય છે.

પ્રતિજ્ઞ મરેયાઓનાં આંખના બાજુ ખુલ્લાપરનો કપાળનો ભાગ પછી વખત ઉપરનો મઠન પડે છે તેનું કારણ આ સંગીતશક્તિની ખીલવણી છે.

અદ્ભૂત પ્રકારની શુષ્ક હોય છે. અનુકરણશક્તિની સહાયથી આવા પુરૂષ સાંભળેલા સર્વ પ્રકારના સ્વર નૃત્ય અને ગીતાનું એકદમ અનુકરણ કરી શકે છે. પશુ, પક્ષી, ગાય ઘોડા બેંસ ઇત્યાદિના અવાજોનું પણ અનુકરણ કરી એક સારા "Mimic" તરીકેનું કાર્ય અદ્ભૂત રીતે બજાવી શકે છે. તેઓ પોતાના અન્તરથી સર્વ પ્રકારની અવસ્થાના ગીતો એવી તો આબેહુબ રીતે ગાય છે કે હાસ્ય, શૈય્ય, કંઠણા આદિ અનેક ભાવોને સહજતયા મનુષ્ય હૃદયમાં પ્રેરી ઉત્કેરી શકે છે. અનેક પ્રકારના વાદ્યોનો પણ બહુજા સારી રીતે ઉપયોગ કરી તેઓને પોતાના સંગીતની મહદમાં લઈ શકે છે. સંગીતને માત્ર જ્ઞાનથી એકવાર સાંભળી શીખી લે છે. સંગીતપર તેઓનો પૂર્ણ ખ્યાર હોય છે. અને સ્વાભાવિક રીતે હૃદયમાં ગાતાજ હોય છે. સંગીતના રસથી ભરપૂર અને રંગાયેલા હોય છે. સ્વર સંબંધી અતિ ઉચ્ચ પ્રકારનું જ્ઞાન ધરાવે છે. બેસુર સ્વરોને જલ્દીથી પારખી શકે છે, અને તેવા સ્વરો સાંભળી ખીન થાય છે તેમ ગુસ્સે પણ થઈ જાય છે. 'સાન્દ્ય' પ્રેમની અધિકતા હોય તો ઉત્તમ પ્રકારના નાટ્યપ્રયોગો કરી શકે છે. શૈય્યશક્તિ અને શારીરિક બળની અધિકતા હોય તો (માસ્લીયલ) શાયેત્પાઠક વીરસર યુક્ત સંગીતને વધારે પ્રસંદ કરે છે.

ખ્યારની અધિકતા હોય તો પ્રેમ અને સહાનુભૂતિના તથા રોહરસના ગીતો ગાવાનું વધારે પ્રસંદ કરે છે.

ભક્તિ અને શ્રદ્ધાની અધિકતાથી ઘણાજ ઉચ્ચ પ્રકારનાં ભક્તિરસપૂર્ણ ગીતો ગાવા પ્રેસય છે, તથા નીતિશક્તિના પ્રાબલ્યને પરિણામે નીતિ અને સદાચાર તથા સદ્વર્તનથીજ શુષ્ક ભાવયુક્ત ગીતો ગાવાનું પ્રસંદ કરે છે. આ પ્રમાણે અન્ય શક્તિઓની સહાયથી આ સંગીતશક્તિની અનેક પ્રકારની માધૂર્યયુક્ત તથા સાન્દ્યપ્રદ પ્રવૃત્તિ થાય છે. ભાષા તથા સામાજિક વિશુદ્ધ લાગણીઓની અધિકતાથી રોહ અને ખ્યારની ઉચ્ચ ભાવાનાઓ વાળા ગીતોમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. પિતૃરોહની અધિકતાથી બાળકોના પારખાના ગીતો તથા બાળભાવ પ્રદર્શક સંગીતને વધારે પ્રસંદ કરે છે. હાસ્યની વિશેષતાથી હાસ્યયુક્ત ગીતો ગાય છે. આવી રીતે જોતાં અસંખ્ય શક્તિઓનાં સંમિશ્રણથી અસંખ્ય ભાવો વાળું સંગીત સ્પુરે છે. પ્રત્યેક શક્તિ પ્રત્યેક ભાવ, અને પ્રત્યેક અવસ્થાનુસાર ભિન્ન ભિન્ન રૂપે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે સ્ફુરતી સંગીત માધૂર્ય અને ઉત્સાહશક્તિ, મનુષ્યના આત્માને અનેક રીતે ઉત્કૃષ્ટ બનાવે છે. સંગીત-એ અન્તરહ્રદમાંની સ્વાભાવિક સ્ફુરણ કે સ્વાભાવિક ભાષા છે. "Music is the Language of the inner soul" એ તદન યથાર્થ છે. શ્રી પુરુષ, બાળકો અને સાધુ ચન્તોએ આ શક્તિને સારી રીતે ખીલવવી જોઈએ. જોએનાં આ શક્તિ સાધારણ હોય તેઓએ અભ્યાસ અને પ્રેક્ટીસથી સારી રીતે કેળવવી અને ખીલવવી જોઈએ. મનુષ્યની અંદર રહેલી સમગ્ર શક્તિ એને સમગ્ર અસે ખીલવવાની જો અદ્ભૂત શક્તિ સંગીતની અંદર સમાયેલી છે તેને સુકામતો અન્ય કોઈ શક્તિ સાથે થઈ શકે તેમ છેજ નહિં.

લક્ષ્યના ગીતો લઘુવાચ્યોની અંદર ઉચ્છાદ શૈલ્ય અને જહાદુરીને પ્રેરી તેઓને
 પ્રભુજી ઉઠા કરી દે છે એ સંગીતનોજ પ્રતાપ છે. પ્રબળીય ગીતો, સ્વદેશ
 પરનો પ્રેમ અને સ્વદેશાનુસંગને પ્રેરવામાં કેટલું મહત્વનું કાર્ય કરે છે તે
 ના પુરૂષો બહુજ સારી રીતે સમજે છે. સ્વદેશાનુસંગ અને સ્વદેશ ભક્તિ
 ગીતને લીધે પ્રબળોની રહેણી કરેણી અને નરીજા દેસ્વવાનું કાર્ય પણ
 યુગમ યથા લાય છે એ વાત હવે જગપ્રસિદ્ધ છે. માતૃસ્નેહ પણ
 દાસજ ઉત્તમ રીતે દર્શાવ્ય છે. માતાઓ પાસેમાં પોદેલા પૂજા માટે હાલરમાં
 મંડાય છે એ માતૃસ્નેહ અને સંગીતશક્તિના સંયુક્ત કાર્ય સિવાય બીજું
 પવે છે ? કઠીનમાં કઠિન દુઃખમાંથી પણ કંઠુનાનો વરચાદ વર્ષાવવાની અદ્ભુત
 આ સંગીતની અંદર સમાયેલ છે. મનુષ્યની સર્વ શારીરિક તથા માનસિક
 રૂપમાં સંગીતદ્વારા અદ્ભુત પ્રકારનું સામર્થ્ય પ્રેરી શકાય છે. પરમ પતા
 માની સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના, ઉપકાર, આભાર, અને તેના તરફને ભક્તિ
 તથા આત્મરૂપ આદિ અનેક ઉત્તમ ભાવો સંગીતદ્વારાજ યથાય રીતે
 ત કરી શકાય છે. ઉપદેશ, વ્યાખ્યાનો, વક્તવ્યો, અને પાર્લામેન્ટના લેક્ચરો
 કાર્ય નથી કરી શકતા તે કાર્ય સંગીતના યથાય ઉપયોગથી કરી શકાય
 વ્યવ પોતાના અન્તરજાત—પરમાત્માની સાથે પ્રત્યક્ષ વાર્તાલાપ કરવાની
 અને પણ જિજ્ઞસુ સંગીતદ્વારા અનુભવે છે. હર્ષોગ્ન્યોથી પૂર્ણ નેત્રયુક્ત પ્રાર્થનાનો
 દેવ્ય આનંદનો અનુભવ પણ આ સંગીત શક્તિજ આપી શકે છે. જ્ઞાન
 અને નીતિ તથા ધર્મના સિદ્ધાન્તોને મનુષ્યના દુઃખમાં સહજ રીતે ઉતારવામાં
 આવે અને સંગીતશાસ્ત્રો તથા ભાષ્યાવસ્થામાંથી સંગીતદ્વારા આપવામાં
 શક્યજી જેવું ઉપયોગી થઈ શકે તેમ છે તેની તુલના અન્ય કોઈ પણ શક્તિ
 કરનાર નથી. પણ વ્યારે આ નિર્દોષ અને પરિત્ર શક્તિનો દુરૂપયોગ કરવામાં
 છે ત્યારે મનુષ્યની પશુવૃત્તિઓ, કામવાસનાઓ અને અધમવૃત્તિઓને
 યમાં પણ મદદગાર થાય છે. અધમ પ્રારના નાટકો અધમ અને પશુવૃત્તિ
 કવિઓ—વિવશવાસનાના ગીતો રચી, મનુષ્યના આત્માઓની અનેક રીતે
 વિ કરવામાં સહાયબૂત બને છે. વિવથી પુરૂષો, વિવથી ગીતોજ ગાવાનું
 કરે છે. વેરયાઓ પોતાના અનેક પ્રકારના હાવભાવ અને સુંદર સંગીતદ્વારા
 વિવશાંચા અને કામવૃત્તિઓને પૂર્ણ રીતે ઉત્કેરવાનું પોતાનું કાર્ય સાધે
 આ સંગીતશક્તિજ દુરૂપયોગનો એ પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે. કુદરતના અન્ય પદાર્થો
 તુઓની માફક આ સંગીતશક્તિને પણ સારો તેમજ માફો ઉપયોગ થઈ
 છે. તેનો ભૂખા આધાર તેના ઉપયોગતા ઉપર અવલંબી રહેલો છે આટલા
 આ સંગીત જેવા ઉત્તમ, સુસ્વપૂર્ણ, સંશોધક, સુબોધક અને પાવન કરનાર
 મનુષ્યના આત્માને ઉત્તમ અને ઉચ્ચ ભાવનાઓથી પ્રેરનાર, આ દિવ્ય શક્તિનો
 ન હમેશાં ઉત્તમ કાર્યોમાંજ થાય એ ખાસ સંભળવાનું છે.

॥ वाङ्मे आस्येऽस्तु ॥

द्राक्षा म्लानमुषी जाता शर्करा चादमतां गता ।
 सुभाषितरसस्याग्रे मुधा भीता दिवं गता ॥
 तद्वक्ता सदसि प्रवीतु वचनं यच्चदृष्यतां चेतसः ।
 प्रोक्तासं रसपूर्णं श्रवणपोरुष्णोर्विक्रमश्रियं
 क्षुद्रिद्राश्रमयुःत्रकालगतिदृक्कापान्तरप्रसृतिं
 प्रोक्तुं दामनिशं धृतौ वितवृते शोकं विरामादपि ॥
 केयुरा न विसृपयन्ति पुरुषं हारा न चन्द्रोग्रलाः
 न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नाऽलङ्कृता मूर्धजाः ।
 धाण्येका समलङ्करोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते
 क्षीयते स्रलु भूषणानि सततं याम्भूषणं भूषणम् ॥
 तथ्यं पथ्यं सहंतु प्रिय मितं मधुरं सारवत् दैव्यहीनं
 साभिप्रायं इरायं सयिनयमशङ्कं चित्रमरुपाक्षरं च ।
 बह्वर्थं कोपशून्यं स्मितयुतघनदाक्षिण्यं संवेदहीनं
 वाक्यं मुपाद्रसन्नः परिपदि समये सप्रमेयाप्रमत्तम् ॥
 माधूर्यमक्षरव्याकिः पदच्छेदस्तुमुस्वरः ।
 धैर्यं लयसमर्थं च पठते पाठका गुणाः ॥
 प्रसन्नाः कान्तिहारिण्यः नानाश्लेषविचक्षणाः ।
 भवन्ति कस्यचित्पूष्येर्मुह्ये वाचो गृहे स्त्रियः ॥
 अहिंसेयं भूतानां वर्यं श्रेयोनुशासनम् ।
 पाकं धैर्यं मधुराश्लक्षणा प्रयोग्या धर्मविच्छ्रिता ॥
 क्षिप्रंचापि सुभाषितेन रमते स्वीर्यं मनः सर्वदा
 श्रुत्यान्यस्य सुभाषितं बलं मनः भोक्तुं पुनर्वोच्छति ।
 भद्राञ्जनवतोऽप्यनेन हि वशी कर्तुं समर्था भवेत्
 कर्तव्यो हि सुभाषितस्य मनुजैरवदपकः संपदः ॥

નં. ૩૯ સુભાષિત કે વકતૃત્વશક્તિ.

Eloquence or Language.

વ્યાખ્યા, સ્થાન, શોધ, ઉપયોગ અને નિગ્રહ આદિ.

વકતૃત્વ શક્તિ—વાતચિત કરવાની શક્તિ. પાસપ્રવાહ બોલવાની શક્તિ, માથાને છુટથી ઉપયોગ કરવાની ભુષિ, હાવભાવ અને નેત્ર તથા વક્ત્રના વિકારાદિથી મનના ભાવ પ્રગટ કરવાની યોગ્યતા, છુટી છુટી ભાષાઓ શીખવાની અને બોલવાની શક્તિ. વ્યાકરણનીભુષિ, શબ્દસામર્થ્ય, શબ્દને પાસવ કરવાની શક્તિ આદિ શબ્દના ઉપયોગમાં આવતી સમગ્ર શક્તિઓનો આ વકતૃત્વ શક્તિમાં સમાવેશ થાય છે. અશક્તિના બે વિભાગ છે ૧ વકતૃત્વ અને ૨ શબ્દસમર્થ્યશક્તિ.

જેઓમાં આ શક્તિ સાચા પ્રમાણમાં હોય છે તેઓનો આંખની નીચેનાં પોપચાંવાળો પ્રદેશ પૂર્ણ ભરાવાદાર હોય છે.

વર્તમાન જમાનાના પણા ખસ સાચા વક્તાઓ અને વ્યાખાતાઓ, પ્લીડરો અને બારીસ્ટરોમાં આ લક્ષણ સર્વત્ર જોવામાં આવે છે. ખાસ કરી આખા આર્યા-વર્તમાં તેમજ યુરોપમાં પોતાની અદ્ભૂત વકતૃત્વશક્તિને પરિણામે મનને મોહ પમાડનારી તથા યોતાઓના હૃદયોને પોતાને આધીન બનાવનાર વિદુર્વિભાષી ખ્રીસ્ટીસ જેની બીસેન્ટની સુખચુકાપરજી સમપૂર્ણ અરો ખીલેલું આ શક્તિનું સ્થાન ઉપરાંત લક્ષણો સર્વથી પ્રબળ પુરવો આવે છે.

શોધ—આ શક્તિના સ્થાનની શોધ ઘડતર આવે કરી હતી. તે કહે છે કે “I went to Strassburg, where those who learned earliest by heart had large staring eyes. Yet in other respects were only inferior scholars. I could not avoid the inference that eyes thus formed, indicated an excellent verbal memory. I afterwards said to myself if memory has its external mark, why should not each of the other faculties should also have theirs? This gave the first impulse to my researches, and occasioned all my discoveries

Dr. Gall.

કુદરતની અંદર સર્વ વસ્તુઓ અને પ્રાણીઓ પોતાના અંતર્ગત ભાવો આધાર દર્શિત કે કેપ્તા અથવા ભાષાદોષ પ્રગટ કરે છે. સૂર્ય, ઉષ્ણતા અને યદ્યમયી પોતાની સ્થિતિ બાહર કરે છે. વજ્ર પોતાની રીતવાથી રીતગત્વ દર્શાવે છે તેજ પ્રભાવે વજ્ર વનરપતિ અને ઝીંજીથી પોતાના રુલ અને સ્વભાવથી પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે. બ્યારે પ્રાણીઓ અને મનુષ્ય પોતાની અંદરની બધા, લબ્ધ, સકો, પિપ્પાર, પ્રધંસા, અને સ્નેહ અથવા ખાર અદિની સર્વ પ્રકારની લાગણીઓ અનેક

પ્રકારનાં નેત્ર અને મુખાદિના વિકાર કે ચેષ્ટાદ્વારા તેમજ ભાષાકૃષ્ટી સાધનદ્વારા પ્રગટ કરે છે અને જ્યાં જ્યાંના અધિક ઉપયોગ થઈ શકે તેમ ન હોય ત્યાં મુખાદિ અવયવોના સ્નાયુઓ પોતાની અન્તર સ્થિતિને હુમેશાં ચોકસી રીતે પ્રદર્શિત કરે છે. આવી રીતે વિચારો અને અન્તર્ગત અસરો કે ભાવો પ્રગટ કરવાની કુદરતી આ ભાષા જંગલી તેમજ સુધરેલા - વર્ગ માટે સામાન્ય છે. તેઓને મરિતક શાસ્ત્રાનુસાર વ્યક્ત કરવાના કુદરતી ભિન્નભિન્ન સ્થાનો પણ એક સરખાંજ છે. ભકિત, શ્રદ્ધા, જાણ, પ્રીતિ શીત, ઉષ્ણ, ક્રોધા તૃષ્ણા, આદિ સમ્પૂર્ણ ભાવો પ્રત્યેક વ્યક્તિની મુખમુદ્રા અને સ્નાયુઓની સ્થિતિથી જાણી શકાય છે. આ પણ એક જાતની કુદરતી ભાષા છે પ્રત્યેક પશુ તેમજ પક્ષિગણ પણ પોતપોતાના સ્વમુદાયની ભાષા સારી રીતે સમજી શકે છે. એક દુઃખી કુતરો એક નાના બચ્ચાની માફકજ પોતાના દુઃખની લાગણી પ્રદર્શિત કરે છે. ગોળીબદ્ધ કરી મારી નાખવામાં આવતું પક્ષી દુઃખ પ્રદર્શિત કરવા અને ફવાને ઉરકેરવા માટે દુઃખયુક્ત તીષ્ણમંદ નાક કાઢી પોતાના જાતભાઈઓને ઘેરવે છે. સારા કુતરા પોતાના ધણીની મુખ દુઃખ આનંદ અને ગુસ્સાની લાગણીઓનો ધણી સારી રીતે અનુભવ કરે છે અને તેઓ જે કંઈ કરે છે તે પણ ક્ષાણભાવથી સમજી જાય છે. વાંદરા પ્રત્યક્ષ રીતે વાતો કરવા જવાબા છે. આજ પ્રમાણે કાગડા, કુતરા, મરઘાં, સમઘા, ચકલી આદિ સર્વ પક્ષિગણ અને નાના નાના જંતુઓ પણ ભિન્ન ભિન્ન રીતે પોતાના અન્તર્ગત મનોભાવોને યોગ્ય અંશમાં પદ્મ અંશે પ્રગટ કરે છે. ગાય, ઘોડા, ભેંસ આદિ ચતુષ્પાદ પ્રાણીઓ પણ આ કુદરતી ધ્રુવરી બધીલથી કંઈ સર્વાંશે જાતજ થયેલ નથી. તેઓ પણ આવ રચનાનુસાર પોતાના ભાવો વ્યક્ત કરે છે. તેઓને ભિન્નભિન્ન નામ આપવાથી પોતાના જાનને તેઓ સાંભળીને ઓળખે છે નમજે છે અને જે હુકમ કરીએ કે કપડો ખાંડીએ તે પ્રમાણે સમજીને વર્તે છે.

પણ આવી કુદરતી ભાષાને લેખીત શબ્દો અને અક્ષરોનું રૂપ આપી તેને અનેક રીતે ઉપયોગ કરવાનું આ વડનૂત્વચકિતનું કાર્ય અત્યંત મહત્વનું છે. સામાન્ય રીતે માત્ર દલકા અને વનર કેળાવેલા લોકો માત્ર તેના યોગ્યતાથીને જાણ તરીકે ઉપયોગ કરે છે. જ્યારે સુધરેલા આગળ વધેલા અને કેળાવેલા વર્તમાન જાત જાતને લેખનનું રૂપ આપી લખાવડાસ વ્યક્ત કરવાનો પ્રચાર છે.

જાન, તરબાજ વિદેશી કિષ્કાદ, આદિ જાણના કે શબ્દના મુખ્ય વિભાગો તરબાજની નંદર સામાન્ય છે. મનુષ્ય કુદરતી રીતેજ જાણનો ઉપયોગ કરવાને સમર્થ છે. તે પોતાના વિચારોદ્વાસ અન્તર્ગત, ભાવો, જ્ઞાન, અને ઉપયોગી વિચારો અન્તર્ગત જાણે તેનું કરવાને ખાતર તરબાજે છે. જાણ પીઠેરના જાણમાં જાણે કેટલું પ્રકારની જાણની મનમુત્તી કે પાંચન લેખનનું રૂપ રહે શકે નહિ, તે પછી તે પોતાના વિચારો જાણની પાને કેવી રીતે પ્રગટ કરી શકે તે જાણની જાણના દરેક શબ્દ અને અક્ષરનો ઉપયોગ રૂઝ ખાતર કરે, તથા પાને નહિ જાણના અને પાને જાણ કે મનુષ્ય સમજ, મેનમંદી અને સમજ

ક્રમબદ્ધી કેવી કુન્નંતિ ચાય ? કામજ કલમ ખડીયો પાટી હોદ્દર અને પેનની
 પલ પહી શમ્યાટે જરૂર રહે ? પુરતકો લખવા વાંચવાનું પહી શું કામ ? જીભડાની
 પલ પહી શું જરૂર છે ? બ્યાખ્યાનો પણ પહી કેણુ આપનાર કે સાંભળનાર રહેશે;
 પ્રત્યક્ષદર્શની પણ પહી શી જરૂર છે ? અને કદાચ આમ ખરેખર અને તો આપણી
 સ્થિતિ કેટલી બંધકર, દુઃખદ અને એકાન્ત, તથા લાચાર દર્શ પડે ! પણ પરમ
 પિતા મહાન પ્રભુએ આપણા ઉપર દયા કરી પોતાના અદ્ભુત ક્રાપણ અને
 સામર્થ્યથી આપણા વાર્તાલાપ અને ભાવવા આવવાનો વ્યવહાર અભાષિત પણે ચાલુ
 રાખવા માટે આ વકૃત્વશક્તિ અને લેખનશક્તિનું પ્રદાન કર્યું છે, કે જે દ્વારા
 આપણે આપણી જરૂરીઆતો, લાગણીઓ અને વિચારોને અનેક ભાષામાં અનેક
 રીતે અને સર્વ દેશકાળમાં યથેચ્છ રીતે પ્રગટ કરી શકીએ છીએ. આ ભાષા
 અથવા વકૃત્વ શક્તિની બંને પાંખો—ભાષા અને લીપીદ્વારા મનુષ્યના વિચારો
 ઉકે ઉત્તર મુવ પ્રદેશમાંથી દક્ષિણ મુવ સુધીના કોઈ પણ પ્રદેશમાં, ભાલી દેશ ખંડ
 અને સમગ્ર ભૂમંડળના સમુદ્રો અને મહાસાગરની પહેલીપાર પણ મોકલી શકાય
 છે, હજારો આઉટરપરમ મનુષ્ય હથેયો પર સુકી શકાય છે અને તેઓને ઉરકેરી શકાય છે.
 સામાજીક પણ આ શક્તિનાં અદ્ભુત પરકમ પાસે લલીવાર લયબીત યદ્યંત્ર છે
 અને કેટલીકવાર ખાસ પાસા પોરણોદ્ધાર તેને અંકુશમાં રાખવાની જરૂર પડે છે.
 આમેફોન ટેલીગ્રાફ અને ટેલીફોન આદિ સર્વ વાતચિતના સાધનો આ વકૃત્વ
 શક્તિનાં એક પ્રકારનાં અંતનુત કાર્યો કરનાર, યન્ત્રો છે. મનુષ્યો છુપા વૃષા,
 આત્મરક્ષક, અને પોષણરિતિ જેમ જીવી શકે તેમ નથી, તેવીજ રીતે આ વકૃત્વ-
 શક્તિનાં બંને અંગ, ભાષા અને લેખન વિના મનુષ્ય સમાજના સમગ્ર વ્યવહારો
 પણ લાંબા વખત કહી પણ જીવન પારણ કરી શકે તેમ નથી એ તદન સ્પષ્ટ છે.

ઉપરોક્ત શાબ્દિક કે લેખિત ભાષાની આકૃત્ય મનુષ્યની મુખમુદ્રાપર પણ એક
 પ્રકારની કુદરતી ભાષા છાયાઈ રહેલ છે. જે કોઈપણ ભાષા કરતાં પણ અન્ત-
 મંત ભાવોને તાદરસરીતે દર્શાવે છે. જેને “physiognomy of the face” મુખ
 શાસ્ત્રિકશાસ્ત્ર કહેવામાં આવે છે.

પ્રપૂર્ણ—જે વ્યક્તિમાં આ શક્તિ પૂર્ણ રીતે ખીકેલી હોય છે તે પોતાના
 મનોભાવ ભાવોને સંપૂર્ણ રીતે યથાવત પ્રગટ કરી શકે છે. અનુકરક રીતે તેઓ
 બોલી શકે છે. લખેલું કે વાંચેલું શીજ કંઠમ કરી શકે છે. બ્યાખ્યાનના રૂપમાં એકલી
 ભેટી શકે છે. જુલો જુલો સ્વાચ્છે શિખી શકે છે. અનુકરણશક્તિની અધિકતાને યોગે
 ઉત્તમ હાવજાવ દર્શાવી શકે છે. જાનક્યાના ચોખની અધિકતાથી ભાવવાચકતામાં
 પહોંચ સમ્ય, સુપરેચા અને શાસ્ત્ર તથા રસમય હોય છે. અવકોચન, તુલના, અને
 નિર્નિહારિત શક્તિની મદદથી બહુજ સારું ઉચ્ચ પ્રકારનું વકૃત્વ કેળવી શકે છે.
 ખાસતી લાગણીની અધિકતાથી મધુર મંદ અને હેતુકાર અને ઉદ્દાસક વાણીમાં
 ભેડે છે. બલ તથા વિનયશક્તિની અધિકતાને લીધે સખ્ત અને કાંપી
 નાંખે એવું કદ અને કબુકેર બેલે છે. નૈતિકચાતર્યની અધિકતાથી નીતિયુક્ત

હોય તેજ બોલે છે. કુંડુ સખવાની શક્તિના અભાવમાં જેવું હોય તેવું ૨૫૫ કહે છે. ગોપન શક્તિની અધિકતા હોય તો કહી ૨૫૬ કે સરલ બોલતા નથી.

અન્યકારો કે પુસ્તક લખનારાઓને બાધાજ્ઞાન અને બુધ્ધિચાતુર્ય તથા જ્ઞાનની અધિક જરૂર પડે છે. જ્યારે વ્યાખ્યાતાઓને સજ્જશક્તિ તથા વક્તૃત્વશક્તિ બંનેની એકી સાથે જરૂર પડે છે.

સાધારણ—જેઓમાં આ શક્તિ સાધારણ હોય છે તેઓ થોડું બોલે છે. તેવાઓને બોલવાં જતાં સજ્જ મળતા નથી. બાધા કે વ્યાકરણનું પણ કંઈ કેકાણું રહેતું નથી. તેવા વ્યક્તિએ આ શક્તિને, વાર્તાલાપ અને પત્રવ્યકુવાર તથા વાંચનદ્વારા ખુબ ખીડવવી ભેદ્ય છે.

આ વક્તૃત્વશક્તિને પરિણામે વિદેશી ભાષાઓ પણ બોલતાં જરૂરી શીખી શકાય છે. પણ સજ્જોની ભેડણી તથા વાંચનની અંદર આકૃતિજ્ઞાનનાં સ્થાનની મઠક લેવી પડે છે. કારણ કે સજ્જ કે અક્ષરોનાં જુદાં જુદાં સ્વરૂપ અને આકારો આદિ તેદ્વારા યાદ સખી શકાય છે. બાધાના નિયમો, અને સિખાનતો યાદ સખવા માટે (phonography) સ્મૃતિશક્તિની જરૂર પડે છે. સજ્જતા બિન બિન અર્થોને અવગત કરવામાં તુલનાશક્તિની જરૂર પડે છે. આજ પ્રમાણે અન્યાન્ય શક્તિઓ પાતપાતાનાં કાર્યોનુસાર મઠક આપી આ ભાષા અને લેખનની શક્તિને ખીડવવામાં અનેક રીતે સહાયમૂલ થાય છે.

મુખ્યિત—(eloquence) બુધ્ધિશક્તિ અને નૈતિકશક્તિઓ પછીનો ફરત્તો આ મુખ્યિત શક્તિને આપવો ભેદ્ય છે. મનુષ્યને બચીસ કરવામાં આવેલ આ એક ઉત્તમ શક્તિનો ઉત્તમ રીતે ઉપયોગ કરવો એ એક ઉચ્ચ પ્રકારનો આનંદ છે.

માનસિક શક્તિઓની પરિપૂર્ણતા એ કુદરતની ઉત્તમ બચીસ છે. પણ તે સંતનનું બહા નિર્દયન તો માત્ર આ મુખ્યિત દ્વારાજ થઈ શકે છે. એટલા માટે માનસિક શક્તિઓને પૂર્ણતયા ખીડવવા તથા ઉપયોગી કરવામાં આ મુખ્યિત શક્તિની કેળવણી અને મુશ્કેલીઓ ખુબ જરૂર છે. એટલુંજ નહિ પણ સુંદર અને અંકુર મુખ્યિત એ તો મનુષ્યનું પરેપર જૂથ છે.

ખીડવણી—પરમાત્માએ અર્પણ કરેલી આ અદ્ભુત શક્તિને ખીડવવા માટે પ્રત્યેક વ્યક્તિ એ પગલા દ્વારા પુર્વક પ્રયત્ન કરવો ભેદ્ય છે. તેને માટે નીચેના નિયમો કેટલેક નરો ઉપયોગી થશે.

૧. હવેનાં બેલવના પ્રસંગોને વધારજ ઉપયોગ કરો.
૨. સ્વચ્છ અને સ્વચ્છની સમુખ સ્થાપના થાય તો તેની ફરજ નહિ કરો.
૩. પાંચે જાંબુરને સન્નુખ બેઠેલા છે એમ સમજા દેવના મુખ બંનેને વિશુદ્ધ બાધનાં હવેનાં નિર્જય રીતે પ્રગટ કરો.
૪. વાક્યિકાઓ (Phonetic cards) મંડળીઓમાં ઘણક થાઓ.
૫. જરૂર વ્યાખ્યાનો આજવાન રાખી કરો.

નં. ૪૦ પ્રજ્ઞા તર્કશક્તિ અથવા મનનશક્તિ.

Causality.

વ્યાખ્યા, સ્થાન, શોધ, ઉપયોગ અને વર્ણન આદિ.

તર્કશક્તિની અંદર—હેતુશક્તિ, કારણ શોધી કાઢવાની શક્તિ—મનન શક્તિ, સમજ શક્તિ, ઝાઝક કે શોધક શક્તિ, ન્યાય શક્તિ. કારકારણ વિચારાત્મક શક્તિ, પ્રત્યેક વસ્તુની સ્થિતિ અને ગતિ આદિના કારણ શોધી કાઢવાની શક્તિ. કેમ? શામાટે? શાથી? કેવી રીતે? ઇત્યાદિ, માનસિક પ્રશ્નો ઉપસ્થિત કરી મનનદ્વારા સત્ય સિદ્ધાન્ત શોધવાની શક્તિ, ઉઠક, પ્રજ્ઞાશક્તિ, બુદ્ધિશક્તિ ઇત્યાદિ ભાવેના સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

સ્થાન—કપાળના ઉપરના બાજુના વિભાગમાં, તુલનાશક્તિની આસપાસ, આ તર્કશક્તિના અવયવોનાં સ્થાન છે. તેની યથાર્થ ખીલવણીથી કપાળનો આકાર લગભગ ચંદ્રાકૃત, ઉચ્ચ અને ઉત્તર કેમળાકૃત છે. બ્યારે અધાંવેશ મનુષ્યો, પશુઓ અને વાનરોની અંદર આ ભાગ ખાસ ખાતરી વાળો અને બેડેલો જણાય છે. ૧ મનન અને ૨ શોધના બેચ આ શક્તિના બે વિભાગ છે.

શોધક ડૉ. બોલ કહે છે કે—“ I have long observed that great philosophers have the anterior superior part of the forehead singularly large and prominent, as in Socrates Democritus Cicero, Bacon, Montaigne, Galileo & others ” “ In proportion as this anterior superior part of the forehead is developed the human mind is the more expanded, and the man raises himself above brutes and his fellows. This organization discovers the relation of causes and effects, pursues a long series of dates, embraces a vast field of observation, discerns the unknown from the known, the constant from the accidental, determines the laws of phenomena, establishes principles, deduces conclusions ascends from effects to causes and descends from general laws to facts, carries on a nation with new truths spreading like the luculent rays of light, breaking the yoke of dogmatism and destroying the inclination of imposture. It is reason which constitutes the true essence of man, a barrier of separation between man and brute.

Dr. Gall

૨૧. સ્પર્શીયમ પણ કહે છે કે:—“ It seems to me that the special faculty of the cerebral parts on either side of comparison examines causes, considers the relation of causes and effects, and prompts men to ask “why” ? Its effects are immense. The cultivation of fields invention of instruments and whatever man produces by art, depend on this faculty. It is the fountain of resources and produces results by applying causes. ” “ It unhesitatingly infers that God must exist and possess the attributes manifested in his works and therefore that exists to us that he is our creator and preserver that all his qualities merit our profoundest admiration and that therefore He is to man the Highest and most legitimate object of veneration and worship. This organ is established. ”

George Combe.

ઉપધોગ—આ વિશ્વની અંદરના નાના ઓટા સમગ્ર બનાવેલા અને પદાર્થોના એક ખીલ સાથે જે કાર્યકારણાત્મક સંબંધ છે, તેને જાણવા સમજવા કે અનુભવવા, એ આ શક્તિનું મહત્ત્વનું કાર્ય છે. કારણનાવાત્ કાર્યમાત્ર: કારણવિના કોઈ પણ કાર્ય આખા વિશ્વમાં કદાપિ પણ બની શકતું નથી. પ્રત્યેક કાર્યનું કારણ હોતું જોઈએ. વળી પ્રત્યેક કાર્ય તેના કારણના પ્રમાણમાંજ સારું નરમું કે પ્રબળ અથવા દુર્બળ હોય છે. કાર્યકારણાત્મક સંબંધ વિના, વિશ્વના આ સર્વ વ્યાપિ અવસ્થાપક નિયમ વિના, કુદરતમાં સર્વત્ર અવ્યવસ્થા અને ગાબગાયાવજ નજરે પડતી આપણે કોઈ પણ બાબત કે વિષય ઉપર આધારજ ન રાખી શકત. અત્યુક કામ કરવાથી અનુકૂળ થતું જોઈએ, એવો વિશ્વાસ સદંતર નાશ થાય, અને તેવી રીતમાં કોઈ પણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ નરક મનુષ્યોનું મન પ્રવર્તમાન થઈ શકે નહિ. પણ કુદરતની અંદર ઉપર જલુલેવિત વિશ્વવ્યાપિ નિયમને આધારે વર્તિને આપણે આપણા સમગ્ર કાર્યોની સંવિધાન પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છીએ. કુદરતના સમગ્ર કાર્યો નિયંત્રિત હોય છે, અને તેના સમગ્ર કાર્યો કરવાના નિયમે પણ નિયમ અત્યાદિ અને નિયંત્રિત સર્વત્ર વર્તમાન રહે છે. તેને આપણે સ્થિતિકમ અથવા કુદરતે કાળન (Law of causation) કહીએ છીએ. કુદરતની અંદરની આવી હેતુપુરસ્કની પ્રવૃત્તિ એક અને તેના કાર્યકારણાત્મક સંબંધને ચર્ચામાં રૂપમાં સમજવા, એમાં મનુષ્યનું મનું મહત્ત્વ સમજેતું છે. વળી તેણે સંબંધ સમજવા તથા અનુભવવા માટે ઉકારેલા નિયમો નિયંત્રિતમાં ઉપર જલુલેવિત નર્ક કે મનનશક્તિનું ખાસ અવયવ યોગ્ય રીતે નિયંત્રિત હોય છે કે તેના કારણ એ તથા કાર્યનું સુખ રદાય આપણે ચકાસી સમજી શકીએ છીએ. આ અવયવ કુદરત સાથે મનુષ્યને જાણ અને જેવ પ્રમાણ અને પ્રવેશ કરીએ ત્યજ નાંખ છે. તેજ શક્તિના પ્રત્યક્ષી મનુષ્ય કુશળી કે હાલ સ્થિતિએએક રીતે ખોટી થયે છે, વળુ તથા બનીએક અને મહાવાગરને

પણ પોતાના વશમાં હાવી તેઓની પાસે પોતાના દુલ્લુનું કાચું કરાવી શકે છે. બાપને પોતાની આશંકિત અનુચરી બનાવી શકે છે. વિદ્યુતશક્તિ પાસે એક દેશથી બીજા દેશમાં સંદેશો પહોંચાડનાર એક અનુચર તરીકેનું કામ કરાવી શકે છે. વાયુ દેવની પીડપર સ્વાર થઈ મનુષ્ય અન્તરિક્ષના કોણે પણ પ્રદેશમાં અવ્યાહતપણે ગતિ કરી શકે છે. ભિત ભિત પ્રકારની ઉજ્જ્વલા, યંત્રી, વાયુનું દબાણ અને રૂતુઓના ફેરફાર આદિનું માપ કાઢનાર યંત્રો કે જન્ત્રો શોધી શકે છે અને તેવા સમગ્ર સાધનોદ્વારા અસંખ્ય પ્રકારે મનુષ્ય સમાજનાં તેમજ અન્ય પ્રાણીવર્ગનાં મુખોને તેમ દુઃખોને વધારી પટાવી શકે છે. મનુષ્યની અંદરની આ શોધકશક્તિ કે મનન શક્તિએ આજ દિન મુખીમાં, જળ સ્થળ અને અન્તરિક્ષમાં કેટલી હદ સુધી પોતાની સત્તા વિસ્તારી છે, તે તરફ નજર કરો, વિચાર કરો અને તપાસી જુઓ કે આ પ્રજ્ઞાશક્તિ અથવા બુદ્ધિશક્તિએ આ દુનિયામાં કેવાં કેવાં અજાયબી ભરેલાં અને આશ્ચર્યજનક કાર્યો કર્યાં છે ?

રેલ, તાર, વિદ્યુત, ટામ, ટેલીગ્રાફ, ટેલીફોન, હોરડા વગરના તાર, એકસરેજ-મોનોપ્લેન, બાઇઓપ્લેન, વિમાન, સ્ટીમરો, સપ્તમેસાર્ધન, ટોરપીડો, મનવારો, મશીન-ગનો, મીટ્રો અને અનેક પ્રકારના કારખાનાઓ આદિની સર્વ શોધો માત્ર આ મનુષ્યની શોધક અને મનનાત્મક શક્તિનેજ આભારી છે, એમ સહજ વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ વિદિત થાય છે. માત્ર શોધજ મનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટબુદ્ધિ અને મનનશક્તિની ખીલવણીને ઉપરોક્ત સર્વ પ્રતાપ છે. પણ એ વિચિત્રા સમગ્ર જનમંડળના મનુષ્યો યોગ્ય સંખ્યામાં આ શક્તિની ખીલવણી તરફ યથાયઃ ધ્યાન આપે તો કેટલું બધું અદ્ભૂત અને આશ્ચર્યજનક કાર્ય થઈ શકે ? આ પ્રજ્ઞાશક્તિ મનુષ્યનું ત્રીજું નેત્ર છે કે દિવ્ય ચક્ષુ છે.

વિવેચન—જેઓમાં ઉપર જણાવેલ તકંશક્તિ પ્રપૂર્ણ રીતે ખીલેલી હોય છે. તેઓમાં પ્રત્યેક બનાવના કારણ શોધી કાઢવાની અજબ પ્રકારની શક્તિ હોય છે સામાન્ય મનુષ્યોના મગજમાં જે વાત આવી નથી શક્તિ એવી બાબતોમાંથી પદાર્થોના અસ્તિત્વના અને કુદરતના નિયમોની શોધ યોગ્ય અને તેના સંબંધોના છુપા ભેદો તેઓ પ્રેરજ્ઞશક્તિની માફક જલદીથી બહી શકે છે. તત્વજ્ઞાનની ચર્ચામાં અને પાર્શ્વવાદ માટે બહુજ ઉચ્ચ પ્રકારની શક્તિ ધરાવે છે. પ્રત્યેક વિષયના ગૂઢતત્વને બહુવાની અને સહેલું સમજવાની પ્રબળ શક્તિ ધરાવે છે. પ્રત્યેક વસ્તુનું મુળ કારણ અને તેની સ્વભાવ તથા પ્રકૃતિક સંબંધોની શોધયોગ્ય પાછળ તેઓનું મન સ્વભાવથીજ લાગી રહે છે સ્વભાવ ગોઠવણ અને માનસિક વ્યવસ્થા કરવાની મન સ્વભાવથીજ લાગી રહે છે સ્વભાવ ગોઠવણ અને માનસિક વ્યવસ્થા કરવાની તેઓમાં ઘણીજ સારી શક્તિ હોય છે. પરિણામદર્શી હોય છે. રીધંદિવાળા મનનાવન, પ્રત્યેક વિષયમાં પારદર્શિ અને પરિણામજ હોય છે. હનેશાં પોતાના હેતુએ પાર પાડવાની વિજયવંત યોજના કરી શકે છે. બુદ્ધિબળની અધિકતાને લીધે સંવાદ તરફ વધારે રુચિ ધરાવે છે. પારંજ્ઞાશક્તિની અધિકતાને લીધે દરેક વસ્તુની સ્થિતિ અને ખર્ચ વર્ણન-તરત્ત જાણ કરી સમજી લે છે અને તેપર યથાયઃ

રીતે સહેતુ સંવાદ કરી શકે છે. તુલનાશક્તિ તથા આત્મનિષ્ઠાના પ્રાબલ્યથી નૈતિક વિષયોની પુષ્ટી તરફ પ્રબળપણે દોરાય છે અને સ્વાર્થવૃત્તિઓનું પ્રાબલ્ય હોય તો પોતાની બધી શક્તિઓનો ઉપયોગ આત્મસુખ અને ભત્તિસંગવડ ભંજવવા માટે પૂર્ણ રીતે કરે છે. પ્રેરણાશક્તિ તથા તુલનાશક્તિની અધિકતાથી તત્વજ્ઞાન અને અધ્યાત્મવિદ્યા તરફ વધારે વલણ થાય છે ઐતિહાસિકશક્તિ અને અવલોકન શક્તિની સાધારણ હાલતમાં અનુભવ કરતાં તર્કશક્તિ ઉપર વિશેષ આધાર રાખી બધી વાતનો નિર્ણય કરી બેસે છે. જ્યારે વસ્તુ નિર્ધારણ પર આધાર મુકવાને બદલે અમુક સિદ્ધાન્તો પ્રમાણે જ વિચાર કરી પરિણામ કલ્પ લે છે. આવી રીતે અનેક શક્તિઓના સંયોગથી અનેક પ્રકારે કાર્ય કરવા તત્પર થાય છે. જેઓમાં આ મનનશક્તિ સાધારણ હોય છે તેવા પુરુષો હેતુપૂર્વક વિચાર થોડો કરે છે. કારણ તપાસવાની હરકાર કરતા નથી. અન્ય વ્યક્તિ દ્વારા જ્યારે સત્ય કારણ દર્શાવવામાં આવે ત્યારેજ સત્ય સમજી શકે છે. વિકટ બાળતો કે પ્રાંતોનો નિર્ણય કરી શકતા નથી. માત્ર ટુંક ભુખ્મિથી ટુંક વિચારોજ કરે છે. આવા પુરુષે કે સ્ત્રીઓ દીધ'દષ્ટિ-વાળા કે લાંબી નજર પહોંચાડી શકે તેવી શક્તિવાળા હોતા નથી અગમચેતી ઓછી હોય છે. મનનશક્તિનું બહુ કામ કરી શકતા નથી. સાધારણ સમજશક્તિવાળા હોય છે. આ શક્તિના અવયવ જેમ નાના તેમ સમજશક્તિ ઓછી હોય છે.

ન્યૂન—જેઓમાં આ શક્તિ તદનન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે તેઓમાં તર્કશક્તિ કે વધારે સમજશક્તિ અને સુક્તિ પ્રચુક્તિ હોતી નથી. આવા વ્યક્તિને વારંવાર કહેવાની અને સમજાવવાની જરૂર પડે છે. પોતાની મેળે અગાઉથી વગર બતાવ્યે કંઈ પણ કામ કરી શકતા નથી. અને કહાય કરે તો પણ તે સંતોષ કારક રીતે કદી કરી શકતા નથી. હમેશાં તાજે રહી અન્યની સુચનાનુસારજ કાર્ય કરી શકે છે. સમજ શક્તિ અને વિચારશક્તિની ખાસ ખામીવાળા હોય છે. ટુંકમાં ભુકું ભુખ્મિના હોય છે, જેને મંદથી કહેવામાં આવે છે.

નાના બાળકોની અંદર કુદરતી રીતેજ આ મનન શક્તિના અવયવો ઠીક પ્રમાણમાં હોય છે પણ પછીની અવસ્થામાં તેમને યથાર્થ રીતે ખીલવવામાં આવતા નથી. જે એ અવયવોની યથાર્થ ખીલવણીના ઉપાયો યોજવામાં આવે તો જન સમાજનો ઘણો મોટો ભાગ સારી સમજશક્તિ અને કહાપણવાળો નિવડે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી.

નાના બાળકોમાં આ શક્તિ ઘણીજ સારી રીતે કેળવવાની પણ એક પદ્ધતિ છે. બાળકોના મન હમેશાં નવું નવું બેવાની, બહુવાની સાંભળવાની કે તપાસવાની જ્ઞાસા અને આતુરતાથી પૂર્ણ હોય છે. એટલા માટે તેઓ અનેકવાર હબરો પ્રકારના પ્રશ્નો કરે છે. પણ અજ્ઞાન માણસો એવા પ્રશ્નોનો પ્રત્યુત્તર ન આપતાં કેટલીકવાર ગુસ્સે યઈ બેસે છે અથવા “ બેસ બેસ તારે એ પ્રશ્નોનું હાલ શું કામ છે ” એમ કહીને બાળકોને નિરૂત્સાહિ બનાવી તેઓની આત્મશજ્ઞાસાને તદન શાન્ત પાડી નાંખે છે અથવા ગુસ્સે યઈ એકાદ બે તમાચા અડાવી દઈને

ધવા પોતાની અમલ કરાવે ઉપાસના જવાબ આપી પુરી બધ છે અને પરિણામે
 બાગકોના કોમળ મનને શાન્તિ કે સ્તેષા આપી શકતા નથી આથી બહુજ અનિષ્ટ
 પરિણામ આવે છે. શિશુકો પશુ ઘણીચર આણું વગાંન કરે છે. જે તેઓના સ્થાનને
 માટે તદન અયોગ્યજ ગણાય. બાગકોના પ્રત્યેક પ્રાનને સ્તુતમાં, ઘરમાં કે બહાર
 પ્રત્યેક પ્રમંગમાં યથાયોગ્ય પ્રભુત્તર મંગલોજ લેઈએ. તેઓને એ એક ખાસ હક
 છે અને વરીદાનું એ આજ કર્તવ્ય છે કે તેઓની હિંસાના તૃપ્ત કરવી.
 આ શું? પટેલું શું? હંત્યાદિ પ્રાનોદ્ધાર થતી હવેલાઓ બાગકોના જ્ઞાનના દરવાજા
 ખુલા સુકચની પ્રથમ નિયંત્રી અથવા માગણી છે જેને સ્વીકાર વગર વિરલે
 થવાજ લેઈએ. કારણ આજ પ્રાનોના યોગ્ય જવાબને પરિણામે અનેક બાગકો
 ની અવસ્થામાં પશુ ઘણું સાઈં સામાન્ય જ્ઞાન, વાંચવા લખવા ઉપરાંત પારણ કરી
 શકે છે. આ તર્કશક્તિ અને મનનશક્તિને ખીડવવા માટે બાધ્યાપાયા એજ
 પહેલા ઉત્તમ સમય છે. કારણ યોદ્ધા ઉમરે, ધર્મા રાજ્યમાર અને ધરવ્યવસ્થાના
 કામકાજમાં પડ્યા પછી તેને માટે ખાસ સમયમતી શકતા નથી આટલા માટે
 બાગકોમાં એ શક્તિ ખીડવવા માટે નીચેના નિયમો ધ્યાનમાં લેવાની ખા- જરૂર છે

૧ બાગકો હમેશા પ્રત્યેક વિષય પર પ્રાનો કરના શીખે એવી વૃત્તિ કેળવે.

૨ તેઓના પ્રાનોના પ્રભુત્તર તેઓની પાસેથીજ બનતા મુખી કદવો.

૩ તેઓની મનનશક્તિને હમેશા નવુ નવું કાવું પ્રાનોદ્ધાર સોંપે.

ખીડવણી- આ રક્તિની ખીડવણી માટે ન્યાય કે તર્ક અને કાવ્યાના
 ધર્મોને અજ્ઞાસ કરો. વાંચો, વિચારો, મનન કરો અને જે જે વિષયમાં તમને
 મોત હોય તે બાબત મરણ મનન અને નિર્દોષતાન કરો. નવા વિચારો તૃકાનુ
 કરો. મુશ્કેલતાથી પર ફતરવા માટે નવી નવી કુશલિયો દોષિ કુદરત પોતાના
 હેતુઓ પર પાછા માટે શું શું ચેલના કરે છે, કેમ કેવા ઉપાયો લેતે છે, તેની
 વખાસ કરો અને તેનું અનુકરણ કરો. પ્રત્યેક યુદ્ધ પદાર્થને કાવુંકારનું સમય
 દોષી કાઢી તેને બારીક વખાસ અને અજ્ઞાસ કરો ખરેખર, ખૂદેખર, મુસર,
 જૂમિનિ, વતરપતિશાહ, પ્રાણીશાસ્ત્ર અદિનો અજ્ઞાસ કરો અને લોકશાસ્ત્ર વધ
 મનન રક્તિને કદવો.

નં. ૪૨. તુલના અથવા સમાલોચકશક્તિ. Comparision.

સમાલોચ. સ્થાન. સેમા. ઉપનોચ. અને વિવેચન - ગણિ.
 તુલના-સમાલોચના. સમાલોચના વિવેચનશક્તિ, સમાલોચના સમાલોચના
 સમાલોચના સમાલોચના સમાલોચના સમાલોચના સમાલોચના સમાલોચના
 સમાલોચના સમાલોચના સમાલોચના સમાલોચના સમાલોચના સમાલોચના

પાણી અને પથ્થર બંને જડ હોવાના સમજથી સાધ્યમંયુજા છે. પણ
 મનમાં ઊભાના અને જગ સ્વભાવિક રીતે સિન્ય રીતનાના યુગ્મ અને તેવા
 સમાર્થે તેવું તરુપ ધારણ કરે છે. જ્યારે અગ્નિ પણ જડ હોવા છતાં પોતાના
 હાં હુણી અને તેલમય સ્વરૂપથી જગ તેમજ પથ્થર બંનેથી ભિન્ન ધર્મિ છે. પણ
 તે પર્મમાં તેનાનું સાધ્યમંયુજા છે. આ પ્રમથે પ્રત્યેક વસ્તુની અદ્વિત્ય યુગ્મ કમ
 ને સ્વભાવ અગ્નિની અદ્વિત્ય સાધ્યમંયુજા વેધમંયુજાની વિવેચના કરી, ગુણના, સમાધાનના
 વિવેચના અથવા સમીક્ષા કરી, પદાર્થોના તત્વ સ્વરૂપને અવગત કરવું, એ આ
 સિદ્ધાંત કાય છે. કુદરતના અસંખ્ય પદાર્થોને વ્યાપક જાણવાની આ ચાવી છે.
 તેના વિના પશુપક્ષી મનુષ્ય કે જડ પદાર્થોનાં સાધ્યમંયુજા વેધમંયુજાને બહી ચક્રવાત
 તરફ દુર્લભ ધર્મ જતા પશુ મનુષ્યની અંદર, વસ્તુઓના સ્વરૂપની સરખામણી કરી
 જાણ માટે ઉપરના જ ગુણનાયતિ અને પદાર્થોની સ્થિતિ, એ બંનેનો સંબંધ જોવો તે
 જોવા રીતે સંયુક્ત કરવામાં આવેલ છે કે આપણે બહુ સરલતાથી પ્રત્યેક વસ્તુની
 વ્યાપક સ્થિતિની પરીક્ષા કરવામાં આવેલ છે કે આપણે બહુ સરલતાથી પ્રત્યેક વસ્તુની
 સામાન્ય નિયમો કે સિદ્ધાંતો તારવી ચક્રિએ છીએ, અને તેપરથી કુદરતના
 નિયમ અને ઉપમાત્મક આ ચક્રિના ધર્મ ચક્રે છે. આટલા માટે આ ચક્રિનું કાય
 અત્યંત મહત્વનું અને તર્કસંગિત જેટલું જ અગત્યનું છે.

ડૉ. જી. એલ. ફાઉનર કહે છે કે—Two organs of comparison,
 doubtless exist. The lower one more appropriately connected with phy-
 sio-:receptive in comparing physical substances with each other and
 reasoning thereon while the latter combining more naturally with
 the moral faculty, reasons from the physical to the moral world
 compares ideas, criticises and discriminates between them and imparts
 logical acumen."

અર્થાત્ આ ગુણનાયતિના અવયવના પણ ખરેખર બે વિસ્તર છે, જેના
 નિચ્છાનો મન દ્રાવ અને પાર્થિવ પદાર્થોના ગુણોની કુદરતે સરખામણી
 કરી વિવેચન કરવાનું કાય કરે છે. જ્યારે ઉપરનો ભાગ તરુરિતે કુદરતે
 નૈતિક અને માનસિક વિચારોની સમાધાનના સમીક્ષા કે કુદરતે સરખામણી
 તત્વ વિવેક અને ન્યાયનીતિનું કાય કરે છે.

ઉપરોક્ત મી. ફાઉનરનું કહેવું બે તત્વ હોય તે બે તત્વોના સંબંધે સરખામણી
 અને પાર્થિવ વિષયો જેવા કે મનુષ્યની બાધીકતા, અન્યથા સરખામણી
 વિચારો આગમ અને તેની મરજી પછીની દ્રાવ, અન્યથા સરખામણી અને વિષ-
 યોનો સંબંધ પણ આ મનનાયતિઓની કાયે સરખામણી અને વિષ-
 અને તેનો નિર્ણય કરવાનું કાય પણ તેને હાથે હાથે સરખામણી અને વિષ-
 છે. અનુમાનમય સર્વ સિદ્ધાંતો અને સરખામણી અને વિષ-
 ચક્રિના વ્યાપક કાય ઉપરના છે, પણ કોઈ પણ સરખામણી અને વિષ-

યથા પછી તેનેજ મળતાપણું અથવા મળતી દશા વિગેરે જોઈ અમુક અંગમાં પ્રત્યક્ષ યથા પછી બાકીનાં અંગોનું જ્ઞાન અનુમાનથી તારવી કાઢવું, એ આ શકિતનું મુખ્ય કામ છે. દરમિયાન તરીકે નદીના પુરની તૃષ્ણિ જોઈ ઉપર થયેલ વંરસાદનું, બાળકને જોઈ તેના પેદાકરનાર માતૃપિતાના અસ્તિત્વનું, ઘર મકાન કે મહેલાકાંઠીની રચના યોજના અને કારીગરી જોઈ તેના રચનાર કારીગર વિગેરેનું અને સૃષ્ટિની અદભૂત રચના વિગેરેને પ્રત્યક્ષ અવલોકયા પછી તેના બનાવનાર મહાન કારીગર વિશ્વવ્યાપી વિશ્વનાથ વિભુ પરમાત્માનું જ્ઞાન થવું, એ બધા પ્રકારના જ્ઞાન અનુમાન ગમ્યજ છે. આવા પ્રકારના જ્ઞાન કે વૃત્તિ વિના દુનીયાની પ્રવૃત્તિ યથાવત રીતે કદાપી પણ થઈ શકેજ નહિ. જ્ઞાન પ્રાપ્તિનો આ પણ એક રસ્તો છે અને તેનો યથાર્થ ઉપયોગ કરવાથી કદી પણ મૂઠો યવાનો સંભવજ નથી રહેતો. કુદરત અને તેના મહાન કાર્યોને અનુભવમાં લાવવાની આ એક મુખ્ય ચાવી છે. તેના સામાન્ય નિયમોને સમજી, ખુલ્લા કરનાર આ એક મુખ્ય વ્યાખ્યાતા છે. આટલા માટે આ શકિતને ખીલવવાની કે કેળવવાની ખાસ જરૂર છે.

ખીલવણી—જે કંઈ તમે જુઓ તે પર બરાબર વિચાર કરો અને પરિણામ તારવી કાઢવા માટે સમાલોચના ચક્ર કરો. શોધક અને સમાલોચક વૃત્તિથી પ્રત્યેક બનાવ તરફ જુઓ અને સત્યાલત્યની વિવેચના કરો. એક બનાવ કે વિચારની અન્ય બનાવ કે વિચાર સાથે તુલના કરો, તેમાંની ખામી ખોડની વિવેચના કરો. જે કંઈ તમે વાંચો તે પણ બરાબર વિવેચન અને સમાલોચના કરીનેજ વાંચવાની ટેવ સંપાદિ, જેથી વિવેચકશક્તિ ઉત્તમ પ્રકારે ખીલશે. ન્યાયદર્શન (ગોતમકૃત) વૈશેષિક, સાંખ્ય, મીલના લોજિક, (Logic) વગેરે ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરો. અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર, વેદાન્ત, વિગેરેનો પણ અભ્યાસ કરો. તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રંથો વાંચો અને તે પરથી નિર્ણય તારવી કાઢો અને તમારા તારવા કાઢેલા સિદ્ધાન્તોને દાખલા દ્રષ્ટાન્તો અને દલીલો સહિત, રોનેટ્ટી કે હેતુ વગેરેમાં સમજાવવા પ્રયત્ન કરો. મસ્તિકશાસ્ત્ર, મુખસામુદ્રિકશાસ્ત્ર અને શબ્દશાસ્ત્ર (વ્યાકરણ) આ વિષયને માટે એક અનુપમ સ્ત્રોત છે. તે દ્વારા પણ આત્માની આ શકિતને ખીલવવાપર ખ્યાન આપો. બાળકોની અંદર આ શક્તિ ખીલવવા માટે દાખલા દલીલ અને પ્રત્યક્ષ નિદર્શનદ્વારા પ્રત્યેક વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ કરો. તેઓએ અનુભવેલ વિષયોની સાથે ખંધ બેસતા આવે એવા ઉપમા આપી અનલકારેનુભૂત વિષયો દૃષ્ટાંતદ્વારા સમજાવવા પ્રયત્ન કરો. કારણ દૃષ્ટાન્તિક વિષયો તેઓની સમજમાં જરૂરી આવી જાય છે. ચિત્રગુના પ્રત્યેક કાર્યમાં અને બાળકો પાસેથી પ્રત્યેક વિષયના પ્રશ્નોત્તર કઠાવવી વખતે આ સિદ્ધાન્તોને ઉપયોગમાં લાવવાપર ખાસ ધ્યાન આપો. ઉપમાલકારથી બાળકો બહુજ સરવતા અને મુગમતાથી પ્રત્યેક વિષય મહત્ત્વ કરી શકે છે. માટે બને ત્યાં મુખી તે રીતનો ઉપયોગ કરો. બાળકો આવી રીતે બહુજ શીક્ષતાથી પ્રત્યેક વિષયને જરૂરી અહત્ત્વ કરશે. પ્રત્યેક વિષયનું બની શકે તેમ હોય ત્યાં મુખી પ્રયોગીક જ્ઞાન આપો, અર્થાત પ્રયોગ કરી પ્રત્યક્ષ દશાવે.

ઉપજતા—આગ્નિકરણ, વાયુ, અને વરસાદના સિદ્ધાન્તો, અગ્નિ, જળ અને બરફ નિગેરનો પ્રયત્ન નિર્દેશન કરવા મગજમાં ઉતારેલ તેજ પ્રમાણે સૂર્યની હાજતાથી પત્તાનરણના ફેરફારો, વાયુઓની નિશ્ચલિત ગતિઓ (વહેર કેમ થાય છે તે પણ દર્શાવેલ આજ પ્રમાણે ધૃતકાસ, જૂગોળ, શરીરશાસ્ત્ર અને રસાયણશાસ્ત્ર વિગરના સિદ્ધાન્તોનું સાધારણ જ્ઞાન બહુજ સરલતાથી અને સહજ રીતે બાળકોને આપી શકાય છે. એટલુંજ નહિ પણ તેઓમાં, જ્ઞાનક ઉત્પાદક વિગેરેને વધારી જ્ઞાન મેળવવાની છાત્રાસા, હમેશાં અધિકતર પ્રવળ બનાવવામાં સમ્પૂર્ણ સહાય મળી શકે છે. પરિણામે બાળકો પ્રત્યેક પ્રસંગે, તુલના સમાલોચના અને સમીક્ષા કરતાં શીખે અને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ કે યથાર્થ પરીક્ષા કર્યા વિના, માત્ર ચળકપ્રમાણને ભરોસે રહી કંઈ પણ સિદ્ધાન્ત કે બાબતનો એકદમ સ્વિકાર નહિ કરી ભેરો. આ કંઈ બાળકો લાભ નથી. બાળકોને શિક્ષણ આપતી વખતે તેઓની સમજશક્તિને ધ્યાનમાં લઈને બહુજ સરલ ભાષામાં આપણા બધા ભાવો તેઓ સમુજ સુકવામાં ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.

વિવેચન—જેઓમાં આ તુલનાયુક્તિ પ્રપૂર્ણ પ્રમાણમાં હોય છે તેઓમાં સમાલોચક, વિવેચક, કે તુલનાશક્તિ અથવા પ્રયત્નકરણ કે વર્ગિકરણશક્તિ સાસ પ્રમાણમાં હોય છે. ક્ષત્રીકાસ અને ચેકરપીયરની માફક ઉપમાલોકારો આપવાની અનુપમ શક્તિ ધરાવે છે. સત્ય શોધી કાઢવાની તેઓમાં આશ્ચર્યજનક શક્તિ હોય છે. સમીક્ષા, ટીકા કે, વજન કરવાનું અદ્ભુત સામર્થ્ય ધરાવે છે. ચળાલંકાર અર્થાલંકાર, અને ઉપમાલંકારથી તેઓના રૂઢવણ ભાવો પ્રપૂર્ણ રીતે બહાર પડે છે.

સાધારણ—જેઓમાં સાધારણતા આ યુક્તિ ખીલેલી હોય છે, તેઓ પોતાના વિચારો અને સુધારા બહુજ રંગ કરી શકતા નથી. અનુમાન પણ ઠીક ઠીક કરી શકતા નથી. તેઓની સમાલોચના કે તુલના ખાતરીવાળી અને અપૂર્ણ હોય છે. અન્યને પોતાના મનોમત ભાવો બહુજ સમજાવી શકતા નથી. ખુશ મિલાજની અધિકતાને લીધે મરકરી કરવા પ્રયત્ન કરે છે ખર, પણ તે કવખતની અને નિમજ્જ નીવડે છે. કોઈ પણ ખાસ સુધારે સાબિત કરી શકતા નથી. વાતચિતમાં અને રજુઆતમાં તુલનાયુક્તિની ખાતરીવાળા જગજગ આંધે છે અને વસ્તુ સિદ્ધિનું વધારા વર્ગિકરણ કે નિર્દેશન કરી શકતા નથી.

ન્યૂન—જેઓમાં આ યુક્તિ ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓમાં તુલના સમાલોચના કે સમીક્ષા કરવાની ખીડકાડ ખાતરી હોય છે. અથવા અનુભવે ઉપર દર્શાવેલ નિયમાનુસાર પોતાની આ યુક્તિને ખીડરવાપર ખાસ પ્રયત્ન કરી ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.

નિમજ્જ—કોઈ પણ વિષયનું વજન કે-વિવેચન કરતી વખતે ન્યાયા પ્રયોગ કે અતિપ્રયોગે કરવામાં દુર રહેવું. માત્ર જરૂર જેટલાજ નિર્દેશનો કે દર્શાવણો પસંદગી કરવી.

નં. ૪૨ અન્તર્જ્ઞાન અથવા પ્રેરણા.

Intuition or Human Nature.

વ્યાખ્યા, સ્થાન. ઉપયોગ અને ખોલવણી આદિ.

પ્રેરણા અથવા અન્તર્જ્ઞાન—જનસ્વભાવની પરિણામ, સત્ય શોધી કાઢવાની સ્વાભાવિક શક્તિ, જન સ્વભાવ અને તેઓના હેતુઓનું કે ઉદ્દેશોનું, આકાર, ઇચ્છિત અને નોંધાદારા સ્વાભાવિક રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું તે, મુખ સામુદ્રિક શાસ્ત્રનો સ્વાભાવિક શોધ કે અન્તર્દૃષ્ટિ ઇત્યાદિ સ્વાભાવિક રીતે જનજીવની શક્તિનો આ પ્રેરણા શક્તિમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે. ૧. અગમચેતિ કે ભાવિપ્રજ્ઞા અને ૨. પ્રેરણા એમ આ શક્તિના બે મુખ્ય વિભાગ છે.

સ્થાન—હવા અને તુલના શક્તિના સ્થાનની વચ્ચે, બાહ્યે તુલનાશક્તિનું અંગ્રજ હોય નહિ એમ તેની ઉપર તરફ પ્રસરેલું, આ શક્તિનું અવયવ છે એકજાણીયરના કાળની આ સ્થાનની અતિ ઉચ્ચ હયા એ સ્થાનની અતિ વૃદ્ધિને પૂર્ણ રીતે દર્શાવે છે અને એનેજ પરિણામે મનુષ્ય સ્વભાવનું અવલોકન કરવામાં એની તુલના કરી શકે એવા કોઈ કવિ હજી મુખી થયા નથી.

આ શક્તિને પરિણામે મનુષ્ય સત્યનું અદ્ય સ્વાભાવિક રીતેજ કરી શકે છે. પ્રત્યેક પદાર્થ અને સિદ્ધાંતનું દર્શન આ શક્તિને પરિણામે તેનાં વર્ણન રૂપમાં સદૃશ વિધી થઈ જાય છે. આર્તિ અને રૂપદાશ જેમ આપણે અશરો કે કાન્દો વાંચીએ છીએ, તેજ પ્રમાણે આજ આજ-વરૂષ કે સિદ્ધાંતનું અવલોકન કરીને અન્તર્ગત બધા ભાવોને વિધી રૂપમાં આ શક્તિ અદ્યૂત સદ્ભાવના આપે છે. પ્રાચીન કાર્યોની નંદર આ શક્તિ પૂનુ રૂપમાં ખીલેલી હોવી એકજેજ એમ આપી આજુને સ્પષ્ટ જણાય છે. કારણો મંચરદયાર: “રૂપિયા તો મન્ત્રના હાથ હાથ” એમ જે કહેવાય છે એમાં ઘણું અંશે સત્ય સમાયતું છે એમ સ્પષ્ટ હોય છે. એક નાના અરખા ત્રિખાન્તપરથી કુદરતના મહાન અને સત્ય ત્રિખાન્તને ખુલ્લા કરવા, એ આ શક્તિનું સામર્થ્ય છે. સાયન્સ, પદાર્થવિજ્ઞા, વિદ્યુત્વિજ્ઞા જાનેફોન, તાર-ટેલીગ્રાફ, અને ખગોળ તથા જુગોળનાં મહાન અને વિવિધપદ ત્રિધાન્તોની એકબેજ નોટો બાજ, આ સ્વાભાવિક પ્રેરણાશક્તિનેજ આભારી છે. આડપરથી રૂપનું પડતું તથા આકાશમાં ચંદ્ર મૂય અને કાંઈ નહિના પ્રેરણાઓનું નિયમિત ગતિની અંદર ફરવું અને સર આકર્ષક - પુલન હવે તેના નિયમોની મહાન અને આશ્ચર્યજનક એકબેજ જનમ પામવું એ પણ આ પ્રેરણાશક્તિને પ્રમાણ છે, એમ કહાવિના આવે તેન નથી આજ પ્રમાણે તાર, જાનેફોન, અને જાનેફોન ટેલીગ્રાફ આદિની એકે પદુ ફેંકલીન, એકીકલન,

ને મારકોની વિવેકને કરી એમા કંઈ પણ જોડું નથી. પણ ખરું પુછો તો તેઓની
 યથામા આ પ્રેરણા શક્તિની ખાસ સહાયદ્વારા તેઓ આવી મહાન
 કૃતિ કરવા પ્રેરણેલા હતા, અને તેથી તેઓને વર્તમાન કાળના મહાન રૂષિઓ કહીએ
 તેનાં કંઈ પણ સંદેહ કરવાનું કારણ નથી. કારણ તેઓ અધ્યા વિદ્યુતશક્તિના
 નિદ્રામાં હતા.

તૈત્તિક અને ધાર્મિક ઉચ્ચ પ્રકારનું વિશુદ્ધ જીવન ગાળનારોને આધ્યાત્મિક
 પ્રવૃત્તિઓ કે પ્રેરણાઓ યાચ છે. એ વાત સર્વ કોઈ બાલે છે. તેજ પ્રમાણે બુદ્ધિ
 શક્તિઓ પણ ઘણે બધે પ્રેરણાશક્તિની સહાયદ્વારા મહાન કાર્યો અને અદ્ભુત
 કૃતિઓ કરવા સમર્થ થાય છે. આ પ્રેરણાશક્તિ એ આત્મજ્ઞાનની પુષ્ટિ અને
 વૃદ્ધિ થવા માટે, જ્ઞાનને લાભ લેવાનું મુખ્ય દાર છે અનુભવ અને જ્ઞાનની એ
 પ્રકૃષ્ટ અને નિષ્કલ છે. અને તેથી નવું જ્ઞાન સર્વ બુદ્ધિશાળીઓની ઉપર આવેલું છે.

અનુક્રમ અનુક્રમ પ્રસંગમાં અનુક્રમ કાર્ય કરવું જોઈએ. અથવા નહિં જ કરવું
 જોઈએ, એવું જ્ઞાન આવી શક્તિવાગ્ધાન્યકિત સદ્ગતિયા મેળવી શકે છે.

પ્રપૂજા—જેઓમાં આ પ્રેરણા શક્તિની અધિકતા હોય છે તેઓની રહેણી કેટલીક
 અને કરણી યથાયોગ્ય હોય છે. સત્ય બાળતને તેઓ તેના યથાર્થ રૂપમાં યાચાતમ્ય
 બાળી શકે છે. મનુષ્યસ્વભાવને દેખાવ, વાર્તાલાપ, રીતભાવ, સાહચર્યગત, અને
 અવાજ માત્રથી વર્તણ બાળી લે છે. સ્વભાવિક રીતે તેઓ સામુદ્રિકશાસ્ત્રને બહુ-
 નાશ હોય છે. સૌન્દર્યની અધિકતા આવા અધિકતામાં હોય તો મનુષ્યને કેવી
 રીતે વશ કરવા તે તે સારી રીતે બાલે છે. તુલનાશક્તિની અધિકતાથી તેઓ દરેક
 ક્રિયાનું પરિણામ અને અસર અગાઉથી બરાબર સમજી શકે છે.

સાધારણ—જેઓમાં આ શક્તિ સાધારણ હોય છે તેઓ મનુષ્યના સ્વભાવની
 પરિક્ષા યથાવત કરી શકતા નથી. મનુષ્યોના ભાવો અને વર્તનો સંબંધી અનેકવાર
 એકા મન બાંધી બેસે છે. પરિણામ દર્શી હોતા નથી.

ન્યૂન—જેઓમાં આ શક્તિ ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ જનસ્વભાવને ખીલકુલ
 સમજી શકતાં નથી. દરેક માણસને તેઓ ચોતાના જેવાજ સમજે છે.

ખીલનશીલ—આ શક્તિને ખીલવવા માટે-મનુષ્યના પ્રત્યેક કાર્યનું અને
 દેવોએનું જારીક અગત્યન કરે. તેઓના લક્ષણો સામુદ્રિકશાસ્ત્રના સાર વાંચ-
 વાનો પ્રત્યેક પ્રસંગે પ્રચલ કરે. તેજ અને મુખ આદિના વિકારપર ધ્યાન આપે.
 અનુક્રમ પ્રકારની ક્રિયા કે દરેકાર મુખમુદ્રાપર સાચી યથો તેનું કારણ યોધી કાઢે.
 કુંઠમાં જનસ્વભાવની લાગણીઓ અને ભાવોને સામુદ્રિકશાસ્ત્ર અને મસ્તિશ્કશાસ્ત્રની
 પદ્ધતિ અનુસાર તપાસવાનો અભ્યાસ કરે. પ્રત્યેક લાગણી, અવાજ, રિયતિ અને
 ભાવ કે ભાવચિન્હને, મનુષ્યના અન્તર મનની રિયતિ સંબંધિ કંઈ ને કંઈ કહે-
 વાનું હોય છે. માત્ર મનુષ્યે તેનો જારીક્રીથી અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. કેટલીક
 વખત એક નાકું સરખું જણાવું કાર્ય, તીજ અથવા નહિ અવાજ કે મુસપુચ મતી

વાતો અથવા મુખમુદ્રાપરના ફેરફારો, મનુષ્યની અન્દર ચાલતા મોટા મોટા ગૂઢ વિચારોને પણ સ્પષ્ટ રીતે બહારપાડી ખુલા કરી દેવામાં સાધન મૂલ માય છે.

એક વખત એક મદુરથ એક અવભયા ખુની પાસે યઇને જતો હતો. જતાં જતાં તેણે પહેલા અજાત ખુનીના મુખમાંથી નીકળતા, ચોક્કસ પ્રકારના અવાજ વાળા ભારી સોગનસાયના કેટલાક શબ્દો, દેલવેપર લઇ જનારા ગાડીવાળાને કહેતાં સાંભળ્યા. તે ગૂઢરથની કંઈપના તુલના અને પ્રેરણાશક્તિની અધિકતાએ, તરતજ તેની તે વર્તણૂકની સમાલોચના કરવાનું શરૂ કર્યું. અને તે મનુષ્ય તે વખતે કઇ સ્થિતિમાં હતો તે તેનાં બોલવાના પ્રકારપરથી બાજુવાનું શરૂ કર્યું. પરિણામે તેને એમ લાગ્યું કે આ માણસ ખુની હોવો જોઈએ. કારણ ગાડી તરતમાં આવી પહોંચ્યો, એવો ભય આ પ્રકારની ઉતાવળનું કારણ જણાયું નહિ. પણ તેની રીતભાત ખેસવું, ઉડવું, અને સોમન ખાવાની રીત, તથા શબ્દોપરનો ભાર ચોક્કસ રીતનો ભયંકર ગુન્હો સાબિત કરતો હોય એમ તેની પ્રેરણાશક્તિએ કહ્યું. આ મદુરથ તરતજ દેલવે ડીપો તરફ પાછો ફર્યો, જ્યાં તે ખુની પોતાના મિત્રો સાથે ધુપી ધુપી આતુરતાથી વાતો કરતો તેને જણાયો. તેણે આસપાસના માણસોને જલદી ખબર આપી. એટલી વારમાંતો પહેલા ખુનીને પણ કંઈ ખબર પડી કે તરતજ પોતાની ચોરીનો સુદામાલ વિગેરે સંતાડવાની કોથેસ કરવામાંડી. પણ એટલામાં તો તેનો બધો વેશ ખુલ્લો થયો અને પકડાયો. બાદશ્ચિતિ સંબંધી વિચારો કરતાં અન્તર મનને ઓળખવાના અભ્યાસ અને પ્રેરણાશક્તિની સહાયથી આ મદુરથ એકદમ આટકું બધું બાજુવા સમર્થ થયો. શું આ દૃષ્ટાન્ત આ શક્તિનું ઓછું મહત્વ દર્શાવે છે? પોલીસ, ધુપીપોત્રીસ, અમલદારો, ફાયદારો, ન્યાયાધીશો અને ધર્મગુરુઓ વિગેરેમાં આ શક્તિ વિશેષ અંશે હોવાની ખાસ જરૂર છે.

નં. ૪૩ સૌજન્ય, અથવા સખ્યતા કે સ્વભાવમાધૂર્ય.

Urbanity or Agreeableness.

બ્યાખ્યા, સ્થાન, વિવેચન, ઉપયોગ અને ખોલવણી આદિ.

સૌજન્ય—સ્વભાવમાધૂર્ય વિનય, નમ્રતા, વિવેક, સખ્યતા, મિલન સાર-પણું, સમભવટ કે પતવણી કરવાનો સ્વભાવ, અને સર્વ પ્રકારની સારી રીત ભાત વિગેરેનો આ સ્વભાવમાધૂર્યની વૃત્તિમાં સમાવેશ માય છે.

સ્થાન—અનુકરણશક્તિ અને તકશક્તિની વચમાં, આ શક્તિનું સ્થાન આવેલું છે. આ શક્તિ જો વિશેષ અંશે ખીલેલી હોય તો કપાળના ઉપરના બાજુ તરફ વળતા ભાગને લગભગ બરાબાર બનાવી, કપાળને ચોરસ આકૃતિનું રૂપ આપે છે. દયા, અને અનુકરણ શક્તિની લગભગ બાજુમાંજ અને બુદ્ધિશક્તિના

મનની નજીકજ આવેલુ આ ચક્રિતનું સ્થાન, એ દર્શાવે છે કે મનુષ્યે જુષિ
ને સમજશકિત પુર્વક સંવત્ર વર્તિ, નૈતિકચક્રિત્યોની સહાયતાનુસાર દયા, ધર્મ
ને નીતિથી સર્વ પ્રાણી માત્રની સાથે મિત્રનસારપણે યથાયોગ્ય રીતે વત'વું એ
પ્રથમ જરૂરનું છે.

ઉપયોગ—જનમુખાલમાં “સહનાચવતુ સહનોં મુનક્લ સહનોં વરણાવે
તત્ત્વિનાવધિતમસ્તુ યા વિશિષ્ઠાવધે” “સાથે મળી રહેણ કરીએ. સંપત્તીને
બળપાન કરીએ. સાથે મળી યરીર, જુષિ અને સમાજનું બળ પ્રાપ્ત કરીએ.
અમારું બહેતું વિદ્યાવિજ્ઞાન આદિ પ્રકાશિત રહે. અર્થાત્ દબાઈ કે કટાઈ ન થાય
અને અમે તો એક બીજાનો દેશ ન કરીએ.” એવા જે પ્રાચીન રૂપિયોના
મહત્વરૂપે જાણે હતા અને વર્તમાન તથા ભવિષ્યની પ્રલયોદ્યામાં પણ જે જાણે હોવાજ
જોઈએ, તેવા મદાન જાણેની પૂર્તિ માટે ના સ્વભાવમાર્ગ, એકસંધી, મિત્રનસાર
પણું કે ઇતિવતામ્રક, વિનય વિવેક અને નમ્રતાયુક્ત અનુપમ સાધન રૂપ મનુષ્યની
આત્મિક ચક્રિતનું સ્થાન મરિતપ્રકમાં હોવાથી ખાત્ર અગત્ય છે. મનુષ્ય પોતાના મનુ
જીવના સમુદાયમાં સંપત્તીને રહેવા મારેજ સહાયેત્ છે કારણ તેને પરિણામે
તેની અનેક ચક્રિત્યો અને ગુણો કેજવાઈ ખીડીને રસાય સરલ તથા નમ્ર અને
રિપેકપૂર્ણ થાય છે. સ્વભાવની સર્વ પ્રકારની કોરવાને દાખી, નમ્ર અને મૃદુ બનવાથી
વિદ્યા વિનય અને વિવેક રૂપી સરલ માત્ર પર મુકવા માટે સ્વભાવમાર્ગ રૂપી
કેરસી રાઠ ફેરવાની નિરંતર જરૂર છે. આથી કરી મનુષ્ય સર્વત્ર સ્નેહ અને
મિત્ર તથા જે યતાયા બીજે રાખી સહાનુચિતનું જળાવસ્ત યત્ન પ્રાપ્ત કરી, દેવ,
કુરમનાવટ, કુરવા, જોખાઈ, પંચુતિ, આદી કુલંજોને બહુજ કુલિતનું વર નમ્ર
કરવા સમર્થ થાય છે. મનુષ્યસમાજનો સર્વ બળકાર બહુજ સંકલ્પથી આવી રીતે છે
તેનું કારણ આ ચક્રિતના યથાયે ઉપયોગનેજ આભારી છે કારણે મનુષ્ય
અન્ય શરીર બધવા તરબંર બન્યુ તરફથી હનિયા સજ્જ જાન અને જીવન
વર્તણુકનીજ આશા રાખે છે. આ ચક્રિતના અભાવમાં એકજ અર્થિત અનેકને અને
જાને બહિતવો પ્રતેકના કુરમન થઈ જાય. કુલિતમાં વહાંક સંજ, ભાવન
કે અવિદ્યે અભિનું નામ નિદાન પણ રહે નહી કુલિતના કાર્યની પ્રેરણ અને
મુખાજનું આ પુનિ એક જળાવસ્ત અરુઠ દેશ છે. જાનેમાં આ ચક્રિત ખાત્ર
વિદેશ જુષિ અર્થેક દેશ છે, જાને કરજકરકે તથા જળાવસ્તું છે જે ખાત્ર
જરૂર છે.

મનુષ્ય—જેએમાં આનંદજનકો જાવ અર્થેક મનુષ્યમાં ખીડેક દેશ ન, દેશ
જાનેની રીતજાત વર્તન અને વિનયકર દેશોના જાવ રવજ રીતે રીતની તરફ
મનમથને જેની રીતે છે કુરમને પણ તેની સજ્જકર દેશિત દેશ છે. દેશોનું
રિતનું કારણ, જાતકર અને જાવ જાવે પણ દેશો અને રવજકર દેશ છે.
જાવ રવજે તેના રીતજાત અવસ્થાની જાવવસ્થાની મુજ અને દેશોના જાવ
રીત કુર છે. કુરમકોર અને જાવવસ્થાની જાવેક અર્થિતે દેશ તેના

સ્વીકાર ન કરી શકાય તેવી બાબતો પણ સ્વીકાર કરવી પડે તેવા રૂપમાં જી કહે છે. દુકમાં તેઓનું વર્તન ખાસ માધુર્યસુદૃષ્ટ હોય છે. જેઓમાં સાધારણ રીતે આ શક્તિ ખીલેલી હોય છે, તેઓ રીતભાતમાં આનંદદાયક અને સામપ્રધાન હોય છે. સૌંદર્યના અધિક ચોખને લીધે તેઓ નમ્ર, મળતાવળા અને વિવેકી જણાય છે નિમ્ન હુ શક્તિની ન્યુનતા અને બળની અધિકતા હોય તો સામાન્ય પ્રસંગમાં તો ખુશ ખુશાલ જણાય છે. પણ જ્યારે ગુસ્સે થાય ત્યારે ક્રોધ અને કષ્ટત રવભાવના જણાઈ આવે છે. પણ જેઓમાં હયા જાનંદ અને સત્યતા એ ત્રણેનું મિશ્રણ હોય છે તેઓ ખરેખર મૈત્રી કરવા યોગ્ય છે. મી. ગોખલે આ બાબતનું પ્રત્યક્ષ દર્શાવ્યું છે.

ન્યુનતા—જેઓમાં આ શક્તિ ન્યુન હોય છે, તેઓ ‘અતિહાસ’ અને આનંદની વાતો પણ સારા રૂપમાં મુકવા સમર્થ થતા નથી લોકોની સારી લાગણી અને માનનું આકર્ષણ આવા લોકો બાંચેજ કરી શકે છે.

ખીસવળી—આ સૌજન્યના ભાવને ખીસવવા માટે હું શું મળતાવડા સ્વભાવના થવા માટે કોચેષ કરો. તમારા વિચારો ઘણાજ સભ્ય, નમ્ર અને વિવેકી વાળીથી બહાર કાઢવામાં હુંમેશાં ધ્યાન આપો. સભ્ય વર્તણૂકનો અભ્યાસ કરો. જન્મની સભ્ય રીતભાતની પ્રશંસા કરો અને હોષ દર્શનને તમારો મુખ્ય વિષય ન બનાવતાં હુંમેશાં શુભમાદક વૃત્તિ રાખી સર્વન વર્તો.

નં. ૪૪ આરામપ્રિયતા અને નિદ્રાવૃત્તિ.

एवं ह वै तत्सर्वं परं देवे मनस्वेकी भवति । तेन तर्ह्येव पुदयो न शुनोति न पश्यति न जिघ्रति न रसयेते न स्पृश्यते नामिवश्यते तावत्ते नानंदयते न विषजते मेपायते स्वपितिरप्याचक्षते ॥

આરામ, શાન્તિ વિશ્રાન્તિ, યાત્ર, વિસામી, નિદ્રા, આદિ શબ્દોથી દર્શાવવામાં આવતા ભાવોનું મંદણ, આરામ અને અભાવપ્રત્યયાલંબનાવૃત્તિરૂપ નિદ્રાથી કરવામાં આવે છે.

મરગકશાસ્ત્રાનુસાર વર્તમાન સમય મુખીમાં ચોખી કાઢવામાં આવેલ સમગ્ર ૪૩ શક્તિઓ અને લગભગ ૧૦૦ કષ્ટાન્ત તેના મિશ્ર મિશ્ર વિભાગો ઉપરાંત આ આરામવૃત્તિનું સ્થાન હાથમાં નવું ચોખી કાઢવામાં આવેલું છે.

આપણું આપણું મગજ એકી સાથે આપણી બધી વૃત્તિઓ કે શક્તિઓથી કાંઈ લેતું નથી અને કંઈ પણ લઈ શકે તેમ નથી બુદ્ધિશક્તિઓનું કાંઈ આવડતું હોય ત્યારે બુદ્ધિજન્યવૃત્તિઓ કે આત્મરક્ષકવૃત્તિઓ આરામ લેતી હોય છે, અને આત્મરક્ષક વૃત્તિઓમાં કાંઈ વખતે પાર્શ્વિક એક કે અનેક વૃત્તિઓ જરૂરીઆત પ્રમાણે

અનંત કે સ્તબ્ધ હોય છે. આવી રીતે આપણે હંમેશાં મગજનાં અમુક ચોક્કસ પ્રદેશથી ચોક્કસ વખતે કાચું લેવા હોઈએ છીએ. સમગ્ર મગજ એકી સાથે બધી શક્તિઓનું કાચું કરી કરતું નથી અને કરી શકતું નથી.

પણ ઉપર જણાવેલ મગજ અસાવપ્રત્યયાક્રાંતનાવૃત્તિ કે આરામપ્રિયતા અથવા નિદ્રાવૃત્તિ એ એક એવી વૃત્તિ છે કે જેની અસરદારતા, બધી વૃત્તિઓનું કાચું લેકદમ શાન્ત થઈ વિશાન્તિ લે છે. આખા દિવસના સંકટપ, મનન, તુલના, વિચાર, ખાનપાન, ઉદોન, ધમ અને સંગીત તથા તાલ મુર સમય-સંન-નૃમૃતિ ધ્યાન અને રાગ તેમજ અન્ય અનેકવિધ કર્મનાં અભ્યાસીત પ્રવાહથી શક્તિ થઈ, મગજને વિશાન્તિ લેવાની ખાસ જરૂર પડે છે. કારણ તેમ કરવાથી સમગ્ર માનસિક તેમજ શારીરિક શક્તિઓને પણ અઅચળ પ્રકારની તુષ્ટિ અને પુષ્ટિ મળે છે, એ આપણે પ્રતિદિનનો પ્રત્યક્ અનુભવ છે.

પણ, પંક્તી, ક્રીડા, પતંગ અને પ્રાણધારી પ્રાણીમાત્રને આવી વિશાન્તિ કે નિદ્રા-રૂપ (Nidra) કે સ્થાન-સ્થાન) મંકાદેવીના ઘરમાં જવાની જરૂર છે. તેના શરણમાં આપણા શરીરની અને મનની સમગ્ર શક્તિઓ અને દુનિયાની બધી ઉપાધિઓ મુકી આપણે તેના દિવ્ય ખેડમાં આપણું મરતક નમાવી પુનઃનવિન પ્રાણ ધારણ કરવાની જરૂર પડે છે. આ દશમાં આપણે પ્રાણસયુ આપણા શરીરમાં પૂર્ણ પ્રવાહથી વહેવા માટે છે, અને સમગ્ર શરીરને લેઈતાં સાપનો પુરું પાડે છે. એ તદન ખુલ્લું છે. પુનઃ જીવન સંપ્રાપ્તિમાં લાગી શકીએ છીએ. વિચાર કરતાં જેમ સ્પષ્ટ જણાય છે કે નેશ, એ એક કુદરતની અદ્ભુત સત્તા આપણું કે એક વિચિત્ર પ્રકારની આખી અને થોડા સમય માટે પરાધીન કરનાર હોખોલીક સ્ત્રીપ, કે ધારણસર છે. તેના કોઈ પણ પ્રાણી મુખથી જીવન બચીત કરી શકે તેમ નથી આ શક્તિનું સ્વરૂપ અવધતા અને શ્રેયોની તથા નિમકક્રાંતિ અને શોધશક્તિની વચમાં થી રહેલું છે.

પ્રપૂર્ણ—જેઓમાં આ શક્તિ પ્રપૂર્ણ પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ બહુ ઉંમરથી ને આરામપ્રિય હોય છે. બહુજ લાંબી અને ઉંડી ઉંમરમાં વૈરાગ્ય હોય છે.

સાધારણ શક્તિવાળા—સાધારણ રીતે આરામ તેમજ ઉંમરે આહવાસ હોય છે આ સ્થાન હોય છે.

ન્યુન—જેઓમાં આ શક્તિ ન્યુન પ્રમાણમાં હોય છે તેઓ બહુ સધમ, જરા પરાજ કે દોકાર થયાં નિદ્રામાંથી જાગી જવાર, આરામ કે વિશાન્તિને બહુ નહિ આહવાસ, અવિશાન્તપણે કાચું કરનાર અને પિત્તપ્રવૃત્તિના હોય છે.

નિમ્ન—આ વૃત્તિના અતિ વેગને તેમજ સ્વાભાવિક વેગને રોકવામાં બહુજ વિચારપૂર્વકે વર્તવાની જરૂર છે. અતિનિદ્રા કે અતિજનરક કોઈ પણ રીતે અમલમાં નથી અનેક પ્રકારના માનસરોચેનું અને શારીરિક અવિશાન્તિનું

કારણ અતિઅગરણ્ય અનેકવાર આભારી હોય છે. માટે તેના અતિ વેગને રોકવાનું જરૂર છે. નાટક કે લઘુ પ્રસંગોમાં કદી પણ બનતાં સુધી ઉબાગરા કરે નહિ. કારણ તેનાથી મગજના જ્ઞાનતાંત્રીનો આખો સમુદાય નિર્ગળ અને રોગમસ્ત થાય છે.

ઉપસંહાર—માનસિક શક્તિઓનાં સમગ્રસમુદાયનું આ ખીજા વિભાગનાં ૪૦ પ્રકરણોમાં ક્રમવાર વિવેચન આપ્યું ચુક્યું છે, જેમાં અત્યાર સુધીમાં શોધવામાં આવેલ ચમત્તત્ત્વ માનસશક્તિઓને તેના યથાયોગ્ય સમૂહવાર ગણવી, તેઓની ભિન્નભિન્ન ક્રિયાનું સારવર્ગીકરણ કરી, સમજાવવામાં આવેલ છે. મનુષ્યની અંદરની મૂળ શક્તિઓ, અભ્યાસથી અને પ્રયત્નથી અનેક રીતે અને વિવિધ પ્રકારે કેળવીને સંવૃદ્ધ કરી શકાય છે અને કરવી જોઈએ, એ માનસ શાસ્ત્રનો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત છે. અને તે પ્રમાણે કોઈપણ ત્રી અથવા પુરૂષની અંદરની કોઈપણ ખામીવાળી શક્તિને ખીલવી શકાય છે; તેમ અતિ વેગવાળી શક્તિને નિયંત્રણમાં પણ લાવી શકાય છે મનુષ્યના હાથમાં પરમાત્માએ બહુજ બુદ્ધિપૂર્વક એ જવાબદારી સોંપેલ છે, અને એટલાજ માટે મનુષ્યને તેના કર્મનુસાર જવાબદાર ઠરાવવામાં ઇશ્વર તરફ ન્યાયી છે. ફક્તિત્ત્વોત્પત્તિની માફક આ વિદ્યા મનુષ્યને આસ્તિકશાસ્ત્રને આધીન નથી બનાવતી. પણ “Man is the architect of his own fortune” “મારેવ જ્યોત્સનો જન્યુરાર્યેચરેપુરારમનઃ” અને “કર્મણેવાયમાત્માનમ્” એ સિદ્ધાન્તોને બહુજ સ્પષ્ટ રીતે અને પ્રબળતાથી નાખત કરે છે. એટલા માટે આ વિદ્યાનો યથાયોગ્ય રીતે અભ્યાસ કરી, પ્રત્યેક મનુષ્ય, પોતાના અનેક પ્રકારના સામગ્ર્યને વધારવામાં અને શક્તિઓને મુદારવાના શુભ પ્રયાસમાં સફળતા મેળવી, પોતાની જાતને તેમજ મનુષ્યસમાજને તથા વિશ્વના સમગ્ર પ્રાણીમાત્રને આનંદ, સુખ અને શાન્તિ આપવાના અનેક શુભપ્રયાસોમાં સાધનમૂળ બની, આ વિશ્વના નિયામક પરમ પિતાની પવિત્ર આજ્ઞાઓનું પાલન કરવા જ્ઞાનપૂર્વક તત્પર થાય અને અન્યને પ્રેરે એવી શુભ ઇચ્છાથી હું આ મન્યના આત્મહક્તવ્યપૂર્ણ અને વિસ્તૃતવિષયને અત્રે સમાપ્ત કરું છું.

સર્વે જ્ઞાનાઃ શુષિનો ભવન્તુ

સર્વે સન્તુ નિરામયાઃ ।

સર્વે મત્રાણિ પદયન્તુ

મા વધિદુઃસવાન્તુપાત્ ॥

